STUDII ŞI CERCETĂRI LINGVISTICE

1

ANUL XVII

1966

EDITURA ACADEMIEI REPUBLICII SOCIALISTE ROMÂNIA

Pentru a vă asigura colecția completă și primirea la timp a revistei, reînnoiți abonamentul dv. pe anul 1966.

În țară, abonamentele se primesc la oficiile poștale, factorii poștali și difuzorii de presă din întreprinderi și instituții.

Comenzile de abonamente din străinătate se primesc la CARTIMEX, București, Căsuța poștală 134—135 sau la reprezentanții săi din străinătate.

Manuscrisele, cărțile și revistele pentru schimb, precum și orice corespondență se vor trimite la comitetul de redacție al revistei „Studii și cercetări lingvistice".

Apare de 6 ori pe an.

Adresa redacției
BUCUREȘTI, Raionul 30 Decembrie,
Calea Victoriei nr. 194
Telefon 15.07.91

STUDII ŞI CERCETĂRI LINGVISTICE

Anul XVII, nr. 1 1966

SUMAR

Pag.

SCL, AN XVII, nr. 1, p. 1—128, Bucureşti, 1966

PROBLEMELE GENERALE ALE LINGVISTICII ROMANICE*

DE

ACAD. IORGU IORDAN

Cele susţinute de mine acum trei ani la Strasbourg, cu ocazia penultimului nostru congres, privitor la atitudinea romaniştilor faţă de concepţiile şi metodele lingvistice actuale, n-au pierdut aproape nimic din valabilitatea lor teoretică, adică filozofică. Cei mai mulţi dintre confraţii noştri, indiferent de ţara sau continentul unde trăiesc şi lucrează, continuă să cultive lingvistica pe care mulţi au început s-o numească „tradiţională", epitet întrebuinţat destul de des într-un sens mai mult sau mai puţin ironic de către adepţii prea zeloşi ai structuralismului, care — puţin cîte puţin — par să cîştige teren în disciplina noastră. Deşi numărul lingviştilor iniţiaţi cu destul succes în diversele ramuri ale lingvisticii moderne s-a mărit, mai ales printre cei tineri şi foarte tineri, cei mai mulţi au rămas tradiţionalişti şi, lucru destul de grav pentru cauza pe care o consideră ca singura justă din punct de vedere ştiinţific, ignoră, ca să zic aşa, din principiu existenţa adversarilor ei. În schimb, aceştia sînt foarte activi nu numai în sensul că lucrează pentru concepţia lor lingvistică cu o pasiune extraordinară, ci şi în privinţa atitudinii faţă de metodele tradiţionale, pe care le combat şi, adeseori, chiar le atacă destul de violent. Această situaţie aminteşte pe cea existentă la începutul secolului nostru, cînd apariţia „idealismului" vosslerian, studiile de geografie lingvistică ale lui Gilliéron şi stilistica lui Bally ameninţau poziţia, încă foarte puternică atunci, a neogramaticilor. Există însă o diferenţă sensibilă între atmosfera care domnea atunci în disciplina noastră şi cea de astăzi : mulţi dintre tradiţionaliştii de acum 60 de ani au luptat pentru concepţia lor nu numai apărînd-o, ci şi criticînd, adesea foarte aspru, pe „inovatori". Amintesc astfel atacurile lingviştilor M. Grammont, A. Thomas, E. Bourciez etc. împotriva geografiei lingvistice (de fapt, mai exact, la adresa lui Gilliéron), pe cele ale lui O. Schultz-Gora şi ale altora împotriva lui Vossler.

* Raport prezentat la cel de al XI-lea Congres Internaţional de lingvistică şi filologie romanică (Madrid, 1965).

Dacă am comparat aceste două momente, foarte importante în istoria lingvisticii romanice, am făcut-o numai cu intenţia de a sublinia marea deosebire dintre ele în ce priveşte atitudinea tradiţionaliştilor de pe vremuri şi a celor de azi în această dispută dintre „vechi" şi „moderni".

Ceea ce am spus pînă aici exprimă, de fapt, într-un mod mai mult indirect şi ocolit, ideea că problema cea mai importantă a lingvisticii romanice o constituie, în acest moment, raporturile dintre concepţia numită tradiţională, cu metodele ei consacrate, şi concepţiile moderne, reprezentate înainte de toate prin diverse curente ale structuralismului. Aceste raporturi sînt antagonice, în sensul că fiecare dintre cele două părţi îşi închipuie că ea singură stăpîneşte adevărul pur şi permanent şi că cealaltă nu merită să fie luată în seamă din punct de vedere strict ştiinţific. Aceasta este cel puţin părerea unuia care, ca mine, de pildă, urmăreşte, destul de aproximativ, este adevărat, evoluţia disciplinei noastre şi face eforturi pentru a o aprecia într-un mod cît mai obiectiv cu putinţă.

Lingvistica romanică tradiţională întrebuinţează metodele iniţiate de creatorii lingvisticii indo-europene şi germanice acum aproape un secol şi jumătate, adică metoda comparativă, al cărei scop principal, dacă nu unic, era reconstruirea limbii de bază, şi metoda istorică, al cărei drum mergea aparent invers, căci ea recomanda ca punct de plecare cercetarea „limbii primitive" (germ. *Ursprache*). Foarte curînd aceste două metode s-au combinat devenind una singură, care a fost aplicată, cu diferenţe neînsemnate, în orice studiu ceva mai dezvoltat, fără să se ţină seamă întotdeauna de natura problemei analizate sau de rezultatul urmărit. Pînă la urmă, comparatismul şi istorismul s-au amestecat în aşa măsură, încît orice încercare de a le distinge devenea imposibilă. Din punct de vedere cantitativ — dacă-mi este permis să mă exprim astfel — predomina totuşi istorismul. Iată de ce geografia lingvistică şi stilistica lui Charles Bally, de exemplu, au fost mai ales antiistorice, şi ceea ce este şi va fi încă valabil în realizările lor trebuie atribuit în mod evident antiistorismului, atît al uneia, cît şi al celeilalte.

De altfel trebuie să mă opresc ceva mai mult asupra acestui aspect, după mine, foarte important şi în acelaşi timp foarte şubred al lingvisticii romanice. Operele fundamentale ale lui Diez şi Meyer-Lübke — e vorba de gramaticile lor — nu reprezintă istoriile limbilor neolatine. Autorii acestor lucrări s-au condus după exemplul indo-europeniştilor, care nu puteau să procedeze în alt mod, date fiind informaţiile puţin numeroase sau aproape inexistente asupra istoriei celor mai multe dintre popoarele ale căror limbi le studiau. Şi dacă Diez, în calitatea sa de fondator al lingvisticii romanice şi pentru epoca în care punea bazele acestei discipline, era, ca să zic aşa, obligat să imite, în ce priveşte metoda, pe înaintaşii săi în domeniul lingvisticii indo-europene, Meyer-Lübke ar fi putut şi chiar ar fi trebuit să elaboreze o adevărată istorie a limbilor romanice. Cu atît mai justă mi se pare o asemenea critică la adresa lui Bourciez şi a succesorilor săi mai tineri, care au continuat să facă gramatică istorică în momentul cînd ideea că limba, fiind un fapt social, reflectă istoria poporului care a creat-o era un adevăr acceptat, cel puţin teoretic, de

toată lumea. Exemplul lui Ferdinand Brunot, autorul monumentalei *Histoire de la langue française*, n-a găsit decît foarte rar imitatori, printre care trebuie menționat Vossler, nu pentru bogăția sau originalitatea materialelor, în cea mai mare parte împrumutate, ci pentru încercarea de a lega strîns, cu ajutorul spiritului limbii, cum îi plăcea lui să se exprime, imitînd pe romanticii primelor decenii ale veacului al XIX-lea, faptele lingvistice, artistice, culturale și social-politice.

Operele de ansamblu și cele consacrate fie unor limbi considerate izolat, fie unor probleme speciale comune mai multor teritorii ale Romaniei, au contribuit la îmbogățirea cunoștințelor noastre de amănunt, bazate aproape totdeauna pe corespondența dintre latină și continuatoarele ei și dintre acestea una față de alta. Căci gramaticile istorice și studiile speciale elaborate după metodele tradiționale se reduc, în ultimă analiză, la extrem de bogate liste de fapte de tot felul, raportate unele la altele, fără o explicație propriu-zisă. A spune că cutare sunet sau cutare formă gramaticală romanică provine respectiv dintr-un sunet sau dintr-o formă a limbii latine este o simplă constatare sau alăturare de fapte care corespund unele cu altele, și nu o explicație științifică. Aglomerarea excesivă de fapte împiedică cu atît mai mult o vedere de ansamblu asupra sistemului care le coordonează și chiar asupra evoluției pur exterioare a limbii, cu cît nu ține seamă, în general, de importanța lor în limba considerată ca un tot bine organizat, cu o ierarhie a elementelor lui constitutive bazate pe rolul jucat de fiecare în comparație cu celelalte.

Gramatica istorică, așa cum se practică de la începuturile disciplinei noastre, n-a reușit să prezinte o imagine clară și veridică a limbii sau a limbilor studiate. Se insistă aproape exclusiv asupra asemănărilor, asupra faptelor comune limbilor în chestiune, plecînd totdeauna de la latină și, foarte rar, de la limbile germanice. Ceea ce le diferențiază, ceea ce este propriu fiecăreia, este, de obicei, neglijat, de unde urmează, dacă luăm lucrurile în sens strict, că urmașele latinei s-au limitat, ca să spun așa, la păstrarea elementelor moștenite și a celor de suprastrat, fără să creeze aproape nimic cu posibilitățile lor de a se dezvolta în condiții istorice mai mult ori mai puțin specifice pentru fiecare dintre ele. Procedînd în acest mod, nu rezultă clar de ce franceza, italiana etc. sînt totuși unități lingvistice aparte, bine definite, în ciuda originii lor comune și a influențelor, de asemenea identice de cele mai multe ori, care s-au exercitat asupra latinei vorbite în diversele provincii ale imperiului roman. Se ajunge astfel la clasificări care se justifică istoric, dar nu mai corespund realității (și nu numai celei de azi). Așa se face că româna și italiana, de pildă, sînt puse împreună, ținîndu-se seamă că în flexiunea nominală (declinările I și a II-a latinești) amîndouă au, ca desinență de plural, *e* la feminin, *i* la masculin, dar se neglijează faptul, foarte important, că substantivele feminine românești manifestă o tendință foarte puternică de a înlocui pe *-e* prin *-i*, iar cînd sînt nume de materie și au sens colectiv, formează pluralul cu desinența *-uri*, neutră la origine (<lat. *-ora*). O situație asemănătoare există, de asemenea, în cuprinsul flexiunii verbale, care are, în adevăr, multe fapte comune în română și italiană (de exemplu păstrarea cu fidelitate, pînă la o anumită epocă în ce privește româna,

a celor patru conjugări ale verbului latinesc), dar alături de acestea există altele, nu mai puţin importante, care separă cele două limbi : tendinţa românei de a pierde conjugarea în *-ēre*, existenţa unui tip flexionar necunoscut limbii italiene (verbe terminate în *-rî* la infinitiv, cu forme mixte, după conjugările latineşti I şi a IV-a) şi a sufixului *-ez* ca marcă specifică a persoanelor 1, 2, 3, 6 de la prezentul indicativ şi conjunctiv şi a persoanei 2 de la imperativ.

Bazîndu-se pe fapte de acest fel, la care se adaugă şi altele, Maria Manoliu a ajuns la concluzia că, din punct de vedere tipologic, franceza şi nu italiana seamănă mai mult cu româna. Eu însumi am susţinut o idee asemănătoare, acum aproape patruzeci de ani, ca urmare a unei comparaţii, foarte sumare de altfel, între franceză şi subdialectul moldovenesc (mai ales sub aspectul lui vorbit în partea de nord a României) cu privire la evoluţia fonetică foarte avansată a amîndurora. Plecînd de la observaţia fostului meu profesor, A. Philippide, că graiurile mai apropiate sub raportul geografic de locul de formaţie al limbii în discuţie au un fonetism mai arhaic decît cele aflate la distanţe în general mari, care sînt, dimpotrivă, inovatoare, puneam subdialectul moldovenesc alături de franceză, primul în cadrul românei, cealaltă în cadrul Romaniei occidentale.

Ceea ce ne trebuie acum, după atîtea gramatici şi studii pe baze istorice, care au contribuit la îmbogăţirea cunoştinţelor noastre despre elementele comune ale limbilor romanice, este o gramatică comparată descriptivă, consacrată stadiului lor actual şi întemeiată, în primul rînd, dacă nu chiar exclusiv, pe faptele deosebitoare. S-ar putea începe, ţinînd seamă că este vorba de un drum nou, încă nebătut, cu două sau trei limbi, de preferinţă mai strîns legate între ele graţie condiţiilor în care s-au format şi dezvoltat de-a lungul secolelor (de pildă, limbile ibero-romanice). Punctul de vedere istoric nu trebuie însă neglijat în lucrări de această natură, pentru motive de ordin atît teoretic, cît şi practic, căci fiecare etapă a limbii continuă o etapă precedentă, care nu poate fi ignorată. Totodată se impune evitarea explicaţiilor bazate exclusiv pe concepţia şi metodele structuraliste, dat fiind că „sistemul" nu este capabil să explice într-un mod satisfăcător t o t ce se petrece în dezvoltarea unei limbi. Sincronia şi diacronia nu se exclud, precum susţin unii structuralişti prea zeloşi. Eugenio Coseriu a demonstrat acest lucru, după părerea mea, în mod strălucit, în lucrarea *Sincronía, diacronía e historia. El problema del cambio lingüístico*, Montevideo, 1958[1], de unde îmi permit să reproduc cîteva pasaje caracteristice : „La lengua funciona sincrónicamente y s e c o n s t i t u y e d i a c r ó n i c a m e n t e[2]. Pero estos términos no son antinómicos, ni contradictorios, porque el hacerse se realiza en vista del funcionar". (*Op. cit.*, p. 154—155.) L a d i a c r o n i a p u r a n o t i e n e s e n t i d o y d e b e v o l v e r s e h i s t o r i a d e l a l e n g u a[3]. En efecto, l a h i s t o r i a d e l a l e n g u a supera la antinomía

[1] Să se compare şi cartea sa *Teoría del lenguaje y lingüística general*, apărută la Madrid în 1962.

[2] Subliniat de mine.

[3] Subliniat de mine.

entre sincronía y diacronía, porque es negación de la diacronía atomista y, al mismo tiempo, no se halla en contradicción con la sincronia".[4] (*Op. cit.*, p. 160). „La lengua se hace mediante el cambio[5] y „muere" como tal cuando deja de cambiar... Lo que se modifica continuamente es su realización y, por lo tanto, su equilibrio... La lengua se hace, pero su hacerse es un hacerse histórico[6], no cotidiano..." (*Op. cit.*, p. 160, 161).

Descrierea și explicarea aspectului actual al unei limbi sau al unui grup de limbi romanice, pe care o propun ca o temă, după părerea mea foarte importantă, trebuie să se extindă, prin comparație cu idiome aparținînd altor grupuri genealogice și, poate, chiar cu familii de limbi neindo-europene. S-ar ajunge, cred, la rezultate interesante nu numai pentru lingvistica romanică, ci și, mai ales, pentru lingvistica generală. Astfel de cercetări există, foarte puține, e adevărat, și nu prea ample. Citez lucrarea romanistului spaniol M. Criado de Val, *Fisonomía del idioma español. Sus características comparadas con las del francés, italiano, portugués, inglés y alemán*, Madrid [1954], al cărui cîmp de investigație este, cum rezultă chiar din subtitlu, foarte vast și, prin asta, corespunde dezideratului exprimat de mine.

Toate compartimentele unei limbi sau ale unui grup de limbi se pretează la o descriere comparativă asemănătoare cu cea pe care o recomand aici. De obicei, numai fonetica și gramatica propriu-zisă sînt considerate potrivite pentru a fi studiate în acest fel. Formarea cuvintelor și chiar vocabularul pot, de asemenea, să constituie obiectul unei cercetări descriptive comparate în sensul arătat mai înainte. În ce privește primul dintre aceste două sectoare, mai puțin accesibile la prima vedere, o comparare a limbilor romanice, considerate sub aspectul lor actual, ar putea constata destule diferențe de la una la alta, cu toate că ele au păstrat, în linii mari, sistemul latinesc, cu preferință pentru formațiile realizate cu ajutorul sufixelor și, în mai mică măsură, al prefixelor. Astfel, pentru a da un singur exemplu, franceza este, în raport cu italiana și, mai ales, cu româna, destul de săracă în derivații diminutivale, fapt care s-ar explica, poate, cel puțin în parte, prin amprenta germanică, mai puternică decît peste tot aiurea, în structura ei. Așa încît, pentru a satisface nevoia pe care vorbitorii vor fi simțind-o tot atît de viu ca și în cazul celor două limbi romanice menționate, franceza întrebuințează perifraze, și aceasta din cauză că sufixele diminutivale din limba franceză sînt și destul de puțin numeroase și puțin productive.

În privința vocabularului, înainte de orice, metoda statistică poate să dea rezultate menite să servească la determinarea trăsăturilor lexicale caracteristice ale unei limbi sau ale unui grup de limbi. Nu este vorba numai de cuvinte propriu-zise, ci și de echivalentele lor semantice, exprimate prin sintagme. După posibilitățile lor de a forma cuvinte noi, prin utilizarea mijloacelor consacrate, și după caracterul mai analitic sau mai

[4] Subliniat de mine.
[5] Subliniat de autor.
[6] Subliniat de autor.

sintetic, există între limbile romanice destule diferențe care merită studii speciale pentru a cunoaște mai temeinic elementele constitutive ale structurii lor lexicale. Datorită faptului că se aplică de mult timp, metoda statistică este nu numai bine cunoscută, sub diversele ei aspecte, ci și bine fixată. Să se vadă, de pildă, Pierre Guiraud, *Problèmes et méthodes de la statistique linguistique*, Dordrecht, 1959. În ultimii ani s-au publicat lucrări, realizate, în legătură cu obținerea de material, cu ajutorul mașinilor. Printre acestea există cîteva consacrate limbilor romanice, care se preocupă în mod special de frecvența cuvintelor pornindu-se de la texte. De asemenea, mi se pare recomandabilă și aici extinderea metodei comparative dincolo de teritoriul lingvistic romanic pentru motive asemănătoare cu cele invocate mai înainte.

Un aspect destul de neglijat al vocabularului este ceea ce aș numi raporturile lexicale interromanice. Mă gîndesc la o lucrare de ansamblu, tot comparativă, în care ar trebui să se urmărească împrumuturile lexicale făcute de o limbă din celelalte, considerate nu izolat, ca în lucrările destul de numeroase și importante pe care le avem deja, ci în grup și într-o singură operă, asemănătoare cu Dicționarul lui Meyer-Lübke, care ar putea să formeze, parțial, punctul de plecare, dat fiind că posedă multe date relative la împrumuturile lexicale reciproce ale limbilor romanice. Această problemă este întrucîtva strîns legată de studiul cuvintelor de origine greco-latină, atît de numeroase în limbajul științific și tehnic internațional. Ar fi pe deplin răsplătită osteneala de a consacra forțe omenești și mijloace materiale necesare elaborării unui astfel de dicționar, ale cărui interes și utilitate ar depăși cu mult cadrul Romaniei.

Din cele afirmate pînă aici s-ar putea trage concluzia că sînt un adversar al lingvisticii tradiționale și, în consecință, un adept al structuralismului sub diversele lui aspecte. Pun problema în acești termeni, bazîndu-mă pe experiența personală de acum trei ani, după Congresul de la Strasbourg, unde, grație bunăvoinței deosebite a Comitetului de organizare, am avut cinstea de a prezenta un raport asupra perspectivelor de dezvoltare a disciplinei noastre. Trebuie să recunosc că aprecierile mele erau atunci destul de pesimiste, în sensul că, după mine, romaniștii nu mai ocupă primul loc în ce privește inovațiile de ordin teoretic și metodologic în domeniul lingvisticii considerate dintr-un punct de vedere foarte general, cum s-a întîmplat timp de aproape un secol. În același timp, reproșam unora dintre colegii noștri cei mai autorizați că nu au luat poziție, pentru sau contra, în discuțiile provocate de apariția concepțiilor și metodelor lingvistice moderne. După întoarcerea în țară, am primit de la un tînăr romanist german, partizan entuziast al lingvisticii tradiționale și fost elev al unui mare profesor—numele acestuia îl trec sub tăcere—un extras cu cîteva cuvinte care puteau fi interpretate ca un adevărat „défi" din partea unui tradiționalist la adresa unui structuralist. Trebuie să mărturisesc aici, foarte sincer, că nu merit nici acest exces de onoare, nici această indignitate. Ultimele mele lucrări, pentru a nu mai menționa pe cele de dinainte de război, arată foarte clar că eu sînt un biet tradi-

ţionalist, la fel cu tînărul şi înfocatul meu adversar. Dar tradiţionalismul meu, care se explică prin formaţia mea de acum 40—50 de ani, prin vîrsta mea şi prin imposibilitatea de ordin adesea strict material (în primul rînd, lipsa de timp, din cauza obligaţiilor administrative şi sociale, numeroase şi inevitabile într-o ţară ca a mea, unde se construieşte o lume nouă), nu mă împiedică să recunosc că metodele şi concepţiile moderne contribuie, sub anumite aspecte, la progresul studiilor lingvistice. De altfel, am avut o atitudine asemănătoare, ceva mai entuziastă (datorită, fără îndoială, vîrstei mele de atunci) faţă de noutăţile de la începutul secolului nostru, în articolul din *Festschrift Streitberg* (1924), dezvoltat mai tîrziu sub forma unei cărţi voluminoase (*Introducere în studiul limbilor romanice*), bine cunoscută romaniştilor din diverse generaţii şi apreciată, înainte de toate, mai ales prin efortul autorului de a fi, pe cît posibil, obiectiv şi de a reţine tot ceea ce i s-a părut valabil în fiecare concepţie sau metodă inovatoare. În consecinţă, nu sînt nici structuralist, nici antistructuralist. Eu urmăresc, în măsura foarte redusă a posibilităţilor mele, curentele noi din disciplina noastră şi le judec după rezultatele obţinute de reprezentanţii lor. Astfel se explică recomandaţiile prostructuraliste şi în acelaşi timp criticile la adresa tradiţionalismului, considerat ca perfect şi etern, pe care le-am făcut în prima parte a expunerii mele.

În ce priveşte structuralismul, cu numeroasele şi destul de diversele lui ramificaţii, nu este nici el fără defecte. Eu îi reproşez mai cu seamă ignorarea deliberată a faptului că fiecare limbă este o categorie istorică, produsul unei evoluţii neîntrerupte, în care fiecare etapă continuă, dezvoltînd-o, etapa precedentă, şi că, în consecinţă, ea nu poate fi studiată şi înţeleasă în mod just fără să se facă apel la istorie. Este adevărat că structuraliştii fac lingvistică internă, după terminologia utilizată de Ferdinand de Saussure, adică studiază sistemul limbii, aşa cum există el în conştiinţa subiectelor vorbitoare, singura realitate lingvistică pentru ei. Bineînţeles, ei nu trebuie criticaţi din cauza preferinţei pentru lingvistica internă, ci numai fiindcă nu ţin seamă, aşa cum fac structuraliştii moderaţi, ca A. Martinet şi alţii, de ceea ce constituie caracteristica principală a limbajului uman, care este transformarea lui continuă, evoluţia lui neîntreruptă.

Desconsideraţia faţă de istorie, în sensul cel mai larg al cuvîntului, merge cîteodată aşa de departe, încît se neglijează chiar deosebirile de structură dintre limbi, chiar atunci cînd ele nu sînt înrudite din punct de vedere genealogic. Aşa se explică formulele metodologice stereotipe aplicate la limbi foarte diferite, ajungîndu-se la un fel de gramatică generală de altădată, valabilă oriunde şi oricînd. Această ignorare voită a faptului că limba e o categorie istorică a apărut, căci era oarecum obligatorie, la lingviştii care s-au consacrat studiului limbilor fără istorie. Dar această atitudine nu poate fi generalizată fără risc, cînd e vorba de limbi pentru care avem la dispoziţie texte vechi de multe secole. Mai ales tinerii, din cauza cunoştinţelor reduse şi a lipsei lor de experienţă, se lasă seduşi de acest joc formalist, foarte facil, în sensul că ei îşi însuşesc formulele deja consacrate şi se limitează la înlocuirea faptelor aparţinînd

unei limbi prin fapte, asemănătoare cu adevărat sau, destul de des, numai aparent, ale alteia.

Structuraliştii ignoră, în general, nu numai istoria limbilor, ci şi conţinutul pe care ele îl exprimă. Plecînd de la ideea că ceea ce contează în materie de limbaj uman sînt relaţiile dintre elementele lui constitutive, ei se interesează exclusiv de relaţii şi lasă la o parte chiar semnificaţiile care le stau la bază şi care, în fond, le-au dat naştere, pentru a nu mai vorbi de accepţiunea propriu-zisă, cînd e vorba de cuvinte. Aşa îmi explic eu insuccesul studiilor structuraliste consacrate sintaxei şi, mai ales, vocabularului. Este adevărat că unii reprezentanţi ai structuralismului extremist ţin seamă şi de conţinut, dar nu în sensul că ei ar urmări ceea ce se înţelege în mod obişnuit prin ,,conţinut'' sau, cu un termen ,,saussureian'', prin ,,signifié''. Ei aplică aceeaşi metodă pe care o folosesc în studiul relaţiilor urmărit din punct de vedere formal, vorbind, în acest caz, de ,,planul expresiei'' şi de ,,planul conţinutului''. A ignora complet şi cu intenţie elementul ideal al limbii însemnează a o suprima ca mijloc de comunicare, singura raţiune a apariţiei şi a existenţei ei în viaţa unei comunităţi umane.

Felul cum se concepe şi se aplică ideea de sistem, privit drept cauză unică a modificărilor lingvistice, se pretează de asemenea la critică. Sistemul dă, adeseori, impresia unei forţe magice, destul de curioase, pentru a nu spune capricioase, care pare că intervine într-un fel sau altul mai degrabă după necesitate, în funcţie de obligaţia cercetătorului de a da o explicaţie fenomenului în chestiune. În domeniul morfologiei (mai exact, al flexiunii), lucrurile se prezintă, în general, destul de clar : interdependenţa elementelor constitutive ale unei paradigme este atît de puternică, graţie faptului că ea există în conştiinţa subiectelor vorbitoare s-ar putea spune exact ca într-un manual de gramatică, încît modificarea unei forme provoacă, în cele din urmă, inevitabil modificarea, în acelaşi sens, a altora. Aceasta este ceea ce lingviştii tradiţionalişti înţeleg sub numele, consacrat de mult timp, de analogie. Cîţiva dintre ei, mai ales germanii, foloseau — poate mai folosesc încă — formula structuraliştilor: presiunea sistemului (*Systemzwang*). Astfel, pentru a da un exemplu românesc, apariţia finalei *-ră* la persoanele a IV-a şi a V-a de la perfectul simplu, care nu exista în latină, a fost explicată de mult timp prin analogie cu persoana a VI-a, la care *-ră* continuă pe *-runt* latinesc. Efectele presiunii sistemului s-au extins (sau, pentru a mă apropia mai mult de realitate, sînt pe cale de a se extinde şi a se generaliza) la toate persoanele mai-mult-ca-perfectului plural, datorită legăturii foarte strînse dintre aceste două timpuri verbale. În astfel de cazuri, explicaţia prin sistem este ireproşabilă. Ea s-a impus de la început, datorită evidenţei lucrurilor.

Situaţia se prezintă mai puţin favorabil în domeniul fonologiei, în ciuda faptului că structuralismul s-a dezvoltat şi, consecinţă mai mult ori mai puţin logică, a avut mari succese în studiul fonemelor. Cele arătate mai înainte, cînd m-am referit la sistem ca la o forţă magică şi misterioasă, vizează, înainte de toate, fonologia. Spre deosebire de morfologie, unde între ,,limbă'' şi ,,vorbire'' (folosesc terminologia lui Saussure) nu există intermediar, în sensul că folosirea concretă a unei forme gramati-

cale constituie realizarea directă, imediată a modelului ei abstract (sau psihic), sistemul fonologic are nevoie de un mijloc material — pe care-l constituie organele fonatoare — spre a se putea realiza. (În ce privește textele, scrisul înlocuiește sau reprezintă rezultatele mișcărilor articulatorii, bineînțeles pentru cei care le studiază.) Limba în ansamblul ei se găsește în aceeași situație ca fonologia, dar, în timp ce pentru formele gramaticale, pentru combinațiile sintactice și pentru cuvinte, produsele organelor fonatoare, adică sunetele, joacă rolul unui simplu suport material, al unui simplu vehicul, în cazul fonemelor ele constituie substanța sau, dacă vreți, sursa acestora. Se ajunge la fonem pornindu-se de la corespondentul lui material, fizic [7]: procesul psihic este identic cu acela care stă la baza formării noțiunilor. Și atunci se pune chestiunea dacă modificările sistemului fonologic nu sînt consecința modificărilor fonetice. Faptul că un sunet oarecare nu se transformă în indiferent oricare altul, să spunem *a* în *t* sau *c*, *f* în *r* sau în *z* etc., dovedește că există un fel de determinism fonetic, căruia neogramaticii i-au spus lege fonetică. Sunetul articulat este ceva material, un ansamblu de elemente sau, cu un termen împrumutat din fizică, particule, care, ca orice materie, se găsesc într-o mișcare continuă, cu predominarea unora asupra altora, ceea ce provoacă o modificare fonetică. Sistemul intervine numai ca un factor selectiv, în ipoteza, care se verifică destul de des, că limba are de ales între mai multe posibilități.

Aș mai reproșa multor structuraliști modul în care își prezintă rezultatele cercetărilor. Fac impresia că nu vor să ușureze nestructuraliștilor înțelegerea lucrărilor lor, fapt surprinzător, căci, de obicei, reprezentanții unei concepții noi, ca să nu zic revoluționare, fie politică, fie religioasă, literară sau artistică, fac propagandă pentru ideile lor. Am în vedere nu termenii tehnici sau lucrurile care țin de conținutul propriu-zis, ci unele formule și diverse alte mijloace pur exterioare împrumutate foarte adesea din domeniul matematicii [8].

În ce privește pe structuraliștii tineri și foarte tineri, îmi permit să le spun că și structuralismul are nevoie de documentare, de cunoștințe bogate și variate referitoare la fapte, poate chiar mai mult decît lingvistica tradițională, pe care o întrece prin caracterul lui teoretic general. Iar generalizările serioase și bine consolidate nu sînt posibile decît cu condiția de a avea o bază materială solidă și largă. Țin să amintesc că regretatul meu prieten, marele savant Leo Spitzer, reproșa, acum patruzeci de ani, idealiștilor lui Vossler, care acuzau de „factologie” pe pozitiviști, adică pe neogramatici, că ei înșiși operau cu fapte puțin numeroase și superficial cunoscute. Și Spitzer nu era un adversar al idealismului vosslerian.

[7] Și drumul opus este străbătut, dar numai după constituirea sistemului fonologic al unei limbi.

[8] Scriind acest ultim cuvînt, ar trebui să mă consider obligat să spun cîteva cuvinte despre lingvistica matematică. Din păcate, nu pot satisface această obligație, pentru că îmi lipsește orice inițiere în această materie, care, de altfel, are destul de puțină legătură cu disciplina noastră. Judecînd după situația pe care o cunosc mai bine — aceea a țării mele — se pare că cei mai buni lingviști matematicieni (poate chiar singurii vrednici de a fi luați în considerație) sînt matematicienii de profesie. O dovadă în plus că e vorba mai degrabă de matematică decît de lingvistică.

Ajungînd la sfîrşitul expunerii mele, trebuie să mă scuz de a nu vă fi prezentat un raport propriu-zis, cum se anunţase, ci mai degrabă o serie de reflecţii şi de observaţii asupra celor două curente din lingvistica romanică şi, prin forţa lucrurilor, dat fiind caracterul ei teoretic obligatoriu, din lingvistica generală actuală. Am căutat să fac parte dreaptă amîndurora în măsura în care mi-au permis posibilităţile de informare şi de apreciere, recunoscînd calităţile şi defectele fiecăruia şi recomandînd reprezentanţilor atît ai unuia cît şi ai celuilalt un fel de coexistenţă paşnică, pentru a folosi o expresie foarte frecventă astăzi în reuniunile internaţionale de tot felul.

Septembrie 1965

Institutul de lingvistică, Bucureşti,
Calea Victoriei 194

DESPRE NOȚIUNEA DE „INTERDIALECT" *

DE

B. CAZACU

MEMBRU CORESPONDENT AL ACADEMIEI REPUBLICII SOCIALISTE ROMÂNIA

Reflecțiile care urmează sînt consacrate examinării problemei, adesea dezbătute, a raporturilor dintre limba întregului popor (în special forma ei cea mai evoluată : limba literară) și dialectele și graiurile teritoriale.

Între formele de manifestare ale limbii, în diferite epoci istorice, există un continuu proces de interacțiune [1]. În condițiile unei rapide dezvoltări economice și culturale, influența reciprocă dintre diferitele variante (teritoriale sau stilistice) ale limbii se accentuează.

Pornind de la datele obținute în urma unor anchete efectuate în cîteva localități ale teritoriului dacoromân [2] ne-am propus să relevăm și, totodată, să încercăm să definim un aspect specific al raporturilor actuale dintre româna literară (standard) și dialectele locale.

Sistemul lingvistic al vorbitorilor graiurilor studiate apare determinat, în primul rînd, de regiunea lor de origine, de formația lor cultural-profesională și, mai ales, de contactele lor sociale ; evoluția acestui sistem se manifestă însă în sensul tendinței de eliminare a deosebirilor dintre limba standard și graiul local.

Putem presupune că, în trecut, cînd relațiile sociale dintre vorbitori erau mai reduse, existau subiecte vorbitoare care nu dispuneau decît de sistemul lingvistic al graiului local. În prezent însă, datorită extinderii, pe diverse planuri, a contactelor sociale, majoritatea vorbitorilor au — cel puțin — conștiința existenței unor alte sisteme (fie ale altor variante

---

* Comunicare prezentată la cel de al XI-lea Congres Internațional de lingvistică și filologie romanică (Madrid, 1965).

[1] Cf. Walter Henzen, *Schriftsprache und Mundarten*, Bern, 1954, p. 9.

[2] Anchetele noastre s-au desfășurat în cursul anului 1964, în următoarele localități : Ciurchi (Moldova) și Cornereva (Banat). Subiectele au fost alese dintre vorbitori cu un anumit grad de cultură (școală elementară) și cu contacte sociale mai largi, cu deplasări în diverse regiuni ale țării.

regionale ale limbii, fie ale limbii comune întregului popor), dacă nu dispun chiar realmente de două (sau, uneori, de mai multe) sisteme.

Rolul preponderent, în această coexistență dinamică a sistemelor, îi revine limbii standard, care elimină, datorită prestigiului ei, variantele locale [3]. În studierea unui asemenea „conflict" lingvistic, există învățați ca A. Martinet [4] care consideră necesară utilizarea a doi termeni : *dialect*$_1$ — adică formele lingvistice întrebuințate de unilingvi în comunicarea orală cu alți membri ai colectivității, inclusiv cu cei care folosesc un alt dialect$_1$ —, și *dialect*$_2$ — reprezentat prin formele lingvistice indigene pe care vorbitorii le folosesc numai între ei în cadrul aceluiași dialect, în timp ce, cu alți vorbitori, folosesc *dialectul*$_1$. Împrejurările vieții moderne fac ca vorbitorii să tindă spre însușirea *dialectului*$_1$ și să elimine divergențele dialectale care ar putea stînjeni comunicarea.

Cercetarea concretă a faptelor pe teren ilustrează modul în care se realizează coexistența dintre sistemele variantelor regionale ale limbii și sistemul limbii comune întregului popor și pune în lumină procesul de eliminare treptată a particularităților *dialectului*$_2$. Examinarea atentă a faptelor ne permite, în același timp, să constatăm că acest proces nu se desfășoară la întîmplare și că forma de comunicare realizată prin *dialectul*$_1$ nu e identică cu limba standard [5], ci ea reprezintă o variantă care se situează deasupra graiului local, dar sub nivelul limbii standard.

Faptul că anumite particularități regionale sînt înlăturate — în timp ce altele persistă — își găsește explicația în modul în care vorbitorul obișnuit compară și interpretează sistemele lingvistice [6]. Avem de-a face, așadar, cu o analiză a particularităților de limbă efectuate de pe plan metalingvistic.

Se cuvine să menționăm, în primul rînd, că subiectele vorbitoare au conștiința coexistenței celor două sisteme; în funcție de mediul în care se găsesc, de destinatarul căruia se adresează mesajul, vorbitorii pot face apel fie la un sistem, fie la celălalt. În practica comunicării se constată, adesea, datorită coexistenței sistemelor, apariția sporadică a unor particularități extrasistematice în raport cu sistemul așa zicînd „pur" al limbii standard (sau al dialectului).

---

[3] Cf. M. Gukhmann, *Langue littéraire et dialecte*, în *Communications et rapports du premier Congrès International de Dialectologie générale*, I. Louvain, 1964, p. 287 : „. . .la langue littéraire nationale, représentant une norme surdialectale unique, occupe une situation dominante dans le système complexe des formes de la langue. On la conçoit comme un type linguistique supérieur subordonnant les dialectes et les supplantant progressivement. Ces faits modifient sensiblement le rapport de la langue littéraire nationale et des dialectes régionaux" („. . .limba literară națională, reprezentînd o normă supradialectală unică, ocupă o situație dominantă în sistemul complex al formelor limbii. Ea e concepută ca un tip lingvistic superior subordonînd dialectele și substituindu-li-se treptat. Aceste fapte modifică în mod sensibil raportul dintre limba literară națională și dialectele regionale").

[4] Cf. A. Martinet, *A Functional View of Language*, Oxford, 1961, p. 112.

[5] Problema comportamentului vorbitorului, raportat atît la propriul dialect cît și la limba standard, prezintă numeroase implicații ; cf. Robert A. Hall jr., *Idiolect and Linguistic Super-Ego*, în „Studia Linguistica", V, 1951, nr. 1, p. 21—27.

[6] Cf. § „Speakers compare languages", Roman Jakobson, *Typological Studies and Their Contribution to Historical Comparative Linguistics*, în „Reports for the Eighth International Congress of Linguists", Oslo, 1957, Oslo University Press, 1957, p. 3.

Vorbitorul efectuează o raportare a sistemului dialectal la sistemul limbii standard. În urma acestei confruntări empirice, el elimină unele particularităţi, păstrînd însă altele. De exemplu, în vorbirea subiectului moldovean nu apare fenomenul — specific graiului din această regiune — al palatalizării oclusivelor labiale (*p*, *b*, *m*) şi al fricativelor labio-dentale (*f*, *v*). Informatorul are conştiinţa deosebirii dintre particularităţile vorbirii sale şi cele ale generaţiei mai în vîrstă, păstrătoare a graiului local.

Prima formă, indicată mai jos, cu labiala conservată, aparţine sistemului obişnuit al informatorului; cea de-a doua este caracteristică vorbitorilor în vîrstă : *ari'pị*/pl. *ari'k̓* ; *pi̯ept* / *k'ept* ; *bi'nẹ* / *ǵinẹ* ; *mi̯el* / *ńel* ; *fi̯er* / *ŝer* ; *vin* / *ẑin* etc. [7] Am notat o singură formă cu labiala palatalizată *akiţî'm*, vb. 1 pl. (faţă de lit. *aţipim*). Păstrarea acestui fonetism se explică probabil prin faptul că forma dialectală prezintă, faţă de cea literară, o metateză silabică, astfel încît vorbitorul nu a realizat raportarea la o formă literară.

Dacă în ceea ce priveşte palatalizarea labialelor constatăm evitarea sistematică a fonetismelor specifice graiului local, în legătură cu pronunţarea africatelor *ĉ*, *ĝ* (ca fricative : *ŝ*, *ẑ*), datele culese pe teren oferă o situaţie diametral opusă, în sensul că, în vorbirea subiectului, apar în mod consecvent fonetismele locale :

a) lit. *ĉ* / dial. *ŝ* : *cru'ŝẹ* (cf. lit. *cruce*); *nuŝị* pl. (cf. lit. *nuci* pl.); *pu'riŝẹ* (cf. lit. *purice*); *rĕ'ŝẹ* (cf. lit. *rece*); *ŝa'pâ* (cf. lit. *ceapă*); *ŝer* (cf. lit. *cer*); *ŝire'ş* (cf. lit. *cireş*); *ŝoba'n* (cf. lit. *cioban*) etc. [8]. Sînt semnificative din acest punct de vedere, formele *biŝ* (cf. lit. *bici*) şi *piŝo'r* (cf. lit. *picior*) care prezintă, pe de o parte, fonetismul literar cu labialele nealterate (*p*, *b* : cf. mold. *ǵiŝ*, *kiŝo'r*), iar pe de altă parte conservă fonetismul local cu pronunţarea fricativei *ŝ* în locul africatei *ĉ*.

b) lit. *ĝ* / dial. *ẑ* : *arẑi'nt* (cf. lit. *argint*); *de'ẑet* (cf. lit. *deget*); *faẑị* pl. (cf. lit. *fagi*); *fu'ẑẹ*, vb. 3 sg. (cf. lit. *fuge*); *me'rẑe* (cf. lit. *merge*, vb. 3 sg.); *ẑa'nâ* (cf. lit. *geană*); *ẑi'nerẹ* (cf. lit. *ginere*) etc.

Nu este întîmplător faptul că o anumită particularitate dialectală (palatalizarea labialelor) este eliminată, în timp ce alta (pronunţarea africatelor ca fricative) se conservă. Explicaţia trebuie căutată în inventarul de foneme al graiului local, care dispune de labiale, în poziţii nesusceptibile de a fi alterate, dar care nu posedă africatele alveolo-palatale *ĉ*, *ĝ*, corespondentele literare ale fonetismelor dialectale *ŝ*, *ẑ*. Un argument în sprijinul acestei explicaţii îl constituie şi răspunsul subiectului la întrebarea indirectă : „— Cum zici la o bucată dintr-o oală sau farfurie spartă ?". „— În carte îi spune *ŝob*, dar bătrînii îi spun *hîrb*".

---

[7] O observaţie asemănătoare se poate face în legătură cu dispariţia lui *n* muiat (*ń*) : *cui̯* / *cuń* ; *rîi̯e* / *rîńe* etc., din vorbirea subiectelor bănăţene.

[8] Am notat pronunţarea literară numai o singură dată, în cuvîntul *ĉinĉi*, numeral dintre cele mai curente, a cărui pătrundere este explicabilă în graiul local.

Rezultă că, în vorbirea subiectului, coexistă termenul literar și cel dialectal, dar că fonetismul literar (cu africata alveolară *č*) este realizat conform sistemului local (prin fricativa labială *ŝ*) [9].

Păstrarea anumitor particularități specifice graiului local se întîlnește și în alte cazuri; de exemplu, atît în vorbirea informatorului moldovean, cît și a celui bănățean vocalele prepalatale *e* și *i*, precedate de anumite consoane (fricativele *s*, *ș*, *z* sau africatele *ț*, *d*) trec, în mod consecvent, la *ă*, *î*: băn., mold. *cuosă'sc*, vb. 1 sg. (cf. lit. *cosesc*); băn., mold. *sămn* (cf. lit. *semn*); băn. *sắńi'n* (cf. lit. *senin*); băn., mold. *sî'ŋgur* (cf. lit. *singur*); băn., mold. *șăs* (cf. lit. *șes*); băn. *rușî'ńe* mold. *rușî'nẹ* (cf. lit. *rușine*); băn., mold. *tușî'm*, vb. 1 pl. (cf. lit. *tușim*); băn. *zî'ŭă*, mold. *dîŭ'ă* (cf. lit. *ziuă*); băn. *zăr*, mold. *ḑăr* (cf. lit. *zer*); băn., mold. *căță'l* (cf. lit. *cățel*); băn., mold. *uoță'l* (cf. lit. *oțel*); băn., mold. *țăs*, vb. 1 sg. (cf. lit. *țes*); băn., mold. *cuțî't* (cf. lit. *cuțit*); băn., mold. *supțî'rẹ* (cf. lit. *subțire*).

Rezistența fonetismului regional, în cazul de față, se explică prin faptul că particularitatea velarizării vocalelor prepalatale *e*, *i*, precedate de fricative sau africate, depășește limitele celor două subdialecte (moldovean și bănățean). Este vorba, mai curînd, de un fenomen cu caracter p o p u l a r, decît de un fenomen cu caracter r e g i o n a l; aria mai întinsă a extinderii lui, faptul că e comun mai multor subdialecte, explică așadar, păstrarea lui.

În procesul de interacțiune dintre aspectul standard și aspectul regional, diversele niveluri ale limbii se comportă în mod diferit.

Lexicul, care este sistemul cel mai deschis, permite pătrunderea a numeroase elemente literare (termeni care desemnează noțiuni noi sau sinonime ale cuvintelor existente în graiul local). Procesul se desfășoară, așadar, pe două căi: prin i m p o r t a r e a anumitor termeni și prin s u b s t i t u i r e a altora [10]. În general, în rezolvarea sinonimiei dintre cei doi termeni, termenul din graiul local este înlocuit, în cele din urmă, prin termenul din limba standard. Iată cîteva exemple de coexistență a celor doi termeni în vorbirea subiectelor anchetate (informatorii au dat, în răspuns, mai întîi, termenul curent în limba literară, dar au menționat apoi, la insistența anchetatorului, și termenul din graiul local):

Banat: 1. *armăsar* / 2. *armig*; 1. *perdea* / 2. *fereang*; 1. *plugar* / 2. *paor*; 1. *stomac* / 2. *foale*; 1. *zăpadă* / 2. *nea* etc.

Moldova: 1. *ficat* / 2. *mai*; 1. *fluier* / 2. *șuier*, vb. 1 sg.; 1. *noroi* / 2. *glod*; 1. *omor* / 2. *ucig*, vb. 1 sg.; 1. *scuip* / 2. *stuchesc*, vb. 1 sg.; 1. *sicriu* / 2. *raclă* etc.

---

[9] Pentru modul în care informatorul realizează fonemele limbii literare, merită să fie relevată și următoarea observație în legătură cu pronunțarea lui *e* final. Se știe că, în subdialectul moldovean, *e* final este pronunțat cu un timbru mult mai închis (*ẹ*), aproape *i*: *di'nțẹ*, *fra'țẹ*, *sa'rẹ* etc. În cursul anchetei, subiectul a intervenit cu unele precizări referitoare la timbrul vocalei finale. De exemplu, pentru formele de indicativ prezent ale verbelor *a auzi* și *a tunde*, subiectul a răspuns, la întrebarea indirectă, prin *au'dẹ* și *tu'ndẹ* (deci cu o vocală de timbru închis, apropiat de *i*), făcînd însă, în ambele cazuri, precizarea: „cu *e* la urmă"!

[10] Cf. Einar Haugen, *Publications of the American Dialect Society. Bilingualism in the Americas. A Bibliography and Research Guide*, University of Alabama Press, p. 61.

În alte condiții se desfășoară procesul de interacțiune dintre dialect și limba standard, în ceea ce privește fonetica și morfologia, sisteme cu caracter mai închis decît lexicul.

Schimbările se petrec aici, tot pe calea imitației, în primul rînd, prin intermediul lexicului. Fonetica și gramatica dialectului opun însă o rezistență mai puternică. Dacă sistemul lexical al dialectului bănățean permite pătrunderea unor elemente cum ar fi *caiete* pl., *deputat*, *președinte*, forma lor fonetică se adaptează graiului local: *căi̯e't'e* (uneori *căi̯e'će*), *d'eputa't* (uneori chiar *đeputa't*, *președ'i'ńt'e* (uneori chiar *preșěđi'nće*).

Termenul literar *a obosi* tinde să elimine termenii regionali (băn. *a se ostăńi'* sau mold. *a se trudí'*), dar el apare adaptat sistemului fonetic al subdialectelor respective: băn., mold. *am obosî't*, pf. comp. 1 pl. (cu velarizarea timbrului vocalei prepalatale, sub influența fricativei *s*).

Tot astfel, de exemplu, verbul *a lovi* are tendința de a înlocui termenul regional mold. *a păli*, dar pentru formarea pers. 3 a pf. comp. se folosește forma de auxiliar *o*, specifică subdialectului respectiv: *o lovi't*; cf. pf. comp. 3 sg. *o pișca't*, care coexistă cu forma locală *o ŝuki't*. De asemenea, în vorbirea subiectului bănățean, pers. 3 pl. a pf. comp. de la vb. *a dormi* este *or dormi't* (față de forma regională, cu trecerea lui *o* neaccentuat la *u*: *or durmi't*).

Datorită caracterului mai închis al sistemului fonetic și gramatical constatăm, așadar, tendința de a conserva anumite elemente regionale sau de a integra inovațiile în sistemul graiului local.

★

Datele obținute, în urma anchetelor efectuate în cîteva localități ale teritoriului dacoromân, ne-au permis să constatăm existența unei forme de comunicare care se situează între aspectul standard (literar) și aspectul regional al limbii.

În această formă intermediară de comunicare, situată sub nivelul limbii standard, se constată, pe de o parte, eliminarea anumitor particularități dialectale și, pe de altă parte, păstrarea altora, a căror arie de răspîndire depășește adesea limitele dialectului respectiv.

Apariția acestei forme intermediare de comunicare — care poate fi numită i n t e r d i a l e c t[11] — este rezultatul raporturilor dintre cele

[11] Constituirea acestei forme specifice de comunicare în condițiile nivelării divergențelor dialectale, sub presiunea limbii standard, se constată și în alte domenii lingvistice; vezi, de exemplu, pentru limba cehă: P. Sgall, *Obixodno-razgovornyj českij jazyk*, în „Voprosy jazykoznanija", 2, 1960, p. 15; „Sledstviem etix processov javljaetsja vozniknovenije tak nazyvaemyx i n t e r d i a l e c t o v, k kotorym starye territorial'nye dialekty postepenno približajutsja i kotorym oni podčinjajutsja" („Ca urmare a acestor procese apar așa-numitele i n t e r d i a l e c t e, de care vechile dialecte teritoriale se apropie treptat și cărora li se subordonează").

Vezi, de asemenea, pentru domeniul germanic, încercarea de delimitare terminologică a diverselor noțiuni care desemnează formele de existență ale limbii (Dialekt, Umgangsprache, Alltagssprache, Gemeinsprache, Halbmundart etc.) în studiul publicat de Sieglinde Czichocki, Ingeborg Heydrich, Helmutt Langer, *Die Erscheinungsformen der Sprache. Kritische Einschätzung der Begriffsbestimmungen und Versuch einer terminologischen Abgrenzung*, în „Wissenschaftliche Zeitschrift der Pëdagogischen Hochschule", Abteilung Sprachwissenschaft des Instituts für Deutsche Philologie, Potsdam, März, 1964, p. 113–124.

două aspecte ale limbii, în continuu proces de interacțiune, în condițiile actuale de transformare social-economică și culturală a colectivității.

Particularitățile specifice ale interdialectelor se explică prin caracterul mai mult sau mai puțin deschis al sistemelor lingvistice ale dialectelor care sînt la baza lor, iar dezvoltarea interdialectelor depinde de relațiile dintre factorii interni și așa numiții factori externi [12], în cursul istoriei limbii.

În concluzie, interdialectul reprezintă o fază intermediară a procesului istoric al integrării dialectelor în limba națională.

În acest proces, considerăm că se pot distinge două etape : o primă etapă, în care dialectul dobîndește, sub influența limbii standard, o coloratură literară. Este procesul pe care l-am surprins în ancheta efectuată în mediul rural (în Banat și în Moldova). În cea de a doua etapă — superioară din punct de vedere al evoluției — dialectul cu coloratură literară cedează locul limbii literare (limbii standard) cu coloratură dialectală. Acum încep să predomine elementele limbii standard, în timp ce, în prima etapă, predominau elementele dialectale. O prezentare a particularităților mai importante ale acestei forme de comunicare e dată de acad. Emil Petrovici în articolul *Unele tendințe fonetice ale limbii române actuale* [13]; autorul insistă în special asupra persistenței particularităților fonetice regionale (moldovenești, muntenești, ardelenești) în pronunțarea românei literare.

Această formă superioară a interdialectului este specifică vorbitorilor mai apropiați, prin contactele sociale și prin formația culturală, de centrul de iradiere al limbii standard.

Octombrie 1965

Facultatea de limbă și literatură română. Str. Ed. Quinet 7

[12] Cf. C. Hutterer, *Sprachgeographie und Mundartforschung*, în „Studien in allgemeinen Sprachwissenschaft", Band I, p. 25.

[13] În CL, VI, (1961), 2, p. 239 și urm. ; cf., de asemenea, menționarea unor trăsături ale pronunțării „variantei populare, și a variantei regionale" a limbii române, la Lidia Sfîrlea, *Variante stilistice ale pronunțării românești actuale*, în LR XII, (1963), nr. 6, p. 596 și urm.

ARTICOLUL HOTĂRÎT LA NUMELE DE PERSOANE ROMÂNEȘTI *

DE

ACAD. AL. GRAUR

Se prezintă de obicei ca o trăsătură bizară a limbii române faptul că numele proprii — toponimice și antroponimice — feminine primesc articolul hotărît (enclitic), pe cînd masculinele (sau neutrele) nu-l primesc : *Dunărea*, *România*, dar *Ardeal*, *Siret* ; *Maria*, *Ioana*, dar *Constantin*, *Matei*. Lucrurile sînt totuși mult mai complicate.

Trebuie să distingem, cînd e vorba de numele geografice, între întrebuințarea cu și fără prepoziție (subiect : *Mizilul e un oraș*, *Naipul e un sat* ; complement direct : *am vizitat Mizilul*, *Naipul* ; circumstanțial : *mă duc la Mizil*, *la Naipul* ; după cum se vede, cel de-al doilea nume este articulat chiar cînd depinde de o prepoziție), între singular și plural (*Tîrnava*, dar *Tîrnave*). De ce trebuie să spunem *mă scald în Ialomița*, dar *mă scald în Dunăre*? Problema așteaptă încă un studiu amănunțit.

Vreau să mă ocup aici numai de numele de persoane, unde situația pare ceva mai puțin confuză. La nominativ-acuzativ, numele de botez feminine sînt de obicei terminate în *-a*, ceea ce înseamnă că sînt articulate. Dacă facem abstracție de numele împrumutate de curînd, ca *Betty* sau *Calypso*, la drept vorbind puțin folosite, nu rămîne decît un foarte mic număr de nume feminine care nu se termină în *a* (*Zoe* e cel mai răspîndit dintre ele).

Rareori avem ocazia să întrebuințăm numele în *-a* sub forma lor nearticulată, în *-ă* (sau, după palatale, în *-e*). Există o formă cu articol nehotărît, *o Marie* (găsim un exemplu la Coșbuc în versul *Să-mi pun capul pentru-o Lină*) : cel mai puțin lucru pe care-l putem spune despre ea este că nu avem adesea ocazia să o întrebuințăm. Se găsește de asemenea în versuri forma fără articol cînd precedă un adjectiv articulat : *biata Miță* (dar și *biata Mița*, cu repetarea articolului). Derivatele în *-oaia*,

* Versiunea în limba franceză a articolului a apărut în RRL X, 1965, p. 6.

în sfîrșit, care constituie numele soției format de la numele bărbatului, sînt folosite fără articol într-o parte a Transilvaniei (*Băluțoaie*, soția lui *Băluță*). Dar această întrebuințare este net simțită ca regională.

Va trebui să discutăm mai mult despre masculin. Aici cea mai mare parte a numelor întîlnite în textele vechi se termină în *-ul*, ca și numele comune articulate. Gustav Weigand a văzut aici un sufix italian, *-olo*, trecut în slavă și de acolo în română, lucru, la drept vorbind, neverosimil. Theodor Capidan a recunoscut în acest *-ul* articolul românesc și a explicat numele slave de felul lui *Jankul* ca împrumutate din românește. Am intervenit în discuție, acum aproape patruzeci de ani, ca să-l sprijin pe Capidan. Observasem, încă înainte de a cunoaște articolele consacrate acestui subiect, că numele românești al căror radical se compune dintr-o singură silabă primesc terminația *-ul*, pe cînd cele al căror radical are mai mult decît o silabă nu o primesc: *Rad-ul*, *Mih-ul*, dar *Marin*, *Mihai* etc. Am tras concluzia că *-ul* servea ca să dea un corp numelor românești prea scurte, ceea ce înseamnă că acest morfem nu putea avea altă origine decît românească, deci era articolul hotărît.

Recunoscusem însă, încă de pe atunci, și altă posibilitate: în cele mai multe cazuri, numele românești pe care le găsim în documentele vechi sînt de origine slavă, sau cel puțin au o paralelă exactă în slavă: or, peste tot unde româna are forme în *-ul*, bulgara prezintă hipocoristice în *-o*. Acest *-o* nu era la început decît vocala tematică a primului termen de compunere; cînd această vocală tematică a slăbit în pronunțarea numelor simple, ea și-a păstrat întreaga forță la sfîrșitul primului termen de compunere, deoarece acolo ea nu era la sfîrșit de cuvînt. În felul acesta se pronunța *radŭ*, dar *Rado-mirŭ* și, suprimîndu-se cel de-al doilea termen pentru a se forma un hipocoristic, s-a ajuns la numele *Rado*, într-o vreme cînd *o* final nu se mai schimba în *-u*.

Or, exemplele dovedesc că românescul *-ul* este echivalentul exact al bulgărescului *-o*, deoarece peste tot unde bulgara nu are *-o* (de exemplu la temele în *-i*), nici româna nu are *-ul*: *Bran*, *Dan*, *Nan*, *Stan*, *Vlad*, cu toate că aceste nume sînt monosilabice. În sens contrar, cîteva hipocoristice bulgărești mai lungi care se termină în *-o* prezintă și în română finala *-ul*: *Alecu*(*l*), *Nedelcu*(*l*). Aceasta ar dovedi că *-ul* în românește nu este decît un aranjament al bulgărescului *-o*.

Oricum ar fi, hipocoristicele formate în românește respectă regula numărului de silabe: alături de *Iosif* (sub forma regională *Iosîv*), *Ionel* etc., avem în românește *Sîvu*, *Nelu* etc. și chiar cuvintele împrumutate de curînd, ca *Eugen*, *Emil*, au hipocoristice ce *Genu*, *Milu* etc. Nu găsim aproape de loc nume monosilabice. Un amănunt care mi se pare deosebit de interesant: diminutivele formate de la hipocoristice se termină în *-u*, pe cînd cele formate de la nume complete se termină în consoană. Găsesc, de exemplu, la Ștefan Pașca, *Nume de persoane și nume de animale în Țara Oltului*, București, 1936, p. 146, *Lăzăruc*, *Șăndruc*, dar *Nelucu*, *Sivucu*.

Articolul masculin, cum s-a putut vedea după mai multe exemple citate, a pierdut de mult în pronunțare pe *l* final, care continuă totuși să fie notat în scris la numele comune. În ce privește numele de persoane,

numai cîteva familii, originare mai ales din Bucovina, l-au păstrat pînă la vremea actuală (*Nanul*, *Onciul*, *Pumnul*, *Sorbul*, dar toate aceste nume se pronunţă fără *-l*).

Avînd în vedere această situaţie, s-ar putea crede că finala bulgărească *-o* a devenit în româneşte *-u* (*o* bulgăresc neaccentuat fiind pronunţat foarte închis) şi că *-ul* nu e decît o grafie hipercorectă : într-o vreme cînd se scria *-l* fără să fie pronunţat, se va fi adăugat în scris un *-l* chiar şi acolo unde nu era justificat de istorie. Dar o atare teorie ar fi greşită : *-l* final e notat în scris aproape fără excepţie pînă în secolul al XVII-lea, pe cînd numele de persoane româneşti prezintă în scris pe *-l* final de la primele lor atestări în documentele slave, în secolul al XIV-lea.

Trebuie deci să căutăm altceva. În afara hipocoristicelor paralele cu formaţiile slave, româna cunoştea nume de persoane provenite din porecle şi terminate adesea în *-ul* : *Cîrnul*, *Lungul*, *Lupul*, *Ursul* etc. E vorba, după cum se vede, de adjective-epitete, de nume de animale etc. Se mai găsesc şi nume de meserii, totdeauna articulate : *Ciobanu*, *Croitoru* etc. Este normal să credem că toate aceste cuvinte au fost întrebuinţate sub forma lor articulată, deoarece rolul lor era tocmai acela de a identifica persoanele pe care le desemnau. Ele au putut influenţa hipocoristicele, a căror finală era *-u*, şi astfel *Radu* a putut deveni *Radul* după modelul lui *Lungul*.

Trebuie totuşi să observăm că poreclele formate din substantive feminine sînt întrebuinţate fără articol : *Capră*, *Vulpe* etc. (adjectivele feminine primesc articolul ca şi masculinele : *Cîrna*, *Lunga* etc.). Pe de altă parte, regula numărului de silabe pare că este respectată şi la poreclele formate din substantive masculine sau neutre : *Ciufu*, *Lupu*, *Puiu*, *Untu*, *Ursu*, *Vîntu* etc., dar *Boboc*, *Ciocan*, *Cocoş*, *Papuc*, *Răţoi* etc. Se vor putea găsi excepţii, bineînţeles, de exemplu *Glonţ*.

Numele de familie în *-escu* sînt totdeauna articulate (în textele vechi se scria *-escul*), ceea ce nu trebuie să ne mire, deoarece *-esc* este un sufix adjectival. La fel pentru numele în *-eanu(l)*, cu o justificare diferită : sînt la origine porecle care serveau pentru identificare, *Brăileanu*, de exemplu, avînd înţelesul de „cel din Brăila". Numele în *-oiu* (*Brăiloiu*) sînt şi ele întotdeauna articulate (ceea ce permite să le diferenţiem de numele în *-oi* < sl. *-oje*), pentru că au fost formate de la femininele în *-oaia*, care sînt totdeauna articulate (dacă facem abstracţie de excepţia semnalată mai sus).

Să trecem acum la vocativ. Pentru feminin, vocativul primitiv nu este altceva decît forma nominativului, de vreme ce latina nu distingea, la declinarea întîi, vocativul de nominativ. Dar cînd s-a luat obiceiul să se adauge articolul postpus la numele feminine, s-a creat o opoziţie între nominativ şi vocativ, deoarece acesta din urmă nu avea nici un motiv să primească articolul. Am avut deci, alături de nominativele *Maria*, *Rada*, vocativele *Marie*, *Radă* (desinenţa aşteptată este *-ă*, care se schimbă în *-e* după o palatală). Sub influenţa vocativului slav, numele feminine capătă o a doua formă de vocativ, în *-o*, folosită numai pentru numele de persoane : *Mario*, *Rado*.

Pentru masculin, vocativul vechi este în *-e*, în concordanță atît cu vocativul latin, cît și cu cel slav. Pe urmă, pornindu-se de la numele în *-ul*, s-a creat o a doua formă de vocativ, cu desinența *-ule* : *Radul*, vocativ *Radule*, alături de *Marin*, vocativ *Marine* (singurul exemplu de nume în *-u* cu vocativul în *-e* este *Răducanu*, dacă facem abstracție de numele ca *Alexandru*, *Dumitru*, care n-au avut niciodată un *-l* final, *-u* nefiind aici decît o vocală de suport pentru grupul de consoane final). De notat că numele de familie în *-escu* fac vocativul în *-ule*, ceea ce pare normal, pe cînd numele în *-eanu* fac vocativul în *-e* (deci *Popescule*, dar *Muntene*). Aceasta pare a dovedi că, în momentul cînd li s-a format un vocativ, numele în *-eanu* erau încă privite numai ca substantive, în conformitate cu originea lor slavă (astăzi ele pot fi folosite atît ca adjective, cît și ca substantive).

În felul acesta, masculinele au ajuns să formeze un vocativ articulat, ceea ce poate părea cel puțin neașteptat. Aceasta a influențat asupra femininului : de vreme ce masculinul opunea vocativul în *-e*, fără articol, vocativului în *-ule*, cu articol, a putut părea natural să se introducă diferența și la feminin, care cunoștea și el două tipuri diferite de vocativ. Din punctul de vedere al originii, desinența *-o* n-are nimic de-a face cu articolul (deși trebuie să observăm că româna cunoaște un pronume feminin care, la acuzativ, are forma *o*, paralelă cu masculinul *îl*). Dar presiunea sistemului i-a dat valoarea unui articol, ceea ce se poate dovedi, între altele, prin faptul că desinența *-o* este folosită pentru a transforma adjectivele în substantive, exact în același fel în care, pentru masculin, se întrebuințează *-ule* : se zice *scumpe domn*, dar *scumpule* și, la fel, *scumpă doamnă*, dar *scumpo*.

Ne rămîne de discutat genitivul, și aici trebuie să observăm că vom avea să ne ocupăm de două articole, deoarece genitivul comportă un articol prepus *a*(*l*), care servește pentru a-l diferenția de dativ. Se zice *fata este a lui Toma*, *băiatul este al lui Petre*, exact cum se zice și *calul este al vecinului*. La țară, genitivul este adesea folosit pentru a indica filiația și se zice *Ioana lui Tache* (articolul genitival *a* fiind aglutinat cu substantivul precedent ; nu este exclus să fie tocmai aici punctul de plecare pentru postpunerea articolului la substantiv). La masculin, se spune nu numai *Toma lu Gheorghe*, situația fiind aceeași ca la feminine, deoarece numele masculin *Toma* are o terminație la fel cu a femininelor, ci și *Radu lu Petre*, ceea ce dovedește că numele în *-u* au fost înțelese ca forme articulate, care au absorbit articolul genitival *al*. Nu numai că procesul este întru totul asemănător cu cel descris la feminine, dar îl regăsim și la numele comune : *calul vecinului*.

Să trecem acum la cel de-al doilea articol, pe care genitivul îl are în comun cu dativul (pentru simplificare, nu voi vorbi decît de genitiv, căci dativul nu prezintă nici un fapt particular care să ne poată interesa). La feminin, într-o vreme mai veche, s-a folosit articolul prepus, *ei* < lat. *illaei*, astfel că se ajunsese la forma *ei Marie*, cu un *e* final care, de astă dată, nu mai e datorat schimbării lui *ă* în *e* sub influența palatalei precedente, căci desinența este aceeași și după celelalte sunete, de exemplu se zicea *ei Tamare* : este vorba de desinența genitivului latinesc, *-ae*,

care a devenit în românește, în mod normal, *-e*. Avem deci în acest caz forme fără articol postpus. Dar încă în primele texte românești găsim genitive de tipul *ei Maria*, deci cu nominativul articulat, și chiar *Mariei*, fără articol prepus, dar cu articol la genitiv, postpus. Aceasta este forma obișnuită astăzi, nu numai pentru numele de persoane, ci și pentru numele comune (*mamă*, genitiv nearticulat *mame*, nominativ articulat *mama*, genitiv articulat *mamei*).

La masculin, forma nearticulată nu prezintă nici o diferență între nominativ și genitiv (această diferență poate fi marcată, cînd se simte nevoia, printr-un demonstrativ sau printr-un articol nehotărît prepus). La forma articulată, pentru numele comune, se întrebuințează articolul postpus, *lui* : nearticulat, pentru toate cazurile (afară de vocativ), *om*, iar articulat, nominativ *omul*, genitiv *omului*. Pentru numele de persoane, situația în primele texte era aproximativ asemănătoare cu a femininelor, căci găsim ambele formule, *lui Radu* și *Radului*. Este totuși o diferență importantă : la feminine, articolul se putea postpune la orice nume, pe cînd la masculine acest uzaj era rezervat pentru numele terminate în *-ul* : se putea spune *Berescului*, dar *lui Aron* [1]. Aceasta dovedește o dată mai mult că *-ul* era simțit ca articol, deoarece genitivul în *-ului* este cel al substantivelor articulate, care au nominativul în *-ul*. Pe de altă parte, se poate crede că, dacă forma primitivă a hipocoristicelor este în *-o* > *-u*, li s-au format, după modelul poreclelor, al numelor de meserii etc., genitive în *-ului*, ceea ce a putut avea ca efect refacerea unor nominative în *-ul*.

În orice caz, istoria genitivelor masculine va fi diferită de cea a genitivelor feminine. La feminin s-a renunțat cu totul la formula cu articolul prepus și nu se mai zice decît *Mariei*. La masculin, formula cu articolul postpus mai trăiește la țară, în special în Transilvania, dar limba literară a renunțat complet la ea. La București nu se mai păstrează decît două exemple împietrite, *Șoseaua Iancului* și *Școala Iancului* (e vorba de șoseaua și de școala lui I. Eliade Rădulescu ; dacă și *Vergului* e format la fel, în orice caz vorbitorii nu sînt conștienți de aceasta). Astăzi nu s-ar mai zice decît *Școala lui Iancu*.

S-au ciocnit aici două tendințe contrarii : prima, caracteristică pentru toate limbile romanice, este tendința de a înlocui flexiunea sintetică cu flexiunea analitică, și aceasta a învins la masculine ; a doua, specifică pentru limba română, este tendința de a deplasa articolul de la începutul atributului la sfîrșitul substantivului determinat, și această tendință a învins la feminine.

De fapt, tendința romanică de a reduce flexiunea și de a dezvolta formele analitice n-a fost niciodată complet părăsită de limba română, a fost numai încetinită. Ea continuă să se manifeste, între altele prin faptul că numele feminine își recapătă și ele, treptat, formele analitice, ce e drept nu cele din secolul al XVI-lea, ci altele, împrumutate de la masculin. Numele feminine de curînd împrumutate care se termină în *-o*, în *-i* sau în consoană, nu și-au putut forma genitivul cu *-ei* : nu numai că

[1] Lucrurile sînt prezentate puțin diferit de acad. Iorgu Iordan în *Toponimia românească*, București, 1963, p. 487–488.

nu se poate zice *Cleoei*, dar nu s-a acceptat nici măcar *Edithei* sau *Manonei* și se spune *lui Cleo, lui Edith, lui Manon*. După acest model se zice și *lui Mimi*, deși aici, la rigoare, s-ar fi putut adăuga *-ei* la sfîrșit. Aceste forme se înmulțesc, spre marea desperare a puriștilor, care văd în aceasta un mare pericol pentru limbă ; de fapt nu este vorba decît de continuarea unei transformări începute de multă vreme și, la urma urmei, folositoare, deoarece grație ei ajungem la o declinare unificată și simplificată.

Există și oameni mai moderați, care admit formula nouă pentru numele în *-o* etc., dar care protestează cînd aud zicîndu-se *lui Coca*, fără să observe că *coca* poate fi tot așa de bine băiat ca și fată, ceea ce înseamnă că, pentru a respecta gramatica tradițională, acest nume ar trebui să aibă la genitiv două forme diferite. Alții în sfîrșit se indignează numai cînd forma nouă este folosită pentru substantivele comune și se zice, de exemplu, *lui mama*.

Nu este însă cîtuși de puțin sigur că articolul prepus se datorează exclusiv numelor recent împrumutate. În primul rînd, nu este vorba numai de nume de persoane : un cuvînt ca *tanti*, destul de mult folosit astăzi, ar putea oare avea un genitiv ca *tantei* sau *tantiei*? Răspunsul este hotărît negativ. În al doilea rînd, nu este adevărat că s-ar fi așteptat cuvintele de împrumut ca să se formeze genitivul feminin cu articolul prepus : în copilăria mea, am spus și am auzit spunîndu-se în jurul meu *lu Maria*, *lu mama* etc., și încă la țară, unde, pe vremea aceea nu pătrunsese încă nici un nume de felul lui *Margot* sau *Nelly*. Cînd mi se atrăgea atenția asupra faptului că *lui* este masculin, răspundeam că n-am zis *lui*, ci *lu*, ceea ce, bineînțeles, nu putea constitui o justificare, de vreme ce ziceam *lu* și pentru masculin.

Nu este exclus ca punctul de plecare pentru noua formație să fi fost constituit de masculinele de declinarea întîi. Am văzut că, pornind de la un nominativ de felul lui *Coca*, am putea avea un genitiv masculin și un genitiv feminin. Există masculine în *-a* mai vechi și mai răspîndite, ca *Oprea*, *Toma*. Din cauza acestei desinențe feminine, ele își formează genitivul în chip sintetic, *Oprei*, *Tomei*. Dar cum e limpede pentru oricine că sînt nume de bărbați, li s-a format și un genitiv de tipul masculin, *lui Oprea*, *lui Toma*. Trebuie să adăugăm numele comune masculine în *-ă* : *agă*, *pașă*, *popă*, *tată*, *vodă*, dintre care numai *popă* și *tată* au rămas curente în folosire, dar care au fost toate mult folosite în trecut. În conformitate cu structura lor morfologică, ele au primit genitivul *agăi*, *pașei*, *popii*, *tatei*, dar în conformitate cu genul lor s-a zis și *lui aga*, *lui pașa*, *lui popa*, *lui tata*, *lui vodă*. La unele e mai răspîndit primul tip, la altele al doilea (*vodă* nu cunoaște decît genitivul analitic). În orice caz, s-a putut crea impresia că cele două formații se pot întrebuința una în locul celeilalte și în felul acesta tipul analitic a putut pătrunde la feminine.

Dar este oare adevărat că prin această inovație „se strică limba"? De ce nu strigăm că e o stricăciune cînd împrumutăm adjective nedeclinabile, de felul lui *gri*, *maro*, fără să mai vorbim de exemple mai vechi ca *pembe*, de origine turcă? În realitate, reducînd flexiunea nominală, nu facem altceva decît să urmăm vechea tendință romanică de a întrebuința cuvinte auxiliare în locul desinențelor nominale. Oare nu în același fel

a fost eliminat tipul *Radului* în favoarea tipului *lui Radu*? Dacă nu s-a protestat niciodată contra acestui din urmă tip, cauza este că articolul *lui* este masculin, iar cînd s-a zis *lui Rada* el a fost întrebuinţat înaintea unui feminin, ceea ce nu putea trece neobservat.

Dar dacă eliminăm flexiunea nominală, nu va mai fi diferenţă între construcţia masculinelor şi cea a femininelor, după cum nu este în franţuzeşte sau în italieneşte, şi după cum, de altfel, nu este nici în româneşte, la plural, unde genitivul feminin este format cu articolul masculin (*-lor* din lat. *illorum*). Limba devine prin aceasta mai simplă, şi asta e tot.

Facultatea de limbi clasice şi romanice, Bucureşti, Str. Edg. Quinet, 7

CONTEXTELE DIAGNOSTICE ŞI PROBLEMA GENULUI SUBSTANTIVELOR *

DE

AL. IONAŞCU

Problema genului neutru în limba română a atras — în special în ultimul deceniu — şi continuă să atragă încă atenţia a numeroşi specialişti din ţară şi de peste hotare. Cum este şi firesc, atît cercetătorii care admit existenţa acestei categorii gramaticale în limba noastră, cît şi cei care o contestă îşi întemeiază concluziile pe argumente privind particularităţile gramaticale ale substantivelor respective.

S-a arătat, pe bună dreptate, că pentru determinarea genului substantivelor din limba română (şi situaţia este aceeaşi în celelalte limbi indoeuropene care cunosc clasificarea pe genuri a substantivelor) este importantă nu atît forma gramaticală a substantivelor ca atare, cît mai ales forma construcţiilor sintactice în care intră acestea ([1], [2], [5], [9], [14], [15], [16], [23])[1]. Într-adevăr, forma substantivelor înseşi (dacă facem abstracţie de articolul hotărît enclitic) este uneori neconcludentă în această privinţă : neutrul sg. *nume* — pl. *nume* este, din punct de vedere morfologic, identic cu femininul sg. *dragoste* — pl. *dragoste*. În schimb, fiecare substantiv poate intra în legătură sintactică nemijlocită cu diverşi determinanţi adjectivali (articole, adjective propriu-zise, participii, pronume adjectivale, numerale), iar aceştia, în majoritate, au forme diferite după genul substantivelor pe care le determină.

★

În limba română determinanţii adjectivali ai substantivului au, în mod obişnuit, la singular o formă masculin-neutră şi alta feminină, iar la plural o formă masculină şi alta feminin-neutră. Această împrejurare i-a făcut pe mulţi cercetători să tragă concluzia că determinanţii adjectivali au numai forme de masculin şi de feminin ([1], [5], [9], [17], [18],

---

* Versiunea în limba franceză a articolului a apărut în RRL X, 1965, 5.

[1] Aici şi în continuare numerele trecute între paranteze drepte trimit la lucrările a căror listă se dă la sfîrşitul articolului.

[22] ș.a.). O serie de lingviști (în special străini), dezvoltînd în mod consecvent această idee, ajung la negarea existenței genului neutru în limba română. Potrivit acestui punct de vedere, substantivele românești se împart în 1) masculine la ambele numere, 2) feminine la ambele numere și 3) masculine la singular și feminine la plural ([1], [5], [9], [17], [18]). Aceasta echivalează însă cu a considera substantivele neutre cuvinte neregulate, ceea ce constituie, după cum s-a mai arătat ([12]), o simplificare nejustificată : în realitate, substantivele de tipul *nume*, *scaun* etc. se îmbină în construcțiile respective nu cu forme masculine la singular și feminine la plural, ci cu forme *nonfeminine* la singular și *nonmasculine* la plural. Luat în totalitatea formelor sale, ca ,,paradigmă'' (după terminologia folosită uneori — de pildă în [15], [16]), un substantiv neutru românesc se deosebește atît de masculine, cît și de feminine, iar acest lucru este mai important decît asemănarea cu fiecare dintre celelalte două genuri ([7], [8], [10]) și ne obligă să considerăm neutrul un gen aparte, o categorie gramaticală deosebită de masculin și de feminin ([6], [7], [8], [10], [11], [12], [19], [20], [22]).

Asemănarea neutrelor cu masculinele la singular și cu femininele la plural, care ar fi, după părerea multor specialiști ([1], [5], [10], [17], [18], [22]), *absolută*, ar face poziția celui de-al treilea gen fragilă. S-a susținut chiar că existența acestui gen ar putea să înceteze în urma unei ,,reorganizări a paradigmelor'' ([15], [16]).

În acest din urmă caz se propune scindarea fiecărui substantiv neutru în două cuvinte (paradigme) : *scaun* = substantiv masculin (,,un fel de singulare tantum''), *scaune* = substantiv feminin (,,un fel de plurale tantum'').

Nediscutînd deocamdată legitimitatea acestei ,,reorganizări'', atragem totuși atenția că, întrucît limba reprezintă un sistem unitar, criteriul pe baza căruia am scindat neutrele (considerarea drept lexicală a deosebirii dintre forma de singular și cea de plural) ne-ar obliga să procedăm în același fel cu masculinele și femininele, ceea ce ar conduce la o nouă clasificare gramaticală a substantivelor : *a*) substantive care se îmbină cu forme verbale de tipul *este* (*femeie*, *bărbat*, *lucru* etc.) și *b*) substantive care se îmbină cu forme verbale de tipul *sînt* (*femei*, *bărbați*, *lucruri* etc.) ; fiecare dintre cele două clase stabilite în acest fel s-ar subdivide, la rîndul său, în două subclase : a_1 (*femeie* etc.) și a_2 (*bărbat*, *lucru* etc.), respectiv b_1 (*femei*, *lucruri* etc.) și b_2 (*bărbați* etc.) în funcție de formele diferite ale determinanților adjectivali în cadrul aceleiași clase.

Și mai importantă este împrejurarea că realitatea lingvistică nu ne permite să considerăm deosebirea dintre formele corelative de singular și plural ca fiind de ordin lexical. Și ne împiedică de la aceasta nu numai considerente de ordin statistic — faptul că opozițiile de tipul *bărbat-bărbați*, *femeie-femei*, *lucru-lucruri* etc. sînt cvasigenerale în sistemul substantivelor limbii române, spre deosebire, de pildă, de opozițiile de tipul *lup-lupoaică*, *vulpe-vulpoi*, *actor-actriță* etc., răspîndite numai la o parte a substantivelor ([23]) —, ci și legătura organică dintre forma de singular și cea de plural, existentă în sistemul limbii și exprimată formal în comportarea sintactică a formelor respective.

Teza curentă, despre *identitatea* — din punct de vedere sintactic — a substantivelor neutre cu masculinele la singular şi cu femininele la plural (care ar putea fi folosită ca dovadă a lipsei de legătură între forma de singular şi cea de plural a substantivelor neutre), trebuie reexaminată, deoarece ea este contrazisă de faptele limbii. O atare identitate ar exista numai dacă „frazele reperate" = (exprimările corecte) în româneşte s-ar reduce la îmbinări formate dintr-un substantiv şi un adjectiv calificativ ([15, [16]).

Îndată ce ne situăm la un „nivel de gramaticalitate" mai puţin scăzut, situaţia se schimbă. Astfel, dacă avem în vedere congruenţa cu substantivele a determinanţilor adjectivali în sensul cel mai larg al acestui termen, constatăm că, îmbinîndu-se cu anumite numerale cardinale, formele de plural ale substantivelor neutre intră în contexte identice cu cele ale formelor corespunzătoare ale masculinului, opunîndu-se, împreună cu acestea din urmă, femininelor

a) *douăzeci şi unu de stîlpi,*
douăzeci şi unu de scaune,
b) *douăzeci şi una de mese.*

(Caracterul de forme masculine şi în acelaşi timp neutre al numeralelor de felul lui *douăzeci şi unu* este remarcat în [6], la p. 184; este de aceea surprinzător să citim în aceeaşi lucrare, la p. 37, că, dacă exceptăm substantivele, la care genul neutru are şi o desinenţă de plural specifică, *-uri*, „la celelalte părţi de vorbire forma acestui gen se caracterizează prin identitatea cu masculinul la singular şi cu femininul la plural".)

Şi mai evident se manifestă unitatea dintre formele de singular şi cele de plural ale substantivelor dacă luăm în considerare şi construcţiile mai complexe în care se manifestă acordul în gen al determinanţilor adjectivali cu substantivele.

Se ştie că pe lîngă acordul determinantului adjectival cu un singur substantiv, pe care îl vom numi a c o r d s i m p l u, există şi a c o r d u l c o m p l e x, în cadrul căruia un determinant adjectival determină, concomitent, două sau mai multe substantive, care, în plus, pot fi şi de genuri diferite. În această situaţie acordul în gen prezintă o serie de particularităţi, care au fost remarcate în literatura de specialitate (v., printre altele, [7], [8], [10], [12]).

Pe de altă parte, în afară de a c o r d u l d i r e c t, în cadrul căruia determinantul adjectival determină în calitate de atribut unul sau mai multe substantive, există şi situaţii în care un determinant adjectival se referă la un substantiv şi se acordă cu el în gen, fără însă a-l determina ca atribut. Asupra acestor cazuri de acord în gen, care au fost relevate în [23] şi pe care le vom considera ca manifestări ale a c o r d u l u i i n d i r e c t sau m i j l o c i t, vrem să atragem atenţia în rîndurile care urmează. Examinînd contextele

1) *aştepţi un ..., doi*
2) *aştepţi un ..., două*
3) *aştepţi o ..., două*

observăm ușor că fiecare exemplu reprezintă un context gramatical specific pentru substantive de un anumit gen : în contextul 1) sînt ocurente numai substantive masculine (de ex., *aștepți un an, doi* ; cf. și *un leu, doi* ; *un kilometru, doi* etc.), în contextul 2) — numai substantive neutre (de ex., *aștepți un ceas, două* ; cf. și *un kilogram, două* ; *un volum, două* etc.), iar în ultimul context — numai feminine (de ex., *aștepți o lună, două* ; cf. și *o zi, două* ; o *linguriță, două* etc.). Contextele de acest fel pot fi considerate c o n t e x t e d i a g n o s t i c e ([21]) în ce privește genul gramatical al substantivelor la singular [2]. Cf. și contextele de tipul

1) *un ... ca mulți alții* (masculin)
2) *un ... ca multe altele* (neutru)
3) *o ... ca multe altele* (feminin)

Pentru pluralul substantivelor există, de asemenea, contexte diagnostice în ce privește genul gramatical :

1) *fiecăruia dintre acești* ... (masculin)
2) *fiecăruia dintre aceste* ... (neutru)
3) *fiecăreia dintre aceste* ... (feminin)

Îmbinările cu numerale de tipul *douăzeci și unu* pot forma, și ele, împreună cu îmbinări cuprinzînd alte numerale, g r u p u r i d i a g n o s t i c e ([14]) de contexte gramaticale pentru genul substantivelor românești la plural. De exemplu, putem afirma cu siguranță că este neutru orice substantiv a cărui formă de plural este ocurentă atît în contextul *douăzeci și două de...*, cît și în contextul *douăzeci și unu de...* (Ocurența într-unul singur din aceste contexte este insuficientă, ea definind numai caracterul *nonmasculin* și, respectiv, *nonfeminin* al substantivului).

Nu este lipsit de interes să arătăm că și în alte limbi în care distribuția pe genuri la plural a formelor determinanților adjectivali nu este paralelă cu cea de la singular se constată, la fel ca în limba română, o legătură organică între formele de număr ale unuia și aceluiași substantiv.

Un exemplu tipic în această privință îl reprezintă limba polonă, unde la singularul substantivelor se manifestă evident (în cadrul acordului simplu nemijlocit) opozițiile 1) *masculin-feminin-neutru* și 2) *animat-inanimat* (aceasta din urmă numai în interiorul masculinului), iar la plural apare pe primul plan opoziția între numele personale masculine și restul substantivelor. În legătură cu aceasta și în spiritul celor arătate mai sus nu putem fi de acord cu părerea că în limba polonă ,,se observă prezența a cinci genuri, dintre care trei la singular și două la plural'' (se are în vedere împărțirea la singular a substantivelor în masculine, feminine și neutre, iar la plural în masculin-personale, sau ,,genul superiorității'' și non-masculin-personale, sau ,,genul inferiorității''), că la plural substan-

[2] Existența contextelor de tipul *un an, doi* ne-a fost sugerată de [6], unde, vorbindu-se de exprimarea aproximației numerice, se spune : ,,Cînd aproximația se face între *un, o* și *doi, două*, substantivul determinat se intercalează între cele două numerale...'' (p. 189) ; urmează, apoi, exemplele *un copil, doi* și *o noapte, două*.

tivele din limba polonă încetează de a mai fi masculine, feminine sau neutre, că ele pot fi considerate ca atare ,,numai din punct de vedere istoric şi logic, dar în nici un caz din punctul de vedere al sistemului gramatical'' şi că ,,în realitate nu există nici o legătură între numărul singular şi numărul plural'' ([2]). La o examinare mai amănunţită a problemei constatăm că, pe lîngă opoziţia evidentă între masculin-personale şi non-masculin-personale (manifestată în acordul simplu nemijlocit cu cei mai mulţi determinanţi adjectivali şi descrisă pe larg în lucrarea la care ne-am referit mai sus), formele de plural ale substantivelor din limba polonă participă şi la opoziţiile caracteristice formelor de singular *masculin-feminin-neutru* şi, în cadrul masculinelor, *animat-inanimat*. Astfel, în opoziţia :

1. *dwaj studenci*, *robotnicy* etc.
2. *dwa koty*, *dęby*, *pióra*, *morza* etc.
3. *dwie kobiety*, *siostry* etc.

este ,,marcată'', din punctul de vedere al genului gramatical, nu numai construcţia în care intră un masculin-personal, ci şi cea care cuprinde un feminin. Dacă luăm în consideraţie şi formele de manifestare mai complexe ale acordului în gen, constatăm că toate clasele gramaticale (genurile) în care se împart substantivele la singular se fac simţite şi în distribuţia formelor de plural

1. *Widzę każdego z tych studentów* (masculin-animat)
2. *Widzę każdy z tych stołów* (masculin-inanimat)
3. *Widzę każdą z tych kobiet* (feminin)
4. *Widzę każde z tych piór* (neutru)

În limba rusă, ca rezultat al unei tendinţe de evoluţie proprii şi altor limbi slave, opoziţia *masculin-feminin-neutru* se neutralizează în grupurile cu acord nemijlocit în care intră forme de plural ale substantivelor : *белые барашки*, *белые кошки*, *белые окошки*. (Fac excepţie construcţiile cuprinzînd formele oblice *обоих*, *обоим*, *обоими* şi *обеих*, *обеим*, *обеими*, dintre care primele se îmbină cu substantive masculine şi neutre, iar ultimele cu substantive feminine). În schimb, opoziţia *animat-inanimat*, care, în cadrul acordului direct, caracterizează la singular numai masculinele, se extinde la plural asupra tuturor substantivelor. Această împrejurare a favorizat apariţia punctului de vedere după care în limba rusă la singular există patru genuri (*masculin-animat*, *masculin-inanimat*, *feminin* şi *neutru*), iar la plural numai genurile *animat* şi *inanimat* ([3]), ([13]). Fragilitatea acestui punct de vedere a fost dovedită în ([23]), unde, pe baza analizei acordului pe care noi îl numim i n d i r e c t sau m i j l o c i t, se arată că atît opoziţia între masculine, feminine şi neutre, cît şi cea între animate şi inanimate, caracterizează toate substantivele limbii ruse, la ambele numere.

În consecinţă vom spune că distribuţia pe genuri priveşte substantivele ca atare (ca unităţi lexicale, sau ,,paradigme''), nu formele de singular ori de plural ale lor ; prin urmare, nu pot exista, în principiu, substantive care să aparţină unui gen la singular şi altuia la plural.

Aparentele excepţii reprezintă fie perechi de cuvinte distincte, fie interferenţe între sisteme lingvistice ale unor stiluri, graiuri sau epoci istorice diferite. (În acest din urmă caz, gramaticile normative reunesc uneori forme care în realitate nu coexistă într-unul şi acelaşi sistem lingvistic.)

Astfel, în cuplul *desagă-desagi*, asupra căruia ni se atrăgea la timpul respectiv atenţia în şcoală, avem de fapt două unităţi lexicale : *desagi* (m. pl. tantum) şi *desagă* (f.). Ultimul are uneori acelaşi sens cu *desagi*, alteori poate desemna pe fiecare dintre cele două încăperi ale obiectului respectiv. (Sensul din urmă pare a fi în exemplul *L-or lua pe Colţun cu dînşii într-o desagă* din Sadoveanu, citat de [6].)

Substantivele *amour*, *délice* şi *orgue*, menţionate în [15] şi [16] ca fiind în contradicţie cu modelul genului gramatical al limbii franceze construit acolo, sînt (cu excepţia, într-o anumită măsură, a primului dintre ele) într-o situaţie asemănătoare cu a perechii româneşti *desagă-desagi*. *Orgue*, masculin, are şi un plural normal, de acelaşi gen. Alături de acesta există, însă, un plurale tantum feminin, care se foloseşte, într-un stil mai înalt, în locul singularului *orgue*. *Délices* (f. pl.) este, de asemenea, un plurale tantum, care are acelaşi sens cu singularul *délice* (m.), mai puţin întrebuinţat şi avînd, la nevoie, un plural masculin. *Amour*, în sensul său cel mai general, se comportă ca masculin la ambele numere. Folosit într-un anumit sens, *amour* are pluralul feminin. Regula nu este însă respectată întotdeauna în practică ; există tendinţa fie de a extinde peste tot caracteristicile genului masculin, fie de a se crea un singular feminin pentru sensul respectiv [3].

În sfîrşit, cuvintele *łajdak*, *łobuz* etc. din limba polonă (discutate în [2], sînt, din punct de vedere gramatical, masculine nonpersonale la ambele numere, asemănîndu-se, prin contradicţia dintre genul gramatical şi cel natural şi prin nuanţa semantico-stilistică, cu femininele româneşti de tipul *caiafă* [4], *canalie*, *lichea*, *pramatie*, *puşlama* etc. [5].

---

[3] V. Adolphe V. Thomas, *Dictionnaire des difficultés de la langue française*, Paris, Librairie Larousse, 1956 (1964), s.v. În „Prefaţa" lucrării, despre regula privind cele trei substantive, Michel de Toro spune : „De bons auteurs font fi de la règle surannée de *amour*, *délice* et *orgue*, masculins au singulier et féminins au pluriel, qui, en toute orthodoxie, devrait nous faire écrire : *Cet orgue est un des plus belles que j'aie entendues*". Probleme de gen şi mai dificile — dar nu de natură să contrazică teza pe care o susţinem în această lucrare — pun, în limba franceză corectă, substantivele *gens*, *oeuvre* şi *orge* (v. lucr. cit., s.v.).

[4] Acest cuvînt este considerat în DM masculin şi feminin (indicîndu-se, însă, ca formă de plural, numai *caiáfe*).

[5] În limba română femininele care desemnează bărbaţi nu sînt întotdeauna depreciative (cf. *sentinelă*, *cătană* etc.) ; în polonă legătura dintre genul (masculin) non-personal al numelor care desemnează bărbaţi şi sensul depreciativ legătura pare a fi mult mai strînsă. Este grăitor în această privinţă exemplul substantivului *chłop*, care este personal sau non-personal în funcţie de sensul în care este folosit : *ci mądrzy chłopi* = masculin personal ; *te głupie chłopy* — masculin non-personal. (Acest exemplu ne-a fost furnizat de St. Gogolewski, căruia îi exprimăm mulţumirile noastre pentru amabilitatea cu care a binevoit să examineze afirmaţiile noastre referitoare la limba polonă înainte de trimiterea la tipar a acestei lucrări.)

Putem deci conchide — şi această concluzie decurge nemijlocit din considerentele pe care le-am expus în paragrafele anterioare — că în limba română există trei genuri gramaticale ale substantivului : masculinul, femininul şi neutrul. Substantivele neutre manifestă asemănări din punctul de vedere al distribuţiei cu masculinele la singular şi cu femininele la plural, fără însă a se identifica cu ele : opoziţia dintre neutre şi masculine la singular şi dintre neutre şi feminine la plural este marcată într-o serie de construcţii, în special în cadrul acordului indirect.

BIBLIOGRAFIE

1 I. I. Bujor, *Genul substantivelor în limba română*, în LR IV, (1955), 6.
2 I. C. Chiţimia, *Личный род в польском и румынском языках*, în RL V, 1.
3 N. Durnovo, *La catégorie du genre en russe moderne*, în RESL IV, 1924, 1—2.
4 Yst van Fodor, *La typologie des langues slaves et le genre grammatical*, în ,,Славянска филология", vol. III, Sofia, 1963.
5 M. A. Gabinski, *Автохтонные элементы в молдавском языке*, în ,,*Вопросы языкознания*", 1956, 1.
6 *Gramatica limbii române* (ediţia a II-a, revăzută şi adăugită), 1964.
7 Al. Graur, *Genul neutru în româneşte*, în LR III, (1954), 1.
8 Al. Graur, *Genul neutru*, în *Studii de lingvistică generală* (variantă nouă), 1960.
9 Vladimir Hořejší, *Problema substantivelor aşa-zise ,,neutre" în limba română în lumina legăturilor cu alte limbi*, în SCL VIII, (1957), 4.
10 Iorgu Iordan, *Limba română contemporană*, 1956.
11 G. Ivănescu, *Soarta neutrului latin clasic în latina populară şi în limbile romanice*, în SCL VIII, (1957), 3.
12 Roman Jakobson, *On the Rumanian neuter*, în CL III, (1958), (supliment : ,,Mélanges linguistiques offerts à Emil Petrovici par ses amis étrangers à l'occasion de son soixantième anniversaire").
13 Roman Jakobson, *The gender pattern of Russian*, în SCL XI, (1960), 3, (,,Omagiu lui Al. Graur cu prilejul împlinirii a 60 de ani").
14 O. G. Karpinskaia, *Типология рода в славянских языках*, în ,,*Вопросы языкознания*", 1964, 6.
15 S. Marcus, *Le genre grammatical et son modèle logique*, în CLTA I, 1962.
16 S. Marcus, *O analiză sincronică a genului gramatical*, în SCL XIII, (1962), 3.
17 I. Pătruţ, *Despre genul 'neutru' în limba română*, în CL I, (1956), 1—4.
18 I. I. Revzin, *О понятиях однородного языка и языка с нолной трансформацией (ЯПТ) и возммоэжности их применения для структурной типологии*, în *Структурно-типологические исследования*, Moscova, 1962.
19 Al. Rosetti, *Neutrul în română*, în SCL I, (1950), 2.
20 Al. Rosetti, *Contribuţii la studiul neutrului în limba română*, în SCL XIV, (1963), 4.
21 S. Stati, *Contextele gramaticale în analiza structurală*, în LR XII, 3.
22 Em. Vasiliu, *Observaţii asupra categoriei genului în limba română*, în SCL XI, (1960), 3 (,,Omagiu lui Al. Graur cu prilejul împlinirii a 60 de ani").
23 A. A. Zalizneak, *К вопросу о грамматических категориях рода и одушевленности в современном русском языке*, în ,,Бопросы языкознания", XIII, 1964, 4.

Septembrie 1965

Institutul de limbi străine, Str. Pitar Moş 5

SCL, An XVII, nr. 1, p. 27—33, Bucureşti, 1966

CU PRIVIRE LA CARACTERISTICILE STILURILOR LIMBII ÎN LUMINA STATISTICII LINGVISTICE*

DE

BELA KELEMEN

În lucrările de lingvistică din ţara noastră a devenit uz ca diferitele aspecte ale limbii literare să fie denumite cu termenul de stil. Analizînd problema stilurilor limbii, acad. Iorgu Iordan a arătat că diferitele stiluri prezintă atît deosebiri de vocabular cît şi deosebiri de frazeologie. Termenul de frazeologie este utilizat cu accepţiunea de « ambianţă » sau « atmosferă » de stilistică generală, ,,felul special de exprimare al omului de ştiinţă, al ideologului etc. ..." [1]. Această precizare ne atrage atenţia asupra unei probleme de ordin metodologic, şi anume la studierea notelor caracteristice ale diferitelor stiluri, nu ne putem mulţumi numai cu urmărirea componenţei lexicale a operelor literare, ci trebuie să acordăm atenţie şi îmbinărilor de cuvinte, întorsăturilor de frază.

Dacă vrem să traducem în viaţă acest deziderat aplicînd metoda de statistică lingvistică e necesar să supunem analizei toate elementele lexicale, nu numai cuvintele de text *pline*, adică cuvintele care denumesc noţiuni (substantive, adjective, verbe, adverbe). Nu ne putem însuşi părerea şi metoda după care datele statistice privitoare la aşa-zisele cuvinte pline ar fi şi singure concludente şi că cuvintele de structură sînt neglijabile. P. Guiraud studiind frecvenţa relativă a părţilor de vorbire în epoci diferite şi la genuri diferite nu s-a ocupat decît de ,,cele patru părţi de vorbire" principale: substantive + verbe + adjective + adverbe, excluzînd aşa-numitele cuvinte-instrumente gramaticale: articole, prepoziţii, conjuncţii, pronume şi altele [2]. Deşi analizele s-au limitat numai la lucrări în proză, la comedie în proză, tragedie în versuri şi la poezia lirică, deci unele genuri ale literaturii artistice, urmărirea

* Versiunea în limba franceză a articolului a apărut în RRL IX, 1964, 6.

[1] Iorgu Iordan, *Limbă literară (privire generală)*, în LR III, (1954), 6, p. 60 şi urm.

[2] Pierre Guiraud, *Les caractères statistiques du vocabulaire. Essai de méthodologie*, Paris, 1954, p. 38 şi urm.

diferitelor pronume, îndeosebi a pronumelor personale, ar fi fost indicată. Credem că nu trebuie să aducem argumente pentru a demonstra că în poezia lirică accentul semnificației poetice apasă deosebit de puternic asupra acestora. În tragedii în versuri, în poezii interjecțiile pot primi de asemenea o semnificație deosebită, dată fiind valoarea lor emotivă incontestabilă.

Nu putem fi de acord cu limitarea cercetării frecvenței părților vorbirii numai la *cuvintele pline*, mai cu seamă cînd urmărim stabilirea caracteristicilor diferitelor stiluri. Dacă în stilul literaturii artistice, în general, și în poezie în special un rol preponderent au substantivele și adjectivele deoarece ele sînt generatoare de imagini [3], și nu este nesemnificativă nici prezența pronumelor personale, în stilul științific, care operează cu raționamente și de multe ori cu diferite noțiuni de cantitate, numeralele și pronumele relative primesc o semnificație demnă de remarcat. Este firesc deci ca cercetările bazate pe statistică lexicală să se extindă și asupra altor categorii morfologice decît așa-numitele cuvinte — pline ale lui P. Guiraud. Din păcate, studiul Sandei Golopenția și Toma Pavel, menit să ilustreze utilitatea cercetării statistice a stilurilor limbii [4], a rămas tributarul concepției profesorului amintit de la Groningen (Olanda).

Din cele de mai sus se degajează concluzia că metoda de cercetare limitată numai la cuvintele-pline, preconizată de P. Guiraud, nu satisface exigențele unor cercetări complexe. Fiecare parte de vorbire poate să fie, într-o măsură mai mare sau mai mică, purtătoarea unei trăsături tipice nu numai a diferitelor stiluri ale limbii dar și a stilului scriitorilor, a componenței lexicale a limbii operelor lor.

Pornind de la acest principiu, am analizat un text literar și unul științific, avînd fiecare aceeași lungime, format din cîte 2 000 de cuvinte-text. Fragmentul de text literar a fost luat din romanul *La miezul nopții va cădea o stea* (de I. Constantin, 1957), iar cel științific din O. F. Solomon, *Despre teoria proceselor de polimerizare și polimerizarea acetilenei*, Editura Academiei Republicii Socialiste România, 1957.

Din analizele făcute vom prezenta de astă dată cea privitoare la repartiția și natura părților de vorbire spre a demonstra baza obiectivă a poziției noastre.

În urma calculelor efectuate s-au obținut următoarele date cu privire la repartiția tuturor părților de vorbire (vezi tabelul).

Comparînd cele două tabele ne izbește în primul rînd numărul aproape egal al substantivelor distincte în cele două texte. Acest echilibru însă dispare ca frecvență. Cele 239 de substantive din textul literar cunosc o frecvență absolută de 446, reprezentînd 22,30% din totalul de 2 000 de cuvinte-text. În textul științific cele 240 de substantive distincte cunosc o frecvență de 834, deci 41,70% din totalul cuvintelor-text. Altfel exprimată, frecvența medie a substantivelor în textul literar este de 1,86, iar în textul științific aproape de două ori mai mare, 3,47.

[3] Cf. Tudor Vianu, *Statistica lexicală și vocabularul eminescian*, în LR VIII, (1959), 3, p. 29 și urm.

[4] Sanda Golopenția și Toma Pavel, *Statistica și stilurile limbii*, în LR IX, (1960), 4, p. 58.

Remarcăm prezența într-un număr destul de apropiat al adjectivelor în cele două texte. Frecvența medie în textul literar este de 1,5, iar în cel științific 1,7. Situația aceasta nu este întîmplătoare, poate fi considerată general valabilă, deoarece și la studierea altor texte s-au

Tabel

Textul literar

Părțile de vorbire	Cuvinte distincte	Cuvinte-text	Frecvența relativă a cuvintelor %	Obs.
Substantiv	239	446	22,30	
Adjectiv	73	111	5,55	
Verb	153	461	23,05	
Adverb	56	186	9,30	
Pronume	21	230	11,50	
Numeral	8	25	1,25	
Articol nehot.	3	68	3,40	
Prepoziție	22	287	14,35	
Conjuncție	17	185	9,25	
Interjecție	1	1	0,05	

Textul științific

Substantiv	240	834	41,70	
Adjectiv	95	164	8,20	
Verb	76	233	11,65	
Adverb	19	76	3,80	
Pronume	6	75	3,75	
Numeral	16	61	3,05	
Articol nehot.	3	63	3,15	
Prepoziție	12	381	19,05	
Conjuncție	9	113	5,65	
Interjecție	—	—	—	

obținut rezultate aproximativ identice (cf. Sanda Golopenția și Toma Pavel, *loc. cit.*).

Decalajul constatat la verbe ne aduce aminte de cel de la substantive, dar de astă dată în sens invers. În timp ce verbele, în număr de 153, din textul literar cunosc o frecvență absolută de 461, adică o frecvență relativă de 23,05, în textul științific apar numai 76 de verbe distincte a căror frecvență absolută este 233, iar cea relativă numai 11,65, prin urmare numai jumătate față de textul literar. Subliniem, însă, că în urma proporției dintre cuvintele-text și cele distincte frecvența medie a verbelor în ambele texte este 3,07.

Datele noastre confirmă că stilul literaturii artistice este mai bogat în adverbe decît stilul științific. Față de 56 adverbe distincte (= 186 adverbe-text) din textul literar, în cel științific întîlnim o sărăcie relativă, această parte de vorbire fiind reprezentată numai prin 19 cuvinte distincte

(= 76 cuvinte-text). Aceasta arată că în timp ce frecvenţa relativă a adverbelor în textul literar este 9,30, în cel ştiinţific cunoaşte o frecvenţă relativă de numai 3,80.

Statistica pronumelor confirmă din plin utilitatea analizei şi a acestei părţi de vorbire, deoarece ea ne ajută la stabilirea caracteristicilor diferitelor stiluri ale limbii. Textul literar cuprinde 21 de pronume distincte care în urma circulaţiei se ridică la 230 cuvinte-text, ceea ce înseamnă o frecvenţă relativă de 11,50%. În textul ştiinţific s-au găsit numai 6 pronume distincte cu o frecvenţă absolută de 75% şi cu o frecvenţă relativă de 3,75%.

Cuvintele unelte gramaticale, şi în special conjuncţiile, reflectă indirect diferenţierile sintactice în stilul literaturii artistice şi în cel ştiinţific. Nu mai intrăm în analiza lor, scopul nostru fiind, după cum am anunţat, să demonstrăm că cercetările lexicale nu se pot limita numai la aşa-numitele cuvinte-pline, ci ele trebuie extinse asupra tuturor părţilor de vorbire şi în special asupra pronumelor.

Credem că pe baza celor expuse putem afirma că în lumina statisticii lingvistice una dintre caracteristicile stilului literar este prezenţa în număr relativ mare a pronumelor, în special a pronumelor personale, categorie morfologică foarte slab reprezentată în stilul ştiinţific. Pronumele, deşi sînt elemente lexicale de structură, în funcţie de context şi de frecvenţa mai mare sau mai mică a unor pronume (de exemplu a pronumelor personale faţă de cele relative) pot constitui o notă distinctivă a stilului literaturii artistice.

Concluzii definitive însă nu pot fi formulate decît după ce vom dispune de un număr mare de studii comparative, bazate pe metoda statisticii lingvistice.

Martie 1965

Institutul de lingvistică, Cluj
Str. Em. Racoviţă, 21

ENTROPIA CAZULUI ÎN LIMBA ROMÂNĂ

DE

AURELIA şi IOAN I. STAN

I. Este cunoscută însemnătatea pe care o are teoria informaţiei pentru lingvistică, teorie care studiază sub un aspect nou atît unele probleme mai vechi ale lingvisticii cît şi unele probleme care nu ar fi putut fi formulate înainte de apariţia acestei teorii.

În literatura de specialitate [1] din ultimii ani au apărut numeroase lucrări dedicate studierii limbii scrise sau vorbite, ca mesaj, ceea ce a dus la apariţia noţiunii de cantitate de informaţie conţinută într-un mesaj. La noţiunea de cantitate de informaţie se ajunge utilizîndu-se probabilităţile realizării evenimentului studiat, probabilităţi ce se deduc pe cale statistică.

În cazul unui mesaj, oral sau scris, cantitatea de informaţie reflectă structura lui statistică, adică frecvenţa de apariţie a evenimentelor considerate (care pot fi litere, foneme, morfeme etc.), făcîndu-se abstracţie de natura lor semantică [2].

Notînd cu p_i probabilitatea de apariţie a unui eveniment, în cazul nostru $i = 1, 2, \ldots n$, cantitatea de informaţie conţinută într-un mesaj este dată de entropia sa

$$H = -\sum_i p_i \log_2 p_i \tag{1}$$

mărime ce măsoară nedeterminarea evenimentului studiat. Cu ajutorul acestei formule s-a calculat care este entropia limbii, simbolurile fiind

---

[1] C. E. Shannon, *A mathemathical theory of communication*, în „Bell Syst. Techn. Journal", 27, 1948, p. 379—423, 623—556; L. Brillouin, *Science and information theory*, NewYork, 1956; A. N. Kolmogorov, *Teoria transmisiei informaţiei* în „Analele Româno-Sovietice", Seria matematică-fizică, 1959, 1, p. 5—33; C. E. Shannon, *Prediction and entropy of printed English*, în „Bell Syst. Techn. Journal", 30, 1951, p. 50—64; A. M. Iaglom, I. M. Iaglom, *Probabilitate şi informaţie*, Bucureşti, 1963.

[2] Precizări în această problemă se găsesc în articolul lui Solomon Marcus şi Sorin Stati, *Entropia limbii*, în LR XII, (1963), 6, p. 581—595.

literele, fonemele sau cuvintele. În limba română [3] s-a calculat care este entropia unui text [4], simbolurile avute în vedere fiind literele şi, într-o mai mică măsură, fonemele.

În articolul de faţă ne propunem să calculăm entropia cazurilor substantivelor în limba română. Adică, considerînd sursa de informaţie tot un mesaj scris sau oral, evenimentul a cărui entropie vrem să o calculăm este apariţia cazului unui substantiv, fiecare caz avînd o anumită probabilitate de apariţie.

II. Prima parte a lucrării este consacrată calculării entropiei cazurilor, luînd în consideraţie dintr-un text numai substantivele, nu şi celelalte părţi de vorbire.

Vom nota prin B experimentul care constă în determinarea cazului unui substantiv. Acest experiment poate avea pentru limba română 5 rezultate: $B_1, B_2, \ldots, B_5$, corespunzînd celor cinci cazuri.

Considerînd într-o primă etapă toate cazurile echiprobabile, probabilitatea determinării unui caz este

$$p_i = p(B_i) = \frac{1}{5} \qquad (i = 1, 2, \ldots, 5)$$

Entropia corespunzătoare, numită entropia de ordin zero, este atunci din (1)

$$H_0 = -\sum_{i=1}^{5} \frac{1}{5} \log_2 \frac{1}{5} = \log_2 5$$

adică

$$H_0 = 2{,}3219$$

Aceasta este entropia experimentului constînd din determinarea cazului unui substantiv, în ipoteza echiprobabilităţii cazurilor. Entropia de ordinul zero diferă de la o limbă la alta, în funcţie de numărul cazurilor. Întrucît entropia măsoară gradul de nedeterminare a experimentului [5], se constată că nedeterminarea creşte pe măsură ce numărul cazurilor creşte.

În realitate, însă, apariţia într-un text a diferitelor cazuri ale substantivelor nu este echiprobabilă. Astfel, în orice text acuzativul şi nominativul apar mult mai des decît dativul şi vocativul.

Pentru calcularea entropiei apariţiei unui caz dintr-un text trebuie să cunoaştem probabilităţile de apariţie ale diverselor cazuri. Aceste probabilităţi pot fi stabilite cu o oarecare aproximaţie pe cale statistică,

---

[3] Ed. Nicolau, *Cibernetica şi lingvistica*, în SCL IX, (1958), 4, p. 471–490; Ed. Nicolau, C. Sala, Al. Roceric, *Observaţii asupra entropiei limbii române*, în SCL X, (1959), 1, p. 35–54

[4] După părerea noastră, este impropriu numită „entropia limbii române" calculul efectuat numai asupra literelor sau fonemelor, cum s-a făcut pînă acum. Aceasta deoarece calcularea cantităţii de informaţie a unui text se poate face sub mai multe aspecte: foneme, litere, morfeme, părţi de vorbire, categorii gramaticale, părţi de propoziţie etc. Numai studierea tuturor acestor aspecte, utilizîndu-se texte din toate domeniile, ar justifica o asemenea denumire.

Într-o comunicare prezentată la Consfătuirea de lingvistică matematică, ţinută la Institutul de lingvistică din Cluj în 18–20 iunie, 1964, am calculat entropia părţilor de propoziţie, arătînd că este o caracteristică a stilului fiecărui autor.

[5] A. M. Iaglom, I. M. Iaglom, *op. cit.*

prin determinarea frecvențelor relative ale cazurilor dintr-un text. Întrucît aceste frecvențe depind de natura lucrării analizate, noi am excerptat [6] 15 000 de cuvinte repartizate pe stiluri și anume : 5 000 din stilul beletristic, 5 000 din cel publicistic și 5 000 din cel științific.

Dată fiind vastitatea materialului care trebuie studiat, am aplicat metoda selectivă [7] și anume am luat eșantioane de cîte 500 de cuvinte din diferite texte [8]. Am calculat apoi valoarea medie pentru fiecare caz în parte, cu formula

$$\bar{x} = \frac{\sum_i x_i}{n}$$

unde x indică numărul substantivelor cu un anumit caz dintr-un eșantion, iar n numărul eșantioanelor. S-a calculat, apoi, dispersia acestor valori cu ajutorul deviației standard

$$\sigma = \sqrt{\frac{\sum_i (x_i - \bar{x})^2}{n}}$$

și eroarea medie

$$e_m = \frac{\sigma}{\sqrt{n}}$$

rezultatul final fiind

$$x = \bar{x} \pm e_m$$

În tabelul 1 sînt date frecvențele relative ale apariției cazurilor, exprimate în procente, precum și erorile lor.

Tabelul 1

Cazul	Stil beletristic	Publicistic	Științific	Total
N	29,2±1,4	18,5±1,1	23,7±1,4	23,9
G	9,4±0,7	21,2±1,2	19,9±1,1	16,4
D	0,8±0,1	1,7±0,3	1,7±0,2	1,4
A	58,6±1,8	58,5±2,1	55,2±2,0	57,5
V	2,0±0,2	0,1±0,01	—	0,8

Asimilînd aceste frecvențe relative cu probabilitățile cazurilor corespunzătoare $p_i = p(B_i)$, obținem entropia cazurilor substantivelor

[6] O parte din material a fost excerptat de Demian Elena, Toșa Alexandru, Odaie Alexandra, Duică Alexandra, Reichel Cecilia, Losonczi Iuliu de la Institutul pedagogic din Tîrgu-Mureș și Valentina Șerban, Sabina Teiuș de la Institutul de lingvistică din Cluj.

[7] H. M. Ionescu, *Statistica matematică*, București, 1962.

[8] Au fost excerptate cuvinte din proză, versuri, ziare, lucrări științifice etc.

dintr-un text, numită entropia de ordinul întîi, prin înlocuirea lor în formula (1). Valorile găsite sînt date în tabelul 2.

Tabelul 2

Entropia	Stil beletristic	Publicistic	Ştiinţific	Total
H_1	1,4597	1,4872	1,5056	1,5583

Din rezultatele găsite de noi se observă că valoarea cea mai mică se obţine pentru stilul publicistic, iar cea mai mare pentru cea totalizată. Se mai observă că deşi stilul ştiinţific are numai 4 cazuri (vocativul nu apare) totuşi entropia lui este mai mare decît a stilului beletristic şi publicistic.

Comparînd aceste valori cu entropia de ordinul zero, se vede că apariţia cu frecvenţe inegale a diverselor cazuri determină o micşorare a informaţiei.

Am calculat, de asemenea, entropia de ordinul întîi a cazului substantivelor din nuvelele lui Camil Petrescu şi ale lui Liviu Rebreanu. Ne-am oprit la aceşti doi autori, deoarece aparţin aceleiaşi perioade şi am avut în vedere pentru studiul nostru acelaşi fel de scrieri din opera lor (nuvelele). Datele obţinute sînt trecute în tabelul 3.

Tabelul 3

Cazul	Camil Petrescu	Liviu Rebreanu
N	0,197	0,199
G	0,084	0,065
D	0,009	0,014
A	0,691	0,683
V	0,016	0,037
H_1	1,2871	1,3544

Deşi am studiat doi scriitori din aceeaşi perioadă şi lucrări de acelaşi gen, totuşi entropia cazurilor este diferită, ea fiind mai mică la Camil Petrescu şi mai mare la Liviu Rebreanu. Această mărime poate fi considerată, prin urmare, ca o caracteristică statistică a unui autor, ea venind să întregească mărimile statistice utilizate în statistica stilului.

III. Entropia calculată mai sus, atît de ordinul zero cît şi de ordinul întîi, nu reflectă decît în mică măsură entropia cazurilor substantivelor dintr-un text. Aceasta se datoreşte faptului că un text nu este format numai din substantive, ci şi din alte părţi de vorbire.

Un rezultat mai exact se obţine prin calcularea entropiei cazurilor substantivelor avînd în vedere însă toate cuvintele dintr-un text. În acest scop vom calcula în primul rînd entropia apariţiei substantivelor

într-un text, împărţind părţile de vorbire în două categorii : pe de o parte substantivele şi pe de altă parte toate celelalte părţi de vorbire. Înainte, însă, vom calcula care este entropia părţilor de vorbire dintr-un text. Întrucît pe noi ne interesează numai substantivele, vom considera numai două părţi de vorbire şi anume : substantivul pe de o parte şi restul părţilor de vorbire pe de altă parte.

Vom nota prin α experimentul care constă în determinarea celor două categorii considerate. Acest experiment are două rezultate : A_1 (substantiv) şi A_2 (restul părţilor de vorbire), care se realizează cu probabilităţile $p_i = p(A_i)$, $(i = 1, 2)$.

Considerînd că evenimentele A_1 şi A_2 se realizează cu aceeaşi probabilitate, deci că substantivele şi restul părţilor de vorbire apar în aceeaşi proporţie, probabilitatea lor este

$$p_i = p(A_i) = \frac{1}{2} \qquad (i = 1, 2)$$

iar entropia de ordin zero, corespunzătoare, este

$$H_0(\alpha) = 1{,}000$$

Evident, această valoare reflectă numai în parte entropia părţilor de vorbire. În cazul luării în consideraţie a tuturor părţilor de vorbire (în număr de 10) entropia este

$$H_0 = \log_2 10 = 3{,}3219$$

Valoarea mult mai mare în acest caz se explică prin aceea că nedeterminarea creşte foarte mult atunci cînd se consideră 10 părţi de cuvînt faţă de cele două categorii ale noastre.

Pentru calcularea entropiei de ordinul întîi am stabilit care sînt frecvenţele relative ale categoriilor considerate de noi. Valorile obţinute sînt date în tabelul 4, împreună cu entropiile corespunzătoare.

Tabelul 4

	Beletristic	Publicistic	Ştiinţific	Total
S	25,3±1,7%	32,9±1,2%	31,1±1,1%	29,8%
R	74,7	67,1	68,9	70,2
H_1	0,8160	0,9139	0,8943	0,8788

Se observă că cea mai mică valoare a entropiei corespunde stilului artistic, iar cea mai mare stilului publicistic, ele fiind legate de numărul mai mic sau mai mare de substantive.

IV. Trecem acum la calcularea entropiei cazurilor substantivelor atunci cînd se au în vedere toate cuvintele dintr-un text. Vom nota, ca şi la punctul II, prin β experimentul care constă în determinarea cazului

unui cuvînt al textului studiat. În ceea ce priveşte rezultatele experimentului, vom avea de data aceasta 6 posibilităţi, anume : B_1, B_2, ..., B_5 corespunzătoare celor cinci cazuri ce pot să apară la substantive şi B_6 uneia dintre celelalte părţi de vorbire la care nu luăm în consideraţie problema cazului. Adică în ultimul rezultat noi încadrăm şi părţile de vorbire cum ar fi adjectivul şi pronumele, care au cazuri, dar pe acestea nu le calculăm întrucît ne ocupăm, aşa cum am mai spus, numai de cazurile substantivelor.

Vom nota prin $p_i = p(B_i)$ probabilităţile evenimentelor B_1, B_2, ..., B_6. Dacă considerăm că aceste cazuri sînt toate echiprobabile avem

$$p_i = p(B_i) = \frac{1}{6} \quad (i = 1, 2, \ldots, 6)$$

iar entropia corespunzătoare de ordinul zero este

$$H_0(\beta) = \log_2 6 = 2{,}5850$$

Pentru găsirea entropiei de ordinul întîi am calculat frecvenţele cazurilor considerate, raportate la toate cuvintele din text. Valorile găsite precum şi entropia corespunzătoare sînt date în tabelul 5.

Tabelul 5

	Beletristic	Publicistic	Ştiinţific	Total
N	0,070	0,061	0,074	0,068
G	0,024	0,070	0,062	0,052
D	0,002	0,006	0,004	0,004
A	0,149	0,193	0,167	0,169
V	0,008	0,0002	—	0,003
Restul	0,747	0,669	0,693	0,704
H_1	1,1949	1,4051	1,3284	1,3325

V. Trecem acum la calcularea entropiei de ordinul doi şi anume a entropiei experimentului ce constă din identificarea simultană a cazului (β) şi a părţii de cuvînt (α). Această entropie, numită şi entropia condiţionată, este dată de formula [9]

$$H_2 = H_\alpha(\beta) = -\sum_i p(A_i)\, H_{A_i}(\beta)$$

unde

$$H_{A_i}(\beta) = -\sum_j p_{A_i}(B_j) \log_2 p_{A_i}(B_i)$$

este entropia condiţionată a evenimentului β cu condiţia determinării evenimentului A_i, iar $p_{A_i}(B_j)$ este probabilitatea condiţionată a evenimentului B_j în condiţia realizării evenimentului A_i.

[9] A. M. Iaglom, I. M. Iaglom, *op. cit.*

Mai jos dăm probabilitățile condiționate ale evenimentului compus ce constă din determinarea simultană a cazului, și a părții de vorbire în sensul stabilit la punctul III.

Tabelul 6

Posibilități compuse	Beletristic	Publicistic	Științific	Total
$p_{A_1}(B_1)$	0,292	0,185	0,237	0,239
$p_{A_1}(B_2)$	0,094	0,212	0,199	0,164
$p_{A_1}(B_3)$	0,008	0,017	0,012	0,014
$p_{A_1}(B_4)$	0,586	0,585	0,552	0,575
$p_{A_1}(B_5)$	0,020	0,001	–	0,008
$p_{A_1}(B_6)$	0	0	0	0

În tabelul 6 sînt date probabilitățile compuse ale substantivului (A_1) iar pentru restul părților de vorbire (A_2) avem

$$p_{A_2}(B_1) = p_{A_2}(B_2) = \ldots = p_{A_2}(B_5) = 0$$

iar

$$p_{A_2}(B_6) = 1$$

Pe baza acestor date am găsit următoarele valori ale entropiei de ordinul doi:

$$H_2 = H_\alpha(\beta) \quad \begin{array}{llll} 0{,}3793 & \text{pentru} & \text{stilul} & \text{beletristic} \\ 0{,}4893 & ,, & ,, & \text{publicistic} \\ 0{,}4682 & ,, & ,, & \text{științific} \\ 0{,}4743 & ,, & ,, & \text{totalizat} \end{array}$$

Din rezultatele obținute se observă că, exceptînd stilul beletristic, valorile entropiei de ordinul doi diferă foarte puțin între ele. Valoarea mult diferită a stilului beletristic se explică prin o mai mică utilizare a substantivului și anume: 25,3 față de 32,9% și 31,1 pentru stilul publicistic și științific.

Din cele arătate mai sus se observă că valoarea entropiei de ordinul întîi și doi variază de la un stil la altul, fapt ce ne permite să o utilizăm și ca un indice de caracterizare a unei limbi sau a unui stil.

Calcularea entropiei cazurilor, pe lîngă a fonemelor, literelor, morfemelor etc. permite o mai bună apreciere și comparare a informațiilor pe care le conține un mesaj. Ea poate fi utilizată la stabilirea textelor care printr-un număr minim de cuvinte pot transmite maximum de informație (folosit în comunicații telegrafice, telefonice, corespondență comercială etc.).

Iunie 1964

Institutul de lingvistică, Cluj,
Str. Emil Racoviță 21

CONSIDERAȚII FILOLOGICE ȘI LINGVISTICE ASUPRA *EVANGHELIARULUI DIN PETERSBURG*

DE

ION GHEȚIE

1. Au trecut mai bine de șaptezeci de ani de cînd Ioan Bogdan a atras atenția specialiștilor români asupra unui fragment dintr-o evanghelie slavo-română din secolul al XVI-lea, aflat în biblioteca imperială din St. Petersburg [1]. Fragmentul, numit astăzi în mod curent *Evangheliarul din Petersburg*, cuprinde o parte din evanghelia lui Matei (quaterniunurile 2—16), avînd pe coloana din stînga textul slavon, iar pe coloana din dreapta textul românesc. Mergînd pe urmele lui Karataev, savantul român a admis (cu unele rezerve) drept dată aproximativă a imprimării anul 1580 [2]. Cît privește locul unde s-a tradus și tipărit evangheliarul, Ioan Bogdan presupunea că acesta nu poate fi decît Transilvania. El aducea drept argument în sprijinul ipotezei sale prezența în textul evangheliarului a unor cuvinte ca *anină* „nisip", *boscorodi*, *boscoroadă* „ce se întrebuințează... în unele părți ale Transilvaniei", precum și o notiță slavonească scrisă pe una dintre pagini, din care rezultă că în 1640 cartea se găsea în posesiunea unei persoane din Transilvania („Ioan scrise acestea în anii 7148, iar de la nașterea lui Christos 1640, în zilele lui Rakoți Gheorghie") [3]. Bogdan își încheia articolul (în care făcea o analiză a limbii întregului fragment) afirmînd că unele particularități fonetice ale textului justifică părerea că traducătorul nu a fost român, ci străin, poate un ucrainean [4].

Cercetătorii care s-au oprit, după Bogdan, asupra textului au acceptat, în general, concluziile la care el ajunsese. Unele opinii noi au fost formulate, cu toate acestea. Astfel, data de circa 1580 propusă

---

[1] I. Bogdan, *O evanghelie slavonă cu traducere română din secolul XVI-lea*, în „Convorbiri literare" XXV, 1891, p. 33—40.

[2] *Ibidem*, p. 33—35.

[3] *Ibidem*, p. 35, 38.

[4] *Ibidem*, p. 38—39.

de Karataev și Bogdan și îndeobște acceptată de lingviști și de istoricii literari, „nu poate fi exactă", afirmă S. Pușcariu, deoarece „limba acestei traduceri, făcută de un străin, pare a fi mai nouă" [5]. Cît privește locul traducerii, G. Pascu [6] și acad. Al. Rosetti [7] sînt de părere că el este într-adevăr Transilvania, cu precizarea că e vorba de partea nordică a acestei provincii. După N. Iorga, în limba *Evangheliarului din Petersburg* pot fi descoperite particularități moldovenești de limbă, datorate tipografului, care n-a fost altul decît Lorinț diacul, cunoscut nouă prin imprimarea unor texte bisericești slavone în a doua jumătate a secolului al XVI-lea [8]. Păreri diverse au fost emise în legătură cu persoana care a pus sub tipar evangheliarul. În afară de Iorga, paternitatea lui Lorinț a mai fost susținută de Mazilu [9], în vreme ce Dan Simonescu, întemeindu-se pe unele asemănări tipografice, a atribuit imprimarea lucrării lui Coresi [10]. Împotriva lui Coresi ca tipograf sau traducător (dar fără a se pronunța pentru Lorinț) s-au declarat Ioan Bogdan [11], N. Drăganu [12] și S. Pușcariu [13]. Dacă în această privință opiniile sînt împărțite, există un punct asupra căruia toți cercetătorii au căzut de acord (sau, cel puțin, nu i-au contestat valabilitatea) și anume că traducătorul nu a fost român. El a fost, după Ioan Bogdan, cum am văzut mai sus, ucrainean, iar după N. Drăganu sas sau, poate, ucrainean [14]. Cît privește pe Iorga, el atribuia particularitățile neromânești de limbă tipografului, lui Lorinț, care, fiind ungur, a cules textul „cum vorbea" [15].

2. Acesta este, în linii mari, stadiul în care se găseau, pînă nu demult, cercetările filologice asupra *Evangheliarului din Petersburg*. Cu puțin timp în urmă, L. Demény s-a oprit asupra acestui monument al literaturii noastre vechi într-o comunicare intitulată *O tipăritură slavo-română precoresiană*, ținută în ziua de 2 iunie 1965 la Institutul de istorie al Academiei Republicii Socialiste România din București.

Dispunînd de microfilmul întregului fragment al *Evangheliarului din Petersburg*, păstrat în prezent în biblioteca „Saltîkov-Șcedrin" din Leningrad, L. Demény a făcut o comparație între particularitățile tipografice ale evangheliarului și ale celorlalte tipărituri românești din secolul al XVI-lea. Așa cum se poate de altfel constata din examenul celor două pagini reproduse în facsimile de Pușcariu în *Istoria literaturii române. Epoca veche* (ed. III, p. 79), unele caractere tipografice folosite în *Evangheliarul*

[5] S. Pușcariu, *Istoria literaturii române. Epoca veche*, ed. a III-a, Sibiu, 1935, p. 223.

[6] G. Pascu, *Istoria literaturii și limbii române din secolul XVI*, București, 1921, p. 201.

[7] Rosetti, *Limba română în sec. XIII—XVI*, p. 66.

[8] N. Iorga, *Istoria literaturii religioase a românilor pînă la 1688*, București, 1904, p. 89.

[9] D. R. Mazilu, *Diaconul Coresi*, Ploiești, 1935, p. 46—47.

[10] Dan Simonescu, *Diaconul Coresi*, București, 1938, p. 7, 10; vezi și Bianu-Simonescu, *Bibliografia românească veche*, 1508—1830, tom. IV, *Adăogiri și îndreptări*, București, 1944, p. 172—173.

[11] I. Bogdan, *loc. cit.*, p. 35, 38.

[12] N. Drăganu, în DR IV, 1924—1926, p. 1 147.

[13] S. Pușcariu, *op. cit.*, p. 223.

[14] N. Drăganu, *Manuscrisul liceului grăniceresc „G. Coșbuc" din Năsăud și săsismele celor mai vechi manuscrise românești*, în DR III, 1922—1923, p. 500; v. și p. 906; idem în DR IV, 1924—1926, p. 1148—1149.

[15] N. Iorga, *op. cit.*, p. 89.

de Karataev şi Bogdan şi îndeobşte acceptată de lingvişti şi de istoricii literari, „nu poate fi exactă", afirmă S. Puşcariu, deoarece „limba acestei traduceri, făcută de un străin, pare a fi mai nouă" [5]. Cît priveşte locul traducerii, G. Pascu [6] şi acad. Al. Rosetti [7] sînt de părere că el este într-adevăr Transilvania, cu precizarea că e vorba de partea nordică a acestei provincii. După N. Iorga, în limba *Evangheliarului din Petersburg* pot fi descoperite particularităţi moldoveneşti de limbă, datorate tipografului, care n-a fost altul decît Lorinţ diacul, cunoscut nouă prin imprimarea unor texte bisericeşti slavone în a doua jumătate a secolului al XVI-lea [8]. Păreri diverse au fost emise în legătură cu persoana care a pus sub tipar evangheliarul. În afară de Iorga, paternitatea lui Lorinţ a mai fost susţinută de Mazilu [9], în vreme ce Dan Simonescu, întemeindu-se pe unele asemănări tipografice, a atribuit imprimarea lucrării lui Coresi [10]. Împotriva lui Coresi ca tipograf sau traducător (dar fără a se pronunţa pentru Lorinţ) s-au declarat Ioan Bogdan [11], N. Drăganu [12] şi S. Puşcariu [13]. Dacă în această privinţă opiniile sînt împărţite, există un punct asupra căruia toţi cercetătorii au căzut de acord (sau, cel puţin, nu i-au contestat valabilitatea) şi anume că traducătorul nu a fost român. El a fost, după Ioan Bogdan, cum am văzut mai sus, ucrainean, iar după N. Drăganu sas sau, poate, ucrainean [14]. Cît priveşte pe Iorga, el atribuia particularităţile neromâneşti de limbă tipografului, lui Lorinţ, care, fiind ungur, a cules textul „cum vorbea" [15].

2. Acesta este, în linii mari, stadiul în care se găseau, pînă nu demult, cercetările filologice asupra *Evangheliarului din Petersburg*. Cu puţin timp în urmă, L. Demény s-a oprit asupra acestui monument al literaturii noastre vechi într-o comunicare intitulată *O tipăritură slavo-română precoresiană*, ţinută în ziua de 2 iunie 1965 la Institutul de istorie al Academiei Republicii Socialiste România din Bucureşti.

Dispunînd de microfilmul întregului fragment al *Evangheliarului din Petersburg*, păstrat în prezent în biblioteca „Saltîkov-Şcedrin" din Leningrad, L. Demény a făcut o comparaţie între particularităţile tipografice ale evangheliarului şi ale celorlalte tipărituri româneşti din secolul al XVI-lea. Aşa cum se poate de altfel constata din examenul celor două pagini reproduse în facsimile de Puşcariu în *Istoria literaturii române. Epoca veche* (ed. III, p. 79), unele caractere tipografice folosite în *Evangheliarul*

---

[5] S. Puşcariu, *Istoria literaturii române. Epoca veche*, ed. a III-a, Sibiu, 1935, p. 223.

[6] G. Pascu, *Istoria literaturii şi limbii române din secolul XVI*, Bucureşti, 1921, p. 201.

[7] Rosetti, *Limba română în sec. XIII–XVI*, p. 66.

[8] N. Iorga, *Istoria literaturii religioase a românilor pînă la 1688*, Bucureşti, 1904, p. 89.

[9] D. R. Mazilu, *Diaconul Coresi*, Ploieşti, 1935, p. 46–47.

[10] Dan Simonescu, *Diaconul Coresi*, Bucureşti, 1938, p. 7, 10; vezi şi Bianu-Simonescu, *Bibliografia românească veche*, 1508–1830, tom. IV, *Adăogiri şi îndreptări*, Bucureşti, 1944, p. 172–173.

[11] I. Bogdan, *loc. cit.*, p. 35, 38.

[12] N. Drăganu, în DR IV, 1924–1926, p. 1 147.

[13] S. Puşcariu, *op. cit.*, p. 223.

[14] N. Drăganu, *Manuscrisul liceului grăniceresc „G. Coşbuc" din Năsăud şi săsismele celor mai vechi manuscrise româneşti*, în DR III, 1922–1923, p. 500; v. şi p. 906; idem în DR IV, 1924–1926, p. 1148–1149.

[15] N. Iorga, *op. cit.*, p. 89.

din Petersburg au o formă aparte care le deosebește, de la prima vedere, de cele întrebuințate în mod curent în tipăriturile din a doua jumătate a secolului al XVI-lea (de pildă, în cărțile scoase de Coresi). Astfel se prezintă, de exemplu, lucrurile cu slovele ѧ (așa-numitul ѧ „cu poală"), ч (a cărui bară verticală coboară din mijlocul semicercului), з (cu bucla inferioară ieșită în întregime din rînd), ѕ și ѫ. La capătul unor minuțioase investigații care au avut în vedere tipurile de litere, inițialele, particularitățile zețuirii, numărul rîndurilor etc., L. Demény a ajuns la concluzia că *singura tipăritură din secolul al XVI-lea cunoscută pînă în prezent care prezintă caracteristici tipografice nu asemănătoare, ci absolut identice cu Evangheliarul din Petersburg este Tetraevanghelul slavon tipărit la Sibiu, în 1546, de Filip Moldoveanul.* Astfel, literele mai sus amintite (ѧ, ч, з, ѕ, ѫ), care prezintă unele asemănări cu literele folosite de Macarie în tipăriturile sale tîrgoviștene de la începutul secolului al XVI-lea, sînt identice, pînă în cele mai mărunte detalii, cu caracterele tipografice corespunzătoare ale *Tetraevanghelului* slavon din 1546. Fotografiile și planșele comparative prezentate de L. Demény cu prilejul comunicării probează pînă la evidență că *Evangheliarul din Petersburg provine din aceeași tiparniță sibiană de sub teascurile căreia a ieșit, în 1546, Tetraevanghelul slavon al meșterului Filip Moldoveanul.*

Este însă evangheliarul o tipăritură precoresiană, contemporană cu cartea slavonă din 1546, sau, dimpotrivă, un produs mai tîrziu al imprimeriei din Sibiu? Într-adevăr, simpla identitate între particularitățile tipografice ale celor două lucrări nu ne permite să afirmăm că ele datează din aceeași epocă, că între data imprimării lor nu se va fi scurs un anumit interval de timp.

În comunicarea sa, L. Demény a arătat că filigranul hîrtiei pe care s-a tipărit *Evangheliarul din Petersburg* este acela al fabricii de la Brașov, întemeiată în 1546 (coroana pe un trunchi cu rădăcini), mai mult, că ne aflăm în prezența unei varietăți care a circulat între anii 1546—1554 (concluziile d-sale nu sînt definitive întrucît nu a obținut, deocamdată, un decalc exact al filigranului). Dar anul fabricării unui stoc de hîrtie nu este întotdeauna și acela al întrebuințării lui. Briquet a arătat, în lucrarea sa devenită clasică în materie, că, în proporție de 90%, un stoc de hîrtie de format obișnuit ajunge în mîinile celui care îl folosește în cel mult 15 ani din ziua fabricării [16]. De aceea, pentru a stabili timpul aproximativ cînd a fost scris un text, se scad și, apoi, se adaugă 15 ani din (sau la) data pe care o stabilim prin compararea filigranelor [17]. Cum în cazul de față termenul *a quo* este cunoscut în mod precis (1546) [18], scăderea celor cincisprezece ani din data de 1546 nu e necesară. Adăugînd însă aceeași cifră la anul extrem al intervalului cînd a circulat filigranul obținem drept termen *ad quem* al tipăririi anul 1569. Iată deci că examenul

[16] C. M. Briquet, *Les filigranes. Dictionnaire historique des marques du papier*, vol. I, Paris, 1907, p. XIX.

[17] *Ibidem.*

[18] Cf. I. A. Candrea, *Psaltirea Scheiană comparată cu celelalte psaltiri din sec. XVI—XVII traduse din slavonește*, vol. I, București, 1916, p. C, unde se arată că filigranul fabricii din Brașov apare și pe hîrtii scrise în 1545.

filigranului nu exclude, teoretic cel puțin, ca *Evangheliarul din Petersburg* să se fi tipărit la o dată ulterioară primei cărți coresiene (și, în special, *Tetraevanghelului*, scos de diacon în 1560—61). În realitate, datele oferite de examenul comparativ al filigranelor trebuie interpretate, în cazul în speță, cu mai multă suplețe. Astfel, nu pare de loc probabil ca într-un centru cultural de talia Sibiului, situat la o mică distanță de Brașov și în condițiile în care fabrica din acest din urmă oraș avea o activitate intensă și continuă, un stoc de hîrtie să fi rămas neîntrebuințat timp de 15—20 de ani. Distanța mică dintre cele două centre ne permite, dimpotrivă, să credem că hîrtia brașoveană își găsea întrebuințarea în cetatea vecină a Sibiului dacă nu chiar în anul fabricării, în orice caz într-o perioadă foarte scurtă de timp. Putem, de aceea, încadra cele două orașe într-una din acele regiuni privilegiate, amintite de Briquet, în care se poate stabili o ordine cronologică riguroasă a varietăților aceluiași filigran [19].

O anumită nesiguranță stăruie totuși și e cazul să ne întrebăm dacă nu cumva, după 1560, un meșter oarecare a pus sub presele tipografice din Sibiu un stoc de hîrtie rămas neîntrebuințat, în mod inexplicabil, timp de mai mulți ani. Într-un articol recent, consacrat tipografiei din Sibiu, Sigismund Jakó a afirmat, prezentînd unele dovezi, că diacul Lorinț a folosit, cel puțin pentru imprimarea *Evangheliarului slavon* din 1579, dacă nu și pentru alte tipărituri ale sale, materialul chirilic al tipografiei de la Sibiu, rămas nefolosit vreme de decenii [20]. Comparînd însă cărțile tipărite în mod sigur de Lorinț (*Octoihul* 1567, *Evangheliarul* 1570, *Evangheliarul* 1579) sau numai atribuite lui (cele două *Octoihuri* din 1578 și 1580) cu facsimilele *Evangheliarului din Petersburg*, reproduse de Pușcariu, am ajuns la concluzia că nici una dintre literele specifice din textul din urmă, ca și din *Tetraevangheliarul slavon* din 1546, cum ar fi м, ч, з, ѕ, Ɣ, nu se găsesc în cărțile lui Lorinț. Prin urmare, dacă Lorinț a preluat garnitura de litere chirilice din Sibiu, cum presupune Jakó, el a înlocuit o serie din caracterele tipografice cu altele moderne, adică mai apropiate de cele întrebuințate de Coresi. Desigur, nu e exclus (din nou în chip teoretic) ca Lorinț să fi lucrat și înainte de 1567, data primei sale tipărituri cunoscute nouă (care e făcută însă la Brașov!) și să fi folosit la început vechea garnitură de litere sibiană. Dar aceasta e o simplă presupunere, neconfirmată de fapte și care va trebui demonstrată. Pînă atunci, avem suficiente temeiuri să afirmăm, împreună cu L. Demény, că *Evangheliarul din Petersburg este un text precoresian, imprimat la Sibiu, în jurul anului 1550* (*probabil între 1546—1554*).

3. Așa cum am văzut mai sus, o serie de cercetători s-au oprit asupra *Evangheliarului din Petersburg*, după ce acest vechi monument de limbă românească a fost semnalat de Ioan Bogdan, și printre ei s-au găsit, nu o dată, lingviști din cei mai cunoscuți. Particularitățile de limbă ale textului, dintre cele mai interesante, au fost reținute de autorii celor

---

[19] C. M. Briquet, *op. cit.*, p. XVI.

[20] S. Jakó, *Tipografia de la Sibiu și locul ei în istoria tiparului românesc din secolul al XVI-lea*, în „Anuarul Institutului de istorie din Cluj”, VII, 1964, p. 107 și urm.

două istorii ale limbii române în secolul al XVI-lea și analizate cu atenție în paginile acestor lucrări. Ceea ce nu s-a făcut pînă în prezent (și vom încerca să întreprindem în rîndurile de față) este o analiză a limbii evangheliarului *din punct de vedere filologic*. E adevărat că necunoașterea *directă* a celei mai mari părți a textului constituie o piedică evidentă pentru realizarea unui asemenea scop. Nu e mai puțin adevărat însă că studiul conștiincios al limbii întregului fragment, întreprins de Ioan Bogdan, ca și reproducerea a trei zaceale [21] oferă suficiente date pentru ca o cercetare filologică a limbii evangheliarului să aducă un plus de lumină asupra concluziilor la care s-au oprit cercetările de pînă acum.

Dacă în privința datei cînd a fost alcătuit și tipărit textul evangheliarului examenul lingvistic nu poate aduce elemente noi, alta e însă situația cînd avem în vedere localizarea lui. Așa cum vom avea prilejul să vedem mai departe, informațiile pe care le obținem cercetînd limba evangheliarului sînt, în această privință, dintre cele mai interesante. Poate părea ciudat să vorbim despre localizarea unui text, atîta timp cît analiza lui externă a arătat, în mod convingător, că ne aflăm în prezența unei tipărituri făcute la Sibiu (în jurul anului 1550). Dar, așa cum am arătat cu alt prilej, localizînd textele după criterii lingvistice, noi stabilim *nu regiunea în care s-a scris textul, ci regiunea de unde era originar autorul și al cărei grai îl vorbea* [22]. Este adevărat că, în numeroase cazuri, cele două arii coincid [23]. Nu o dată, însă, locul unde a fost scris (tipărit) textul diferă de locul de origine al celui ce l-a alcătuit și, după cum vom vedea, *Evangheliarul din Petersburg* e tocmai unul din aceste texte. E posibil, de asemenea, ca locul de origine al autorului să fie totodată și locul de proveniență al textului, care, în anumite împrejurări, a fost copiat (tipărit) în altă parte. Fiind vorba de o tipăritură nu e exclus, apoi, ca între limba autorului și cea a tipografului să fi existat diferențe de ordin dialectal care să se reflecte în textul tipărit [24]. În genere, o tipăritură se aseamănă, pînă la un anumit punct, cu o copie făcută după un original. Oricît s-ar fi străduit tipograful să respecte limba originalului care-i stătea la dispoziție, era greu să nu comită unele infidelități față de text, mai ales cînd vorbea un grai deosebit de cel al autorului. Nu o dată însă tipografii remaniau în mod deliberat limba textelor și nu există în această privință un exemplu mai potrivit decît cel al lui Coresi. Iată deci că analiza filologică a limbii unui text vechi ne poate oferi o seamă de informații în privința cărora examenul extern nu e în stare să ne furnizeze elemente utile.

4. Două precizări ni se par a fi absolut necesare înainte de a porni cercetarea limbii *Evangheliarului din Petersburg*.

Prima dintre ele se referă la metoda urmată în studiul de față. Am arătat, într-o lucrare anterioară, care sînt, după părerea noastră,

[21] De către I. Bogdan și S. Pușcariu, în lucrările citate.

[22] Vezi articolul nostru *Localizarea textelor vechi românești după criterii lingvistice*, în SCL XVI, 1965, 3, p. 403. În cele ce urmează, vom folosi termenul de *localizare* în această accepțiune.

[23] Vezi Rosetti, *Limba română în sec. XIII—XVI*, p. 66.

[24] Cf. I. Șiadbei, *Fragmentul Leviticului românesc de la Belgrad*, în RF I, 3, p. 218.

criteriile de ordin lingvistic ce trebuie aplicate pentru localizarea vechilor texte românești [25]. Nu e, desigur, cazul să le reluăm aici. Vom sublinia numai faptul că puținele date de dialectologie istorică a limbii române de care dispunem în momentul de față ne obligă să acordăm o încredere limitată repartiției geografice a unor fenomene de limbă, așa cum rezultă din atestările oferite de textele noastre vechi. Un cuvînt notat în secolul al XVI-lea într-o anumită regiune putea fi cunoscut și în alte părți ale teritoriului dacoromân, dar în lipsa documentelor sau a insuficientei lor cercetări prezența lui să nu fi fost semnalată acolo pînă astăzi [26]. Informația, relativă cînd examinăm un singur fapt lingvistic, poate deveni însă probatoare dacă extindem cercetarea asupra unui număr mai mare de fenomene. Prezența constantă a unei anumite regiuni în indicațiile pe care ni le furnizează localizarea unui număr mare de fenomene lingvistice poate constitui o dovadă că acolo și nu în altă parte a fost alcătuit textul în discuție.

Din toate aceste motive (și spre a da un caracter cît mai obiectiv cercetării de față) am reținut pentru localizarea *Evangheliarului din Petersburg absolut toate particularitățile de limbă semnalate de Ioan Bogdan, lărgind lista prin cîteva fenomene lingvistice pe care le-am găsit în fragmentele publicate.* Referințele au fost făcute în primul rînd la textele secolului al XVI-lea, fără a neglija însă informațiile utile pe care scrierile din secolele următoare și configurația actuală a dialectului dacoromân le pot oferi [27].

A doua precizare se referă la acele particularități de limbă, care au fost considerate de cercetătorii anteriori drept neromânești, datorate modului particular în care unii străini (sași, unguri, ucraineni) pronunțau și pronunță și azi anumite sunete românești (e vorba mai ales, dar nu totdeauna, de pronunțarea vocalelor „specifice" românești *ă* și *î*). Trebuie să separăm, după un criteriu unitar, ceea ce este fapt normal de limbă de ceea ce reprezintă o pronunțare neromânească, pentru că altfel zadarnic am încerca să stabilim repartiția unor fenomene lingvistice, care nu aveau temeiuri în graiurile dacoromâne din secolul al XVI-lea. În această privință împărtășim pe de-a-întregul punctul de vedere enunțat mai de mult de acad. Rosetti [28], după care atîta timp cît un fapt de limbă poate fi explicat în mod satisfăcător prin raportare la graiurile românești din trecut și de astăzi, el trebuie considerat românesc și nu străin. Consecvenți acestui punct de vedere, ori de cîte ori am întîlnit în *Evangheliarul din Petersburg* un fonetism care apare în texte din secolele XVI–XVIII scrise de români (sau, cel puțin, despre care nu s-a dovedit că ar fi fost

[25] Vezi articolul citat, p. 391–406 și, mai ales, p. 404–406.

[26] Vezi Fl. Dimitrescu, *Contribuții la repartizarea regională a lexicului românesc în secolul al XVI-lea*, în SCL XV, (1964), p. 557.

[27] Evident, nu am consultat *toate* textele noastre vechi și nici măcar *toate* cercetările în care se fac referințe la graiurile dacoromâne de astăzi, așa încît completări la datele prezentate de noi se pot oricînd face. Amintim aici că am utilizat pentru stabilirea apartenenței regionale a unor fenomene manuscrisul *Dicționarului Academiei* și *Indicele* de cuvinte al ediției *Paliei din Orăștie*, de V. Pamfil, aflate la Institutul de lingvistică din București.

[28] Al. Rosetti, *Mélanges de linguistique et de philologie*, Copenhague — Bucarest, 1947, p. 563 și urm.; vezi și *Limba română în sec. XIII–XVI*, p. 24.

scrise de străini) ori în graiurile populare din zilele noastre l-am reţinut spre a explica prin el provenienţa dialectală a evangheliarului [29].

5. Dăm în continuare o listă a particularităţilor de limbă pe temeiul cărora am făcut localizarea *Evangheliarului din Petersburg*. Rezultatele la care vom ajunge pentru fiecare fenomen în parte urmează să fie totalizate la sfîrşitul tuturor acestor analize de detaliu.

I. FONETICĂ

Vocalism

1. *A* pentru *ă* : *imparaţia, masură, casatorie, cazură, bunatatea* etc. (frecvent).

Avem a face, pe de o parte, cu trecerea lui *ă* la *a*, condiţionată de *a* accentuat din silaba următoare (*bunatatea*), iar, pe de altă parte, cu trecerea spontană a lui *ă* la *a* (*masură*), fenomene între care există o strînsă legătură. În zilele noastre, trecerea lui *ă* la *a* a fost notată în mai multe puncte ale teritoriului dacoromân : o arie cuprinde Moldova (cu Bucovina), a doua Bihorul şi Munţii Apuseni, întinzîndu-se şi asupra Banatului nordic, iar o a treia cuprinde sudul Hunedoarei şi nord-vestul Olteniei [30]. Cu totul sporadic, fenomenul apare şi în Muntenia, în vecinătatea ariilor din Moldova şi din Hunedoara — Oltenia. Dacă am fi siguri că avem o inovaţie în expansiune, aflată astăzi la punctul maxim de răspîndire, am putea conchide că, pe baza acestei particularităţi lingvistice, traducătorul sau tipograful *Evangheliarului din Petersburg* trebuie să fi fost originar din una dintre regiunile delimitate mai sus. Există însă unele dovezi că odinioară fenomenul ar fi cunoscut o răspîndire mai mare decît astăzi [31]. În secolul al XVI-lea trecerea lui *ă* la *a* a fost notată în Moldova (cu Bucovina), unde cunoştea o răspîndire largă (la exemplele consemnate în Densusianu, HLR II şi Rosetti, *Limba română în sec. XIII—XVI* se pot adăuga numeroase altele). Fenomenul apare, rar, în Banat—Hunedoara (*Palia din Orăştie*) şi cu totul sporadic în Transilvania centrală (*Codicele Sturdzan*), la Coresi şi în Ţara Românească. El este bine reprezentat în textele rotacizante, localizate în Tran-

---

[29] Un loc aparte trebuie rezervat unor particularităţi care sînt probabil datorate influenţei limbii slavone ; de ex. *sia* (scris сѧ) „se, pron. refl. pers. 3", care nu reprezintă o pronunţare reală, ci reproduce forma corespunzătoare slavă сѧ (cf. Densusianu, HLR II, p. 49).

[30] Vezi hărţile expansiunii fenomenului la R. Todoran, *Despre un fenomen fonetic românesc dialectal* : *ă protonic > a*, în SCL V, 1954, 1—2, p. 68 şi S. Puşcariu, *Limba română*, vol. II. *Rostirea*, [Bucureşti], 1959, harta 53. Pentru Bihor — Munţii Apuseni, vezi şi T. Papahagi, *Cercetări în Munţii Apuseni*, Bucureşti, 1925, p. 29, D. Şandru, *Pays des Motzi*, în BL II, 1934, p. 205, T. Teaha, *Graiul din Valea Crişului Negru*, [Bucureşti, 1961], p. 39, pentru Hunedoara, O. Densusianu, *Graiul din Ţara Haţegului*, Bucureşti, 1915, p. 27, M. Gregorian, *Graiul din Clopotiva*, Bucureşti, 1937, p. 7, pentru Banat, G. Weigand, *Der Banater Dialekt*, în Jb. III, 1896, p. 231—32 (răspîndirea fenomenului în Moldova e îndeobşte cunoscută).

[31] Vezi R. Todoran, *loc. cit.*, p. 75—76.

silvania nordică și Maramureș [32]. De menționat însă că documentele din aceste regiuni scrise la sfîrșitul secolului al XVI-lea și începutul celui următor nu cunosc acest fonetism [33] (vezi pentru toate acestea Densusianu, HLR II, p. 104, 75; Rosetti, *Limba română în sec. XIII–XVI*, p. 76–77). În secolul al XVII-lea un text de proveniență hunedoreană (*Alexandria*, 1620) notează frecvent trecerea lui *ă* la *a* [34], în timp ce copia *Cazaniei I* a lui Coresi, făcută în sudul Bihorului spre 1641 nu-l atestă (deși consemnează numeroase alte particularități ale graiului local), dovadă că, în această regiune, fenomenul e, probabil, de dată mai recentă [35]. În Moldova se constată o continuitate neîntreruptă a fenomenului pînă în zilele noastre. Localizare: *Moldova, Banat–Hunedoara* (eventual și regiunile din imediată vecinătate ale Transilvaniei). Mai puțin probabil: *nordul Transilvaniei* [36].

2. *A* pentru *ă*: *sănătosa, măna, uscata, întreaga* etc., pentru *sănătosă, mănă* etc. (frecvent).

Este, după toate probabilitățile, un fenomen fonetic neromânesc, datorat fie confuziei dintre forma articulată și cea nearticulată a numelor, fie incapacității de a-l pronunța exact pe *ă*. Nu poate fi vorba, în nici un caz, de păstrarea nealterată a lui *a* neaccentuat latinesc (exemplele cu *ă*, prezente în text, sînt o dovadă) și nici de o particularitate regională de limbă. Acad. Al Rosetti a citat cîteva exemple de felul celor de mai sus din scrisorile de la Bistrița și din cîteva documente maramureșene de după 1600 (*țara, să o derega* etc.) [37]. Dar, dacă textele în discuție nu sînt totuși scrise de străini, atunci ele se datoresc unor persoane semiculte [38], ceea ce nu se poate susține în legătură cu traducătorul *Evangheliarului din Petersburg*. Oricum, fenomenul în discuție nu ne oferă nici un indiciu pentru localizarea evangheliarului.

3. *Ă* pentru *e*: *mărg*.

Fenomen normal, conform foneticii istorice românești, velarizarea lui *e* precedat de o labială, în poziție „dură", se întîlnește în secolul al XVI-lea în texte provenind din toate provinciile românești (vezi Densu-

[32] *Localizarea textelor vechi românești după criterii lingvistice*, p. 13, unde am făcut unele precizări în legătură cu locul unde s-au scris textele rotacizante. Prin „texte rotacizante" înțelegem, în cele ce urmează, *Psaltirea Scheiană, Psaltirea Voronețeană, Psaltirea Hurmuzachi, Codicele Voronețean* și *Codicele din Ieud*. Textele rotacizante copiate în centrul Transilvaniei de Popa Grigore din Măhaci și de alți copiști sînt denumite prin termenul *Codicele Sturdzan*.

[33] Acad. Al. Rosetti nu-l menționează în introducerea la *Lettres*. La sfîrșitul secolului al XVIII-lea și la începutul secolului al XIX-lea întîlnim sporadic în Maramureș cuvinte ca *ă* trecut la *a*: Băcicoel, 1800: *pareche* (SD, XVII, p. 14), Borșa, 1836: *au platit* (SD, XVII, 34). Nu putem preciza cît de vechi este fenomenul în Maramureș și nordul Transilvaniei. Așa cum s-a văzut, ALR nu l-a înregistrat în aceste regiuni (cf. R. Todoran, *loc. cit.*, p. 75–76).

[34] Vezi Al. Rosetti — B. Cazacu, *Istoria limbii române literare* I, București, 1961, p. 192.

[35] Vezi Vl. Drimba, *O copie din secolul al XVII-lea a „Tîlcului Evangheliilor" și „Molitevnicului Diaconului Coresi"* în SCILF IV, 1955, p. 551.

[36] În cele ce urmează Bucovina este inclusă în Moldova, iar Maramureșul în nordul Transilvaniei.

[37] Al. Rosetti, *Mélanges de linguistique et de philologie*, p. 569–570.

[38] Cf. Rosetti, *Limba română în sec. XIII–XVI*, p. 24.

sianu, HLR II, p. 57—58, Rosetti, *Limba română în sec. XIII—XVI*, p. 72). Astăzi apare numai în nordul Transilvaniei şi în Moldova [39].

4. *Ă* pentru *e* : *dănăoară* (<lat. *de una hora*).

Velarizarea lui *e*, după un *d* pronunţat dur apare astăzi în Muntenia şi Banat — sudul Crişanei [40]. În secolul al XVI-lea şi la începutul celui următor, fenomenul se întîlneşte în Muntenia (*dă*, *dă* † : Vlaşca, 1604; CB I, p. 137), în Transilvania centrală (*Codicele Sturdzan*: *dănăoară*, *adăvărat*), în Moldova şi Bucovina (*dă la*, *dăci* : Bucovina, începutul secolului al XVII-lea, Rosetti, *Lettres*, p. 17; *odănioar*(*ă*) : Moldova, 1600—1617, SD, XI, p. 276; *dâ* : *Glose Bogdan*, p. 748), în Banat (*Palia din Orăştie*: *îndărăpt*, 229/19, dar *inderăt*, 37/11, *dinioară*, 59/17; cf. Anonymus Caransebesiensis : *odineorĕ*) [41], în *Psaltirea Scheiană* şi *Molitvenicul* lui Coresi (vezi pentru toate acestea, Rosetti, *Limba română în sec. XIII—XVI*, p. 154). Durificarea lui *d* în Moldova şi nordul Transilvaniei (unde astăzi fenomenul nu e constatat) este confirmată de prezenţa lui *dănăoară*, în secolul al XVII-lea, la Varlaam [42], în *Pravila* din 1646 [43] şi la Dosoftei [44] şi de fonetisme ca *dănŭ*, *dăntr-ănsa* dintr-o inscripţie datată 1672, din Dragomireşti — Maramureş (SD XIII, p. 91). **Localizare** : *Muntenia, Moldova, Transilvania nordică.* Mai puţin probabil : *Transilvania centrală* (lipsesc atestările din secolele următoare şi de astăzi), *Banatul* [45].

5. *Ă* pentru *e* în *paşăşte*.

Avem a face cu trecerea lui *e* în poziţie „moale" la *ă*, după un *ş* pronunţat dur. Cum velarizarea lui *e* precedat de *ş* este o inovaţie aflată astăzi în expansiune, e foarte probabil ca undeva în interiorul actualelor arii ale fenomenului să se fi tradus *Evangheliarul din Petersburg*. În zilele noastre, durificarea lui *ş* urmat de *e* se constată în sudul Munteniei şi într-o mare arie cuprinzînd Moldova, Transilvania nord-estică şi centrală, precum şi Banatul—Hunedoara [46]. Nu avem o hartă cuprinzătoare a velarizării lui *e* precedat de *ş*, *j* în poziţie moale, dar din datele oferite de monografiile şi textele dialectale rezultă că fenomenul apare frecvent în Moldova (şi Transilvania vecină), în Banat—Hunedoara şi în unele graiuri munteneşti. În secolul al XVI-lea, forme de tipul *paşăşte* nu se

39 Vezi ALR I, h. 103 „merg", 249 „se iubesc".

40 Vezi E. Petrovici, *Baza dialectală a limbii noastre naţionale*, în LR IX, 1960, 5, p. 62—63 (hărţile 1 şi 2).

41 „Tinerimea română", Serie nouă, I, 1898, p. 357.

42 Vezi Al. Rosetti — B. Cazacu, *op. cit.*, p. 181.

43 Vezi CADE s.v.

44 Vezi Al. Rosetti — B. Cazacu, *ibidem*.

45 Nu e exclus ca în cazul lui *dănăoară e* să fi trecut la *ă* nu sub acţiunea consoanei precedente, ci printr-o asimilare vocalică (*e—ă > ă—ă)*. Faptul acesta schimbă într-o oarecare măsură concluziile asupra repartiţiei dialectale a fenomenului (lipsesc atestările munteneşti şi bănăţeneşti ale cuvîntului).

46 Vezi în legătură cu răspîndirea fenomenului, E. Petrovici, *Corelaţiile de timbru a consoanelor dure şi moi*, în SCL I, 1950, fasc. 2, p. 185—189, Gr. Rusu, *Probleme de morfonologie în Atlasul lingvistic român*, în CL VIII, 1963, nr. 1, p. 68 şi harta 9, T. Teaha, *op. cit.*, p. 33, 48 (hărţile 3, 8 şi 9).

întîlnesc nici în textele literare, nici în documente (sau, cel puțin, nu au fost semnalate pînă în prezent). Trecerea lui *e* la *ă*, în poziție dură (*șăd*) a fost însă notată în tipăriturile coresiene, în *Palia* bănățeană, în textele rotacizante. În ce privește tratamentul lui *e* în poziție moale textele secolului al XVI-lea prezintă două tipuri de pronunțare : *pășeaste* (*pășește*), răspîndit în nordul țării și *pășaște*, răspîndit în sud (cf. Densusianu, HLR II, p. 56, 61, Rosetti, *Limba română în sec. XIII—XVI*, p. 94). Linia de demarcație a celor două pronunțări în secolul al XVI-lea trebuie să fi fost nu mult deosebită de cea care separă astăzi rostirea *șase* (*șasă*) de *șăsă*, *șęsă*. Crișana (cel puțin jumătatea ei sudică), Banatul—Hunedoara, Muntenia și sudul Transilvaniei făceau parte din aria lui *pășaste*, în timp ce nordul Transilvaniei și Moldova aparțineau ariei lui *păseaște* (*pășește*) [47]. În Muntenia forme verbale de tipul *pășaște*, *sfîrșaște* au circulat curent în textele scrise pînă spre jumătatea secolului trecut [48] (sporadic ele se întîlnesc și astăzi în răsăritul provinciei) [49]. *Palia din Orăștie* prezintă peste tot forme ca *sfîrșaște*, *slujaște*, *vrăjaște* [50]. *Pîinea Pruncilor*, tipăritură bălgrădeană din 1702, dar prezentînd unele particularități de limbă bănățenești, notează de asemenea : *greșaște* [51]. Dacă excludem din discuție Banatul—Hunedoara, Muntenia și sudul Transilvaniei, atunci rezultă că forma *pașăște* din *Evangheliarul din Petersburg* nu se explică decît prin raportare la graiurile vorbite în Moldova și Transilvania vecină. În nordul Transilvaniei și în Maramureș trecerea lui *e* la *ă*, în poziție moale sau dură, după *ș*, *j*, s-a petrecut însă relativ recent, în orice caz după 1600, pentru că documentele din aceste părți ale țării prezintă consecvent, pînă în a doua jumătate a secolului al XVIII-lea (îndeosebi în Maramureș) forme cu *e* : Săcel—Maramureș, 1700 : *șerbului* (SD XIII, p. 164), Năsăud, 1702 : *jeluind* (SD XIII, p. 136), Văleni, după 1724 : *șepte*, (SD XVII, p. 202), Cuhea, 1724 : *șezutu* (SD XVII, p. 84), Dragomirești, după 1743 : *șepte* (SD XVII, p. 92), Cetatea de Baltă, 1751 : *am șezut* (SD XVII, p. 77), Glod, 1767 : *grije* (SD XVII, 107), Cuhea, 1795 : *slujește* (SD XVII, p. 83) etc. [52]. Rezultă, așadar, din toate acestea că singura regiune unde putea apărea în secolul al XVI-lea o formă ca *pașăște* este Moldova. Deși explicația întîmpină unele dificultăți [53], faptele discutate mai sus ne obligă să o acceptăm ca pe singura satisfăcătoare. **Localizare :** *Moldova.*

---

[47] Vezi Gr. Rusu, *Schiță a sistemului fonologic al dacoromânei comune*, în SCL XV, (1964), 3, p. 253—254.

[48] Vezi E. Petrovici, *Baza dialectală a limbii noastre naționale*, p. 63.

[49] Vezi ALR, serie nouă, vol. II, h. 548 *înroșește fierul*, p. 705 : *roșaște.*

[50] Vezi Densusianu, HLR II, p. 58. O singură excepție : *greșeaște* (p. 290/8).

[51] Șt. Pașca, *Pînea pruncilor* (Bălgrad, 1702), în DR X, 1941—1943, p. 320.

[52] Vezi G. Ivănescu, *Problemele capitale ale vechii române literare*, Iași, 1947, p. 249.

[53] În textele moldovenești din secolul al XVI-lea durificarea lui *ș* se constată extrem de rar. Am notat un singur caz : *așâ* („așa" ; DIR IV, Moldova, p. 94, text din 1593). *Așâ*, provine dintr-un *așea*, trecut în prealabil la *așę*. G. Ivănescu, *op. cit.*, p. 244, 253, semnalează din documentele slavo-române moldovenești antroponimicele *Demecușăscul* (sec. XV) și *Boloșăști* (1590—1591). În prima jumătate a secolului al XVII-lea exemplele se înmulțesc (vezi G. Ivănescu, *op. cit.*, p. 243—244). Tiktin (*Studien zur rumänischen Philologie* I, Leipzig, 1884, p. 108—110, apud. G. Ivănescu, *op. cit.*, p. 238) și G. Ivănescu (*op. cit.*, p. 253) susțin că durificarea lui *ș* și *j* în Moldova s-a produs înaintea perioadei literare. De ce nu apare totuși noul tratament al celor două consoane în textele moldovenești din secolul al XVI-lea

6. *E* pentru *ea* : *me*.

Conservarea diftongului *-ęá* se constată astăzi numai în Muntenia (în restul Dacoromaniei, diftongul a fost redus la *-é* [54]. În secolul al XVI-lea trecerea lui *-ęá* la *-é* e bine reprezentată în textele moldoveneşti şi din Transilvania centrală (*Codicele Sturdzan*). Ea se întîlneşte mai rar în *Palia din Orăştie* şi relativ frecvent în *Cartea de cîntece* atribuită lui Pavel Tordaşi (unde *e* din *ave*, *me* etc. ar putea însă, eventual, nota diftongul *ęa*; cf. *astepte* pentru *aşteaptă* în acelaşi text) [55]. *Alexandria* hunedoreană a popii Ioan Românul (1620) confirmă răspîndirea fenomenului în această regiune : *ţinè*, *me* etc. [56]. Sporadic, reducerea diftongului a fost întîlnită în *Psaltirea Scheiană* şi în Muntenia (vezi pentru toate acestea Densusianu, HLR II, p. 99, Rosetti, *Limba română în sec. XIII—XVI*, p. 91). **Localizare** : *Moldova, Banat—Hunedoara, Transilvania centrală şi nordică.*

7. *E* pentru *ea* : *cruce*.

Avem a face cu trecerea lui-*ęa* neaccentuat la *-ę* (deschis), destul de frecventă în textele noastre vechi, mai ales de provenienţă moldoveană şi transilvăneană (în unele cazuri prezenţa lui *e* în loc de *ea* se explică prin folosirea formei nearticulate a substantivului în locul celei articulate) [57]. Nu avem un studiu asupra acestei transformări fonetice în limba română veche; astăzi *-ęa* > *-ę* este un fenomen frecvent în Crişana, dar se întîlneşte şi în Moldova sau Muntenia răsăriteană [58]. Din toate aceste motive considerăm că fenomenul nu ne oferă indicii suficient de precise spre a localiza pe temeiul lui *Evangheliarul din Petersburg*.

8. *E* > *i* : *piciorile*, *ominii*.

În secolul al XVI-lea, fenomenul (pe care îl separăm de închiderea lui *e* final la *i*) este prezent în Moldova, Banat—Hunedoara, Transilvania centrală şi de nord şi, sporadic, în Muntenia (vezi Densusianu, HLR II, p. 84, Rosetti, *Limba română în sec. XIII—XVI*, p. 73). Închiderea lui *e* neaccentuat la *i* se constată astăzi în special în Transilvania, Banat şi Moldova [59]. În Muntenia, apare în cuvinte prezentînd doi *e* în silabe urmînd accentului : *fetele* > *fetile* > *fetili* [60], transformare fonetică pe

(cu excepţiile amintite)? G. Ivănescu presupune că scriitorii moldoveni urmau, în această privinţă, o normă lingvistică nord-ardelenească-maramureşeană (*op. cit.*, p. 258 şi urm.). La mijloc ar putea fi şi respectarea unor norme ortografice slavone (*ibidem*, p. 262 şi urm.). Dificila problemă a rostirii lui *ş* şi *j* în limba noastră veche ar trebui reluată din punctul unde au lăsat-o Tiktin şi Philippide (*Originea românilor* II, p. 45—47).

[54] Vezi ALR I, h. 245 „fata mea e de tot frumoasă", ALR II, h. 130 „nevasta mea".

[55] H. Sztripszky — G. Alexics, *Szegedi Gergely énekeskönyve XVI szazadbeli román forditásban*, Budapest, 1911, p. 150; vezi şi G. Ivănescu, *op. cit.*, p. 227.

[56] Al. Rosetti — B. Cazacu, *op. cit.*, p. 192.

[57] Vezi în această privinţă Al. Rosetti — B. Cazacu, *op. cit.*, p. 192, Iorgu Iordan, *Introducere* la Ion Neculce, *Letopiseţul Ţării Moldovei şi O samă de cuvinte*, Bucureşti, 1955, p. 98.

[58] Vezi articolul nostru, *Cu privire la repartiţia graiurilor dacoromâne. Criterii de stabilire a structurii dialectale a unei limbi*, în SCL XV, (1964), 3, p. 336 (şi nota 56).

[59] Vezi ALR I, h. 144 „şi-a venit în fire", h. 187 „fecior".

[60] Vezi I. Coteanu, *Elemente de dialectologie a limbii române*, Bucureşti, 1961, p. 76.

care o întîlnim în sudul și estul regiunii. De remarcat că, în secolul al XVI-lea, ca și astăzi, Banatul și Hunedoara prezentau un fonetism oscilant (*Palia din Orăștie* : *fecior* și *ficior*). **Localizare** : ***Moldova, Transilvania centrală și nordică, Banat—Hunedoara.*** Mai puțin probabil : ***Muntenia — sudul Transilvaniei.***

9. *E* pentru *ă* : *greind*, *greescŭ*, *reul*.

10. *I* pentru *î* : *forime*.

Cele două transformări fonetice trebuie examinate împreună întrucît reflectă același fenomen și anume pronunțarea moale a lui *r*, după care se rostește *e*, *i* (nu *ă*, *î*). Arhaism sau inovație (părerile sînt împărțite) [61], fenomenul apare foarte bine reprezentat în *Psaltirea Scheiană*, *Psaltirea Hurmuzachi* și, mai ales, *Codicele Voronețean*. Se întîlnește mai rar în Banat—Hunedoara (*Palia din Orăștie*) și Transilvania centrală (*Codicele Sturdzan*), Moldova (unde l-am întîlnit într-un text nelocalizat precis, din 1600 : *strenepoții*, *restrenepoții*, DIR IV, Moldova, p. 354) [62]. Cu totul sporadic apare la Coresi (*rimă*, *strimtură*) și în Muntenia (vezi pentru toate acestea Densusianu, HLR II, p. 55, 70, 76, 82, 85, Rosetti, *Limba română în sec. XIII—XVI*, p. 86, 117). În secolul al XVII-lea apare în *Alexandria* hunedoreană din 1620 : *urit*, *mohorită*, *pogorиră* [63]. La sfîrșitul secolului al XVIII-lea și la începutul celui următor fenomenul se întîlnește curent în scrierile bănățenilor, unde reflecta o pronunțare reală. Dacă fonetisme ca *reotatea*, *reu*, *resărit* din opera unor scriitori ca Damaschin Bojincă sau Țichindeal pot fi considerate drept grafii latinizante [64], în schimb fonetisme ca *treește*, *hrenită*, *împrejurerile* dintr-o lucrare atribuită lui Iorgovici [65], *reposat*, dintr-o notiță pe o carte din Nerău, 1810 [66], *împrejurerile* dintr-un text bănățean din 1777 [67], iarăși *împrejurerile* și *să rizi* dintr-un text din 1813 [68] reflectă, după toate probabilitățile, o realitate fonetică. Exemple de acest fel pot fi citate și din opera lui Budai-Deleanu, originar din Hunedoara : *areta*, *pogori*, *scociori*, *treznet*, *țărină* etc. [69]. În zilele noastre fenomenul apare în Hunedoara centrală (la Lăpujul de sus), unde fonetisme ca *riu*, *ripă*, *ride*, *reu*, *rebda*,

---

[61] Vezi discuția la M. Sala, *Romania orientală și Romania occidentală. II. În legătură cu corelația de cantitate consonantică*, în SCL XV, (1964), 4, p. 507—508.

[62] Într-un text din Suceava, 1601 (Rosetti, *Lettres*, p. 69) întîlnim scris *rindul*. E vorba, foarte probabil, de un fapt de grafie, căci în texte provenind din aceeași epocă și regiune întîlnim numai *rînd*. Exemple : Suceava, 1595 : *rândul* (*Lettres*, p. 48), Cîmpulung, 1595 : *rândul* (*Lettres*, p. 48), Suceava, încep. sec. XVII : *rându* (*Lettres*, p. 65).

[63] Vezi Al. Rosetti — B. Cazacu, *op. cit.*, p. 192.

[64] Damaschin Bojincă, *Respundere desgurzătoare*..., Buda, 1828, p. 17, *prefață*, p. 1, 2, D. Țichindeal, *Fabule*, Buda, 1814, p. 4.

[65] *Calendariu la anul de la nașterea lui Hristos 1794*, Viena, 1794, p. 23, 27, 28. Exemple asemănătoare se găsesc și în *Observațiile* lui Iorgovici : *redecina*, *strebate* (vezi Al. Rosetti, B. Cazacu, *op. cit.*, p. 390—391).

[66] Gh. Cotoșman, *Din trecutul Banatului. Comuna și bisericile din Nerău*, cartea V, Timișoara, 1935, p. 550.

[67] *Ducere de mîna către cinsta și direptatea*, Viena, 1777, p. 142.

[68] *Îndreptări moralicești*, Buda, 1813, p. 51.

[69] Vezi G. Istrate, *O problemă controversată : literarizarea*, în S.C. Șt. (Iași), filologie, VII, (1956), fasc. 1, p. 33.

uresc sînt extrem de frecvente [70]. Foarte răspîndit (în special *i* pentru *î*) este fenomenul în Banat, mai ales în partea nordică și nord-estică dinspre Hunedoara, așa cum ne-o dovedesc hărțile ALR, harta reprodusă de Candrea, monografiile dialectale și textele populare [71]. El apare și la nord și la sud de zona Banatului nordic și a Hunedoarei centrale (tot mai rar pe măsură ce ne depărtăm de aceste regiuni), în Munții Apuseni, Bihor și nordul Crișanei, în sudul Hunedoarei și în țara Oltului (uneori s-a notat o varietate intermediară între *i* și *î*) [72]. Accidental, *i* pentru *î* a fost notat în cîte un punct din Maramureș, Bucovina și vestul Moldovei [73]. **Localizare** : *Banat—Hunedoara*, *Transilvania nordică*. Mai puțin probabil : *Moldova*, *Transilvania centrală*.

11. *E* pentru *ă* : *se* (conj.), *seu*.

12. *I* pentru *î* : *sinteți*.

Vom examina din nou împreună două fenomene strîns legate între ele și care reflectă aceeași tendință : pronunțarea moale a lui *s*, după care urmează *e* și *i* (nu *ă* și *î*). Conjuncția *se* poate fi întîlnită în secolul al XVI-lea în textele rotacizante și în *Codicele sturdzan* (vezi Densusianu, HLR II, p. 87, Rosetti, *Limba română în sec. XIII—XVI*, p. 73). Pronumele *seu* nu a fost notat cu acest fonetism decît în *Codicele din Ieud* (*seu* ar putea fi însă o formă analogică după *meu*, independentă de fenomenul fonetic amintit mai sus). Formele *sint*, *sinteți* sînt prezente în scrieri provenind din centrul Transilvaniei, nordul Transilvaniei, Maramureș, Bucovina și Moldova ; sporadic ele se întîlnesc în Banat și în tipăriturile coresiene (vezi Densusianu, HLR II, p. 68—69, Rosetti, *Limba română în sec. XIII—XVI*, p. 86—87 ; pentru Moldova, vezi CB I, p. 132, DIR IV, Moldova, p. 77 ; pentru Banat, *Palia*, p. 149/23). Dacă în cuvinte ca *sint*, *sinteți* sau *se* prezența lui *i*, respectiv *e* poate constitui un fonetism arhaic și nu o inovație, întîlnim o serie de cuvinte în care *i* și *e* provin dintr-un mai vechi *î*, respectiv *ă*. Astfel avem *sinătate* în nordul Maramureșului, 1602—1617 (Rosetti, *Lettres*, p. 72), *sirbi*, la Bîrlad în 1603 (CB I, p. 132), *singe* (*Palia*, *Codicele Sturdzan*), *sepat* (*Palia*) [74]. Frecvente sînt, de asemenea, în *Codicele Sturdzan*, situațiile cînd un *ț* sau *dz* sînt urmați de *e* și nu de *ă*, ca în alte texte : *amiadzedzi*, *credințe*, *fățerie* etc. (Densusianu, HLR II, p. 69, 75—76, Rosetti, *Limba română în sec. XIII—XVI*, p. 85—86). Recent, M. Sala a susținut [75] că pronunțarea

[70] D. Șandru, *Lăpujul de sus*, p. 126. Vezi și O. Densusianu, *Graiul din Țara Hațegului*, p. 21, G. Weigand, *Körösch- und Marosch-Dialekte*, în Jb, IV, 1897, p. 277.

[71] Vezi G. Weigand, *Der Banater Dialekt*, p. 211, *Körösch- und Marosch-Dialekte*, p. 257, ALRM I, h. 119 „eu rîd" (punctele 45, 75, 85), h. 120 „să rîdă" (punctele 45, 75, 77, 85), ALRT, p. 27 (Secășeni), p. 47 (Chisătău), I. A. Candrea, *Constatări din domeniul dialectologiei*, în GS I, p. 187, 196 (harta la p. 188).

[72] Vezi D. Șandru, *Pays des Motzi*, p. 205, T. Papahagi, *Cercetări în Munții Apuseni*, p. 29, D. Șandru, *Le Bihor*, în BL IV, 1936, p. 127 (cf. p. 197, chestiunea „rîpă"), O. Densusianu, *Graiul din Țara Hațegului*, p. 21, T. Teaha, *op. cit.*, p. 31, 39, S. Pușcariu, *Pe marginea cărților*, în DR V, 1927—1928, p. 771.

[73] Vezi ALRM I, h. 163 „rîie".

[74] Pentru ultimele cuvinte vezi Densusianu, HLR II, p. 54, 76.

[75] *Loc. cit.*, p. 568.

moale a lui *s* (*singe*) constituia norma în graiurile în care s-au scris *Palia de la Orăștie* și *Codicele Sturdzan*, fapt posibil și pe care situația din limba de azi pare să-l confirme. Într-adevăr, singura atestare a fenomenului în graiurile de astăzi, pe care o cunoaștem, provine din Munții Apuseni (*singe*), în imediata vecinătate a regiunilor unde s-au scris *Palia* și *Codicele sturdzan* [76]. **Localizare** : *Banat—Hunedoara, Transilvania centrală și de nord* și *Moldova.*

13. *Î* pentru *i* : *șă* (= *șî*).

Singurele atestări ale trecerii lui *i* la *î* sub influența lui *ș* precedent ne duc spre Muntenia și sudul Transilvaniei : *cerșînd* (Coresi, *Cazania a II-a*, p. 367), Căcămei-Ialomița, 1592 : *moșîe, moșîoara* (Bianu, *Documente românești*, p. 2), Berilești—Ilfov, circa 1608, *șă, moșăe* (CB I, p.169). După cele spuse mai sus sub nr. 5, trebuie să admitem drept posibilă trecerea lui *i* la *î* după un *ș* dur și în Banat—Hunedoara și în Moldova. **Localizare** : *Muntenia și sudul Transilvaniei.* Mai puțin probabil *Banat-Hunedoara, Moldova.*

14. *O* pentru *ă* : *vo, dupo, fore, fo* (foarte frecvent).

Trecerea lui *ă* la *o*, după o labială, apare în *Codicele sturdzan* (*fomeie*, frecvent), în *Psaltirea Scheiană* (*ponă* [77], *sărbotoare*, de trei ori) și în *Psaltirea voronețeană* (*vopaie* ,,văpaie'') [78]. Tot influenței consoanei labiale, urmînd lui *ă*, se datorește, probabil, fonetismul *flomîndu* din *Psaltirea Scheiană. Cumpot* ,,cumpăt'' din *Apostolul* lui Coresi pare dubios (vezi pentru toate acestea Densusianu, HLR II, p. 109, Candrea, *Psaltirea Scheiană* II, Glosar, s.v.). Trecerea lui *ă* la *o* după o labială apare ca o tendință destul de marcată a fonetismului românesc : *boteza* < *băteza* < lat. *baptizare, porumb* < *părumb* < lat. *palumbus, vopsi* < *văpsi* < bg. *vapsam* etc. [79]. Sporadic, fenomenul a fost atestat în zilele noastre în toate provinciile românești [80]. El apare cu o frecvență sporită, repetîndu-se în mai multe cuvinte, în Hunedoara-Banat. Astfel în Țara Hațegului au fost notate pronunțări ca : *fomeie, polomidă, ponă* ,,pînă'', *pordosît* ,,pardosit'', *postaie, tropoi, voiagă* (din *văiagă*), *porodăiț, postaică* [81], în Lăpuj : *formeacă* (<*fărmeacă*), *postăi, fomeie* [82], în Ždrelo-Iugoslavia : *spomîntai, pomînt* [83]. Destul de bine reprezentat este feno-

---

[76] D. Șandru, *Pays des Motzi*, p. 216 (Albac) ; cf. *tiță, tiț* (pl.), ALRM I, h. 55 ,,țîță'', p. 159, 596. Asupra răspîndirii și explicării fenomenului în secolele XVII—XVIII, cf. Al. Rosetti — B. Cazacu, *op. cit.*, p. 507, Iorgu Iordan, *loc. cit.*, p. 48.

[77] *Psaltirea Scheiană*, ed. Bianu, p. 217/16 ; fonetism neatestat în ediția Candrea ; vezi C. Lacea, *Copiștii Psaltirii Scheiene*, în DR III, 1922—1923, p. 463 (nota).

[78] Cînt 7, 49 (scris, *vorpaie*) ; fonetism neatestat în ediția Candrea, semnalat de Drăganu, DR III, p. 916.

[79] Vezi S. Pușcariu, *Din perspectiva dicționarului* : III. *Despre legile fonologice*, în DR II, 1921, p. 50 (și nota), O. Nandriș, *Phonétique historique du roumain*, Paris, 1963, p. 51.

[80] Vezi S. Pușcariu, DR II, p. 50—51 ; vezi și, pentru graiurile din Moldova și Transilvania vecină, D. Șandru, *District de Năsăud* în BL VI, 1938, p. 185, ALRT, p. 123 (*fomeil'ĕ*), 173 (*vokșǫårâ*), 191 (*pomînt*), cf. și *popușoi* < *păpușoi, Folticeni* < *Fălticeni.*

[81] O. Densusianu, *Graiul din Țara Hațegului*, p. 27, M. Gregorian, *op. cit.*, p. 8.

[82] D. Șandru, *Lăpujul de sus*, p. 138.

[83] ALRT, p. 6, 9.

menul în sudul Bihorului:[84] *polomidă*, *mocriş*, *morar* „mărar", *viporă* şi în Maramureş[85]; *fomeie*, *for* „fără", *formăcătoare*, *formăcătură*, *morunt*, *spomînta*. În stadiul actual al cunoştinţelor noastre de dialectologie istorică nu putem preciza cît de veche este această tendinţă în regiunile de mai sus. E posibil ca trecerea lui *ă* la *o*, după labiale, să fi fost mai frecventă în Banat şi în Transilvania nord-vestică decît aiurea, dar certitudine deplină nu putem avea în această privinţă (căci, sporadic, fenomenul a fost constatat în diverse puncte ale teritoriului dacomân).

Grafii de felul celor de mai sus (*dupo*, *fore*) pot să se datorească şi unui străin, incapabil să pronunţe corect vocala *ă*. S. Puşcariu a arătat că „saşii din Ardeal înlocuiesc pe *ă* şi *â* prin *o*, *u* după labiale"[86]. E greu, de aceea, să decidem dacă avem a face cu un fapt de limbă românesc sau cu o rostire străină. Conform principiului enunţat în paragraful precedent considerăm totuşi că fonetismele din *Evangheliarul din Petersburg* se explică în chip satisfăcător prin raportare la graiurile dacoromâne. Cu toate că atestările fenomenului ne duc îndeosebi spre Banat-Hunedoara şi Transilvania de nord şi de vest, sîntem de părere că localizarea evangheliarului pe temeiul trecerii lui *ă* la *o* după labiale presupune, în condiţiile arătate, o doză prea mare de risc, pentru a fi acceptată.

15. *O* pentru *oa*: *tote*, *piciorile*, *ominii*, *porta* (foarte frecvent). Notarea lui *o* în locul lui *oa* în textele secolului al XVI-lea trebuie considerată fapt de grafie (vezi Densusianu, HLR II, p. 48, Rosetti, *Limba română în sec. XIII—XVI*, p. 96—97). Totuşi în regiunile în care astăzi diftongul *oa* a fost redus la *ǫ*, *o* poate nota o realitate fonetică (Densusianu, *loc. cit.*). Marea frecvenţă a lui *o* în loc de *oa* în *Evangheliarul din Petersburg* (în cele trei zaceale pe care le-am avut la dispoziţie *oa* nu apare niciodată) ar putea fi o probă că textul provine dintr-o regiune în care *oa* a fost redus la *ǫ*. În acest caz, evangheliarul ar proveni din actuala arie a lui *ǫ*(*å*), care cuprinde întreaga Transilvanie, cu excepţia părţii sud-estice (Banatul a păstrat diftongul, Hunedoara însă l-a redus la *ǫ*)[87]. Nefiind încă exclusă posibilitatea ca în *Evangheliarul din Petersburg* *o* să fie un simplu fapt de grafie, nu-l vom folosi pentru localizarea textului.

16. *Ui* pentru *u*: *buinь*, *buine*.

Diftongările de tipul *căraire*, *cureire*, *păduire* se întîlnesc în secolul al XVI-lea în *Psaltirea Scheiană* (copistul C), în *Codicele din Ieud*, în copia unei scrisori adresate lui Petru Şchiopul, într-un text latin scris în anul 1500 în Muntenia şi în *Evangheliarul din Londra*, copiat de un muntean, Radu din Măniceşti (vezi Rosetti, *Limba română în sec. XIII—*

[84] T. Teaha, *op. cit.*, p. 39—40, 41.

[85] T. Papahagi, *Graiul şi folklorul Maramureşului*, Bucureşti, 1925, p. LVI.

[86] S. Puşcariu, *Consideraţiuni asupra sistemului fonetic şi fonologic al limbii române*, în DR VII, p. 6; vezi şi N. Drăganu, *Manuscrisul liceului grăniceresc „G. Coşbuc"*, p. 479—480 (îndeosebi nota 1 de pe ultima pagină); vezi şi A. Bena, *Limba română la saşii din Ardeal. Studiu filologic*, Cluj, 1926, p. 16—17.

[87] Vezi pentru răspîndirea actuală a fenomenului, ALRM II, h. 154, S. Puşcariu, *Limba română* II, h. 24.

XVI, p. 99—100). I. Bogdan, C. Lacea și N. Drăganu [88] consideră că avem a face cu o particularitate de limbă datorită unor străini (după ultimii doi, unor sași). Acad. Al. Rosetti susține, dimpotrivă, că diftongările de mai sus reprezintă un fenomen normal în limba română și că nu e nevoie, pentru a le explica, să recurgem la presupunerea că au fost introduse de copiști sași [89]. Într-adevăr, fiziologic vorbind, avem a face cu același fenomen ca în *cîine*, *oichi*, *straichină*, pronunțări atestate azi în unele graiuri dacoromâne, și anume cu anticiparea elementului palatal din silaba următoare [90]. Și de această dată e greu să optăm pentru una din cele două explicații. Înclinăm totuși să credem că în cazurile de mai sus ne aflăm în prezența unei particularități neromânești de limbă, datorite unor sași. Două sînt argumentele pe care ne întemeiem afirmația: *a*) fenomenul apare în secolul al XVI-lea în texte despre care nu avem certitudinea că au fost scrise de români (cel puțin despre o parte dintre ele), pentru a dispărea complet în secolele următoare din documentele scrise de români, provenind din diverse regiuni ale țării; *b*) fenomenul apare frecvent în texte scrise de sași încă înainte de secolul al XVI-lea (cf. *Buyn*, 1341) [91] și continuă să fie prezent în scrisori și documente de proveniență săsească în secolele XVI, XVII și XVIII [92] (de notat că după 1600 diftongările de acest fel nu mai apar în texte românești). Vorbind românește, sașii diftonghează și astăzi (de altfel tendința spre diftongare e puternică chiar în interiorul graiurilor săsești) [93].

Cît privește diftongările de tipul *oichi*, *Costaiche*, notate în Oltenia, ele s-au produs mai tîrziu (probabil în secolul al XVIII-lea), independent de fenomenul similar din graiurile săsești (în nici un caz nu se poate admite în privința lor o influență săsească, cum credea Drăganu) [94]. Românesc sau străin, fenomenul nu oferă indicații suficiente pentru localizarea *Evangheliarului din Petersburg*.

Consonantism

17. *Dz* pentru *z*: *vedzi*, *dzuva*, *dzise* (frecvent).

În secolul al XVI-lea *dz* (<*d* + *e*, *i* latin) era răspîndit pe întreg teritoriul lingvistic dacoromân, cu excepția Țării Românești și, probabil, a Transilvaniei sud-estice (vezi Rosetti, *Limba română în sec. XIII—XVI*, p. 105—106) [95]. **Localizare**: *Banat-Hunedoara, centrul și nordul Transilvaniei, Moldova.*

---

[88] I. Bogdan, *loc. cit.*, p. 38, C. Lacea, *loc. cit.*, p. 466 și urm., N. Drăganu, *Manuscrisul liceului grăniceresc „G. Coșbuc"*, p. 487 și urm.

[89] Al. Rosetti, *Mélanges de linguistique et de philologie*, p. 568 și urm.

[90] Vezi și G. Istrate, *Un phonétisme caractéristique de la „Psaltirea Scheiană"*, în *Recueil d'études romanes*, Bucarest, 1959, p. 302.

[91] N. Drăganu, *Manuscrisul liceului grăniceresc „G. Coșbuc"*, p. 491.

[92] *Ibidem*, p. 487—488, 492—496, C. Lacea, *loc. cit.*, p. 467—469; vezi și Drăganu, în DR III, p. 915.

[93] C. Lacea, *loc. cit.*, p. 466—467, N. Drăganu, *Manuscrisul liceului grăniceresc „G. Coșbuc"*, p. 489—490.

[94] *Ibidem*, p. 502 și urm.

[95] Noi precizări asupra extinderii fenomenului în sec. XVI—XVIII am făcut în SCL XV, (1964), 3, p. 395—397.

18. *Ğ* pentru *j* : *agiunge*, *giudecați* (frecvent).

Asemenea lui *dz*, *ğ* (<*j* + *o*, *u* latin și în cuvinte ca *ğumătate*, *ğur* etc.) se întîlnește în secolul al XVI-lea în întreagă Dacoromania, cu excepția Țării Românești și, poate, a sud-estului Transilvaniei [96]. **Localizare** : *Banat-Hunedoara, centrul și nordul Transilvaniei, Moldova.*

19. Păstrarea lui *h* în *pohtă.*

Prezența lui *h* în *poftă*, *pofti* etc. se constată în secolul al XVI-lea în texte provenind din toate regiunile țării, alternînd, mai ales în Banat, cu *poftă*, *pofti* (vezi Densusianu, HLR II, p. 131, Rosetti, *Limba română în sec. XIII—XVI*, p. 104).

20. *L* pentru *u* : *caltă* (frecvent).

Folosirea lui *l* în loc de *u* în cuvîntul *călta* „căuta" se întîlnește într-un singur text din secolul al XVI-lea și anume în *Cartea de cîntece* atribuită lui Pavel Tordași (cca 1570—1574) : *kalte* [97]. Proveniența bănățeană-hunedoreană a acestei scrieri este deasupra oricărei îndoieli. În cursul anchetelor sale, G. Weigand l-a notat pe *caltă* (cu *l* velar) în colțul nord-vestic al Banatului în localitățile Șistarovețt, Ususău, Zăbalț, Bata, Țela, Susani, Temerești, Făget, Coșovița [98]. Tot în Banat (Cliciova) l-a întîlnit la începutul secolului nostru Iosif Popovici, consemnîndu-l în culegerea sa de poezii populare [99]. Mai tîrziu, L. Costin i-a semnalat prezența în regiunea dintre valea Almăjului și Torontal [100]. Cam în același timp s-a oprit asupra fenomenului I. A. Candrea, care, așa cum se știe, a întreprins o anchetă în vederea întocmirii unui atlas lingvistic al Banatului. Harta publicată de lingvistul român ne arată că fenomenul era răspîndit, în primele decenii ale secolului nostru, în colțul nord-vestic al Banatului, la nord de Lugoj, în jurul comunei Făget [101]. Mai aproape de noi, D. Șandru l-a notat pe *caltă* în Lăpujul de sus [102], presupunînd că ar fi vorba de o influență bănățeană. În afară de Banat și Hunedoara, fenomenul nu a fost semnalat în nici un punct al teritoriului dacoromân. **Localizare** : *Banat-Hunedoara.*

21. Păstrarea lui *ń* în *spuni.*

În secolul al XVI-lea, *ń* este foarte bine reprezentat în *Palia din Orăștie* și în *Cartea de cîntece* atribuită lui Pavel Tordași, scrieri de proveniență bănățeană-hunedoreană. El apare frecvent în textele rotacizante (scrisorile și documentele scrise în nordul Transilvaniei-Maramureș din secolul al XVI-lea și pînă astăzi nu-l atestă însă în aceste regiuni) [103]. Sporadic, el apare în *Codicele sturdzan* și chiar la Coresi (unde trebuie

---

[96] Vezi, de asemenea, SCL XV, (1964), 3, p. 397—398.

[97] H. Sztripszky — G. Alexics, *loc. cit.*, p. 152.

[98] Weigand, *Körösch- und Marosch-Dialekte*, p. 278, idem, *Der Banater Dialekt*, p. 223.

[99] I. Popovici, *Poezii populare române*, vol. I, *Balade populare din Banat*, Oravița, 1909, p. 10 ; vezi și p. 122 (Glosar).

[100] L. Costin, *Graiul bănățean, Studii și cercetări*, Timișoara, 1926, p. 49.

[101] *Constatări din domeniul dialectologiei*, p. 186.

[102] *Lăpujul de sus*, p. 127.

[103] Vezi, de ex., Rosetti, *Lettres*, p. 78.

explicat prin originalele pe care le tipărea diaconul). Fonetismul nu se întîlnește practic în a doua jumătate a secolului al XVI-lea în Moldova, unde a fost notat într-un nume de persoană și în cuvîntul *fănină*. Dar se știe că termenii antroponimici, ca și toponimele, păstrează fonetisme arhaice dispărute din vorbirea curentă. Cît despre *fănină*, el e în uz și astăzi în Moldova, așa încît nu poate constitui indicele de evoluție fonetică al graiului moldovean în secolul al XVI-lea (vezi, pentru toate acestea, Densusianu, HLR II, p. 119–120, Rosetti, *Limba română în sec. XIII–XVI*, p. 113–114). În zilele noastre, *ń* a fost notat numai în Banat și Hunedoara vecină [104]. **Localizare** : *Banat-Hunedoara*. Mai puțin probabil : *nordul Transilvaniei, centrul Transilvaniei.*

22. *R* păstrat în *veri*.

Păstrarea lui *r* în *veri* se constată în secolul al XVI-lea în texte provenind din toate regiunile țării (vezi Densusianu, HLR II, p. 225, Rosetti, *Limba română în sec. XIII–XVI*, p. 153).

23. *R* pentru *n* în *îngerunchiul*.

În secolul al XVI-lea *gerunchi* (*geruchi*) a fost înregistrat numai în textele rotacizante (vezi Rosetti, *Limba română în sec. XIII–XVI*, p. 112). Pe temeiul acestui fonetism, G. Pascu a considerat că traducerea *Evangheliarului din Petersburg* trebuie să se fi făcut în nordul Transilvaniei [105]. În zilele noastre, trecerea lui *n* la *r* în *gerunchi* a fost notată în două arii : una în nordul Transilvaniei coborînd spre sud pînă în regiunea Munților Apuseni (fără a atinge fostul județ Hunedoara), cealaltă, mai mică, în partea sud-vestică a Transilvaniei (Sibiu, Alba) [106]. Fenomenul trebuie să fi fost mai extins în trecut, atît în nord (unde se explică prin rotacizarea lui *n*), cît și în sud, unde s-ar putea datora unei disimilări consonantice [107]. Astfel, la Lăpujul de sus (situat în afara ariilor stabilite prin ALR) [108] el a fost notat în cursul anchetelor lui D. Șandru. Aici, el era însă în curs de dispariție : un subiect pronunța la pl. *jerunts*, dar la sg. *jenuntśe* (la alte subiecte s-a notat la sg. și pl. forme cu *-r-*). **Localizare** : *Nordul și centrul Transilvaniei*. Mai puțin probabil : *sud-vestul Transilvaniei* (*Sibiu*, *Alba*, *Hunedoara*).

24. *V* pentru *u* : *luva*, *luvară*, *plovă*, *dzuva*.

În secolul al XVI-lea folosirea lui *v* în locul semivocalei *u̯* a fost înregistrată în *Psaltirea Scheiană* (*tăvь*), *Palia din Orăștie* (*dziva*), *Codicele din Ieud* (*dzova*). Fenomenul mai apare în textele scrise de Petru Șchiopul (care sînt însă dubioase din punctul de vedere al limbii) și într-un document din Bucovina de la începutul secolului al XVII-lea (*mevu*, *av dat* etc.), unde se pare că am avea a face cu un simplu fapt

---

[104] Vezi G. Ghițu, *Consoana muiată ń în graiurile dacoromâne*, în FD II, 1960, p. 134–135, D. Șandru, *Lăpujul de sus*, p. 128 ; pentru Oaș, unde *ń* a dispărut nazalizînd vocala anterioară, vezi I. A. Candrea, *Graiul din Țara Oașului*, București, 1907, p. 13.

[105] *Op. cit.*, p. 201.

[106] Vezi ALR I, h. 57 „genunche" ; cf. ALR II, h. 95 „îngenunchez".

[107] Vezi Rosetti, *Limba română în sec. XIII–XVI*, p. 112–113.

[108] D. Șandru, *Lăpujul de sus*, p. 143, 144.

de grafie. (Vezi pentru toate acestea Densusianu, HLR II, p. 51, Rosetti, *Limba română în sec. XIII–XVI*, p. 93, 98).

Fonetismul a fost considerat de unii cercetători ca reflectînd o pronunţare neromânească (fapt posibil), dar el poate fi explicat foarte bine prin raportare la graiurile dacoromâne din trecut şi de astăzi.

Dintre regiunile unde fenomenul a fost notat pentru secolul al XVI-lea singura în care se constată o continuitate neîntreruptă a prezenţei fonetismului este Banatul. În secolul al XVII-lea notăm forme ca *dziva* (*dzova*) în cărţile de cîntece calvine traduse şi copiate în Banat şi Hunedoara vecină, de M. Halici-senior, cca 1640 (*dziva*), G. Sándor de Agyagfalva, 1642 (*dziva*), un anonim, cca 1660 (*dziva*), I. Viski, 1697 (*dzova*) [109]. În *Catehismul* lui Fogarasi, tipărit la Alba-Iulia în 1648, găsim pe *luvacz* (p. 10), *luve* (= luvă; p. 17) *luvarecz* (p. 36). În *Anonymus Caransebesiensis* întîlnim : *dzive* (= ziuă), *nov*, *nove* (= nou, nouă), *pive* (= piuă) [110]. La sfîrşitul secolului al XVIII-lea consemnăm în *Calendarul pe 1794*, atribuit lui Iorgovici, pe *neavă*, *nove* [111] (= nouă, adj.). Damaschin Bojincă scrie în *Respunderea desgurzătoare* : *nove*, *noava* (= nouă) [112]. În Gramatica lui Diaconovici-Loga notăm frecvent pe : *luvăm*, *luvaţi*, *luvam*, *luvai*, *am luvat* [113]. *Luva* (*luvam* etc.) este extrem de răspîndit în Banat în zilele noastre. L-am întîlnit astfel în Valea Almăjului, notat de acad. E. Petrovici şi D. Şandru [114]. Iosif Popovici îl semnalează în Mehadia, Borlovenii-Vechi şi Bozovici [115], G. Alexici în Straja, Lescoviţa, Bata, Bacamezeu şi Oreşaţ [116], ALRT în Pecenişca, Ždrelo (Iugoslavia) [117], Giuglea-Vîlsan la românii din Serbia [118]. ALR I, h. 281 „mi-am luat nevastă de-al doilea” constată pronunţarea lui *v* în *luva* în punctele cartografice 1 (Jupalnic) şi 12 (Borlovenii-Vechi). În afară de *luva*, trecerea lui *u* la *v* a fost notată în Banat şi în alte cuvinte. Astfel, Weigand a înregistrat în mai multe localităţi din Banat rostirea *nuvǫr* (= nuor, nor) [119], notată, de asemenea,

---

[109] Vezi N. Drăganu, *Mihail Halici. Contribuţie la istoria culturală românească din sec. XVII*, în DR IV, 1924–1926, p. 86; idem, *Un manuscris calvino-român din veacul al XVII-lea*, în *Fraţilor Alexandru şi Ion Lăpedatu la împlinirea vîrstei de 60 de ani*, Bucureşti, 1936, p. 296, H. Sztripszky – G. Alexics, *op. cit.*, p. 183, 193. În ortografia veche maghiară *v* era folosit şi pentru a reda vocala *u* (N. Drăganu, DR IV, p. 139). Forma *dzivă* din *Palia* ne dovedeşte însă că grafiile similare cu litere latine din textele calvine româneşti din secolul al XVI-lea reflectă o pronunţare reală.

[110] „Tinerimea română”, p. 335, 356, 361; vezi observaţiile făcute în nota precedentă.

[111] *Calendariu la anul... 1794*, p. 31; vezi şi N. A. Ursu, *Un calendar istoric-literar publicat de Paul Iorgovici*, în LR XII, (1963), 3, p. 284.

[112] *Respundere desgurzătoare...*, p. 31, 85. La Bojincă şi Iorgovici am putea avea a face, eventual, cu grafii latinizante.

[113] *Gramatica românească pentru îndreptarea tinerilor*, Buda, 1822, p. 124–125.

[114] E. Petrovici, *Băn. u > w, v, b, p*, în DR VIII, 1934–1935, p. 180, idem, *Folclor din Valea Almăjului*, în AAF, III, 1935, p. 37, D. Şandru, *La Vallée d'Almăj*, în DR V, 1937, p. 138.

[115] *Poezii populare române*, p. 13, 16, 47, 114.

[116] *Texte din literatura poporană română*. Tomul I. *Poesia tradiţională*, Budapesta, 1899, p. 12, 52, 93, 112, 121.

[117] ALRT, p. 2, 4.

[118] Giuglea-Vîlsan, *De la românii din Serbia*, Bucureşti, 1913, glosar, s.v., p. 393.

[119] G. Weigand, *Der Banater Dialekt*, p. 219.

de Costin (*nuvăr*) [120], precum și de acad. E. Petrovici și D. Șandru (*nuvăr*, în Valea Almăjului) [121]. Cf. de asemenea *nuvăros* (Costin), *nuviriel* (acad. E. Petrovici) [122]. În Valea Almăjului, D. Șandru a notat, pe lîngă *luva*, *nuvăr*, și pe *aluvat* (= aluat) [123]. Dincolo de granițele Banatului, *luva* a fost notat în Mehedințiul vecin, precum și în jurul Tg. Mureșului și în Bucovina, în regiuni unde românii trăiesc în contact strîns cu ungurii sau cu ucrainenii [124]. Dacă în Transilvania nordică și Bucovina pronunțarea cu *v* a putut fi luată de la populațiile neromânești care întîmpină dificultăți în rostirea semivocalei *u̯*, în Banat, așa cum a arătat acad. E. Petrovici, *luva*, *nuvăr* etc. reflectă fenomenul invers și anume strădauința românilor de a evita forme cu *u̯*, care au putut fi considerate ca avînd un fonetism străin (graiurile slave vorbite cîndva în Banat aveau o pronunțare bilabială a lui *v*) [125]. Faptele prezentate mai sus ne dau aproape certitudinea că numeroasele forme cu *-v-* din *Evangheliarul din Petersburg* se explică prin graiul bănățean. Atestările din trecut și de astăzi din nordul țării, chiar dacă sînt sporadice, nu trebuie însă trecute cu vederea. **Localizare** : *Banat*. Mai puțin probabil : *nordul Transilvaniei-Bucovina*.

25. Păstrarea lui *v* în *varece*.

Păstrarea lui *v* în *varece*, *varecine* etc. se constată în texte provenind din Banat—Hunedoara, centrul Transilvaniei, în tipăriturile coresiene, precum în *Codicele Todorescu*, cu localizare nesigură, alternînd, în proporții diferite, cu formele cunoscute astăzi : *oarece*, *oarecine* etc. (vezi Densusianu, HLR II, p. 194, 274). În *Cartea de cîntece* atribuită lui Pavel Tordași întîlnim grafia *vore eze*, care reproduce, probabil, pronunțarea cea mai veche a cuvîntului (*voarece* < lat. *volet quid*) [126]. În Banat-Hunedoara *varece* a fost notat și în secolul al XVII-lea în *Catehismul* lui Canisius, tradus de G. Buitul, tipărit în 1636 și reimprimat în 1703 (*vare cse* ; cf. și *vore csine*) [127] și în *Cartea de cîntece* copiată de un anonim în jurul anului 1660 (*varecse*) [128]. Prezența formelor cu *v-* în unele tipărituri coresiene, cum ar fi *Cazania I* și *Molitvenicul*, despre care s-a presupus că ar reproduce originale din Banat [129], ar putea constitui un indiciu că ne găsim în prezența unor pronunțări bănățenești. Cum însă *varece*, *varecine* apar și în *Cazania a II-a*, tradusă de Coresi în colaborare cu popii Mihai și

[120] *Op. cit.*, glosar, s.v.

[121] E. Petrovici, *Băn. u̯ > w, v, b, p*, p. 180, D. Șandru, *La Vallée d'Almăj*, p. 138.

[122] *Băn. u̯ > w, v, b, p*, p. 180.

[123] *La Vallée d'Almăj*, p. 138.

[124] Vezi N. Drăganu, *Manuscrisul liceului grăniceresc „G. Coșbuc"*, p. 477—478, Rosetti, *Limba română în sec. XIII—XVI*, p. 93, ALR I, h. 281. Grafii cu *-v-* apar sporadic după 1600 în texte scrise în nordul Transilvaniei și Bucovina (vezi N. Drăganu, *ibidem*, Rosetti, *Limba română în sec. XIII—XVI*, p. 91, SD, XIII, p. 138).

[125] E. Petrovici, *ibidem*, p. 180.

[126] H. Sztripszky — G. Alexics, *op. cit.*, p. 150.

[127] *Catehismus szau summá krédinczéi katholicsést*, Cluj, 1703, p. 14.

[128] N. Drăganu, *Un manuscris calvino-român din veacul al XVII-lea*, p. 285 (facsimil).

[129] Vezi H. Sztripszky — G. Alexics, *op. cit.*, p. 223, V. Ilea, *Elemente regionale în lexicul „Paliei de la Orăștie"*, în CL III, (1958), p. 243.

Iane din Braşov, siguranţa nu e, în această privinţă, deplină. **Localizare :** *Banat-Hunedoara, centrul Transilvaniei.* Mai puţin probabil : *sudul Transilvaniei şi Muntenia.*

II. MORFOLOGIE

26. Pl. *-ure* în : *darure, plodure, vînture.*

„La plural, finalul *-ure* apare în toate textele" secolului al XVI-lea (Rosetti, *Limba română în sec. XIII—XVI*, p. 128 ; vezi şi Densusianu, HLR II, p. 159—161).

27. *Miu* pentru *m(i)eu.*

Apare în texte provenind din toate regiunile ţării (Densusianu, HLR II, p. 54, Rosetti, *Limba română în sec. XIII—XVI*, p. 98 ; pentru Moldova, cf. *tătîne-miu* în *Pravila* ritorului Lucaci din 1581 [130]). ALR I, h. 274 „ar fi fost vai de capul meu" nu-l notează, în schimb în ALR II, h. 129 „bărbatul meu" *miu* (în diverse variante fonetice) apare în punctele 419, 514, 531 (Moldova), 705, 728 (Muntenia). A mai fost înregistrat în Banat, în Valea Almăjului [131].

28. *Tei* pentru *tăi.*

Formă analogică după pronumele posesiv de persoana întîi *meu*, *teu* nu a fost notat în textele secolului al XVI-lea. Nu ştim să fi fost semnalat nici în secolele următoare (XVII—XIX). În zilele noastre, forme ca *teu*, *tea* nu au fost întîlnite decît în Banat-Hunedoara (*tęle*, după analogia lui *męle*, l-am auzit şi aiurea). Astfel, în Ţara Haţegului, Densusianu a întîlnit formele : *teu̯, tęa, tęle* [132], iar Gregorian, la Clopotiva, formele *teu̯, tę, tel'e, tęl'e* [133]. La Lăpujul de sus a fost notat *tew* [134] (aici forma se poate explica prin tendinţa de a pronunţa moale o serie de consoane ; cf. *tets* „toţi" pt. *tăts*). Weigand a înregistrat în Banat femininele *te̯a, te̯, te̯a* [135], care presupun un masculin *teu̯*, pe care l-am şi întîlnit în ALRT : *ti̯ěu̯* (punctul 36, Ghilad [136]). Tot în culegerea de texte a acad. E. Petrovici am consemnat femininele *ti̯a* (punctul 14, Sveti Mihailo, Iugoslavia [137]), *ti̯ę̌* (punctul 76, Chisătău) [138]. Nu putem preciza cît de vechi sînt formele refăcute de tipul *teu̯* în Banat şi Hunedoara, dacă ele circulau în secolul al XVI-lea sau, dimpotrivă, sînt de dată mai recentă. Ţinînd seama îndeosebi de faptul că formele *tęu, te̯a* n-au fost notate

---

130 Vezi I. Rizescu, *Contribuţii la istoria pronumelui din limba română*, în SCL XV, (1964), 6, p. 751.
131 D. Şandru, *La Vallée d'Almăj*, p. 139.
132 *Graiul din Ţara Haţegului*, p. 47.
133 *Op. cit.*, p. 16.
134 D. Şandru, *Lăpujul de sus*, p. 127.
135 *Der Banater Dialekt*, p. 237.
136 ALRT, p. 29.
137 *Ibidem*, p. 14.
138 *Ibidem*, p. 47.

dincolo de hotarele Banatului și ale Hunedoarei, socotim că putem să le avem în vedere pentru localizarea *Evangheliarului din Petersburg*. Dovada nu este însă foarte sigură. **Localizare** : *Banat-Hunedoara*.

III. LEXIC

29. *Anină* „nisip".

În secolul al XVI-lea *arină* (*anină*) nu apare decît în textele rotacizante (vezi Densusianu, HLR II, p. 493, Rosetti, *Limba română în sec. XIII—XVI*, p. 115). În secolul următor e folosit de mitropolitul Dosoftei (vezi DA s.v.). Astăzi se întîlnește în Ardealul central și nordic și în unele graiuri moldovenești [139]. Desigur, în trecut, aria cuvîntului, care cedează treptat teren în fața lui *nisip*, era mai mare. În secolul al XVI-lea ea nu cuprindea însă Țara Românească și, foarte probabil, nici Banatul-Hunedoara (*Palia din Orăștie* îl notează numai pe *năsip* ; cf. *Anonymus Caransebesiensis* : *nesip*) [140]. **Localizare** : *Transilvania centrală și nordică, Moldova*.

30. *Boscorodi* „a spune ceva murmurînd, bodogănind, bombănind" (sl. рътъптаХѫ).

Cuvîntul nu a fost semnalat în textele secolului al XVI-lea. Mai mult, cele mai vechi atestări, prezentate de dicționare (DA, TDRG, CADE, Scriban) nu sînt anterioare secolului al XIX-lea (ceea ce, desigur, nu însemnează că termenul a pătruns atît de tîrziu în limbă). Cu sensul din *Evangheliarul din Petersburg* cuvîntul apare răspîndit în Moldova și, accidental, în vecinătatea Aradului. Cu diverse alte sensuri, *boscorodi* poate fi întîlnit frecvent în Moldova și, în mai mică măsură, în Muntenia (vezi DA, s.v.). Cuvîntul este atestat, de asemenea, în dicționarul lui S. Micu în sensul „loquor non intelligibiter" [141] și în *Lexiconul Budan*, cu sensurile „blattero, murmuro" și „confabulor". Stabilirea provenienței regionale a cuvîntului după *Lexiconul Budan* e greu de făcut, întrucît dicționarul e opera de colaborare a unor români originari din Crișana, Banat și sudul Transilvaniei. Din pricina atestărilor tîrzii, cuvîntul nu este cu totul probator pentru localizarea Evangheliarului. **Localizare** : *Moldova, sudul Transilvaniei, Muntenia, Crișana de sud*.

31. *Boscorodă* „larmă" (sl. млъка).

Necunoscut în celelalte texte din secolul al XVI-lea. Singura atestare pe care o prezintă dicționarele provine din volumul *Povești și anecdote*

---

139 Vezi harta răspîndirii cuvîntului la S. Pușcariu, *Limba română* I, București, 1940, p. 212—213.

140 Fl. Dimitrescu, *Contribuții la repartizarea regională a lexicului românesc în secolul al XVI-lea*, în SCL XV, (1964), p. 555 afirmă că *arină* ar fi răspîndit astăzi în Hunedoara (fără a trimite la o sursă). ALR nu-l consemnează însă în Hunedoara ; de asemenea Iosif Popovici, *Die Dialekte der Munteni und Pădureni*, Halle a. d. S, 1905, p. 104, a notat peste tot numai termenul de *nisip* (*năsip*).

141 Vezi Samuelis Klein, *Dictionarum valachico-latinum*, bevezető tanulmányal közzéteszi Gáldi Lászlo, Budapest, 1944, p. 298.

al moldoveanului N. A. Bogdan, apărut la sfîrşitul secolului trecut (vezi TDRG, DA s.v.). Aici însă *boscoroadă* înseamnează „bolboroseală, flecăreală, bombăneală", sens din care s-ar fi putut dezvolta accepţiunea de „larmă", Un postverbal *boscoroadă* putea fi însă creat nu numai în Moldova, ci şi în celelalte părţi ale ţării, unde cuvîntul era folosit. Concluziile pe care le tragem din examinarea acestui cuvînt nu sînt însă suficient de sigure (cf. observaţiile de mai sus asupra lui *boscorodi*). **Localizare :** *Moldova*. Mai puţin probabil : *sudul Transilvaniei*, *Muntenia*, *Crişana de sud*.

32. *Bun* „fericit".

Nu cunoaştem contextul în care apare cu această accepţiune cuvîntul *bun* în *Evangheliarul din Petersburg*, pentru a cîştiga un plus de precizie în stabilirea repartiţiei lui dialectale. *Bun* cu sensul de „fericit, liniştit", în sintagma *dzile bune*, apare încă în *Codicele voroneţean* (vezi DA, s.v.), dar cu acest înţeles el este cunoscut în întreagă Dacoromania (vezi în DA, atestări din Neculce, Creangă, Jarník-Bîrseanu ; cf. *vremuri bune* „timpuri fericite, pline de mulţumire").

33. *Bunătate* „avere".

Calc după magh. *jószág*[142]. Semnalat pentru secolul al XVI-lea în *Palia din Orăştie* şi *Cazania a II-a* a lui Coresi. Răspîndirea sensului în Banat şi Muntenia — sudul Transilvaniei este confirmată de atestările din *Anonymus Caransebesiensis* (*bunĕtate* „opes, bona"), din Cronica lui Moxa şi din *Biblia de la Bucureşti* (1688). În secolul al XVII-lea, sensul de „bunătate" apare şi în Moldova (la Varlaam, *Cazania*, p. 207), unde putea fi mai vechi, din secolul precedent. Astăzi întrebuinţarea lui *bunătate* cu sensul de „avere" se întîlneşte în Transilvania ; aici, sensul trebuie să fie cunoscut, în ciuda atestărilor tîrzii, de foarte multă vreme (vezi pentru toate acestea DA, s.v.). Cuvîntul nu ne permite, cum se vede, să localizăm, cu un minimum de precizie, *Evangheliarul din Petersburg*.

34. *Căsătoriu* „(om) căsătorit".

Semnalat pentru secolul al XVI-lea în *Evangheliarul din Londra*, copiat de Radu de la Măniceşti, în *Palia din Orăştie* (p. 214/15), în *Psaltirea* lui Coresi şi în *Codicele Sturdzan* (vezi DA, s.v., Rosetti, *Limba română în sec. XIII—XVI*, p. 179). În secolul următor cuvîntul apare la Dosoftei şi în *Biblia* muntenească din 1688. Nu ştim ca termenul să fi circulat după 1700. **Localizare :** *Transilvania centrală şi sudică*, *Muntenia*, *Moldova*, *Banat*.

35. *Cucon* „copil".

„Răspîndit odinioară pe toată întinderea ţării, azi e înlocuit aproape pretutindeni, afară de Maramureş, prin *copil* (DA)".

36. *Cunteni* „a opri".

Nici acest cuvînt nu ne este util pentru localizarea *Evangheliarului din Petersburg*. În secolul al XVI-lea el apare în tipăriturile coresiene,

[142] Vezi L. Treml, *Studi rumeni* IV, p. 105, Rosetti, *Limba română în sec. XIII—XVI*, p. 186.

în textele rotacizante, în *Palia din Orăștie* (vezi Densusianu, HLR II, p. 430, Rosetti, *Limba română în sec. XIII—XVI*, p. 74). După 1600, *conteni* este atestat în texte provenind din toate regiunile țării, dovadă că el avea o circulație generală în secolul al XVI-lea și că atestarea sa numai în unele texte se datorește întîmplării. Astăzi, a fost atestat cu sensul de „a opri, a împiedica, a reține" numai în Banat (cu vechiul fonetism *cuncinat* < lat. **cunctinare*; vezi pentru toate acestea DA, s.v.).

37. *Cuntenită* „poruncă" (sl. заповѣдь).

Singurul text în care a fost atestat substantivul feminin *cuntenită* este *Evangheliarul din Petersburg*.

38. *Cuntenitură* „poruncă" (sl. заповѣдь).

Atestat numai în secolul al XVI-lea în acele tipărituri ale lui Coresi, despre care se presupune că ar reproduce originale bănățene (*Cazania I*, *Molitvenicul*), dar cu sensul de „interzicere, oprire" (vezi Densusianu, HLR II, p. 432). De la acest sens se putea ajunge, prin extindere, la înțelesul de „poruncă". Ca și în alte situații, indiciul oferit de cuvînt nu este prea sigur. **Localizare** : *Muntenia — sudul Transilvaniei.*

39. *Duhovnic* „fariseu".

Cuvîntul nu a fost atestat cu acest sens.

40. *Gubav* „lepros".

Densusianu, HLR II și Rosetti, *Limba română în sec. XIII—XVI* nu semnalează cuvîntul în textele din secolul al XVI-lea. În secolul următor îl întîlnim în *Anonymus Caransebesiensis* : *gubav* „leprosus". Tot dicționarul bănățean consemnează, din aceeași familie de cuvinte, pe *gubĕviĕ* „lepra", *gubevéniĕ* „lepra", *gub᷅vĕskumĕ* „lepră inficior"[143]. DA notează pe *gubav* „lepros" într-un tetraevanghel de proveniență munteanească — sud ardelenească, scris între 1650—1675 (GCR I, 194/22), iar la începutul secolului trecut la munteanul Zilot. *Gubăvie* „lepră" apare în secolul al XVII-lea în *Viețile sfinților* ale mitropolitului Dosoftei. În zilele noastre, cu sensuri derivate („bubos", „bolnav", „slab", „smerit" etc.), cuvîntul a fost întîlnit în Banat, Muntenia și Moldova (vezi DA s.v.). **Localizare** : *Banat, Muntenia și sudul Transilvaniei.* Mai puțin probabil : *Moldova.*

41. *Mișel* „sărac".

Apare în texte din secolele al XVI-lea și al XVII-lea originare din toate provinciile românești. Pentru Moldova nu avem atestări din secolul al XVI-lea ; prezența cuvîntului într-un document din Cîmpulung-Bucovina de la începutul secolului următor (Rosetti, *Lettres*, p. 56), la Varlaam (*Cazania*, p. 132) și la Dosoftei (*Viețile sfinților*, septembrie, f. 13 v°) dovedește că *mișel* circula și în Moldova secolului al XVI-lea (vezi pentru secolul al XVI-lea, Densusianu, HLR II, p. 457, Rosetti, *Limba română în sec. XIII—XVI*, p. 185).

---

[143] „Tinerimea română", p. 342.

42. *Necît* „decît".

Neatestat. Ar putea fi vorba de o greșeală de tipar (*necît* în loc de *decît*). Se pare însă că *necît* apare de mai multe ori în textul evangheliarului [144].

43. *Obîdi* „a plînge" (sl. рыдахомъ).

Cuvîntul este atestat în secolul al XVI-lea cu sensul curent de „a face să sufere, a persecuta", *p. ext.* „a ofensa, a jigni" în textele rotacizante, tipăriturile coresiene, *Codicele Sturdzan*, *Codicele Todorescu* și *Palia* (vezi Densusianu, HLR II, p. 461). Un sens oarecum apropiat de cel cu care e folosit în *Evangheliarul din Petersburg* se găsește în *Cazania a II-a* a lui Coresi (ed. Pușcariu-Procopovici, p. 448/18) : „a jeli, a deplînge". Sensul din tipăritura coresiană se reîntîlnește la A. Pann, *Povestea vorbii* II, p. 39. Tot în textele secolului al XVI-lea a fost notat sensul înrudit „a se întrista din cale afară, a se mîhni, a se chinui din pricina unei dureri mari, sufletești sau trupești", în *Cazania a II-a* a lui Coresi (p. 328/24), iar după 1780 la Șincai, *Hron.* III, p. 109, Zilot, *Cron.*, p. 70 și la Hodoș, *Poezii poporale din Bănat*, p. 203. Aproape de zilele noastre a fost atestat sensul reflexiv de „a se plînge, a se tîngui, a se jeli" la scriitori munteni ca I. L. Caragiale, *Teatru* II, p. 51 și Rădulescu-Codin, *Îngerul românului*, p. 292 (DA, ms.). Întrucît cuvîntul nu a fost notat în secolul al XVI-lea cu sensul din *Evangheliarul din Petersburg* (ci numai cu unul apropiat), vom ține seama de textele în care *obidi* apare cu sensurile apropiate notate mai sus, întrucît din ele putea să se dezvolte, în mod normal, înțelesul de „a plînge". Localizarea nu este însă foarte sigură. **Localizare** : *Muntenia și Transilvania sudică.* Mai puțin probabil : *Banatul.*

44. *Obîrși* „a sfîrși".

Atestat în secolul al XVI-lea în *Tetraevanghelul* și *Cazania a II-a* ale lui Coresi, precum și în *Palia din Orăștie*, unde e foarte bine reprezentat (cf. Densusianu, HLR II, p. 517). În secolul următor, îl întîlnim în Moldova (la Varlaam, *Cazania*, II, p. 33, Dosoftei, *Psaltirea*, p. 25 și Miron Costin, *Let.* I, p. 215/11) și în Muntenia (*Biblia* din 1688, p. 34/34). După 1700, a fost notat într-un document din Moldova, scris în 1709 (*Uricariul*, XXIII, p. 388) și într-o notiță din 1715 a popii Chirilă din Aciua (Crișana nordică ; SD XIII, p. 136). Atestat în zilele noastre în Oltenia (la Cîineni-Vîlcea) și în Banat (la Măidan și Oravița), dar cu sensuri derivate (DA, ms.). **Localizare** : *Muntenia — Transilvania de sud*, *Banat*, *Moldova*. Mai puțin probabil : *Crișana de nord*.

45. *Op* „trebuie", „prea".

Al doilea sens e necunoscut în secolul al XVI-lea. Cu sensul de „trebuie" e atestat în tipăriturile coresiene, în textele rotacizante, în *Codicele Sturdzan* și în *Glosele moldovenești* la *Sintagma* lui Vlastaris (vezi Densusianu, HLR II, p. 499, Rosetti, *Limba română în sec. XIII—XVI*, p. 178). *Palia din Orăștie* nu-l notează, dovadă că, cel puțin în unele regiuni, cuvîntul nu se întrebuința în Banat. *Cazania* I a lui Coresi,

144 Vezi I. Bogdan, *loc. cit.*, p. 37.

de presupusă proveniență bănățeană-hunedoreană, îl notează, dar localizarea textului nu a fost făcută pînă în prezent în mod absolut convingător. Rămîne de stabilit totuși în ce măsură circula cuvîntul în secolul al XVI-lea în Muntenia, unde nu e atestat de documente, și dacă prezența lui la Coresi nu trebuie explicată prin originalele pe care le tipărea diaconul. În secolul următor, *op* apare la Gr. Ureche [145], confirmînd astfel folosirea cuvîntului în Moldova în secolul precedent. **Localizare** : *Transilvania*, *Moldova*. Mai puțin sigur : *Muntenia*.

46. *Risipitul* „nimicirea".

Sens general în limba veche (DA ms.).

47. *Rude* „seminții, neamuri".

Atestat în textele rotacizante (vezi Candrea, *Psaltirea Scheiană*, *Glosar*, s.v.), în tipăriturile coresiene (vezi Densusianu, HLR II, p. 452) și în *Palia din Orăștie*, unde e foarte frecvent (a fost înregistrat de 26 de ori). În secolul următor e atestat și în Moldova (vezi TDRG s.v.).

48. *Scărĕcatul* „scrîșnitul (dinților)".

Verbul a *scărĕca*, cu derivatele, este atestat, în secolul al XVI-lea, în textele rotacizante, în *Codicele Sturdzan* și în *Codicele Todorescu* (Densusianu, HLR II, p. 529—530). În secolul următor, verbul a *scrîșca* e frecvent folosit în scrierile moldovenilor (Varlaam, Dosoftei, Ureche, M. Costin). *Anonymus Caransebesiensis* îl semnalează în forma *kercskedz* [146]. În zilele noastre a fost notat în Moldova și în mai multe puncte ale Transilvaniei, în forma *crișca* și cu diverse accepțiuni (la Mîndrescu, Tit-Bud, Reteganul, Alexici, M. Pompiliu). Lipsesc complet atestările muntenești (vezi pentru toate acestea, DA s.v. *crișcă*, ALR I, h. 89 „scrîșnește"). **Localizare** : *Transilvania de nord*, *Transilvania centrală*, *Banatul*, *Moldova*.

49. *Sneamŭ* „sobor".

Neatestat. Reproduce întocmai sl. сънимъ din originalul slavon [147].

50. *Ujură* „camătă".

Maghiarism (< *uzsora*) de proveniență sigură ardeleană. Singura atestare pe care o cunoaștem e din 1946 și provine dintr-un text scris de o persoană semicultă din Caionul-Mic, r. Beclean, reg. Cluj [148]. Cuvîntul poate avea însă circulație și în alte regiuni ale Transilvaniei sau Banatului, unde s-a exercitat mai puternic influența limbii maghiare, dar prezența lui nu a fost semnalată pînă în prezent decît în apropierea Clujului. **Localizare** : *Transilvania de nord*. Mai puțin sigur : *restul Transilvaniei și Banatul*.

51. *Voinic* „hoț, criminal" (sl. пристѫпникъ).

Nu am întîlnit atestat un asemenea sens al cuvîntului *voinic*.

Observații generale asupra lexicului. Unele sensuri necunoscute sau de-a dreptul surprinzătoare (vezi *duhovnic*, *voinic*

[145] Al. Rosetti — B. Cazacu, *op. cit.*, p. 223.
[146] „Tinerimea română", p. 345.
[147] I. Bogdan, *loc. cit.*, p. 38, N. Drăganu, în DR IV, p. 1148.
[148] Vezi I. Seidel-Slotty, *Rumänische Briefe*, în BL XIII, 1945, p. 123.

etc.) se explică fie prin dificultăţile întîmpinate de traducător în a reda înţelesul termenilor slavoni (pe care nu-i pricepea prea bine) [149], fie prin faptul că traducătorul (eventual copistul, tipograful) era străin şi nu cunoştea cu suficientă precizie sensul cuvintelor româneşti pe care le întrebuinţa. Nu e exclus, totuşi, ca, măcar în unele cazuri, să fie vorba de sensuri avînd circulaţie reală în limba vorbită, dar neatestate în celelalte scrieri din secolul al XVI-lea şi din secolele următoare.

6. Să reunim toate acèste observaţii de amănunt într-o privire de ansamblu. Am examinat un număr de 51 de fenomene lingvistice. Din acestea se elimină 22 : 20, pentru că nu dau indicii suficient de sigure pentru a stabili provenienţa regională a *Evangheliarului din Petersburg* (fenomenele de sub nr. 3, 7, 14, 15, 19, 22, 26, 27, 32, 33, 35, 36, 37, 39, 41, 42, 46, 47, 49 şi 51), două, pentru că reprezintă, după toate probabilităţile, particularităţi de rostire ale unui străin (nr. 2 şi 16).

În legătură cu cele 29 de fenomene ce ne rămîn, avem de făcut următoarele observaţii generale :

a) Nici unul din graiurile dacoromâne nu explică toate particularităţile lingvistice ale *Evangheliarului din Petersburg*. Din cele 29 de fenomene pe care le-am reţinut, 6 nu se explică prin graiul bănăţean-hunedorean, 8 prin cel moldovenesc, 12 prin cel nord-ardelenesc, 12 prin cele din Transilvania centrală şi 17 prin cele din Muntenia şi Transilvania sudică. *Este un indiciu sigur că în limba Evangheliarului din Petersburg se reflectă mai multe graiuri dacoromâne (cel puţin două)* [150].

b) Luate în parte, fenomenele examinate ne duc, în marea majoritate a cazurilor, spre două sau mai multe regiuni ale ţării. Privind faptele în perspective statistice, *observăm însă că nu toate regiunile explică în proporţii egale particularităţile de limbă ale Evangheliarului din Petersburg*. Unele graiuri, cum ar fi, de pildă, cele din Banat-Hunedoara, Moldova sau nordul Transilvaniei, apar mai frecvent în localizarea fenomenelor, altele, de pildă cele din Muntenia şi Transilvania sudică, se întîlnesc mai rar. Raportînd numărul atestărilor notate pentru fiecare regiune în parte la numărul total al fenomenelor care pot fi localizate, obţinem o serie de date statistice, consemnate în tabloul următor.

c) Din cele 29 de particularităţi de limbă, 26 ne îndrumă spre două sau mai multe regiuni, iar 3 spre una singură. Dintre acestea din urmă, *două (nr. 20 şi 28) se explică exclusiv prin graiul bănăţean-hunedorean, iar una (nr. 5) prin graiul moldovenesc.*

Dintre graiurile reflectate în limba *Evangheliarului din Petersburg*, cel care se poate identifica cu cea mai mare uşurinţă şi totodată cu cea mai mare precizie este cel bănăţean-hunedorean. Aşa cum se poate vedea din tabelul de mai jos, graiul din Banat şi Hunedoara explică cel mai mare număr din particularităţile de limbă ale evangheliarului, indiferent dacă ţinem seama de toate indiciile oferite de fapte (79 %) sau numai de

[149] Vezi I. Bogdan, *loc cit.*, p. 38.

[150] Aşa se explică, probabil, unele alternanţe grafice din textul *Evangheliarului din Petersburg*.

cele mai sigure (62 %). Examenul devine și mai concludent dacă avem în vedere numai fenomenele fonetice și morfologice, cele mai sigure pentru localizarea unui text [151]. Din 18 fapte de fonetică și morfologie, 17 se explică prin graiul bănățean-hunedorean (93 %), în timp ce pentru graiul moldovenesc sau cel nord-ardelenesc calculul statistic nu depășește 73 %.

Regiunea	Localizări sigure și mai puțin sigure	%	Localizări sigure	%
Banat (cu Hunedoara)	23	79	18	62
Moldova (cu Bucovina)	21	72	16	55
Transilvania de nord (cu Maramureșul)	17	59	14	48
Transilvania centrală	17	59	12	41
Muntenia (cu sudul Transilvaniei)	12	41	8	27

Există apoi două fenomene care ne îndrumă atenția exclusiv spre Banat. Dacă unul dintre ele este mai puțin sigur (*tei*), întrucît nu lipsesc atestările mai vechi, celălalt (*caltă*) este, în mod indiscutabil, un bănățenism (întîlnit în secolul al XVI-lea într-o tipăritură bănățeană-hunedoreană, el a fost notat în zilele noastre exclusiv în Banat și, sporadic, într-un grai hunedorean vecin). Există, de asemenea, o serie de fapte care, dacă se întîlnesc și în alte părți ale Dacoromaniei, se explică mai ales prin raportare la graiurile din Banat și Hunedoara : *reu*, *forime*, *sinteți*, *seu*, *spuńi*, *varece* și îndeosebi *luva*, *dzuva* etc., care poate fi considerat aproape cu certitudine drept un fapt de limbă bănățenesc în limba evangheliarului. Amintim aici și trecerea lui *ă* la *o* după labiale, particularitate fonetică de care n-am ținut seamă pentru localizarea evangheliarului, dar care găsește cea mai satisfăcătoare explicație pe teren românesc, dacă avem în vedere tendințele graiurilor din Hunedoara și Banat din zilele noastre.

Examinarea unor fapte considerate de diverși cercetători ca reflectînd pronunțări neromânești ne conduce la concluzii asemănătoare. Grafii ca *reu*, *forime*, *seu*, *teu*, *luva*, eventual *caltă*, luate în parte, pot într-adevăr acoperi rostiri ale unor străini nedeprinși să articuleze corect unele sunete românești, pe care le acomodau pronunțării proprii. Faptul că aceste fonetisme se explică *in corpore* în modul cel mai satisfăcător prin graiurile bănățene sau hunedorene (și numai prin ele) este o dovadă că ne aflăm nu în prezența unor particularități străine de rostire, *ci a unor particularități românești și anume a unor particularități bănățene-hunedorene*.

[151] Vezi *Localizarea textelor vechi românești după criterii lingvistice*, p. 400—402 și 405.

S-ar putea obiecta împotriva localizării *Evangheliarului din Petersburg* în Banat-Hunedoara faptul că unele particularităţi fonetice ale limbii sale nu se întîlnesc în *Palia din Orăştie*. Avem astfel *caltă, luva* în *Evangheliarul din Petersburg* şi *cautǎ, lua* în *Palia din Orăştie*. La un examen atent, obiecţia se dovedeşte însă nefondată, din următoarele două motive:

Întîi, *Palia din Orăştie* nu reflectă graiul bănăţean-hunedorean în totalitatea lui, ci graiul dintr-o anumită parte a regiunii şi anume din Caransebeş, Lugoj, Hunedoara, în măsura în care traducătorii ei erau originari chiar din oraşele unde îşi exercitau funcţiile sau din imediata lor vecinătate. Nu e nevoie să insistăm asupra faptului că în secolul al XVI-lea, ca şi astăzi, graiul bănăţean nu era unitar, ci prezenta diverse varietăţi locale, în funcţie de teritoriile în care era vorbit. O dovadă în acest sens ne-o oferă chiar *Palia din Orăştie*. Dacă cercetăm indicele *Paliei din Orăştie*, observăm că unele particularităţi, ca de pildă *singe, sepat, riu, strins, stringe, varecine, varece* apar grupate pe paginile 13—118 (şi, îndeosebi, pe paginile 13—96) [152], dovadă că ele caracterizau graiul unuia din traducători şi anume al aceluia care a tradus prima parte a *Paliei*. Divergenţele dintre *Evangheliarul din Petersburg* şi *Palia din Orăştie* se pot explica, aşadar, prin faptul că ele reflectă, măcar în parte, varietăţi deosebite ale graiului din Banat şi Hunedoara.

În al doilea rînd, *Palia din Orăştie* a apărut în 1582, după întreaga serie de tipărituri coresiene şi a fost pus sub teasc de tipografi munteni [153]. E posibil ca aceştia să fi muntenizat limba *Paliei*, dar tot aşa de posibil e ca muntenizarea, parţială, să se fi făcut din însăşi iniţiativa autorilor (nu e nevoie să insistăm asupra influenţei exercitate de cărţile lui Coresi asupra limbii literare din timpul său şi de mai tîrziu). Dacă traducătorii *Paliei* bănăţene au ţinut ca la tipar să fie respectate o serie de particularităţi răspîndite atunci pe cea mai mare parte a teritoriului dacoromân, cum ar fi *dz* şi *ǧ* (*dzice, aǧuta*), tot ei au putut considera drept necesară eliminarea unor fonetisme strict bănăţeneşti, de pildă *caltă, luva*, care ar fi îngreuiat înţelegerea şi, implicit, difuzarea cărţii dincolo de graniţele provinciei lor natale. Ce alt exemplu mai grăitor s-ar putea da în acest sens decît înlocuirea lui *scamn*, general şi astăzi în întreg Banatul, prin *scaun*, care e singurul folosit în paginile *Paliei din Orăştie?* [154].

Al doilea strat de limbă reprezentat în *Evangheliarul din Petersburg* este cel moldovenesc. Mai puţin evidenţiat decît cel bănăţenesc, el apare totuşi cu suficientă claritate spre a i se putea confirma prezenţa în limba textului. Am văzut mai sus că, pe plan statistic, el ocupă locul imediat următor după elementul bănăţean-hunedorean (cu procentaje foarte apropiate: 72%, respectiv 55%). Am văzut, de asemenea, că un fonetism ca *paşăşte*, cu *e* în poziţie „moale" trecut la *ă*, după un *ş* pronunţat

[152] Cf. Andrei Avram, *Contribuţii la interpretarea grafiei chirilice a primelor texte româneşti*, în SCL XV, (1964), 2, p. 151—152.

[153] Vezi cele spuse mai sus, p. 51.

[154] Vezi G. Weigand, *Der Banater Dialekt*, p. 214, idem, *Körösch- und Marosch-Dialekte*, p. 261. *Scaun* e întrebuinţat în *Palia din Orăştie* de 24 de ori (p.7/8, 143/15, 213/14, 217/27 etc.)

dur, nu-și găsește o localizare satisfăcătoare pentru secolul al XVI-lea decît prin referire la graiul moldovenesc. Trecerea lui *e* neaccentuat la *i*, reducerea diftongului *-eá* la *-ę* și, mai ales, trecerea lui *ă* la *a* în silabă protonică sînt fenomene care apar mult mai bine reprezentate în graiurile moldovenești din secolul al XVI-lea decît în vorbirea din celelalte părți ale Dacoromaniei.

Deși destul de bine reprezentat pe plan statistic, elementul nord-ardelenesc nu se impune cu aceeași necesitate spre a fi reținut în explicarea provenienței dialectale a *Evangheliarului din Petersburg*. În primul rînd, lipsesc elementele specifice nord-ardelenești (ceea ce nu e cazul cu Banatul și chiar cu Moldova); mai mult, există 12 particularități ale *Evangheliarului* (aproape 40% din numărul de 29) care nu pot fi atribuite graiurilor din nordul Transilvaniei (în timp ce pentru Banat am notat numai 6 astfel de particularități, iar pentru Moldova — 8). În sfîrșit, după cum vom vedea mai jos, graiurile din Banat și din Moldova explică împreună toate trăsăturile specifice ale evangheliarului, rezultat la care nu ajungem dacă ne limităm la Transilvania de nord și la Banat (chiar la întreaga Transilvanie și la Banat). Numeroasele indicații care ne trimit spre nordul Transilvaniei se explică dacă avem în vedere faptul că în secolul al XVI-lea Transilvania de nord (cu Maramureșul) și Moldova se încadrau în aceeași mare arie dialectală nordică. Observațiile acestea sînt valabile în cea mai mare parte și pentru Transilvania centrală. Cît despre Muntenia, ea iese din discuție din numeroase motive, ușor de sesizat [155].

7. *Rezultă prin urmare din toate cele de mai sus că Evangheliarul din Petersburg reflectă două straturi de limbă: unul bănățenesc-hunedorean și altul moldovenesc.* Un singur fapt de limbă pare a contrazice această constatare. E vorba de *cuntenitură*, termen localizat de noi în Muntenia și Transilvania de sud. Dar cuvîntul apare tocmai în tipăriturile coresiene despre care s-a presupus că ar fi fost traduse în Banat-Hunedoara (după unii, chiar de episcopul calvin Gheorghe de Sîngeordz, originar din Hunedoara [156]). În sprijinul explicării lui *cuntenitură* prin graiurile bănățenești-hunedorene stau și numeroasele derivate cu *-(i)tură*, *-(ă)tură* din *Palia din Orăștie*: *gemătură* (p. 195/27), *împresurătură* (p. 195/27), *mîngînietură* (p. 279/4—5), *roditură* (p. 12/4), *sfințitură* (p. 270/12) etc. Cît despre *îngerunchiul*, pe baza căruia G. Pascu localiza evangheliarul în nordul Transilvaniei, el se explică, așa cum am văzut, prin graiurile din Hunedoara și Transilvania sud-vestică vecină. Un fonetism ca *gerunchi* nu ar fi fost anormal nici pentru Moldova nordică, unde rotacismul se poate constata, sporadic, pînă la sfîrșitul secolului al XVI-lea.

---

[155] N-am ținut seama de indicațiile care ne trimit spre Crișana, întrucît ele sînt foarte puțin numeroase; nu avem texte scrise în secolul al XVI-lea în această regiune, iar cele din secolul următor sînt în număr foarte redus.

[156] Vezi N. Drăganu, *Histoire de la littérature roumaine de Transylvanie des origines à la fin du XVIII-e siècle*, în „La Transylvanie", Bucarest, 1938, p. 617, V. Drimba, *loc. cit.*, p. 538—539. Asupra originii hunedorene a lui Gheorghe de Sîngeordz, vezi A. Bitay, *Az erdélyi románok a protestáns fejedelmek alatt*, Diciosînmartin, 1925, p. 13, N. Drăganu, DR IV, p. 1146.

8. Dacă examenul limbii a demonstrat în chip suficient de clar că *Evangheliarul din Petersburg* este rodul colaborării între un bănăţean şi un moldovean, el nu poate da nici o indicaţie în privinţa rolului pe care l-a avut fiecare dintre ei în această colaborare. Textul a putut fi tradus de o persoană originară din Banat şi copiat (tipărit) de un moldovean, după cum, tot atît de bine, traducătorul a putut fi moldoveanul, iar traducătorul să fi copiat (tipărit) textul (simplul fapt că stratul de limbă bănăţenesc e mai bine reprezentat nu ne permite să concludem că traducător a fost bănăţeanul). Avem însă un indiciu, de altă natură decît lingvistică, care ne permite să clarificăm această chestiune. Se ştie că tipăritorul *Tetraevangheliarului slavon* din 1546 şi, foarte probabil, şi al *Evangheliarului din Petersburg* a fost un anume Filip, al cărui supranume, Moldoveanul, ne arată că avem a face cu o persoană originară din Moldova. Putem prin urmare să afirmăm cu suficient temei că *Evangheliarul din Petersburg* este un text tradus de o persoană originară din Banat-Hunedoara şi pus sub tipar (după ce a fost revăzut) de un moldovean, anume de meşterul Filip Moldoveanul.

9. Cum se explică însă particularităţile neromâneşti de limbă (*măna*, *uscata*, *buin*, *buine*, eventual *fo*, *fore* etc.)? Un răspuns absolut precis e greu de dat la această întrebare. E posibil ca Filip Moldoveanul să fi fost un sas originar dintr-unul din oraşele Moldovei de nord, unde se găseau în secolul al XVI-lea numeroşi saşi veniţi din Transilvania, mai ales din Bistriţa (după Lacea, diftongările de tipul *căraire* etc. ar caracteriza graiul saşilor bistriţeni) [157]. Presupunerea aceasta primeşte un temei în plus dacă admitem că Filip Moldoveanul ar fi una şi aceeaşi persoană cu Philipus Maler (alias Pictor) şi că Maler a fost numele său de familie şi nu un termen ce indica profesiunea (*Schriftmaler* ,,caligraf'', după Jakó, *Druckmaler* ,,tipograf'', după Demény). Mai puţin probabil (dar nu cu desăvîrşire exclus) este ca Filip Moldoveanul să fi fost român, iar traducerea să se fi făcut de un sas din părţile Banatului sau, mai degrabă, ale Hunedoarei [158]. E posibil, de asemenea, ca textul bănăţenesc să fi fost transcris de copişti saşi (din Sibiu sau de aiurea), înainte de a ajunge în mîinile lui Filip Moldoveanul, şi lor să li se datorească particularităţile neromâneşti de limbă.

10. O ultimă chestiune legată de localizarea *Evangheliarului din Petersburg*: traducerea evangheliilor de către un bănăţean în jurul anului 1550 trebuie interpretată ca o dovadă că la acea dată exista o mişcare protestantă la românii din Banat şi Hunedoara sau, dimpotrivă, avem a face cu cazul izolat al unui român din aceste regiuni cîştigat pentru ideile reformei (sub influenţă săsească sau maghiară)?

S-a afirmat, în repetate rînduri, că acţiunea de atragere a românilor din Transilvania şi Banat la protestantism, întreprinsă de saşi şi

[157] Vezi Lacea, *loc. cit.*, p. 469, N. Drăganu, *Histoire de la littérature roumaine de Transylvanie*, p. 634—635, Rosetti, *Lettres*, p. 12.

[158] De pildă din Orăştie sau din jurul Orăştiei. Orăştia, veche cetate fundată de saşi, sediul unuia din scaunele săseşti, e numită şi astăzi de unguri Szászváros (numele săsesc e Broos). Totuşi Orăştia e situată mai la răsărit de regiunea unde pare să se fi tradus *Evangheliarul din Petersburg*.

de unguri, s-a sfîrşit cu un eşec total [159]. Afirmaţie valabilă, dacă ne referim la românii din Transilvania centrală, nordică şi sudică, nu însă dacă avem în vedere pe cei din Banat şi din Hunedoara. Într-adevăr, în aceste regiuni reforma a cunoscut un succes indiscutabil, cel puţin pentru o perioadă de timp. Dovezi despre persistenţa calvinismului la românii bănăţeni avem destule. Sînt îndeobşte cunoscute iniţiativele culturale ale românilor calvini din secolul al XVI-lea, cum ar fi imprimarea *Cazaniei I* şi a *Molitvenicului* (1564), a *Psaltirii* şi *Liturghierului* (1570), a *Cărţii de cîntece* (1570–1574) şi a *Paliei din Orăştie*, iniţiative care continuă de-a lungul secolului următor (lărgirea, prin traducerea unor noi cîntece, a *Cărţii* lui P. Tordaşi şi copierea ei repetată, traducerea *Psaltirii* în versuri şi a două catehisme).

Această mişcare religioasă, care mai număra adepţi în rîndul românilor hunedoreni în urmă cu treizeci de ani [160], apare atestată documentar în 1566 [161]. La acea dată, găsim în fruntea românilor calvini un episcop (superintendent), ceea ce dovedeşte că ei erau suficient de numeroşi şi de organizaţi (şi anume de mai multă vreme organizaţi), pentru a avea în fruntea ierarhiei bisericeşti un episcop. Acest episcop, Gheorghe de Sîngeordz, era originar, ca şi cei ce l-au urmat, din Hunedoara, dovadă că aici reforma prinsese rădăcini destul de adînci. La 1570, Pavel Tordaşi pune să se tipărească la Braşov, în limba română, *Psaltirea* şi *Liturghierul*. Amîndouă cărţile erau traduse din slavoneşte şi imprimate cu litere chirilice, spre a nu stîrni suspiciuni din partea românilor pe care episcopul voia să-i cîştige pentru ideile reformei. Aproximativ la aceeaşi dată se tipăreşte, cu litere latine şi în grai bănăţean, o culegere din cîntecele pe care calvinii le cîntau în timpul slujbei [162]. *Cartea de cîntece* era desigur destinată românilor din Banat şi Hunedoara, care adoptaseră la acea dată serviciul divin în formă calvină, probă indirectă, dar nu neglijabilă, că la ei reforma se răspîndise de mai multă vreme.

Ideile Reformei au fost propagate de timpuriu printre românii din Transilvania şi Banat [163]. Astfel, la 1539, Melanchton îşi exprima satisfacţia că doctrina luterană a pătruns printre români. Cinci ani mai tîrziu, tot Melanchton, împreună cu alţi conducători protestanţi, se întreţin cu Honterus asupra dificultăţilor pe care le întîmpina răspîndirea reformei printre românii transilvăneni. Adalbert Wurmloch scrie în 1546 că mulţi români (probabil cîştigaţi încă dinainte pentru ideile

[159] Vezi, de pildă, E. Mateş, *La vie menée par les Roumains en Transylvanie du XVI-e au XVIII-e siècle*, în „La Transylvanie", p. 272.

[160] Vezi M. Gregorian, *op. cit.*, p. 23–24.

[161] Vezi expozeul succint al lui V. Drimba, în studiul citat, p. 535–537. După N. Iorga, *Ştefan cel Mare, Mihai Viteazul şi Mitropolia Ardealului*, Bucureşti, 1904, p. 7, primul episcop calvin al românilor din Transilvania a fost Gheorghe de Ocna, care a păstorit în jurul anului 1560.

[162] S. Jakó crede (*loc. cit.*, p. 108) că imprimarea *Cărţii de cîntece* cu caractere latine s-ar fi datorat lipsei unei tipografii cu litere chirilice la acea dată. E greu însă să explicăm printr-o simplă întîmplare folosirea alfabetului latin de către românii calvini din Banat şi Hunedoara timp de aproape un secol şi jumătate.

[163] Pentru Moldova, vezi Al. Rosetti, *Cu privire la editarea primelor traduceri româneşti de cărţi religioase*, în LR VII, 1958, 2, p. 20–22, V. Papacostea, *Moldova în epoca Reformei. Contribuţii la istoria societăţii moldoveneşti în veacul al XVI-lea*, în „Studii" XI, (1958), 4, p. 62–63.

Reformei) considerau *Catehismul* din 1544 drept sacrosant. În acelaşi an, Guillaume Farel, colaborator al lui Calvin, îl informa pe Pierre Virel, referindu-se poate la acelaşi catehism [164], că românii au acceptat şi ei Evanghelia. În sfîrşit, la 1555, Melanchton anunţa că Stancarus, cunoscut propagandist al Reformei, care şi-a desfăşurat activitatea în Ungaria, Transilvania şi Polonia, „a plecat la valahi" [165]. În lumina consideraţiilor de mai sus, e de admis că măcar o parte din informaţiile de mai sus se referă la românii din Banat şi din sud-vestul Transilvaniei vecine.

Toate aceste fapte ne îndreptăţesc să credem (fireşte, cu toată rezerva) că în Banat şi Hunedoara Reforma cîştigase prozeliţi printre români încă înainte de 1560, poate chiar înainte de 1550. Nu e, de aceea, exagerat să presupunem că *Evangheliarul din Petersburg* este o traducere datorată acestei timpurii mişcări protestante româneşti din Banat şi Hunedoara şi, poate, numai *una* dintr-o serie de traduceri ale cărţilor sfinte.

Acestea sînt concluziile la care am ajuns la capătul analizei filologice a limbii *Evangheliarului din Petersburg*. Cu toate că cercetarea noastră s-a făcut în condiţii oarecum vitrege (textul, în totalitatea lui, ne-a fost inaccesibil), sîntem convinşi că rezultatele obţinute conţin un procent ridicat de veracitate. E de la sine înţeles că examinarea atentă a întregului fragment va permite să se facă unele precizări şi completări la cele spuse de noi.

Iulie 1965

Institutul de lingvistică
Bucureşti, Calea Victoriei, 194

[164] Rosetti, *Limba română în sec. XIII—XVI*, p. 61.

[165] Vezi pentru toate acestea I. Révész, *La réforme et les Roumains de Transylvanie*, Budapesta, 1937, p. 14—15, V. Papacostea, *loc. cit.*, p. 60, 62, N. Cartojan, *Istoria literaturii române vechi*, vol. I, Bucureşti, 1940, p. 57.

CU PRIVIRE LA CORELAȚIA DINTRE ACCENT ȘI DURATA VOCALELOR ÎN ÎMPRUMUTURILE ROMÂNEȘTI ALE GRAIULUI CEANGĂU DIN MOLDOVA

DE

MÁRTON GYULA

1. Este cunoscut că durata vocalelor unei limbi pe lîngă o serie de alți factori (gradul lor de deschidere, tempoul vorbirii, numărul silabelor, poziția silabei, sunetele învecinate) în bună măsură este condiționată de accent [1]. Gramatica istorică a limbii maghiare și dialectologia istorică țin cont de această corelație în explicarea lungirii unor vocale scurte [2], în studierea graiurilor maghiare actuale, însă acest principiu metodologic, după unele încercări sporadice din trecut [3], a început să fie aplicat în mod consecvent numai în anii din urmă [4]. În măsură și mai mică a fost studiată problema aceasta în împrumuturile lexicale de diferite origini ale graiurilor maghiare.

Privitor la corelația dintre accent și durata vocalelor în împrumuturile lexicale românești ale limbii maghiare a făcut cîteva observații sumare, dar importante P. Neiescu. Pe baza materialului cuprins în monografia lui Géza Blédy [5] a tras concluzia că unei vocale românești accen-

---

[1] V. Bárczi Géza, *Fonetika*, Budapesta, 1957, p. 29—32; Al. Graur, *Introducere în lingvistică*, București, 1958, p. 52, 59; L. R. Zinder, *Общая фонетика*, Leningrad, 1960, p. 191—192; Otto v. Essen, *Allgemeine und angewandte Phonetik*, Berlin, 1962, p. 117—120.

[2] Cf. de ex. Bárczi Géza, *Magyar hangtörténet* [2], p. 67—68; Benkő Loránd, *Magyar nyelvjárástörténet*, Budapesta, 1957.

[3] V. Horger Antal, *Magyar nyelvjárások*, Budapesta, 1934, p. 49—50.

[4] V. Benkő Loránd, *A hangsúly hangmódosító hatása a keleti magyar nyelvjárásokban*, în volumul *Magyar Hangtani Dolgozatok*, Budapesta, 1958. Autorul, pe baza unui material documentar bogat, ajunge la concluzia finală că accentul, în graiurile maghiare de răsărit, ori contribuie la menținerea duratei lungi a vocalelor, ori cauzează lungirea vocalelor scurte (p. 84—85).

[5] *Influența limbii române asupra limbii maghiare*. Studiu lexicologic, Sibiu, 1942.

tuate în majoritatea cazurilor îi corespunde în limba maghiară o vocală lungă. Explicaţia acestui fenomen se vede, în mod just, în faptul că maghiarii deprinşi să facă distincţie între vocalele lungi şi scurte, percep alungirea condiţionată de accent [6] a vocalelor româneşti, ca vocale pe care le identifică cu vocalele lungi ale limbii maghiare [7].

Pentru a lămuri mai amănunţit şi mai precis problema, am examinat din acest punct de vedere o serie de împrumuturi româneşti ale graiului ceangău din Moldova [8]. Din materialul bogat ce ne stă la dispoziţie (cca 2 500 de cuvinte) am ales cuvintele cele mai răspîndite în acest grai. Avînd în vedere că cele două vocale specifice ale limbii române, *ă* şi *î*, n-au corespondente lungi în graiul ceangău, nu am luat în considerare decît vocalele *a*, *o*, *e*, *u* şi *i*. Cuvintele le-am ales în aşa fel ca vocalele amintite să fie reprezentate în toate poziţiile cu excepţia poziţiei finale, încadrarea vocalelor în această poziţie fiind şi o problemă morfologică. Deoarece în limba maghiară consoanele *l*, *r* şi *j*, dacă închid silaba, prelungesc vocalele imediat precedente (de ex. *tòl* „împinge", *kòr* „etate", *hàj* „păr"), am evitat cuvintele în care există această corelaţie.

2. Vocala *a* din limba română în împrumuturile româneşti ale graiului ceangău are următoarele corespondente : *ȧ* ~ *à* ~ *á*, mai rar *a* [9]. Frecvenţa acestor variante în diferite poziţii este următoarea : în poziţie iniţială [*adică*, *aieroplan*, *alinta*, *amnar*, *aprilie*, *arici* = 194 date] : *ȧ* = 76, *à* = 6, *á* = 112 ; în cuvinte monosilabice [*gaz*, *hat*, *sfat*, *slab*, *stat*, *ţap* = 194 date] : *ȧ* = 15, *à* = 36, *á* = 143 ; în prima silabă, accentuată în ambele limbi [*baniţă*, *gară*, *mamă*, *pană*, *sală* = 304 date] : *ȧ* = 4, *à* = 7, *á* = 293 ; în prima silabă, în poziţie accentuată numai în graiul ceangău [*batoză*, *balercă*, *batistă*, *satelit* = 90 date] : *ȧ* = 42, *à* = 18, *á* = 18, *a* = 12 ; în poziţie accentuată numai în limba română [*bocanci*, *burlac*, *casap*, *cozonac*, *deputat*, *proţap* = 290 date] : *ȧ* = 34, *à* = 25, *á* = 231 ; în poziţie neaccentuată în ambele limbi [*armasar*, *invalid*, *pantalon*, *salariat*, *trandafir* = 110 date] : *ȧ* = 63, *à* = 2, *á* = 20, *a* = 25.

Frecvenţa celor 4 corespondente ale lui *a* din limba română este astfel următoarea : *ȧ* = 234, *à* = 94, *á* = 817, *a* = 37. Dintre cele două corespondente în discuţie [*ȧ* şi *á*] *á* se iveşte aproape exclusiv numai în poziţie accentuată, iar *ȧ* în poziţie neaccentuată. Cea mai mare este frec-

[6] Date privind deosebirea de durată a vocalelor accentuate şi neaccentuate v. la P. Neiescu, *Contribuţii la studiul variaţiei de durată a fonemelor limbii române*, CL I, p. 65—78, p. 66.

[7] P. Neiescu, *Există legătură între cantitate şi accent? Observaţii asupra cuvintelor de origine românească din limba maghiară şi asupra celor de origine maghiară în limba română*, CL III, p. 135—142.

[8] Am ales tocmai acest grai din două motive. Din acest grai ne stă la dispoziţie materialul documentar cel mai bogat. Tot atunci este demn de remarcat şi faptul că acest material, adunat în anii 1949—1962, se caracterizează printr-o transcripţie fonetică exactă, pe cînd materialul publicat în trecut din celelalte graiuri maghiare din Republica Socialistă România a fost adunat numai în mică parte de specialişti şi astfel poate fi folosit numai cu precauţie pentru studii de fonetică.

[9] Valoarea fonetică a semnelor folosite este următoarea : *ȧ* = *a* din limba română, *à* = *a* semilung, *á* = *a* lung, *a* = *å*, *o* = *o* din limba română, *ò* = *o* semilung, *ō* = *o* lung, *ó* = *o* lung puţin mai închis, *e* = *e* puţin mai deschis de *e* românesc, *ę* = *e* puţin închis, *ë* = *e* mai închis decît *ę*, *é* = *e* lung, *ḙ́* = *e* lung mai închis, *ë̄* = corespondentul lung al lui *ë*.

vența lui *á* în acele cuvinte în care se află în ambele limbi în poziție accentuată (din cele 501 date 87 %), sau numai în limba română (din 291 date în 79 %). E mai mică frecvența lui *á* în poziție neaccentuată în limba română și accentuată în graiul ceangău (din 289 date în 44 %) și foarte mică în ultima poziție, în ambele limbi neaccentuată (din 112 date 1,7 %).

Vocala *o* din limba română are în graiul ceangău corespondentele *o* ∼ *ò* ∼ *ō* ∼ *ó* ∼ *u* ∼ *a*. Frecvența lor este următoarea: în poziție inițială, accentuată în ambele limbi (*oiște* = 98 date): *o* = 29, *ò* = 10, *ō* = 2, *ó* = 57; în poziție inițială, accentuată numai în graiul ceangău (*odaie*, *oglindă*, *ogradă*, *otavă* = 287 date): *o* = 193, *ò* = 40, *ō* = 1, *ó* = 50, *a* = 2, *u* = 1; în cuvinte monosilabice (*dos*, *plop*, *toc* = 105 date): *o* = 49, *ò* = 7, *ó* = 49; în prima silabă, accentuată în ambele limbi (*botă*, *poză*, *sobă* = 134 date): *o* = 12, *ò* = 28, *ō* = 7, *ó* = 87; aceeași poziție, accentuată numai în graiul ceangău (*bocanci*, *bostan*, *ciocan*, *hogeag*, *noiembrie* = 500 date): *o* = 360, *ò* = 47, *ō* = 1, *ó* = 91, *a* = 1; în cuvinte polisilabice, în poziție accentuată numai în limba română (*avion*, *busuioc*, *cojoc*, *fricos*, *pantof* = 175 date): *o* = 102, *ò* = 5, *ó* = 68; în cuvinte polisilabice, în ambele limbi în silabă neaccentuată (*bivoliță*, *bobocel*, *cozonac*, *doctorie*, *gospodărie* = 146 date): *o* = 146.

În datele examinate frecvența variantelor care ne interesează mai de aproape este astfel următoarea: *o* = 891, *ò* = 137, *ō* ∼ *ó* = 413. Înlocuirea lui *o* din limba română cu *ó* este deci mai redusă decît înlocuirea lui *a* românesc cu *á*, totuși este un fenomen destul de frecvent. Fenomenul se ivește de data aceasta numai în poziție accentuată. Cea mai mare este frecvența lui *ó* în acele cuvinte în care se află în poziție accentuată în ambele limbi (din cele 337 date 59 %), frecvența lui e mai redusă în acele cuvinte în care se află în poziție accentuată numai în limba română (din 175 date 38 %), se reduce frecvența la 18 % în acele cuvinte în care *o* din limba română se află în poziție accentuată numai în graiul ceangău, iar în poziție neaccentuată în ambele limbi frecvența lui devine egală cu *o*.

Vocala *e* din limba română are în graiul ceangău corespondentele *e* ∼ *ḙ* ∼ *ë* ∼ *ë̄* ∼ *é* ∼ *ḙ́*, foarte rar *i*. În poziție inițială *e* românesc are de obicei corespondente scurte (*e* ∼ *ḙ* ∼ *ë*), mai rar *i* (de ex. *igzám* „examen”) sau cade (de ex. *kilibru* 'echilibru', *piszkop* 'episcop'); în cuvinte monosilabice (*beci*, *preț*, *tren* = 22 date): *e* ∼ *ë* = 3, *é* = 19; în cuvinte polisilabice, în poziție accentuată în ambele limbi (*bere*, *drege*, *pepene*, *perie*, *petic*, *veveriță* = 153 date): *e* ∼ *ë* = 84, *è* ∼ *ë̇* = 11, *é* ∼ *ḙ́* = 58; în cuvinte polisilabice, în poziție accentuată numai în graiul ceangău (*beregată*, *degetar*, *deputat*, *septemvrie* = 233 date): *e* ∼ *ë* = 230, *ë̄* ∼ *é* = 3; tot în cuvinte polisilabice, în poziție accentuată numai în limba română (*berbec*, *birneț*, *huhurez*, *îndrăzneț*, *parchet* = 143 date): *e* ∼ *ë* = 67, *è* ∼ *ë̇* = 4, *ë̄* ∼ *é* = 72; în poziție neaccentuată în ambele limbi (*beregată*, *degetar*, *dispensar*, *satelit*, *utemist*, *veveriță* = 319 date): *e* ∼ *ë* = 310, *é* = 4, *i* ∼ *i̯* = 5.

Adică: în cele 870 date examinate *e* ∼ *ë* = 694, *è* ∼ *ë̇* = 15, *ë̄* ∼ *é* ∼ *ḙ́* = 156. Înlocuirea lui e românesc cu *é* (și variantele lui) este mai

rară astfel decît înlocuirea lui *o* românesc cu *ó*, totuşi fenomenul se produce. Se mai poate constata că prezenţa lui *é* şi a variantelor sale, cu puţine excepţii, este legată de accent, şi anume : în poziţie accentuată în ambele limbi din 175 date 43 %, în poziţie accentuată numai în ceangău din 233 date 1,2 %, în poziţie accentuată numai în limba română din 143 date 50 %.

Am examinat o serie de date şi în legătură cu comportarea lui *u* şi *i* românesc. Pentru *u* : *udmă*, *uliţă*, *undiţă* ; *uluc*, *uşor*, *utemist* ; *crud*, *mut*, *plumb*, *rus* ; *buză*, *iunie*, *mugur*, *nuntă*, *suliţă* ; *bujor*, *bunică*, *cuptor*, *guzgan*, *suveică* ; *hulubă*, *hurmuz* ; *busuioc* ; *buzunar*, *cenuşiu*, *deputat*, *farfurie*, *furculiţă*, total 845 date, în care *u* = 835, *ù* = 7, *ú* = 3. Înlocuirea lui *u* românesc cu *ú* este astfel un fenomen rar. Pentru a vedea comportarea lui *i* românesc la fel am examinat o serie de cuvinte (*invalid*, *islaz*, *iţari*, *bivol*, *bivoliţă*, *mirişte*, *pinten*, *ţiglă*, *chimir*, *dispensar*, *ţigară*, *ţignal* ; *cămin*, *căpiţă*, *cărămidă*, *colibă*, *familie*, *furculiţă* ; *apendicită*, *cimitir*, *draniţă*, *fabrică*, *liliac*) şi am obţinut următoarele rezultate : din 788 date : *i* = 763, *ì* = 14, *í* = 11. Este demn de remarcat că atît *ì* cît şi *í* s-au ivit în poziţie accentuată în ambele limbi.

3. Din cele expuse mai sus reiese clar că tendinţa de încadrare a vocalelor în împrumuturile româneşti ale graiului ceangău într-adevăr este aceea de a fi înlocuite în poziţie accentuată cu vocalele lungi corespunzătoare din limba maghiară. Tendinţa aceasta cea mai puternică este în mod firesc în poziţie accentuată în ambele limbi, destul de puternică în poziţie accentuată numai în limba română, mai slabă în poziţie accentuată numai în graiul ceangău.

Fenomenul se limitează însă — după cum am văzut — la vocalele *a*, *o* şi *e*, celelalte două, în majoritatea covîrşitoare a cazurilor, avînd numai corespondente scurte în ceangău. Faptul acesta desigur nu e întîmplător. Rolul accentului în modificarea duratei vocalelor, ca orice tendinţă de dezvoltare, se desfăşoară sub influenţa anumitor factori şi între anumite limite. Există factori care îi asigură posibilităţi mai favorabile, alţii, în schimb, tind să micşoreze sfera lui de acţiune, respectiv gradul de intensitate al efectului său.

Este cunoscut că durata vocalelor depinde în oarecare măsură şi de gradul lor de deschidere, cele închise avînd o durată mai redusă decît cele rostite cu un grad de deschidere mai mare [10]. Nu este deci exclus că vocalele *u* şi *i*, fiind mai scurte din cauza gradului lor mic de deschidere, nici în poziţie accentuată nu pot fi percepute ca lungi de către ceangăi. Aici însă trebuie să ţinem cont şi de influenţa unui alt factor : structura fonetico-fonologică a limbii maghiare, inclusiv şi acea a graiului ceangău. Din datele statistice ale lui Vértes Edit [11] reiese că frecvenţa medie a vocalelor *ú* şi *í* este foarte redusă faţă de frecvenţa vocalelor scurte corespunzătoare ale limbii maghiare (*u* = 2.1 — *ú* = 0.4 ; *i* = = 4.5 — *í* = 0.4). Această proporţie, reprezentată prin mii şi mii de

[10] Cf. Laziczius Gyula, *Fonétika*, Budapesta, 1944, p. 154 ; Bárczi Géza, *Fonetika*, 31—32.

[11] V. Vértes Edit, *Adalékok a magyar nyelv hangtani szerkezetéhez*, în „Nyelvtudományi Közlemenyek", LIV, p. 108, LVI, p. 222.

cuvinte, desigur are o influenţă hotărîtoare asupra încadrării lui *u* şi *i* românesc. Ea trebuie să se realizeze în aşa fel, încît proporţia existentă în limbă să nu sufere modificări esenţiale. Acest factor desigur intervine şi în cazul celorlalte vocale. Deoarece frecvenţa medie a lui *o* şi *e* este mult mai mare decît aceea a lui *ó* şi *é* (*o* = 5.3 — *ó* = 1.5 ; *e* = 6.5 — — *é* = 2.1), vocalele româneşti corespunzătoare se vor încadra ca scurte sau lungi respectînd această proporţie dată.

Sperăm să nu greşim dacă presupunem că tot datorită acestor factori un *a* românesc este mult mai des înlocuit printr-un *á* decît un *o* prin *ó* sau un *e* prin *é*. Vocala *a* şi în limba română se rosteşte cu un grad de deschidere mare (15 mm), pe cînd gradul de deschidere a vocalelor *o* şi *e* este mai mic [12]. Vocala *a* are astfel o durată mai lungă deja în limba română, aşa încît în poziţie accentuată — adăugîndu-se sporul de timp cauzat de accent — ea poate fi percepută ca lungă mult mai uşor decît un *o* sau *e* românesc. Însă şi de data aceasta trebuie să avem în vedere faptul că frecvenţa acestor vocale nu este aceeaşi în limba maghiară. Vocala *á* are o frecvenţă de 4.22, *é* 2.15, iar *ó* 1.58. Pentru noi însă mai este semnificativ şi faptul că ordinea frecvenţei lor în împrumuturile neolatine ale limbii maghiare se modifică în favoarea lui *ó* faţă de *é*. Vocala *á* are în aceste elemente o frecvenţă de 5.7, *ó* 3, iar *é* 2 [13]. Frecvenţa celor trei vocale, rezultată din examinarea elementelor româneşti ale graiului ceangău, se încadrează deci în gradul lor de frecvenţă în elementele neolatine ale limbii maghiare.

Nu am studiat în mod special problema, totuşi trebuie să facem unele aprecieri şi în legătură cu influenţa consoanelor imediat următoare asupra duratei vocalelor. Examinînd frecvenţa lui *ȧ*, *à* şi *á* în cuvintele *prag*, *slab* — *sfat* şi *stat*, reiese că în cele 52 date referitoare la primele două cuvinte *ȧ* = 4, *à* = 4, *á* = 42 (80 %), iar în cele 99 date referitoare la ultimele două *ȧ* = 10, *à* = 24, *á* = 65 (65 %). Deci un *a* românesc urmat de o consoană sonoră în graiul ceangău este înlocuit mai des cu *á*, decît un *a* urmat de consoană surdă, deoarece un *a* aflat în prima poziţie este mai lung în limba română, decît un *a* urmat de o consoană surdă [14]. Aceasta de altfel este aşa şi în limba maghiară. Experienţa arată că natura consoanelor următoare nu poate fi nicidecum neglijată. Durata unui *a* maghiar de exemplu este înainte de oclusive 12.6, înaintea lui *m* şi *n* 17.2, înaintea lui *j* 18.4, înaintea lui *r* 19.2, iar înaintea lui *l* 19.5. [15]

O atenţie deosebită trebuie dată în studierea acestei probleme şi particularităţilor fonetice cele mai specifice ale graiului ceangău şi subgraiurilor sale. În subgraiul caracterizat de exemplu prin rostirea lui *sz* în loc de *s* (vorbit în cîteva sate din jurul oraşelor Roman şi Bacău)[16]

[12] Cf. Al. Rosetti, *Introducere în fonetică*, Bucureşti, 1963, p. 59—60.

[13] Cf. Vértes Edit, *ibidem*.

[14] Vezi referitor la această problemă P. Neiescu, *Contribuţii la studiul variaţiei de durată a fonemelor limbii române*, CL I, 1—4, p. 65—78.

[15] V. Bárczi Géza, *Fonetika*, p. 32.

[16] Referitor la subunităţile graiului ceangău vezi mai pe larg Szabó T. Attila, *A moldvai csángó nyelvjáráskutatás története*, în „Magyar Nyelvjárások” V, p. 3—38 ; p. 31—33.

există ca arhaism corelaţia *à — á* (de ex. *àkác*, *dàráz*, *kàlász*)[17]. Această corelaţie are desigur o influenţă considerabilă asupra duratei lui *a* în împrumuturile româneşti de tipul lui *armasar* ~ *harmasar*, *casap*, *ţambal*. Datorită acestei corelaţii, ultimul *a* se poate încadra, cu foarte puţine excepţii, numai ca *á*, iar cel din silaba precedentă ca *à* (*ármàszár* ~ *hármàszár*, *kàszáp*, *càmbál*). În subgraiul celălalt, cunoscut sub numele de „ceangău cu caracter secuiesc", această corelaţie lipseşte, deci aici încadrarea lui *a* depinde în mai mare măsură de accent.

Mai merită să fie menţionat faptul că corelaţia dintre accent şi durata vocalelor depinde şi de gradul de intensitate a influenţei limbii române în graiul maghiar studiat. Deoarece în subgraiul ceangău caracterizat prin rostirea lui *sz* în loc de *s* influenţa limbii române este mai puternică[18], tendinţa de înlocuire a vocalelor româneşti cu vocale lungi, datorită tocmai influenţei româneşti mai puternice, este simţitor mai slabă decît în subgraiul celălalt. Nu este deci întîmplător (ca să dăm numai un singur exemplu) că în subgraiul caracterizat prin rostirea lui *sz* în loc de *s* cuvintele *plop* şi *sobă* se rostesc în majoritatea cazurilor cu *o* scurt, formele cu *ó* [*plóp*, *szóba*] fiind răspîndite mai mult în subgraiul numit ceangău cu caracter secuiesc.

4. Nu considerăm nicidecum că am examinat toţi factorii care influenţează modul de realizare a corelaţiei dintre accent şi durata vocalelor. Intenţia noastră a fost doar să relevăm faptul că rolul accentului în determinarea duratei vocalelor în împrumuturile româneşti ale graiului ceangău depinde în mare măsură de o serie întreagă de factori lingvistici.

Septembrie 1965

Facultatea de filologie,
Cluj, Str. Horea 31

[17] V. Wichmann György, *A moldvai csángó magánhangzók történetéből*, în „Magyar Nyelvőr" XXXVII, p. 194—198; Gálffy Mózes, *A moldvai csángó nyelvjárás hangrendszere* (lucrare în manuscris).

[18] Cf. Márton Gyula, *A moldvai csángó nyelvjárás szókincsét ért román nyelvi hatásról*, „Magyar Nyelv" LII, p. 92—100; p. 95.

CEL(A) CE ȘI *CEL(A) CARE*

DE

ANGELA BIDU

1. De la prima ediţie a *Gramaticii limbii române* (vol. I, Bucureşti, 1954, p. 208—209), diferite studii de specialitate [1] s-au referit la unitatea grupurilor *cel(a) ce* şi *cel(a) care*. Criteriile de clasificare fiind de natură diferită [2], nu s-a putut ajunge la o concluzie unitară, astfel încît a doua ediţie a *Gramaticii limbii române* (vol. I, Bucureşti, 1963) face afirmaţii echivoce [3] care lasă problema tot nerezolvată.

2.1. Pronumele relativ este definit ca un element care exprimă relaţia dintre un obiect deja arătat şi o enunţare nouă ceea ce înseamnă, într-o definiţie mai cuprinzătoare, că „face legătura între propoziţii subordonate şi cuvintele din propoziţiile regente" [4], avînd astfel „rol de conjuncţie", dar „păstrîndu-şi în acelaşi timp capacitatea de a îndeplini funcţiunea de părţi de propoziţie" [5].

Aşadar, specificul pronumelor relative, în clasa pronumelor, este exprimarea relaţiei, în general a dependenţei faţă de un element determinat din propoziţia regentă [6], numit antecedent [7].

---

[1] Cf. M. Iliescu, *Concurența dintre pronumele* **care** *și* **ce**, în S.G. I, p. 31—33, Al. Graur *Pentru o sintaxă a propozițiilor principale*, ibid. p. 136, M. Avram, *Despre corespondența dintre propozițiile subordonate și părțile de propoziție*, ibid., p. 141 și I. G. Diaconu, *Există pronume relative compuse?* în LR VIII, (1959), 2, p. 23 și urm.

[2] Vezi discuția pe larg la I. G. Diaconu, *op. cit.*, p. 23 și urm.

[3] La pag. 160 se afirmă că numai *ceea ce* constituie o formă sudată, dar la pag. 162 se indică totuși întreaga paradigmă a lui *cel ce*; despre *cel care* se exprimă și mai confuz.

[4] I. Iordan, *Limba română actuală*, Iași, 1943, p. 369.

[5] *Gramatica limbii române*, vol. I, p. 160.

[6] După unii autori, capacitatea de a avea un antecedent este specifică aproape tuturor pronumelor, ca clasă; vezi discuția la Maria Manoliu, *Asupra claselor pronominale în limba română contemporană*, în SCL XV, (1964), 2, p. 182. În orice caz, din clasele distribuționale stabilite de autoarea citată (p. 189), rezultă că relativele, alături de alte cîteva pronume (care au, în genere, în structura lor un relativ: *oricine, orice, oricare*) constituie clasa *propoziționalelor*, după capacitatea de a introduce o propoziție.

[7] Cf. M. Avram, *op. cit.*, p. 144.

2.2. Față de această situație, considerăm că un criteriu util în rezolvarea raportului dintre *cel(a)* și relativul următor (*ce* sau *care*) va fi stabilirea relațiilor pe care fiecare le are *în context*. Pentru a putea fi considerate o singură unitate, ar fi necesar ca ele să aibă, *ambele, un singur antecedent*, sau, mai precis, să aibă în același timp și împreună, ca orice element de relație [8], o dublă funcție sintactică.

Astfel, întrucît ambele elemente ar trebui să stea pe același plan, atît față de antecedent, cît și în funcțiile sintactice pe care le au în propoziția regentă și în cea din care fac parte, pentru precizarea valorilor, un criteriu suplimentar va fi acela al comutării fiecărui element.

3.1. Din punctul de vedere al relațiilor pe care le au în context, *cel(a) ce* și *cel(a) care* alcătuiesc în marea majoritate a cazurilor, aceleași clase de distribuție, în care *cel(a)* fiind substituit lui *acela*, își păstrează valoarea de demonstrativ.

De altfel, *acela care* este utilizat în mod frecvent, chiar dacă există unele diferențieri formale :

> denumirea de categorie gramaticală este rezervată unei alte noțiuni, foarte apropiată *de aceea pe care* noi o numim „valoare" (S. Marcus, *Lingvistica matematică*, p. 117 (cf. *aceea/cea*)).

Acel(a) care nu e echivalent cu *cel(a) care*, cînd *acel(a)* este determinantul unui nume, întrucît forma *cel(a)* nu mai apare ca adjectiv în limba română contemporană, decît în aspectul popular, fiind astfel o variantă condiționată stilistic :

> Domnul Arvanitache, auzind-o, bolborosi : — *Băiatul acela, care* a venit în vizită (M. Preda, *Risipitorii*, p. 328) ;
> ...neagă efectiv doar existența mărginită în spațiul *acelei* societăți *care*... a despuiat (*Gazeta literară*, XI, 1964, nr. 22 (532)).

În felul acesta *cel(a)* [9] este el însuși antecedentul relativului următor, indiferent dacă este *ce* sau *care*, nefiind în raport de interdependență, ci de subordonare unidirecțională (relativul față de demonstrativ), ceea ce face să se constituie cu două elemente distincte. De aceea, numai *ce* și *care*, ca relative au o dublă funcție sintactică [10], pe lîngă *cel(a)*, dar și în propoziția pe care o introduc.

3.2. După funcțiile pe care *cel(a)* le are în context, se pot stabili următoarele clase de distribuție [11].

---

[8] Cf. Valeria Guțu, *Propoziții relative*, în S.G. II, p. 162—163.

[9] Reprezintă, deci, două unități non-comutabile, dacă nu le corespunde o modificare în planul conținutului. Substituirea se poate face, de altfel, și cu un substantiv, ceea ce pune mai mult în evidență disocierea celor două elemente.

[10] Pentru a pune în evidență relațiile diferite ale celor două elemente în context am folosit săgețile care se desfășoară între cele două cuvinte care intră în relații (aflate la extremitățile ei) ← pentru relația de subordonare (determinat ← determinant) ↔ pentru relația de interdependență (subiect ↔ predicat).

[11] Au fost cercetate texte variate, atît din secolele al XVI-lea — al XVIII-lea, cît și din limba română contemporană (din diferite aspecte stilistice), pentru a sublinia valabilitatea valorilor stabilite.

(I) *Cel*(*a*) are valoare pronominală și este numai antecedentul [12] pronumelui relativ următor (*ce*, *care*) [13].

cel(*a*) = p = A

iarâ **čei če** *sta zisârâ* lui Pâtru (Noul Testament, 61 v/29).

Cel ce *nu cunoaște* nevoia legei *nu cunoaște* ce e slobozenia (Al. Russo, *Cîntarea României*, 1962, p. 119);

Eu *sămt'* **čela če** *grăiaște* cu tine (Varlaam, *Cazania*, ediția din 1943, 114/27);

cei care *n-au* copii *nu știu* ce-i necazul (I. Creangă, *Amintiri din copilărie*, ediția din 1960, p. 150);

cele mai reușite bucăți ale volumului, *sînt* **cele în care** eroul povestitor *exprimă*... (*Gazeta literară*, XI, 1964, nr. 22 (532), p. 2).

(II) *Cel* (*a*) are valoare pronominală și constituie antecedentul pronumelui relativ următor, dar în același timp este determinantul [14] unui nume anterior :

cel(*a*) = p = D'_1 = A, cînd D = S, P

Priměște Dumnedzău pocâința *hiecui* **čelu**ᴀ **če** se *pocâᴀște*,

Dacă vreunul dintre *noi* **cei ce** *lucram* la catedră a avut... înclinarea (*Gazeta literară*, XI, 1964, nr. 22, (532) p. 6);

au chemat pre *părin'ții* **čelu**ᴀ **če** *au văzut* (*Biblia*, IX/18).

Ca să dezlege... Curelele *opincii* **celui ce** *va să vie* (T. Arghezi, *Cîntare omului*, 1956, p. 55);

La daci, printre divinitățile stimate ocupa un loc remarcabil zeița *Bendis*, **cea care** *stăpînea* ierburile de leac (*Informația Bucureștiului*, XI, 1964, nr. 3378, p. 1);

cu atît mai mare a fost *stupoarea* **celor care** *îl cunoșteau* pe liniștitul doctor (M. Preda, *op. cit.*, p. 332).

---

[12] Are funcția sintactică de subiect sau nume predicativ.

[13] Prescurtările au următoarele accepțiuni : *p* = valoare pronominală, *a* = valoare adjectivală, *D* = determinat (S = substantiv, P = pronume), D' = determinant (D'_1 = determinantul unui nume, D'_2 = determinantul unui verb), A = antecedentul pronumelui relativ.

[14] Are funcția sintactică de atribut apozițional sau genitival.

(III) *Cel(a)* are valoare pronominală şi constituie antecedentul pronumelui relativ următor, dar în acelaşi timp este determinantul[15] unui verb anterior, putînd să fie, la rîndul lui, determinat de un adjectiv :

cel(a) = p = D'_2 = A, cînd D = vb şi mai departe, putem avea D'_2 = D, cînd $D'_2 + D'_1$

să vadză foarte cu dedinsъ pre čeѧ če *vorъ* ѫ*ntra* (Dosoftei, *Viețile sfinților*, 12/5) ;

Profesorul... *învață* pe **cei ce**-l *ascultă* (*Secolul XX*, 1964, nr. 2, p. 51 (Gr. Moisil)) ;

să să arate **čelora če** *ēra* ѫtru ѫtunĕrecu (*Noul Testament*, 67 v/8) ;

avutul strîns porceşte / Îi *dă* trufie **celui ce**, prost, te *poruncește* (T. Arghezi, *op. cit.*, p. 61) ;

Dumnezeu *n-ajută* **celui care** *umblă* cu furtişag (I. Creangă, *op. cit.*, p. 61) ;

pentru **čeѧ če** *te iubesc lucrѧză* (*Pravila* 127 v/2) ;

delimitîndu-se de **cei care** îl *susțineau* cu atîta ardoare (*Gazeta literară*, XI, nr. 19 (529), p. 4) ;

persoana... a fost sau nu *crescută*... de **cel ce** *dorește*... (*Informația Bucureștiului*, XI, 1964, nr. 3378, p. 2) ;

cășunează durere istorică tuturor **celor ce** *activează* (*Gazeta literară*, XI, 1964, nr. 22 (532)).

3.2.1. Din punct de vedere formal, disocierea grupului apare evidentă în anumite situaţii de utilizare prepoziţională, care subliniază funcţia diferită a celor două elemente, în cele două propoziţii din care fac parte :

Lazăr' *era* ūnul' den **čei če** *șâdĕ* ѫpreună cu elъ (*Biblia de la București*, XI/2) ;

[15] Are funcţia sintactică de complement direct, indirect, circumstanţial.

Eu nu *am reţinere* faţă de **cei ce** vor să afle adevărul (M. Preda, *op. cit.*, p. 35);

deosebirea *e clară* pentru **cel ce** *nu e interesat* (*Secolul XX*, 1964, 2, p. 54).

3.2.2. Faza superioară, în care cele două unităţi (*cel*(*a*) şi relativul următor) sînt dislocate, fiind uneori construite chiar cu prepoziţii diferite, caracterizează *numai* pe *cel care*:

ɅprumutĂ **čelora** de la **carii** *nădăjduiţi* (*Noul Testament*, 74 v/27);

cele mai reuşite bucăţi... *sînt* **cele** în **care** eul povestitor *exprimă*...

vorbeau o limbă populară *deosebită* de **cea** pe **care** o *găsim* în textele literare (Al. Graur, *Evoluţia limbii române*, 1963, p. 4);

Se află printre **cei** pe **care** i-*am ascultat* şi ucigaşul, Th. Constantin, *La miezul nopţii va cădea o stea*, 1962, p. 201).

În aceste situaţii, în care *cel*(*a*) este de asemenea antecedentul relativului următor, *cel*(*a*) *care* şi *cel*(*a*) *ce* intră totuşi în clase de distribuţie diferite, ceea ce constituie, indirect, o dovadă în favoarea fixării unităţii lui *cel*(*a*) *ce* [16].

3.3. O clasă distribuţională aparte este aceea în care *cel*(*a*) nu este antecedentul relativului următor (*ce* sau *care*), ci, avînd valoare adjectivală este determinantul unui nume, acesta fiind antecedent.

cel(a) = D′ = A, cînd D = N = A

ziče Isusъ către *jidovii* **čeѧ če** *au crezut* (*Biblia de la Bucureşti*, VIII/31);

binele **čela carele** *ѧste gătatъ* (Dosoftei, *op. cit.*, p. 14 v/8);

Istoria *nenorocitului* **celui(a) care** *a fugit*... a pus pe gînduri... (I. L. Caragiale, *Opere*, vol. II, 1960, p. 185/37).

Aici raportul dintre *cel*(*a*) şi relativul următor (*ce* sau *care*) se stabileşte printr-un element comun, faţă de care sînt, ambele în relaţie de

---

[16] Este o dovadă a afirmaţiei juste făcută de acad. Al. Graur, în *Studii de lingvistică generală*, Bucureşti, 1960, p. 86, în legătură cu faptul că grupurile *cel ce* şi *cel care* au evoluat într-un proces de lungă durată şi încă departe de a se fi terminat. Observaţia pe care o putem face însă, este că această evoluţie este foarte lentă, după cum o dovedesc exemplele de acelaşi tip din epoci foarte diferite.

subordonare, dar de tip diferit (determinare, respectiv reluare). Şi în acest caz, *care* nu mai e caracteristic pentru limba română contemporană, *cel*(*a*) şi relativul următor se desprind ca elemente independente.

4. Forma *ceea ce* este folosită numai cu valoare neutrală, fără a fi, astfel, femininul lui *cel*(*a*) *ce*, căci ca feminin nu se mai întrebuinţează în limba română contemporană [17]. Acest grup are o situaţie aparte prin faptul că, *ceea* nu poate fi substituit cu *aceea* (*ceea* ≠ *aceea*) şi nu poate fi urmat decît de *ce* (*ceea ce* ≠ *cea care*).

În aceste situaţii, primul element, inexistent independent, selectează numai un anumit relativ, ambele referindu-se, prin valoarea lor neutrală (tocmai de aceea e, probabil, preferat *ce*), în general la întreaga propoziţie regentă, sudura celor două unităţi fiind, de aceea, realizată :

> **Čeѧ če** e făcut' din trup', trup'ѧste (*Biblia de la Bucureşti*, III/6) ;
>
> Aşa ne duceam băieţii şi fetele unii la alţii cu lucru, ca să ne luăm de urît, **ceea ce** la ţară se cheamă şezătoare (I. Creangă, *op. cit.*, p. 178) ;
>
> Martinet foloseşte termenul de ,,echipolent'' pentru **ceea ce** noi numim ,,echipolent sau disjunctiv'' (S. Marcus, *op. cit.*, p. 25).

Într-o situaţie asemănătoare se găseşte grupul *cele ce*, care de asemenea, este aproape întotdeauna folosit cu valoare neutrală, valoare pe care o are uneori încă în textele din secolele al XVI-lea — al XVIII-lea ; de pildă : *cѧlѧce va zice, va fi* (*Noul Testament*, 56 v/3). Şi în acest caz, *cele* ≠ *acele*, iar *ce* ≠ *care* (**Cele ce** *ţi-am spus azi sînt adevărate*, dar nu şi ***Acele care** *ţi le-am spus azi sînt adevărate*), ceea ce dovedeşte realizarea unităţii grupului. De altfel, de cele mai multe ori, în această situaţie *cele ce* = *ceea ce*, înlocuirea lor putîndu-se realiza numai substituind pe *cele* cu un substantiv cu valoare foarte generală, de pildă : **lucrurile pe care** *ţi le-am spus azi sînt adevărate*. Construcţia deşi posibilă (spre deosebire de *ceea ce*) este totuşi oarecum forţată şi rareori folosită, aşa încît putem vorbi şi despre unitatea grupului *cele ce*.

5.1. Din cele de mai sus reiese că *cel*(*a*) *ce* şi *cel*(*a*) *care*, în marea majoritate a cazurilor, apar în contexte identice, cînd *cel*(*a*), avînd calitatea de variantă facultativă generală a demonstrativului *acela* [18], este antecedentul relativului următor (*ce* sau *care*) între ele stabilindu-se o relaţie de subordonare unidirecţională, ceea ce face să nu poată sta pe acelaşi plan, ca elemente ale unui grup unitar. Cînd *cel*(*a*) are valoare adjectivală este variantă condiţionată a demonstrativului *acel*(*a*) şi raport 1 cu relativul următor se realizează numai printr-un element comun, faţă de care sînt subordonate.

---

[17] Spre deosebire de textele din secolele al XVI-lea — al XIX-lea, unde era utilizată atît ca feminin, cînd se încadra în clasele de distribuţie stabilite, cît şi cu valoare neutrală, vechimea acestei construcţii contribuind la realizarea unităţii.

[18] Reprezintă două unităţi substituibile şi nu comutabile, în contextele stabilite.

Clasele de distribuţie în care *cel(a)* şi relativul următor se constituie ca elemente independente se pot ilustra prin tabloul [19] :

	A				NA
cel	A	D'_1	D'_2		
			n.d.	d.p.	
ce	p	p	p	—	a
care	p	p	p	p	a

Rezultă că distribuţia este diferită numai în cazul contextelor prepoziţionale, *cel(a) care* putînd să fie dislocat, spre deosebire de *cel(a) ce*, fapt care poate fi interpretat ca o tendinţă de unificare manifestată de cel din urmă.

Aplicînd atît criteriul relaţiilor în context, cît şi proba comutării, se poate dovedi că numai formele *ceea ce* şi *cele ce* se comportă ca o singură unitate [20], care însă, prin valoarea lor neutrală, pot fi considerate o categorie distinctă.

5.2. Din punctul de vedere al raportului care se stabileşte între *cel(a) ce* şi *cel(a) care*, întrucît ele au mai mult de un context comun şi pentru că, în acelaşi timp, fiecare este caracterizat printr-un context propriu, se află în *distribuţie echipolentă.*

5.3. Dacă, teoretic, s-a urmărit rezolvarea relaţiilor dintre *cel(a* şi relativul următor (*ce* sau *care*), implicit a raportului dintre cele două grupuri, practic, se pot trage următoarele concluzii :

a) sudura e realizată numai la formele *ceea ce* şi *cele ce* ;

b) de vreme ce numai în situaţia dislocării prepoziţionale, *cel(a) care* se diferenţiază de *cel(a) ce*, iar în restul cazurilor ele apar în aceleaşi clase distribuţionale, trebuie tratate în mod egal, înlăturîndu-se aprecierile subiective ;

c) *cel(a)* există în limba română contemporană ca variantă liberă a lui *acel(a)* cînd e utilizat pronominal şi variantă condiţionată cînd are valoare adjectivală (problemă, de asemenea, mult discutată).

Iulie 1965

Facultatea de limba şi literatura română, Bucureşti, Str. Ed. Quinet, 7

[19] N.A. = *cel(a)* nu e antecedentul relativului următor, n.d. = nedislocat, d.p. = dislocat prepoziţional.

[20] Unitatea grupului *ceea ce* este afirmată de toate lucrările care s-au ocupat de această problemă, vezi p. 1. Ni se pare demnă de reţinut concluzia acad. Al. Graur, op. cit., p. 87, care arată că „problema trebuie privită în mişcare” aşa încît „trebuie să admitem că în unele variante ale sale grupul *cel ce* s-a sudat şi a devenit pronume relativ cu funcţie de conjuncţie, în timp ce în alte elemente a rămas analizabil...”.

LIMBĂ ŞI COD

DE

SOLOMON MARCUS

INTRODUCERE

Afirmaţia că limba este un cod a fost de multe ori repetată şi de multe ori combătută. Însă dacă cercetăm cu atenţie argumentele celor care o combat, constatăm că nimeni nu se îndoieşte de existenţa, în limbă, a unor aspecte de cod; ceea ce se combate, este încercarea de a *reduce* limba la un cod, de a dizolva teoria limbii în teoria codurilor. Într-adevăr, limba este un cod specific, care s-a format în mod natural şi care a evoluat în strînsă legătură cu dezvoltarea societăţii. Această situaţie nu numai că nu micşorează, dar, dimpotrivă, măreşte importanţa studierii acelor aspecte ale limbii care sînt comune oricărui cod. Limba constituie un proces specific de codificare a informaţiei, dar, pentru a înţelege specificul, trebuie cu grijă delimitate aspectele comune oricărui proces de codificare. În felul acesta, se stabileşte în ce măsură studiul limbii profită de metodele şi rezultatele teoriei informaţiei şi, în general, ale ciberneticii. Cercetările în această direcţie au o deosebită însemnătate pentru teoria limbii; ele aruncă o nouă lumină asupra raporturilor dintre acţiunea factorilor interni (intralingvistici) şi acţiunea factorilor externi (extralingvistici).

PROCESUL DE CODIFICARE

Orice informaţie se transmite prin ceea ce se numeşte, în teoria informaţiei, un ,,canal de transmisie''. Acesta poate fi un cablu, o legătură radiofonică, vocea umană etc. Pentru a transmite o informaţie, trebuie în prealabil s-o codificăm, adică s-o reprezentăm prin anumite simboluri adaptate proprietăţilor fizice ale canalului de transmisie pe care-l folosim. Procesul de codificare constă tocmai în această transfor-

mare a modului de reprezentare a informaţiei. Noul sistem de simboluri la care se trece constituie codul adoptat. El poate fi valorificat numai pe baza cunoaşterii corespondenţei dintre cele două sisteme, cel prin care se reprezintă iniţial informaţia şi cel final.

În procesul de codificare care stă la baza limbajului, noţiunile, ideile şi, în general, activitatea de gîndire a oamenilor sînt reprezentate într-un mod adecvat canalului fonator al omului. Procesul de codificare constă aici în trecerea de la elementele de ordin semantic la cele de expresie sau, pentru a folosi terminologia introdusă de Ferdinand de Saussure, în trecerea de la planul conţinutului la planul expresiei. Corespondenţa dintre conţinut şi expresie nu s-a stabilit însă pe cale artificială, deliberată, aşa cum se întîmplă în multe alte procese de codificare; această corespondenţă s-a stabilit ca rezultat al unei lungi evoluţii, în procesul dezvoltării sociale. Între elementele de conţinut şi elementele de expresie nu există, în general, o legătură logică, internă; între ele s-a stabilit însă o legătură necesară, ca rezultat al unei dezvoltări social-istorice.

De cu totul altă natură sînt codurile folosite în telegrafie (de exemplu codul Morse). Acestea sînt coduri construite de oameni în mod deliberat, avîndu-se în vedere o utilizare bine determinată.

NOŢIUNEA MATEMATICĂ DE COD

Fie A o mulţime finită de elemente numite, uneori, *litere*. A constituie un *alfabet*. Un şir finit de elemente din A (un acelaşi element putînd apărea de mai multe ori în şir) se numeşte un *cuvînt* sau un *text* în alfabetul A. Fie $L(A)$ o mulţime de cuvinte în alfabetul A; spunem despre $L(A)$ că este o *limbă* în alfabetul A.

Dacă E este o mulţime astfel încît există o aplicaţie f biunivocă a lui E pe $L(A)$, tripletul $\{E, L(A), f\}$ defineşte o codificare: E este *mulţimea care se codifică*, $L(A)$ este *codul* iar f este *regula de codificare*.

Este important cazul particular în care E este o limbă. Iată la ce revine codificarea în acest caz.

Fie două alfabete A şi B. Fie $L(A)$ şi $L(B)$ limbi în alfabetele A şi B. Să presupunem că există o aplicaţie biunivocă a lui $L(A)$ pe $L(B)$ şi fie f o astfel de aplicaţie. Tripletul $\{L(A), L(B), f\}$ constituie o codificare. $L(A)$ este *limba* de *codificat*, $L(B)$ este codul iar f este regula de codificare.

Un şir finit de cuvinte în alfabetul A constituie un *mesaj*. Dacă ne interesează să codificăm nu întreaga limbă $L(A)$ ci numai acea parte care intervine într-un anumit mesaj M, atunci, notînd cu A_M mulţimea cuvintelor care intervin în M, vom considera tripletul $\{A_M, f(A_M), f/A_M\}$, unde $f(A_M)$ este imaginea mulţimii A_M prin aplicaţia f iar f/A_M este restricţia lui f la A_M. Acest triplet defineşte o codificare a mesajului M. Evident că se poate defini direct o codificare a mesajului M, deci fără a considera mai întîi o codificare a limbii în ansamblu.

Este posibil să avem $A = B$, deci codificarea să menţină acelaşi alfabet, schimbînd însă cuvintele.

Codificarea pe care o realizează limba nu satisface în mod riguros condiţiile de mai sus. Într-adevăr, avem E = mulţimea elementelor de conţinut, A este alfabetul limbii, L (A) este vocabularul ei, dar f nu este o aplicaţie biunivocă a lui E pe L (A), datorită, între altele, omonimiei şi sinonimiei.

Trecerea de la limba vorbită la limba scrisă constituie o codificare de tipul $\{L\ (A),\ L\ (B),\ f\}$, unde A este mulţimea fonemelor iar B este mulţimea literelor. Şi aici, condiţia de biunivocitate a aplicaţiei f este încălcată.

CODURILE BINARE ŞI FOLOSIREA LOR ÎN LINGVISTICĂ

Există un număr foarte mare de tipuri de coduri. Foarte întrebuinţate sînt aşa-numitele coduri binare ; sînt acele coduri care utilizează un alfabet compus din numai două elemente distincte — notate de obicei cu cifrele 0 şi 1. Un astfel de cod conţine deci un număr oarecare de şiruri de tipul 0 1 1 1 0 0 1 0. Numărul cifrelor poate varia de la şir la şir, dar există coduri foarte importante în care numărul cifrelor este acelaşi pentru toate şirurile.

Explicaţia folosirii preferenţiale a codurilor binare este simplă. De foarte multe ori, canalele de transmisie sînt capabile să transmită numai impulsuri (electrice, magnetice, acustice, optice sau de altă natură) ; în aceste condiţii, absenţa impulsului înseamnă 0 iar prezenţa impulsului înseamnă 1. Deci orice secvenţă de impulsuri — neimpulsuri revine la un şir de cifre 0 şi 1. Acelaşi caracter binar îl prezintă şi maşina electronică de calcul. O astfel de maşină comportă, în construcţia ei, un mare număr de tuburi electronice iar un tub electronic poate avea numai două stări : prin el trece curent sau nu trece curent. S-ar putea spune că un calculator electronic nu înţelege orice limbă, ci numai limba care întrebuinţează exclusiv două simboluri (0 şi 1). De aceea, datele care sînt introduse în maşină trebuie în prealabil codificate pe baza unui cod binar.

Este interesant de observat că, în lingvistica structurală, codurile binare sînt folosite în diferite probleme de fonologie sau de gramatică, pentru a exprima într-un mod sintetic şi sugestiv rezultatele unei analize efectuate la un nivel superior de abstracţie. Acest fapt nu este întîmplător ; el ilustrează marea însemnătate pe care o au în lingvistică opoziţiile cu caracter binar. Încă Ferdinand de Saussure atrăsese atenţia asupra importanţei binarismului în lingvistică. În fonologie, prima concepţie sistematică pe bază de opoziţii binare a fost dezvoltată de E. C. Cherry, M. Halle şi R. Jakobson în [2]. Pentru ilustrare, vom da aici codul binar de reprezentare a sistemului consonantic al limbii engleze ([5], p. 90).

La baza codului următor stau următoarele opoziţii binare : vocalic-nevocalic, consonantic-neconsonantic, grav-negrav, compact-necompact, strident-nestrident, nazal-nenazal, continuu-necontinuu, sonor-nesonor. Cifra 0 situată la intersecţia dintre coloana corespunzătoare unei anumite

consoane şi linia corespunzătoare unei anumite trăsături indică absenţa trăsăturii respective la consoana considerată. Dimpotrivă, cifra 1 indică prezenţa acelei trăsături la consoana considerată. De exemplu, cifra 0

	p	b	m	f	v	k	g	t	d	θ	∂ˇ	n	s	z	č	ǯ	š	ž
vocalic	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0
consonantic	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1
grav	1	1	1	1	1	1	1	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0
compact	0	0	0	0	0	1	1	0	0	0	0	0	0	0	1	1	1	1
strident	0	0	0	1	1	0	0	0	0	0	0	0	1	1	1	1	1	1
nazal	0	0	1	0	0	0	0	0	0	0	0	1	0	0	0	0	0	0
continuu	0	0	0	1	1	0	0	0	0	1	1	0	1	1	0	0	1	1
sonor	0	1	1	0	1	0	1	0	1	0	1	1	0	1	0	1	0	1

situată la intersecţia dintre coloana consoanei *t* şi linia trăsăturii de nazalitate indică natura nenazală a lui *t*; cifra 1 situată la intersecţia coloanei lui *z* cu linia trăsăturii de continuitate indică natura continuă a lui z.

Cifrele 0 şi 1 constituie, aici, alfabetul codului iar şirurile de 0 şi 1 asociate diferitelor consoane constituie cuvintele codului. Numărul de cifre care apar într-un cuvînt al codului constituie lungimea acestui cuvînt. După cum vedem, în codul considerat fiecare cuvînt are lungimea egală cu opt. Caracterul binar al codului se oglindeşte în faptul că alfabetul său este format din două elemente.

Un exemplu strălucit de folosire a codurilor binare în gramatică îl constituie descrierea dată de Hjelmslev sistemului cazual [8]. Ulterior, numeroşi alţi autori au descris sisteme cazuale particulare pe baza unui cod binar (vezi, de exemplu, [9], [10]).

În traducerea automată se foloseşte, de asemenea, un cod binar. De la alfabetul limbii din care se traduce se trece la alfabetul format din cifrele 0 şi 1. Dacă, de exemplu, este vorba de limba română, fiecărei litere i se asociază mai întîi un număr cuprins între 1 şi 26 (numărul literelor din alfabetul limbii române). Apoi, fiecare număr cuprins între 1 şi 26 este scris în baza 2, adică folosind doar cifrele 0 şi 1. Deoarece 2^4 este mai mic decît 26 iar 2^5 este mai mare decît 26, rezultă că orice literă se reprezintă printr-un şir format din cel mult cinci cifre 0 sau 1. De exemplu, litera z, asociată numărului 26, se reprezintă prin şirul 11010, deoarece avem:

$$26 = 1.2^4 + 1.2^3 + 0.2^2 + 1.2^1 + 0.2^0.$$

Un astfel de cod construit pe bază binară, adică folosind două simboluri fundamentale şi formînd apoi combinaţiile cu repetiţie ale acestor simboluri, este de mult cunoscut în telegrafie sub numele de „sistemul Baudot". Ca şi mai sus, în sistemul Baudot se utilizează combinaţii (cu repetiţie) de cinci simboluri formate cu ajutorul a două simboluri fundamentale. Numărul combinaţiilor utilizate este $2^5 = 32$.

DESCIFRAREA UNUI TEXT CODIFICAT

Să revenim, pentru moment, la reprezentarea literelor cu ajutorul numerelor de la 1 la 26.

Să presupunem că ni se dă un text scris cu ajutorul unui astfel de cod. Ce posibilitate există de a-l descifra? Pentru a răspunde la această întrebare trebuie să ţinem seama de probabilitatea de apariţie a fiecărei litere. Unele investigaţii recente au condus la următoarele frecvenţe calculate în procente, ale celor 26 de litere ale limbii române [3]:

E	11,6	L	5,04	M	2,54	Z	0,78
I	10,8	O	4,54	F	1,95	G	0,64
A	10,15	S	3,94	I	1,47	X	0,276
R	7,78	C	3,56	Ţ	1,34	J	0,24
N	6,87	D	3,44	Ş	1,015	H	0,071
U	6,35	A	3,43	V	0,96		
T	5,95	P	2,98	B	0,90		

Precizăm că, în cele de mai sus, frecvenţa literei H a fost stabilită fără a se lua în considerare prezenţa ei în grupurile CHE, GHE, CHI, GHI. Frecvenţa acestor grupuri a fost evaluată separat. S-a stabilit şi frecvenţa altor grupuri de litere. Iată unele rezultate:

CI	1,53	CHI	0,23	GI	0,22	GHI	0,134

Este suficient acum să aşezăm grupurile de cîte două cifre care alcătuiesc codul în ordinea frecvenţei lor. Identificarea fiecărui grup se va face prin comparaţie cu tabelul de mai sus. De exemplu, un grup care va avea rangul 5 în lista astfel formată va reprezenta litera N, adică litera care are rangul 5 în tabelul de mai sus.

Trebuie, însă, să observăm că cele spuse sînt adevărate numai dacă textul codificat pe care vrem să-l descifrăm este destul de lung. Anumite nepotriviri izolate vor putea fi remediate printr-un studiu direct, folosind contextul.

Există coduri care nu sînt construite pe bază binară. În ceea ce priveşte codul utilizat în sistemul de telegrafie M o r s e, el utilizează ca simboluri fundamentale liniile, punctele şi intervalele dintre linii şi puncte. Se poate însă arăta uşor că acest cod este construit, în esenţă, tot pe bază binară.

Problema unei judicioase codificări este de cea mai mare importanţă pentru transmiterea mesajelor de limbă. Într-adevăr, o astfel de operaţie de transmitere se compune, în esenţă, dintr-o operaţie de codificare, operaţia propriu-zisă de transmitere (complicată de unele perturbaţii) şi operaţia de decodificare, adică de găsire a mesajului transmis.

Anumite zgomote care intervin pe parcurs pot deforma mesajul. S-a pus atunci problema construirii unor coduri care, nu numai că dau posibilitatea de a se detecta eroarea, dar dau şi posibilitatea de a o corecta. Sînt aşa-numitele ,,coduri corectoare''. Vom da, în cele ce urmează, cîteva exemple de coduri construite pe bază binară, detectoare sau corectoare de erori.

Fie 0 şi 1 simbolurile fundamentale ale codului. Să considerăm anumite şiruri standard formate cu cifrele 0 şi 1 şi să presupunem că toate aceste şiruri sînt formate dintr-un acelaşi număr λ de cifre. Astfel de şiruri vor fi numite ,,cuvinte ale codului'', iar λ se va numi ,,lungimea cuvintelor''. Toate codurile considerate în cele ce urmează vor fi coduri binare, cu toate cuvintele de aceeaşi lungime.

,,DISTANŢA'' DINTRE DOUĂ CUVINTE

Vom numi *distanţa* dintre două cuvinte numărul de locuri ale acestor cuvinte pe care se află cifre diferite. De exemplu, luînd $\lambda = 4$, cuvintele 1011 şi 1001 sînt la distanţă egală cu 1, deoarece diferă numai prin cifra de pe locul trei, în timp ce cuvintele 0010 şi 1111 sînt la distanţă egală cu trei, deoarece diferă prin cifrele de pe locurile 1, 2 şi 4. Denumirea de ,,distanţă'' apare justificată dacă observăm că au loc următoarele proprietăţi care amintesc de distanţa obişnuită între două puncte: α). Distanţa de la un cuvînt la alt cuvînt este egală cu zero dacă şi numai dacă cele două cuvinte coincid; β) distanţa dintre două cuvinte nu depinde de ordinea în care sînt considerate aceste două cuvinte; γ) fiind date trei cuvinte x, y, z, distanţa de la x la y nu întrece suma dintre distanţa de la x la z şi distanţa de la z la y.

CODURI DETECTOARE DE ERORI

Chiar dacă noi transmitem corect un anumit cuvînt al codului, se poate întîmpla ca, din cauza deficienţelor tehnice ale canalului de transmitere sau din cauza a ceea ce se numeşte zgomotul pe acest canal, cuvîntul să fie recepţionat greşit, de exemplu în locul unui zero transmis să fie recepţionat un unu sau invers. Se pune atunci problema de a detecta asemenea eventuale erori şi de a le corecta.

Vom spune despre coduri ca cele de mai sus că detectează o eroare simplă (unică) dacă, oricare ar fi această eroare unică, apariţia ei are ca rezultat transformarea unui cuvînt al codului într-un cuvînt care nu aparţine codului. Cu ajutorul noţiunii de distanţă introduse mai sus, putem caracteriza foarte simplu codurile care detectează o eroare unică:

Necesar şi suficient ca un cod să detecteze o eroare simplă este ca distanţa între două cuvinte arbitrare ale codului să fie superioară lui 1.

Într-adevăr, să admitem că un cod detectează o eroare unică şi să presupunem, prin reducere la absurd, că acest cod conţine două cuvinte la distanţă egală cu unu. Pentru a fixa ideile, fie 1010 şi 1011 aceste două

cuvinte. Să considerăm acum eroarea care constă în înlocuirea cifrei 0 de pe locul 4 din cuvîntul 1010 prin cifra 1. Constatăm că această eroare unică are ca efect transformarea unui cuvînt al codului într-un alt cuvînt al codului, în contradicţie cu ipoteza.

Să presupunem acum că distanţa dintre două cuvinte arbitrare ale codului este mai mare ca 1. Dacă un cuvînt x în care ar apărea o eroare unică ar fi transformat tot într-un cuvînt al codului, anume în cuvîntul y, atunci distanţa dintre cuvintele x şi y ar fi egală cu 1, în contradicţie cu ipoteza. Deci codul detectează o eroare unică.

Un exemplu de cod care detectează o eroare unică este cel format din cuvintele 1111, 1001, 0110. Dacă, de exemplu, cuvîntul 1111 este deformat în 1110, cuvîntul 1110 se dovedeşte imediat a fi eronat, el neaparţinînd codului.

Propoziţia de mai sus se poate generaliza, dacă introducem următoarea definiţie : Un cod detectează n erori dacă orice şir de cel mult n erori transformă cuvintele codului în cuvinte care nu aparţin codului. Are loc următoarea proprietate :

Un cod detectează n erori dacă şi numai dacă două cuvinte arbitrare ale codului se află la distanţă mai mare ca n.

Lăsăm pe seama cititorului stabilirea acestui fapt.

CODURI CORECTOARE

Pînă acum am caracterizat coduri detectoare de erori. Însă erorile trebuie să fie nu numai detectate ci şi corectate. Vom spune că un cod corectează orice eroare unică dacă o astfel de eroare are ca efect transformarea unui cuvînt aparţinînd codului într-un cuvînt care nu aparţine codului, dar care se găseşte, faţă de un anumit şi unic cuvînt al codului, mai aproape decît faţă de orice alt cuvînt al codului. Acest unic cuvînt al codului faţă de care cuvîntul eronat se află la distanţă minimă va fi tocmai cuvîntul corect care urmează să înlocuiască cuvîntul eronat. Fie, de exemplu, un cod format din următoarele cuvinte : 00101, 11001, 10110. Să presupunem că ultimul cuvînt este deformat, devenind 10111. Acest cuvînt eronat nu aparţine codului. Dintre cele trei cuvinte care alcătuiesc codul, cel mai apropiat de 10111 este 10110. Într-adevăr, distanţa dintre aceste două cuvinte este egală cu unu, în timp ce distanţa de la cuvîntul eronat la cuvîntul 00101 este egală cu doi, iar distanţa faţă de cuvîntul 11001 este egală cu 3. Deci cuvîntul eronat 10111 urmează a fi înlocuit prin 10110. Se poate arăta că :

Un cod corectează orice eroare unică dacă şi numai dacă distanţa dintre două cuvinte arbitrare ale codului este mai mare ca doi.

Lăsăm pe seama cititorului stabilirea acestui fapt.

Vom spune că un cod corectează n erori dacă orice şir de cel mult n erori transformă un cuvînt oarecare al codului într-un cuvînt care nu aparţine codului, dar care se găseşte, faţă de un anumit şi unic cuvînt

al codului, mai aproape decît faţă de orice alt cuvînt al codului. Se poate arăta că :

Un cod corectează n erori dacă şi numai dacă distanţa dintre două cuvinte arbitrare ale codului este mai mare ca $2n$.

Este uşor de văzut că, pe măsură ce distanţele dintre cuvinte se măresc, numărul cuvintelor pe care le conţine codul se micşorează. De exemplu, dacă considerăm două coduri cu cuvinte de lungime egală cu patru şi dacă în primul cod distanţele dintre cuvinte sînt mai mari ca doi, iar în al doilea cod distanţele dintre cuvinte sînt mai mari ca trei, atunci al doilea cod nu poate conţine decît două cuvinte : 1111 şi 0000, în timp ce primul cod poate conţine mai mult de două cuvinte. Pentru ca un cod detector sau corector să poată fi cît mai bogat în cuvinte este deci indicat să luăm distanţele dintre cuvinte la valoarea minimă admisă. De exemplu, într-un cod detector de n erori cuvintele vor fi luate la distanţă egală cu $n + 1$; într-un cod corector de n erori cuvintele vor fi luate la distanţă egală cu $2n + 1$.

METODA VERIFICĂRILOR DE PARITATE [6]

Pentru detectarea şi corectarea erorilor, foarte întrebuinţată este aşa-zisa metodă a verificărilor de paritate. Cel mai simplu caz este acela al detectării erorilor simple. În orice sistem practic de transmitere, avem totdeauna o probabilitate finită de apariţie a unei erori simple şi această probabilitate este de obicei foarte mică. Probabilitatea ca să apară o eroare dublă, triplă ş.a.m.d. este cu mult mai mică. De aceea, în anumite condiţii tehnice date, putem avea o siguranţă suficientă că în fiecare cuvînt recepţionat nu poate să apară decît cel mult o eroare simplă. În aceste condiţii, în vederea detecţiei, la fiecare cuvînt pe care îl transmitem ataşăm o cifră 0 sau 1, numită *cifră de verificare,* în aşa fel încît numărul total de cifre 1, în cuvîntul nou, să fie par. De exemplu :

101100, cifră de verificare 1.
100010, cifră de verificare 0.

În primul caz, noi transmitem cuvîntul 1011001. Orice eroare simplă ar surveni, numărul de cifre 1 în cuvîntul recepţionat nu va mai fi par iar cel ce recepţionează cuvîntul va şti că el conţine o eroare. Este posibilă numai detectarea erorii, întrucît cel ce recepţionează nu ştie *care* dintre cifre este cea eronată şi deci el nu poate face corectarea erorii. Evident, există încă trei variante, în sensul că adăugarea cifrei de verificare se poate face astfel încît numărul total de cifre 1 să fie impar, sau numărul total de cifre 0 să fie par sau impar. Aceasta depinde de convenţia dintre cel ce transmite mesajul şi cel ce îl recepţionează. După ce s-a constatat că verificarea de paritate este satisfăcută, cifra de verificare poate fi ştearsă, întrucît ea nu conţine nici o informaţie, în afară de asigurarea că respectivul cuvînt a fost recepţionat în mod corect.

VERIFICĂRILE DE PARITATE, ÎN VEDEREA CORECTĂRII ERORILOR SIMPLE ŞI A DETECTĂRII CELOR DUBLE

Să vedem acum ce metode există pentru a putea face nu numai detectarea, ci şi corectarea erorilor simple. Să luăm cazul cel mai simplu, în care cuvintele codului au fiecare o singură cifră, A. Vom utiliza două cifre de verificare, B şi C. Aceste cifre se aleg astfel încît:

$$A+B \quad \text{şi} \quad A+C$$

să fie pare. Cel ce recepţionează cuvîntul, calculează cele două sume: dacă numai una din ele este impară, cifra de verificare din această sumă este eronată. Dacă, de exemplu, $A+B$ e impar iar $A+C$ e par, atunci cifra B este greşită. Dacă ambele sume sînt impare, atunci cifra A este greşită. În felul acesta, noi ştim ce cifră trebuie corectată.

Să considerăm acum cazul cînd cuvintele codului au fiecare 4 cifre, A, B, C, D. Luăm 3 cifre de verificare, E, F, G. Cifrele de informaţie A, B, C, D pot lua în mod arbitrar valorile 0 şi 1, dar cifrele de verificare sînt determinate de cel ce transmite cuvîntul în aşa fel încît sumele

$$A+B+C+E, \qquad A+B+D+F, \qquad A+C+D+G$$

să fie pare.

Cel ce recepţionează cuvîntul calculează imediat cele trei sume. Există următoarele posibilităţi: 1° dacă toate trei sînt pare, nu avem nici o eroare; 2° dacă numai una din aceste sume este impară, cifra de verificare care apare în această sumă este eronată; 3° dacă numai două sume sînt impare, eroarea este la cifra comună acestor două sume, dar care nu apare în a treia. Deci, dacă primele două sînt impare, eroarea este la B; 4°. Dacă toate cele trei sume sînt impare, cifra eronată este termen comun tuturor celor trei sume, deci este A.

Pentru a da un exemplu, să presupunem că se recepţionează cuvîntul 1101100. Primele patru cifre sînt cifre de informaţie, iar ultimele trei sînt cifre de verificare. Avem

$$A+B+C+E=1+1+0+1=3, \quad A+B+D+F=1+1+1+0=3,$$

$$A+C+D+G=1+0+1+0=2$$

deci cifra eronată este cea de pe poziţia 2. Aşadar, cuvîntul corect arată, sub formă corectă, 1001.

La fel se poate trata cazul cînd avem 11 cifre de informaţie şi 4 cifre de verificare. Metoda este generală şi se poate demonstra că, cu ajutorul a k cifre de verificare, putem verifica cuvinte avînd cel mult 2^k-k-1 cifre de informaţie. Nu vom insista asupra metodei generale.

Să examinăm acum problema detectării erorilor duble. Ipoteza de bază este că nu pot apărea decît erori simple sau duble.

Plecăm de la codul corector de erori simple, construit mai înainte. La acest cod adăugăm o cifră suplimentară, în aşa fel încît numărul total

de cifre 1 să fie par. La recepţionarea unui cuvînt sînt posibile următoarele situaţii :

1° Toate verificările de paritate, adică cele ale codului iniţial şi cea suplimentară, sînt satisfăcute. Atunci nu avem nici o eroare.

2° Unele din verificările de paritate iniţiale nu sînt satisfăcute şi nici cea finală nu e satisfăcută. Atunci avem o eroare simplă în partea iniţială a cuvîntului şi o putem deci corecta.

3° Ultima verificare de paritate nu este satisfăcută, dar cele iniţiale sînt satisfăcute. Rezultă că cifra suplimentară este eronată.

4° Ultima verificare de paritate este satisfăcută, dar unele din verificările iniţiale nu sînt satisfăcute. Avem, în acest caz, o eroare dublă.

Acest cod permite corectarea erorilor simple, dar numai detectarea, nu şi corectarea erorilor duble.

Se observă că, în contrast cu tendinţa de economie, care reclamă micşorarea numărului de cifre din care este format fiecare cuvînt, aici se adaugă unele cifre ; cifrele de verificare sînt inutile din punctul de vedere al informaţiei, dar în schimb cîştigăm proprietăţile de detectare şi de corectare.

O INTERPRETARE GEOMETRICĂ

Se utilizează adesea o interpretare geometrică elegantă a codurilor auto-corectoare. Ideea constă în a identifica un cuvînt, care este un şir avînd n cifre binare, cu punctul din spaţiul cu n dimensiuni care are aceste coordonate. În felul acesta, cuvintele codului formează o submulţime a mulţimii vîrfurilor cubului unitar din spaţiul cu n dimensiuni.

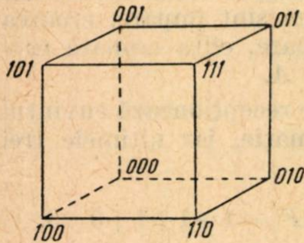

Fig. 1

În mulţimea celor 2^n vîrfuri ale cubului se introduce o distanţă în modul următor : distanţa dintre două vîrfuri este egală cu distanţa dintre cuvintele asociate acestor vîrfuri. Aceasta din urmă a fost definită, într-un paragraf precedent, ca fiind egală cu numărul de poziţii pe care cele două cuvinte diferă între ele.

Este uşor de văzut că distanţa dintre două vîrfuri nu este altceva decît cel mai mic număr de muchii care trebuie să fie parcurse pentru a ajunge de la un vîrf la celălalt. Cu distanţa astfel definită, mulţimea vîrfurilor cubului formează un spaţiu metric.

Putem acum să ilustrăm şi să interpretăm geometric teoremele date într-un paragraf precedent, asupra condiţiilor în care un cod detectează sau corectează un anumit număr de erori.

Un cod binar este o submulţime a mulţimii tuturor vîrfurilor cubului unitate din spaţiul cu n dimensiuni (totdeauna ne putem aranja în aşa fel încît toate cuvintele codului să aibă aceeaşi lungime n). O eroare simplă constă în schimbarea unei singure coordonate, deci ea transformă

un vîrf oarecare al cubului într-un vîrf situat la distanţa 1 de cel iniţial. O eroare dublă transformă un vîrf în alt vîrf, situat la distanţa 2 ş.a.m.d.

Să presupunem acum că toate vîrfurile care reprezintă simbolurile codului sînt la o distanţă de cel puţin 2 unul de altul. În aceste condiţii, orice eroare simplă transformă un punct oarecare al spaţiului metric asociat codului într-un punct care nu aparţine acestui spaţiu metric. Deci codul permite detectarea erorilor simple.

Să admitem acum că toate punctele codului sînt la distanţă de cel puţin 3 unul de altul. În cazul acesta, orice eroare simplă va transforma un punct al codului într-un punct care nu aparţine codului, dar care este mai apropiat de punctul considerat al codului decît orice alt punct al codului. Deci codul permite atît detectarea cît şi corectarea erorilor simple.

Procedînd într-un mod asemănător, se constată că dacă distanţa minimă dintre punctele codului este egală cu 4, codul permite corectarea erorilor simple şi detectarea erorilor duble iar o distanţă minimă egală cu 5 permite chiar corectarea erorilor duble ş.a.m.d.

În felul acesta, problema găsirii codurilor detectoare şi corectoare de erori revine la aceea a găsirii anumitor submulţimi ale mulţimii vîrfurilor cubului unitar n-dimensional, submulţimi ale căror puncte să fie suficient de depărtate între ele. O problemă tipică este următoarea: În mulţimea vîrfurilor cubului unitar cu n dimensiuni să se găsească care este numărul maxim de puncte pe care poate să le conţină o submulţime astfel încît distanţa dintre două puncte oarecari ale ei să fie cel puţin egală cu d (d fiind un număr natural). După ce s-a răspuns la această problemă, urmează să se construiască efectiv o astfel de submulţime maximală. Problema aceasta nu este încă complet rezolvată.

Pentru o utilizare sistematică a codificării geometrice, a se vedea [4].

COD ŞI ENTROPIE

Fie un alfabet A format din m elemente. Să presupunem că am codificat un anumit text cu ajutorul unui cod pe alfabetul A. Presupunem că cunoaştem structura statistică a textului şi, în particular, entropiile sale de diferite ordine $H_0, H_1, \ldots, H_n, \ldots$ inclusiv entropia de ordinul ∞ sau, pur şi simplu, entropia $H = \lim_{n \to \infty} H_n$. După cum se ştie, avem $H_n \leqslant H_0$ pentru orice n, deci $H \leqslant H_0$. Vom presupune, pentru simplitate, că alfabetul în care este scris iniţial textul considerat este acelaşi cu alfabetul A al codului. În felul acesta, entropia de ordinul zero a textului iniţial este aceeaşi cu entropia de ordinul zero a textului codificat, deci egală cu $\log_2 m$.

Vom avea deci

$$H \leqslant \log_2 m.$$

Este natural să codificăm cît mai scurt, adică prin cuvinte de lungime cît mai mică, cuvintele care se întîlnesc cel mai frecvent în textul considerat şi să rezervăm codificările mai lungi pentru cuvintele care

apar mai rar. În felul acesta se realizează o reducere sensibilă a timpului de transmitere a mesajului codificat. Fiecare cuvînt C din textul iniţial are, în acest text, o anumită probabilitate de apariţie $P(C)$. Să notăm cu $\mu(C)$ lungimea cuvîntului în care se transformă C prin codificare. Notînd cu s lungimea lui C, raportul

$$\frac{\mu(C)}{s}$$

poate fi considerat drept *coeficientul de contracţie* al cuvîntului C. *Speranţa matematică* a acestui raport, definită prin

$$\omega_s = \frac{\Sigma p(C)\,\mu(C)}{s}$$

unde însumarea se face după toate cuvintele C de lungime s, reprezintă *contracţia medie* pentru cuvintele de lungime s. Mărimea

$$\omega = \limsup_{s\to\infty} \omega_s$$

va fi numită *coeficientul de contracţie* a textului considerat prin codificarea adoptată. Această mărime măsoară prescurtarea textului prin codificarea adoptată. Se poate arăta că, în cazurile uzuale, şirul $\{\omega_s\}$ este convergent, deci limita superioară care defineşte pe ω este o limită propriu-zisă.

Se pune în mod natural următoarea problemă : Care este valoarea minimă a coeficientului de contracţie care poate fi obţinută printr-o codificare cît mai adecvată, presupunînd cunoscută şi bine determinată structura statistică a textului? O dată stabilită această valoare, urmează să se construiască acel cod care realizează această valoare. În teoria informaţiei există următoarea teoremă, care dă un răspuns aproape complet la cele două probleme formulate, în ipoteza că textul considerat este asimilat cu un lanţ Markov simplu, de un anumit tip (vezi, de exemplu [7]).

Dacă entropia textului iniţial este egală cu H, atunci marginea inferioară a coeficientului de contracţie ω, luată după toate codurile posibile, este egală cu

$$\frac{H}{\log_2 m}\left(=\frac{H}{H_0}\right)$$

(amintim că m este numărul elementelor din alfabetul A).

După cum se vede, pentru a stabili marginea inferioară a prescurtării posibile a unui text prin codificare este suficient să cunoaştem entropia sa şi numărul de elemente care alcătuiesc alfabetul. Raportul de mai sus constituie ceea ce se numeşte, în teoria informaţiei, *entropia relativă a textului considerat*. Din faptul că $H \leqslant \log_2 m$, rezultă că entropia relativă este cuprinsă între 0 şi 1.

UNELE ILUSTRĂRI ŞI ANALOGII LINGVISTICE

O aplicaţie lingvistică interesantă a codurilor binare a fost dată recent de Dénes Varga [11], în ceea ce priveşte descrierea diferitelor posibilităţi de combinare sintagmatică a cazurilor, în limba rusă, în cadrul sintagmelor nominale. (După cum arată chiar Varga, metoda are valabilitate generală.) Se consideră, în acest scop, un cod binar în care fiecare cuvînt are lungimea egală cu 12. Cuvintele codului se obţin în modul următor. Fiecărui cuvînt din limba rusă i se asociază un şir format din 12 cifre binare. Primele şase cifre binare corespund cazurilor de singular iar următoarele şase cifre binare corespund cazurilor de plural. Cazurile vor fi considerate în următoarea ordine : nominativ (N), acuzativ (A), genitiv (G), dativ (D), instrumental (I), prepoziţional (P). Pe fiecare poziţie punem cifra 1 sau 0, după cum cazul respectiv se referă sau nu la cuvîntul rusesc considerat. De exemplu, prepoziţiei *c* (în raport cu regentul ei) i se asociază următorul cuvînt al codului :

$$\varphi_1 = 0\ 1\ 1\ 0\ 1\ 0\ 0\ 1\ 1\ 0\ 1\ 0$$

Cifra 1 de pe poziţia 3 arată că prepoziţia *c* se poate construi cu cazul genitiv singular, iar cifra 0 de pe poziţia 7 arată că aceeaşi prepoziţie nu se poate construi cu nominativul plural. După acelaşi principiu, cuvîntului *naşei* i se asociază următorul cuvînt al codului :

$$\varphi_2 = 0\ 0\ 1\ 1\ 1\ 1\ 0\ 0\ 0\ 0\ 0\ 0$$

Într-adevăr, pronumele *naşei* este compatibil cu genitivul singular, dativul singular, instrumentalul singular şi prepoziţionalul singular, dar nu este compatibil cu nici un alt caz. În sfîrşit, substantivului *fabriki* i se asociază următorul cuvînt al codului :

$$\varphi_3 = 0\ 0\ 1\ 0\ 0\ 0\ 1\ 1\ 0\ 0\ 0\ 0$$

Definim acum o operaţie $\wedge$ (multiplicarea logică) aplicată cuvintelor codului în felul următor : cuvîntul $\varphi \wedge \psi$ are, pe o poziţie, cifra 1 dacă şi numai dacă atît φ cît şi ψ au, pe poziţia respectivă, cifra 1. Semnificaţia acestei operaţii este imediată ; cuvîntul $\varphi \wedge \psi$ are cifra 1 exact pe acele poziţii pe care φ şi ψ sînt compatibile în cadrul unei sintagme nominale.

$$\varphi_1 \wedge \varphi_2 = 0\ 0\ 1\ 0\ 1\ 0\ 0\ 0\ 0\ 0\ 0\ 0$$

Deci *c* şi *naşei* sînt compatibile numai la genitiv singular şi la instrumental singular. Avem, apoi :

$$\varphi_1 \wedge \varphi_2 \wedge \varphi_3 = 0\ 0\ 1\ 0\ 0\ 0\ 0\ 0\ 0\ 0\ 0\ 0$$

deci în sintagma nominală *s naşei fabriki* pronumele şi substantivul se află la genitiv singular.

Noţiunea de distanţă din teoria codurilor poate fi bogat ilustrată din punct de vedere lingvistic. Astfel, referindu-ne la codul binar al siste-

mului consonantic al limbii ruse (descris mai sus), observăm că, în general, opoziţiile mai susceptibile de a se neutraliza sînt cele care se exercită între foneme care se află la distanţa egală cu 1 (din punctul de vedere al codului considerat). Astfel, distanţele dintre *p* şi *b*, *f* şi *v*, *t* şi *d* sînt egale cu 1. Amintindu-ne că existenţa, într-un cod, a unor cuvinte care se află la distanţă egală cu 1 împiedică posibilitatea de a detecta erorile simple, rezultă că introducerea arhifonemelor este de natură să înlesnească detectarea erorilor simple, prin identificarea, pe anumite poziţii, a fonemelor care se pot confunda. Cu cît distanţa dintre foneme este mai mare, posibilitatea unei neutralizări a opoziţiei dintre ele este mai redusă.

Pentru a ne referi tot la un fenomen de sincretism, de astă dată din gramatică, să considerăm problema omonimiei morfologice a adjectivelor calificative din limba română. Morfologia acestor adjective poate fi descrisă cu ajutorul unui cod binar, în care cuvintele au lungimea egală cu 4. Fiecărei forme adjectivale îi vom asocia unul sau mai multe şiruri de cîte patru cifre binare, în felul următor : pe prima poziţie vom pune 1 sau 0 după cum forma respectivă este de singular sau de plural ; pe a doua poziţie vom pune 1 dacă forma respectivă este la cazul direct şi 0 dacă ea este la cazul oblic ; pe a treia poziţie vom pune 1 pentru masculin, 0 pentru feminin ; pe a patra poziţie vom pune 1 pentru determinare, 0 pentru nedeterminare. Unei forme ca *frumosul* i se asociază un singur cuvînt al codului, şi anume 1111. Unei forme ca *frumos* i se asociază două cuvinte ale codului, şi anume 1110 şi 1010. Unei forme ca *mici* i se asociază patru cuvinte ale codului, şi anume : 0110, 0010, 0100 şi 0000. Unei forme ca *cumsecade* i se asociază opt cuvinte ale codului şi anume 0001, 0011, 0101, 1001, 1101, 0111, 1011 şi 1111. Observăm că între cuvintele asociate lui *frumos* distanţa este egală cu 1 ; între cuvintele asociate lui *mici* distanţa maximă este egală cu 2 ; între cuvintele asociate lui *cumsecade* distanţa maximă este egală cu trei. În felul acesta, noţiunea de distanţă din teoria codurilor furnizează un criteriu de clasificare a diferitelor tipuri de omonimie morfologică ; această omonimie este cu atît mai pronunţată cu cît distanţa maximă corespunzătoare este mai mare.

Unele fenomene din fonologie sau din gramatică pot fi explicate în lumina tendinţei pe care o manifestă limba de a-şi îndeplini cît mai bine funcţia de detectare şi de corectare a erorilor. Fenomenul de acord este tocmai o ilustrare a acestei tendinţe. Acordul îndeplineşte funcţia cifrei de control care ne permite detectarea unei erori. Dacă avem de comunicat diferite forme nominale, putem conveni să adăugăm, ca „cifră de control”, o formă adjectivală, verificarea de paritate constînd aici în faptul că forma adjectivală trebuie să se acorde cu forma nominală de gen, număr şi caz. Recepţionînd un mesaj de forma *om frumoşi*, ne dăm seama de existenţa unei erori, dar încă nu o putem corecta, deoarece nu ştim la care dintre cei doi termeni s-a produs eroarea (mesajul transmis putea fi *om frumos* tot atît de bine ca şi *pomi frumoşi*). Pentru ca limba să devină un cod nu numai detector de erori, dar şi corector de erori, fenomenul de acord este insuficient ; este nevoie să se facă apel la o analiză contextuală mai complexă.

Trebuie să observăm însă că, spre deosebire de codurile construite în mod matematic, unde este posibilă, în principiu, realizarea detectării şi corectării oricăror tipuri de erori, limba îşi îndeplineşte funcţia de detectare şi de corectare a erorilor într-un mod foarte complex, nu lipsit de unele şovăiri supărătoare. Acea „omonimie insuportabilă" despre care vorbesc unii lingvişti, reprezintă tocmai un astfel de impas. Deşi, în general, după cum am observat, acordul detectează erorile simple, uneori chiar această funcţie este absentă. Astfel, în sintagma *învăţătoare tenace* nu se poate preciza dacă este vorba de forme singulare sau plurale. Întreaga problemă a rezolvării sintactice a omonimiei poate fi privită ca o parte a unei probleme mai cuprinzătoare, aceea a modului în care limba îşi exercită funcţia de cod detector şi corector de erori.

BIBLIOGRAFIE

1. L. Apostel, B. Mandelbrot, A. Morf, *Logique, langue et théorie de l'information*, Paris, 1957.
2. E. C. Cherry, M. Halle, R. Jakobson, *Toward the logical description of languages in their phonemic aspects*, în „Language", 1953, 1.
3. I. Constantinescu, S. Condrea, Edm. Nicolau, *Teoria informaţiei*, Bucureşti, 1958.
4. A. Evdosenko, *Stereometričeskie modelirovanie i izomorfism*, în „Studii de limbă moldovenească", Chişinău, 1963, p. 127–143.
5. M. Halle, *On the role of simplicity in linguistic description*. PSAM, vol. 12, 1961, *Structure of language and its mathematical aspects*, p. 89–94.
6. R. W. Hamming, *Error detecting and error-correcting codes*, în „Bell System Technical Journal", vol. 29, 1950, p. 147–160.
7. A. I. Hincin, *Noţiunea de entropie în calculul probabilităţilor*, în „Analele româno-sovietice", Seria matematică-fizică, 1955, p. 32–49.
8. L. Hjelmslev, *La catégorie des cas*, în „Acta jutlandica", vol. 7, Aarhus 1935, p. 81.
9. E. V. Paduceva, *Ob opisanii padejnoi sistemy russkogo suscestvitelnogo*, în „Voprosî jazykoznanija", 5, 1960, p. 104–111.
10. S. K. Saumian, *Lingvisticeskie voprosy kibernetiki i strukturnaja lingvistika*, în „Voprosy filosofii", 1960, nr. 9.
11. D. Varga, *Morphological analysis by help of the method of successive delimitation*, în „Computational Linguistics", Budapesta, 1963, p. 223–255.

Aprilie 1965

Institutul de matematică,
Bucureşti, str. M. Eminescu 47

AL XI-LEA CONGRES INTERNAŢIONAL DE LINGVISTICĂ ŞI FILOLOGIE ROMANICĂ (Madrid, 1–9 sept. 1965)

În general vorbind, acest congres nu s-a deosebit prin nimic esenţial de cel precedent, ţinut în 1962 la Strasbourg. S-a continuat, de pildă, cu înglobarea filologiei în sfera preocupărilor unei reuniuni internaţionale organizate de o societate care poartă în titulatura ei numai termenul „lingvistică". Acest punct de vedere, care a devenit sistem, în sensul că, după cum se vede, s-a impus, este cu atît mai puţin acceptabil, cu cît pentru filologia propriu-zisă există mult mai numeroase şi mai potrivite posibilităţi decît pentru lingvistică de a se manifesta sub forma congreselor, colocviilor etc., ca să nu mai amintesc de faptul că, dată fiind producţia ştiinţifică mereu în creştere, specializarea se impune prin forţa lucrurilor chiar în domeniul lingvisticii. Rezultatul practic al acestui amestec a fost, la Madrid, repartizarea celor cîteva sute de comunicări în 20 de secţii, unele foarte încărcate (de ex. cele consacrate morfosintaxei şi geografiei lingvistice), altele extrem de sărace (printre ele mai cu seamă secţia „latină" şi cea privitoare la terminologie), fapt care a împiedicat pe mulţi congresişti să urmărească dacă nu toate, cel puţin o bună parte din comunicările considerate interesante pentru preocupările lor personale. Greutăţile au fost, în realitate, şi mai mari din cauză că organizatorii congresului au dispus numai de patru săli pentru şedinţele pe secţii.

Marea varietate a temelor a dus şi la gruparea împreună a unor comunicări care nu se înrudeau decît prin... titlu. Astfel „Terminologia tehnico-ştiinţifică în limba română contemporană" (D. Macrea) a fost programată la secţia intitulată „Probleme de terminologie lingvistică", unde s-au prezentat încă două comunicări : una, „Structurarea sinoptică a terminologiei", cealaltă, „De ce nu o terminologie sistematizată şi prin aceasta mai simplă?". Fărîmiţarea artificială a problemelor a dus la situaţia, mai mult decît ciudată, că o secţie (a VI-a) a avut o singură comunicare (bineînţeles, nu pentru că s-ar fi anunţat mai multe şi n-au venit) : „Structuralism şi istoricism. Aplicaţii şi limitări în metodologia romanică". Această temă intra foarte bine în programul secţiei I („Metode ale lingvisticii generale şi aplicarea lor la domeniul romanic"), care a fost, de altfel, cît se poate de bogat (16 contribuţii), toate cu conţinut într-adevăr general, adică mai mult ori mai puţin teoretic.

Oprindu-mă asupra acestui ultim punct, trebuie să subliniez faptul că au fost prezentate un număr relativ mare de comunicări cu teme foarte actuale, şi nu numai la secţia I (v. mai sus). Iată cîteva titluri menite să ilustreze afirmaţia : „Algebra limbajului" ; „Limbajele

formalizate ale logicii moderne" ; ,,Lingvistica în fața utilizării creierului electronic" ș.a. În această privință, congresul de la Madrid reprezintă un progres în comparație cu cel precedent, lucru firesc, întrucît trei ani însemnează mult în condițiile actuale de muncă în domeniul lingvisticii (ca și al altor discipline științifice, de altminteri).

Cum era de așteptat, comunicările cu teme hispanistice au fost foarte numeroase. Organizatorii congresului n-au uitat, și bine au făcut, că în Peninsula Iberică, unde este situat Madridul, se vorbesc trei limbi romanice, deci o treime din totalul acestora. Evident că n-au apelat în mod special la unii dintre viitorii congresiști să-și aleagă subiecte consacrate idiomelor ibero-romanice, și aceasta, pentru simplul motiv că n-aveau nevoie să procedeze astfel. Mai întîi, o serie de romaniști din Spania și Portugalia s-au oprit la asemenea teme în chipul cel mai natural cu putință, și apoi un număr tot așa de mare de străini, a căror preocupare obișnuită o constituie una sau mai multe dintre limbile ibero-romanice. În total au fost anunțate (fără să pot afirma, fie și cu oarecare siguranță, că s-au și ținut toate) 47 de comunicări cu titlul general ,,Teme despre domeniul Peninsulei Iberice", la care trebuie adăugate încă 13 consacrate spaniolei din America și din alte părți ale lumii. Aceste 60 de contribuții însemnează de peste trei ori mai mult decît cele prezentate la al II-lea Congres de studii hispanice (20—25 august 1965, Nijmegen—Olanda) — am în vedere, se înțelege, numai comunicările de lingvistică propriu-zisă ale acestuia (în număr de 16) [1].

Ca și la Strasbourg, au fost ședințe plenare, cu teme și raportori indicați de mai înainte de către organizatorii congresului. Rapoartele, șapte în total (la Strasbourg numai cinci), au avut (mai exact spus ar fi trebuit să aibă) un conținut teoretic general, cu aplicații la domeniul romanic și, pe cît posibil, la alte domenii ale lingvisticii. După titlul lor, cele mai multe îndeplineau această condiție : ,,Probleme generale ale lingvisticii romanice"; ,,Vorbitorul și auditoriul său ideal" ; ,,Evoluția sintactică și forma lingvistică interioară în spaniolă" ; ,,Probleme fundamentale ale onomasiologiei". Și al cincilea : ,,Metoda structuralistă genetică în istoria limbii (încercare de aplicare la istoria limbii portugheze)" ar fi intrat în această categorie, dacă ar fi fost ținut, dar a fost înlocuit, în ultimul moment, din cauză că raportorul desemnat de comitet n-a putut veni, prin unul de geografie lingvistică. Celelalte două rapoarte, intitulate ,,Antroponimie și lingvistică", unul, ,,Stadiul actual al cercetărilor în domeniul limbii catalane", al doilea, au corespuns mai puțin cerințelor de ordin teoretic general, îndeosebi ultimul, care a deșteptat, în schimb, un viu interes printre congresiști, dată fiind situația specială, sub toate aspectele, a celui de-al treilea idiom romanic din Peninsula Iberică.

Delegația țării noastre a fost alcătuită din șase membri, dintre care cinci au ținut comunicări, bine primite de către participanții, în general numeroși, la ședințele respective, iar unul a prezentat primul dintre rapoartele menționate mai sus. Grație bunăvoinței comitetului de organizare, au putut fi citite, în diverse secții, după conținutul lor, încă zece comunicări românești, întocmite de tineri cercetători care n-au fost prezenți acolo. Țin să subliniez faptul că o bună parte din contribuțiile noastre au avut teme de lingvistică romanică propriu-zisă, în sensul că nu s-au limitat la limba română, ci ori au pus-o pe aceasta alături de altă sau de alte limbi romanice, spre a compara și interpreta faptele supuse discuției, ori au tratat chestiuni aparținînd altor teritorii ale Romaniei, afară de cel oriental al acesteia.

Toate comunicările românilor s-au bucurat de o primire favorabilă, iar raportul a cîștigat adeziunea marii majorități a congresiștilor, datorită ostenelii autorului de a păstra un anumit

---

[1] Această disproporție surprinzătoare are nevoie de o explicație. La Nijmegen, marea majoritate a contribuțiilor au fost de istorie și critică literară (81), la care s-au adăugat cîteva de istorie propriu-zisă. Afară de asta, numeroși specialiști în domeniul ibero-romanic de origine spaniolă și portugheză au preferat, din motive financiare, să vină cu comunicări la Madrid.

echilibru între cele două mari direcţii ale lingvisticii romanice actuale : tradiţionalism şi structuralism, pe care adepţii zeloşi ai fiecăreia le consideră antagonice.

Membrii delegaţiei noastre au fost bine primiţi şi din punctul de vedere al relaţiilor pur umane. Numeroşi lingvişti spanioli ne-au vizitat în ultimii 6—7 ani ţara ca participanţi la cursurile de la Sinaia (unii şi la Colocviul romaniştilor din 1959) şi s-au ataşat foarte sincer de noi. Aşa se explică, între altele, schimbul viu de publicaţii, nu numai personale, ci şi colective, care se dezvoltă mereu. Am avut prilejul să cunoaştem mulţi alţii, printre ei destui cu interes ştiinţific pentru limba şi literatura noastră [2]. Astfel s-au lărgit şi s-au strîns legăturile atît personale, cît şi profesionale, dintre cele două arii extreme ale lumii romanice. Acelaşi lucru se poate spune despre relaţiile cu diverse alte regiuni ale Europei, ca şi ale altor continente, prin reprezentanţii lor la acest congres, care, sub raportul participării, a întrecut, cu siguranţă, pe toate cele zece de pînă acum.

În una dintre şedinţele plenare s-a prezentat, ca de obicei, o dare de seamă despre activitatea Societăţii de lingvistică romanică în decursul celor trei ani scurşi de la ultima reuniune a membrilor ei şi s-a pus problema locului unde urmează să se ţină, în 1968, viitorul congres. Deşi la Strasbourg (1962) hotărîrea cu privire la acest foarte important punct al ordinii de zi s-a luat prin votul membrilor Societăţii prezenţi, de astă dată, biroul, în vechea lui formaţie, a făcut aşa-zicînd uz de dreptul lui, foarte vag formulat în unul dintre articolele statutului, dar suprimat pe cale indirectă destul de clar ca interpretare într-un articol unde se vorbeşte despre atribuţiile adunării generale, şi a decis ca problema să fie rezolvată prin corespondenţă, aşa cum s-a hotărît în 1959 la congresul de la Lisabona. Delegaţia noastră, susţinută de numeroşi congresişti, a combătut punctul de vedere al biroului, bazîndu-se, în primul rînd, pe sistemul practicat în toate cazurile similare, acela că adunarea generală, care alege biroul, are drepturi mai mari decît acest simplu exponent al ei. S-a mai adus argumentul că, dintre cele două sedii propuse pentru viitorul congres (Nisa şi Bucureşti), ultimul trebuie să aibă precădere, întrucît Republica Socialistă România este singura ţară de limbă romanică unde n-a avut loc o reuniune a membrilor Societăţii [3]. Faţă de aceste şovăiri ale biroului — rămas aproape mereu acelaşi de foarte multă vreme (în 1956, la Florenţa, cu privire la acest punct adunarea generală a decis), s-a cerut şi acceptat modificarea statutului, pe bază de propuneri din partea membrilor, care trebuie prezentate pînă la 1 aprilie 1966, urmînd ca aprobarea lui în formă definitivă s-o dea adunarea generală la viitorul congres.

În sfîrşit, au fost aleşi trei membri noi în birou, repartizaţi pe „arii“ de ordin extralingvistic : un reprezentant al Portugaliei, unul al R. F. Germane (care era deja reprezentată, şi destul de bine, cantitativ vorbind) şi unul al Republicii Socialiste România.

Octombrie 1965

Iorgu Iordan
Institutul de lingvistică
Bucureşti, Calea Victoriei 194

[2] Am aflat cu prilejul acesta că, la Universitatea din Murcia, rectorul însuşi ţine cursuri de română şi că printre materiile care pot fi alese pentru examenul de licenţă în Filologia romanică figurează şi limba noastră.

[3] În Franţa s-au ţinut pînă acum patru, dintre care unul tot pe... Coasta de Azur, adică la Nisa.

8. c. 5010

AL II-LEA CONGRES AL HISPANIŞTILOR

Între 20—25 august 1965 a avut loc la Nijmegen (Olanda) al II-lea Congres al Asociaţiei Internaţionale a Hispaniştilor (primul congres a avut loc în 1962 la Oxford). Au participat aproape 200 de savanţi, specialişti în domeniul literaturii, limbii şi istoriei hispanice, din 28 de ţări. Delegaţiile cele mai bine reprezentate au fost cele din Anglia, S.U.A., R.F.G., Franţa şi, bine înţeles, din ţara organizatoare. România a fost reprezentată de acad. Iorgu Iordan şi Marius Sala, cercetător principal la Institutul de lingvistică din Bucureşti, amîndoi membri ai asociaţiei care a organizat acest congres.

Tematica congresului a fost largă. Aceasta reiese atît din subiectele tratate în rapoartele prezentate în şedinţele plenare, cît şi din comunicările citite în şedinţele pe secţii. Rapoartele au fost întocmite, la cererea comitetului organizator, de următorii savanţi : Angel Rosenblat (Caracas, Venezuela), *Contacte interlingvistice în lumea hispanică : spaniola în limbile indigene din America* ; Rafael Lapesa (Madrid), *Tema morţii în ,,Libro de Buen Amor''* ; Raimundo Lida (Cambridge, S.U.A.), *Două ,,Sueños'' de Quevedo şi un prolog* ; Edward Wilson (Cambridge, Anglia), *Noi documente asupra controverselor teatrale : 1650—1681* ; Lewis Henke (New York), *,,El Otro Tesoro de Indias'', Opere istorice spaniole despre Lumea Nouă.* Dintre comunicări, cea mai mare parte au avut ca temă probleme de literatură spaniolă (medievală şi, într-o măsură mai mică, contemporană).

Comunicările de lingvistică, în număr de 15, au tratat probleme de istorie a limbii spaniole şi de dialectologie spaniolă. Una dintre cele mai discutate a fost aceea a raporturilor dintre rolul factorilor interni şi cel al factorilor externi în evoluţia idiomurilor hispanice. Prof. Angel Rosenblat în raportul citat, la fel ca şi Isaac Bar-Lewaw (Universitatea Saskatchewan Saskatoon, Canada), în comunicarea ,,Vestigii ale limbii nahuatl în spaniola din Mexic'' sau Henry Besso (Washington) în lucrarea ,,Cauzele decăderii iudeospaniolei'' au insistat asupra rolului exercitat de factorii externi, în timp de Juan Lope Blanch (Universidad Nacional de México) ,,Influenţa limbilor indigene în lexicul spaniol vorbit în México'', acad. Iorgu Iordan ,,Paralele lingvistice româno-spaniole'' şi Marius Sala ,,Organizarea unei noi norme spaniole în iudeospaniolă'' au subliniat importanţa factorilor interni în istoria spaniolei sau, în cazul comunicării acad. Iorgu Iordan, în evoluţia spaniolei şi a românei. Dintre celelalte comunicări care au tratat probleme de istorie a limbii spaniole menţionăm : David Griffin (Universitatea Ohio, S.U.A.) ,,Arhaisme dialectale mozarabe şi Romania occidentală'', Humberto López Morales (Universitatea Texas, S.U.A.) ,,Elemente leoneze în limba din teatrul pastoral al sec. XV şi XVI'', Augustin Maissen (Universitatea Syracuse, S.U.A.) ,,De la Alpi la Pirinei : aspecte comparative ale toponimiei retico-hispanice''. Pe lîngă acestea, au existat şi altele

consacrate unor chestiuni de amănunt. Mai puţin numeroase au fost comunicările care au prezentat aspecte ale spaniolei contemporane. Cea mai interesantă din această grupă a fost comunicarea lui Manuel Criado de Val (Madrid) ,,Vorbirea actuală din Madrid ; condiţiile de studiere a ei". Autorul a arătat metodele întrebuinţate de un institut de limbă spaniolă din Madrid pentru culegerea unor texte cuprinzînd fapte de vorbire populară. Remarcăm şi comunicările prezentate de Henri van Wijk (Leiden, Olanda) ,,Unele aspecte morfologice şi sintactice ale vorbirii din Honduras" şi de Sven Skydsgaard (Copenhaga, Danemarca) ,,Analiză sintactică a unor construcţii cu infinitivul în limba spaniolă (prepoziţie/conjuncţie + infinitiv)".

Comunicările delegaţiei noastre au fost primite cu interes atît datorită temelor tratate, cît şi metodei întrebuinţate. Acestei atitudini favorabile se explică şi faptul că acad. Iorgu Iordan a fost ales în Comitetul de conducere al Asociaţiei Internaţionale a Hispaniştilor, întrunind cele mai multe voturi (96 din 118). Au urmat Antonio Alatorre (México), Francisco López Estrada (Sevilla, Spania), Charles Aubrun (Paris), Werner Kraus (Leipzig).

Congresul de la Nijmegen a însemnat pentru delegaţia română un succes care merită a fi înregistrat.

Octombrie 1965

Marius Sala
Institutul de lingvistică,
Bucureşti, Calea Victoriei 194

SORIN STATI, *Cuvinte româneşti, o poveste a vorbelor*. Bucureşti, 1964, 206 p.

În ţara noastră, problemele limbii sînt astăzi în atenţia unui public larg, ceea ce se dovedeşte nu numai cu tirajele considerabile ale cărţilor de ştiinţă din domeniul nostru, ci, mai ales, cu interesul sporit pentru rubricile din publicaţiile cotidiene şi săptămînale, pentru emisiunile de radio, pentru lecţiile la Universitatea Populară etc. Numărul de scrisori trimise de nespecialişti poate părea uimitor.

Fără îndoială, difuzarea publicaţiilor de specialitate şi chiar creşterea numărului de specialişti nu sînt cu totul lipsite de legătură cu interesul maselor faţă de ştiinţă. De aceea consider că este datoria lingviştilor să întărească acest interes, să ajute la dezvoltarea lui, publicînd lucrări originale sau chiar de simplă popularizare, în orice caz pe înţelesul oricui.

La îndeplinirea acestei datorii contribuie de mai multă vreme Sorin Stati, în special prin articolele pe care le publică în fiecare săptămînă în „Flacăra". În general trebuie să spun că practica gazetăriei este foarte utilă pentru oamenii de ştiinţă, deoarece îi deprinde să scrie simplu, chiar atunci cînd au de expus teorii originale şi complicate.

Cele spuse pînă aici sînt suficiente ca să se înţeleagă că aprob ideea lui Sorin Stati de a publica o carte de istorie a vocabularului destinată unui public larg. Subiectul este bine ales, căci lexicul este partea cea mai accesibilă şi totodată cea mai interesantă pentru nespecialişti. Autorul, la rîndul lui, este bine cunoscut din munca de cercetare şi s-a priceput să prezinte istoria cuvintelor în chip interesant. Socotesc deci că lucrarea şi-a ajuns scopul.

Din punctul de vedere al cititorului nu am de reproşat altceva decît greşelile de tipar, destul de numeroase : *Utopia* n-a apărut în 1916, ci în 1516 (p. 66) ; în loc de *prospasti* trebuie citit *propasti* (p. 74 ; în general lipsesc semnele diacritice la cuvintele slave) ; dacă se scrie turc. *tütüncü*, trebuia scris şi *çeşme, fişek*, nu *ceşmé, fişec* (aceeaşi pagină) ; apoi (la p. 76), *brişcă*, cules în loc de **bişcă*, face textul de neînţeles ; mai citez numai *stare de piatră* în loc de *stane de piatră* (p. 120).

Din punctul de vedere al lingvistului aş vrea să fac în continuare cîteva observaţii. Din practica mea ştiu că foarte mulţi vorbitori sînt interesaţi în special de problemele sinonimiei şi omonimiei şi ar fi tentaţi să elimine din limbă toate potrivirile de sens sau de formă între cuvinte, ceea ce aduce unele daune limbii. Mă tem că felul în care Sorin Stati discută omonimia îi va încuraja. În foarte puţine cazuri putem căpăta convingerea că un cuvînt a dispărut din cauza omonimiei : cîţi vînzători de păcură au existat în ţara noastră în vremea cumanilor sau

a pecenegilor, pentru ca numele lor să fi obligat la înlocuirea lui *păcurar* cu *cioban* (p. 19)? Este de neînchipuit că *amare* a dispărut în româneşte numai pentru că persoana I sing. a ind. prez. se putea confunda cu a lui *avea* (să nu uităm că **aib* era sprijinit de *aibi*, *aibă*, care se menţin pînă azi, ceea ce constituia o slăbiciune pentru *am*, dacă ar fi fost în concurenţă cu persoana întîi a lui *avea*); s-ar fi putut reface o formă de persoana întîi şi în orice caz am aştepta să se fi păstrat vreun derivat. Ce dovadă avem că a existat *carus* în româneşte pe vremea cînd nu se confunda cu *carrus*? Să nu uităm că *rr* a lăsat pînă astăzi urme acolo unde a existat (pl. *cară*). Oare într-adevăr *audere* a dispărut pentru că se confunda cu *audire*? Dacă se păstra, trebuia să rămînă sub forma *ausare*. Dar e caracteristic că de la nici un verb semideponent nu s-a păstrat în româneşte nimic, nici măcar derivate : ele aparţineau unui stil relativ înalt. O singură dată într-un text vechi apare *deşira* în loc de *deşidera* : de aici se trage concluzia că *a deşidera* a dispărut pentru că se confunda cu derivatul de la *şir*, *deşira*. Nu tăgăduiesc că în unele cazuri omonimia poate duce la eliminarea cuvintelor, dar aceste cazuri sînt în orice caz rare.

Iată în continuare alte observaţii, în ordinea paginilor. Nu mi se pare probabil ca fr. *route* (*uia rupta*) să fi însemnat „drum prost" (p. 25), ci mult mai curînd este „croit", prin tufişuri etc. Schimbarea lui *ń* în *m* în *mulţam* din *mulţi ani* (p. 52) ar fi inexplicabilă, dacă n-am porni de la verbul *mulţămi* < *mulţăńi* (ca *miel* < *ńel*), ceea ce înseamnă că *mulţam* vine din *mulţămi* şi nu invers. Explicaţia lui *snob* prin *sine nobilitate* (p. 61) este de aceeaşi factură ca a lui *Nămăieşti* din *nemo est* : *snob* a însemnat întîi „cizmar". Afirmaţia că legătura etimologică dintre *a plăcea* şi *plăcintă* nu se mai simte (p. 78) este prea categorică, vezi formula glumeaţă *ce, e plăcintă, să-mi placă*?(B. Ph., V, 1938, p. 170). *A face curte* se explică desigur nu prin faptul că la curtea regelui se găsea modelul pentru politeţe (p. 86), ci prin aceea că *faire la cour* însemna „a face oficiul de vasal stînd în jurul seniorului". Explicarea lui *nucleu* prin lat. *nucellus* „nucă mică" (p. 103) trece cu vederea existenţa în latină a lui *nucleus*, cu înţelesul de „sîmbure".

Nu înţeleg bine întrucît lărgirea înţelesului ar fi o „tendinţă" în semantică (p. 90) şi dacă nu cumva se socoteşte că şi îngustarea este o tendinţă (cum ar reieşi din paginile următoare). Ar trebui lămurit ce se înţelege prin tendinţă.

În sfîrşit, o critică la adresa Editurii Ştiinţifice. Aproximativ în acelaşi timp cu „Cuvintele româneşti" s-au tipărit „Numele de persoane", lucrarea mea. Se înţelege că atunci cînd e vorba de explicat valoarea primitivă a numelor vechi, părerile pot diferi ; dar în lucrări adresate marelui public şi scoase în acelaşi an de aceeaşi editură, n-ar trebui să existe diferenţe prea mari. După părerea mea, ar fi fost datoria editurii să ne atragă atenţia asupra faptului că în unele pasaje cărţile noastre tratează cam acelaşi conţinut şi să ne ceară să ne punem de acord asupra unei expuneri unitare măcar în linii mari.

După aceste cîteva observaţii, nu-mi rămîne decît să salut apariţia cărţii, cu dorinţa să nu rămînă unica de acest fel.

Septembrie 1965

Al. Graur
Facultatea de limbi clasice şi romanice, Bucureşti, Str. Edg. Quinet 7

Limbă şi Literatură, vol. VI, 1962, 495 p.; vol. VII, 1963, 451 p.

Din cuprinsul volumelor VI şi VII, editate de Societatea de ştiinţe istorice şi filologice din Republica Socialistă România prezentarea de faţă se opreşte asupra unor studii şi articole aparţinînd secţiei de limbă.

O notă comună a majorităţii acestor articole este interesul pentru problemele de gramatică actuală a limbii noastre : se aduc în discuţie aspecte teoretice importante, referitoare la unele capitole de morfologie şi sintaxă românească, insuficient clarificate pînă în prezent, se propun soluţii practice originale în legătură cu unele probleme mult dezbătute în literatura noastră de specialitate. Date fiind caracterul şi importanţa tematicii acestor articole, mi se pare util ca observaţiile sugerate de lectura lor să cuprindă — acolo unde este cazul — şi confruntarea cu punctul de vedere al Gramaticii noastre recent apărute[1], mai ales pentru că unele din ideile cuprinse în articole au fost însuşite de actuala Gramatică, iar altele infirmate.

În primul articol, din vol. al VI-lea, intitulat *Părţile principale ale propoziţiei*, acad. Al. Graur ajunge la concluzia că predicatul este mai important decît subiectul, prin el realizîndu-se în mod obişnuit predicaţia, care constituie esenţa propoziţiei. Concluziile teoretice privitoare la raportul ierarhic dintre subiect şi predicat din punctul de vedere al importanţei pentru propoziţie au fost acceptate şi însuşite de către noua Gramatică (vol. II, p. 74—75). Negînd, pe bună dreptate, existenţa predicatului verbal multiplu, autorul lasă însă nelămurită problema predicatului multiplu nominal, despre care nu ni se spune nimic (vezi *Gram. Acad.*, vol. II, p. 99).

Articolul *Atributul predicativ în limba română*, de Gh. H. Dragomirescu, aduce în discuţie aspecte noi legate de istoria, morfologia, sintaxa şi valorile stilistice ale acestei părţi de propoziţie cu dublă determinare, mult discutată în revistele de specialitate. În privinţa denumirii părţii de propoziţie respective, cred că termenul de *atribut predicativ*, adoptat de autor în virtutea tradiţiei (acesta fiind numele consacrat de gramaticile latine întrebuinţării adverbiale a unui adjectiv care rămîne variabil) este preferabil celui de *element predicativ suplimentar*, folosit de actuala gramatică, fiind mai adecvat specificului acestei părţi de propoziţie. Sînt demne de reţinut unele amănunte de ordin istoric-stilistic, dar în analiza faptelor actuale, sub raportul morfologic şi sintactic, articolul e mai puţin complet în ilustrarea aspectelor caracteristice. Aşa cum se arată în noua gramatică, elementul predicativ suplimentar nu se exprimă numai printr-un adjectiv, un substantiv precedat de prepoziţia *ca*, sau un gerunziu, ci şi prin substantive fără prepoziţii, sau precedate şi de alte prepoziţii (*cu*, *de*, *drept*) precum şi prin alte părţi de vorbire (vezi *Gram. Acad.*, II, 207—208).

În planul frazei este inexactă limitarea propoziţiei predicative suplimentare numai la existenţa ei pe lîngă un obiect direct al propoziţiei regente ; ea poate determina şi un obiect indirect sau subiectul propoziţiei regente (*op. cit.*, p. 340).

În *Consideraţii asupra diatezelor*, Gh. Trandafir reia unele probleme discutate de către S. Stati în studiul său consacrat diatezelor[2], propunînd unele soluţii teoretice noi în legătură cu conceptele de tranzitivitate, diateză, diateză reflexivă.

Autorul propune o nouă definiţie a tranzitivităţii, care să se bazeze nu pe criteriul sintactic al regimului direct, ci pe sensul etimologic al termenului : trecerea acţiunii asupra unui obiect, indiferent dacă acesta are funcţia de obiect direct sau indirect (în dativ sau prepoziţional, sau de subiect, în cazul diatezei pasive). Definirea noţiunii de tranzitivitate este dificilă datorită atît polisemiei verbelor cît şi absenţei unor indici gramaticali, a unor trăsături de ordin formal, care să marcheze caracterul tranzitiv sau intranzitiv al verbelor. Nu cred, totuşi, că în definirea tranzitivităţii trebuie să primeze criteriul sensului etimologic al termenului, faţă de cel sintactic, care este esenţial. Aplicarea criteriului semantic ar lărgi nejustificat sfera noţiunii de tranzitivitate, obligînd la precizări inutile în clasificarea verbelor (tranzitive directe, tranzitive indirecte). De asemenea, nu sînt de acord cu afirmaţia că tranzitivitatea este o cali-

---

[1] *Gramatica limbii române*, vol. I şi II, ediţia a II-a revăzută şi adăugită, Bucureşti, 1963.
[2] În LR VII, (1958), 2, p. 39—45.

tate inerentă a verbelor, independentă de cazul obiectului (p. 131). Între tranzitivitate şi diateză există o strînsă legătură, caracterizarea unui verb numai prin tranzitivitate sau intranzitivitate este insuficientă. Caracterul tranzitiv sau intranzitiv al verbului nu poate constitui o calitate inerentă a sa, deoarece un verb poate fi tranzitiv la o diateză şi intranzitiv la alta (vezi S. Stati, în SCL V, (1954), p. 36—40).

În paragraful consacrat diatezei reflexive, fără a se ocupa de valorile specifice acestei diateze, pe care le acceptă în bloc, autorul ridică doar o problemă de terminologie lingvistică : considerînd termenul de diateză reflexivă ca unilateral, propune pe cel de *diateză pronominală* — ca fiind mai corespunzător în baza criteriului formal, întrucît include ambele categorii de pronume (personal şi reflexiv) cu care se compune această diateză. În problema diatezei reflexive, mai puţin precizată şi organizată din punct de vedere formal şi mai puţin omogenă din punct de vedere semantic decît celelalte, actuala gramatică a mers mai departe, făcînd unele corectări şi îmbunătăţiri faţă de ediţia veche, eliminînd unele valori şi stabilind alte clasificări ale lor în cadrul celor trei diateze, fără a se putea afirma că toate aspectele au fost clarificate.

Autorul critică, pe bună dreptate, diferitele definiţii date diatezei în vechea Gramatică a Academiei ca şi în alte lucrări de specialitate, pentru caracterul lor unilateral şi incomplet, găsindu-le nesatisfăcătoare şi defectuoase, dar luarea în discuţie a acestui concept nu se face cu scopul de a propune o nouă definiţie, mai bună, aşa cum ne-am aştepta, ci numai pentru a se reproşa lui S. Stati că definiţia propusă de el în studiile consacrate diatezelor nu este o definiţie nouă, ci a mai fost formulată în lucrări mai vechi de lingvistică străine.

Articolul *Probleme de teorie şi analiză gramaticală* de M. Gabrea încheie seria articolelor de lingvistică din volumul al VI-lea. În prima parte a articolului, plecînd de la unele inconsecvenţe de tratare în vechea gramatică a adjectivelor şi adverbelor provenite din schimbarea categoriei gramaticale, autoarea precizează că este necesar ca în stabilirea valorii morfologice a unui anumit cuvînt să se aibă în vedere nu numai criteriul sintactic, ci şi cel semantic şi flexionar. Pe baza aplicării celor trei criterii aflate în interacţiune ea demonstrează că adjectivele provenite din pronume au morfologic valoare de adjectiv, iar sintactic ele sînt atribute adjectivale. Actuala gramatică corectează inconsecvenţele şi concluziile primei ediţii, înglobînd adjectivele pronominale în cadrul Atributului adjectival la sintaxă, alături de celelalte atribute adjectivale provenite din alte părţi de vorbire decît adjectivul propriu-zis (vezi vol. II, 115, 117).

O precizare utilă, dar de care nu s-a ţinut seama, se referă la adverbele provenite prin schimbarea categoriei gramaticale, din substantive sau adjective. În vechea gramatică, ca de altfel şi în cea apărută recent, discutîndu-se despre adverbele provenite prin schimbarea categoriei gramaticale, se arată că ele reprezintă forme identice cu părţile de vorbire din care provin, deosebindu-se de acestea „numai prin schimbarea întrebuinţării lor" (*Gram. Acad.*, ed. a II-a, vol. I, 302), deci numai prin funcţia lor sintactică, fără modificarea aspectului morfologic, ceea ce este inexact căci, aşa cum constată autoarea, se ignorează un indice gramatical important — neflexibilitatea — adjectivul devenind neflexibil prin adverbializare. Luarea în consideraţie a acestor indici gramaticali ai adverbializării poate fi utilă în analiza sintactică a propoziţiilor subordonate care au ca element regent un substantiv adverbializat, propoziţii care nu sînt atributive circumstanţiale [3], dar nici circumstanţiale temporale apozitive aşa cum le numeşte autoarea (la p. 140). Gramatica nouă nu lămureşte nici ea natura acestor construcţii de tip apoziţional, dependente de un regent adverbializat (ex. de tipul : Tătarii *îi* prigoneau *toamna, cînd erau graşi.* Sadoveanu, *Nicoară Potcoavă*, 267 ; *Noaptea cînd vor*

[3] El. Carabulea, *Atributiva circumstanţială*, în SCL X, (1959), 3, p. 352.

adormi toţi, să punem poştă la talpe cui vom şti noi. Creangă, *Opere*), omiţîndu-le din capitolul propoziţiilor circumstanţiale de timp, ca şi din cadrul propoziţiei apozitive, deşi se recunoaşte funcţia propoziţiei apozitive de a determina un adverb sau o locuţiune adverbială (vol. II, 282).

În partea a doua a articolului, definind părţile de propoziţie complexe, autoarea precizează că prin acest termen nu are în vedere părţile de propoziţie exprimate prin locuţiuni, ci acele îmbinări indivizibile din punct de vedere sintactic — ca şi locuţiunile, dar net deosebite de acestea prin marea lor varietate şi mai ales prin gradul lor de mobilitate lexico-morfologică (141)[4]. Despre părţi de propoziţie dezvoltate (sau complexe), vorbeşte şi ediţia nouă a Gramaticii (p. 81—85), dar într-o accepţie diferită de cea de mai sus, înţelegîndu-se prin acestea, în primul rînd, cuvintele compuse, locuţiunile precum şi alte tipuri de construcţii care pun probleme specifice (construcţiile absolute, infinitivele relative etc.). Analiza diferitelor tipuri de îmbinări de cuvinte este o problemă dificilă ; ea nu a fost făcută pînă acum deşi studiul istoric al îmbinărilor are o deosebită însemnătate nu numai pentru gramatică ci şi pentru formarea cuvintelor[5].

Interpretarea unui grup de cuvinte ca îmbinare liberă sau complexă sau ca locuţiune are consecinţe pentru analiza părţilor secundare de propoziţie. Întrucît locuţiunile verbale şi adverbiale în primul rînd, sînt îmbinări de cuvinte caracterizate prin unitate semantică şi gramaticală, înglobarea lor în categoria părţilor de propoziţie complexe (aşa cum procedează actuala gramatică) este, cred, nejustificată. În articol se dau exemple de îmbinări sintactice indivizibile, grupate în : atribute complexe, nume predicative complexe sau atribute predicative complexe, bazate pe sintagme specifice limbii noastre, dar construcţiile discutate nu sînt omogene, caracterul indivizibil din punct de vedere sintactic al unor îmbinări fiind discutabil.

Din cuprinsul volumului VII semnalăm articolele de stilistică semnate de L. Gáldi : *Observaţii asupra prozei ritmice a lui M. Eminescu* şi Gh. Bujor : *Comparaţia la Eminescu*, precum şi articolul lui Gh. N. Dragomirescu intitulat *Auxiliarele modale*, singurul din cadrul secţiei de limbă. În acest articol, autorul deşi critică monografiile anterioare privitoare la aceste verbe[6] pentru concepţia logico-semantică care stă la baza lor, consideră totuşi că hotărîtori în definirea auxiliarelor modale sînt indicii semantici ai acestor verbe (v. p. 240) şi propune în concluzie să se aplice auxiliarelor modale o analiză gramaticală dublată de cea logică (p. 256), numindu-le *auxiliare modale ale predicatului logic*. În afară de o serie de precizări de detalii, privitoare la analiza sintactică a diverselor îmbinări în care apar aceste verbe de modalitate, articolul nu aduce date noi, diferite de cele existente în lucrările anterioare.

În tratarea problemei dificile a auxiliarelor modale, actuala gramatică este inconsecventă. Astfel, dacă în volumul I se arată că ele sînt auxiliare modale datorită unor trăsături gramaticale specifice, care le fac să constituie împreună cu verbul următor un complex cu sens unitar (I, p. 204), în volumul al II-lea se recomandă analiza separată a complexului (trebuie (pot) + infin. (conjunctiv)), conferindu-li-se deci verbelor în discuţie caracter predicativ,

---

[4] Pentru caracterizarea acestor unităţi sintactice indivizibile cu sens de adjectiv, Gh. Dragomirescu foloseşte termenul de *expresie adjectivală perifrastică*, înţelegînd, ca şi M. Gabrea, acele construcţii care nu se pot analiza din punct de vedere lexico-semantic dar cu o varietate lexico-gramaticală relativă, exprimînd întocmai ca şi adjectivul, o singură idee adjectivală, pe care n-o putem desface în alte unităţi sintactice, ex. : *cu fruntea înclinată*, p. 107.

[5] I. Rizescu, *Observaţii asupra îmbinărilor de cuvinte*, în LR (1962), 6, p. 552 şi urm.

[6] V. Guţu, *Semiauxiliarele de mod*, în „Studii de gramatică", vol. I, p. 57—83 ; Nedioglu, *Predicatul verbal*, în „Limba română"...

întrucît „în unele situaţii ar părea că formează împreună cu verbul următor un predicat verbal compus, dar categoria predicatului compus nu e suficient de ferm delimitată gramatical" (II, 98). Numindu-le de data aceasta verbe de modalitate (şi nu auxiliare ca în vol. I) Gramatica Academiei nu înlătură în acest fel contradicţia flagrantă existentă în tratarea diferită a acestor verbe ; se impune cu necesitate găsirea unui punct de vedere unitar pentru evitarea confuziilor care apar în analiza sintactică.

Iunie 1965

E. Berea
Facultatea de limba şi literatura română, Bucureşti, Str. Edg. Quinet 7

Computational linguistics, vol. II. Computing Centre of the Hungaricu Academy of Sciences, Budapest, 1964

Al doilea volum din „Computational linguistics", publicaţia Centrului de Calcul al Academiei R. P. Ungară se deschide cu articolul lui S. Abraham, *Un studiu formal al gramaticilor generative* (partea I). El tratează despre diferite tipuri de gramatici generative, care pe baza unui dicţionar şi a regulilor date, pot genera orice propoziţie corect construită dintr-o limbă dată. Sînt discutate gramaticile constituenţilor imediaţi, arătîndu-se cauzele care le fac inadecvate pentru descrierea completă a limbilor naturale, fie că dau pentru unele propoziţii doar o descriere structurală neintuitivă, fie că nu ţin seama de context.

Autorul discută şi gramatica generativă transformaţională propusă de Noam Chomsky, care deasupra nivelului constituenţilor imediaţi are şi un nivel transformaţional. Regulilor transformaţionale nu li se aplică restricţiile nivelului constituenţilor imediaţi : simbolurile se pot repeta de mai multe ori, regulile pot fi aplicate la structura constituenţilor imediaţi ai propoziţiei, se pot genera propoziţii, aplicînd regulile la mai multe şiruri de simboluri.

L. Dezsö studiază unele probleme ale limbii intermediare. Ni se pare retorică părerea autorului cu privire la rostul construirii LI (v. p. 21), deoarece A. D. Booth a demonstrat încă în preistoria TA că traducerea din n limbi cu ajutorul LI este mai rentabilă. În timp ce TA fără LI cere A_n^2 (aranjamente de n luate cîte 2), adică n (n — 1) algoritme de traducere, cu ajutorul LI numărul lor se reduce la 2 n algoritme.

Studiind diferitele modele de LI, Dezsö ajunge la concluzia cu privire la inexistenţa laturii materiale formale proprii a LI (p. 33). O astfel de concluzie se întemeiază pe ipoteza după care LI nu ar fi rezultatul unei analize independente, nici premiza unei sinteze independente (pp. 24—25), ceea ce ni se pare neeconomic.

L. Dezsö prezintă într-o formă succintă lucrările grupului de la Praga de sub conducerea lui P. Sgall. Sînt interesante şi originale încercările de concretizare a acestei scheme.

Articolul lui P. Sgall, din Praga, *Limba intermediară în traducerea automată şi teoria gramaticii* este rezumatul unui articol apărut în limba cehă în anul 1963. LI trebuie elaborată astfel încît algoritmul de transpunere din limba naturală în cea intermediară să nu fie mai complicat decît traducerea binară. Pentru aceasta limba intermediară trebuie să aibă o gramatică simplă şi să nu conţină fenomenele omonimiei şi sinonimiei.

Şcoala din Praga (Mathesius, Havránek) studiind relaţia dintre formă şi funcţie stabileşte relaţiile dintre acţiune, agent, obiect, adjunct liber etc., cărora le-ar corespunde în majoritatea limbilor europene predicatul, subiectul, complementul direct, complementul indirect. Ele nu sînt identice în toate limbile naturale, dar diferenţele la acest nivel semantic sînt mai mici decît la cel morfologic (formal). Pentru a exclude omonimiile constructionale din LI este

necesar ca şirurile sale terminale să conţină pe lîngă unităţi lexicale şi morfologice (argumente) şi simbolurile relaţiilor sintactice (functori).

În acelaşi volum se publică două articole consacrate unor probleme concrete ale TA din limba rusă în maghiară şi invers : I. Agocs şi D. Varga, *Legătura reciprocă a elementelor relaţionale ale substantivelor (nomina) din limbile rusă şi maghiară* şi I. Botos, *Experienţe de segmentare automată a textului în T.A. din limba rusă în limba maghiară.*

Primul este un amplu studiu tipologic, fapt pe care autorii îl afirmă numai pe jumătate : „compararea binară a limbilor este de folos şi în elaborarea categoriilor LI" (p. 63). Aceeaşi inconsecvenţă îi face pe autori să citeze necritic pe J. Balassa (p. 64), cu privire la inexistenţa în limba maghiară a cazurilor, afirmaţie în contradicţie flagrantă cu bine cunoscutele teze ale lui L. Antal.

Autorii studiază pe baza a nenumărate exemple corespondenţa dintre cazurile declinării ruse şi formele maghiare traduse corespunzătoare. Astfel se subliniază natura sintactică a relaţiilor studiate, arătîndu-se că diversificarea constatată este cauzată de motive extramorfologice (sintactice, v. p. 67). Tabelele publicate au o oarecare inconsecvenţă : introducerea unor expresii idiomatice, nediferenţierea unor cazuri speciale (genitivul precedat de negaţie în limba rusă).

Articolul lui I. Botos prezintă idei cunoscute în lingvistica de astăzi. Autorul porneşte de la definiţia clasică în gramatica distribuţională, că unitatea naturală pentru segmentare este cea cuprinsă între două blancuri (p. 182). Ni se pare însă nejustificată ideea segmentării treptate (în trei etape) — v. p. 182. Nu se poate face referire la lucrarea lui M. Zarechnak, deoarece lingvistul american deosebeşte aceste nivele, pornind de la unităţi macrosintactice.

Modelul de segmentare propus de Botos, prin faptul că admite propria sa variaţie dimensională, prin necesitatea de a fi descris în modificare nedeterminabilă formal, pune probleme în legătură cu algoritmizarea sa ; astfel, el numeşte segment de gradul I acele porţiuni ale limbii iniţiale a căror analiză oferă *o cantitate suficientă* (subl. ns.) de informaţie pentru sinteza în limba finală (v. p. 183).

J. Klauszer, în *Unele probleme ale sintezei formelor nominale maghiare*, prezintă un algoritm de sinteză al substantivelor terminate în vocale şi în 11 consoane, stabileşte dicţionarul de frecvenţă pentru formele paradigmatice a 700 substantive, luînd în considerare ultimele 4 sau 5 litere ale acestora ; acest material a fost completat parte prin exemple originale, parte cu un dicţionar de rime.

S-a stabilit că următoarele trei cazuri sînt caracteristice pentru declinarea maghiară, întrucît determină schimbări în structura rădăcinii şi implică vocale de legătură : acuzativ singular, nominativ plural, genitiv singular persoana a III-a. Luînd în considerare variantele palatale-velare, s-au determinat 21 de tipuri de declinare. Algoritmul acestora dă naştere la unele forme, care mai trebuie completate cu un program, care schimbă terminaţiile conform cerinţelor armoniei vocalice în limba maghiară.

În vederea clasificării substantivelor în cele 21 de tipuri de declinare stabilite, s-au avut în vedere ultima şi penultima literă, numărul de silabe din cuvînt (una sau mai multe), felul armoniei (palatal sau velar) etc. S-au mai studiat terminaţiile de o singură literă şi s-au stabilit „excepţiile" la regulile de mai sus.

Scopul articolului lui Gy. Hell, *Cele două nivele de analiză sintactică în analiza mecanică a textelor în limba rusă*, este de a stabili interacţiunile gramaticale ale cuvintelor unei propoziţii corecte şi din punctul de vedere al conţinutului. Acesta este însă un deziderat ideal şi de aceea algoritmele pot doar să tindă spre o eliminare aproximativă a ambiguităţilor gramaticale.

Analizele generative bisectează propoziţia în grupuri nominale şi în grupuri verbale. Această împărţire — în algoritmul de faţă — se obţine la un nivel mai înalt al analizei, după o grupare preliminară.

Prima grupare se face în structuri nominale, care pot fi aduse în legătură cu predicatul numai cu ajutorul altor cuvinte, dar care nu conţin nici o caracteristică a vreunei legături cu acesta şi în elemente care sînt în directă legătură cu predicatul.

Primul nivel de analiză este cel structural, şi se bazează pe acord şi concordanţe ; celălalt este cel sintactic, şi se bazează pe relaţia de dominare. Prima analiză se bazează pe regulile de acord şi concordanţă din limba rusă, pe utilizarea virgulei, pe ordinea cuvintelor din grupul substantival. În cadrul acestei analize se obţine clasificarea fiecărui cuvînt ca făcînd parte fie dintr-o structură nominală, fie dintr-una verbală. Cea de-a doua analiză stabileşte relaţiile dintre grupurile de cuvinte determinate anterior pe baza relaţiei de dominare, sau a trăsăturilor semantice şi specifică calitatea acestor interconexiuni în lumina cerinţelor limbii finale.

Articolul *Unele aspecte semantice ale traducerii automate din limba rusă în limba maghiară*, semnat de Gy. Sipöczy începe cu exemplificarea unor morfeme unde analiza morfologică a cuvintelor în sine nu ne poate duce la rezultate şi este nevoie să se cerceteze cuvintele învecinate din context. În acest caz se analizează construcţiile atributive în care atributele se acordă cu substantivele respective precum şi construcţiile predicative. Se mai descrie unele cazuri în care analiza morfologică nu poate furniza datele necesare analizei sintactice. În aceste cazuri este necesară o analiză semantică.

Cazurile cele mai frecvente care necesită o analiză semantică sînt pentru limba rusă : substantivele cu terminaţii de nominativ şi acuzativ, relaţiile posesive, verbele reflexive şi construcţiile prepoziţionale.

Volumul mai cuprinde un supliment în care se includ articolele informative ale lui F. Kiefer, F. Papp şi M. Stein.

Iulie 1965

Paul Schveiger
Facultatea de filologie, Cluj, Str. Horia 31

Erica Nistor-Domonkos,
Cartimex, Bucureşti

MARCEL WEBER, *Contributions a l'étude du diminutif en français moderne. Essai de systematisations.* Zürich, 1963, 141 p.

Lucrarea de doctorat a lui Marcel Weber îşi propune să studieze diminutivele din franceza modernă sub mai multe aspecte. Autorul dă o clasificare tipologică şi semantică a diminutivelor din limba franceză pe baza unei analize minuţioase a exemplelor : discută raportul diminutivelor cu cuvîntul-bază, legătura cu contextul etc.

În prima parte a lucrării, autorul face unele consideraţii generale cu privire la derivarea diminutivală.

Fenomenul de diminutivare este socotit ca fiind o mişcare de particularizare, care corespunde uneia din mişcările gîndirii (de la general la particular). Credem că această mişcare de particularizare nu trebuie generalizată în cazul diminutivelor în toate limbile, dar ea poate caracteriza diminutivele din franceză, care au tendinţa de a se specializa, de a-şi îngusta cît mai mult sfera semantică.

Autorul arată că dacă definiţiile date diminutivării nu concordă în privinţa conţinutului, concordă în schimb în ceea ce priveşte forma, de unde rezultă că diminutivele constituie o categorie semantică legată de unele sufixe derivative. Diminutivul este o formă sintetică, secundară, derivată, marcată, în opoziţie morfologică şi semantică cu o formă primară nemarcată (p. 12).

Această caracterizare formală dată categoriei diminutivelor este prea largă, în ea putînd fi înglobate şi alte categorii de derivate caracterizate prin aceeaşi opoziţie cu cuvîntul-bază. În privinţa definirii conţinutului diminutivelor, autorul are dreptate, şi demonstrează în a doua parte a lucrării, că acestei categorii nu-i este proprie numai noţiunea de ,,mic'', ci şi o serie de alte noţiuni, ceea ce face dificilă o definiţie precisă a conţinutului categoriei.

Întrebarea dacă diminutivele sînt o categorie lexicală sau gramaticală este limitată tot la categoria de derivate discutată, deşi problema se pune pentru derivare în general. În privinţa răspunsului la această întrebare, cercetătorii sînt de păreri destul de diferite. Marcel Weber arată că diminutivele sînt o categorie lingvistică, dar nu este necesar să le socotim drept o categorie gramaticală. Mai corect, spune autorul, este să le numim categorie morfo-lexicală, ocupînd un loc de mijloc între lexicologie şi morfologia gramaticală propriu-zisă (p. 12).

Socotim juste observaţiile care exclud derivarea din cadrul gramaticii. Fie că este numită categorie morfo-lexicală, fie altfel, derivarea îşi are particularităţile ei care o deosebesc atît de morfologie cît şi de lexic.

O altă idee generală care apare în cartea discutată este aceea a valorii semantice a sufixelor. De acord cu părerea aproape unanimă, autorul arată că sufixele nu au acelaşi conţinut semantic ca lexemele, dar ele nu sînt lipsite de sens propriu.

Sufixele sînt elemente formale, în cele mai multe cazuri neanalizabile, dotate cu o funcţie semantică generală (abstractă şi clasificatoare). La unele sufixe această funcţie semantică este mai precizată (de exemplu la cele folosite în limbajul tehnic), iar la altele este mai puţin precisă.

Împărţind derivarea în două mari categorii (după O. Bernhard, *La formación de nombres por sufijos en catalán*, Zürich, 1943), în care o categorie este aceea a sufixelor care transformă, modifică sensul cuvîntului-bază (derivation transformatrice, modificatrice ou endo-génique), iar cealaltă categorie este a sufixelor care formează noi concepte (derivation formatrice ou exo-génique), autorul înglobează majoritatea sufixelor diminutive în prima categorie. Aceasta, pentru că în cazul diminutivelor se păstrează continuitatea semantică între bază şi derivat şi categoria gramaticală rămîne aceeaşi (tipul : *maison-maisonette*), spre deosebire de sufixele din grupul al doilea ale căror derivate ies din sfera semantică a bazei (*jardin*, nume de lucru ; *jardinage*, nume de acţiune ; *jardinier*, nume de persoană), modificîndu-li-se clasa lexicală. De fapt, în cazul ambelor categorii sensul bazei se continuă, deşi modificat, dar clasa semantică se transformă în cazul categoriei a doua (numele de lucruri devin nume de acţiune etc.). Există însă şi sufixe diminutivale care modifică conceptul şi categoria gramaticală, deci care se încadrează mai uşor în cea de-a doua categorie de derivare. De exemplu : *galopin* ,,tînăr comisionar'' este derivat de la o temă verbală.

Într-un scurt capitol intitulat *Le suffixal, foyer d'associations oppositives et mémorielles*, autorul arată care sînt caracteristicile sistemului sufixal. Acest sistem este definit în funcţie de o serie de opoziţii interne şi externe. Opoziţiile interne sînt cele dintre bază şi sufix. Un sufix produce efecte de sens diferite după natura cuvîntului-bază (nume propriu sau comun, nume de persoană sau de lucru, nume abstract etc...). Opoziţiile externe sînt cele dintre derivate avînd aceeaşi temă, dar sufix diferit, avînd acelaşi sufix, dar teme diferite. Prin urmare în cazul derivatelor cu acelaşi sufix există opoziţie între teme, iar în cazul derivatelor cu sufixe diferite, dar cu aceeaşi temă opoziţia este între sufixe.

Sufixele intră în cîmpuri semantice analogice. De exemplu : *garçonnet* e făcut după *fillette*, *mobylette*, după *bicyclette*, *petrolette* etc.

Partea a doua a lucrării, care este și cea mai întinsă, conține o analiză amănunțită a derivatelor cu valoare de diminutive din franceza contemporană pe baza unui material bogat, cules din opere literare și din publicistică. Cercetînd varietatea conținutului diminutivelor, autorul infirmă pe de o parte părerea că diminutivele sînt totdeauna legate de ideea de ,,mic", pe de altă parte arată că unitatea diminutivelor nu trebuie căutată în planul semantic, ci în planul mecanic (al formării). Diminutivelor propriu-zise cantitative și calitative li se adaugă nuanțe de sens adesea contradictorii ca : restricție, limitare, slăbire, amputare, subdivizare, fragmentare, subordonare, concretizare, singularizare, tipizare, individualizare, personificare, atenuare, disimulare, imitare, specificare, specializare etc. De exemplu, *maisonnette* poate însemna și ,,casă mică" dar și ,,casă proastă" ; în primul caz diminutivul este un simplu instrument de măsură, în al doilea caz el face o apreciere de valoare.

După sensul temei, diminutivele pot fi peiorative, critice și ironice sau pot avea sens atenuant. De la teme care în general nu permit diminutivarea ca *poète*, *roy*, *prêtre* etc. diminutivele create sînt peiorative : *poétereau*, *roitelet*, *prestolet*. Atunci cînd cuvîntul-bază are sens peiorativ, prin atașarea sufixului diminutival, noile cuvinte pierd sensul pur peiorativ devenind cuvinte familiare cu sens atenuant (se pornește de la teme ca : *coquin*, *monstre*, *demon*, *canaille*, *snob* etc.). Cînd diminutivele pornesc de la teme pozitive sau neutre ele pot exprima lauda sau compătimirea.

Din alt punct de vedere, interesanta clasificare a diminutivelor în relative și absolute permite analizarea acelor cuvinte cu formă diminutivală, dar care nu pornesc decît asociativ de la cuvîntul-bază, neconstituind diminutive propriu-zise ale acestuia. De exemplu : *cheval*-*chevalet*, *lance*-*lancette*. Acest fel de diminutive sînt numite d e r e l a ț i e în opoziție cu cele propriu-zise, care sînt numite a b s o l u t e. Diminutivele de relație sînt metaforice (tipul : *rosette* < *rose*, *languette* < *langue*) sau metonimice (tipul : *épaulette* < *épaule*, *talonette* < *talon*).

Explicarea căii de formare a unor diminutive prin metonimie și sinecdocă are ca efect clasarea minuțioasă a diminutivelor, clasare care duce la relevarea raporturilor variate dintre diminutiv și bază : raportul specie—gen (*noisette* este o specie de *noix*), raportul dintre obiect și substanța din care e format (*anisette* < *anis* ; baza reprezintă esența din care e făcut lichiorul cu numele diminutiv), raportul dintre locul de origine și produs (*espagnolette* ,,un dispozitiv pentru ferestre, produs pentru prima dată în Spania") etc.

La această clasificare se pot face unele observații. Dacă în cazul diminutivelor metonimice legătura dintre temă și derivat este făcută pe bază de asociație chiar de la formare, mai dificilă este situația diminutivelor metaforice, deoarece, în unele cazuri, asocierea s-a putut produce între obiectul denumit metaforic și derivatul propriu-zis. *Rosette* este și diminutiv de la *rose* și numele dat obiectului (*rozetă*), în timp ce *épaulette* nu este diminutiv de la *épaule*. Deci la baza diminutivelor metaforice nu a stat totdeauna o asociație între cuvîntul-bază și derivat, ci, la formare, ele au fost diminutive propriu-zise. Datorită omonimiei diminutivul propriu-zis s-a folosit din ce în ce mai puțin (uneori s-a putut pierde) și în felul acesta vorbitorii au pierdut legătura dintre diminutivul propriu-zis și diminutivul metaforic, acesta din urmă fiind pus în legătură direct cu cuvîntul-bază. După ce a existat modelul, au putut lua naștere și alte diminutive de relație pe baza metaforei. De altfel, chiar în concluzia generală a lucrării se arată că adesea diminutivul propriu-zis poate coexista cu diminutivul de relație, mai ales dacă ele aparțin la comunități lingvistice diferite.

Cartea lui M. Weber cuprinde și alte aspecte importante ale studierii diminutivelor dintre care menționăm : expresivitatea diminutivelor adjectivale, diminutivele de relație în hidronimie și toponimie, diminutivarea, expresie a descendenței, aparenței, imitației, parodiei etc.

Ideea generală care se desprinde din studiul diminutivelor în franceza contemporană este aceea că în formarea de diminutive există tendinţa de a se crea o distanţă tot mai mare între sensul bazei şi cel al derivatului. Cu alte cuvinte se tinde către specializarea şi lexicalizarea diminutivelor (un cuvînt ca *maisonette* a început să se folosească tot mai mult în arhitectură desemnînd un apartament dispus pe două etaje în aceeaşi unitate de locuit). La tendinţa de specializare a sensului diminutivelor contribuie mai ales limbajele tehnice, care, folosindu-se des de diminutive de relaţie, împiedică formarea de diminutive propriu-zise de la aceeaşi temă : *lunette* ,,aparat optic'' face inoportun un diminutiv de la *lune* cu acelaşi sufix, la fel *tablette* împiedică formarea diminutivului propriu-zis de la *table*.

Discutînd probleme generale de formare a cuvintelor, cartea lui M. Weber depăşeşte adesea cadrul propus, folosind şi celor care se interesează de alte aspecte ale acestei ramificaţii a lingvisticii. Socotim totuşi că ar fi putut lipsi capitolul *Les fonctions fondamentales du diminutif*: *la représentation, l'expression et l'appel* în care se arată că şi diminutivele au aceleaşi funcţii fundamentale ca şi limba în general (se porneşte de la studiul lui Karl Buehler despre funcţiile limbajului). Dacă autorul acceptă teza generală, demonstrarea ei pentru sufixe nu este deosebit de utilă. Faptul că şi diminutivele sînt reprezentative, au nuanţe afective şi şi se folosesc în apeluri, nu ţine de natura lor de diminutive, ci de aceea că sînt cuvinte ale limbii care exprimă noţiuni.

Nu putem încheia observaţiile la cartea lui M. Weber fără să subliniem că ea poate fi un model pentru o clasificare semantică şi tipologică a diminutivelor şi în alte limbi.

Decembrie 1964

Magdalena Popescu-Marin
Institutul de lingvistică,
Bucureşti, Calea Victoriei 194

Revista publică studii şi cercetări din domeniul lingvisticii (în special din acela al lingvisticii româneşti), precum şi recenzii la lucrări din acelaşi domeniu.

NOTĂ CĂTRE AUTORI

Autorii sînt rugaţi să înainteze articolele, notele şi recenziile dactilografiate la două rînduri. Tabelele vor fi dactilografiate pe pagini separate, iar diagramele vor fi executate în tuş, pe hîrtie de calc. Tabelele şi ilustraţiile vor fi numerotate cu cifre arabe. Figurile din planşe vor fi numerotate în continuarea celor din text. Se va evita repetarea aceloraşi date în text, tabele şi grafice. Explicaţia figurilor va fi dactilografiată pe pagină separată.

La prezentarea manuscriselor autorii sînt rugaţi să respecte următoarele

NORME:

Numele autorului se plasează imediat după titlu. Ex.:

STRUCTURA GRAMATICALĂ
A LIMBII ROMÂNE

de IORGU IORDAN

Recenziile şi notele bibliografice vor fi semnate pe ultima pagină.

Fiecare articol va fi datat şi va purta semnătura autorului cu ,,bun de cules''. Pe ultima pagină a articolului se va indica instituţia cu adresa unde lucrează autorul.

Numele proprii străine din limbi scrise cu alfabet nelatin se transliterează.

Între paranteze rotunde se folosesc paranteze drepte, iar între paranteze drepte se folosesc paranteze rotunde. Dacă în interiorul unui citat sînt necesare alte ghilimele, se recurge la ('...'). Dacă autorul introduce în cursul unui citat o observaţie proprie, aceasta se va pune între paranteze drepte [ ].

Indicarea notelor de subsol se face punînd un număr (exponent) după cuvîntul sau fraza la care se referă, fără paranteză sau punct. Dacă numărul se află în vecinătatea unui semn de punctuaţie, numărul precedă semnul.

Indicaţiile bibliografice din cursul articolului vor fi puse în josul paginii, numerotîndu-se în continuare, nu pe fiecare pagină separat. Citarea unei opere pentru prima dată în cursul articolului se face în felul următor:

Pentru volume:

a) autorul (urmat de virgulă); *b*) titlul lucrării (subliniat); *c*) tomul sau volumul (eventual partea sau capitolul în cifre romane); *d*) ediţia (în cifre arabe); *e*) locul de apariţie (oraşul, în româneşte la articolele în limbi străine); anul apariţiei (nu se pune editura); *g*) pagina. Ex.: Al. Graur, *Etimologii româneşti*, Bucureşti, 1963, p. 84.

Pentru articole de reviste:

a) autorul (urmat de virgulă); *b*) titlul articolului (subliniat); *c*) titlul revistei (între ghilimele; dacă există siglă, aceasta se dă nesubliniată; iniţialele nu se despart prin punct); *d*) numerotaţia (anul, volumul, nr.); *e*) pagina. Ex.: Al. Rosetti, *Consideratii asupra foneticii şi fonologiei limbii române în secolul al XVI-lea*, în SCL XV, 1964, 2, p. 129.

E. Petrovici, *Repartiţia geografică a toponimicelor pe teritoriul României*, în ,,Romanoslavica'' IX, 1963, p. 8.

Dacă o operă e citată de mai multe ori, după prima menţionare se repetă numele autorului urmat, după virgulă, de *op. cit.* subliniat, apoi pagina. Dacă pagina e aceeaşi cu cea menţionată prima dată, după numele autorului se va menţiona *loc. cit.* Ex.: Rosetti, *loc. cit.*

În cursul notelor şi al textului se poate pune abrevierea *cit.* între virgule, după numele autorului, ca abrevierea unui titlu care se repetă după alt titlu al aceluiaşi autor.

Se vor evita abrevierile neclare.

Siglele nou introduse trebuie date complet şi explicate la sfîrşitul articolului.

Secolele se indică cu cifre romane însoţite de cuvîntul ,,secol'' scris în întregime. Ex.: *în secolul al XV-lea...*

Corecturile se înapoiază redacţiei în maximum 24 ore. Se vor evita corecturi care modifică textul iniţial. Dacă autorul găseşte absolut necesară adăugarea unor fraze sau cuvinte, aceasta se va face numai în corectura I, iar costul modificărilor va fi suportat de autor.

Autorii au dreptul la un număr de 50 de extrase gratuit.

Responsabilitatea asupra conţinutului articolelor revine în exclusivitate autorilor.

Corespondenţa privind manuscrisele, schimbul de publicaţii etc. se va trimite pe adresa comitetului de redacţie, Calea Victoriei nr. 194, Bucureşti.

REVISTE PUBLICATE
ÎN EDITURA ACADEMIEI REPUBLICII SOCIALISTE ROMÂNIA

LUCRĂRI APĂRUTE
ÎN EDITURA ACADEMIEI REPUBLICII SOCIALISTE ROMÂNIA

SCL, AN XVII, NR. 1, P. 1—128, BUCUREŞTI, 1966

I. P. I. — c. 5010

43830

Lei 12.—

STUDII ŞI CERCETĂRI LINGVISTICE * Anul XVII, nr. 1/1966

STUDII ȘI CERCETĂRI LINGVISTICE

2

ANUL XVII

1966

EDITURA ACADEMIEI REPUBLICII SOCIALISTE ROMÂNIA

Pentru a vă asigura colecția completă și primirea la timp a revistei, reînnoiți abonamentul dv. pe anul 1966.

În țară, abonamentele se primesc la oficiile poștale, factorii poștali și difuzorii de presă din întreprinderi și instituții.

Comenzile de abonamente din străinătate se primesc la CARTIMEX, București, Căsuța poștală 134—135 sau la reprezentanții săi din străinătate.

Manuscrisele, cărțile și revistele pentru schimb, precum și orice corespondență se vor trimite la comitetul de redacție al revistei „Studii și cercetări lingvistice".

Apare de 6 ori pe an.

Adresa redacției
BUCUREȘTI, Raionul 30 Decembrie,
Calea Victoriei nr. 194
Telefon 15.07.91

STUDII ȘI CERCETĂRI LINGVISTICE

Anul XVII, nr. 2 1966

SUMAR

Pag.

SCL, An XVII, nr. 2, p. 129–260, București, 1966

NOUL ATLAS LINGVISTIC ROMÂN. I. OLTENIA *

DE

B. CAZACU

Noul atlas lingvistic român. I. Oltenia este primul din seria atlaselor lingvistice regionale ale domeniului românesc, inițiate în urma conferinței dialectologilor români, ținută la București, între 16—18 aprilie 1958.

Trecerea unui interval de peste un sfert de secol de la efectuarea anchetelor pentru *Atlasul lingvistic român*, de sub conducerea lui Sextil Pușcariu, ca și schimbările intervenite în situația graiurilor românești după cel de-al doilea război mondial (datorite transformărilor social-economice, intensei acțiuni de culturalizare a țării și extinderii limbii literare unitare) au justificat pregătirea unor noi cercetări în vederea elaborării unei lucrări de sinteză, care să prezinte imaginea actuală a graiurilor românești.

Cercetările efectuate în acest scop vor permite ca, într-o perioadă de peste 60 de ani, graiurile limbii române să fie descrise prin trei atlase lingvistice WLAD, ALR, NALR). *Noul atlas lingvistic român* se alătură celorlalte atlase regionale romanice întregind imaginea domeniului lingvistic al Romaniei.

Noul atlas lingvistic român reprezintă o completare a *Atlasului lingvistic român* și o aprofundare a datelor consemnate în această lucrare. Datorită modului de concepere a chestionarului, rețelei mai dese a localităților cercetate și perfecționării metodelor de culegere și de interpretare a materialului, cercetătorii vor avea la dispoziție o imagine mai amănunțită a graiurilor și dialectelor românești.

Noul atlas lingvistic român al Olteniei va aduce precizări în legătură cu aria de răspîndire a unor particularități fonetice, morfologice și lexicale, cunoscute pe baza datelor *Atlasului lingvistic român* și a unor monografii

* Comunicare prezentată la cel de-al II-lea Congres internațional de dialectologie (Marburg, 1965).

şi glosare dialectale, va releva noi particularităţi ale graiurilor din această regiune şi va prezenta date noi în legătură cu dinamica limitelor dialectale (zona de tranziţie între Oltenia şi Banat). În ansamblu, materialele consemnate în NALR *Oltenia* vor permite să se ajungă la o concluzie ştiinţifică, în legătură cu poziţia graiurilor olteneşti în structura dialectală a dacoromânei.

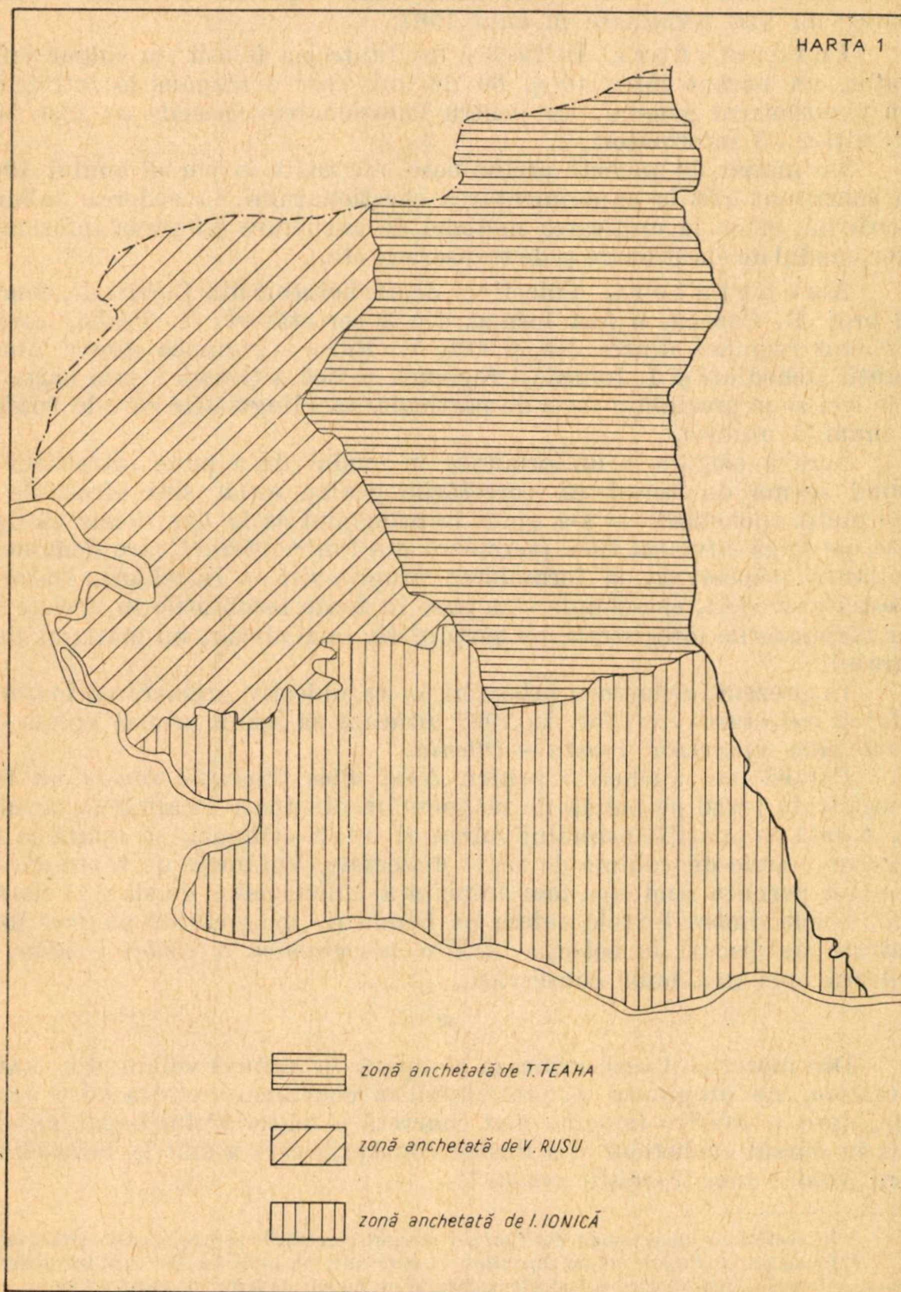
Chestionarul. Dialectologii din centrele universitare Bucureşti şi Cluj au redactat, pe baza chestionarului *Atlasului lingvistic român*, chestionarul *Noului atlas lingvistic român*, cuprinzînd 2 543 de întrebări referitoare la fonetică, morfologie, lexic [1]. *Chestionarul general* (2 000 de întrebări) se referă la părţile corpului omenesc, familie, casă, curte, agricultură, pomicultură, viticultură, apicultură, cînepă, pădure, hrană, timp, teren, şcoală etc., iar *chestionarele speciale* (543 întrebări) urmăresc în amănunt terminologia agricolă, viticultura, apicultura, terminologia cînepei, a oieritului, a morăritului şi a diverselor meserii.

Existenţa unui fond de întrebări comune noilor atlase regionale şi vechiului atlas, ca şi încorporarea, în reţeaua punctelor de cercetat pentru NALR, a localităţilor anchetate pentru ALR au permis culegerea de fapte comparabile, din punct de vedere sincronic şi diacronic, din graiurile şi dialectele limbii române.

Localităţile anchetate. *Noul atlas lingvistic român, I. Oltenia* (NALR-*Oltenia*) este un atlas regional. Concepţia atlaselor regionale se deosebeşte, în anumite privinţe, de concepţia atlaselor generale, care cuprind regiuni mult mai întinse. În lucrările preliminare pentru NALR s-a ţinut seama de caracterul specific al atlaselor regionale. Spre deosebire de atlasele generale, atlasele regionale presupun o reţea mai deasă de puncte anchetate. Reţeaua localităţilor anchetate — în care au fost incluse localităţi cercetate de G. Weigand şi toate localităţile anchetate pentru *Atlasul lingvistic român* —, a fost stabilită în urma consultării a numeroase lucrări lingvistice şi istorice referitoare la regiunea respectivă şi a verificării pe teren, cu ocazia anchetelor preliminarii. În comparaţie cu reţeaua de localităţi anchetate pentru *Atlasul lingvistic român*, reţeaua *Noului atlas lingvistic român* apare mult mai deasă : pentru Oltenia, de exemplu, raportul localităţilor anchetate pentru *Atlasul lingvistic român* faţă de localităţile cercetate pentru *Noul atlas lingvistic român — Oltenia* este de 28 : 98. La repartiţia localităţilor anchetate pe întregul teritoriu al Olteniei s-a ţinut seama de densitatea populaţiei precum şi de particularităţile lingvistice ale regiunii de anchetat.

Desfăşurarea anchetei într-un număr mai mare de localităţi va oferi o imagine mai exactă a repartiţiei faptelor de limbă pe teren şi va da posibilitatea de a stabili, cu mai multă precizie, graniţele dintre graiuri.

[1] Vezi *Chestionarul Noului atlas lingvistic român*, în F D., V, 1964, p. 159 şi urm. precum şi extrasul (113 p.) ; cf. Teofil Teaha, *Despre chestionarul Noului atlas lingvistic român* (NALR), în F D., V, 1963, p. 109–122.

NOUL ATLAS LINGVISTIC ROMÂN PE REGIUNI
OLTENIA
HARTA 1
zonă anchetată de T. TEAHA
zonă anchetată de V. RUSU
zonă anchetată de I. IONICĂ

C u l e g e r e a m a t e r i a l u l u i. Colectivul din Bucureşti a început anchetele pentru primul Atlas regional, în Oltenia, în 1963 [2]. Anchetele definitive pentru cele două atlase regionale (Oltenia şi Maramureş) au fost terminate în anul 1964.

I n f o r m a t o r i. În fiecare localitate s-a folosit un singur informator, un bărbat între 40 şi 60 de ani, care a răspuns la întrebările din chestionarul general, iar pentru chestionarele speciale au fost folosiţi alţi 2—3 informatori.

Un număr de anchete preliminare, efectuate în cursul anului 1962, au contribuit atît la experimentarea chestionarului, în vederea îmbunătăţirii lui, cît şi la unificarea metodei de anchetare (alegerea informatorilor, modul de chestionare şi de transcriere etc.).

A n c h e t a t o r i. Colectivul de anchetatori din Bucureşti, condus de prof. B. Cazacu, a fost format din 3 cercetători: T. Teaha, care a anchetat regiunea dintre Jiu şi Olt, V. Rusu — regiunea dintre Jiu şi Munţii Mehedinţi şi I. Ionică — regiunea sudică a Olteniei (vezi harta 1). Cele trei zone prezintă o serie de particularităţi lingvistice care le conferă o anumită unitate.

Spre a asigura o uniformitate în modul de a pune întrebările — ţinînd seamă de faptul că cercetările pentru NALR sînt efectuate de mai mulţi anchetatori — s-a ajuns la principiul ca în chestionar să figureze, pe lîngă cuvîntul titlu (termenul din limba literară care denumeşte noţiunea respectivă), şi formularea propriu-zisă a întrebării. Datorită acestei prevederi, chestiunile sînt puse în toate localităţile în acelaşi fel, iar răspunsurile înregistrate pe hărţi oferă, într-adevăr, un material comparabil.

În prezent, redactorii atlasului au ca obiectiv prelucrarea materialului şi redactarea hărţilor. În 1967 urmează să apară primul volum din *Noul atlas lingvistic român — Oltenia.*

Paralel cu anchetele pentru *Noul atlas lingvistic român* au fost înregistrate texte pe bandă de magnetofon din toate localităţile, urmînd ca, o dată cu apariţia primului volum al NALR—Oltenia, să apară ca supliment o serie de volume de texte dialectale. Volumele de texte dialectale vor permite studierea mai adîncită a fenomenelor de sintaxă dialectală. Unele dintre textele culese pe bandă de magnetofon au fost înregistrate pe discuri în colecţia *Arhiva fonogramică a limbii române*, în vederea unei mai bune conservări.

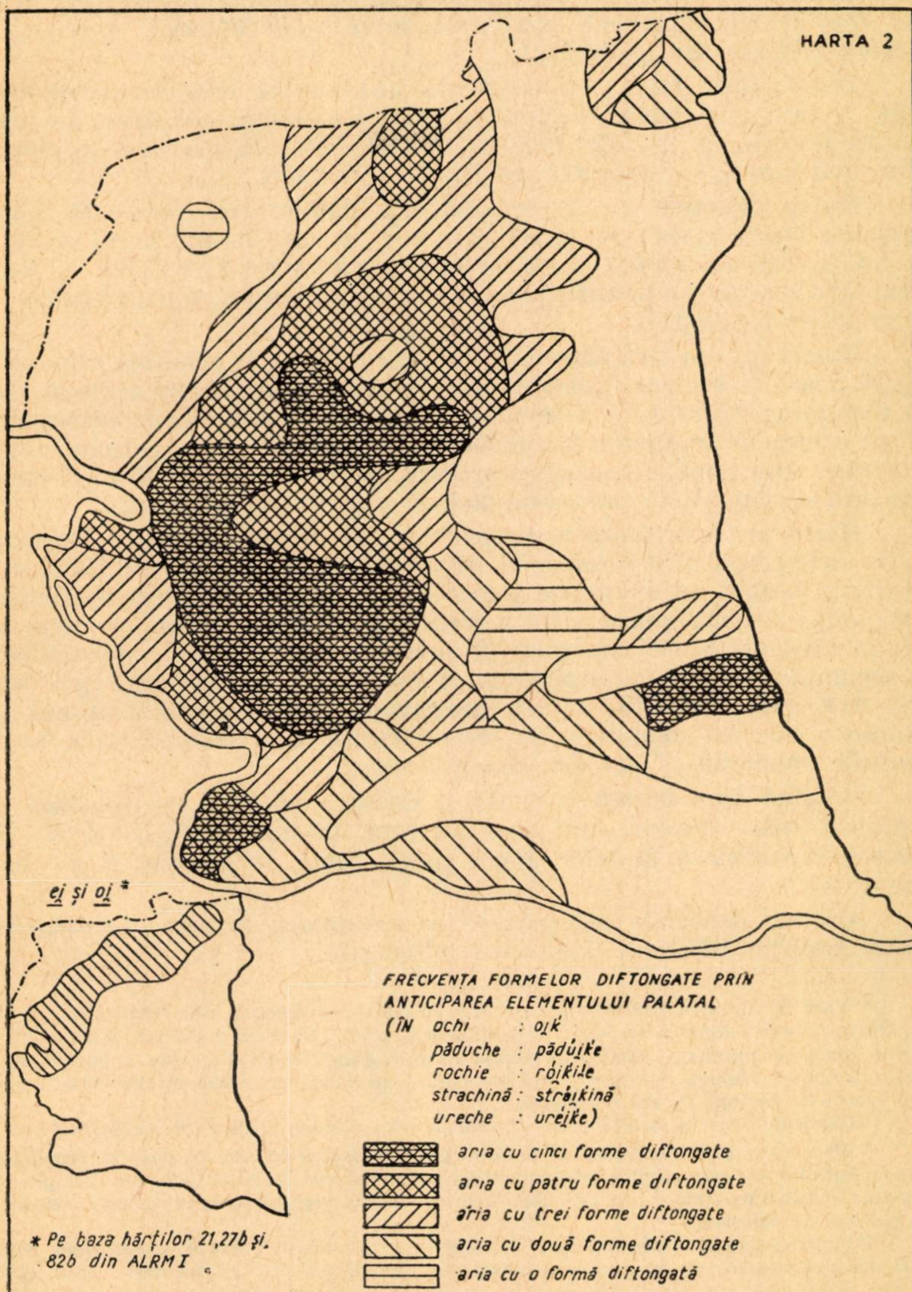
Din materialul care urmează să apară în primul volum din NALR, *I Oltenia*, ne propunem să prezentăm, în continuare, cîteva hărţi sintetice, spre a oferi o imagine mai concretă a materialului bogat înregistrat în cursul anchetelor şi a ilustra concepţia care a stat la baza elaborării *Noului atlas lingvistic român* [3].

---

[2] În acelaşi an dialectologii din Cluj au început cercetările pentru NALR—*Maramureş*.

[3] Precizăm că fiecare volum din atlas va cuprinde, pe lîngă hărţile care înregistrează fenomene fonetice, morfologice şi lexicale izolate, şi un număr de h ă r ţ i s i n t e t i c e.

NOUL ATLAS LINGVISTIC ROMÂN PE REGIUNI
OLTENIA

Una dintre particularitățile vocalismului graiurilor oltenești este anticiparea elementului palatal al lui *k̓*, *ģ*, care, grupat cu vocala accentuată precedentă consoanei oclusive palatale, formează diftongii *ai̯*, *ei̯*, *oi̯*, *ui̯* : *strai̯k̓ină* (lit. *strachină*), *urei̯k̓e* (lit. *ureche*), *oi̯k̓* (lit. *ochi*), *roi̯k̓ii̯e* (lit. *rochie*), *păduik̓e* (lit. *păduche*) [4].

Datele anchetei ALR — efectuată într-o rețea relativ rară de localități — au determinat pe cercetătorii care s-au ocupat de acest fenomen (cf. Al. Rosetti, *op. cit.*, Gr. Brîncuș, *op. cit.*) să-i precizeze aria de răspîndire, mai ales „în jumătatea de nord" a regiunii.

Harta sintetică nr. 2 completează datele ALR (compară harta NALR cu harta ALRM ; cf. și Al. Rosetti, *op. cit.*, p. 81, harta nr. 11) ; ea înfățișează nu numai r e p a r t i z a r e a g e o g r a f i c ă a fenomenului diftongării prin anticipare, ci și f r e c v e n ț a a p a r i ț i e i lui în graiurile oltenești [5].

Frecvența cea mai mare a formelor cu diftongii rezultați prin anticipare apare în regiunea centrală și vestică a Olteniei (vezi ariile în care au fost înregistrate 4—5 asemenea forme), care ar putea fi considerată ca un centru de iradiere a fenomenului. Se constată, de asemenea, unele infiltrații spre nord și sporadice apariții ale formelor cu diftongii rezultați prin anticipare, în partea de sud-est a teritoriului anchetat.

Harta nr. 3 prezintă tratamentul consoanelor dentale *t*, *d* urmate de vocalele prepalatale *e* sau *i*, în cuvintele *des*, *dinte* și *frunte*. Examenul hărții ne permite să distingem o arie compactă, cu dentalele nealterate, care ocupă cea mai mare parte a teritoriului oltenesc și anume zona de est. În nord-vestul Olteniei apar diverse stadii de alterare a dentalelor [6]. În regiunea limitrofă cu Banatul și cu sud-vestul Transilvaniei (pct. 936, 940, 944, 945, 946, 948) a fost înregistrată faza cea mai avansată de alterare : trecerea dentalelor în seria africatelor alveolo-palatale, ca în graiurile bănățene (*ć*, *đ* : *đes*, *đinće*, *frunće*).

Mergînd spre partea centrală și estică a Olteniei, se constată că dentalele apar, treptat, mai ușor alterate, în stadiile *t'*, *d'* ; *ṫ*, *ḋ*. (În această repartiție a faptelor, n-am ținut seamă de notația t^i d^i, înainte de *e*).

Aria cu dentalele palatalizate se încadrează în zona de tranziție dintre graiurile bănățene și graiurile oltenești.

---

[4] Vezi Al. Rosetti, *Istoria limbii române, IV. Româna comună*, București, 1941, p. 83 ; Gr. Brîncuș, *Graiul din Oltenia*, în LR XI, 1962, 3, p. 250 ; „Rostirea anticipată a caracterului palatal, mult mai pronunțat decît în Muntenia, al lui *k̓*, *ģ* (*oi̯k̓*, *zei̯ģe*) și crearea, în consecință, a unei serii noi de diftongi, reprezintă, fără îndoială, o caracteristică a graiului din Oltenia, prin care acesta se distinge de cel muntenesc".

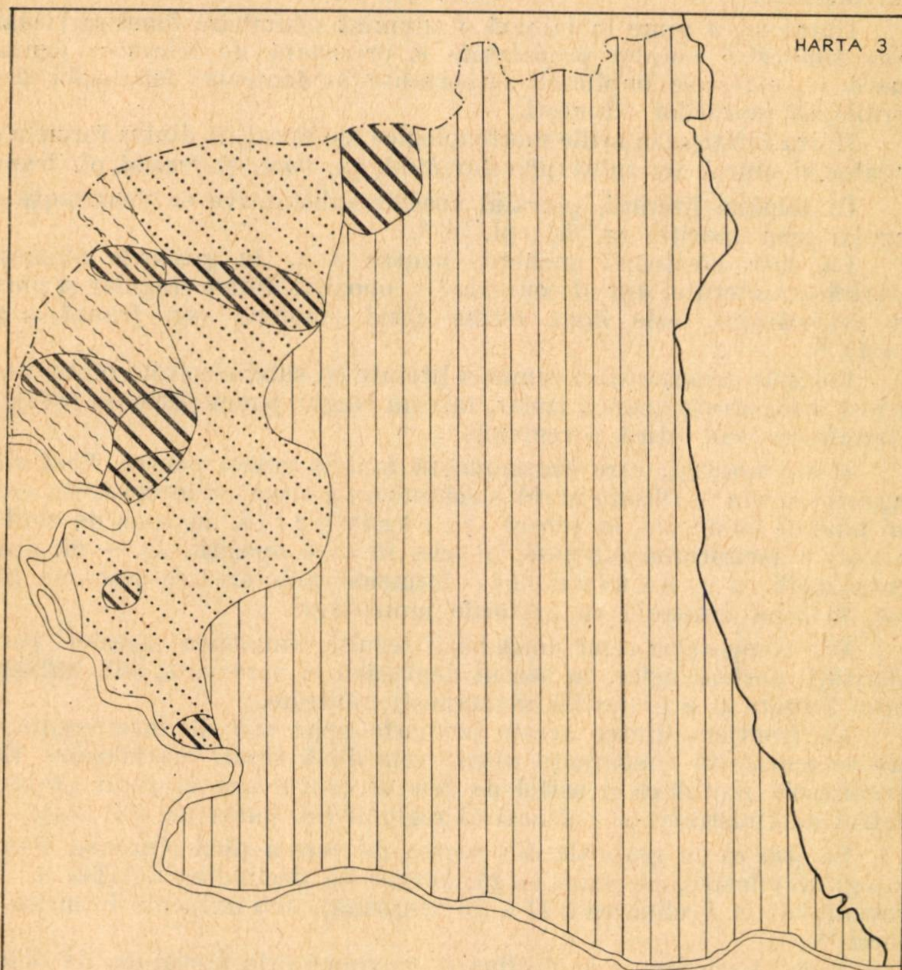
Fenomenul apare și în alte cuvinte : *oi̯k̓elari* (lit. *ochelari*), *u̯ai̯k̓eș* (lit. *oacheș*) etc.

[5] Menționăm că cea mai răspîndită formă cu diftong (atît ca arie, cît și ca frecvență) este *urei̯k̓e* ; faptul s-ar putea explica prin caracterul palatal al vocalei accentuate (*e*), care precede consoana oclusivă palatală și care ar putea favoriza, în mai largă măsură, anticiparea elementului palatal al oclusivei.

[6] Pentru originea fenomenului, cf. I. Pătruț, în SCL IV, p. 211—212 ; vezi Idem, *Influences slaves et magyares sur les parlers roumains*, în „Romanoslavica" I, București, 1958, p. 36 — 37.

NOUL ATLAS LINGVISTIC ROMÂN PE REGIUNI

OLTENIA

PALATALIZAREA DENTALELOR IN CUVINTELE DES [74], FRUNTE [94] ȘI DINTE [239]

- t, d
- ť, ď̌
- t', d'
- ć, đ

Datele anchetei NALR aduc, în comparaţie cu cele înregistrate în ancheta pentru ALR [7], precizări asupra extinderii ardelene asupra graiurilor olteneşti [8].

Harta nr. 4 pune în lumină o anumită schimbare fonetică (velarizarea timbrului vocalei prepalatale *e*, precedată de fricativa dentală sonoră *z)*, care are implicaţii importante în domeniul fonologiei şi al morfologiei graiurilor olteneşti.

Harta înfăţişează ariile morfonologice ale opoziţiei dintre formele de singular şi plural ale substantivelor *buză*, pl. *buze*, şi *frunză*, pl. *frunze*.

În româna literară, pluralul acestor substantive se deosebeşte de singular prin opoziţia sg. /ă/ : pl. /e/ [9].

La data efectuării anchetei pentru ALR, în graiurile olteneşti, datorită caracterului dur al consoanei *z*, opoziţia dintre singular şi plural era neutralizată, cele două forme fiind omofone (sg. *frunză* = pl. *runză)* [10].

Formele caracteristice românei literare (şi subdialectului muntenesc) au fost înregistrate atunci, izolat, într-un singur punct periferic (885), în extremitatea sud-estică a regiunii.

Harta noastră, care consemnează faptele culese pentru *Noul atlas lingvistic român — Oltenia* arată o schimbare a situaţiei înregistrate acum mai bine de 30 de ani, în sensul r e s t r î n g e r i i, în zona de nord şi de vest a teritoriului oltenesc, a ariei în care opoziţia sg. ~ pl. apare neutralizată, şi a e x t i n d e r i i formelor caracteristice românei literare, în zona limitrofă cu graiurile munteneşti.

Din comparaţia celor două hărţi rezultă dinamica acestei particularităţi morfonologice, în sensul deplasării ei spre vest, sub influenţa limbii literare şi a graiurilor munteneşti limitrofe.

La frontiera dintre aceste izomorfe apar arii de interferenţă, în care se manifestă concurenţa dintre cele două tipuri morfologice. Este semnificativ faptul că o astfel de arie se conturează în jurul Craiovei, centrul administrativ şi cultural al regiunii (cf. harta nr. 3).

Se ştie că în graiurile din partea de vest a ţării (Oltenia, Banat, Haţeg) se folosesc, pe scară largă, forme de declinarea a III-a (în *-e*), provenite de la declinarea a II-a (în consoană), sub influenţa formelor de plural [11].

Această schimbare de declinare se explică prin faptul că, de obicei, forma de plural este forma tip, care circulă mai mult.

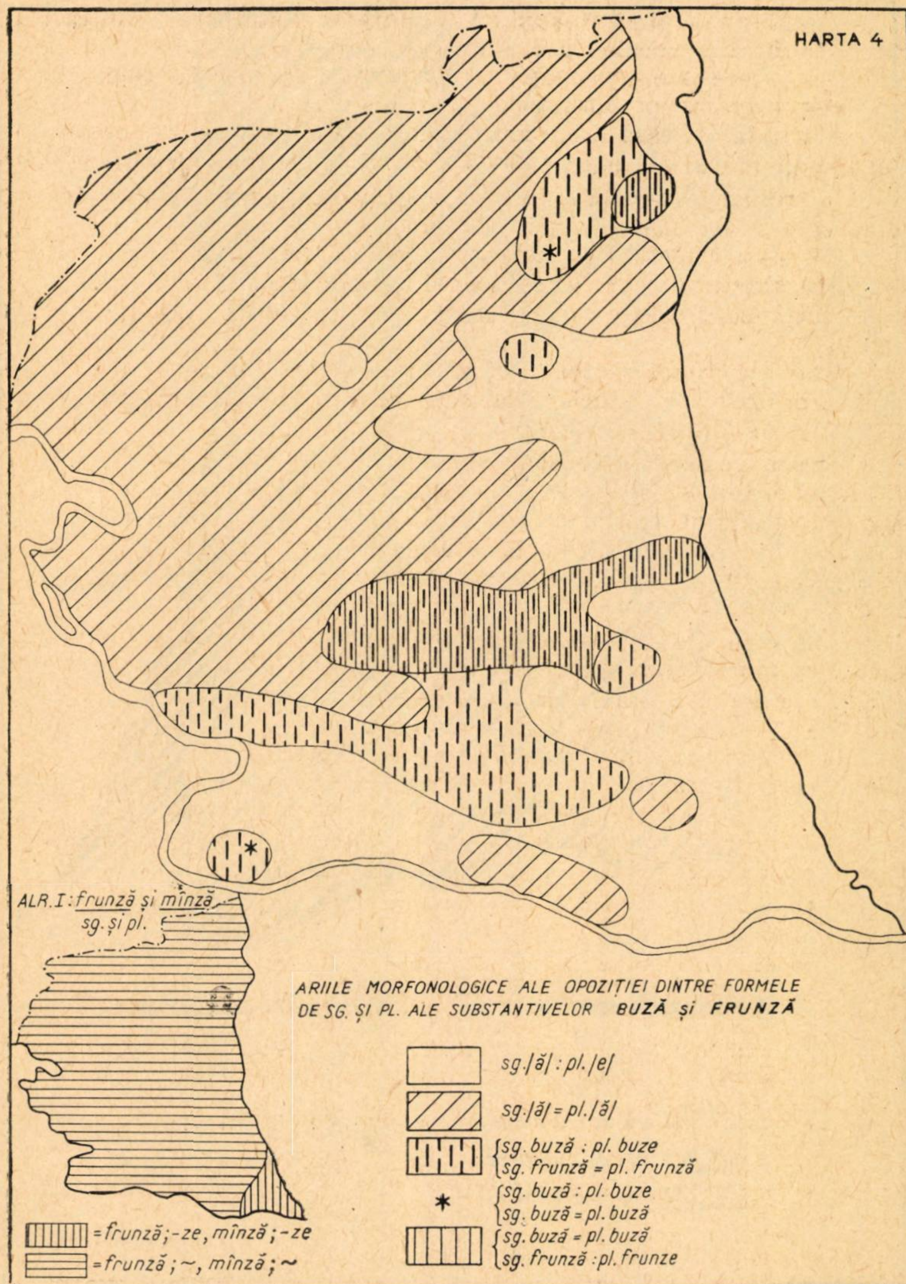
[7] Cf. ALRM I, h. 99 [Palatalizarea lui *d* în *des*], h. 43 [Palatalizarea lui *t* în *frunte*].

[8] Cf. Mihail C. Gregorian, *Graiul şi folklorul din Oltenia nord-vestică şi Bănatul răsăritean*, Craiova, 1938, p. 40—41.

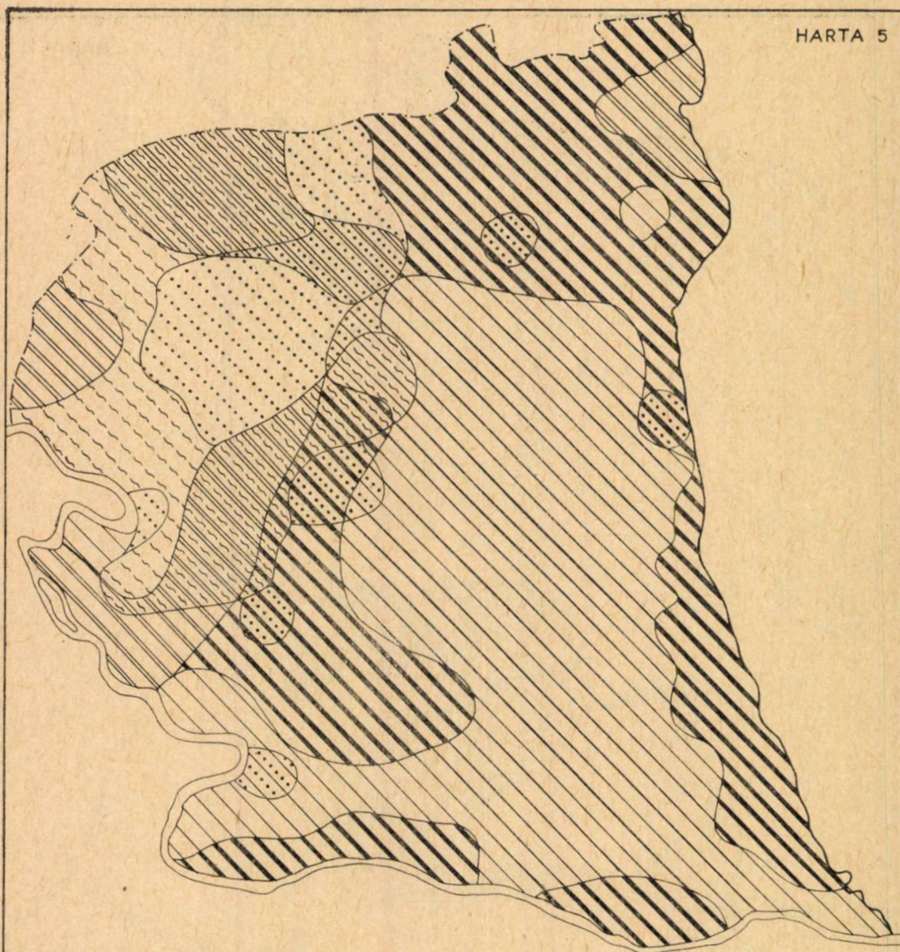
[9] Această opoziţie poate fi formulată şi în termenii : consoană diezată — consoană nediezată.

[10] Vezi Gr. Rusu, *Probleme de morfonologie în „Atlasul lingvistic român"*, în CL VIII, 1963, 1, p. 61 şi 64, h. 3 : sg. şi pl. subst. *frunză* şi *mînză*.

[11] Vezi Ov. Densusianu, *Graiul din Ţara Haţegului*, Bucureşti, 1915, p. 43 ; J. Byck et A. Graur, *De l'influence du pluriel sur le singulier des noms en roumain*, în BL. I, 1933, p. 57 : „...les formes de troisième déclinaison (en *-e*) sont préférées dans l'ouest du pays (Olténie, Banat, Haţeg)" ; Mihail C. Gregorian, *op. cit.*, p. 52 ; Gr. Brîncuş, *loc. cit.*, p. 256—257.

NOUL ATLAS LINGVISTIC ROMÂN PE REGIUNI
OLTENIA
HARTA 4
ALR. I: frunză și mînză sg. și pl.
ARIILE MORFONOLOGICE ALE OPOZIȚIEI DINTRE FORMELE DE SG. ȘI PL. ALE SUBSTANTIVELOR BUZĂ și FRUNZĂ
sg. /ă/ : pl. /e/
sg. /ă/ = pl. /ă/
sg. buză : pl. buze
sg. frunză = pl. frunză
sg. buză : pl. buze
sg. buză = pl. buză
sg. buză = pl. buză
sg. frunză : pl. frunze
= frunză; -ze, mînză; -ze
= frunză; ~, mînză; ~

NOUL ATLAS LINGVISTIC ROMÂN PE REGIUNI
OLTENIA

I FRECVENȚA FORMELOR DE sg.:

ficate
greiere
trîntore

I
- *aria cu trei forme*
- *aria cu două forme*
- *aria cu o formă*

II FRECVENȚA FORMELOR DE sg.:

flutur
puric

II
- *aria cu două forme*
- *aria cu o formă*

Harta nr. 5 prezintă frecvența, în graiurile oltenești, a formelor de sg. : *ficate* (lit. *ficat*, pl *ficați)*; *greiere* (lit. *greier*, pl. *greieri*); *trîntore* (lit. *trîntor*, pl. *trîntori)*.

Repartiția și frecvența acestor forme (se poate distinge o arie compactă care ocupă cea mai mare parte a Olteniei, în zona centrală și sudică) ne arată că avem de-a face cu una dintre particularitățile caracteristice graiurilor oltenești [12].

Am considerat că e interesant să transcriem pe aceeași hartă (nr. 4) aria frecvenței formelor de sg. : *flutur* (lit. *fluture*, pl. *fluturi)*, *puric* (lit. *purice*, pl. *purici)*, care prezintă trecerea inversă de la declinarea a III-a (în *-e*), la declinarea a II-a (în consoană). Aria compactă de folosire a acestor forme e zona nord-vestică a teritoriului oltenesc.

Examinarea integrală a hărții nr. 4 arată că cele două tendințe, diametral opuse, împart teritoriul oltenesc în două arii distincte, cu excepția unei zone de interferență la întîlnirea dintre cele două arii.

Am prezentat, în prima parte a expunerii noastre, principiile *Noului atlas lingvistic român* și stadiul elaborării volumului consacrat graiurilor oltenești.

În partea a doua a expunerii am examinat cîteva hărți sintetice întocmite pe baza datelor NALR — *Oltenia* și am subliniat datele noi pe care le oferă această lucrare pentru cunoașterea mai amănunțită a fizionomiei dialectale a limbii române.

Primul din seria atlaselor regionale românești — NALR — *Oltenia* — va înfățișa structura actuală a graiurilor oltenești; prin bogatul material pe care îl înregistrează, el va constitui — alături de celelalte atlase regionale ale limbilor romanice — un auxiliar prețios la cunoașterea mai aprofundată a domeniului lingvistic al Romaniei.

Noiembrie 1965

Facultatea de limba și literatura română, București, str. Edg. Quinet 7

[12] Vezi, în același sens, frecvența derivatelor cu sufixul *-ete* în graiurile oltenești ; cf. Gr. Brîncuș, *op. cit.*, p. 256.

ASUPRA PROBLEMEI SEMIVOCALELOR

DE

ACAD. AL. ROSETTI

G. Straka reia problema existenţei semivocalelor (sau a semiconsoanelor), ca elemente ale limbii vorbite deosebite de vocale şi consoane [1], şi ajunge la concluzia că nu există categorie intermediară între vocale şi consoane : „însuşi termenul de „semivocale" trebuie şters definitiv din terminologia fonetică şi lingvistică, ca şi termenul de „semiconsoane", care nici el nu-şi are justificarea", afirmă d-sa (p. 311).

Această problemă a făcut obiectul preocupărilor noastre în anii din urmă. Ea a fost reluată, recent, în laboratorul Centrului de cercetări fonetice şi dialectale al Academiei Republicii Socialiste România. Andrei Avram şi Em. Vasiliu i-au consacrat, fiecare, mai multe studii [2].

Problema semivocalelor sau a semiconsoanelor trebuie examinată atît din punct de vedere al fiziologiei sunetelor vorbite, cît şi din punct de vedere funcţional.

1. *Din punct de vedere fiziologic.* Observaţiile lui G. Straka, bazate pe traseele obţinute cu ajutorul kimografului, sînt corecte. Ele coincid cu observaţiile abatelui Rousselot, care, în acest domeniu, ca în atîtea altele, a fost un pionier, precum şi cu propriile noastre experienţe bazate pe traseele kimografului, începute la Paris şi continuate la Bucureşti, în cursul anilor care au urmat [3].

Putem deci spune, aşa cum o face cu dreptate G. Straka, că semivocalele se separă de vocale printr-o slabă creştere a mişcărilor organice pe traseul laringian.

---

[1] G. Straka, *À propos de la question des semi-voyelles*, în „Zeitschrift für Phonetik und Kommunikationsforschung", 17, 1964, p. 301–323.

[2] Cercetările noastre au început la Paris, în 1925, şi au continuat la Bucureşti. Vezi cartea noastră *Mélanges de linguistique et de philologie*, Copenhaga-Bucureşti, 1947, p. 80–95 şi lucrarea colectivă *Recherches sur les diphtongues roumaines*, Bucureşti-Copenhaga, 1959. Studiile lui Andrei Avram şi Em. Vasiliu sînt publicate în acest volum, p. 100 şi urm. şi 135 şi urm.

[3] Vezi *Mélanges*, cit., p. 81–89.

Totuşi, chiar din punct de vedere fiziologic existenţa semivocalelor (sau a semiconsoanelor) trebuie menţinută.

Această diferenţă se bazează, aşa cum a arătat-o abatele Rousselot şi am experimentat-o noi înşine, pe traseele kimografului : legată de o vocală, cu care formează o singură silabă, vocala (aici semivocală sau semiconsoană) suferă modificări de articulare care diferenţiază în mod vădit semivocala (sau semiconsoana) de vocală şi de consoană.

Semivocala (sau semiconsoana) este deci un element diferit de vocală sau de consoană. Dacă analizăm totalitatea sunetelor vorbite ale unei limbi date, constatăm că la un capăt al şirului se află vocalele propriu-zise şi consoanele deschise (*l*, *r*, *n* etc.), în timp ce la celălalt capăt al şirului se află consoanele propriu-zise, adică sunetele închise (*p*, *t*, *k* etc.). Între aceste două elemente ale şirului sînt aşezate semivocalele sau semiconsoanele, care au caractere comune cu cei doi membri de la capetele seriei : sînt deschise, ca şi vocalele, şi se apropie de consoane prin zgomotul caracteristic consoanelor.

2. *Din punct de vedere funcţional.* Din punct de vedere al funcţiunii în silabă, aşa cum am stabilit-o mai de mult [4], existenţa semivocalelor sau a semiconsoanelor nu poate fi menţinută, şi aici îi dăm dreptate lui G. Straka, pentru că aceste elemente fonetice deschise joacă exact acelaşi rol în silabă ca şi consoanele deschise. În ceea ce priveşte funcţiunea lor în silabă, pot fi deosebite elementele următoare :

a) foneme deschise şi funcţional silabice : *i*, *u*, *l̥*, *m̥* etc. ; b) foneme deschise şi funcţional nesilabice : *i̯*, *u̯*, *l*, *m* etc. ; c) foneme închise nesilabice : *p*, *t*, *k* etc.

Astfel, deci, în *i̯a* (sau *ya*), *i* (sau *y*) joacă exact acelaşi rol ca şi *k* în *ka*. Tot astfel, *i* în *pi* joacă acelaşi rol ca şi *l* în *pl*.

Semivocalele (sau semiconsoanele) pot deci juca în silabă rolul de nucleu silabic sau de element marginal, adică de vocală sau de consoană.

În expunerea noastră de mai sus am luat în considerare aspectul fiziologic şi funcţional (în interiorul silabei) al problemei semivocalelor (sau semiconsoanelor).

Din punct de vedere al trăsăturilor distinctive ale acestor elemente într-o limbă dată, care aparţine fonologiei, trebuie stabilită diferenţa între semivocale şi semiconsoane.

În primul rînd, constatăm că în limba română semivocalele apar în poziţii în care nu pot figura vocalele, de exemplu *i̯* în *iarbă*, *e̯* în *teacă*, *o̯* în *soare* etc.

Existenţa categoriei semivocalelor demonstrează identitatea fonologică între *e̯* şi *-i*, care sînt variante ale aceluiaşi fonem : *luni* + articolul *a* > *lune̯a* (*-i* după consoană, ca *e̯* în *teacă*, de exemplu) [5].

---

[4] *Idem*, p. 38—39 şi A. Rosetti, „Sur la classification des phonèmes semi-voyelles (ou semi-consonnes)", *Phonetica*, 5, 1960, p. 123—124.

[5] Andrei Avram, *Recherches...*, p. 136—137, 140—141.

Pe de altă parte, semivocalele *e̯* şi *o̯* sînt diferite de semiconsoanele *y* şi *w*, căci acestea sînt disociabile, ca şi consoanele, în grupuri ca *graiul* = *gra-yul* etc. În sfîrşit, semiconsoanele apar acolo unde semivocalele nu pot figura, de exemplu la sfîrşitul silabei : *grai̯*.

3. *Concluzie.* După cum vedem, existenţa semivocalelor (sau a semiconsoanelor) este confirmată în fonetică, dar nu din punct de vedere al funcţiunii lor în silabă, căci acolo semivocalele (sau semiconsoanele) joacă acelaşi rol ca şi consoanele. Din punctul de vedere al trăsăturilor distinctive, care aparţine fonologiei, pot fi deosebite, pe lîngă vocalele şi consoanele propriu-zise, semivocalele şi semiconsoanele.

Octombrie 1965

Centrul de cercetări fonetice şi dialectale,
Bucureşti, Calea Victoriei 194

PARALELE FONETICE ȘI FONOLOGICE ROMÂNO-PORTUGHEZE *

DE

ANDREI AVRAM

1. Observațiile din lucrarea de față au ca obiect două categorii de fapte, care nu trebuie confundate : pe de o parte, sunete, pe de altă parte, anumite elemente ale sistemelor fonologice român și portughez.

Ni se pare necesar, de asemenea, să precizăm, de la început, că studiul comparativ pe care ne propunem să-l întreprindem va avea în vedere nu numai limbile literare actuale din România, respectiv, din Portugalia, ci și dialectele și graiurile celor două limbi și, uneori, stadiile mai vechi ale evoluției lor (bine înțeles, nu va fi vorba decît de un număr limitat de varietăți teritoriale sau „diacronice" ale românei și ale portughezei).

2. Prima problemă pe care o vom examina este aceea a vocalelor de timbru „neutru".

Se admite, în general, că prezența, în limba română, a două vocale centrale de timbru neutru mai închise decît [a] (anume, [ă] și [î], scrise *ă*, respectiv, *î* sau *â*) constituie o trăsătură prin care româna se deosebește de celelalte limbi romanice. S-ar putea cita, în legătură cu aceasta, afirmația foarte netă a acad. E. Petrovici, conform căreia româna este singura limbă romanică în care există „seria completă" a vocalelor centrale nerotunjite : „Ausser im Rumänischen finden wir nirgends in der romanischen Sprachwelt die vollständige Reihe der mittleren, ungerundeten Vokale, wenn auch hier und da, in anderen romanischen Sprachen und Mundarten, mittlere Vokale vorkommen, die dem rumänischen mittleren *ă* nahestehen" [1].

---

* Versiunea românească a comunicării (în limba franceză) trimise la al XI-lea Congres internațional de lingvistică și filologie romanică (Madrid, 1–9 septembrie 1965).

[1] Emil Petrovici, *Kann das Phonemsystem einer Sprache durch fremden Einfluss umgestaltet werden ? Zum slavischen Einfluss auf das rumänische Lautsystem*, Haga, 1957 («Janua linguarum», III), p. 11.

Dar ce trebuie să înţelegem prin „serie completă" (vollständige Reihe) cînd este vorba de o serie de sunete vocalice diferenţiate numai prin gradul lor de apertură? Între vocala centrală cea mai deschisă şi vocala cea mai închisă din aceeaşi serie există, teoretic, o infinitate de nuanţe intermediare. Numărul nuanţelor distinse în practică este, bineînţeles, limitat şi — în raport cu gradul de fineţe al analizei fonetice (instrumentale sau auditive) — seria vocalelor centrale [2] ale limbii române poate fi considerată mai mult sau mai puţin „completă".

Dialectologii români disting cel puţin trei nuanţe intermediare între [ă] şi [î] notate [ặ], [â], [ị]) şi cel puţin o nuanţă intermediară între [ă] şi [a] (notată [ạ] sau prin suprapunerea literelor *a* şi *ă*); într-adevăr, seria vocalelor centrale este, în română, foarte „completă" sau, mai bine spus, foarte bogată. Dar nu ne găsim, aici, în prezenţa unui fenomen care n-ar exista „nirgends in der romanischen Sprachwelt", cu excepţia limbii române; o situaţie foarte asemănătoare, din punctul de vedere care ne interesează aici, se întîlneşte şi în altă parte a Romaniei, anume în portugheză.

Tabloul vocalismului portughez dat de A. R. Gonçalves Vianna [3] cuprinde două vocale centrale mai închise decît [a], notate [ḁ] şi [e̥] (autorul adaugă că, dialectal, se pronunţă — în locul lui [i], în anumite poziţii — un sunet care se apropie de vocalele centrale nelabiale din rusă şi din poloneză; pe de altă parte, [e] este înlocuit, în unele dialecte, printr-o vocală asemănătoare cu „l'*â* roumain" [4].

Vocalele din aceeaşi categorie sînt în număr de trei după analiza datorată lui P. D. Strevens [5]: [ʌ], de exemplu în silabele neaccentuate ale lui *amava*; [ə] în *aparecer* [ʌpʌrəse·r]; [ï] în *espada* [ïʃpa :dʌ].

Tabloul vocalelor mirandeze dat de J. Leite de Vasconcellos [6] conţine, de asemenea, trei vocale centrale mai închise decît [a]: [ḁ], [e̥] şi [e̯], intermediar între cele două sunete precedente („som que participa de [ḁ] e de [e̥]" [7]).

Nuanţele pe care le distinge în mirandeză José G. C. Herculano de Carvalho [8] sînt şi mai numeroase; el întrebuinţează semne ca [ᵊ̆] pentru a nota nuanţele intermediare între vocalele [ɐ] (= [ʌ], [ḁ]) şi [ə] (= [e̥])[9]. Varianta [ɨ] a fonemului /í/ — care este „mais próxima do timbre do *i*", în timp ce [ï] este o variantă „mais nìtidamente centralizada" [10] — trebuie să fie o vocală de acelaşi tip ca dr. [ɪ] (mai ales în graiurile din Banat) [11].

---

[2] Şi, în general, o serie de sunete oarecare.

[3] *Essai de phonétique et de phonologie de la langue portugaise d'après le dialecte actuel de Lisbonne*, în «Romania» XII, 1883, p. 29.

[4] *Ibidem*, p. 34, nota.

[5] *Some Observations on the Phonetics and Pronunciation of Modern Portuguese*, în „Revista do Laboratório de fonética experimental", Coimbra, II, 1954, p. 11, 14–15.

[6] *Estudos de filologia mirandesa*. Volume I, Lisabona, 1900, p. 173.

[7] *Ibidem*, p. 178.

[8] *Fonologia mirandesa*. I (Separata de «Biblos» XXXVI), Coimbra, 1958.

[9] *Ibidem*, p. 64–67.

[10] *Ibidem*, p. 56.

[11] Vezi *Texte dialectale* culese de Emil Petrovici. Suplement la *Atlasul lingvistic român* (ALRT II), Sibiu–Leipzig, 1943, p. X.

Se constată deci că portugheza, întocmai ca româna, posedă un număr destul de mare de vocale centrale sau „centralizate". Din punct de vedere fonetic, seria vocalelor centrale nu este mai puțin „completă" în portugheză decît în română.

Este necesar să adăugăm o observație în legătură cu distribuția vocalelor centrale în română și în alte idiomuri romanice. Referindu-se la vocala [ă] din limba română, O. Nandriș scrie [12] : „on la compare à la voyelle neutre d'autres systèmes phonétiques (Catalan, Portugais, Anglais, Bulgare, Albanais), cependant il faut noter une distinction importante : alors qu'ailleurs ce type de phonème n'existe que comme voyelle inacc. en roumain *ă* possède les deux variétés" (adică accentuată și neaccentuată). Afirmația privitoare la inexistența, în alte idiomuri a vocalei neutre accentuate este surprinzătoare. O vocală destul de asemănătoare cu rom. [ă] există sub accent nu numai în cele trei limbi neromanice menționate (engl. *third* „(al) treilea", bulg. *păt* „drum", alb. *lëndë* „materie"), ci și în unele idiomuri din Occidentul Romaniei. Lăsînd la o parte vocala portugheză [ɐ] din *falâmos*, de exemplu, putem să cităm vocalele centrale din napolitană ([grü'əssə] = *gruosse*) [13], din dialectul vorbit în insula Mallorca al limbii catalane (['pẹrẹ] < lat. *pira* [14]; cf. rom. *păr* < lat. *pirus*) și, în sfîrșit, din portugheza vorbită în Insulele Capului Verde : ['fəzə] (Fogo), [fəz] (Boa Vista) „he makes" [15].

3. Comparația dintre cele două limbi care ne preocupă devine mult mai interesantă în momentul în care trecem la aspectul fonologic al problemei. De data aceasta, nu mai avem a face cu o infinitate de nuanțe, ci cu un număr finit de elemente. Este vorba deci de a stabili dacă sistemul fonematic al românei și cel al portughezei divizează sau nu în același mod „continuum"-ul sonor care este aproximativ același în cele două limbi.

Sistemul vocalic al anumitor varietăți ale limbii române (inclusiv româna literară) conține două foneme mai închise decît /a/ în seria centrală : /ă/ și /î/ ; cf. *var* — *văr* — *vîr*. Portugheza posedă un singur fonem de același tip : /ɐ/ ; cf. *falámos* „(nous) avons parlé" cu /a/ — *falâmos* „(nous) parlons", cu /ɐ/ [16].

Este adevărat că sistemul vocalic al unor graiuri portugheze conține două vocale centrale nelabiale, /ë/ și /ɛ̈/ [17], dar, în acest caz, e

[12] Octave Nandris, *Phonétique historique du roumain*, Paris, 1963, p. 46—47.

[13] J. T. Pring, *Notes for a Phonetic Analysis of the Dialect of Naples*, în „Zeitschrift für Phonetik und allgemeine Sprachwissenschaft" IV, 1950, 1—2, p. 119—120.

[14] Juan Veny Clar, *Notes phonétiques sur le parler de Campos (Majorque)*, în „Boletim de filologia" (= BF), Lisabona, XX, 1961, 3—4, p. 324.

[15] Mary Louise Nunes, *The Phonologies of Cape Verdean Dialects of Portuguese*, în BF XXI, 1962—1963, 1—2, p. 22, 34.

[16] Helmut Lüdtke, *Die strukturelle Entwicklung des romanischen Vokalismus*, Bonn, 1956, p. 148, 196—197. (Din păcate, n-am avut posibilitatea să consultăm studiul *Fonemática portuguêsa* pe care același autor l-a publicat în BF XIII și XIV). Cf. Holger Sten, *Les particularités de la langue portugaise* (= „Travaux du Cercle Linguistique de Copenhague", II), Copenhaga, 1944, p. 24.

[17] Helmut Lüdtke, *Beiträge zur Lautlehre portugisischer Mundarten* în *Miscelánea Homenaje. I. A André Martinet. «Estructuralismo e historia»*. I, La Laguna, 1957, p. 108.

vorba de un sistem care, în ansamblul lui, este foarte diferit de ,,triunghiul'' vocalic românesc. Este, de asemenea, adevărat că s-a atribuit, uneori, statutul de fonem independent sunetului [ə] (în port. *obeceder*, de exemplu), dar — cum observă E. Alarcos Llorach — această interpretare nu este acceptată de toată lumea : ,,Quelques-uns pensent que cet [ə] est un phonème indépendant ; d'autres, au contraire, y voient le degré réduit des phonèmes pleins de la série d'avant (en alternance combinatoire avec la variante [i̥]'' [18]. Cu toate acestea, asemănările dintre portugheză și română sînt mai mari decît s-ar crede ; ele ies la iveală de îndată ce se recurge la faptele întîlnite în dialectele sau în fazele vechi ale românei.

Constatarea că în graiurile aparținînd dialectului dacoromân, întocmai ca în româna literară (bazată pe acest dialect), opoziția /ă/ :/î/ are un randament funcțional extrem de scăzut este deja interesantă și semnificativă. Dar și mai importante sînt următoarele două fapte :

a) Opoziția /ă/ :/î/ este, în dacoromână, relativ recentă ; ea s-a constituit — cel puțin în majoritatea, dacă nu în toate graiurile dacoromâne — la o dată posterioară secolului al XVI-lea.

b) În multe graiuri aparținînd dialectelor aromân, meglenoromân și istroromân există o singură vocală centrală de timbru neutru [19]. Acesta e, de exemplu, cazul sistemului fonemelor vocalice ale istroromânei, așa cum este el descris într-un studiu recent [20] :

/i u
â
e o
ä å/.

Ținînd seamă de faptele enumerate, putem să afirmăm că ,,distanța'' dintre română și portugheză este mai mică decît se admite în mod curent.

4. Sperăm că am reușit să demonstrăm, cu alt prilej, că în dacoromâna din secolul al XVI-lea cele două perechi de diftongi, [ea] și [ya], pe de o parte, [oa] și [wa], pe de alta, reprezentau, cu totul, numai două foneme, anume vocalele pe care le-am notat /ä/, respectiv, /å/ [21].

---

[18] E. Alarcos Llorach, *Problèmes de phonologie romane*, în *Actes du Colloque international de civilisations, littératures et langues romanes*..., *Bucarest, 14—27 septembre 1959*, [București, 1962] p. 209. După lingvistul spaniol, ,,le portugais, présente, en principe, en position inaccentuée... la réduction des deux /ę, ę/à [ə]'' (*ibidem*, p. 208). Holger Sten, *op. cit.*, p. 29, este însă de părere că [ə] se opune lui [ɛ] = [ę] în *pregar* ,,clouer, fixer'' —*prègar* ,,prêcher''.

[19] Problema opoziției /ă/ :/î/ în limba română este examinată pe larg în lucrarea noastră *Contribuții la interpretarea grafiei chirilice a primelor texte românești*, publicată în SCL XV, 1964, fasc. 1—5 ; o versiune prescurtată a acestui studiu a apărut, în limba franceză, în RRL IX, 1964, 1, p. 19—51 (vezi, pentru chestiunea opoziției fonologice /ă/ :/î/, p. 33—36).

[20] E. Petrovici și P. Neiescu, *Persistența insulelor lingvistice. Constatări făcute cu prilejul unor noi anchete dialectale la istroromâni, meglenoromâni și aromâni*, în CL IX, 1964, 2, p. 189, nota 4.

[21] Vezi RRL IX, 1964, 1, p. 38—42. După părerea noastră, sub acest aspect, exista o situație identică și într-o epocă încă mai îndepărtată a dacoromânei (vezi articolul nostru *Cu privire la sistemul fonologic al dacoromânei comune*, în SCL XV, 1964, 3, p. 357—364).

Dacă aşa stăteau lucrurile şi dacă în vechea dacoromână exista o singură vocală neutră mai închisă decît [a][22], rezultă că sistemul vocalic în discuţie cuprindea următoarele 8 foneme: /i e ä a å o u ă/. Prin urmare, el era identic, în esenţă, cu sistemul vocalic portughez din aceeaşi epocă: /i e ɛ a ɔ o u ə/ [23] (acest sistem s-a păstrat în anumite varietăţi ale portughezei actuale) [24].

5. O altă problemă pe care ne-am propus să o discutăm este cea a nazalităţii vocalelor. Pentru a stabili în mod corect gradul de asemănare (respectiv, de deosebire) între cele două limbi care ne preocupă, va trebui, şi de data aceasta, să distingem faptele fonetice de interpretarea lor fonologică.

Pe plan fonetic, portugheza se deosebeşte, ce e drept, de română, prin prezenţa vocalelor nazale înainte de pauză (în cuvinte ca *fim*, *bom*). După unii specialişti, aceste vocale ar fi nazale „pure" [25]. Alţi cercetători au ajuns însă la concluzia că aşa-numitele vocale nazale sînt, în realitate, în întregime nazale numai cu condiţia ca ele să fie precedate de consoane nazale [26]. În orice caz, din punctul de vedere al nazalităţii, există o deosebire sensibilă între vocala din cuvîntul portughez *bom* şi vocala din cuvîntul românesc echivalent, *bun*. Dar, în acelaşi timp, cele două limbi posedă trăsături comune în ce priveşte nazalitatea vocalelor în alte poziţii.

Înainte de oclusivă, consoana nazală originară există încă, cel puţin în pronunţarea multor portughezi. „Entre la voyelle et l'occlusive, une consonne nasale très nette et bien audible est de règle" — ne spune Jorge Morais-Barbosa [27]. Într-o comunicare prezentată la al IX-lea Congres de lingvistică romanică, Manuel Companys Maldonado [28] observă că, spre deosebire de ceea ce se petrece în franceză, vocalele nazale portugheze sînt însoţite de un fel de „appendices" care, în anumite poziţii, pot să îmbrace „tous les aspects d'une consonne normale" [29]. Prin urmare, din acest punct de vedere, portugheza se apropie mai curînd de română,

---

22 Vezi mai sus.

23 Thomas R. Hart, Jr., *Notes on Sixteenth-Century Portuguese Pronunciation*, în „Word" XI, 1955, 3, p. 407.

24 În unele dialecte portugheze, vocala [ɐ] este o variantă a fonemului /a/. Vezi, de exemplu, J. Mattoso Câmara Jr., *Para o estudo da fonêmica portuguêsa*, Rio, 1953, p. 70—72; Helmut Lüdtke, *Beiträge...*, p. 99.

25 Vezi, de exemplu, Jorge Morais-Barbosa, *Les voyelles nasales portugaises: interprétation phonologique*, în *Proceedings of the Fourth International Congress of Phonetic Sciences. Held at the University of Helsinki, 4—9 September 1961*, Haga, 1962, p. 692.

26 Armando de Lacerda, Brian F. Head, *Análise de sons nasais e sons nasalisados do português* (Separata da «Revista do Laboratório de Fonética Experimental da Faculdade de Letras da Universidade de Coimbra» — Vol. VI, 1962), Coimbra, 1963, p. 66: „O decurso das vogais nasais e dos ditongos nasais é sempre oral-nasal com nasalidade médio-final ou final, excepto no caso de ocorrer uma consoante nasal anterior".

27 *Op. cit.*, p. 692.

28 *Quelques remarques sur le phonétisme français et le phonétisme portugais*, dans *Actas do IX Congresso internacional de linguistica românica (31 de Março — 4 de Abril 1959)* (=BF XVIII, 1959), Lisabona, 1961, p. 115—122.

29 *Ibidem*, p. 117—118.

decît de franceză : cf. port. *canta* [kã^{n}tạ] [30], rom. *cîntă* [kîntă] sau [kĩ̆^{n}tă] [31], dar fr. *chante* [ʃɑ̃tə] [32].

Înainte de consoană continuă, elementul consonantic nazal este, în portugheză, fie cu totul absent, fie redus la o nazală „relâchée", fără ocluziune [33]. Același tip de consoane nazale neocluzive apare și în română[34]. Totuși, în forme ca *atins*, *frunză*, nazalitatea poate fi, uneori, reprezentată numai ca trăsătură a vocalei : [atĩs], [frũză] [35].

În sfîrșit, poate că nu este lipsit de interes să adăugăm observația următoare : Există o serie de fapte care ne dau dreptul să credem că în româna veche nazalizarea vocalelor era mult mai pronunțată decît în limba contemporană [36]. Se poate deci afirma că deosebirile dintre nazalitatea din portugheză și nazalitatea din română sînt, în parte, rezultatul unei „denazalizări" relativ recente care s-a produs în limba română.

6. Din punct de vedere fonologic, româna nu posedă vocale nazale (cel puțin, existența vocalelor fonologic nazale n-a fost semnalată, pînă în prezent, de nici una dintre descrierile consacrate românei literare sau graiurilor românești). Toți cercetătorii admit că, în cazuri ca *atins*, *frunză* (întocmai ca în *cîntă*) segmentele fonetice [ĩ], [ũ] etc. reprezintă succesiuni de două elemente fonologice : vocală + consoană nazală.

Cît despre portugheză, părerile savanților sînt împărțite. Existența vocalelor fonologic nazale în portugheza literară („Hochsprache") este admisă, de exemplu, de Helmut Lüdtke [37]. Opinia contrară a fost susținută, recent de Jorge Morais-Barbosa ; argumentele invocate în sprijinul caracterului difonematic (vocală + consoană nazală) al vocalelor fonetic-nazale, sînt, după părerea noastră, întru totul convingătoare [38]. După interpretarea întîlnită cel mai des [39] la lingviștii care nu recunosc existența

---

[30] Transcrierea lui Jorge Morais-Barbosa, *op. cit.*, p. 694, nota 8.

[31] Semnul ‿ indică un grad de nazalizare mai slab decît cel notat ~.

[32] Deosebirile dintre nazalizarea din română și cea din franceză au fost examinate de Émile Petrovici, *De la nasalité en roumain. Recherches expérimentales*, Cluj, 1930, p. 82—86.

[33] Jorge Morais-Barbosa, *op. cit.*, p. 693.

[34] Émile Petrovici, *De la nasalité*..., p. 37—43.

[35] Cf. Alf Lombard, *La prononciation du roumain* (Extrait de «Uppsala Universitets Årsskrift», 1936), Uppsala, 1935, p. 135.

[36] Al. Rosetti, *Limba română în secolele al XIII-lea — al XVI-lea*, [București], 1956, p. 81—82. Cf. Octave Nandris, *op. cit.*, p. 251—255.

[37] În ale sale *Beiträge*..., citate, p. 98 ; autorul admite însă că „in verschiedenen Gegenden Portugals... sind die Nasalvokale nicht als selbständige Phoneme sondern als Varianten der oralen Vokale zu werten" (*ibidem*). Caracterul monofonematic al vocalelor nazale portugheze este admis și de Göran Hammarström, *Étude de phonétique auditive sur les parlers de l'Algarve*, Uppsala, [1953], p. 41 (vezi, de asemenea, în citatele *Proceedings*..., p. 709, intervenția aceluiași autor pe marginea comunicării lui Jorge Morais-Barbosa).

[38] Vezi Jorge Morais-Barbosa *op. cit.*, în special p. 705—708 (pentru portugheza din Lisabona). Cîteva dintre argumentele invocate de acest autor fuseseră deja folosite de J. Mattoso Câmara Jr., *op. cit.*, p. 92—96. Vezi, de asemenea, pentru mirandeză, José G. C. Herculano de Carvalho, *op. cit.*, p. 106—108. Existența vocalelor fonologic nazale în dialectul din Algarve este pusă la îndoială de Frederick Jungemann („Word" XI, 1955, 2, p. 317—318), în recenzia pe care a consacrat-o cărții citate a lui Göran Hammarström (vezi mai sus, nota 37).

[39] De exemplu, la J. Mattoso Câmara Jr., Jorge Morais-Barbosa, José G. C. Herculano de Carvalho (vezi trimiterile în nota precedentă) ; aceasta este și părerea lui Bertil Malmberg, *La structure phonétique de quelques langues romanes*, în «Orbis» XI, 1962, 1, p. 170.

vocalelor fonologic nazale în portugheză, nazalitatea vocalelor (în *bom*, de exemplu) şi consoanele nazale mai mult sau mai puţin perceptibile din *campo*, *longo* etc. sînt variante ale unui arhifonem nazal, /N/ ; segmentele fonetice analoge au un statut fonologic identic în limba română [40] : port. *ca*/N/*po*, *lo*/N/*go* etc. — rom. *cî*/N/*p*, *lu*/N/*g* etc.

Pentru portugheză s-a propus şi o interpretare conform căreia în cuvinte cum sînt *campo*, *canta* am avea a face cu fonemele /m/ şi /n/, în timp ce în celelalte poziţii (adică atunci cînd nazala nu este urmată de o labială sau de o dentală) consoana nazală ar fi, peste tot, /ñ/ (fonem realizat, în funcţie de context, ca palatală, ca velară sau, în sfîrşit, ca nazalizare a vocalei precedente) [41].

Ceea ce ne interesează aici nu este să demonstrăm că consoana nazală este un arhifonem, ci să vedem dacă ea există sau nu ca unitate autonomă din punct de vedere fonologic. Or, sub acest aspect, asemănările româno-portugheze sînt, credem, evidente.

7. Între română şi portugheză există şi alte analogii, asupra cărora nu insistăm aici.

Studierea comparativă şi amănunţită a foneticii şi a fonologiei limbii române (cu toate aspectele ei), pe de o parte, şi a idiomurilor din Romania occidentală, pe de altă parte, poate să arate că asemănările dintre cele două grupuri lingvistice nu sînt de loc neglijabile[42]. Credem că s-a insistat prea mult asupra trăsăturilor fonetice şi fonologice care separă româna de celelalte limbi romanice şi asupra rolului influenţei slave în evoluţia limbii române, influenţă căreia i s-ar datora, în mare parte, caracterele specifice ale românei. În acest sens, unul dintre cazurile cele mai elocvente este reprezentat de chestiunea vocalelor neutre, de care ne-am ocupat în această lucrare. Unii lingvişti sînt de părere că constituirea „triunghiului" vocalic român actual nu poate fi explicată decît prin influenţa unui model slav. Iată ce scrie acad. Emil Petrovici [43] : „Die rumänischen Vokale, die wegen Unbetontheit, wegen der Wirkung der Nasallaute und aus anderen Ursachen verschiedene Veränderungen erlitten, haben sich nach slavischem Muster in drei Reihen geordnet, deren eine die mittlere, ungerundete Vokalreihe ist" ; şi, mai departe [44] : „Ohne den slavischen Einfluss hätte das Rumänische zwar einen Vokal mit mittlerer, unbestimmter Zungenartikulation, ähnlich der des französischen „*e* muet" oder des portugiesischen und katalanischen unbetonten *a* oder gar des italienischen mundartlichen *ę*, sowie verschiedene nasalierte oder durch Wirkung des Nasallauts in ihrem Eigenton verän-

---

[40] Vezi, pentru română, RRL IX, 1964, 1, p. 43—49.

[41] David W. Reed and Yolanda Leite, *The Segmental Phonemes of Brazilian Portuguese: Standard Paulista Dialect*, în Kenneth L. Pike, *Phonemics. A Technique for Reducing Languages to Writing*. [Sixth Printing], Ann Arbor, [1959], p. 196.

[42] Vezi, acum în urmă, Marius Sala, *La place du roumain parmi les langues romanes*, în RRL IX, 1964, 6, p. 603—614 (cu trimiteri la lucrările precedente consacrate aceleiaşi probleme).

[43] *Kann das Phonemsystem...?*, p. 12.

[44] *Ibidem*, p. 12—13.

derte Vokale gehabt, aber das hätte gewiss nicht zur Bildung des heutigen Vokaldreiecks des Rumänischen geführt".

„Model slav"? Nu credem.

Am văzut, că, pe plan fonetic, nu numai în română, ci şi în unele aspecte ale portughezei există o serie a vocalelor centrale nelabiale mai închise decît [*a*] şi [a]. Lăsînd la o parte chestiunea vocalelor de tipul rom. [ă] (care pot fi întîlnite în unele limbi romanice şi neromanice), trebuie să subliniem că nici [î] nu poate ilustra asemănarea dintre română şi limbile slave şi, totodată, deosebirile dintre română şi idiomurile din vestul Romaniei. O vocală de acest gen există în tot felul de limbi (începînd cu turca şi terminînd cu unele limbi din America); este adevărat că vocala centrală închisă din limba română este „dem bulgarischen mundartlichen ы und dem russischen ы ähnlich" [45], dar vocala portugheză notată [ï] se aseamănă şi ea cu vocala din rusă. După Manuel Companys Maldonado [46], port. [ï] este „proche du ы russe (et très voisin du *î* roumain)". Aceluiaşi autor îi aparţine afirmaţia cu caracter general după care „l'état du phonétisme portugais rappelle beaucoup celui du russe" [47]; or, se ştie, portugheza n-a fost niciodată influenţată de vreun idiom slav. Pentru ce deci să atribuim influenţei slave prezenţa în română a unei trăsături fonetice care se regăseşte şi în altă parte a Romaniei?

Pe plan fonologic, româna literară (întocmai ca o parte dintre graiurile româneşti) a mers mai departe decît portugheza, fonologizînd distincţia fonetică dintre vocala centrală semideschisă şi vocala închisă din aceeaşi serie: vechiul /ă/ s-a scindat în două foneme, /ă/ şi /î/. Dar, după părerea noastră, influenţa slavă n-a intervenit în nici un fel în acest proces. Avem a face cu o evoluţie fonologică datorită presiunii exercitate de sistemul alternanţelor vocalice ale limbii române: *v*[ă]*r* „cousin" (pl. *veri*), *r*[ă]*ni* „blesser" (cf. *rană*) etc. au păstrat vocala semideschisă, în timp ce *v*[ă]*r* „(j')introduis", *r*[ă]*ni* „nettoyer" — unde nu exista alternanţa /ă/ ~ /e/ sau /ă/ ~ /a/ — au devenit *v*[î]*r*, *r*[î]*ni*, cu vocală închisă. Alternanţa cu o vocală semideschisă sau deschisă a contracarat tendinţa de închidere a vocalei [ă] [48]. Este vorba aici de un fenomen pur r o m â n e s c.

8. Faptele examinate ne permit să afirmăm că există importante asemănări fonetice şi fonologice între română şi portugheză.

Departe de a constitui o particularitate care separă Estul de Vestul Romaniei, prezenţa vocalelor neutre în limba română reprezintă, în domeniul foneticii, un element de „legătură" între română şi portugheză. În ce priveşte aspectul fonologic al problemei, ceea ce este inovaţie în română — crearea unei opoziţii între vocala centrală semideschisă şi vocala închisă din aceeaşi serie — este rezultatul unei evoluţii interne:

---

[45] *Kann das Phonemsystem ...?*, p. 11.

[46] *Op. cit.*, p. 120.

[47] *Ibidem.*

[48] Procesul a fost examinat mai amănunţit în RRL IX, 1964, 1, p. 35—36. Vezi, de asemenea, A. Rosetti, *Contributions à l'analyse physiologique et à l'histoire des voyelles roumaines ă et î*, în BL III, 1935, p. 104—108, şi articolul nostru *Sur le passage de* [ă] à [î] *en daco-roumain*, în RRL IX, 1964, 4, p. 431—436.

fenomenul în discuţie — relativ tîrziu şi nu general — se explică foarte bine fără a recurge la împrejurările particulare în care a evoluat latina în Europa orientală. Dacă este adevărat că constituirea opoziţiei /ă/ : /î/ reprezintă o trăsătură specifică a românei în raport cu celelalte limbi romanice, nu este mai puţin adevărat că această trăsătură nu are nici o contingenţă cu influenţa slavă.

Pe de altă parte, nazalitatea vocalelor — fenomen care, după mulţi autori, conferă portughezei şi francezei un loc aparte în cadrul Romaniei — se regăseşte, într-o anumită măsură, şi în limba română. Sub acest aspect, există o deosebire de grad, nu de principiu, între română şi portugheză ; dar o astfel de deosebire există şi între portugheză şi franceză. Pe plan fonologic, izolată este, poate, franceza (în orice caz, marea majoritate a lingviştilor admit existenţa, în această limbă, a vocalelor fonologic nazale). Din acest punct de vedere, celelalte două limbi merg împreună : nu există vocale fonologic nazale nici în română, nici în cea mai mare parte a varietăţilor portughezei.

Octombrie 1965

Centrul de cercetări fonetice şi dialectale, Bucureşti, Calea Victoriei 194.

CONSIDERAŢIUNI ASUPRA PROTEZEI VOCALICE ÎN LIMBA ITALIANĂ*

DE

CONSTANT MANECA

Limba italiană are o situaţie specială în privinţa protezei lui *i* înainte de *s* impurum: ea ocupă o poziţie intermediară între limbile romanice de apus, care au aproape toate o vocală protetică înainte de *s* + consoană şi limba română, care nu cunoaşte fenomenul [1].

Vocala i (sau, mai rar, una de timbru asemănător, *e*) apare uneori în italiană înaintea grupurilor consonantice iniţiale formate din *s* + consoană sau înaintea lui *gn* [2]: *ischerzo*, *istrada*, *ignoro*, *ignuno* etc. Proteza vocalică palatală o întîlnim mai ales atunci cînd un cuvînt care începe cu *s* impurum urmează după *con*, *in*, *per*, *non* [3]. Deşi teoretic fiecare dintre cuvintele cu *s* + consoană la iniţială are sau ar putea avea o variantă poziţională cu *i* protetic, asemenea forme apar totuşi destul de rar, iar variante stabile de circulaţie în limbă nu sînt decît foarte puţine [4].

În legătură cu acest fenomen în limba italiană, mai este necesară o precizare: o adevărată proteză nu este sigură decît acolo unde ea apare într-un cuvînt care, la origine, a avut grupul *s* + consoană la iniţială. La formaţiile apărute pe terenul limbii italiene, derivate cu prefixele *s*- (< lat. *ex*-, *dis*-), *stra*- (< lat. *extra)* sau la împrumuturile din limbile care au un element prepalatal protetic înainte de *s* impurum (ca cele din franceză, spaniolă sau provensală) *i* de la începutul cuvîntului (sau al variantei)

---

* Versiunea în limba italiană a articolului a apărut în RRL X, 1965, p. 5.

[1] Cf. Bruno Migliorini, *Storia della lingua italiana*, Firenze, [1961], p. 18.

[2] Înainte de *gn* întîlnim proteza lui *i* numai la cîteva cuvinte, ceea ce îi dă caracter cu totul accidental. De fapt credem că aici avem de a face cu anticiparea elementului palatal al lui [ɲ], scris *gn*.

[3] Cf. G. Rohlfs, *Historische Grammatik der italienischen Sprache und ihrer Mundarten*, vol. I, Bern, 1949, p. 311.

[4] Vezi cele spuse la p. 156, nota 46.

poate fi foarte bine o rămășiță din vocala originară a prefixului [5] (*e* sau *i*) sau elementul palatal din etimon. Dacă examinăm de exemplu variantele cu *i* protetic din *Vocabolario della lingua italiana* al lui Zingarelli [6], observăm că în cea mai mare parte au în etimonul lor un *es-*, *ex-* sau sînt formate cu prefixul italienesc *s-* [7].

Pentru a putea analiza situația protezei vocalice în limba italiană pe plan sincronic, am studiat toate hărțile din AIS, care cuprind cuvinte cu *s* impurum la inițială și am extras toate exemplele oferite de textele dialectale publicate de Carlo Battisti [8] cît și pe cele din culegerea de poezii populare a lui Pasolini [9].

În AIS, pentru întreaga Italie găsim aproape numai variante fără *i* protetic înaintea lui *s* impurum. Din cele 54 de hărți care prezintă situația unor cuvinte cu *s* + consoană la inițială, în 31 nu sînt exemple concludente de variante cu *i* protetic [10], iar în restul de 23 de hărți nu întîlnim proteza vocalică [11] decît în cîteva puncte (de obicei în Piemont și Lombardia [12]).

În hărțile AIS observăm cum sarda se opune limbii italiene în ceea ce privește acest fenomen; pe cînd în sardă el apare aproape regulat, în italiană are un caracter cu totul sporadic. Hărțile SCALA (AIS V, 872); SPRONE (AIS VI, 1 131); STAGNARE (AIS, II, 205); SPUTARE (AIS I, 171) arată clar acest lucru. În general, putem afirma deci că, potrivit materialului din AIS, proteza lui *i* înainte de *s* impurum este aproape inexistentă în italiană.

În textele dialectale italienești publicate de Carlo Battisti sînt nenumărate cuvinte cu *s* + consoană la inițială. Am extras pe fișe numai pe cele aflate sintactic în poziție postconsonantică [13]. Am găsit în aceste texte pe *s* impurum după consoanele *č*, *k*, *l*, *m*, *n*, *r*, *s*, *t* (cel mai frecvent după *l*, *r*, *n*). Din cele 119 exemple extrase numai cinci prezintă un *i* protetic: *Ky ej istave malsuá*; *est está ndroenü suta la tāula* [14]; *pr istė d bun ĭmur* [15];

---

[5] Prefixele *ex-*, *dis-* înainte de a deveni *s-* au avut, desigur, o fază *is-* (*es-*), *ⁱs-* (cu un element palatal înainte de *s-*).

[6] Bologna [1961].

[7] Cf. *isbaldire* (< fr. *esbaldir*), *iscalzare* (< lat. *excalceare, discalceus*), *ismemorato* (< *s-* + *memorato*), *isviato* (< *ex-* + *viare*) etc. Vezi și cele scrise de Hans Marchand, *Derivative relevancy and the prefix s- in Italian*, în „Studia Linguistica", VII, 1953, p. 111.

[8] *Testi dialettali italiani in trascrizione fonetica.* Parte prima, *Italia settentrionale*, Halle a. S., 1914, Parte seconda, *Italia centrale e meridionale*, Halle a. S., 1921.

[9] Pier Paolo Pasolini, *La poesia popolare italiana*, Garzanti [Milano, 1960].

[10] Este drept că de cele mai multe ori cuvintele sînt precedate de articolul *lo* care, după cum vom arăta, a contribuit la menținerea grupului consonantic fără proteză.

[11] Care nu este totdeauna *i*, ci și *e* sau *a*, sau numai o simplă aspirație, notată *h*.

[12] Regiuni care, se știe, din punct de vedere lingvistic au multe trăsături comune cu limbile galo-romanice.

[13] Exemplele sintactic postvocalice nu le-am mai înregistrat întrucît în această poziție nu am întîlnit niciodată vreo variantă cu *i* protetic.

[14] C. Battisti, *op. cit.*, I, p. 131, r. 6, 14, Usseglio, Valle di Viù, circondario di Torino. Ținem să remarcăm că în același text apare *sun sta* (r. 13).

[15] *Id. ib.*, I, p. 133, r. 14, Lemie, sat între Usseglio și Viù. În acest text întîlnim și varianta *ihtraurdinari* (r. 16) dar și forme fără proteză: *nin sta* (r. 21).

per issenderlo mel'l'o [16]; *a un prete un estea bene farsi vécle sempre briao* [17].

Şi textele dialectale cercetate arată că proteza vocalică înainte de *s* impurum este în italiană aproape inexistentă. Acest lucru concordă cu cele observate în urma studierii hărţilor AIS şi cu situaţia pe care ne-o prezintă exemplele din poeziile populare publicate de Pasolini. Într-adevăr, din cele 28 de cazuri în care apare *s* impurum iniţial postconsonantic, numai într-un singur caz există proteza lui *i* şi anume într-un text din Chiatra di Verde, Corsica : *O Carlu Dumè di mamma, Che si serran istamane* [18]. Şi aici, ca şi în AIS, opoziţia dintre italiană şi sardă în ceea ce priveşte acest fenomen apare pregnant : în poeziile din Sardinia, din 16 exemple cu *s* + consoană la iniţială, toate şaisprezece au proteza lui *i* [19].

Urmărind istoric problema, proteza vocalică înainte de *s* impurum o găsim din primele texte. Migliorini afirmă că în secolul al XIII-lea ea este „cuasi constantă” [20] ; Rohlfs [21] constată că în textele vechi sînt forme fără *i* protetic în mare număr şi că Dante foloseşte variantele cu proteză foarte rar, de regulă ca să îmbogăţească versul. Afirmaţiile celor doi istorici ai limbii italiene se contrazic numai în aparenţă. Primele monumente de limbă italiană atestă într-adevăr numeroase cazuri cu proteza lui *i* înainte de *s* impurum : în textele publicate de Angelo Monteverdi [22] întîlnim de douăzeci şi patru de ori forme cu *i* protetic şi numai unsprezece fără proteză. Din cele douăzeci şi patru de cazuri însă, nouă sînt din texte provenite din Sardinia şi patru din texte din nordul Italiei. Nu aceeaşi situaţie o găsim în aşa-numitele texte „non toscane” publicate de Bruno Migliorini şi Gianfranco Folena [23]. Aici nu am întîlnit decît foarte puţine exemple cu *i* protetic înainte de *s* + consoană şi acestea exclusiv în poziţie sintactică postconsonantică : astfel din cele douăzeci de exemple din textele din secolul al XIV-lea numai două prezintă proteza lui *i* (şi ambele sînt dintr-un text din Sassari de la 1316) iar din cele patruzeci şi şase de exemple existente în textele din secolul al XV-lea tot numai două au *i* protetic (unul îl găsim în *Lettera di Francesco del Tuppo* din 1480 şi celălalt într-un text din Spalato de la 1492). Situaţia din aceste texte (dintre care

---

16 *Id. ib.*, II, p. 26, r. 7, Borgo a Mozzano, circondario di Lucca.

17 *Id. ib.* II, p. 33, r. 30, Pistoia. Remarcăm că acest exemplu şi cel precedent sînt extrase din două culegeri populare (primul din *Cento racconti popolari lucchesi* di Idelfonso Nieri, Lucca, 1908, transcris de Clemente Merlo şi al doilea din Rodolfo Nerucci, *Racconti popolari pistoiesi*, Pistoia, 1901, transcris de Gustavo Rolin) şi că deci avem de a face, poate, cu forme mai vechi sau „literarizate”.

18 P. P. Pasolini, *op. cit.*, p. 134, r. 30. De remarcat că şi în acest unic caz avem a face cu varianta învechită (cf. N. Zingarelli, *op. cit.* s. v.) a unui compus (< *questa* + *mane*), al cărui prim element provine din scurtarea unui cuvînt care a avut o vocală palatală înainte de *st-* (vezi cele spuse la p. 151).

19 Cf. *id. ib.*, p. 204, r. 8, 10 ; p. 206, r. 8 ; p. 208, r. 25 ; p. 210, r. 2, 9, 32 ; p. 211, r. 1, 27 ; p. 215, r. 3, 5, 13 ; p. 216, r. 20 ; p. 224, r. 13. În aceste exemple proteza apare atît în poziţie sintactică postvocalică, cît şi postconsonantică.

20 Cf. *op. cit.*, p. 158.

21 Cf. *op. cit.*, I, p. 311.

22 Angelo Monteverdi, *Testi volgari italiani dei primi tempi*, ed. a II-a Modena, 1948.

23 *Testi non toscani del Trecento.* A cura di Bruno Migliorini e Gianfranco Folena, Modena, 1952 şi *Testi non toscani del Quattrocento.* A cura di Bruno Migliorini e Gianfranco Folena, Modena, 1953.

cele mai multe nu au un caracter literar) ne îndreptățește să credem că proteza lui *i* înainte de *s* impurum este un fenomen specific limbii literare.

În general, în limba veche întîlnim pe *i*- mai ales atunci cînd cuvîntul precedent se termină în consoană, situație asemănătoare cu aceea din limba literară actuală și din latină. Poziția sintactică postconsonantică nu este însă obligatorie. Rohlfs [24] dă numeroase atestări de variante cu *i* protetic la început de frază, la început de vers sau după vocală : *ista fermo*; *isposammo di venerdi*; *un morto iscaturito*; *con una facciaccia proprio ispaventosa*; *che lei istesse insenza marito*; *vita iscelta*; *di molto isdegnati* etc. [25].

Vocala protetică înainte de *s* impurum o întîlnim de-a lungul secolelor atît postvocalic, cît și postconsonantic (aproape regulat după *con*, *in*, *per*, *non*) în toate stilurile limbii literare. Din primii ani ai secolului al XIX-lea însă, uzul a început să oscileze și în cazurile cînd *s* + consoană urmau după *con*, *in*, *per*, *non* [26]. Faptul acesta, coroborat cu situația care reiese din studiul hărților AIS, al textelor dialectale în transcriere fonetică, al poeziilor populare și al textelor „non toscane” de care am vorbit, ne face să credem că variantele poziționale cu proteză vocalică aparțin uzului literar, unde au apărut în epoca veche a limbii.

Avînd în vedere toate acestea, putem afirma, credem, în concluzie, că proteza lui *i* înainte de *s* impurum este în italiană un fenomen condiționat, rar, specific limbii literare și care astăzi este pe cale de dispariție.

Pentru a avea o mai bună perspectivă istorică în explicarea fenomenului, să comparăm situația din italiană cu cea din limba latină. După cum se știe, în latină, începînd cu secolul al II-lea, înaintea grupului inițial *s* + consoană s-a dezvoltat o vocală de timbru palatal, notată de cele mai multe ori *i* sau *e* : *ispirito*, *espiritum*, *isperabi* etc. [27].

Apariția acestei vocale protetice a fost pusă în legătură cu dificultățile de pronunțare, cu eufonia și cu fonetica sintactică [28] : grupurile consonantice *sc*-, *sp*-, *st*- etc. prezentau greutate la rostire, ceea ce

---

[24] *Op. cit.* 1, p. 312 sq.

[25] La acestea am putea adăuga alte exemple din Ernesto Monaci, *Crestomazia italiana dei primi secoli*. Con prospetto grammaticale e glossario — Nuova edizione riveduta e aumentata per cura di Felice Arese, Roma, Napoli, Città di Castello, 1955, p. 627, din *Crestomația romanică*, vol. I [București], 1962, p. 236, 237, 238, din W. Meyer-Lübke, *Festschrift für D. Behrens*, p. 24 și urm. și din G. Gröber, *Gli, egli, ogni*, în ZRPh II, p. 595 și urm.

[26] Cf., de exemplu, C. Gozzi, *Le fiabe*. A cura di E. Masi, I, Bologna, 1885, p. 256 : *o Turandotte in sposa*, dar, *in isfinimento* (p. 257). Vezi și cele spuse de B. Migliorini, *op. cit.*, p. 626, 702.

[27] Cf. *Lateinische Laut - und Formenlehre* von Mann Leumann, München, 1963, p. 98; Veikko Väänänen, *Introduction au latin vulgaire*, Paris, 1963, p. 48.

[28] Cf. W. Meyer-Lübke, *Grammatik der romanischen Sprachen*, vol. I, Leipzig, 1890, p. 54; C. H. Grandgent, *Introducere în latina vulgară*, Cluj, 1958, p. 119; E. Bourciez, *Eléments de linguistique romane*, Paris, 1930, p. 48, id., *Précis de Phonétique française*, Paris, 1958, p. XXXIII, 153; I. Șiadbei, *Proteza vocalică în limbile romanice*, în R.F.R.G.I, 1957, p. 145 și urm.; J. L. Barker, *Accesory vowels*, în *Modern Language Notes*, XL, Baltimore, 1925; p. 162 și urm.; Veikko Väänänen, *op. cit.*, p. 48; Louis Michel, *Etude du son „S” en latin et en roman* [Montpellier, 1953], p. 74.

ar fi determinat, mai ales în poziţie postconsonantică, apariţia unei vocale de sprijin, menite să faciliteze pronunţarea. Otto Prinz [29] susţine că în latineşte fenomenul s-ar fi petrecut sub influenţa limbii punice sau a altei limbi africane.

Apariţia relativ tîrzie a acestui fenomen în latină, caracterul deschis, vocalic al lui *s* [30], cît şi faptul că, dacă proteza ar avea numai cauze eufonice (în legătură cu fonetica sintactică) ar fi trebuit să fie generală şi stabilă atît în latină cît şi în limbile romanice — ceea ce nu este cazul [31] — ne obligă să căutăm şi alte explicaţii atît pentru latină, cît şi pentru italiană, al cărei fenomen a fost explicat în mod asemănător [32].

Pentru a putea analiza situaţia din italiană am făcut o statistică a cuvintelor din DEI[33] care au la iniţială un *s* impurum. Am găsit astfel că 9810 cuvinte încep cu *s* urmat de una sau două consoane. Repartiţia acestor termeni pe grupuri iniţiale este [34]:

SB —	559
SC —	3154
SD —	135
SF —	603
SG —	415
SK —	15
SL —	104
SM —	384
SN —	55
SP —	1722
SQ —	145
SR —	18
ST —	2237
SV —	264

Prima concluzie la care ne duce această statistică este că, în italiană, nu se poate vorbi de dificultăţi de pronunţare pentru grupul *s* + consoană la iniţială. În cazul cînd rostirea ar fi fost dificilă, limba ar fi găsit modalitatea de a o evita. La aceeaşi concluzie ne duce şi forma unor împrumuturi mai vechi, făcute de italiană din alte limbi, împrumuturi în care vocala protetică originară a fost în general înlăturată: *schiera* [35]

[29] *Zur Entstehung der Prothese vor s impurum im Lateinischen*, în „*Glotta*", XXVI, p. 97 şi urm.

[30] Cf. Al. Rosetti, *Introducere în fonetică*, Bucureşti, 1963, p. 61 şi urm.

[31] Cf. Veikko Väänänen, *op. cit.*, p. 49.

[32] Cf. G. Rohlfs, *op. cit.*, vol. I, p. 311.

[33] Carlo Battisti — Giovani Alessio, *Dizionario etimologico italiano*, vol. I-V, Firenze, 1950—1957.

[34] Menţionăm că am numărat şi cuvintele care încep cu [ʃ], scris în italiană *sc* + *e*, *i*; le-am luat în consideraţie şi pe acestea întrucît prezintă şi ele, uneori, proteza lui *i*. La numărătoare am inclus atît cuvintele de bază cît şi derivatele. Grupurile ortografice *sc-*, *sk-* le-am tratat aparte. Am extins cercetarea noastră şi asupra cuvintelor care încep cu *is* + consoană, pentru a urmări şi variantele, eventualele dublete etc.

[35] Cf. REW[3], 7 977.

(< prov. *esquiera*, v. fr. *eschiere*), *speglio* [36] (< prov. *espelh*), *scandaglio*[37] (< prov. *escandalh*), *sparviere*[38] (< v. fr. *esprevier*, prov. *esparvier*). De altfel, dacă urmărim în general cuvintele latineşti cu *s* impurum, transmise limbilor romanice, ne izbeşte faptul că în română şi în italiană ele s-au transmis fără proteză [39].

În sfîrşit, fenomenul invers, afereza lui *i* originar în cuvinte ca *Spagna*, *strumento*, *storia* etc., vine să întărească afirmaţia că nu avem a face cu dificultăţi de pronunţare în italiană. Este de remarcat chiar faptul că foarte multe cuvinte savante care încep cu *ist-* au variante cu *st-* : *istruire/struire* ; *istrione/strione* ; *istruzione/struzione*[40]. Aceasta arată că proteza lui *i* a fost considerată de vorbitori ca neobişnuită, poate pedantă sau chiar preţioasă. Dacă adăugăm la toate acestea şi proteza anteconsonantică a lui *s*- din *scondizione*, *screscio*, *scomfonda*, *spavuroso*, *scumencemo* [41], cît şi formele *scancellare*, *sgancio* [42], *sbisbigliare*, *sbiracchio*, *sbadato* [43] unde *s*- nu reprezintă sufixul *s*-, explicarea protezei vocalice prin eufonie nu credem că este suficientă.

Pornind de la ideea că schimbările fonetice sînt cauzate în general de asimilaţie şi de reacţia împotriva asimilaţiei, Harry Deferrari [44] explică proteza lui *i* înainte de *s* impurum ca o reacţie împotriva asimilării regresive sau progresive : în anumite combinaţii *s*-, pronunţat intensiv, s-a dublat devenind [*ss*], iar primul element al acestui grup s-a vocalizat în *i* sau *e* [45].

Se ştie că tendinţa de asimilare a grupurilor consonantice s-a manifestat puternic în limba italiană : lat. *tl* > it. *ll* *(spat(u)la > spalla)* ; lat. *nr* > it. *rr* *(ven(i)ro > verrò)* ; lat. *tm* > it. *mm* *(marit(i)ma > maremma)* ; lat. *ct*, *pt*, *bt* (primari şi secundari) > it. *tt* *(nocte > notte*, *pectore > petto*, *subtus > sotto)* ; lat. *gd*, *bd* > it. *dd* *(frig(i)du > freddo*, *subducere > soddure)* etc. Dialectele italieneşti ne oferă de asemenea numeroase cazuri de asimilaţie progresivă : astfel în centrul şi sudul Italiei grupurile *mb* şi *nd* au devenit, respectiv, *mm* şi *mn* : *piombo > piommo* ; *cambio > cammio*, *vendetta > vennetta*, *mondo > monno* etc. În fonetica sintactică un grup ca *il gatto* se pronunţă în Toscana *i ggatto*, iar *il cane*, *i ccane* [46].

---

36 Cf. REW³, 8 133.

37 Cf. REW³, 7 649.

38 Cf. REW³, 8 126.

39 Cf. REW³, 7633–8197.

40 Cf. DEI, s. v. şi L. Michel, *op. cit.*, p. 75.

41 Cf. E. Monaci, *op. cit.*, p. 627 şi Seelmann, *Die Aussprache des Lateins nach physiologisch-historischen Grundsätzen*, Heilbronn, 1885, p. 316.

42 Explicate în DEI, s. v. ca forme intensive ale lui *cancellare* şi *gancio*.

43 Variante ale lui *bisbigliare*, *biracchio*, *badato* (cf. DEI, s. v.).

44 *The Phonology of Italian, Spanish and French*, Washington, D. C., 1954, p. 79 şi urm. 108.

45 Vocalizarea lui *s* despre care vorbeşte Deferrari (. . . *the first element of the* [*ss*] *was vocalized to* (*assums natural*) *the semivowel and then the vowel nearest the* [*s*]. *Thus, the first* [*s*] *became* [į] *and then* [*i*], p. 108) este un fapt asupra căruia păstrăm rezerve : nu credem că primul *s* s-a vocalizat, ci că s-a dezvoltat un element vocalic înainte de *s* impurum, pronunţat intensiv.

46 Cf. Rohlfs, *op. cit.*, II, p. 125.

Este drept că, la iniţială, grupurile consonantice latineşti s-au păstrat mai bine [47] în general. Cu toate acestea, limba italiană a redus în cuvintele transmise pe cale populară grupurile latineşti iniţiale *bl*, *cl*, *cn*, *fl*, *ft*, *gl*, *pl*, *tl* şi nu a redus, ci dimpotrivă, a întărit pe cele care conţineau pe *s* plus una sau mai multe consoane. Faţă de latină găsim chiar formaţii noi (*sb-*, *sd-*, *sg-*, *sl-*, *sn-*) la iniţialele unor cuvinte formate pe teren italienesc sau împrumutate din alte limbi (*sgarare* < sp. *esgarar*; *sgarza* < germ. *skarda* etc.). Aceste grupuri iniţiale, compuse din *s* + consoană şi provenite în mare parte din formaţii cu prefixul *s-*, au un mare randament funcţional, realizînd opoziţii de tipul *legare* ~ *slegare*, *cucire* ~ *scucire*, *caricare* ~ *scaricare* şi altele [48].

În fonetica sintactică (şi mai ales în unire cu prepoziţii, conjuncţii, adverbe, lipsite în general de accent în frază), grupurile consonantice, chiar în poziţia iniţială forte, pot fi mai uşor atacate de asimilaţie. În astfel de situaţii, ca şi în acelea în care cuvintele cu *s-* + consoană urmau după adjective ca *buon*, *gran*, *san* etc. se formau grupuri ca *ns*, *rs*, care în general au fost asimilate în italiană: *ofenso* > *ofeso*; *instrumento* > *istrumento* > *strumento* etc.

Pentru a rezista asimilaţiei deci, mai ales în poziţie sintactică postconsonantică, grupul iniţial *s* + consoană şi-a dezvoltat un element vocalic de sprijin care, în epoca de zdruncinare a sistemului fonologic şi un timp după aceea, l-a ajutat să se conserve. O dovadă în sprijinul acestei ipoteze es e şi faptul că, o dată sistemul stabilizat, proteza vocalică devine din ce în ce mai rară, ca să dispară apoi aproape cu totul [49].

Fenomenul protezei vocalice palatale din italiană trebuie pus în legătură şi cu alte fapte; *s* impurum iniţial, deşi forte prin poziţie, nu are caracter silabic (ca şi în română [50]) deoarece tăietura silabică cade înaintea grupului consonantic respectiv [51], ca în latină [52]. Faptul acesta a avut desigur consecinţe importante, deoarece *s-* nu s-a mai dublat [53] şi astfel

---

[47] Faptul acesta confirmă ideea că forţa consoanelor iniţiale este un factor de rezistenţă contra tendinţelor evolutive (cf. B. Malmberg, *Gémination, force et structure syllabique en latin et en roman*, în *Etudes romanes dédiées à Andreas Blinkenberg à l'occasion de son soixante-dixième anniversaire*, Copenhaga, 1963, p. 107; Bourciez, *Précis*..., p. 110). Trebuie să remarcăm însă că grupurile consonantice latineşti iniţiale (ca şi cele italieneşti de altfel) conţineau o singură oclusivă (grupuri ca *ct*, *bd*, *pt* nu existau în fondul latin) şi erau formate în general numai din două elemente, dintre care al doilea era de obicei o lichidă, consoană deschisă sau vocală (cf. Rosetti, *op. cit.*, p. 61 şi urm.).

[48] Cf. Giacomo Devoto, *Il prefisso s in italiano*, în *Mélanges Bally*, Genève, 1939 şi Hans Marchand, *art. cit.*, p. 104 şi urm.

[49] Este relevant faptul că în dicţionarele curente ale limbii italiene se arată că variantele cu *i* protetic ale cuvintelor cu *s* + consoană, la iniţială, sînt învechite. În *Vocabolario della lingua italiana* al lui Zingarelli, de exemplu, din 99 de variante cu *is* + consoană înregistrate, 68 poartă menţiunea „învechit”.

[50] Cf. I. Şiadbei, *art. cit.*, p. 481.

[51] Cf. S. Battaglia-V. Pernicone, *La grammatica italiana*, ed. a II-a, Torino, [1960], p. 41; Seelmann, *op. cit.*, p. 149; L. Michel, *op. cit.*, p. 26; H. Deferrari, *op. cit.*, p. 140.

[52] Cf. Mann Leumann, *op. cit.*, p. 53 şi urm.

[53] Aşa cum presupune Deferrari că s-a întîmplat: *Hence, a reaction to this assimilation took place in the characteristic manner of such reactions i.e. the* [*s*] *which was in danger of assimilation was overpronounced. It thus became lengthenend and doubled* (*op. cit.*, p. 103).

nu a mai fost necesară o vocală de susținere. Chiar acolo unde a apărut, *i* protetic se pare că nu a influențat tăietura silabică, ceea ce l-a împiedicat să se stabilizeze [54]. În italiană proteza vocalică pare a se fi atașat mai mult la finala cuvîntului precedent decît înaintea lui *s* impurum. Într-un fel, am putea spune că acest element completează finalele vocalice ita-

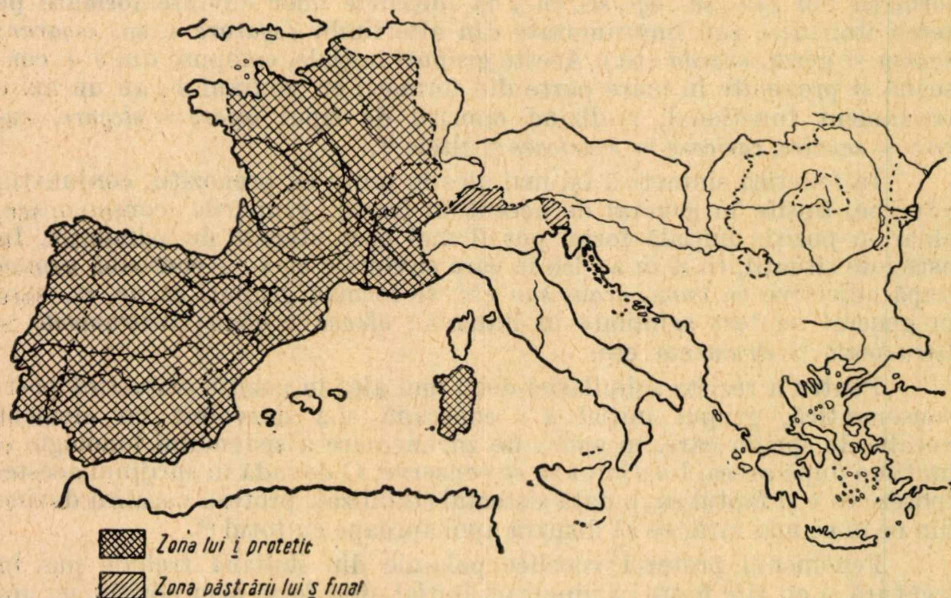

Fig. 1

lienești, care, în cazurile lui *con*, *in*, *per*, *non* — foarte frecvente în limbă — nu se realizau.

Finalele vocalice ale cuvintelor sînt desigur o altă cauză a slabei dezvoltări și apoi a dispariției protezei lui *i* în italiană [55]. La aceasta a mai contribuit fără îndoială și articolul definit *lo (lu)* pe care îl găsim din cele mai vechi timpuri înaintea cuvintelor cu *s* impurum la inițială [56].

Privită pe plan romanic, proteza vocalică înainte de *s* + consoană apare în zonele în care s-a păstrat *s* final, cel puțin pînă într-o epocă tîrzie, așa cum se observă clar din harta alăturată. Se știe că, în ce privește tratamentul lui *-s*, Romania se împarte în două mari zone opuse : vestul conservator (franceza, provensala, spaniola, catalana, retoromana, sarda) și estul care a pierdut pe *s* final foarte devreme [57]. Făcînd o analiză

[54] Spre deosebire de celelalte limbi romanice ; cf. E. Bourciez, *Précis*..., p. 153.

[55] În sprijinul acestei idei vin și cele spuse de E. Bourciez, *Précis*..., p. 153 : *À l'époque primitive de la langue, elle* [cette voyelle notée tantôt *i* tantôt *e*] *avait aussi en France une certaine instabilité et les manuscrits du XI-e siècle ne le notent pas d'ordinaire, derrière une finale vocalique* (*la spose, une spede* etc.).

[56] Cf. G. Gröber, *art. cit.*, p. 594 și urm.

[57] Cf. Veikko Väänänen, *op. cit.*, p. 71.

mai strictă, Louis Michel, în lucrarea citată [58], împarte limbile romanice după modul cum au tratat pe *-s* în trei :

a) zona conservatismului perfect : catalană, spaniolă, gasconă, langue d'oc, sardă, dialectele gevaudanais, héraultais, haut- şi bas-alpin ;

b) zona conservatismului alterat : *š*, *ž* în portugheză (înainte de consoană) în Languedoc ;

c) zona amuţirii complete a lui *-s* : franceză, provensală, italiană şi română.

Dacă ţinem seama că în franceză şi provensală amuţirea a avut loc destul de tîrziu (pe la sfîrşitul evului mediu [59]), numai româna şi italiana reprezintă zonele de dispariţie timpurie a lui *s* final[60].

Este sigur că proteza vocalică înainte de *s* impurum trebuie pusă în legătură şi cu *-s*. La întîlnirea dintre cuvintele terminate în *-s* cu cele care începeau cu acelaşi sunet, se producea o aglomerare care a influenţat tăietura silabică şi împotriva căreia limba a trebuit să reacţioneze. Un argument în favoarea acestei idei este, credem, şi faptul că în limbile spaniolă şi catalană, unde *-s* s-a conservat cel mai bine, proteza vocalică este stabilă şi generală pînă astăzi, pe cînd în franceză, unde *s* final a amuţit la un moment dat, nu mai întîlnim pe *i* protetic la cuvintele savante şi la neologisme (cf. sp. *escriba*, *especimen*, *especialista*, dar fr. *scribe*, *spécimen*, *spécialiste* [61]).

În încheiere, putem afirma, credem, că proteza lui *i* înainte de *s* impurum are mai multe cauze în italiană. Ea apare ca o reacţie împotriva asimilării, în epoca veche a limbii. După stabilizarea sistemului fonologic, datorită faptului că nu s-a deplasat tăietura silabică şi sub influenţa finalelor vocalice, *i* protetic a început să dispară.

Socotim că această explicaţie poate fi extinsă şi la celelalte limbi romanice, proteza vocalică s-a generalizat şi s-a stabilizat acolo unde tăietura silabică s-a deplasat după *s* iniţial şi unde *s* final, cît şi alte finale consonantice, au creat condiţii propice de dezvoltare pentru elementul palatal apărut.

August 1964 *Institutul de lingvistică, Bucureşti, Calea Victoriei 194*

[58] P. 101 şi urm.
[59] Cf. E. Bourciez, *Précis*..., p. 157 ; L. Michel, *op. cit.*, p. 101.
[60] Cf. L. Michel, *op. cit.*, p. 101.
[61] Cf. E. Bourciez, *Précis*..., p. 153.

OBSERVAȚII STATISTICE ASUPRA GRUPURILOR CONSONANTICE (CU TREI, PATRU ȘI CINCI ELEMENTE)

DE

ALEXANDRA ROCERIC-ALEXANDRESCU

Studiul relațiilor sintagmatice pune în lumină faptul că, în nici o limbă, alăturarea segmentelor în cadrul unor secvențe mai mari — nu este liberă. Acest lucru se referă și la combinațiile dintre foneme ; în multe limbi ele sînt limitate de reguli foarte stricte. Studiul combinațiilor între foneme și frecvența acestora, relevă reguli sintagmatice ale sistemului [1].

Dintre unitățile segmentale ale limbi române — vocalele și consoanele — ne-am oprit la cele din urmă, analizînd structura segmentelor c o m p l e x e, adică cele constituite din două sau mai multe consoane.

Am clasificat grupurile consonantice binare în grupuri simetrice, sau asimetrice, după relațiile dintre consoanele care le compun.

Grupurile consonantice simetrice sînt acele grupuri în care, schimbînd ordinea elementelor consonantice între ele, se obțin alte grupuri proprii limbii române.

Grupurile consonantice asimetrice sînt acele grupuri în care, schimbînd ordinea elementelor consonantice între ele, nu se mai obțin grupuri proprii limbii române ; ele prezintă o singură orientare posibilă.

În cele ce urmează ne referim la grupuri consonantice de tipul : *a*) $C_1C_2C_3$; *b*) $C_1C_2C_3C_4$; *c*) $C_1C_2C_3C_4C_5$ — inițiale, mediale și finale.

Așadar, prezentăm unele date referitoare la combinațiile posibile între consoanele $x_1, x_2..., x_n$, grupate cîte trei (respectiv patru și cinci) și distribuția lor în cadrul contextelor vocalice $y_1, y_2 ... y_n$ ... plus posibilitatea : ⌗ (pauză). La descrierea distribuției acestor grupuri consonantice adăugăm considerații statistice.

Inventarul consonantic de la care am pornit este următorul : (p, b, t, d, k, g, f, v, s, z, ʃ, ʒ, h, č, ğ, ţ, l, n, r, m) ;

Sistemul vocalic este : (a, o, u, î, i, ă, e, ę, ǫ, j, w)[2].

* Versiunea în limba engleză a fost publicată, în RRL X, 1965, 4, p. 387.

[1] Cf. B. Malmberg, *Structural Linguistics and Human Communication*, Berlin-Göttingen-Heidelberg, 1963, p. 77 și 128.

[2] Cf. Liliana Ionescu, *Une classification des consonnes du roumain d'après le critère de la neutralisation*, [în] *Cahiers de linguistique théorique et appliquée* I, București, 1962, p. 40, și Em. Vasiliu, *Sistemul vocalic al limbii române*, [în] SCL XII, 1961, 1, p. 15.

Am excerptat circa 5 000 de grupuri consonantice de toate tipurile menţionate mai sus, din texte din stilurile : beletristic, publicistic, ştiinţific. Din acest material au rezultat următoarele grupuri consonantice : *ksč*, *ksp*, *kst*, *ktr*, *ltč*, *lft*, *ltm*, *ltr*, *mbl*, *mbr*, *mfl*, *mpl*, *mpr*, *mps*, *mpt*, *nkl*, *nkr*, *nkt*, *nkţ*, *ndr*, *ndv*, *nfl*, *nfr*, *ngr*, *nml*, *nsf*, *nsm*, *nsp*, *nst*, *nʃf*, *nʃt*, *ntk*, *ntd*, *ntr*, *psr*, *psč*, *pst*, *rpr*, *rst*, *rtf*, *rtr*, *skl*, *skr*, *sfr*, *spl*, *spr*, *stf*, *stm*, *str*, *ʃtr*, *zbr*, *zdr*, *zgl* [3].

Analizînd aceste grupuri din punctul de vedere al structurii lor consonantice, notăm consoanele din grupurile de trei elemente — de la stînga — după locul (întîi, al doilea şi al treilea) pe care îl ocupă în grup — şi obţinem următoarea situaţie :

— locul I : p, k, s, z, ʃ, m, n, l, r ;

— locul II : p, b, t, d, k, g, f, s, ʃ, m ;

— locul III : p, t, d, k, ţ, č, f, v, s, m, l, r.

Locurile I, II, III — se definesc — respectiv, astfel : spunem că o consoană ocupă locul I atunci cînd într-o secvenţă de trei poate fi urmată de altele două, iar imediat după ea urmează măcar una dintre consoanele de pe locul II ; spunem că o consoană ocupă locul II atunci cînd într-o secvenţă de trei poate fi precedată măcar de una dintre consoanele de pe locul I şi urmată măcar de una de pe locul III ; spunem că o consoană ocupă locul III atunci cînd într-o secvenţă de trei ea este precedată de două consoane şi urmează măcar unei consoane de pe locul II.

Rezultă că :

— Primul loc poate fi ocupat de : oclusivele *p* şi *k* ; constrictivele *s*, *z*, *ʃ* ; nazalele *m*, *n* ; laterala *l* şi vibranta *r*.

Nu poate fi ocupat de constrictivele *f*, *v*, *ʒ*, *h*.

— Locul al doilea este ocupat de : oclusivele *p*, *b*, *t*, *d*, *k*, *g* ; constrictivele *f*, *v*, *s*, *ʃ* ; nazalele *m*, *n*.

Nu poate fi ocupat de : semioclusive, laterale, vibrante.

— Locul al treilea este ocupat de : oclusivele *p*, *t*, *k* ; semioclusiva *č* ; constrictivele *f*, *v*, *s* ; nazala *m* ; laterala *l* ; vibranta *r*.

— Sînt excluse de pe orice loc din grupurile de trei consoane : oclusivele *ḱ*, *ǵ* ; semioclusiva *ǧ* ; constrictivele *ʒ* şi *h*.

Grupurile de mai sus diferă prin :

a) numărul total de apariţii ; *b*) posibilitatea de distribuire într-un număr mai mare sau mai mic de contexte diferite.

Această situaţie se reflectă în tabelele următoare. Primul tabel cuprinde : fiecare grup consonantic cu frecvenţa în procente — care redă numărul de apariţii ale grupului respectiv în raport cu cele 5 000 de grupuri consonantice înregistrate de noi. Tabelul următor (II) cuprinde : fiecare grup consonantic cu frecvenţa în procente — care redă distribuţia grupului respectiv în cele 55 de tipuri de contexte vocalice distincte pe care le-am înregistrat.

[3] În limba română mai sînt posibile şi alte grupuri de trei, patru şi cinci consoane (pe care le-am studiat în *Cîteva observaţii asupra semnalelor demarcative în limba română*, [în] FD IV, p. 61—71 —care n-au apărut însă, în materialul parcurs de noi. Din această constatare rezultă că ele au o mai mică probabilitate de apariţie (sub 1/la 5000) şi de aceea au fost neglijate în lucrarea de faţă. Aceste grupuri sînt de exemplu : *rʃt* (crenvurşt), *-stm* (istm), *ʒdr* (mojdrean), *-lkl-* (folklor), *-nks* (sfinx) etc.

Tabel I

Grupul consonantic	*Frecvenţa*	*Grupul consonantic*	*Frecvenţa*
ksč	0,81	nsm	0,06
ksp	0,6	nsp	0,75
kst	0,6	nst	1
ktr	0,12	nʃf	0,18
ltč	0,25	nʃt	0,7
ltf	1	ntk	1
ltm	0,06	ntd	0,06
ltr	0,12	ntr	32,8
mbl	1,25	psk	0,12
mbr	1,77	psč	0,06
mfl	1	pst	0,06
mpl	11,1	rpr	0,6
mpr	4,12	rst	0,30
mps	0,06	rtf	0,06
mpt	0,06	rtr	0,18
nkl	0,30	skl	0,12
nkr	1,8	skr	3,4
nkt	0,30	sfr	0,12
nkţ	0,68	spl	0,30
ndr	2,8	spr	5,93
ndv	0,37	stf	1
nfl	0,8	stm	0,12
nfr	0,5	str	20,6
ngl	0,06	ʃtr	1,31
ngr	1,8	zbr	0,25
nml	0,12	zdr	0,25
nsf	0,25	zgl	0,12

Tabel II

Grupul consonantic	*Frecvenţa*	*Grupul consonantic*	*Frecvenţa*
ksč	3,6	nsm	1,8
ksp	1,8	nsp	7,3
kst	7,3	nst	14,5
ktr	1,8	nʃf	1,8
ltč	1,8	nʃt	3,6
ltf	1,8	ntk	1,8
ltm	1,8	ntd	1,8
ltr	3,6	ntr	41,8
mbl	9,09	psk	1,8
mbr	20	psč	1,8
mfl	5,4	pst	1,8
mpl	29,09	rpr	3,6
mpr	18,18	rst	5,4
mps	1,8	rtf	1,8
mpt	1,8	rtr	1,8
nkl	5,4	skl	1,8
nkr	9,09	skr	9.09
nkt	5,4	sfr	3,6
nkţ	1,8	spl	5,4
ndr	12,7	spr	23,8
nfl	7,3	stf	1,8
nfr	3,6	stm	1,8
ngl	1,8	str	49,09
ngr	9,09	ʃtr	5,4
nml	1,8	zbr	1,8
nsf	3,6	zdr	3,6
		zgl	1,8

Din aceste tabele rezultă că grupurile consonantice cu trei elemente — cele mai frecvente sînt : *ntr* (32,8), *str* (20,6), *mpl* (11,1) ; grupurile cu cea mai bună distribuție sînt : *str* (49,09), *ntr* (41,8), *mpl* (29,09), *spr* (23,8), *mbr* (20).

Lista completă a contextelor vocalice în care se distribuie grupurile consonantice cu trei elemente este următoarea [4] :

ksč : e (-e, -i) ; *ksp* : *e—e* ; *kst* : e (-#, -a, -e, -î) ; *ktr* : a—i ; *ltč* : a—e ; *ltf* : a—e ; *ltm* : a—i ; *ltr* : a—u, u—a ; *mbl* : a—a, î—î, u (-a, -ă, -î) ; *mbr* : e (-ẹ, -i), i—i, î (-a, -ă), î—ă, u (-a, -ă, -e, -o) ; *mfl* : u (-a, -ă, -u) ; *mpl* : a—ọ, e (-î, -u), i (-ă, -e, -u) ; î (-a, -ă, -e, -i), o (-a, -e, -i), u (-e, -i, -u) ; *mpr* : i (-e, -i, -o, -u), î (-ă. -e, -o, -u), o (-i, -o) ; *mps* : e—i ; *mpt* : i—o ; *nkl* : î (-e, -i) o—u ; *nkr* : î (-e, -o, -u), o—e ; *nkt* : i (#, -i, -u), u—# ; *nkț* : u—j ; *ndr* : a—u, î (-ă, -e, -i, -u), î—a ; *nfl* : i (-e, -u) o—i, î—o ; *nfr* : î—î, o—a ; *ngl* : a—i ; *ngr* : i—a, î (-ă, -e, -i, -o) ; *nml* : î—ă ; *nsf* : a (-i, -o) ; *nsm* : a—i ; *nsp* : a—o, i—i, î—ă ; *nst* : i (-a, -e, -i), î—e, o (-a, -ă, -i) ; *n∫f* : î—a ; *n∫t* : o (-i, -j) ; *ntk* : i—ă ; *ntd* : u—e ; *ntr* : a (a, e, o), e (e, u), i (a, ă, e, ẹ, i, u), î (a, ă, e, i, î, o, u), o (a, o), u (i, u) ; *psk* : o—u ; *psč* : o—e ; *pst* : o—a ; *rpr* : e—e, u—i ; *rtf* : e—e ; *rtr* : o—e ; *rst* : î (-a, ă) ; *skl* : # —i ; *skr* : # (-i, -u), ă—u, e—i, i—e ; *sfr* : ă—î, e—î ; *spl* : ă—ă, i—ă, e—e ; *spr* : #(-e, -i, -î), a (-e, -i, -u), ă—e, e (-e, -i), i (-ă, -e), j—e ; *stf* : a—e ; *stm* : a—a ; *str* : # (-a, -ă, -e, -ẹ, -i, -î, -o, -u), -a (-a, -ă, -e), e (-a, -ă, -e, -ẹ, -i, -u), i (-a, -ă, -ẹ, -u), o (-o, -u), u (-a, -ă, -u) ; *∫tr* : # —e, a—i, o—i ; *zbr* : e (-a, -ă) ; *zdr* : # —a ; *zgl* : # —o.

Exemple :

e*xc*epție, e*xc*itat ; e*xp*erientă ; te*xt*, e*xt*az, te*xt*e, prete*xt*înd ; a*ctr*iță ; a*ltc*eva ; a*ltf*el ; a*ltm*interi ; a*ltr*uist, u*ltr*agiu ; ansa*mbl*u, î*mbl*înzi, u*mbl*a, u*mbl*ă, u*mbl*înd ; dezme*mbr*ează, septe*mbr*ie, li*mbr*ic, î*mbr*acă, î*mbr*ăcat, u*mbr*a, u*mbr*ă, u*mbr*e, u*mbr*os ; u*mfl*a, u*mfl*ă, u*mfl*u ; a*mpl*oare, conte*mpl*înd, conte*mpl*u, si*mpl*ă, si*mpl*e, si*mpl*u, tî*mpl*ar, tî*mpl*ă, tî*mpl*e, î*mpl*ini, co*mpl*ace, co*mpl*et, co*mpl*ica, u*mpl*e, u*mpl*i, u*mpl*ut ; i*mpr*egna, i*mpr*ima, i*mpr*opriu, i*mpr*udent, î*mpr*ăștia, î*mpr*ejmui, î*mpr*ospăta, î*mpr*umuta, co*mpr*ima, co*mpr*omis ; mete*mps*ihoză ; si*mpt*ome ; î*ncl*eșta, î*ncl*ina, co*ncl*uzie ; î*ncr*edința, î*ncr*opi, î*ncr*usta, co*ncr*et ; insti*nct*, insti*nct*iv, insti*nct*ul, pu*nct* ; fu*ncț*iona ; ta*ndr*u, mî*ndr*ă, mî*ndr*e, mî*ndr*ie, mî*ndr*u, mî*ndr*a ; i*nfl*exiuni, i*nfl*ux, co*nfl*ict, î*nfl*ori ; î*nfr*înge, co*nfr*ate ; pa*ngl*ică ; i*ngr*at, î*ngr*ășa, î*ngr*euia, î*ngr*ijora, î*ngr*opa ; î*nml*ădia ; tra*nsf*igura, tra*nsf*orma ; tra*nsm*ite ; tra*nsp*ort, i*nsp*ira, î*nsp*ăimînta ; i*nst*abil, ci*nst*e, ci*nst*i, î*nst*elat, co*nst*ata, co*nst*ă, co*nst*itui ; î*nșf*ăca ; co*nșt*iință, co*nșt*ient ; fii*ndc*ă ; u*ntd*elemn ; a*ntr*acit, a*ntr*enor, a*ntr*opofag, ce*ntr*e ce*ntr*u, co*ntr*act, co*ntr*ol, lău*ntr*ic, lău*ntr*u ; o*bsc*ur, o*bsc*en ; o*bst*acol ; inte*rpr*eta, su*rpr*iză ; je*rtf*e ; po*rtr*et ; vî*rst*a, vî*rst*ă ; *scl*ipi ; *scr*isoare, *scr*um, ră*scr*uce, de*scr*is, di*scr*epanță ; ră*sfr*înge, de*sfr*îu ; ră*spl*ăti, di*spl*ăcut, de*spl*eti ; *spr*e, *spr*ijin, *spr*încene, a*spr*e, a*spr*ime, a*spr*u, nouă*spr*ezece, de*spr*e, de*spr*ins, i*spr*ăvi, di*spr*eț,

[4] Ca și în cazul grupurilor consonantice (vezi nota 3, p. 168) am introdus în această listă numai exemple înregistrate de noi în textele parcurse, făcînd, deci, abstracție de alte contexte cunoscute în limbă. De exemplu : *kst* : *e—i* (extins), *mpl* : *a—u* (amplu) etc.

pai*spr*ezece ; a*stf*el ; *astm*atic ; s*tr*adă ; *str*ăbun, *str*epezi, *str*eașină, *str*iga, *str*înge, *str*opi, *str*ugure, a*str*al, alba*str*ă, a*str*e, de*str*amă, de*str*ămat, ze*str*ea, pe*str*iț, de*str*uctiv, di*str*a, di*str*ă, di*str*ează, di*str*uge, o*str*ov, no*str*u, lu*str*agiu, lu*str*ă, lu*str*ui ; *ștr*engar, a*ștr*i, no*ștr*i ; de*zbr*acă, de*zbr*ăca ; *zdr*avăn ; *zgl*obiu.

Din examinarea listei contextelor vocalice în care pot apărea aceste grupuri, rezultă că :

a) în poziție inițială apar : *skl*, *skr*, *spr*, *str*, *ʃtr*, *zdr*, *zgl* ;

b) în poziție finală apar : *kst*, *nkt* ;

c) toate grupurile pot apărea în poziție medială.

Pentu a sistematiza prezentarea materialului analizat, am utilizat o serie de matrici $C_1C_2C_3$, în care liniile și coloanele reprezintă pe V_1 și V_1 — contextele vocalice ale grupurilor consonantice respective. Matricele cuprind și procentele de apariție ale grupurilor studiate și sînt de tipul :

	a	ă	e	ę	i	y	î	o	ǫ	u	ω	#
a												
ă												
e												
ę												
i												
y												
î												
o												
ǫ												
u												
ω												
#												

Pentru situația : $V_1C_1C_2C_3V_2$

putem stabili două tipuri de simetrii, pe baza contextelor vocalice :

a) simetria care rezultă din posibilitatea permutării elementelor vocalice, grupul consonantic rămînînd invariabil ;

b) simetria în care contextul vocalic V_1V_2 apare sub forma (particulară) $V_1 \equiv V_2$.

Cazurile inventariate de noi sînt următoarele :

a) Matrice *ltr*

a—u ($a^{ltr}u = 0{,}62/u^{ltr}a = 0{,}062$)

Matrice *mpl*

e—u (emplu = 0,54/umple = 0,126)

i—u (implu = 0,062/umpli = 0,56)

Matrice *mpr*
i—o (impro = 0,062/ompri = 0,062)
Matrice *skr*
e—i (eskri = 0,062/iskre = 0,25)
Matrice *spr*
e—i (espri = 0,124/ispre = 0,56)

b) Matrice *ksč* : e—e (0,68)
ksp : e—e (0,062)
kst : e—e (0,124)
mbl : î—î (0,126)
mbr : i—i (0,062)
mfl : u—u (0,124)
mpl : u—u (0,68)
mpr : i—i (0,124), o—o (0,37)
mkt : i—i (0,062)
nfr : î—î (0,5)
ntr : a—a (0,062), e—e (0,12), i—i (0,31), î—î (0,12), o—o (0,12), u—u (0,43)
nsp : i—i (0,43)
nst : i—i (0,126)
rpr : e—e (0,062)
rtf : e—e (0,062)
spl : ă—ă (0,124), e—e (0,124)
spr : e—e (0,68)
stm : a—a (0,124)
str : a—a (0,54), e—e (0,37), u—u (0,126).

Observăm că aproape toate vocalele (cu excepția lui *e*, *y*, *o̯*, *w* — care nu pot preceda grupurile respective) pot fi membri în cazurile de simetrie discutate mai sus (ceea ce deosebește aceste grupuri asimetrice de grupurile asimetrice binare, unde contextele cele mai frecvente sînt *e—i*, *i—e*).

Din materialul parcurs de noi, au rezultat următoarele grupuri de patru consoane, de tip CCCC și de cinci consoane, de tip CCCCC [5] : *kskl*, *kspl*, *kspr*, *kstr*, *mskr*, *nčspr*, *nskr*, *nstr*, *nspr*, *ptspr*, *rstn*, *stskr*.

Probabilitatea de apariție și distribuția acestora sînt următoarele :

Aceste grupuri, destul de rare în limba română, nu prezintă diferențe sensibile ca frecvență și în modul de repartizare a lor în diverse contexte.

Contextele în care se distribuie aceste grupuri sînt : *kskl* : e—a ; *kspl* : e (i—o) ; *kspr* : e (e, i) ; *kstr* : e (a, e) ; *mskr* : u—i ; *nčspr* : i—e ; *nskr* : i—i ; *nspr* : i—e, u—e ; *nstr* : i—u. o—u ; *ptspr* : o—e ; *rstn* : î—i ; *stskr* : o—i.

Exemple : e*xcl*ama, e*xpl*ica, e*xpl*ozie, e*xpr*esie, e*xpr*ima ; e*xtr*age, e*xtr*emă ; circu*mscr*ie ; ci*ncispr*ezece ; i*nscr*ipție ; di*nspr*e, u*nspr*ezece ; i*nstr*uctor, co*nstr*uctor ; o*ptspr*ezece ; vî*rstn*ic ; po*stscr*iptum.

[5] Din cele circa 5 000 de grupuri consonantice inventariate de noi, circa 95 % sînt grupuri consonantice cu trei elemente, 3,75 % cu patru elemente, 1,25 % cu cinci elemente.

Tabel III

Grup consonantic	Frecvenţa
kskl	0,06
kspl	1,25
kspr	0,50
kstr	0,25
mskr	0,06
ncspr	0,06
nspr	0,31
nstr	0,43
ptspr	0,18
rstn	0,12
stskr	0,16

Tabel IV

Grup consonantic	Frecvenţa
kskl	1,8
kspl	3,65
kspr	3,65
kstr	3,65
mskr	1,8
ncspr	1,8
nspr	3,65
nstr	5,4
ptspr	1,8
rstn	1,8
stskr	1,8

Toate aceste grupuri (de patru consoane) pot apărea numai în poziţie medială, iar cele de cinci consoane numai în cuvinte compuse (ci*ncispr*ezece, o*ptspr*ezece, p*osts*criptum).

Contextele simetrice (în cazul de faţă formate numai din vocale identice) rezultă din matricele $C_1C_2C_3C_4(C_5)$:

Matrice *kstr* : e—e (0,06)
kspr : e—e (0,43)
nskr : i—i (0,12)

Segmentele consonantice complexe — cu trei, patru, cinci elemente — cuprind cel mai mare număr posibil de consoane alăturate în limba română (cu regim homo- sau heterosilabic). Din analiza distribuţiei acestor grupuri rezultă indicaţii asupra structurilor, iar prin cunoaşterea contextelor vocalice, informaţii asupra unor secvenţe fonice mai largi, de cinci, şase şi şapte elemente.

Septembrie 1965

Centrul de cercetări fonetice şi dialectale, Bucureşti, Calea Victoriei 194

ASUPRA DESINENȚEI -*U* A PERS. 3 PL. A INDICATIVULUI IMPERFECT. NOI CONTRIBUȚII

DE

ION GHEȚIE și MIRELA TEODORESCU

Într-o comunicare prezentată la „Conferința națională de lingvistică românească” [1] din octombrie 1964 ne-am ocupat de desinența -*u* a pers. 3 pl. a imperfectului indicativ. Am susținut cu acel prilej că -*u* este o creație analogică, făcută după modelul verbului predicativ *a avea* (ei *au*) și, eventual, al verbelor *a da*, *a sta*, *a lua*, *a vrea*, *a bea*, *a la*, pentru a înlătura omonimia dintre persoanele 3 sg. și pl. ale imperfectului. Ea a apărut în Banat, probabil în cursul secolului al XVIII-lea, pătrunzînd în documentele și textele literare scrise în această provincie spre 1800. Preluată de la bănățeni de I. Heliade-Rădulescu, noua formă a fost propusă spre a fi adoptată de limba literară a tuturor românilor. Considerată drept singura formă literară începînd din jurul anului 1880, ea a fost difuzată prin școală, administrație, literatură etc. în graiuri, unde, în cel de-al patrulea deceniu al secolului nostru, cunoștea deja o largă răspîndire.

Noi cercetări întreprinse asupra fenomenului ne-au pus în posesia unor date care, dacă nu modifică în esență concluziile trase de noi, aduc precizări în legătură cu unele chestiuni examinate în lucrarea citată. Precizările se referă la *răspîndirea fenomenului în graiurile dacoromâne, la vechimea lui în aceste graiuri și la originea morfologică a desinenței -u*.

Răspîndirea formelor cu -u în graiurile dacoromâne. În contribuția precedentă, ne-am întemeiat afirmațiile privitoare la răspîndirea actuală a formelor în -*u* și a celor etimologice pe materialul necartografiat al ALR I (întrebarea nr. 2134 „ei erau”). Din harta întocmită cu acel prilej (pe care o reproducem și în prezentul articol), rezultă că forma în -*u* este răspîndită în două mari arii: una cuprinzînd Banatul și regiunile limitrofe, cealaltă Moldova centrală și sudică, întinzîndu-se și asupra

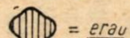
---

[1] *În legătură cu desinența -u a pers. 3 pl. a imperfectului indicativ*, în SCL XVI, 1965, 1, p. 87–101.

ATLASUL LINGVISTIC ROMÂN I (ALR I)

HARTA 1

Întrebarea Nr 2134

 = erau

În celelalte puncte s-a răspuns era

— = S-a răspuns cu altă formă

+ = Anchetatorul se îndoieşte de exactitatea răspunsului

⌐ = Nu s-a pus întrebarea

Istroromâni
01
02
Aromâni
05
06
07
08
09
Meglenoromâni
012
013

Baia Mare · Suceava · Oradea · Iaşi · Cluj · Tg. Mureş · Bacău · Timişoara · Braşov · Galaţi · Bucureşti · Craiova · Constanţa

Transilvaniei răsăritene şi nordului Dobrogei. Alte arii mai mărunte se situează în Transilvania nordică şi Bucovina, în regiunile Cluj, Braşov, Mureş-Autonomă Maghiară, Oltenia, Argeş şi Bucureşti. Avînd posibilitatea să consultăm o parte a materialului ALR II, aflat la Institutul de lingvistică din Cluj [2], am făcut unele noi constatări asupra răspîndirii actuale a formelor în *-u* şi a celor etimologice. Astfel răspunsurile la întrebările nr. 4510 „ei cînta(u)" (vezi harta nr. 2) şi nr. 4674 „ei bea(u)" (vezi harta nr. 3) ne prezintă o situaţie în parte schimbată faţă de rezultatele anchetei ALR I, aşa cum rezultă ea din harta nr. 1. În acelaşi timp, cele două hărţi nu concordă între ele în privinţa difuziunii formelor în *-u* în unele regiuni ale teritoriului lingvistic dacoromân.

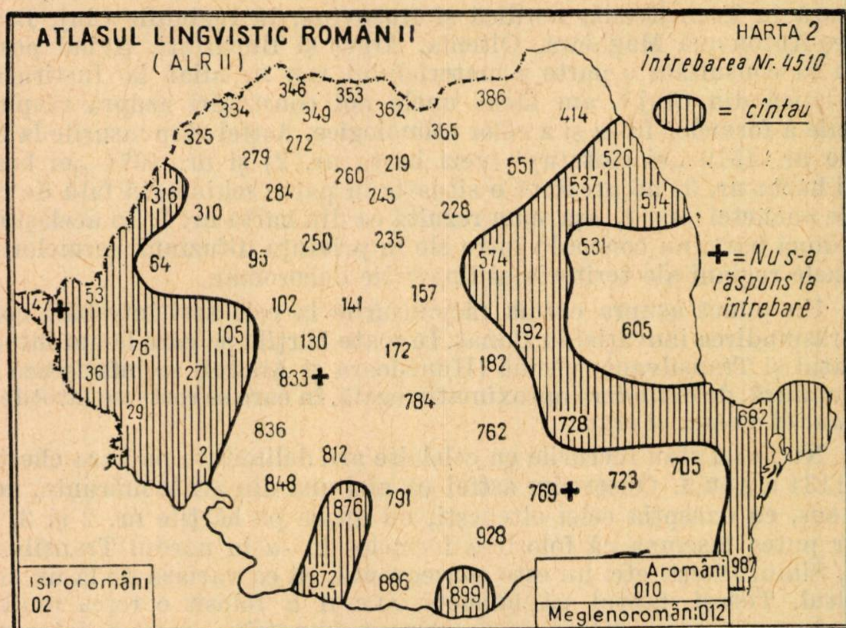
Un punct asupra căruia răspunsurile la cele trei întrebări coincid este răspîndirea inovaţiei în Banat. În toate hărţile pe care le-am întocmit, Banatul şi Transilvania vecină (Hunedoara şi Aradul) se înfăţişează ca o arie unitară, de extindere aproximativ egală, în care se rosteşte întotdeauna ei *erau*, ei *cîntau*, ei *beau*.

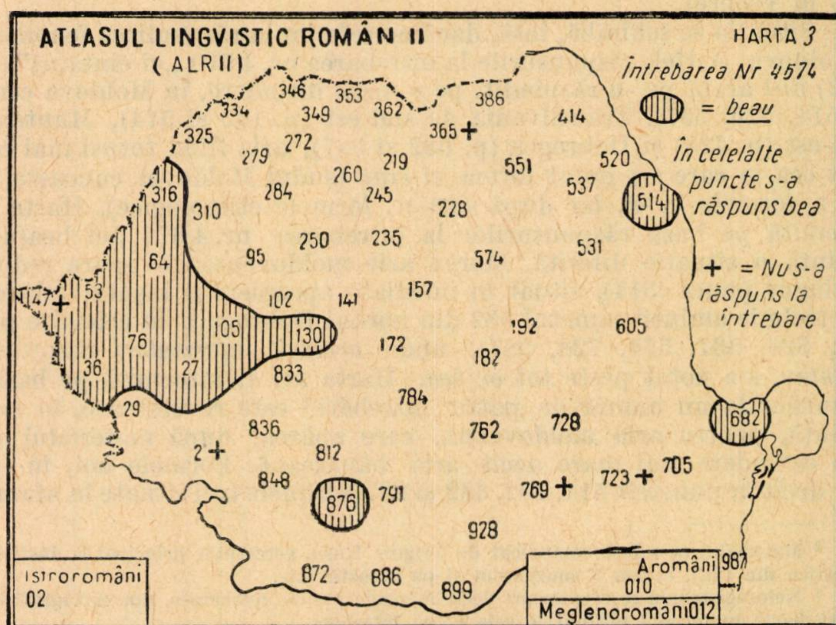
Nu la fel stau lucrurile cu celelalte arii delimitate pe baza chestiunii nr. 2134 a ALR I. Observăm astfel că nici una din ariile mărunte, notate mai sus, cu excepţia celei olteneşti, nu apare pe hărţile nr. 2 şi 3, ceea ce ar putea însemna că folosirea formelor în *-u* în nordul Transilvaniei, Cluj, Sibiu, Piteşti etc. nu este consecventă, că ea variază de la un cuvînt la altul. Totuşi, faptul că ancheta ALR II a folosit o reţea mult mai rară de puncte constituie un argument împotriva acestei interpretări (formele în *-u* pot fi general răspîndite în unele teritorii restrînse din nordul Transilvaniei, de pildă, teritorii pe care ancheta ALR II nu le-a avut în vedere).

Situaţia se schimbă, însă, dacă ne referim la răspîndirea fenomenului în Moldova. Astfel, răspunsurile la întrebarea nr. 4 510 „ei cînta(u)" (harta nr. 2) ni-l arată pe *-u* răspîndit, pe o mare întindere, în Moldova centrală (p. 514, 520, 537), Transilvania de sud-est (p. 192 şi 574), Muntenia de nord-est (p. 728) şi Dobrogea (p. 682 şi 987), aria fiind totuşi mai redusă decît cea în care s-a notat forma *ei erau* (sudul Moldovei cunoaşte, după ALR I, formele în *-u*, iar după ALR II, formele etimologice). Harta nr. 3, întocmită pe baza răspunsurilor la întrebarea nr. 4 674 „ei bea(u)" ne prezintă o situaţie diferită. Marea arie moldovenească apare redusă la un singur punct (514), situat în imediata apropiere a Iaşului (alături de care trebuie amintit punctul 682 din nordul Dobrogei). În celelalte puncte (192, 520, 537, 574, 728, 987), unde *aceiaşi informatori* răspunseseră *ei cîntau*, s-a notat peste tot *ei bea*. Harta nr. 4, întocmită pe baza răspunsurilor la un număr de patru întrebări [3] este revelatoare, în această privinţă, pentru aria moldoveană, care apărea, după materialul ALR I, de o extindere mai mare decît aria bănăţeană. Formele noi, în *-u*, nu apar decît în punctele 514, 192, 682 şi 987 (ultimele trei situate în afara teri-

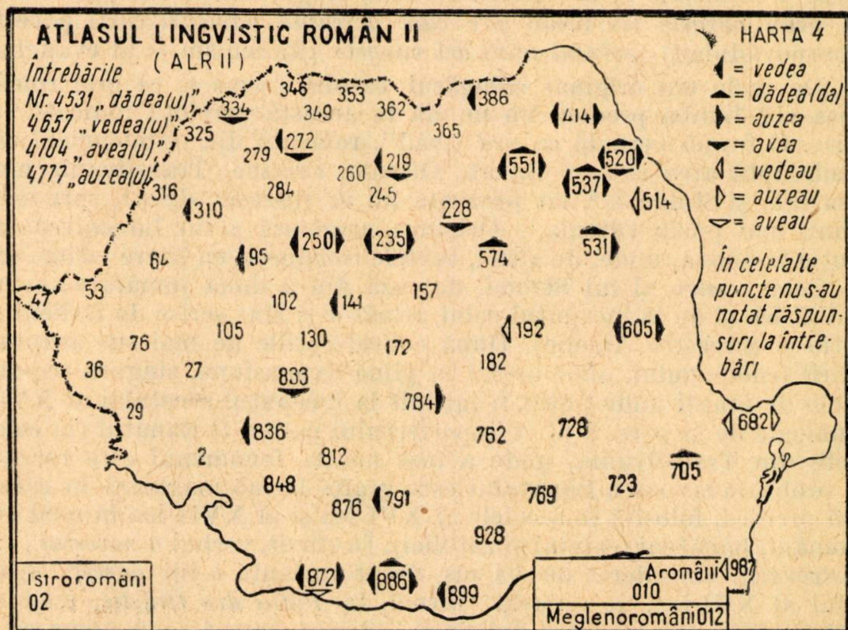
[2] Materialul ne-a fost comunicat de Grigore Rusu, cercetător principal la Institutul de lingvistică din Cluj, căruia îi mulţumim şi pe această cale.

[3] Neînregistrîndu-se răspunsuri decît în unele puncte anchetate, am cartografiat într-o singură hartă materialul obţinut la cele patru întrebări.

ATLASUL LINGVISTIC ROMÂN II
(ALR II)
HARTA 2
Întrebarea Nr. 4510
= cîntau
+ = Nu s-a răspuns la întrebare
Istroromâni
02
Aromâni
010
Meglenoromâni 012

ATLASUL LINGVISTIC ROMÂN II
(ALR II)
HARTA 3
Întrebarea Nr 4574
= beau
În celelalte puncte s-a răspuns bea
+ = Nu s-a răspuns la întrebare
Istroromâni
02
Aromâni
010
Meglenoromâni 012

toriului Moldovei). În rest, n-au fost notate decît formele etimologice. Reunind răspunsurile la diverse întrebări, observăm că în punctul 520, de pildă, subiectul anchetat a folosit o d a t ă forma analogică în -*u* (ei *cîntau*) și de c i n c i o r i forma etimologică (ei *vedea*, *dădea*, *auzea*, *avea*, *bea*), iar în punctul 537 tot o s i n g u r ă d a t ă forma în -*u* (*ei cîntau*) și de p a t r u o r i forma veche în -*a* (ei *vedea*, *dădea*, *auzea*, *bea*). În punctele 531 și 605 n-au fost notate decît formele etimologice.

Fiind vorba, în toate aceste cazuri, de rezultatele aceleiași anchete, care devin, prin aceasta, întru totul comparabile între ele, putem trage o concluzie pe marginea lor. Caracterul constant compact și extinderea egală a ariei bănățene sînt dovezi că aici fenomenul trebuie să fie general, și, prin aceasta, relativ vechi. Dimpotrivă, variabilitatea ariei moldovene de la un verb la altul, oscilația subiectelor anchetate în a folosi formele analogice și cele etimologice, cu o preferință marcată, în multe puncte, pentru acestea din urmă sînt dovezi în plus, pe lîngă acelea prezentate în articolul precedent, că în Moldova fenomenul nu e generalizat nici măcar în ariile unde prezența lui a fost notată, că răspîndirea lui s-a petrecut relativ recent (după 1900, sub influența limbii literare).

Vechimea fenomenului. Cele mai vechi atestări ale formelor în -*u*, consemnate în cursul cercetării noastre precedente, nu erau anterioare jumătății secolului al XVIII-lea. Documentele bănățene dinaintea anilor 1770—1780 fiind rare în culegerile ce ne-au stat la îndemînă, admiteam

totuși că desinența *-u* a putut apărea, eventual, chiar în secolul al XVII-lea[4]. Noile cercetări pe care le-am întreprins au dovedit că presupunerea noastră nu era lipsită de temei.

Cel mai vechi text în care am întîlnit formele analogice de imperfect, pers. 3 pl. este predica rostită în 1608 la Roma de iezuitul Franciscus Lovas și păstrată în transcriere cu litere latine și ortografie maghiară (cu unele influențe grafice italienești) în Biblioteca Națională din Roma : *Kari ieraö odrazle nu leszaö pre kale derapte omeni, kari* **poueztuiaö** *kuuentul szuent del uangelo*[5]. Transcris în ortografia actuală, fragmentul se înfățișează astfel : *carii* **erau** *odrasle nu* **lăsau** *pre cale dereaptă oamenii carii* **povestuiau** [= propovăduiau] *cuvîntul svînt del vangelo* [italienism = al evangheliei].

De unde era originar călugărul catolic Lovas și ce grai românesc vorbea el? Limba predicii nu ne dă în această privință indicații foarte precise. O formă verbală ca *ued* „văd", refăcută din etimologicul *vă(d)z*, ne îndreaptă atenția spre Banat, Oltenia, Crișana, Transilvania nordică și centrală și Moldova[6], iar prezența lui *dz (asztedz, dzice)*, spre aceleași regiuni, mai puțin Oltenia[7]. Originea maghiară a lui Lovas scoate din discuție Moldova, unde, de altfel, textele românești cu litere latine, exceptînd *Tatăl nostru* al lui Stroici, datează din a doua jumătate a secolului al XVII-lea și de la începutul celui următor și sînt scrise de italieni (Vito Pilutio și Silvestro Amelio). După considerațiile de mai sus asupra răspîndirii fenomenului, aflat astăzi în plină expansiune, singura regiune de dincolo de munți unde putea fi întîlnit la începutul secolului al XVII-lea *-u* analogic de la pers. 3 pl. a imperfectului pare a fi Banatul (în celelalte puncte din Transilvania, unde a fost notat, fenomenul este recent). O altă probă în favoarea Banatului este grafia latino-maghiară în care este scrisă predica, folosită în secolele al XVI-lea și al XVII-lea în mod curent de românii bănățeni (calvini și catolici). În sfîrșit, verbul *a povestui* (<v.sl. *povestvovati)*, considerat de DA ms. drept variantă a lui *povesti*, apare în secolul al XVI-lea, în această formă, în *Palia din Orăștie*, tradusă de bănățeni, și în *Cazania I* a lui Coresi, despre care s-a presupus că ar fi fost tradusă tot de bănățeni, eventual de episcopul calvin Gheorghe de Sîngeordz[8]. În secolul următor, l-am notat pe *povestui* în *Catehismul* bănățeanului Fogarasi, cu același sens de „a propovădui"[9], ca în predica lui Lovas (și care mai apare în *Psaltirea* din 1651, tipărită la Bălgrad și, înainte, în *Cazania I* a lui Coresi[10]).

---

[4] *Loc. cit.*, p. 93.

[5] Vezi C. Isopescu, *O predică românească ținută în Roma la 1608*, în „Codrii Cosminului", II–III, 1925–26, p. 280 (fascismilul la p. 281). În privința valorii lui *ö* (= u̯), vezi *szaö emplut* (= s-au împlut), *aö emblat* (= au îmblat), *naö aflat* (= n-au aflat).

[6] Vezi harta răspîndirii formei *văd* în E. Petrovici, *Baza dialectală a limbii noastre naționale*, în LR IX, 1960, 5, p. 69, h. 8. Fiind vorba de un fenomen în expansiune, Lovas vorbea unul din graiurile românești care prezintă azi forma refăcută *văd*.

[7] Asupra răspîndirii lui *dz* în secolele al XVI-lea și al XVII-lea, vezi Ion Gheție, *Localizarea textelor vechi românești după criterii lingvistice*, în SCL XVI, 1965, 3, p. 395–397.

[8] Vezi Densusianu, HLR II, h. 524.

[9] *Catechismus, atsaja ej atsaja summa szau meduha à ulujtej si à kredinciej christinaskae*, Alba-Iulia, 1648, p. 27.

[10] Vezi Densusianu, *ibidem*, GCR. I, p. 153.

A doua atestare a fenomenului în secolul al XVII-lea am găsit-o în *Cărţile de cîntece* calvine copiate de G. Sándor de Agyagfalva în 1642 la Haţeg (**merdsew** *tot en totae lature)*, de un anonim în cca 1660 (**mergseu** *tocz den tote laturj*) şi de Ioan Viski în 1697 la Sîntămăria-Orlea, lîngă Haţeg, şi la Geoagiul de jos (**merdseu** *tocz den totae laturj*) [11]. În versiunea anonimă din cca 1660 am întîlnit, de asemenea, pe *jerau* (=erau): *ucsinicsi entro kasze tocz jej esze sztrinszere si* **jerau** *entro voje* şi *en oras Jerusalem Apostoli* **jerau** *sztrins* [12] [= strînşi]. Ultimul exemplu se găseşte şi la Viski: *en oras Jerusalem Apostoli* **jerau** *sztrinsz* [13]. Alcătuirea *Cărţii de cîntece* transcrise de cei trei copişti s-a făcut în Banat (Lugoj, sau, mai probabil, Caransebeş) între 1635—1642, dată la care formele în *-u* circulau, aşadar, în graiul bănăţean, ceea ce întăreşte părerea, exprimată mai sus, că limba predicii lui Lovas reflectă vorbirea din Banat.

A treia şi ultima oară am întîlnit în secolul al XVII-lea forma analogică în *-u* în *Catehismul* tipărit în 1648 de preotul calvin din Lugoj, Ştefan Fogarasi: *kuprins* [= cuprinşi] **jerau** *Apostoli en enveceturae* [14].

Toate aceste atestări demonstrează în mod convingător că inovaţia avea curs în graiul bănăţean în prima jumătate a secolului al XVII-lea. Mai mult, pentru a apărea într-un text scris în 1608, e de presupus că ea trebuie să se fi produs pe la sfîrşitul secolului al XVI-lea (dacă nu mai devreme). De ce nu apar atunci formele în *-u* în *Palia din Orăştie*, tradusă de patru cărturari din Banat-Hunedoara şi tipărită în 1582? Unul dintre traducători locuia în acelaşi oraş (Lugoj) unde îşi avea reşedinţa şaizeci de ani mai tîrziu Ştefan Fogarasi, care folosea formele cu *-u*, alţi doi în Caransebeş, unde s-a alcătuit, probabil, în jurul anului 1640, *Cartea de cîntece*, în paginile căreia se întîlnesc, de asemenea, formele analogice. Au renunţat traducătorii *Paliei* la această formă strict regională în favoarea celei general răspîndite, sub influenţa scrierilor coresiene, aşa cum au făcut şi în alte cazuri? [15] Faptul e posibil. Totuşi un exemplu ca: *vorekari de frika morciej en tote viatza lor* **jera** *robi* [16] din *Catehismul* lui Fogarasi ne arată că, spre 1650, în vorbirea unui bănăţean din Lugoj apăreau, deopotrivă, formele etimologice şi formele noi, în *-u*. Ar fi o dovadă, destul de sigură, că, la acea dată, *-u* nu se impusese definitiv în vorbirea bănăţenilor (cel puţin a unora dintre ei) şi că, prin urmare, el nu avea o vechime prea mare [17]. E posibil, de aceea, ca traducătorii

---

[11] Vezi N. Drăganu, *Un manuscris calvin din veacul al XVII-lea*, în *Fraţilor Alexandru şi Ion I. Lăpĕdatu la împlinirea vîrstei de 60 de ani*, Bucureşti, 1936, p. 300. *Merdseu* = mergeau, cu *ęá* > *ę* particularitate fonetică larg răspîndită astăzi în Banat, Transilvania şi Moldova.

[12] *Ibidem*, p. 296.

[13] Vezi H. Sztripszky-G. Alexics, *Szegedi Gergely énekeskönyve XVI századbeli román fordításban*, Budapesta, 1911, p. 196. După N. Drăganu, *Mihail Halici* (*Contribuţie la istoria culturală românească din sec. XVII*), în DR IV, 1924, p. 126 cităm forma *pecziau* (= *păzeau*), notată de acesta în manuscrisul lui Viski.

[14] *Op. cit.*, p. 37.

[15] Vezi Ion Gheţie, *Consideraţii filologice şi lingvistice asupra Evangheliarului din Petersburg*, în SCL XVII, 1966, 1, p. 75.

[16] *Op. cit.*, p. 19.

[17] Nu e imposibil însă ca Fogarasi să fi folosit forma etimologică (*jera*) în virtutea tradiţiei, graiul vorbit de el necunoscînd decît formele analogice în *-u*.

Paliei din Orăştie să nu fi cunoscut inovaţia, care apăruse în altă parte a Banatului decît aceea de unde erau originari ei sau unde îşi aveau reşedinţa. Cercetări ulterioare (în special după ce textul integral al *Cărţii de cîntece* şi al *Psaltirii în versuri* calvine din secolul al XVII-lea va fi publicat) urmează să clarifice, în detaliu, problema răspîndirii lui *-u* în Banat în a doua jumătate a secolului al XVI-lea şi în secolul al XVII-lea.

Originea morfologică a desinenţei -u trebuie discutată din nou în lumina informaţiilor de mai sus. Am susţinut, în cercetarea precedentă, că *-u* provine de la prez. ind. pers. 3 pl. al verbului predicativ *a avea* (ei *au*), eventual şi al verbelor *a da, a sta* etc. (ei *dau*, ei *stau* etc.). Am respins, cu acel prilej, explicaţiile lui Tiktin (*-u* ar proveni de la pers. 3 pl. a ind. prez. : ei *tacu*, ei *facu*) şi a lui Puşcariu, acceptată, în parte, de *Gramatica Academiei* (*-u* ar proveni de la prez. ind. pers. 3 pl. al auxiliarului *a avea*, folosit enclitic).

Ambele explicaţii nu se puteau susţine, dacă admitem că *-u* analogic a apărut în secolul al XVIII-lea (probabil după 1750), căci la acea dată *u* final (ei *facu*) dispăruse din graiul bănăţean (cel puţin *u* plenison), iar auxiliarul *a avea* prezenta la pers. 3 sg. şi pl. formele *o*, respectiv *o*(*r*) : *făcut-o*, *făcut-o*(*r*). O dată stabilit faptul că desinenţa *-u* a apărut în Banat la sfîrşitul secolului al XVI-lea, opiniile trebuie reconsiderate. Dacă părerea lui Tiktin rămîne în continuare mai puţin probabilă (*u* final nu apare decît în mod excepţional în textele bănăţene din secolul al XVI-lea şi al XVII-lea) [18], opinia lui Puşcariu nu mai poate fi respinsă cu aceeaşi siguranţă. Textele bănăţeneşti şi hunedorene din secolele al XVI-lea şi al XVII-lea notează, cu consecvenţă, la ind. prez. pers. 3 sg. şi pl. al auxiliarului *a avea* forma *au* : (el) *au făcut — făcut-au*, (ei) *au făcut — făcut-au*. Înclinăm totuşi să credem, în continuare, că *-u* se explică prin pers. 3 pl. a ind. prez. al verbului predicativ *a avea* (*ei au*) şi, eventual, al verbelor *a da, a sta* etc. Într-adevăr, pentru a accepta opinia lui Puşcariu, ar trebui să admitem că în secolul al XVI-lea auxiliarul *a avea* prezenta în Banat la ind. prez. pers. 3 sg. şi pl. formele *a*, respectiv *au (făcut-a, făcut-au)*, din opoziţia cărora să se fi desprins desinenţa *-u*, semn al pluralului. Or, cu siguranţă, graiul bănăţean nu cunoştea în secolul al XVI-lea o formă *a* la persoana a treia sg. a verbului auxiliar.

Aşa cum arătam la început, cercetarea de faţă menţine concluziile generale formulate în lucrarea noastră anterioară. Ea precizează, în chip mai amănunţit, răspîndirea actuală a fenomenului în graiurile dacoromâne, confirmînd constatarea că *-u* este o inovaţie bănăţeană răspîndită ulterior în celelalte graiuri pe calea limbii literare. Vechimea inovaţiei în Banat

---

[18] Vezi Andrei Avram, *Contribuţii la interpretarea grafiei chirilice a primelor texte româneşti*, în SCL XV, 1964, 2, p. 16 : „examinarea amănunţită a grafiei celor două texte [*Palia de la Orăştie* şi *Tetraevanghelul* lui Coresi] ... nu ne-a dus la descoperirea nici a unui fapt care să infirme părerea — acceptată de numeroşi cercetători — că ierurile nu aveau valoare fonologică în cuvinte de tipul *lup* ; prin urmare, în esenţă, PO şi CT reflectă, foarte probabil, graiuri în care nu exista „*u* final". Prezenţa lui ȣ în unele cazuri poate fi datorită influenţei unor deprinderi ortografice care pentru alte graiuri erau fonologiceşte justificate".

este mai mare decît stabilisem anterior. Acceptînd răspîndirea fenomenului în Banat la sfîrşitul secolului al XVI-lea, continuăm să admitem drept cea mai verosimilă explicaţie a originii morfologice a desinenţei *-u* pe cea propusă de Densusianu-Rosetti, după care *-u* provine de la pers 3. pl. a verbului predicativ *a avea* (eventual şi a verbelor *a lua*, *a sta* etc., cum susţine *Gramatica Academiei*).

Octombrie 1965

Institutul de lingvistică, Bucureşti, Calea Victoriei nr. 194

CONTRIBUŢIE LA DEFINIREA ARTICOLULUI ÎN LIMBA ROMÂNĂ

DE

DUMITRU COPCEAG

În gramaticile tradiţionale problema funcţiunilor şi a definiţiei articolului constituie unul dintre capitolele cele mai delicate, datorită numeroaselor aspecte subtile şi greu sesizabile pe care le prezintă această parte de vorbire [1]. Criteriile formale sînt inconsecvent îmbinate cu cele semantice, ceea ce are drept rezultat formularea unor definiţii imprecise, aplicabile şi altor părţi de vorbire. Astfel, ceea ce se spune în majoritatea manualelor şi a tratatelor de gramatică despre articolul hotărît [2] (sau despre articol în genere) e perfect aplicabil şi la adjectivul demonstrativ, iar definiţia dată articolului nehotărît se potriveşte foarte bine şi cîtorva dintre adjectivele nedefinite [3]. Bineînţeles că asemenea definiţii păcătuiesc din punct de vedere metodologic, şi, implicit, epistemologic, micşorînd gradul de cunoaştere ştiinţifică a părţii de vorbire în discuţie.

---

[1] Unii autori recunosc „expressis verbis" imposibilitatea soluţionării problemei. De pildă, într-un manual de gramatică spaniolă—Real Academia Española, *Compendio de la gramática de la lengua española*, Madrid, 1949 — se arată că „nu există reguli fixe şi constante pentru folosirea sau omiterea articolului" (p. 35).

[2] De exemplu: „Articolul hotărît are rolul de a arăta că obiectul pe lîngă al cărui nume stă este cunoscut vorbitorilor" (*GLR*² I, p. 97). „Articolul definit arată în general [sic!] că substantivul e luat într-un sens particular, determinat de un complement" (GAF, p. 36). „Articolul este partea de vorbire care serveşte, în primul rînd [sp. « principalmente »] pentru a circumscrie extensiunea [sensului] în care se ia substantivul... Cînd se spune *dame libros* [« dă-mi cărţi »] nu se precizează care [cărţi]; cînd se spune *dame los libros* [« dă-mi cărţile »], articolul *los* arată că se cer anumite cărţi cunoscute, despre care s-a vorbit mai înainte" (GLE, p. 39).

[3] „Articolul nehotărît are rolul de a prezenta obiectul desemnat de substantivul pe lîngă care stă ca fiind separat, individualizat, în raport cu specia lui, dar ca nedefinit mai precis pentru vorbitori" (GLR² I, p. 108). Definiţia e aplicabilă însă nu numai la cuvintele *un, o*, ci şi la *cutare, orice, alt* etc.

Faptul că de cele mai multe ori pentru descrierea articolului se invocă şi unele particularităţi distribuţionale ale lui [4] nu simplifică, ci, dimpotrivă, complică problema, făcînd ca criteriile de definire să devină şi mai eterogene, iar definiţiile şi mai deficiente din punct de vedere ştiinţific.

Dacă cele spuse mai sus se referă, în principiu, la toate limbile care au categoria articolului, în cazul limbii române apar o serie de dificultăţi suplimentare, căci, în primul rînd, articolul hotărît românesc nu e un cuvînt aparte, ci un element fuzionat cu substantivul, iar în al doilea rînd datorită faptului că româna are — sau, în orice caz, i se atribuie, de către gramaticile tradiţionale — patru feluri de articol : hotărît sau definit, nehotărît sau nedefinit, demonstrativ şi posesiv. Faptul că tuturor li se aplică termenul „articol" şi că toate se tratează în acelaşi capitol al manualelor şi tratatelor de gramatică românească arată — sau cel puţin ar trebui să arate — că avem a face cu aceeaşi parte de vorbire, sau, altfel spus, cu o c l a s ă de elemente [5] caracterizate prin cel puţin o trăsătură comună, proprie numai lor şi, în consecinţă, capabilă să le deosebească de alte clase, existente la acelaşi nivel (adică, adoptînd limbajul gramaticii tradiţionale, de alte părţi de vorbire). Or, din gramatici aflăm pur şi simplu că în româneşte *-ul*, *un*, *cel* şi *al* sînt articole dar nu aflăm şi d e c e s î n t a r t i c o l e, căci din definiţia respectivă [6] e foarte greu de desprins o caracteristică unificatoare a lor. Deficientă e şi diviziunea clasei articolului în patru subclase [7], întrucît nu respectă cu stricteţe o condiţie metodologică esenţială a oricărei operaţii de diviziune, şi anume existenţa unui c r i t e r i u u n i c, a unui singur „fundamentum divisionis" [8]. Subclasa articolului hotărît şi cea a articolului nehotărît sînt desprinse din clasa mare a articolului după criterii distribuţional-poziţionale şi semantice, iar subclasa articolului demonstrativ şi subclasa articolului posesiv, n u m a i după criterii distribuţionale [9]. Alteori, clasa articolului e împărţită mai întîi în două subclase, constînd, prima

---

[4] Fără a se folosi, bineînţeles, termenul „distribuţional", ceea ce însă nu schimbă esenţa lucrurilor. De exemplu formularea „cînd sînt precedate de prepoziţii care se construiesc cu cazul acuzativ substantivele nu se articulează cu articolul hotărît" (GLR² I, p. 102), se referă (ca şi multe alte formulări asemănătoare) la o caracteristică distribuţional-poziţională a articolului hotărît.

[5] În sensul cel mai general al acestui termen, la care am recurs pentru a evita termenii *cuvînt* sau *parte de vorbire*.

[6] De exemplu, în GLR² I, p. 97, articolul în genere (adică întreaga clasă a articolului) este definit ca fiind „partea de vorbire care se declină şi însoţeşte substantivul, avînd rolul de a arăta în ce măsură obiectul denumit de el prin substantivul respectiv este cunoscut vorbitorilor". Or, nici cuvîntul *cel*, nici *al*, nu însoţesc în mod obligatoriu substantivul.

[7] Căci faptul că toate poartă denumirea de a r t i c o l, urmată de cîte un determinant („hotărît", „nehotărît", „demonstrativ" şi „posesiv"), arată că în concepţia autorilor respectivi este vorba de patru subclase ale aceleiaşi clase. De altfel, în unele lucrări, această diviziune este formulată expres. (Vezi de ex. GLR, I, 162).

[8] Cf. Hjelmslev, PTL, p. 13. (În traducerea englezească termenul folosit de autor e *basis of division*.)

[9] Iată, fragmentar, definiţiile respective din GLR I : „Articolul hotărît se întrebuinţează pe lîngă substantiv ori de cîte ori obiectul care, potrivit rolului principal al articolului, trebuie individualizat, este sau se face cunoscut ascultătorului" (p. 163). „Articolul nehotărît face ca substantivul pe care-l determină să evoce obiectul în discuţie, fără să dea o nuanţă

din articolul hotărît, a doua din cel nehotărît. Subclasa articolului hotărît se împarte, la rîndul ei, în trei subclase : a articolului hotărît propriu-zis, a articolului posesiv și a articolului demonstrativ [10]. Și această împărțire păcătuiește prin neglijarea principiului unui singur „fundamentum divisionis" [11].

În cele ce urmează, nu intenționăm să trecem cu vederea datele gramaticii tradiționale. Dimpotrivă, le luăm chiar ca puncte de plecare în cercetarea noastră. Ceea ce ne propunem, e să stabilim după criterii cît mai consecvente din punct de vedere metodologic și, deci, epistemologic, dacă și în ce măsură sînt întemeiate afirmațiile gramaticilor tradiționale ale limbii române [12] în ce privește existența în această limbă a unui „articol" în genere, cu patru subdiviziuni, sau subclase.

În acest scop, vom supune faptele unei analize structurale, adoptînd următoarele principii de lucru :

1. Atribuim termenului clasă sensul cu care e folosit de către logicieni și matematicieni și, după modelul lor, de către cercetătorii din multe alte domenii ale cunoașterii, inclusiv lingvistica structurală. Astfel, vom spune împreună cu W. F. Twaddell [13] că termenul „« clasă » se folosește cu sensul matematic de « grup » (mulțime)... ai cărui membri au o caracteristică comună". (Sublinierea e a noastră. — D.C.).

2. Considerăm identificate diversele variante morfologice, adică diversele forme de gen, număr și caz ale fiecăruia dintre cele patru articole [14].

3. Considerăm definite următoarele elemente :

a. Propoziția [15].

b. Subiectul.

c. Predicatul.

d. Cuvîntul [16].

---

deosebită noțiunii" (p. 169). „Articolul posesiv însoțește pronumele posesive și substantivele sau pronumele în cazul genitiv" (p. 166.). „Articolul adjectival sau demonstrativ poate însoți numai un adjectiv legat de un substantiv articulat sau de un nume de persoană" (p. 167). „Articolul posesiv, articolul adjectival și cel nehotărît sînt proclitice ; articolul hotărît este, de obicei, enclitic" (p. 162.).

[10] „Articolul hotărît se subdivide în următoarele grupe : articolul hotărît propriu-zis, articolul posesiv sau genitival și articolul posesiv sau adjectival" (GLR² I, p. 97).

[11] Vezi definițiile respective din GLR² I, p. 97.

[12] Ne referim în primul rînd la GLR și GLR².

[13] *On defining the Phoneme*, în „Language Monographs", 1935, p. 35. De altfel, atît în cazul de față, cît și în multe altele, terminologia are o importanță cu totul secundară : fie că adoptăm termenul clasă, fie pe acela de parte de vorbire, esența lucrurilor nu se schimbă.

[14] Analiza acestora ar necesita o cercetare specială, pe un plan, care, deocamdată, nu intră în obiectivul investigației noastre. Ceea ce ne interesează aici e găsirea unor criterii de definire și clasificare a articolului. De aceea operăm numai cu formele considerate convențional ca „fundamentale", adică cele de masculin singular. Ni se pare firesc ca aceasta să fie prima fază a cercetării, studiul pe plan paradigmatic, constituind faza ei următoare.

[15] Prin care înțelegem un „enunț independent", precedat și urmat de pauză (vezi Fries, SE, p. 23 și urm.), cu reducerea la minimum a implicațiilor situaționale.

[16] Convențional, în lipsa altui criteriu, adoptăm pe cel grafic, potrivit normelor ortografice în vigoare.

e. Toate clasele de cuvinte (sau „părţile de vorbire") afară de articol.
f. Morfemul (Element minimal semnificativ, care nu e cuvînt).

4. Aplicînd principiul „constituenţilor imediaţi", descompunem propoziţia mai întîi în două elemente : subiect şi predicat, indiferent de faptul dacă sînt reprezentate, fiecare, prin cîte un cuvînt sau prin mai multe cuvinte.

În cea de-a doua ipoteză, numim cuvintele care alcătuiesc subiectul, grup nominal, iar pe cele care alcătuiesc predicatul grup verbal.

5. Considerăm grupul nominal şi grupul verbal ca fiind construcţii alcătuite din cîte un centru (în cazul grupului nominal, acest centru e substantivul sau pronumele) şi din unul ori mai mulţi „adjuncţi" sau „modificatori".

6. Excludem emfaza şi topica legată de ea; excludem totodată topica interogativă şi topica enunţiativă *predicat + subiect*. În genere, luăm în consideraţie propoziţiile româneşti cu structura şi topica cea mai obişnuită (*Sb.* + *Pr.*), adică propoziţiile pe care le-am putea numi „fundamentale" sau „nucleare". (Cf. Chomsky)

7. Din clasa substantivelor excludem numele proprii [17].

8. Considerăm identificate elementele „enunţ corect" şi „enunţ incorect" (sau „enunţ imposibil") în limba română literară contemporană[18].

Bineînţeles, ni se poate aduce obiecţiunea — valabilă pentru multe cercetări de lingvistică structurală — că luăm drept puncte de plecare, adică socotim definite sau identificate, o serie de elemente foarte greu de definit, cum ar fi, de pildă, propoziţia [19] sau emfaza. Obiecţiunea este, cel puţin parţial, întemeiată. Totuşi, nu e locul să o discutăm aici, căci discuţia ar fi peste măsură de lungă, ieşind, inevitabil, din domeniul propriu-zis al lingvisticii şi intrînd în acela al epistemologiei [20].

Ceea ce importă este, în primul rînd, să evităm cazurile „marginale" (căci tocmai acestea sînt cel mai greu de definit) [21] şi să operăm cu fapte evidente pentru toată lumea — cu propoziţii evidente, substantive evidente, enunţuri evident lipsite de emfază etc. (ceea ce în primul stadiu al cercetării ni se pare perfect legitim), iar în al doilea rînd, odată stabilite

[17] Cf. Hjelmslev, SM, p. 120 („... il serait illégitime de faire entrer le nom propre dans le système des parties du discours si on ne peut pas définir et délimiter cette catégorie par quelque critérium de fonction...", „...on pourrait essayer d'en faire une souscatégorie à l'intérieur du nom. On pourrait la définir par son immobilité à l'égard de l'article...". Subl. ns. — D.C.).

[18] Vezi, de exemplu, N. Chomsky, *Syntactic structures*, trad. rusă, 1962, p. 416. Identificarea enunţurilor „corecte" şi „incorecte" ar trebui făcută experimental, cu ajutorul cîtorva „subiecte" care să se pronunţe asupra „corectitudinii" sau „incorectitudinii" diverselor comunicări. În cazul de faţă „subiect" a fost însuşi autorul, împreună cu cititorii români ai manuscrisului prezentei lucrări.

[19] Pentru care în lingvistica tradiţională există peste 200 de încercări de definire, nici una în întregime satisfăcătoare.

[20] În multe domenii ale cunoaşterii judecăţile şi raţionamentele au ca punct de plecare noţiuni nedefinibile (cum ar fi, de pildă aceea de „existenţă"), ceea ce nu anulează valoarea lor. Vezi Edmont Goblot, *Traité de logique*, Paris, 1929, p. 137—142 (capitolul „les indéfinissables").

[21] Imperfecţiunea celor peste 200 de definiţii ale propoziţiei rezultă tocmai din faptul că nici una nu poate cuprinde toate propoziţiile neobişnuite, atipice.

premisele, să ducem mai departe investigația după criterii consecvente, în concordanță cu principiile logice impuse de metodologia generală a cunoașterii.

În româna literară contemporană un substantiv nu poate fi subiect într-o propoziție (neemfatică cu topică normală: subiect + predicat) decît atunci cînd e însoțit de anumiți adjuncți sau modificatori. Astfel, enunțurile **elev citește, *creion este pe masă, *oraș se dezvoltă, *om lucrează* și altele similare, sînt, evident, incorecte. Să enumerăm adjuncții care, adăugați la substantiv, îi dau posibilitatea de a apărea cu funcțiunea de subiect. Începem cu cei minimali:

a. Adjuncți constînd dintr-un morfem:

*Elev***ul** *citește. Creion***ul** *este pe masă. Oraș***ul** *se dezvoltă. Om***ul** *lucrează* etc.

Singurul adjunct care constă dintr-un morfem este *-ul*. N i c i u n a l t m o r f e m a d ă u g a t l a s u b s t a n t i v n u - l p o a t e f a c e c o m p a t i b i l cu funcțiunea de subiect.

b. Adjuncți constînd dintr-un cuvînt [22]:

Un *elev citește.*
Acest *elev citește.*
Acel *elev citește.*
Alt *elev citește.*
Fiecare *elev citește.*
Vreun *elev citește* [*undeva la această oră tîrzie*].

Orice *elev citește.*
Oricare *elev citește.*
Cutare *elev citește.*
Celălalt *elev citește.*
Același *elev citește.*
Puțin *vin nu strică.*
Mult *vin rămîne nebăut.*

Faptul că încadrăm în aceeași categorie adjuncții reprezentați printr-un morfem și pe cei reprezentați printr-un cuvînt, sau, altfel spus, adjuncții constînd din segmente situate la niveluri deosebite ale limbii, nu constituie un viciu metodologic al analizei. Chiar dacă aparțin la niveluri diferite, două sau mai multe elemente pot avea o caracteristică comună care să permită îmbinarea lor într-o clasă [23].

c. Adjuncți constînd din două cuvinte:

Al doilea *elev citește*

Cel dintîi *elev citește.*

Deși cele două cuvinte formează un „grup", care, luat în ansamblu, îndeplinește funcțiunea de adjunct, considerăm și numim tot „adjuncți" (neindependenți) și pe fiecare dintre elementele constitutive ale grupului

---

[22] Afară de cuvintele care conțin morfemul *-ul* (ca *întreg***ul** [oraș]: *mic***ul** [elev] etc.) pe care deocamdată le excludem din discuție. Totodată, excludem din discuție, ca emfatice, enunțurile de tipul *corb la corb nu scoate ochii*, și altele, în care excepțional un substantiv fără nici un adjunct ar putea avea rolul de subiect.

[23] Cf. Hjelmslev, PTL, *passim*.

(*al, cel, doilea, dintîi)*, întrucît acestea sînt separabile: primul element *(al)* poate fi desprins din grup, apărînd în combinaţie cu alţi adjuncţi *(un elev* **al nostru** *citește*; *un elev* **al școlii** *citește*; **cel mai bun** *elev citește)*.

d. Adjuncţi constînd din trei cuvinte:

Cel mai bun *elev citește*.

Cel de-al [24] **doilea** *elev citește*.

Cel din urmă *elev citește*.

Şi în acest caz considerăm şi numim „adjuncţi" (neindependenţi) şi elementele constitutive ale grupului, luate fiecare în parte.

Prezenţa a cel puţin unuia dintre adjuncţii (sau grupurile de adjuncţi) aparţinînd la cele patru categorii enumerate, constituie c o n d i ţ i a m i n i m a l ă necesară pentru a face substantivul compatibil cu calitatea de subiect. Îi vom numi, de aceea, a d j u n c ţ i o b l i g a t o r i i, întrunindu-i într-o c l a s ă, pe baza caracteristicii comune semnalate mai sus.

În limbaj simbolic [25] cele spuse pînă acum se pot rezuma astfel [26]:

$$Sb + Pr = P$$

Sau, înlocuind pe Sb prin elementele lui componente, obţinem:

$$\left.\begin{matrix} S + A^0 \\ A^0 + S \end{matrix}\right\} + Pr = P$$

Cele două variante cuprinse în acoladă ($S + A^0$) şi ($A^0 + S$) sînt necesare, întrucît, după cum am văzut, adjuncţii obligatorii se pot ataşa atît la dreapta cît şi la stînga substantivului (*elev***ul** *citește*; **un** *elev citește*; **al doilea** *elev citește* etc.).

Substantivului însoţit de aceşti „adjuncţi obligatorii" i se mai pot ataşa, la dreapta sau la stînga, o serie de alţi adjuncţi, pe care i-am putea numi „adjuncţi neobligatorii" sau „adjuncţi facultativi" (notaţi cu simbolul A^f). În această situaţie pot apărea cuvinte din diverse clase: adjective calificative la diverse grade de comparaţie (*elev***ul bun** *citește*; *elev***ul mai bun** *citește*; *elev***ul foarte bun** *citește*), adjective posesive *(elev***ul nostru** *citește)*, substantive în genitiv *(elev***ul școlii** *citește)*, substantive sau adverbe precedate de prepoziţii *(elev***ul din bancă** *citește*; *elev***ul de acolo** citeşte), adjective nehotărîte (**un** *elev* **oarecare** *citește)*, adjective de întărire sau identitate (**însuși** *elev***ul** citeşte; *elev***ul însuși** *citește)*, adverbe (**chiar** *elev***ul** [*bolnav*] *citește*; **nici un** [27] *elev nu citește)*. Totodată, şi adjuncţii

---

[24] Considerăm segmentele *de-al* ca formînd un singur cuvînt, pentru a nu încărca clasificarea cu o nouă subclasă: „adjuncţi constînd din patru cuvinte". În ambele ipoteze, esenţa lucrurilor rămîne aceeaşi, din punctul de vedere al scopului urmărit aici.

[25] Deşi, în principiu, credem că folosirea exagerată a simbolurilor (care face uneori expunerea greu de urmărit) este una dintre cauzele neînţelegerii dintre lingviştii „tradiţionalişti" şi lingviştii „structuralişti", recurgerea la simboluri ni se pare uneori necesară, sau, în orice caz foarte indicată, căci limbajul simbolic are avantajul rigurozităţii şi al eliminării echivocului. (Vezi R. Carnap, *Logical Syntax*, trad. italiană, Milano, 1961, p. 43.)

[26] Valoarea simbolurilor fiind: P = propoziţie; Sb = subiect; Pr = predicat; S = substantiv; A = adjunct; A^0 = adjunct obligatoriu.

[27] După cum am spus, am luat drept criteriu de delimitare a cuvîntului normele ortografice în vigoare (deşi în cazul de faţă norma are un caracter discutabil).

„obligatorii" se pot combina între ei, fără a-şi modifica forma, sau suferind anumite modificări poziţionale şi formale (**orice alt** *elev citește*; *elev***ul acesta** *citește).*

Important pentru analiza întreprinsă aici este faptul că în diversele combinaţii de adjuncţi există patru adjuncţi obligatorii selectaţi[28] de alţi adjuncţi (obligatorii sau neobligatorii) în poziţii determinate. Aceşti patru adjuncţi sînt *-ul, un, al* şi *cel*, adică tocmai segmentele [29] care corespund cu cele patru feluri de articol din gramatica tradiţională.

Astfel, **-ul** e selectat de toţi adjuncţii obligatorii [30] ataşaţi la dreapta substantivului: *elev***ul acesta** *citește*; *elev***ul celălalt** *citește*; *elev***ul cutare** *citește* etc. Raportul dintre cei doi adjuncţi e de selecţie, aşa cum o defineşte Hjelmslev: se poate spune *elev***ul** *citește,* dar nu **elev acesta citește, *elev celălalt citește, *elev nostru citește*; cu alte cuvinte, prezenţa lui *-ul* nu implică, obligatoriu, şi prezenţa lui *acesta* (*celălalt, nostru, acela* etc.), pe cînd prezenţa lui *acesta* implică prezenţa lui *-ul* (în cadrul unui enunţ românesc corect). Prin urmare, *acesta* (*acela, celălalt, nostru* etc.) selectează pe *-ul.*

Un e selectat de adjunctul *oarecare* (*un elev oarecare citește*).

Al e selectat de îmbinarea a două tipuri de adjuncţi: *un, acest, acel, celălalt, fiecare, alt, vreun, orice, cutare, nici un* la stînga substantivului şi un adjectiv posesiv sau un substantiv în genitiv, la dreapta lui: *un elev al nostru citește*; **acest** *elev* **al școlii** *citește* etc. (cf. *elev***ul** *nostru citește*; *elev***ul școlii** *citește*).

Cel e selectat de comparativul adjectivelor calificative, adică de grupul *mai + adj.* aşezat la stînga substantivului: segmentul **mai bun elev citește* nu devine corect decît atunci cînd e precedat de *cel* [31] *(cel mai bun elev citește).* În schimb *cel* poate apărea la stînga substantivului şi împreună cu alţi adjuncţi *(cel de al doilea elev citește*; *cel dintîi elev citește*; *cel din urmă elev citește).*

Faptul că cele patru segmente examinate mai sus (*-ul, un, al, cel*) au o caracteristică comună specifică numai lor, şi anume însuşirea de a fi selectaţi de către alţi adjuncţi ai substantivului, ne îngăduie să-i desprindem din clasa adjuncţilor obligatorii întrunindu-i într-o clasă[32] definită după criteriul selectării. (Nici unul dintre ceilalţi adjuncţi obligatorii

---

[28] Pentru termenul „selecţie" (sau „determinare pe plan sintagmatic") vezi Hjelmslev, PTL, p. 22, 84.

[29] Folosim termenul mai cuprinzător „segment", căci este vorba despre un morfem şi trei cuvinte.

[30] Precum şi de unii neobligatorii. Cf. Maria Manoliu (SCL XV, 1964, 1, p. 70–71, 76), căreia îi mulţumesc pentru cîteva sugestii preţioase în legătură cu lucrarea de faţă. Pentru demonstrativele postpuse, cf. acelaşi fenomen în spaniolă. (E. Alarcos Llorach, *Gramática estructural*, Madrid [1951], p. 67–68.)

[31] Facem abstracţie de eventualele enunţuri emfatice, cu topică neobişnuită, ca *un mai bun elev nu există.*

[32] Care, faţă de clasa adjuncţilor obligatorii, e o subclasă.

menţionaţi mai înainte, nu mai are această caracteristică.) Vom numi această clasă nouă c l a s a a d j u n c ţ i l o r o b l i g a t o r i i s e l e c t a ţ i (A^{os}).

Transpunînd toată demonstraţia în limbaj simbolic [33], obţinem : *-ul* ← ($S + A^{o}$).

Adică : *-ul* e selectat de secvenţa care constă dintr-un substantiv cu un adjunct obligatoriu la dreapta lui :

un ← (S + *oarecare)*

al ← [(*un* / *acest* / *acel* / *celălalt* / *alt* / *vreun* / *orice* / *oricare* / *cutare* / *fiecare*) + S + (adjectiv posesiv / substantiv în genitiv)]

cel ← *(mai* + adj. calificativ + S).

Generalizînd cele de mai sus şi definind în limbaj simbolic clasa adjuncţilor obligatorii selectaţi, putem spune că din această clasă fac parte toate segmentele (adică cele patru segmente) care satisfac relaţia :

$$A^{os} \leftarrow A^{n}$$

care trebuie citită astfel : anumiţi adjuncţi (A^{os}) sînt selectaţi de alţi adjuncţi (A^{n}) [34].

Deşi inconsecvente din punct de vedere metodologic şi oarecum intuitive, clasificările autorilor de gramatici tradiţionale româneşti se dovedesc a fi întemeiate : cele patru „feluri de articol", aparent atît de deosebite, prezintă într-adevăr o trăsătură caracteristică comună, care permite întrunirea lor într-o singură clasă, adică, în limbaj tradiţional, în aceeaşi „parte de vorbire" : articolul în genere. Trăsătura comună care le uneşte ni se pare destul de importantă, întrucît tot ce e de natură r e l a ţ i o n a l ă ţine de aspectul mai profund şi mai permanent al sistemului limbii, reflectă mai bine structura ei [35].

Într-un limbaj mai puţin riguros, putem spune că însuşirea articolului de a fi selectat dovedeşte, într-un fel, strînsa lui legătură cu substan-

---

[33] Şi adăugînd simbolul → = „selecţie" (cu termenul selectat în vîrful săgeţii).

[34] Din formulele anterioare rezultă că cei patru A^{os} sînt selectaţi de diverse „secvenţe" constînd din S + A sau A + S. Din toate cazurile putem elimina însă „factorul comun" (s), ajungînd la relaţia $A^{os} \leftarrow A^{n}$.

[35] „Qui dit structure, dit dépendance entre les faits d'un système..." (Hjelmslev, SM, p. 113).

tivul, faptul că dintre diverșii modificatori articolul contractează relațiile cele mai strînse în cadrul grupului nominal, are „rădăcinile cele mai adînci" în acest grup, este cu alte cuvinte „cel mai adjunct" dintre toți adjuncții.

Diviziunea ar putea fi împinsă mai departe, după cîteva criterii, ceea ce nu constituie însă obiectul propriu-zis al studiului de față. Astfel, clasa adjuncților obligatorii selectați (sau clasa „articolului") se poate diviza în două s u b c l a s e **a** și **b**, după criteriul capacității elementelor ei componente de a apărea s i n g u r e în calitate de adjuncți ai substantivului cu funcțiune de subiect.

Din subclasa **a** ar face parte segmentele *-ul* și *un* (corespunzătoare articolului hotărît și nehotărît din gramatica tradițională), care pot constitui singure adjuncți ai substantivului-subiect *(elevul citește*; *un elev citește)*, iar din subclasa **b**, segmentele *al* și *cel* (corespunzătoare articolului posesiv și demonstrativ din gramatica tradițională, care nu pot apărea pe lîngă un substantiv cu funcțiunea de subiect decît în cadrul unor adjuncți formați din grupuri de segmente inseparabile, sau al unor combinații de adjuncți : *al doilea elev citește*; *un elev al nostru citește*; *elevul cel mai bun citește*.

Aici diviziunea ar înceta, întrucît din fiecare subclasă fac parte numai cîte două elemente. Ceea ce ar urma, ar fi o operație de descriere și definire, după toate criteriile posibile : relațional, distribuțional etc.

O asemenea operație ar trebui să constituie obiectul unei cercetări speciale, care ar da, probabil, rezultate interesante. Ea nu intră însă în planul prezentului studiu. Ceea ce am vrut să stabilim aici este posibilitatea sau imposibilitatea de a grupa cele patru „articole" românești din gramatica tradițională într-o singură clasă.

Cele spuse mai sus s-ar putea exprima și în limbajul gramaticii tradiționale. În acest caz, definiția articolului românesc ar avea următoarea formulare : articolul este un determinant al substantivului care are un caracter o b l i g a t o r i u în anumite sintagme, prezența lui fiind impusă de prezența cîtorva dintre ceilalți determinanți substantivali.

Faptul că, deocamdată, am exclus din discuție propozițiile emfatice și pe cele cu topică *predicat* + *subiect* nu anulează valabilitatea definiției. Potrivit uneia dintre regulile carteziene, la cercetarea situațiilor complicate nu se poate trece decît d u p ă r e z o l v a r e a c e l o r s i m p l e. În speță, chiar dacă definiția se aplică numai la situațiile dintr-un singur sector al structurii limbii române (sector pe care îl putem considera „fundamental", căci cuprinde propozițiile cu structura cea mai simplă și obișnuită), ea reușește să cuprindă (fie și în cadrul acestui singur sector) t o a t e a r t i c o l e l e r o m â n e ș t i, legîndu-le printr-o caracteristică comună. De altfel, chiar dacă am lua în considerație și celelalte tipuri de propoziții românești, inclusiv cele emfatice, nu găsim situații care s ă c o n t r a z i c ă d e f i n i ț i a. S-ar putea ca să aibă o valabilitate generală, problemă pe care ne propunem s-o rezolvăm într-o cercetare ulterioară.

ABREVIERI

GLR — Academia Republicii Socialiste România. Institutul de lingvistică, *Gramatica limbii române*, Bucureşti, 1954.
GLR² — Aceeaşi lucrare, ed. a 2-a, Bucureşti, 1963.
GLE — Real Academia Española, *Gramática de la lengua española*, Madrid, 1931.
GAF — *Grammaire de l'Académie Française*, Paris [f. a.].
PTL — Louis Hjelmslev, *Prolegomena to a Theory of Language*, „International Journal of American Lingustics", 19 (1953), Nr. I (Supplement).
SM — Louis Hjelmslev, *Les structures morphologiques*, în „Travaux du Cercle Linguistique de Copenhague", XII (1959).

Martie 1965

Centrul de cercetări fonetice şi dialectale, Bucureşti. Calea Victoriei 194

OBSERVAȚII ASUPRA GENULUI COMUN ÎN ROMANIA

DE

ECATERINA GOGA

Categoria gramaticală a genului în limba latină, pe lîngă corelația fundamentală $I/A^m/f^1$, se mai exprima și printr-o subclasă redusă din punct de vedere numeric, a substantivelor de gen comun. Aceste substantive se opuneau celorlalte prin faptul că forma unică lexicală se diferenția în planul gramatical, rolul primordial revenind relațiilor de tip facultativ dintre determinat și determinanți [2].

hic testis bonus	*haec testis bona*
ille civis romanus	*illa civis romana.*

În unele gramatici ale limbii latine această problemă sau nu apare de loc (cf. A. Meillet, *Esquise d'une histoire de la langue latine*, Paris, 1928 ; A. Meillet, *Introduction à l'étude comparative des langues indo-européenes*, Paris, 1934 ; A. Ernout, *Morphologie historique du latin*, Paris, 1927 ; Stolz-Schmalz, *Lateinische Grammatik*, München, 1928), sau este numai pomenită ca atare (cf. *Istoria limbii române*, vol. I, (limba latină), București, 1965, p. 119).

Se găsesc însă referiri la A. Meillet (*Linguistique historique et linguistique générale*, vol. I, Paris, 1926) ; discutînd categoria gramaticală a genului în limbile indo-europene, A. Meillet semnalează existența unor substantive de gen comun în greaca arhaică și în latina arhaică (p. 212—213). Unul dintre exemplele comentate este lat. *scriba* (p. 204) — formă lexicală unică, cu posibilități de a intra în relații de determinare atît cu determinanți de gen masculin, cît și cu cei de gen feminin.

Discuții pe cazuri concrete se fac și în *Tesaurus linguae latinae* (cf. *cives suas* ; *virgines ingenuae*, *patrimae*, *matrimae cives* ; *deam civem Romanam* ; *soror Augusti coniux* ; *coniuges suas* ; *coniuges vestras* etc.).

---

[1] I = inanimat ; A = animat ; m = masculin ; f = feminin

[2] D = determinat ; d = determinanți.

O cercetare statistică a materialului furnizat de dicţionarele limbii latine a evidenţiat următoarele rezultate.

În genul comun pot fi încadrate :

1. Unele nume de animale (cca 30 de cuvinte) : *aspis*, *bos*, *lepus*, *mus*, *elephantus* etc.

2. Nume de persoane (cca 40 de cuvinte) : *adulescens*, *affinis*, *civis*, *coniux*, *heres*, *infans* etc. — cf. anexa 1.

3. Nume de agent (cca 25—30 de cuvinte) : *abiurator*, *acceptor*, *administrator*, *concertator*, *deductor*, *fraudator* etc. — cf. anexa 2.

Criteriul de definire este strict gramatical, în funcţie de tipul de relaţii dintre D —d (determinat şi determinanţi) : numai relaţiile facultative pot fi luate în considerare în gruparea acestor substantive la genul comun (cf. *iste coniux bonus*, *ista coniux bona*). Din această cauză nu mai intră în discuţie substantive ca *sophista* sau *vulpes*, care deşi posedă o unică formă lexicală, intră într-un tip de relaţii obligatorii cu determinantele : *ille sophista bonus* (singurele relaţii posibile din punct de vedere gramatical indiferent de sexul persoanei) sau *hic vulpes longus* (singura determinare posibilă gramatical).

După cum se observă, genul comun poate da impresia unei trăsături aberante a sistemului, tolerată din necesitatea de a grupa acele substantive care nu puteau fi total încadrate în corelaţia $I/A^m/f$, impresie care nu se confirmă, deoarece substantivele respective se încadrează flexionar în tipurile sistematice cunoscute (declinări). Situaţia aceasta poate fi considerată ca o rămăşiţă în sistemul morfologic latinesc a corelaţiei de gen din indo-europeana comună (*A*/*I*), unde nu se diferenţiase animatul în *m*/*f*, cu atît mai mult cu cît substantivele în discuţie nu aveau posibilităţi proprii de marcare a genului nici din punct de vedere lexical (aşa cum era cazul cu *gener*/*nurus*, *homo*/*femina* sau *barbatus*/*mulier*), nici morfematic (cf. *educator*, /*educatrix*, *genitor*/*genitrix*, *equus*/*equa*, *conductor*/*conductrix* etc.).

În limbile romanice se constată existenţa unei situaţii care are ca punct de plecare faptele relatate mai sus.

În *Gramática de la lengua española*, editată de Real Academia Española, Madrid, 1931 — este trecut genul comun alături de celelalte genuri (p. 12—18), dîndu-se ca exemple substantivele *reo*, *testigo*, *mártir*.

Acad. Iorgu Iordan şi Const. Duhăneanu discută mai pe larg problema în *Curs de gramatică a limbii spaniole*, Bucureşti, 1963, definind astfel substantivele încadrate în genul comun : „Genul comun cuprinde substantive nume de persoane care, fără să-şi schimbe forma, pot primi, după caz, articolul feminin sau pe cel masculin : *el testigo*, *la testigo*, *el reo*, *la reo*, *el intérprete*, *la intérprete*, *el pianista*, *la pianista*, *el artista*, *la artista*" etc. (p. 16).

În alte lucrări similare nu am găsit referiri la problema în discuţie (cf. R. Menéndez Pidal, *Manual de gramática historica española*, Madrid, 1958 ; Garcia de Diego, *Manual de dialectologia española*, Madrid, 1959 ; M. Criado de Val, *Sintesis de morfologia española*, Madrid, 1961).

Am întreprins o analiză pe baza materialului extras din dicţionare şi am găsit următoarea situaţie : în genul comun spaniol pot fi încadrate

numai nume de persoane şi de profesii sau atitudini filozofice, politice sau ideologice : *cantante*, *camarada*, *cónyuge*, *consorte*, *fabricante*, *garante*, *intérprete*, *homicida*, *idiota*, *mártir*, *pobre*, *reo*, *testigo* etc. (cca 60 de cuvinte) ; *fabulista*, *flautista*, *pianista*, *socialista* etc. — cf. anexa 3. Ultimele dintre aceste substantive conduc spre tipul formal din latină *sophista* (în latină nu se încadrau în genul comun — *generis communis* — neavînd decît posibilităţi de relaţii obligatorii D — dn).

Comparaţia cu latina evidenţiază pe de o parte sporirea numerică a acestor substantive în limba spaniolă (deşi se referă în exclusivitate la persoane), iar pe de altă parte existenţa unor trăsături flexionare comune, deoarece deosebirea de gen apare numai în condiţiile realizării relaţiilor de tip facultativ între determinat şi determinanţi.

el buen intérprete	*la buena intérprete*
este pianista rumano	*esta pianista rumana*
un hermoso cantante	*una hermosa cantante*
el comunista español	*la comunista española.*

Am extins analiza şi asupra altor limbi romanice, care deşi nu recunosc o categorie a genului comun, posedă un număr apreciabil de asemenea substantive care se comportă identic cu cele de mai sus.

Pentru limba franceză, în unele gramatici nu apar de loc referiri la substantive de acest fel (cf. A. Dauzat, *Phonétique et grammaire historique de la langue française*, Paris, 1960 ; situaţia este identică şi la autorii de formaţie structuralistă ca W. von Wartburg, A. Martinet, B. Pottier ; alţi lingvişti le semnalează fără a le analiza (cf. Maurice Rat, *Grammaire française pour tous*, Paris, 1955 — la p. 75—91 notează cîteva substantive cu dublu gen ; R. L. Wagner et J. Pinchon în *Grammaire du français classique et moderne*, Paris, 1962, dau cîteva exemple, fără să le definească sau să le grupeze. În schimb, la alţi autori apar liste aproape complete ale acestor substantive.

Maurice Grevisse în *Le bon usage*, Paris, 1959, oferă la p. 183—190 un asemenea material lexical : *adversaire*, *aide*, *ancêtre*, *arbitre*, *artiste*, *Belge*, *bigame*, *camarade*, *collègue*, *complice*, *concierge*, *convive*, *copiste*, *cycliste*, *élève*, *émule*, *enfant*, *esclave*, *garde*, *hypocrite*, *libraire*, *locataire*, *novice*, *partenaire*, *patriote*, *pensionaire*, *philosofe*, *pianiste*, *propriétaire*, *pupille*, *Russe*, *secrétaire*, *slave*, *soprano*, *touriste*, atrăgînd atenţia asupra modalităţilor de diferenţiere.

un grand patriote	*une grande patriote*
un bon élève	*une bonne élève*
un bel esclave	*une belle esclave*
un petit collègue	*une petite colllègue.*

F. Brunot et Ch. Bruneau în *Précis de grammaire historique de la langue française*, Paris, 1956, p. 199 fac diferenţa între relaţii posibile (cf. *mon concierge/ma concierge*) şi cele imposibile (cf. *mon professeur* — **ma professeur* sau *mon docteur* — **ma docteur*). O poziţie asemănătoare întîlnim şi la G.Cayrou, P.Laurent et J.Lods în *Le français d'aujourd'hui*, Paris, 1959.

Materialul adunat din dicționare poate fi grupat după aceleași criterii ca și în spaniolă :

1. Nume de persoane : *adulte*, *complice*, *guide*, *personne*, *riche* etc. — cf. anexa 7.

2. Denumiri de profesii și de atitudini politice, filozofice, ideologice : *accordéoniste*, *alpiniste*, *artiste*, *communiste*, *juriste*, *marxiste*, *naturaliste* etc. — cf. anexa 9.

Și în franceză se păstrează tipul de relații facultative, D————dl ———— d2 ——— d3 ———dn, după cum s-a văzut anterior.

Pentru limba italiană datele pe care le pot furniza gramaticile sînt insuficiente. În *Storia della lingua italiana*, Firenze, 1961, Bruno Migliorini nu dă relații asupra acestei probleme : la fel se întîmplă la Gerhard Rohlfs, *Historiche Grammatik der Italienischen Sprache*, Berna, 1949, la W. Meyer-Lübke — D'Ovidio, *Grammatica storica della lingua e dei dialetti italiani*, Milano, 1932, precum și în gramaticile limbii italiene alcătuite în cadrul Universității București.

Trabalza e Allodoli în *La grammatica degl'Italiani*, Firenze, 1955, pomenesc la p. 45 de un „genere promiscuo" și dau un singur exemplu *il lepre — la lepre*, pe care însă nu l-am găsit decît în relații obligatorii cu determinantele.

Din dicționare s-au ales, după criteriile pomenite anterior, acele substantive care le corespund.

a. Nume de persoane : *criminale*, *confidente*, *confinante*, *garante*, *testimone* (cca 35—40 de cuvinte) — cf. anexa 11.

b. Denumiri de meserii sau atitudini politice, filozofice etc. : *algebrista*, *alpinista*, *artista*, *legista*, *diarista*, *comunista*, *pianista*, *telefonista* etc. — cf. anexa 13.

Aceste substantive se caracterizează de asemenea prin tipul de relații facultative între D—dn :

un famoso cantante	*una famosa cantante*
un buon artista	*una buona artista*
il conosciuto criminale	*la conosciuta criminale.*

Nu poate fi exclusă din discuție limba română deoarece, deși nu s-a pus niciodată problema genului comun în această limbă, datele furnizate de ea pot fi concludente din punct de vedere general romanic.

Cercetînd substantivele care în limba română atestă o contradicție între forma unică și varietățile semantice de gen, se constată distribuirea lor în cîteva categorii lexicale :

a. Nume de animale : *cocor*, *corb*, *dihor*, *furnică*, *vierme*, *vultur* etc. — cf. anexa 14.

b. Nume de persoane : *complice*, *cunoștință*, *oaspete*, *slugă*, *iscoadă* etc. — cf. anexa 15.

c. Denumiri de profesii de tipul *agronom*, *arbitru*, *medic*, *custode*, *dublură*, *reporter* etc. și de tipul *jurist*, *economist*, *comunist*, *socialist*, *sindicalist* etc. (denumiri de atitudini politico-ideologice) — cf. anexa 16/17.

Situaţia acestor substantive româneşti diferă total de cea valabilă pentru limbile romanice occidentale. La unele dintre ele diferenţierea se face morfematic în conformitate cu caracteristicile sistemului morfologic al limbii : *comunist/comunistă, jurist/juristă, agronom/agronoamă,* chiar *cosmonaut/cosmonaută.*

La celelalte (tipul *a, b* şi parţial *c*) intervin relaţiile de tip obligatoriu[3] : *o veveriţă mică, un corb negru, această furnică harnică, acel vultur pleşuv, un complice, această cunoştinţă, un oaspete*[4], *acel medic*[5] etc.

Este evident că substantivele româneşti luate în discuţie nu pot fi apreciate după aceleaşi criterii pe care le-am urmărit în latină, spaniolă, italiană şi franceză.

Privind comparativ faptele relatate mai sus, se constată profilarea anumitor trăsături definitorii pentru substantivele de gen comun din latină şi descendenţii lor romanici.

După discutarea substantivelor din paginile anterioare apare ca unic criteriu de stabilire a apartenenţei unora sau altora la genul comun tipul de relaţii dintre D (determinat) şi dn (determinanţi). În cazurile care confirmă valabilitatea generală a relaţiilor facultative, cred că se poate admite gruparea lor într-un gen comun (latina, spaniola, italiana, franceza). Acolo unde tipul de relaţii este net obligatoriu nu poate fi vorba de constituirea unei subclase a genului comun (româna).

În felul acesta se explică şi izolarea ariei dacoromâne : caracterul sintetic mai accentuat al sistemului morfologic al limbii române, posibilităţile mai numeroase de ordin formal pentru marcarea opoziţiei *m/f*, caracterul mai popular al limbii, precum şi mai marea libertate de inovare au făcut ca substantivele cu forma unică să se încadreze cu uşurinţă la cei doi termeni *m/f* ai corelaţiei de gen $I/A^{m}/f$: *doctor/doctoriţă, contabil/contabilă, muncitor/muncitoare, jurist/juristă, comunist/comunistă* etc.

Numărul redus al substantivelor de tipul *medic, reporter* se justifică prin perioada relativ recentă de pătrundere în limbă, atunci cînd cu greu se mai putea opera o redistribuire a lor. Intoleranţa limbii române faţă de formele unice este confirmată de tendinţa actuală a unor asemenea substantive de a se diferenţia flexionar, în special în limba vorbită : *crainic/crainică, reporter/reporteră*, etc., reflectînd cu promptitudine situaţia socială (formarea de feminine pe măsură ce funcţiile respective au fost ocupate şi de femei).

Aceeaşi tendinţă se manifestă şi în aspectele vorbite ale limbilor romanice occidentale, unde unele substantive de gen comun îşi acomodează forme după tipul flexionar morfematic stabil : cf. fr. *artisane, auditrice, aviatrice, avocate, candidate, peintresse* ; span. *intérpreta, cardióloga, artisto*

[3] Situaţie similară cu cea din it., sp., fr., unde se păstrează tipul de relaţii obligatorii la substantive nume de animale, cu formă unică (cf. anexele 5, 6, 10).

[4] Pentru subst. *oaspete* a început să fie folosită şi forma de plural feminin : *oaspetele noastre* ; deci în acest caz apar ca posibile şi relaţii de tip facultativ D—dn.

[5] Prin aceste caracteristici româna se aseamănă cu engleza, unde diferenţierea prin relaţii facultative constituie un fenomen izolat (cf. *he goat/she goat* „capră", *he wolf/she wolf* „lup"), extinzîndu-se determinarea morfematică (cf. *actor/actress, lion/lioness, tiger/tigress, prince/princess*) sau sintactică (cf. *Mister Bondy is a good teacher/Miss Mary is a good teacher*).

(formă de masculin pentru *artista* considerat feminin — fenomen destul frecvent în spaniola americană); ital. *cantatrice* pentru *cantante* etc.

Încă din latină substantivele de gen comun excludeau termenul Inanimat, iar limbile romanice luate în discuţie exclud Nonpersonalul (NP). În redistribuirea acestor substantive, neutrul românesc apare firesc izolat, prin evidenta consolidare a masculinului şi femininului. Pentru română acest fapt nu reprezintă o excepţie, deoarece tendinţa este valabilă şi pentru unii termeni tehnici.

Aceste fapte demonstrează că distribuirea substantivelor de gen comun în latină în funcţie de corelaţia $I/A^m/f$ (deoarece cuprindeau şi nume de animale) este urmată în limbile romanice de o redistribuire în funcţie de corelaţia $I/A^{NP}/Pm/f$, redistribuire care se face numai între termenii P^m/f.

O categorie de substantive intrate recent în toate limbile romanice au o situaţie instabilă. Este vorba de unele denumiri de specialişti din domeniul medicinii: fr. *cardiologue*, *radiologue* etc., ital. *cardiólogo*, *tisiólogo* etc., span. *cardiólogo*, *bacteriólogo* etc., rom. *dermatolog*, *ftisiolog*, *endocrinolog* etc. — cf. anexele 4, 8, 12, 17.

Din acest punct de vedere limbile romanice deţin o poziţie comună; probabil slaba frecvenţă a acestor substantive şi situarea oarecum la periferia vocabularului activ au provocat izolarea lor. Deocamdată, nu se comportă flexionar în română, iar în celelalte limbi romanice nu pot intra decît în tipuri de relaţii obligatorii[6], deci nu pot fi încadrate în genul comun, la fel cu fr. *artiste*, it. *diarista*, sp. *intérprete*.

Din situaţia prezentată reiese că limba română are o poziţie cu totul aparte de celelalte limbi romanice, faptele discutate confirmînd încă o dată caracteristicile mai aproape de sintetism ale sistemului morfologic al limbii române. Este una dintre problemele care nu contribuie la consolidarea teoriei ariilor laterale, deoarece spaniola, care pe fondul vechi latin a adăugat alte substantive (cf. tipul *legista*) întărind astfel genul comun, se deosebeşte radical de română, care l-a dizolvat complet.

Rămîne de văzut dacă, în viitor, se vor generaliza tendinţele populare de determinare flexionară a acestor substantive în limbile romanice occidentale şi dacă în acest fel se va renunţa la subclasa genului comun. Aceasta ar demonstra pe de o parte posibilităţile crescînde de influenţă a limbii vorbite asupra celei literare, iar pe de altă parte, tendinţele de nivelare, de neutralizare a unor vechi deosebiri nesistematice între limbile romanice.

Anexa nr. 1

atriensis -is
confinis -is
contubernalis -is
coniux -gis
dives -itis
heres -edis
hospes -itis
hostis -is
obses -idis
plebs -is
testis -is
tribulis -is

[6] Cf. it. *un buon cardiólogo*, sp. *el buen cardiólogo*, fr. *un bon cardiologue*, rom. *un bun cardiolog* etc. În toate cazurile de acest fel se impune cu necesitate determinarea sintactică.

Anexa nr. 2

accumulator -oris
adhortor -oris
admirator -oris
adventor -oris
advocator -oris
aggresor -oris
assectator -oris
assecutor -oris
auctor -oris
dissignator -oris
doctor -oris
excursor -oris
factor -oris
fistulator -oris
fraudator -oris
impulsor -oris
relator -oris
sculptor -oris
translator -oris

Anexa nr. 3

accionista
anarquista
bromista
capitalista
caricaturista
coleccionista
contrabandista
cosmopolita
dentista
electrista
fascista
florista
folletonista
folletista
fondista
genealogista
hacendista
higienista
hispanista
lampista
latinista
marmolista
maximalista
memorialista
metalista
metodista
mineralogista
miniaturista
modista
moralista
motorista
novelista
ocultista
oficinista
orientalista
ortopedista
pacifista
paisajista
panteista
papelista
parfumista
pensionista
profetista
prosista
protagonista
publicista
seminarista
tallista
telefonista
telegrafista
terrorista

Anexa nr. 4

bibliografo
biólogo
dactilografo
dermatólogo
dialectólogo
entomólogo
fisiólogo
geólogo
lexicólogo
musicólogo
radiólogo
zoólogo

Anexa nr. 5

abubilla
agachadiza
aguamar
alacrán
alce
alcatraz
antilope
avispa
babosa
babuino
bayo
bestia
bimbo
bisonte
caballo
caloyo
can
canguro
cárabo
caracol
coco
dromedario
enodio
equino
esquirol
estiquirín
falena
gacela
guanaco
guanajo
íbice
langosta
laucha
libélula
lora
lucioperca
maimón
marta
murciélago
pájaro
pavón
rata
ruiseñor
salamandra
sanguijuela
tábano
tarando
tasugo
uro
visón

Anexa nr. 6

alouette
albatros

blaireau
cachalot
caméléon
castor
cigogne
colombe
conque
cygne
éléphant
goéland
guépard
guêpe
léopard
hippopotame
jaguar
lamá
locuste
méduse
mouton
oiseau
palombe
panthère
papillon
petit-gris
scarabée
veau
zèbre

Anexa nr. 7

bigame
belge
bipède
cannibale
compatriote
convive
esclave
gâcheur
incorruptible
infame
jeune
misanthrope
noble
rebelle
tzigane
victime

aristocrate
bibliothécaire
cosmopolite
dactilographe
ministre

agnostique
basque
bègue
brague
catholique
collègue

Anexa nr. 8

ethnologue
géologue
graphologue
gynécologue
idéologue
laryngologue
lexicologue
météorologue
ophtalmologue
pédagogue
philologue
phtisiologue
psychologue
radiologue
sociologue
zoologue

Anexa nr. 9

abolitionniste
absolutiste
alarmiste
altruiste
antagoniste
antifasciste
arriviste
aubergiste
biologiste
calviniste
capitaliste
chimiste
choriste
collaborationiste
collectiviste
conformiste
congressiste
défaitiste
droguiste
égoiste
entomologiste
équilibriste
excursionniste
formaliste
hygiéniste
individualiste
journaliste
laryngologiste
matérialiste
météorologiste
modéliste
nationaliste
naturaliste
obscurantiste
ontologiste
ophtalmologiste
opportuniste
optimiste
orthopédiste
pacifiste
phisyologiste
pianiste
progressiste
propagandiste
radiologiste
récidiviste
revisionniste
simpliste
sioniste
socialiste
motocycliste
spécialiste
syndicaliste
télégraphiste
téléphoniste
touriste
tractoriste
traditionaliste
zoologiste

Anexa nr. 10

ferúcola
fiaschettone
delfino
cacchione
cane
pantèra
riccio

rinocerónte
salamandra
sardina
salangana
scorpióne
taradore

Anexa nr. 11

accetànte
aeromànte
amante
apprendènte
bagnante
combattènte
comiziànte
commediante
dilettante
generale
infante
invitante
maggiorente
malparlante
negoziante
offerente
parente
passante
pensionante
pezzente
piromante
rabdomante
raccomandante
rappresentante
riferente
scalzacone
trafficante
viandante

dalmata
camarata
aeronauta
cosmopolita

Anexa nr. 12

oncólogo
paleógrafo
paleontólogo
psicólogo
sismólogo
speleólogo
teólogo
tossicólogo

Anexa nr. 13

acquerellista
aeromodelista
affarista
affricanista
alienista
allarmista
altruista
analista
anatomista
antagonista
ballista
cabalista
fatalista
gabinettista
macchinista
dialettista
equilibrista
fascista
callista
congresista
marxista
meccanicista
nazionalista
neologista
oggettivista
organista
panteista
paracadutista
proggetista
protagonista
radarista
razzista
rescontista
romanista
salmista
scacchista
sindicalista
turista
unionista
velocista

Anexa nr. 14

albatros
aligator
auşel
basset
bîtlan
calcan
cameleon
cangur
caracatiţă
caracudă
caras
castor
caşalot
cimpanzeu
cobră
coropişniţă
cosac
crocodil
cuc
cucuvea
cutră
delfin
elan
elefant
erete
flamingo
fluture
foxterier
gazelă
ghionoaie
girafă
gîndac
gorilă
greier
guşter
guvid
hering
hermină
hidră
hienă
hipopotam
homar
hulub
insectă
jaguar
jder

lacherdă
lamă
lăstun
leopard
lipitoare
lişiţă
meduză
melc
monstru
morsă
morun
mreană
năpîrcă
nevastuică
nisetru
nurcă
pajură
panteră
pasăre
păduche
păianjen
pălămidă
păstrav
peşte
pinguin
pitulice
piţigoi
prepeliţă
rechin
ren
reptilă
rinocer
rîmă
rîs

salamandră
samur
sobol
somn
sticlete
stridie
şacal
şobolan
şoim
şopîrlă
ştiucă
uliu
veveriţă
vidră
zebră

Anexa nr. 15.

flirt
geniu
haimana
idol
pramatie
loază
marionetă
păpuşă
mascotă
matahală
mumie
paiaţă
plod
soţie (rom. v.)
spectru
stafie

Anexa nr. 16

anticar
astronom
decan
rector
ministru
comisar
consilier
diplomat
dispecer
docent
doctor
dramaturg
emisar
gazetar
chirurg

Anexa nr. 17

balneolog
bizantinolog
fiziolog
dermatolog
egiptolog
endocrinolog
entomolog
filolog
frazeolog
ftiziolog
ginecolog
ideolog
meteorolog
paleontolog
sociolog
tehnolog

Aprilie 1965

Facultatea de limbi romanice, Bucureşti, str. Edg. Quinet 7

PROBLEME ALE RECONSTRUCȚIEI ELEMENTELOR LEXICALE AUTOHTONE ÎN ROMÂNA COMUNĂ

DE

GR. BRÂNCUȘ

Una dintre problemele cele mai grele ale istoriei limbii române, care a preocupat pe numeroși învățați, români și străini, timp de mai bine de un secol, este contribuția substratului autohton, traco-dac, la constituirea limbii noastre.

Necunoașterea aproape totală a limbii trace, cu excepția unor resturi transmise în transcriere adesea defectuoasă, valoroase doar pentru unele supoziții fonetice și lexicale și insuficiența studiilor științifice fundamentale de albanistică au îngăduit, de cele mai multe ori, jocul liber al fanteziei cercetătorilor, lipsind, în felul acesta, investigația lingvistică de „greutatea" argumentării convingătoare. S-a adăugat aici o supărătoare lipsă de obiectivitate, vizibilă în numeroase cercetări consacrate acestei probleme și concretizată în tendința, pe de o parte, de a se reduce la minimum, din considerente latiniste, lista elementelor moștenite din tracă sau primite prin influență mai tîrzie albaneză și, pe de altă parte, de a se îmbogăți această listă, dintr-o supraapreciere a acțiunii limbii trace asupra latinei orientale și a albanezei asupra romanicei dunărene sau românei comune.

În unele lucrări, româna și, mai ales, albaneza, ca termeni ai comparației istorice, au fost considerate din punctul extrem al evoluției lor, neglijîndu-se dezvoltarea internă independentă a fiecăreia în cursul a aproape două milenii, variațiile dialectale ale amîndurora etc. Datele comparației stadiului contemporan al celor două limbi au fost puse direct, peste un hiatus de două mii de ani, în fața unor reconstrucții de etimonuri probabile din domeniul lingvistic indo-european.

Posedăm astăzi o bibliografie bogată în legătură cu elementele de substrat din română și cu raporturile lingvistice româno-albaneze. Din nefericire însă, materialul faptic albanez a rămas, în general, cel înregis-

trat la sfîrşitul secolului trecut în dicţionarul etimologic al lui G. Mayer. Deşi în ultimii cincisprezece ani lingviştii albanezi au făcut progrese mari, strîngînd un material dialectal apreciabil şi elaborînd numeroase studii de dialectologie, etimologie, limbă contemporană etc., totuşi, în cele mai recente lucrări de lingvistică comparată româno-albaneză, rezultatele acestora nu au fost folosite din plin în cercetarea comparativ-istorică.

Cu toate că ne găsim într-un domeniu atît de nesigur, în care cercetările de detaliu sînt încă departe de a fundamenta un studiu de ansamblu definitiv, totuşi volumul al II-lea (Limbile balcanice) al „Istoriei limbii române" de acad. Al. Rosetti se impune ca singura lucrare de sinteză, care reflectă stadiul actual al cercetărilor şi în care se reţin, cu maximum de prudenţă, concluziile considerate valabile din investigaţiile anterioare. Aceasta o dovedesc în primul rînd cercetările din ultimii ani, care, după cum se ştie, pornesc de la argumentele, concluziile şi listele de cuvinte din cartea citată.

Elementele lexicale autohtone din română au fost interpretate în mod diferit în cercetările de pînă acum, încît nu s-a ajuns încă la un consens unanim. Astfel, unii le consideră pe toate, nu numai pe cele care îşi găsesc etimonuri în atestările trace, ca provenind direct din substrat, identic sau înrudit cu sursa din care derivă corespondentele albaneze. Alţi învăţaţi le socotesc ca împrumuturi din albaneză, efectuate mai ales în perioada de cristalizare a românei comune, explicabile printr-o convieţuire relativ îndelungată a popoarelor respective sau printr-o simplă influenţă reciprocă, firească la două limbi în contact. De remarcat că în general lingviştii români (Philippide, Capidan, Puşcariu, Rosetti etc.) care s-au ocupat cu elementele comune româno-albaneze au avut o poziţie mult mai obiectivă în interpretarea acestor elemente decît lingviştii străini.

În cazul elementelor comune mai multor limbi balcanice sau chiar extinse în zone lingvistice extrabalcanice, supoziţiile etimologice sînt dintre cele mai diverse, în sensul că unele cuvinte sînt considerate ca răspîndite din română sau albaneză, altele din greacă sau direct din tracă, iliră sau din latina balcanică, iar altele sînt raportate la baze mediteraneene. În cele mai multe cazuri însă, aşa cum s-a arătat în numeroase rînduri, aceste elemente trebuie să fi pătruns în celelalte limbi balcanice şi extrabalcanice din română sau din albaneză. Teoretic vorbind, ştiinţa noastră a epuizat aproape toate posibilităţile de explicare a originii cuvintelor care alcătuiesc fondul comun balcanic.

Acest mozaic etimologic impune de la sine concluzia că elementele lexicale autohtone din română nu trebuie judecate în bloc, ci fiecare în parte sau pe grupuri, în funcţie de problemele etimologice particulare pe care le ridică.

Restrîngînd discuţia la elementele pe care româna le are în comun cu albaneza, trebuie spus din capul locului că e o eroare să le atribuim pe toate substratului sau pe toate influenţei albaneze, pentru că studierea lor istorico-comparativă ne dovedeşte în mod clar că cele mai multe se explică prin substrat, iar altele, mai puţine la număr, prin influenţă albaneză. Aşadar, în istoria formării limbii române trebuie distinsă, pe

de o parte, acţiunea substratului traco-dac, petrecută în perioada latină a limbii, termenii respectivi evoluînd în română la fel cu cei de origine latină, iar pe de altă parte, influenţa albaneză, în tot lungul perioadei românei comune. Precizînd noţiunea de substrat şi planul pe care se găsesc româna şi albaneza din acest punct de vedere, trebuie să subliniem că ceea ce numim substrat în română reprezintă în albaneză stratul propriu-zis al limbii. Acesta ni se pare un argument temeinic împotriva tezei potrivit căreia deosebirile dintre cele două limbi, fiind mult mai mari decît asemănările dintre ele, ar anula ipoteza unei comunităţi lingvistice albano-române.

Cele mai multe dintre elementele lexicale comune româno-albaneze nu se pot explica în română din albaneză (de exemplu rom. *brîu* : alb. *bres*, *brez*, rom. *cioară* : alb. *sorrë*, rom. *mazăre* : alb. *modhullë*, rom. *scăpăra* : alb. *shkrep*, rom. *spînz* : alb. *shpendër*, rom. *strungă* : alb. *shtrungë* etc.). Etimonurile acestora trebuie căutate, pentru ambele limbi, într-un idiom preroman vorbit în Balcani, simpla comparaţie româno-albaneză fiind insuficientă. A nu face apel la substrat în cazul cuvintelor care nu se pot explica mulţumitor, atît în română, cît şi în albaneză, decît printr-o a treia limbă, traca, este ca şi cum am ignora cu totul reconstrucţiile latineşti pentru termenii româneşti neatestaţi în latină, mulţumindu-ne să rămînem la jumătatea drumului, prin simpla comparare cu formele romanice corespunzătoare.

Comparaţia cu albaneza, pentru elementele care îşi găsesc paralele identice sau asemănătoare în albaneză, ca şi pentru cele care se explică direct din substrat, trebuie făcută nu la nivelul contemporan al celor două limbi, ci la nivelul românei comune, respectiv al albanezei comune. Stabilirea precisă a formelor cuvintelor albaneze la care sînt raportate cele româneşti a constituit întotdeauna o chestiune destul de dificilă. În majoritatea cercetărilor etimologice, raportarea aceasta se face la forme fie din ghegă, fie din toscă, fie, în sfîrşit, din albaneza comună, fără să se ţină seama de un anumit criteriu care să justifice de ce comparaţia trebuie făcută cu o anumită formă albaneză (toscă, ghegă), iar nu cu alta. Dat fiind faptul că cele mai multe modificări fonetice dialectale albaneze sînt relativ noi, din ultimele secole de dinaintea ocupaţiei turceşti, deci posterioare epocii în care s-a putut petrece împrumutul reciproc între cele două limbi, e de admis că albaneza comună era mult mai unitară decît astăzi. Corespondentul albanez al cuvîntului românesc trebuie cercetat în mod istoric, mai întîi în cadrul familiei de cuvinte căreia îi aparţine şi în raport cu toate variantele lui dialectale. În felul acesta, putem desprinde forma de origine şi sensul iniţial al cuvîntului dat, dacă acestea coincid cu cele ale unei variante actuale sau cel puţin putem facilita reconstrucţia cuvîntului în albaneza comună.

Dacă forma cuvîntului românesc coincide cu o formă regională albaneză (de exemplu rom. *cătun* : alb. gheg *katun*, dintr-un mai vechi *katund*, azi şi literar ; modificarea fonetică (*nd* > *n*) se putea petrece, independent, şi în română), comparaţia trebuie făcută tot cu forma iniţială a cuvîntului albanez (*katund* ; var. gheg. *katun* este relativ nouă, căci la

Buzuku (sec. XVI) apare *katund*). Forma ghegă *ćafë*, cu africată, întocmai ca în română, este o evoluţie relativ tîrzie a alb. com. *kafë*, cu ocluzivă la iniţială; deci comparaţia trebuie făcută cu forma din albaneza comună.

Acelaşi criteriu trebuie folosit şi în română. Prin compararea variantelor dialectale (nord- şi suddunărene), prin utilizarea materialelor din cele mai vechi texte româneşti, din toponimie şi onomastică şi, de asemenea, prin cercetarea perechilor sau seriilor sinonimice şi a cîmpului semantic în care se încadrează cuvîntul dat, putem reconstrui, în româna comună, forma comparabilă cu cea albaneză corespunzătoare. Vom observa că, în felul acesta, deosebirile de la română la albaneză scad simţitor, că se obţin în multe cazuri alte forme şi sensuri decît cele actuale. Aceste reconstrucţii lexicale, obţinute în directă legătură cu reconstrucţia sistemului fonologic şi gramatical al românei comune, vor contribui la extinderea cunoştinţelor noastre asupra românei de dinainte de separaţia ei dialectală.

În ce priveşte istoria raporturilor noastre interdialectale, constatăm că sînt numeroase cuvinte autohtone care lipsesc în dialectele din sudul Dunării. Fără să luăm în consideraţie aici ipoteza unei influenţe albaneze tîrzii asupra dacoromânei, ca rezultat al unei migraţiuni albaneze la nord de Dunăre, la sfîrşitul evului mediu, aşa cum credea G. Weigand, trebuie să admitem că toate elementele lexicale autohtone şi comune cu cele din albaneză pe care le posedă dacoromâna de astăzi erau proprii şi românei comune. Cele care lipsesc în aromână e de presupus că au dispărut cu timpul şi, ceea ce e mai interesant, unele dintre acestea au fost înlocuite cu albanezisme noi (sau cu grecisme, în cazul aromânei din Grecia). De exemplu *ceafă* „partea de dinapoi a gîtului" s-a pierdut în aromână, din cauză că alb. *qafë* are înţelesul general de „gît, partea corpului care uneşte capul cu trunchiul". Aromâna, venind în contact intim cu albaneza, după despărţirea de dacoromână, a împrumutat din albaneză, pentru denumirea părţii de dinapoi a gîtului, cuvîntul *zvercă* (<alb. *zverk*, *xverk* „ceafă"), iar pentru denumirea gîtului în general cuvîntul *keafă* (< alb. *qafë* „gît"). La fel s-a întîmplat cu *zară*, înlocuit în aromână cu *dhală* (< alb. *dhallë*), cu *fărîmă*, înlocuit cu *sărmă* (< alb. *thërrime*) etc. Exemple de felul acestora ne fac să bănuim că aromâna a avut cîndva termenii autohtoni care îi lipsesc astăzi, contactul cu albaneza determinînd o primenire a fondului lexical autohton aromân, proces similar cu cel petrecut în Romania occidentală, unde elementele latine mai noi au dus la dispariţia unora dintre cele moştenite.

Dacă acceptăm ideea că în româna comună unele cuvinte aveau o răspîndire geografică limitată, nu este exclus ca o parte dintre cuvintele autohtone care nu există în dialectele româneşti din sud să fi fost cunoscute în epoca comună a limbii numai la acea aripă de români care a venit în contact mai strîns, mai intim cu albanezii. Fără să intrăm acum în detalii, arătăm doar că formularea unei asemenea ipoteze impune cercetarea sinonimiei cu elementele latine (de exemplu (*ghimpe-spin*) şi valoarea pe care o au cuvintele respective în ansamblul vocabularului românesc.

În numeroase cazuri, aromâna şi meglenoromâna conţin forme mai vechi decît dacoromâna, identice sau foarte apropiate de cele din româna

comună. Faptul acesta uşurează mult reconstrucţia lexicală pentru prima fază a românei.

Problema cea mai grea care a rămas încă nelămurită o constituie însă găsirea criteriilor ştiinţifice prin care să putem distinge elementele lexicale pătrunse din albaneză de cele moştenite din substrat.

Pentru termenii moşteniţi din substrat sînt suficiente criteriile prin care se probează că nu pot fi explicaţi prin albaneză. Pentru cei împrumutaţi din albaneză, trebuie văzut mai întîi dacă corespondentele albaneze pot fi explicate ca derivate pe teren albanez şi, în al doilea rînd, dacă acestea exprimă o superioritate tehnică a albanezilor de odinioară într-un domeniu oarecare, pentru ca împrumutul să fi fost posibil.

Trebuie spus că multe dintre corespondentele albaneze apar în familii de cuvinte, se leagă de anumite radicale existente deja în limba respectivă (de exemplu *këlbazë* : *kalb*, *hamës* : *ha*, *moshë* : *mot*, *vjedhull* : *vjedh*, *gërresë* : *gërryej* etc.).

Primul criteriu trebuie folosit cu multă prudenţă, pentru că s-ar putea ca albaneza, fiind continuatoarea limbii trace, sau a unui idiom asemănător, înrudit cu traca, să fi păstrat în mod firesc atît cuvîntul de bază, cît şi derivatele acestuia, încît familia de cuvinte căreia îi aparţine şi cel cu care se compară cuvîntul românesc să fie în întregime moştenită. În cazul acesta, cuvîntul românesc n-ar mai putea fi socotit ca împrumut sigur albanez, mai ales că şi evoluţia lui fonetică de la un presupus etimon trac ar fi identică cu evoluţia fonetică a corespondentului albanez.

Rezultă de aici că cele mai probabile împrumuturi din albaneză sînt acelea care se explică, în albaneză, ca derivate pe teren propriu din elemente (rădăcini, sufixe) care nu s-au putut continua direct din tracă în română (de exemplu *gresie*, *hameş* ş.a.).

Dintre cuvintele care apar izolate în lexicul albanez, adică nelegate de familii de cuvinte, au intrat din albaneză în română, foarte probabil, acelea care presupun etimonuri la care nu pot fi raportate cuvintele româneşti corespunzătoare. (Dificultatea însă provine aici din caracterul ipotetic al etimologiilor propuse pînă acum.)

În legătură cu cel de-al doilea criteriu enunţat de noi, trebuie arătat că termenii din fondul comun al celor două limbi fie că fac parte din terminologia păstorească, fiind termeni tehnici, din vocabularul de bază al păstorilor, fie că denumesc diverse animale, plante, părţi ale corpului, obiecte de îmbrăcăminte, conformaţii ale naturii, aşezări primitive etc., sînt fără excepţie proprii graiului păstoresc. Termenii tehnici păstoreşti propriu-zişi ne interesează aici în mod special. Păstoritul a fost la albanezi ocupaţia lor esenţială. Terminologia albaneză legată de agricultură este în mare măsură împrumutată din latină sau din slavă. Terminologia păstorească este mult mai bogată decît în română. Cercetările dialectale albaneze recente au descoperit un material nebănuit de bogat din domeniul creşterii oilor şi al prelucrării laptelui, ceea ce ne-ar face să credem că acest tip de civilizaţie materială pe care l-au dezvoltat albanezii în vechime putea fi luat de model de oricare dintre popoarele balcanice, inclusiv de români. Prin urmare, termenii tehnici păstoreşti sînt susceptibili de a fi interpretaţi, în română, ca probabile împrumuturi albaneze.

Fără a ne propune să cercetăm aici toate elementele lexicale autohtone, vom încerca acum să ilustrăm cu exemple diferitele aspecte ale reconstrucţiei acestor elemente în româna comună. Vom alege exemple de cuvinte care în româna comună diferă de româna contemporană din diverse puncte de vedere: fonetic, gramatical, semantic, încercînd să precizăm originea lor albaneză sau tracă.

1. Unele cuvinte ne apar în româna comună cu anumite fonetisme caracteristice. Pentru exemplificare, ne ocupăm de cuvintele *brad*, *ghimpe* şi *brîu*.

Brad cunoscut în toate dialectele româneşti, este refăcut la o epocă foarte veche (dovadă mulţimea derivatelor dela radicalul *brad-*), dintr-un **braz*, vechi singular considerat în urmă ca plural (cf. Graur, în „Romania", LIII (1927), 383). Etimologia dată de Al. Graur se confirmă acum prin cercetările recente asupra corespondentului albanez. Alb. *bredh* este un plural singularizat, care presupune existenţa unui singular străvechi **bradh* (cf. Çabej, în „Lingua Posnaniensis", 1960, 87). Cu acesta concordă, fără dificultăţi, rom. com. **braz*. Aşadar, româna comună a avut o formă **braz*, **bradz*, din care s-a creat ulterior, în limitele aceleiaşi epoci, forma de azi *brad*. În ambele limbi, cuvîntul provine, foarte probabil, din substrat.

Ghimpe, s.m., lipseşte în dialectele româneşti sud-dunărene, unde a dispărut din cauza sinonimiei cu *spin* (arom. *skin*), care s-a generalizat. Se compară cu alb. *gjimp*, *gjemb*, *gjimb* (cf. Meyer, EWA, 140; Çabej, în SCL. X (1959) 4, 530). În albaneza veche este atestată forma cu *gl-*: *glemb* (la Buzuku, a. 1555) şi la fel astăzi, în graiurile periferice tosce, în alb. din Grecia, Ucraina şi sudul Italiei (cf. Bul. i Univ. të Tiranës, 2, 1958, 200). Cuvîntul românesc presupune existenţa unei forme cu g^{l-} la iniţială: **glimp*, care concordă formal cu cel deja atestat în albaneză. (În olt. *glimpă*, vb. „înghimpă, înţeapă": *tăieturile ălea-l glimpă rău*, M. Gregorian, în Arh. Olt., XVII, 264, *l'* este anorganic, interpolat probabil sub influenţă sîrbocroată.) Var *ghimpe* este un nou singular după pl. *ghimpi*, cu schimbare de declinare (cf. Byck-Graur, în BLI (1933), 42). Ideea lui Çabej (SCL, X, 1959 5, 530) că rom *ghimpe* a fost împrumutat din acel dialect albanez în care transformarea *gl* > *g'* s-a efectuat de timpuriu nu se poate susţine, căci nu ţine seama de evoluţia normală a cuvîntului în română, iar în ce priveşte albaneza porneşte de la situaţii nesigure. În ambele limbi, cuvîntul poate fi socotit autohton (cf. Philippide, OR, II, 713—714, Al. Rosetti, ILR, II[4], 115).

Brîu, s.n., pl. *brîie*, *brîne*, *brîuri* „ceinture", arom. *brîn*, *brăn*, *bîrnu*, pl. *brîne* „brîu; generaţie" (Papahagi, *Dicţ. ar.*, s. v.), megl. *bron* „brîu" (Capidan, *Megl.*, III, s. v.), istr. *brăv* (DA, s. *brîu*). Sensul secundar de „generaţie" al arom. *brîn* pare copiat după alb. *brez-i* „brîu; generaţie" (Fjalor shq., s.v.). Şi sensurile dacorom. „bîrnă orizontală în mijlocul peretelui; curcubeu" (DA, s.v.), arom. „ceinture de poutrelles dans des murs des maisons en construction" (Papahagi, *op. cit.*) îşi găsesc corespondenţe în albaneză: *brez* „bîrnă la mijlocul acoperişului", *brezi perëndis*, *brezi zotit* „curcubeu" (lit. „brîul lui dumnezeu") (cf. J. Gjinari în Bul. i Univ. të Tiranës, 4 (1958), 95).

Alb. *brez-i* provine dintr-un *brẽz* < **bren-ze* (cf. Barić, Hŷmje, 66; rostirea nazalizată a lui *e* este cunoscută încă în ghegă), care, la rîndul său, derivă din **breno-* **brenu*, cu suf. diminutival *-zë* (cf. Meyer, EWA, 46: Treimer, *Alb. und Rum.*, în ZRPh, XXXVIII, 391). După părerea noastră derivarea aceasta trebuie să se fi petrecut la o epocă foarte veche, căci altfel nu se poate explica dispariția cuvîntului de bază și, mai ales, asurzirea ocluzivei finale în toscă: *bres* (ca și *breth*, *garth*, *funt*, *krimp*, *brek* etc.; sufixul *-zë* niciodată nu a devenit în toscă *-s*(ë)). Dacă admitem că rostirea surdă a ocluzivelor și spirantelor finale, caracteristică dialectului tosc și albanezei din Italia și Grecia, era un fenomen general în albaneza comună (Jokl însuși consideră fenomenul foarte vechi, făcînd analogie cu o modificare fonetică asemănătoare în etruscă), explicarea alb. *brez-i* ca un derivat cu suf. *-zë* devine nesatisfăcătoare. În toate cazurile, cuvîntul românesc nu este un împrumut albanez, cum credea Weigand (BA, III, 211), ci provine dintr-un izvor comun cu cel albanez (cf. Rosetti, ILR, II^{4}, 110). Din comparația formelor românești dialectale cu cea albaneză se poate reconstitui un rom. com. **brănu* (cf. Șiadbei, *Contrib. la studiul lat. orient.* (III), în SCL, IX, 1958, 2, p. 185), care presupune un etimon comun (**brenu* sau **branu*) cu alb. *brez*. Dispariția lui *-n-* în *brîu* (ca și în *grîu* < *granum*, *frîu* < *frenum*; totuși *-n-* s-a păstrat în pl. *brîne*, *grîne*, *frîne*) este un fenomen posterior închiderii vocalelor în poziție nazală și, totodată, posterior separării dialectale a românei comune. În aromână, nazalizarea lipsește, de aceea *n* nu a dispărut. (În arom. și megl., *-n-* s-a păstrat la sing. și pl. acestor cuvinte). Nazalizarea vocalei a fost urmată de o dezocluzie completă a consoanei. (Pentru diversele explicații ale dispariției lui *-n-*, vezi: Rosetti, *Étude sur le rhotacisme en roumain*, Paris, 1924, 37; Id., ILR, IV, 45—46; Densusianu, în GR. S., II, 2, 383; Procopovici, în DR, IV, 1168; Al. Graur, în BL, III, 52; O. Nandriș, *Phon. hist. du roum.*, Paris, 1963, 282.) De remarcat însă că în descendenții albanezi ai lat. *granum*, *frenum*, *-n-* s-a păstrat numai în gh. *grunë-t*, t. *grurë-t* (cu rotacism), căci acesta, fiind asimilat la numele colective, deci de gen neutru, a căpătat desinența *-ë-*. (După Skok, alb. *grur*, *grun* ar fi împrumutat din română, cf. Pușcariu, LR, I, 266.) În alb. *fre* (< *frenum*), *-n-* a dispărut în ambele dialecte, cu observația că în ghegă *e* este rostit nazalizat. Situația din albaneză dovedește, credem, justețea explicației date de Rosetti, potrivit căreia *-n-* a putut dispărea numai în succesiunea fonetică: oclusivă + *r* + *ă*/+ *n* urmat de *u*. E probabil că în alb. *brez*, dispariția lui *-n-* s-a petrecut la o epocă foarte veche, înainte de crearea derivatului cu sufix (**breno-*, **brenu-* > **brẽ*, la care s-a adăugat apoi suf. *-zë*).

2. Unele cuvinte prezintă în româna comună deosebiri de ordin gramatical față de corespondentele lor din româna contemporană.

Astfel *barză* este adjectiv în rom. comună, *moș* e cunoscut numai cu forma de feminin *(moașă)*, *gresie* are altă declinare *(greasă)* etc. Cercetăm aici mai pe larg acest din urmă cuvînt.

Gresie „grès; queux, pierre à aiguiser", arom. *grease*, *greasă* (Papahagi, *Dicț. ar.*, s.v.), *greasi* (Dal.), ir. *grẹsẹ* (Popovici, *Dial. rom. din Istria*, 113). De adăugat și dacorom. reg. *greasă* (DA, s. *gresie*). E greu de stabilit o înrudire cu fr. *grès*, care este, probabil, germanic (cf. DA, s.v.). În daco-

română, *gresie* este regional, sinonim cu *cute* (< lat. *cotem*) din aria de vest a domeniului dacoromân (cf. Puşcariu, LR, I, 340 ; Rosetti, ILR, II[4], 115). Alb. *gërresë*, *gresë* „răzuitoare ; acţiunea de a răzui" (Fjalor shq., s.v.) este un derivat vechi al verbului *gërryej* „a răzui, a rîma, a săpa (pămîntul, piatra etc.) pînă se face gaură" cu suf. *-esë* (probabil autohton, după Jokl, sau descendent al lat. *-itia*, *-entia* sau *-atia*, după Meyer, Meyer-Lübke, Pedersen, cf. Xhuvani-Çabej, *Prapashtesat*, 37). Acest sufix este productiv în albaneză şi se ataşează întotdeauna la rădăcini verbale. Dacă considerăm rom. *gresie* ca împrumut albanez, ceea ce e foarte probabil (cf. Capidan, în DR, II, 499 ; Philippide, OR, II, 715), trebuie să admitem pentru româna comună o formă **grească* (< **grese*) (cf. ar. *grească*, ir. *grɛsę* şi dr. dial. *grească*) care, prin schimb de declinare, a devenit în dr. *gresie*.

3. Un grup de cuvinte autohtone s-a păstrat pînă astăzi în dacoromână sub formă de derivate. Prin comparaţia formelor din dialecte şi ale acestora cu corespondentele albaneze, putem reconstitui aspectul lor din româna comună. Cuvinte ca *bunget*, *căpuşă*, *ghionoaie*, *hameş*, *moş*, *muşcoi*, probabil şi *şopîrlă* etc. sînt derivate din teme care, fie că au dispărut cu totul, din diferite motive, fie că s-au păstrat în unele graiuri sau dialecte. Dăm aici unele amănunte despre cîteva dintre acestea.

Ghionoaie, s.f., *ghionoi*, s.m. (sinonim cu *vîrdarie* (< lat. **viridaria* ?) e cunoscut astăzi, cu numeroase variante fonetice (cf. Băcescu, *Păsările în nomenclatura şi viaţa pop. rom.*, Buc., 1961, 94), în dacoromână, numai în centrul şi sudul Transilvaniei, în Muntenia şi Dobrogea (cf. ALR, s.n., III, h. 705 „ciocănitoare" ; DA, s.v.). Cuvîntul există şi în dialectele din sud : arom. *ghion* „graur ; ghionoaie ; un fel de cioacă" (sens neclar, cf. Papahagi, *Dicţ. ar.*, s.v.), megl. *ghion* „numele unei păsări... care cîntă plăcut" (Capidan, *Megl.*, III, s.v.). Se compară cu alb. *gjon*, s.m. „otus scops" (rom. pop. *ciui*, *ciof*, *ştioi*, cea mai mică răpitoare din ordinul „strigelor", cf. Băcescu, *op. cit.*, 266), care corespunde ca sens cu termenul din aromână (?) şi meglenoromână. (Sensul de „cucuvea" dat alb. *gjon* de numeroşi cercetători este greşit, cf. Fjalor shq., s.v.)

Dacorom. *ghionoaie*, *ghionoi* sînt derivate moţionale din **ghion*, general în româna comună (cf. Hasdeu, CB, I, 282, care îi dă sensul de „cel care bate sau scobeşte", punîndu-l în legătură cu *ghionoi* „dălţiţă ; ciocan întrebuinţat la cioplitul pietrelor"). În rom. şi alb., cuvîntul provine dintr-un izvor comun (comp. bg. *ghion*, gr. γκιώνης).

Bungét, s.n., „pădure deasă şi întunecoasă ; desiş", cu var. *búnget*, *buget* (cf. DA, s.v.). Este astăzi un arhaism în limbă, conservat la autori de inspiraţie folclorică sau în creaţiile literare populare (cf. citatele din DA şi DC). Cuvinte ca *pădure*, *codru*, *dumbravă*, sinonime sau înrudite ca înţeles cu *bunget*, au determinat, în parte, pierderea sensului iniţial al acestuia din urmă. Aproape în toate contextele citate în dicţionare sub *bunget*, acesta apare complinit de „de pădure", de unde rezultă că e cunoscut în special cu înţelesul de „desiş ; parte de pădure". Numeroase toponimice şi chiar antroponimice din româna actuală sînt derivate de la *bung* : *Bungaleşti* (< *Bungală*, n. pers.), *Bungeşiţa*, *Bungetul*, *Bungeni*, *Bungelatul*, *Bungeşti* (< *Bungu*, n. pers.), *Bungeţani*, *Bungeţi*,

Bungeţoaia (cf. I. Iordan, *Toponimia românească*, 1963, p. 69). Cuvîntul s-a format pe teren românesc cu suf. colectiv *-et* (< lat. *etum*) dintr-un **bung* „stejar" (cf. Hasdeu, CB, I, 245), care trebuie să fi existat în româna comună. *Bunget* trebuie să fi însemnat „stejăriş, pădure de stejari". În dialectele româneşti din sud, *bung*, *bunget* nu există (sufixul *-et* este de altfel neproductiv în aromână). Rom. com. **bung* provine dintr-o bază comună cu alb. *bung* „quercus sessiliflora". (Pentru diversele etimologii propuse, vezi bibliografia la Çabej, în Bul. i Univ. të Tiranës, 4 (1960), 77.) În albaneză s-au creat cuvinte compuse cu *bung*, pentru denumirea diferitelor specii de stejari: *bungbutë* „quercus lanuginosa" (lit. „stejar moale"), *bungkeqe* „quercus conferta" (lit. „stejar rău") şi chiar un derivat echivalent cu rom. *bunget*: *bungajë* „pădure de stejari", cu suf. colectiv *-ajë*.

Slaba poziţie în vocabular a lui *bunget* (în MALR, s.n., I, h. 397 „desiş", termenul *bunget* nu a fost înregistrat în nici un punct anchetat) se datoreşte, între altele, şi dispariţiei cuvîntului de bază, *bung*, acesta însuşi fiind înfrînt de concurenţa lui *stejar*, *jip*, *gorun*, *copac*, *arbore*.

Moş, s.n., „vieux, vieillard; grand père, aïeul" este cunoscut pe tot teritoriul dacoromân. A fost creat pe teren românesc din fem. *moaşă* „femeie bătrînă, bunică", care este folosit astăzi în arie compactă numai în Maramureş şi, în puncte izolate, pe restul teritoriului (cf. R. Todoran, în DR, X, 2, 278 şi urm., cu hărţi după ALR). În limba veche, *moaşă*, cu acest sens, apare în texte aparţinînd tuturor provinciilor, ceea ce dovedeşte că a fost cîndva general. Cu înţelesul vechi de „femeie bătrînă, bunică", *moaşă* şi-a restrîns aria de întrebuinţare din cauza sensului nou de „sage-femme" pe care l-a căpătat şi cu care e folosit pe întreg teritoriul dacoromân (cf. R. Todoran, loc. cit.) şi totodată din cauza sinonimelor *bătrînă*, *babă*, *maică*.

În aromână e cunoscut numai *moaşe*, adjectiv fem. şi substantiv „vieille (femme)": *nîsă iasti multu moaşe* „dînsa este foarte bătrînă" (com. de Gh. Caragiani; Papahagi, *Dicţ. ar.*, notează la Murnu şi masc. *moşu* „vieux, vieillard", intrat, desigur, din dacoromână). În meglenoromână: *moş*, adj., subst. „bătrîn" şi *moaşă* „bătrînă" (Capidan, *Megl.*, III, s. *moş*). În aromână nu s-a creat un masc. *moş*, pentru că erau deja termenii *auş*, *pap* care, în celelalte dialecte româneşti, nu au existat sau au dispărut (cf. Capidan, în DR, II, 539). Dr. *moş* s-a menţinut probabil şi pentru că au dispărut *ghiuj* (comp. alb. *gjysh* „Grossvater") şi *auş*. În româna comună *moaşă* a fost la început adjectiv cu sensul de „bătrîn, în vîrstă". Asimilat la adjectivele de formă feminină, a fost folosit numai cu substantive feminine, ca azi în aromână. Apoi s-a substantivat. Cuvîntul albanez cu care se compară rom. com. *moaşă* „(femeie) bătrînă" este *moshë* „vîrstă" (< alb. com. *motshë*, derivat din *mot* „an"). Alb. *moshë*, mai vechi *motshë*, este considerat fie un derivat cu suf. *-sh*, *-shë* (< ie. **so*, la nume de agent, cf. Jokl, în MRIW, I, 324; Id., în Slavia, XIII, 309, 612), fie un ablativ plural în *-sh* (cf. L. Spitzer, în MRIW, I, 324; Id., în Indogerm. Forsch., XXXIX, 109; cf. şi Xhuvani-Çabej, *Prapashtesat*, 85—84). Părerea a doua e mai probabilă. Evoluţia semantică de la „an" la „vîrstă" se explică fără dificultăţi. Reconstituirea în româna

comună a unei forme *_motş_ care, cu metateza _tš_ > _št_ şi cu suf. _-ean_, ar fi dat naştere lui _moştean_, din care vb. _moşteni_ (cf. Philippide, OR, II, 724) nu se susţine prin nimic.

În concluzie, _moaşă_ „(femeie) bătrînă", adjectiv şi substantiv, este un termen general în româna comună şi, foarte probabil, împrumutat din albaneză. Dacorom. _moş_ s-a dezvoltat tîrziu, după separaţia românei în dialecte.

4. Unele cuvinte au alte sensuri în româna comună decît cele cunoscute în româna contemporană. E cazul unor cuvinte ca _a se bucura_, _barză_, _mînz_, _mal_ etc.

Bucura, vb. şi deriv. său _bucurie_, s. f. sînt generale în română. În aromână există _bucur_, vb., _bucuril'e_, s. f. (dispărute din circulaţie, cf. Papahagi, _Dicţ. arom._, s.v.), cu aceleaşi sensuri ca în dacorom. ; _Bucurlu_, n. pr. (I. Caragiani, _Studii ist. as. Rom. din Pen. Balc._, 53). În megl. : _bucur_, vb. _bucuril'ă_, s.f. (Capidan, _Megl._, III, s.v.). După părerea noastră, _bucura_, vb. e un derivat de la adj. _bucur_ „frumos", care trebuie să fi fost general în româna comună. În toponimie, _Bucur_ e foarte răspîndit. (cf. Densuşianu, _Urme vechi de limbă în top. rom._, 6—11; I. Iordan, _Topon. rom._, 164). Ca antroponimic, este, de asemenea, foarte frecvent şi cu o largă răspîndire (cf. Drăganu, _Rom._, 208, 285; N. A. Constantinescu, _Dicţ. onom. rom._, 219). În toponomie şi onomastică, _bucur_ îşi păstrează sensul primitiv de „frumos", corespunzînd, formal şi semantic, adj. alb. _bukur_ „frumos" (din care vb. _bukuro(n)j_ „a înfrumuseţa", subst. fem. _bukuri_ „frumuseţe", _Bukurisht_, n. topic în apropiere de Shkodra etc.). Rom. _bucur_, alb. _bukur_ au origine comună (Philippide, OR, II, 701; Georgiev, _Trak. ez._, 65; Rosetti, ILR, II[4], 110). Evoluţia semantică a cuvîntului în română s-a putut petrece fără greutate.

Aşadar, în româna comună existau _bucur_, adj., „frumos", _bucura_, vb., „a înfrumuseţa", _bucurie_, s.f., „frumuseţe". Adjectivul s-a pierdut din limba vorbită, conservîndu-se ca nume topic şi de persoană, iar celelalte două, verbul şi substantivul, au evoluat, tot în cadrul românei comune, la sensurile cu care sînt cunoscute şi astăzi (cf. Densuşianu, _Urme vechi de limbă în topon. rom._, 6—11).

Barză „cigogne" (comp. alb. _i (e) bardhë_ „alb", raportat la mesap. _Barzidihi_, nume propriu în genitiv, din _Barzides_ < _Barzidios_, cf. Cimochovski, în „Bul. i Univ. të Tiranës", 2 (1958), 41. De adăugat: _Bardhi_, numele albanez al lui Franciscus Blanchus, autor al operei _Dictionarium latino-epiroticum_, Roma, 1635; numele propriu _Bardhi_ este foarte răspîndit azi în Albania, întocmai ca _Albu_, cu diverse derivate, în română). Rom. _barză_ e cunoscut numai în Muntenia, sudul Moldovei şi sud-estul Transilvaniei (cf. şi DA, s. _barză_, care dă citate din scriitori aparţinînd lingvistic numai zonei de sud a dacoromânei). În jumătatea de nord a ţării, sinonimul _cocostîrc_ (< _cocor_ + _stîrc_) formează arie compactă (v. ALR, s.n., III, h. 694 „barză"). În româna comună, _bardz(ă)_ era general, ca adjectiv cu sensul primitiv de „alb(ă)", care, concurat de adj. _alb_, de origine latină, şi-a restrîns sensul la domeniul păstoresc, denumind culoarea albă sau bălţată a unui animal domestic (oaie, capră, catîr).

Cu vremea, *bardz(ă)* s-a substantivat, folosindu-se ca nume dat animalului cu lîna sau părul alb, așa cum s-a întîmplat de altfel cu toate adjectivele care denumesc culori și sînt date ca nume de animale (*neagra*, *negruța*, *bălțata*, *gălbioara*, *roșiuța* etc.).

Singurele atestări ale adj. *bardzu*, *bardză*, *barz(ă)* le avem din graiurile păstorilor transilvăneni (cf. XV. WS Jb, 24; Damé, *Termin.*, 182; Păcală, *Monografia Rășinari*, 221 etc.) sau din dialectele aromân și meglenoromân (ar. *bardzu* (despre cai și catîri) „bălan, pestriț", *barză*, s.f. „mulet blanc", Papahagi, *Dicț. ar.*, s.v.; megl. *bardză*, s.f., „nume de capră", Capidan, *Megl.*, III, 34; cf. și Capidan, în DR, II, 519). Prin păstorii români nomazi, adj. subst. *barz(ă)* s-a răspîndit în toate limbile balcanice (cf. Rosetti, ILR, II⁴, 109; formele din bulg. și sîrbă, la Capidan, în DR, III, 193—194).

În porțiunea de sud a dacoromânei, sensurile păstorești ale lui *bardz(ă)* s-au pierdut, păstoritul nefiind aici ocupația de căpetenie a locuitorilor. În schimb, modificarea semantică în „cigogne" s-a petrecut mai întîi în graiul din Muntenia. O evoluție semantică paralelă observăm la cuvîntul *cocor*, numele unei păsări din același ordin cu barza. Etimonul slav *kokorĭ*, *kokora* este adjectiv cu sensul de „creț" (cf. Drăganu, în DR, V, 341—344 și DA, s.v.). Evoluții similare cu cele ale rom. *bardz(ă)* s-au petrecut cu alb. *bardhë*, care, sub forma unor derivate substantivale, a ajuns să desemneze unele animale domestice sau păsări de culoare albă sau pestriță: *bardhash*, s.m., „cal bălan, țap de culoare albă, porumbel alb", *bardhishe*, s.f., „capră albă", *bardhosh*, *bardhush*, adj., „cu fața bălană", *bardho* „nume dat unui cîine de culoare bălană", *bardhë* „nume dat unei oi cu lîna albă", *bardhoke* „oaie cu lîna albă" (cf. Fjalor shq., 28; Gjinari, în „Bul. i. Univ. të Tiranës", 4 (1963), 194). Se poate adăuga aici și compusul *krabardhë* (< *krah* + *bardhë*) „nume dat unei capre bălțate" (cf. „Bul. i. Univ. të Tiranës", 3 (1955), 176, 183). Cu ajutorul var. *lu-* a pref. *le-* (reminiscență iliră: *Liburni*), s-a creat subst. *lubardhë* (Gazulli, s.v.), la De Rada: *lumbardhë* „porumbel alb" (cf. Xhuvani-Çabej, *Parashtesat*, 79). „Lebăda" este numită în albaneză *mjellmë*, un cuvînt care are la bază adj. slav *bělŭ* „alb". Aceasta este o bună constatare făcută de L. Spitzer, (în MIRV, I, 294), care confirmă posibilitatea evoluției adj. *bardz(ă)* la subst. *bardză*, *barză* „cigogne" (cf. și Brîncuș, în BESEE, 3—4 (1963), 315—316).

Mal, comp. alb *mal* „deal, munte"; ambele cuvinte sînt raportate la forme trace și ilire: trac. (Dacia) *Maluensis* (înlocuit în timpul cuceririi romane cu (Dacia) *Ripensis*), *Maluese*, ilir: *Malontum*, μάλεια, *Dimallum* (comp. alb. *Dimale*, lit. „doi munți; două dealuri", — localitate în Ceamărie). La alb. *mal*, trebuie adăugat n. top. *Malsia*, *Malcia* (cu baza *mal-*) „numele unei regiuni de munte din nordul Albaniei".

În toponomia românească actuală, *mal* este foarte răspîndit (cf. Drăganu, *Românii*, 116; *Marele Dicț. geogr. al Rom.*; Iordan, *Topon. rom.*). Cuvîntul e cunoscut și în aromână cu sensul de „rive, rivage, littoral" (cf. Papahagi, *Dicț. ar.*, s.v.). *Mal*, cu înțelesul de „deal", apare și în istroromână (cf. S. Pușcariu, *St. istrorom.*, II, 225). În sec. al XIV-lea, se găsește în Serbia o localitate cu numele *Mal* (cf. *Rječnik*, VI, 405).

Densusianu (*Studii de fil. rom.*, I) a dovedit că rom. *mal* nu înseamnă numai ,,țărm(ure)", ci și ,,munte", ,,deal", ,,dîmb", ,,ridicătură". (Pentru sensurile multiple ale cuvîntului, v. și Drăganu, *Românii*, 115.) În dacoromâna actuală, *mal* ,,tărm(ure)" e înregistrat în regiunile de cîmpie din sudul și estul teritoriului (cf. ALR s.n., III, h. 824 ,,*mal*"). În zonele de munte, în Banat și în Transilvania, sinonimele *țărmur(e)* și, mai rar, *margine* formează arie aproape compactă, întreruptă în cîteva puncte izolate în care ne întîmpină *mal* și *dungă*. Toți acești termeni înregistrați în ALR sînt generali în româna actuală, numai accepțiunile mai vii pe care le dau vorbitorii din cele două arii lingvistice diferă. În româna comună, *mal* era general și însemna ,,munte, deal, rîpă". Sinonimia cu *munte* (lat. *montem*) a determinat modificarea semantică a lui *mal*. (Alb. *mal* nu a fost supus unei atari concurențe sinonimice.) În aria transcarpatică, *mal* s-a menținut mai multă vreme cu sensul primitiv, fapt dovedit de folosirea mai vie pînă astăzi a lui *țărmur(e), margine*. O dovadă în acest sens constituie și numeroasele nume topice compuse din documentele maghiare din sec. al XII-lea — al XIV-lea, nume relevate mai întîi de Hasdeu (CB, I (1879), 289—290): *Buch—mala, mons Baros—mal, Hurus—mal, Nyr—mal, Uj—mal, Zeg—mal* etc. Toate acestea sînt nume de localități de munte. (Vezi o listă mult mai bogată de asemenea nume topice unguresti la Drăganu, *Românii*, 111—128.) La venirea lor, ungurii au împrumutat cuvîntul românesc *mal* ,,munte, deal", folosindu-l la numele unguresti ca un apendice de felul germ. *-berg*, sl. *-gora* etc. Compuse cu apendice tautologic de tipul lui *mons — Baros — mal* arată că sensul de ,,munte, deal" al rom. *mal* era pe cale de dispariție. Teza lui L. Treml (*Die ungarischen Lehnwörter im Rumänischen*, I, în ,,Ung. Jahrb". VIII, 44) că magh. *mal* este finougric nu se poate susține (cf. Drăganu, *op. cit.*, cu bune argumente).

Mînz, s.m. (fem. *mînză*) ,,puiul iepei (pînă la un an)" (cf. DLRM, s.v., unde se dau și numeroasele derivate). E cunoscut și în dialectele românești sud-dunărene, cu același sens : arom. *măndzu, mîndzu* (der. *mînzac*) ,,poulain" (Papahagi, *Dicț. ar.*, s.v.); megl. *mọnz* ,,mînz" (cu der. *mănzóc, mănzác, măndzẹaŭă, mănzẹaŭă* ,,iapă tînără, neînvățată la tras", Capidan, *Megl.*, III, s.v.). Ca toponimic, e atestat încă din sec. al XVI-lea : *Măndzești*, nume de sat (Hasdeu, CB, I, 188). Împreună cu corespondentul albanez *mës — mëzi* (tosc), *mâz -i, maz -i*, fem. *mëze* (gheg) ,,cal tînăr de 2—3 ani" (Fjalor shq., s.v.), rom. *mînz* a fost raportat la ilir-mesap. *Menzana*, calificativ al lui Jupiter, căruia vechii mesapi îi sacrificau cai (cf. Densusianu, HLR, I, 29; H. Krahe, *Die Sprache der Illyrier*, 84) și, recent, la trac μεζηναι (cf. Georgiev, *Trak. ez.*, 11).

Cuvîntul există, cu forme și sensuri asemănătoare, și în diverse idiomuri romanice de vest (cf. Meyer-Lübke, REW^3, 5289). Româna și albaneza însă se grupează de o parte, raportînd cuvîntul la un echivalent iliro-trac (cf. Rosetti, ILR II^4,) și dezvoltînd diferite derivate inexistente pe domeniul ligvistic al Romaniei occidentale. Din aceeași familie cu *mînz* fac parte : *mînzat, -ă* (arom. *mîndzat, mînzat*) ,,vițel înțărcat, bou tînăr pînă la 2 ani" (comp. alb. *mëzat*, var. *muzat, mzat*, cu *ë* > *u* > zero, ca în *dhelpën* > *dhelpun*; cf. Tagliavini, *Le parlate alb. di tipo ghego orient.*,

40) „bou tînăr; puiul bivoliţei de la 1 la 3 ani" (Fjalor shq., s.v.; „Bul. i Univ. të Tiranës", 4 (1958)), 100); *mînzare*, *mîndzare*, *mîrzară* „oaie cu lapte, oaie care a fătat", *mînzărar*, *mîrzărar* „păzitorul mînzărilor". (Comp. alb. *mëzore* „mînzată", *mëzuer* — *mëzori* „mînzat", *mëzatore* „vacă cu lapte, căreia i s-a tras viţelul", Fjalor shq., 312).

Ce concluzie se poate trage pentru româna comună din compararea formală şi, mai ales, semantică, a acestor cuvinte? Pătruns în latina pop. balcanică cu o formă **mandiu-*, **mandzu-*, este posibil ca cuvîntul să fi însemnat la început, chiar în româna comună (rom. com. **măndzu*) „puiul speciilor de animale domestice mari; puiul de animal domestic în perioada suptului" (cf. şi Giuglea — Ivănescu, în SCL, X, 1959, 107; vezi reconstrucţiile indo-europene la Meyer, EWA, 276; Walde-Pokorny, II, 232, care pornesc de la radicale cu sensul de „suge, curge, picura"). Din acest sens general, privind toate animalele domestice, al rom. com. **măndzu*, se pot explica accepţiunile specializate ale derivatelor *mîndzat*, *mîndzare*. Fără să fie absolut necesar intermediul unui verb (deşi un verb **a mînza* „a suge" nu e greu de presupus în rom. com., mai ales că în albaneză există un verb *mëzoj* „a da să sugă, a suge (lapte)" (Fjalor shq.: *mëzon viçi*, *mëzon lopën* „suge viţelul, suge la vacă", cf. şi Bul. i Univ. të Tiranës, 1 (1958), 99), legătura etimologică a lui **măndzu* „animal domestic mic care suge" cu acţiunea de „a suge" a fost suficientă pentru derivarea lui *mîndzat* „(bou) tînăr, (viţel) înţărcat", cu suf. *-at*, după modelul participiilor active (exemplu: *mîncat* „cel care a mîncat", analogic: *mîndzat* „cel care a supt"). *Mîndzat*, care a fost la origine un adjectiv cu sensul de „înţărcat, care a supt", a fost restrîns la specia de animale domestice, bovinele, la care ideea de „pui înţărcat" reprezenta o realitate economică necesară. Apariţia lui *mîndzat* a dus la restrîngerea sensului lui *mîndz*, *mînz* la „puiul iepei (pînă la 1—2 ani)". Alb. *mëzat* este, după părerea noastră, un împrumut din română (cf. şi Philippide, OR, II, 724, cu probabilitate), deoarece în albaneză un asemenea derivat nu era posibil. (Pentru valorile suf. alb. *-at*, cf. Xhuvani — Çabej, *Prapashtesat*, 23.)

Aceeaşi legătură etimologică cu *mînz* (rom. com. **măndzu*) „care suge, sugător; puiul de animal domestic în perioada suptului" a dus la crearea derivatului adjectival *mînzară*, *mînzare* „care se mulge" (*oaie mînzară* „oaie care este suptă, oaie care se mulge, oaie cu lapte"; comp. *stărpări*, pl. „oi fără lapte, oi sterpe", der. din *stearpă*), care apoi s-a substantivat: *mînzare*. (Var. *mîrzară*, cu *mîr-*, se explică fonetic.) Dr. dial. *mulgară*, *mulgare* (Giuglea — Ivănescu, *loc. cit.*, 105), arom. *muldzară*, *muldzarcă* (Papahagi, *Dicţ. ar.*, s.v.; comp. şi dr. băn. *muldzare*, L. Costin, *Gr. băn.*, 142), megl. *mulzarcă* „capră din al cărei lapte se hrănesc păstorii", *mulzor*, pl. „oi cu lapte" (Capidan, *Megl.*, III, s.v.) sînt vechi adjective substantivate, rezultate din contaminarea lui *mîndzare*, *mînzare* cu *mulge*. (Cf. şi Capidan, în DR, IV/1, 345: „dacorom. *mînzare* din *muldzare* + *mînz*".) Dacă *mînzare* e general în româna comună, arom. *muldzară*, *muldzarcă* nu trebuie explicat dintr-un lat. **mulgearia* (Puşcariu, *Lat. Ti und Ki*, 63), ci aşa cum am propus mai sus. De asemenea, nu trebuie apelat la rădăcina traco-dacă **meldz-*, **melz-* reconstruită de Giuglea-

Ivănescu (*loc. cit.*, 110), de îndată ce cuvîntul se poate explica, fără dificultăţi, prin mijloacele româneşti. Bulg. *mandzara* „capră de muls care se ţine printre noateni spre a fi mulsă în folosul păstorilor" e împrumutat din română (Capidan, în DR, III, 208).

Alb. *mëzore* „mînzată, vacă tînără, care nu a fătat încă" este un derivat cu suf. *-ore* pe teren albanez (cf. Xhuvani-Çabej, *Prapashtesat*, 78) şi la fel *mëzuer- mëzori* „mînzat", cu suf. *-or* (cu reflexul gheg : *-uer*, *-ori*) ; *mëzatore* „vacă cu lapte căreia i s-a tras viţelul de la supt" e derivat din *mëzat* şi păstrează o urmă din vechiul sens al acestuia „care a supt, sugătorul", cuvînt intrat din română.

Aceste exemple sînt suficiente, credem, pentru a demonstra că în româna comună multe cuvinte autohtone aveau forme şi sensuri diferite de cele din româna contemporană. Problemele pe care le ridică reconstrucţia vocabularului românei comune nu au fost epuizate aici şi, bine înţeles, nici chestiunile de metodă care privesc, practic, această reconstrucţie.

Expunerea noastră, cu caracter teoretic şi aplicativ, priveşte doar anumite laturi ale problemei descrierii prin reconstrucţie a românei comune primitive.

Februarie 1965

Facultatea de limba şi literatura română, Bucureşti, Str. Edg. Quinet, 7

ELEMENTE BALCANICE ÎN IUDEOSPANIOLĂ

DE

MARIUS SALA

Elementele balcanice din iudeospaniolă sînt în marea lor majoritate elemente turcești comune tuturor sau celor mai multe limbi balcanice. Aceasta pentru că sefardiții au ajuns în Peninsula Balcanică după perioada de formare a ,,uniunii lingvistice'' balcanice, în momentul în care începea să se manifeste mai puternic influența turcă.

În secolele al XIV—XV-lea, popoarele balcanice sînt cucerite de turci, care le impun condiții politice și sociale asemănătoare. Astfel, turcii introduc în Balcani urbanismul oriental, cu orașe de tip oriental, total diferite de orașele din occidentul european [1]. Datorită acestui fapt, vocabularul popoarelor balcanice împrumută foarte multe cuvinte turcești. Apar terminologii noi (meserii, construcția casei, organizarea administrativă a orașului, plante ornamentale etc.) sau se schimbă radical altele (îmbrăcămintea, hrana, terminologia militară etc.). Limba turcă contribuie la crearea unui vocabular comun tuturor limbilor balcanice.

În aceste condiții au ajuns în Peninsula Balcanică evreii spanioli. După expulzarea lor din Spania, ei s-au stabilit de obicei în orașele mai mari devenind foarte curînd cei mai de seamă comercianți și fabricanți de praf de pușcă din imperiul turcesc. Dintre acești evrei s-au recrutat și cei mai cunoscuți doctori și diplomați ai aceluiași imperiu [2]. Din cauza naturii ocupației lor, evreii spanioli au fost în foarte bune relații cu toate popoarele balcanice și mai ales cu turcii de care fuseseră invitați. Aceste relații nu au fost însă prea strînse datorită felului de trai izolat, în ghetouri, al evreilor spanioli. Raporturile cu populațiile balcanice s-au redus de multe ori la chestiuni de ordin administrativ și comercial. Așa se explică de ce singurele elemente balcanice din iudeospaniolă sînt fapte de vocabular împrumutate de limbile balcanice din turcă, limba administrativă a Imperiului Otoman.

---

[1] Cf. P. Skok, în ,,Revue internationale des études balkaniques'' I, p. 6, 590.

[2] Vezi M. Franco, *Essai sur l'histoire des Israélites de l'Empire ottoman*, Paris, 1897, p. 38.

Am arătat mai sus că turcii introduc în Balcani urbanismul oriental, deosebit de cel antic sau european medieval, şi că, datorită acestui fapt, multe terminologii tehnice din limbile balcanice se îmbogăţesc cu cuvinte luate din turcă. Iudeospaniola nu a făcut excepţie din acest punct de vedere; ea are cuvintele turceşti care apar şi în celelalte limbi balcanice. În cele ce urmează prezentăm cîteva dintre cuvintele caracteristice pentru problema pe care o urmărim. Le grupăm pe terminologii pentru a putea fi urmărite mai uşor.

Dintre termenii care se referă la oraş şi părţile lui amintim :

bazár ,,bazar'' (cf. tc. *pazar*, *bazar*, alb., rom. *bazar*, bg., scr. *pazar*, ngr. παζάρι);

čarší ,,piaţă'' (cf. tc. *çaršı*);

han ,,han'' (cf. tc. *xan*, alb., bg., scr., rom. *han*, ngr. χάνι);

kaldarúm ,,caldarîm'' (cf. tc. *kaldırım*, alb. *kaldrám*, bg. *kăldărăm* bg., scr. *kaldrma*, rom. *căldărîm*, ngr. καλντερίμι);

kirá ,,chirie'' (cf. tc. *kira*, alb., bg., scr. *kira*, rom. *chirie*, ngr. κιρά);

maalé ,,mahala'' (cf. tc. *mahala*, alb. *mahalë*, bg., scr., rom. *mahala*, ngr. μαχαλᾶς).

Adăugăm aici termenii care se referă la diversele meserii practicate de cele mai multe ori la oraş şi aduse în Balcani o dată cu tipul de oraş oriental. Iată cîţiva :

bakál ,,băcan'' (cf. tc. *bakkal*, bg., scr. *bakal*, alb. *bakalj*, ngr. μπακάλης, rom. *bacal*, *băcan*);

bakšíš ,,bacşiş'' (tc. *bahşiş*, alb. *baksis*, bg. *baksis*, ngr. μπαξίσι, rom. *bacşiş*);

hamál ,,hamal'' (cf. tc. *hammal*, alb. *hamal*, bg. *hamalim*, scr., rom. *hamal*);

kasap ,,măcelar'' (cf. tc. *kasab*, alb., bg., scr. *kasap*, ngr. κασάπης, rom. *kasap*);

arabá ,,haraba'' (cf. tc. *araba*, bg., scr. *arabá*, rom. *araba*);

kaík ,,caic'' (cf. tc. *kayik*, bg., scr. *kaik*, ngr. καΐκι, rom. *caic*);

teneké ,,tinichea'' (cf. tc. *teneke*, alb., bg. *teneke*, scr. *tenegjka*, ngr. τενεκές, rom. *tinichea*);

habér ,,ştire, cunoştinţă'' (cf. tc. *habar*, *haber*, alb. *haber*, bg., scr. *haber*, ngr. χαμπάρι, rom. *habar*);

mušterí ,,muşteriu'' (cf. tc. *muşteri*, bg. *mušterija*, ngr. μουστερής, rom. *muşteriu*);

oká ,,oca'' (cf. tc. *oka*, alb. *okë*, *oká*, bg., scr. *oka*, ngr. ὀκά, rom. *oca*);

pará ,,para'' (cf. tc. *para*, alb. *paré*, bg., scr., rom. *para*, ngr. παρᾶ);

terezí ,,terezie'' (cf. tc. *terazi*, alb. *terezi*, scr. *terezija*, rom. *terezie*).

Pentru terminologia îmbrăcămintei remarcăm :

basmá ,,basma'' (cf. tc. *basma*, bg., rom. *basma*);

buhčá ,,boccea'' (cf. tc. *bogça*, alb. *bohče*, bg. *bochča*, sb. *bošča*, rom. *boccea*);

catifé ,,catifea'' (cf. tc. *katifa*, *kadife*, scr. *katifa*, *kadiva*, bg. *kadife*, ngr. κατιφές, rom. *catifea*);

ciorap (cf. tc. *çorab*, alb. *tšorape*, bg. *čorap*, rom. *ciorap*, ngr. τσουράπι);

cizmé ,,cismă" (cf. tc. *tšizme*, alb. *tšizme*, scr. *čizma*, rom. *cismă*) ;
ceakšír ,,pantaloni" (cf. tc. *çakşir*, bg. *čakširi*, scr. *čakšire*, rom. *ceacşiri*) ;
fez ,,fes" (cf. tc. *fes*, alb. *fesë*, bg. *fes*, ngr. φεσι, rom. *fes*) ;
feregé ,,feregea" (cf. tc. *ferece*, ngr. φερετζές, bg. *fereğe*, rom. *feregea*) ;
šal ,,şal" (tc. *šal*, alb. *šal*, scr. *šal*, rom. *şal*, ngr. σάλι) ;
šalvar ,,şalvar" (cf. tc. *şalvar*, ngr. σαλβάρι, alb. *šarvar*, bg., scr. *salvare*, rom. *şalvar*) ;
şiret ,,şiret" (cf. tc. *şirret*, ngr. σιρέτης, rom. *şiret*).

Dintre termenii care denumesc diferite feluri de mîncări semnalăm :

baklevá ,,baclava" (cf. tc. *baklava*, alb., bg., rom. *baklava*) ;
kebap ,,chebab" (cf. tc. *kebap*, bg. *kebab*, ngr. κεμπάπι, rom. *chebab*) ;
kefté ,,chiftea" (cf. tc. *köfte*, bg. *kjofté*, scr. *chiofti*, ngr. κεφτές, κιοφτές, rom. *chiftea*) ;
čorba ,,ciorbă" (cf. tc. *çorba*, alb. *tšorbë*, bg., scr. *čorba*, ngr. τσορβάς, rom. *ciorbă*) ;
ğivéč ,,ghiveci" (cf. tc. *ǵüveç*, bg. *geveč*, ngr. γκιουβέτσι, rom. *ghiveci*) ;
halvá ,,halva" (cf. tc. *halva*, bg., scr. *halva*, ngr. χαλβᾶς, rom. *halva*) ;
iagúrt ,,iaurt" (cf. tc. *yogurt*, bg. *iaurt*, ngr. γιαουρτι, rom. *iaurt*) ;
pilaf ,,pilaf" (cf. tc. *pilav*, bg. *pilav*, ngr. πιλάφι, rom. *pilaf*) ;
şerbet ,,şerbet" (cf. tc. *şirbet*, alb., bg., scr. *serbet*, ngr. σερμπέτι, rom. *şerbet*).

Am pus în aceeaşi categorie o serie de cuvinte ca :

kavé ,,cafea" (cf. tc. *kahve*, alb. *kafé*, bg. *kafe*, scr. *kava*, *kafa*, ngr. καφές, rom. *cafea*) ;
čai ,,ceai" (cf. tc. *çay*, bg. *čaj*, ngr. τσάϊ, rom. *ceai*) ;
rakí ,,rachiu" (cf. tc. *rakı*, alb. *rakī*, bg., scr. *rakija*, ngr. ρακί, rom. *rachiu*).

Nu mai puţin interesante sînt cuvintele care denumesc diferitele părţi ale casei sau obiectele uzuale din casă :

odá ,,cameră" (cf. tc. *oda*, bg., scr. *odaja*, bg. *oda*, alb. *odë*, rom. *odaie*) ;
oğak ,,ogeac" (cf. tc. *ocak*, bg., scr., alb. *oğak*, ngr. οὐτσάκι, rom. *ogeac*) ;
soba ,,sobă" (cf. tc. *soba*, alb. *sobë*, bg., scr. *soba*, rom. *sobă*) ;
taván ,,tavan" (cf. tc. *tavan*, al., bg., scr., rom. *tavan*) ;
ahír ,,grajd" (cf. tc. *akhyr*, alb. *ahur*, bg. *ahîr*, sb. *ahar*, ngr. αχοῦρι, arom. *ahure*) ;
baxčé ,,grădină" (cf. tc. *bahçe*, bg., scr. *bača*, *baštă*, alb. *bahtše*) ;
ğam ,,geam" (cf. tc. *cam*, alb. *ğam*, bg. *džam*, ngr. τζάμι, rom. *geam*) ;
sarái ,,sarai" (cf. tc. *saray*, alb., bg., scr. *sarai*, ngr. σεράγι, rom. *sarai*) ;

kapák „capac" (cf. tc. *kapak*, alb., bg., scr. *kapak*, ngr. καπάκι, rom. *capac*);

kibrít „chibrit" (cf. tc. *kibrit*, alb. *kibrit*, bg. *kibrit*, scr. *ćibrit*, ngr. κιμπρίτι, rom. *chibrit*);

kutí „cutie" (cf. tc. *kutu*, *kutë*, alb. *kutí*, bg., scr. *kutija*, ngr. κουτί, rom. *cutie*);

legén „lighean" (cf. tc. *legen*, alb. *ljëgen*, bg. *legen*, scr. *ledjen*, ngr. λεγένι, rom. *lighean*);

mašá „cleşte de foc" (cf. tc. *maša*, alb. *mašá*, scr. *maša*, ngr. μασία);

satír „satîr" (cf. tc. *satır*, alb. *satër*, bg. *satăr*, scr. *satara*, rom. *satîr*);

tinğiré „tingire" (cf. tc. *tencere*, bg., scr. *tengere*, ngr. τεντζέρης, rom. *tingire*).

Un loc aparte din acest punct de vedere îl ocupă terminologia plantelor, în interiorul căreia distingem mai multe categorii. Termenii care denumesc cerealele, pomii fructiferi, fructele şi legumele sînt, în general, păstraţi din spaniolă (*trígu*, *seváda*, *píra*, *seríza*, *sivóia*, *ážu*, *pimiénto* etc.), după cum şi limbile balcanice păstrează pentru aceste plante nume din limbile pe care le continuă. Cît priveşte numele plantelor exotice, fie că este vorba de plante alimentare, fie că este vorba de plante ornamentale, sînt, de cele mai multe ori, luate din turcă. Şi de această dată situaţia din iudeospaniolă este asemănătoare cu cea din limbile balcanice, care au de asemenea în acest caz cuvinte împrumutate din turcă. Iată cîteva cazuri:

bámia „bamă" (cf. tc. *bamia*, alb. *bamjë*, bg., scr. *bamja*, ngr. μπάμια, rom. *bamă*, *bamie*);

kaisí „cais" (cf. tc. *kayısi*, alb. *kais*, bg., scr. *kaisija*, ngr. καϊσί, rom. *cais*);

karpus „harbuz" (cf. tc. *karpuz*, *harbuz*, alb. *karpus*, bg., scr. *karpuz*, ngr. καρπούζι, rom. *harbuz*);

menekšé „micşunea" (cf. tc. *menekşe*, alb., bg. *menekše*, ngr. μενεξές, rom. *micşunea*);

mušmula „moşmon" (cf. tc. *mušmula*, alb. *mušmulë*, bg. *mošmula*, scr. *mušmula*, ngr. μούσμουλον, rom. *moşmon*);

portokál „portocală" (cf. tc. *portokal*, alb. *portokalé*, bg. *portokal*, *protokal*, ngr. πορτοκάλλι, rom. *portocală*);

saksí „ghiveci de flori" (cf. tc. *saksı*, alb. *saksí*, scr. *saksija*, rom. *sacsie*);

salkum „salcîm" (cf. tc. *salkım*, bg. *salkăm*, ngr. σαλκίμι, rom. *salcîm*);

zembul „zambilă" (cf. tc. *zembil*, alb. *zimbile*, scr. *zembil*, ngr. ζεμπίλι, rom. *zambilă*).

Este evident că printre termenii turceşti general răspîndiţi în Peninsula Balcanică, şi deci şi în iudeospaniolă, sînt şi cei care se referă la administraţie. Numele dregătorilor sau al instituţiilor din Imperiul Otoman provin, cum este normal, din turcă, limba oficială timp de mai multe secole în Peninsula Balcanică. Din această cauză nu ne vom opri asupra unor termeni ca *agá*, *firmán*, *haráč*, *pašá* sau ca *barút* „praf de puşcă",

hanğér, general răspîndiţi în Peninsula Balcanică, care aparţin terminologiei administrative şi militare pentru că originea lor turcă este evidentă.

Am văzut pînă acum o serie de terminologii în care influenţa balcanică, mai precis turcă, asupra iudeospaniolei s-a manifestat cu mai multă forţă. În domeniul vieţii religioase şi intelectuale, influenţa turcă a fost mai slabă, la fel ca în celelalte limbi balcanice. Se pare că aceasta se datoreşte faptului că turcii, avînd altă religie, nu au intervenit în viaţa religioasă a populaţiilor din Imperiul Otoman, iar contactul dintre civilizaţia orientală adusă de ei şi popoarele balcanice s-a limitat numai la aspectele materiale.

Am prezentat o serie de termeni generali balcanici de origine turcă care apar şi în iudeospaniolă. În listele date nu am indicat răspîndirea acestor termeni în iudeospaniolă fiindcă acest lucru nu poate fi făcut în momentul de faţă cu toată certitudinea. Studiile de iudeospaniolă publicate pînă acum nu dau rezultate comparabile din acest punct de vedere pentru că, aşa cum am arătat cu alt prilej [3], aceste studii au urmărit mai ales prezentarea fenomenelor mai importante pe baza criteriilor considerate esenţiale pentru caracterizarea iudeospaniolei. Ele conţin notaţii mai mult sau mai puţin întîmplătoare bazate pe o colecţie mai mare sau mai mică de texte şi se sprijină mai puţin pe anchetarea mai multor persoane cu ajutorul unui chestionar întocmit dinainte. Lipsa unui chestionar este mai evidentă într-un caz ca acela al terminologiei turceşti din iudeospaniolă fiindcă avem a face cu termeni tehnici care în textele cuprinzînd conversaţii pe teme zilnice sau mai ales povestiri, aşa cum sînt cele mai multe texte iudeospaniole publicate pînă acum, nu apar de obicei.

În unele cazuri, cum sînt *maalé*, *čarší*, *han*, *bakál*, *hamál*, *bakšíš*, *mušterí*, *taván*, *kibrit*, *čoráp*, *kaisí*, *karpús*, *halvá* ş.a. putem fi siguri că avem a face cu termeni generali iudeospanioli, în timp ce în altele putem numai să presupunem acest lucru : *čorbá*, *kefté*, *ğam*. Situaţia prezentată este mai evidentă în cazul unor cuvinte care denumesc realităţi specifice Peninsulei Balcanice pentru care sefardiţii nu pot avea alţi termeni decît cei general răspîndiţi în această peninsulă. Mai dificilă este situaţia unor cuvinte balcanice de origine turcă din iudeospaniolă care nu a eliminat total vechii termeni spanioli. Alături de *kaldərum*[4], *čini*[5], *ziafet*[6] ş.a. apar cuvinte de

---

[3] *Recherches sur le judéo-espagnol de Bucarest.* (*Un problème de méthode*), în RL VII, 1962, 1, p. 121.

[4] J. Subak, *Zum Judenspanischen*, în ZRPh XXX, 1906, p. 141 (Constantinopol); J. Subak, *Judenspanisches aus Saloniki, mit einem Anhange* : *Judenspanisches aus Ragusa*, Trieste, 1906, p. 4 (*kalderúm* Salonic); M. Sala, *Anchetă* (Bucureşti).

[5] J. Subak, *Zum Judenspanischen*, p. 146 (Bulgaria, Constantinopol); J. Subak, *Saloniki...*, p. 6 (Salonic); C. M. Crews, *Recherches sur le judéo-espagnol dans les pays balkaniques*, Paris, 1935, p. 246 (Bitolia); M. A. Luria, *A study of the Monastir dialect of Judaeo-Spanish based on oral material collected in Monastir, Yugoslavia*, în *Rev. Hisp.* LXXIX, 1930, p. 176 (Monastir); Saul Mézan, *Les Juifs espagnols en Bulgarie*, Sofia, 1925, p. 120 (Bulgaria); M. Sala, *Anchetă* (Bucureşti).

[6] J. Subak, *Zum Judenspanischen*, p. 156 (?); J. Subak, *Saloniki...*, p. 9 (Salonic): Crews, *op. cit.*, p. 249 (Bitolia); M. Molho, *Literatura sefardita de Oriente*, Madrid, 1960 (?); M. Sala, *Anchetă* (Bucureşti).

origine spaniolă ca *pidrigal*[7], *plat*[8], *kombite*[9] ş.a. Nu cunoaştem, în general, raportul dintre diversele sinonime din iudeospaniolă. Studiile de pînă acum au făcut istoria vocabularului iudeospaniol insistînd asupra originii diverselor cuvinte dar nu s-au ocupat de raporturile dintre diversele sinonime în cadrul structurii lexicului iudeospaniol[10]. Am dat aceste precizări pentru a arăta limitele la care este supusă orice cercetare a lexicului iudeospaniol în totalitatea lui şi deci şi limitele studiului de faţă.

O comparaţie între cuvintele de origine turcă din iudeospaniolă şi limbile balcanice şi cuvintele de origine arabă din spaniolă ne permite să observăm că termenii din aceste categorii aparţin aceloraşi domenii de activitate; prin conţinutul lor, cuvintele turceşti din iudeospaniolă, ca şi cuvintele arabe din spaniolă, desemnează aproape toate obiecte materiale, expresii care se referă la cucerirea şi conducerea militară şi mai ales civilă, nume de plante exotice, obiecte de lux oriental. După cum spaniolii au luat de la arabi tipul de civilizaţie orientală, tot aşa în momentul în care intră în contact cu tipul de civilizaţie orientală adus de turci, sefardiţii iau cuvinte care denumesc elemente ale noii civilizaţii balcanice. Aşa se explică de ce uneori sînt înlocuite prin cuvinte turceşti chiar cuvintele spaniole de origine arabă (*sandía-karpus*, *albaricoque — kaisí*, *rosa — kunğá*, *alquile(r) — kirá*, *azogue — živá*, *alfange — hanğér*, *aljuba — ğubéa* etc.). Fiind puşi în faţa aceloraşi necesităţi în faţa cărora fuseseră puşi spaniolii la contactul cu arabii, —denumirea noilor forme ale civilizaţiei orientale — sefardiţii au folosit cuvintele mai frecvente în Peninsula Balcanică, adică turcismele.

Cercetarea elementelor balcanice din iudeospaniolă prezintă un deosebit interes atît pentru lingvistica romanică cît şi pentru lingvistica generală. Ne propunem să aducem în discuţie şi alte aspecte ale problemei.

Octombrie 1965

Institutul de lingvistică
Bucureşti, I. C. Frimu, 22

[7] M. A. Luria, *op. cit.*, p. 180 (M o n a s t i r) ; M. Sala, *Anchetă* (B u c u r e ş t i).

[8] J. Subak, *Zum Judenspanischen*, p. 146 (?) ; J. Subak, *Saloniki...*, p. 6 (Sa l o n i c) ; Molho, *op. cit.*, p. 130 (?) ; A. S. Yahuda, *Contribución al estudio del judeo-español,* în RFE II, 1915, p. 339—370.

[9] M. L. Wagner, *Beiträge zur Kenntnis des Judenspanischen von Konstantinopel,* Viena, 1914, § 22 (C o n s t a n t i n o p ol) ; Subak , *Zum Judenspanischen*, p. 156 (?) ; Subak, *Saloniki...*, p. 9 (S a l o n i c) ; Crews, *op. cit.*, p. 193 (?).

[10] Vezi M. Sala, *op. cit.*, p. 132—134.

GRAIUL BULGAR DIN COMUNA CIOPLEA

OBSERVAŢII ASUPRA SISTEMULUI VOCALIC

DE

OLIMPIA GUŢU

0. Comuna Cioplea este situată în raza oraşului Bucureşti, în raionul Tudor Vladimirescu. Populaţia slavă, aşezată aici de multă vreme, este formată din bulgari catolici, originari din nordul Bulgariei. Cea mai veche informaţie istorică de care dispunem în momentul de faţă datează de la începutul secolului al XIX-lea (aproximativ 1808), cînd, în urma războiului ruso-turc, în ţinuturile Chersonezului şi ale Crimeii precum şi în cîmpia Bugeagului, bulgarii au emigrat pentru a popula pămînturile statului rus. O parte din ei s-au înapoiat cu timpul stabilindu-se, împreună cu alţi bulgari veniţi din sudul Dunării, în cîmpia Munteniei. Documentele istorice ale vremii[1] atestă aceste mişcări de populaţie. În ceea ce priveşte stabilirea bulgarilor în Cioplea, se ştie că la începutul secolului al XIX-lea (1808) doi misionari din Nicopole au strîns un mare număr de familii cu care au trecut Dunărea în Muntenia. O parte din ei s-au aşezat pe lîngă bulgarii stabiliţi mai de mult, iar altă parte, cea mai numeroasă, s-a aşezat în apropierea oraşului Bucureşti, în satul Cioplea. L. Miletić notează că „...noul sat Cioplea era mare şi format numai din pavlicheni"[2]. Începînd de la această dată documentele istorice pomenesc deseori despre satul Cioplea, care, se pare, devenise unul din centrele bulgarilor refugiaţi.

1. În articolul de faţă ne propunem să facem o prezentare generală a sistemului vocalic, insistînd în special asupra fenomenului de reducere.

În studierea graiului ne-am servit de materialul înregistrat pe benzi de magnetofon[3] în timpul anchetelor efectuate la 27.04, 4.05 şi 2.10.1963.

---

[1] Vezi *Устройство задунайским больгар СССР* — Moscova, 1958.

[2] L. Miletić, *Нашите павликяни* în *Сборник за народни умотворения, наука и книжнина*, XIX, 1903, p. 86.

[3] Materialul înregistrat pe benzi face parte din *Arhiva fonogramică a graiurilor slave de pe teritoriul Republicii Socialiste România* a Institutului de lingvistică din Bucureşti.

7 — c. 3013

Rezultatul acestor cercetări a fost întregit prin anchete orale pe baza unor chestionare fonetice special alcătuite. Sistemul de transcriere este cel folosit în anchetele pentru *Atlasul lingvistic bulgar*.

Au fost anchetați informatori de ambele sexe și de vîrste diferite, care nu cunosc limba literară bulgară.

2. *Vocalismul accentuat.*

2.0. Graiul bulgar din Cioplea are, în poziție accentuată, șapte vocale *а, ъ, о, у, е, и, ы*.

2.0.1. În general, *а* accentuat nu se deosebește în pronunțare de sunetul corespunzător din limba literară, indiferent de poziția pe care o ocupă în cuvînt :

а-: ас, *а́*угуст, *а́*лено, *а́*ку
-а-: бр*а*т, б*а́*ба, б'*а́*ло, в*а́*шътъ, в'*а́*ра, гл*а́*дну, жетв*а́*ри, зн*а́*йе, игр*а́*йе, к*а́*ко, кум*а́*р, кум*а́*че, м*а́*к'е, мл*а́*т, парц*а́*ле, п'*а́*тък, петн*а́*йсе, паз*а́*р, р*а́*ну, сл*а́*тку, ст*а́*рычка, сл*а́*мкъта,
-а*:* бъшт*а́*, зърн*а́*, ил*а́*, руд*а́*, сел*а́*, т*а*, тъгд*а́*, уст*а́*.

Într-un număr foarte mic de cazuri, în poziție medială, între consoane dure, și, cu precădere, în poziție finală, după o consoană dură se observă trecerea *а́* > ъ́ : вичертъ́, душъ́, купъ́, исентъ́, лъжъ́, укъ́, стрентъ́.

Situația lui *-а* în flexiunea substantivelor feminine cu tema în *-а* pune, în graiul de care ne ocupăm, probleme deosebit de grele. În afara chestiunii de natură principială — dacă avem de-a face cu reflexul vechiului bulgar *а* sau cu reflexul lui ѫ — ținînd seama că sistemul vocalic în general cunoaște reducerea vocalelor deschise, s-ar putea interpreta trecerea lui *а́* > ъ́ ca o reducere vocalică. Este însă greu să se stabilească cazurile de reducere dacă avem în vedere că în graiul din Cioplea, ca și în alte graiuri bulgărești, au avut loc încrucișări ale unor sisteme diferite. Pronunțarea cu ъ în flexiunea unor substantive feminine și a verbelor (четъ́, четъ́т) nu ne ajută la lămurirea problemei, deoarece, pe de o parte, așa cum am arătat mai sus, sistemul vocalic accentuat în totalitatea sa cunoaște reducerea vocalelor deschise, iar, pe de altă parte, întîlnim trecerea *а́* > ъ́ și în alte poziții, ca în exemplele următoare :

глъвъ́тъ, заръ́т, ин̄ъ́, ин̄ъ́ш, къ́ту, празнуъ́м, русъ́лите, упръказуъ́м, унъ́с.

În unele cazuri *а́* intră în variația liberă cu ъ : удъ́ dar și уд*а́*, унъ́с, dar și ун*а́*с, вичертъ́, dar și вичерт*а́*.

2.0.2. În graiul de care ne ocupăm vocala ъ́ are același tratament fonetic ca și în limba literară.

-ъ-: бълтъ́к, въ́лк, въ́глен, въ́рзал, гъ́рба, дърџъ́т, дуйъ́т, йедъ́т, жълтъ́к, жъ́лта, зък', мъш, мъ́шчите, пъ́те, пръст, ръш, расбъ́ркам, съм, скъ́рва, съ́бута, съндъ́к', търп'ъ́т, штъ́рк,
-ъ: /ас/дърџъ́, кръкъ́, /ас/изметъ́, лукъ́,/ас/търпъ́,/са/учъ́, /ас/четъ́.

În graiul din Cioplea vocalele anterioare au tendința să se apropie de vocalele din seria medială.

Așa se explică exemple de tipul гуръшту, зък, жътва, тъшку. etc. unde lui ъ din grai în limba literară îi corespunde *é* (ѧ).

2.0.3. Vocala *ó*, spre deosebire de *á* și, după cum se va vedea și de *é*, nu se reduce în nici o poziție :

о-: *ó*гън, *ó*дъм, *ó*дъръ, *ó*нс, *ó*ри, *ó*сем, *ó*стър
-о-: г*ó*ре, гр*ó*зд, д*ó*лу, зап*ó*чна, зърн*ó*ту, курут*ó*ту, к*ó*лъда, к*ó*йту, к*ó*на, м*ó*нчета, мл*ó*гу, м*ó*йта, нош, н*ó*штем, пум*ó*гне, пр*ó*т'ак, пр*ó*лек', с*о*л, ст*о*л
-о: бръшн*ó*, зърн*ó*, ин̄*ó*, пер*ó*, ст*о*, сен*ó*, ук*ó*, ублек*ó*.

Exemplele к*ý*на/ик*ó*на/, с*у*л'/с*о*л,/ м*у*й/м*ó*га, în pronunțarea unor informatori, se explică, probabil, prin influența graiului din Popești-Leordeni, cu care cioplenii au legături strînse.

2.0.4. Vocala *ý* nu suferă modificări față de vocala respectivă din limba literară :

у-: *ý*бънку, *ý*ръtве, *ý*чу
-у-: б*ý*лка, букл*ý*к, б*ý*мбар, д*ý*фа, д*ý*ма, исч*ý*пън, к*ý*че, к*ý*пи, к*ý*йна, кл*ý*ч, л*у*к, м*ý*фа, п*ý*шак, п*ý*ст, пъм*ý*к, сл*ý*ша, ч*ý*йе etc.

Vocala *ý* se întîlnește într-un număr limitat de cuvinte în care în limba literară avem *ú* sau ъ : ж*у*ф,/у/м*ý*т, ч*ý*брица.

*-у:*в*у*, м*у*, ч*у*.

2.0.5. În graiul din Cioplea, ca și în alte graiuri ale bulgarilor pavlicheni, *é* în toate pozițiile a trecut la *ū*[4]. Fenomenul nu cuprinde însă toate cazurile. Din materialul bogat pe care îl avem la dispoziție nu se poate face o delimitare precisă a situațiilor în care *é* a trecut la *ū*. Se poate însă afirma cu certitudine că avem de-a face cu un fenomen fonetic care, după cum vom vedea, a avut consecințe importante în sistemul fonologic al graiului cercetat. Explicația pe care o întrevedem este următoarea : *é* (< ѧ, ъ, ь) în majoritatea cazurilor se transformă în *ū*. În schimb *é* (ѣ) rămîne în general, neschimbat sau prezintă oscilații între *é* și *ū* la diferiți informatori. Tratamentul dublu al acestui *é* de origine diferită se explică prin faptul că graiul din Cioplea, care aparține graiurilor de nord-est, a suferit puternice influențe din partea graiurilor de apus, mai ales în privința reflexului vechiului ѣ. Se poate deci presupune că fenomenul trecerii lui *é* în *ū*, nu este prea vechi [5]. Pentru bulgarii din Cioplea el este în tot cazul anterior așezării lor în România[6].

Din punct de vedere fonetic, *ū* (< *é*) este o vocală lungă. Existența unor pronunțări notate de noi cu *é* sau [i]*é*[i] cît și lungimea lui *ū* (< *é*)

---

[4] Notăm, cu *ū* vocala lungă provenită din reducerea lui *é*.

[5] St. Soikov, *Българската диалектология*, Sofia, 1962, p. 89.

[6] Graiurile pavlichene din nord-estul Bulgariei (reg. Șumen și Nicopole) nu au fost în general, studiate. În ultima vreme ele au fost în atenția tov. Gh. Bolocan, care ne-a comunicat unele din rezultatele anchetelor efectuate de d-sa.

confirmă părerea unor lingvişti[7] că trecerea lui *é* la *й́* s-a făcut prin intermediul diftongării lui *é*. Trecerea lui *é* la *й́* are loc la iniţială, în poziţie medială şi la finală, în rădăcini şi sufixe, dar mai ales în paradigme. Neavînd pretenţia de a epuiza lista cuvintelor care prezintă acest fenomen vom da totuşi un număr mare de exemple :

уретй́ну, грй́бен, дй́вер, й́сен, й́фтъну, ирг'й́н, зй́лу, лй́д, мй́чка, нъбй́, нӣс, нй́дел, пй́пел, пытй́л, пътрунжй́л, пръсй́ту, пупй́р, сй́лу, сй́лен,/ се́лян/ тй́нӡер, тй́ме, цй́лна, ветрй́ц, гърнй́ц, кумй́ц, кунй́ц, мулй́ц, светй́ц, вй́сел, дубй́л, жй́нскъ, зелй́ну, лй́сну, лй́ку, разглызй́ну, сфърй́ну, сй́лска, студй́ну, уморй́ну, /той/й́, нй́йа, нй́гутъ, дй́вет, дй́сет, сй́дем, шй́с, берй́, дърӡй́м, дадй́м, дунй́съ, зй́мът, кръштй́ну, изнй́сь, метй́, плетй́, печй́, пустелй́, преметй́, рй́къ, расберй́м, счетй́, ужй́нъту, утудй́, утберй́, ублечй́, четй́ш, четй́ etc.

În cîteva cazuri am întîlnit fonetismul *é* > *ы́* şi *é* > ъ :

глъдем, гръшту, з*ы́*мем, сед*ы́*, см*ы*, тъшку, се‿удр*ы́*же.

Vocala *é* (< ѩ, ь, є, ѣ) s-a păstrat într-un număr de cuvinte din care dăm o serie de exemple :

б*е́*лк'и, вр*е́*дну, вънч*е́*йе, выд*е́*йе, д*е*н, др*е́*йа, дв*е*, з*е́*ме, з*е*к', куч*е́*не, къд*е́*, куткуд*е́*че, л*е*п, неб*е́*ту, нед*е́*л'а, н*е́*шту, нес*е́*йеш, р*е*т, тел*е́*нче, т*е́*нта, ч*е́*рвей etc.

În grai se face simţită influenţa graiurilor de apus asupra tratamentului *'a/e:* б*е*й, б*е*л, гр*е*й, гул*е́*м, м*е́*сту, п*е́*сек', с*е́*нка, сн*е*г, св*е*т, см*е*й.

Menţionăm că paralel circulă forme cu fonetismul graiurilor de răsărit : в'*а́*тър, в'*а́*ра, д'*а́*ду, дыт'*а́*то, п'*а́*тък, тр'*а́*ба, удр'*а́*зън, вс'*а́*ку.

Existenţa unor forme duble pentru aceleaşi cuvinte (cf. б*е*л şi б'*а*л, гул*е́*м şi гул'*а́*м) sau a unor treceri ale lui *é* (< ѣ) la *й́* ca şi păstrarea nealterată (în unele cazuri) a lui *é* (< ѩ, ь, є) nu este greu de explicat : fenomenul în discuţie este încă viu în graiul din Cioplea şi, desigur, demarcaţia dintre elementele proprii şi cele împrumutate se stinge treptat.

2.0.6. Vocala *ú*, existentă în limba literară, îşi păstrează caracteristicile corespunzătoare într-un număr mic de cuvinte, şi anume :

*и́*ме, *и́*мъш, *и́*су, да‿*и́*ду, *и́*, *и́*скъ, йеск'*и́*, рък'*и́*йа, с*и́*ла, сън*и́*йа, ут*и́*йем, уб*и́*л, уч*и́*те.

Din exemplele de mai sus se pot stabili trei poziţii în care se întîlneşte *ú* etimologic şi anume : la iniţială, după consoană dură (plus *к'*, *г'* şi *й*), înainte de consoană dură (plus *к'*, *н'* şi *й*).

[7] St. Stoikov, *Българска диалектология*, Sofia, 1962, p. 89.

Fonetismul *ú* < *ы́* se întîlneşte numai în poziţie medială şi finală:

блы́зу, бы, главы́чету, гъдны́, гуды́на, иды́н, жены́те, жы́ту, зъбы́те, излы́зай, искры́л, се_искры́, изметы́, кукувы́ца, леты́, мумы́че, мрейвы́, научы́, ны́шту, подыр, пъры́, песны́, сты́гна, светы́ца, седы́м, стоты́на, сестры́, стены́, тры́, уды́гна, уры́с, убы́чат, убы́, уръды́, ушы́.

2.0.7. Vocala *ы́* este prezentă şi în cuvinte care în vechea bulgară aveau *ы*:

бык', да_вы́къ, изы́к, куры́ту, мы́шче, насы́ты, обы́стрь, пы́тьт, ры́ба, сы́рену, сын, сыт, ты́ква, ты́, читы́р.

Din punct de vedere acustic *ы* din graiul de care ne ocupăm seamănă cu *ы* din limba română sau rusă[8].

3. Transformările de ordin fonetic expuse mai sus au antrenat schimbări importante în sistemul fonologic al graiului. Unele dintre aceste schimbări ating numai randamentul funcţional al diferitelor foneme vocalice deja existente în sistem (de ex. *a* > ъ) altele, aşa cum vom încerca să demonstrăm mai jos, provoacă schimbări în inventarul fonematic.

4. Sistemul vocalic al graiului bulgar din Cioplea se compune din şapte foneme: /*a*/, /*o*/, /*y*/, /*e*/, /*u*/, /ъ/, /*ы*/.

4.0. Identitatea lor fonologică reiese din opoziţiile dintre următoarele perechi minimale:

п*а*к ~ пък (din nou ~ dar), пост ~ п*у*ст (post ~ pustiu), м*о́*дын ~ ~ м*у́*дын (modern ~ lent), н*е́*шту ~ ны́шту (ceva ~ nimic), *пе́йъ* ~ ~ п*и́й*ъ (cîntă ~ bea), *си́*лен ~ сы́лен (ţăran ~ puternic), ин*а́* — ин*о́* (una ~ unu), кр*а́*тък ~ кр*о́*тък (scurt ~ liniştit), р*а́*но ~ р*у́*но (devreme ~ lînă nespălată), т*а*к ~ т*у*к (aşa ~ aici), гл*а*д ~ гл*е*д (foame ~ privire), сестр*а́* ~ сестры́ (soră ~ surori), п*о*т ~ път (sudoare ~ drum), ст*о* ~ ст*е* (sută ~ a fi [pr. II pl.)], п*о́*ле ~ пы́ле (cîmpie ~ pui), л*у*к ~ лък (ceapă ~ coardă), на_дън ~ на_д*е́*н (pe fund ~ pe zi), мъка ~ м*е́*ка (chin ~ uşoară).

4.0.1. Fonemele în discuţie se realizează din punct de vedere al localizării şi aperturii astfel:

a: vocală deschisă, medială, nelabializată
o: vocală semideschisă, posterioară, labializată
y: vocală închisă, posterioară, labializată
ъ: vocală semideschisă, medială, nelabializată
e: vocală semideschisă, anterioară, nelabializată
u: vocală închisă, anterioară, nelabializată
ы: vocală închisă, medială, nelabializată.

4.1. Transformările [*é*] > [*ú*] şi [*ú*] > [*ы́*] creează opoziţia /*ú*/ ~ /*ы́*/. Spre deosebire de *ú* (din *ú* şi *é*), *ы́* nu apare la iniţială, iar în interiorul cuvîntului precum şi la finală se găseşte numai după consoane dure. [*ú*]

---

[8] E. Petrovici, *Influenţa slavă asupra sistemului fonemelor limbii române*, 1956, p. 6.

apare la inițială, iar în interiorul cuvîntului și la finală se găsește mai ales după consoane dure (ca și *é* de altfel). Prin urmare, ca și în limba literară, consoanele înainte de [*ú*] și [*é*] sînt dure cu excepția lui [*к*] și [*г*] care sînt palatale.

De aceea într-o pereche minimală ca с*ú*лен ~ с*ы́*лен (țăran ~ puternic) ca și în seria perechilor contrastive тел*é*н ~ зел*ú*н ~ пул*ы́*н, opoția este vocalică (/*ú*/ ~ /*ы́*/ ~ /*é*/) și nu consonantică.

Același lucru se constată și în paradigmele verbelor unde avem:

Prezent

conj. I	*conj. II*	
-*и*ш	-*ы*ш	(бер*ú*ш ~ леп*ы́*ш)
-*и*	-*ы*	(бер*ú* ~ леп*ы́*)
-*и*м	-*ы*м	(бер*ú*м ~ леп*ы́*м)
-*и*т	-*ы*т	(бер*ú*т ~ леп*ы́*т)

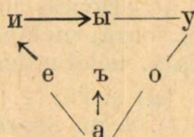
Opoziția /*ú*/ ~ /*ы́*/ apare cu regularitate la verbele de conj. I și a II-a servind la diferențierea pers. a III-a sing. a timpului prezent de la imperativ : бер*ú* ~ бер*ы́*!, плет*ú* ~ плет*ы́*!, пер*ú* ~ пер*ы́*!, мет*ú* ~ мет*ы́*!, сеч*ú* ~ сеч*ы́*!, йед*ú* ~ йед*ы́*!.

Opoziția /*ú*/ ~ /*ы́*/ este prezentă și în sufixe ((*ú*ц ~ *ы́*ца): /врет*ú*ц ~ ~свет*ы́*ца).

Opozițiile /*é*/ ~ /*ú*/ ~ /*ы́*/ pot fi ilustrate prin exemplele: терп*é* (aorist) ~ терп*ú* (prezent) ~ терп*ы́*! (imperativ).

Așa cum am arătat mai sus /*ы́*/ și /*ú*/ se găsesc după consoane în poziții fonologice identice. Din punct de vedere fonetic, succesiunile т*ы*, т*и* se deosebesc nu numai prin vocală, dar și prin consoană (din cauza acțiunii pe care vocala o exercită asupra consoanei precedente). Se poate spune, deci, că deosebirea dintre cele două secvențe este dată de silabă în întregime. Fonologic însă, elementul diferențial este vocala. Absența lui /*ы́*/ la inițială nu ne împiedică să-l considerăm fonem[9].

5. Vom încerca în cele ce urmează să clasificăm sistemul vocalic al graiului bulgar din Cioplea folosind drept coordonate localizarea și apertura. Trăsăturile pertinente ale fonemelor supuse clasificării reies din cele expuse sub **4.0.1.** Bazîndu-se pe discuția purtată pînă aici, considerăm că sistemul vocalic accentuat al graiului studiat poate fi reprezentat grafic astfel:

[9] Cf. și Stoiko Stoikov, *Говорът на село Бешенов в Банат*, în ,,Български език'' 1960/2–3, 195.

6. *Vocalismul neaccentuat.*

6.0. Vocala *a* își păstrează caracteristicile acustico-fiziologice în toate pozițiile neaccentuate, atît în silabe protonice cît și postonice, apariția ei nefiind condiționată de consoanele înconjurătoare, deși într-o oarecare măsură, acestea din urmă modifică vocala :

áма, армúйа, арúсо, алтýце, башмы́, бра̊т'ат, българск'и, бúйа, вы́кам, дадú, къдúйата, кýчтата, крѣсынца, жълта, недéл'ата, нúма, тр'áба.

a apare cu regularitate în următoarele morfeme : în prefixe (за-, на-, раз-), în prepoziții, conjuncții ((да, ка‿да, на), în desinențele substantivelor feminine și ale adjectivelor precum și în formele verbale la pers. a III-a singular prezent :

задóйа, да‿залепы́, се‿найедúм, насы́пам, се‿расберúм, да‿йадú, ка‿да‿бúйа, на‿бáбъть, бы́стра, възглáнца, жáба, упáшка, рудúна, жúнска, дýфа, слýша etc.

Sînt destul de frecvente cazurile în care în aceleași cuvinte și chiar la aceiași informatori formele nereduse alternează cu cele reduse : бáба

/бáбъ/, бýлка/бýлкъ/, рыба /рыбъ/, ýбънка '/ýбънкъ), гýда/гýдъ/, запóчна /запóчнъ/, затрѣна /затрѣнъ/.

Vocala ъ (< *a*) apare numai în poziție medială și finală. La inițială *a* nu se reduce niciodată. De asemenea, ъ (< *a*) nu apare lîngă o consoană palatală sau palatalizată[10] :

бъштá, бръшнó, бýмба̣р, ул'áзъл, урътáтъ, выкнѣ, вѣнкъ, дáуъм,

двáмъ, децáтъ, дрýгъ, кък'úт, úмъм, мéнчета̣, мóнчета̣, нéгутъ, óрътъ, пънúре, пръсýкън, пумáгъм, сфъбдáш, шéпътъ, чупáгъ.

În cîteva cuvinte am întîlnit în locul vocalei *a*, vocala *e* :

делúк'у, че‿се‿унóждей, óдей, мрейвы́, запóчней, да‿ръзбúйет.

6.0.1. Vocala ъ nu se întîlnește în poziție inițială și finală. În poziție medială rămîne neschimbată :

йáгънче, йáбълк'е, вълк'é, въслéнце, вáтълте, въслáнца, гълъб, дърџéш, кръштúну, кóлъда, кóпър, кóкълче, къдúйата, кръшты́, крóтък, лъжы́, мъжú, п'áтък, пръстú, ръцéте, съдéйе, сънд'ѣк', ýрътве etc.

6.0.2. Vocala *o* se reduce de regulă în toate pozițiile neaccentuate la inițială, în poziție medială și la finală, confundîndu-se cu *y* :

укó, укѣ, удá, уры́с, урéй, убыцы́, упáшка, упáрыну, удр'áзън, ужúнат, ужѣнату, уцúт, бы́стру, гул'áму, грѣшту, глáдну, дубы-

---

[10] Formele *убáд'ът*, се‿пра̊в'ът, *брáт'ъ*, да‿напра̊в'ъ, *пъm'ъ* (cele subliniate au fost întîlnite și cu *a*) pot fi socotite ca variații individuale).

четъ, дубър, до́лу, куне́, куса́, кузъ, кулело́, ли́ку, ли́сну, пуды́р, путъмн'а̂уъ, пуда́рък, руды́, си́лу, стуты́на, скъпу, тъшку etc.

Din punct de vedere fonetic, trecerea lui *o* în poziție neaccentuată la *y* nu este totdeauna totală. Am notat cu *ǫ* această schimbare într-un număr mic de exemple:

а́кǫ, б'а́лǫ, ва́шнǫ, гул'а́мǫ, д'а́дǫ, дру́гǫ, дънǫ, копа́йеш, кǫса́, късо, кснǫ, м'а́кǫ, мари́ко, м'а́сто, момы́четь, ру́но, са́мо, све́тǫ, шы́ло, у́бо, ц'а́како.

Unele din formele semireduse sau nereduse sînt dublate de forme cu *o* redus notat *y*: гул'а́мо și гул'а́му, дубър și добър, м'а́стǫ și м'а́сту, обле́чен, ǫбле́чен și убле́чен.

6.0.3. Vocala *y* ca și în limba literară, nu suferă modificări sensibile condiționate de accent:

буди́л, буклу́к, бушны́к'и, душъ, кума́, кукувы́ца, куми́ц, ж'ува́к, убы́, уда́ри, учы́/уча/, ушы́, учъны́к', улы́цы, у́чу.

6.0.4. În majoritatea cazurilor *e* se articulează clar ca o vocală anterioară, semideschisă. Apariția sa nu este condiționată de poziția pe care o ocupă față de silaba accentuată. În cuvînt poate fi întîlnită numai în poziție medială și finală:

а́лено, да͜берът, бе́ше, да͜ва́лем, вичертъ, урем'а́тъ, въглен, г'ера́н, г'и́бен, гълъбы́че, дене́, ди́сет, дъртыте, ку́че, йедина́йсе, йеица́, йетърва, съ͜ли́гнъме, ми́чк'е, мен'а̂уеш, ут͜на́шету, на͜о́гън'е, ста́нем, съмы́чек, челе́к', чу́йе, църу́ле etc.

În cîteva cuvinte *e* inițial se reduce (> *и*): игни́ту, иды́н, изы́к', инóту, инъш, ила́, ирг'и́н, исептъ.

În poziție medială *e* suferă diverse modificări:

a) *е* > *и*: вичертъ, ку́читъ, мóнчитъ, пръстин, пъричнийа, читы́р.
b) *е* > *ы*: ва́лым, ула̂́жыну, уле̂́зым, вынчеа̂́уъ, дыте́, у͜ка́чыту, ас͜крышты́, да͜исбыры́т, исгрыши́, на́шыту, мóдын, пыти́л, се͜пычы́, сыга́, сынó, сыстра́, смыты́, сре́дын, се͜сре́тым, упа́рыну, чыты́р.
c) *е* > *ъ*: върџъну, гуа́ждъм, к'и́съл, кóлъдъ, кръшты́, да͜и́дъм, пръмънъ, пъйе́т, пръсу́кам, с͜уръдъ.
d) *е* > *у*: дуби́л, нуде́л'а, дуте́.

În poziție finală nu am întîlnit decît 6 cazuri cu *e* redus la *и* (4) și la *ъ* (2): бóжи, връби́чк'и, той наме́ри, нъдг'и, зы́мъ, наси́нъ.

În concluzie *e* neaccentuat rămîne neschimbat în majoritatea cazurilor. Formele reduse, puține la număr, nu sînt consecvente: în poziții fonetice identice, în același cuvînt și la aceiași informatori apar forme duble: дыте́, дуте́, дете́.

6.0.5. Vocala *и* în poziţie iniţială nu suferă modificări:

*и*гráит, да_*из'*áдиш, се_*и*сберът, да_*и*звáдът, *и*сглъдей, *и*сгрыши́, *и*сгури́, *и*зé, *и*зл'áзъ, *и*зметы́, *и*зни́съ, се_*и*скры́, *и*скрáбнъл, *и*спъдъ, *и*стри́тъ, *и*ли́к, *и*мá.

и medial, neschimbat în majoritatea cazurilor, este înlocuit într-o serie de exemple cu *ы*: айдýц*и*те, брáк'*и*те, гóд*и*н, дрýг'*и*те, к'*и*тýк, к'*и*чимé, кукóшк'*и*те, лужы́ц*и*те, исвърш*и*м, мъшч*и*те, нáш*и*те, пурáст*и*йет, слýч*и*ло,стáв*и*м, тóрн*и*к', тóр*и*йа

sau: бус*ы*лéк, бушн*ы*к'и́, в*ы*дéим, в*ы*сóкъ, дърт*ы*те, з*ы*мá, млáд*ы*те, да_напрáв*ы*ш, прáзн*ы*к, прóст*ы*те, тр*ы*нáйсе, ш*ы*рóку etc.

Multe forme în aceleaşi condiţii fonetice şi la aceiaşi informatori, apar cînd cu *и* cînd cu *ы*: йед*и*нáйсе/йед*ы*нáйсе/, и́фт*и*ну/и́фт*ы*ну/, нáш*и*те/нáш*ы*те), прáзныц*и*те/прáзныц*ы*те/.

În poziţie finală situaţia se repetă ca şi în poziţia precedentă: йáбълк'*и*, грóзд*и*, дрéбн*и*, дрýг'*и*, се_кáч*и*, к'и́тк'*и*, крýш*и*, кукóшк'*и*, кучéн*и*, млáд*и*, пýш*и*, сувáлк'*и*, тýр*и*, удáр*и*

şi: бýлк*ы*, вълц*ы*, гулéм*ы*, гуды́н*ы*, дрéнц*ы*, души́ц*ы*, се_кáшлы, кóсм*ы*, напрáв*ы*, ры́з*ы*, светы́ц*ы*, стáр*ы*, упáр*ы*.

ы (< *и*) nu apare niciodată după *й* şi după consoanele palatale *k'* şi *г'* în timp ce *и* este posibil şi în aceste poziţii.

7. Trecerea masivă a vocalei [*é*] spre [*и́*] şi a vocalei [*и́*] spre [*ы́*], dă sistemului vocalic al graiului bulgar din Cioplea un profil aparte care îl deosebeşte de multe graiuri bulgare. După cum era de aşteptat, importantele schimbări fonetice şi fonologice suferite de vocalele accentuate au consecinţe şi asupra poziţiei neaccentuate a vocalelor.

7.0. Opoziţia /*ó*/ ~ /*ý*/, aşa cum reiese din prima parte a lucrării, este pertinentă sub accent. În afara accentului vocala [ó] se reduce la [*ý*], fapt care pe plan fonologic determină suprimarea opoziţiei închis ~ deschis la vocalele posterioare. Cu alte cuvinte, pe plan fonologic opoziţia /*o*/ ~ /*y*/ nu mai este pertinentă în poziţie neaccentuată şi, prin urmare, nu mai poate fi utilizată în planul conţinutului. Cei doi termeni ai opoziţiei sînt reprezentaţi în poziţie neaccentuată prin arhifonemul /*У*/.

7.1. Vocala [*a*] manifestă, parţial, tendinţa de trecere spre vocala închisă [ъ]. După cum am văzut, reducerea are însă un caracter sporadic.

În graiurile bulgăreşti care cunosc reducerea vocalică, poziţia neaccentuată reprezintă poziţia de neutralizare a opoziţiilor /*o*/~/*y*/, /*a*/~/ъ/. În graiul de care ne ocupăm nu se poate vorbi despre suprimarea opoziţiei /*a*/ ~ /ъ/ în poziţie neaccentuată. Remarcăm de asemenea că [ъ] (< *a*) nu apare niciodată în poziţiile în care apare [*a*]: la iniţială şi după consoană palatală sau palatalizată. Aşadar [*a*] şi [ъ] (< *a*) trebuie interpretate ca variante combinatorii ale fonemului /*a*/.

7.2. Problemele cele mai complicate le pun fonemele /*e*/, /*и*/ şi /*ы*/. În mod normal în afara accentului ar trebui să asistăm la suprimarea opoziţiei /*e*/~/*и*/. Frecvenţa redusă a lui [*e*] sub accent a determinat însă

păstrarea sa în afara accentului (ca şi în cazul lui [*u*]). Vocalele neaccentuate [*e*], [*u*] şi [*ы*] sînt distribuite în contexte identice între consoane dure[11]:

е	и	ы
/д/е/д/	/д/и/д/	/д/ы/д/
/з/е/з/	/з/и/з/	/з/ы/з/
/л/е/л/	/л/и/л/	/л/ы/л/
/м/е/м/	/м/и/м/	/м/ы/м/
/р/е/р/	/р/и/р/	/р/ы/р/
/с/е/с/	/с/и/с/	/с/ы/с/
/т/е/т/	/т/и/т/	/т/ы/т/
/ч/е/ч/	/ч/и/ч/	/ч/ы/ч/

Vocala [*ы*], spre deosebire de [*e*] şi [*u*], nu apare după consoană palatală. Ea alternează însă cu [*e*] înainte de *k*' (ек'/ык').

În afara accentului, ca şi sub accent, cele trei foneme au o distribuţie care ne îngăduie să susţinem că, spre deosebire de alte graiuri de răsărit, poziţiile prezentate în tabelul de mai sus sînt pertinente. Distribuţia limitată a lui /*ы*/ nu ne poate împiedica să-l considerăm fonem.

Februarie 1965

Institutul de lingvistică, Bucureşti, Calea Victoriei 194

[11] Parantezele arată că vocalele apar fie înaintea, fie în urma consoanelor; în unele cazuri însă ele sînt interconsonantice.

UN CUVÎNT ROMÂNESC DE ORIGINE CUMANĂ

DE

MOŠKO MOŠKOV (Sofia)

Problema resturilor lexicale, toponimice şi patronimice de limbă pecenegă şi cumană în limbile română, maghiară şi bulgară n-a fost încă suficient cercetată, deşi ea devine din ce în ce mai actuală. De la un timp încoace se vorbeşte despre resturi de limbă pecenego-cumană şi în limbile slovacă şi cehă[1].

Descoperirea superstratului peceneg şi cuman în limbile balcanice este o problemă grea şi serioasă, pentru că limbile respective sînt dispărute şi aproape nu există nici un fel de resturi directe, în afară de un număr mic de cuvinte, toponime şi patronime. Această greutate poate fi învinsă, dacă metoda comparativ-istorică va fi aplicată într-un mod nou. Acest fel special dezvăluie perspective considerabile pentru stabilirea superstratului peceneg-cuman în limbile bulgară, română, maghiară şi altele. Esenţa acestui mod propus de noi, constă în următoarele[2]:

1) Dovedirea, pe baza ştirilor istorice, a populării de către pecenegi şi cumani a regiunilor de unde este adunat materialul de limbă.

2) Citarea cuvintelor — corespondente din limba ciuvaşă, care este continuatoarea directă a limbii protobulgare. Această limbă a exercitat o influenţă puternică asupra limbilor pecenegă şi cumană, în urma amestecării de lungă durată a triburilor care au vorbit aceste limbi.

3) Citarea cuvintelor corespondente fonetice şi semantice din limbile mongole şi manciurotunguze — care, din cauza apropierii teritoriale vechi şi a înrudirii directe, au multe trăsături fonetice şi lexicale comune cu limba protobulgară (respectiv, ciuvaşă), care a jucat rol de superstrat în raport cu limbile pecenegă şi cumană (vezi punctul 2).

4) Citarea cuvintelor — corespondente fonetice şi sematice din limbile turcice contemporane — care sînt moştenitoarele uniunilor lingvistice din epoca medievală : a) din limbile tătară şi başchiră, ca moştenitoare ale uniunii lingvistice protobulgare şi chipciace ; b) din limbile nogaică, caracalpacă, cazahă, din anumite graiuri ale limbii uzbece, ca moştenitoare ale uniunii lingvistice chipciaco-nogaice, care, la rîndul ei, continuă uniunea lingvistică chipciaco-

---

[1] I. Vlaşcovici, *Современное состояние и перспективы развития тюркологии в Чехословакии*, în ,,Вопросы языкознания'', 1963, 5, p. 104.

[2] Mai amănunţit este expus în articolul nostru : *Към въпроса за печенежско-куманския суперстрат в български език* (Despre problema superstratului pecenego-cuman în limba bulgară), în ,,Известия на Института за български език'', t. VIII, Sofia, 1962, p. 151—161.

cumană ; c) din limbile caraimă, cumîcă, caraciaevo-baleară, tătară din Crimeea, ca moștenitoare directe ale uniunii lingvistice chipciaco-cumane dintr-o epocă mai tîrzie.

5) Citarea cuvintelor corespondente din limbile uzbecă și uigură continuatoare directe ale uniunii lingvistice carluco-horezme, care s-a separat din uniunea lingvistică oguzo-carluco-chipciacă ; citarea corespondentelor și din textele limbilor literare din Asia Centrală (sec. X — XV), de pildă din limba carluco-horezmă, limba giagataică și altele, în care sînt sau predomină elemente de limbă chipciacă.

6) Dovedirea elementelor pecenego-cumane presupuse și a corespondentelor citate la punctele 2, 3, 4 ca absente în limba turcă sau diferențiate din punct de vedere fonetic și morfologic de corespondentele lor turco-osmane.

În general, trebuie să fie luate în seamă particularitățile fonetice și gramaticale ale grupelor cărora le aparțin limbile pecenegă și cumană și cele ale grupei de care aparține limba turco-osmană, adică, pe de o parte, subgrupele oguzo-bulgară și chipciaco-cumană, și pe de altă parte subgrupa oguzo-selgiucă.

7) Citarea cuvintelor corespondente din *Codex Cumaniae* sau a cuvintelor care au fost dovedite ca elemente pecenege și cumane în limbile română, bulgară, maghiară.

Precizarea deplină a originii cuvîntului — dacă este sau nu pecenegă sau cumană — este foarte greu de făcut pentru că pecenegii și cumanii au suferit influențe comune, iar ei înșiși s-au amestecat. Totuși descoperirea corespondentelor de la punctele 2 și 3 este un indiciu că cuvîntul este mai de grabă de origine pecenegă decît cumană. Și, invers, descoperirea corespondentelor de la punctele 4 și 5 este o indicație sigură că cuvîntul este de origine cumană.

În decurs de cîțiva ani, noi am adunat un material lingvistic considerabil din graiurile bulgărești, urmărind să dovedim că este de origine pecenegă sau cumană. O parte din el este pregătit pentru publicare, altă parte este deja tipărită. Iată cîteva cuvinte, pe care le-am dovedit ca pecenege sau cumane, cu ajutorul metodei noastre : 1) Numele patronomic bulgăresc *Кабасанов* — denumire de trib și de neam caracalpacă *Кабасан*. 2) Toponimul bulgăresc *Шáнгалица* „rîpă sau vîlcea prin care curge un rîu mic" — ciuvaș. *шăнкăл*, *шанкăл* (șăngăl, șangăl) „onomatopee care exprimă susurul, murmurul apei, cînd curge în pantă ; zgomot produs prin baterea a două lemne despicate". Acest toponim este înregistrat în regiunea pentru care există știri istorice că au locuit pecenegi. 3) Bulg. dial. *шóнгълак* „băiat tînăr", ciuvaș. *шăнкăл* „frate mai tînăr".

În prezent, strîngem material asemănător și din limba română și graiurile ei. Unul dintre aceste cuvinte cu familia lui îl prezentăm mai jos.

Cuvintele românești, *întunec*, *întuneric* (*întunerec* — variantă dialectală) „lipsă de lumină, beznă, obscuritate, fig. tristețe, durere, mohorîre etc.", *întunecos* „fără lumină, obscur, cufundat în întuneric", *a întuneca* „(despre soare sau lună) a-și pierde strălucirea, a nu mai răspîndi lumină ; a se însera, a se face seară, a se face noapte ; a lipsi de lumină, a face obscur etc."[3] sînt de origine cumană. Dovezile sînt următoarele : pe baza acestor cuvinte pot să fie deduse patru teme : *în-tun-*, *în-tunec-*, *în-tuner-* și *în-tuneric*, care au toate corespondente în limbile turcice.

---

[3] *Dicționarul limbii române literare contemporane*, vol. II, 1956, p. 677—678.

Tema *în-tun-* se întîlneşte în *Kutagdu bilig* (scris în anul 1069 de Iusuf Balasagun ; manuscris cu alfabet arab din sec. XV)[4] *-tünä* (*tünädi*) „a mînea" ; în limba literară a Hoardei de Aur (cu bază chipceacă, sec. XIII-XIV) — *тун* „noapte, ieri"[5], într-o limbă literară turcică în care este scrisă o traducere a Coranului din anul 1333 — *тӱн* „noapte ; obscur"[6], în limbile turcice contemporane ; caracalpacă *тун* „noapte", *тӱне* „a mînea"[7], uigură *тун* „noapte"[8], chirghiză *тун* „noapte"[9], uzbecă *тун* „noapte"[10], cazahă *тун* „noapte"[11], tatară *төн* „noapte"[12] başchiră *төн* „noapte"[13], nogaică *туьн* „noapte"[14], hacasă *тӱн* „nopate"[15], tuvină *дун* „noapte", *думбей* „obscuritate, întunecime"[16].

Cele mai importante dovezi sînt corespondentele de limbă cumană din sec. XIV în *Codex latino-persico-cumanicus* : *tun* „noapte", *tunecun* „ieri" (noaptea trecută)[17].

Tema *în-tunec-* se întîlneşte în limba uigură *тунӓк* „loc obscur, temniţă, închisoare"[18], şi în limba caracalpacă *тӱнек* „obscuritate, întunecime"[19].

Tema *în-tuner-* se găseşte în uigură — *tünär* „a se întuneca, a face obscur, a posomorî", în dicţionarul lui Radlov — uigură şi teleută — *тӱнӓр* „a se întuneca", în limba hacasă *тунӓн-ма* „mijlocul nopţii", limba caracalpacă *тӱнер* „a se întuneca, a se posomorî, a se încrunta"[20].

Tema *în-tuneric* se găseşte într-un manuscris uigur *-tünärik* „lipsă de lumină, obscuritate, întunecime" (Chuastvanift — unul din cele mai străvechi texte, scris în Asia Centrală, în limba şi în alfabetul uigur prin secolul V)[21] ; în dicţionarul lui Radlov-uigură şi teleută *тунӓпик* „obscur, întunecos"[22].

În graiurile limbii turce se întîlnesc şi cuvintele *dün* „ieri", adică „noaptea trecută"[23], *dünek* „loc obscur", *tünek* „de noapte", *tünlemek* „se înoptează"[24]. Lipsesc temele *tüner* şi *tünerik.* Pentru formele cu consoană *d* în loc de *t* cf. *Dele orman — Teleorman.* Formele cu consoana *t*

---

[4] S. E. Malov, *Памятники древнетюркской письменности*, Moscova-Leningrad, 1951, p. 249.

[5] E. M. Nadjip, *Хорезми Мухаббат — наме* (Памятники литературы народов Востока), Moscova, 1961, p. 149.

[6] A. C. Borovcov, *Лексика среднеазиатского тефсира XII—XIII вв.*, Moscova, 1963, p. 318.

[7] *Op. cit.*, p. 661.

[8] *Русско-уйгурский словарь*, Moscova, 1956, p. 694.

[9] *Русско-киргизский словарь*, Moscova, 1957, p. 441.

[10] *Узбекско-русский словарь*, Moscova, 1957, p. 421.

[11] *Русско-казахский словарь*, Москва, 1957, p. 421.

[12] *Русско-татарский словарь*, том 2, Казан, 1956, p. 317.

[13] *Башкирско-русский словарь*, Москва, 1956, p. 539.

[14] *Русско-ногайский словарь*, Москва, 1956, p. 359.

[15] *Русско-хакаский словарь*, Москва, 1961, p. 456.

[16] *Русско-тувинский словарь*, Москва, 1953, p. 326.

[17] Geza Kuun, *Codex cumanicus*, Budapestini, 1880, p. 79, 80,289.

[18] V. V. Radlov, *Опыт словаря тюркских наречий*, том III, часть 2, S. Peterburg, 1905, p. 1551 1549, 1552, 1553.

[19] *Op. cit.*, p. 661.

[20] *Каракалпакско-русский словарь*, Москва, 1958, p. 661.

[21] S. E. Malov, *Памятники древнетюрской письменности*, Moscova-Leningrad, 1951, p. 435, 118, 111, 122, 108.

[22] V. V. Radlov, *op. cit.*, p. 1551, 1549, 1552, 1553.

[23] Herman Vambery, *Etymologisches Wörterbuch der turko-tatarischen Sprachen*, Leipzig, 1878, p. 166—167.

[24] *Türkiyede Halk Agzindan soz Derleme dergisi*. Cilt 1, cilt 3, Istambul, 1939, 1942, p. 483, 1407.

sînt înregistrate în regiuni din Asia Mică, unde au venit multe triburi chipciace. În limba turcă literară există astăzi cuvîntul *tün* „noapte"[25], dar este înregistrat în dicționare cu mențiunea *новотурски* — turca nouă, adică aceasta este un cuvînt nou, împrumutat pentru îmbogățirea vocabularului. Cf. cuvîntul românesc livresc *tenebră* împrumutat din limba franceză.

Pentru *u* din *ü* în cuvintele românești cf. aceeași trecere — turc, *tütün* — rom. *tutun*, *düseme* — *dușumea*.

În linii generale, părerea noastră coincide cu etimologia acestor cuvinte românești propusă de Titus Hotnog[26] și, cum ni se pare, pînă acum neluată în seamă de cercetători. El le-a comparat cu turco-tat. *tünek* și *tünerik*, derivate din *tün* „noapte", înțelegînd prin aceasta unul din popoarele cuman, peceneg, turc și tătar, cu care românii au venit în contact înainte de secolul al XIV-lea. Corespondentele date de el sînt luate de dicționarele lui Radlov și Vambery. Important este faptul, arătat de el, că cuvîntul *întuneric* apare în toate textele vechi românești lipsit de prefixul *în*. Despre verbul *a întuneca* T. Hotnog bănuiește că este derivat dintr-un substantiv dispărut din limbă — *tunec*.

De asemenea, T. Hotnog se oprește asupra faptului că noțiuni atît de importante ar putea să fie denumite în limba română cu termeni nelatini, contrar majorității cazurilor. După părerea lui, cuvintele care denumesc elementele și fenomenele naturale, de pildă *ploaie*, *vînt*, *cer*, *pămînt*, *lumină*, *întuneric* nu s-au substituit. Prin urmare, după părerea lui, este foarte posibil ca termenii romanici derivați din lat. **intenebricu* să se fi contopit cu termenii noi turco-tătari, atît de asemănători ca formă și ca înțeles cu cei dintîi. El dă cîteva exemple – *palmac* din rom. *palma* plus turc. *parmac* „deget". O astfel de explicație este principial posibilă, dar nu dovedită și de aceea ne abținem s-o sprijinim.

Cuvintele românești *întunecos* și *întuneric* sînt date în toate dicționarele etimologice ale limbii române ca avînd origine latină. În Dicționarul Academiei[27] se face o privire generală a părerilor despre originea acestor cuvinte. Drept cea mai justă se consideră explicația lui A. Byhan, puțin admisibilă – explicația lui Giuglea (prin metateză în **in-noctico*,„a se înnopta") și cea mai puțin posibilă etimologia lui N. Drăganu, care pleacă de la expresia *vremea se întunecă* și derivă cuvintele din verbul reconstituit **in-tonico* „a început să tune". Părerile lui Giuglea și Drăganu trebuie să fie lăsate la o parte ca neîntemeiate, iar explicația lui Byhan poate să fie dovedită de asemenea ca neconvingătoare.

Lămuririle date în dicționarele etimologice[28] pot fi rezumate astfel :

1) Cuvintele *întuneca*, *întunecos* sînt provenite din verbul latin reconstituit **in-tunicare*. Pentru dezvoltarea sensului se dă explicația următoare : „a acoperi cu o tunică > a învălui". S-a zis mai întîi în mod figurat că cerul se întunecă atunci cînd se acoperă de nori, după aceea verbul s-a întrebuințat prin extensiune, despre efectul produs prin orice interpunere între un izvor de lumină și un corp luminat. Desigur că asemănarea formală cu *întuneric* a facilitat această dezvoltare semantică. Numai Tiktin nu recunoaște această explicație și consideră *întunecos* ca o formă prescurtată de la *întuneric*.

---

25 Vancev, G. Gălăbov, *op. cit.*, p. 590.

26 Titus Hotnog, *Întunec, întuneric*, în „Archiva" (Iași), XXXIV, 1927, 3—4, p. 206.

27 Academia Română, *Dicționarul limbii române*, t. II, partea I, București, 1934, p. 844.

28 A. de Cihac, *Dictionnaire d'etymologie daco-romane. Éléments latins*, Frankfurt, S/M, 1870, p. 131 ; I. A. Candrea — Ov. Densusianu, *Dicționarul etimologic al limbii române. Elementele latine*, București, 1907, p. 134—135 ; S. Pușcariu, *Etymologisches Wörterbuch der rumänischen Sprache*, I, *Lateinisches Element*, Heidelberg, 1905, p. 78 ; H. Tiktin, *Rumänisch-deutsches Wörterbuch*, București, 1895—1925, p. 843 ; A. Scriban, *Dicționarul limbii române*, Iași, 1939, p. 704.

2) Cuvîntul *întuneric* este un derivat al adjectivului latin **in-tĕnĕbricus*. Din acest cuvînt latin, după legile fonetice, se aşteaptă **întineric*, dar această diferenţă — *u* în loc de *i* — se lămureşte sub influenţa cuvîntului *întunecos*, care are acelaşi sens.

Această părere despre originea cuvintelor analizate nu este convingătoare din următoarele motive :

Nu există un verb latin * *in-tunicare*. Evoluţia semantică „a acoperi cu tunica" > „a întuneca" nu este convingătoare — nu este posibil ca de la tunică, care este făcută din stofă albă, să se ajungă la sensul „a întuneca". Paralelismul semantic furnizat de ital. *appanare* „a acoperi cu o cîrpă", provenit de la cuvîntul *panno* „cîrpă", este posibil, dar trebuie să avem în vedere că „a acoperi cu cîrpa" n-a dat sensul „a întuneca".

Partea slabă a explicaţiei cuvîntului *întuneric* prin limba latină o constituie vocalele, care nu se subordonează legilor fonetice, caracteristice pentru trecerea limbii latine la limba română. Acesta este un argument foarte important, care nu poate fi eliminat, admiţînd influenţa cuvîntului *întunecos*, după cum am văzut. El n-are o explicaţie convingătoare. Este absolut evident că ambele cuvinte — *întunecos* şi *întuneric* — trebuie să fie deduse de la unul şi acelaşi cuvînt. Nu degeaba Tiktin a încercat să explice *întunecos* de la *întuneric* prin prescurtare. Prin urmare, cînd amîndouă cuvintele provin din unul şi acelaşi radical, nu este convingător să se ia ca argument provenienţa incorectă a lor de la cuvinte latine, care sînt diferite ca radical şi printr-un cuvînt să se explice celălalt. Este suficient de clar că explicaţia dată de dicţionarele etimologice româneşti prezintă greutăţi de neînvins din cauze fonetice, semantice şi lexicale. Explicaţia propusă de noi nu prezintă nici o greutate în această privinţă — ea se bazează pe corespondenţe fonetice precise, corespondenţă semantică deplină, pe dovedirea ambelor teme *în-tunec* şi *în-tuneric* ca independente şi existente în limbile turcice.

Octombrie 1965

Facultatea de filologie J. K. Iztok,
bul. Sofia, R. P. Bulgaria

COLOCVIUL INTERNAȚIONAL DE FONETICĂ ȘI FONOLOGIE CU TEMA „FORMĂ ȘI SUBSTANȚĂ"

(București, 20—23 septembrie 1965)

În zilele de 20—23 septembrie 1965 a avut loc la București Colocviul internațional de fonetică și fonologie, cu tema „Formă și substanță". Colocviul a fost organizat de Academia Republicii Socialiste România și Ministerul Învățămîntului, sub auspiciile Societății internaționale de științe fonetice.

Au participat la colocviu o serie de specialiști din Belgia, Republica Socialistă Cehoslovacă, Danemarca, Franța, Republica Democrată Germană, Republica Federală Germană, Italia, Norvegia, Olanda și Suedia, avînd în frunte pe prof. Bertil Malmberg, președinte, prof. E. Zwirner, vicepreședinte și prof. Martin Kloster-Jensen, secretar al Societății internaționale de științe fonetice, precum și cercetători și cadre didactice din Republica Socialistă România (centrele universitare București, Cluj, Timișoara).

Programul colocviului a fost următorul :

Luni, 20 septembrie, orele 9—13,30 : Eli Fischer-Jrgensen (Copenhaga), „Forme et substance dans la glossématique" ; M. Kloster-Jensen (Bonn), „L'idée de ressemblance phonétique" ; E. Vasiliu (București), „Form and Substance in Transformational Phonology" ; S. Marcus (București), „La place des notions phonétiques dans le modélage mathématique du phonème" ; G. Ivănescu (Timișoara), „Son et phonème" ; P. Miclău (București), „La fonction linguistique dans le rapport „forme-substance" ; A. Avram (București), „Substance neutre et forme indéterminée dans les unités de l'expression" ; Gunnar Jacobsson (Göteborg), „Les affriquées slaves. Problèmes de forme et substance". *Luni, 20 septembrie, orele 17—19,30* : B. Malmberg (Lund), „Analyse des faits prosodiques, problèmes et méthodes" ; A. Isačenko (Praga), „La perception des éléments prosodiques" ; A. Rosetti (București), „Sur le degré de force des consonnes" ; D. Copceag (București), „Sur la définition de la „substance" ; G. Francescato (Udine și Amsterdam), „A propos de la norme en phonétique" ; S. Al. George (București), „La fonction révélatrice de la consonne chez les phonéticiens de l'Inde antique". *Marți, 21 septembrie, orele 9—14* : E. Zwirner (Köln), „Opposition in syntagmatischen und paradigmatischen Sicht" ; Tatiana Slama-Cazacu (București), „Quelques remarques théoriques et méthodologiques à propos du problème de la forme et de la substance dans la genèse du système phonématique" ; H. Pilch (Freiburg), „Intonation : Experimentelle und strukturelle Daten" ; P. Neiescu (Cluj), „Problèmes de phonologie dialectale" ; Al. Roceric-Alexandrescu (București),

„Statistical Structural Relations. On the Word final in Rumanian" ; G. F. Meier, „Le problème de la dependence" ; N. Saramandu (Bucureşti), „Types de structures phonématiques" ; T. Pavel (Bucureşti), „Quelques problèmes de la forme et substance en versification (accent et ictus) ; Mihai Nasta (Bucureşti), „Quelques observations sur le traitement des syllabes dans une chaîne rythmique". *Miercuri, 22 septembrie, orele 9–12* : Alena Skaličkova (Praga), „The Problem of English Vowel Oppositions" ; E. Nicolau (Bucureşti), „Contributions à la théorie des signaux vocaliques" ; R. Gsell (Grenoble), „Problèmes de la reconnaissance automatique" ; V. Şuteu (Bucureşti), „Sur le „locus" des consonnes vélaires" ; C. Cohuţ – M. Mărdărescu (Bucureşti), „Sur la fréquence des types d'accentuation dans le roumain littéraire". *Miercuri, 22 septembrie, orele 16–18* : P. Schweiger (Timişoara), „Form and substance in aphasia" ; Sanda Golopenţia-Eretescu (Bucureşti), „La structure phonologique des monosyllabes en roumain" ; E. Vrabie (Bucureşti), „Un parallèle phonologique italo-roumain" ; Gr. Rusu (Cluj), „Changements phonétiques reflétés dans le système phonologique (en dacoroumain)".

Întîlniri şi discuţii au avut loc nu numai în cadrul şedinţelor, ci şi în afara acestora.

Octombrie 1965

Redacţia

Atlasul lingvistic român, serie nouă, vol. IV, Editura Academiei R.R.P., 1965

Publicarea materialului înregistrat în anchetele pentru *Atlasul lingvistic român*, în anii 1929—1938, şi păstrat la Institutul de lingvistică din Cluj, constituie o preocupare susţinută a dialectologilor clujeni.

Astfel, se realizează sarcina importantă care stă în faţa dialectologilor români ca, paralel cu elaborarea *Noului Atlas lingvistic român* (pe regiuni), de către Centrul de cercetări fonetice şi dialectale din Bucureşti şi Institutul de lingvistică din Cluj, să se continue valorificarea datelor înregistrate pe teren în cursul anchetelor pentru *Atlasul lingvistic român*[1].

Volumul al IV-lea din *Atlasul lingvistic român*, serie nouă, apărut la puţin timp după cel de-al III-lea volum, înfăţişează, în cele 326 de hărţi (910—1236), materialul cules de acad. E.Petrovici, grupat în următoarele 10 capitole : A. Şcoala, B. Armata, C. Conflicte, justiţie, D. Bani, comerţ, E. Măsuri, greutăţi, F. Bucătărie, mîncăruri, băuturi, alimente, coloniale, G. Tutun, H. Îmbrăcăminte, încălţăminte, farduri, podoabe, lucru de mînă, I. Culori, J. Spălat, călcat, igienă.

Rezultă, chiar din enumerarea capitolelor, caracterul variat al terminologiilor incluse în acest volum.

Ca şi celelalte volume publicate din seria nouă a *Atlasului lingvistic român*[2], volumul al IV-lea prezintă un interes deosebit datorită faptului că aduce, prin materialul pe care îl înregistrează, elemente noi pentru cunoaşterea mai în amănunt a graiurilor limbii române şi pentru descrierea structurii ei dialectale.

Harta 924 [litere chirilice] (cf. şi h. 923) înfăţişează felul în care se păstrează în vorbirea populară unii termeni (şi sensuri) referitori la istoria scrisului românesc : literele chirilice sînt denumite *litere* (*sau slove*) *latine* (*sau latineşti, romane, rumâneşti* (*vechi*) (cf. pct. 250, 386, 791, 812, 886, 899) ; este înregistrat, de asemenea, sensul vechi al termenului *scrisoare* (*~ bătrînească*) „scriere" (pct. 2). Cf. şi *noveală* „ziar, jurnal", pct. 36, h. 926 [ziar].

Un număr însemnat de hărţi completează, prin materialul pe care îl înregistrează, ariile lexicale sau ale unor fenomene fonetice şi morfologice, cunoscute din volumele *Atlasului lingvistic român*, publicate anterior, sau ne dau posibilitatea să stabilim noi arii pe teritoriul dacoromân.

---

[1] Cf. acad. E. Petrovici, *Sarcinile actuale ale dialectologilor din R.P.R.*, în FD I, 1958, p. 208.

[2] Cf. articolul nostru, *Contribuţii la descrierea graiurilor limbii române* (*pe baza ALR* II_2 *vol. III*), în FD V, 1963, p. 83—107.

— h. 912 [soţia învăţătorului] : sînt înregistraţi termeni care precizează aria de răspîndire şi frecvenţa unor sufixe în graiurile populare : *învăţătoriţă, învăţătoreasă* etc. Cf. şi h. 1037 [urcior (cu ţîţă)] : *oluţ*, în Banat şi Transilvania, h. 1048 [furculiţă] : *furcuţă*, în Transilvania, *furculiţă* în Banat.

— h. 913 [abecedar], indică aria de răspîndire a fenomenului trecerii africatei *č* la *ţ*, nu numai în Transilvania (arie compactă), ci şi în cîteva puncte (705, 762, 928) din Muntenia.

— h. 929 [adunare] atestă, în nordul Transilvaniei (pct. 235, 250, 279, 284, 334), infinitivul lung al verbului (*a*) *adăuga, adăugare* (lat. *adaugere*) cu sensul „adunare" (cf. CADE s.v. *adăuga*). Cf. şi infinitivul lung *rugare* (lat. *rogare*) „cerere", înregistrat în Transilvania şi Banat.

— h. 1024 [un sfert de kilogram] : *litră* a fost înregistrat în Muntenia şi Oltenia. Cf. CADE s. v. unde nu se dă nici o indicaţie în legătură cu răspîndirea geografică a termenului.

— h. 1037 [urcior (cu ţîţă)] : varianta *určor* este răspîndită în Muntenia şi Oltenia, iar *ulčor* în Moldova şi estul Transilvaniei.

— h. 1207 [catifea] : tendinţa de anteriorizare a sistemului vocalic muntenesc : *catif̑ä* (pct. 682, 705, 723, 728, 791, 872, 886).

— h. 1219 [şi-a murdărit cămaşa] : *ş* > *s* este înregistrat în pct. 2, 27, 228, 520, 537, 705. Fenomenul era cunoscut din lucrările anterioare (vezi contribuţiile lui G. Weigand publicate în WJb, monografiile dialectale şi volumele apărute din *Atlasul lingvistic român*) într-o arie din Banat şi vestul Olteniei şi, în altă arie, în Moldova, de aceea răspunsul din pct. 705 (estul Munteniei) arată că aria lui *ş* > *s* este mai întinsă. Cf. şi h. 1225 [cenuşer], pct. 537 : *s̑ĕnus̑ăr̥i̯u* [a] : în graiul respectiv *ş* > *s*, dar, în acelaşi cuvînt, se pronunţă fricativa *s̑*(< *č*).

— hărţile 1213 [alb ca zăpada (ca laptele etc.)], 1214 [negru ca corbul (ca tăciunele etc.)], 1215 [roşu ca sîngele (ca focul etc.)] şi 1216 [galben ca ceara (ca lămia etc.)] demonstrează o varietate stilistică impresionantă a comparaţiilor folosite în vorbirea populară (se apelează, în acest sens, mai ales la terminologia florei şi a faunei).

Ne propunem să facem, în cele ce urmează, cîteva observaţii sugerate de lectura celui de al IV-lea volum din seria nouă a *Atlasului lingvistic român*.

Dacă s-ar fi concentrat, cele 10 capitole, în cîteva s f e r e s e m a n t i c e, s-ar fi realizat, pe de o parte, prezentarea mai u n i t a r ă, a materialului cartografiat în volumul al IV-lea şi, pe de altă parte, o repartizare mai judicioasă a hărţilor în diferite capitole.

Astfel, avînd în vedere apartenenţa la aceeaşi sferă semantică, capitolul D. Bani, comerţ, putea fi grupat împreună cu capitolul E. Măsuri, greutăţi, iar capitolele F-J puteau fi prezentate într-un singur capitol general : Hrană, îmbrăcăminte, încălţăminte[3], urmat, eventual, de un capitol „Diverse" (farduri, podoabe, igienă etc.). Prin aceasta s-ar fi rezolvat şi problema unor capitole (G. Tutun, I. Culori etc.) care, cuprinzînd un număr redus de întrebări, nu se susţin suficient în economia volumului[4].

În legătură cu c u p r i n s u l capitolelor şi r e d a c t a r e a hărţilor se impun cîteva observaţii, care pot servi la publicarea viitoarelor volume din ALR :

1. Lipsesc o serie de noţiuni care prezintă interes în ceea ce priveşte repartizarea geografică a diferiţilor termeni sau fonetismul acestora : *şcoală, dascăl* (cap. A. *Şcoala*), *glonţ*,

---

[3] Cf. gruparea întrebărilor pe capitole în *Chestionarul Noului Atlas lingvistic român*, în FD V, 1963, p. 223, s.v., cap. 9.

[4] Cf. însă cap. F. Bucătărie..., cel mai bogat din întregul volum, unde sînt incluse şi hărţi care nu prezintă interes din punctul de vedere al răspîndirii geografice a termenilor.

teaca (*sabiei*), *prizonier* (cap. B. Armata), *bucătăreasă* (cap. F. Bucătărie...), *verde* (cap. I. Culori)[5] etc.

2. Caracterul istoric al materialului cules acum mai bine de trei decenii de acad. E. Petrovici este evidenţiat şi de un număr de hărţi care conţin termeni referitori la realităţi sau noţiuni învechite : *litere chirilice, buzdugan, a dat faliment, portărel* etc.

3. Materialul înregistrat în hărţile acestui volum prezintă o mare varietate stilistică, repartizarea geografică a termenilor în arii compacte fiind, din această cauză, mai puţin frecventă. Menţionăm, de exemplu, capitolul C. Conflicte, justiţie în care sînt înregistrate diferite expresii şi este folosită o sinonimie bogată, şi cap. I. Culori, care conţine un număr însemnat de comparaţii.

4. În titlul hărţilor sînt folosiţi unii termeni (sau expresii) regionali (mai ales din Transilvania), în locul termenilor sau expresiilor literare. Cf. h. 977 : *Tulai, doamne!*, h. 1126 : Un *partal* de slănină etc.

5. La cea mai mare parte a hărţilor incluse în acest volum lipsesc indicaţii privitoare la modul cum a fost formulată întrebarea ceea ce dă naştere la dificultăţi în interpretarea exactă a faptelor de limbă înregistrate[6].

De exemplu, răspunsurile înregistrate în h. 1203 [baston] : *băţ, bîtă, botă, čomag* şi, foarte rar, *baston* nu înfăţişează situaţia reală (repartiţia şi frecvenţa termenilor) deoarece ele au fost determinate de modul cum a fost formulată întrebarea : „Ce purtaţi în mînă, ca să vă sprijiniţi sau să vă feriţi de cîini", fără să se indice, deci, tocmai trăsăturile specifice ale *bastonului* (cuvîntul-titlu al hărţii !) faţă de *băţ, bîtă* etc. De asemenea, unele întrebări sînt redactate defectuos : h. 1078 [gogoşi] întrebare indirectă : „Cum numiţi prăjiturile acelea rotunde ca o minge ...", sau sînt echivoce din punct de vedere al sensului : h. 1116 [lături] întrebare indirectă : „Cum numiţi apa unsuroasă în care femeia a spălat vasele" şi h. 1212 ; nefiind formulată întrebarea indirectă, termenii înregistraţi nu ne permit să ştim dacă s-a urmărit noţiunea de „culori", în genere, sau cea de „vopsele (pentru lînă etc.)".

Volumul al IV-lea al *Atlasului lingvistic român*, serie nouă, se impune atenţiei cercetătorilor şi tuturor celor care vor să cunoască mai bine graiurile româneşti, prin noutatea sferelor semantice pe care le cuprinde şi prin varietatea lexicală a domeniului lingvistic românesc, înfăţişată prin hărţile acestui volum.

Publicarea întregului material înregistrat în anchetele efectuate pentru *Atlasul lingvistic român* este aşteptată, de aceea, cu un deosebit interes. Este necesar, de asemenea, să se intensifice munca de interpretare a materialului publicat pînă în prezent. Se va întregi, astfel, imaginea structurii dialectale a limbii române într-o anumită etapă a evoluţiei graiurilor, fapt care va permite compararea cu stadiul actual al graiurilor româneşti, aşa cum vor fi descrise în *Noul Atlas lingvistic român* (pe regiuni).

Valeriu Rusu

Octombrie 1965

Centrul de cercetări fonetice şi dialectale, Bucureşti, Calea Victoriei 194

[5] Toţi aceşti termeni sînt cuprinşi în *Chestionarul Noului Atlas lingvistic român*.

[6] Acest lucru a determinat colectivele care se ocupă cu elaborarea *Noului Atlas lingvistic român* să redacteze întrebările pentru întregul *Chestionar* al NALR.

LÉON WARNANT, *Dictionnaire de la prononciation française*, deuxième édition revue et corrigée, Editions Duculot, Gembloux, 1964, XLII+414 p.

Autorul consemnează pronunţarea franceză, după modelul parizienilor cultivaţi. Îşi propune să dea o lucrare practică, precisă şi, pe cît posibil completă, ceea ce putem constata că a reuşit. Nu ne vom mira de aceasta : lucrările similare sînt făcute adesea de pedagogi fără pregătire lingvistică, pe cînd L. Warnant este un lingvist care şi-a făcut probele.

Cuvintele sînt înşirate în ordinea alfabetică tradiţională, astfel încît să poată fi uşor găsite, iar transcrierea fonetică este cea obişnuită în practica internaţională. Găsim şi un tablou al echivalentelor fonetice în diverse limbi, nu numai în română, rusă etc., ci şi în idiomuri mai puţin cunoscute, ca araba sau hausa.

De obicei inventarele de acest soi consemnează numai pronunţarea obişnuită stilului pretenţios sau măcar oficial. Aici găsim observaţii şi asupra pronunţării familiare, de exemplu se notează că pronunţarea lui *ai* este *e* deschis în normele tradiţionale, dar în vorbirea curentă timbrul se închide. De asemenea, se notează că „legătura" a devenit mult mai rară în ultimele decenii. În sfîrşit, autorul ţine seamă de posibilităţile de greşeli în graiul străinilor, de exemplu atrage atenţia în mod special că *prier* nu trebuie pronunţat cu un *i* consoană după *i* vocalic, aşa cum se aude adesea şi la românii care vorbesc franţuzeşte.

Dicţionarul este deosebit de util pentru noi, căci cei mai mulţi români au, ca limbă internaţională, franceza şi o tradiţie mai veche la noi ne impune să o pronunţăm corect.

Autorul mai anunţă pentru un viitor apropiat un dicţionar de pronunţare a numelor proprii.

Al. Graur

Facultatea de limbă şi literatură română, Bucureşti, Str. Edg. Quinet 7

COROMINAS JOAN, *Breve Diccionario Etimológico de la Lengua Castellana*, Ed. Gredos, Madrid, 1961, 610 p. *

După cele patru volume ale monumentalului *Diccionario Crítico Etimológico de la Lengua Castellana* (Berna, 1954—1957), adresat specialiştilor şi considerat ca una dintre cele mai importante opere de lexicologie romanică, J. Corominas a publicat, în 1961, un *Breve Diccionario Etimológico de la Lengua Castellana*, destinat unui cerc mai larg de cititori (studenţilor, profesorilor, specialiştilor în alte limbi romanice sau neromanice, în general unui public cult), cărora urmăreşte să le dea o „informare scurtă şi clară asupra originii cuvintelor spaniole cunoscute în mod curent de oamenii de cultură" (Introducere, p. 7).

Concepută şi realizată ca „o versiune prescurtată şi renovată" a celei dintîi, ea nu este totuşi „o simplă copie rezumativă a articolelor din *Diccionario crítico*", ci o lucrare cu o structură oarecum nouă, cu numeroase şi esenţiale modificări. Folosind observaţiile critice făcute de dife-

* Versiunea spaniolă a recenziei a apărut în RRL X, 1965, 6, p. 633.

tiţi specialişti[1], precum şi laborioasele cercetări personale, întreprinse în cei zece ani care au trecut de la redactarea primei lucrări, Corominas aduce numeroase completări, rectificări şi date noi referitoare, mai ales, la înţelesul şi datarea cronologică a unui mare număr de cuvinte. Autorul dă, de asemenea, o serie întreagă de lămuriri, explicaţii şi puncte de vedere noi asupra originii unor cuvinte (v. lista cîtorva la p. 15 a introducerii), ori asupra unor probleme care, în ediţia anterioară, nu şi-au găsit o rezolvare definitivă sau satisfăcătoare. Mult mai numeroase sînt modificările care, de cele mai multe ori, se reduc la unele date de amănunt, mai mult sau mai puţin importante, sau la redactarea multor pasaje într-o formă mai clară şi mai accesibilă categoriilor de cititori cărora li se adresează. „În fond — conchide Corominas însuşi — nu a fost articol care să nu fie gîndit din nou, ca şi cum ar fi fost redactat pentru întîia oară". Privite în ansamblul lor, toate acestea fac din *Breve Diccionario* o operă utilă, uneori indispensabilă, chiar pentru specialişti.

Modificări esenţiale faţă de *Diccionario Critico*, prezintă *Breve Diccionario* şi prin materialul lexical pe care îl înregistrează. Cum e de aşteptat, acesta din urmă cuprinde un număr mai restrîns de cuvinte decît dicţionarul mare. Au fost excluse regionalismele, arhaismele (în afară de cele folosite în literatura secolului de aur sau de cele foarte cunoscute şi care contribuie la lămurirea etimologiei unui termen actual), termenii tehnici vechi sau prea specializaţi (au fost reţinuţi însă astfel de termeni din domeniul ştiinţelor biologice, fizice şi aplicate, care tind să fie cunoscuţi şi folosiţi din ce în ce mai des de oamenii de cultură şi chiar de publicul larg). În schimb, au fost introduse multe cuvinte uzuale care, în ediţia mare, figurau în supliment sau lipseau cu totul şi, de asemenea, o serie de nume etnice şi cuvinte provenite din nume proprii.

Breve Diccionario nu este, deci, un dicţionar al întregului lexic spaniol, cum este *Diccionario Critico*, ci unul al lexicului spaniol contemporan.

În înregistrarea, organizarea tehnică şi tratarea materialului lexical s-a menţinut, şi în noua versiune, sistemul „cuiburilor" de cuvinte, care a fost preferat celui alfabetic pentru că „arată existenţa familiilor de cuvinte şi corelaţiile dintre elementele componente ale lexicului castilian, adică tocmai ceea ce este esenţial într-un dicţionar etimologic pentru cititorul comun" (Introducere, p. 9).

În linii mari, structura internă a articolelor este aceeaşi ca şi în *Diccionario Critico* şi anume: cuvîntul-matcă (care, imprimat cu majuscule, formează şi titlul articolului), după care se indică data primei atestări (de obicei anul, uneori numai secolul), cu precizarea sensului (cînd prezintă interes pentru lămurirea etimologiei sau diferenţe faţă de cel de astăzi) şi etimonul (întotdeauna cînd este cunoscut ori i se pare sigur) sau numai explicaţii, referinţe şi discuţii asupra originii cuvîntului respectiv; urmează apoi, în partea finală, fiecare într-un alineat nou, derivatele şi compusele, despre care, în multe cazuri, se dau şi indicaţii etimologice, uneori chiar amănunţite.

Merită să fie subliniată bogăţia şi varietatea informaţiilor, explicaţiilor şi referinţelor etimologice pe care le conţin cele mai multe articole şi, îndeosebi, partea de contribuţie personală în care se analizează şi se discută, critic, cu numeroase observaţii şi puncte de vedere noi, etimologiile care i se par inacceptabile („excesiv de ipotetice"), incerte sau susceptibile de interpretări diferite faţă de cele ce s-au dat înainte.

Deşi mai reduse decît în *Diccionario Critico*, multe articole au rămas încă prea încărcate cu fapte şi amănunte, importante fără îndoială pentru erudiţi, dar care pot apărea prea de specialitate într-un dicţionar conceput să dea „o informare scurtă şi clară" unor cititori mai puţin orientaţi. Aceştia se vor descurca cu destulă greutate, mai ales în cazurile în care şi expunerea

---

[1] La lista recenziilor, indicată la p. 10 a introducerii noii versiuni, se poate adăuga acum articolul lui G. Giuglea şi Fl. Sădeanu, *Pe marginea unui dicţionar etimologic al limbii spaniole*, în RFRG VII, 1963, 1, p. 131—141.

nu este îndeajuns de clară (vezi, de exemplu : *horda*, despre care se spune la început că „viene del tártaro *urdu*...", iar la sfîrșit „del fr. *horde*" și *ipecacuana* „del port. *ipecacuanha*", apoi „por conducto del francés o del latin botánico" ; de asemenea *lapislázuli*, despre care s. v. *azul* citim că provine „del b. lat. *lapis lazuli*", apoi „del. it. *lapislazzuli*...." (s. v.).

Prea amănunțite par a fi și unele indicații sau explicații referitoare la originea cuvintelor în limbile din care ele au pătruns în spaniolă. Uneori este vorba numai de precizarea formelor originare (grecești pentru cuvintele spaniole provenite din latină, germanice pentru cele intrate din franceză etc.) ; alteori însă, informațiile sînt mai dezvoltate, căpătînd chiar caracterul unei discuții în care se urmărește și lămurirea etimonului lor, nu numai al cuvintelor spaniole provenite din ele (v. de ex. *encinta, espinaca, guadaña, lúa* etc.).

De altfel, însuși procedeului de a indica și originea mai îndepărtată a cuvintelor i se poate aduce obiecția, teoretic întemeiată, că din punct de vedere al limbii spaniole interesează în mod exclusiv etimologia cuvintelor ei. Se poate susține însă și că astfel de informații și lămuriri oferă adeseori indicații prețioase și sugestii interesante în vederea unei mai sigure și documentate explicații a originii și evoluției cuvintelor ori chiar a unor probleme speciale, cum este de exemplu, fizionomia lexicală a unei limbi[2].

Merită să fie subliniat de asemenea faptul că se face și în noua versiune o distincție netă între cuvintele moștenite și cele nemoștenite, distincție foarte importantă mai ales fiindcă delimitează — pentru prima dată într-un dicționar etimologic al limbii spaniole — cuvintele latinești moștenite de cele împrumutate sau intrate pe altă cale.

Deosebirea dintre unele și altele este marcată prin formule tehnice și caractere tipografice diferite. Etimonul cuvintelor moștenite este imprimat cu majuscule și precedat aproape întotdeauna de formula *del* (lat., c é l t i c o etc.), iar al celorlalte cu cursive și precedat, de obicei, de formula *tomado del* sau numai *del* (lat., cat., port. etc).

De fapt, în cuprinsul dicționarului întîlnim numeroase cazuri în care *tomado del* sau *del* sînt înlocuite de alte formule (deriv. *culto* sau *semiculto, descendiente, extraído, procede, sacado, abreviación, contracción, reducción, adaptado, copiado, calco, voz expresiva, imitativa, familiar, jergal, popular, internacional* etc.) și nu numai cînd e vorba de derivate, de compuse și de formații spaniole, ci și de cuvinte împrumutate ori chiar moștenite (vezi, de ex., *corzo, endeble, escarola, haya* etc.). Se întîlnesc apoi unele cazuri care par a fi abateri de la aceste indicații, aplicate de altfel cu destulă consecvență. Etimonul majorității derivatelor semiculte de origine latină este imprimat de obicei cu cursive (*caletre, emperador, fruto, gracia* etc.) ; sînt însă cîteva, considerate tot „derivate semiculte" și tot de origine latină, al căror etimon e imprimat cu majuscule (*aciago, domingo, enjundia, fiebre, joven* ș.a.). Sînt împrumutate sau moștenite ?

Foarte bogată și amănunțită este și terminologia cu ajutorul căreia se indică variantele — teritoriale, sociale și cronologice ale latinei — din care este moștenit sau împrumutat cuvîntul spaniol. Pentru cuvintele moștenite se folosesc termenii : *lat. arcáico, lat. vulgar, lat. clásico, lat. tardío, bajo lat., lat. hispánico, romance*[3] și, de cele mai multe ori, numai *latino* (prescurtat : *lat.*), fără nici un atribut, iar pentru cele împrumutate : *lat.* (uneori cu specificarea *tardío, bajo, bíblico, escolástico, moderno, moderno científico, botánico, farmacéutico* etc.). Varietatea aceasta de formule și termeni aduce o mai amănunțită și nuanțată precizare a etimologiilor, calitate esențială a unui dicționar etimologic. Pe baza lor se pot face unele prețioase delimitări nu numai

---

[2] Constatarea că în marea lor majoritate, cuvintele împrumutate de spaniolă din catalană, portugheză, occitană etc. sînt, la origine, latine, poate contribui la o mai reală și cuprinzătoare caracterizare a structurii lexicale a limbii spaniole din punctul de vedere al originii istorice a cuvintelor.

[3] Uneori și alte variante : *lat. arcáico y vulgar, lat. familiar, lat. imperial, lat. provincial, lat. vulgar hispánico, lat. tardío y vulgar, bajo lat. hispánico, bajo lat. antiguo, galolatino* etc.

între cuvintele moştenite şi nemoştenite, ci şi între diversele categorii din interiorul acestor două grupe (de exemplu, între cuvintele latineşti moştenite din lat. vg., lat. arhaică etc., sau între cuvintele latineşti împrumutate într-o epocă mai veche şi una mai recentă).

Ţinînd însă seama de categoriile de cititori cărora le este adresat dicţionarul, ar fi fost necesar ca, asupra conţinutului unor termeni mai puţin familiari pentru dînşii, să se dea unele lămuriri, cel puţin de felul celor date în „abreviaturas" despre „occitano", „languedociano" şi „provenzal" sau al celor din nota de la p. 14 despre „palabras de creación expresiva" şi „onomatopeyas". Ar fi fost util să se facă unele precizări chiar asupra termenului *latino*. Înţelesul acestuia pare a fi acela de „latină comună" — al cărui conţinut el însuşi ar trebui precizat — dar întrebuinţarea lui în anumite formulări poate da loc unor nedumeriri. În cazuri ca „ASCO, del lat. vg. *OSSICARE, deriv. del lat. ODI", „CAL, del lat. vg. CALS (lat. CALX)" ş.a. cititorul neavizat se poate întreba despre ce fel de „latino" e vorba? Nu e întotdeauna clar ce reprezintă nici *romance* folosit, de obicei, ca denumire a uneia dintre idiomurile care sînt astăzi continuatoarele limbii latine, echivalent deci cu „(limba) neolatină" (v., de ex., „*calabaza*..., común a los tres romances hispánicos", şi de asemenea, *barda, bastón, canciller, gritar* etc.). Uneori însă *romance* pare a denumi o anumită fază a limbii „romanice" iberice şi anume faza ei iniţială sau, poate, limba, încă latină, care se vorbea în perioada dinaintea formării limbii spaniole de către populaţiile în curs de romanizare ori romanizate („románicos") în opoziţie cu idiomurile germanice [4].

În scopul unei cît mai temeinice lămuriri şi susţineri a etimologiilor stabilite, propuse sau numai sugerate, se iau în considerare, şi în *Breve Diccionario*, numeroasele şi variatele corespondenţe lexicale cu celelalte limbi romanice (mai ales cu portugheza şi catalana) sau cu limbile cu care spaniola a avut vreo legătură oarecare (greaca, araba, idiomurile indigene din America etc.). Caracterul acesta comparativ conferă şi noii versiuni o deosebită valoare atît pentru hispanistică, cît şi pentru romanistică.

Dintre toate limbile romanice, exceptînd retoromana, care nu apare în tot cuprinsul dicţionarului în nici un fel, româna este cea mai puţin luată în considerare.

Referirile la limba română sînt într-adevăr puţine. Din cele 63, semnalate de *Diccionario Critico* [5], nu s-au mai păstrat, probabil din cauza structurii noii versiuni, decît 16; s-a renunţat la unele (*avezar-învăţa, ortiga-urzică, paladar-părat, rebosar-revărsa, silbar-şuiera* etc.) care nu sînt mai puţin semnificative şi mai puţin instructive decît cele menţinute. Sînt apoi cîteva apropieri care nu par convingătoare. E greu de presupus că, chiar dacă ar exista, rom. *mantică* „beurre de lait de brebis" are vreo legătură cu sp. *manteca* „untură, grăsime" şi mai ales că în română „ar putea să fie cuvînt importat din Spania" (de altfel, însăşi existenţa cuvîntului românesc este îndoielnică; a fost înregistrat numai de Cihac după o atestare suspectă; se pare că avem de-a face cu o lectură sau grafie greşită: *smîntînică*?). Tot aşa e greu de admis că rom. *fidea* (împrumutat din greceşte) ar fi pătruns în română din spaniolă (prin iudeospaniolă?). O indicaţie în acest sens s-ar fi putut da, mai degrabă, despre rom. *palavră*, împrumutat de română din turcă, unde a fost adus de evreii spanioli (vezi L. Şăineanu, *Influenţa orientală asupra limbii şi culturii române*, II, p. 281).

Există însă între cele două limbi alte numeroase asemănări şi concordanţe care s-ar fi putut semnala. Nu e vorba, desigur, de apropierile cu caracter general romanic, ci numai de acelea care pot contribui la lămurirea reciprocă a originii şi evoluţiei unor cuvinte, ori chiar unor probleme de lexicologie mai largi, cum este, de exemplu, aceea a ariilor laterale. Unele legături

---

[4] Vezi şi ce se spune despre „romance" în dicţionar sub ROMANO şi LADINO.

[5] Despre acestea, vezi articolul citat al lui G. Giuglea şi Fl. Sădeanu, în care corespondenţele dintre spaniolă şi română sînt analizate pe larg.

de acest fel se puteau face între sp. *agorar* — rom. *agura, ariete* — *arete, berza* — *varză, caballero* (pentru înţelesul de „andar caballero") — v. rom. *călariu, calostro* — *corastă, carmenar* — *cărmăna, colleja*—*curechi, coz*—*calce, cruento* (cu înţelesul de „însîngerat") — *crunt, escarmentar* (cu înţelesul de „a învăţa minte") — *scărmăna, ese* — *ins, estrado* (cu înţelesul de „culcuş, pat") — *strat, rostro* — *rost, polenta* — arom. *purintă, salamuera* — *moare, uva* — v. rom. şi arom. *auă* etc.

Adoptîndu-se sistemul „cuiburilor", tratarea în acelaşi articol a tuturor cuvintelor care, într-un fel sau altul, fac parte din aceeaşi familie, este justificată. Procedeul nu e aplicat însă cu consecvenţă. Corominas însuşi afirmă (Introducere, p. 9) că a tratat în articole separate acele cuvinte a căror legătură cu cuvintele-titlu i s-a părut că ar fi mai greu de sesizat de către un cititor fără pregătire de specialitate — şi dă ca exemple *envidia, vituperar* şi *seguro* (fără să indice cuvîntul-titlu sub care ar fi trebuit tratate). Tot separat şi, probabil, pentru acelaşi motiv, sînt tratate şi *abacero* (*haba*)[6], *acuarela* (*agua*), *bretón* (*brote*), *cadete*, (*caudillo*) *cortina* (*corte*), *engullir* (*gola*), *empezar* (*pieza*), *hermoso* (*forma*), *pilongo* (*pila*) etc.; de asemenea, o serie de dublete: *broza* — *brocha, colgar* — *colocar, cuesta* — *costa*.

Dar în situaţia aceasta se găsesc numeroase alte cuvinte, derivate şi compuse, mai ales, care însă sînt inserate în acelaşi articol cu cuvîntul-tip: *acuario, guadal, guachapear* (*agua*), *agenda* (*acto*), *caz* (*cauce*), *dominica* (*dueño*), *encuesta* (*adquirir*), *facsimil* (*hacer*), *infolio* (*hoja*), *inicuo* (*igual*), *invocar* (*voz*), *mozárabe* (*arabesco*), *pezuña* (*pie*), *salmuera* (*sal*) etc. Legătura fonetică sau semantică dintre acestea şi cuvintele-titlu pare cel puţin tot atît de greu de sesizat ca şi în cazurile tratate în articole separate.

În schimb, se tratează în acelaşi cuib unele cuvinte care, deşi omonime, sînt diferite atît ca origine cît şi ca înţeles: *arrimar, bogavante, merino, regular, tenca* reprezintă fiecare cîte două cuvinte independente; de asemenea, *hueca* este alt cuvînt decît *hueco, magdaleón* decît *magdalena, ostaga* decît *osta, ristre* decît *ristra* etc. (în alte situaţii de acest fel, fiecare cuvînt e tratat în articol separat: *pecho*, de exemplu, e tratat şi într-un articol aparte şi sub *pacto*; de asemenea *real*; *bote* e tratat în patru articole diferite, *casar, haz* şi *llama* în două etc.).

În lipsa unor indicaţii lămuritoare, greu se pot deduce şi criteriile după care compusele din două elemente distincte, reprezentate fiecare în spaniolă, sînt repartizate cînd la primul element, cînd la al doilea, cînd în articol separat. Aşa, de exemplu, *malagana* şi *malhojo* sînt inserate, ca compuse la *malo*, dar *malquerencia* şi *malsano* la *querer* şi *sano*, iar *malvado* în articol separat; *aquafuerte* şi *acueducto* la *agua, aguachirle* şi *aguaturma* la *sirle* şi *tormo*, iar *acebo* în articol aparte; de asemenea, *cabrahigo, excusabaraja, pezuña* etc. numai la primul element, nu şi — poate printr-o trimitere — la al doilea (în cîteva cazuri compusul e menţionat sub amîndouă elementele: *cariacontecido* şi la *cara* şi la *acontecer, detienebuey* şi la *tener* şi la *buey, multiforme* şi la *forma* şi la *mucho*; *lapislázuli* e tratat şi în articol aparte şi, ca compus, la *azul*).

Felul cum sînt înregistrate şi tratate derivatele şi compusele comportă şi alte observaţii, care decurg, în cea mai mare parte, din însăşi concepţia autorului despre ceea ce se înţelege obişnuit prin aceşti termeni. Corominas include în conceptul de *derivat* şi *compus*, în afară de formaţiile pe teren spaniol, şi aşa-zisele *pseudo-derivate* şi *pseudo-compuse*, cuvinte derivate sau compuse în limbile din care spaniola le-a moştenit sau împrumutat. Dar, din punctul de vedere al limbii spaniole, trebuie să se facă o distincţie clară între o categorie şi alta.

Concepţia aceasta despre derivate şi compuse se reflectă şi în organizarea şi prezentarea lor tehnică, în sensul că, în interiorul fiecărui paragraf în parte, acestea sînt înşirate unele după altele, în bloc, după criterii care nu sînt indicate (în introducere sau în altă parte) şi nici nu pot fi uşor deduse din dispoziţiunea tipografică, corpul de literă, punctuaţia folosită sau alte forme

---

[6] În paranteză se indică cuvîntul-matcă.

de organizare. Exceptînd derivatele culte, care sînt repartizate, nu cu consecvenţă însă, într-un paragraf de „cultismos" sau „cultos", nu se face deci o grupare după originea şi modul lor de formare şi, ca urmare, nici distincţia corespunzătoare între ele nu se poate face decît cu mare greutate. E adevărat că despre majoritatea derivatelor şi compuselor (din latină şi greacă mai ales) se dau suficiente indicaţii etimologice pentru ca, pe baza lor, cititorul să poată face singur o astfel de distincţie. Sînt însă şi destule altele despre care nu se dau indicaţii de acest fel, încît, cel puţin în asemenea cazuri, cititorul nespecialist, uneori chiar specialistul, cu greu va putea să-şi dea seama dacă un termen oarecare e derivat din cuvîntul spaniol sau din etimonul acestuia, el însuşi derivat în limba din care a pătruns în spaniolă, dacă e „cultism" etc. În orice caz, o grupare făcută chiar de autor ar fi dus la o mai sigură şi mai bine marcată distincţie între diferitele categorii de derivate şi compuse decît aceea pe care ar deduce-o fiecare cititor în parte. Caracteristice pentru ilustrarea celor de mai sus sînt articolele *año*, *cal*, *corazón*, *decente*, *correr*, *estar*, *pecho*, *poner*, *ver*, *verter*, *volver* şi aproape toate cele în care numărul cuvintelor care fac parte din aceeaşi familie e mai mare şi mai variat.

În directă legătură cu organizarea tehnică a articolelor se pune şi problema trimiterilor de la un articol la altul, care să indice sau numai să sugereze legăturile de tot felul dintre cuvinte. Într-un dicţionar etimologic care urmăreşte, aşa cum am văzut, şi stabilirea diverselor relaţii dintre elementele componente ale lexicului, un sistem de trimiteri, bine organizat şi aplicat cu consecvenţă, oferă o mai cuprinzătoare şi mai reală imagine asupra structurii, bogăţiei şi varietăţii vocabularului limbii respective.

În general, în *Breve Diccionario* se fac puţine trimiteri de acest fel şi, în majoritatea cazurilor, nici nu e vorba de trimiteri propriu-zise, ci de indicaţii care reies din cuprinsul explicaţiilor etimologice (ex. : *cadete-caudillo*, *costa-cuesta*, *escamondar-mondar*, *zamacueca-zampar* etc.). Îndeosebi lipsesc trimiterile în cazurile cuvintelor care, deşi fac parte din aceeaşi familie, sînt tratate separat. Apoi, de cele mai multe ori, legătura dintre cuvinte se indică într-un singur sens, de obicei de la derivat la cuvîntul-tip, nu şi invers (ex. : *abacero-haba*, *brocha-broza*, *charneca-sarnasarro*, *rebato-morabito*, *zarpacharro* şi foarte numeroase altele [7]).

Rezultă din constatările de mai sus că o mai sistematică organizare tehnică în special a paragrafelor consacrate derivatelor şi compuselor ar fi înlăturat cea mai serioasă obiecţie ce se poate aduce acestui excelent dicţionar, contribuind astfel şi la o mai rapidă şi uşoară consultare a lui.

Faţă de *Diccionario Critico*, *Breve Diccionario* inserează, după cum am spus, un mare număr de cuvinte provenite din nume proprii, spaniole şi străine. Unele, după cum se precizează sau se poate deduce din explicaţiile etimologice date, sînt formate în spaniolă (*babieca*, *balsa*, *bañón*, *celestina*, *cordobán*, *dompedro*, *donjuan*, *sambenito* etc.) ; altele sînt moştenite ori împrumutate, gata formate din altă limbă (*ábrego* < lat. *africus*, *arlechín* < it. *arlecchino*, *damajuana* < fr. *dame jeanne*, *sucatrino* < ar. *suqutrî* etc.) sau intrate ca termeni ştiinţifici de circulaţie internaţională (*culombio*, *daltonismo*, *galvánico* etc.).

Despre majoritatea termenilor proveniţi din nume proprii şi îndeosebi despre cei formaţi în spaniolă, se dau bogate şi variate informaţii şi explicaţii, oferindu-se astfel un foarte preţios material de studiu (vezi, în special, *flamenco*, *gresca*, *juanete*, *lepero*, *sabueso*, *salamandra*, *tarasca* etc.). Se întîlnesc în categoria apelativelor provenite din nume proprii străine destule cazuri în care indicaţiile etimologice sînt, numai din acest punct de vedere, prea vagi, încît, pe baza lor, cu greu se poate preciza sau deduce dacă transformarea numelui propriu în apelativ s-a

[7] Cazurile de trimiteri reciproce sînt rare (*abrevar-brebaje*, *constituir-prostituir*, *cecear-sesear*, *estofar-estufa*, *rebatoronda* etc.) ; mai des se întîlnesc în dublete (*forma-horma*, *fosa-huesa*, *haca-jaca* ş.a.), sînt însă şi aci excepţii (*colgar-colocar*, *cuesta-costa* etc.).

petrecut în limba spaniolă, în cea de origine sau în cea prin intermediul căreia a fost împrumutat. În situaţia aceasta se găsesc îndeosebi denumirile de diferite produse sau termenii tehnico-ştiinţifici purtînd numele unor inventatori şi descoperitori, al unor personalităţi ştiinţifice ori personaje literare, al unor localităţi, regiuni sau ţări etc. (*atlas, bártulos, bengala, bruselas, chestei, gitano, titán, valeriana, vitre* şi încă multe altele).

*

Constatările de mai sus sînt făcute de pe poziţia uneia din categoriile de cititori cărora *Breve Diccionario* le-a fost destinat în primul rînd. Ele se referă mai toate la structura şi organizarea tehnică a dicţionarului şi mai puţin la partea etimologică care formează, de fapt, contribuţia cea mai valoroasă şi a noii versiuni, aşezînd-o în rîndul celor mai importante opere de lexicologie romanică.

Iulie 1965

Tudora Şandru

Institutul de lingvistică, Bucureşti, Calea Victoriei 194

PIERRE GUIRAUD, *Le français populaire*, Paris, 1965, 117 p.

Autorul, cunoscut mai cu seamă pentru lucrările sale în domeniul statisticii lingvistice, este şi un asiduu colaborator al sectorului de lingvistică din populara colecţie „Que sais-je?" — breviar al cunoştinţelor actuale din toate domeniile de activitate — în cadrul căreia a semnat pînă în prezent peste zece titluri, din cele mai variate compartimente ale acestei discipline. „Le français populaire" este o lucrare modestă atît ca proporţii, cît şi ca obiective şi implicit şi sub raportul absolutei originalităţi de conţinut, dată fiind menirea ei de a familiariza „marele public" cu noţiuni fundamentale, asupra cărora există un consens cvasi-unanim şi care se sprijină pe fapte indiscutabile. Ea trebuie deci judecată în raport cu ceea ce îşi propune să fie. Cartea lui Guiraud răspunde în linii generale acestor cerinţe : ea se remarcă prin claritate, concizie, accesibilitate şi eleganţă în expunere, care compensează ariditatea materialului şi atrag pe nespecialist. Aceste însuşiri se îmbină cu o riguroasă ţinută ştiinţifică, înlesnită de faptul că cititorii francezi sînt iniţiaţi în problemele limbii graţie unei îndelungate tradiţii şi confirmă încă o dată calităţile autorului de inteligent interpret al cunoştinţelor de specialitate.

Succinta introducere îşi propune să definească noţiunea de „français populaire" raportînd-o la categoriile stabilite de J. Damourette şi E. Pichon cu privire la diferitele aspecte social-culturale şi geografice ale limbii franceze : „le français populaire a pour base l'usance de l'Ile-de-France et plus particulièrement de Paris" (p. 7) ; „nuance parisienne, alimentée aux sources des dîsances et des jargons populaires [...], notre francais populaire est une forme de ce que Damourette et Pichon appellent des parlures ou langue telle qu'elle est parlée par les gens d'un niveau social donné" (p. 8) ; „c'est cette parlure vulgaire, langue du peuple de Paris dans sa vie quotidienne, qui constitue l'objet du présent ouvrage" (p. 9).

Materialul de fapte este extras din lucrările lui H. Bauche („Le français populaire", 1920), H. Frei („La grammaire des fautes", 1929) şi A. V. Thomas („Dictionnaire des difficultés de la langue française", 1956). Spre deosebire de această din urmă lucrare, cartea lui Guiraud nu urmăreşte un scop practic şi nu derivă dintr-o concepţie normativă, autorul nefiind un purist, ca A. Sauvageot, de pildă. Situat pe poziţiile obiectivităţii ştiinţifice, P. Guiraud se

limitează să constate deosebirile dintre franceza populară şi limba literară, pe care încearcă să le explice, fără a se hazarda în pronosticuri asupra şanselor de generalizare a fenomenelor discutate — deşi compară totuşi adesea „le français populaire" cu ceea ce s-a numit „français avancé". Explicarea fenomenelor porneşte de la concepţia saussuriană asupra caracterului sistematic al structurilor lingvistice, depăşind astfel orientarea psihologizantă (dar tot funcţională) a predecesorilor. Pe această bază, autorul propune explicaţii noi pentru unele fenomene — de pildă pentru apariţia formelor *nous autres* şi *vous autres* — care extind şi la aceste persoane opoziţia existentă în restul paradigmei între formele accentuate şi cele neaccentuate ale pronumelui subiect.

Materialul este grupat în capitole nu după compartimentele gramaticii tradiţionale, ci pe probleme, fără a urma însă acelaşi criteriu, ceea ce dăunează într-o oarecare măsură unităţii lucrării, conferindu-i în schimb trăsături de eseu. Categorii similare de fenomene fac obiectul mai multor capitole, sau, dimpotrivă, unele cazuri, reductibile la tipuri mai generale, sînt tratate izolat. Capitolul I („Réduction analogique des formes irrégulières"), pe lîngă fapte de morfologie cuprinde şi fapte de vocabular (etimologii populare şi contaminări formale şi semantice la neologismele savante); capitolul II („Les lois du français et la structuration du système héréditaire") prezintă în fond aproape aceleaşi categorii de fapte (chiar dacă exemplele diferă), considerate ca manifestări ale legilor ce au guvernat evoluţia seculară a limbii franceze — pe cînd în primul capitol fenomenele erau subsumate unei tendinţe comune tuturor limbilor. Capitolul III („Norme et système") confruntă caracterele francezei populare cu norma tradiţională a francezei literare şi în acelaşi timp cu sistemul limbii franceze în ansamblu, ducînd la concluzia că abaterile cele mai semnificative de la normă nu sînt simple greşeli, ci rezultatul „presiunii sistemului". Capitolul IV („L'expressivité") urmăreşte această trăsătură dominantă a vorbirii populare şi deci nu se mai situează pe aceeaşi linie logică cu cele precedente ; exemplele sînt alese din domeniul semanticii şi al formării cuvintelor, nu şi din acela, mult mai relevant, al construcţiilor sintactice, cum ar fi fost de aşteptat (sintaxa francezei populare nu este de altfel studiată separat, în ceea ce are ea propriu, ci numai prin aceea că modificările paradigmatice şi semantice sînt deduse din contexte). În ultimul capitol („La prononciation") sînt expuse unele probleme de fonetică, din care se constată că în vorbirea populară diversele modificări nu afectează sistemul fonologic al limbii franceze, ci doar unele realizări concrete ale fonemelor ; pronunţarea este privită şi sub raportul expresivităţii, deoarece vorbirea populară se caracterizează, la diferite niveluri, prin diferite tipuri de „accent".

Dintre cele mai interesante fenomene ale francezei populare semnalăm : invariabilitatea adjectivului nume predicativ, înlocuirea conjunctivului prin indicativ, folosirea condiţionalului după *si*, extinderea auxiliarului *avoir* în dauna lui *être*, exprimarea negaţiei exclusiv prin *pas* crearea unei particule interogative *ti*, tendinţa spre o exprimare analitică a categoriilor gramaticale, numeroase confuzii de cuvinte, omiterea lui „*e* caduc" din rostire etc.

Surprind în această lucrare lipsa unui capitol de concluzii şi în genere (mai ales în comparaţie cu alte lucrări ale aceluiaşi autor, apărute în această colecţie) neglijarea aspectelor teoretice ale problemelor — mai instructive poate decît trecerea în revistă a unor fapte cunoscute prin oricare dintre nenumăratele lucrări de tipul „Ne dites pas ... mais dites ...". Nu toate „greşelile" incriminate în aceste îndreptare se explică prin „presiunea sistemului". Guiraud a operat o selecţie, însă în mod tacit, fără să pună în discuţie raportul dintre greşeală, abatere şi inovaţie. Nici conceptul de bază, acela de „français populaire", nu este suficient de riguros definit : noţiunea de „peuple de Paris" rămîne foarte vagă, iar „le français populaire" înseamnă oare exclusiv vorbirea *parizienilor* din „popor" ? În ce raporturi se află acest aspect al limbii franceze cu vorbirea din întreaga Ile-de-France şi cu diferitele varietăţi regionale dobîndite de limba franceză în cursul extinderii ei teritoriale şi al suprapunerii peste vechile dialecte ? În ce măsură

reprezintă această franceză populară tendinţele care guvernează limba franceză actuală în ansamblul ei, franceza „vie", din care deducem, printr-un proces de abstractizare, sistemul limbii franceze? Sînt întrebări care nu se nasc numai în mintea lingviştilor şi la care P. Guiraud nu şi-a propus să dea un răspuns. Nu este discutat nici caracterul istoric al categoriei de limbaj popular, deşi chiar pentru un interval de numai cîteva decenii (de cînd datează materialul folosit) autorul constată că o serie de foste abateri au şi fost adoptate de norma literară, devenind „corecte". În plus, limba „vorbită" este analizată în această lucrare pe baza unor izvoare scrise — şi acelea indirecte (beletristică, presă) în cea mai mare parte (cu excepţia acelor documente autentice de limbă pe care le reprezintă scrisorile unor persoane lipsite de cultură) — şi nu în urma unor anchete „pe viu", cum ar impune-o cerinţele actuale ale cercetării ştiinţifice.

Dacă autorul a socotit că astfel de probleme şi de exigenţe depăşeau ţelul acestei lucrări şi a optat pentru limitarea la o strictă comentare a faptelor concrete, rămîne nu mai puţin meritul cărţii de a le sugera într-o expunere de o supleţe dialectică, prin care invită la reflecţie.

Octombrie 1965

Ioana Vintilă

Institutul de lingvistică, Bucureşti, Calea Victoriei nr. 194

RAYMOND ARVEILLER, *Contribution à l'étude des termes de voyage en français (1505 — 1722)*, Paris, 1963, 569 p.

Lucrarea reprezintă teza de doctorat prezentată la Facultatea de litere şi ştiinţe umaniste de la Universitatea din Paris de către R. Arveiller.

Autorul cercetează, în cele peste 500 de pagini ale volumului, un bogat material lexical referitor la „termenii de relatare"[1] intraţi în limba franceză în secolele al XVI-lea şi al XVII-lea sau mai exact între anii 1505 şi 1722. Prin „termeni de relatare", R. Arveiller înţelege cuvintele specifice întîlnite în cărţile de călătorii: denumiri ale locuitorilor diverselor ţinuturi, nume de animale sau de plante exotice, termeni geografici şi marinăreşti.

Datele între care este cuprinsă cercetarea se referă, ca punct de plecare, la primul text francez cuprinzînd povestirea expediţiei căpitanului de Gonneville în Brazilia, 1505, iar ca punct terminus, la lucrarea lui Labat, publicată în 1722 cu titlul *Nouveau voyage aux Isles de l'Amérique*.

Prezentarea materialului cercetat este repartizată în următoarele capitole: prefaţă, bibliografie (deosebit de bogată, atît ca număr de pagini — 30, cît şi, mai ales, ca număr de lucrări parcurse — peste 500), discutarea alfabetică a cuvintelor reţinute, concluzii, principii de cercetare şi indice.

În economia lucrării, greutatea specifică o are — după cum era de aşteptat — partea consacrată terminologiei. Din parcurgerea celor peste 500 de lucrări însumînd mii de pagini vor fi fost extrase nenumărate cuvinte. Autorul a rezistat însă ispitei de a le înşira pe toate într-o listă de cuvinte şi a reţinut numai 234 de termeni, prin care a putut aduce date noi în cunoaşterea istoriei fiecărui termen, în parte.

Discutarea termenilor reţinuţi se face, de-a lungul a 480 de pagini, cu deosebită minuţiozitate, pentru a se pune în evidenţă, la fiecare, datele cele mai interesante în legătură cu prima

[1] „termes de relations".

atestare, cu originea — de multe ori multiplă —, cu adaptarea şi consolidarea în lexicul general al limbii franceze.

Din bibliografie, de altfel deosebit de bogată, lipseşte una dintre lucrările fundamentale pentru cunoaşterea terminologiei nautice. Ne referim la lucrarea *The lingua franca in the Levant*[2], publicată, în 1958, de Henry & Renée Kahane, de la Universitatea din Illinois şi Andreas Tietze, de la Universitatea din Istanbul. S-ar părea că lucrarea are un profil prea special deoarece cuprinde, îndeosebi, termeni turceşti din limbile italiană şi greacă, care au pătruns, însă, şi în limba franceză. În realitate, termenii intră în tema cărţii lui Arveiller, după cum se vede şi din faptul că unii dintre ei sînt chiar discutaţi. Printre lucrările folosite se află, de fapt, o lucrare similară, mai veche (1939) a lui B. E. Vidos, *Storia delle parole marinaresche italiane passate in francese*. Omisiunea pare să arate că autorul nu a avut „la zi" bibliografia, dacă — după cum se poate presupune — cartea amintită va fi apărut după prima redactare a tezei.

Lucrarea lui Raymond Arveiller interesează, sub aspect lexical, şi lingvistica românească deoarece mulţi dintre termenii discutaţi au intrat în vocabularul limbii române. Astfel, figurează în ultima lucrare lexicografică (DM) următoarele 68 de cuvinte : *acaju, albatros, ananas, antilopă, atol, auroră boreală, bambus, banane, bananier, beriberi, brahman, cacao, cafea, caiman, calambur, canibal, capoc, carnac, castă, caşmir, cedru, chimono, cocotier, coşenilă, creol, cuşcuş, firman, fregată, hamac, indigo, joncă, lamă, macac, manioc, marmeladă, metis, mimoză, muson, mulatru, nabab, narval, nesă, negus, orangutan, pachebot, pagodă, palenchin, pampa, paria, pepită, pinguin, pirogă, plantaţie, punci, rachetă, rafinărie, rajah, ricin, rupie, sanscrit, scorbut, sombrero, şacal, şocolată, tanc, uragan, vanilie, zebră.*

În lucrare, sînt discutaţi şi termeni, care nu apar în DM, deşi fac parte din fondul lexical al limbii române. Din această categorie semnalăm : *betel, casuar, cacatoes, copra, f(i)libustier, mangustă, naja, nandu, sargase, tifon, tucan, yog.*

Discutarea acestor cuvinte, prin amănuntele date în legătură cu atestarea sau cu originea lor, poate contribui la o mai bună cunoaştere a istoriei cuvîntului respectiv. Astfel pentru cel care stabileşte etimologiile acestor cuvinte este utilă confruntarea cu concluziile autorului, deoarece poate completa indicaţia provenienţei din franceză cu cea privitoare la limba originară. Deşi autorul nu foloseşte termenul de etimologie multiplă, ajunge deseori să recurgă la ea. În felul acesta se confirmă încă o dată justeţea tezei formulate de acad. Al. Graur în SCL I, 1950, 1, p. 22—23 (vezi şi *Studii de lingvistică generală*, Variantă nouă, Bucureşti, 1960, p. 67—77) şi J. Vendryes (BSL, LI, 1955, p. 1).

Alteori, cercetătorul român poate găsi sugestii în legătură cu completarea etimologiei româneşti. O asemenea situaţie o oferă cuvîntul *struţ* la care s-ar putea lua în consideraţie şi it. *struzzo* (cum rezultă de altfel şi din comentariul din TDRG). Pentru *ricin,* lucrările lexicografice (TDRG, DM), dau, la etimologie, numai lat. lit., deşi cuvîntul exista sub această formă, după cum arată Arveiller, încă din 1701 în limba franceză. În DM la cuvîntul *indigo* se dă fr. < sp., iar din cartea lui Arveiller rezultă că limba originară este portugheza. Pentru *negus,* DM nu dă limba din care a fost luat cuvîntul, deşi trebuie să fie tot franceza, din care provin — de altfel — cele mai multe cuvinte „exotice"[3].

Cuvîntul compus *pasărea-muscă* este tratat în DM în interiorul articolului *pasăre,* fără să se menţioneze că este o „traducere" după termenul francez, şi nu o formaţie românească cum s-ar putea crede.

---

[2] Vezi şi recenzia lui Marius Sala din SCL XII, 1961, 4, p. 609—617.

[3] I. Fischer ne informează că rom. *negus* a pătruns prin cărţile lui M. Tican-Rumano şi apoi s-a generalizat cu ocazia războiului din 1935 dintre Italia şi Abisinia.

Lucrarea este utilă nu numai sub aspectul materialului, ci şi din punctul de vedere al observaţiilor teoretice cuprinse în partea destinată discutării principiilor de cercetare. În acest sens se subliniază, pe bună dreptate, caracterul oarecum artificial al oricărei cercetări lexicale care se opreşte numai la un anumit aspect al vocabularului şi obligaţia de a lega continuu cuvintele din categoria studiată cu cele din lexicul general al limbii.

Preocupat să studieze termenii şi în ansamblu, pentru a încerca să stabilească legi relative la formarea vocabularului de călătorii, autorul ajunge — în cele din urmă — să subscrie la valabilitatea afirmaţiei că fiecare cuvînt îşi are propria sa istorie.

În limba română, lexicul însemnărilor de călătorie nu a fost cuprins încă într-o lucrare de ansamblu [4]. Din compararea studiilor privitoare la limba română cu studiul lui R. Arveiller se poate constata că nici unul din termenii discutaţi în lucrarea recenzată nu se află printre cuvintele pătrunse în limba română în perioada cuprinsă între sfîrşitul secolului al XVIII-lea şi primele decenii din secolul al XIX-lea. În schimb, o treime din termenii discutaţi în lucrarea lui Arveiller face parte din lexicul limbii române moderne.

Dacă ţinem seama că pentru limba franceză perioada de pătrundere a termenilor de relatare este cuprinsă între 1505—1722 (adică pînă la începutul secolului al XVIII-lea), iar pentru limba română, între sfîrşitul secolului al XVIII-lea şi începutul secolului al XIX-lea, rezultă, pe de o parte, data tîrzie a pătrunderii acestora în limba română, iar pe de altă parte, rapiditatea modernizării limbii române (şi sub aspectul termenilor de relaţie) după primele decenii ale secolului al XIX-lea.

Observaţia particulară sugerată de comparaţia cu lucrarea lui R. Arveiller are perspectiva de a fi generalizată pentru ansamblul procesului de modernizare a limbii române. Cercetarea lexicului tuturor notelor de călătorie din limba română, raportat la lexicul general, ar constitui un aport util la cunoaşterea tezaurului lexical al limbii noastre.

Lucrarea lui Raymond Arveiller se impune, deci, nu numai ca o contribuţie valoroasă la cunoaşterea vocabularului limbii franceze, ci şi ca o sursă bogată de sugestii pentru lucrări similare în limba română.

August 1965

Aurel Nicolescu

Institutul de lingvistică, Bucureşti,
Calea Victoriei 194

NICHOLAS POPPE, *Tatar manual*, Indiana University Publications Uralic and Altaic Series, Bloomington şi Haga, 1963, 271.

Lucrarea de faţă face parte dintr-o serie de studii uralice şi altaice, publicate de către Universitatea din Indiana (S.U.A.). Formată în cea mai mare parte din lucrări cu caracter lingvistic — gramatici, manuale şi antologii de texte, privitoare nu numai la limbi cu tradiţii lingvistice (finlandeza, maghiara, turca etc.) ci şi la limbi mai puţin cunoscute din Asia şi partea

[4] Pot fi amintite numai lucrări destinate anumitor aspecte : Mirela Teodorescu, *Neologismele în primele relaţii de călătorie româneşti*, în LR XIII, 1964, 6, p. 587—604 ; Werner Draeger, *Bemerkungen zu den Ländernamen in den Schriften Constantin (Dinicu) Golescu*, în „Omagiu Iordan", p. 255—264 ; Aurel Nicolescu, *Observaţii asupra neologismelor din Însemnare a călătoriei mele de Dinicu Golescu*, în „Contribuţii la istoria limbii române literare în secolul al XIX-lea", vol. II, 1956, p. 5—53.

răsăriteană a U.R.S.S. (iacută, buriată, dagură, ciuvaşă, ceremisă etc.), această serie reprezintă un interes deosebit pentru cercetătorul de specialitate. Cîteva studii sînt consacrate unor probleme de etnografie şi sociologie a popoarelor care vorbesc aceste limbi („Peoples of Central Asia" de Lawrence Krader, „Aspects of Altaic Civilization" editată de Denis Sinor, „Social Organization of the Mongol-Turkic Pastoral Nomads" de Lawrence Krader). Pot fi semnalate şi cîteva antologii literare („Turkish Literary Reader" de Andreas Tietze, „Korean Folklore Reader" de David L. Olmsted).

Destinată a fi un manual al limbii tătarilor de pe Volga (limba vorbită în RSSA Tătară), lucrarea lui Nicholas Poppe este formată din trei părţi : o gramatică descriptivă, o culegere de texte şi un glosar.

Prima parte, gramatica descriptivă, este concepută după planul şi metoda „Gramaticii ungare" de Robert A. Hall, Journal of the Linguistic Society of America, Language Monograph No. 21, 1944, fără a se diminua caracterul original al acestei lucrări. Ea cuprinde o schiţă a sistemului fonologic al normei literare a limbii tătare de pe Volga, precum şi o prezentare a grafiei tătare bazată pe alfabetul rus. În continuare se dă o descriere amănunţită a flexiunii, a claselor formale şi funcţionale (părţile de vorbire), a formării cuvintelor, a structurii sintagmatice şi a structurii propoziţiei.

Partea a doua cuprinde un număr de texte tătare originale, majoritatea extrase din manualele şcolare ale claselor a VIII-a şi a IX-a. Ele conţin fragmente din lucrări care aparţin literaturii vechi, pasaje din operele clasicilor contemporani, biografii ale scriitorilor, articole din presă, poezii.

Ar fi fost indicat ca aceste texte să fie transcrise fonetic şi să fie traduse în limba engleză, pentru a uşura în felul acesta înţelegerea lor.

Textele sînt urmate de un mic glosar tătar-englez, care conţine aproximativ patru mii de cuvinte. Desigur, el nu epuizează tot vocabularul tătar, ci se referă cu precădere la textele precedente.

Fără îndoială, lucrarea lui Nicholas Poppe nu este numai un manual de învăţare a limbii tătare, ci o lucrare care prezintă o mare importanţă pentru turcologi şi justifică pe deplin interesul stîrnit de apariţia ei în cadrul cercetărilor de specialitate.

Iulie 1965

Cornelia Călin

Institutul de lingvistică, Bucureşti, Calea Victoriei 194

9 – c. 3013

ALF SOMMERFELT

(1892—1965)

La 12 octombrie 1965 a încetat din viață, în urma unui accident de automobil, lingvistul norvegian Alf Sommerfelt, secretarul general al Comitetului internațional permanent al lingviștilor. Lingvistica contemporană pierde astfel pe un reprezentant distins al ei, la o vîrstă cînd acesta se afla încă departe de sfîrșitul firesc și inevitabil al neobositei sale cariere.

Născut la Trondheim în 1892, Alf Sommerfelt urmează cursurile universitare în țară, la Oslo, apoi peste hotare în Franța (Paris și Montpellier), Irlanda (Dublin) și Italia. Este atras de la început de celtologie, domeniu în care va da mai tîrziu lucrări fundamentale. Paralel cu aceasta, studiază lingvistica indo-europeană și, mai ales, lingvistica generală. În 1918 devine profesor la universitatea din Oslo, unde predă disciplinele lingvistice amintite mai sus, și sociologia.

Elev al lui Meillet, Alf Sommerfelt a dovedit întotdeauna în operele sale un atașament profund și constant față de principiile școlii lingvistice franceze, cunoscută sub numele de „curentul sociologic". Începînd cu volumul *La langue et la société*, apărut în 1938 și sfîrșind cu unul din ultimele articole publicate de Alf Sommerfelt (*Structures linguistiques et structures des groupes sociaux*, în *Diogène*, 51, 1965), problema raportului între limbă și societate ocupă neîntrerupt un loc central în preocupările sale.

Tradiționalist cu o formație solidă, Alf Sommerfelt a îmbinat în cercetările sale atît punctul de vedere diacronic cît și cel sincronic, aceasta fiind o altă trăsătură caracteristică a operei sale lingvistice. Astfel, culegerea de articole publicată recent la editura Mouton este intitulată semnificativ : *Diachronic and Synchronic Aspects of Language*.

Studiile lui Alf Sommerfelt închinate unor probleme specifice de celtologie sau gramatică comparată indo-europeană se disting printr-o mare precizie a faptelor și printr-o tratare concisă și sobră, iar articolele teoretice aduc întotdeauna ceva nou, sub o formă originală. Concluziile

sale privind schimbările fonetice au fost folosite de toți cei care au tratat în continuare acest subiect. Pe lîngă domeniile amintite, A. Sommerfelt a abordat și studiul unor limbi mai puțin cunoscute, cum sînt cele caucaziene și australiene (aranta).

Afirmîndu-se ca o personalitate marcantă a lingvisticii contemporane, Alf Sommerfelt a fost ales președinte al celui de-al VIII-lea Congres al lingviștilor (Oslo, 1958), secretar general al CIPL și membru al mai multor societăți savante din Paris, Oslo, New-York, Dublin, Oxford, Calcutta, Glasgow etc. A condus, de asemenea, pe lîngă elaborarea Enciclopediei norvegiene (1930, 1954—1960) și a dicționarului *Norsk Rikmålsordbok* (1930—1957), numeroase publicații (*Lochlann*, *Trends in Modern Linguistics*, *Trends in European and American Linguistics* etc.).

Semnalăm aici mai jos cîteva dintre articolele cele mai importante ale lui Alf Sommerfelt :

Cause et tendance dans l'évolution morphologique (1921) ; *Sur l'importance générale de la syllabe* (1922) ; *Sur le système consonantique du celtique* (1925) ; *Loi phonétique* (1928) ; *Sur la nature du phonème* (1928) ; *Sur la propagation des changements phonétiques* (1930) ; *La Linguistique : science sociologique* (1932) ; *Questions of Phonological Evolution in Old Scandinavian* (1932) ; *Points de vue diachronique, synchronique et panchronique en linguistique générale* (1937) ; *Sur la notion de sujet en géorgien* (1937) ; *Language, Society and Culture* (1954) ; *Norwegian Languages* (1957) ; *Some Notes on the Influence of Latin on the Insular Celtic Languages* (1957) ; *Some Remarks on the Problem of the Original Indo-European Habitat* (1958) ; *The French School of Linguistics* (1961).

Moartea prematură a lui Alf Sommerfelt privează știința limbii de un mare specialist, a cărui gîndire originală nu a rupt niciodată limba de celelalte valori umane, raportîndu-le pe toate, în ultimă instanță, la mediul social.

Laurențiu Theban

Revista publică studii şi cercetări din domeniul lingvisticii (în special din acela al lingvisticii româneşti), precum şi recenzii la lucrări din acelaşi domeniu.

NOTĂ CĂTRE AUTORI

Autorii sînt rugaţi să înainteze articolele, notele şi recenziile dactilografiate la două rînduri. Tabelele vor fi dactilografiate pe pagini separate, iar diagramele vor fi executate în tuş, pe hîrtie de calc. Tabelele şi ilustraţiile vor fi numerotate cu cifre arabe. Figurile din planşe vor fi numerotate în continuarea celor din text. Se va evita repetarea aceloraşi date în text, tabele şi grafice. Explicaţia figurilor va fi dactilografiată pe pagină separată.

La *prezentarea manuscriselor* autorii sînt rugaţi să respecte următoarele

NORME :

Numele autorului se plasează imediat după titlu. Ex :

STRUCTURA GRAMATICALĂ
A LIMBII ROMÂNE

de IORGU IORDAN

Recenziile şi notele bibliografice vor fi semnate pe ultima pagină.

Fiecare articol *va fi datat* şi va purta semnătura autorului cu „bun de cules". Pe ultima pagină a articolului se va indica instituţia cu adresa unde lucrează autorul.

Numele proprii străine din limbi scrise cu alfabet nelatin se transliterează.

Între paranteze rotunde se folosesc paranteze drepte, iar între paranteze drepte se folosesc paranteze rotunde. Dacă în interiorul unui citat sînt necesare alte ghilimele, se recurge la ('. . . '). Dacă autorul introduce în cursul unui citat o observaţie proprie, aceasta se va pune între paranteze drepte [ ].

Indicarea notelor de subsol se face punînd un număr (exponent) după cuvîntul sau fraza la care se referă, fără paranteză sau punct. Dacă numărul se află în vecinătatea unui semn de punctuaţie, numărul precede semnul.

Indicaţiile bibliografice din cursul articolului vor fi puse în josul paginii, numerotîndu-se în continuare, nu pe fiecare pagină separat. Citarea unei opere pentru prima dată în cursul articolului se face în felu următor :

Pentru volume :

a) autorul (urmat de virgulă) ; *b*) titlul lucrării (subliniat) ; c) tomul sau volumul (eventual partea sau capitolul în cifre romane) ; *d*) ediţia (în cifre arabe) ; *e*) locul de apariţie (oraşul, în româneşte la articolele în limbi străine) ; f) anul apariţiei (*nu se pune editura* ;) *g*) pagina. Ex. : 1 Al. Graur, *Etimologii româneşti*, Bucureşti, 1963, p. 84.

Pentru articole din reviste :

a) autorul (urmat de virgulă) ; *b*) titlul articolului (subliniat) ; *c*) titlul revistei (între ghilimele ; dacă există siglă, aceasta se dă nesubliniată ; iniţialele nu se despart prin punct) ; *d*) numerotaţia (anul, volumul, nr.) ; *e*) pagina. Ex. : Al. Rosetti, *Consideraţii asupra foneticii şi fonologiei limbii române în secolul al XVI-lea*, SCL XV, 1964, 2, p. 129. E. Petrovici, *Repartiţia geografică a toponimicelor pe teritoriul României*, în „Romanoslavica", IX, 1963, p. 8.

Dacă o operă e citată de mai multe ori, după prima menţionare se repetă numele autorului urmat, după virgulă, de *op. cit.* subliniat, apoi pagina. Dacă pagina e aceeaşi cu cea menţionată prima dată, după numele autorului se va menţiona *loc. cit.* Ex. : Rosetti, *loc. cit.*

În cursul notelor şi a textului se poate pune abrevierea *cit.* între virgule, după numele autorului, ca abrevierea unui titlu care se repetă după alt titlu al aceluiaşi autor.

Se vor evita abrevierile neclare.

Siglele nou introduse trebuie date complet şi explicate la sfîrşitul articolului.

Secolele se indică cu cifre romane însoţite de cuvîntul „secol" scris în întregime. Ex. : în secolul al XV-lea. . .

Corecturile se înapoiază redacţiei în maximum 24 ore. Se vor evita corectări care modifică textul iniţial. Dacă autorul găseşte *absolut necesară* adăugarea unor fraze sau cuvinte, aceasta se va face numai în corectura I, costul efectuării lor scăzîndu-se din drepturile de autor.

Autorii au dreptul la un număr de 50 de extrase gratuit.

Responsabilitatea asupra conţinutului articolelor revine în exclusivitate autorilor.

Corespondenţa privind manuscrisele, schimbul de publicaţii etc. se va trimite pe adresa comitetului de redacţie, Calea Victoriei nr. 194, Bucureşti.

LUCRĂRI APĂRUTE
ÎN EDITURA ACADEMIEI REPUBLICII SOCIALISTE ROMÂNIA

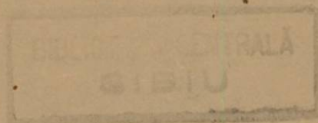
* * * **Istoria limbii române**, vol. I, **Limba latină**, 1965, 439 p., 28 lei.
* * * **Atlasul lingvistic român**, seria nouă, vol. IV, 1965, hărțile de la 910 la 1236, 103 lei.
Sub red. acad. IORGU IORDAN, **Crestomație romanică**, vol. I, 1962, 884, p. +25 pl., 35,40 lei ; vol. II, 1965, 1213 p., 45 lei.
* * * **Dicționarul limbii române (DRL)**, seria nouă, fasc. 0, CXXXVI p., 10,50 lei ; fasc. 1, M-Mandră[1], 1–80 p., 5,25 lei, fasc. 2, Mandră[2] – Mascat[1], 81–160 p., 6,75 lei.
* * * **Îndreptar ortografic, ortoepic și de punctuație**, 1965, 6,50 lei.
P. P. PANAITESCU, **Începuturile și biruința scrisului în limba română**, 1965, 231 pl., 10 lei.
* * * **Gramatica limbii române**, ed. a II-a revăzută și adăugită, 2 vol., 1963, 44,50 lei.
N. A. CONSTANTINESCU, **Dicționar onomastic românesc**, 1963, 470 p., 29 lei.
IORGU IORDAN, **Toponimia românească**, 1965, 528 p. +1 pl., 34 lei.
TACHE PAPAHAGI, **Dicționarul dialectului aromân general și etimologic (Dictionnaire aroumain (Macédo-Roumain) général et étymologique)**, 1963, 1264 p. +36 fotografii originale, 1 schiță și 1 hartă, 72,60 lei.
AL. GRAUR, **Etimologii românești**, 1963, 94 p., 5,15 lei.

LIMBA ROMÂNĂ
STUDII ȘI CERCETĂRI LINGVISTICE
REVUE ROUMAINE DE LINGUISTIQUE
CERCETĂRI DE LINGVISTICĂ – CLUJ
ANUAR DE LINGVISTICĂ ȘI ISTORIE LITERARĂ – IAȘI
REVISTA DE ETNOGRAFIE ȘI FOLCLOR
REVISTA DE ISTORIE ȘI TEORIE LITERARĂ
STUDII CLASICE
NYELV-ÉS IRODALOMTUDOMÁNYI KÖZLEMÉNYEK
FORSCHUNGEN ZUR FOLKS- UND LANDESKUNDE

SCL, AN XVII, NR. 2, P. 129—260, BUCUREȘTI, 1966

I. P. „Informația" – c. 3013 | 43830 | Lei 12.–

STUDII ȘI CERCETĂRI LINGVISTICE

3

ANUL XVII

1966

EDITURA ACADEMIEI REPUBLICII SOCIALISTE ROMÂNIA

În țară abonamentele se primesc la oficiile poștale, factorii poștali și difuzorii de presă din întreprinderi și instituții.

Comenzile de abonamente din străinătate se primesc la CARTIMEX, București, Căsuța poștală 134—135 sau la reprezentanții săi din străinătate.

Manuscrisele, cărțile și revistele pentru schimb, precum și orice corespondență se vor trimite la comitetul de redacție al revistei „Studii și cercetări lingvistice".

Apare de 6 ori pe an.

Adresa redacției:
BUCUREȘTI, Raionul 30 Decembrie,
Str. I. C. Frimu nr. 22
Telefon: 11.48.38

STUDII ȘI CERCETĂRI LINGVISTICE

Anul XVII, nr. 3 1966

SUMAR

SCL, An XVII, nr. 3, p. 261–376, București, 1966

DURATA VOCALELOR ȘI PERCEPEREA ACCENTULUI ÎN LIMBA ROMÂNĂ

DE

ANDREI AVRAM

În numeroase studii de fonetică experimentală apărute în ultimii ani s-a ajuns la concluzia că problema corelatelor fizice ale contrastelor de accent este mult mai complicată decît lăsa să se înțeleagă concepția „clasică", conform căreia, de exemplu, deosebirea dintre cele două silabe ale cuvîntului *mama* constă, pur și simplu, în faptul că prima silabă este mai intensă decît cea de a doua. E adevărat că s-a recunoscut, de mult, existența, în cazuri de acest fel, și a unor deosebiri de altă natură (în primul rînd, în ce privește durata : o silabă accentuată are, în general, o durată mai mare decît o silabă neaccentuată cu aceeași structură fonetică). Totuși, abia cercetările recente au dus la constatarea că distincția dintre accentuat și neaccentuat (în planul audiției) se bazează pe un complex de factori de importanță diferită, printre care intensitatea fizică nu joacă, neapărat, rolul principal, chiar în limbi considerate ca avînd un accent „de intensitate". S-a afirmat, de exemplu, că „accentul polonez este melodic sau tonal" [1]. Cu privire la limba engleză — mai amănunțit studiată din punctul de vedere care ne interesează aici — o serie de cercetători sînt de acord în a susține că nu intensitatea este factorul principal în perceperea accentului (s-a arătat că un rol important joacă, printre altele, înălțimea tonului fundamental și durata) [2].

---

[1] Wiktor Jassem, *The Phonology of Polish Stress*, în „Word", XV, 1959, 2, p. 269 : „Polish stress is melodic or tonal... relations in pitch are relevant for stress in Polish, relations in duration and intensity being incidental".

[2] D. B. Fry, *Duration and Intensity as Physical Correlates of Linguistic Stress*, în „Journal of the Acoustical Society of America" (= JASA), XXVII, 1955, 4, p. 765–768, a ajuns la concluzia că durata este mai importantă decît intensitatea (rolul duratei, al intensității și al înălțimii a fost studiat, pe larg, de același cercetător, în *Experiments in the Percep-*

Încercînd să aducem o contribuție la rezolvarea problemei corelatelor acustice ale accentului în limba română, ne-am propus, în cercetarea de față, un obiectiv limitat : să stabilim dacă și în ce măsură durata poate servi ca „suport" fizic al accentului independent de deosebirile de altă natură existente între silabele unui cuvînt sau în absența unor asemenea deosebiri.

Materialul utilizat a constat din șase perechi de cuvinte sau forme ale aceluiași cuvînt (două bisilabice, trei trisilabice și o pereche constituită din forme de patru silabe) ; între termenii acestor perechi există următoarele deosebiri în ce privește locul accentului : oxiton — paroxiton *(datá — dáta, notá — nóta, apucă — apúcă)*, oxiton — proparoxiton *(scuturắ — scútură, felicitắ — felícită)*, paroxiton — proparoxiton *(repéde — répede)*.

Subiectului (un bărbat) care a pronunțat cuvintele enumerate i s-a dat o listă cuprinzînd cele 12 fraze reproduse mai jos [3] și i s-a cerut să pronunțe, din fiecare frază, numai cuvîntul de la sfîrșit (subliniat) :

Se repezi și mă *apucă.*
Luă haina și o *scutură.*
Acest fenomen se poate *data.*
Fiecare vorbă o *nota.*
El a venit mai *repede.*
Se grăbi și mă *felicită.*
Acuma vine și te *apucă.*
Dacă pui mîna, te *scutură.*
Nu cunoaște *data.*
I-a scăzut *nota.*
Cîteodată mă *repede.*
Astăzi nimeni nu mă *felicită.*

Fiecare cuvînt pronunțat a fost înregistrat, simultan, pe bandă de magnetofon și pe discul magnetic al spectrografului (după obținerea spectrogramei respective, s-a trecut la înregistrarea cuvîntului următor). S-a făcut o copie după banda de magnetofon, iar, apoi, folosind cele două benzi identice, s-a efectuat modificarea duratei vocalelor [4]. Cuvintele modificate

tion of Stress, în „Language and Speech", I, 1958, 2, p. 126—152). „The fundamental frequency seems most relevant" — afirmă Philip Lieberman (*Some Acoustic Correlates of Word Stress in American English*, în JASA, XXXII, 1960, 4, p. 453) ; mai categorici, alți autori susțin — pe baza unor experiențe cu cuvinte din limba engleză — că „in so called dynamic stress intensity cannot be considered as a factor, regardless whether this is taken in an acoustic or in an articulatory sense" (H. Mol and E. M. Uhlenbeck, *The Linguistic Relevance of Intensity in Stress*, în „Lingua", V, 1955—1956, 2, p. 205).

[3] Le înșirăm în ordinea în care au figurat pe listă.

[4] Scurtarea sau lungirea vocalelor (accentuate și neaccentuate) s-a făcut cu ajutorul aparatului numit filmofon (vezi, pentru descrierea lui, Valeriu Șuteu și Gheorghe Abălașei, *Noi mijloace de cercetare în fonetica experimentală*, în „Studii și cercetări lingvistice", X, 1959, 3, p. 449—455).

în felul descris mai jos au fost înregistrate pe o altă bandă de magnetofon, care a servit testului auditiv (au participat 10 persoane).

În afara perechilor de cuvinte enumerate mai sus, am înregistrat pe bandă de magnetofon succesiunea de silabe *pa-pa-pa*..., pronunţate de subiect pe acelaşi ton şi cu aceeaşi intensitate. Două silabe din acest şir (practic identice, după cum a rezultat din controlul făcut cu ajutorul spectrografului) au fost menţinute pe bandă, iar silabele precedente şi cele următoare au fost şterse; în acest fel, s-a obţinut cuvîntul *papa* (cu cele două silabe accentuate la fel de puternic şi avînd aceeaşi durată şi înălţime); acesta a servit la efectuarea experienţelor propriu-zise.

Pe banda de magnetofon audiată de cele 10 subiecte au fost înregistrate şi cuvintele „normale" (adică aşa cum au fost pronunţate), şi cuvintele în care durata vocalei accentuate a fost micşorată sau durata vocalei neaccentuate a fost mărită; de asemenea, a fost înregistrat *papa*, cu două silabe identice, şi *papa*, cu primul [*a*] lungit sau scurtat. Cuvintele au fost înregistrate într-o ordine întîmplătoare, iar unele dintre ele s-au repetat.

Subiectelor care au audiat banda li s-a dat cîte o listă a formelor scrise corespunzătoare cuvintelor studiate şi li s-a cerut să pună semnul ′ pe litera care li se pare că notează vocala accentuată (sau mai puternic accentuată) din cuvîntul auzit; s-a cerut, de asemenea, fiecărui subiect ca, în cazul cînd i se pare că toate silabele unui cuvînt sînt identice din punctul de vedere al accentului, să nu pună nici un semn, iar atunci cînd, în cuvintele de trei silabe, aude două silabe accentuate la fel, să pună accentul grafic pe amîndouă vocalele respective.

La transpunerea de la filmofon pe banda unui magnetofon obişnuit, fiecare formă a fost înregistrată de trei ori; în timpul audierii, la cererea subiectului, unele cuvinte au fost reproduse de mai multe ori. Am notat, cînd a fost cazul, comentariile subiectelor cu privire la cuvintele auzite.

Dintre cele 10 persoane (6 bărbaţi şi 4 femei) care au audiat cuvintele înregistrate 4 sînt deprinse să transcrie fonetic texte de pe bandă de magnetofon; în total, 8 subiecte au fost persoane cu pregătire lingvistică.

Prezentăm, mai întîi, rezultatele privitoare la perechile de cuvinte *datá—dáta* şi *notá—nóta* (în cazul că percepe o deosebire de accentuare între silabele acestor cuvinte, subiectul nu are de făcut decît „alegerea" cea mai simplă, între două posibilităţi). Cifrele de mai jos indică : a) cu cît s-a mărit sau s-a micşorat durata vocalei din cuvîntul originar (în procente : cu 25%, 50% etc. din durata vocalei „normale"); b) numărul subiectelor care au perceput accentul pe aceeaşi silabă ca în cuvîntul pronunţat normal, deci nu au sesizat nici o modificare (cifrele din rîndurile precedate de semnul —); c) numărul subiectelor care au auzit un accent la fel de puternic pe amîndouă silabele (semnul 0); d) numărul subiectelor care au perceput accentul pe silaba care în cuvîntul normal era neaccentuată (semnul +). Linia — arată că nu a fost efectuată experienţa menţionată în coloana respectivă.

Iată cifrele obţinute :

		Lungirea vocalei neaccentuate				Scurtarea vocalei accentuate		
		25	*50*	*75*	*100%*	*25*	*50*	*75%*
datá	—	—	10	9	9	10	8	9
	θ	—	0	1	1	0	2	1
	+	—	0	0	0	0	0	0*
dáta	—	—	—	—	—	10	10	—
	θ	—	—	—	—	0	0	—
	+	—	—	—	—	0	0	—
notá	—	—	9	10	—	10	9	8
	θ	—	1	0	—	0	0	1
	+	—	0	0**	—	0	1	1
nóta	—	10	8	9	9	—	—	10
	θ	0	2	1	1	—	—	0
	+	0	0	0	0	—	—	0

* Pentru aceeaşi formă înregistrată a doua oară (în altă parte a benzii de magnetofon), am obţinut răspunsul *datá*, de la subiectul care auzise prima oară *dáta*.

** La a doua audiere a aceleiaşi forme am obţinut un răspuns *nótá*.

Rezultatele experienţelor făcute cu celelalte cuvinte sînt expuse în rîndurile care urmează (nu am crezut necesar să le prezentăm sub formă de tablou, dat fiind că, pe de o parte, la unele perechi de cuvinte am făcut mai puţine modificări, iar, pe de altă parte, în mai multe cazuri toate subiectele au dat acelaşi răspuns).

Cuvîntul *apucá* a fost perceput ca atare (oxiton) de toate cele 10 subiecte şi după ce s-a mărit durata lui [*u*] cu 25, 50, 75 şi 100% sau s-a redus durata lui [*ă*] cu 25, 50, 75%.

Mărirea duratei lui [*ă*] din *apúcă* cu 50% nu a antrenat nici o schimbare în ce priveşte perceperea locului accentului. Scurtînd durata lui [*u*] cu 75%, am obţinut următoarele răspunsuri : *apucá* 1, *apúcă* 1, *ápcă* 1, *apcá* 7. Prin urmare, în majoritatea cazurilor [*u*] nu a fost auzit [5].

La *scuturá* nu a avut nici un efect mărirea duratei primului [*u*] cu 25 şi cu 50% ; dublînd durata acestei vocale, un singur subiect a auzit prima şi ultima silabă accentuate în egală măsură (celelalte 9 subiecte au notat accentul pe ultima silabă). Prin scurtarea vocalei accentuate cu 25, 50 şi 75% (ultima formă, înregistrată de două ori), am obţinut un singur răspuns *scúturǎ* (pentru forma cu [*ă*] redus la jumătate).

[5] În aceste cazuri, subiectele au notat accentul grafic pe *a*, respectiv, pe *ă*, dar au declarat că nu aud decît două silabe, [*ap*] şi [*kă*].

La *scútură* s-a făcut o singură modificare (dublarea duratei vocalei finale); toate subiectele au notat accentul pe prima silabă.

Am scurtat durata vocalei finale din *felicită* cu 25 şi cu 75% (ultima modificare, în două înregistrări); un singur subiect şi numai într-una dintre cele două forme identice — cu *ă* redus la 25% din durata lui originară — a auzit un accent la fel de puternic pe primul [*i*] şi pe [*ă*]. De remarcat că în forma *felicit* (obţinută din *felicită*, prin suprimarea vocalei finale) toate subiectele au auzit accentul pe cel de al doilea [*i*], deşi — dacă e adevărat că silabele accentuate (cu accent principal sau secundar) alternează în mod regulat cu cele neaccentuate [6] — ar fi fost de aşteptat să se audă *felícit*, nu *felicít* [7].

Reducînd durata lui [*é*] din *repéde* cu 25%, am obţinut următoarele răspunsuri: *repéde* 8, *répéde* 1, *repedé* 1; reducînd şi mai mult segmentul vocalic accentuat (cu 50%), numărul subiectelor care au auzit *répede* a crescut la 2; în sfîrşit, suprimînd 75% din durata lui [*é*], am obţinut răspunsurile: *repede* 6, *répéde* 1, *repedé* 2 şi *répéde* (cu accent la fel de puternic pe primele două silabe) 1.

La *répede* s-a dublat durata celui de al doilea [*e*]; 9 subiecte au auzit *répede*, iar un subiect, *repedé*.

Cuvintele fără modificări ale duratei au fost auzite, conform aşteptărilor, cu accentul originar (o singură excepţie: *datá*, perceput ca *dátá* de un subiect).

Cuvîntul *papa* (cu cele două silabe identice) a fost prezentat subiectelor: a) în forma originară; b) cu durata primului [*a*] mărită cu 33% din durata vocalei originare; c) cu durata aceleiaşi vocale redusă cu 66%. Iată rezultatele (prin linia pusă deasupra lui *a* am indicat faptul că vocala corespunzătoare a avut o durată mai mare decît vocala notată *a*, fără nici un semn: *papa* = cuvîntul originar; *pāpa* = cuvîntul cu primul [*a*] lungit cu o treime; *papā* = cuvîntul cu primul *a* scurtat cu două treimi):

Cuvîntul audiat	Răspunsurile obţinute		
	pápa	*pápá*	*papá*
papa (1 : 1) [8]	3	7	0
pāpa (1,33 : 1)	2	8	0
papā (0,33 : 1)	2	1	7

După cum rezultă din tablou, atunci cînd între prima şi cea de a doua silabă nu a existat nici o deosebire obiectivă sau a existat doar o mică diferenţă în durata vocalei, cele mai multe subiecte au auzit accentul pe ambele silabe ale cuvîntului. În schimb, atunci cînd durata vocalei din ultima silabă a fost de trei ori mai mare decît durata celeilalte vocale, silaba finală a fost percepută de majoritatea subiectelor ca accentuată.

[6] Vezi Iorgu Iordan, *Limba română contemporană*, [ed. a II-a, Bucureşti], 1956, p. 149–150.

[7] Forma *felicită* nu a fost supusă modificărilor de durată.

[8] Cifrele din paranteze indică raportul dintre duratele celor două vocale.

Pe baza datelor prezentate mai sus, se pot face următoarele observații :

În marea majoritate a cazurilor modificarea duratei vocalelor nu a avut ca efect perceperea accentului pe altă silabă decît pe aceea care a fost accentuată în cuvîntul originar.

Nu s-a putut constata existența unei relații între mărimea segmentului suprimat din durata vocalei accentuate sau adăugat la durata vocalei neaccentuate și numărul cazurilor de schimbare a impresiei auditive de : „accentuat" (respectiv, „neaccentuat") [9]. De exemplu, 2 subiecte au auzit *nótá*, în loc de *nóta* (forma originară), după ce durata lui [*a*] a fost mărită cu 50% ; mărind și mai mult durata vocalei neaccentuate (cu 75% și cu 100%), numărul subiectelor care au auzit *nótá* nu numai că nu a crescut, dar a scăzut la 1 (9 subiecte au auzit *nóta*).

În cazuri relativ numeroase modificările operate în durata vocalelor au avut ca efect perceperea unui accent la fel de puternic pe două silabe, adică numai „transformarea" silabei neaccentuate în silabă accentuată (ca urmare a creșterii duratei ei), dar nu și fenomenul opus (accentul „s-a menținut" pe vocala accentuată în cuvîntul originar și după ce durata vocalelor a fost modificată).

Mărirea duratei vocalelor neaccentuate nu a avut nici un efect în 190 de cazuri [10] din 200, a dus la perceperea ca accentuate a două silabe în 9 cazuri și la „schimbarea" locului accentului într-un singur caz. Prin reducerea duratei vocalei accentuate am obținut, pentru cele trei tipuri de răspunsuri (în total 230), cifrele următoare : 212, respectiv, 6 și 12 [11].

În ce privește puținele deosebiri existente între răspunsurile celor 10 subiecte, ele nu pot fi puse în legătură cu gradul de pregătire lingvistică (fonetică) a persoanelor care au audiat banda de magnetofon decît, cel mult, din punctul de vedere al formulării unor observații ; conținutul acestora a fost însă, în general, același : în foarte numeroase cazuri, subiectele au declarat că vocala accentuată li se pare mai scurtă sau că cea neaccentuată li se pare mai lungă. Faptul acesta este important, întrucît el arată că modificarea duratei a fost percepută ca atare, și nu ca o schimbare a locului accentului ; prin urmare, se poate afirma că durata singură este mai puțin importantă decît totalitatea celorlalți factori care constituie „suportul" fizic al accentului, deși, în mod obișnuit, o silabă accentuată este, în același timp, mai lungă decît o silabă identică neaccentuată [12].

Ar fi greșit însă să se creadă că durata nu îndeplinește nici un rol din punctul de vedere care ne interesează aici. E mai puțin interesant

---

[9] Evident, cazul special al cuvîntului *papa* nu intră în discuție aici (modificările s-au operat asupra unei vocale care, în raport cu cealaltă vocală a cuvîntului, nu era, în sens strict, nici accentuată nici neaccentuată).

[10] „Un caz" înseamnă aici un răspuns dat de un subiect după audierea unei forme.

[11] Am lăsat la o parte răspunsurile obținute la forma *apúcă* cu vocala accentuată redusă la 1/4 din durata ei, dat fiind că 6 din cele 10 subiecte nu au auzit pe [*u*], așa încît accentul nu putea fi perceput decît pe silaba inițială sau pe cea finală.

[12] Durata sunetelor este în legătură și cu alți factori ; vezi P. Neiescu, *Contribuții la studiul variației de durată a fonemelor limbii române*, în „Cercetări de lingvistică", I, 1956, p. 65–76.

faptul că, în cîteva cazuri (nu prea numeroase), modificarea duratei a dus la perceperea accentului pe altă silabă decît în cuvîntul originar; semnificative sînt, în primul rînd, răspunsurile obţinute la cuvîntul *papa*: cele două vocale au avut aceeaşi intensitate şi aceeaşi înălţime, aşa încît contrastul de accent a fost perceput exclusiv pe baza deosebirilor de durată dintre prima şi cea de a doua silabă. De adăugat că, de data aceasta, cele două silabe au fost alcătuite din exact aceleaşi sunete şi deci nu a intervenit deosebirea de timbru, care a putut să joace un anumit rol în cazuri ca *notá—nóta*. Aşadar, în absenţa unor deosebiri de altă natură, deosebirea de durată dintre două vocale poate servi ca bază a contrastului de accent.

Concluzii. În perceperea contrastului de accent în limba română, durata mai mare a vocalei (a silabei) accentuate în raport cu durata vocalelor (silabelor) neaccentuate este un element redundant. Acest element poate prelua însă rolul de suport fizic al contrastului în cazurile cînd nu intervin deosebirile de intensitate şi de înălţime. În prezentul articol nu am studiat raportul — foarte important — dintre aceşti ultimi factori; este necesar ca cercetări ulterioare, bazate pe sinteză[13], să stabilească dacă factorul hotărîtor în accentul limbii române este intensitatea (elementul „dinamic") sau frecvenţa tonului fundamental (elementul „muzical")[14].

Aprilie 1964

Centrul de cercetări fonetice şi dialectale, Bucureşti, Calea Victoriei, 194.

[13] Cît de interesante date pot fi obţinute cu ajutorul sintezei rezultă, de exemplu, din studiul lui André Rigault, *Rôle de la fréquence, de l'intensité et de la durée vocaliques dans la perception de l'accent en français*, în *Proceedings of the Fourth International Congress of Phonetic Sciences*..., Haga, 1962, p. 735—748; întemeiat pe un mare număr de experienţe, autorul scrie: „On peut donc en conclure que le rôle joué par l'intensité et celui joué par la durée dans la perception de la proéminence sont du même ordre et qu'ils sont assez faibles, beaucoup plus faibles que celui joué par la fréquence" (p. 741).

[14] Ar fi interesant, de asemenea, să fie studiat rolul jucat de calitatea vocalelor (cf., pentru importanţa acestui factor, D. B. Fry, *Experiments*..., p. 126).

SUGESTII PENTRU CERCETAREA STRUCTURALĂ A INTONAŢIEI

DE

ALEXANDRA ROCERIC-ALEXANDRESCU şi D. COPCEAG

Problema intonaţiei stă în centrul atenţiei multor lingvişti, atît foneticieni cît şi specialişti în domeniul sintaxei şi al stilisticii. De o rezolvare definitivă a problemei, sau măcar de o delimitare clară a tuturor aspectelor ei, nu se poate vorbi pînă în prezent. Intonaţia mai constituie încă unul dintre aspectele cele mai delicate şi mai greu sesizabile ale limbii [1]. În acelaşi timp, însă, ea constituie un element de o importanţă asupra căreia nu este cazul să insistăm aici, fiind vorba de un fapt îndeobşte cunoscut.

Intonaţia este prezentă în orice comunicare, constituind o componentă obligatorie a vorbirii. Toate cercetările întreprinse asupra diverselor fapte de limbă rămîn incomplete fără luarea în consideraţie a intonaţiei. Fireşte, prin aceasta nu infirmăm valoarea unor asemenea cercetări, întrucît, din motive metodologice, ansamblul se poate descompune în fragmente. Trebuie ţinut însă seama de faptul că elementul intonaţie este ,,subînţeles'' atît de către cel care face expunerea, cît şi de cel căruia i se adresează această expunere. În cazul în care expunerea este orală, intonaţia e dată ,,direct'' în vorbirea autorului comunicării. În cazul expunerilor scrise, ea rezultă din context şi, într-o anumită măsură, din semnele de punctuaţie. Dacă, de pildă, trebuie să supunem unei analize sintactice fraza :

— *ce a fost greu a trecut*,

termenii problemei nu sînt în întregime daţi, atîta timp cît elementul intonaţional nu este indicat într-un fel sau altul. Ea poate fi interpretată fie ca : *Ce a fost greu/a trecut*, fie ca : *ce a fost/greu a trecut*. Dacă fraza este dată sub formă de dictare, prima sau a doua posibilitate reiese din ros-

---

[1] Vezi : Kenneth L. Pike, *The Intonation of American English*, Ann Arbor, 1945, p. 1—2 ; Tomás Navarro, *Manual de entonación española*, ed. II, New York, 1948, p. 16 ; M. Grammont, *Traité de phonétique*, ed. 4, Paris, 1950, p. 132, precum şi mulţi alţi autori.

tirea persoanei care dictează ; dacă fraza este scrisă, acelaşi lucru s-ar putea indica, eventual, printr-o virgulă :

ce a fost greu, a trecut sau *ce a fost, greu a trecut.*

Cele două sensuri posibile sînt legate de existenţa a două contexte mai mari, exprimate sau subînţelese :

Ce a fost greu/a trecut [rămîne ce e mai uşor]

Ce a fost/greu a trecut [dar a trecut].

În exemplul nostru, contururile intonaţionale depind de locul pauzei, ceea ce constituie, de altfel, o normă generală : intonaţia „propriu-zisă" [2] este legată de pauză, după cum e legată şi de alţi cîţiva factori ca : accentul de intensitate, debitul verbal, durata şi unele elemente fonice extrem de subtile, neelucidate pînă în prezent [3].

Unele dintre aceste aspecte pot fi analizate experimental, pe cînd altele sînt, cel puţin deocamdată, greu accesibile analizei instrumentale, fiind însă percepute auditiv (altminteri n-ar putea avea nici un rol în procesul comunicării).

În ceea ce priveşte linia melodică, accentul de intensitate, pauzele, debitul verbal, — mijloacele de investigaţie instrumentală şi rezultatele lor sînt mai mult sau mai puţin cunoscute [4].

Cît despre ultimul aspect, durata, credem că nu i s-a acordat, cel puţin pentru limba română, importanţa cuvenită. Părerea dominantă este că variaţiile de durată caracterizează numai enunţurile româneşti cu conţinut afectiv [5]. Or, chiar de la prima vedere se poate observa că deosebirile de intonaţie în rostirea aceluiaşi enunţ conţin şi deosebiri de durată, fapt pe care îl putem ilustra prin patru sonograme ale enunţului :

Mergem la gară — intonat în patru feluri :

1) *Mergem la gară*

2) **Mergem** *la gară?* [sau nu mergem]

3) *Mergem la* **gară?** [nu la stadion?]

4) *Mergem la gară* [dacă vrei tu] [6].

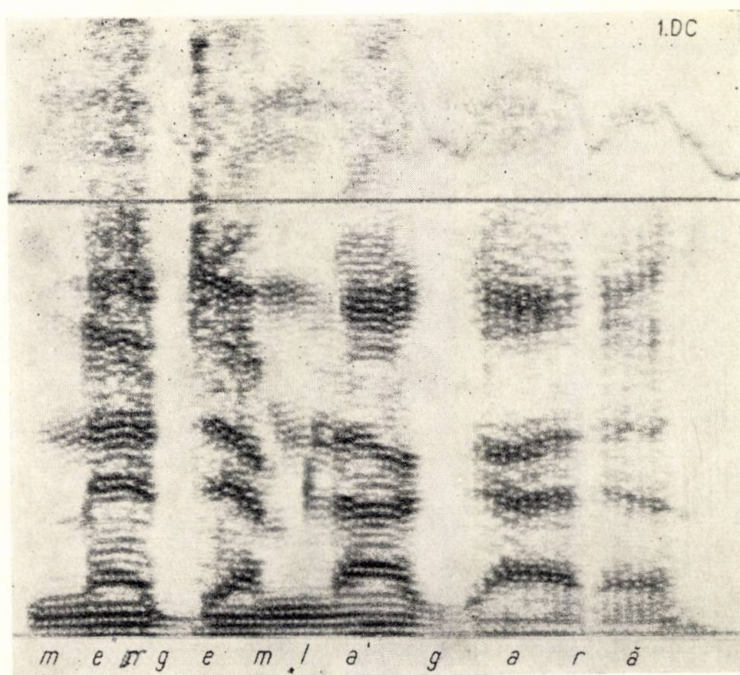
[2] Sau intonaţia în sensul restrîns al termenului, prin care se înţelege de obicei variaţia de înălţime, „linia melodică".

[3] Tomás Navarro, *op. cit.*, p. 19 şi urm. ; cf. V. A. Artemov, *Тон и интонация*, Moscova, 1961, p. 3.

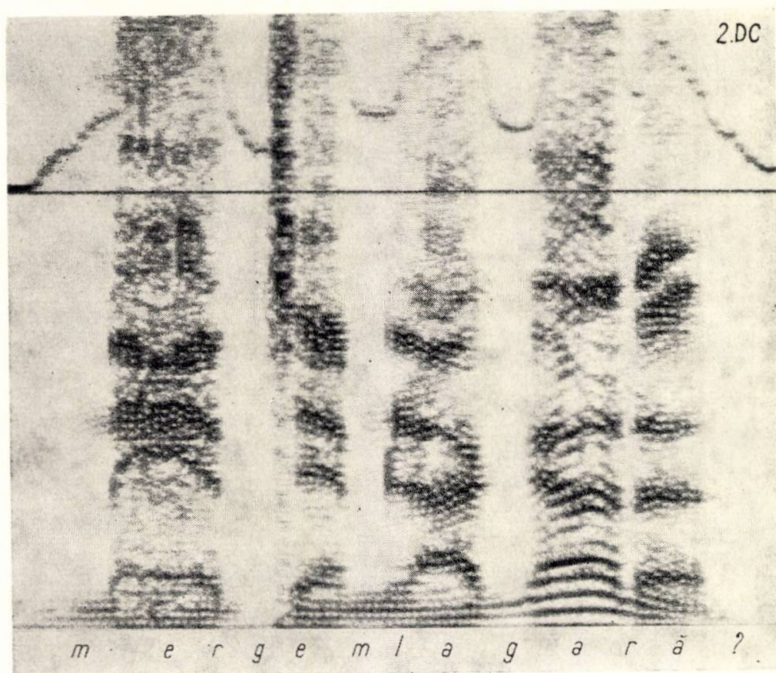
[4] Pentru primele două aspecte, procedeele de analiză sînt descrise în orice tratat sau manual de fonetică experimentală. În ce priveşte ultimele două, avem a face cu situaţii mai puţin cercetate ; există totuşi un oarecare material privind analiza instrumentală a faptelor, pentru diverse limbi (Vezi, de exemplu, Hetty A. Huygens-Wijma, *Facteurs de temps du débit, d'après l'emploi de la langue et les qualités biologiques*, în *Proceedings of the Third International Congress of Phonetic Sciences*, Ghent, 1938, Ghent, 1939, p. 463—465 ; Otto von Essen, *Sprachtempo als Ausdruck physischen Geschehens*, în „Zeitschrift für Phonetik und allgemeine Sprachwissenschaft", 5—6, 1949, p. 317—338 ; L. Hegedüs, *On the Problem of the Pauses of Speech*, în „Acta Linguistica Academiae Scientiarum Hungaricae", III, 1953, fasc. 1—2, p. 12—13 ; L. Hegedüs, *Sprachtempoanalysen im Ungarischen*, în „Zeitschrift für Phonetik und allgemeine Sprachwissenschaft", 1, 1957, p. 8—20 ; Alexandra Roceric-Alexandrescu, *Observaţii asupra pauzei în citire*, SCL, precum şi indicaţiile bibliografice, destul de bogate, pe care le dă Navarro Tomás, *op. cit.*, p. 14—17).

[5] Vezi, de pildă, Academia Republicii Populare Române, *Gramatica limbii române*, vol. I, ed. II, Bucureşti, 1963, p. 24. (În continuare lucrarea va fi citată *Gram.*)

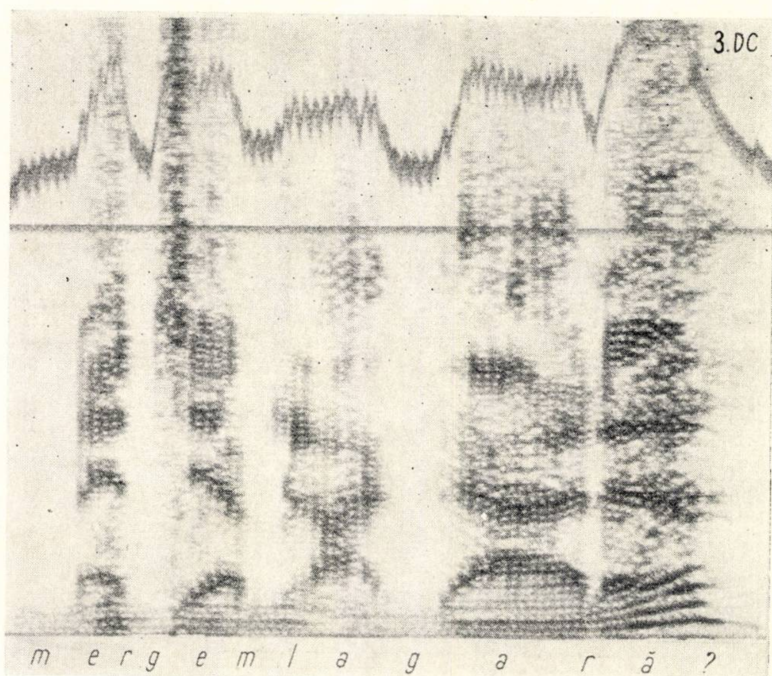
[6] Cu intonaţie „concesivă".

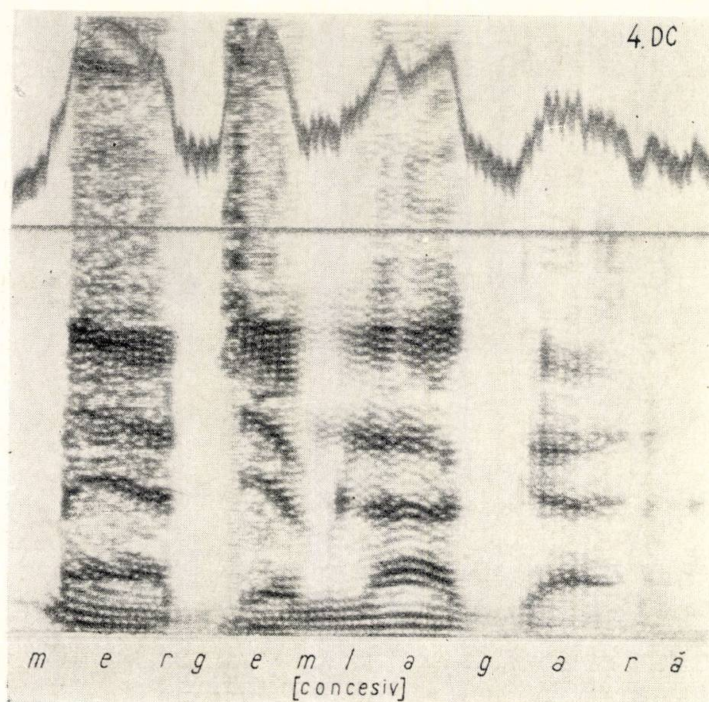
1)

2)

3)

4)

Menţionăm că nu am indicat în amănunt durata secvenţelor, nici nu am făcut un număr mare de sonograme pentru a obţine cifre medii, întrucît aceasta nu intra în obiectul cercetării noastre.

Elementele ,,insesizabile'' ale intonaţiei despre care am vorbit mai sus constituie încă o problemă din punctul de vedere al analizării lor acustice şi fiziologice, dar nu pot constitui o piedică pentru definirea intonaţiei din punct de vedere lingvistic. Indiferent de structura lor materială, aceste elemente sînt percepute auditiv puse în o p o z i ţ i e cu altele şi asociate de un anumit c o n ţ i n u t — logic sau afectiv, ceea ce e suficient pentru a putea opera cu ele în cadrul unei analize lingvistice.

Chiar dacă un asemenea element — să zicem elementul ,,insesizabil'' **X** — nu poate fi definit din punctul de vedere al caracteristicilor lui acustico-fiziologice, pe plan lingvistic el poate fi totuşi definit prin faptul că se opune altui element **Y** (cunoscut sau necunoscut ca structură materială). De exemplu, enunţul : *Te rog* poate fi rostit în mai multe feluri *a*), *b*), *c*), *d*) etc.) pe care le ilustrăm în cele ce urmează (fireşte, nu exhaustiv) prin contexte subînţelese, încadrate de noi între paranteze drepte :

a) *Te rog* [dă-mi un pahar cu apă]
b) *Te rog* [din suflet, mult, te implor]
c) *Te rog* [să încetezi odată, că m-ai plictisit]
d) *Te rog* [pînă aici !]
e) [-Pot să iau o ţigară ?] — *Te rog*.
f) *Te rog* [să mă laşi în pace]
g) [Nu] **te** *rog* [ci **vă** rog, că sînt mai bătrîn şi trebuie să-mi vorbeşti respectuos]
h) *Te rog* [ai spus sau n-am auzit eu bine ?]
i) [De cînd ai început să fii politicos şi să spui] *te rog* ?
j) [Nu te silesc :] *te rog*.
k) [Din tot textul ai tradus greşit două cuvinte :] ,,*te rog*''.
l) *Te rog* ! [Ce frumos sună vorbele astea în gura ta !].
m) [Bine] *te rog* [dacă ţii la asta] etc. etc.

Ceea ce interesează din punct de vedere strict lingvistic este că intonaţia *a*) se opune intonaţiei *b*), *c*) etc. şi că aceste opoziţii sînt percepute de vorbitori.

Lucrurile stînd astfel, ni se pare că avem la dispoziţie un număr suficient de elemente pentru o definiţie a intonaţiei în termeni lingvistici :

Prin **intonaţie** î n ţ e l e g e m t o a t e e l e m e n t e l e f o n i c e c a r e c a r a c t e r i z e a z ă d i v e r s e l e r e a l i z ă r i a l e a c e l u i a ş i l a n ţ d e f o n e m e. Între aceste elemente figurează în primul rînd linia melodică (adică variaţiile de înălţime), accentul de intensitate, durata, pauza, debitul verbal, ritmul, intensitatea cu care se rosteşte întregul enunţ — precum şi alte elemente acustico-fiziologice nestudiate suficient pînă în prezent (de pildă, ,,tremolo''-ul care caracterizează un anumit gen de vorbire retorico-teatrală [7]). De exemplu, în enunţul *Te rog*

[7] Un asemenea element devine bine perceptibil mai ales cînd cineva imită cu intenţii ironice vorbirea actorilor de teatru (într-o transcriere aproximativă, de exemplu : *te* $r^{o}o_{og}$...).

(discutat mai sus), fonemul /o/ poate fi rostit cu diferite variații de înălțime, timbru, durată etc. — Toate aceste elemente sînt în accepțiunea noastră fapte de intonație. Un caracter „neintonațional" are numai înlănțuirea de foneme /t/ /e/ /r/ /o/ /g/ văzută „în sine", ca entitate abstractă. Dar în orice realizare concretă a ei intervine elementul intonație, în care încadrăm și ceea ce se înțelege în limbajul curent prin „accent" regional [8] sau străin, precum și variațiile de timbru [9] ale aceluiași sunet în rostirea diverșilor vorbitori (sau chiar în rostirea aceluiași vorbitor, în împrejurări diferite).

Am arătat mai sus că elementele constitutive ale intonației caracterizează diversele realizări posibile ale unui enunț — pe care l-am considerat abstract — într-o situație oarecum asemănătoare cu aceea a fonemului — care este de asemenea o abstracție.

Realizările în discuție pot fi grupate în tipuri sau categorii, după o serie de trăsături comune. De exemplu, enunțul *Mîine pleci la Iași* poate fi realizat din punct de vedere intonațional într-un număr infinit de feluri, variind de la vorbitor la vorbitor și, chiar în rostirea aceluiași vorbitor, de la o situație la alta. La toți vorbitorii intonația prezintă însă, pe lîngă aspectele ei strict individuale, unele elemente comune și prin aceasta abstracte (sau generale).

Enunțul *Mîine pleci la Iași*,
întrebarea *Mîine pleci la Iași?*,
ordinul *Mîine pleci la Iași!*
exclamația *Mîine pleci la Iași!* etc.,

sînt realizate în atîtea feluri cîți vorbitori sau cîte situații concrete există. În același timp, la toți vorbitorii și în toate situațiile este clar perceptibil caracterul enunțiativ, interogativ, exclamativ etc. al comunicării.

Lucrurile stînd astfel, considerăm că, pentru studierea structurală a intonației, drept etalon de comparație poate fi luat enunțul abstract, adică simpla succesiune de foneme, morfeme, cuvinte etc., neintonată în nici un fel.

Evident, un asemenea enunț constituie un fapt de limbă (și nu de vorbire). Diversele tipuri de realizare intonațională a lui au, e drept, într-o măsură mai mică, tot un caracter abstract, în sensul că reprezintă generalizarea unor aspecte concrete din rostirea diverșilor vorbitori. Prin urmare, și în acest caz este vorba despre un fapt de limbă. Fapte de vorbire sînt cele strict concrete, din rostirea fiecărui individ. În acest fel, la o analiză structurală a intonației, trebuie să se țină seama de existența a trei niveluri : *a*) enunțul abstract (nemarcat din punct de vedere intonațional) ; *b*) enunțul (mai puțin abstract) cu o anumită marcă intonațională ; *c*) enunțul concret (fapt de vorbire).

Prin „m a r c ă" i n t o n a ț i o n a l ă înțelegem elementul care dă unei comunicări un caracter enunțiativ, interogativ etc., în opoziție

---

[8] Vezi Tomás Navarro, *op. cit.*, p. 9—10.
[9] *Ibid.*, p. 21—24.

cu aceeași comunicare neintonată în nici un fel. Schematic, lucrurile s-ar putea reprezenta astfel:

Niveluri de analiză	*c*) Nivelul enunțurilor concrete	*Pleci la școală.* (rostit de un vorbitor *X* într-o situație *Y*)	Vorbire
	b) Nivelul enunțurilor marcate din punct de vedere intonațional	*Pleci la școală.* (intonație enunțiativă) *Pleci la școală?* *Pleci la școală!* etc.	Limbă
	a) Nivel de bază (enunț abstract fără intonație)	/p/ /l/ /e/ /ć/ /l/ /a/ /š/ /k/ /o̯/ /a/ /l/ /ă/	

Din punct de vedere structural interesează numai nivelul *b*) — raportat însă la nivelul *a*) — și bazat pe fapte concrete din nivelul *c*).

La rîndul lor, nivelurile *a*) și *b*) se pot diviza în două subniveluri, ierarhizate unul față de celălalt: *a*') și *a*'') și *b*') și *b*'').

Prin *a*') înțelegem enunțul abstract, adică nemarcat intonațional, în orice limbă, iar prin *b*') — marca intonațională de un anumit tip (enunțiativ, interogativ etc.) a aceluiași enunț.

Prin *a*'') și *b*'') vom înțelege respectiv enunțul nemarcat și enunțul marcat dintr-o anumită limbă — de pildă, din limba română.

Prin urmare, în cele ce urmează vom avea de-a face cu două feluri de opoziții:

a' ∼ *b*' (de pildă, opoziția enunț neutru ∼ enunț interogativ, în orice limbă);

a'' ∼ *b*'' (de pildă, enunț neutru ∼ enunț interogativ — în limba română, sau în alte limbi).

Ierarhizarea pe care o facem corespunde unui principiu metodologic bine cunoscut: trecerea de la particular la general, prin abstractizare. Evident, opoziția *a*'' ∼ *b*'', deși abstractă, întrucît se referă la întreaga *limbă* română, este totuși mai puțin abstractă decît opoziția *a*' ∼ *b*' — adică opoziția dintre ,,neutru'' și ,,interogativ'' etc. [10] — văzută în sine.

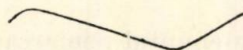
Și în cadrul nivelului *c*) este teoretic posibilă o ierarhizare a diverselor subniveluri (de exemplu: opozițiile de tipul celor discutate mai sus în vorbirea unui individ, a unei familii, a unui grai, a vorbitorilor care aparțin unei anumite profesiuni etc.) — operație foarte dificilă, întrucît numărul acestor niveluri este, practic vorbind, infinit.

Pentru un studiu de lingvistică structurală, faptele de acest gen sînt foarte importante ca material de informare în prima fază a cercetării.

[10] Cf. Louis Hjelmslev, *Prolegomena to the Theory of Language*, traducere engleză, în ,,International Journal of American Linguistics'', vol. 19, 1 (Supplement), 1953, p. 18—20.

Hotărîtoare, însă, sînt situaţiile de la nivelurile *a*) şi *b*), întrucît acolo nu mai avem de-a face cu fapte de vorbire, ci cu fapte de *limbă*. Pentru a ilustra diferenţa dintre nivelurile *a'* ~ *b'*, pe de o parte, şi *a''* ~ *b''*, pe de altă parte, am putea da următorul exemplu : Conţinutul enunţului neutru : „A venit tatăl tău" — redus la aspectul lui cel mai abstract, adică la o simplă înlănţuire de noţiuni, fără nici o „substanţă" [11] sonoră — şi acelaşi enunţ în care la înlănţuirea menţionată mai sus se adaugă „ideea" de întrebare reprezintă o opoziţie la nivelul *a'* ~ *b'*, caracterizat, după cum am spus, printr-un grad de maximă abstractizare.

Opoziţiile dintre enunţurile româneşti : *A venit tatăl tău* ~ *A venit tatăl tău?*, enunţurile spaniole *Ha venido tu padre* ~ *¿Ha venido tu padre?* şi enunţurile ruseşti *Пришел твой отец* ~ *Пришел твой отец?* — sînt opoziţii situate la nivelul *b*), întrucît privesc, respectiv, limbile română, spaniolă şi rusă. Aşa-zisele contururi „intonaţionale" pe care autorii le prezintă ca tipice pentru diversele limbi [12] constituie tocmai ceea ce înţelegem noi prin mărcile nivelului *b*). Nu discutăm dacă aceste contururi sînt sau nu exacte. Ceea ce interesează e faptul că autorii respectivi le prezintă ca t i p i c e pentru limbile în discuţie, de unde rezultă că, deşi întemeiate adesea, dacă nu totdeauna, pe fapte experimentale, ele au (chiar dacă autorii n-o spun în mod explicit) un c a r a c t e r f o n o l o g i c. Fără îndoială, dacă, de pildă, N. Tomás prezintă ca t i p i c ă pentru enunţul interogativ „absolut" în spaniolă schema

¿Ha venido tu padre?
(A venit tatăl tău?)

această schemă este rezultatul generalizării a numeroase scheme individuale, obţinute de la diversele subiecte audiate. Prin urmare, trebuie distinse clar contururile intonaţionale fonetice de contururile intonaţionale fonologice.

Fireşte, ceea ce interesează din punct de vedere lingvistic sînt f u n c ţ i u n i l e c o n t u r u r i l o r i n t o n a ţ i o n a l e menţionate mai sus, rolul lor în procesul comunicării. „Marca" intonaţională nu este altceva decît expresia unei funcţiuni, astfel încît studiul „mărcilor" echivalează cu studiul funcţiunilor. Ideal ar fi să putem face un inventar complet al acestor funcţiuni la nivelul limbii. Problema ar fi însă mult prea grea, aproape insolubilă, dată fiind marea varietate a contururilor intonaţionale. Cît despre nivelul vorbirii, imposibilitatea inventarierii tuturor faptelor este evidentă, întrucît în acest caz avem de-a face cu un număr infinit de vorbitori şi situaţii. Totuşi, din mulţimea faptelor individuale se desprind anumite caracteristici comune, cu ajutorul cărora putem face unele diviziuni, la început foarte mari, apoi din ce în ce mai mici, la nivelul limbii. Prima şi poate cea mai mare şi mai importantă diviziune a enunţurilor

[11] Cf. Hjelmslev, *op. cit.*, p. 31 şi urm., unde se discută problema „substanţei" şi a formei.

[12] Vezi, de exemplu, Tomás Navarro, *Manual de prononciación española*, ed. 7, Madrid, 1953, p. 226 ; Zellig S. Harris, *Structural Linguistics*, Chicago, p. 46 şi urm.

este diviziunea în enunţuri emfatice şi enunţuri non-emfatice. Despre emfază s-a vorbit şi se vorbeşte mult în lucrările de specialitate, totuşi, o definiţie clară a ei nu s-a dat, din cîte ştim, pînă în prezent.Unii autori folosesc termenul „emfază" lăsînd interpretarea lui pe seama cititorilor, ca şi cum ar fi vorba despre un fapt evident, cunoscut „intuitiv" de către fiecare dintre noi. Alţii încearcă să definească [13] noţiunea în discuţie, adoptînd însă criterii psihologice, care, deşi nu lipsite de temei, rămîn totuşi insuficiente pentru o investigaţie lingvistică. De obicei se spune că emfaza ar fi expresia unei stări afective a vorbitorului, a unei atitudini pe care o ia el faţă de faptul enunţat. Afectele însă sînt de domeniul psihologiei, aşa încît, pentru a stabili dacă un enunţ este sau nu emfatic, lingvistul trebuie să ceară de la psiholog o definiţie a afectului cu numeroasele şi variatele lui manifestări. Şi chiar dacă ar obţine (ceea ce nu e totdeauna uşor!) o asemenea definiţie, valabilitatea ei pe plan strict lingvistic şi utilitatea ei operaţională ar rămîne discutabile.

În cele ce urmează, vom considera emfatice enunţurile care pot fi completate la stînga sau la dreapta prin alte enunţuri exprimînd în termeni lingvistici (în cuvinte) atitudinea vorbitorului faţă de faptul enunţat, în aşa fel încît ansamblul să fie corect [14].

De fapt, definiţia propusă de noi nu se deosebeşte de cea psihologică, căci, în ambele cazuri este vorba de „atitudini", de stări afective; ea are însă, credem, avantajul de a fi formulată în termeni lingvistici, oferind astfel un criteriu mai clar, mai obiectiv şi în consecinţă mai uşor de aplicat.

Cele spuse mai sus, se pot formula şi în felul următor: un enunţ cu o anumită intonaţie este, lingvistic vorbind, echivalent, şi deci comutabil cu acelaşi enunţ plus un enunţ suplimentar la nivelul *a*) (adică, la nivelul pe care din punct de vedere teoretic [15], abstract, l-am considerat ca total lipsit de intonaţie).

Să ilustrăm cele afirmate printr-un exemplu:

Enunţul: *Plouă!* (cu intonaţii care redau bucuria, părerea de rău, plictiseala, regretul, surpriza etc.) poate fi completat în unul din felurile următoare, de la caz la caz, în funcţie de intonaţia respectivă:

Plouă! Ce bine îmi pare!
Plouă! Splendid!
Plouă! Ce dezolant!
Plouă! Mă exasperează ploaia asta! etc.

sau:

Ce bine îmi pare că *plouă!*
Splendid! Afară *plouă!*
Ce dezolant: *plouă!*
Sînt exasperat: iar *plouă!*

[13] Mai bine zis să caracterizeze sau să descrie.

[14] Vezi, de pildă, N. Chomsky, *Sintactic Structure*, 's Gravenhage, 1957, trad. rusă, Moscova, 1962, p. 416.

[15] Am afirmat mai sus că nivelul *a*) există numai teoretic, căci enunţuri concrete de acest fel nu sînt realizabile în vorbire. În unele cazuri însă, chiar în vorbire (în funcţie de text sau vorbitori) este posibilă apropierea, într-o anumită măsură, de acest nivel. De pildă, este îndeobşte cunoscut faptul că există oameni care vorbesc „monoton", „fără nici o intonaţie", amintind prin aceasta cazul la care ne-am referit noi.

Evident, enunţurile de mai sus sînt *corecte*. Incorect, sau, altfel spus, nefiresc pentru orice vorbitor de limbă română, ar fi de exemplu, un ansamblu format din enunţurile :

Bieţii mei copii mor de foame ! Ce bine îmi pare ! sau altele similare [16].

Din punct de vedere lingvistic structural enunţul *Plouă* ! (cu diverse intonaţii de tipul celor menţionate mai sus) este echivalent cu acelaşi enunţ la nivelul *a*) plus o serie de enunţuri care îl completează :

— *Plouă*. Sînt bucuros.
— *Plouă*. Îmi pare rău.
— *Plouă*. Nu mă aşteptam.

Sau :

— Sînt bucuros că *plouă*.
— Îmi pare rău că *plouă*.
— Nu mă aşteptam să *plouă* — etc.

Altfel spus : *Plouă* — cu intonaţie care arată bucuria ne dă aceeaşi cantitate de informaţie cu enunţurile *Plouă. Sînt bucuros* — teoretic fără nici o intonaţie —, de unde rezultă posibilitatea de a „comuta" intonaţia emfatică specifică bucuriei cu enunţul neutru din punct de vedere intonaţional : *Sînt bucuros*.

Astfel putem stabili echivalenţa : *Plouă!* (intonaţie de bucurie) = Sînt bucuros că *plouă*.

Principiul completării şi al comutării rămîne valabil şi în cazul intonaţiei non-emfatice, adică al intonaţiei care nu redă nici o stare afectivă pronunţată. De exemplu, în fragmente de dialog [17] :

— Pot să ies fără palton?
— E foarte frig ! [deci nu poţi să ieşi fără palton] etc.

Din toate cazurile discutate anterior se poate trage o concluzie generală cu privire la funcţiunea lingvistică a intonaţiei : ea constă în a comunica prin alte mijloace decît simpla succesiune de foneme elemente care ar putea fi redate şi printr-o simplă succesiune de foneme, adică şi printr-un enunţ propriu-zis la nivelul *a*). Adesea această funcţiune are un caracter s u p l e t i v, întrucît î n l o c u i e ş t e un enunţ, aşa cum rezultă din exemplele date mai sus.

În cele ce urmează, avem în vedere unele aspecte, după părerea noastră fundamentale, ale intonaţiei enunţiative (cu aplicaţii speciale la limba română).

Dacă facem abstracţie de elementele emfatice, existente, după cum am arătat, în orice enunţ, şi căutăm să scoatem în evidenţă aspectele strict intelectuale ale intonaţiei, considerăm relevante următoarele funcţiuni :

---

16 Întîlnite în unile cazuri patologice.

17 Cu privire la avantajele pe care le oferă cercetarea diverselor fapte de limbă în cadrul dialogului, vezi Tatiana-Cazacu, *Dialogul la copii* [1961], p. 5.

1) Marcarea elementului principal dintr-o comunicare, adeseori în opoziţie implicită sau explicită cu alte elemente de aceeaşi categorie (cf. *Gram.*, II, p. 469).

2) Marcarea raporturilor sintactice (prin punerea lor în opoziţie cu alte raporturi posibile) [18].

I. Pentru ilustrarea primei funcţiuni am ales un exemplu de propoziţie românească cît mai „neutră" din punct de vedere afectiv.

Alegerea a fost determinată şi de unele condiţii de ordin tehnic. Astfel, am recurs la enunţuri mai scurte, care au avantajul de a putea fi înregistrate la sonagraf.

Informaţia de natură intelectuală pe care o putem obţine cu ajutorul intonaţiei din aceste enunţuri depinde de „intonarea" mai intensă sau mai puţin intensă a diverselor lui elemente constitutive.

Exemplul analizat de noi a fost fraza *Asta-i casa ta* — rostită în trei feluri, cu reliefarea diverselor elemente componente :

1) **Asta**-*i casa ta*

2) *Asta-i* **casa** *ta*

3) *Asta-i casa* **ta**

Reliefarea înseamnă din punctul de vedere al comunicării punerea în opoziţie a elementului respectiv cu un alt element posibil [19].

Intonaţia **Asta**-*i casa ta* înseamnă „asta" şi nu „cealaltă". Intonaţia *Asta-i* **casa** *ta* înseamnă „casa" şi nu „altceva" (de pildă, cartea). În sfîrşit, intonaţia *Asta-i casa* **ta** înseamnă „a ta" şi nu „a altcuiva".

Aceste enunţuri au fost rostite, fiecare, de cîte trei subiecte (bărbaţi) : A A, ŞV, DC.

Pentru a obţine intonarea justă a acestor enunţuri, le-am prezentat subiectelor încadrate în contexte mai mari :

1) *Nu-ţi recunoşti noua locuinţă? Încotro te îndrepţi?* **Asta**-*i casa ta.*

2) *N-ai auzit bine. N-am spus : asta-i cartea ta. Am spus : asta-i* **casa** *ta.*

3) *De ce să fac eu reparaţiile? Asta nu-i casa mea. Asta-i casa* **ta**.

Subiectele au rostit aceste contexte în întregime, dar la sonograf [20] am înregistrat numai fragmentul *asta-i casa ta.*

Sonogramele obţinute sînt foarte asemănătoare, cu neînsemnate deosebiri de amănunt. De aceea, nu le reproducem pe toate, ci numai pe cele mai concludente, v. p. 280, 281, 282.

Din compararea lor rezultă următoarele :

a) În enunţul **Asta**-i *casa ta* — *a* iniţial (accentuat în cuvînt şi în frază) are o alură net deosebită de cea a aceluiaşi *a* din enunţurile *Asta-i* **casa** *ta* şi *Asta-i casa* **ta**. La toate cele trei subiecte, în primul caz, armonicele arată o urcare de ton pînă la o culme după care urmează o coborîre mai puţin pronunţată.

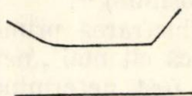
[18] Cf. *Gram.* II, p. 472 şi urm.

[19] *Gram.*, II, p. 469.

[20] Înregistrările s-au făcut în Laboratorul de fonetică experimentală al Centrului de cercetări fonetice şi dialectale, cu ajutorul spectrografului de tip „Sona-Graph", cu amplificator de scală („Scale-Magnifier").

În al doilea și al treilea caz (*Asta-i* **casa** *ta*; *Asta-i casa* **ta**) *a* inițial (neaccentuat în frază) se caracterizează prin armonice aproximativ orizontale, cu neînsemnate modulații de înălțime. Schematic cele două situații pot fi înfățișate astfel:

a accentuat în frază *a* neaccentuat în frază.

b) În enunțul *Asta-i* **casa** *ta* — (comparat cu **Asta**-*i casa ta* și *Asta-i casa* **ta**) *a* (accentuat în cuvîntul *casa* și în frază) prezintă, în comparație cu același *a* neaccentuat în frază, o situație asemănătoare cu cea descrisă anterior și reprezentată schematic prin

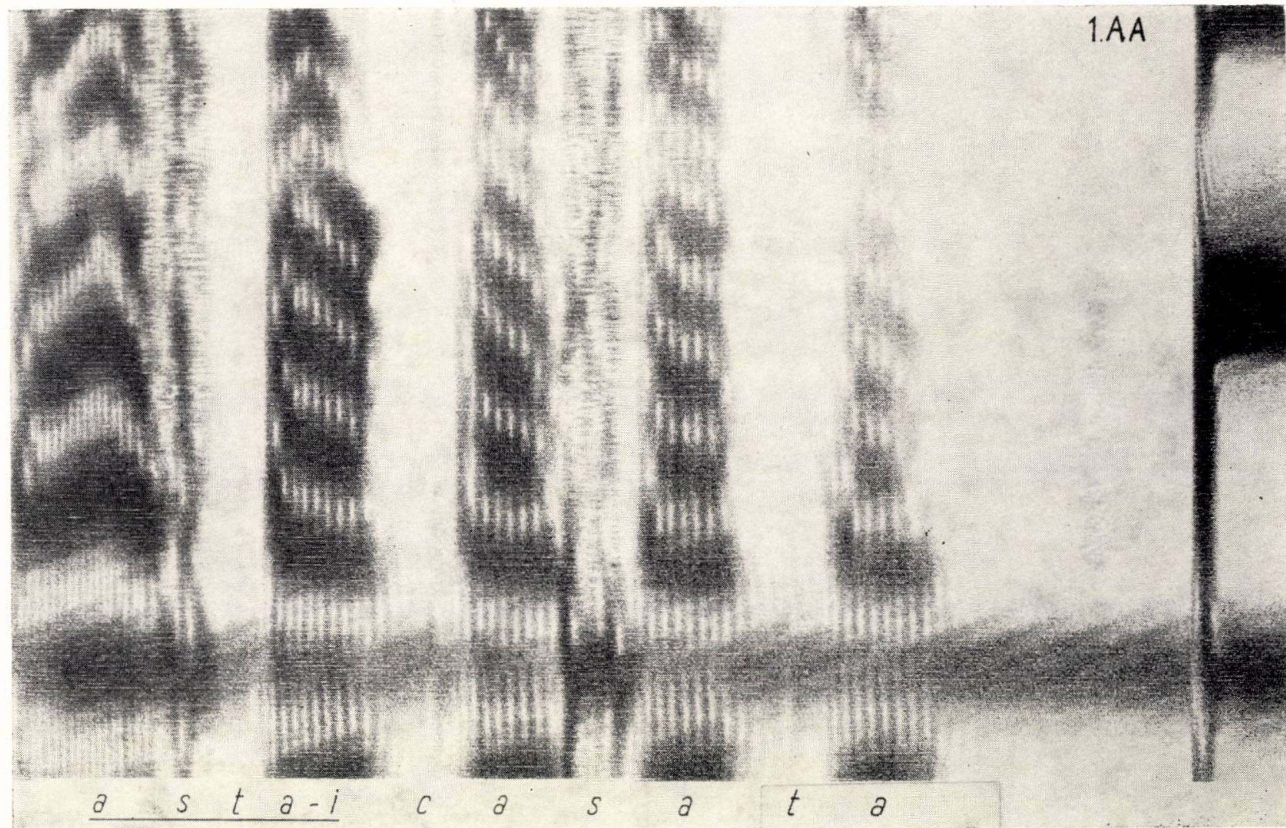
c) În enunțul *Asta-i casa* **ta** — *a* (accentuat în cuvînt și în frază) prezintă de asemenea pronunțate modificări de înălțime. Este de specificat însă, că din schema de mai sus, apare numai elementul al doilea, adică linia net descendentă, ceea ce se explică prin poziția finală a sunetului care încheie fraza enunțiativă. În toate aceste cazuri avem a face cu o variație de înălțime a tonului fundamental, care determină modulația armonicelor.

În ce privește intensitatea sunetului *a* accentuat în frază, față de aceea a unui *a* neaccentuat, sonogramele nu sînt comparabile între ele din motive tehnice [21]. O comparație relativă s-ar putea face însă în cadrul aceleiași sonograme: e ușor de observat că în toate cazurile *a* accentuat este caracterizat printr-un spectru mai negru și mai masiv decît *a* neaccentuat [22].

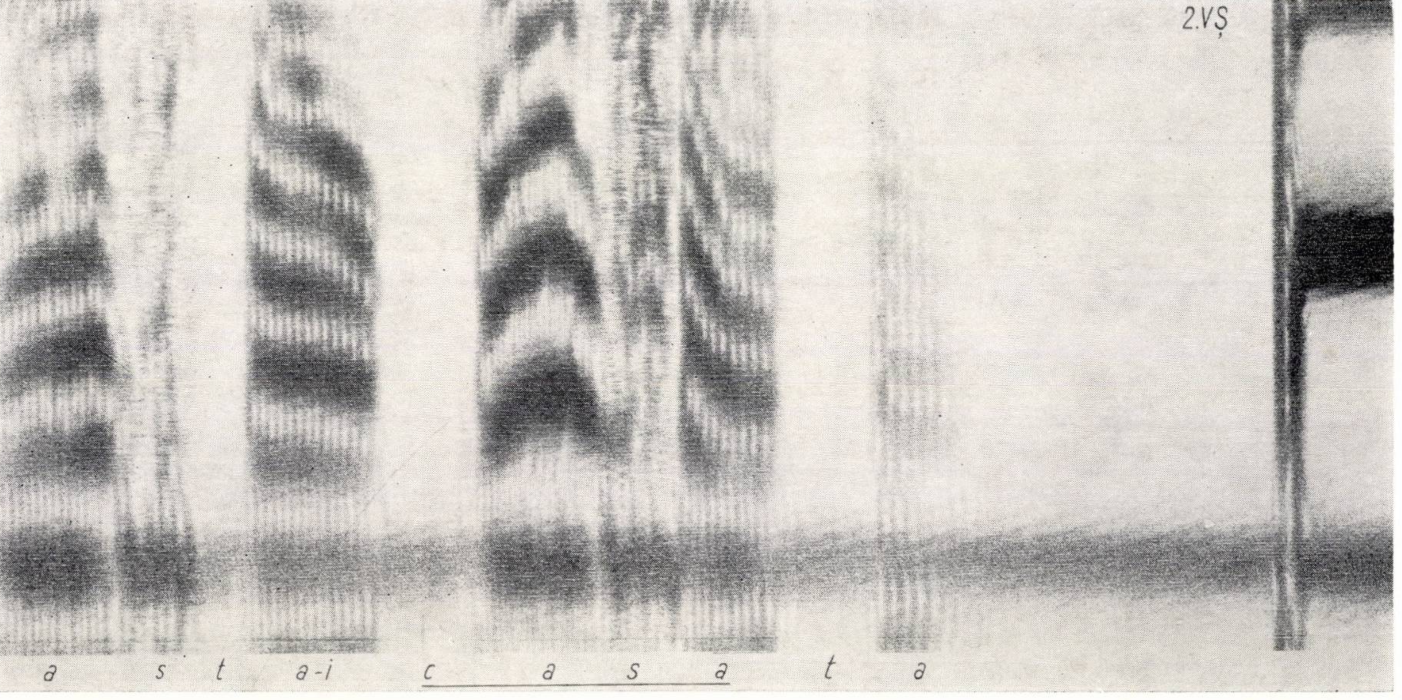
II. Cea de-a doua funcțiune fonologică a intonației constă în m a r c a r e a r a p o r t u r i l o r s i n t a c t i c e dintre cuvinte, sintagme și propoziții. Faptul e semnalat de către autorii *Gramaticii limbii române* [23], în numeroase pasaje ale acestei lucrări. La sfîrșitul volumului al doilea i se dedică chiar un capitol special [24]. De cele mai multe ori însă intonația e prezentată ca un mijloc auxiliar (deci nepertinent) de marcare a cutărui sau cutărui raport sintatic. Incidental sînt menționate și cîteva cazuri în care raporturile sintactice sînt marcate numai cu ajutorul intonației, fără a se insista însă asupra lor, căci problema nu intra, cum e și firesc, în planul

---

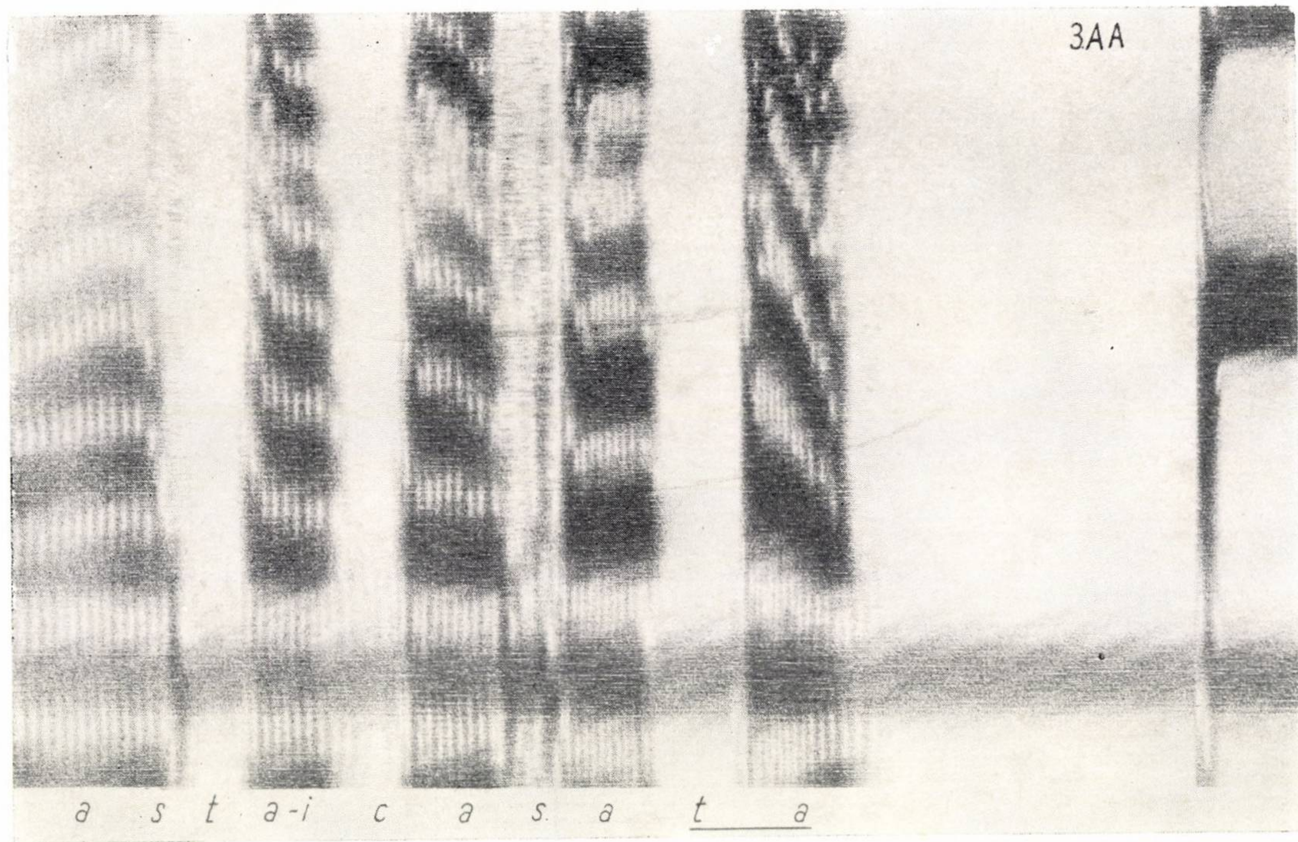
[21] De fiecare dată poate interveni specificul individual al subiectului înregistrat.
[22] Să se compare între ele diversele *a*-uri de fiecare dată în cadrul aceleiași sonagrame.
[23] Vezi, de pildă, *Gram.* II, p. 9, 24, 81, 93, 101, 139, 230, 233, 323, 342, 353 etc.
[24] *Ibid.*, p. 468–481.

5)

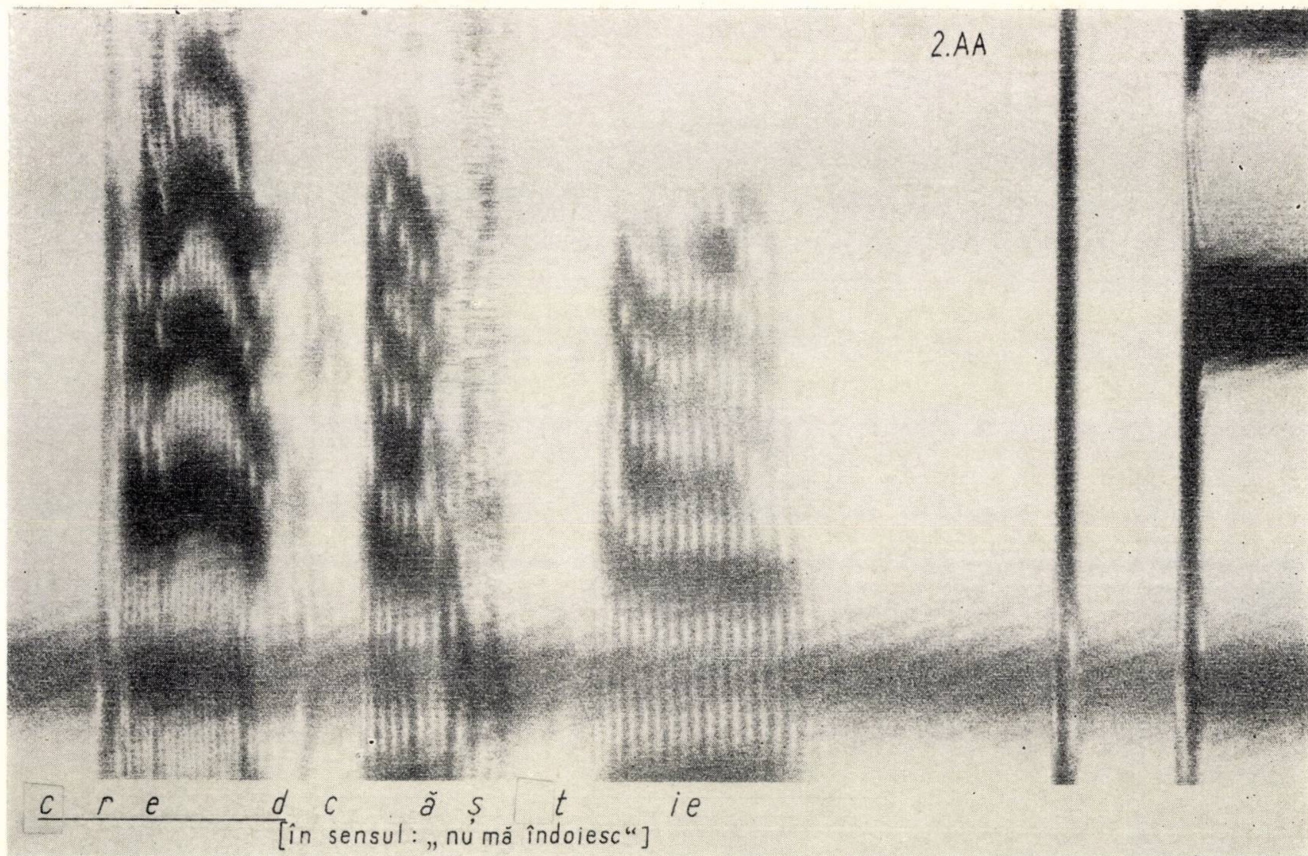
6)

7)

8)

9)

lucrării. Or, din punct de vedere fonologic, tocmai cazurile de acest gen sînt cele care interesează, dat fiind faptul că, într-un studiu al funcțiunilor intonației, trebuie scos în evidență rolul ei de trăsătură relevantă, de marcare unică a diverselor raporturi sintactice. Despre prezența unei asemenea „mărci" intonaționale se poate vorbi numai atunci cînd între o secvență intonată într-un fel și aceeași secvență [25] intonată în alt fel există o deosebire de sens, adică o opoziție pe planul conținutului.

De exemplu, secvența *vii tu vin și eu* [26] poate fi înțeleasă în două feluri, în funcție de intonațiile respective, pe care cititorii și le pot imagina fără greutate, cu ajutorul unor contexte suplimentare:

a. [— Cine vine la el diseară? — Păi] *vii tu, vin și eu* [, vin și alți cîțiva prieteni de-ai lui...].

b. **Vii tu, vin și eu** [; nu vii tu, nu vin nici eu].

În primul caz, intonația este enumerativă: avem a face cu două propoziții juxtapuse, legate printr-un raport sintactic de coordonare copulativă. În cel de-al doilea caz, raportul dintre *vii tu — vin și eu* este evident altul: *vii tu* e o propoziție condițională, subordonată propoziției principale *vin și eu* [27].

Exemple de același gen se pot da în număr destul de mare. Iată numai cîteva:

1. **popescu elevul cel mai bun n-a putut răspunde la această întrebare.**

a. *Popescu, elevul cel mai bun, n-a putut răspunde la această întrebare.*

b. [Nici măcar] *Popescu — elevul cel mai bun! — n-a putut răspunde la această întrebare.*

În primul caz *elevul cel mai bun* e o simplă apoziție, pe cînd în al doilea, datorită intonației, capătă valoarea unei propoziții concesive („*Popescu, cu toate că este elevul cel mai bun...*")

2. **n-aveam chef de lucru eram obosit**

a. *N-aveam chef de lucru, eram obosit* [, *mă durea capul*]... (coordonate copulative juxtapuse)

b. *N-aveam chef de lucru*: *eram obosit.* (Ultima propoziție — *eram obosit* — e cauzal-explicativă)

3. **așteaptă-mă două minute**

a. *Așteaptă-mă două minute.*

b. *Așteaptă-mă! Două minute* [: nu mai mult]!

În cazul al doilea, *două minute* din simplu complement circumstanțial de timp devine complement cu nuanță limitativă [28]; intonația înlo-

---

[25] Aceeași, în sensul că e alcătuită din foneme identice.

[26] O dăm fără nici un semn de punctuație și fără majusculă, pentru a arăta prin aceasta — teoretic — lipsa oricărui element intonațional. La fel vom proceda și în exemplele similare care urmează.

[27] În *Gram.*, II, p. 323, se vorbește despre existența unor „propoziții condiționale juxtapuse", dîndu-se ca exemplu proverbul *ai carte, ai parte* și arătîndu-se că „în această situație un rol hotărîtor are intonația". Nu se dă însă nici un exemplu de opoziție între un enunț de acest gen cu o anumită intonație și același enunț rostit cu altă intonație. Din păcate, nu ne-a fost accesibilă lucrarea lui G. Dietrich, *Intonation und Syntax*, în „Zeitschrift für neusprachlichen Unterricht" XXXVI, 1937, p. 239–248.

[28] Cf. *Gram.*, *II*, p. 205.

cuiește cuvintele *numai* („*Așteaptă-mă numai două minute*”) sau *nu mai mult, doar atît, numai atît* etc.

4. repede nu mai pot

a. [— Vrei să lucrez și bine și repede ca în tinerețe?] *Repede nu mai pot* [că acum sînt bătrîn]

b. *Repede! Nu mai pot!*

5. zadarnic efortul tău nu va ajuta la nimic

a. *Zadarnic efortul tău : nu va ajuta la nimic*

b. Zadarnic! Efortul tău nu va ajuta la nimic.

6. eu tata fratele meu

a. [O să fim acasă toți :] *eu, tata, fratele meu.*

b. [— Cine o să-ți deschidă ușa? Păi, cel care o să audă primul soneria :] *eu, tata, fratele meu...*

În primul caz avem a face cu o simplă enumerare ; în cel de-al doilea, elementele enumerate au o nuanță disjunctivă („*fie eu, fie tata, fie fratele meu...*”).

7. mama bolește iar tata are grijă de ea

a. [— Ce mai facem? Păi, nu prea bine :] *Mama bolește, iar tata are grijă de ea.*

b. *Mama bolește iar. Tata are grijă de ea.*

8. are doar volumul întîi

a. [N-are toată opera :] *are doar volumul întîi.*

b. [— De ce spune că nu s-a putut documenta?] *Are doar volumul întîi* [și în el găsea toate datele care îi erau necesare]

9. stătea lîngă mine aproape mort de frică

a. *Stătea lîngă mine, aproape mort de frică*

b. *Stătea lîngă mine. Aproape. Mort de frică.*

10. tînărul student în medicină

a. *Tînărul student în medicină ne-a făcut o impresie excelentă.*

b. [În compartiment mai erau, afară de el, o femeie între două vîrste și un tînăr. Cînd i-a venit rău,] *tînărul — student în medicină — i-a dat primul ajutor.*

Exemple de același gen s-ar putea da în număr foarte mare. Unele situații sînt comune tuturor limbilor cu o structură sintactică asemănătoare, altele variază de la limbă la limbă. Ceea ce am urmărit în cazul de față nu a fost o enumerare exhaustivă a lor, ci numai o semnalare a fenomenului, care, după părerea noastră, merită o studiere aprofundată. Rezultatul ar fi, poate, constituirea unei discipline noi : s i n t a x a   i n t o n a ț i o n a l ă, adică studiul acelor raporturi sintactice care se exprimă n u m a i   c u   a j u t o r u l   i n t o n a ț i e i[29]. Printr-un asemenea studiu

[29] Cercetări în acest sens, cu privire la limba română, a întreprins I. Rizescu, în lucrarea *Propoziții subordonate paratactice*, în *Studii de gramatică*, III, 1961, p. 107—137. Problema intonației nu a constituit totuși obiectul principal al cercetării sale, după cum rezultă chiar din titlul ei. Autorul studiază diversele tipuri de subordonare paratactice românești, arătînd că intonația reprezintă unul (e drept „cel mai important”) dintre mijloacele de marcare a raporturilor sintactice. În toate exemplele studiate, pe lîngă intonație intervine și conținutul semantic al enunțurilor respective, ceea ce face ca raportul sintactic să fie înțeles de auditor (sau cititor)

am putea descoperi elemente noi în structura sintactică a limbii, folosindu-ne de mijloacele pe care ni le pune la îndemînă fonetica instrumentală [30].

Deocamdată, din cele cîteva exemple date mai sus, ni se par demne de interes următoarele constatări [31]:

1. Există comunicări care la nivelul *a* (adică nivelul lipsit, teoretic, de orice intonație) conțin virtual în ele două sau mai multe sensuri. Situația lor este oarecum asemănătoare cu aceea a arhifonemelor. (Deosebirea ar fi că arhifonemele se concretizează pozițional, pe cînd enunțurile menționate, intonațional.)

2. Intonația poate caracteriza nu numai raporturile sintactice, ci și categoriile gramaticale ale cuvintelor, transformînd o parte de propoziție în alta sau o parte de vorbire în alta. De pildă, în ultimul exemplu, cuvîntul *tînărul* a apărut întîi ca adjectiv, cu funcțiune sintactică de atribut, apoi ca substantiv, cu funcțiune de subiect. Tot așa, *student*, a fost întîi subiect, apoi atribut apozițional.

3. În sfîrșit, cel de-al treilea și ultimul aspect fonologicește relevant al intonației enunțiative este capacitatea ei de a servi ca mijloc de distincție s e m a n t i c ă între două (eventual mai multe) omonime, sau sensuri diferite ale aceluiași cuvînt cu polisemie. De altfel, situații de acest gen am văzut și mai înainte, unde am vorbit despre funcțiunile sintactice ale intonației: *tînărul* — ca substantiv și *tînărul* — ca adjectiv pot fi considerate două unități lexicologice distincte. Tot așa, *zadarnic* ca adjectiv și *zadarnic* ca adverb.

Aici avem însă în vedere numai cazurile de schimbare a sensului f ă r ă i m p l i c a ț i i s i n t a c t i c e. Ele sînt, în genere, puține la număr, și variabile de la limbă la limbă.

Iată un exemplu:

cred că știe

a) [—Crezi că Maria știe aceasta?]
— *Cred că știe.*
[— Eu nu mă îndoiesc că știe. Eu] **cred** *că știe.*

În primul caz, verbul *a crede* are sensul „a fi de părere că..." (engl. *to think*), iar în al doilea, sensul „a fi convins că..." (engl. *to believe*). Sona-

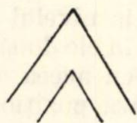
---

chiar fără ajutorul mărcii intonaționale. Or, pe noi ne interesează cazurile în care intonația constituie s i n g u r u l m i j l o c de redare a raporturilor sintactice, adică enunțurile interpretate în cel puțin două feluri, atunci cînd marca intonațională e absentă. Dintre lucrările mai vechi trebuie menționate, mai ales: Sextil Pușcariu, *Limba română*, I, Buc., 1940, p. 43—44; Iorgu Iordan, *Stilistica limbii române*, Buc., 1944, p. 64—66 (Citează pe Al. Philippide, *Fiziologia sunetelor*, curs litografiat, 1920—21, § 94, p. 157 și urm.); Nicolae Drăganu, *Elemente de sintaxă a limbii române*, Buc., 1945, p. 12—18 (Intonație, accent, pauză).

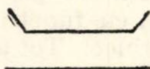
[30] Experiențe interesante și concludente se vor putea face cu ajutorul *mingografului*, aparat de care nu dispunem încă.

[31] Menționăm că lucrarea noastră a fost predată spre publicare înainte de apariția cărții lui Emanuel Vasiliu, *Fonologia limbii române*, București, 1965, care conține unele puncte de vedere noi în problema studierii structurale a intonației.

gramele celor două enunțuri arată între vocalele accentuate din cei doi *cred*, aceeași deosebire ca între vocalele din *casa*, *asta*, *ta* etc. (vezi p. 279 ș.u.) accentuate și neaccentuate în frază. *Cred* cu sensul „sînt convins" se caracterizează prin conturul

al vocalei accentuate, spre deosebire de *cred* cu sensul „sînt de părere", al cărui contur poate fi reprezentat schematic prin

După cum am spus însă, faptele de ordin pur lexicologic constituie fenomene izolate în fiecare limbă. Numeroase și demne de interes rămîn faptele de ordin sintactic, sau – adesea – sintactico-lexicologic. Acestea din urmă merită un studiu amănunțit.

Martie 1965 *Centrul de cercetări fonetice și dialectale, București, Calea Victoriei 194.*

DESPRE ł (VELAR) ÎN GRAIURILE ROMÂNEŞTI

DE

TEOFIL TEAHA

Printre particularităţile lingvistice ale graiurilor româneşti din extremitatea nordică a ţării se numără şi rostirea lui *l* ca *ł* (velar), mai ales în poziţie implozivă şi intervocalică.

Ideea de a cerceta această particularitate fonetică în graiurile româneşti ne-a fost sugerată de ancheta făcută în primăvara anului 1957, în Ţara Oaşului, în scopul înregistrării de texte dialectale, precum şi de ancheta preliminară făcută în cursul anului 1962 în Maramureş în vederea definitivării *Chestionarului Noului atlas lingvistic român pe regiuni*.

Cu această ocazie am constatat că, în partea de nord a ţării, pronunţarea lui *ł* este încă destul de frecventă în vorbirea populaţiei locale, indiferent de vîrstă sau sex. Am înregistrat-o într-un mare număr de cuvinte, în care *ł* se află în diferite poziţii :

a) *ł*, urmat de consoană: *tálpă, púlpă, stîlp* ; *álbă, albástru, albínă, albúș, gálbăn, colb, polbáriu, sălbátic, să túlbură* ; *scálmănă, pálmă, ulmíște* ; *zálfă* „guturai", *bulféie* ; *múlte, ascúltă, bóltă, laoáltă, păltenís, gîltán* „gîtlej", *oltonésc* „altoiesc", *zboltalău* „mîtcă", *șold, căldáre, hólde, uldóri* ; *bolnáv, cólniță* „şopron" ; *muls* ; *îŋcălzít* ; *cîlț, palțău* „lambă" ; *fálcă, melc, culcúș, călcăm* ; *mulg, búlgări* ; *dúlĉe, codobélĉ, alîĉér, să-ŋcílĉe* „se-ncurcă", *tolĉér* „pîlnie", *colĉitúră* „corcitură" ; *múlĝe, tálĝer* „farfurie".

b) *ł*, intervocalic : *alúnecă*, (leg) *cálu* / art./, *váluri, súluri*-(vîrfu) *stógului*, (capu) *mácului, ológ, spălătoáre, feștiálă* „vopsea", *han, dralău* „haimana", *mălăíște* „porumbişte", *astalíș* „tîmplar", *al dóilea, mă gîdăléște, oloiérniță* „teasc pentru ulei", *șolomízdră* „salamandră" *țărcúlă* „fierăstrău circular" etc.

c) *ł*, inițial: *loc, lúcru, lumínă, lup* etc.

d) *ł*, final: *cal, gol, păduĉél, sfrédel, neĝél, borbíl* „bărbier" etc.

e) *ł*, în cuvinte monosilabice: *clonț* „cioc", *clop* „pălărie", *plop* etc.

Mult mai rar am constatat dispariţia prin „vocalizare” a lui ł: *áu̯bă* „albă”, *cău̯dáre* „căldare”, *să cúu̯că* „se culcă”, *muu̯t* „mult”, *muu̯g* „mulg” etc.

Alături de formele cu ł am întîlnit, foarte des, mai ales la generaţia tînără, şi cuvinte în care în locul acestuia se rosteşte un *l* „normal” (alveolar), cel din pronunţarea curentă în graiurile româneşti. *L* „normal” (alveolar) l-am înregistrat, în general, în toate poziţiile în care apare şi ł: *bulbúci*, *úmblă*, *vúlpe*, *de-a válma*, *laoláltă*, *aláltăsară*, *călindár*, *vále*, *colác*, *lábă*, *legătoáre*, *legúme*, *lună plină* etc.

Existenţa acestui fenomen fonetic în dacoromână n-a făcut, pînă în prezent, obiectul unei cercetări amănunţite. Despre rostirea lui *l* ca ł s-au făcut însă menţiuni în unele studii, cum ar fi acelea ale lui G. Weigand [1], I. Popovici [2] sau I. A. Candrea [3]; de asemenea, prezenţa lui în graiurile româneşti a fost notată în hărţile *Atlasului lingvistic român* (ALR I şi II) [4].

G. Weigand avea, printre cele 114 cuvinte ale chestionarului său fonetic, un număr de 15 termeni în care *l* apărea în diferite poziţii (iniţial, final, urmat de consoană, precedat de consoană). Weigand a notat un astfel de ł numai la finala cuvintelor: *viţeł* — pe o arie destul de întinsă, care cuprindea jumătatea de nord-vest a ţării, Moldova şi o mică parte din Banat — şi *deał* (notat *deł*, *dęł*) în cîteva localităţi din sudul Transilvaniei şi foarte frecvent în Moldova; cu totul izolat a fost notat în cuvintele: *łuni*, *ułpe* „vulpe” (în punctul cartografic 189 din Oaş) şi *ałb* (în punctele 34 şi 353 din Banat).

Cîţiva ani mai tîrziu, în 1905, Iosif Popovici, cercetînd graiul „pădurenilor” din regiunea Hunedoara, a notat prezenţa lui ł, întocmai ca Weigand, tot numai la finala cuvîntului *viţeł* [5].

În 1907, I. A. Candrea semnalează existenţa acestui fonetism în Oaş. Ilustrîndu-l prin cîteva exemplificări şi fără a-i da nici o explicaţie, Candrea îi acordă doar o singură frază: „o altă particularitate inte-

---

[1] Vezi G. Weigand, *Körösch und Marosch Dialekte*, în „Jahresbericht”, IV, 1897, p. 250—336; idem, *Samosch und Theissdialekte*, în „Jahresbericht”, VI, 1899, p. 23—31; idem, *Die Dialekte der Moldau und Dobrudscha*, în „Jahresbericht”, IX, 1902, p. 138—236; idem, *Der Banater Dialekt*, în „Jahresbericht”, III, 1896, p. 198—332.

[2] Vezi Iosif Popovici, *Rumänischen Dialekte, I, Dialekte der Munteni und Pădureni im Hunyader Komitat*, Halle, 1905, p. 109.

[3] Vezi I. A. Candrea, *Graiul din Ţara Oaşului*, extras din „Buletinul Societăţii Filologice”, II, Bucureşti, 1907, p. 14.

[4] Vezi ALR I, h. 12, 15, 18, 19, 25, 38, 51, 56, 58, 98, 111, 112, 140, 142, 155, 160, 173, 175, 178, 181, 185, 195, 207, 284; ALR II, h. 12—14, 20, 28, 42, 54, 60, 76, 77, 92, 105, 107, 115, 122, 160, 184, 224, 292, 295; ALR II s.n. h. 5, 33, 37, 39, 71, 74, 107, 119, 129, 166, 171, 183, 197, 208, 215, 218, 222, 234, 248, 267, 275, 282, 308, 343, 346, 349, 356, 360, 362, 363, 367, 375, 392, 399, 407, 432, 460, 467, 471, 487, 489, 500, 502, 507, 511, 514, 532, 536, 551, 558, 559, 574, 577, 584, 598, 601, 605, 611, 613, 615, 616, 622, 629, 645, 651, 657, 676, 684, 697, 702, 708, 722, 729, 732, 735, 821, 827, 830, 834, 864, 876.

[5] Vezi I. Popovici, *op. cit.*, p. 109.

resantă a dialectului oşenesc e trecerea regulată a lui *l* urmat de o consoană la *ł*, devenit *u̯* în graiul celor mai tineri. Fenomenul s-a produs în toate cuvintele, atît în cele de origine latină cît şi în cele nelatine" [6]. El a înregistrat, aşadar, prezenţa lui *ł* în vorbirea populaţiei din Oaş numai în cuvintele în care *l* era urmat de o consoană. Spre deosebire de acesta, G. Weigand, cu cîţiva ani mai înainte, notase existenţa lui *ł* la finală de cuvînt, pe o arie destul de mare [7].

Cu treizeci de ani mai tîrziu, în *Atlasul lingvistic român*, *ł* apare notat aproape în toate poziţiile într-o zonă compactă în Oaş, Maramureş (vezi harta alăturată) şi partea de nord a R.S.S. Moldoveneşti.

Aşadar, materialul oferit de ALR I şi ALR II ne dă posibilitatea să stabilim, cu aproximaţie, aria de răspîndire a lui *ł* în graiurile româneşti. În ALR I, *ł* apare f r e c v e n t în punctele 341, 343, 345, 354 din raionul Oaş, iar în ALR II în punctele 346 din Oaş şi 349 de lîngă Baia Mare. De cîteva ori *ł* a fost înregistrat şi în punctele 353 din raionul Sighetul Marmaţiei, 334 din raionul Carei, 64 din regiunea Crişana şi 386 din regiunea Suceava.

Prezenţa lui *ł* în textele noastre vechi, provenind din nordul Ardealului şi Maramureş, a atras atenţia cercetătorilor care s-au ocupat de problemele de fonetică istorică a limbii române [8]. N. Drăganu a încercat să-i dea o explicaţie, mai mult sau mai puţin satisfăcătoare, într-un articol apărut acum patru decenii [9]. El înclină să creadă că *ł* poate fi explicat ca rezultat al unor influenţe străine (germană, maghiară sau ucraineană), fără a exclude posibilitatea ca el să fi urmat o dezvoltare spontană.

Ipoteza unui imprumut din germană trebuie exclusă. Explicînd această particularitate ca fiind primită de la saşii din Ardeal, Drăganu o pune în directă legătură cu forme ca : *maire*, *taire* pentru „mare", „tare", pe care el le consideră de asemenea de origine săsească. Am arătat, cu altă ocazie [10], că această explicaţie nu poate fi reţinută întrucît fapte aproape similare (*oichi*, *ureiche*, *deoaiche* etc.) apar şi în Oltenia şi Muntenia, unde nu există şi nici n-au existat saşi.

O eventuală influenţă maghiară, de asemenea, nu pare verosimilă, întrucît în maghiară, deşi există *ł*, acesta este mai slab tocmai în nord-estul teritoriului de limbă maghiară [11], deci tocmai în regiunea de contact cu graiurile româneşti învecinate.

---

[6] Vezi I. A. Candrea, *op. cit.*

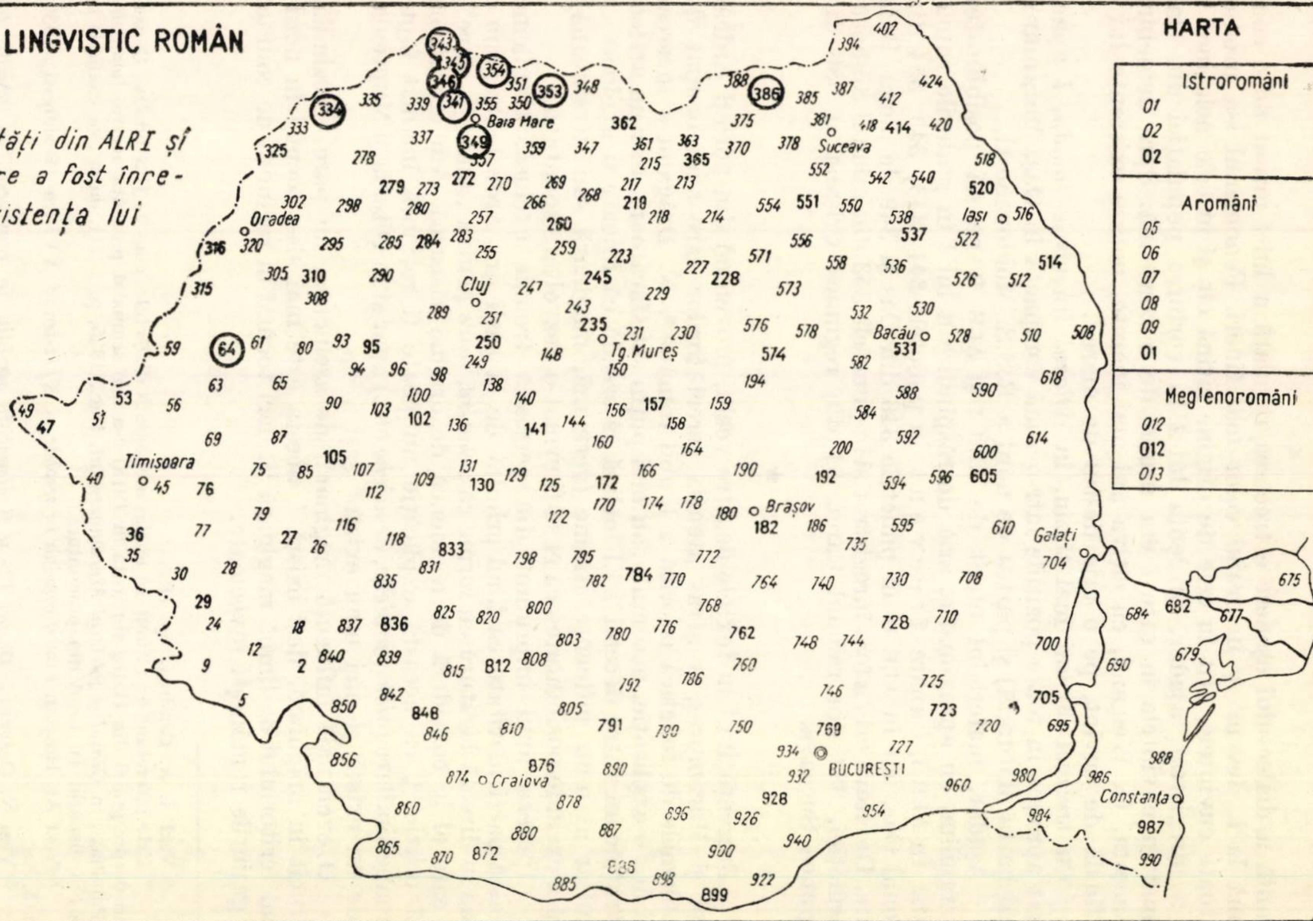
[7] Este interesant de reţinut că unele monografii dialectale, cum ar fi a lui Ov. Densusianu despre graiul din Haţeg (apărută în 1915) n-a mai semnalat prezenţa acestui fonetism. T. Papahagi, în *Graiul şi folclorul Maramureşului*, Buc., 1925, p. LXII, dă cîteva exemple în care *ł* a dispărut cu totul din pronunţare.

[8] Vezi Al. Rosetti, *Limba română în secolele al XIII-lea al XVI-lea* [Bucureşti], 1956, p. 115.

[9] Vezi N. Drăganu, *Despre ł > u şi dispariţia acestuia în româneşte*, în *Omagiu lui I. Bianu*, Bucureşti, 1927, p. 137—158.

[10] Vezi Teofil Teaha, *Graiul de la Vama Buzăului. Consideraţii asupra unei zone de interferenţă a graiurilor*, în „Limba română", XI, 1962, nr. 1, p. 97—98.

[11] Vezi discuţia la N. Drăganu, *op. cit.*, p. 145—146.

ATLASUL LINGVISTIC ROMÂN
○ localități din ALR I și ALR II în care a fost înregistrată existența lui ł (velar)
HARTA
Istroromâni
01
02
02
Aromâni
05
06
07
08
09
01
Meglenoromâni
012
012
013
Oradea
Baia Mare
Suceava
Iași
Cluj
Tg. Mureș
Bacău
Timișoara
Brașov
Galați
Craiova
BUCUREȘTI
Constanța

Existenţa lui ł în graiurile româneşti din nordul ţării ne face să ne punem, în mod firesc, întrebarea dacă poate fi considerat ca rezultat al unei evoluţii interne, deci ca o coincidenţă întîmplătoare cu ł din graiurile limbilor învecinate, ivit în fiecare limbă în mod independent, sau trebuie să vedem în prezenţa lui un împrumut de la vecini. Se ştie că acest fenomen este cunoscut în toate limbile slave înconjurătoare, precum şi în limbile romanice şi germanice [12].

În vechile texte româneşti apar numeroase cazuri în care a existat un ł, devenit u̯ şi dispărut mai pe urmă [13]. Pentru o perioadă mai veche se citează, de obicei, exemple de tipul lat. *stella*, în care *ll*, cînd închidea silaba şi se găsea în poziţie slabă, a dispărut [14], dar, înainte de a deveni *stea* în română, a trecut prin fazele * *stełа* şi * *steu̯a*. Considerăm, de asemenea, că prezenţa lui ł în graiurile dacoromâne nu poate fi despărţită de existenţa lui în meglenoromână [15] şi istroromână [16].

Se ştie că factorii interni au un rol important în evoluţia faptelor de limbă [17]. Tratînd problema transformărilor fonetice explicabile prin cauze interne, acad. Al. Rosetti consideră, de pildă, palatalizarea labialelor în graiurile româneşti ca o tendinţă proprie limbii române, ca un fenomen care poate fi explicat „prin jocul tendinţelor proprii unei limbi, fără a recurge la interferenţa cu o limbă străină" [18].

Plecînd de la acest principiu, numeroase transformări fonetice petrecute în istoria limbii române ar putea fi explicate prin cauze interne, fiind datorate evoluţiei normale a limbii.

Aşadar, am fi ispitiţi să explicăm prezenţa lui ł, vocalizarea şi chiar dispariţia lui, ca rezultat al unei tendinţe evolutive romanice, cum propune, acum recent, M. Sala [19]. Tendinţele evolutive ale lui ł ar fi, în acest caz, rezultatul unei dezvoltări interne a românei.

Ulterior, prezenţa acestui fonetism a putut fi întărită de existenţa unei tendinţe evolutive identice şi în limbile cu care dacoromâna a venit în contact în cursul istoriei sale.

Nu este exclus, prin urmare, ca ł să-şi fi consolidat poziţia în mai multe etape succesive. Desigur, în primul rînd, în timpul convieţuirii cu slavii, cînd, după o perioadă de bilingvism s-au introdus în limba română maniere slave de a pronunţa anumite sunete. În prezent, în timp ce în unele limbi slave, ca rusa şi bulgara, ł se menţine, el s-a vocalizat, deve-

---

[12] Vezi G. Straka, *Notes sur la vocalisation de l'l*, în „Bulletin linguistique", X, 1942, p. 5–34.

[13] Vezi N. Drăganu, *op. cit.*, p. 137–143.

[14] Vezi Al. Rosetti, *Istoria limbii române*, I, *Limba latină*, Bucureşti, 1964, p. 98.

[15] Vezi Th. Capidan, *Meglenoromânii*, I, Bucureşti, 1925, p. 135.

[16] Vezi S. Puşcariu, *Studii istroromâne*, II, Bucureşti, p. 117–118.

[17] Vezi discuţia la Al. Graur, *Studii de lingvistică generală. Variantă nouă* [Bucureşti], 1960, p. 124, 270.

[18] Vezi Al. Rosetti, *Istoria limbii române*, III. *Limbile slave meridionale (sec. VI–XII)*, Bucureşti, 1964, p. 129.

[19] Vezi M. Sala, *Locul limbii române între limbile romanice*, în SCL, XVI, 1965, p. 59.

nind *o* în sîrbă și *u̯* în ucraineană [20] și poloneză [21]. Dimpotrivă, slovaca nu l-a vocalizat ci a revenit la *l* alveolar, întocmai cum este tendința actuală în graiurile dacoromâne învecinate. La istroromâni, *ł* a progresat, ca în sîrbocroată, ajungînd la stadiul *u̯*, sau chiar a dispărut cu totul: *căd* „cald". Deci, nu putem ignora posibilitatea ca fonetismul discutat să se explice ca rezultat al unei interferențe lingvistice, prin contact direct cu populațiile slave învecinate cu care poporul român a conviețuit timp îndelungat în părțile nord-vestice ale țării.

Există ipoteza verosimilă că nu putem despărți pronunțarea velară a lui *l* de transformarea africatelor *ĉ*, *ĝ*, în *č*, *ǧ* și de palatalizarea labialelor *f*, *v* în *s*, *z*, fenomene fonetice relativ noi în limba română, care s-ar datora influenței graiurilor ucrainene învecinate [22].

Întrucît în graiurile din Oaș și din Maramureș există, așadar, și alte particularități fonetice pe care aceste graiuri le au în comun cu graiurile ucrainene învecinate — pronunțarea lui *l* ca *ł* nu poate fi explicată exclusiv ca rezultat al unei evoluții interne independente, ci trebuie să avem în vedere și posibilitatea unei influențe directe a graiurilor ucrainene, care ar reprezenta în această situație o altă etapă în ce privește consolidarea lui *ł* în graiurile românești din nordul țării.

Să nu pierdem din vedere nici faptul că avem de-a face cu un grai cu fonetism destul de amestecat, și care prezintă numeroase elemente de origini deosebite [23].

Existența lui *ł* în graiurile dacoromânești actuale ne îndreptățește să ne întrebăm dacă, în ce privește aria de răspîndire și stadiul de evoluție, acest fonetism este în progres sau în regres în graiul din nordul țării. Oare faptul că I. A. Candrea, care susținuse că *l* se pronunță ca un *ł* în toate cuvintele unde apare, atît în cele de origine latină, cît și în cele nelatine, nu l-a înregistrat decît cînd e urmat de o consoană, să însemne că *ł* nu exista într-adevăr în jurul anului 1900 în alte poziții, sau putem considera nesemnalarea lui în alte poziții ca o scăpare a lui Candrea? Înclinăm, mai curînd, spre a doua posibilitate. Ne bazăm, în primul rînd, pe datele cercetărilor lui G. Weigand, care a înregistrat existența lui *ł* la finala cuvîntului și, mai rar, la inițială. Fără îndoială că, dacă ar fi urmărit mai îndeaproape situația lui *ł* în graiurile dacoromânești, Weigand l-ar fi notat în numeroase alte cazuri și în diferite poziții, cel puțin în aria stabilită pe baza materialului oferit de ALR I și II,

---

[20] Aria lui *ł* în ucraineană cuprinde Galiția, Podolia și Volina — vezi M. F. Naconecinii, *Фонетика...*, Kiev, 1951, p. 191—192. Graiurile ucrainene din țara noastră cunosc pe *ł* care a fost înregistrat recent în localitățile Rona de Sus din regiunea Maramureș, Brodina și Dănilă din regiunea Suceava (comunicare orală dată de N. Pavliuc).

[21] Vezi G. Straka, *op. cit.*, p. 11.

[22] Vezi, I. Pătruț, *Influences slaves et magyares sur les parlers roumains*, în „Romanoslavica", I, 1958, p. 40—41; idem, „Dacoromania", XI, p. 58; Șt. Giosu, în articolul *Subdialectul maramureșean* (în „Studii și cercetări științifice", Iași, seria Filologie, XIV, 1963, fasc. 1, p. 100) consideră de asemenea că *ł* este tot rezultat al influenței graiurilor ucrainene.

[23] Cf. I. Pătruț, *Fonetica graiului huțul din valea Sucevei* [București], Editura Academiei R.P.R., 1957 (*Materiale și cercetări lingvistice*, II), p. 11.

unde acest fonetism se menţine şi astăzi. Comparînd aria de răspîndire a lui ł, precizată cu ajutorul hărţilor ALR cu cea stabilită pe baza Atlasului lui G. Weigand constatăm că ł şi-a restrîns simţitor aria de răspîndire.

Părerea noastră este că atît în ce priveşte răspîndirea geografică cît şi în ce priveşte evoluţia fonetică, ł nu se află în situaţia de a progresa în Oaş [24], ci, dimpotrivă, este în regres şi tinde să fie înlocuit mai ales în pronunţarea celor tineri, prin *l* alveolar. Acest fapt se datoreşte, desigur, limbii literare care, intervenind, ca un factor nivelator al divergenţelor dialectale, a oprit procesul şi l-a făcut să regreseze.

Dacă aceasta este realitatea lingvistică, înseamnă că timp de 60 de ani, cîţi s-au scurs de la ancheta efectuată de Candrea pînă la anchetele efectuate de noi, situaţia lui ł s-a schimbat în sensul că acesta a devenit mai puţin frecvent în grai, întrucît, în afara exemplelor înregistrate de noi, hărţile ALR consemnează numeroşi termeni în care *l* se pronunţă ca în limba literară [25]. S-ar putea, deci, ca ł să fi avut înainte, în perioada de după convieţuirea româno-slavă, o răspîndire mai largă şi acum să cunoască o restrîngere a extinderii sale [26]. Spre această concluzie ne duce şi faptul că în textele noastre vechi [27] fonetismul în discuţie este atestat ca foarte frecvent şi chiar într-o formă mult mai avansată decît în graiul actual din Oaş. La aceasta putem adăuga şi faptul că la sfîrşitul secolului trecut, cînd Weigand făcea primele cercetări pe teren asupra graiurilor româneşti, ł era mult mai răspîndit. De asemenea, nu este exclus ca, de la început, fenomenul velarizării lui *l* să nu fi cuprins toate cuvintele şi toate poziţiile lui în cuvînt. De fapt, chiar hărţile ALR confirmă faptul constatat şi în cazul altor fenomene fonetice, că acelaşi sunet poate să fie pronunţat în moduri diferite de acelaşi subiect vorbitor.

Putem presupune că în trecut a existat o arie mai largă cu ł [28], dar că cu timpul aria sa de răspîndire s-a restrîns treptat către extremitatea nordică pînă ce astăzi a ajuns într-o stare de relativă „stabilizare" în Oaş şi parţial în Maramureş, unde ne aflăm în prezenţa unei zone cu caracter izolat, periferic a dacoromânei. Geografia lingvistică, subliniind caracterul conservator al ariilor izolate, vine în sprijinul acestei păreri. Admiţînd că, în trecut, acest fonetism a fost mai răspîndit, e posibil ca lucrurile să se fi petrecut cam în felul următor : ł s-a retras spre nord şi sub acţiunea nivelatoare a limbii literare ar fi dispărut mai de mult,

---

[24] I. Coteanu în *Elemente de dialectologie a limbii române*, Bucureşti, 1961, p. 104, înclină să creadă că „pronunţarea aceasta progresează în Oaş".

[25] Vezi, de pildă, ALR II, s.n.,h. 5, 26, 92, 93, 125, 158, 188, 255, 257, 699, 702, 706, 731, 771, 778, 822, 833, 834, 873.

[26] Limba română cunoaşte şi alte situaţii similare. De pildă, sub o puternică influenţă grecească, în timpul fanarioţilor, a fost introdus în limbă sunetul grecesc Θ care însă a dus o viaţă precară cîtva timp şi, o dată cu scăderea influenţei greceşti, a dispărut fără urme deoarece el nu pătrunsese în straturile adînci ale limbii (cf. Al. Graur, *op. cit.*, p. 270—271).

[27] Vezi Al. Rosetti, *op. cit.*, 115.

[28] Cu toate că Atlasul lui Weigand nu ne dă posibilitatea să stabilim aria lui ł decît la inala cuvîntului *viţel*.

cu totul din rostire, dacă n-ar fi intervenit, ca o frînă, graiurile ucrainene învecinate care să țină în loc procesul de dispariție.

În prezent, în vorbirea populației din extremitatea nordică a țării, rostirea lui *l* ca *ł*, mai ales în poziție implozivă și intervocalică, constituie, încă, o trăsătură fonetică care contribuie la individualizarea graiurilor românești din Oaș și Maramureș în cadrul dacoromânei.

Octombrie 1965.

Centrul de cercetări fonetice și dialectale
Cal. Victoriei 194

PRONUMELE NEDEFINIT ÎN DACOROMÂNA CONTEMPORANĂ STANDARD

ÎNCERCARE DE CLASIFICARE SEMANTICĂ

DE

MARIA MANOLIU

0. Nu este o noutate faptul că pronumele nedefinite constituie cea mai bogată şi în acelaşi timp cea mai puţin definită clasă pronominală. Nu de mult, încercînd să dăm o descriere distribuţională a pronumelor din dacoromâna contemporană standard, constatam că nedefinitele se dizolvă într-o sumedenie de clase, fără nici o trăsătură distribuţională comună [1]. În contradicţie cu intuiţia în ceea ce priveşte caracterul global al acestei categorii, descrierea distributivă atrăgea atenţia asupra caracterului ei eterogen, asupra varietăţii sintagmatice şi, prin aceasta, asupra unui fapt paradoxal: varietatea de nuanţe semantice a zonei « nedefinitului » din limba noastră.

Descrierea modului în care este structurată această zonă semantică în alte limbi, ca de pildă în franceză sau în latină, a scos la iveală faptul că aşa-zisul « nedefinit » reprezintă de fapt un cîmp semantic perfect delimitabil şi anume cel al totalităţii. Trăsăturile lui distinctive se definesc în funcţie de natura totalităţii, a părţilor şi a raporturilor dintre acestea din urmă [2]. Constatarea se dovedeşte adevărată şi în ceea ce priveşte zona ocupată de pronumele nedefinite din dacoromână. Simpla comparare a inventarului de unităţi din latină, română şi alte limbi romanice scoate însă la iveală numeroase diferenţe de structurare. Faptul, perfect normal, ne-a îndreptăţit, pe de o parte, să părăsim sau să rede-

[1] Vezi *Asupra claselor pronominale din limba română contemporană*, în SCL, XV, 1964, p. 181–194.

[2] Vezi J. Greimas, *Analyse du contenu. Comment définir les indéfinis?* în „Etudes de linguistique appliquée", Besançon-Paris, 2, 1963, p. 110 şi urm.

finim unele trăsături relevante [3] care apar în descrierile lui J. Greimas și V. Brøndal, iar pe de altă parte să introducem altele care se dovedesc relevante pentru limba noastră [4].

Inventarul de unități analizate cuprinde cuvintele care îndeplinesc următoarele condiții : (1) trimit la mesaj [5], la un nume (indiferent de faptul că formează un grup nominal — sînt pronume sau intră ca adjuncți ai numelui într-un grup nominal — sînt adjective pronominale) ; (2) după descrierea tradițională includ ideea de « nedefinit ». În consecință se va cuprinde în analiză și secvențe ca *celălalt*, demonstrativ « nedefinit » [6], sau *cîțiva*, *atîția*, *mulți*, *puțini*, *destui*, numerale nedefinite [7].

De altfel și numeralele « definite » sînt pro-nume și pot fi incluse în zona semantică a raporturilor dintre totalitate și parte, dar spre deosebire de « nedefinite » ele se referă la cantități determinate numeric. Unele se referă la totalități cu un număr cunoscut de membri (t_n). Astfel *amîndoi* (*ambii*) exprimă faptul că totalitatea are doi membri (t_2) ; cf. *toți*, expresie a totalității cu un număr necunoscut de membri (t). Spre deosebire de fracționarul *o doime* (cf. *jumătate*), care se referă de asemenea la totalități cu doi membri, *amîndoi* este expresia tuturor membrilor, este un totalitar (t_p/t_2). El este însă singurul totalitar « definit » de tipul t_p/t_n ; altfel spus, în zona totalitarelor cu un număr cunoscut de membri nu se realizează nici o opoziție de număr, nu există termeni care să exprime faptul că totalitatea are trei, patru, cinci, . . . , n membri (cf. totuși în limbajul familiar *tustrei*, *tuspatru* etc. — literar *toți trei* — nu și * *toți doi*). De aceea, *amîndoi* se află la periferia sistemului cantitativelor. Și distributivele se referă la toți membrii totalității, sînt totalitare, dar determină cantitativ, numeric, părțile (*Am plecat cîte doi*, *trei* etc.) ~ simbol t_{pn}/t_n.

Celelalte numerale sînt partitive, determină numeric numai o parte a totalității. Unele se referă la totalități determinate numeric (p/t_n). Este cazul numeralelor fracționare, care presupun cunoașterea numărului de părți și în același timp le determină numeric (*o doime*, *două treimi*) ; în plus, ele exprimă faptul că părțile respective sînt egale cantitativ (cf. *amîndoi*, care nu exprimă un raport de identitate cantitativă

[3] De pildă, noțiunea de mărime discretă în sensul de « unitate opusă celorlalte » se confundă în lucrarea citată cu mărime discretă în sensul de « ansamblu discontinuu » ; în fapt, în primul caz este vorba de insistență asupra caracterului variat (discontinuu calitativ) al mulțimii din care face parte mărimea, în timp ce în al doilea caz ideea de discontinuu se aplică mărimii însăși.

[4] A se vedea § 2, 3, 4, opozițiile separativ ~ nonseparativ la nivelul totalității și la nivelul părții ; Et ~ Vel ; dublu partitiv ~ partitiv.

[5] Vezi Roman Jakobson, *Essais de linguistique générale*, traduit et préfacé par N. Russet [Paris, 1963], p. 179.

[6] Vezi Florica Dimitrescu, *Observations sur le système des déictiques de la langue roumaine* (*L'aspect synchronique du problème*) în *Recueil d'études romanes*, București, 1959, p. 292—293 ; *cestălalt* nu a fost inclus în inventarul analizat, deoarece nu face parte din dacoromâna standard.

[7] Academia R.P.R., *Gramatica limbii române*, I, 1964, p. 181. O. Densusianu le trece tot în categoria pronumelor nedefinite (*Istoria limbii române*, ediție îngrijită de J. Byck, vol. II, București, 1961, § 66).

între cele două părţi; şi *celălalt*, partitiv, care se referă la t_2, dar care exprimă o opoziţie calitativă, o nonidentitate). Altele se referă la totalităţi nedeterminate numeric: (numeralele cardinale şi ordinale; ambele presupun însă numărarea unei submulţimi a totalităţii, cu deosebirea că primele exprimă totalul numărat (*un copil, doi copii,..., n copii*)— simbol p_n/t, în timp ce celelalte reprezintă numai ultimul element din submulţimea numărată ($p/p_n/t$).

Atît, mult, puţin se referă la părţi din totalităţi nedeterminate numeric, dar exprimă aprecieri de mărime ($=$, $>$, $<$) de comparare a părţilor. Rezultatele comparării nu sînt exprimate numeric şi de aceea ele se plasează în zona de contact dintre numerale şi nedefinite. Ultimele reprezintă prin excelenţă zona calităţilor nedefinite.

Pro-numele (ca şi pro-adverbele)[8] din zona totalităţii se caracterizează prin faptul că nu trimit decît la mesajul realizat (context lingvistic) nu şi la condiţiile mesajului (context extralingvistic). Singur *celălalt* pare a permite şi referirea la condiţiile mesajului (raport spaţial) dar, spre deosebire de demonstrative, el cere totdeauna şi referirea la mesaj (*Vezi cartea aceasta? — Nu, pe cealaltă*): în fapt, ideea de distanţă se anulează; pregnantă este cea de nonidentitate faţă de obiectul exprimat prin numele (pronumele) anterior.

Pronumele personale, posesive, reflexive exprimă raporturi de identitate sau nonidentitate faţă de conlocutori (*eu, tu* nici nu pot trimite la nume exprimate anterior; *el*, indicele nonidentităţii faţă de vorbitori, devine indicele identităţii şi numai al identităţii obiectului evocat de el cu cel exprimat de numele la care se referă pentru decodare.

Demonstrativele pot indica raporturi de distanţă (spaţiale) faţă de locul realizării mesajului (distanţa se poate realiza şi ca un raport faţă de un nume exprimat anterior, numele la care se referă); spre deosebire de personale, demonstrativele pot indica şi raporturi de nonidentitate între obiectul evocat de ele şi cel exprimat anterior (*Dimineaţa mă încalţ cu pantofii albi, seara, cu aceia* (*cei*) *negri*: *pantofii albi* = obiectul A $\neq$ cu obiectul B, exprimat de *aceia albi*; *Am primit cîteva creioane*: *cele colorate sînt foarte bune*; *cele colorate* denumesc un obiect care este inclus în obiectul denumit de *cîteva creioane*); în afară de aceasta, în cazul în care se referă numai la mesaj, demonstrativele nu pot indica decît raportul de apropiere.

Pro-adverbele temporale *acum, mîine, ieri, azi* etc. trimit la momentul vorbirii, în timp ce cele spaţiale (*aici, acolo, dincolo*) se decodează prin cunoaşterea locului în care se realizează mesajul. (Asupra proadverbelor totalităţii, v. § 5).

---

[8] Tot felul de substitute, în accepţia lui Roman Jakobson, de elemente care trimit în mod obligatoriu la mesaj. Vezi şi J. Dubois, *Grammaire structurale du français*, Paris, 1965, p. 96. Cf. şi noţiunea de pro-morfem de Zellig S. Harris, *Co-occurrence and transformation in Linguistic Structure*, în „Language", 33, 1957, § 2.6.1.

1. TOTALITAR ~ PARTITIV [9]

Ca şi numeralele, pronumele (adjectivele) nedefinite se împart în două categorii, după cum se referă la ansamblul părţilor, la toate părţile componente (*tot, toţi, fiecare, oricare, oricine, orice*) sau la o parte a totalităţii (*cineva, ceva, cutare, unul, -ii, altul, -ţii, cîţiva, acelaşi, celălalt* etc.). Primele sînt t o t a l i t a r e, celelalte p a r t i t i v e.

În cadrul referirii la totalitatea părţilor, accentul poate să cadă pe viziunea globală, pe ansamblu ($t\ \bar{d}$) : *toţi, tot,* sau pe viziunea discretă, pe părţile componente ($t\ d$). *Cine, ce, care,* cu sau fără valoare de „nedefinit", se pot referi fie la o parte a totalităţii (individualizează : *Cine vine? — mama*), fie la toate părţile care posedă aceeaşi calitate (*Cine se scoală de dimineaţă ajunge departe* [10]), de unde şi larga lor utilizare în proverbe.

2. DISCONTINUU ~ CONTINUU

2.1. Totalitatea globală ($t\ \bar{d}$) poate fi prezentată ca o mulţime discontinuă (ansamblul este considerat ca o colecţie de indivizi) : *toţi, toate* (ideea de ansamblu se însoţeşte de cea de discontinuu : simbol $t\bar{d}/d$) ; sau ca o mulţime continuă : *tot (Văd tot ce se întîmplă)* — simbol $t\bar{d}/\bar{d}$. Diferenţa discontinuu ~ continuu este realizată cu ajutorul morfemelor de număr (plural ~ singular). *Toţi (toate)* se poate combina atît cu pluralul obişnuit, nevariat *(oameni, case* : ideea de discret se însoţeşte de cea de identitate calitativă, simbol $d/\bar{d}$) cît şi cu pluralul v a r i a t *(cărnuri, vinuri, mătăsuri* : ideea de discret se însoţeşte de cea de nonidentitate calitativă — simbol d/d). Singularul, *tot*, ignoră raportul dintre totalitate şi parte şi de aceea tinde să părăsească zona pronominală a « nedefinitelor » şi să treacă în categoria numelui ca expresie a ideii de ansamblu (*Mi-a spus tot***ul**, *Tot***ul** *este învăluit în ceaţă* ; *Colectivul reacţionează ca* **un** *tot organizat*).

2.2. Ca predeterminant, *tot* poate exprima totalitatea ca o colecţie (**Toată** *pasărea pre limba ei piere* — cf. fr. **tout** *homme doit travailler*).

---

[9] Pentru metoda folosită în analiza semantică, vezi B. Pottier, *Systématique des éléments de relation,* Paris, 1962 şi Jerrold J. Katz and Jerry A. Fodor, *The Structure of a Semantic Theory,* în „Language", 39, 1963, p. 170 şi urm.

[10] Bernard Pottier (*Introduction à l'étude de la philologie hispanique,* Bordeaux, 1958) consideră că atît interogativele cît şi relativele sau nedefinitele reprezintă aceeaşi mişcare de gîndire = de la general la particular sau invers. Interogativele singularizează un individ din totalitatea persoanelor sau a nonpersoanelor — sînt în primul rînd partitive. Ca „nedefinite" ele proiectează calitatea individului pînă la generalizare, sînt deci totalitare cu viziune discretă. În rest, valoarea de interogativ sau cea de nedefinit se însoţeşte de aceleaşi combinaţii valorice (vezi şi § 2.3). În orice caz, atît ca interogative cît şi ca nedefinite ele intră în zona semantică a raporturilor dintre totalitate şi parte. Cf. de altfel şi valoarea de totalitar separativ « fiecare » pe care o are *cine* în dacoromâna din secolul al XVI-lea : *să dea răspuns* **cine** *de păcatele sale. Codicele Teodorescu,* 223 apud O. Densusianu, *op. cit.*, II, p. 124.

În acest caz viziunea de ansamblu se converteşte în şi numai în valoare de generalizare, iar viziunea continuă se aplică părţii (simbol tpd̄/td̄/d) — cf. *toată viaţa*, unde *tot* păstrează valoarea de integral a pronumelui : *viaţa* este numele unui obiect privit ca un ansamblu continuu, este deci numele totalităţii. (Vezi § 2.3).

Oricare (oricine, orice) şi *fiecare* se referă la un nume care exprimă totalitatea *(fiecare dintre noi)*. Ele suspendă opoziţia continuu ~ discontinuu în favoarea discontinuului în prezentarea totalităţii şi în favoarea continuului în prezentarea părţii. Deoarece accentul semantic revine părţii, ideea de continuu (singular) dictează comportamentul în acord *(fiecare, oricare doreşte să înveţe)*.

2.2.1. Referirea la totalitatea părţilor este însoţită de prezentarea anumitor raporturi existente între părţi.

Oricine, oricare, orice insistă asupra ideii de nondiferenţiere calitativă între părţi ; cu alte cuvinte, totalitatea este privită numai din punctul de vedere al identităţii, al continuităţii calitative (de ex. *Poate să plece oricine* „indiferent cine").

Fiecare (fiecine, fiece, rare*)* nu insistă asupra continuităţii calitative şi de aceea, în anumite contexte, poate lua valoare de indice al totalităţii accentuat discontinue (calitativ, spaţial şi / sau temporal) [11]. De exemplu : *Cu cine vrei să colaborezi? — Cu fiecare dintre voi* (evident, pe rînd) ~ *Cu oricare dintre voi* (indiferent cu care, măcar cu unul) ; să se compare şi (a) *Fiecare cîntă la un instrument* dintr-un enunţ ca / *Ne strîngem zilnic la unul dintre noi. După cîteva clipe de tăcere începe ora de muzică. Fiecare cîntă la un instrument* cu (b) *Oricare cîntă la un instrument* (în (a), alături de ideea identităţii „toţi cîntă la un instrument" ,apare şi cea a nonidentităţii în ceea ce priveşte instrumentul folosit, în timp ce în (b) se scoate în evidenţă numai identitatea, „posibilitatea de a cînta la un instrument, indiferent dacă este identic sau nu").

Aşadar, *oricare (oricine, orice)* este un generalizant nonseparativ, el proiectează calitatea unui individ asupra unei specii (simbol td/d̄), în timp ce *fiecare* este un generalizant separativ (td/d). Deoarece combină valoarea tp cu cea de separaţie td/d, *fiecare* poate fi numit şi distributiv : numeralele distributive sînt totalitare dar determină cantitativ-numeric părţile (accentul semantic revine părţilor) ; în acelaşi timp ele prezintă fiecare parte ca un grup izolat, deşi părţile sînt egale cantitativ (cf. *Aşezaţi-vă în rînd cîte doi* — « discontinuitate spaţială » ; *Nu plecaţi toţi deodată ci cîte doi* — « discontinuitate spaţio-temporală »). Valoarea de separaţie nu constituie însă o trăsătură relevantă în subsistemul totalitarelor din zona semantică a cantităţilor numărate.

Valoarea de discret nonseparativ (de continuu calitativ) se reflectă în relaţia **sau (măcar)** — **Vel** în logica matematică — contractată de părţile totalităţii, în timp ce cea de separativ în relaţia **Et** (**şi**) : cf. *Poţi veni la noi în fiecare zi — Poţi veni la noi în orice zi.*

---

[11] Discontinuitatea se realizează contextual ca « distanţă » (temporală sau/şi spaţială) sau ca « diferenţă » (nonidentitate calitativă). Vezi la B. Pottier cele trei variante contextuale fundamentale ale oricărei invariante semantice : spaţială, temporală, noţională (*Systématique des éléments de relation*, Paris, 1962, p. 127).

2.2.2. Fiecare serie de totalitare discrete, td, se subdivide după combinațiile valorice exprimate de segmentul identic din punct de vedere fonematic cu pronumele interogative : *cine, ce, care.*

Așa cum am amintit mai sus, toate aduc o viziune continuă asupra părții. Formațiile cu *cine*, ca și *cine*, se referă însă numai la persoane. Persoana face parte din categoria obiectelor nedivizibile uniform, în sensul că părțile nu păstrează calitățile întregului și nici nu sînt identice calitativ. Așadar, alături de ideea de continuu, ele cuprind ideea de discontinuitate calitativă : simbol $\bar{d}/d$.

Compusele cu *ce*, ca și *ce*, se referă la nonpersoane. Acestea pot face parte din categoria obiectelor nedivizibile uniform ($\bar{d}/d$) : *casă, scaun* sau din a celor divizibile uniform (părțile sînt identice calitativ și păstrează calitatea întregului : *carne, lapte, miere* etc.) — simbol $\bar{d}/\bar{d}$.

Care se referă atît la persoane cît și la nonpersoane ($\bar{d}/d$ și $\bar{d}/\bar{d}$). Așadar, în prezentarea părții, *fiecine* și *oricine* sînt compatibile numai cu viziunea $\bar{d}/d$, în timp ce *fiecare, oricare, orice (fiece)* sînt compatibile atît cu viziunea $\bar{d}/d$ cît și cu $\bar{d}/\bar{d}$.

Compusele cu *care* diferă de celelalte prin viziunea asupra mulțimii din care face parte totalitatea considerată. : *care* este considerat pronumele calității, față de *cine, ce*, pronume ale identității ; în fapt, *care* cere o dublă determinare explicită : și cea a totalității și cea a obiectului-parte ; cf. (a) *Cu cine ai vorbit?* — (b) *Cu Ion.* — (c) *Cu care Ion?* — (d) *Cu cel pe care l-ai cunoscut aseară.*

În acest dialog intră în joc : (a) totalitatea ființelor exprimată implicit prin *cine*, (b) totalitatea persoanelor cu numele Ion, parte a totalității persoane : Ion ; (c) totalitatea persoanelor cu numele Ion, și implicit determinarea părții (o persoană cu numele Ion) ; (d) delimitarea explicită a părții Ion : *(pe care l-ai cunoscut aseară). Ion* b, c, constituie pentru *care* prima determinare explicită / *pe care l-ai cunoscut aseară* / — cea de a doua.

Aceeași dublă determinare explicită apare și atunci cînd secvența *care* are funcție de relativ *(Omul care aduce ploaie)* : numele *(omul)* este determinarea explicită a totalității și implicită a părții *(un om)*, iar restul atributivei *(aduce ploaie)* reprezintă determinarea explicită a părții.

Cine, ce nu cer decît o singură determinare explicită, pe cea a părții, sînt așadar mai intens separative decît *care* (vezi § 2.2.1) : *Cine vine? Mama* ; *Ce vezi în zare?* — *Un morman de ruine.*

În combinație cu / *fie* /, indice implicit separativ, *care, cine, ce* nu mai are nevoie de o determinare explicită a părții (pentru a introduce o astfel de explicitare este nevoie de o construcție atributivă, deci de un nou *care* — de aceea *fiecare, fiecine, fiece* nu pot introduce o subiectivă, nu sînt propoziționale [12]).

În combinație cu *ori-*, indice al nondiferențierii calitative, *care, cine, ce* nu mai au nevoie dar suportă delimitarea explicită a părții (*Poate să vină oricine* **dorește**), pot introduce o propoziție.

[12] V. Maria Manoliu, *art. cit.*, p. 189.

Spre deosebire de *fiecine*, *oricine*, *orice*, pronumele *fiecare*, *oricare* cer explicitarea totalității; fără o astfel de explicitare ele devin sinonime cu *fiecine*, respectiv *oricine* (de exemplu, *fiecare moare singur*). Cu alte cuvinte, opoziția separativ ~ nonseparativ la nivelul totalității se suspendă în favoarea celui de-al doilea termen. Deoarece pronumele *fiecare*, *oricare* apar în poziție de neutralizare, ele reprezintă termenul extens, nemarcat al opoziției.

2.3. Schiță a sistemului totalitarelor. Sistemul totalitarelor prezintă următoarele opoziții: 1) personal (d̄/d) ~ nonpersonal (d̄/d, d̄/d̄); 2) separativ intens ~ separativ, la nivelul totalității (Td, viziune insistent discontinuă calitativ asupra mulțimii din care face parte totalitatea considerată ~ Td̄, viziune discontinuă); 3) global ~ neglobal la nivelul totalității ($td_1 \sim t\bar{d}_1$: insistență asupra ansamblului ~ insistență asupra părților); 4) nonseparativ ~ separativ ~ separativ intens la nivelul părții (td_2 = identitate calitativă, viziune continuă calitativă asupra părților, exprimată printr-o parte a pronumelui: *ori-*; td_2d_3 — nonidentitate calitativă a părților — viziune discontinuă calitativ asupra totalității — aceasta se manifestă prin cerința de explicitare a părții; td_2 = insistență asupra viziunii discontinui a totalității, exprimată implicit prin pronume: *fie-*). Vezi tabloul 1.

Tabloul 1

termenii	partea	totalitatea			
		$Td \sim T\bar{d}$	$t\bar{d}_1 \sim td_1$	$td_2 \sim t\bar{d}_2$	$td_3 \sim t\bar{d}_3$
toți	tp (d/d̄) (d/d)	d̄	d̄	d	d̄
tot	θ	d̄	d̄	d̄	d̄
fiecare	tp (d̄/d) (d̄/d̄)	d̄	d	d	d̄
fiecine	tp (d̄/d)	d	d	d	d̄
(fiece)	tp (d̄/d) (d̄/d̄)	d	d	d	d̄
oricare	tp (d̄/d) (d̄/d̄)	d̄	d	d̄	d̄(d)
oricine	tp (d̄/d)	d	d	d̄	d̄(d)
orice	tp (d̄/d) (d̄/d̄)	d	d	d̄	d̄(d)
cine	tp (d̄/d)	d	d	d̄	d
ce	tp (d̄/d) (d̄/d̄)	d	d	d̄	d
care	tp (d̄/d) (d̄/d̄)	d̄	d	d̄	d

Dintre toate combinațiile de mai sus, cea mai puțin stabilă este tp/Tdtd/d/d̄, deoarece valoarea de insistență asupra ideii de izolare a părții, implicit exprimată prin *fie-* face superfluă valoarea separativă Td

exprimată de *cine*, *ce*. *Fiece*, din pricina faptului că se referă la nonpersoane (totalitate şi mai largă decît cea a persoanelor) are un surplus de nedeterminare [13]. Aşa se explică probabil faptul că, în dacoromâna contemporană standard, *fiecare* tinde să rămînă singurul totalitar separativ (cf. de altfel şi în alte limbi romanice absenţa opoziţiei personal ~ nonpersonal în aceeaşi zonă : fr. *chacun*, it. *ciascuno*, *ognuno*) [14].

Sistemul totalitarelor pronominale tinde astăzi spre următorii termeni : 1. totalitar global (*tot*, *toţi*) ; 2. totalitar discret separativ intens (*fiecare*) ; 3. totalitar discret neseparativ (*oricine*, *orice*, *oricare*) ; 4. totalitar separativ şi partitiv (*cine*, *ce*, *care*).

Sistemul determinantelor totalitare şi numai totalitare are astăzi trei termeni : 1. *tot* (totalitar separativ, cu insistenţă asupra ideii de ansamblu) ; 2. *fiecare* (separativ, neglobal, cu insistenţă asupra părţii) ; 3. *oricare*, *orice* (nonseparativ, neglobal).

Tot prezintă ca determinant două serii de combinaţii valorice : (a) $p(\bar{d}/d)\ (\bar{d}/d)\ /\ T\bar{d}t\bar{d}/\bar{d}/\bar{d}$, cînd este sinonim cu *întreg* şi (b) $p(\bar{d}/d)\ (\bar{d}/\bar{d})\ /\ T\bar{d}td/\bar{d}/\bar{d}$, cînd este sinonim cu *oricare* [15], fapt care a contribuit probabil la pierderea combinaţiei (b) ; seria (a) este susţinută de valoarea pronominală a lui *tot*.

Determinativul *oarecare* este de asemenea la bază un generalizant (*care vrea*) nonseparativ, care exprimă prin excelenţă ideea de identitate calitativă şi de aceea a tins spre zona calificativelor (*un om oarecare* înseamnă „un om care nu are nimic deosebit, interesant" ; cf. şi pluralul, rar astăzi, *oarecari* sinonim cu *fără importanţă* : *Am avut oarecari neplăceri la serviciu*). Atît singularul cît şi pluralul au intrat în zona partitivelor.

2.4. P a r t i t i v e l e determină o parte a totalităţii (p/t) şi de aceea aduc în primul rînd o viziune discretă asupra acesteia (td_1). Ele se deosebesc însă prin valorile secundare.

2.4.1. *Care*, *cine*, *ce*, ca partitive, păstrează combinaţiile de valori din seria totalitarelor discrete (vezi tabloul 1). Ca determinante, *ce* şi *care* se pot referi atît la persoane cît şi la nonpersoane, atît la singular cît şi la plural (*Ce cărţi îţi plac?*).

În prezenţa numelui, opoziţia $Td \sim T\bar{d}$ se suspendă, deoarece numele explicitează totalitatea (*ce carte doreşti? — care carte?*). *Ce* poate însă exprima valoarea de separativ şi cu ajutorul intonaţiei noninterogative ; în acest caz valoarea d_3 ocupă zona afectului : admiraţie, dispreţ (*Ce om! Ce viaţă!*), de fapt, valoarea de separativ devine implicită ($\bar{d}_2$ devine d_2).

---

[13] Azi apare rar numai ca predeterminant

[14] La genitiv-dativ apar variaţii poziţionale : *fiecăruia*, *oricăruia* — pronume, *fiecărui*, *oricărui* — adjective, întocmai ca la demonstrative şi la totalitarele globale (*tuturor* şi *tuturora* intră în variaţia liberă numai ca pronume). Faptul pare destul de curios. În orice caz, lipsa variaţiei combinatorii la compusele cu *-ce* (*orice*, *fiece*), cu care intră în variaţie liberă *fiecare* şi *oricare* la şi numai la nominativ-acuzativ, nu poate fi străină de indiferenţa acestora din urmă la distincţia pronume ~ adjectiv.

[15] Cf. fr. *tout homme* pentru seria (b) şi *toute la vie* pentru seria (a).

2.4.2. *Cineva, ceva, cutare, altcineva, altceva* nu cer niciodată explicitarea totalității *(Cineva a venit; Vezi ceva? — Văd; Cutare spune că...).* Aceasta înseamnă că totalitatea implicit exprimată (ansamblu de persoane : *cineva*; de persoane și nonpersoane *cutare*; ansamblu de nonpersoane : *ceva)* este suficientă pentru decodarea mesajului că *cineva, ceva, cutare* insistă asupra caracterului de discontinuitate calitativă a mulțimii din care face parte totalitatea considerată (Td). Ele nu cer nici delimitarea părții : — *va* indicele nondelimitării joacă rolul de determinativ explicit al seriei *cine, ce.* Aceasta nu înseamnă că nu pot să apară și delimitări explicite *(Cineva dintre noi; ceva nou).*

Careva ar trebui să aducă un surplus de nediferențiere calitativă datorită lui *care*, calitativ care cere dublă determinare ; dar, deoarece în absența totalității explicite, opoziția personal ~ nonpersonal se neutralizează în favoarea personalului (cf. aceeași situație la *fiecare*), *careva* este personal și devine o variantă d u b i t a t i v ă sau peiorativă *(Vine careva?)* a lui *cineva.* Ultimul poate lua valoare laudativă *(Ești cineva!)* (separație implicită). *Cutare* pare a conține implicit ideea de nonseparație (la bază are pe *talis*, expresie a egalității) — *eccum* „insistență" (cf. fr. *un tel*, it. *taluno* cu valoare de noninsistență : „un oarecare").

În prezentarea părții, partitivele *cineva, ceva, careva, cutare, altcineva, altceva* suspendă opoziția continuu ~ discontinuu în favoarea continuului (cf. acordul cu determinanții : *Cineva a venit; Ceva nu merge cum trebuie*; *Ceva nou*; *Cutare a spus* etc.). *Cineva* se referă la persoane, deci la obiecte $\bar{d}/d$; *Ceva* la nume de nonpersoane (fie la singular, $\bar{d}/d$, $\bar{d}/\bar{d}$: *Vezi ceva? — O casă*, fie la plural : *Vezi ceva? — Cîteva case* — $d/\bar{d}$ sau d/d).

Ca predeterminant, *ceva* păstrează trăsătura Td ; numele explicitează t o t a l i t a t e a, și n u m a i t o t a l i t a t e a[16], și de aceea el se poate combina numai cu nume de ansambluri divizibile uniform (cu singularul numelor de materii $\bar{d}/\bar{d}$: *ceva carne*, sau cu pluralul $d/\bar{d}$: *ceva bani*) ; altfel spus, *ceva* are prin excelență valoarea de „o parte din". În poziția de determinant, *ceva* intră în opoziție cu *niște* (*ceva — niște vin*; *ceva — niște bani*). *Niște* se combină în mod obișnuit cu nume la plural. Se pare că de la început a avut o viziune implicită de nonseparare calitativă (cf. v. dr. *neștine*, care, ca adjectiv nehotărît, lua valoarea de „oarecare" — O. Densusianu, *op. cit.*, II, p. 125), pe care astăzi tinde să o convertească în valoare peiorativă.

Ceva poate lua contextual — ca și *cineva* — valori afective (*A căzut ceva zăpadă!* „cantitate mare"), în funcție de intonație.

Cutare, ca determinant diferă de *niște* și de *ceva* prin faptul că se combină și cu nume la singular de tipul $\bar{d}/d$ *(cutare fată).* În acest caz numele explicitează, prin parte, totalitatea.

2.4.3. Celelalte partitive cer de obicei explicitarea totalității (T$\bar{d}$), fie că sînt calitative sau cantitative (cf. *Ai mîncat portocalele pe care*

---

[16] Cf. *un om*, unde *om* explicitează totalitatea prin parte ; *ceva om* ar însemna « o parte din om », parte care nu poate fi delimitată calitativ prin *om*, expresie a totalității.

ți le-am adus? — Am mîncat numai cîteva; — Am mîncat numai unele (una) dintre ele; — Multe mi-au plăcut foarte mult) și pot să includă atît morfeme de singular (viziune continuă asupra părții) cît și morfeme de plural (viziune discretă asupra părții). Ca partitive, aduc în primul rînd o viziune discretă asupra totalității (td): prin nume se explicitează totalitatea; ele nu cer niciodată delimitarea părții de restul totalității prin alte cuvinte decît pronumele (cf. *portocalele, ele*).

2.4.3.1. *Unii, -ele* cer explicitarea imediată (prepoziție + nume) a totalității. Explicitarea mediată, făcută în fraze anterioare, nu pare suficientă (cf. exemplul de mai sus: *am mîncat numai unele* **dintre ele**, unde *dintre ele* / reia / *portocalele*... / sau *Ai cumpărat tablourile? — Am cumpărat cîteva — Am cumpărat unele — Am cumpărat unele dintre ele)*. Repetarea aceleiași delimitări a totalității indică faptul că *unii, -ele*, singure, delimitează mai puțin decît *cîțiva — cîteva* totalitatea, sînt așadar mai puțin „definite" $\left(\text{le vom simboliza prin T } \frac{d}{2}\right)$.

La singular, *unul* nu mai are nevoie de explicitarea totalității: *Ai cumpărat tablourile? — Numai unul.* Evident, atît *unul*, cît și celelalte partitive nu exclud o nouă explicitare *(Numai unul dintre ele; numai cîteva dintre ele —, dintre cele mai noi).*

De altfel, la singular, trăsătura T $\frac{d}{2}$ ar fi redondantă, deoarece *cîtva* (Td) nu este pronume (despre deosebirea dintre *un, o* și *cîtva* vezi mai jos).

În afară de *unii, -ele,* celelalte partitive care cer explicitarea totalității, ca pronume (Td), prez ntă și alte trăsături relevante, fapt care le dă un surplus de determinare implicit exprimată: *unul, una, cîțiva, mulți, puțini, destui* sînt (și) cantitative (vezi § 3.3); *altul, -ții, același, — aceiași, celălalt, — ceilalți* sînt dublu partitive (v. § 3.3).

Predeterminantele *un, o* sînt însoțite de explicitarea totalității prin numele părții *(un om)* — Td/2 —, și nu cer o altă delimitare explicită a părții de restul totalității. Ele se combină cu tot felul de nume ($\bar{d}$/d: *un om, o casă*; $\bar{d}/\bar{d}$ *un vin*). Valoarea lor izolantă este incompatibilă cu nume $\bar{d}/\bar{d}$ ca expresii ale totalității. În acest caz singularul $\bar{d}/\bar{d}$ *(vin)* apare ca indice al pluralului variat d/d *(vinuri)*. *Un* și *o* intră în opoziție semantică (nu și substituție în același loc al expresiei) cu articolul definit — simbol {L}. Acesta se combină și cu nume la singular ($\bar{d}$/d, $\bar{d}/\bar{d}$), și cu nume la plural (d/$\bar{d}$, d/d), realizează așadar opoziția continuu ~ discontinuu în prezentarea părții și, în același timp, cere delimitarea ei explicită de restul totalității (cf. # *Am văzut o casă* # ~ # *Am văzut casa* #, al doilea enunț este decodabil numai dacă este vorba de o casă cunoscută conlocutorilor, deci determinată anterior, sau dacă enunțul se completează: *Am văzut casa bunicilor tăi).* Spre deosebire de pronumele *unul, una*, articolele (*un, o,* {L}) pot fi atît partitive (individualizante), cît și

universale (totalitare), în funcţie de context[17] (cf. *Un copil este o ființă gingașă — Copilul este o ființă gingașă* = „toţi copiii, în opoziţie cu tot ce nu este copil" ~ *Am văzut un copil || gingaș — Am văzut copilul || gingaș al || Mariei*).

Formele de plural *unii, -ele* păstrează ca determinative caracterele semantice pronominale: nu sînt niciodată totalitare. Spre deosebire de pluralul articolului definit ele nu cer totdeauna determinarea explicită a părţii (cf. # *Am avut unele neplăceri la școală* # — # *Am avut neplăcerile la școală* #) ci numai în anumite contexte (cf. *În ultima vreme am văzut unele spectacole*; lanţul devine decodabil dacă se însoţeşte de o anumită mimică şi intonaţie, cu valoare laudativă sau peiorativă, sau dacă se completează: *Am văzut unele spectacole care m-au tulburat adînc)*. Ele diferă de *un (o)* nu numai prin viziunea discretă asupra părţii ci şi prin viziunea T $\frac{d}{2}$ neseparativă *(un (o)* nu cer niciodată determinarea explicită a părţii — evident o admit: *un om bun)*.

De aceea, *unii, -ele* nu pot fi considerate forme de plural ale articolului nedefinit.

De altfel, nici *niște* nu poate fi încadrat în paradigma articolului nedefinit ca plural deoarece nu este decît partitiv, niciodată totalitar, şi nu are totdeauna valoare discretă în prezentarea părţii *(niște carne)*.

Ca izolant, *unii (-ele)* are o formă intensivă, *anumiți (anumite)* care insistă asupra discontinuităţii calitative a totalităţii. El este atît de puternic izolant încît nu mai are nevoie de delimitarea părţii prin alt cuvînt. El conţine implicit această delimitare. Izolarea intensivă presupune scoaterea în relief a unei calităţi comune membrilor colecţiei şi de aceea *anumiți* tinde spre zona determinării calificative. La singular el este precedat de *un (un anumit lucru)* căruia îi revine rolul de a exprima valoarea de partiţie propriu-zisă; *anumit* rămîne expresia diferenţierii calitative.

Tot izolant puternic este şi aşa-zisul pronume de întărire (cf. *Pe Ileana și pe Ion i-a crescut însăși mama*, unde *însăși* opune pe « mama » celorlalte persoane care puteau să se afle în situaţia de a creşte pe cei doi copii). Spre deosebire de *anumit*, ca şi de altfel de toate determinările pronominale, *însuși* se însoţeşte de numele părţii (în speţă *mama*) şi numai al părţii (cf. *Pe Ileana și Ion i-a crescut o anumită* **mamă**, unde prin *mamă* se denumeşte partea şi implicit totalitatea: un exemplar din colecţia persoanelor-mame).

2.4.3.2. *Cîțiva, mulți, puțini, atîția, destui* apar în combinaţie cu ambele tipuri de plurale: *cîțiva dintre voi* (d/d̄); *cîteva dintre vinurile pe care le-ai gustat* (d/d), niciodată cu singularul. Ele sînt aşadar compatibile în primul rînd cu viziunea discretă asupra părţii. Ca şi *unii, -ele*, ele se însoţesc de numele totalităţii cînd sînt pronume şi de numele părţii, care exprimă implicit totalitatea cînd sînt determinante (cf. *cîteva dintre cărțile, cîteva cărți*).

[17] Vezi Gustave Guillaume, *Le problème de l'article et sa solution dans la langue française*, Paris, 1919, B. Pottier, *Introduction à la philologie hispanique...*, cit., p. 50.

Formele *cîtva*, *mult*, *puţin*, *atît(a)*, *destul* se referă numai la nume de materii ($\bar{d}/\bar{d}$: *multă carne*, *brînză puţină* etc.). Ca şi *ceva*, ele se însoţesc de numele totalităţii şi ca determinante.Spre deosebire de *ceva*, *nişte*, cantitativele singulare nu se pot combina şi cu nume de totalităţi discrete. Toate acestea sînt semnele unei valori discrete foarte slabe, fapt care atenuează însăşi ideea de partiţie (cf. lanţuri ca *Am mîncat mult*, unde referirea la totalitate este aproape nulă). Probabil de aceea *cîtva*, care nu a fost sprijinit de nici o altă nuanţă, cantitativă, nu se foloseşte ca pronume partitiv, iar ca determinant are posibilităţi combinatorii extrem de reduse *(cîtva timp, cîtăva vreme)*. Valoarea $p\bar{d}/\bar{d}$ restrînge în general posibilitatea de a funcţiona ca pronume.

Aşadar, formele de ,,singular'' se deosebesc de ,,plurale'' atît prin opoziţia $p\bar{d}/\bar{d} \sim pd/d$, cît şi prin opoziţia : zero $\sim pd/\bar{d}$ în prezentarea părţii (în funcţie de determinante — în imediata vecinătate a numelui — se realizează şi opoziţia totalitate explicită $t\frac{\bar{d}}{\bar{2}}4 \sim$ totalitate explicitată prin nume $t\frac{d}{2}4$).

În mod obişnuit, pluralul neagă toate trăsăturile singularului şi invers (cf. la nume : *om* $\bar{d}/d \sim$ *oameni* $d/\bar{d}$ — adică $\bar{\bar{d}}/\bar{d}$, exact contrarul lui $\bar{d}/d$, sau *carne* $\bar{\bar{d}}/\bar{\bar{d}} \sim$ *cărnuri* d/d — adică $\bar{\bar{d}}/\bar{\bar{d}}$; la adjective : singularul *frumos-frumoasă* se combină şi cu *om* $\bar{d}/d$ şi cu *mătase* $\bar{d}/\bar{d}$; pluralele corespunzătoare se combină şi cu *oameni* $d/\bar{d}$ şi cu *mătăsuri* d/d).

Formele *cîţiva*, *mulţi*, *puţini*, *destui*, *atîţia* posedă, în afara unei posibilităţi combinatorii semantice care reprezintă negarea posibilităţii combinatorii a formelor *cîtva*, *mult*, *puţin*, *destul*, *atîta* : $\bar{d}/\bar{d} \sim d/d$, o posibilitate combinatorie în plus ($d/\bar{d}$). Opoziţia dintre formele care se încadrează în acelaşi cîmp semantic în baza identităţii raporturilor cantitative exprimate (vezi § 3.3) depăşeşte zona categoriei numărului (singular $\sim$ plural).

2.4.4. Schiţă a sistemului partitivelor. Trăsăturile relevante din subsistemul totalitarelor se regăsesc şi în cel al partitivelor (vezi tabloul 2).

Opoziţia global $\sim$ discret se neutralizează în favoarea discretului. Opoziţia separativ $\sim$ nonseparativ la nivelul totalităţii este mai productivă (are un randament funcţional mai ridicat) : *cineva* (*cine*), *ceva* (*ce*), *careva*, *cutare*, ca pronume, sînt separative la nivelul totalităţii (ele conţin implicit delimitarea ei, a unor totalităţi cu un număr extrem de mare de membri, astfel încît limitele respective sînt destul de vagi, în special în cazul nonpersoanelor) $\sim$ *unul*, *unii*, *cîţiva* sînt neseparative (cer delimitarea totalităţii).

În mare, se poate vorbi de existenţa a trei serii de partitive pronominale. (1) Seria *cine*, *ce*, *care* (se caracterizează prin faptul că cere totdeauna explicitarea părţii : $t\bar{d}_3$) ; (2) seria *cineva*, *ceva*, *careva*, (nu cere nici delimitarea totalităţii nici a părţii : $Td - td_3$), în sfîrşit (3) seria *unul*, *unii*, *cîţiva* cere totdeauna delimitarea totalităţii nu şi a părţii ($T\bar{d} - td_3$).

Tabloul 2

Partitivele

Termenii	Partea	Totalitatea				
		$T\bar{d} \sim Td$ (nonseparativ separativ la nivelul totalit.)	$t\bar{d}_1 \sim td_1$ (global $\sim$ discret)	$td_2 \sim t\bar{d}_2$ separativ$\sim$ nonseparativ	$t\frac{\bar{d}}{2}_4 \sim$ $\sim t\frac{d}{2}_4$ tot explicit prin p.	$td_3 \sim t\bar{d}_3$ parte delimitată explicit
care	$p(\bar{d}/d)\ (\bar{d}/\bar{d})$	$T\bar{d}$	td	(d af.)*	$\bar{d}/2$	d
cine	$p\ (\bar{d}/d)$	Td	td	$\bar{d}$	$\bar{d}/2$	d
ce	$p\ (\bar{d}/d)\ (\bar{d}/\bar{d})$	Td	td	$\bar{d}$	$\bar{d}/2$	d
care$_D$	$p\ (\bar{d}/d)\ (\bar{d}/\bar{d})$ $(d/\bar{d})\ (d/d)$	$T\bar{d}$	td	$\bar{d}$	$\bar{d}/2$	d
ce$_D$	$p\ (\bar{d}/d)\ (\bar{d}/\bar{d})$ $(d/\bar{d})\ (d/d)$	$T\bar{d}$	td	$\bar{d}$	$\bar{d}/2$	d
cineva	$p\ (\bar{d}/d)$	Td	td	d	$\bar{d}/2$	$\bar{d}$
ceva	$p\ (\bar{d}/d)\ (\bar{d}/\bar{d})$	Td	td	d	$\bar{d}/2$	$\bar{d}$
careva	$p\ (\bar{d}/d)$	Td	td	d(af., dub.)	$\bar{d}/2$	$\bar{d}$
cutare	$p\ (\bar{d}/d)$	Td	td	$\bar{d}$	$\bar{d}/2$	$\bar{d}$
ceva$_D$	$p\ (\bar{d}/\bar{d})\ (d/\bar{d})$ (d/d)	Td	td	d	$\bar{d}/2$	$\bar{d}$
cutare$_D$	$p\ (\bar{d}/d)\ (\bar{d}/\bar{d})$ $(d/\bar{d})\ (d/d)$	Td	td	$\bar{d}$	d/2	$\bar{d}$
unul, —a	$p\ (\bar{d}/d)\ (\bar{d}/\bar{d})$	$T\bar{d}$	td	(dc)	$\bar{d}/2$	$\bar{d}$
unii, — ele	$p(d/\bar{d})\ (d/d)$	$T\frac{d}{2}$	td	d	$\bar{d}/2$	$\bar{d}$
unii$_D$ — ele	$p\ (d/\bar{d})\ (d/d)$	$T\bar{d}$	td	d	d/2	$\bar{d}$
un$_D$, o	$(t)\ p(\bar{d}/d)\ (\bar{d}/\bar{d})$	$T\bar{d}$	td	o	d/2	$\bar{d}$
niște$_D$	$p\ (\bar{d}/\bar{d})\ (d/\bar{d})\ (d/d)$	$T\bar{d}$	td	(d.af.)	$\bar{d}/2$	$\bar{d}$
$\{L\}_D$	$(t)\ p\ (\bar{d}/d)(\bar{d}/\bar{d})$ $(d/\bar{d})\ (d/d)$	Td	td	d	d/2	d
cîțiva	$p\ (d/\bar{d})\ (d/d)$	$T\bar{d}$	td	(d.c)	$\bar{d}/2$	$\bar{d}$
cîțiva$_D$	$p\ (d/\bar{d})\ (d/d)$	$T\bar{d}$	td	(dc)	d/2	$\bar{d}$
cîtva$_D$	$p\ (\bar{d}/\bar{d})$	$T\bar{d}$	td	o	$\bar{\bar{d}}/2$	$\bar{d}$
anumiți$_D$	$p\ (d/\bar{d})\ (d/d)$	$T\bar{d}$	td	d	d/2	$\bar{d}$
însuși$_D$	$p\ (\bar{d}/d)\ (\bar{d}/\bar{d})$ $(d/\bar{d})\ (d/d)$	$T\bar{d}$	td	d	$\bar{d}/2$	d

* af. = afectiv; dub. = dubitativ; c. = cantitativ; D = determinant.

Partitivele determinative, ca și totalitarele determinative, suspendă opoziția separativ ~ nonseparativ la nivelul totalității (Td ~ T$\bar{d}$). În schimb, ele realizează opoziția separativ slab ~ aseparativ ~ separativ la nivelul părții (totalitate explicitată prin parte ~ totalitate explicită nu și parte ~ parte explicită, nu și totalitate) : cf. *cutare*, *un*, *unii*, *anumiți* ~ *ceva* ~ *însuși*.

Opoziția separativ ~ nonseparativ la nivelul părții, implicit exprimată prin pronume (td_2 ~ $t\bar{d}_2$) este slab reprezentată.

Opoziția continuu ~ discontinuu în prezentarea părții care se neutralizează totdeauna în favoarea continuului, în combinație cu indicii totalitari, se realizează net numai în cadrul determinativului {L} (articolul hotărît). În rest, ea se însoțește cu alte diferențe : cf. *unul* T$\bar{d}$ cantitativ ~ *unii* necantitativ, și T $\frac{d}{2}$; *un*-tp (p) — *unii*$_D$, *unele*$_D$, p/t, *cîțiva*$_D$ p(d/$\bar{d}$) (d/d)/t $\frac{d}{2}$ 4 ~ *cîtva* p ($\bar{d}$/$\bar{d}$)/t $\frac{\bar{d}}{2}$ 4.

Sistemul pronumelor partitive prezintă, în mare, doi termeni : partitiv separativ *(cineva, ceva, careva)*; partitiv neseparativ *(unul, unii, cîțiva)*.

3. DUBLU PARTITIVE ~ PARTITIVE

3.1. Nonidentitate. Unele partitive conțin o dublă referire la mesaj : expresii ale unei părți B, aparținînd unei totalități t (prima referire) ; ele se raportează și la altă parte A, inclusă în t, cunoscută de vorbitori, fie că este sau nu exprimată (cea de a doua referire). De pildă : *Nu mergi tu, ci altcineva (tu* este expresia părții cunoscute, A ; *altcineva* determină partea B) ; *Unul (A) vine, altul (B) pleacă* ; *nu vreau cartea aceasta* (A) *ci cealaltă* (B). *Altcineva*, *altceva*, *altul*, *celălalt*, exprimă raporturi de nonidentitate calitativă între B și A (B $\not\equiv$ A). Primele două fac parte din partitivele care exprimă implicit totalitatea (T$\bar{d}$), celelalte din seria partitivelor care cer exprimarea explicită (prin alt cuvînt) a totalității (Td).

Ca și lat. *alter*, *celălalt* se referă la totalități cu doi membri (B $\not\equiv$ A ; B + A = t). Deși se referă la o totalitate determinată numeric (t_2), *celălalt* exprimă o nonidentitate calitativă și de aceea se plasează în zona calității mai degrabă decît în cea a cantității.

3.2. Identitatea. *Același (aceeași, aceiași* etc.) exprimă identitatea între obiectul evocat de el însuși și cel exprimat prin numele la care trimite pentru decodare.

Prin valoarea de identitate *același* se apropie de pronumele personale de persoana a treia (vezi § ø). Poate de aceea *același* se folosește mai ales ca predeterminant al numelui, poziție din care este exclus pronumele personal (De ex. *Îmi spui mereu același lucru* : lucrul spus în momentul *n* este identic cu cel spus în *m* etc.).

3.3. Comparativele. Pronumele *atîția*, *mulți*, *puțini*, *destui* sînt de asemenea partitive ; ele exprimă raportul între o parte B, evocată de ele

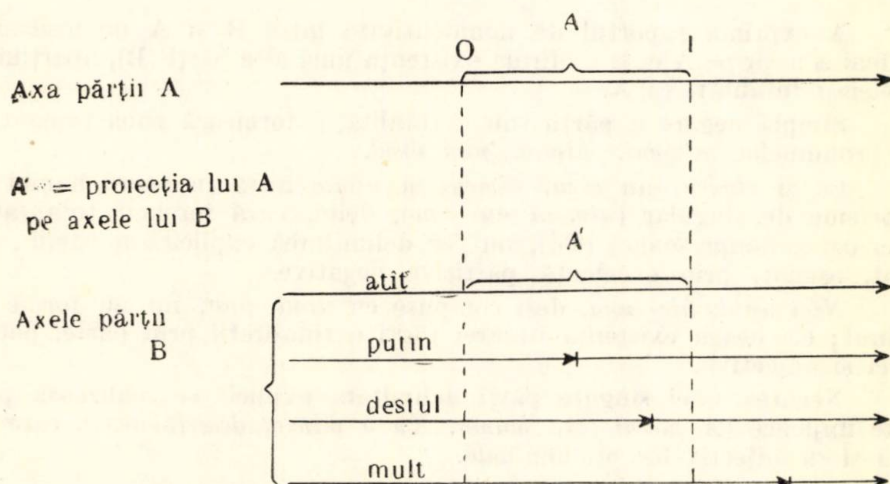
înseși, totalitatea delimitată explicit (Td) și o altă parte (A) (cf. *Ți-a dat mîncare multă*, adică în cantitate mai mare decît cea considerată necesară, normală).

Așadar *mult, mulți* sînt expresia raportului B > A; *puțin, puțini* exprimă raportul B < A, în timp ce *atît(a), atîția* indică egalitatea din punct de vedere cantitativ între B și A (B = A).

Spre deosebire de *atît*, care exprimă coincidența limitelor cantitative ale celor două părți, *destul* arată un raport de „egalitate aproximativă": cantitatea lui B tinde spre limita superioară a lui A.

Ca și *puțin, destul* include cantitatea lui B în A, dar, în primul caz, limita superioară a lui B este departe de limita superioară a lui A, în timp ce, în al doilea, diferența dintre limita superioară a lui A și B este foarte mică, tinde spre zero (vezi tabloul nr. 3).

Tabloul 3

Cîtva, și mai ales *cîțiva*, format din *cît*, care cere o determinare calitativă (numerică sau nu) a părții[18], devine sinonim cu *puțini*, din pricina delimitării implicite prin *va*, expresie a „nondeterminării".

Cîțiva este așadar un nonseparativ în ceea ce privește determinarea cantitativă — prin aceasta intră în opoziție cu celelalte cantitative — și un separativ în ceea ce privește determinarea calitativă (Td).

Pronumele *mulți, puțini, destui, atîția* sînt de asemenea separative în zona calității (Td), dar exprimă raporturi de mărime între părți, fără a le determina numeric: ele pot fi numite c a n t i t a t i v e c o m p a r a t i v e.

[18] *Cît* este corespondentul cantitativ al calitativului *care*: ambele cer delimitarea explicită a totalității și determinarea (cantitativ în primul caz, calitativă în al doilea) a părții.

În vorbire, granițele dintre semnificațiile lor pot fi încălcate, evident cu ajutorul contextului, în special al intonației. *Atît(a)* poate deveni sinonim cu *mult (De ce ai stat atîta vreme* !?) În aceste cazuri, limita reală este exprimată prin *atîta*; intonația indică noncoincidența limitelor lui B cu limitele părții A, considerată ca normală de vorbitor. *Atît* poate lua această valoare tocmai pentru că exprimă coincidența limitelor celor două părți; cea mai mică depășire a limitei superioare a uneia dintre părți de către cealaltă transformă raportul B = A în B > A. O depășire infimă nu se exprimă prin *mult*. În felul acesta, zona semantică a lui *atît* se extinde și asupra raportului de inegalitate (cf. *Îmi dai numai atîta*?!, unde *atîta*, expresie a cantității reale se însoțește de ideea „micimii", de raportul B < A).

4. PRONUMELE NEGATIVE

A exprima raportul de nonidentitate între B și A nu înseamnă numai a nega pe A ci și a afirma existența unei alte părți (B), aparținînd aceleiași totalități ca A.

Simpla negare a părții sau a totalității formează zona semantică a pronumelor *nimeni*, *nimic*, *nici unul*.

Ca și *cineva* sau *ceva*, *nimeni* și *nimic* intră în acord numai cu morfeme de singular (*nimeni nu vine*), delimitează implicit totalitatea (persoane, nonpersoane) (T$\bar{d}$), nu cer delimitarea explicită a părții: ele sînt, așadar, prin excelență partitive negative.

Nici unul, *nici una*, deși compuse cu *unul*, *una*, nu au forme de plural; ele neagă existența fiecărei părți a totalității prin parte, pot fi deci și adjective.

Negarea unei singure părți delimitată explicit se realizează prin alte mijloace (*A plecat fără mama. Nu a mîncat desertul* etc.), care ies din sfera adjectivelor pronominale.

5. ALTE DIMENSIUNI ALE ZONEI RAPORTURILOR DINTRE TOTALITATE ȘI PARTE

Substitutele nominale care exprimă raporturile dintre totalitate și parte se încadrează în două subzone semantice: cea a *calității* (vezi opoziția continuu ~ discontinuu calitativ, fie la nivelul totalității, fie la cel al mulțimii din care face parte totalitatea) și cea a *cantității* (determinate numeric sau nu). Cele două subzone au cîteva puncte de contact: *unul* (în vorbire, *unul* pierde pe *-l* și devine identic din punct de vedere fonematic cu numeralul cardinal *unu*), *un*, *o*; *cîțiva* (vezi § 2.4); *tot*, *toți*, care este totalitar atît în zona calității (*toți oamenii doresc să învețe* = „cei care sînt oameni și nu altceva") cît și în zona cantității nedeterminate numeric (*Am pierdut toți banii*), ca de altfel și negativul *nimic*.

În mare, organizarea celor două subzone se aseamănă :

	Calitate	*Cantitate*	
1. *Totalitar sau partitiv*	*cine, ce,* (*care*)	*cît*	
2. *Totalitar global*		*tot, toți*	*amîndoi*
3. *Totalitar discret*	*oricare, fiecare*	*oricît*	*cîte doi, trei,*
4. *Partitive neseparative*	*cineva, ceva*	*cîtva*	*o doime,*
5. *Partitive separative*	*unii*	*cîțiva*	*unu, doi*
	anumiți	*unul*	
6. *Partitive duble*	*altul*	*mult*	*al doilea*
	celălalt	*puțin* etc.	

Tot raporturi între parte și totalitate exprimă și o serie de pro-adverbe spațiale, temporale sau modale. În organizarea zonei totalității din aceste sectoare se regăsesc unele din trăsăturile relevante care se combină pentru a produce semnificația pronumelor :

	Spațiu	*Timp*	*Mod*
1. *Totalitar sau partitiv*	*unde*	*cînd*	*cum*
2. *Totalitar global*	*peste* **tot** (*pretutindeni*)	**tot***deauna*	
3. *Totalitar discret*	*oriunde*	*oricînd*	*oricum*
4. *Partitiv* (*neseparativ*) (*dubitativ*)	*undeva*	*cîndva*	*cumva*
5. *Negativ*	*niciunde-nicăieri*	*nicicînd-niciodată*	*nicicum*

Celelalte pro-adverbe exprimă raporturi față de circumstanțele mesajului, întocmai ca pro-numele demonstrative (*aici, așa, acum, azi,* ,,apropiere, identitate" ; *acolo, dincolo, altfel, mîine, ieri* ,,depărtare — nonidentitate").

6. SCHIȚĂ TIPOLOGICĂ ROMANICĂ

Sistemul latinesc al nedefinitelor era mult mai bogat și, în anumite privințe, mai concret decît cel din limbile romanice.

6.1. Opoziția dintre t o t a l i t a t e c u d o i m e m b r i (T_2) ș i t o t a l i t a t e c u m a i m u l t d e d o i m e m b r i (T) cuprindea majoritatea subsistemelor : *utervis, uterlĭbet, utercumque* (T_2 Vel) ~ *quivis, quilibet, quicumque* (T Vel) ; *uterque* (T_2 Et) ~ *unusquisque* (T Et) ; *uter* ~ *unus* ; *alter* ~ *alius.*

În română, opoziția T_2—T se restrînge numai la zona partitivelor duble (*altul* ~ *celălalt*) și a totalitarelor globale (*toți* ~ *amîndoi*). Spaniola

şi italiana cunosc de asemenea un totalitar global T_2 : it. *ambo*, *ambedue*, sp. *ambos*. În spaniolă, franceză, italiană, opoziţia se realizează contextual, în cadrul partitivelor duble, fie prin alternanţa articol definit (l'*autre* "celălalt") ~ articol nedefinit (*un autre* "altul") fie prin alternanţa articol definit (cf. sp. *el otro* : T_2) ~ zero (sp. *otro*). Formaţia dr. *un altul* este un calc nou fără rost, deoarece opoziţia T ~ T_2 se realizează prin formaţii mai vechi (*cel* + *ăl* + *alt*) : *un altul* ca şi *altul* se referă la T_n.

6.2. Opoziţia U n i v e r s a l (colecţie de mărimi discrete : *omnes*) ~ I n t e g r a l (unitate globală sau unitate globală opusă tuturor celor care nu sînt identice) : *totus*[19], probabil netă în fazele preclasică şi chiar clasică (plural *omnes* apare mai întîi ca expresie a şi numai a universalului, iar singularul *totus* exprimă prin excelenţă ideea de integral "întreg") devine mai puţin clară în epoca latinei populare (singularul *omnis* ia valoare de totalitar discret, cu insistenţă asupra părţilor, cf. şi it. *ogni* (uno), iar pluralul *toţi* are valoare de "universal" : cf. rom. *toţi* — *in totis horis* "în toate ceasurile"[20].

Este foarte probabil ca intervenţia opoziţiilor de număr (discret ~ continuu) să fi contribuit la ştergerea opoziţiei integral ~ universal. În limbile romanice, urmaşii formei de plural *toţi* exprimă ,,universalul", în timp ce integralul se poate exprima prin singularul *totus* (cf. dr. *toată viaţa*, fr. *toute la vie* etc...). Dar, în acelaşi timp urmaşii lui *totus* pot exprima, ca determinative, în franceză şi română, şi ideea de colecţie (cf. § 2.1 ; dr. *toată pasărea pre limba ei piere* = ,,toate păsările..." ; fr. *tout homme*).

Ici-colo mai apar în limbile romanice unele pronume care au numai plural, sînt aşadar, prin excelenţă, expresia unei colecţii, chiar în cadrul partitivelor (cf. rom. *cîţiva*, fr. *plusieurs*, *divers*, it. *parecchi*, *diversi*, sp. *varios*, *diversos* etc...) ; chiar şi *unii*, sp. *algunos*, it. *alcuni*, fr. *quelques-uns* nu au propriu-zis corespondente singulare exacte. În general, valoarea de colecţie este dată de morfemul de plural — indicele discretului —, nu de tema propriu-zisă a pronumelui. În afară de aceasta, în cazul articolelor, opoziţia integral ~ universal se suspendă în ambele direcţii : în anumite contexte articolul nedefinit (< lat. *unus*) devine sinonim cu cel definit (< *ille*) pentru a reda ideea de universal (vezi § 2.4.3), în alte contexte, ambele redau individualul (integralul).

6.3. Opoziţia separativ ~ nonseparativ la nivelul părţii cuprindea în latină mai multe sectoare decît în dacoromâna standard.

6.3.1. În sectorul totalitarelor discrete : Et : *quisque* separativ ~ *unusquisque*, separativ intens ~ *unusquisquis* separativ slab (în unele contexte se poate traduce prin *orice*) ; cf. şi opoziţia *unusquisquis* (Et) ~ *quisquis* (Vel), care apare în primul rînd ca o relaţie între separativ slab (de unde prezenţa lui *unus*) ~ nonseparativ.

Quisquis şi *quicumque*, deşi ambele exprimă relaţia Vel, par a se distinge de asemenea prin intensitatea nonseparării (primul înseamnă şi

[19] L. Quichérat et A. Daveluy, *Dictionnaire latin-français*, revisé, corrigé et augmenté d'après les travaux les plus récents de lexicographie latine, Paris, 1932. J. Greimas, *op. cit.*, p. 112–113.

[20] L. Quichérat et A. Daveluy, *op. cit.*, s.n.

oarecare: *quaqua de rē locui* ,,a vorbi despre ceva fără însemnătate'' este un nonseparativ; cel de al doilea este un aseparativ, de unde şi sensul de ,,toţi, tot'': *quacumque ratione* ,,prin toate chipurile'').

Seria separativ ~ nonseparativ se regăseşte în italiană: *ciascuno* (separativ, indice al relaţiei Et) ~ *chiunque*, *qualunche* (nonseparative, Vel) ~ *ogniuno* (aseparativ-cf. rom. tot_b — are în unele contexte valoarea Et, în altele Vel.). Ultimul este un simplu generalizant care exprimă în primul rînd faptul că părţile formează un ansamblu (cf. *tutto* — *tutti*, totalitar global, care exprimă ideea de ansamblu format din mai multe elemente). O situaţie asemănătoare se regăseşte în franceză numai în cadrul determinativelor, unde *tout* (*tout homme*) este un aseparativ, *chaque* — un separativ, iar formaţia *n'importe quel* este un nonseparativ. În cadrul constituenţilor imediaţi ai frazei (pronume), franceza contemporană standard cunoaşte în fapt doi termeni: separativ (*chacun*) ~ nonseparativ (*n'importe qui- quoi* — şi rar *qui(que)conque*).

În schimb franceza pare a fi singura în care opoziţia separativ ~ nonseparativ se extinde şi asupra totalitarelor negative: *aucun* ~ *nul*[21].

În dacoromână şi spaniolă sistemul pronumelor totalitare realizează numai opoziţia separativ ~ nonseparativ (cf. rom. *fiecare*, sp. *cadauno* ~ rom. *oricine*, *oricare*, sp. *quienquiera*, *cualquiera*[22]) care coincide cu opoziţia Et ~ Vel.

Se pare aşadar că, în limbile romanice, aseparativul totalitar tinde să se refugieze în zona determinantelor.

6.3.2. Partitivele izolante latineşti (care nu cer explicitarea totalităţii) par a realiza de asemenea diferenţe în gradul de separare: *aliquis*[23], *quispiam* ,,cineva, vreun'' (separative) ~ *quidam* ,,cineva'', dar şi ,,un anumit'', ,,un oarecare'' (separativ intens accentul cade pe discontinuitatea calitativă a totalităţii) ~ *quisquam* ,,cineva'', dar şi ,,oricine'' (nonseparativ).

Lat. *unus* era separativ puternic şi cantitativ (= ,,unul singur''; cf. şi pl. *uni* cu valoare de ,,singurii''). Urmaşii romanici ai formei de singular păstrează valoarea cantitativă dar sînt mai slab separative: aşa se explică poate şi faptul că, în funcţie de pronume (constituent imediat de frază), în română, mai puţin în franceză, se însoţesc de «articolul definit», izolant puternic (*un-ul*, *l'un*). În italiană şi spaniolă, *uno* este şi indice al agentului nedeterminat (*uno dice* ,,se spune''). Pluralul se regăseşte numai în română şi spaniolă (*unii*, *unos*), fără valoare cantitativă şi cu un surplus de nedeterminare. Corespondentul izolant al lat. *uni* se dezvoltă din pl. lui *aliquis*[23]: it. *alcuni*, sp. *algunos* (cf. fr. *quelques-uns*).

De altfel, ca şi în română, opoziţia singular ~ plural se însoţeşte de alte diferenţe semantice (cf. sp. *alguno*, it. *alcuno* ,,vreunul'' dubitativ; variantă necantitativă dubitativă a lui *uno* ~ sp. *algunos*, it. *alcuni* ,,cîţiva, unii''— nedubitative; fr. *quelqu'un*, opus lui *quelque chose* ,,cineva'' ~ ,,ceva'', care nu cer niciodată explicitarea totalităţii (*Quelqu'un est*

---

[21] Cf. Greimas, *op. cit.*, p. 116.

[22] Asupra valorii neseparative a formaţiilor cu *-care* (*cual*) vezi § 2.

[23] *Ali* — este indicele nonidentităţii (cf. *alius*).

venu) și *quelques-uns*, care cere totdeauna explicitarea totalității (cf. *j'en ai mangé quelques-unes* —, unde *en* explicitează totalitatea prin referință la un nume exprimat anterior).

Franceza și italiana prezintă un pronume partitiv cu valoare de separativ puternic (cf. it. *certuno*, fr. *certains*, ultimul corespunde într-o anumită măsură dr. *anumiți*, dar poate fi tradus și prin *unii*).

6.3.3. Opoziția totalitate explicită (neseparativ la nivelul totalității) ∼ totalitate implicită (separativ la nivelul totalității) se realizează în toate limbile romanice considerate, cu unele diferențe specifice : cf. lat. *aliquis* ∼ *unus* ; rom. *cineva*, *ceva* ∼ *unul* ; sp. *alguien*, *algo* ∼ *uno* (*algunos*) ; it. *qualcuno* ∼ *uno* (*alcuni*) ∼ fr. *quelqu'un* ∼ *un* (*quelques-uns*) (fr. *un* cere totdeauna un adjunct : *l'un dit, l'autre non* ; *un de mes amis*).

6.3.4. Pronumele latinești *idem* și *ipse* intrau în opoziție semantică în baza faptului că puteau exprima identitatea între obiectul evocat de ele, ca pronume, și cel denumit de cuvîntul la care trimiteau pentru decodarea mesajului (*ipse* funcționa și ca pronume) : primul era pronumele de identitate prin excelență, cel de-al doilea (*ipse*) era și adversativ separativ (contextual putea însemna „iar el").

În limbile romanice opoziția separativ ∼ nonseparativ dispare din sectorul pronumelor de identitate : cf. dr. *același*, pronume și adjectiv de identitate ; *însuși*, adjunct separativ. Ideea comună de identitate dintre *idem* și *ipse* a făcut posibilă dezvoltarea celui de-al doilea, în forma intensivă **metipse*, în indice al ambelor valori. Fr. *même*, sp. *mismo*, it. *medesimo* sînt numai adjuncți (nu pot forma singure un constituent imediat de frază) ; împreună cu articolul, în absența numelui regent, ele exprimă numai identitatea ; în prezența numelui regent ele pot realiza opoziția separativ ∼ nonseparativ, mai bine zis opoziția dintre *același*, adjectiv-dublu partitiv și *însuși*, partitiv simplu, izolant, în funcție de poziție (cf. § 2.4.3) (cf. fr. *le même homme* — *l'homme même*).

6.4. S u b i e c t i v ∼ O b i e c t i v. În cadrul totalitarelor discrete (neglobale) latina prezenta doi termeni necunoscuți majorității limbilor romanice contemporane : *quivis* („oricine vrei") și *quilibet* („oricine-ți place"). Ele se opun, ca generalizante subiective, celorlalte totalitare generalizante, obiective (*quicumque*, *quisquis*). Opoziția se regăsește, sub altă formă, în italiană : *chicchessia*, *qualsiasi* (obiectiv) ∼ *qualsivoglia* (subiectiv). În română, opoziția obiectiv ∼ subiectiv a servit la realizarea opoziției Et-Vel (cf. fiecare cu *fie* — indice al termenului obiectiv ∼ *oricine*, cu *ori*=*vrei*, indice al termenului subiectiv).

7. Pronumele nonidentității cuprind în română o zonă mai mare decît în latină sau în alte limbi romanice (cf. partitivele duble neizolante care nu cer explicitarea totalității : *altcineva*, *altceva* ∼ și izolantele *altul*, *celălalt*). În franceză, spaniolă sau italiană nu există partitive duble neseparative (cf. fr. *un autre* ∼ *quelqu'un d'autre*, formație mai largă, greu de încadrat în întregime în paradigma pronumelor nedefinite).

8. Opoziția personal ∼ nepersonal ocupă încă o zonă destul de mare în limbile romanice contemporane : totdeauna, sfera partitivelor negative (cf. rom. *nimeni* ∼ *nimic* ; fr. *personne* ∼ *rien* ; it. *niente* ∼ *nulla*,

sp. *nadie* ~ *nada*); cu tendinţe nete de refacere în subsistemul partitivelor neseparative (cf. dr. *cineva* ~ *ceva*, sp. *alguien* ~ *algo*, fr. *quelqu'un* ~ *quelque chose*, it. *qualcuno* ~ *qualcosa*); rareori şi în cadrul totalitarelor în special al celor nonseparative; cf. rom. *oricine* ~ *orice*: (Vel), dar *fiercare* (Et), cu tendinţe nete de extindere în locul lui *fiecine* şi *fiece*; it. *chiunque* ~ *qualunque* (Vel), dar *ciascuno* şi *ogniuno*; fr. *quiconque* (*n'importe qui*) ~ *qulconque* (*n'importe quoi* — Vel), dar *chacun* Et, — sp. *quienquiera* ~ *cualquiera* şi *cadauno*, *cadacual*.

Ianuarie, 1966.

Facultatea de limbă şi literatură română
Bucureşti, Str. Edgar Quinet, nr. 7

CU PRIVIRE LA CLASIFICAREA MECANICĂ A ADJECTIVELOR

DE

PAUL SCHVEIGER și ELVIRA HALES

Scopul cercetării de față este descrierea cît mai amănunțită și exactă a sistemului adjectival al limbii române scrise, în vederea realizării T A (traducerii automate). Pentru îndeplinirea acestui scop s-a stabilit lista adjectivelor cuprinse în *Dicționarul limbii române contemporane* (*I–IV*), din care au fost înlăturate cca. 900–1 000 adjective arhaice, dialectale (regionalisme) etc., considerate ca rare și foarte rare.

Terminîndu-se cercetarea, am putut stabili că în listele astfel prelucrate se cuprind 7879 adjective repartizate în 60 de tipuri. Fiecare tip cuprinde acele și numai acele adjective care au o totală identitate paradigmatică. Deci tipurile se deosebesc între ele și printr-o singură formă cazuală. Considerăm că avem tip nou și în cazurile pe care gramaticile tradiționale le consideră a fi excepții de la regulile de flexionare. Tipurile de adjective se repartizează în două mari grupe:

I. Fără alternanță în radical,

II. Cu alternanțe în radical.

În acest mod spunem că fac parte dintr-un anumit tip acele adjective care au aceleași terminații la cele 16 forme stabilite de acad. Gr. C. Moisil[1] și care au același tip de alternanțe radicale (dacă ele apar). Pe baza stabilirii tipurilor de adjective și a compoziției lor exacte am înlăturat cauzele care duceau la apariția ''excepțiilor'' și am pus o bază trainică, algoritmizabilă pentru realizarea analizei și sintezei independente (A I și S I) în cadrul T A. Soluționarea liniară (crearea de tipuri pentru fiecare formă aberantă) a permis evitarea excepțiilor pe calea creării unor noi tipuri flexionare, care să cuprindă tocmai aceste ''excepții''.

---

[1] Gr. C. Moisil, *Probleme puse de traducerea automată. Conjugarea verbelor în limba română scrisă*, în SCL, XI, 1960, 1; idem: *Problèmes posés par la traduction automatique. La déclinaison en roumain écrit*, în C L T A, 1, 1962.

Tabel nr. 1

Nr. tip	Cantitatea cuvintelor	Fără alternanțe				Cu alternanțe radicale							
		Singular		Plural		Singular				Plural			
		Masc.	Fem.	Masc.	Fem.	Masc.		Fem.		Masc.		Fem.	
						R	M	R	M	R	M	R	M
(1)	(2)	(3)	(4)	(5)	(6)	(7)	(8)	(9)	(10)	(11)	(12)	(13)	(14)
1	3 055	-θ	-ă	-i	-e	0	0	0	0	0	0	0	0
2	662	0	0	0	0	absorbitor	-θ	-oa-	-e	-o-	-i	-oa-	-e
3	2 644	-tθ	-tă	-ți	-te	0	0	0	0	0	0	0	0
4	27	0	0	0	0	apusean	-θ	-ea-	-ă	-e-	-i	-e-	-e
5	63	0	0	0	0	aerian	-θ	-a-	-ă	-e-	-i	-e-	-e
6	166	0	0	0	0	actorice	-scθ	-ea-	-scă	-e-	-ști	0	0
7	139	-u	-e	-i	-e	0	0	0	0	0	0	0	0
8	8	-xθ	-xă	-cși	-xe	0	0	0	0	0	0	0	0
9	30	0	0	0	0	acrișor	θ	-oa-	-ă	-o-	-i	-oa-	-e
10	105	-dθ	-dă	-zi	-de	0	0	0	0	0	0	0	0
11	149	-stθ	-stă	-ști	-ste	0	0	0	0	0	0	0	0
12	94	-sθ	-să	-și	-se	0	0	0	0	0	0	0	0
13	500	0	0	0	0	aburo	-sø	-oa-	-să	-o-	-și	-oa-	-se
14	2	-scθ	-scă	-ști	0	0	0	0	0	0	0	0	0
15	1	-escθ	-ască	-ești	0	0	0	0	0	0	0	0	0
16	17	invariabile											
17	13	-e	-o	-i	-o	0	0	0	0	0	0	0	0
18	3	-te	-o	-ți	-o	0	0	0	0	0	0	0	0
19	1	0	0	0	0	bisector	-θ	-oa-	-e	0	0	-oa-	-e
20	14	-θ	-o	-e	-o	0	0	0	0	0	0	0	0
21	3	-da	0	-zi	0	0	0	0	0	0	0	0	0
22	4	0	0	0	0	grec	-θ	-ea-	-ă	-e-	-ți	-e-	-e
23	5	0	-e	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0
24	2	-u	-ie	-ii	0	0	0	0	0	0	0	0	0
25	1	0	-ie	-ii	0	0	0	0	0	0	0	0	0
26	2	-el	-ea -ică	-ei	-ele	0	0	0	0	0	0	0	0
27	3	0	0	0	0	neîntor	-sθ	-oa-	-să	-o-	-și	-oa-	-se

28	1	0	0	0	0	pros	-tθ	-oas-	-tă	-oş	-ti	-oas-	-te
29	1	0	0	0	0	bie	-tθ	-a-	-tă	-e-	-ţi	-e-	-te
30	1	0	0	0	0	poaspă	-tθ	-ă-	-tă	-e-	-ţi	-e-	-te
31	2	-oi	-oaie	-oi	-oaie	0	0	0	0	0	0	0	0
32	2	0	0	0	0	nero	-dθ	-oa-	-dă	-o-	-zi	-oa-	-de
33	1	0	0	0	0	smea	-dθ	-ea-	-dă	-e-	-zi	-e-	-de
34	25	0	0	0	0	albe	-ţθ	-ea-	-ţă	-e-	-ţi	-e-	-ţe
35	1	0	0	0	0	şire	-tθ	-ea-	-tă	-e-	-ţi	-e-	-te
36	5	0	0	0	0	ale	-sθ	-ea-	-să	-e-	-şi	-e-	-se
37	1	0	0	0	0	dulceag	-θ	-ea-	-ă	-e-	-i	-e-	-e
38	1	0	0	0	0	negr	-u	-ea-	-ă	-e-	-i	-e-	-e
39	1	0	0	0	0	idio	-tθ	-oa-	-tă	-o-	-ţi	-oa-	-te
40	2	-lθ	-lă	-i	-le	0	0	0	0	0	0	0	0
41	1	-u	-uă	-i	-i -uă	0	0	0	0	0	0	0	0
42	1	-xt	-xtă	-cşti	-xte	0	0	0	0	0	0	0	0
43	5	0	0	0	0	deştep	-tθ	-ea-	-tă	-e-	-ţi	-e-	-te
44	1	-scθ	-scă	-şti	-şte	0	0	0	0	0	0	0	0
45	4	0	0	0	0	teafăr	-θ	-ea-,-ă-	-a	-e-,-e-	-i	-e-,-e-	-e
46	4	-zθ	-ză	-ji	-ze	0	0	0	0	0	0	0	0
47	1	0	0	0	0	acotiledon	-θ	-o-	-ă	-o-	-i	-oa-	-e
48	1	-u	-a	-i	-le	0	0	0	0	0	0	0	0
49	1	0	0	0	0	roşiatic	-θ	-a-	-ă	-e-	-i	-e-	-e
50	1	0	0	0	0	searbă	-dθ	-ea-,-ă-	-dă	-e-,-e-	-zi	-ea-,-e-	-de
51	1	-i	-e	-i	0	0	0	0	0	0	0	0	0
52	1	-ertθ	-artă	-erţi	-erte	0	0	0	0	0	0	0	0
53	3	-i	-e	-i	-e	0	0	0	0	0	0	0	0
54	1	0	0	0	0	măiestr	-u	-as-	-ă	-eş-	-i	-es-	-e
55	1	-e	-ă	-i	-e	0	0	0	0	0	0	0	0
56	8	-stru	-stră	-ştri	-stre	0	0	0	0	0	0	0	0
57	30	-u	-ă	-i	-e	0	0	0	0	0	0	0	0
58	1	0	0	0	0	go	-lθ	-oa-	-lă	-o-	-i-	-oa-	-le
59	1	0	0	0	0	mor	-lθ	-oa-	-tă	-o-	-ţi	-oa-	-te
60	1	-omθ	-oamă	-omi	-oame	0	0	0	0	0	0	0	0

Tot pe această bază am stabilit lista celor 63 terminaţii ale formelor iniţiale pe care le prezintă adjectivele :

R M_{ms}	R M_{fs}
R M_{mp}	R M_{fp}

(R-radical, M-morfem, ms-masculin singular, mp-masculin plural, fs-feminin singular, fp-feminin plural).

Trebuie să arătăm că cele patru forme de mai sus reprezintă doar un model logic care se realizează cu o probabilitate oarecare diferită de 1 :

Tit 7	R M_{ms}	R M_{mp}	
	R M_{fs}	0	sau
Tip 17	R M_{ms}	R M_{mp}	
	0	R M_{fp} = R M_{ms}	etc.

Pe baza tabelului nr. 1 am stabilit lista completă a terminaţiilor adjectivale pentru formele iniţiale în ordinea alfabetică inversă (cerută de A I în T A) :

-ea	-ele	-eşti
-ă	-oame	-ţi
-ică	-se	-erţi
-scă	-stre	-el
-ască	-te	-u
-dă	-ste	-stru
-lă	-şte	-θ
-oamă	-erte	-scθ
-stră	-ze	-escθ
-să	-xte	-dθ
-tă	-i	-lθ
-artă	-ei	-mθ
-stă	-ii	-sθ
-uă	-ji	-tθ
-ză	-omi	-ertθ
-xtă	-oi	-stθ
-xă	-stri	-xtθ
-e	-si	-zθ
-de	-cşi	-xθ
-ie	-ste	
-oaie	-şti	
-le	-cşti	

La această listă se pot adăuga terminaţiile cazuale ce apar în cursul declinării şi comparării (ele vor fi descrise într-o altă lucrare).

Am arătat mai sus că toate tipurile stabilite de noi se grupează în două mari categorii : cu şi fără alternanţe literale în radical. Existenţa celei de-a doua categorii cere enumerarea tuturor alternanţelor posibile.

Considerăm că alternanţele literale (căci toate alternanţele sînt

considerate doar în limba română scrisă) ce pot apărea în radicalul adjectivelor sînt de trei feluri:

1. progresive: o > oa, e > ea (dacă postulăm evoluția formelor în ordinea: ms, fs, mp, fp)
2. regresive: ea > e (vezi ca mai sus)
3. alternanțe propriu-zise, care pot fi
   a) simple: ia/e, a/e
   b) multiple: os/oas/oș ș.a.m.d.

Alternanțele se vor nota ca litere cu valoare variabilă în care: 1 — forma cu o literă, 2 — forma cu două litere (sau forma modificată).

$$O_{\frac{1}{2}}\left\{\begin{array}{l} = \mathrm{O,\ ms,\ mp} \\ = \mathrm{OA,\ fs,\ fp}\end{array}\right.$$

$$E_{\frac{1}{2}}\left\{\begin{array}{l} = \mathrm{E,\ ms,\ mp} \\ = \mathrm{EA,\ fs,\ fp}\end{array}\right. \qquad \text{sau}$$

$$E_{\frac{1}{\underset{\sim}{2}}}\left\{\begin{array}{l} = \mathrm{E,\ mp,\ fp} \\ = \mathrm{EA,\ ms,\ fs}\ \text{ș.a.m.d.}\end{array}\right.$$

Este important să subliniem că o serie de tipuri prezintă două alternanțe paralele:

teafăr/teferi
searbăd/serbezi (ea/e + ă/e) etc.

Precizăm că am tratat problema alternanțelor în mod vădit neetimologic, pornind de la considerente de natură formală (mecanică) (vezi nota 1), și unele astfel de alternanțe cunoscute din gramaticile tradiționale (blînd-blîndă-blînzi-blînde) nu apar, fiind soluționate în cadrul flexionării lipsite de alternanțe literale, ca de exemplu tipul 10 și altele.

Iată lista totală a alternanțelor ce pot apărea la adjectivele din limba română scrisă (ordinea formelor este: ms, fs, mp, fp):

-ă-,	-ă-;	-e-,	-e-	30
-o-,	-oa-;	-o-,	-oa-	2, 9, 13, 27, 32, 39, 58, 59
-o-,	-oa-;	-∅-,	-oa-	19
-o-,	-o-;	-o-,	-oa-	47
-ea-,	-e-;	-ea-,	-e-	4
-ea-,	-ea-;	-e-,	-e-	33, 37
-e-,	-ea-;	-e-,	-e-	22, 34, 35, 36, 37, 38, 43
-e-,	-ea-;	-e-,	-ø-	6
-e-,	-a-;	-e-,	-e-	29
-a-,	-a-;	-e-,	-e-	5, 49
-os-,	-oas-;	-oș-,	-oas-	28
-es-,	-as-;	-eș-,	-es-	54

Instrucţiunile speciale din blocul S I al T A vor cuprinde de exemplu, la tipurile 2, 9, 13 etc. următoarea informaţie:

$$O_1 = O, ms, mp$$
$$O_2 = OA, fs, fp$$

Pe baza lor maşina va putea construi forma corectă, cerută de context.

★

Clasificarea adjectivelor în tipuri s-a făcut pornind de la concepţia distributivă despre raportul

$$R - M_{i\,\hat{\imath}\,h\,k}$$ [1]

în care R şi M au fost considerate în mod vădit neetimologic (vezi mai sus problema alternanţelor) ca

$$C = R + M = R' + M'$$ [2]

unde C-cuvîntul, R-radicalul, M-terminaţia, faţă de R′ şi M′ -radical şi terminaţie considerate etimologic.

Din punctul de vedere al T A o importanţă deosebită o prezintă capacitatea de substantivizare a adjectivului articulat românesc (mai ales la genul masculin):

omul viteaz
viteazul a luptat... [3]

Caracterul limbii române (topica aproape liberă)[4] împiedică algoritmizarea liniară simplă şi cere elaborarea unei serii de subrutine pentru stabilirea funcţiei actuale a cuvîntului. Tot în aceste subrutine se vor include şi cazurile determinativelor care pot sta în limba română în faţa substantivului şi a celor care exclud articolul definit (*acest copil* şi nu *acest copilul*) etc. Subrutinele sugerate se cuprind în blocul sintactic al A I şi S I. Ele au doar o legătură funcţională cu blocul "morfologic" al A I şi S I.

Decembrie 1965

Facultatea de filologie,
Cluj, Horea 31

---

[2] D. W. Davies, *The organization of a Russian-English Stem Dictionary on Magnetic Tape* (mimeo).

[3] M. Manoliu, *Inovaţii în structura distribuţională a grupului nominal romanic*, în S C L, XVI, 1965, 1; Solomon Marcus, *Le genre grammatical et son modèle logique*, în CLTA, I, 1962.

[4] P. Schveiger, *Unele probleme ale analizei microcontextului în limba română*, în C L, X, 1.

PROPOZIȚIILE RELATIVE ÎN GRAMATICA TRANSFORMAȚIONALĂ

DE

GABRIELA PANĂ

În prima parte a acestei lucrări ne propunem ca, pe baza principiilor gramaticii transformaționale, să fixăm regulile cu ajutorul cărora se pot genera toate propozițiile relative reperate ale limbii române. Am inclus în categoria propozițiilor relative toate propozițiile introduse prin pronume și adverbe relative și nehotărîte, a căror formulă de generare prezintă o trăsătură comună, definitorie, care le poate delimita strict de categoria propozițiilor subordonate conjuncționale.

În partea a doua a lucrării, vom încerca să aprofundăm unele aspecte ale sintaxei frazei, urmărind definirea și clasificarea propozițiilor relative cu ajutorul formulelor de generare. Deci scopul acestei cercetări este, pe lîngă fixarea regulilor de generare, utilizarea lor pentru adîncirea și îmbunătățirea descrierii sintaxei frazei.

I

Pentru fixarea regulilor de generare a propozițiilor relative, avem în vedere principiul corespondenței aproape perfecte dintre părțile de propoziție și propozițiile subordonate corespunzătoare. Pe baza acestui principiu, orice propoziție subordonată reprezintă la nivelul frazei o parte a propoziției regente transpusă într-o propoziție. Pornind deci de la propoziții nucleare cu structuri extrem de variate, care reprezintă diversele tipuri și modalități de expresie a părților de propoziție, putem genera toate propozițiile subordonate ale limbii române. În esență, procesul generării constă în expansiunea grupului nominal sau a grupului verbal din propoziția nucleară P_1, după reguli care impun în secvența derivată prezența a două verbe predicative față de unul singur din secvența de bază (propoziția nucleară). Această modalitate de generare a subordonatelor exprimă formalizat corespondența de expresie și semantică a două

tipuri de secvențe : părți de propoziție și propoziții subordonate, ceea ce, prin alte mijloace, a fost deja semnalat.

Organizăm materialul acestei lucrări, avînd în vedere, în primul rînd, tipurile de formule de generare, evident distincte, și în al doilea rînd, diversele structuri ale secvențelor de constituenți P_1 și P_2.

A. TRANSFORMAREA RELATIVĂ DE TIP A

1. Generăm propozițiile relative prin reguli de transformare aplicate propozițiilor nucleare P_1 și P_2, a căror structură satisface formula : $P_1 = Y' + D + X$, $P_2 = Y'' + Z$. Transformarea relativă de tip A constă în : 1) $Y'' \rightarrow R$, 2) $Y' + D \rightarrow Y' + R + Z$.

$$T_A \begin{cases} P_1 = Y' + D + X \\ P_2 = Y'' + Z \end{cases}$$

$$\Rightarrow P_3 = Y' + R + Z + X$$ [1]

Y reprezintă orice nume al limbii române, indiferent de originea sa derivativă. Am făcut distincție între Y' și Y'', deoarece numele Y poate reprezenta în cele două secvențe constituenți cu origini derivative diferite. Situația în care Y' și Y'' sînt constituenți cu aceeași origine este un caz particular al generării relativelor de tip A, regula de transformare rămînînd aceeași. R simbolizează elementul de relație generat pentru introducerea propozițiilor relative, D reprezintă un determinant de natură adjectivală, iar X și Z reprezintă restul secvențelor P_1 și P_2, în care este obligatorie prezența unui verb. Topica simbolurilor în P_1 și P_2 este nerelevantă pentru problema în discuție și, de aceea, topica adoptată este

---

[1] Pentru generarea propozițiilor atributive, Hartung Wolfdietrich în articolul *Die zusammengesetzten Sätze in der generativen Grammatik* (text dactilografiat) propune o formulă diferită de aceasta, în sensul că pornește de la *o* propoziție nucleară P_1 care nu include cu necesitate în structura sa simbolul D. Ca urmare, transformarea atributivă nu presupune înlocuirea lui D cu R + Z, ci dimpotrivă, are ca specific, în ansamblul propozițiilor subordonate, expansiunea lui Y' prin înlocuirea acestuia cu Y' + R + Z.

Am considerat mai adecvată formula T_A, deoarece :

a) elimină posibilitatea generării de secvențe nereperate de tipul : *Vin de la școală care îmi place.* Prezența unui determinant al numelui în P_1 (*Vin de la școala nouă*) face posibilă utilizarea numelui cu formă articulată și în situația cînd este precedat de prepoziție. Forma articulată este obligatorie pentru numele regent al unei subordonate relative. Deci potrivit formulei T_A, este generată secvența *Vin de la școala care îmi place*, corectă din punctul de vedere al limbii române.

b) secvențe de tipul : *omul muncitor, inginerul constructor,* alcătuite din simbolurile N+D, se generează în limba română prin nominalizarea elementului verbal al secvențelor : *omul care muncește, inginerul care construiește,* ceea ce pune în evidență raportul de substituție dintre determinantul numelui și propoziția relativă.

c) formula T_A apropie propozițiile de tipul A de celelalte relative, încadrîndu-le în categoria largă a subordonatelor, a căror formulă de generare are ca trăsătură specifică înlocuirea unui constituent din P_1 printr-o propoziție.

convenţională. Spre deosebire de această situaţie, în P_3 secvenţa de simboluri R+Z are o topică fixă, urmînd imediat după Y'[2].

Putem formula regula generală (T_A) de introducere a propoziţiilor relative astfel: dacă P_1 şi P_2 sînt secvenţe reperate în limba română şi dacă P_1, P_2 cuprind în structura lor un constituent Y din clasa numelui, comun celor două propoziţii, atunci P_3, care rezultă din substituirea lui Y'' prin R şi din înlocuirea lui D cu R+Z (deci din expansiunea grupului nominal Y' + D), este de asemenea o secvenţă reperată.

2. Dacă avem în vedere propoziţii nucleare cu structuri variate sub aspectul originii derivative a lui Y'', în cadrul formulei generale T_A de introducere a propoziţiilor relative se pot stabili mai multe variante. În acest scop, vom formula mai detaliat structura secvenţelor P_1 şi P_2, urmărind reliefarea acelor detalii de structură care sînt relevante pentru formula de generare. Subliniem că diversele variante ale formulei de generare T_A sînt determinate de modificări în structura propoziţiei nucleare P_2. Structura propoziţiei P_1 nu influenţează formula de generare şi ca urmare, o vom păstra constantă pentru toate situaţiile discutate.

2.1. Dacă P_2 conţine în structura sa un N'' care nu este precedat de prepoziţie, formula de generare este:

$$T_{A\,(a)}\begin{cases} P_1 = N' + flex'_c + D + X \\ P_2 = N'' + flex''_c + Z \end{cases}$$

$$\Rightarrow P_3 = N' + flex'_c + R + flex''_c + Z + X$$

N' şi N'' reprezintă simbolul celor două nume din P_1 şi P_2, iar $flex'_c$ şi $flex''_c$ sînt simboluri ale cazului.

2.2. Pentru propoziţiile nucleare P_2 în structura cărora N'' este precedat de prepoziţie şi deci este derivat prin regula: GV→V + Prep. + + N''[3], stabilim următoarea formulă de generare:

$$T_{A\,(b)}\begin{cases} P_1 = N' + flex'_c + D + X \\ P_2 = Prep_k + N'' + flex''_k + Z \end{cases}$$

$$\Rightarrow P_3 = N' + flex'_c\,(+ Prep_k) + R\,(+ flex''_k) + Z + X$$

$Prep_k$ este simbolul prepoziţiei, iar $flex''_k$ simbolul cazului regim al prepoziţiei care precedă numele. Parantezele rotunde indică prezenţa

---

[2] Pentru generarea unor propoziţii relative de tip A al căror element regent are, pe lîngă propoziţia relativă, şi un alt determinant (exemplu: *Vin de la şcoala nouă care îmi place*), considerăm ca propoziţii nucleare P_1 secvenţele cu structura: Y' + D + D + X, în care cei doi D pot reprezenta determinanţi de aceeaşi natură sau de naturi diferite.

[3] Am indicat regula de generare a unui N'', determinant verbal. Pentru determinanţii nominali prepoziţionali, cf. art. Laurei Vasiliu, *Generarea determinanţilor nominali prepoziţionali*, în SCL., nr. 1/1965, în care sînt formulate reguli de derivare a determinanţilor nominali din cei verbali.

În regula dată, GV reprezintă grupul verbal, V verbul iar Prep. prepoziţia.

facultativă a celor două simboluri, în sensul că simbolul $flex''_k$ este prezent numai cînd relativul este flexibil, iar $Prep_k$ este prezent numai pentru anumite valori ale simbolurilor R și Prep., după cum se va vedea la par. 3.2.2., 3.2.3. și 3.2.4.

2.3. Echivalentă cu P_2 ($= Prep_k + N'' + flex''_k + Z$) este secvența P'_2, obținută din P_2 prin selecție diferită a simbolurilor[4] și avînd următoarea structură : $Adv_k + Z$, unde Adv_k reprezintă clasa adverbelor pronominale și adverbele : *seara*, *dimineața*, *iarna* ..., deci adverbele de origine substantivală.

Pentru propozițiile nucleare cu structura indicată de P'_2, formula de transformare este :

$$T_{A\,(c)}\begin{cases} P_1 = N' + flex'_c + D + X \\ P_2 = (Prep_k) + Adv_k + Z \end{cases}$$
$$\Rightarrow P_3 = N' + flex'_c\ (+ Prep_k) + R + Z + X$$

$Prep_k$ reprezintă clasa prepozițiilor care admit combinarea cu adverbe. Prezența acestui simbol este facultativă în P_2, deoarece același adverb are posibilitatea să apară precedat sau neprecedat de prepoziție.

2.4. Dacă avem în vedere propoziții P_2 cu structura : $N'' + D'' + Z$, în care D'' simbolizează un determinant al lui N'', stabilim următoarea formulă de generare :

$$T_{A\,(d)}\begin{cases} P_1 = N' + D + X \\ P_2 = N'' + D'' + Z \end{cases}$$
$$\Rightarrow P_3 = N' + R + Z + X$$

Specificul variantei (d) a formulei de generare T_A constă în faptul că R substituie în același timp două simboluri din P_2 ($N'' + D''$).

3. Generarea unor propoziții relative atributive concrete ale limbii române presupune determinarea lui R. Selectarea unui anumit R și cu o anumită formă este impusă de : a) structura secvenței P_2 ; b) caracteristicile morfologice ale lui N'' ; c) subclasa lexicală la care aparține N ; d) sistemul căruia aparține textul (vorbire literară, vorbire neliterară)

În cele ce urmează vom încerca determinarea lui R, avînd în vedere fiecare dintre factorii enunțați.

3.1. În situația secvențelor P_1 și P_2 cu structura descrisă la 2.1, simbolul R admite aplicarea următoarelor reguli lexicale : R → *care*, *ce*, *de*.

3.1.1. Relativul *care* este selectat de orice N, indiferent de subclasa căreia îi aparține acesta. Selectarea lui *care* cu o anumită formă este impusă

[4] Potrivit acestei selecții diferite, unei secvențe de tipul : *Învăț în școală* (*cameră, clasă, bibliotecă, grădină...*) îi corespunde secvența de tipul : *Învăț aici.*

exclusiv de caracteristicile morfologice ale lui N″. Prin aplicarea regulilor morfofonemice, R ia următoarele forme concrete:

care + $flex''_{nom.}$ → *care*

care + $flex''_{gen.}$ → { (*al*) *cărui*(*a*) pentru un N″ masculin, singular
(*a*) *cărei*(*a*) pentru un N″ feminin, singular
(*ai*) *căror*(*a*) pentru un N″ masculin, plural
(*ale*) *căror*(*a*) pentru un N″ feminin, plural

care + $flex''_{dat.}$ → { *căruia* pentru un N″ masculin, singular
căreia pentru un N″ feminin, singular
cărora pentru un N″ masculin sau feminin, plural

care + $flex''_{ac.}$ → *pe care*

Exemple:

{ P_1 = Văd elevul silitor
P_2 = Elevului i-am dat o carte

⇒ P_3 = Văd elevul căruia i-am dat o carte

{ P_1 = Elevul silitor scrie
P_2 = Îl pregătesc pe elev

⇒ P_3 = Elevul pe care îl pregătesc scrie

În formularea regulilor morfofonemice am utilizat parantezele rotunde, care indică posibilitatea absenței particulei deictice *a* și a articolului posesiv. Prezența sau absența acestora este determinată de topica relativului față de numele regent din P_2. De aceea, secvenței P_3 cu structura și topica: $N' + flex'_c + W + R + flex''_{gen.} + Z + X$, în care W reprezintă numele regent din P_2 transmis în P_3 ca nume regent al lui R, îi adăugăm o regulă suplimentară de permutare a simbolurilor:

$$P_3 = N' + flex'_c + W + R + flex''_{gen} + Z + X \rightarrow P'_3 = N' + \\ + flex'_c + R + flex''_{gen.} + W + Z + X$$

Prin aplicarea regulilor morfofonemice secvenței P_3, relativul *care* ia formele: *căruia*, *căreia*, *cărora*, iar dacă regulile morfofonemice sînt aplicate secvenței P'_3, derivate din P_3, relativul primește formele: *al cărui*, *a cărei*, *ai căror*, *ale căror*. De exemplu:

{ P_1 = Colegul acesta este profesor
P_2 = M-am întîlnit cu fratele colegului

⇒ P_3 = Colegul cu fratele căruia m-am întîlnit este profesor, iar P'_3 are forma concretă: Colegul cu al cărui frate m-am întîlnit este profesor.

3.1.2. Relativul *ce* este selectat în situația în care N″ satisface următoarele condiții: a) aparține subclasei ***veste***, ***întîmplare***, ***poveste***,

carte, *creion*, *caiet* ..., adică substantive nume de lucruri[5]; b) admite combinația numai cu simbolurile $flex_{nom.}$ și $flex_{ac.}$ Relativul *ce* dispune deci de posibilități de distribuție mai restrînse decît *care*, ca urmare a formei lui invariabile, incapabile să exprime o relație sintactică de genitiv-dativ. În urma aplicării regulilor lexicale și morfofonemice, se obțin propoziții relative concrete :

P_1 = Caietele acestea s-au murdărit
P_2 = I-au rămas caiete
⇒ P_3 = Caietele ce i-au rămas s-au murdărit.

3.1.3. Dacă textul aparține limbii neliterare, deci unui sistem diferit de acela la care ne-am referit pînă acum, poate fi selectat relativul *de* sau pot fi selectate elemente de relație deja înregistrate în alte contexte. Datorită caracterului invariabil al relativului *de*, selectarea lui are loc în condiții identice cu selectarea lui *ce* discutată la 3.1.2, adică presupune satisfacerea restricțiilor formulate cu acel prilej. Astfel, plecînd de la propozițiile nucleare : P_1 = Elevul acesta este silitor, P_2 = Elevul a venit, secvența obținută prin aplicarea regulilor de transformare, inclusiv a celor lexicale și morfofonemice, are forma : P_3 = Elevul de a venit este silitor.

În sistemul limbii neliterare, pe lîngă relativul *de* poate fi selectat și *ce* pentru orice N al limbii române, indiferent de subclasa lexicală din care face parte și de caracteristicile lui gramaticale. Prin urmare, *ce* în sistemul limbii neliterare are posibilități distributive mai mari decît în limba literară. De exemplu :

P_1 = Elevul acesta este silitor
P_2 = Elevului i-am dat o carte
⇒ P_3 = Elevul ce i-am dat o carte este silitor.

3.2. Pentru secvențele P_1 și P_2 cu structura descrisă la 2.2, simbolul R admite valorile : *care*, *unde*, *cînd*, *cum*.

3.2.1. Relativul *care* admite în secvența P_2 orice prepoziție a limbii române[6], cu excepția lui *a*, *dintru*, *înde*, *întru*, *pînă*[7], și orice N″, indiferent de caracteristicile lui gramaticale sau semantice. Aplicînd regulile morfofonemice, R va lua următoarele forme :

asupra, înaintea, împotriva, contra... + care + $flex_{gen.}$ →
- *căruia* pentru un N″ masc. sg.
- *căreia* pentru un N″ fem. sg.
- *cărora* pentru un N″ masc. sau fem. pl.

[5] În limba română contemporană se manifestă tendința evidentă de extindere a utilizării relativului *ce*, în sensul selectării acestuia de orice N al limbii române.
[6] Am avut în vedere inventarul de prepoziții din Gramatica Academiei R.P.R., ed. a II-a, vol. I, p. 334–382.
[7] O situație diferită au compușii prepoziției *pînă* : *pînă la*, *pînă în*, *pînă după*, în prezența cărora selectarea relativului *care* este posibilă.

datorită, graţie, mulţumită $+$ care $+$ $flex_{dat.}$ $\rightarrow$ { *căruia* pentru N″ masc. sg. / *căreia* pentru N″ fem. sg. / *cărora* pentru N″ masc. sau fem. pl. }

cu, către, de, despre, dinspre, după, din . . . $+$ care $+$ $flex_{ac.}$ $\rightarrow$ *care*

Exemple :

{ P_1 = Vin din oraşul acesta
P_2 = Vorbeşti despre oraş }
$\Rightarrow P_3$ = Vin din oraşul despre care vorbeşti

{ P_1 = Argumentul acesta mi se pare satisfăcător
P_2 = Te pronunţi împotriva argumentului }
$\Rightarrow P_3$ = Argumentul împotriva căruia te pronunţi mi se pare satisfăcător.

3.2.2. Selectarea lui *unde*[8] este posibilă dacă simbolurilor din P_2 li se aplică următoarele reguli lexicale :

N″ $\rightarrow$ *afişier, afumătorie, afundătură, afundiş, albitorie, ascunziş...*, substantive cu sens local
sau N″ $\rightarrow$ *cameră, bibliotecă, şcoală, cămin, stradă, oraş...*, adică substantivele care admit asocierea cu prepoziţii cu sens local
şi $Prep_k$ $\rightarrow$ *asupra, către, de la, din, dinspre, dintre, dintru, drept, în, înspre, întru, la, pe, pe la, pînă la, prin, printru, spre*[9].

Prin substituirea succesivă a simbolului $Prep_k$ din P_2 cu fiecare din prepoziţiile enumerate, P_3 îşi modifică parţial structura şi anume :

(a) Dacă P_2 = { *asupra* / *către* / *în* / *întru* / *înspre* / *la* / *spre* } $+ N'' + flex_k'' + Z$,

atunci $P_3 = N' + flex_c' +$ *unde* $+ Z + X$. Rezultă că simbolul $Prep_k$ nu se transmite în P_3.

---

[8] În toate situaţiile în care este posibilă selectarea relativului *unde* se admite şi selectarea lui *care*. Avînd în vedere condiţiile de selectare a relativului *care*, formulate la 3.2.1, urmează că *unde* şi *care* sînt în distribuţie defectivă în favoarea lui *care*. Pentru conceptul de distribuţie defectivă, vezi Solomon Marcus, *Lingvistica matematică*, Buc., 1963, p. 29.

[9] Prepoziţiile înregistrate au şi alte semnificaţii decît sensul locativ (cf. Laura Vasiliu, *Schiţă de sistem al prepoziţiilor limbii române*, în SG, III, p. 17—28). Pentru problema noastră interesează exclusiv sensul locativ al acestor prepoziţii.

Exemplu: $\begin{cases} P_1 = \text{Iubesc şcoala aceasta} \\ P_2 = \text{Am învăţat la şcoală} \end{cases}$

$\Rightarrow P_3 =$ Iubesc şcoala unde am învăţat.

(b) Dacă $P_2 = pe + N'' + flex''_k + Z$,
atunci $P_3 = N' + flex'_c + pe + unde + Z + X$. Deci $Prep_k$ se transmite în P_3 cu forma din P_2.

Exemplu: $\begin{cases} P_1 = \text{Strada aceasta este largă} \\ P_2 = \text{Merg pe stradă} \end{cases}$

$\Rightarrow P_3 =$ Strada pe unde merg este largă.

(c) Dacă $P_2 = \begin{Bmatrix} prin \\ printru \end{Bmatrix} + N'' + flex''_k + Z$,

atunci $P_3 = N' + flex'_c + pe + unde + Z + X$.

(d) Dacă $P_2 = \begin{Bmatrix} din \\ dintru \\ de\ la \\ dinspre \end{Bmatrix} + N'' + flex''_k + Z$,

atunci $P_3 = N' + flex'_c + de + unde + Z + X$.

(e) Dacă $P_2 = pînă\ la + N'' + flex''_k + Z$,
atunci $P_3 = N' + flex'_c + pînă + unde + Z + X$.

Regulile (c), (d) şi (e) sînt de fapt variante ale regulii (a), deoarece prepoziţiile avute în vedere la (c), (d), (e) sînt compuşi ale prepoziţiilor discutate la (a). Cum regula (a) exprimă suprimarea prepoziţiilor *în*, *întru*, *la*, *spre*, regulile (c), (d), (e) exprimă transmiterea în P_3 a prepoziţiilor compuse cu o formă modificată, ca urmare a pierderii elementului component *în*, *întru*, *la* sau *spre*. De exemplu, *din* este transmis în P_3 sub forma *de*, *prin* sub forma *pe*, *pînă la* sub forma *pînă* etc.

Exemple: $\begin{cases} P_1 = \text{Oraşul acesta este mare} \\ P_2 = \text{Merg prin oraş} \end{cases}$

$\Rightarrow P_3 =$ Oraşul pe unde merg este mare.

$\begin{cases} P_1 = \text{Pagina aceasta este grea} \\ P_2 = \text{Am ajuns pînă la pagina (x)} \end{cases}$

$\Rightarrow P_3 =$ Pagina pînă unde am ajuns este grea.

3.2.3. Selectarea relativului *cînd* presupune un N″ din subclasa: *an*, *iarnă*, *lună*, *moment*, *oră*, *timp*, *dimineaţă*..., adică substantive cu sens general temporal, iar pentru simbolul $Prep_h$ presupune una din valorile: *în*, *întru*, *la*, *de*, *pînă la*, *de la*, *pe la*, *din*, *pe*, *prin*[10]. Structura lui P_3

[10] Se observă că relativele *cînd* şi *care* sînt în distribuţie defectivă în favoarea lui *care*.

se modifică parţial, în funcţie de prepoziţia conţinută în P_2. Astfel:

$$\text{(a) pentru } P_2 = \begin{Bmatrix} \textit{în} \\ \textit{întru} \\ \textit{la} \end{Bmatrix} + N'' + flex''_k + Z,$$

$P_3 = N' + flex'_c + \textit{cînd} + Z + X$. Deci în P_3 se suprimă simbolul $Prep_k$. Exemplu:

$$\begin{cases} P_1 = \text{Dimineaţa aceea era însorită} \\ P_2 = \text{A venit în dimineaţa (aceea)} \end{cases}$$

$$\Rightarrow P_3 = \text{Dimineaţa cînd a venit era însorită.}$$

$$\text{(b) Pentru } P_2 = \begin{Bmatrix} \textit{pe} \\ \textit{de} \end{Bmatrix} + N'' + flex''_k + Z,$$

$P_3 = N' + flex'_c + \begin{Bmatrix} \textit{pe} \\ \textit{de} \end{Bmatrix} + \textit{cînd} + Z + X$, ceea ce înseamnă că prepoziţia se transmite neschimbată în P_3.

$$\text{Exemplu: } \begin{cases} P_1 = \text{Iarna aceea era geroasă} \\ P_2 = \text{A venit pe iarnă} \end{cases}$$

$$\Rightarrow P_3 = \text{Iarna pe cînd a venit era geroasă.}$$

$$\text{(c) Pentru } P_2 = \begin{Bmatrix} \textit{de la} \\ \textit{din} \end{Bmatrix} + N'' + flex''_k + Z,$$

$$P_3 = N' + flex'_c + \textit{de} + \textit{cînd} + Z + X.$$

Pentru $Prep_k \rightarrow \textit{pînă la}$, $P_3 = N' + flex'_c + \textit{pînă} + \textit{cînd} + Z + X$,

iar pentru $Prep_k \rightarrow \begin{Bmatrix} \textit{pe la} \\ \textit{prin} \end{Bmatrix}$, $P_3 = N' + flex'_c + \textit{pe} + \textit{cînd} + Z + X$.

Regula (c), variantă a regulii (a), exprimă modificarea prepoziţiei din P_2 transmisă în P_3, în urma pierderii elementului component *în* sau *la*. Exemple:

$$\begin{cases} P_1 = \text{Orele acestea s-au scurs greu} \\ P_2 = \text{A venit de la orele (douăsprezece)} \end{cases}$$

$$\Rightarrow P_3 = \text{Orele de cînd a venit s-au scurs greu.}$$

$$\begin{cases} P_1 = \text{Anul acela era secetos} \\ P_2 = \text{A venit prin anul (1960)} \end{cases}$$

$$\Rightarrow P_3 = \text{Anul pe cînd a venit era secetos.}$$

3.2.4. Relativul *cum* este selectat pentru următoarele valori : $N'' \to$ *fel, mod, procedeu, metodă, modalitate*..., substantive cu sens general modal, şi $Prep_k \to$ *în, prin, după* [11].

Dacă $Prep_k \to$ *în, prin*, atunci $P_3 = N' + flex'_c +$ *cum* $+ Z + X$.
Dacă $Prep_k \to$ *după*, atunci $P_3 = N' + flex'_c +$ *după* $+$ *cum* $+ Z + X$.

Exemplu : P_1 = Modul acesta este interesant
P_2 = Lucrează {în / prin} modul (acesta)

$\Rightarrow P_3$ = Modul cum lucrează este interesant

3.3. R din foımula de generare $T_{A(c)}$ admite următoarele reguli lexicale : $R \to$ *unde, cînd, cum.*

3.3.1. Relativul *unde* este selectat în condiţiile în care : a) $Adv_k \to$ *acolo, aici*..., adverbe cu sens local ; b) $Prep_k \to$ *de, din, dintru, în, întru, pe, pînă* ; c) $N' \to$ nume cu sens local sau nume susceptibile de a căpăta sens local în asociere cu prepoziţii [12].

Prepoziţiile enumerate n-au acelaşi comportament :

(a) {de / pe / pînă} din $P_2 \to$ {*de* / *pe* / *pînă*} în P_3.

(b) {*în* / *întru*} din $P_2 \to$ ø în P_3.

(c) {*din* (< de + în) / *dintru* (< de + întru)} din $P_2 \to$ {*de* (de + ø) / *de* (de + ø)} în P_3

Exemple : P_1 = Şcoala aceasta este nouă
P_2 = Învăţ acolo

$\Rightarrow P_3$ = Şcoala unde învăţ este nouă.

P_1 = Locul acesta este frumos
P_2 = Vin de acolo

$\Rightarrow P_3$ = Locul de unde vin este frumos.

P_1 = Oraşul acesta este frumos
P_2 = Vin dintr-acolo

$\Rightarrow P_3$ = Oraşul de unde vin este frumos.

3.3.2. Selectarea lui *cînd* presupune aplicarea următoarelor reguli lexicale : $Adv_k \to$ *acum, atunci, cîndva*..., adverbe temporale ; $Prep_k \to$ *de,*

[11] Deci relativele *cum* şi *care* sînt în distribuţie defectivă în favoarea lui *care*.
[12] Pentru exemple vezi § 3.2.2.

în, pe, pînă[13] şi N' → substantive cu sens general temporal[14]. În timp ce prepoziţiile *de, pe, pînă* sînt prezente în P_3 cu forma din P_2, prepoziţia *în* nu se transmite în P_3. Exemple :

$\begin{cases} P_1 = \text{Timpul acela era frumos} \\ P_2 = \text{Învăţam atunci} \end{cases}$

⇒ P_3 = Timpul cînd învăţam era frumos.

$\begin{cases} P_1 = \text{Timpul acela era frumos} \\ P_2 = \text{Am învăţat pînă atunci} \end{cases}$

⇒ P_3 = Timpul pînă cînd am învăţat era frumos.

3.3.3. *Cum* este selectat în următoarele condiţii : Adv_k → *aşa, astfel...*, adverbe modale, $Prep_k$ → *în, pe* şi N' → substantive cu sens general modal[15]. Prepoziţiile *în* şi *pe* din P_2 nu se transmit în P_3. Exemplu :

$\begin{cases} P_1 = \text{Felul acesta îmi place} \\ P_2 = \text{Învaţă (în) altfel} \end{cases}$

⇒ P_3 = Felul cum învaţă îmi place.

3.4. Vom lua în discuţie numai acei determinanţi nominali, a căror prezenţă în P_2 impune selectarea unui anumit R. În această situaţie este D'' strict circumscris la clasa adjectivelor : *bun, cuminte, frumos, roşu..., aşa, asemenea*, deci adjective cu sens general calificativ[16]. În prezenţa acestor determinanţi, R admite o singură valoare : R → *cum*.

$\begin{cases} P_1 = \text{Am văzut un cîine frumos} \\ P_2 = \text{Tu îţi doreşti asemenea cîine} \end{cases}$

⇒ P_3 = Am văzut un cîine cum tu îţi doreşti.

$\begin{cases} P_1 = \text{Îmi place un copil cuminte} \\ P_2 = \text{Tu ai fost copil cuminte} \end{cases}$

⇒ P_3 = Îmi place un copil cum ai fost tu.

B. TRANSFORMAREA RELATIVĂ DE TIP B

1. Pornim de la aceleaşi propoziţii nucleare P_1 şi P_2 cu structura : $P_1 = X + Y' + W$, $P_2 = Z + Y''$. Deci cele două propoziţii nucleare

---

[13] Nu oricare din prepoziţiile enumerate admite orice adverb temporal.
[14] Sînt date exemple la § 3.2.3.
[15] Sînt date exemple la § 3.2.4.
[16] Ceilalţi determinanţi nominali nu vor fi luaţi în discuţie, deoarece prezenţa sau absenţa lor nu are nici o influenţă în selectarea lui R.

trebuie să conţină un simbol comun Y. X + W reprezintă restul secvenţei P_1, iar Z restul secvenţei P_2. Transformarea relativă de tip B constă în : 1) $Y' \rightarrow R$, 2) $Y'' \rightarrow R$, 3) $X + R \rightarrow X + R + Z$. Regula generală ($T_B$) de introducere a propoziţiilor relative de tip B se poate formula în felul următor : dacă P_1 şi P_2 sînt propoziţii reperate în limba română şi dacă P_1, P_2 cuprind în structura lor un constituent Y, comun celor două propoziţii, atunci P_3, care rezultă din dubla substituire a lui Y' şi a lui Y'' cu R şi din expansiunea grupului X + R, este de asemenea o secvenţă reperată.

$$(T_B) \begin{cases} P_1 = X + Y' + (+W) \\ P_2 = Z + Y'' \end{cases}$$

$$\Rightarrow P_3 = X + R + Z + (+W)$$

Y simbolizează orice nume al limbii române, cu orice origine derivativă (determinant verbal — inclusiv subiect —, determinant nominal, cu prepoziţie sau fără prepoziţie).

Deoarece cei doi Y pot reprezenta în P_1 şi P_2 constituenţi cu origini derivative diferite, forma lui R (pentru situaţia cînd R este flexibil sau este precedat de prepoziţie), incapabilă să exprime în acelaşi timp două relaţii sintactice (a celor doi Y substituiţi), se limitează la exprimarea unui singur raport sintactic : fie raportul stabilit de Y' în P_1, fie raportul stabilit de Y'' în P_2, în funcţie de structura secvenţelor P_1 şi P_2. Situaţia în care Y' şi Y'' sînt constituenţi cu aceeaşi origine, ceea ce înseamnă că R poate să exprime în acelaşi timp relaţia pe care cei doi Y o contractează în P_1 şi P_2, constituie numai un caz particular al generării propoziţiilor relative de tip B.

Specificul formulei T_B constă în dubla substituire realizată de R şi în absenţa lui Y' din P_3, ca urmare a substituirii lui cu R. Aceste trăsături deosebesc evident formula T_B de formula de generare T_A, în care R substituie exclusiv pe N'' şi în care Y' se păstrează şi se transmite în P_3.

2. Putem stabili mai multe variante ale formulei de generare T_B, avînd în vedere structuri diferite ale secvenţelor P_1 şi P_2. Vom lua în discuţie numai variaţiile de structură concludente pentru sintaxa frazei. Menţionăm că relevantă pentru formula de generare este structura secvenţei P_1.

2.1. Pentru propoziţiile P_1 cu structura : $N' + flex'_{nom} + V$, formula de generare ia următorul aspect :

$$T_{B(a)} \begin{cases} P_1 = N' + flex'_{nom} + V' \\ P_2 = N'' + flex''_c + V'' \end{cases}$$

$$\Rightarrow P_3 = V' + R + flex''_c + V''$$

N' simbolizează un nume care îşi asociază contextul # —V (pers. 3 sg) #, şi care se combină în mod necesar cu simbolul $flex_{nom}$. V' reprezintă

orice verb al limbii române, cu excepţia verbelor aparţinînd subclasei cu valenţă combinativă ø[17].

Potrivit formulei $T_{B(a)}$, R care substituie în acelaşi timp pe N′ şi pe N″, exprimă formal statusul relaţional al lui N″, stabilind în P_3 o relaţie combinatorie cu simbolul $flex''_c$ şi nu cu simbolul $flex'_{nom}$ din P_1. Lui R i se pot aplica următoarele reguli lexicale : R → *cine*, *oricine*, *ce*, *orice*, *ceea ce*.

2.1.1. Relativele *cine* şi *oricine* sînt selectate în condiţii identice şi anume : în prezenţa unui N″ din subclasa *elev*, *pionier*, *soră*, *el*, *ea*, *dumnealui* ..., deci nume la singular care desemnează fiinţe. Datorită formei variabile a acestor relative, selectarea lor este posibilă pentru orice valoare a simbolului $flex''_c$. Relativele apar sau nu precedate de prepoziţie, după cum N″ din P_2 este construit sau nu cu prepoziţie. În P_2 pot apărea toate prepoziţiile limbii române, indiferent de regimul lor sintactic. Aplicăm relativelor următoarele reguli morfofonemice :

$$\text{(a)} \quad \left\{\begin{array}{l}\text{cine}\\ \text{oricine}\end{array}\right\} + flex''_{\text{nom.}} \rightarrow \left\{\begin{array}{l}\textit{cine}\\ \textit{oricine}\end{array}\right.$$

$$\text{(b)} \quad \left\{\begin{array}{l}\text{cine}\\ \text{oricine}\end{array}\right\} + flex''_{\text{gen.}} \rightarrow \left\{\begin{array}{l}\textit{al cui, al oricui} \text{ pentru un N'' masc. sg.}\\ \textit{a cui, a oricui} \text{ pentru un N'' fem. sg.}\\ \textit{ai cui, ai oricui} \text{ pentru un N'' masc. pl.}\\ \textit{ale cui, ale oricui} \text{ pentru un N'' fem. pl.}\end{array}\right.$$

$$\text{(c)} \quad \left\{\begin{array}{l}\text{cine}\\ \text{oricine}\end{array}\right\} + flex''_{\text{dat.}} \rightarrow \left\{\begin{array}{l}\textit{cui}\\ \textit{oricui}\end{array}\right.$$

$$\text{(d)} \quad \left\{\begin{array}{l}\text{cine}\\ \text{oricine}\end{array}\right\} + flex''_{\text{ac.}} \rightarrow \left\{\begin{array}{l}\textit{pe cine}^{18}\\ \textit{pe oricine}\end{array}\right.$$

Exemple :

$$\left\{\begin{array}{l}P_1 = \text{Elevul ia note mari}\\ P_2 = \text{Elevul învaţă conştiincios}\end{array}\right.$$

$$\Rightarrow P_3 = \left\{\begin{array}{l}\text{Cine}\\ \text{Oricine}\end{array}\right\} \text{ învaţă conştiincios ia note mari.}$$

$$\left\{\begin{array}{l}P_1 = \text{El citeşte cu pasiune}\\ P_2 = \text{Lui îi plac cărţile}\end{array}\right.$$

$$\Rightarrow P_3 = \left\{\begin{array}{l}\text{Cui}\\ \text{Oricui}\end{array}\right\} \text{ îi plac cărţile citeşte cu pasiune.}$$

---

[17] În cursul acestei lucrări am utilizat rezultatele din articolul Valeriei Guţu-Romalo, *În problema clasificării verbelor. Încercare de clasificare sintagmatică*, din SCL, nr. 1/1963, în care verbele sînt clasificate după criteriul morfemelor de caz selectate. În clasa verbelor cu valenţă combinativă Ø intră verbe de tipul : *tuna, ploua, ninge*...

[18] Construcţiile generate în urma aplicării regulilor morfofonemice (b), (c), (d) sînt rare, dar sînt posibile.

2.1.2. Selectarea relativelor *ce*, *orice*, *ceea ce* are loc în condițiile formulate deja la § 3.1.2[19].
Exemplu:

$$\begin{cases} P_1 = \text{Fizica mă interesează} \\ P_2 = \text{Îmi place fizica} \end{cases}$$

$$\Rightarrow P_3 = \left.\begin{cases} \text{Ce} \\ \text{Orice} \\ \text{Ceea ce} \end{cases}\right\} \text{îmi place mă interesează.}$$

2.2. Pentru propozițiile P_1 cu structura : $N_1 + N'_2 + flex'_{gen} + W$, formula de generare este :

$$T_{B(b)} \begin{cases} P_1 = N_1 + N'_2 + flex'_{gen} + W \\ P_2 = Z + N''_2 + flex''_c \end{cases}$$

$$\Rightarrow P_3 = N_1 + R + flex'_{gen} + Z + W.$$

N_1 și N'_2 sînt două nume, dintre care N'_2 se combină cu simbolul $flex'_{gen}$, ceea ce înseamnă că este subordonat lui N_1.

În transformarea $T_{B(b)}$, R se combină cu simbolul $flex'_{gen}$ și deci are formal statusul relațional al lui N'_2 din P_1. Formula de generare $T_{B(b)}$ admite pentru R valorile : *cine*, *oricine*. Exemplu :

$$\begin{cases} P_1 = \text{Ascult glasul elevului} \\ P_2 = \text{Îmi place elevul} \end{cases}$$

$$\Rightarrow P_3 = \text{Ascult glasul} \left\{\begin{matrix} \text{cui} \\ \text{oricui} \end{matrix}\right\} \text{îmi place.}$$

2.3. Luăm în discuție propozițiile P_1 a căror structură corespunde formulei : $N_1 + Prep_k + N'_2 + flex'_k + W$ și propozițiile P'_1, echivalente cu P_1, cu structura : $N_1(+ Prep_k) + Adv_k + W$. În această situație, formula de generare este :

$$T_{B(c)} \begin{cases} P_1 = N_1 + Prep_k + N'_2 + flex'_k + W \\ \quad (\text{sau } P'_1 = N_1 (+ Prep'_k) + Adv_k + W) \\ P_2 = Z + N''_2 + flex''_c \end{cases}$$

$$\Rightarrow P_3 = N_1 (+ Prep_k) + R(+ flex'_k) + Z + W.$$

Cele două nume din P_1, legate prin prepoziție, se află deci în raport de subordonare. Simbolul $Prep_k$ permite înlocuirea cu oricare prepoziție a limbii române, deoarece toate prepozițiile admit ca element regent un nume. În schimb, $Prep'_k$ poate fi substituit numai cu : *de*, *din*, *dintru*, *în*, *întru*, *pe*, *pînă*, prepoziții care se caracterizează din punct de vedere distribuțional prin posibilitatea de a selecta un adverb. Paranteza rotundă

---

19 De aici înainte, determinarea formei concrete a relativului nu mai stă în atenția noastră, deoarece toate relativele au fost deja discutate.

indică posibilitatea absenţei simbolului $Prep_k$ din P'_1. Aceasta se întîmplă cînd N_1 face parte din clasa : *plecare*, *mers*, *transfer*, *pornire*, *urcat*, *drum*..., substantive de origine verbală sau al căror sens conţine o idee verbală.

Structura secvenţei P_1 impune restricţii secvenţei P_2, în ce priveşte originea derivativă a lui N''_2. Astfel, pentru N''_2 se admit numai următoarele posibilităţi de derivare : $GN \rightarrow N''_2 + flex_{nom} + X$, unde GN reprezintă grupul nominal, N''_2 subiectul şi $GV \rightarrow V + Prep_k + N''_2$, în care GV simbolizează grupul verbal, iar $Prep_k$ un simbol cu aceeaşi valoare în P_1 şi P_2. Aceste restricţii sînt urmarea faptului că R, care substituie în acelaşi timp pe N'_2 şi N''_2, exprimă exclusiv statusul funcţional al lui N'_2. În consecinţă, pentru ca relaţia stabilită de R în subordonată să fie dedusă, este necesar ca posibilităţile de construcţie ale lui N''_2 să se limiteze la construcţia prepoziţională, cu aceeaşi prepoziţie în P_1 şi P_2 şi la un nominativ — subiect, a cărui exprimare se realizează dublu în limba română : prin forma numelui şi prin forma verbului.

Formula de generare $T_{B(c)}$ admite aplicarea următoarelor reguli lexicale : $R \rightarrow$ *cine*, *oricine*, *ce*, *orice*, *ceea ce*, *unde*, *oriunde*, *cînd*, *oricînd*, *cum*, *oricum*. Subliniem că, spre deosebire de pronumele relative, selectarea adverbelor relative are loc în condiţiile unei circumscrieri şi mai stricte a structurii secvenţei P_2. În acest caz, secvenţa P_2 nu admite decît structura : $Z + Prep_k + N''_2 + flex''_k$ sau structura derivată : $Z + Adv_k$ şi exclude deci structura : $Z + N''_2 + flex''_{nom.}$.

Exemple :

$$\begin{cases} P_1 = \text{Dorul de fratele (meu) este mare} \\ P_2 = \text{Fratele mi-e drag} \end{cases}$$

$$\Rightarrow P_3 = \text{Dorul de} \begin{Bmatrix} \text{cine} \\ \text{oricine} \end{Bmatrix} \text{mi-e drag este mare.}$$

$$\begin{cases} P_1 = \text{Vegetaţia de acolo este bogată} \\ P_2 = \text{Acolo plouă des} \end{cases}$$

$$\Rightarrow P_3 = \text{Vegetaţia de} \begin{Bmatrix} \text{unde} \\ \text{ordiunde} \end{Bmatrix} \text{plouă des este bogată.}$$

2.4. Avem în vedere propoziţii nucleare P_1 cu structura : $V_d + N' + flex_{dat}$, în care V_d reprezintă un verb din clasa verbelor care pot guverna un morfem de dativ. Generăm propoziţiile relative după formula :

$$T_{B(d)} \begin{cases} P_1 = V_d + N' + flex'_{dat} \\ P_2 = Z + N'' + flex''_c \end{cases}$$

$$\Rightarrow P_3 = V_d + R + flex'_{dat} + Z$$

Componenţa secvenţei P_2 este parţial limitată, în sensul că numai pentru valorile $flex''_{nom}$ şi $flex''_{dat}$ se obţin construcţii curente în limba română *(Dau cui cere* şi *Dau cui îi trebuie)*. Pentru valoarea $flex''_{ac}$ secvenţele obţinute au o construcţie forţată şi puţin obişnuită (exemplu : *Dau o carte cui îl apreciez*), iar pentru $flex''_{gen}$, introducerea propoziţiilor relative este practic imposibilă.

În formula $T_{B(d)}$ elementul de relaţie, asociindu-se simbolului $flex''_{dat.}$, exprimă forma lui N' din P_1.

Determinăm pe R, aplicînd regulile lexicale; R $\rightarrow$ *cine, oricine.* Exemplu:

$$\begin{cases} P_1 = \text{Dau (o carte) elevului} \\ P_2 = \text{Îmi place elevul} \end{cases}$$

$$\Rightarrow P_3 = \text{Dau (o carte)} \begin{Bmatrix} \text{cui} \\ \text{oricui} \end{Bmatrix} \text{îmi place.}$$

2.5. Pentru propoziţiile nucleare cu structura: $P_1 = V_{ac.} + N' + flex'_{ac.}$, în care $V_{ac.}$ reprezintă clasa verbelor care pot guverna un morfem de acuzativ, deci verbele tranzitive, stabilim următoarea formulă de generare:

$$T_{B(e)} \begin{cases} P_1 = V_{ac.} + N' + flex'_{ac.} \\ P_2 = Z + N'' + flex''_c \end{cases}$$

$$\Rightarrow P_3 = V_{ac.} + R + flex'_{ac.} + Z$$

Elementul de relaţie care se combină cu simbolul $flex'_{ac.}$ preia caracteristicile formale ale numelui din P_1.

Menţionăm că generarea unor construcţii reperate presupune limitarea simbolului $flex''_c$ din P_2 la valorile:

$$flex''_c \rightarrow flex''_{nom.},\ flex''_{ac.}.$$

În formula $T_{B(e)}$ simbolul R admite valorile: *cine, oricine, ce, orice, ceea ce.* Exemple:

$$\begin{cases} P_1 = \text{Laud pe elev} \\ P_2 = \text{Elevul a fost atent} \end{cases}$$

$$\Rightarrow P_3 = \text{Laud pe} \begin{Bmatrix} \text{cine} \\ \text{oricine} \end{Bmatrix} \text{a fost atent.}$$

$$\begin{cases} P_1 = \text{Întreb pe Ioana} \\ P_2 = \text{Ioana îmi place} \end{cases}$$

$$\Rightarrow P_3 = \text{Întreb pe} \begin{Bmatrix} \text{cine} \\ \text{oricine} \end{Bmatrix} \text{îmi place.}$$

$$\begin{cases} P_1 = \text{Iubesc munca} \\ P_2 = \text{Munca îmi dă satisfacţii} \end{cases}$$

$$\Rightarrow P_3 = \text{Iubesc} \begin{Bmatrix} \text{ce} \\ \text{orice} \\ \text{ceea ce} \end{Bmatrix} \text{îmi dă satisfacţii}$$

2.6. Urmărim, în continuare, propoziţiile P_1 cu structura: $V + Prep_k + N' + flex'_k$, în care V reprezintă orice verb al limbii române. Plecăm de la ipoteza că orice verb admite o determinare prepoziţională, deci că

orice verb este susceptibil de a se combina cu secvenţa Prep + N. În cadrul secvenţelor cu structura : $V + Prep_k + N' + flex'_k$, deosebim secvenţe echivalente cu secvenţele : $V + Adv_k$ (obţinute prin selectarea simbolului Adv_k în locul grupului de simboluri $Prep_k + N' + flex'_k$) şi secvenţe care nu admit această echivalenţă. Vom discuta independent cele două tipuri de secvenţe, deoarece formulele de generare corespunzătoare au trăsături proprii şi, în afară de aceasta, elementele de relaţie corespunzătoare nu coincid.

2.6.1. Pentru propoziţiile nucleare P_1 cărora le corespund secvenţe echivalente cu structura : $V + Adv_k$, stabilim formula de generare :

$$T_{B(f_1)} \begin{cases} P_1 = V + Prep_k + N' + flex'_k \\ \quad (\text{sau } P'_1 = V + Adv_k) \\ P_2 = Z + N'' + flex''_c \end{cases}$$

$$\Rightarrow P_3 = V + (+ Prep_k) + R + (+ flex'_k) + Z)$$

Simbolurile aflate în parantezele rotunde se aleg în raport cu caracterul flexibil sau neflexibil al relativului.

Simbolul R poate lua valorile : *cine*, *oricine*, *ce*, *orice*, *ceea ce*, *unde*, *oriunde*, *cum*, *oricum*, *cînd*, *oricînd*. În funcţie de valoarea concretă a lui R, secvenţa P_2 are o structură parţial determinată şi anume : pronumele relative admit structurile : $Z + N'' + flex''_{nom.}$, $Z + N'' + flex''_{ac}$, $Z + Prep_k + N'' + flex''_k$, în care $Prep_k$ are aceeaşi valoare în P_1 şi P_2, iar adverbele relative admit numai structurile cu formula : $Z + Prep_k + N'' + flex''_k$ (sau structura corespunzătoare acesteia : $Z + Adv_k$).

Exemple :

$$\begin{cases} P_1 = \text{Merg spre Bucureşti} \\ P_2 = \text{Bucureştiul îmi place} \end{cases}$$

$$\Rightarrow P_3 = \text{Merg spre} \begin{Bmatrix} \text{ce} \\ \text{orice} \\ \text{ceea ce} \end{Bmatrix} \text{îmi place}$$

$$\begin{cases} P_1 = \text{Vin de la Ioana} \\ P_2 = \text{Ioana îmi place} \end{cases}$$

$$\Rightarrow P_3 = \text{Vin de la} \begin{Bmatrix} \text{cine} \\ \text{oricine} \end{Bmatrix} \text{îmi place}$$

$$\begin{cases} P_1 = \text{Vin de la Bucureşti} \\ P_2 = \text{În Bucureşti sînt fabrici} \end{cases}$$

$$\Rightarrow P_3 = \text{Vin de unde sînt fabrici}$$

$$\begin{cases} P_1 = \text{Am aşteptat pînă seara} \\ P_2 = \text{Seara a plecat} \end{cases}$$

$$\Rightarrow P_3 = \text{Am aşteptat pînă cînd a plecat.}$$

2.6.2. Pentru propozițiile nucleare P_1 cărora nu le corespund secvențele cu structura $V + Adv_k$, formula de generare este :

$$T_{B(f_2)} \begin{cases} P_1 = V + Prep_k + N' + flex'_k \\ P_2 = Z + N'' + flex''_c \end{cases}$$
$$\Rightarrow P_3 = V + Prep_k + R + flex'_k + Z.$$

Spre deosebire de formula $T_{B(f_1)}$, prezența simbolurilor $Prep_k$ și $flex'_k$ în P_3 este permanent obligatorie, ca urmare a faptului că valorile admise de R sînt : *cine, oricine, ce, orice, ceea ce,* deci numai relative flexibile. În această situație, secvenței P_2 îi corespund structurile : $Z + Prep_k + N'' + flex''_k$, $Z + N'' + flex''_{nom.}$, $Z + N'' + flex''_{ac}$.

Exemple :

P_1 = Vine cu Ion
P_2 = Ion i-e drag
⇒ P_3 = Vine cu cine i-e drag.

P_1 = Este neplăcut pentru el
P_2 = El este repetent
⇒ P_3 = Este neplăcut pentru cine este repetent.

P_1 = Măsurile sînt luate de cercetător
P_2 = Cercetătorul are competență
⇒ P_3 = Măsurile sînt luate de cine are competență.

P_1 = N-am premiat decît pe el
P_2 = El învață bine
⇒ P_3 = N-am premiat decît pe cine învață bine.

P_1 = Trăiește din pensie
P_2 = Primește pensia lunar
⇒ P_3 = Trăiește din ce primește lunar.

P_1 = Curăță cu mătura
P_2 = Găsește o mătură
⇒ P_3 = Curăță cu ce găsește.

2.7. Luăm în discuție propozițiile P_1 cu structura : $N_1 + V_c + N' + flex'_c$, în care V_c reprezintă clasa verbelor copulative [20]. Pentru aceste

[20] Am utilizat conceptul de verb copulativ cu accepția pe care i-o atribuie Valeria Guțu-Romalo, în *art. cit.*, p. 40 și anume : sînt verbe copulative toate verbele care pot guverna două morfeme de nominativ. Potrivit acestei accepții, includem în clasa verbelor copulative și verbele : *a(se) întoarce, a veni, a (se) simți, a arăta*..., deoarece, în anumite enunțuri, pot guverna două morfeme de nominativ.

propoziţii se pot stabili trei formule de generare, în funcţie de calităţile morfologice ale lui N′ şi N″ şi prin urmare, în funcţie de originea derivativă a acestora.

2.7.1. Dacă $N' \rightarrow \left\{\begin{array}{l} N'_{gen.} \\ Prep. + N' \end{array}\right.$

şi dacă $N'' \rightarrow N''_{nom.}$,

atunci $T_{B(g_1)} \left\{\begin{array}{l} P_1 = N_1 + V_c + N' + flex'_c \\ P_2 = Z + N'' + flex''_c \end{array}\right.$

$\Rightarrow P_3 = N_1 + V_c + R + flex'_c + Z$

În această formulă R, combinîndu-se cu simbolul $flex'_c$, exprimă forma lui N′ din P_1. În consecinţă, formula $T_{B(g_1)}$ cere ca posibilităţile relaţionale ale lui N″ să se limiteze la raportul nominativ-subiect. În acest caz, valoarea lui R din propoziţia subordonată, care nu se exprimă formal, se deduce din forma verbului. În plus, formula $T_{B(g_1)}$ cere ca N să satisfacă contextul : # — V (pers. 3 sg.) #. Această restricţie contextuală este determinată de posibilităţile distributive limitate ale relativelor care înlocuiesc pe R : *cine*, *oricine*, *ce*, *orice*, *ceea ce*.

Exemple :

$\left\{\begin{array}{l} P_1 = \text{Cartea este a profesorului} \\ P_2 = \text{Profesorul citeşte} \end{array}\right.$

$\Rightarrow P_3 = \text{Cartea este a} \left\{\begin{array}{l} \text{cui} \\ \text{oricui} \end{array}\right\} \text{citeşte.}$

$\left\{\begin{array}{l} P_1 = \text{Cartea este pentru profesor} \\ P_2 = \text{Profesorul citeşte} \end{array}\right.$

$\Rightarrow P_3 = \text{Cartea este pentru} \left\{\begin{array}{l} \text{cine} \\ \text{oricine} \end{array}\right\} \text{citeşte.}$

2.7.2. Dacă $N' \rightarrow N'_{nom}$

şi dacă $N'' \rightarrow \left\{\begin{array}{l} N''_{dat.} \\ N''_{ac} \\ Prep + N'' \end{array}\right.$

atunci

$T_{B(g_2)} \left\{\begin{array}{l} P_1 = N_1 + V_c + N' + flex'_c \\ P_2 = Z + N'' + flex''_c \end{array}\right.$

$\Rightarrow P_3 = N_1 + V_c + R + flex''_c + Z.$

Comparînd cele două formule, se observă că R din $T_{B(g_2)}$ are forma lui N″, în timp ce R din $T_{B(g_1)}$ preia caracteristicile formale ale lui N′. În formula $T_{B(g_2)}$ R admite aceleaşi valori ca în $T_{B(g_1)}$: *cine*, *oricine*, *ce*, *orice*, *ceea ce*, adică relativele care cer ca termenul substituit (N) să satisfacă contextul : # — V (pers. 3 sg.) #.

Exemple:

$$\begin{cases} P_1 = \text{El este student} \\ P_2 = \text{Dau cartea studentului} \end{cases}$$

$\Rightarrow P_3 =$ El este cui dau cartea[21]

$$\begin{cases} P_1 = \text{El este student} \\ P_2 = \text{Am văzut pe student} \end{cases}$$

$\Rightarrow P_3 =$ El este pe cine am văzut.

$$\begin{cases} P_1 = \text{El este student} \\ P_2 = \text{Am mers cu studentul} \end{cases}$$

$\Rightarrow P_3 =$ El este cu cine am mers[21].

2.7.3. Dacă $N' \rightarrow N'_{nom.}$ (inclusiv adjectiv)
și dacă $N'' \rightarrow N''_{nom.}$,
formula de generare $T_{B(g_3)}$ coincide atît cu $T_{B(g_1)}$, cît și cu $T_{B(g_2)}$, deoarece R exprimă în același timp caracteristicile formale ale lui N′ și ale lui N″. În această situație, pe lîngă relativele *cine*, *oricine*, *ce*, *orice*, *ceea ce*, sînt selectate *cum* și *oricum*, relative al căror conținut lexical permite substituția unui nume (adjectiv, mai rar substantiv) cu sens calificativ.

Exemple:

$$\begin{cases} P_1 = \text{Obrajii sînt roșii} \\ P_2 = \text{Cireșele sînt roșii} \end{cases}$$

$\Rightarrow P_3 =$ Obrajii sînt cum sînt cireșele.

$$\begin{cases} P_1 = \text{El este inginer} \\ P_2 = \text{Îl văd inginer} \end{cases}$$

$\Rightarrow P_3 =$ El este cum îl văd.

C. TRANSFORMAREA RELATIVĂ DE TIP C

Dacă transformările A și B au avut în vedere, în primul rînd, structura secvențelor P_1 și P_2, transformarea relativă de tip C ia în considerație, mai ales, posibilitățile distributive ale constituenților, plecînd de la constatarea că specificul distribuțional al acestora are consecințe asupra formulei de generare.

Considerăm propozițiile nucleare P_1 și P_2 cu structurile: $P_1 = W_k + X (+ T)$, $P_2 = Y + Z$, în care X simbolizează orice nume al limbii române, cu orice origine derivativă (determinant verbal — inclusiv subiect —, determinant nominal), T restul propoziției P_1 și W_k reprezintă

[21] Formulările de acest fel sînt rare și greoaie în limba română, însă sînt posibile.

o clasă de cuvinte (nume sau verbe) strict circumscrisă distribuțional [22]. Din această clasă fac parte:

1) N: *problemă, chestiune, întrebare, știre, veste*...

2) V_2: *(mă) interesează, (îmi) place, (n)-are importanță, (nu) se cade, se știe, e bine*..., deci verbe unipersonale.

3) V_3: *afirma, afla, anunța, arăta, asculta, ascunde, auzi, bănui, citi, chibzui, cunoaște, declara, dovedi, explica, exprima, făgădui, hotărî, întreba, înțelege, învăța, raporta, răspunde, scrie, spune, sublinia, ști, transmite, urmări, vedea, zice*, verbe tranzitive cu o trăsătură distributivă comună, care constă în posibilitatea de a selecta un acuzativ din clasa: *fapt, aceasta (asta), ceva*...

4) V_4: *convinge, deprinde, mira, pricepe, rușina, teme, tocmi*, verbe care admit o construcție prepozițională cu nume din clasa: *fapt, aceasta (asta), ceva*...

Aceste cuvinte se caracterizează prin posibilități distributive foarte largi, fapt care, de altfel, nu este străin de sensul general al membrilor clasei, care le permite contractarea celor mai variate raporturi. Cuvintele acestor clase admit selectarea oricărui relativ și sub oricare formă. Ca urmare, $\begin{bmatrix}\text{care}\\ \text{(oricare)}\end{bmatrix}$, $\begin{bmatrix}\text{cine}\\ \text{(oricine)}\end{bmatrix}$, $\begin{bmatrix}\text{ce}\\ \text{(orice)}\end{bmatrix}$, $\begin{bmatrix}\text{unde}\\ \text{(oriunde)}\end{bmatrix}$, $\begin{bmatrix}\text{cînd}\\ \text{(oricînd)}\end{bmatrix}$, $\begin{bmatrix}\text{cum}\\ \text{(oricum)}\end{bmatrix}$, [(oricare prepoziție + R)] admit în același timp poziția W_k —. Spre deosebire de acestea, celelalte nume și verbe din limba română au posibilități distributive evident mai mici. De exemplu, clasa numelor: *afișier, afumătorie, afundătură, ascunziș, cameră, bibliotecă, școală, stradă*... admite relativul [unde], dar exclude pe [cînd], [cum], clasa numelor: *an, iarnă, lună, moment, oră*... admite relativul [cînd], dar exclude pe [unde], [cum] etc.

Deoarece membrii clasei W_k au posibilitatea de a stabili cele mai variate raporturi, structura secvenței P_2 nu cunoaște nici o restricție, atît în ce privește originea derivativă a simbolurilor, cît și în ce privește valoarea lor concretă. În consecință, propoziția nucleară P_2 admite în transformarea relativă de tip C orice propoziție enunțiativă, indiferent de structură (N + Z sau Prep + N + Z sau Adv + Z etc.) și orice propoziție interogativă (Int. + Z + M. Int), unde N reprezintă orice nume al limbii române, Prep. orice prepoziție, Adv. orice adverb, Int. reprezintă orice element interogativ, iar M. Int. morfemul intonației interogative. Constatăm că, spre deosebire de transformările A și B, în transformarea de tip C, condiția formulată de T_A și T_B [23] și anume: prezența unui constituent Y, comun propozițiilor P_1 și P_2, nu se impune cu necesitate.

[22] Avem în vedere posibilitățile distributive la nivel lexical, și nu la nivel sintagmatic. Sub aspect sintagmatic, cuvintele din clasa W_k nu se diferențiază de alte nume sau verbe, deoarece fac parte din clase de distribuție comune tuturor numelor și respectiv tuturor verbelor limbii române.

[23] În T_A și T_B formularea acestei condiții urmărește generarea unor fraze corecte nu numai sub aspect gramatical, dar și sub aspect lexical. Nerespectarea ei, în situația numelor care nu aparțin clasei W_k, poate duce la generarea unor construcții incoerente și ilogice de tipul:

$\begin{cases}P_1 = \text{Soarele strălucește}\\ P_2 = \text{Studentul învață}\end{cases}$

$\Rightarrow P_3 =$ Soarele care învață strălucește.

Transformarea relativă de tip C constă în : 1) $Y \to R$, 2) $X \to R + Z$. Regula generală a transformării de tip C este : dacă P_1 și P_2 sînt două secvențe reperate în limba română și dacă P_1 conține în structura sa un constituent din clasa W_k, atunci P_3, care rezultă din substituirea lui Y cu R și din înlocuirea lui X cu R + Z (deci din expansiunea grupului verbal sau nominal $W_k + X$), este de asemenea o secvență reperată.

$$(T_c) \begin{cases} P_1 = W_k + X\,(+T) \\ P_2 = Y + Z \end{cases}$$
$$\Rightarrow P_3 = W_k + R + Z.$$

În funcție de structura secvenței P_1, formula de generare T_c ia următoarele forme detaliate :

$$1.\quad T_{c\,(a)} \begin{cases} P_1 = W_{k\,(1)} + \text{flex}_c + D + T \\ P_2 = Y + Z \end{cases}$$
$$\Rightarrow P_3 = W_{k\,(1)} + \text{flex}_c + R + Z + T$$

$W_{k\,(1)}$ reprezintă un nume din subclasa (1), iar D un determinant adjectival. Exemplu :

P_1 = Problema asta nu mă interesează
P_2 = Ion lucrează
Ion lucrează grădina
Ion lucrează acum
Ion lucrează aici
Ion lucrează așa
Ion lucrează cu colegii
Cum lucrează Ion?
: :

$\Rightarrow P_3$ = Problema { cine lucrează / ce lucrează Ion / cînd lucrează Ion / unde lucrează Ion / cum lucrează Ion / cu cine lucrează Ion / cum lucrează Ion / : : } nu mă interesează

$$2.\quad T_{c\,(b)} \begin{cases} P_1 = N + \text{flex}_{\text{nom.}} + W_{k(2)} \\ P_2 = Y + Z \end{cases}$$
$$\Rightarrow P_3 = W_{k\,(2)} + R + Z$$

$W_{k\,(2)}$ reprezintă un verb din subclasa (2), iar N un nume care se combină

obligatoriu cu simbolul $flex_{nom}$. Exemplu:

P_1 = Asta nu mă interesează
P_2 = Ion lucrează
Ion lucrează grădina
Ion lucrează acum
Ion lucrează aici
Ion lucrează aşa
Ion lucrează cu colegii
Cum lucrează Ion?

$\Rightarrow P_3$ = Nu mă interesează
cine lucrează
ce lucrează Ion
cînd lucrează Ion
unde lucrează Ion
cum lucrează Ion
cu cine lucrează Ion
cum lucrează Ion
: :
: :

$$3.\ T_{c\,(c)} \begin{cases} P_1 = W_{k\,(3)} + N + flex_{ac} \\ P_2 = Y + Z \end{cases}$$

$$\Rightarrow P_3 = W_{k\,(3)} + R + Z$$

$W_{k\,(3)}$ reprezintă un verb din subclasa (3), iar N un nume care se combină cu simbolul $flex_{ac}$. Exemplu:

P_1 = Văd un fapt
P_2 = Ion lucrează
Ion lucrează grădina
Ion lucrează acum
Ion lucrează aici
Ion lucrează aşa
Ion lucrează cu colegii
Cum lucrează Ion?
: :
: :

$\Rightarrow P_3$ = Văd
cine lucrează
ce lucrează Ion
cînd lucrează Ion
unde lucrează Ion
cum lucrează Ion
cu cine lucrează Ion
cum lucrează Ion
: :
: :

4. $$Tc_{(d)} \begin{cases} P_1 = W_{k(4)} + Prep_k + N + flex_k \\ P_2 = Y + Z \end{cases}$$

$$\Rightarrow P_3 = W_{k(4)} + R + Z.$$

$W_{k(4)}$ reprezintă un verb din subclasa (4)[24], iar N un nume precedat de prepoziţie (Prep.).

P_1 = Mă mir de ceva
P_2 = Ion lucrează
Ion lucrează grădina
Ion lucrează acum
Ion lucrează aici
Ion lucrează aşa
Ion lucrează cu colegii
Cum lucrează Ion?
⋮

$\Rightarrow P_3$ = Mă mir cine lucrează
ce lucrează Ion
cînd lucrează Ion
unde lucrează Ion
cum lucrează Ion
⋮

5. $$T_{c(e)} \begin{cases} P_1 = W_{k(1)} + flex_{nom.} + V_c + N \\ P_2 = Y + Z \end{cases}$$

$$\Rightarrow P_3 = W_{k(1)} + flex_{nom.} + V_c + R + Z$$

$W_{k(1)}$ reprezintă un nume din subclasa (1), care se asociază obligatoriu simbolului $flex_{nom.}$ Exemplu :

P_1 = Întrebarea este aceasta
P_2 = Ion lucrează
Ion lucrează grădina
Ion lucrează acum
Ion lucrează aici
⋮

[24] O situaţie mai puţin clară au verbe de tipul : *auzi, gîndi, privi,* care admit în limba română atît construcţia prepoziţională (gîndesc la ceva), cît şi construcţia cazuală (gîndesc ceva), amîndouă echivalente sub aspectul sensului. Pentru aceste verbe, care aparţin sau subclasei (3) sau subclasei (4), este greu de precizat dacă construcţiile generate (ex. *Gîndesc cum s-a întîmplat*) pornesc de la propoziţii nucleare de tipul : *Gîndesc ceva* sau de la propoziţiile de tipul : *Gîndesc la ceva.* De fapt, această situaţie ambiguă este determinată de regimul variabil al acestor verbe, care oscilează între posibilitatea de a fi tranzitive sau intranzitive.

Verbele enumerate la (4) admit, pe lîngă construcţia prepoziţională, construcţia cu un acuzativ. Cum acest acuzativ se păstrează în P_3, este neîndoielnic că propoziţia relativă corespunde în planul frazei construcţiei prepoziţionale din P_1. (ex. *Mă conving de ceva → Mă conving cum s-a întîmplat*) [1].

$$\Rightarrow P_3 = \text{Întrebarea este} \begin{cases} \text{cine lucrează} \\ \text{ce lucrează Ion} \\ \text{cînd lucrează Ion} \\ \text{unde lucrează Ion} \\ \quad \vdots \quad \vdots \\ \quad \vdots \quad \vdots \end{cases}$$

II

1. În cursul acestei lucrări, în categoria propoziţiilor relative am inclus propoziţii subordonate generate după trei formule, evident distincte. În această situaţie, se impune să analizăm în ce măsură se justifică conceptul de propoziţie relativă şi accepţia cu care l-am utilizat.

Pentru rezolvarea acestei probleme, aducem în discuţie transformarea conjuncţională care corespunde formulei:

$$\begin{cases} P_1 = X + Z \\ P_2 \end{cases}$$

$$\Rightarrow P_3 = Z + \textit{Conj.} + P_2$$ [25]

Deci transformarea conjuncţională constă în: a) introducerea unui simbol *Conj*; b) înlocuirea simbolului X cu *Conj.* + P_2. Se observă că *Conj.* nu substituie nici un simbol din P_1 sau P_2 şi, ca urmare, rămîne în afara relaţiilor sintactice stabilite în P_3. Ceea ce este comun transformărilor T_A, T_B şi T_C şi care le deosebeşte net de transformarea conjuncţională este calitatea simbolului R de a substitui un constituent din P_1 sau P_2, eventual din P_1 şi P_2 în acelaşi timp. În consecinţă, R se integrează în structura lui P_3, contractînd relaţii cu ceilalţi membri ai secvenţei. În formula de generare, această caracteristică a lui R, în situaţia cînd R este reprezentat printr-un relativ flexibil, îşi găseşte expresia în combinarea obligatorie cu un simbol $flex_c$ din P_1 sau P_2.

Această trăsătură comună transformărilor T_A, T_B şi T_C constituie nota specifică şi definitorie a transformării relative, care justifică menţinerea conceptului de propoziţie relativă cu accepţia pe care i-am atribuit-o [26] şi, deci, înglobînd, pe lîngă atributive, şi alte tipuri de propoziţii subordonate din limba română [27]. Propoziţia relativă, astfel concepută, este din punctul de vedere al formulei de generare o categorie omogenă, în ciuda impresiei de eterogenitate pe care o lasă la prima analiză.

2. În continuare, ne propunem să încercăm o clasificare a propoziţiilor relative, pe baza formulelor de generare.

---

[25] Cf. Em. Vasiliu, *Curs de gramatică generativă* (dactilografiat).

[26] Vezi p. 1.

[27] Vezi şi Valeria Guţu, *Propoziţii relative*, în SG, II, unde se justifică conceptul de propoziţie relativă şi utilizarea lui cu o accepţie mai largă decît în Gramatica Academiei R.P.R, care pune semnul egalităţii între propoziţiile relative şi atributivele introduse prin pronume şi adverbe relative.

a. Avînd în vedere criteriul formulelor de generare, propozițiile subordonate se clasifică în : I. propoziții conjuncționale și II. propoziții relative. Pornind de la aceleași propoziții nucleare, P_1 = *Elevul vede pe profesor*, P_2= *Profesorul îi place*, și aplicînd succesiv cele două transformări, transformarea relativă și transformarea conjuncțională, se obțin enunțuri distincte sub aspect gramatical și lexical și anume : *Elevul vede pe cine îi place*, secvență generată pe baza transformării relative, și secvența *Elevul vede că profesorul îi place*, generată pe baza transformării conjuncționale.

b. La rîndul lor, propozițiile relative se subdivid în : A. propoziții relative de tip A cărora le corespunde formula de generare T_A ; B. propoziții relative de tip B, generate după formula T_B și C ; propoziții relative de tip C, generate după formula T_C. Admițînd ca propoziții nucleare secvențele : P_1 = *Ascult glasul elevului*, P_2 = *Elevul îmi place*, prin aplicarea transformării T_A se obține secvența P_3 = *Ascult glasul elevului care îmi place*, iar prin aplicarea transformării T_B se obține secvența P'_3, diferită de P_3 : *Ascult glasul cui îmi place*. Sau din propozițiile nucleare : P_1 = *Întreb pe student*, P_2 = *Studentul lucrează*, pe baza transformării T_B se obține secvența : *Întreb pe cine lucrează*, iar pe baza transformării T_C se obține o secvență diferită de prima : *Întreb cine lucrează.*

c. Clasele A, B, C sînt supuse la rîndul lor unei clasificări, avînd în vedere, de data aceasta, variațiile de structură ale secvențelor P_1, P_2, relevante pentru formula de generare. Potrivit acestui criteriu, în cadrul propozițiilor relative de tip A distingem clasele : (a), (b), (c) și (d), după cum sînt rezultatul aplicării formulelor de generare : $T_{A(a)}$, $T_{A(b)}$, $T_{A(c)}$ sau $T_{A(d)}$. Pentru propozițiile relative de tip B distingem clasele : (a), (b), (c), (d), (e), (f), (g), corespunzînd formulelor de generare $T_{B(a)}$, $T_{B(b)}$, $T_{B(c)}$, $T_{B(d)}$, $T_{B(e)}$, $T_{B(f)}$ și $T_{B(g)}$, iar pentru propozițiile relative de tip C, clasele : (a), (b), (c), (d) și (e), rezultatul aplicării succesive a formulelor $T_{C(a)}$, $T_{C(b)}$, $T_{C(c)}$, $T_{C(d)}$, $T_{C(e)}$. Exemple :

A(a) : Văd elevul căruia i-am dat o carte
A(b) : Iubesc școala în care am învățat
A(c) : Școala unde învăț este nouă
A(d) : Îmi place un copil cum ai fost tu
B(a) : Cine învață conștiincios ia note mari
B(b) : Ascult glasul cui îmi place
B(c) Dorul de cine mi-e drag este mare
B(d) : Dau o carte cui îmi place
B(e) : Laud pe cine a fost atent
B(f) : Vin de la cine îmi place
B(g) : Cartea este pentru cine citește
C(a) : Problema cum lucrează nu mă interesează
C(b) : Nu mă interesează cum lucrează
C(c) : Întreb cum lucrează
C(d) : Mă mir cum lucrează
C(e) : Întrebarea este cum lucrează.

d. Pentru propozițiile de tip $B_{(f)}$ și $B_{(g)}$, aduce în discuție cri-

terii suplimentare, valabile numai pentru aceste propoziţii şi care permit subclasificarea lor.

În cadrul propoziţiilor de tip $B_{(f)}$ stabilim două sublcase: $B_{(f1)}$, $B_{(f2)}$, avînd în vedere posibilitatea secvenţei nucleare P_1 de a admite sau nu echivalenţa cu propoziţiile : $V + Adv_k$. Stabilim, de asemenea, o subclasificare în interiorul propoziţiilor de tip $B_{(g)}$, deoarece pentru propoziţii nucleare cu aceleaşi simboluri, dar cu origini derivative diferite ale constituenţilor, formulele de generare corespunzătoare nu coincid. Ca urmare, luînd în consideraţie originea derivativă diferită a constituenţilor, distingem subclasele : $B_{(g1)}$, $B_{(g2)}$ şi $B_{(b3)}$. Exemple :

$B(f_1)$: Vin de unde îmi place
$B(f_2)$: Vine cu cine i-e drag
$B(g_1)$: Cartea este pentru cine citeşte
$B(g_2)$: El este pe cine am văzut
$B(g_3)$: Obrajii sînt cum sînt cireşele.

e. În cadrul claselor stabilite se poate realiza o nouă sistematizare după criteriul calităţii morfologice a elementului de relaţie admis de formula de generare. În felul acesta, distingem : 1. clase de propoziţii care admit numai pronume relative ($A_{(a)}$, $B_{(a)}$, $B_{(b)}$, $B_{(d)}$, $B_{(e)}$, $B_{(f2)}$, $B_{(g1)}$, $B_{(g2)}$) ; 2. clase de propoziţii care admit numai adverbe relative ($A_{(c)}$ şi $A_{(d)}$), deci clase omogene din punctul de vedere al calităţii morfologice a elementului de relaţie, şi 3. clase de propoziţii care admit în acelaşi timp pronume şi adverbe relative ($A_{(b)}$, $B_{(c)}$, $B_{(f1)}$, $B_{(g3)}$ şi toate propoziţiile de tip C). În interiorul propoziţiilor de tip 3 este posibilă deci subîmpărţirea în : a. propoziţii cu pronume relative şi b. propoziţii cu adverbe relative.

3. Ne propunem să confruntăm clasificarea obţinută pe baza formulelor de generare cu clasificarea tradiţională [28].

Clasificarea subordonatelor din Gramatica Academiei R.P.R. distinge propoziţii circumstanţiale şi propoziţii necircumstanţiale, avînd în vedere natura raportului faţă de regentă. Aceste clase sînt supuse la rîndul lor unei noi subîmpărţiri, de data aceasta pe baza unor criterii care diferă pentru cele două categorii de propoziţii. Propoziţiile circumstanţiale sînt clasificate avînd în vedere un criteriu, în primul rînd, semantic, iar propoziţiile necircumstanţiale, avînd în vedere un criteriu gramatical şi anume : calitatea morfologică a elementului regent, în sensul că interesează caracterul copulativ, tranzitiv sau intranzitiv al verbului, diateza. În interiorul propoziţiilor necircumstanţiale se distinge categoria interogativelor indirecte, pe baza clasei semantice a elementului regent.

Analizînd clasificarea tradiţională constatăm următoarele : a) clasificarea este neunitară, în sensul că se au în vedere criterii diferite în aceeaşi etapă a clasificării;

b) criteriul semantic este lipsit de precizie. Ca urmare, un număr mare de propoziţii circumstanţiale, caracterizate prin cumul de valori şi nuanţe semantice suplimentare, sînt greu, dacă nu imposibil de încadrat într-o singură clasă de propoziţii;

[28] Am avut în vedere clasificarea din Gramatica Academiei R.P.R., ed. a II-a. Cf. vol. al II-lea, p. 257–260.

c) clasificarea este inconsecventă în ce privește respectarea corespondenței dintre părțile de propoziție și propozițiile subordonate corespunzătoare. Deși principiul corespondenței este adesea invocat în definițiile și clasificările de la nivelul frazei, paralelismul propoziție — frază este avut în vedere numai în clasificarea propozițiilor circumstanțiale, care corespunde perfect clasificării complementului circumstanțial. Pentru celelalte propoziții, am în vedere mai ales atributivele, paralelismul cu clasificarea părților de propoziție este abandonat. Așa se explică faptul că propozițiile de tipul : *Ascult glasul elevului care îmi place*, *Ascult glasul cui îmi place*, *Dorul de cine îmi place este mare*, care corespund unor atribute de tip diferit (adjectival, genitival, prepozițional), sînt incluse fără nici o specificare în aceeași clasă de propoziții.

d) categoria propozițiilor relative nu constituie o clasă distinctă și precis delimitată. Ea lipsește din clasificarea generală ;

e) categoria interogativelor indirecte, în felul în care este concepută, reprezintă o categorie superfluă, deoarece propozițiile interogative indirecte se încadrează în diverse alte tipuri de propoziții necircumstanțiale.

Clasificarea propusă în acest articol, realizată pe baza unui criteriu precis și unitar, criteriul formulelor de generare, are avantajul stabilirii unor categorii evident distincte și riguros delimitate. Formulele de generare și, prin urmare, clasificarea care le are drept criteriu au avut în vedere corespondența propoziție—frază. Pentru părțile secundare de propoziție am adoptat clasificarea propusă de Valeria Guțu-Romalo în articolul *Despre clasificarea părților secundare de propoziție*, în LR nr. 1/1963, ale cărei avantaje au fost enumerate și demonstrate în articolul citat. Adăugăm faptul că adoptarea criteriului expresiei determinantului, ca principiu al clasificării, are, în plus, avantajul de a scoate mai mult în evidență corespondența propoziție—frază, nu numai sub aspectul tipurilor de propoziții, dar și sub aspectul mijloacelor de expresie. Așa cum complementele din secvențele : *Vin cu Ion*, *Curăță cu mătura*, *Este neplăcut pentru Ion*, *Trăiește din pensie*, *N-am premiat decît pe Ion* aparțin aceleiași clase de complemente : complementele prepoziționale, propozițiile corespunzătoare se includ în aceeași clasă B (f_2), păstrînd în planul frazei construcția prepozițională.

Clasele delimitate luînd în considerație formulele de generare coincid numai în parte cu categoriile tradiționale. Clasa A corespunde atributivelor din clasificarea curentă, din care se exclud așa-numitele interogative indirecte și atributivele de tipul : *Ascult glasul cui îmi place* și *Dorul de cine îmi place este mare*. Deci clasa A corespunde, la nivelul frazei, atributului adjectival din planul propoziției.

Clasa B înglobează clase eterogene din punctul de vedere al clasificării tradiționale : atributive, predicative, completive directe, completive indirecte, circumstanțiale. Subclasa $B_{(a)}$ corespunde subiectivelor al căror element regent este un verb personal. Subclasele $B_{(b)}$ și $B_{(c)}$, care constituie în clasificarea noastră categorii distincte și precis delimitate, au fost desprinse din categoria numeroasă și nediferențiată a atributivelor. De fapt, ele corespund în planul frazei atributului geni-

tival şi respectiv prepoziţional. În subclasa $B_{(d)}$ se încadrează propoziţiile completive indirecte introduse printr-un pronume relativ sau nehotărît în cazul dativ. Din subclasa $B_{(e)}$ fac parte propoziţiile completive directe, cu excepţia interogativelor indirecte. Subclasa $B_{(f1)}$ include circumstanţiale de loc, timp şi mod. Din subclasa $B_{(f2)}$ fac parte completive indirecte al căror relativ este precedat de prepoziţie şi, în plus, circumstanţiale instrumentale, sociative, de excepţie şi propoziţii completive de agent, deci propoziţii care au caracteristica comună de a fi introduse printr-un relativ precedat de prepoziţie.

Clasa C coincide, oarecum, cu categoria interogativelor indirecte. Spre deosebire de aceasta, însă, este delimitată pe baza unui criteriu esenţial diferit şi anume : pe baza unei formule de generare proprii. În felul acesta, această clasă de propoziţii încetează să mai apară ca o categorie superfluă, anexă a clasificării generale. Nici una din propoziţiile aparţinînd clasei C nu aparţine în acelaşi timp altor clase de propoziţii.

August 1965

Facultatea de limbă şi literatură română,
Bucureşti, Edgar Quinet, 7.

NOTE

PENTRU UN DICŢIONAR AL LIMBII ROMÂNE DIN SECOLUL AL XVI-LEA

DE

FLORICA DIMITRESCU

Lexicul limbii române din secolul al XVI-lea, secol cînd apar primele texte manuscrise şi tipărite în limba română, este, în genere, insuficient reprezentat în dicţionarele curente ale limbii române, care, în majoritatea lor, sînt interesate de fazele ulterioare ale evoluţiei vocabularului. Pentru cunoaşterea amănunţită, ştiinţifică a vocabularului limbii secolului al XVI-lea este imperios necesară organizarea întregului material lexical într-un dicţionar consacrat special acestui secol, aşa cum pentru alte limbi s-au redactat sau sînt în curs de elaborare dicţionare menite să cuprindă exhaustiv vocabularul limbii vechi [1], dicţionare consacrate numai cîte unui secol sau unei perioade mai întinse.

În cele ce urmează propunem unei dezbateri, pe care o dorim cît mai largă, principiile generale de alcătuire a unui astfel de dicţionar [2], destinat specialiştilor în primul rînd, auxiliar preţios în cercetarea limbii române, operă care va putea servi ca fundament pentru cercetările de lexic sau de gramatică istorică a limbii române.

I. STRUCTURA DICŢIONARULUI

Dicţionarul urmează să includă, în ordine alfabetică, cuvintele comune rezultate în urma exceptării exhaustive a textelor româneşti din secolul al XVI-lea. Fiecare articol va avea ca titlu termenul respectiv în forma sa modernă în caz că s-a menţinut în limba română (pentru a facilita consultarea dicţionarului şi de către cei care nu au cunoştinţe speciale de limba română veche), după care urmează toate variantele fonetice şi grafice din limba veche; în cazul în care cuvîntul nu s-a păstrat, el va apărea în forma atestată în secolul al XVI-lea. Şi într-o situaţie şi în cealaltă, fiecare variantă va figura apoi sub formă de trimitere în corpul dicţionarului.

---

[1] De ex.: La Curne de Sainte Palaye, *Dictionnaire de l'ancien langage français*, Niort, 1875—1882; I. Godefroy, *Dictionnaire de l'ancienne langue française*, Paris, 1881—1902; E. Huguet, *Dictionnaire de la langue du XVI-e siècle*; Tobler-Lomatsh, *Altfranzösiches etymologisches Wörterbuch*, Berlin, 1925; *Slovník staroceský*, Praha, 1956; *Slownik staropolski*, Warszawa, 1957 şi urm.; *Slownik polszczysni XVI wieku*, Wroclaw, 1956; *Althochdeutsches Wörterbuch*, Berlin, 1960 (fasc. 12).

[2] Despre a cărui necesitate am amintit şi în SCL, 1, 1959, p. 143—144.

Pornind de la principiul după care data apariției unui cuvînt este unul dintre punctele principale ale istoriei sale [3], se va data cuvîntul-titlu după prima sa atestare [4]. Pentru a ajunge la datări cît mai exacte este nevoie să ne adresăm neapărat și documentelor scrise în limba slavonă sau în latină în care apar elemente răzlețe de limbă română. În cazul că nu se cunoaște data de apariție a textului unde se întîlnește prima sa menționare se va nota numai sigla textului. De exemplu dacă termenul este atestat în *Codicele Voronețean*, nedatat, se va nota *cuvîntul x CV*, iar dacă este semnalat pentru prima oară în *Tetraevanghelul* lui Coresi, se va nota *cuvîntul x, 1561* CT.

Cuvintelor flexibile li se vor reconstitui apoi paradigmele, exclusiv pe baza atestărilor din texte.După cum este normal, la cuvintele cu forme numeroase paradigmele vor ocupa un spațiu larg.

In articolul lexicografic propriu-zis se vor înregistra toate sensurile, ilustrate cu citate semnificative, trei maximum patru pentru fiecare sens, în ordine cronologică, cu indicarea exactă a izvorului. Citatele, date în transliterație, vor fi alcătuite din maximum 15—20 de cuvinte, suficiente pentru a lămuri sensul cuvîntului-titlu : prima atestare va figura obligatoriu printre exemple, semnificația celei mai vechi înregistrări fiind „nodul istoriei *cuvîntului* [5]". Nu se vor da definiții, ci, între ghilimele, sinonimele moderne. Echipa de extragere a materialului lexical va urmări ca frazeologia și sintaxa să fie bine reprezentate.

Textele din operele traduse ale căror originale străine se cunosc vor fi alăturate, cînd se va considera că este necesar, textelor corespunzătoare din originalul slav, maghiar etc. Pe această cale se vor putea lămuri o serie de probleme de semantică, de comportare gramaticală a termenului respectiv sau de etimologie dubioasă.

Cum citatele date nu vor epuiza, în majoritatea cazurilor, numărul de apariții în texte (pentru că fișele urmează să cuprindă *totalitatea* cuvintelor din textele excerptate) se va nota, în paranteze drepte, că s-au dat x citate și, în plus, în fișierul dicționarului, cuvîntul mai este înregistrat de *n* ori. De ex. *citi* (12 + 205) ; în felul acesta se dă posibilitatea stabilirii frecvenței cuvintelor în limba secolului al XVI-lea.

Articolul se va încheia prin indicarea, pe scurt, a etimologiei. Numai în cazuri extreme se va *discuta* etimologia, aceasta fiind de resortul unui dicționar etimologic propriu-zis ; în majoritatea cazurilor etimologia se va reduce la *indicarea etimonului* cuvîntului și, dacă este cazul, a filierei prin care a pătruns în limba română. Sensul etimonului nu se va da decît dacă prezintă o deosebire sensibilă față de sensul cuvîntului românesc. Schema unui cuvînt ar arăta în felul următor :

pune vb. III PS. Sch.
(paradigma) ind. pr. 1 pui....
3 pune......, pūne......
imp. 3 punĕ
6 punĕ
pf. 1 pușì
3 puse...... pūse
6 puseră
pf. c. 5 ați pus
v. 1 voi pūne.... voĭu pune....
pūne-voi....
3 va pune.... pune-va
pune-l-va.... etc. etc.

---

[3] Bloch-Wartburg, *Dictionnaire étymologique de la langue française*, Paris, 1932 p. XX.
[4] Fl. Dimitrescu, *O problemă actuală a filologiei române : datarea*, în „Analele Universității București", XI, 1962, p. 367—375.
[5] P. Imbs, în „Cahiers de lexicographie", 1960, 2, p. 7—8.

—(sensuri) 1. ________
2. ________
3. ________
etc.
— (expresii) *a pune iscălitura* CB I 67
a pune degetele CB I 58
a-(şi) pune mîna CB I 67
a-şi pune peceţile CB I 25
etc.
— [22 + 189]
— (Etim.) < lat. *ponere*

II. Dicţionarul va avea două anexe:

1. Prima va cuprinde toate cuvintele din dicţionar, dispuse în ordinea descrescîndă a frecvenţei lor în textele de limbă veche rezultată din adunarea atestărilor citate în dicţionar cu trimiterile din fişele dicţionarului, de ex. a *citi* (12 + 205 = 217) şi din stabilirea procentului. Această anexă poate constitui germenele unui dicţionar de frecvenţă general al limbii române [6].

2. În a doua anexă se vor înregistra toate numele de locuri şi de persoane cuprinse în textele excerptate, numele fiind importante pe de o parte pentru istoria culturii şi pe de altă parte pentru unele probleme de fonetică, morfologie şi vocabular. Se vor indica la fiecare cuvînt izvoarele şi numărul de apariţii, fără a se ilustra cu exemple. Această anexă va fi nucleul unui dicţionar antroponomastic general al limbii române.

III. Din punct de vedere *organizatoric* este indicat ca în prima etapă de lucru, pe care o vom începe în curînd, să se elaboreze, de către un colectiv de colaboratori avizaţi, cunoscători ai materiei — pe baza unor instrucţiuni stricte —, glosarul exhaustiv al fiecărui monument de limbă din sec. al XVI-lea [7] (cuvintele se vor extrage, cu toate sensurile, cu toate variantele la toate formele morfologice pe care le oferă textul şi sub toate aspectele grafice), urmînd ca în faza a doua de lucru, prin coroborarea tuturor datelor şi citatelor să se redacteze dicţionarul secolului al XVI-lea. Unirea eforturilor colectivului care pregăteşte elaborarea dicţionarului slavonei româneşti [8] cu colectivul de redactare a *Dicţionarului limbii secolului al XVI-lea* va duce la elaborarea în bune condiţii a acestui instrument de lucru preţios pentru studierea constituirii lexicului nostru.

Desigur, munca de fişare a textelor, atît a acelora din secolul al XVI-lea, cît şi a celor anterioare acestui secol va dura o perioadă de timp relativ îndelungată; apoi, redactarea propriu-zisă a dicţionarului va fi de asemenea o operaţie de durată, dar roadele unei asemenea lucrări minuţioase vor fi evidente încă din perioada lucrărilor pregătitoare, deoarece cartoteca dicţionarului va putea oferi de timpuriu un material documentar util specialiştilor. O astfel de lucrare va reprezenta o contribuţie de seamă la cunoaşterea mai exactă a stărilor de limbă din trecut.

Decembrie 1965

Facultatea de limba şi literatura română, Bucureşti, Edgar Quinet 7.

---

[6] Singurul dicţionar de frecvenţă de limbă română apărut pînă acum (Alphonse Juilland, P. M. H. Edward, Ileana Juilland, *Frequency Dictionary of Rumanian Words*, Mouton, 1965) are ca obiectiv limba română modernă.

[7] Al. Rosetti, LR, 1954, 3, p. 62; M. Zdrenghea, LR, 1954, 3, p. 72—73; J. Byck, LR, 1957, 1, p. 18; LR, 1959, 1, p. 19; Fl. Dimitrescu, în „Analele Universităţii", 1962, p. 372—375.

[8] Gh. Mihăilă, *În legătură cu alcătuirea unui dicţionar al slavonei din Ţările Române*, în SCL, 1959, 3, p. 473—485, v. şi *Problemele alcătuirii unui Dicţionar etimologic al împrumuturilor slave în limba română*, în SCL, 1958, 2, p. 214—223; idem în „Romano-slavica" XII, p. 21—34.

N. A. CONSTANTINESCU, *Dicționar onomastic romînesc*, București, Editura Academiei Republicii Populare Romîne, 1963, LXXVII + 469 p.

Apărută sub auspiciile Comisiei pentru studiul formării limbii și poporului romîn, cu ale cărei preocupări, de altfel, nu vădește o legătură directă, lucrarea este deosebit de importantă pentru onomastica romînească, și totuși a fost foarte puțin discutată în periodicele de specialitate. După cunoștința mea, au apărut numai două recenzii : una de Aurelia Stan, în „Revue Roumaine de Linguistique", 1964, p. 567–571, și alta de Csák László, în „Nyelv és irodalomtudományi közlemények", 1964, p. 274–275. De aceea, cu toate că au trecut mai bine de doi ani de la apariție, am socotit că este util să fac aici o prezentare.

Este o carte de lingvistică, scrisă de un specialist în istorie : în aceas ta se cuprind și meritele și lipsurile ei. Alcătuită pe baza surselor documentare vechi, ea cuprinde o mare bogăție de informații istorice, de care lingviștii au neapărată nevoie. Adesea o explicație etimologică n-ar inspira nici o încredere dacă nu ni s-ar pune la dispoziție date extrase din documente. De exemplu am putea pune la îndoială legătura lui *Sacul* cu *Isac*, dacă nu s-ar cita (la p. 88) un text despre un personaj numit *Isac*, zis și *Sacul*. La multe nume de persoane datele adunate sînt indispensabile pentru onomastică și în general lingviștii care studiază numele de persoane vor trebui să utilizeze întotdeauna cartea discutată aici. Spunînd acestea, consider că i-am subliniat îndeajuns valoarea. Dar are numeroase laturi negative, din punctul de vedere al cititorului lingvist, și mi se pare mai important să le prezint pe acestea.

O idee curioasă a dus la împărțirea dicționarului în trei părți : nume calendaristice, nume laice și nume rar întîlnite, fără să putem vedea clar de ce numele calendaristice sînt despărțite. Mai grav este însă că criteriul de clasificare nu e unic, căci nu se poate opune *calendaristic* lui *rar* ; afară de aceasta, ce înseamnă „rar"? De cîte ori trebuie să fie atestat un nume ca să nu mai fie rar? Printre cele considerate ca „dese" sînt destule atestate o singură dată. Sîntem nevoiți să căutăm fiecare nume în trei locuri, în loc să-l găsim dintr-o dată, la poziția lui alfabetică. E drept că și Buturas a împărțit în două dicționarul său de nume grecești, dar nu sîntem obligați să-l luăm ca model ; apoi Buturas are la sfîrșit un indice complet, care permite să găsești imediat orice nume inserat, pe cînd dicționarul nostru nu are indice.

Trebuie să adaug, pentru a nu fi nedrept, că are în schimb un sistem de trimiteri simplu și clar, care, după ce ai găsit o variantă inserată într-una din cele trei părți ale dicționarului, permite să ajungi imediat la rîndul unde este tratată, în cuprinsul discuției asupra familiei ei (dacă nu s-au strecurat greșeli : pentru *Antohi* se trimite la *Antioh*, I, 2, unde varianta nu e inserată ; pentru *Dicu* se trimite la *Teodor*, dar apare și la *Radu* ; pentru

Hristea se trimite la *Cristofor*, V, 1, iar pentru *Ristea*, la *Cristofor*, VI, 1, dar *Cristofor* nu are decît patru paragrafe ; dar despre aceasta, mai tîrziu).

Cu cifre latine este paginată introducerea, amplă, asupra căreia vom avea multe de spus. Bibliografia lingvistică pare adunată la întîmplare. Meillet este citat după Tagliavini (p. XLII), lucru cu care lingviştii nu sînt deprinşi. Pentru etimologia lui *Alexandru* se trimite (p. 7) la dicţionarul lui Bailly, lucrare elementară, apărută în 1894, cînd există numeroase lucrări asupra numelor de persoane greceşti şi dicţionare etimologice mai noi (Frisk tratează problema, s.v. *Alexandros*). Lipseşte cu totul bibliografia bulgară (în ultimele două decenii au apărut numeroase lucrări bulgăreşti asupra subiectului care ne interesează) ; lipseşte articolul Nataliei Cernăuţeanu din *Limbă şi literatură* V. La p. LXIV se citează un articol al meu din BL, VIII, unde se ştie că n-am putut publica nimic (contribuţia mea a apărut mai tîrziu, într-o fasciculă separată). Se rezumă totuşi (nu tocmai exact) articolul meu din BL, VII, p. 105–114, la care se trimite în notă, dîndu-i-se însă un titlu străin. La p. LVIII, pentru sufixul *-esc*, se trimite la BL, V, p. 60, unde nu se găseşte decît o notiţă semnificativă, în timp ce articolul de bază pentru acest subiect („Romania", LIII, 1927, p. 539–552) rămîne neluat în seamă. De asemenea, pentru numele în *-ul*, nu se trimite nici la Capidan, DR, I, p. 185–209, nici la Romania, LII, 1926, p. 495–504 (în schimb, la p. LXIV, se trimite la DR, IV, fără pagină şi fără autor). Exemplele se pot înmulţi.

Autorul este liber să-şi delimiteze subiectul aşa cum crede de cuviinţă şi nu-i putem pretinde să fi scris altă lucrare decît cea pe care a conceput-o (deşi titlul ar trebui să corespundă conţinutului). Dar criteriile de delimitare pot să fie şi e bine să fie discutate. Pe N. A. Constantinescu îl interesează mai mult formele rare din trecut decît cele frecvente actuale (p. XXII) ; la p. XI ne spune deschis că nu-l interesează decît numele vechi,căci în era capitalistă numele noi au fost aduse de modă (la p. XLVII, n. 1, e vorba de „snobismul burghez"). Totuşi recunoaşte mai departe (p. XIII–XIV) că „moda a jucat în toate epocile un rol important", la noi ca şi în alte părţi. Şi numele slave, şi cele biblice au fost aduse de modă, şi nimic nu dovedeşte că la început ele n-au părut tot atît de curioase cum par astăzi unele nume de origine occidentală. Neglijarea actualităţii rămîne nejustificată.

Atît pregătirea, cît şi orientarea autorului ne explică însă de ce îl interesează mai mult numele din trecut decît cele actuale (la p. XI deplînge „alterarea majorităţii numelor de botez ale burgheziei de la oraşe" şi blamează reluarea „fără discernămînt a numelor istorice", printre care se înşiră şi *Radu, Mircea, Dan* !).

Tot interesul exagerat pentru trecut trebuie să fi dus la admiterea unui mare număr de nume de origine romană şi chiar tracă. *Albu, Bucur* ar fi „de tradiţie străveche" (p. XXIV), deşi un nume ca *Albu* poate fi creat oricînd în româneşte, iar în latineşte nu exista. Din latineşte ar fi *Lup* (p. 97), *Căruntu* (p. X) şi o sumedenie de alte nume de acest fel, ba chiar şi *Paul* (p. 130), iar la p. XLV e dat ca latin şi *Sora*, deşi *o* ar fi trebuit să devină *oa* (dar apelativul era *soru*, nu *soră*, deci e probabil că numele *Sora* nici nu are nimic comun cu „soră"). Latin ar fi şi *Domnica* (ce e drept, latin „vulgar"), iar *Domniţa* ar fi „cu schimbarea părţii finale" (p. 45). Vezi şi *Statie* explicat prin lat. *Statius* (p. 151), *Gaie* prin lat. *Caius* (p. 61) şi altele.

În materie de fonetică, întîlnim unii termeni neobişnuiţi : *Prahova* a devenit *Praova* prin „contracţie" (p. XLII), cînd de fapt a fost eliminată o consoană ; la p. VI ni se vorbeşte de „alunecarea" lui *a* în *î* ; la p. XXVIII, n. 5, de „mutaţia" diftongului- *ea* în *-a* ; la p. XXXVIII, de „shismă" ; apoi *Daniel* a devenit în româneşte *Dănilă* „prin acomodare fonetică" (p. LXI ; nu e din slavă?) ; *-cu* provine din *-co* prin acomodare (p. LVII ; nu e pronunţare bulgară?), iar în schimbarea lui *Arventie* în *Arvinte* se vede un proces de încadrare morfologică la declinarea a III-a (p. XIX), deşi numele era şi de mai înainte de aceeaşi declinare.

După N. A. Constantinescu, afereza în cazul numelor ca *Lixandru* din *Alexandru* apare numai la numele biblice (p. XII) şi ea devine chiar o dovadă a originii calendaristice (p. 12, s.v. *Anin*). În realitate, punctul de plecare este greaca, unde vocala iniţială dispare şi la cuvintele comune (de exemplu în *stridi* din *ostridi*) şi avem nenumărate nume greceşti cu afereză, deşi nu provin din Biblie : *Caterina, Dochia, Frusina, Stati* etc.

Ideea că toate alterările consoanei finale a rădăcinii substantivelor se explică prin influenţa pluralului apare şi la unii lingvişti români, ceea ce n-o împiedică de a fi falsă : dacă putem admite că *Bureţea* a fost influenţat de pluralul *bureţi*, ce motiv ar avea *Burţea* să fie format de la pluralul *burţi* (p. LIV)?

Se poate oare admite în româneşte un genitiv *Dolţii, Armanţii* de la *Dolca, Armanca* (p. XXVI)? La p. XVII aflăm că în medio-greacă *ce, ci* latin se redă prin *ke, ki* şi că *v* latin e redat adesea prin *u*, cînd adevărul este că medio-greaca păstrează în cazurile acestea pronunţările din antichitate, care corespund pronunţării primitive latine. La *Eftimie* (p. 49), ni se spune că *Eutimie* e cu *y* < *u*, ceea ce e de neînţeles. *Ciùlei* nu se putea confunda cu *Ciulèi* (p. XXXII), mai ales cînd acesta din urmă se scria *Ciuleiu. Coman* (p. 247) e accentuat mai mult pe *o*. *Răducanu* nu e scris greşit cu *-u* (p. LIV şi LV), aceasta este pronunţarea normală.

Multe sînt de spus cu privire la formarea cuvintelor. Autorul recunoaşte sufixe acolo unde o terminaţie apare întîmplător de mai multe ori, fără să se poată detaşa o rădăcină cunoscută şi fără să se recunoască o funcţie a sufixului : *-ie* ,,ia funcţia de sufix'' în *Archirie* din *Archir*, prin ,,acomodare'' cu *Arghirie* (p. XIX); *-lie* ia ,,aspectul unui sufix'' în cuvinte ,,compuse cu Ilie'', de exemplu în *Pintilie* (p. LXIII ; se înţelege că *Ilie* n-are nici un amestec aici); sufixul *-ei*, care apare şi în numeroase nume comune, s-a format ,,şi sub influenţa numelor calendaristice : *Andrei, Matei, Timotei*'' (p. LVIII); *-in* e sufix în *Eufrosin* (p. LXI : refăcut de fapt din femininul *Eufrosina* < gr. *Euphrosyne* !). Autorul nu face nici o deosebire între sufixele productive şi cele neproductive, de exemplu socoteşte că *-in* vine pe de-o parte din greacă şi latină, pentru că avem pe *Eufrosin, Constantin, Antonin*, pe de altă parte din slavă, de unde vin *Dobrin, Drăguşin* etc., analizabile în româneşte (aceeaşi pagină). La p. LIX se citează sufixul *-eş*, care e de fapt *-aş*, în *Andrieş, Ilieş*. La p. XXVI, n. 7, ni se spune că în latineşte s-au creat în secolul I al erei noastre nume masculine în *-a* din nominative în *-us, -es*, ca *Iunia, Prisca, Herma* : primele două par fantastice, al treilea e real, dar e gr. *Hermas*.

Cîteva observaţii asupra unor sufixe reale. Multe din cele împrumutate cu numele sînt date ca şi cînd ar fi româneşti. Înainte de a da exemple, aş vrea să menţionez că la sufixele productive pentru nume comune (de exemplu *u-c* pentru diminutive) nu prezintă nici un interes să se arate la numele de persoane că sufixul este de origine latină sau nelatină, pentru că atunci cînd e folosit pentru a deriva nume de persoane el este de fapt de origine română. De aceea, în cazurile de acest fel greşelile privitoare la originea sufixelor sînt absolut gratuite. Iată acum exemplele.

-ache pare considerat ca productiv în româneşte, ba încă ,,dintre cele mai productive'', dînd naştere şi la nume de familie : *Veniamin Costache, Costachi Negruzzi, Costachi Conachi* (p. LIV—LV). Desigur, în primul exemplu, avem un nume de botez devenit nume de familie dar faptul este tot ce poate fi mai banal şi sufixul nu are nici o vină ; în al doilea, numele de familie nu are sufixul, iar al treilea, după cum ni se arată la p. 247, ar fi *kanaki* ,,măgulire'', deci nu e format în româneşte. La p. LV mai aflăm că *-ache* se ataşează de regulă la nume calendaristice (după ce la p. XLVI ni s-a spus că *numai* la nume calendaristice) : bineînţeles, deoarece numele greceşti, care ne-au venit gata făcute cu *-ache*, sînt în cea mai mare parte formate de la nume din calendar. Ca nume laic se citează *Condurachi*, dar acesta e tot grecesc. La p. 5 se susţine că *Agache* nu e din *aga* + sufixul *-ache*, pentru că acesta nu se ataşează la nume comune. Nu se ataşează în româneşte, dar în greceşte da, şi deci *agachi* ar putea fi

diminutiv grecesc. Oare cum s-a format *Samurache*? Apoi avem pe *muţunache*, din greceşte. *Celibidache*, explicat la p. LI prin *Celebi* + *Iordache*, este atestat în româneşte ca nume comun (vezi DA, s.v. *cilibidache*), împrumutat, evident, din greceşte. S-ar părea totuşi că *cuţulache* e format în româneşte.

Despre *-ac* şi *-aci* am arătat încă din 1929 (*Nom d'agent*..., p. 51—62) că nu au nimic de-a face cu latina, ceea ce de altfel nu schimbă nimic în formarea numelor ca *Ionac,Bunaciu*. Dacă acestea sînt formate în româneşte (dar *Ionac* pare grecesc, deoarece *Nacu*, dat la p. XLIV drept românesc, există în greceşte), sufixul lor e de origine slavă.

-ade, *-ide* nu sînt nicidecum excepţionale în româneşte, cum se afirmă la p. LV. Există foarte mulţi români cu nume ca *Constantinide, Fotiade, Gheorghiade, Panaitide, Vasiliade* etc., ceea ce nu înseamnă neapărat că sînt cu toţii de origine greacă, deşi numele sînt formate în greceşte.

— *aşcu* e explicat (p. LVI) în româneşte, din *-aş* + *-co*, dar acesta din urmă nu există in româneşte, iar *-aşko* este un sufix banal la numele de persoane ucrainene.

— *cea*, din *Oancea, Vancea* etc., ar fi format în româneşte din *-cu* + *-ea* (p. XXX), dar la p. LVII, din *-ciu* + *-ea*. În realitate este clar sufixul diminutival slav *-če* (*Mircea* din *-mir-če* etc. Bulgara abundă în astfel de nume, de exemplu *Vanče* este diminutivul lui *Ivan*). De unde rezultă că *Banciu, Danciu, Onciu* sînt formate în româneşte (p. LVII), cînd ele există şi în bulgăreşte, unde formaţia lor e clară?

-ciuc s-ar găsi numai în Bucovina (p. LVII), dar de fapt apare peste tot unde sînt ucraineni, fiind unul din cele mai tipice sufixe de nume proprii ucrainene ; la p. LXII este tratat a două oară, sub *-iuc*, şi ni se spune că sub regimul austriac s-a impus şi la nume româneşti, în exemple ca *Babiuc, Bogdaniuc, Cozmiuc, Crainiciuc, Sauciuc, Buraciuc*, dar e clar că radicalele acestor nume există în ucraineană, iar ultimul nici nu există în româneşte.

De ce *-eag* este încadrat la *-ea* (p. LVII)? Acesta din urmă este neaccentuat şi, dacă *-eag* provine din *-ea* + *-eag* (p. LVIII), ar însemna că s-a format din el însuşi.

-ete nu e de origine latină şi slavă (p. LIX), ci e refăcut în româneşte din pluralul *-eţi* al sufixului *-eţ* (BL, II, 1934, p. 246—249).

-eţ nu dă diminutive în româneşte (p. LIX)? Dar ce sînt *podeţ, omuleţ* etc.?

-ina e dat ca sufix latin pentru feminine (p. LXI), dar noi l-am luat de curînd, pe de o parte din greceşte, pe de altă parte din Apus.

-oi este explicat prin lat. *-oneus* (p. XXXIII şi XLIII), dar acesta nu putea da decît *-ui* (*Nom d'agent*..., p. 94—105).

-oş ar fi slav, după Pascu (p. LXIV), dar vezi *Nom d'agent*..., p. 84—85.

Alte cîteva amănunte privitoare la formarea unor nume : se explică *Petre, Ioane* prin *Petru, Ion*, orientate după *Gheorghe* (p. XXV), lucru absolut imposibil ; dar la p. LVII, ambele nume sînt explicate ca vocative pentru nominative (vezi şi BL, IV, 1936, p. 195, unde se arată că *Ioane* poate fi forma primitivă).

De unde rezultă că *Voican, Chiran, Creţan* sînt formate de la feminin (p. XXVII) şi de ce aceeaşi explicaţie n-ar fi valabilă pentru *Drăgan, Stoican* şi aşa mai departe? Desigur, masculinul se poate forma de la feminin, dar de ce tocmai în cazurile date?

În materie de etimologie, autorului i-a scăpat un principiu esenţial al gramaticii comparate : trebuie să se justifice legătura între două cuvinte nu numai în ce priveşte complexul sonor, ci şi în ce priveşte înţelesul. În lipsa unuia din cele două elemente, nu există etimologie ştiinţifică. Volumul discutat aici este însă plin (în special în partea a treia) de etimologii bazate numai pe formă. De ce *Iarcu* s-ar explica prin sl. *jara* „primăvară" sau prin s.-cr. *jarka* „şanţ" (p. XX), cînd n-avem nici un semn că s-a pornit de la unul din aceste sensuri? (Mi se pare clar că *Iarcu* este diminutiv de la un nume ca *Iaroslav*, unde *iaro-* e tradus prin „puter-

nic"). *Caba* ar fi din magh. *kába* „prost", sau din bulg. *kaba* „comun, grosolan", sau din *gr. kaba* „poiată" (p. 227), dar se mai pot găsi în alte limbi şi alte cuvinte cu aceeaşi formă, la fel de puţin sigure în ce priveşte legătura de înţeles cu numele românesc. *Sersea* este explicat prin turc. *serserin* „vagabond" sau prin bulg. *sersem* „nerod" (p. 369 ; nu cumva e pur şi simplu *Xerxes*?). Exemplele ar putea continua.

Alte cîteva observaţii privitoare la etimologii. La p. XLIV citim că *Emmanuel* şi *Timotei* au fost „elaborate în epoca creştină", primul „amintind" pe Iisus, al doilea privind „idei creştine" ; totuşi ambele au circulat înaintea creştinismului. *Cruceru* e de la *cruce* (p. 37—38), nu din *Cluceru*? *Dinu* e de la *Dima* (p. XVIII)? la p. 35 e explicat corect din *Costandin*. *Foca* nu e din gr. *phoke* (p. 59), ci e ebraic. *Marghioara* e explicat din *Marga* (p. LXIII), ceea ce nu concordă cu normele limbii române, şi ca o încrucişare a numelor *Marioara* şi *Marga* (p. 102) ; dar ce ne facem cu *Marghioala*, care a fost frecvent într-o vreme? Acesta apare ca feminin de la *marghiol* „şiret" (p. 317), dar e cunoscut în greceşte. *Sfetcu, Sfetea* sînt inserate la *sfînt*, unde e şi *Fetcu* (acestea fără îndoială din *Fedko, Fedor*), la p. 146 ; nu e vorba mai curînd de *Ţvetko*? Acesta este acceptat ca bază numai pentru *Ţeţu* (p. 396).

Şi din paginile de pînă aici s-a putut vedea că trimiterile bibliografice sînt în mare parte inutilizabile, fie pentru că se omite numărul revistei sau autorul şi pagina, fie pentru că cifrele indicate nu corespund. În mare parte e vorba desigur de greşeli de tipar, care se numără de altfel cu miile, într-o lucrare pentru care literele sînt problemă de conţinut, nu de formă.

De fapt, autorul ne-a dat ceea ce putea să ne dea şi ceea ce e valoros pentru noi, materialul istoric. Ar fi fost datoria Comisiei să-l ajute pentru partea lingvistică. Dar consider că principala vină pentru defectele lucrării revine Editurii Academiei, care nu l-a sprijinit pe autor pentru îmbunătăţirea redactării şi în primul rînd petru obţinerea unei forme mai îngrijite.

Al. Graur
Facultatea de limba şi literatura română
Bucureşti, str. Edg. Quinet, nr. 7

MARIA SCHÖNFELDER, *Deutsch-Rumänisches Wörterbuch*, VEB Verlag Enzyklopädie Leipzig, 1962.

Dicţionarul german-român redactat de Maria Schönfelder cu colaborarea lui Wolfgang Ebert, care a elaborat împreună cu redacţia editurii lista de cuvinte germane, şi a lui Romul Munteanu, care a revizuit textul românesc, este o excelentă şi foarte utilă lucrare lexicografică de proporţii mici.

Este vorba de un dicţionar de buzunar, însumînd un număr de circa 12.000 cuvinte-titlu alese din fondul uzual al limbii germane contemporane. Lucrarea a fost concepută în primul rînd pentru germanii care vizitează România, dar normele de lucru au fost în aşa fel întocmite încît dicţionarul poate folosi şi publicului românesc. La toate cuvintele-titlu polisilabice s-a indicat accentul tonic, la cuvintele a căror pronunţare diferă de regulile obişnuite pentru germană s-a dat şi pronunţarea, folosindu-se sistemul de transcriere fonetic internaţional. Se găsesc în dicţionar de asemenea foarte preţioase şi detaliate indicaţii gramaticale cu privire la partea germană : categoria gramaticală, genul, verbul auxiliar, prepoziţiile cu care se construieşte cuvîntul-titlu. Printr-un sistem de trimiteri cu cifre se dă posibilitatea celui care foloseşte dicţionarul să decline şi să conjuge corect cuvîntul care îl interesează. Foarte binevenit este siste-

mul de a indica, la cuvintele polisemantice, prin sinonime ale cuvîntului german şi nu prin cifre, diferitele sensuri care sînt traduse. Un singur exemplu : **Strich** m. (Linie) linie ; (Gebiet) regiune etc.

Corpul propriu-zis al lucrării este precedat de indicaţiile de folosire, de explicaţiile necesare pentru înţelegerea transcrierii fonetice şi a prescurtărilor folosite, de lista numeralelor româneşti şi de tabelele cu paradigmele tipurilor de declinare şi de conjugare.

Una dintre marile calităţi ale acestui mic dicţionar constă în includerea unor cuvinte de actualitate, uneori şi tehnice, în lista de cuvinte : *Planung, Produktivität, Ratenzahlung, Raumflug* etc.

Traducerea românească a întregului material este cît se poate de corectă şi de bine făcută. Nu trebuie omise nici condiţiile grafice excelente în care se prezintă acest mic dicţionar german-român : litera este frumoasă şi clară, deşi corpul este bineînţeles mic iar cuvintele-titlu, tipărite cu aldine, se disting bine de restul dicţionarului. Indicaţiile gramaticale apar în litere cursive. Ar fi fost de dorit ca şi expresiile germane din cadrul fiecărui articol să se distingă de traducerea lor românească.

Cîteva observaţii de amănunt privind în special traducerea românească : **Haferflocken** se traduce mai bine prin *fulgi de ovăz* decît prin *ovăz pisat* ; **Ödland** nu este *pustiu, deşert* ci *ţelină* ; **Zwieback** nu este *pesmet* ci *(un fel de) chec* ; la traducerea cuvîntului **radieren** *a şterge*, trebuie adăugat *(cu guma)* pentru a nu se induce în eroare cititorul ; **Ranzen** nu este numai *ghiozdan*, cum este tradus în dicţionar, ci şi *raniţă* ; la traducerea cuvîntului **Unterhosen** ar fi fost preferabilă folosirea cuvîntului *indispensabili*, iar la **Rock** *sacou* era mai indicat decît *surtuc*. *Gălbior* nu este sinonim cu *gălbui* şi putea fi omis la traducerea cuvîntului **gelblich**. La **verlaufen** era necesar să se adauge şi sensul *a se pierde*, iar la **versorgen** *a căpătui, a aranja (pe cineva)*.

Nejustificată ni se pare omiterea substantivelor feminine în (*-in*) (ex. *Schülerin, Schneiderin*) uneori foarte uzuale, avînd în vedere că în unele cazuri se dă întreaga familie de cuvinte, chiar la neologisme, deşi traducerea derivatelor nu provoacă dificultăţi.

Maria Iliescu
Institutul de lingvistică,
Bucureşti, Str. I. C. Frimu 22

A Prague School Reader in Linguistics. Ed. de Josef Vachek. Indiana University Press, Bloomington, 1964, 485 p.

Şcoala de la Praga reprezintă o orientare bine definită în cadrul lingvisticii structurale. Lingviştii aparţinînd acestei cunoscute şcoli sînt autorii lucrărilor cuprinse în *A Prague School Reader in Linguistics*. Culegerea alcătuită de Josef Vachek este o antologie : studiile (majoritatea elaborate în aşa-numita perioadă „clasică" a Şcolii de la Praga (1928—1948) abordează probleme dintre cele mai importante pentru cercetarea lingvistică.

Prefaţa editorului prezintă criteriile de selectare a materialului : în volum au fost incluse articole devenite inaccesibile — fie prin faptul că făceau parte din publicaţii epuizate, fie că apăruseră iniţial în limbi de circulaţie restrînsă (acestea din urmă au fost traduse în engleză, franceză, germană).

Culegerea lui J. Vachek mai cuprinde, sub formă de *Appendix*, o serie de articole de sinteză, despre dezvoltarea lingvisticii structurale, care contribuie la o mai bună înţelegere a locului ocupat de Şcoala pragheză în lingvistica modernă (B. Havránek, K. Horálek, V. Ska-

lička, P. Trost, *The Contribution of Structural Linguistics to Historical and Comparative Studies of Slavic*, B. Trnka şi alţii, *Prague Structural Linguistics*, Roman Jakobson, *Efforts to a Means-Ends Model of Language in Interwar Continental Linguistics*).

Mai apar în acest volum studii cu privire la probleme variate, referitoare la aspecte teoretice şi de metodă lingvistică. Dintre acestea amintim : articolul lui S. Karcevskij despre semnul lingvistic (*Du dualisme asymétrique du signe linguistique*), A. V. Isačenko, despre funcţia cognitivă a limbii (*On the Conative Function of Language*), B. Trnka, despre metoda de comparaţie analitică şi gramatica comparativă istorică (*Méthode de comparaison analytique et grammaire comparée historique*), opoziţiile fonologice în concepţia lui N. S. Troubetzkoy (*Die Aufhebung der phonologischen Gegensätze*) etc.

Ne vom opri mai întîi la cîteva studii care pun probleme de lingvistică generală. Vilém Mathesius, în *On the Potentiality of the Phenomena of Language* — discută potenţialitatea fenomenelor în limbă. V. Mathesius o defineşte ca oscilaţie statică (sincronică) sau instabilitate la un moment dat, prin opoziţie cu schimbările dinamice (diacronice), care se manifestă prin alterări ce apar în cursul timpului. Cercetările asupra dinamismului în limbă trebuie întreprinse, după autor, atunci cînd, printr-o mai bună cunoaştere a limbajului individual, se poate stabili care fenomene pot fi interpretate, într-o anumită perioadă, drept constante şi care drept potenţiale.

Subliniind importanţa potenţialităţii ca trăsătură esenţială şi inseparabilă de limbă, A. Artymovič arată că, admiţînd existenţa acestui factor, apare posibilitatea de a înţelege funcţiile fenomenelor lingvistice.

On Linguistic Characterology with Illustrations from Modern English se înscrie în preocuparea lui Vilém Mathesius de a caracteriza diferite limbi în diverse stadii ale dezvoltării lor — pe baze pur sincronice. Scopul caracteriologiei lingvistice este o mai bună analiză ştiinţifică a unei limbi date, iar trăsătura ei distinctivă este introducerea în analiza lingvistică a conceptului de valoare şi a interrelaţiilor sincronice. Lucrarea cuprinde o serie de comparaţii între sistemele limbilor engleză, germană, cehă, urmărind desprinderea unor caracteristici ale limbii engleze moderne.

O serie de articole au ca obiect probleme de fonologie.

Josef Vachek (*Phonemes and Phonological Units*) face o analiză subtilă a fonemului, unităţii fonologice şi opoziţiei fonologice, care fuseseră definite anterior în *Proiectul de terminologie fonologică standardizată* şi pe care le reformulează conform cu posibilităţile practice de aplicare în cercetarea diferitelor limbi :

O p o z i ţ i e f o n o l o g i c ă s i m p l ă : diferenţa fonică minimă pentru a putea servi într-o limbă dată la diferenţierea semnificaţiilor intelectuale. O p o z i ţ i e f o n o l o g i c ă c o m p l e x ă : diferenţă fonică nonminimă pentru a servi într-o limbă dată la diferenţierea semnificaţiilor intelectuale. U n i t a t e f o n o l o g i c ă : termen al unei opoziţii fonologice simple. F o n e m : parte a unui termen al unei opoziţii fonologice complexe, analizabilă uneori în opoziţii fonologice simultane, dar niciodată în unităţi fonologice succesive. Definiţiile lui J. Vachek sînt interesante şi clar expuse, ca şi toată demonstraţia făcută în favoarea lor.

L'udovít Novák propune, de asemenea, o nouă definiţie a fonemului (*Projet d'une nouvelle définition du phonème*). El sugerează ca un criteriu de definire a fonemului conştiinţa vorbitorilor, determinată direct de structura internă a sistemului limbii respective, conştiinţă care este exclus să permită confundarea a două foneme distincte, chiar atunci cînd realizările lor fonetice sînt complicate. Definiţia lui L. Novák este următoarea : Prin f o n e m se înţeleg elementele cele mai mici ale limbii care nu pot fi împărţite şi care pot fi degajate datorită încrucişării simultane a tuturor funcţiunilor interne ale limbii proiectate pe forma internă a aceleiaşi limbi.

Articolul lui N. S. Troubetzkoy, *Zur allgemeinen Theorie der phonologischen Vokalsysteme* analizează o serie de sisteme vocalice subliniind posibilitatea de a detecta structura lor care este constituită conform unor reguli. V. Mathesius aplică principiile fonologice la studiul limbii cehe, lucrarea *La structure phonologique du lexique du tchèque moderne* fiind concepută ca o contribuţie la filologia comparată (raportarea se face, în cazul de faţă, la structura cuvintelor din limba germană). Acelaşi autor face o incursiune în domeniul lingvisticii cantitative, cu studiul *Zum Problem der Belastungs- und Kombinationsfähigkeit der Phoneme*, arătînd însemnătatea faptului de a putea măsura gradul de utilizare a unităţilor fonologice în limbă (avînd în vedere cele trei aspecte : sistem ; construcţia cuvintelor şi a grupurilor de cuvinte ; fluxul vorbirii). Pentru frecvenţa fonemelor se face o menţiune specială. O problemă asemănătoare este tratată în articolul lui B. Trnka, privitor la legile generale ale combinărilor fonemice (*General Laws of Phonemic Combinations*). Un sondaj efectuat în mai multe limbi arată că există reguli de combinare specifice unor anumite limbi, precum şi reguli comune mai multor limbi.

Studiul lui S. Karcevskij, aplicînd fonologia în analiza frazei, un domeniu în care şi azi mai sînt destule elemente de cercetat, este deosebit de atractiv (*Sur la phonologie de la phrase*). Prin fonologia frazei se înţelege ansamblul fenomenelor fonice care serveşte la diferenţierea frazei faţă de alte unităţi ale limbii, ca sintagma, cuvîntul etc. Intonaţia este considerată ca o structură fonică particulară a frazei („C'est précisément l'intonation qui fait la phrase", p. 208), care nu are o structură gramaticală proprie. Demonstraţia lui Karcevskij utilizează un material bogat de fapte, din diferite limbi.

V. Mathesius, în acelaşi domeniu al fonemelor suprasegmentale, încearcă o delimitare între întărire şi emfază (*Verstärkung und Emphase*).

Observaţiile lui N. S. Troubetzkoy despre morfonologie (*Sur la „Morphonologie"*) sînt pline de interes. Este dată definiţia morfonologiei — cu care în prezent operăm curent, de altfel — : secţiunea care studiază utilizarea morfologică a diferenţelor fonologice, şi se subliniază diferenţa dintre sunet şi fonem atunci cînd se defineşte morfonemul. Sistemul morfonologic al unei limbi trebuie examinat nu numai în cercetarea sincronică, dar şi în cea diacronică, nu numai la nivelul limbii, dar şi în dialectologie.

Articolele lui V. Mathesius (*On Some Problems of the Systematic Analysis of Grammar*) şi B. Trnka (*Some Thoughts on Structural Morphology*) au ca temă importanţa gramaticii structurale. După Mathesius, o analiză sistematică a oricărei limbi se poate obţine numai pe bază sincronică şi cu ajutorul comparaţiei analitice, adică, o comparaţie între limbi de diferite tipuri, fără a avea în vedere relaţia lor genetică.

B. Trnka atrage atenţia că morfologia structurală trebuie studiată pornind atît de la propoziţie cît şi de la cuvînt.

O serie de articole ilustrează rezultatele care se pot obţine prin aplicarea metodei de cercetare structurale : S. Karcevskij, *Sur la structure du substantif russe*, R. Jakobson, *Zur Struktur des russischen Verbums*, S. Karcevskij, *Sur la nature de l'adverbe*.

Tot ca un rezultat al distincţiei pe care structuralismul o face între diversele fenomene de limbă este prezentat şi studiul interesant al lui Vladimir Skadička, *The Need for a Linguistic of „la parole"*, care relevă dificultăţile definirii acestei noţiuni, cu implicaţiile ei.

Tematica antologiei *A Prague School Reader in Lingustics* este vastă. Prezentarea noastră s-a oprit numai la o serie de aspecte, urmînd ca lectura volumului să le epuizeze pe celelalte. Aşa cum am mai arătat, studiile pe care le cuprinde aparţin mai ales anilor 1928—1948, dar articolul cel mai vechi este din 1911 (V. Mathesius : *On the Potentiality of the Phenomena of Language*), iar cel mai recent, din 1962 (Roman Jakobson, *Efforts toward a Means-Ends Model of Language in Interwar Continental Linguistics*).

Aşa cum se ştie, lucrările aparţinînd membrilor Cercului de la Praga au fost primite cu mult interes încă de la înfiinţarea acestei şcoli. Articole ca acelea semnalate de noi mai sus au fundat fonologia, pe atunci disciplină nouă şi au constituit prime contribuţii la cercetarea structurală a limbii. Astăzi, unele dintre ele (de exemplu, cele despre fonem) nu mai au decit o valoare istorică. Nu vom insista asupra evoluţiei unor concepte, dezvoltarea lingvisticii pragheze în ultimii ani reflectîndu-se în publicaţii ulterioare, dintre care *Travaux linguistiques de Prague*, 1, 1964 (volum colectiv), constituie o apariţie semnificativă. Titlul ei, de altfel, pune în lumină legătura dintre lingvistica pragheză actuală şi tradiţia lingvistică. Fără a intra în amănunte, semnalăm numai că autorii acestui volum reevaluează critic unele teze şi le compară cu rezultatele altor şcoli din lingvistica modernă. Semnalăm, astfel, articole ca acela al lui J. Vachek (editorul cărţii prezentate de noi mai sus), *Prague Phonological Studies Today*, în care se studiază inovaţiile fonologiei contemporane în raport tocmai cu perioada „clasică" a fonologiei Şcolii de la Praga, sau al lui B. Trnka, privitor la semnul lingvistic (*On the Linguistic Sign and the Multileveled Organization of Language*), al lui K. Horálek, despre raportul dintre limbă şi vorbire (*Les fonctions de la langue et de la parole*) etc.

Este util pentru cititori să consulte aceste studii pentru a înţelege ce a adus ştiinţa contemporană faţă de ideile cuprinse în lucrările cu aceeaşi temă din volumul prezentat de noi

A Prague School Reader in Linguistics este o carte plină de sugestii, în care selecţia articolelor s-a făcut judicios şi vădeşte permanent preocuparea editorului de a evidenţia elementele importante pentru caracterizarea unei etape însemnate din istoria lingvisticii.

Octombrie, 1965

Alexandra Roceric-Alexandrescu,
Centrul de cercetări fonetice şi dialectale,
Bucureşti, Calea Victoriei 194

KARL JABERG, *Sprachwissenschaftliche Forschungen und Erlebnisse*. Neue Folge. Herausgegeben von S. Heinimann. Bern, Francke Verlag, 1965, 380 p. (Romanica Helvetica, vol. 75)*).

Acest volum cu caracter antologic apare ca un omagiu postum închinat marelui lingvist elveţian. Prin editarea lui se aduce la îndeplinire unul dintre ultimele proiecte ale lui Karl Jaberg, care intenţiona să publice o culegere din cele mai recente articole ale sale sub acelaşi titlu sub care, cu aproape trei decenii în urmă, discipolii şi prietenii săi reuniseră cele mai importante studii de pînă la acea dată (1937) ale maestrului. Editorul a respectat indicaţiile autorului, risipite în diverse însemnări, şi în ceea ce priveşte selecţia şi gruparea articolelor, precum şi ultima lor formă.

Volumul cuprinde 14 articole, dintre care 5 se tipăresc acum pentru prima dată ; toate datează din anii de după cel de-al doilea război mondial, cîteva chiar din ultimii ani de viaţă ai autorului. În chip de prefaţă se publică o conferinţă ţinută de Jaberg în 1945 şi care reprezintă un fel de „curriculum vitae" şi o profesiune de credinţă lingvistică totodată. Aceste „Sprachwissenschaftliche Erlebnisse" constituie un fragment de istorie „trăită" a lingvisticii şi un prilej pentru autor de a-şi omagia maeştrii : Hermann Paul, Jules Gilliéron, Charles Bally, F. de Saussure, N. Trubetzkoy şi Hugo Schuchardt.

---

*) Versiunea franceză a recenziei a apărut în RRL, XI, 1966, 2.

Articolele sînt grupate în trei secţiuni : *Formaţii expresive* (*Expressive Wortgestaltungen*), *Serii lingvistice* (*Sprachliche Reihen*) şi *Limba şi credinţele populare* (*Sprache und Volksglaube*). În interiorul fiecăreia, studiile sînt dispuse în ordinea de la general la particular; volumul, alcătuit din studii disparate — care arată însă o continuitate de preocupări — dobîndeşte astfel unitate.

Această unitate în diversitate se datoreşte de altfel şi concepţiei şi metodei pe care se bazează cu consecvenţă cercetările întreprinse de Jaberg. Cîteva afirmaţii făcute în treacăt sînt grăitoare în această privinţă : „Ideile au izvorît din material, nu din teorie" (p. 25), „Practica are întîietate asupra teoriei " (p. 147) etc. Jaberg a rămas deci adept al metodei inductive, cu foloasele şi limitele ei, deoarece această metodă s-a dovedit cea mai adecvată tipului de cercetări pe care le-a întreprins. Articolele impresionează, dar şi derutează întrucîtva prin bogăţia materialului, a cărui clasificare nu poate fi totdeauna destul de sistematică şi a cărui geneză nu poate fi explicată satisfăcător în toate cazurile. Soluţiile propuse, unele deosebit de ingenioase, nu sînt subsumate unei teorii generale şi au de cele mai multe ori valabilitate restrînsă, dar furnizează şi multe sugestii utile. În schimb, analiza faptelor de limbă dovedeşte o mare fineţe, precum şi lipsa oricărui dogmatism şi a ideilor preconcepute.

Volumul atestă un unghi mai larg de cuprindere a fenomenelor faţă de lucrările mai vechi ale lui Karl Jaberg, devenite clasice în domeniul geografiei lingvistice. Studiile pe care le conţine îşi au numai punctul de plecare în cercetarea repartiţiei geografice a fenomenelor, cu toate concluziile ce se pot trage de aci. Examinarea acestui aspect pare a avea mai curînd rostul de a asigura un inventar complet de forme supuse analizei, decît de a le explica pe baza configuraţiei şi a dinamicii ariilor, de pildă. Jaberg însuşi recunoaşte de altfel : „la géographie linguistique n'est pas la panacée des linguistes. Je suis loin de croire que les autres méthodes de recherche dont dispose notre science soient périmées" (p. 63). Mai cu seamă fenomenele ce ţin de domeniul expresivităţii reclamă o abordare mai complexă şi mai nuanţată, necesitînd uneori explicaţii extralingvistice.

În multe din studiile cuprinse în volum se aplică principiile onomasiologiei : ocupîndu-se aproape exclusiv de fenomene lexicale — şi numai în treacăt de formarea cuvintelor şi de morfologie —, Jaberg porneşte de la noţiuni la cuvinte, cercetînd diversele procedee folosite în diferite limbi şi dialecte, nu numai din domeniul romanic, pentru a denumi cîteva noţiuni ca : „scrînciob", „praştie", „aluniţă" ş.a.

Primele două secţiuni ale cărţii sînt şi cele mai interesante (cea de-a treia, consacrată cîtorva aspecte ale terminologiei medicale populare, se opreşte la noţiuni periferice, insuficient de concludente pentru mentalitatea populară şi puţin relevante din punct de vedere lingvistic). Titlul celui dintîi articol, *Sens şi nonsens, sunet şi ritm* (*Sinn und Unsinn, Klang und Rhythmus*), sintetizează coordonatele între care evoluează termenii romanici pentru „scrînciob" şi „praştie", studiaţi ca tipuri de formaţii expresive în articolele următoare. Cele două noţiuni alese, făcînd parte din sfera jocurilor, apar mai ales în vocabularul infantil şi figurază în refrene versificate şi cîntate ; în plus, forma şi funcţionarea obiectelor denumite favorizează numeroase analogii (constatările sînt valabile mai ales pentru primul exemplu). Este deci firesc ca termenii desemnînd aceste noţiuni să fi constituit serii de formaţii expresive. Iniţial motivate semantic şi cu o „formă internă" evidentă, cuvintele din această categorie nu se supun legilor care guvernează evoluţia fonetică şi morfologică a lexicului unei limbi — ele constituie un fel de „outlaws" în ansamblul vocabularului. Fantezia vorbitorilor, analogiile care le sînt sugerate, deformarea glumeaţă a termenilor fac ca forma lor să-şi piardă motivarea iniţială în favoarea

unui simbolism fonetic sau mai ales ritmic (numele date scrînciobului, de pildă, capătă valori evocatoare datorită analogiei dintre balansul acestuia şi mişcarea clopotelor).

O problemă mai specială est tratată în articolul *Despre geneza unor prefixe expresive în italiană* (*Über die Entstehung expressiver Präfixe in Italienischen*), în care se discută formarea unor ,,prefixoide" ca rezultat al falsei analize şi al unor contaminări : silaba iniţială a unui cuvînt serveşte astfel la prefixarea altor cuvinte. Cazurile discutate aparţin în mare parte vorbirii argotice, ceea ce explică predilecţia pentru derivate ,,aberante", la formarea cărora expresivitatea joacă rolul hotărîtor.

A doua secţiune a cărţii se ocupă de ,,seriile lingvistice", pe care Jaberg le distinge net de ,,cîmpuri" — care sînt bidimensionale şi au o organizare mai puţin strictă : ,,Prin serie lingvistică în sensul cel mai larg înţeleg ordonarea reciprocă liniară a unor forme lingvistice strîns legate noţional în interiorul unui sistem lingvistic" (p. 145). Aceste serii lingvistice se suprapun parţial cu paradigmele ; ele apar însă şi în sistemul lexical, nu numai în cel morfologic. De acesta din urmă, Jaberg se ocupă de fapt numai în articolul *Supletivitatea* (*Suppletività*) — în care studiază acest mod particular de organizare a seriilor lingvistice în flexiunea verbală. Celelalte studii sînt dedicate lexicului, autorul urmărind modul de exprimare în diverse limbi a raporturilor reciproce din seria numeralelor, a numelor de rudenie, a zilelor săptămînii ş.a. În cele două articole în care se ocupă de categoria comparaţiei, Jaberg acordă prioritate studierii mijloacelor lexicale de exprimare a acestei categorii gramaticale, înzestrate de aceea cu valoare expresivă. Gramaticalizarea unor astfel de forme explică, după Jaberg, geneza acelor ,,Mischparadigmen" care conţin forme supletive.

Studiind seriile lexicale se constată că în diverse limbi există serii în care termenii sînt mai mult sau mai puţin ,,motivaţi" unii în raport cu alţii ; din acest punct de vedere, seriile studiate au deci un caracter eterogen. De cele mai multe ori, primii termeni au o formă ,,arbitrară", pe cînd termenii următori primesc o ,,formă internă" evidentă. Limbile ,,evoluate" păstrează multe serii ,,nemotivate", pe cînd cele ,,primitive" exprimă cel mai adesea noţiunile derivate cu ajutorul celor de bază. Seriile mai noi şi mai abstracte în schimb sînt în limbile moderne de cultură cele mai sistematice (Jaberg dă ca exemplu sistemul metric — fără a face o distincţie de nuanţă între derivarea oarecum artificială, pe care unii lingvişti o numesc ,,dérivation fabricative" şi derivarea ,,naturală").

Volumul cuprinde, după cum se vede, probleme variate şi interesante : este de menţionat şi faptul că întîlnim o serie de exemple din limba română, însoţite şi de consideraţii cu caracter mai general (de pildă limba română este considerată drept limba romanică cu cea mai sistematică organizare în seria numeralelor). Un indice bine întocmit înlesneşte consultarea volumului. Se mai adaugă şi o listă a scrierilor lingvistului elveţian, în ordine cronologică. În acest fel culegerea izbuteşte să ofere o imagine edificatoare a preocupărilor lui Karl Jaberg din ultimii săi ani de viaţă. Ea arată că poziţia lingvistului elveţian a rămas în linii mari constantă, deşi sugestiile de sorginte saussuriană au devenit mai numeroase. Volumul dovedeşte astfel că în cercetarea de detaliu mai cu seamă, metodele lingvisticii ,,tradiţionale" rămîn în continuare utile — chiar dacă în vremea din urmă noile metode se dovedesc aplicabile nu numai în domeniul faptelor cu caracter sistematic evident, ci şi în cel al expresivităţii.

Noiembrie 1965

Ioana Vintilă
Institutul de lingvistică,
Bucureşti, I. C. Frimu 22

ROBERT B. LEES, *The Grammar of English Nominalizations*, Third Printing, Mouton & Co, 1964, XLIV + 205 p. [1]

Lucrarea de faţă, versiunea revăzută a disertaţiei de doctorat a autorului, are drept scop studiul mulţimii de reguli de generare a expresiilor şi compuselor nominale. Fiind necesare cîteva date privind nominalizările, în prefaţa la prima ediţie se precizează că expresiile nominale cele mai complexe incorporează majoritatea relaţiilor gramaticale întîlnite în toate propoziţiile. Ele vor fi obţinute, pe baza unor reguli de transformare, din propoziţii. Tot în prefaţă autorul aminteşte şi cele trei moduri tradiţionale de prezentare a expresiilor nominale, ca versiuni transformate ale propoziţiilor : 1. Pănini, sau cercetarea taxonomică, 2. Brugmann sau cercetarea istorică în spirit neogramatic şi 3. Problema tipografului, care se referă la scrierea separată sau legată a cuvintelor compuse, pe baza unor reguli generale.

Cea mai interesantă este prefaţa la ediţia a III-a, în care Lees răspunde unor critici aduse gramaticii transformaţionale şi relevă schimbările care au apărut în concepţia sa despre forma unei gramatici transformaţionale şi în special despre sintaxa limbii engleze. Astfel, autorul arată că o gramatică în general, implicit deci o gramatică transformaţională, nu specifică sensul enunţurilor unei limbi, unde, cînd şi de cine pot fi folosite corect, cît de des pot să apară, cum produce un vorbitor o propoziţie sau cum o înţelege conlocutorul său. Scopul gramaticii este de a identifica enunţurile unei limbi construite corect şi de a preciza ce fel de cunoştinţe are un vorbitor al unei limbi despre organizarea internă a părţilor unei propoziţii, a relaţiilor dintre ele şi a relaţiilor dintre propoziţii. Evident, regulile unei gramatici generative sînt o abstractizare a acestui ansamblu de date deţinute de vorbitor.

O altă critică adusă gramaticii transformaţionale este că ea reprezintă un sistem logico-matematic care nu se ocupă cu descrierea propoziţiilor reale, aşa cum ar trebui să procedeze un studiu lingvistic serios. La aceasta, Lees răspunde foarte clar, arătînd că o gramatică generativă lucrează pe un material concret mult mai bogat decît o gramatică tradiţională.

De un real interes sînt completările aduse de autor în această prefaţă lucrării sale. Voi discuta cîteva dintre ele, mai importante pentru teoria gramaticii transformaţionale, şi anume noţiunile de propoziţie nucleară, reguli obligatorii şi facultative şi subcategorizare. Astfel, propoziţia nucleară nu mai este definită clasic, ca la Chomsky, (propoziţie a cărei istorie derivativă nu conţine reguli facultative), deoarece apar cazuri, spune Lees, cînd în derivarea fiecărei propoziţii trebuie aleasă o regulă dintr-o mulţime de reguli, adică folosită o regulă facultativă. Autorul nu dă, însă, o nouă definiţie propoziţiei nucleare. O altă observaţie priveşte faptul că între regulile facultative şi cele obligatorii nu se poate face o separare completă, cum se afirmă în volum, fiindcă în unele situaţii anumite reguli simultan trebuie să şi preceadă şi să şi urmeze după altele.

În privinţa categorizării întîlnim următoarea definiţie : ,,Subcategorizarea este un anumit gen de constrîngere exercitată asupra constituenţilor sintactici, din pricina constrîngerilor poziţionale dintr-un arbore sau dominaţia de către un anumit gen de nod''.

O carenţă a lucrării, pusă în discuţie de către autor, este confuzia dintre restricţiile gramaticale şi cele lexicale, poziţionale sau semantice şi caracterizarea ca negramaticale a unor expresii neobişnuite semantic. Lees recunoaşte, însă, singur că acest fapt nu afectează mult trăsăturile de bază ale gramaticii limbii engleze.

Pentru a încheia cu prezentarea prefeţei, trebuie să cităm cîteva schimbări pe care le propune autorul pentru 13 cazuri analizate în volum, schimbări referitoare la propoziţiile nucleare folosite în generare şi la cîteva reguli de ordine, ca de ex. :

---

[1] Versiunea în limba franceză a articolului a apărut în RRL XI, 1966, 1.

1. Propoziţiile cu subiectul impersonal *it* sau *there* sînt, probabil, construite pornind de la arbori care au aceste subiecte.

2. Există verbe reflexive care au construcţii paralele cu construcţiile intranzitiv şi tranzitiv + complement.

11. Inversiunile impersonale (*that he knows is certain*) pot fi inversate (*It is certain that he knows*).

12. Există un arbore impersonal (an impersonal tree) cu un complement special care stă la baza aşa-numitei Cleft-Sentence (*It is the wife who decides*).

Lucrarea are patru capitole. În primul, autorul analizează diversele structuri de constituenţi imediaţi ale propoziţiilor nucleare pe care le foloseşte în capitolele următoare şi formulează şi regulile lexicale respective. Trebuie remarcat că Lees stabileşte propoziţiile nucleare şi în funcţie de rezultatele obţinute după nominalizare. Un exemplu : se dau construcţiile :

1) He looked into the information (p. 3).

2) He looked up the information (p. 3).

amîndouă propoziţii nucleare diferite, deoarece după nominalizare generează construcţiile diferite :

3) His looking into the information (p. 4)

4) His looking up of the information (p. 4).

Mai mult, dacă se compară cele două propoziţii după transformarea pasivă, se observă că diferenţa dintre *look into* şi *look up* după nominalizare nu are doar o origine lexicală, ci rezultă şi din cauza a două tipuri de construcţii verb + prepoziţie :

5) The information was looked into by him (p. 4).

6) The information was looked up by him (p. 4).

În al doilea capitol se discută regulile morfofonemice necesare pentru nominalizarea unor propoziţii nucleare. De menţionat că Lees stabileşte reguli morfofonemice şi pentru contracţie, care apare în propoziţii ca : *He won't, he'll not, He's*. Contextele în care apare acest fenomen sînt riguros precizate. Astfel contracţia nu se întîlneşte niciodată în propoziţiile emfatice şi nici la sfîrşitul propoziţiei, ci doar în propoziţiile care conţin *not*, *Pvb* (preverb), sau *Xn* (v. p. 41) — simbolul complementului predicatului, sau toate aceste elemente. În propoziţiile în care lipsesc simultan cele trei elemente contracţia nu apare. Voi da un exemplu de regulă pentru contracţie (p. 41) :

$$\text{ex (Tg) (WH)}X_1 - \text{not (Pvb) Tns} \begin{bmatrix} \text{M} \\ \text{have} \\ \text{be} \end{bmatrix} \text{y} \rightarrow \text{(WH) } X_1 - \text{not (Pvb)}$$

$$\text{. . Tns} \begin{bmatrix} \text{M} \\ \text{have} \\ \text{be} \end{bmatrix} \text{Cntr-y,}$$

unde WH = cuvinte ce încep cu wh-, adică pronume şi adverbe relative.

X_1 = subiectul

not = negaţia *not*

Pvb = preverb

Tns = afixe de timp (tense affixes)

$\begin{bmatrix} \text{M} \\ \text{have} \\ \text{be} \end{bmatrix}$ = *verb modal, have, be* adică verbele care suferă contracţia.

Y — un alt element al propoziţiei.

Cntr — simbolul morfemului „contracţie”.

Este clar că formele contrase trebuie privite ca variante stilistice, generate după ce toate variantele normale au fost construite. Dintre precizările de metodă făcute de autor între două analize merită citată următoarea : toate regulile obligatorii din această gramatică transformațională a limbii engleze urmează după regulile facultative.

Capitolul al III-lea cuprinde analiza gramaticală a nominalizărilor generate prin transformări aplicate propozițiilor nucleare. În cadrul nominalizărilor se întîlnesc mai multe situații, după sensul segmentului din propoziția nucleară, care se nominalizează, sau după forma sa gramaticală :

1. Factive Nominal 2. Action Nominal (ex. He drew the picture rapidly → His rapid drawing of the picture) 3. Agentive Nominal (ex. He's selling the car → He's the seller of the car) 4. Gerundive Nominal 5. Infinitival Nominal (ex. It's nice to forget → It's nice forgetting).

O categorie aparte de nominalizări o formează adjectivările, ex. *The man* **who is easy** *to convince is John* → *The man* **easy** *to convince is John* → *The* **easy** *man to convince John.*

În legătură cu adjectivările, evident că autorul discută și despre propozițiile relative.

În ultima parte a capitolului se analizează cîteva cazuri de pronominalizări necesare în propozițiile nucleare.

Ultimul capitol este destinat compuselor nominale, de obicei formate din doi constituenți și care incorporează relațiile cele mai generale dintr-o limbă, ca cea dintre subiect-verb, subiect-obiect, verb-obiect. Deoarece în generarea compuselor nominale se introduc reguli noi, autorul le-a înglobat într-un capitol aparte.

Voi da un exemplu de generare a unui compus nominal cu structura Subiect-Middle Object, pornind de la început de la o singură propoziție nucleară :

The bone has marrow → The bone which has marrow →
The bone with marrow → *The marrow bone* (p. 133).

În alte cazuri compusul nominal este generat din două propoziții nucleare :

The apple is for Na }
John eats the apple } → GT 10

The apple is for eating the apple → (GT 19)
... apple which is for eating the apple.. → (T 58)
... apple for eating the apple... → (T 67)
... apple for eating the apple + Pron.... → (T 68)
... apple for eating... →
... éating àpple...

Volumul mai cuprinde un Appendix A intitulat English Nominal Phrases, un Appendix B, Comparison with German Nominals și Appendix C, Brief sketch of Turkish Nominals. Interesant că autorul găsește cazuri de nominalizări comune englezei și germanei sau englezei și turcei, fără însă a trage niște concluzii din acest fapt.

În concluzie, țin să precizez că acest volum are o importanță deosebită atît din punct de vedere teoretic, pentru teoria gramaticilor generative, cît și din punct de vedere practic, pentru clarificarea unor cazuri ambigue din gramatica limbii engleze. În același timp, lucrarea lui R.G. Lees servește ca un model pentru prezentarea generativă a problemei nominalizărilor în alte limbi.

Obiecțiile care s-ar putea ridica în legătură cu lucrarea se referă tocmai la punctele discutate de autor în prefața la această ediție, așa că nu mai sînt necesare.

Octombrie 1965

Ileana Vîntu,
Centrul de cercetări fonetice și dialectale,
București, Calea Victoriei 194

RENÉ GEORGIN, *L'inflation du style*, Les Editions Sociales Françaises, Paris, 1963, 199 p. — *Le code du bon langage*, ibid., 1963, 229 p.

Cele două cărţi ale lui René Georgin fac parte dintr-o serie cu caracter de masă şi trebuie analizate în raport cu audienţa şi eficacitatea urmărite. Cea dintîi înfăţişează un ,,defect" de stil pe care Titu Maiorescu l-a numit ,,beţia de cuvinte" ; cea de-a doua, cu un cîmp de cuprindere mai larg, inventariază exprimările, incorecte sau numai stîngace, care trebuie evitate, după părerea autorului. Ambele au caracter practic, de îndreptar pentru ceea ce în şcoala franceză se numeşte ,,composition", cu observaţia că, de multe ori, modul de exprimare recomandat trebuie dedus în mod indirect, din ,,opusul" său, incriminat de autor.

Cele două lucrări au ca trăsătură comună soluţionarea, empirică şi inevitabil personală, a acelor probleme, încă nerezolvate în mod strict ştiinţific, de la graniţa dintre lingvistica ,,propriu-zisă" şi stilistică. Ele prezintă şi unele interferenţe de material şi de probleme ; aceste elemente comune se conjugă însă cu două maniere diferite de prezentare a faptelor, impuse de sfera diferită de cuprindere a cărţilor, ceea ce face cu atît mai instructivă analiza lor paralelă.

Am mai avut prilejul să reamintim vechimea şi amploarea bine-cunoscutei atitudini active a oamenilor de cultură francezi faţă de evoluţia limbii, atitudine a cărei îndreptăţire teoretică n-o discutăm aici. René Georgin se consideră el însuşi un purist, mai tolerant însă decît diversele foruri oficiale, ştiinţifice şi academice. ,,Subiectivitatea" sa ca ,,médecin de la langue" este de asemenea declarată : el condamnă exprimările care îi displac şi le recomandă pe acelea care i se par lui preferabile. Acestei subiectivităţi i se aduc o serie de corective parţiale : ideea de măsură, de etalon mediu de exprimare, prin evitarea ,,extremelor", continua raportare la cerinţele preciziei şi logicii şi mai ales păstrarea continuităţii cu stadiile lingvistice anterioare. Dintre criteriile obiective posibile este respins însă cu desăvîrşire acela al răspîndirii unui fapt de limbă printre vorbitori, la un moment dat : ,,refuz — spune R. Georgin — să mă înclin în faţa simplei legi a numărului cînd ,,cei mulţi" se exprimă prost" (,,*Le code du bon langage*", p. 7). ,,Norma" la care raportează Georgin exemplele discutate se conturează cu oarecare aproximaţie din cuvîntul-înainte la volumul *Le code du bon langage* ; idealul său de limbă este profilat mai ales în trecut, confundîndu-se aproape cu limba literară a clasicismului. Alegerea acestei norme are la bază un criteriu în primul rînd estetic. Desconsiderînd aspectul statistic, autorul elimină totodată şi perspectiva dinamică asupra faptelor de limbă ; şansele diverselor forme de a se impune nu îl preocupă, poziţie fundamental deosebită de a unui lingvist care cercetează cauzele şi evoluţia fenomenelor. Prin această concepţie statică asupra limbii se explică şi rigiditatea relativă a judecăţilor lui R. Georgin. Îndrumările concrete pe care le dă autorul au, cu toate acestea, o justeţe relativă incontestabilă şi dezacordul unui lingvist sau al altuia într-un anume caz particular nu ar putea fi motivat decît tot într-o manieră empirică şi cu valabilitate relativă.

Ceea ce este mai puţin oţios de discutat este modul în care, prin ordonarea materialului, cele două cărţi reuşesc sau nu să devină instrumente auxiliare lesne de utilizat de către cei cărora li se adresează. Volumele diferă din acest punct de vedere. *Le code du bon langage* răspunde în linii mari acestei cerinţe prin structura sa, apropiată de aceea a unui dicţionar. Lucrarea are două mari subdiviziuni : *Cuvintele limbii* şi *Forme şi construcţii gramaticale*. Partea cea mai amplă a primului capitol este alcătuită din fişe signaletice care au drept titlu un cuvînt, o locuţiune sau o construcţie oarecare ; articolele, dipuse alfabetic, indică utilizarea lor corectă din punct de vedere semantic şi gramatical. Această parte se poate deci consulta cu uşurinţă şi cu folos ori de cîte ori apare un dubiu. Nu ni se pare însă utilă inserarea în această

listă a unor articole alcătuite după criterii tematice (*Hiperbolice* (*adjective*), *Cuvinte pompoase la modă, Substantive juxtapuse, Repetări de cuvinte, Verbe nobile* etc.), cu titluri alese relativ arbitrar de către autor şi care nu sînt deci prezente în mintea celor ce consultă îndreptarul. Lucrarea nu este dintre acelea care se citesc o dată de la început şi pînă la sfîrşit ; la ea se recurge pentru lămurirea cîte unei probleme anume. Indicele de la sfîşitul volumului nu cuprinde nici el toate exemplele citate în aceste rubrici şi deci nu suplineşte neajunsul semnalat. Paragrafele menţionate ar fi ocupat un loc mai potrivit în paginile care precedă fişele şi unde faptele sînt grupate pe probleme : *Neologismele, Anglomania, Pleonasmele, Clişeele.* Urmează o foarte utilă listă de *Cuvinte care nu trebuie confundate* (paronime şi omonime), dispuse pe două coloane, cu indicarea diferenţelor de sens şi utilizare.

Partea a doua cuprinde, în afară de cîteva consideraţii ortografice şi ortoepice, fişe signaletice care indică flexiunea şi valenţele sintactice ale diverselor părţi de vorbire (articol, prepoziţii, conjuncţii, verbe auxiliare etc.) sau categorii gramaticale (genuri, moduri, timpuri) care prezintă dificultăţi pentru vorbitorii limbii franceze. De data aceasta prezenţa unor articole care au drept titlu un fenomen gramatical este nu numai justificată, ci şi necesară, deoarece în acest capitol se tratează nu cuvinte izolate, ci fenomene generale şi de mare frecvenţă (*Acordul adjectivului epitet, Concordanţa timpurilor, Participiul trecut* (*acordul*), *Subjonctivul* (*folosirea lui*) ş.a.). Alte grupări de fapte, sub titluri uneori metaforice (*Asimetrii, Cascade* ş.a.) nu-şi găsesc însă nici ele locul potrivit într-o listă alfabetică, deoarece nu poartă denumiri familiare cititorului şi nu-i pot fi deci de un folos practic imediat. Asemenea fenomene, de dată recentă şi reprezentînd adesea nuanţe pur stilistice, ar fi trebuit prezentate în mod independent. Altă categorie de articole au drept titlu cuvinte pe care, chiar dacă este vorba de proprietăţile lor morfologice sau sintactice, cititorul le caută mai curînd în lista din primul capitol, în care articolele de acest tip predomină. În acest din urmă caz se poate în schimb recurge cu folos la indice.

Spre deosebire de *Le code du bon langage*, care este în fond un fel de „dicţionar de dificultăţi ale limbii franceze" (cu unele inconsecvenţe în modul de organizare a materialului), *L'inflation du style* reprezintă o încercare de tratare monografică şi deci exhaustivă a acestei trăsături de stil, adoptînd pe alocuri mai curînd forma unui eseu decît a unui studiu lingvistic. În prima parte, în care fenomenul este urmărit în limbajul curent, se stabilesc formele sale de manifestare : hiperbola, pleonasmele, anglomania, neologismele, cuvintele de efect, epitetele şi clişeele, stilul nominal. După cum se vede, categoriilor lingvistice li se alătură altele mai degrabă estetice, clasificarea fiind lipsită de rigoarea pe care i-ar fi conferit-o respectarea consecventă a unui criteriu unic.

A doua mare subdiviziune priveşte fenomenul „inflaţiei stilului" în mod diferenţiat, după diversele varietăţi funcţionale ale limbii franceze — de fapt după limbajul caracteristic diferitelor domenii de activitate (care se interferează parţial între ele datorită aceleiaşi neomogenităţi de criterii). Categoriile stabilite în primul capitol sînt abandonate fără justificare, poate pentru a se evita monotonia în prezentare. Substanţa celui de-al doilea capitol o alcătuiesc de fapt exemplele, însoţite de comentarii, de cele mai multe ori stilistice, uneori chiar într-o manieră umoristică, elementele unei analize propriu-zis lingvistice lipsind.

Prezenţa celui de-al doilea capitol, consacrat în întregime stilului beletristic, este justificată de caracterul monografic al lucrării, dar contravine scopului practic urmărit. Chiar dacă autorul subliniază situaţia specifică a limbajului literar şi alege cu precădere acele pasaje în care „inflaţia stilului" este impusă estetic, proporţiile fenomenului la maeştrii necontestaţi ai literaturii franceze dintotdeauna pune sub semnul îndoielii, pentru cititorul obişnuit cel puţin, legitimitatea considerării acestei trăsături drept un „defect" de stil.

Eficacitatea lucrării este limitată şi datorită inconsistenţei ultimului capitol, *Cum să luptăm contra inflaţiei*? De altfel, însuşi caracterul actual al problemei este îndoielnic, deoarece interacţiunea dintre excesele reclamei moderne de pildă — care ar explica în parte ,,risipa verbală" — şi tendinţa spre sobrietate şi mai ales spre economie şi rapiditate în exprimare, cea din urmă pare totuşi a o contracara considerabil pe cea dintîi în limbajul actual.

Ianuarie 1966

Ioana Vintilă
Institutul de lingvistică, Bucureşti, I. C.Frimu 22

Nouveau Dictionnaire Étymologique et Historique par Albert Dauzat, Jean Dubois, Henri Mitterand, Librairie Larousse, Paris [1964], 805 p.

Editura Larousse a publicat o nouă ediţie (a patra[1]), îmbunătăţită şi în unele privinţe refăcută, a cunoscutului dicţionar etimologic al limbii franceze al lui Albert Dauzat.

Nedeosebită mult ca structură de cele precedente, ediţia de faţă cuprinde totuşi o serie întreagă de date noi şi este alcătuită potrivit unei tehnici lexicografice superioare, rod al serioasei contribuţii aduse de cei doi coautori, Jean Dubois şi Henri Mitterand.

Aşa cum se arăta încă din prima lui formă[2], *Dicţionarul* se adresează în special marelui public, studenţilor şi elevilor în primul rînd, cărora caută să le pună la dispoziţie un instrument practic de lucru, cu un bogat material informativ, prezentat în forma cea mai succintă.

Călăuziţi de aceste principii, în articole scurte, foarte condensate, autorii dau numeroase date referitoare la istoria şi la originea cuvintelor limbii franceze. Se indică : forma actuală şi, dacă este cazul, forma (sau formele) în care apar cuvintele în cursul secolelor, data şi locul primei atestări (literare sau lexicografice), sensurile principale (explicate mai pe larg decît în ediţiile anterioare şi însoţite de obicei de primele lor atestări) şi etimoanele (cu semnificaţia lor, atunci cînd diferă de cea a cuvintelor franţuzeşti respective). În cadrul aceluiaşi articol sînt tratate şi cuvintele înrudite, moştenite sau formate în franceză, la care se dau, pe lîngă datare şi etimon, explicaţiile necesare impuse de eventualele diferenţieri de sens. În cazul cînd derivatele sau compusele au avut o evoluţie semantică independentă de aceea a cuvintelor de bază (ca, de exemplu, *patrouille* faţă de *patte*) sau se deosebesc formal foarte mult de acestea (ca *métayer*, *mitoyen*, faţă de *moitié*), ele sînt tratate în articole separate. Pentru a facilita consultarea *Dicţionarului*, de fiecare dată cînd s-ar fi putut ivi dificultăţi la identificarea înrudirii cuvintelor (ca la *enchérir* faţă de *cher* sau *enchevêtrer* faţă de *chevêtre*) s-au făcut trimiteri la ordinea alfabetică respectivă.

Am insistat asupra datelor de mai sus, pentru a arăta că, sub aspectul tehnicii lexicografice, această lucrare a izbutit să găsească formula cea mai potrivită scopului propus, realizînd — aşa cum s-a mai spus [3], maximum de informaţie în minimum de spaţiu.

Într-o *Introducere* destul de dezvoltată autorii prezintă succint cîteva noţiuni elementare de lexicologie, de fonetică istorică a limbii franceze şi de etimologie, menite să ajute la înţele-

---

[1] Prima ediţie a acestei lucrări a apărut în 1938, a doua în 1943 şi a treia în 1946.
[2] Vezi *Prefaţa* primei ediţii şi pe aceea a celei de faţă.
[3] Vezi recenzia lui Bruno Migliorini, publicată în AGI, XXXII, 1940, p. 118—123.

gerea şi la completarea informaţiilor din cuprinsul lucrării. Mult mai dezvoltată decît aceea care figura în ediţiile anterioare, prezenta introducere este concepută în anumite părţi (cea de fonetică) şi potrivit punctelor de vedere ale lingvisticii structurale.

Partea introductivă cuprinde şi o listă a elementelor savante latine şi greceşti (prefixe, prefixoide şi radicale) care intră în compoziţia unor cuvinte franceze şi care ajută la o mai bună înţelegere a cuvintelor care formează lexicul ştiinţific şi tehnic al limbii.

Bibliografia noii ediţii, mult îmbogăţită faţă de cele ale ediţiilor precedente, conţine principalele opere de mare importanţă lexicologică, cît şi cele mai cunoscute lucrări de referinţă (dicţionare de tot felul, enciclopedii, glosare etc.).

Lista de cuvinte şi structura articolelor noii forme arată la tot pasul numeroase şi importante îmbunătăţiri. Este evidentă în special îmbogăţirea informaţiilor şi accentuarea caracterului istoric al *Dicţionarului*, care în felul acesta corespunde şi mai bine specificului său, etimologia cuvintelor fiind de fapt istoria lor.

Deşi noua ediţie are un destul de bogat număr de cuvinte, mai există totuşi lipsuri, dintre care unele sînt nejustificabile, deoarece au mai fost semnalate [4]. Iată cîteva exemple : *ampélographie, alyte, acyclique, algorithmique, cholémie, démographie, démographe, épigone, excursus, laser, maser, focus, scalde, thomiste, zootechnique* [5]. În legătură cu lista de cuvinte ţinem să remarcăm şi o chestiune de tehnică lexicografică care, după părerea noastră, este nerecomandabilă : gruparea termenilor neologici savanţi cu cei vechi sau populari. Gruparea aceasta credem că nu este bună decît atunci cînd neologismele s-au format în sînul limbii franceze sau fac parte dintr-o familie care are la bază tot un cuvînt de acelaşi fel. Tratarea lui *acclamer, déclamer* şi *exclamer* la **clamer** şi a lui *bastonnade* la **bâton** nu se justifică. Etimologia cuvintelor unei limbi este, în ansamblu, istoria vocabularului limbii respective : prin urmare elementele lexicului trebuie grupate în aşa fel încît să poată fi urmărită clar evoluţia lor în cursul secolelor. Dacă autorii ar fi vrut să ordoneze cuvintele şi pe cîmpuri semantice, ei ar fi trebuit să se mulţumească a face numai referiri la împrumuturile savante care intră în cîmpul semantic al unor cuvinte vechi.

În ceea ce priveşte trimiterile observăm că ele nu se fac întotdeauna acolo unde ar fi necesar. Astfel pentru *proparoxyton* (tratat la *oxyton*) nu există trimitere [6], ca şi la *surréalisme* (tratat la *réel*), *dénatalité* (tratat la *natalité*) etc.

Nouveau Dictionnaire Étymologique et Historique excelează printr-o deosebită prudenţă atunci cînd discută etimologiile nesigure. Obiecţiile făcute la celelalte ediţii, în legătură cu acestea şi cu data primei atestări au fost luate în consideraţie şi, acolo unde au crezut de cuviinţă, autorii au făcut modificările necesare.

După cum am mai arătat, noua ediţie are mai multe mii de modificări de datare a cuvintelor. Laborioasele despuieri de texte vechi, atît de numeroase în lexicologia franceză, aduc mereu noi date în legătură cu primele atestări, ceea ce face ca sub acest aspect un dicţionar etimologic să fie susceptibil la schimbări totdeauna. Lipsuri în acest domeniu apar, deci, aproape inevitabil. Ele sînt însă neplăcute atunci cînd, deşi semnalate, nu au fost înlăturate, cum este aceea de la *durement* [7], cuvînt care nu apare prima dată în Roland ci în *Passion de Clermont* [8].

---

[4] În recenzia lui Migliorini, citată.

[5] Toate acestea sînt în *Petit Larousse Illustré*, care figurează în bibliografie cu ultima ediţie, 1960. Cf. pg. XLV.

[6] Ca la *paroxyton*.

[7] Semnalată în recenzia lui Lerch din *Ro. Jh.* 1949, p. 34.

[8] Lucrare care de altfel nici nu figurează în lista bibliografică, deşi este citată, cu abrevierea *Passion*, în multe locuri (vezi *parer* I, *suivre* etc.).

Dicţionarul acesta, ca şi alte lucrări de acelaşi fel, nu arată categoria gramaticală a cuvintelor decît acolo unde este absolut necesar. Indicaţia ar fi fost binevenită, credem, la toate cuvintele, mai ales fiindcă este destinat marelui public şi nu numai specialiştilor, care se presupune că ar trebui să cunoască acest lucru.

Susceptibilă de discuţii în special este partea introductivă, unde materia nu este tratată în mod egal: s-au dat uneori amănunte neesenţiale, iar alteori s-au neglijat lucruri importante. Situaţia este aproape inevitabilă atunci cînd noţiuni atît de numeroase şi de însemnate trebuie tratate într-un spaţiu foarte redus.

Ceea ce ar fi trebuit însă să se evite în mod special sînt inadvertenţele dintre cele arătate în *Introducere* şi datele din cuprinsul *Dicţionarului*. Ne surprinde, de exemplu, că la sufixul *-tion* (*-sion*)[9] sînt indicate derivatele *décontraction* (format cu prefixul *de* + *contraction* < lat. sav. c o n t r a c t i o şi nu cu sufixul *-tion*[10]) şi *corrosion* (despre care în *Dicţionar*[11] se spune că vine din lat. c o r r o s i o); la *-ain*: *romain* (< lat. r o m a n u s[12]) şi *africain* (< lat. a f r i c a n u s[13]), iar la *-ique*: *ironique* (< lat. i r o n i c u s[14]).

Şi notaţiile fonetice neuniforme (pentru unele sunete, ca [λ], [j], [w] s-a adoptat altă transcriere[15] decît aceea a alfabetului fonetic internaţional, folosit pentru redarea tuturor celorlalte sunete) contrastează cu restul părţii referitoare la fonetică, în general sistematic şi clar alcătuită[16], potrivit concepţiilor lingvisticii moderne. Tablourile care redau sinoptic evoluţia vocalismului şi consonantismului din latină în franceză[17] ar fi putut fi mai bine sistematizate: astfel cazurile lui *a* urmat de *l* velar sau *n*, *m* în aceeaşi silabă ar fi putut fi grupate după *a* închis; la fel *e* urmat de *l* velar, după *e* închis etc.

În sfîrşit, o ultimă observaţie se referă la lista elementelor savante de compunere şi derivare. De aici ar fi trebuit excluse *de-* (< lat. d e -, d e s -), *il-*, *im-*, *in-*, *ir-* (< lat. i n), *pré-* (< lat. p r æ), *r-*, *ré-* (lat. r e-) care au altă situaţie în limbă faţă de *ad-*, *ambi-*, *déci-*, *extra-* etc.

Sigur că pe marginea unei astfel de lucrări s-ar mai putea face şi alte observaţii, dată fiind vastitatea materialului. Mereu perfectibilă, valoarea ei rămîne însă de necontestat, datorită numeroaselor şi variatelor calităţi.

La acestea se adaugă şi excelentele condiţii grafice în care *Nouveau Dictionnaire Étymologique et Historique* a fost tipărit de cunoscuta casă editorială Larousse.

decembrie 1965

Constant Maneca
Institutul de lingvistică,
Bucureşti, I. C. Frimu, 22

[9] Vezi p. IX.
[10] Cf. *Nouveau Dictionnaire*... s.v. *contracter.*
[11] *Ibid.*, s.v. *corroder.*
[12] Cf. *ibid.* s.v.
[13] Cf. *ibid.*, s.v.
[14] Cf. *ibid.*, s.v. *ironie.*
[15] Autorii nu motivează în nici un fel această abatere.
[16] Un amănunt care surprinde de asemenea, întrucît bibliografia în general este bine adusă la zi, este şi faptul că *Précis de phonétique française* de E. Bourciez este citată aici cu ediţia din 1927, cînd ultima a autorului datează din 1937, iar a noua, revăzută şi îngrijită de Jean Bourciez a apărut în 1958.
[17] Din partea care nu aparţine autorilor *Dicţionarului*, ci lui Michel Rousse (vezi p. XIV).

JEAN DUBOIS, *Le vocabulaire politique et social en France de 1869 à 1872. A travers les œuvres des écrivains, les revues et les journaux*, Paris, 1962, XXIX + 460 p*.

Sînt cunoscute preocupările lui Jean Dubois legate de mişcarea evolutivă a vocabularului francez, de frămîntarea interioară a acestuia, determinată de dezvoltarea istorică a societăţii. Este suficient să amintim în această direcţie colaborarea lui la ediţia refăcută a Dicţionarului etimologic al limbii franceze [1] al lui Albert Dauzat, în colaborare cu Henri Mitterand; sau articolele: *Le mouvement général du vocabulaire français*[2], în colaborare cu Guilbert, Mitterand şi Pignon; *Le néo-français, réalité ou illusion* [3]; *L'évolution du lexique dans le français contemporain* [4].

Lucrarea de faţă a servit autorului ca „studiu analitic al vocabularului politic şi social francez" într-o perioadă determinată a francezei moderne: 1869—1872.

Lucrarea este precedată de o scurtă expunere de principii şi metodă, în care autorul se afirmă un adept al studierii structurale a lexicului, a cărei necesitate este cerută de progresele metodei de analiză structurală care „permit o cunoaştere mai completă a fenomenelor lexicale" (p. 1). Este scoasă în evidenţă importanţa delimitării unei perioade în interiorul căreia să se descifreze structura specifică a vocabularului (analiză sincronică) în comparaţie cu structuri specifice etapelor precedente sau posterioare (analiză diacronică). Este semnalată dependenţa în care se află lexicul şi, în special, domeniul lexical ales de autor ca obiect de studiu, de factorii extralingvistici. Aceştia sînt hotărîtori şi din punctul de vedere al alegerii momentului de studiat — a unui moment de efervescenţă socială, care, pe de o parte, este puternic reflectat în vocabular, iar, pe de altă parte, oferă o documentaţie mai amplă.

Prezentarea succintă a momentului istoric este însoţită de trecerea în revistă a surselor folosite de autor: presă, afişe, broşuri şi manifeste, reportaje, procese verbale de la dezbaterile parlamentare, discursuri, poezia socială şi politică, romane, corespondenţă şi orice alte manifestări scrise.

Studiul lexical propriu-zis este alcătuit după următorul plan:

1. — analiza termenilor: *classe* şi *parti*, consideraţi esenţiali pentru vocabularul social politic din perioada respectivă, împreună cu determinanţii lor specifici şi în raporturile de opoziţie sau de neutralizare în care se află cu alţi termeni. Din materialul lexical, considerat pe drept cuvînt de autor exhaustiv, sînt aleşi aceşti termeni ca fiind fundamentali; în ciuda criticii aduse lexicologiei sociologice (p. 192) autorul nu demonstrează în ce anume constă deosebirea dintre aceşti termeni consideraţi fundamentali şi „cuvintele — cheie" specifice acesteia.

2. — este reliefată unitatea dintre vocabularul economic şi cel politic şi social, datorată adîncii interferenţe între cele trei elemente şi caracterizată în special printr-o triplă întrebuinţare, pe cele trei planuri diferite, a termenilor economici, sociali etc.;

3. — modificările structurale în vocabularul politic şi social constau din: menţinerea fostelor unităţi cu un conţinut total sau parţial schimbat, menţinerea unităţilor, dar modi-

---

* Versiunea în limba franceză a recenziei a apărut în RRL XI, 1966, 1.

[1] Albert Dauzat, Jean Dubois, Henri Mitterand, *Nouveau Dictionnaire étymologique*, Paris, 1964.

[2] *Le Français moderne.*

[3] „La Pensée", 96, 1961, p. 26—38.

[4] „Le Français dans le monde", 6, 1962, p. 16—21.

ficarea raportului dintre ele. Se constată şi modificări afective, datorate în special extinderii vocabularului motivat afectiv;

4. — se constată existenţa simultană în vocabular a mai multor straturi succesive în timp, care se explică prin participarea la constituirea vocabularului a influenţelor mai multor generaţii: cea de la 1789—1795, cea din timpul Restauraţiei şi monarhiei din iulie, cea de la 1830—1848 şi în sfîrşit generaţia celui de-al treilea Imperiu şi a celei de-a treia Republici. Pe de altă parte, este relevată şi existenţa mai multor straturi simultane, diferenţiate din punct de vedere social.

Lucrarea lui Jean Dubois, încercare de a analiza structural lexicul politic şi social, este tributară, şi nu se putea altfel, lexicologiei ideologice, despre încercările căreia E. Coseriu[5] spunea că nu sînt structurale, pentru că este vorba mai ales de domenii ale realităţii desemnate prin cuvinte şi nu de structuri lexicologice propriu-zise. De fapt, aproape că nu există structuri lexicologice care să se constituie ca atare, fără o corespondenţă extralingvistică. Dicţionarele de antonime pe care le citează autorul articolului se structurează şi ele conform unor criterii independente de realitatea strict lingvistică. Aşadar, se punea problema pentru Dubois să ordoneze în planul lexico-semantic elementele fundamentale ale realităţii social-politice franceze din perioada fixată, ceea ce denotă de altfel şi cap. I: *«Classe» et «parti», les rapports fondamentaux entre le vocabulaire politique et social et les structures de la société*. Dar, mai mult decît o echivalenţă lingvistică a valorilor sociale şi politice predominante în acea perioadă, trebuie să privim vocabularul ca o reflectare a mentalităţii, a gradului de înţelegere a acestor valori, a viziunii pe care oamenii din acea perioadă o au asupra evenimentelor, asupra realităţii înconjurătoare (ziarişti, scriitori, politicieni etc.). Astfel concluzia autorului la capitolul I ar fi trebuit îndreptată în această direcţie: „les différences et les antagonismes entre les groupes sociaux se traduisent dans le champ fermé par le mot «classe», les luttes politiques s'expriment dans le champ du mot «parti»; l'identité profonde des phénomènes politiques, sociaux et économiques se manifeste dans les interactions qui se développent entre les deux ensembles" (p. 36). Pe baza indicaţiilor pe care le dă autorul: ex. *ordre* (p. 67—68), devine limpede faptul că pentru aproape fiecare grupare politică (reprezentînd sau nu un punct de vedere social bine definit) valoarea pe care o are termenul în discuţie este subordonată acestui punct de vedere. De aceea, în măsura în care mentalitatea epocii se diferenţiază pe baza unor alte concepţii, şi sistemul lexical se constituie pe baza altor corelaţii, raporturile dintre termeni sînt altele, structura se schimbă. În funcţie de indicaţiile date de autor cu privire la valorile termenilor, alta este structura lexicologică care se desprinde din procesele verbale ale şedinţelor Internaţionalei şi alta aceea care se desprinde din presa conservatoare a aceleiaşi perioade. Era cu atît mai importantă această distincţie, cu cît răspîndirea marxismului şi a vocabularului aferent va duce la crearea unor diferenţe tot mai mari în interiorul vocabularului social-politic, diferenţe ce se contureazā încă din perioadele anterioare.

În ceea ce priveşte reflectarea în termenii aleşi a unor realităţi existente, se dovedeşte inutilă observaţia de la p. 31, avînd în vedere că realitatea în discuţie nu este specifică epocii considerate: „le terme (parti n.n.) ne désigne pas une organisation politique telle que nous la connaissons maintenant avec sa hiérarchie, son bureau directeur, son comité central et ses militants ou ses permanents".

Analiza lexicală a vocabularului social-politic este însoţită de analiza structurii lui morfologice, în care autorul se ocupă de principalele prefixe şi sufixe întrebuinţate, de momentul

[5] E. Coseriu, *Pour une sémantique diachronique structurale* în „Travaux de linguistique et de littérature" publiés par le Centre de philologie et de littérature romanes de l'Université de Strasbourg, 2, 1964, 1, p. 144.

apariţiei lor, de gradul lor de răspîndire, de raportul care se stabileşte între cuvîntul tematic şi derivate. Sînt cuprinse, de asemenea, cuvintele compuse, unităţile semantice complexe (grup de două sau mai multe elemente semnificative care nu păstrează decît o parte din trăsăturile lor pertinente şi care nu poate fi analizat ca o sumă a acestor elemente; ex. *émancipation des travailleurs*, p. 185) şi unităţile frazeologice complexe. Este o analiză morfologică doar în măsura în care considerăm că formarea cuvintelor face parte din domeniul morfologiei. Este vorba de fapt tot de o analiză lexicală, care se ocupă pe planul conţinutului lexical de schimbările pe care le aduce o schimbare din planul formei: adăugarea unui sufix sau a unui prefix. Din acest punct de vedere, este una dintre puţinele lucrări care se ocupă de valoarea funcţională a sufixelor, de eventualele raporturi care se stabilesc între ele; de ex. *-isme/-iste* sau *-iser/-isation* şi tocmai de aceea, şi pe planul formării cuvintelor, analiza continuă să contribuie la elucidarea problemelor ce se pun din punct de vedere lexicologic.

O a doua parte a lucrării înglobează, sub titlul *Etat du vocabulaire politique et social en France de 1869 à 1872*, sub formă de glosar, toţi termenii discutaţi în lucrare, dispuşi în ordine alfabetică. Fiecare articol al glosarului cuprinde, ca o primă parte, atestări ale termenului respectiv în documentele vremii, în opoziţiile, identităţile sau asociaţiile care se stabilesc între el şi alţi termeni, iar, ca o a doua parte, cu caracter istoric, atestări ale termenului, care „clarifică istoria cuvîntului sau a sintagmei" (p. 201); numărul acestor citate se ridică la aproximativ 5500.

Lucrarea se încheie cu un index al sufixelor şi cu un index general al cuvintelor, cu indicaţia paginii la care se află.

În concluziile lucrării, autorul arată că lexicul, în ciuda numărului considerabil al unităţilor, nu este o simplă aglomerare de cuvinte izolate, ci un sistem în care toate unităţile sînt coordonate sau opuse unele altora (p. 188), făcînd posibilă studierea anumitor părţi ca nişte microsisteme. Lexicul se structurează atît pe plan sintagmatic, cît şi pe plan paradigmatic şi sînt amintite raporturile între cele două sisteme de structurare. Cît priveşte metoda de analiză, autorul argumentează necesitatea caracterului exhaustiv al inventarului elementelor sistemului care permite evaluarea randamentului funcţional al unităţilor lexicale (p. 192). Frecvenţa termenilor este determinată de cantitatea de informaţie pe care o dau în funcţie de caracterul textului, de forma de expunere scrisă sau orală (p. 193). Odată stabilită structura se pun problemele desprinderii liniei evolutive a lexicului în mişcare, dezvăluirii factorilor istorici care regizează această mişcare şi a cauzalităţii ei interne. Se pun deci bazele unui studiu diacronic, procesul de transformare lingvistică, în special în lexic, relevîndu-se foarte complex şi sub aspecte diverse (p. 197).

Observaţiile finale ale autorului, pledînd pentru studiul structural al lexicului, pot sta cu succes la baza unor noi lucrări de lexicologie sincronică sau diacronică legate de diferite domenii ale lexicului.

Iunie 1965

Sanda Reinheimer
Facultatea de limbi romanice, Bucureşti, Edg. Quinet, 7

3

Revista publică studii şi cercetări din domeniul lingvisticii (în special din acela al lingvisticii româneşti) precum şi recenzii de lucrări din acelaşi domeniu.

NOTĂ CĂTRE AUTORI

Autorii sînt rugaţi să înainteze articolele, notele şi recenziile dactilografiate la două rînduri. Tabelele vor fi dactilografiate pe pagini separate, iar diagramele vor fi executate în tuş, pe hîrtie de calc. Tabelele şi ilustraţiile vor fi numerotate cu cifre arabe. Figurile din planşe vor fi numerotate în continuarea celor din text. Se va evita repetarea aceloraşi date în text, tabele şi grafice. Explicaţia figurilor va fi dactilografiată pe pagină separată.

La prezentarea manuscriselor autorii sînt rugaţi să respecte următoarele

NORME

Numele autorului se plasează imediat după titlu. Ex. :

STRUCTURA GRAMATICALĂ A LIMBII ROMÂNE

de IORGU IORDAN

Recenziile şi notele bibliografice vor fi semnate pe ultima pagină.

Fiecare articol va fi datat şi va purta semnătura autorului cu „bun de cules". Pe ultima pagină a articolului se va indica instituţia cu adresa unde lucrează autorul.

Numele proprii străine din limbi scrise cu alfabet nelatin se transliterează.

Între paranteze rotunde se folosesc paranteze drepte, iar între paranteze drepte se folosesc paranteze rotunde. Dacă în interiorul unui citat sînt necesare alte ghilimele, se recurge la ('...'). Dacă autorul introduce în cursul unui citat o observaţie proprie, aceasta se va pune între paranteze drepte [ ].

Indicarea notelor de subsol se face punînd un număr (exponent) după cuvîntul sau fraza la care se referă, fără paranteză sau punct. Dacă numărul se află în vecinătatea unui semn de punctuaţie, numărul precede semnul.

Indicaţiile bibliografice din cursul articolului vor fi puse în josul paginii, numerotîndu-se în continuare, nu pe fiecare pagină separat. Citarea unei opere pentru prima dată în cursul articolului se face în felul următor :

Pentru volume :

a) autorul (urmat de virgulă) ; b) titlul lucrării (subliniat) ; c) tomul sau volumul (eventual partea sau capitolul în cifre romane) ; d) ediţia (în cifre arabe) ; e) locul de apariţie (oraşul, în româneşte la articolele în limbi străine) ; f) anul apariţiei (nu se pune editura) ; g) pagina. Ex. : 1 Al. Graur, *Etimologii româneşti*, Bucureşti, 1963, p. 84.

Pentru articole din reviste :

a) autorul (urmat de virgulă) ; b) titlul articolului (subliniat) ; c) titlul revistei (între ghilimele ; dacă există siglă, aceasta se dă nesubliniată ; iniţialele nu se despart prin punct) ; d) numerotaţia (anul, volumul, nr.) ; e) pagina. Ex. : Al. Rosetti, *Consideraţii asupra foneticii şi fonologiei limbii române în secolul al XVI-lea*, SCL, XV, 1964, nr. 2, p. 129.

E. Petrovici, *Repartiţia geografică a toponimicelor pe teritoriul României*, în „Romanoslavica", IX, 1963, p. 8.

Dacă o operă e citată de mai multe ori, după prima menţionare se repetă numele autorului, urmat, după virgulă, de *op. cit.*, subliniat, apoi pagina. Dacă pagina e aceeaşi cu cea menţionată prima dată, după numele autorului se va menţiona *loc. cit.* Ex. : Rosetti, *loc. cit.*

În cursul notelor şi al textului se poate pune abrevierea *cit.* între virgule, după numele autorului, ca abrevierea unui titlu care se repetă după alt titlu al aceluiaşi autor.

Se vor evita abrevierile neclare.

Siglele nou introduse trebuie date complet şi explicate la sfîrşitul articolului.

Secolele se indică cu cifre romane însoţite de cuvîntul „secol" scris în întregime. Ex. : în secolul al XVI-lea.

Corecturile se înapoiază redacţiei în maximum 24 ore. Se vor evita corectări care modifică textul iniţial. Dacă autorul găseşte absolut necesară adăugarea unor fraze sau cuvinte, aceasta se va face numai în corectura I, costul efectuării lor suportîndu-se de autor.

Autorii au dreptul la un număr de 50 de extrase gratuit.

Responsabilitatea asupra conţinutului articolelor revine în exclusivitate autorilor.

Corespondenţa privind manuscrisele, schimbul de publicaţii etc. se va trimite pe adresa Comitetului de redacţie, Str. I. C. Frimu 22, Bucureşti.

LUCRĂRI APĂRUTE
ÎN EDITURA ACADEMIEI REPUBLICII SOCIALISTE ROMÂNIA

REVISTE PUBLICATE
DE EDITURA ACADEMIEI REPUBLICII SOCIALISTE ROMÂNIA

SCL, AN XVII, NR. 3, P. 261—376, BUCUREŞTI, 1966

I. P. I. – c. 3228

43830

Lei 12.–

STUDII ŞI CERCETĂRI LINGVISTICE * Anul XVII, nr. 3/1966

EA

STUDII ȘI CERCETĂRI LINGVISTICE

STUDII ȘI CERCETĂRI LINGVISTICE ★ Anul XVII, nr. 5, 1966

5

ANUL XVII

1966

EA

EDITURA ACADEMIEI REPUBLICII SOCIALISTE ROMÂNIA

Pentru a vă asigura colecția completă și primirea la timp a revistei, reînnoiți abonamentul dv. pe anul 1967.

În țară, abonamentele se primesc la oficiile poștale, factorii poștali și difuzorii de presă din întreprinderi și instituții.

Comenzile de abonamente din străinătate se primesc la CARTIMEX, București, Căsuța poștală 134—135 sau la reprezentanții din străinătate.

Manuscrisele, cărțile și revistele pentru schimb, precum și orice corespondență se vor trimite la comitetul de redacție al revistei „Studii și cercetări lingvistice".

Apare de 6 ori pe an.

Adresa redacției :
BUCUREȘTI, Raionul 30 Decembrie,
Str. I. C. Frimu nr. 22
Telefon 11.48.30

STUDII ŞI CERCETĂRI LINGVISTICE

Anul XVII, nr. 5 1966

SUMAR

SCL, An XVII, nr. 5, p. 511—606, Bucureşti, 1966

FILOLOGIA ȘI LINGVISTICA LA ACADEMIA ROMÂNĂ

Împlinirea unui secol de la întemeierea ,,Societății literare române'', adică a Academiei Române, cum i s-a spus ceva mai tîrziu, este un prilej binevenit pentru a trece în revistă, pe scurt, activitatea acestei instituții în domeniul filologiei și al lingvisticii. Prin însuși actul de naștere, ea trebuia să-și concentreze atenția îndeosebi, dacă nu chiar exclusiv, asupra acestor domenii de cercetare. Căci, la fel cu Academia Franceză, pe care a luat-o (și nu numai ea) ca model în ce privește scopurile și organizarea, Academia Română trebuia să elaboreze o gramatică și un dicționar, care să servească drept călăuză pentru o exprimare corectă, conformă cu normele limbii literare, și totodată să stabilească regulile ortografice ale acesteia, cu atît mai necesare, cu cît trecerea relativ recentă de la alfabetul chirilic la cel latinesc punea probleme numeroase și greu de rezolvat, mai ales că ortografia se lega foarte strîns de ortoepie, ceea ce însemna, de fapt, intervenția, în primul rînd, nu a unor principii ortografice, ci a unei concepții lingvistice.

Nu cred necesar să mă opresc asupra chipului cum s-a achitat Academia Română, în prima perioadă a existenței ei, de cele trei îndatoriri amintite. Și aceasta, fiindcă s-a vorbit în diverse rînduri și moduri despre acest aspect al activității sale. Fapt este că, în ce privește dicționarul și gramatica, munca s-a desfășurat destul de repede, căci ele au fost terminate la mai puțin de 15 ani de la întemeierea instituției. Că din punctul de vedere al calității științifice insatisfacția a fost mare, chiar în legătură cu Gramatica întocmită de un om atît de valoros cum a fost Cipariu, este de asemenea știut și n-are nevoie să fie repetat. Mult mai lungi și mai vii au fost discuțiile asupra ortografiei din motive lesne de înțeles și pe care le las de aceea la o parte.

În domeniul filologiei, Academia Română a avut, de la început, printre membrii ei pe Timotei Cipariu, un excelent cunoscător al textelor noastre vechi, care dovedise deja cu mult înainte calități de filolog autentic[1], iar ceva mai tîrziu pe Hasdeu, autorul celebrelor *Cuvente den bătrâni* (1878–1879). Din păcate, în momentul (1878) cînd s-a luat, la Academie, lăudabila inițiativă de a se publica textele aparținînd epocii vechi a literaturii noastre, deși din comisia instituită în acest scop făceau parte, printre alții, Hasdeu și Odobescu, realizarea planului a fost încredințată

---

[1] Cf., de pildă, *Crestomatia seau Analecte literarie...*, 1858.

și unor oameni ca G. Sion și V. A. Urechia, lipsiți aproape de orice pregătire pentru o astfel de grea întreprindere. Se începuse, chiar înainte de această dată, cu D. Cantemir, și s-a continuat, tot în domeniul istoriografiei, cu Miron Costin, ambele încercări neizbutite. În schimb, Hasdeu a dat la iveală, cu aceeași competență și strălucire, alte texte vechi și, după exemplul lui, un număr de filologi mai tineri, ca I. G. Sbiera, I. Bianu, I. Bogdan, au publicat, în cadrul acelorași preocupări ale Academiei, cîteva ediții, care, pentru epoca apariției lor, reprezintă o contribuție cu atît mai valoroasă, cu cît toate aceste lucrări s-au efectuat într-un interval de timp relativ scurt.

O bucată de vreme activitatea filologică a pierdut din importanță în planurile științifice ale Academiei Române. Faptul s-ar explica, măcar în parte, prin atenția mare acordată elaborării Dicționarului, în special după al doilea eșec, acesta nu de natură științifică, suferit de *Magnum Etymologicum* al lui Hasdeu. Datorită unei adevărate pasiuni pentru monumentele de limbă veche românească, Ion Bianu, după ce a fost ales membru al Academiei și numit apoi director al Bibliotecii acesteia, reia firul întrerupt sau numai subțiat al tradiției filologice și organizează publicarea unor ediții de texte vechi reproduse în facsimil : *Întrebare creștinească*, *Pravila sfinților Apostoli*, *Manuscriptul de la Ieud*, *Lucrul apostolesc*.

Exemplul dat de Academia Română a fost urmat, pe o scară mult mai întinsă, fără legătură directă cu ea, însă uneori chiar de către membri sau colaboratori ai ei. Această activitate merită să fie menționată tot aici. Pe primul plan stau edițiile „Comisiei istorice a României", printre care un loc de frunte ocupă *Psaltirea Scheiană* (I.-A. Candrea), *Cartea cu învățătură a lui Coresi* (S. Pușcariu și Al. Procopovici), *Letopisețul Țării Moldovei pînă la Aron Vodă* (Const. Giurescu). La aceste nume de editori sînt de adăugat [2], M. Gaster, N. Drăganu, N. Hodoș, C. Gălușcă, Al. Rosetti. Această listă, necompletă, se poate îmbogăți cu numele a doi francezi : E. Picot și M. Roques. Nu trebuie uitat N. Iorga, editor mai ales de documente, dar animator și sprijinitor entuziast al activității editoriale în general, în calitatea sa de președinte al Comisiei istorice amintite mai sus.

Munca strict filologică nu s-a limitat și nici nu putea să se limiteze la publicarea textelor vechi. Mai ales la început, în perioada aș zice eroică, au fost necesare discuții privitoare la metodele de editare. Majoritatea celor ce se ocupau cu scoaterea la iveală a manuscriselor sau a tipăriturilor devenite rare din secolele trecute nu aveau pregătirea cerută pentru

[2] Am în vedere, cum rezultă de altfel și din titlul articolului, epoca de pînă la 1948, cînd ia ființă, prin reorganizarea vechii Academii, actuala Academie a Republicii Socialiste România.

astfel de lucrări. Aşa se explică intervenţiile frecvente ale lui Hasdeu şi mai cu seamă ale lui Tocilescu, apoi ale altora, care, ca A. Philippide şi I. Tanoviceanu, au demascat falsurile săvîrşite de diverşi nechemaţi în materie de texte vechi. Ar mai fi de adăugat trei lucrări, apărute în colecţia ,,Studii şi cercetări" (vezi mai departe), şi anume: *Izvorul principal bizantin pentru Cartea cu Învăţătură a Diaconului Coresi din 1581* (1939) de Vasile Grecu; *Cel mai vechi ceaslov românesc* (1939) de Ştefan Paşca; *Versiunea grecească a Învăţăturilor lui Neagoe Basarab* (1942) de Vasile Grecu.

Bilanţul activităţii descrise sumar în cele ce precedă este destul de modest, chiar sub raportul cantitativ al producţiei. De această stare de lucruri s-au sesizat, prin forţa împrejurărilor, redactorii volumului al IV-lea din ,,Tratatul de istorie a limbii române", consacrat secolelor XVI—XVIII. Dacă elaborarea acestui volum începută acum cîţiva ani cu un număr mare de colaboratori bine pregătiţi progresează încet, faptul se datoreşte, în cea mai mare măsură, lipsei unor bune ediţii, nu pentru toate textele sau pentru majoritatea lor, dar nici măcar pentru o parte relativ mică din ele. De aceea se impune reluarea muncii filologice şi mai ales organizarea ei într-un cadru mult mai larg decît s-a făcut în ultimii 10—12 ani, şi nu numai de către Academie sau de către Editura pentru literatură şi artă.

Mult mai rodnică a fost activitatea desfăşurată la Academia Română sau strîns legată de ea, prin autorii lucrărilor respective, în domeniul lingvisticii.

După eşecul produs cu Dicţionarul lui Laurian şi Massim au urmat acelea ale lui Hasdeu şi Philippide. Primul, din cauza caracterului enciclopedic, care ducea în mod inevitabil la proporţii uriaşe ale întregii opere, imposibil de realizat chiar de către un colectiv numeros şi de-a lungul multor decenii, al doilea, fiindcă pe de o parte conducerea Academiei şi-a pierdut răbdarea după trecerea celor opt ani acordaţi pentru terminarea lucrării, iar pe de alta, autorul n-a vrut să accepte o reducere a materialului utilizat, care, bine înţeles, nici pe departe nu era aşa de bogat ca al lui Hasdeu (judecînd, în cazul acestuia, după partea tipărită). Aceste două experienţe neizbutite au fost însă foarte utile pentru pregătirea terenului în vederea întocmirii unui dicţionar cu adevărat ştiinţific. Cea dintîi, prin faptul că a impus concepţia, justă, că opera lexicografică întreprinsă de Academie trebuie să îmbrăţişeze, teoretic vorbind, întreg materialul limbii noastre naţionale, începînd cu cele mai vechi atestări şi mergînd pînă la epoca contemporană, la care trebuia adăugată limba vie (,,poporană", cum îi spunea Hasdeu), aşa cum există ea în relaţiile zilnice dintre locuitorii de toate categoriile ai ţării. Aşa se explică superioritatea dicţionarelor noastre academice faţă de operele similare ale altor academii, care s-au lăsat şi se mai lasă încă influenţate de criterii puriste, tradi-

ționaliste etc., ceea ce duce la eliminarea unei cantități importante de cuvinte cu o largă circulație în limba reală. A doua experiență, a lui Philippide, a servit continuatorilor lui mai direct și mai concret, în sensul că le-a pus la dispoziție un bogat fișier cu citate din texte vechi, scoase de însuși conducătorul lucrării cu acribia lui bine cunoscută.

A treia încercare (de fapt, a patra, dacă o socotim și pe cea a lui Laurian-Massim), aceea a lui Sextil Pușcariu, a dat rezultate palpabile, care merită laude. Ajutat de experiența predecesorilor — experiență nu numai teoretică, ci și practică, aceasta din urmă constînd în bogatul material de răspunsuri la chestionarele lui Hasdeu, de toate citatele fișate de acesta și de Philippide cu echipa lui — precum și de un număr, cu vremea tot mai mare, de colaboratori în sens strict, Pușcariu a izbutit să redacteze și să publice cam jumătate din dicționar. Dacă ținem seamă că această realizare a avut nevoie de 40 de ani, trebuie să admitem că, din punct de vedere cantitativ, ea n-a fost satisfăcătoare, chiar fără să neglijăm împrejurările nefavorabile cauzate de cele două războaie mondiale. (La cel dintîi, redactorul responsabil al lucrării, profesor atunci la Universitatea din Cernăuți și cetățean austro-ungar, a trebuit, în această ultimă calitate, să participe activ, ca militar mobilizat.) În ce privește valoarea științifică a Dicționarului elaborat sub conducerea lui Pușcariu, ea este incontestabilă, mai cu seamă pentru epoca în care a fost inițiat (a trebuit, firește, să fie continuat pe baza aceleiași concepții și cu aceleași metode și după primul război mondial), și au recunoscut-o, în general, cu observațiile critice inevitabile, toți recenzenții.

O dată importantă în viața științifică a Academiei Române este inaugurarea (în 1919) a seriei de publicații intitulate „Studii și cercetări" : lucrări extinse, care nu puteau intra în „Memorii", cu conținut aparținînd tuturor celor trei secții din timpul acela ale instituției. Au apărut în această colecție următoarele opere lingvistice (le enumăr în ordine cronologică) : Th. Capidan, *Meglenoromânii* (3 volume : *Istoria și graiul lor* ; *Literatura populară* ; *Dicționar meglenoromân*) ; Sextil Pușcariu, *Studii istroromâne*, 2 volume (*Introducere, gramatică* etc. ; *Bibliografie critică*. . .) ; Radu I. Paul, *Flexiunea nominală internă în limba română* ; Th. Capidan, *Aromânii. Dialectul aromân* ; Nicolae Drăganu, *Românii în veacurile IX—XIV pe baza toponimiei și a onomasticei* ; Ștefan Pașca, *Nume de persoane și nume de animale în Țara Oltului*. Din această listă, care reprezintă un procent destul de redus raportat la întreaga serie (ajunsă, pînă în 1947, la volumul LXXIV), rezultă că s-a acordat, intenționat ori nu, puțin importă, o atenție mare dialectelor românești din sudul Dunării. Se poate spune că lucrările respective constituie încă și astăzi izvoarele cele mai sigure și mai valoroase pentru cunoașterea variantelor balcanice ale limbii noastre. Și mai înainte de inaugurarea colecției

în discuţie, Academia Română s-a preocupat de dialectele româneşti sud-dunărene, cum dovedesc următoarele lucrări publicate de ea : *Meglenoromânii. Studiu etnografico-filologic* (1902) de Pericle Papahagi ; *Basme aromîne şi glosar* (1906) de acelaşi ; *Dicţionar macedo-român* (1906) de I. Dalametra ; *Studii istroromâne* I. *Texte* (1906) de S. Puşcariu ; *Elementul slav în dialectul aromân* (1924) de Th. Capidan.

Dintre lucrările, cu teme variate, apărute înainte de inaugurarea colecţiei „Studii şi cercetări" menţionez pe următoarele : Mardarie Cozianul, *Lexicon slavo-românesc şi tîlcuirea numelor din 1640*, editat de Gr. Creţu (1904) ; *Despre cimilituri* II (1911) de G. Pascu ; *Sufixele macedo- şi meglenoromâne de origine neogreacă* (1912) de acelaşi ; *Elementele romanice din dialectele macedo- şi meglenoromâne* (1913) de acelaşi ; *Sufixele româneşti* (1916) de acelaşi.

Altă colecţie valoroasă iniţiată de Academia Română este „Din viaţa poporului român", din care s-au publicat, între 1908 şi 1931, 40 de volume. Prin conţinut, ea nu aparţine decît întîmplător şi foarte parţial lingvisticii sau, mult mai rar, filologiei, căci se referă, în general, la folclorul şi etnografia [3] poporului nostru. Am socotit totuşi că merită să fie menţionată, şi pentru a întregi, măcar relativ, imaginea activităţii desfăşurate la vechea Academie, dar şi din cauză că redactorii Dicţionarului limbii române, ca să nu mai vorbesc de alţi lingvişti, au folosit şi continuă să folosească materialul lexical, bogat şi variat, existent în volumele din această colecţie.

Cititorul atent a observat, desigur, că în listele de autori şi lucrări din paginile precedente lipsesc numele unor mari învăţaţi, membri ai Academiei Române, cum au fost A. Philippide şi O. Densusianu. (Mă gîndesc, bineînţeles, la absenţa lor printre colaboratorii propriu-zişi ai acestei instituţii.) Densusianu şi-a redactat opera sa fundamentală (*Istoria limbii române*, 2 volume) în franţuzeşte şi trebuia oarecum s-o publice în Franţa. Dar el este şi autorul a numeroase alte lucrări, de exemplu *Graiul din Ţara Haţegului*, *Viaţa păstorească în poesia noastră populară* etc., care au apărut în ţară, dar nu la Academie. Tot aşa Philippide, cu *Principii de istoria limbii* şi *Originea românilor* (2 volume). Cred, aş putea spune chiar sînt sigur, că amîndoi aveau motive, evident mai mult ori mai puţin subiective, să fie „supăraţi" pe instituţia din care făceau parte. De altfel, şi unul şi celălalt au polemizat, cel puţin indirect, cu ea. Dacă ar fi existat atunci, cum există acum, sentimentul solidarităţii ştiinţifice, pus în serviciul interesului întregii societăţi, abstracţie făcînd de natura relaţiilor personale de la om la om şi de la individ la grupul profesional

[3] Cf. şi Artur Gorovei, *Ouăle de Paşti* (1937) şi Tache Papahagi, *Paralele folklorice* (*greco-române*) (1944), apărute în seria „Studii şi cercetări".

căruia-i aparţine, problema fundamentală a Academiei — mă refer la Dicţionarul-tezaur — ar fi fost de mult şi în întregime rezolvată.

Alţi lingvişti şi filologi de valoare, ca H. Tiktin, M. Gaster, I.-A. Candrea, Lazăr Şăineanu, n-au avut, din punctul de vedere care ne preocupă aici, legături cu Academia Română. Lucrările lor au apărut în diverse alte edituri din ţară, eventual din străinătate. Astfel Dicţionarul lui Tiktin a fost publicat de „Casa Şcoalelor", acela al lui Candrea de „Cartea Românească". Chiar *Basmele române*, operă fundamentală, cel puţin pentru vremea aceea (1895), a lui Şăineanu a fost numai „tipărită" (şi premiată) de Academia Română. În cazul tuturor acestor savanţi, unii, ca Tiktin, lingvişti, alţii, ca Şăineanu şi Candrea, atît lingvişti, cît şi filologi (în sens larg), alţii, în fine, ca Gaster, aproape exclusiv filolog, au intervenit şi consideraţii de altă natură decît cele strict ştiinţifice care i-au ţinut, într-un anumit sens, departe de Academie.

Am prezentat în paginile precedente, foarte sumar în ce priveşte discuţiile propriu-zise asupra valorii şi necomplet din punctul de vedere al conţinutului, activitatea filologică şi lingvistică desfăşurată de-a lungul a 80 de ani la Academia Română şi, prin membrii ei sau prin elevi ori colaboratori ai acestora, în alte instituţii (universităţi, comisii ştiinţifice etc.). Din această prezentare rezultă totuşi clar că s-a lucrat serios în domeniile amintite, cu toate greutăţile, nu numai de ordin material, care au trebuit să fie învinse. De altfel, atît în ţară, cît şi în străinătate, filologia şi lingvistica noastră s-au bucurat de aprecieri care le situau printre disciplinele fruntaşe ale ştiinţei naţionale. Tradiţia creată prin munca înaintaşilor a făcut posibilă, în condiţiile social-politice ale României socialiste, o dezvoltare a studiilor lingvistice şi filologice de care avem, cred, tot dreptul să fim mîndri. În numele sutelor de cercetători care studiază, sub toate aspectele ei, limba, produsul spiritual cel mai direct legat de fiinţa intimă a întregului popor, aduc un pios omagiu de recunoştinţă memoriei generaţiilor care ne-au precedat.

Acad. Iorgu Iordan
Institutul de lingvistică,
Bucureşti, Str. I. C. Frimu, 22

LINGVISTICA ROMÂNEASCĂ ÎN ULTIMELE DOUĂ DECENII

Lingvistica românească din ultimele două decenii continuă și dezvoltă tradițiile anterioare existente în acest domeniu. Dacă rezultatele remarcabile ale generațiilor mai vechi de savanți au fost rodul unei munci desfășurate în condiții de relativă izolare, în anii noștri știința a devenit tot mai mult o preocupare de stat, iar cadrul dezvoltării ei — obiectul unei riguroase planificări și coordonări.

Reorganizarea, în anul 1948, a Academiei Române a avut ca urmare concentrarea muncii de cercetare în unități direct dependente de cel mai înalt for științific al țării. Astăzi, cercetările în domeniul lingvisticii se desfășoară în institute speciale funcționînd la București și la Cluj, în cadrul Centrului de lingvistică, istorie literară și folclor al Filialei din Iași a Academiei Republicii Socialiste România, la Timișoara, Sibiu, Craiova. Amploarea luată de cercetările lingvistice și diversificarea lor au dus la crearea, în 1962, a unei unități de cercetare cu profil specializat — Centrul de cercetări fonetice și dialectale din București. Pe lîngă Academia Republicii Socialiste România a funcționat un timp Comisia pentru studiul formării poporului român și a limbii române, întrunind specialiști din mai multe domenii învecinate — istorici, arheologi, lingviști ș.a. — care au elaborat cîteva lucrări legate de această problemă.

În scopul de a încuraja o direcție nouă de cercetare, necesitînd de asemenea colaborarea unor specialiști din domenii de data aceasta ceva mai îndepărtate, s-a înființat, tot pe lîngă Academie, Comisia de lingvistică matematică.

În cercetarea științifică sînt angrenați nu numai cercetători din institutele Academiei, ci și cadre didactice din învățămîntul superior, care participă la viața științifică proprie a universităților sau colaborează la lucrări din planul acestor institute.

Lingviștii români sînt reuniți în diferite asociații cu profil științific (dintre care unele afiliate la organismele internaționale corespunzătoare) și anume Societatea română de lingvistică romanică, Asociația slaviștilor din Republica Socialistă România, Societatea de studii clasice și Societatea de științe istorice și filologice.

Lingviștii noștri dispun de un număr mare de publicații de specialitate, de periodicitate diferită, editate, cele mai multe, de Academia Republicii Socialiste România, Societatea de științe istorice și filologice sau universități : *Limba română*, *Studii și cercetări lingvistice*, *Revue rou-*

maine de linguistique, *Cercetări de lingvistică*, Cluj, *Anuar de lingvistică și istorie literară*, Iași, *Fonetică și dialectologie*, *Cahiers de linguistique théorique et appliquée*, *Limbă și literatură*, *Analele* diferitelor universități ș.a. Mai menționăm revistele *Nyelv- és Irodalomtudomány Közlemények* și *Forschungen zur Volks- und Landeskunde*.

Cu prilejul unor reuniuni științifice internaționale de specialitate s-au editat cîteva volume colective. Astfel, cu ocazia celui de-al VIII-lea Congres internațional al lingviștilor de la Oslo, s-a publicat volumul *Mélanges linguistiques* (1958); în întîmpinarea celui de-al IV-lea Congres Internațional al slaviștilor de la Moscova s-a inițiat seria *Romanoslavica*, primele trei volume (1958), iar la cel de-al IX-lea Congres de lingvistică romanică de la Lisabona, lingviștii români au trimis un *Recueil d'études romanes* (1959).

Pentru a favoriza schimbul de opinii și contactele personale între lingviști, se organizează periodic ședințe și sesiuni de comunicări, colocvii și conferințe naționale pe specialități (fonetică și fonologie, dialectologie, romanistică, lingvistică structurală, lingvistică matematică etc.), dintre care cele mai multe s-au bucurat și de participarea unor invitați de peste hotare. Cea mai importantă manifestare de acest gen a fost *Conferința națională de lingvistică*, ținută la București în toamna anului 1964. Dintre reuniunile științifice internaționale găzduite de țara noastră menționăm *Colocviul de civilizații, limbi și literaturi romanice*, ținut sub egida Academiei și a Comisiei naționale pentru UNESCO în toamna anului 1959, *Conferința de Studii Clasice* (Eforie, 1960) și *Colocviul de fonetică și fonologie cu tema „Formă și substanță"*, din septembrie 1965; în anii viitori vor avea loc în București cel de-al *X-lea Congres internațional al lingviștilor* (28 august—2 septembrie 1967) și *al XII-lea Congres de lingvistică și filologie romanică* (1968).

Informarea lingviștilor români cu privire la rezultatele cercetărilor desfășurate în alte țări este asigurată prin organizarea documentării și a schimbului de publicații, la care conlucrează Biblioteca Academiei Republicii Socialiste România, Centrul de documentare științifică special creat pe lîngă Academie și serviciile de documentare ale fiecărei unități de cercetare în parte; toate acestea se află în legătură cu principalele institute de cercetare, universități și edituri din alte țări.

Pentru domeniul românesc trebuie menționată elaborarea unor bibliografii, dintre care s-au publicat cele referitoare la fonologie, limbă literară ș.a. Revistele de specialitate publică periodic bibliografia curentă a articolelor românești de lingvistică.

În munca de investigație științifică, desfășurată în țara noastră, s-a urmărit realizarea unui acord între înclinațiile proprii fiecărui cerce-

tător şi cerinţele elaborării unor lucrări fundamentale, de importanţă naţională, privitoare la limba română. Datorită proporţiilor lor, acestea necesită coordonarea eforturilor unui număr mare de specialişti din diferite unităţi şi chiar centre de cercetare din ţară, sub o conducere unică. Scopurile strict ştiinţifice s-au îmbinat, în cazul acestor prime opere colective, cu scopuri practice, asemenea lucrări adresîndu-se nu numai unui număr restrîns de specialişti, ci şi unui public larg.

În primii ani ai perioadei de care ne ocupăm, eforturile lingviştilor români s-au îndreptat către elaborarea celor două tipuri de lucrări fundamentale pentru aspectul contemporan al unei limbi : gramatica şi dicţionarul. Deşi asemenea lucrări existau pentru limba română, se simţea totuşi nevoia unor expuneri mai ample, cu caracter normativ mai accentuat, puse sub egida unui for oficial de prestigiu care să asigure impunerea normelor fixate de ele.

Gramatica limbii române (Editura Academiei, 1954, 2 vol.), răspunde tocmai acestor cerinţe. Ea se adresează deopotrivă specialiştilor şi publicului larg (căruia i s-a pus ulterior la dispoziţie şi o expunere mai accesibilă, *Limba română. Fonetică — Vocabular — Gramatică*, 1956) şi se caracterizează prin amploarea deosebită dată tratării diferitelor chestiuni de gramatică, în special de sintaxă. Lucrarea depăşeşte cadrele stricte ale unei gramatici descriptive propriu-zise, tratînd şi probleme de fonetică, vocabular, formarea cuvintelor, stilistică, punctuaţie, privite uneori şi sub aspect teoretic şi făcînd cîteodată şi obiectul unor incursiuni cu caracter istoric.

Interferenţe de problematică apropie *Gramatica limbii române* şi lucrarea acad. Iorgu Iordan *Limba română contemporană* (ed. I, 1954, ed. a II-a, 1956), destinată cu precădere învăţămîntului universitar şi avînd o sferă tematică mai largă decît *Gramatica*. Cartea acad. Iorgu Iordan prezintă mai amplu laturile teoretice ale problemelor şi explică tendinţele limbii române în etapa ei actuală.

Deşi *Gramatica limbii române* a intenţionat să realizeze o unitate maximă, în decursul elaborării ei s-au conturat uneori poziţii diferite sau chiar contradictorii în înţelegerea unor probleme mai dificile sau mai noi. Membrii colectivului de lucru, cum şi cercetători din afara lui, şi-au expus punctele de vedere în periodicele de lingvistică şi în seria specială de *Studii de gramatică* (vol. I, 1956, vol. II, 1957, vol. III, 1961).

Paralel cu aceste studii, au apărut şi cîteva lucrări cu caracter monografic, consacrate unor capitole importante ale gramaticii româneşti, printre care citâm *Locuţiunile verbale în limba română* (1958), de Florica Dimitrescu şi *Evoluţia subordonării circumstanţiale cu elemente conjuncţionale în limba română* (1960), de Mioara Avram, studiu care părăseşte cadrele lingvisticii sincronice şi pătrunde în domeniul gramaticii istorice.

Unele din aceste contribuţii au fost valorificate în ediţia a II-a a *Gramaticii limbii române* (1963), care se distinge printr-o rigoare ştiinţifică superioară, datorată delimitării mai precise a obiectului său, prin eliminarea capitolelor de fonetică şi vocabular, şi aprofundării acelor probleme care fuseseră doar schiţate în prima ediţie. Au fost de asemenea introduse şi unele capitole noi, care contribuie la formarea unei imagini mai detaliate şi deci mai nuanţate a gramaticii româneşti. Desigur că nici după publicarea acestei lucrări n-au încetat să apară puncte de vedere noi asupra unor fenomene gramaticale proprii limbii române, a căror abordare prin metodele lingvisticii moderne poate pune în evidenţă trăsături noi şi paralele interesante.

Dicţionarul limbii române literare contemporane (4 vol., 1955—1957), rod al unei vaste munci colective, este un dicţionar explicativ şi cu caracter normativ. Sensurile cuvintelor sînt prezentate în ordinea de la general literar la mai puţin general, care contravine de cele mai multe ori ordinii lor de atestare. În *Dicţionarul limbii române moderne* (1958) s-a revenit la dispunerea cronologică a sensurilor. Este cel mai bogat dicţionar al limbii române publicat integral pînă în prezent; el cuprinde şi indicarea originii termenilor.

O mare operă lexicografică, la care lucrează în prezent lingvişti români din cele trei principale centre universitare ale ţării — Bucureşti, Cluj şi Iaşi — este continuarea *Dicţionarului limbii române*, redactat de fosta Academie Română pînă la litera *L*. Pînă în prezent au apărut 6 fascicule, cuprinzînd introducerea, bibliografia şi începutul literei *M*, iar următoarele se află sub tipar sau într-o fază de lucru avansată. După publicarea ultimului volum, se va revizui prima parte a *Dicţionarului*, astfel încît cercetătorii vor dispune de un dicţionar general al limbii române care să răspundă exigenţelor lexicografice actuale.

Dicţionarele cu caracter general nu exclud, însă, pe acelea cu caracter special, implicit mai bogate în detalii. Dintre cele publicate pînă acum cităm *Dicţionarul de neologisme*, elaborat de Florin Marcu şi Constant Maneca (1961), căruia i se adaugă cîteva glosare terminologice sau regionale şi diverse alte lucrări lexicografice aflate în pregătire.

O lucrare de importanţă naţională, necesară atît istoricilor limbii române literare, cît şi istoricilor literaturii noastre şi care interesează în acelaşi timp şi publicul larg este *Dicţionarul limbii poetice a lui Mihai Eminescu*, a cărui elaborare a fost condusă de regretatul acad. Tudor Vianu. Această operă lexicografică cuprinde vocabularul poetic eminescian în toată bogăţia sa.

Această activitate nu s-a mărginit însă la dialectul dacoromân; prin *Dicţionarul dialectului aromân, general şi etimologic* (1963), elaborat

de Tache Papahagi, cunoaşterea dialectelor româneşti sud-dunărene a progresat considerabil.

În această perioadă s-au publicat şi numeroase dicţionare bilingve, dintre care cităm *Dicţionarul rus-român* (1959–1960, 2 vol.), redactori principali Gh. Bolocan şi Tatiana Nicolescu şi *Dicţionarul român-maghiar* (1964, 2 vol.), elaborat de un colectiv avînd drept redactor principal pe Béla Kelemen (în colaborare cu Academia Maghiară de ştiinţe, pe baza unui acord special), ambele sub îndrumarea acad. Emil Petrovici. A apărut de curînd un bogat *Dicţionar german-român* (revizie şi coordonare de Mihai Isbăşescu şi Maria Iliescu).

Diversele terminologii au făcut obiectul unor cercetări monografice, dintre care cităm studiul lui V. Arvinte, consacrat terminologiei plutăritului, lucrarea lui N. A. Ursu, *Formarea terminologiei ştiinţifice româneşti* (1962), şi volumul lui V. Scurtu, *Termenii de înrudire în limba română* (1966).

Dintre lucrările lexicologice cu caracter general amintim volumele acad. Al. Graur, *Încercare asupra fondului principal lexical al limbii române* (1954) şi *Etimologii româneşti* (1963) — istorie succintă şi cuprinzătoare a unor cuvinte şi expresii din limba română.

★

Un domeniu situat la graniţa dintre studiul structurii vocabularului şi al structurii gramaticale îl constituie formarea cuvintelor, care a preocupat şi pe autorii *Dicţionarului* şi *Gramaticii*, dar care va face obiectul unui tratat special. În vederea acestuia s-au publicat pînă în prezent trei volume de *Studii şi materiale privitoare la formarea cuvintelor în limba română* (vol. I, 1959, vol. II, 1960, vol. III, 1962) şi o lucrare indispensabilă pentru pregătirea capitolului privitor la derivarea cu ajutorul sufixelor din viitorul tratat : *Dicţionarul invers* (1957).

★

Aspectul practic-normativ al unor probleme de fonetică şi fonologie, îmbinate cu probleme de gramatică şi de lexic, constituie obiectul *Micului dicţionar ortografic* (1953), al *Dicţionarului ortoepic* (1956) şi al *Îndreptarului de punctuaţie* (1956), reunite ulterior în *Îndreptarul ortografic, ortoepic şi de punctuaţie* (1960).

Apariţia acestor lucrări cu caracter normativ, destinate publicului larg, marchează triumful principiului „fonetic" (de fapt, fonologic) — şi, în parte, gramatical — asupra celui etimologic în ortografia limbii române, punînd capăt unei dezbateri de peste un secol asupra uneia dintre problemele cele mai controversate ale culturii româneşti şi ducînd la uni-

ficarea şi generalizarea normelor ortografice şi ortoepice ale limbii române literare.

★

Cercetările propriu-zise de fonetică şi fonologie s-au desfăşurat mai ales în cele două centre cu tradiţie în acest domeniu — Bucureşti şi Cluj —, dotate în ultimii ani cu aparatajul modern necesar lucrărilor de fonetică experimentală. Principalele probleme studiate — în care au apărut şi unele divergenţe de păreri — sînt : caracterul mono- sau bifonematic al diftongilor româneşti, statutul consoanelor urmate de diftongi, problema lui pseudo *-i* final şi, legată de toate acestea, problema aşa-numitei corelaţii de timbru a consoanelor, a cărei existenţă o susţine acad. Emil Petrovici. Au mai fost studiate grupurile consonantice ale limbii române, probleme ale silabei, accentului şi intonaţiei etc. Rezultatele cercetărilor experimentale s-au publicat în seria *Fonetică şi dialectologie*, în alte periodice sau în volume speciale, cum ar fi *Recherches sur les diphtongues roumaines* publiées par A. Rosetti (Bucarest—Copenhague, 1959). Pe lîngă cercetările de amănunt s-au elaborat şi în acest domeniu o serie de monografii pe probleme, dintre care cităm *Sur la théorie de la syllabe*, de acad. Al. Rosetti (două ediţii, Haga, 1959 şi 1963). Semnalăm de asemenea volumul lui Andrei Avram, *Cercetări asupra sonorităţii în limba română* (Bucureşti, 1961).

Acad. Al. Rosetti i se datorează o expunere de ansamblu în domeniul foneticii teoretice : *Introducere în fonetică* (1958 ; versiunea portugheză a ed. a 2-a, Lisabona, 1962).

Experimentările urmăresc o descriere completă a trăsăturilor acustice ale sunetelor româneşti. Paralel cu aceasta s-au făcut diverse încercări de prezentare a sistemului fonologic al limbii române. O sinteză în acest domeniu a publicat recent Em. Vasiliu : *Fonologia limbii române* (1965).

S-au dezvoltat de asemenea studiile de fonologie diacronică, în cadrul cărora problema interferenţelor dintre sistemul fonologic românesc şi cel slav a fost discutată mai ales de către acad. Emil Petrovici. Tot aici se încadrează şi studiul lui Andrei Avram asupra interpretării grafiei chirilice a vechilor texte româneşti, publicat în *Studii şi cercetări lingvistice* (1964), cu implicaţii ce depăşesc considerabil problema enunţată în titlu.

Pe lîngă aceste studii referitoare la limba română, s-au publicat şi articole de fonologie generală şi teoretică, urmărind precizarea unor noţiuni fundamentale, cum ar fi însăşi noţiunea de fonem, conceptul de alternanţă fonologică, neutralizarea ş.a.m.d.

★

Alături de studiile de fonetică şi fonologie, cercetările în domeniul dialectologiei constituie o tradiţie a lingviştilor bucureşteni şi clujeni,

care au continuat în ultimii ani publicarea *Atlasului lingvistic român* (serie nouă) și au întreprins noi cercetări pe teren. Cercetări similare au început și lingviștii din Iași. Rezultatele acestor anchete s-au concretizat pînă în prezent sub forma unor glosare regionale, a numeroase articole, cum și a unor monografii, cum este cea publicată de Teofil Teaha asupra *Graiului din Valea Crișului Negru* (1961). Urmează să apară alte monografii consacrate graiurilor din Valea Bistriței (Bicaz), a Sebeșului și a Jiului. De curînd s-au inițiat cercetări în scopul alcătuirii unei monografii a graiurilor din zona Porților de Fier. În publicațiile *Limba română*, *Fonetică și dialectologie* și altele apar cu regularitate materiale dialectale.

Paralel cu ultimele volume din *Atlasul lingvistic român*, s-a inițiat un *Nou atlas lingvistic român*, conceput de data aceasta sub forma unor atlase regionale, repartizate pe cele 7 provincii istorice românești și incluzînd și idiomurile românești sud-dunărene. Anchetele în regiunile Oltenia și Maramureș, efectuate de către lingviștii din București și Cluj, s-au încheiat, iar prelucrarea rezultatelor lor se apropie de sfîrșit.

S-au întreprins și anchete speciale pentru *Arhiva fonogramică* a graiurilor românești, pe baza căreia se vor publica ulterior și culegeri de texte dialectale în transcriere fonetică.

În ultimii ani s-au întreprins anchete și asupra dialectelor românești sud-dunărene. Acad. Emil Petrovici și P. Neiescu au făcut cercetări la aromânii din Albania și Macedonia, la meglenoromânii din Macedonia și la istroromâni. Problema idiomurilor romanice sud-dunărene a fost readusă în actualitate prin discuțiile asupra statutului lor de limbi sau dialecte, asupra căruia s-au pronunțat, în mod diferit, cei mai mulți dintre lingviștii români. Aceste idiomuri au prilejuit și alte considerații de lingvistică generală, dintre care notăm observațiile lui Ion Coteanu asupra procesului de dispariție a limbilor : *Cum dispare o limbă* : *istroromâna* (1957), care, a declanșat o dezbatere mai largă. Tot datorită lui Ion Coteanu dispunem în prezent de o expunere de ansamblu asupra tuturor dialectelor românești, care cuprinde, pe lîngă descrierea structurii lor, și o culegere de texte reprezentative : *Elemente de dialectologie* (1961).

Limba română va figura și în cîteva atlase cuprinzînd teritorii aparținînd mai multor state, care alcătuiesc o zonă de comunitate geografică și de civilizație. S-a efectuat ancheta pentru *Atlasul lingvistic mediteranean*, iar un *Atlas balcanic* se află în stadiul de proiect.

Acțiunea de nivelare a deosebirilor lingvistice regionale prin limba literară a atras atenția cercetătorilor. Problemele limbii literare au constituit obiectul a numeroase discuții avînd drept scop precizarea sferei și a caracteristicilor ei. Menționăm aici volumul lui Boris Cazacu, *Studii de*

limbă literară. Probleme actuale ale cercetării ei (1960) și studiul lui Ion Coteanu, *Româna literară și problemele ei principale* (1961).

Limba română literară a fost studiată și sub aspect diacronic, urmărindu-se îndeosebi procesul formării ei și al trecerii la faza modernă. Primul volum al cursului de *Istorie a limbii române literare* (1961), datorat acad. Al. Rosetti și prof. B. Cazacu, studiază aceste prime perioade ale evoluției ei. El completează expunerea din cele 6 volume ale *Istoriei limbii române* de acad. Al. Rosetti, care se oprește la secolul al XVII-lea. Studii parțiale au apărut în cele trei volume de *Contribuții la istoria limbii române literare din secolul al XIX-lea* (1956, 1958, 1962), inițiate de regretatul acad. Tudor Vianu, el însuși autor al mai multor volume de studii de stilistică, dintre care relevăm *Probleme de stil și artă literară* (1955) și *Problemele metaforei și alte studii de stilistică* (1957). Prin editarea și mai ales comentarea de texte de limbă română veche, filologia a oferit material pentru studiul istoriei limbii române, atît în ansamblu, cît și sub aspectul ei literar.

Pe lîngă cercetări cuprinzînd în total limba română literară, s-au publicat și studii asupra diferitelor ei stiluri, vizînd stabilirea trăsăturilor lor sau analiza unor texte reprezentative. Cum era și de așteptat, atenția cea mai mare s-a acordat stilului beletristic și studiului limbii și stilului diferiților scriitori. O serie de contribuții în acest domeniu au fost reunite recent în volumul colectiv *Studii de poetică și stilistică* (1966) care cuprinde, și încercări de aplicare a metodelor lingvisticii moderne în cercetarea stilului.

În ultimii ani interesul lingviștilor noștri pentru diversele direcții ale lingvisticii moderne, privite atît sub aspectul lor teoretic cît, mai ales, sub cel metodologic, a sporit considerabil. S-au publicat articole cu caracter informativ asupra concepțiilor și metodelor diferitelor școli lingvistice contemporane și s-a trecut la aplicarea, în studiul limbii române, a analizei distributive ori a principiilor gramaticilor generative.

În ultima vreme au apărut studii de lingvistică matematică (Solomon Marcus, *Lingvistica matematică. Modele matematice în lingvistică*, 1963, *Gramatici și automate finite*, 1964). Descrierea formalizată a limbii române a progresat datorită articolelor acad. Gr. Moisil și prin primele încercări de traducere automată efectuate în țara noastră (la Timișoara și, în vremea din urmă, la Cluj).

Menționăm și cercetările de lingvistică și de psihologie ale Tatianei Slama-Cazacu : *Relațiile dintre gîndire și limbaj în ontogeneză* (1957), *Limbaj și context* (1959 ; versiunea franceză, Haga, 1961) și *Dialogul la copii* (1962 ; versiunea cehă, 1966).

Cercetările prezentate mai sus au abordat limba română sub aspect sincronic. Latura diacronică a studiului ei a progresat de asemenea în acești douăzeci de ani. *Istoria limbii române* a acad. Al. Rosetti, în 6 volume, cuprinde o expunere amănunțită a faptelor, cu introduceri istorice și bibliografie. *Tratatul de istorie a limbii române*, sub redacția acad. Al. Rosetti, este conceput în 5 volume, dintre care a apărut cel dintîi, *Limba latină* (1965; red. resp. acad. Al. Graur). Volumul al doilea (red. resp. prof. I. Coteanu) va cuprinde româna comună; volumul următor (red. resp. acad. Emil Petrovici) duce expunerea pînă la apariția primelor texte în limba română. Volumul al IV-lea va cuprinde secolele al XVI-lea—al XVIII-lea (red. resp. acad. Al. Rosetti); vol. V (red. resp. acad. Iorgu Iordan și prof. Boris Cazacu) va trata epoca de după 1780. Menționăm aici și expunerea concentrată a acad. Al. Graur, *Evoluția limbii române. Privire sintetică* (1963).

Studiul limbii române sub aspect istoric este indisolubil legat, pe de o parte, de studiul limbii latine și al limbilor autohtone, pe de altă parte de istoria întregii romanități și a comunității lingvistice nonromanice în cadrul căreia a evoluat limba română. De aceea studiile clasice, cercetarea elementului autohton precum și romanistica, slavistica și orientalistica au o serioasă tradiție în lingvistica românească.

În ultima vreme elementul autohton a fost studiat de către I. I. Russu, în lucrarea *Limba traco-dacilor* (1959), iar latina balcanică de către H. Mihăescu, *Limba latină în provinciile dunărene ale Imperiului roman* (1960) și Sorin Stati, *Limba latină în inscripțiile din Dacia și Scythia Minor* (1961). Problemei locului limbii române între limbile romanice i-au fost consacrate, în ultima vreme, numeroase studii. O expunere sintetică asupra acestei probleme, semnată de acad. Al. Graur, a apărut în colecția *Bibliotheca Historica Romaniae* sub titlul *La romanité du roumain* (1965). Al. Niculescu și-a reunit articolele legate de această temă în volumul *Individualitatea limbii române între limbile romanice. Contribuții gramaticale* (1965).

Stabilirea completă a trăsăturilor proprii limbii române în cadrul Romaniei necesită și studiul elementelor nonromanice ale limbii române. Cel mai important și mai bine studiat este elementul slav (vezi vol. III din *Istoria limbii române* a acad. Al. Rosetti, publicat independent în mai multe ediții, sub titlul *Influența limbilor slave meridionale asupra limbii române*). Semnalăm și studiul lexico-semnatic al lui Gh. Mihăilă, *Împrumuturi vechi sud-slave în limba română* (1960).

Problemele zonei de civilizaţie şi cultură în care a evoluat limba română au preocupat pe mulţi specialişti români şi străini; menţionăm cercetările întreprinse în prezent în cadrul Institutului de studii sud-est europene ale căror rezultate se publică în revista institutului (*Revue des études sud-est européennes*).

Studiile închinate altor limbi romanice sau altor familii de limbi s-au dezvoltat şi relativ independent de cercetările consacrate limbii române. Astfel, s-a întreprins studiul graiurilor slave, maghiare, săseşti, turceşti şi tătăreşti de pe teritoriul românesc, ale căror rezultate urmează a fi concretizate în atlase (*Atlasul lingvistic al graiurilor maghiare*, *Atlasul lingvistic al graiului ceangău*), dicţionare (*Dicţionarul graiurilor săseşti din Republica Socialistă România*, pregătit în colaborare cu Academia germană de ştiinţe din Berlin), monografii etc.

Aşa cum şi era de aşteptat, ramurile care s-au dezvoltat cel mai mult au fost slavistica şi romanistica; cercetările în aceste domenii au apărut în seria intitulată *Romanoslavica*, în *Revista de filologie romanică şi germanică*, precum şi în alte periodice de lingvistică.

Cele mai importante contribuţii din domeniul romanisticii aparţin acad. Iorgu Iordan: *Lingvistica romanică. Evoluţie. Curente. Metode* (1962), noua ediţie a unei lucrări mai vechi, tradusă şi peste hotare şi care a devenit o lucrare fundamentală pentru istoria romanisticii; de asemenea, volumul scris în colaborare cu Maria Manoliu, *Introducere în lingvistica romanică* (1965).

Colectivul de romanistică al Institutului de lingvistică din Bucureşti, sub conducerea acad. Iorgu Iordan, a realizat o *Crestomaţie romanică* (vol. I, 1962, vol. II, 1965, vol. III sub tipar), cuprinzînd texte din toate limbile şi dialectele romanice, grupate astfel încît să permită urmărirea lor comparativă.

Au mai apărut lucrări consacrate limbii spaniole: acad. Iorgu Iordan, *Istoria limbii spaniole* (1963) precum şi cursuri universitare privitoare la gramatica descriptivă şi istorică a unor limbi romanice. În prezent se fac cercetări asupra idiomurilor romanice vorbite pe teritoriul României (graiurile retoromane şi iudeo-spaniola).

În domeniul onomasticii dispunem de un studiu amplu consacrat de acad. Iorgu Iordan *Toponimiei româneşti* (1963), precedat de volumele *Rumänische Toponomastik* (Bonn-Leipzig, 1924—1926, 2 vol.) şi *Nume de locuri româneşti în R.P.R.*, I (1952). Semnalăm, de asemenea, volumul acad. Al. Graur, *Nume de persoană* (1965) şi numeroasele studii dedicate de acad. Emil Petrovici toponimicelor şi antroponimelor româneşti de origine slavă.

Extinderea acestor preocupări a făcut posibilă publicarea, cu prilejul Congresului de onomastică de la München, a unui volum de *Contributions onomastiques* (1958). Menţionăm şi *Dicţionarul onomastic românesc* (1963) de N. A. Constantinescu. Cercetările onomastice constituie, printre altele, o preocupare constantă a lingviştilor clujeni.

★

Interesul pentru lingvistica generală a fost stimulat în special de lucrările acad. Al. Graur, *Studii de lingvistică generală* (1960), *Scurtă istorie a lingvisticii* (1961), în colaborare cu Lucia Wald şi *Introducere în lingvistică* (1959), elaborată de un colectiv sub conducerea sa, şi ale acad. Al. Rosetti, *Mélanges de linguistique et de philologie* (Copenhague—Bucarest, 1947) şi *Linguistica* (Haga, 1965) — culegeri de studii apărute în diverse publicaţii periodice, în cursul anilor, dedicate lingvisticii generale, foneticii, fonologiei, vocabularului, istoriei limbii române şi a limbilor balcanice. Amintim şi volumul Tatianei Slama-Cazacu, *Comunicarea în procesul muncii* (1964).

Articole de teorie generală asupra limbii, urmărind fie aplicarea diverselor categorii şi legi filozofice în domeniul lingvistic, fie problemele teoretice şi metodologice ale cercetării moderne au apărut în seria de *Probleme de lingvistică generală* (vol. I, 1959; vol. II, 1960; vol. III, 1961; vol. IV, 1962) şi în reviste. *Cahiers de linguistique théorique et appliquée* publică astfel de studii redactate în limbi de mare circulaţie.

★

Dintre lucrările consacrate istoriei lingvisticii româneşti, menţionăm volumele lui D. Macrea, *Lingvişti şi filologi români* (1959), Mircea Seche, *Schiţă de istorie a lexicografiei româneşti*, I (1966) şi Ion Gheţie, *Opera lingvistică a lui Ion Budai-Deleanu* (1966).

Prezenta expunere consacrată realizărilor lingvisticii româneşti şi-a propus să ilustreze principalele direcţii ale cercetărilor întreprinse în institutele Academiei Republicii Socialiste România şi în afara lor, direcţii în care se încadrează unele contribuţii pe care nu le-am putut cita aici. Toate laolaltă atestă amploarea cercetărilor consacrate lingvisticii în Republica Socialistă România.

Redacţia

INTERPRETAREA FONOLOGICĂ A SEMIVOCALELOR INIȚIALE DE SILABĂ ÎN LIMBA ROMÂNĂ

DE

ANDREI AVRAM

1. Interpretarea fonologică a elementelor vocalice nesilabice (semivocale și „pseudovocale") este una dintre cele mai dificile probleme ale analizei expresiei lingvistice.

În studiile consacrate limbii române s-a discutat pe larg — fără a se ajunge la un acord — problema valorii fonologice a elementelor vocalice nesilabice în contextele [C...V] (unde consoana este urmată de o semivocală ; de exemplu, în *seară*, *soare*, *biată*) și [C...#] (unde consoana este urmată de o „pseudovocală" ; de exemplu, în *lupi*). S-a acordat însă mai puțină atenție interpretării fonologice a semivocalelor care apar la început de silabă (în *ies*, *baia*, *roua* etc.) și după vocală, în poziție finală sau preconsonantică (în *dai*, *dau*, *cuib*, *maică* etc.). Majoritatea cercetătorilor au admis că elementele nesilabice de timbru [*i*] sau [*u*] din cele două poziții menționate sînt, în limba literară contemporană, variante ale fonemelor c o n s o n a n t i c e /*y*/, respectiv, /*w*/ [1].

O poziție diferită a adoptat, în cîteva lucrări recente, Em. Vasiliu [2]. Pe de o parte, autorul citat consideră că în anumite poziții (în *voie*, *rouă* etc.) semivocala și vocala următoare reprezintă împreună nu două, ci un singur fonem (vocală)[3] ; pe de altă parte, el susține că în cazurile cînd semivocala corespunde unui fonem autonom (în *iar*, *biete* etc.) acesta este nu un element al subsistemului consonantic, /*y*/ sau /*w*/ [4], ci o v o c a l ă

[1] Vezi, de exemplu, E. Petrovici, în SCL VII, 1956, 1—2, p. 15 ; „iod și digamma sînt consoane" ; Al. Rosetti, în FD II, 1960, p. 60 : „*y* și *w* sînt consoane".

[2] În cele ce urmează, ne vom referi, în primul rînd, la Emanuel Vasiliu, *Fonologia limbii române*, București, 1965 (= Vasiliu, *Fonologia*) ; vom avea în vedere, într-o măsură mai mică, și unele dintre lucrările anterioare ale aceluiași autor.

[3] Vasiliu, *Fonologia*, în special, p. 107—108.

[4] Așa cum admitea, altădată, însuși Em. Vasiliu ; vezi, în special, articolul *Une classification des consonnes roumaines d'après le critère de la distribution*, în *Mélanges linguistiques publiés à l'occasion du VIIIe Congrès international des linguistes à Oslo, du 5 au 9 août 1957*, București, 1957, p. 97—112 (în special, p. 101), unde sînt identificate cu fonemele c o n s o n a n t i c e /*y*/, /*w*/ nu numai elementele nesilabice din cuvinte ca *ia*, *au*, ci și semivocalele [*e̯*] și [*o̯*] din cuvinte de tipul *seară*, respectiv, *soare*.

(semivocalele nu ar fi altceva decît variante poziționale ale vocalelor corespunzătoare) [5].

Ne propunem să discutăm, în prezentul articol, cele două aspecte ale problemei : în primul rînd, vom încerca să stabilim dacă și în ce împrejurări segmentul fonetic „semivocală + vocală” poate fi considerat, eventual, monofonematic (de exemplu, [*i̯e*] = /*e*/) ; în al doilea rînd, ne vom opri asupra avantajelor și dezavantajelor pe care le implică interpretarea semivocalelor ca variante ale vocalelor corespunzătoare, în limba română literară contemporană.

2. Într-un studiu publicat de Em. Vasiliu în 1961, formele *rouă*, *tăria*, *real*, *luînd* sînt transcrise fonologic /*roă*/, /*tăria*/, /*real*/, /*luînd*/ [6]. Transcrierea fonetică a acelorași forme vrea să ilustreze afirmația că „vocalele care urmează după /o, u/ și /e, i/ sînt precedate de un sunet semivocalic cu un timbru identic cu cel al vocalei precedente” [7] ; afirmația este valabilă, într-adevăr, p e n t r u e x e m p l e l e e n u m e r a t e, bineînțeles, cu condiția să admitem că, din punct de vedere fonologic, /*ă*/ și /*a*/ din *rouă, tăria* urmează într-adevăr după vocalele /*o*/, /*i*/, nu după fonemele consonantice /*y*/, respectiv, /*w*/. Cazurile de tipul *rouă* i-au scăpat însă autorului atunci cînd a formulat o altă afirmație, pe care o găsim la aceeași pagină a studiului citat : „Vocalele /e, i, o, u, ă/ se realizează ca [^{j}ẹ, ^{j}i, ^{w}ọ, ^{w}u, ^{î}ặ, ^{î}î] la inițială de cuvînt sau de silabă, după vocală” [8] : /*ă*/ din *rouă* este, după Em. Vasiliu, inițial de silabă (vezi transcrierea fonologică reprodusă mai sus), dar această vocală nu se realizează ca [^{î}*ặ*], ci sub forma unei succesiuni de sunete în care primul element este o semivocală posterioară labială (în transcrierea fonetică a lui Em. Vasiliu : [*ro*^{w}*ặ*] [9]).

După cum se poate observa, o dată se consideră că timbrul elementului semivocalic este determinat de timbrul vocalei precedente, altădată el este pus în legătură cu vocala următoare (care este, după Em. Vasiliu, fonem inițial de silabă). Realizarea fonetică a formelor notate fonologic /*roă*/, /*luînd*/ corespunde primei reguli, dar o contrazice pe cea de-a doua. Alte cazuri o satisfac pe aceasta din urmă, dar sînt în contradicție cu ceea ce se afirmă în prima regulă : este evident că în forme cum sînt cele notate fonologic de Em. Vasiliu /*boer*/, /*lokui*/, /*leu*/, /*viola*/ [10] timbrul elementului semivocalic nu este nicidecum determinat de vocala după care urmează acesta, cum ar trebui să se întîmple dacă s-ar aplica regula pe care am reprodus-o la începutul alineatului precedent.

Ulterior, Em. Vasiliu a formulat în alt fel condițiile în care apar, între două vocale, semivocalele cu diferite timbre : „Vocalele [e, i, o, u] se comportă ca și în poziție inițială : [e, i] sînt precedate de [^{j}], [o, u] sînt precedate de [^{w}], indiferent de natura vocalei precedente” [11] ; „Vocalele [a, ă, î] sînt precedate de un apendice a cărui localizare este d e t e r -

---

[5] Vasiliu, *Fonologia*, în special, p. 105–107.

[6] Em. Vasiliu, *Sistemul vocalic al limbii române*, în SCL XII, 1961, 1, p. 15–22 (= Vasiliu, *Sistemul*) ; exemplele citate se găsesc la p. 18 (am renunțat la notarea accentului).

[7] *Ibidem*, p. 16.

[8] *Ibidem*.

[9] *Ibidem*.

[10] *Ibidem*, p. 18.

[11] Vasiliu, *Fonologia*, p. 98.

m i n a t ă de localizarea vocalei precedente" [12]. Vom încerca să arătăm, mai jos, că — deşi mai precisă — nici această formulare nu este întru totul satisfăcătoare.

3. Pentru a stabili în ce contexte atît prezenţa în sine, cît şi natura elementului semivocalic sînt (sau par a fi) dependente de vocalele vecine, este necesar să examinăm, în mod sistematic, toate situaţiile posibile.

Contextele de tipul [V...#] sau [V...C] nu pun nici o problemă; caracterul independent şi valoarea distinctivă a semivocalei sînt în afara oricărei îndoieli în forme ca *dai*, *dau*, *doi*, *maică*, *neică*, *doică*.

În contextul [#...V] p o t s ă a p a r ă trei semivocale, corespunzătoare celor trei vocale închise [13] (pentru discuţia noastră nu prezintă nici o importanţă constatarea că, de fapt, semivocala corespunzătoare lui [*î*], de cele mai multe ori, n u a p a r e la vorbitorii limbii literare sau, în cel mai bun caz, este foarte puţin perceptibilă). În tabloul care urmează, am pus la un loc vocalele [*i*] şi [*e*], [*î*] şi [*ă*], [*u*] şi [*o*]; pentru motive care vor rezulta din expunerea de mai jos, vocala [*a*] a fost pusă într-o categorie aparte. Iată acum tabloul grupurilor de tipul „semivocală + vocală" posibile la început de cuvînt [14]:

	[*i e*]	[*î ă*]	[*u o*]	[*a*]
[i̯]	+	—	+	+
[î̯]	—	+	—	+
[u̯]	—	—	+	+

Tabloul ne permite, în primul rînd, să observăm că între semivocala centrală şi celelalte două semivocale există o deosebire importantă: [î̯] apare numai înainte de vocale cu aceeaşi localizare (centrale), în timp ce semivocala anterioară apare şi înainte de vocale posterioare şi înainte de [*a*], iar [u̯] apare, şi el, înainte de această vocală centrală. În al doilea rînd, datele de mai sus ne permit să clasificăm diftongii iniţiali în două categorii:

a) diftongii [*i̯u*], [*i̯o*], [*i̯a*], [*u̯a*], în care cele două elemente constitutive se deosebesc prin localizare;

b) toţi ceilalţi diftongi ([*i̯i*], [*u̯o*] etc.), în care semivocala şi vocala au aceeaşi localizare.

---

[12] Vasiliu, *Fonologia*, p. 99; cf. p. 108.

[13] Em. Vasiliu transcrie [*e̯å*] cuvîntul *ea* şi [*jår*] cuvîntul *iar* (Vasiliu, *Fonologia*, p. 86). După părerea noastră — care concordă cu părerea majorităţii lingviştilor — avem a face în ambele cazuri cu un iot urmat de [*å*]; deosebirea pe care o face ortografia între pronumele *ea* şi forma verbală *ia* nu corespunde unei realităţi fonetice. După acelaşi autor (*loc. cit.*, p. 104), „diftongul [wå] nu apare la iniţială"; prima silabă din *oameni* este transcrisă [*o̯å*] (*ibidem*; cf., totuşi, [*wålă*], la p. 86). Credem că, şi de data aceasta, elementul semivocalic este echivalentul nesilabic al unei vocale închise. În poziţie intervocalică apar, uneori, semivocale corespunzătoare vocalelor semideschise (vezi E. Petrovici, în CL II, 1957, p. 104, nota 34); chiar admiţînd că [*e̯*] şi [*o̯*] se întîlnesc şi la început de cuvînt, ne putem dispensa de a trata separat diftongii de tipul [*e̯a*] la început de silabă, căci în această poziţie gradul de deschidere al semivocalei nu are valoare distinctivă (tot ce vom spune cu privire la semivocalele din seria [*i̯*] se aplică şi la cele din seria [*e̯*]).

[14] Semnul + arată că semivocala din partea stîngă a tabloului poate fi urmată de vocale aparţinînd categoriilor înşirate în partea de sus a tabloului; semnul — arată imposibilitatea combinării, în aceeaşi ordine, a elementelor din cele două serii de sunete.

Rolul distinctiv al elementului semivocalic în diftongii din prima categorie este evident [15]. Cît despre diftongii ceilalți, este posibil ca — dacă alte fapte nu se împotrivesc acestei interpretări — [i̯i] să fie considerat realizare a lui /i/, [u̯o] a lui /o/ etc. ; problema aceasta va fi discutată amănunțit mai jos.

4. În poziție intervocalică apar numai două dintre cele trei semivocale corespunzătoare vocalelor închise [16]. Posibilitățile combinatorii ale semivocalelor [i̯] și [u̯] cu vocalele, la început de silabă neinițială de cuvînt, sînt înfățișate în tabloul următor :

	[*i e*]	[*î ă*]	[*u o*]	[*a*]
[i̯]	+	—	+	+
[u̯]	—	+	+	+

Din compararea acestui tablou cu cel precedent rezultă că, în timp ce succesiunile de tipul [i̯V] sînt aceleași atît la început de cuvînt, cît și la început de silabă neinițială, succesiunile formate din [u̯] urmat de vocală sînt mai numeroase în ultima dintre cele două poziții indicate : în interiorul cuvîntului apar și succesiunile [u̯ă] și [u̯î] (de exemplu, în *luăm*, *luînd*). Consecințele acestei particularități de distribuție a semivocalei [u̯] vor fi examinate mai jos [17]. Mai înainte, este însă necesar să subliniem faptul că atît [i̯], cît și [u̯] apar după t o a t e vocalele. Cu aceasta am ajuns la problema dependenței timbrului semivocalei de timbrul vocalelor vecine.

5. După Em. Vasiliu, timbrul semivocalei precedate de [*o*] și urmate de [*ă*], în *rouă*, de exemplu, este determinat de vocala p r e c e d e n t ă, pe cînd elementul palatal analog care apare în *voie* are un timbru determinat de vocala care u r m e a z ă după acest element [18]. Autorul citat a scăpat însă din vedere cazurile de tipul *ziuă*, *înșeuînd*, care arată clar că factorul hotărîtor este, întotdeauna, vocala care urmează după semivocală. Timbrul elementului semivocalic precedat și urmat de vocală nu este determinat n i c i o d a t ă de timbrul vocalei precedente. Dacă în *rouă* semivocala este posterioară și labială, acest lucru nu se datorește lui [*o*] precedent (cf., pe de o parte, *boier* cu [*o*] urmat de semivocală palatală, pe de altă parte, *ziuă*, cu [*i*] urmat de semivocală posterioară labială), c i l u i [*ă*] u r m ă t o r: înainte de [*ă*], ca și înainte de [*î*],

[15] Din constatarea că semivocala îndeplinește un rol distinctiv nu rezultă, în mod obligatoriu, că segmentul [i̯*a*], de exemplu, este difonematic, ci doar faptul că diftongul este fonologic distinct de [*a*] ; în principiu, segmentul fonologic corespunzător lui [i̯*a*] poate fi și un fonem unic. Într-adevăr, această ultimă interpretare este, după părerea noastră, valabilă pentru dacoromâna din perioada primelor texte românești : *ară*, *iară*, *oară* = /*ară*/, /*äră*/, /*åră*/ ; ea este justificată de o serie de fapte pe care nu le întîlnim în româna literară actuală și care au fost analizate de noi în alt loc (în lucrarea *Contribuții la interpretarea grafiei chirilice a primelor texte românești* (IV), în SCL XV, 1964, 4, p. 471—489). Pentru limba literară actuală interpretarea difonematică a diftongilor enumerați mai sus sub punctul a) este singura posibilă.

[16] Nu am luat în considerație cele cîteva forme de tipul *creăm*, *creînd*, care, în aparență, conțin o semivocală medială ; pronunțarea obișnuită a grupurilor de sunete scrise *eă*, *eî* este, de fapt, [*e*(i̯)*e*], respectiv, [*e*(i̯)*i*]. Cf. Vasiliu, *Sistemul*, p. 19.

[17] Vezi următoarele două paragrafe.

[18] Vezi mai sus (p. 532—533) citatele din Vasiliu, *Fonologia*, p. 98 și 99.

este admisă numai semivocala [u̯], semivocala [i̯] fiind exclusă din această poziție (adică din contextele [V...*ă*] și [V...*î*]).

Luarea în considerație a succesiunilor de tipul „vocală anterioară + [u̯] + [*ă*] (sau [*î*])" modifică descrierea, propusă de Em. Vasiliu, a distribuției sunetelor în limba literară contemporană și ea afectează, după cum vom vedea, bazele clasificării distribuționale a fonemelor vocalice.

Elementul transcris de noi [u̯] în *ziuă* nu este identificat de Em. Vasiliu cu [*w*], ceea ce rezultă din faptul că [*w*] lipsește din lista consoanelor care apar înainte de[*ă*] [19] ([*w*] figurează în lista consoanelor care pot preceda pe [*o*]; se dă ca exemplu cuvîntul *om* [20]). Același element nu este considerat identic nici cu [o̯], despre care se spune — pe bună dreptate — că „apare numai înainte de [*a*]" [21]. Ar mai rămîne o singură posibilitate, anume ca semivocala din *ziuă* să fie considerată identică cu elementul notat [$^{(w)}$] în *rouă*, *luă* [22]. Întrucît, după Em. Vasiliu, în *rouă*, *luă* vocala [*ă*] este precedată de [*o*], respectiv, de [*u*] [23] (elementul semivocalic este neglijat), ar rezulta că (neglijînd și aici elementul semivocalic) în *ziuă* vocala [*ă*] este precedată de [*i*]; or, succesiunea [*i*] + [*ă*] nu este menționată în locurile în care sînt enumerate vocalele care apar după [*i*], respectiv, înainte de [*ă*] [24].

6. Trecînd acum la aspectul fonologic al chestiunii, nu putem să nu ținem seamă de constatarea că grupurile „semivocală centrală + [*ă*] sau [*î*]" (de exemplu, în *ăsta*) și „semivocală labială + [*ă*] sau [*î*]" (de exemplu, în *ziuă*, *luînd*) sînt în distribuție complementară, primele apărînd numai la început de cuvînt, celelalte numai la început de silabă neinițială. Avînd în vedere și asemănarea fonetică dintre segmentele în discuție, se pot stabili identitățile [*ĭă*] = [*u̯ă*] și [*ĭî*] = [*u̯î*]. Pînă la un punct, Em. Vasiliu a ținut cont de constatările menționate, atunci cînd a notat, în transcriere fonologică, cu /*ă*/ silaba finală din *rouă* [25]. Dar, p e b a z a a c e l e i a ș i i n t e r p r e t ă r i, ar trebui să fie transcrise /*ă*/, /*î*/ și segmentele vocalice [*u̯ă*] și [*u̯î*] neprecedate de vocale labiale. În consecință, în forme ca *ziuă*, *piuă*, *înșeuînd* apar grupurile „vocală anterioară + vocală centrală semideschisă sau închisă" (în exemplele noastre, /*iă*/, /*eî*/), pe care Em. Vasiliu le consideră inexistente în limba română. Faptul că — după teoria lui Em. Vasiliu aplicată consecvent — și vocalele anterioare, nu numai cele posterioare, pot fi urmate de /*ă*/ sau de /*î*/ arată că nu poate fi utilizat în clasificarea distribuțională a vocalelor limbii române unul dintre criteriile propuse de același autor : „Vocalele /o, u/, pot apărea înainte de vocalele centrale /ă, î/, în timp ce din această poziție este exclusă ocurența vocalelor /e, i/" [26].

Pe de altă parte, dacă, dintr-un motiv sau altul, se acceptă totuși o interpretare difonematică pentru [*u̯ă*] din *ziuă*, această interpretare trebuie extinsă și la diftongii [*u̯ă*] și [*u̯î*] precedați de vocale labiale, dat

---

19 Vasiliu, *Fonologia*, p. 91.
20 *Ibidem*, p. 93.
21 *Ibidem*, p. 103.
22 *Ibidem*, p. 91.
23 *Ibidem*.
24 *Ibidem*, p. 90, respectiv, p. 91 ; cf. p. 99 : „Vocalele [ă, î] nu apar după [e, i]".
25 Vezi mai sus, p. 532.
26 Vasiliu, *Fonologia*, p. 111 ; vezi și Vasiliu, *Sistemul*, p. 19.

fiind că, așa cum am văzut, elementul semivocalic este în aceeași măsură dependent de vocala următoare, atît în *ziuă*, cît și în *rouă*.

7. Din cele arătate mai sus rezultă că, indiferent de timbrul vocalei care îl precedă, diftongul [*u̯ă*] intră în aceeași categorie din care fac parte și diftongii formați din două elemente cu aceeași localizare ([*i̯i*], [*u̯o*] etc.). Întocmai ca în poziție inițială de cuvînt, toți acești diftongi pot fi, eventual, considerați monofonematici. De asemenea ca în poziție inițială de cuvînt, diftongii [*i̯u*], [*i̯o*], [*i̯a*], [*u̯a*] formează o categorie aparte [27], din punctul de vedere al raportului dintre cele două elemente: timbrul semivocalei nu depinde de vocala următoare. Întrucît, după cum am văzut, atît [*i̯*] cît și [*u̯*] pot urma după indiferent ce vocală, înseamnă că t i m b r u l semivocalei din diftongii [*i̯u*], [*i̯o*], [*i̯a*], [*u̯a*] nu este determinat nici de vocala precedentă. Dar independența față de context a timbrului semivocalei (cf. *via* — *ziua*, *lua* — *nuia*) nu înseamnă neapărat că însăși p r e z e n ț a acestui element îndeplinește o funcție distinctivă în toate cazurile; rămîne să vedem dacă nu cumva, în unele poziții, elementul semivocalic poate fi înlocuit cu „zero" fără ca acest lucru să aibă repercusiuni în planul conținutului. Vocala neprecedată de semivocală și succesiunea „semivocală + vocală" ar fi, în acest caz, variante facultative ale aceluiași segment fonologic, care, eventual, ar putea fi considerat ca fiind constituit dintr-un singur fonem (vocală).

Într-adevăr, elementul notat [*i̯*] nu are o situație identică în *voia*, *rîia*, *gutuia* etc., pe de o parte, și în *via*, *cheia* etc., pe de altă parte; există o deosebire de același fel și între [*u̯*] din *ziua*, *deoache* etc. și [*ŭ*] din *roua*, *lua* etc. Într-o formă ca [*roi̯a*] (imperfectul de la *a roi*), elementul semivocalic nu poate fi suprimat fără ca forma respectivă să înceteze de a rămîne ea însăși: [*roa*] este identificat cu *roua*, nu cu *roia* (facem abstracție de deosebirea de accent), ceea ce demonstrează, în același timp, că [*u̯*] din *roua* este substituibil cu „zero" (spre deosebire de [*i̯*] din *roia*).

8. Noi am întrebuințat notația [*i̯*], [*u̯*] pentru cele două semivocale inițiale de silabă, indiferent de contextul în care apar (la început de cuvînt sau după vocală, precedate sau urmate de vocale cu aceeași localizare sau cu localizare diferită), ținînd seamă de faptul că, de exemplu, elementele nesilabice din *via* și din *voia* pot fi (și în pronunțarea multor vorbitori ai limbii literare sînt, într-adevăr) identice [28]. Em. Vasiliu face însă, de la bun început, distincție între semivocalele cărora le putem spune „propriu-zise" și așa-numitele „apendice asilabice" [29], folosind transcrieri diferite pentru cele două categorii de elemente vocalice nesilabice. Sistemul de transcriere „prefigurează" oarecum interpretarea fonologică ulterioară; de exemplu, segmentul inițial din *iar*, interpretat, ulterior, ca succesiune de două foneme, este notat [*jà*], în timp ce silaba

---

[27] Cf. distincția pe care o stabilește Kenneth L. Pike, în « Language » XXIII, 1947, 2, p. 151—159, între diftongii de tipul [I^{i}] (considerați monofonematici) și diftongii de tipul [a^{I}] (difonematici), în unele dialecte ale englezei vorbite în America.

[28] Totuși, la unii vorbitori ai limbii literare, între un [*i*] și o altă vocală apare un element semivocalic mai puțin perceptibil decît [*i̯*] din *voia*; cf. Alf Lombard, *La prononciation du roumain* (Extrait de « Uppsala Universitets Årsskrift », 1936), Uppsala, [1935], p. 115.

[29] Cf., de exemplu, Vasiliu, *Fonologia*, p. 95 și p. 101.

finală din *speria*, identificată, ulterior, cu /*a*/, este notată [$^{(j)}$*å*] [30]. Așadar, prin folosirea unor caractere mai mici și prin punerea lor în paranteză, se anticipează asupra faptului că semivocalele corespunzătoare nu au — după Em. Vasiliu — nici o valoare fonologică. Autorul consideră că în cazuri ca *speria* avem a face cu vocale în hiat [31] și că, în general, sînt monofonematici diftongii de tipul [$^{(j)}$*a*], sînt difonematici diftongii de tipul [*ja*] [32].

Conform descrierii lui Em. Vasiliu, cele două categorii de semivocale inițiale de silabă au următoarea distribuție :

— semivocalele din seria [$^{(j)}$ $^{(e̯)}$ $^{(w)}$ $^{(o̯)}$ $^{(ə̯)}$] apar : a) în diftongii formați din elemente cu aceeași localizare (de exemplu, în *el*, *auzi*) ; b) în diftongii formați din elemente cu localizare diferită, înainte de vocalele [*î ă a*], cînd semivocala este precedată de o vocală cu aceeași localizare (de exemplu, în *via*, *real*, *luînd*, *rouă*) ;

— semivocalele din seria [*j e̯ w o̯*] apar în celelalte poziții (de exemplu, în *nuia*, *oase*).

Pentru comoditatea discuției, vom adopta, în cele ce urmează, notația fonetică a lui Em. Vasiliu și deci distincția dintre cele două feluri de elemente vocalice nesilabice (vom renunța însă la paranteze, scriind, de exemplu, [^{j}] în loc de [$^{(j)}$] ; de asemenea, vom renunța la notarea semnelor diacritice care arată diversele nuanțe ale vocalelor precedate de semivocale, scriind, de exemplu, [*ja*], [*wa*], în loc de [*jå*], respectiv, [*wå*]). Din motivele arătate mai sus [33], vom avea în vedere numai diftongii în care primul element este una dintre următoarele semivocale : [*j w* ^{j} ^{w} $^{ə̯}$].

9. Am spus deja că, după Em. Vasiliu, [*ja*] din forme ca *iar*, *baia*, *voia*, *nuia*, *trăia*, *rîia* este difonematic, în timp ce diftongul [^{j}*a*] din *cheia*, *via* corespunde unui singur fonem, vocala /*a*/ [34]. Este însă ușor de văzut că segmentele fonetice în discuție sînt în distribuție complementară : [^{j}*a*] apare numai după vocale anterioare, [*ja*] apare numai în alte poziții. Dat fiind că segmentele notate [^{j}*a*] și [*ja*] sînt și asemănătoare din punct de vedere fonetic (ba, mai mult, chiar identice, de foarte multe ori [35]), urmează că ele reprezintă a c e l a ș i segment fonologic. Ținînd seamă de caracterul facultativ al semivocalei în forme de tipul *via*, [^{j}*a*] din această formă ar putea fi considerat, în principiu, monofonematic. Dar, întrucît [^{j}*a*] din *via* este fonologic identic cu [*ja*] din *voia*, *iar* etc., iar pentru acest ultim diftong nu se poate admite decît o interpretare difonematică, înseamnă că este difonematic și diftongul [^{j}*a*] [36].

---

[30] Vasiliu, *Fonologia*, p. 86, respectiv, p. 90.

[31] *Ibidem*, p. 98.

[32] Vezi mai jos. Prin segment difonematic înțelegem aici un segment alcătuit din două foneme vocalice, fără a socoti și unitatea fonologică „junctură", pentru care vezi cele arătate la p. 542–543.

[33] Vezi p. 533, nota 13.

[34] Nu toate succesiunile de tipul „(vocală +) semivocală + vocală" pe care le discutăm în acest paragraf sînt avute în vedere de Em. Vasiliu. Cele arătate în Vasiliu, *Fonologia*, în special p. 103–111, lasă însă să se înțeleagă că în *voia*, de exemplu, am avea a face cu segmentul fonologic /*i* + *a*/, iar în *ziua*, *vioară*, cu segmentele /*u* + *a*/ sau /*o* + *a*/. (Cu privire la semnificația semnului /+/, vezi mai jos, p. 542–543).

[35] Vezi mai sus, p. 536.

[36] Cf., pentru principiu, N. S. Troubetzkoy, *Principes de phonologie*. Traduits par J. Cantineau. Réimpression de la 1re édition, 1949, Paris, 1964, p. 63–64.

O situație asemănătoare cu a lui [*ja*] și [*ʲa*] ne înfățișează diftongii [*wa*] și [*ʷa*] : în cuvinte ca *oală*, *basmaua*, *deoache*, *ziua*, *găoace*, *băcăuan* (deci la inițială sau după vocala nelabială) apare numai diftongul [*wa*] (după Em. Vasiliu, în unele cazuri, [*o̯a*], ceea ce nu afectează cu nimic discuția de aici), în timp ce în *roua*, *lua* etc. (după vocală labială) apare numai [*ʷa*]. Pe baza criteriilor invocate în alineatul precedent, se impune interpretarea difonematică a ambilor diftongi.

Semivocala care apare, la inițială de silabă, înaintea unui [*e*] este, după Em. Vasiliu, aceeași — anume, [*ʲ*] — indiferent dacă silaba în cauză se află sau nu la început de cuvînt și, în cazul negativ, indiferent de natura vocalei precedente ; deci *el*, *vie*, *voie* = [*ʲel*], [*viʲe*], [*voʲe*] [37]. Există însă și un diftong [*je*], care apare în interiorul silabei (după consoană), în *biete*, *miere* etc. Și de data aceasta, diftongul cu „apendice asilabic” și cel cu semivocală „propriu-zisă” sînt în distribuție complementară. Întrucît [*je*] din *biete*, *miere* nu poate fi decît difonematic (cf. *bete*, *mere*), înseamnă că aceeași interpretare este valabilă și pentru [*ʲe*].

Nu vom insista asupra diftongilor formați din [*j*] sau [*ʲ*] și o vocală posterioară ; forme ca *iute*, *iobag*, în care diftongii inițiali nu pot fi decît difonematici, ne obligă să extindem aceeași interpretare și la segmentele fonetice identice sau asemănătoare care apar în alte poziții (*roiul*, *Mario* ; conform concepției lui Em. Vasiliu, [*ju*] din primul cuvînt ar fi difonematic, dar [*ʲo*] din cel de al doilea ar fi monofonematic).

Diftongii în care elementul silabic este o vocală centrală semideschisă sau închisă ne prezintă o situație mai complicată. Așa cum am arătat mai sus, timbrul semivocalei din *ziuă*, *înșeuă* este datorit prezenței vocalei [*ă*], iar [*wă*] poate fi, în principiu, interpretat ca fonem unic : *ziuă* = /*ziă*/[38]. Diftongul [*ʷă*] din *rouă*, *luă* — cu care [*wă*] este în distribuție complementară — este, în mod evident, fonologic identic cu [*wă*]. Pe de altă parte, [*ʷă*] și [*wă*] sînt în distribuție complementară și cu [*ˀă*] : [*ʷă*] apare după vocale posterioare, [*ˀă*] — în poziție inițială, [*wă*] — în celelalte poziții [39]. Prin urmare, diftongii enumerați ar trebui considerați fie toți trei monofonematici, fie toți trei difonematici. Pentru interpretarea monofonematică pledează — cel puțin la prima vedere — constatarea că aceasta este singura posibilă pentru [*ˀă*] [40] ; vom reveni mai jos asupra acestei chestiuni (notăm că diftongii cu [*î*] ca element silabic au o situație analogă cu cea a diftongilor [*ʷă*], [*wă*], [*ˀă*]).

10. Menționăm că interpretarea monofonematică a diftongilor [*ʲa*], [*ʷa*], [*ʲe*] propusă de Em. Vasiliu poate fi respinsă pe baza unor criterii de analiză pe care însuși autorul citat le invocă. Admițînd că, în principiu,

---

[37] Notația [*jęste*], cu [*j*], în locul lui [*ʲ*] așteptat, întîlnită la Vasiliu, *Fonologia*, p. 88, pare a fi datorită unei greșeli de tipar (cf. [*ʲęste*], la p. 95 și 96).

[38] Vezi mai sus, p. 535.

[39] Ca și [*wî*], diftongul [*wă*] are o frecvență redusă în limba literară. Dintre vocalele centrale, se pare (nu am efectuat o cercetare specială) că numai [*ă*] poate preceda pe cei doi diftongi, în formele verbului *a înzăua* (care, de altfel, nu este înregistrat în *Dicționarul limbii române literare contemporane*. Volumul al II-lea, *D—L*, [București], 1956, unde apare, totuși, adjectivul *înzăuat* cu mențiunea „învechit și arhaizant”). În unele aspecte (neliterare) ale limbii române diftongul [*wă*] apare după toate vocalele centrale : *vițauă* (= *vițea*), *găuăci* (= *găoci*), *zîuă* (= *ziuă*).

[40] Vasiliu, *Fonologia*, p. 107.

[^{i}e] (ca și [^{i}i, ^{w}o ^{w}u]) poate fi interpretat în două feluri — a) ca succesiune de foneme; b) ca fonem unic — Em. Vasiliu se decide pentru interpretarea monofonematică ținînd seamă de „exigența paralelismului în sistem"[41] și referindu-se la situația diftongilor cu [^{ĭ}] ca prim element: „Dat fiind că interpretarea monofonematică b) convine atît seriei [e, i, o, u] cît și seriei [a, ă, î], în timp ce interpretarea difonematică a) convine numai seriei [e, i, o, u], este preferabilă extinderea interpretării monofonematice asupra ambelor serii" [42]. Cum poate fi justificată însă prioritatea acordată asemănării dintre [^{i}e] și [$^{ĭ}ă$] în detrimentul asemănării dintre [^{i}e] și [*je*]? „Paralelism" există și între aceste ultime segmente fonetice, cvasi-identice din punct de vedere fonetic, care, în plus, sînt și în distribuție complementară. De ce, în interpretarea lui [^{i}e], să ținem seamă de cazul particular al lui [$^{ĭ}ă$] [43] și nu de faptul că [*je*] nu admite d e c î t o interpretare difonematică? Același paralelism poate fi întîlnit și între membrii celor două perechi de diftongi cu [*a*] ca al doilea element, ceea ce impune extinderea la [^{i}a] [^{w}a] a unicei interpretări posibile în cazul lui [*ja*], [*wa*].

Ocupîndu-se, în continuare, de segmentele fonetice [^{i}a], [^{w}a] din *via*, *roua* etc., Em. Vasiliu consideră că ele pot fi identificate cu vocala [*a*] — deci interpretate ca realizări ale unui fonem unic, /*a*/ — pe baza raportului de variație liberă între diftong și vocală neprecedată de „apendice" (de exemplu, în *via* elementul [^{i}] este facultativ), a distribuției complementare (după [*o*] apare numai [^{w}a], nu și [*a*]) și a echivalenței fonetice [44].

În ce privește valabilitatea primului criteriu, avem de făcut, mai întîi, o observație asemănătoare cu aceea pe care am făcut-o în legătură cu [^{i}e] și [*je*]: Em. Vasiliu ține seamă de raportul de variație liberă dintre [^{i}a] și [*a*], după cele două vocale prepalatale [45], dar trece peste faptul că, după aceleași vocale, există un raport identic și între [^{i}a] și [*ja*].

În al doilea rînd, pentru interpretarea lui [^{w}a] ca /*a*/ nu este decisivă distribuția complementară a segmentelor [*a*] și [^{w}a], deoarece acest din urmă segment este — lucru pe care l-am arătat deja — în distribuție complementară și cu [*wa*], diftong în mod s i g u r difonematic.

În sfîrșit, dacă nici unul dintre primele două criterii nu poate avea un rol decisiv în alegerea uneia dintre soluțiile teoretic posibile, este clar că echivalența fonetică pledează pentru identificarea lui [^{i}a], [^{w}a] cu [*ja*], respectiv, cu [*wa*], nu cu [*a*] și, în consecință, pentru interpretarea difonematică.

11. Dacă ținem seamă numai de argumentele invocate pînă aici, statutul fonologic al diftongilor inițiali de silabă poate fi prezentat astfel:

a) sînt difonematici diftongii în care primul element este o semivocală anterioară, cu excepția lui [^{i}i];

b) sînt monofonematici diftongii cu [^{ĭ}] ca prim element;

[41] Vasiliu, *Fonologia*, p. 107.

[42] *Ibidem*.

[43] Vezi mai jos, p. 540.

[44] Vasiliu, *Fonologia*, p. 108.

[45] Din punctul de vedere al normei ortoepice, prezența unui element semivocalic palatal nu este în aceeași măsură „facultativă" după amîndouă vocalele anterioare și în toate categoriile de cuvinte: formele de tipul *via*, pe de o parte, și neologismele ca *real*, pe de alta, au o situație deosebită de cea a formelor *aceea*, *aceia*, *cheia*, *femeia* etc.

c) sînt monofonematici toţi diftongii în care primul element este o semivocală posterioară, cu excepţia lui [*wa*] = [^{w}*a*].

După părerea noastră, interpretarea difonematică a diftongilor de sub a)[46] este o b l i g a t o r i e, din motivele arătate mai sus. Trecînd peste diftongii menţionaţi sub b), care nu pun nici o problemă, vom relua problema interpretării lui [*wă*] = [^{w}*ă*] şi [*wî*] = [^{w}*î*].

Am văzut că pentru caracterul monofonematic al segmentelor fonetice scrise *ă*, *uă*, *î* sau *uî* în *luăm*, *ziuă*, *luînd*, *înşeuînd* pledează faptul că interpretarea monofonematică este singura posibilă în cazul diftongilor cu [^{ǐ}] ca prim element. Dar este oare indicat să luăm ca punct de plecare statutul fonologic al segmentelor [^{ǐ}*î*], [^{ǐ}*ă*], [^{ǐ}*a*] pentru interpretarea diftongilor formaţi din [*w*] sau [^{w}] + [*ă*] sau [*î*]? După părerea noastră, diftongii în care elementul semivocalic este [^{ǐ}] reprezintă un caz s p e c i a l, care nu poate servi ca bază pentru interpretarea fonologică a celor patru diftongi din seria [*wă*]; spunînd că diftongii cu [^{ǐ}] reprezintă un caz special, avem în vedere faptele următoare :

a) semivocala centrală apare numai înainte de vocale cu a c e e a ş i l o c a l i z a r e, deosebindu-se prin aceasta de celelalte două semivocale ([*j*] apare şi înainte de vocale posterioare, [*w*] apare şi înainte de vocale centrale);

b) [^{ǐ}*ă*] este foarte rar în limba literară, chiar dacă presupunem că pronunţarea cu [^{ǐ}] este obişnuită în *ăsta*, *ăla* etc. (ceea ce nu este cazul) : cuvintele de tipul *ăsta* se află, mai mult sau mai puţin, la „periferia" limbii literare şi chiar nu există în stilul „înalt" al acesteia;

c) [^{ǐ}*î*] — întocmai ca [*î*], neprecedat de un element nesilabic — are o situaţie cu totul aparte în poziţie iniţială; după cum credem că am reuşit să arătăm cu alt prilej [47], în cuvinte ca *împărţi*, *întinde*, *îl* etc. sunetul iniţial nu corespunde unui segment fonologic vocalic.

Aşadar, considerăm că diftongii din *ziuă*, *rouă* etc. trebuie să fie interpretaţi plecînd de la alte fapte decît rezultatele la care ajungem în analiza diftongilor cu [^{ǐ}] ca prim element. Dacă acceptăm acest punct de vedere, urmează să găsim argumente care să determine alegerea între cele două soluţii justificate în egală măsură de criteriul distribuţiei complementare şi de cel al asemănării fonetice dintre [*wă*] şi [^{w}*ă*], [*wî*] şi [^{w}*î*].

12. Dependenţa de context (respectiv, de vocala următoare) a semivocalei din diftongul [*wă*] [48] constituie, ce e drept, un argument în favoarea interpretării monofonematice. Cealaltă interpretare, după care diftongul în discuţie este o realizare a unei succesiuni de două foneme, prezintă însă următoarele avantaje incontestabile :

a) se stabileşte un paralelism între [*wă*] şi [*wa*], pe de o parte, şi [*je*] şi [*ja*] [49], pe de altă parte (am arătat că ultimii trei dintre diftongii enumeraţi nu admit decît interpretarea difonematică);

---

[46] Bineînţeles, cu excepţia lui [^{ǐ}*i*].

[47] Vezi articolul nostru *Interpretarea fonologică a lui* [î] *iniţial în limba română*, în FD IV, 1962, p. 7—22.

[48] Vezi mai sus, p. 534—535.

[49] Aici şi în discuţia de mai jos, consacrată formelor de tipul *înşeuînd*, *luînd*, cînd vorbim despre diftongii cu [*w*] sau cu [*j*] avem în vedere şi „perechile" acestor diftongi în care elementul nesilabic este [^{w}], respectiv, [^{j}].

b) se evită o complicaţie în descrierea morfologiei : raportul dintre formele articulate *ziua*, *piua*, *roua* şi cele nearticulate *ziuă*, *piuă*, *rouă* devine identic cu raportul dintre *voia*, *cheia* etc. şi *voie*, *cheie* etc., ceea ce nu se întîmplă dacă admitem interpretarea /*ziă*/, /*piă*/.

Tot din motive legate de simplitatea descrierii morfologiei, considerăm că este preferabilă interpretarea ca succesiuni de două foneme a diftongilor în care elementul silabic este [*î*] : cf. *luînd*, *plouînd*, *înşeuînd* etc., faţă de *lua* etc., în care — aşa cum credem că am reuşit să arătăm — diftongul este difonematic.

Diftongul [^{i}i] îl considerăm difonematic din acelaşi motiv : cf. *tăind* — *tăiem* — *tăia* (după Em. Vasiliu, forma *tăind* ar conţine — spre deosebire de *tăia* — un radical format din numai două foneme : /*tă*/ [50] ; dacă recunoaştem caracterul difonematic al diftongului [^{i}i], înseamnă că structura fonematică a radicalului este aceeaşi în cele două forme) [51].

Interpretarea difonematică a diftongului [^{w}o] are drept consecinţă o simplificare în descrierea alternanţelor fonologice : alternanţa din *vioară* (unde diftongul nu poate fi considerat în nici un caz monofonematic) — *viori* devine paralelă cu cea din *îndoială* — *îndoieli*. (Acest paralelism există, ce e drept, şi la Em. Vasiliu, după care diftongii din *vioară*, *îndoială* sînt difonematici, iar cei din *viori*, *îndoieli* sînt monofonematici. Am văzut însă că, pe baza asemănării fonetice şi a distribuţiei complementare, [^{ie}] din *îndoieli* trebuie considerat difonematic, ca şi [*je*] din *miere* ; ,,restabilirea'' paralelismului se obţine admiţînd că şi [^{w}o] din *viori* reprezintă o succesiune de două foneme.)

În sfîrşit, ţinînd seamă de caracterul difonematic al tuturor celorlalţi diftongi cu o semivocală anterioară sau posterioară ca prim element, considerăm că şi diftongul [^{w}u] reprezintă o succesiune de foneme [52]. Aşadar, aplicăm aici principiul ,,paralelismului în sistem'', atît de des folosit în analiza fonologică.

13. În favoarea interpretării lui [^{w}o] ca succesiune de foneme am invocat, în paragraful precedent, criteriul simplităţii în descrierea alternanţelor fonologice. În acest sens, caracterul avantajos al interpretării ca succesiuni de foneme a unor diftongi consideraţi de Em. Vasiliu monofonematici iese şi mai bine în evidenţă dacă ne referim la ansamblul alternanţelor vocalice şi la totalitatea poziţiilor în care apar ele.

Dacă [^{i}e] = /*e*/ şi [^{w}o] = /*o*/, la început de cuvînt avem alternanţele /*e*/ ~ /*i*+*a*/ şi /*o*/ ~ /*u*+*a*/ [53], în forme ca *ies* — *să iasă*, *os* — *oase*. Dacă însă diftongii [^{i}e] şi [^{w}o] sînt consideraţi difonematici, cele două alternanţe menţionate se reduc la altele mai ,,simple'', /*e*/ ~ /*a*/, respectiv,

---

[50] Această interpretare nu e formulată în mod explicit de autorul citat, dar ea este singura posibilă în cadrul concepţiei fonologice a lui Em. Vasiliu. Analiza /*tăi*+*ind*/ ar contraveni, printre altele, regulii după care ,,vocala /i/ îşi menţine caracterul silabic, atunci cînd este legată de /i/ prin /+/ şi reprezintă primul termen al combinaţiei'' (Vasiliu, *Fonologia*, p. 133) : în grupul /*i*+*i*/ din *tăind* ar fi silabic nu primul, ci ultimul termen.

[51] Cf. I. Pătruţ, în CL I, 1956, p. 119—122 şi III, 1958, p. 255—258.

[52] Dacă admitem că primul element al acestei succesiuni este un fonem consonantic, obţinem şi un avantaj în descrierea morfologiei : cazurile de tipul *grîu* — *grîul* intră în aceeaşi categorie ca *sat* — *satul*, *loc* — *locul* etc. ; la forma articulată se adaugă /*ul*/ după consoana finală a radicalului : /*grîwul*/.

[53] Vezi mai jos, p. 542.

/*o*/ ~ /*a*/, indiferent dacă elementele semivocalice (care nu participă la alternanțele în discuție) reprezintă vocalele /*i*/, /*u*/ sau consoanele /*y*/, /*w*/[54].

O complicație importantă derivă din interpretarea diferită a lui [*ja*], [*wa*], pe de o parte, [*ʲa*] și [*ʷa*] pe de altă parte. Dacă, așa cum admite Em. Vasiliu, silaba [*ja*] din *iasă* reprezintă o succesiune de foneme, în timp ce silaba [*ʲa*] din *sfială* constă dintr-un singur fonem, înseamnă că /*e*/ inițial de silabă alternează uneori cu /*i*+*a*/ (*iese* — *iasă*), alteori cu /*a*/ (*sfieli* — *sfială*); în mod analog, /*o*/ inițial de silabă alternează fie cu /*u*+*a*/ sau /*o*+*a*/, fie cu /*a*/ (cf. *os* — *oase*, *subsuori* — *subsuoară*). Prin urmare, în descrierea contextelor în care se produc alternanțele enumerate este necesar să se introducă indicații suplimentare privitoare la poziția în cuvînt a segmentelor alternante (ele pot fi inițiale sau postvocalice) și — pentru segmentele postvocalice — privitoare la natura vocalei precedente. În timp ce la început de cuvînt (*iese* — *iasă*, *os* — *oase*) și după vocalele centrale (*băieți* — *băiat*, *găoci* — *găoace*) atît /*e*/, cît și /*o*/ alternează cu segmente difonematice, cu privire la restul pozițiilor este necesar să se formuleze reguli separate pentru cele două grupuri de alternanțe : /*e*/ alternează cu /*a*/ după vocalele anterioare, poziție în care /*o*/ alternează cu un segment difonematic (cf. *sfieli* — *sfială*, față de *viori* — *vioară*), pe cînd după vocalele posterioare situația se prezintă exact invers (cf. *poieni* — *poiană*, față de *subsuori* — *subsuoară*). Această complicație în descrierea alternanțelor poate fi evitată dacă se acceptă interpretarea difonematică a tuturor diftongilor enumerați la începutul acestui alineat.

14. Am discutat pînă aici numai problema caracterului mono- sau difonematic al diftongilor inițiali de silabă. Admițînd că acești diftongi reprezintă grupuri de două foneme, urmează să vedem dacă este avantajos — din punctul de vedere al simplității descrierii — ca fonemele care ocupă primul loc în aceste grupuri și care se realizează ca sunete nesilabice să fie identificate cu vocalele corespunzătoare. Se înțelege că acest aspect al problemei nu poate fi studiat fără a avea în vedere și diftongii descendenți, respectiv, statutul fonologic al elementelor vocalice nesilabice care apar înainte de consoană sau în poziție finală.

Fără a intra în detaliile problemei (ceea ce ne-ar obliga să ne ocupăm și de interpretarea lui „pseudo-*i* final" și a diftongilor [*e̯a*] și [*o̯a*]), ne vom mulțumi să facem cîteva observații cu privire la necesitatea de a utiliza, pentru rezolvarea problemei care ne preocupă, noțiunea de „jonctură", în conformitate cu interpretarea propusă de Em. Vasiliu.

Considerînd că, de exemplu, semivocala palatală închisă este o variantă a lui /*i*/, cuvîntul *iar* poate fi transcris în două feluri : /*iar*/ sau /*i*+*ar*/ (în cea de-a doua notație semnul /+/ arată că vocalele /*i*/

[54] Admițînd că în *oase* semivocala este o variantă a lui /*o*/, nu a lui /*u*/ (vezi mai sus, p. 533, nota 13), în *os* — *oase* am avea, după Em. Vasiliu, alternanța /*o*/ ~ /*o*+*a*/. În tabloul alternanțelor vocalice ale limbii române dat de autorul citat la p. 90 a articolului *Фонологическое описание румынского вокализма* (publicat în volumul colectiv *Проблемы структурной лингвистики*, Moscova, 1962) nu figurează nici alternanța /*o*/~/*u*+*a*/ (reductibilă la /*o*/ ~/*o* + *a*/, dacă se admite existența lui [*o̯a*] = /*o* + *a*/ la început de silabă), nici alternanța /*e*/ ~ /*i* + *a*/, care, după concepția lui Em. Vasiliu, apare, de exemplu, în *iese* — *să iasă*, *băieți* — *băiat*.

şi /a/ sînt „legate" între ele, în sensul că aparţin aceleiaşi silabe). Se pune întrebarea dacă nu cumva caracterul nesilabic al vocalei /i/ poate fi considerat determinat de context (în speţă, de prezenţa lui /i/ înaintea lui /a/ şi de locul accentului). Această interpretare ar fi valabilă numai dacă succesiunile de tipul [ja] nu ar fi fonologic distincte de [ia] şi, prin urmare, nu ar fi necesar ca în transcrierea fonologică să se reflecte caracterul silabic sau nesilabic al vocalei. Dar în limba literară actuală există şi cuvinte de tipul *bianual*, *fiasco*, cu grupurile [*bia*], [*fia*], distincte de [*bja*], [*fja*] din *biată*, respectiv *fiară*. Interpretarea lui [*ja*] ca /*ia*/ nu este deci adecvată, căci în acest fel se confundă [*ja*] cu [*ia*] (în transcriere fonologică, /*ia*/ în ambele categorii de cuvinte). Identificînd pe [*j*] cu /*i*/, distincţia dintre silabe de tipul [*bja*] şi grupuri de silabe de tipul [*bia*] nu poate fi făcută decît prin introducerea în inventarul unităţilor fonologice (respectiv, în transcriere) a unui element care „semnalează" caracterul nesilabic al vocalei precedente sau următoare; acest element este „junctura", notată /+/ [55].

După părerea noastră, este însă mult mai avantajos să considerăm că semivocalele [*j*] = [^{i}] şi [*w*] = [^{u}] reprezintă foneme distincte de /*i*/, respectiv, de /*u*/ şi anume — aşa cum au susţinut diverşi cercetători — fonemele consonantice /*y*/, respectiv, /*w*/. Nu vom relua aici argumentele invocate în sprijinul acestei interpretări [56]. Ţinem să remarcăm doar că utilizarea noţiunii de junctură (care are drept consecinţă reducerea numărului de foneme din inventar) prezintă mari inconveniente pe plan sintagmatic.

În primul rînd, trebuie să observăm că, deşi are un caracter „special", junctura este, în ultimă instanţă, un fonem [57]; în consecinţă, ea contribuie într-o măsură însemnată la „lungirea" lanţului de foneme (de exemplu, [*jaw*] = /*i*+*a*+*u*/, segment fonologic conţinînd cinci unităţi) şi, astfel, „economia" realizată în inventar este anihilată de caracterul „neeconomic" al descrierii sintagmelor.

În al doilea rînd, apare o complicaţie în interpretarea succesiunilor fonetice „vocală + semivocală": acestea corespund unei anumite succesiuni a unităţilor fonologice (vocală, junctură, vocală) în unele poziţii şi unei succesiuni diferite (vocală, vocală, junctură) în alte poziţii: [*tej*] = /*te*+*i*) în forma nearticulată, dar acelaşi segment fonetic, [*tej*], corespunde lui /*tei*+/ în *teiul* = /*tei*+*ul*/. Evident că este mult mai convenabil, în cazuri de acest fel, să operăm cu un radical invariabil, /*tey*/, în loc să avem a face cu două alomorfe şi cu alternanţa „junctură + vocală" ~ „vocală + junctură", care nici măcar nu are loc în toate cazurile cînd se adaugă un morfem după radical: ea se produce sau nu după cum morfemul următor începe cu o vocală (respectiv, constă dintr-o vocală) sau cu o consoană (cf. /*ča*+*i*/~/*čai*+*ul*/, dar /*ča*+*inik*/).

---

[55] Vezi, pentru detalii, Vasiliu, *Fonologia*, p. 106, 110—111.

[56] Vezi, de exemplu, E. Petrovici, în SCL VI, 1955, 1—2, p. 36; Al. Rosetti, în FD II, 1960, p. 59—60; cf. observaţiile noastre din *Recherches sur les diphtongues roumaines* publiées par A. Rosetti, Bucureşti-Copenhaga, 1959, p. 136—137, 140.

[57] S. Golopenţia, în FD IV, 1962, p. 44, consideră că junctura „face parte din inventarul de foneme vocalice ale limbii române"; dacă am accepta această părere, ar însemna să admitem existenţa, în limba română, a unei „vocale" care nu poate constitui niciodată singură elementul central al unei silabe.

3 — c. 3756

15. Criteriul invariabilității unor unități morfologice a fost invocat și de Em. Vasiliu, în favoarea interpretării diftongului [*e̯a*] ca /*e*+*a*/ (respectiv, /*e*—*a*/, cu junctura notată /—/) : „the morph expressing the morphemes of the nominative, the accusative and the singular, i.e. [-e-] remains invariable when it is followed by the morph expressing the article morpheme, viz. [—a] : /vulpe/ ~ /vulpe-a/ « fox — the fox » [58]. Este vorba, într-adevăr, de un avantaj, dar el apare într-un număr redus de forme ; situația este cu totul alta în *casă* — *casa*, *nevoie* — *nevoia* etc. Dacă acceptăm analiza propusă de Em. Vasiliu — /*nevoe*/, /*nevoile*/, /*nevoi*+*a*/ — constatăm că, în formele de acest tip, nu rămîne invariabil nici radicalul. E preferabilă analiza /*nevoye*/, /*nevoyile*/, /*nevoya*/, chiar dacă în forma de singular nearticulat și, mai ales, în forma de plural articulat (înainte de [*i*]) elementul semivocalic nu este obligatoriu ; caracterul facultativ al lui [ʲ] poate fi interpretat ca un fenomen de „latență" [59].

16. În ce privește corespondența dintre foneme și grafeme, Em. Vasiliu este de părere că în urma introducerii elementului junctură se ajunge la următoarea situație : „each grapheme of the set /e, o, i, u/ corresponds to one, and only one, of the set of phonemes (i.e. invariants) /e, o, i, u/ and each phoneme unit /e, i, o, u/ is „expressed" by one and only one grapheme" [60]. Se neglijează aici faptul că un grafem reprezintă, uneori, fonemul corespunzător p l u s o altă unitate fonologică (junctura). În al doilea rînd, afirmația de mai sus este contrazisă de cazurile în care grafemele nu reprezintă nici un segment fonologic [61]. Pe de o parte, grafemul *u*, de exemplu, corespunde fonemului /*u*/ în *bun*, dar unei succesiuni de două unități — /*u*+/ sau /+*u*/ — în *cuarț*, respectiv, în *dau*, iar în *rouă* nu corespunde nici unei unități fonologice. Pe de altă parte, fonemul /*e*/, de exemplu, este reprezentat de un singur grafem în *el*, dar de un grup de două grafeme, *ie*, în *ies*. Așadar, nici din punctul de vedere al concordanței dintre sistemul fonologic și sistemul de scriere, interpretarea propusă de Em. Vasiliu nu are vreun avantaj care să o facă preferabilă față de alte interpretări.

17. Vom încerca acum să formulăm cîteva concluzii :

1. Semivocalele inițiale de silabă nu au toate și în toate pozițiile o situație identică în ce privește dependența lor de context (și, implicit, în ce privește capacitatea lor de a îndeplini o funcție distinctivă).

2. Pentru unele grupuri formate din semivocală urmată de vocală interpretarea difonematică este singura posibilă, pe baza unor criterii

---

[58] Em. Vasiliu, *On the Category of „Semi-vowels" in Rumanian*, în « Studia linguistica » XVI, 1962, 1, p. 32.

[59] Cf. observațiile lui Emilio Alarcos Llorach, *Fonología española* (3.ª edición aumentada y revisada), Madrid, [1961], p. 152, nota 12, cu privire la cazuri de latență în spaniolă : „en morfología hay casos de desaparición del fonema /*i*/ y del fonema /*y*/, que llamaríamos casos de latencia ; /*y*/ queda latente, sin realización propia, cuando le sigue desinencia iniciada con /*i*/ acentuado : *huye* pero *huir, huímos* que serían /uy-ír/, /uy-ímos/ ; /*i*/ queda latente en las desinencias tipo /-ió/ cuando le precede /*y*/ : *huyó, huyeron*, que serían /uy-ió/, /uy-ieron/".

[60] Vezi articolul citat în nota 57, p. 31.

[61] Ne referim aici la Vasiliu, *Fonologia* (formele de tipul *rouă, ies* nu sînt discutate în articolul din « Studia linguistica »).

„pur fonologice". Din considerente privind descrierea alternanţelor fonologice şi a morfologiei, este preferabil ca interpretarea difonematică să fie extinsă la toţi diftongii cu [*j*], [^{j}], [*w*] sau [^{w}] ca prim element.

3. Interpretarea elementelor nesilabice ale diftongilor ca variante ale vocalelor corespunzătoare (conform analizei propuse de Em. Vasiliu) prezintă numeroase inconveniente.

4. Este cazul să acceptăm, în continuare, părerea „tradiţională", după care [*j*] şi [^{j}], [*w*] şi [^{w}] sînt, în limba literară actuală, variante ale fonemelor consonantice /*y*/, respectiv, /*w*/.

Martie 1966

Centrul de cercetări fonetice şi dialectale, Bucureşti, Calea Victoriei, 194

CÎTEVA PRECIZĂRI ÎN LEGĂTURĂ CU DATAREA CATEHISMULUI LUI CORESI

DE

ION GHEŢIE

Recenta lucrare a lui P. P. Panaitescu, *Începuturile şi biruinţa scrisului în limba română* [1], readuce în discuţie controversata dată a apariţiei *Catehismului* diaconului Coresi. Respingînd datarea 1559, acceptată de majoritatea cercetătorilor, autorul susţine că tipăritura coresiană a văzut lumina zilei în anul 1561[2]. În felul acesta, cea dintîi tipăritură românească a diaconului ajunge a fi *Tetraevanghelul* (1560—1561), lucrare pur ortodoxă, care precede, deci, imprimarea *Întrebării creştineşti*, carte parţial influenţată de ideile Reformei [3].

P. P. Panaitescu porneşte în argumentarea sa citînd pasajul de cronică săsească, invocat în favoarea datării *Catehismului* în anul 1559 şi care sună astfel (în traducerea autorului): „1559, ziua 12 martie, Johannes Benkner judeţul Braşovului şi ceilalţi consilieri au reformat biserica românilor şi le-au impus să studieze învăţăturile catehismului (luteran)" [4]. D-sa are perfectă dreptate să susţină că „data de mai sus, pentru cine citeşte textul cu atenţie, priveşte hotărîrea judeţului şi a sfatului orăşenesc de a reforma biserica românilor", „şi nu data tipăririi *Catehismului*" (p. 158). Nu e însă mai puţin adevărat că, spre a propune (sau a impune, cum interpretează autorul pe *proposuit*) învăţarea *Catehismului*, era necesară existenţa textului în cauză. E deasupra oricărei îndoieli, prin urmare, că la data de 12 martie 1559 se găsea la Braşov în mîinile reformatorilor saşi o versiune românească a *Catehismului*, tipărită

[1] Bucureşti, Editura Academiei Republicii Populare Române, 1965.

[2] *Op. cit.*, p. 159; cf., însă, p. 157, unde *Catehismul* e datat 1561—1562.

[3] *Ibidem*, p. 159: „cea dintîi carte românească tipărită de Coresi a fost *Evanghelia*, carte care, prin trimiterile la liturghie ale diferitelor pasagii, trimiteri în limba slavonă, este o carte ortodoxă".

[4] Textul latin: „eodem anno [i.e. 1559] die 12 Martii Johannes Benknerus, Judex Coronensis, cum reliquis Senatoribus, reformavit Valachorum Ecclesiam, et praecepta Catecheseos discenda illis proposuit".

sau manuscrisă, identică sau nu cu textul descoperit de Andrei Bîrseanu şi copiat în 1607 de popa Grigore din Măhaci [5].

Din toate acestea rezultă că anul 1559 nu se impune cu necesitate spre a fi reţinut ca dată a tipăririi *Catehismului*, numai pe temeiul informaţiilor cronicii săseşti. Ce pledează însă în favoarea anului 1561, propus de autor? Desigur că nu intervalul de cîteva luni (după 12 martie 1559) necesar tipăririi *Catehismului*, aşa cum se susţine în lucrare. Pentru Coresi, care tipărea o carte de proporţiile *Tetraevanghelului*, în mai multe tiraje, în cursul a nouă luni, iar *Psaltirea* din 1570 în numai 111 zile, imprimarea unei cărţulii de 11—12 foi era o operaţie ce se putea îndeplini în mai puţin de o lună. Chiar dacă am admite însă că pentru tipărirea *Catehismului* au fost necesare şapte-opt luni (ceea ce, repetăm, este cu totul improbabil) nu depăşim finele anului 1559.

Nici interpretarea verbului *a scoate* din prefaţa *Catehismului* drept „a tipări” nu rezistă examenului critic. Ovid Densusianu, Mazilu şi acad. Al. Rosetti au arătat în mod convingător că *a scoate* nu înseamnă, la Coresi, „a tipări”, ci „a traduce” [6], de aceea nu socotim necesar a zăbovi asupra acestui punct. Aşadar, „scoasem sfînta Evanghelie şi Zeace cuvinte şi Tatăl nostru şi Credinţa apostolilor” din prefaţă, înseamnă „traduserăm sfînta Evanghelie etc.” şi nicidecum „tipărirăm”.

Faptul că în epilogul *Evangheliei* nu e pomenit *Catehismul*, în timp ce în introducerea *Catehismului Evanghelia* e amintită ca fiind „scoasă”, nu ne îndreptăţeşte, odată ce cunoaştem sensul exact al verbului *a scoate*, să susţinem, cum face autorul, că „tipărirea *Evangheliei* este anterioară tipăririi Catehismului” (p. 158—159). Spre deosebire de P. P. Panaitescu şi de acord cu alţi cercetători, considerăm că diaconul Coresi putea anunţa în introducerea *Catehismului* traducerea celor patru evanghelii, mai ales dacă tipărirea lor urma să se petreacă nu peste mult timp. Menţionarea lui Sava ca episcop al românilor ardeleni (p. 159) e departe de a sprijini datarea propusă de P. P. Panaitescu. În primul rînd, Sava e pomenit ca episcop, în izvoarele contemporane, între 1557 şi 1569, interval în care se plasează, deopotrivă, datele de 1559 şi de 1561. Se ştie apoi că Sava a fost scos din scaunul episcopesc de către regele Ioan Sigismund la o dată necunoscută (dar posterioară zilei de 15 septembrie 1559) [7] şi înlocuit cu Gheorghe de Ocna Sibiului (Vizaknai György), protejatul lui Melchior Balassa. Ca urmare a infidelităţii magnatului transilvănean, întîmplată în 1561, regele înlătură din demnitatea episcopală pe favoritul acestuia, în ziua de 10 aprilie 1562, şi restabileşte pe Sava în drepturile lui anterioare [8]. Nefiind, mai mult decît probabil, episcop al românilor din Ardeal în anul 1561, Sava nu putea fi pomenit în *Catehismul* lui Coresi, dacă imprimarea cărţii s-ar fi făcut în acest an. Nici invocarea anilor de păstorire ai lui Efrem, mitropolitul Ţării Româneşti, menţionat în docu-

---

[5] Vezi Al. Rosetti, *Despre data primelor traduceri româneşti de cărţi religioase şi despre curentele culturale din secolul al XVI-lea*, în LR XI, 1962, 3, p. 243 (nota).

[6] Densusianu HLR II, p. 479; D. T. Mazilu, *Diaconul Coresi*, Ploieşti, 1933, p. 19—20; Al. Rosetti, *loc. cit.*, p. 243.

[7] Vezi Al. Rosetti, *Les catéchismes roumains du XVI-e siècle*, în *Mélanges de linguistique et de philologie*, Copenhague-Bucarest, 1947, p. 531.

[8] Vezi *Documentele Hurmuzachi*, XV[1], p. 578; N. Iorga, *Ştefan cel Mare, Mihai Viteazul şi Mitropolia Ardealului*, Bucureşti, 1904, p. 7.

mente din 1557, 1561 şi 1562, nu e în măsură să sprijine opinia lui P. P. Panaitescu că tipăritura coresiană ar fi văzut lumina zilei în 1561 şi nu în 1559[9]. Cît despre citarea regelui Ioan Sigismund în cuvîntul introductiv, ea nu e în măsură să decidă, singură, aşa cum vom vedea mai departe, dacă cartea lui Coresi a apărut în 1559 sau în 1561.

După cum se vede din cele de mai sus, datarea propusă de P. P. Panaitescu nu este cu nimic mai probabilă decît cea acceptată pînă în prezent de majoritatea cercetătorilor.

Cînd a fost tipărit *Catehismul* lui Coresi?

Examenul hîrtiei pe care a fost tipărit *Catehismul* nu ne oferă probe suficiente pentru datarea exactă a textului. *Catehismul* este imprimat pe hîrtie foarte probabil de provenienţă braşoveană, de proastă calitate, fără filigran, prezentînd vărgături cusute de căluşuri[10]. Aceeaşi hîrtie a fost folosită şi la tipărirea *Tetraevanghelului* (1560—1561). Ea a fost fabricată, probabil, între anii 1559—1561 (*Octoihul mic* din 1557 şi *Triodul-Penticostar* din 1558 prezintă încă vechile filigrane cu coroana aşezată pe rădăcini ramificate şi, cel de-al doilea, vulpea ieşind dintr-o astfel de coroană, iar din 1561 apare noul filigran înfăţişînd un scut oval cu coroană deasupra[11]). Calitatea proastă a hîrtiei şi lipsa filigranului s-ar putea datora împrejurărilor tulburi prin care pare să fi trecut moara de hîrtie din Braşov în anii 1559—61[12], cînd fabricanţii nu şi-au mai dat silinţa să repare sau să înlocuiască tiparele deteriorate prin prea multă întrebuinţare[13]. Chiar dacă admitem că hîrtia a fost fabricată în anii 1559—61 ea putea fi întrebuinţată şi la o dată ulterioară. Prezenţa ei în *Pravila* românească, datată cu mare aproximaţie 1570—1580[14] şi, după Candrea, în *Tetraevanghelul* slavon din 1562[15] confirmă acest fapt şi ne permite să datăm *Catehismul* la fel de bine în 1559 sau în 1561 (ori chiar mai tîrziu).

Dacă examenul hîrtiei nu este concludent, singurul mijloc de datare ni-l poate oferi critica de text. În lucrarea citată, P. P. Panaitescu a atras atenţia asupra faptului că în prefaţa *Catehismului* e pomenit numai

---

[9] Efrem e amintit în documentele vremii şi în 1559 (*Istoria bisericii române*. Manual pentru institutele teologice, Bucureşti, 1957, p. 313) şi 1560 (Al. Rosetti, *Les catéchismes roumains du XVI-e siècle*, p. 531, notă).

[10] Vezi I.-A. Candrea, *Psaltirea Scheiană comparată cu celelalte psaltiri din secolele XVI şi XVII traduse din slavoneşte*, Bucureşti, 1916, p. CI; Livia Bacîru, *Valoarea documentară a filigranelor, cu privire specială asupra cărţilor româneşti tipărite în secolul al XVI-lea*, în „Studii şi cercetări de documentare şi bibliologie", VII (serie nouă), 1965, 3, p. 283—284, 293 (fig. 30).

[11] Livia Bacîru, *loc. cit.*, p. 284.

[12] În cca 1560 moare Hans Früh (Früe), unul din coproprietari, iar în 1561, meşterul Hans Zipser arendează moara şi, în urma înţelegerii survenite între el şi Hans Benkner la 25 noiembrie 1561, cumpără partea acestuia pentru 1163 de florini, plătibili în rate. (Vezi despre toate acestea, *Quellen zur Geschichte der Stadt Brassó*, vol. IV, Braşov, 1903, p. 153 şi vol. VI, Braşov, 1915, p. LVI; Bogdán István, *A magyarországi papiripar története*, Budapest, 1963, p. 166; Jakó Zsigmond, *Az erdélyi papirmalmok feudalizmuskori történetének vázlata (XVI—XVII század)*, în StUBB, series historia, 1962, fasc., 2, p. 65).

[13] Explicaţia aparţine lui Candrea, *op. cit.*, p. CI. De menţionat că nu poate fi vorba despre „deposedarea" lui Hans Fuchs de către Hans Zipser, cum susţine Candrea, căci în 1561 Fuchs era mort de 11 ani (asupra datei cînd a murit Fuchs, vezi Jakó, *loc. cit.*).

[14] Livia Bacîru, *loc. cit.*, p. 284.

[15] *Op. cit.*, p. CI.

Ioan Sigismund, nu şi mama acestuia, Izabela. Se ştie că Ioan Sigismund a fost proclamat rege al Ungariei în 1540, cînd avea abia două săptămîni, mama sa exercitînd regenţa pînă la data de 15 septembrie 1559, cînd a murit, înainte ca fiul ei să fi atins majoratul. Toate decretele emanînd din cancelaria Transilvaniei înainte de 15 septembrie 1559, consemnate în volumul XV[1] din *Documentele Hurmuzachi*, sînt semnate exclusiv de regentă („Isabella, Dei gratia regina Hungariae etc."), care exercita autoritatea în numele fiului minor (ultimul act datează chiar din ziua morţii Izabelei), numele regelui („Johannes secundus, Dei gratia rex Hungariae etc.") apărînd numai după această dată. Cu cîţiva ani înaintea tipăririi *Catehismului*, în epilogul *Octoihului mic* al lui Oprea şi Coresi, sînt pomeniţi deopotrivă Izabela şi Ioan Sigismund (кралица забела и снъ его ıанъшь кралъ), în vreme ce prefaţa *Catehismului* nu-l pomeneşte decît pe cel din urmă. *E o dovadă indiscutabilă, după părerea noastră, că tipărirea cărţii ce ne interesează s-a făcut după moartea Izabelei, adică după 15 septembrie 1559* [16].

Data de 15 septembrie 1559 reprezintă însă numai termenul *a quo* al tipăririi cărţii. Se pune acum întrebarea care este termenul *ad quem* (şi, în plus, dacă el e posterior sau anterior anului 1561).

E un lucru cunoscut că în catehism sînt reproduse fragmente din *Evanghelie* (*Tatăl nostru*, după Matei, şi unele citate menite să justifice tainele botezului şi a cuminecăturii). Cercetările anterioare (şi în special cele ale lui D. T. Mazilu) au demonstrat cît se poate de clar că citatele evanghelice şi *Tatăl nostru* sînt reproduse după *Tetraevanghelul* coresian şi nu reprezintă rezultatul unei alte acţiuni de traducere, independentă de cea inclusă în tipăritura din 1560—1561[17]. S-a relevat, totodată, că între texte nu există o consonanţă deplină; în cîteva cazuri, *Tetraevanghelul* prezintă alte cuvinte, forme sau fonetisme decît *Catehismul* [18]. Avem, astfel, corespondenţele: *ceri — ceriure, pita — pâinĕ, ꙟpărâție — ꙟpărâțiѧ, lui — săi, zise — grâi, singele — săngele, să vă se iarte păcatele — întru lâsâciunile pâcatelor* etc [19]. (diferenţele faţă de *Catehism* există şi în exemplarele D_1 şi D_2 ale *Tetraevanghelului*, aflate în Biblioteca Academiei, despre care Fl. Dimitrescu afirmă că ar apaţine unui tiraj aparte, caracterizat prin „unele redactări deosebite" în raport cu tirajul reprezentat de exemplarul găsit la mănăstirea Ciolanul şi reprodus de d-sa în recenta ediţie a *Tetraevanghelului* [20]). Deosebirile de mai sus nu se pot explica în mod satisfăcător decît admiţînd că alcătuitorii catehismului braşovean au apelat, pentru reproducerea citatelor evanghelice şi a *Tatălui nostru* la forma primitivă a *Tetraevanghelului*, aşa cum se găsea textul înainte de a i se fi făcut o ultimă revizie [21]. Admiţînd, în chip logic, că operaţia de revizie era încheiată în momentul punerii cărţii sub teasc, înseamnează că termenul *ad quem* al tipăririi *Catehismului* este 3 mai 1560, dată la care

---

[16] Vezi P. P. Panaitescu, *op. cit.*, p. 158.

[17] D. T. Mazilu, *op. cit.*, p. 39; N. Drăganu, *Histoire de la littérature roumaine de Transylvanie des origines à la fin du XVIII-e siècle*, în „La Transylvanie", Bucarest, 1938, p. 615.

[18] D. T. Mazilu, *op. cit.*, p. 27 şi urm.; N. Drăganu, *ibidem.*

[19] Primul cuvînt e din *Catehism*, al doilea din *Tetraevanghel.*

[20] *Tetraevanghelul tipărit de Coresi. Braşov, 1560—1561*, Bucureşti, 1963, p. 31.

[21] D. T. Mazilu, *op. cit.*, p. 39—40; N. Drăganu, *loc. cit.*, p. 615.

a început imprimarea *Tetraevanghelului*, conform informaţiilor din epilogul acestuia [22]. Interpretarea inversă a raporturilor dintre textele comune *Catehismului* şi *Tetraevanghelului* şi anume că citatele evanghelice din primul reprezintă o versiune revizuită a pasajelor corespunzătoare din al doilea este foarte puţin probabilă din mai multe motive. Întîi, ar fi greu de explicat de ce Coresi ar fi introdus, de pildă, la revizie, termenul ardelenesc *pită* în locul lui *pîine*, folosit, cu acest fonetism, pînă astăzi în graiul muntenesc sau ar fi optat pentru un fonetism ca *singe*, care se întîlneşte în secolul al XVI-lea în texte din centrul şi nordul Transilvaniei şi din Banat [23] (situaţia inversă fiind, însă, foarte verosimilă) [24]. Cf., de asemenea, *săţiosă* în *Catehism* faţă de *săţioasă* în *Tetraevanghel*. În al doilea rînd, n-am putea explica de ce în *Catehism* trimiterile la textele evanghelice nu sînt întotdeauna exacte [25] (altfel stau lucrurile însă dacă admitem că materialul de referinţă, adică *Tetraevanghelul*, nu era ordonat în chip definitiv în momentul redactării *Catehismului*).

Că tipăritura coresiană se întemeiază pe textul nerevizuit al *Tetraevanghelului* o dovedesc şi concordanţele existente între *Tatăl nostru* şi fragmentele din Matei, zaceala 108, reproduse în *Catehism*, şi textele corespunzătoare din *Evangheliarul din Petersburg*, care, aşa cum s-a dovedit de curînd, a apărut la Sibiu în jurul anului 1550 [26]. Iată situaţiile în care *Catehismul* coresian (= CCat) şi *Evangheliarul din Petersburg* (= EP) merg împreună, deosebindu-se de *Tetraevanghelul lui Coresi* (= CT) [27]:

Matei, zač. 16 (*Tatăl nostru*):

1. EP : cerъ	CCat : ceri	CT : ceriure
2. EP : pita	CCat : pita	CT : pâině
3. EP : saţiosa	CCat : săţiosâ	CT : săţioasâ
4. EP : vecie	CCat : vecie	CT : věcъ

Matei, zač. 108

5. EP : şi blagoslovi	CCat : şi blagoslovi	CT : şi o blagoslovi
6. EP : frămse	CCat : frâmse	CT : o frâmse
7. EP : dzise	CCat : zise	CT : grâi
8. EP : denъtr-ănsъ	CCat : deѫtr-ânsъ	CT : deѫtr-ânsulъ

[22] Vezi N. Şerbănescu, *La 400 de ani de la apariţia „Întrebării creştineşti"*, în „Biserica Ortodoxă Română", LXXVII, p. 1039.

[23] Vezi Densusianu, HLR II, p. 54, Rosetti, *LR sec. XIII–XVI*, p. 85–86.

[24] Care era forma iniţială a rugăciunii *Tatăl nostru* după Matei în traducerea manuscrisă a *Tetraevanghelului* ne-o dovedesc pasajele respective din rugăciune aşa cum apare ea la Luca (zač. 55): *tatăl nostru ce eşti în* **ceri, pita** *noastră săţiosă*. Desigur că la origine *Tetraevanghelul* prezenta la Matei: *ceri, pită, săţiosă*, forme care au pătruns în textul *Catehismului*. Prin „acelaşi procedeu de retuşare superficială şi uniformizare necompletă a limbii care caracterizează aproape toate tipăriturile sale româneşti" [N. Sulică, *Catehismul românesc din 1544* (*Sibiu*) *şi 1559* (*Braşov*). (*Precizări cu privire la izvoarele lui*), în „Anuarul liceului Al. Papiu-Ilarian", 1935, p. 56], Coresi a modificat în evanghelia lui Matei, pe *ceri, pită, săţiosă* în *ceriure, pîine*, respectiv *săţioasă*, lăsînd însă neschimbate aceste cuvinte în textul corespunzător din evanghelia lui Luca.

[25] Vezi D. T. Mazilu, *op. cit.*, p. 37, 39.

[26] Vezi F. Hervay, *L'imprimerie du maître Philippe de Nagyszeben et les premiers livres en langue roumaine*, în „Magyar Könyvszemle", 1965, nr. 2, p. 119, 123; L. Demény, *Le premier texte roumain imprimé*, în „Revue roumaine d'histoire" IV, 1965, p. 385–412.

[27] Pentru *Evangheliarul din Petersburg* ne-am servit de microfilmul care se găseşte la Biblioteca Academiei.

9. EP : acesta iaste	CCat : acesta iaste	CT : că acesta iaste
10. EP : de lege noa	CCat : de lĕge noao	CT : lĕge noao
11. EP : se le se iartă pacatele	CCat : să vă se iarte pâcatele	CT : ꙟtru lâsâciunile pâcatelor

Cum se explică aceste coincidenţe?

E un lucru evident pentru oricine alătură, fie şi în trecere, *Evangheliarul din Petersburg* şi *Tetraevanghelul* lui Coresi că traducătorii celui din urmă text au cunoscut şi au urmat, uneori îndeaproape, tipăritura sibiană. E de altfel greu de imaginat ca alcătuitorii noii traduceri a evangheliilor să nu fi cunoscut sau să se fi dispensat de textul apărut cu cîţiva ani înainte la Sibiu. Desigur, ei au supus adeseori vechea traducere, acolo unde li se părea necorespunzătoare, unor modificări destul de însemnate. Noua versiune a celor patru evanghelii prezenta însă o serie de asemănări cu *Evangheliarul din Petersburg*, din care o parte vor fi dispărut la revizia întreprinsă de Coresi. Concordanţele dintre *Catehism* şi *Evangheliarul din Petersburg* se explică în modul cel mai simplu dacă admitem că primul text s-a întemeiat, în privinţa *Tatălui nostru* şi a citatelor evanghelice pe o versiune mai veche, netrecută prin revizia finală, a *Tetraevanghelului*, care era mai apropiată de *Evangheliarul din Petersburg* decît textul tipărit[28].

Din toate aceste consideraţii se impune drept foarte probabilă concluzia că *tipărirea Catehismului coresian s-a făcut între 15 septembrie 1559—3 mai 1560.*

S-a efectuat însă şi *traducerea Catehismului* între aceste date? Un răspuns precis la această întrebare este foarte greu de dat. E un lucru dovedit de mult că prefaţatorii *Catehismului* au avut la dispoziţia lor un text mai vechi pe care l-au remaniat parţial. Rolul lor, recunoscut şi în cuvîntul introductiv, s-a redus la revizuirea, după versiunea slavonă, a rugăciunii domneşti (*Tatăl nostru*), a *Decalogului* (*Zeace cuvinte*) şi a *Simbolului credinţei* (*Credinţa apostolilor*)[29]. Ei au reprodus, de asemenea, citatele evanghelice, existente în textul ce stătea la dispoziţia lor, după versiunea manuscrisă a *Tetraevanghelului*. Toate aceste operaţii, inclusiv scrierea prefeţei, necesitau un timp redus (mai ales dacă şi prefaţa reproducea, cu unele modificări, un text asemănător mai vechi, cum afirmă anumiţi cercetători)[30]. Prin urmare revizia *Catehismului* s-a putut face fără greutate în acelaşi interval de timp în care s-a efectuat imprimarea (15 septembrie 1559—3 mai 1560). Prefaţatorii afirmă, de altfel, fără nici un echivoc, că „scoaterea" evangheliei, a celor zece porunci, a crezului şi a rugăciunii domneşti s-a făcut cu consimţămîntul Craiului, adică după 15 septembrie 1559 (desigur, prin scoaterea textelor de mai sus, inclusiv a evangheliei, trebuie să înţelegem aici revizuirea unor versiuni mai vechi).

[28] Interpretarea inversă a concordanţelor de mai sus şi anume că textul tipărit al *Tetraevanghelului* a fost confruntat din nou cu *Evangheliarul din Petersburg* în vederea tipăririi *Catehismului* (în cazul cînd acest din urmă text ar fi posterior *Tetraevanghelului*) nu se poate susţine. Dacă lucrurile ar sta aşa, ne-am putea întreba de ce Coresi a înlocuit pe *pîine*, fonetism introdus de el în CT, prin ardelenescul *pită* din EP, sau de ce a scris *singe*, cînd atît EP cît şi CT prezintă în locul respectiv din evanghelia lui Matei pe *sânge* (cf. şi cele spuse mai sus, p. 549).

[29] N. Sulică, *loc. cit.*, p. 49—50; N. Drăganu, *loc. cit.*, p. 616.

[30] A. Procopovici, *Arhetipul husit al Catehismelor noastre luterane*, în „Făt-Frumos", II, 1927, p. 110; I. Crăciun, *Catehismul românesc din 1544*, Sibiu — Cluj, 1945—1946; cf. însă obiecţiile aduse de Mazilu lui Procopovici, în *op. cit.*, p. 24.

Interpretarea aceasta nu este însă absolut sigură, căci este posibil ca textul *Catehismului* să fi existat, *în forma în care a fost tipărit*, înainte de 15 septembrie 1559 și numai prefața să fi fost alcătuită după această dată, în vederea imprimării *Catehismului*.

În orice caz, la 12 martie 1559, data cînd Benkner și ceilalți consilieri ai orașului au reformat biserica românilor brașoveni, textul *tipărit* al *Catehismului coresian* nu putea fi propus acestora spre învățare. Românii din Șchei au putut studia, *în manuscris*, fie textul original pe care s-a întemeiat *Catehismul* lui Coresi [31], fie versiunea revizuită a acestuia (care urma să se tipărească nu peste multă vreme). Dacă totuși exista la 12 martie 1559 un text *tipărit* al *Catehismului*, el nu putea fi decît cartea sibiană din 1544. Posibilitatea aceasta nu este nicidecum exclusă, deoarece știm, în lumina unor informații recente, că în 1556, cu puțin înainte de reformarea bisericii brașovene, sibienii mai posedau exemplare ale tipăriturii din 1544, pe care le trimiteau, prin Brașov, domnului muntean Pătrașcu cel Bun, la cererea acestuia [32].

Aprilie 1966

Institutul de lingvistică
București, str. I. C. Frimu, 22

---

[31] Dacă acest original nu era *Catehismul* din 1544.

[32] A. Huttmann—P. Binder, *Prima carte tipărită în limba română*, în „Călăuza bibliotecarului", XVIII, 1965, 2, p. 95.

DECLINAREA CU „ARTICOL DEFINIT" PROCLITIC ÎN LIMBA ROMÂNĂ. GENITIV-DATIVUL SUBSTANTIVELOR COMUNE, NUME DE PERSOANĂ *

DE

PAULA DIACONESCU

0. În lucrarea *Declinarea cu „articol definit" proclitic a numelor proprii de persoană în limba română* [1] am căutat să explicăm prezența „articolului definit" proclitic în declinarea substantivelor menționate. Ne propunem, în continuare, să urmărim unele aspecte ale declinării cu articol proclitic la numele comune de persoană. În acest scop, ne limităm descrierea mai ales la declinarea numelor care exprimă un raport de înrudire [2].

1. Prezența articolului proclitic la formele de genitiv-dativ ale unor nume comune de persoană a fost explicată pe baza unor criterii de ordin semantic [3]: prin sensul de „persoană bine cunoscută", anumite substantive comune au fost asimilate substantivelor proprii de persoană, declinate cu articol proclitic.

Într-adevăr, în texte populare se observă că probabilitatea mai mare de apariție a articolului proclitic la genitiv-dativul numelor comune de persoană este condiționată în mare măsură de ambianța contextuală care conferă acestor substantive o individualitate maximă. De exemplu, în textele: *Basme pop.*, SP, Vidu, *Doine* (explicarea abrevierilor la sfîrșitul lucrării), substantivele *tata, mama, badea* apar în mod constant la gen.-dat. cu articol enclitic, ori de cîte ori ele nu au nici un fel de determinare atributivă [4]: *dorul tatei* (*Basme pop.*, 219); *dorul badei* (Vidu,

---

* Articolul a fost dat la tipar înainte de apariția studiului acad. Al. Graur, *Articolul hotărît la numele de persoane românești*, în SCL, XVII, 1966, 1, p. 19—25, și pe care, din acest motiv, nu l-am mai putut consulta.

[1] În *Omagiu lui Alexandru Rosetti*.

[2] Uneori avem în vedere și alte categorii de substantive care se referă la persoane bine cunoscute: termeni de adresare (*bade*), termeni referitori la relații sociale (*domn, stăpîn*), la relații de vecinătate (*vecin*) etc.

[3] Vezi, de exemplu, C. Racoviță, *Sur le genre personnel en roumain*, în BL, VIII, 1940, p. 156.

[4] Exprimată prin substantiv propriu nume de persoană (în nominativ sau genitiv): adjective (în special de natură pronominală).

Doine, 44); *fata mamii* (Vidu, *Doine*, 123) etc. Dacă aceleaşi substantive comportă o determinare atributivă, declinarea lor cu articol proclitic este frecvent întîlnită : *casa lui tat-meu* (SP, 44); *poarta lui tat-său* (Basme pop., 224); *şiretlicul lui badea Ion* (SP, 177); *stăpînul lui badea Stănică*, (SP, 18); *mîna lui mumă-ta* (Basme pop., 44); *capu lui mumă-ta* (ib., 44); *lu mama lu Făt-Frumos* (ib., 186).

În graiurile populare, formele de gen.-dat. cu articol proclitic se realizează la un număr mare de substantive care indică o persoană, dacă acestea sînt urmate de o determinare atributivă, exprimată mai ales prin anumite adjective pronominale : *zăbunu lui bărbatu-su* (GS, 1927, vol. III, fasc. 1, p. 119); *nunta lui frati-miu* (GS, 1928, vol. III, fasc. 2, p. 348); *casa lu muierea cea harnică* (T. Teaha, *Graiul din Valea Crişului Negru*, 1961, p. 91); *a spus lu solului ăluia* (I. Coteanu, *Elemente de dialectologie a limbii române*, 1961, p. 211), ultimul exemplu cu un cumul de morfeme ale dativului.

Deşi numele de persoană sînt susceptibile de declinare cu articol proclitic mai ales în anumite contexte în care ele prezintă un grad de singularitate maximă, factorul semantic este uneori necesar, *dar nu şi suficient* pentru explicarea proclizei articolului la această categorie de substantive. Astfel, contextele în care substantivele prezintă acelaşi grad de individualizare nu oferă în mod egal posibilitatea apariţiei articolului proclitic la formele de genitiv-dativ. De exemplu, pentru numele de rudenie, grupul *subst. masc. neart.* + *adj. posesiv* primeşte mult mai frecvent articol proclitic decît grupul *subst. masc. art.* + *adj. posesiv.* Ca ilustrare a acestei afirmaţii stau lucrările SP, Vidu, *Doine*, Basme, pop., în care nu am găsit, alături de exemple de primul tip (*lui tată-său, lui frate-său*), nici un exemplu din cel de-al doilea tip posibil (*lui tatăl său, lui fratele său*). Alteori se foloseşte articolul proclitic şi la formele de gen.- dat. ale unui nume de persoană cu un conţinut semantic mai puţin determinat : *şăd... la cápu lu copil* (E. Petrovici, *Texte dialectale*, 1943, p. 27); *să-i̯ fíi̯ lu fátẹ̆ drag dẹ̆ lucru* (E. Petrovici, ib., p. 27). În această construcţie, substantivul este nearticulat [5] ca şi în situaţiile în care substantivul poate fi precedat de prepoziţie : *la fată.* În dialectele istroromân şi meglenoromân extinderea articolului proclitic *lu* este mult mai accentuată, fenomenul fiind posibil în declinarea masculinelor şi femininelor, *la ambele numere* [6]. De altfel, şi în unele graiuri din dacoromână se întîlnesc forme de gen.-dat. plural cu articolul proclitic *lu* : *plugu lu cela harnic* dar şi *holdele lu ceia harnici* (T. Teaha, *op. cit.*, p. 91). De remarcat faptul că, aici, articolul proclitic înlocuieşte o desinenţă specifică de caz oblic : *-or* (*cei/celor*).

Mai mult, în graiurile populare se întîlnesc forme de gen.-dat. cu articol proclitic şi în declinarea unor substantive masculine sau feminine (care nu exprimă o persoană) şi neutre : *în vîru lui plop* ; *În vîru lui scară* ; *În vîru lui bordz'ei* (reg. Banat; I. Coteanu, *op. cit.*, p. 231); *sarea iera tot a lu gubernu* (GS., 1928, vol. III, fasc. 2, p. 348 — reg. Prahova).

Aceste fapte dovedesc că, pentru explicarea extinderii articolului proclitic în declinarea numelor de persoană, sensul cuvintelor rămîne

---

[5] Spre deosebire de formele articulate : *lu tata*; *lu naşu*; *lu mama*; *lu naşa* etc.

[6] Pentru istroromână vezi Puşcariu, SI_{II}, p. 148, pentru meglenoromână, Capidan, *Meglenoromânii* I, p. 145—150.

unul dintre factorii izolați, subordonați altor factori mai generali, care pot explica procesul în ansamblul declinării substantivului românesc[7]. În limbajul popular actual, declinarea cu articol proclitic corespunde tendinței de exprimare a genitivului și dativului prin mijloace analitice cu menținerea formei invariabile a substantivului[8]. De aceea, mai ales în graiurile populare, apariția articolului proclitic la formele de gen.-dat. ale substantivelor comune poate avea caracter imprevizibil. Dar, potrivit factorului tradiție, graiurile populare pot păstra un timp mai mult sau mai puțin îndelungat și formele articulate cu articol enclitic la substantive pentru care, în limba literară, s-au impus formele cu articol proclitic (*Oprei*/*lui Oprea*).

Procliza articolului la gen.-dat. păstrează substantivul cu formă fixă în declinare, ca și prepozițiile folosite pentru exprimarea aceluiași raport în celelalte limbi romanice. Pierzîndu-și funcția de determinare, articolul proclitic rămîne — întocmai ca prepozițiile care exprimă cazul oblic în limbile romanice — cu funcție exclusiv cazuală. În româna actuală se dezvoltă și mai mult sentimentul că locul articolului proclitic *lui* este acolo unde nu este nevoie decît de simplă declinare, astfel încît a devenit posibilă lipsa acordului lui în gen cu substantivul pe care-l însoțește, iar, în unele graiuri populare, a devenit posibilă chiar apariția lui la forma de gen.-dat. plural. Așadar, prin folosirea formelor de gen.-dat. cu articol proclitic, limba română accentuează caracterul analitic al declinării nominale care se apropie și pe această cale de tipul de declinare analitică din celelalte limbi romanice.

2. Tendința de simplificare a flexiunii nominale prin păstrarea formei invariabile a substantivului în declinare constituie factorul general determinant al extinderii articolului proclitic de la declinarea substantivelor (proprii masculine — nume de persoană) nearticulabile și la declinarea substantivelor articulabile. Acest proces se intensifică în raport cu diferitele faze de evoluție a limbii și se manifestă mai ales la anumite categorii de substantive articulabile. De aceea trebuie să căutăm factorii specifici, concreți care stau la baza apariției articolului proclitic în declinarea fiecărei categorii în parte.

La numele de persoană — substantive proprii și în mai mică măsură substantive comune — articolul proclitic s-a extins mai ușor. Pentru această categorie de substantive, tendința de menținere a unei forme unice în flexiune s-a manifestat într-o perioadă mai veche, și sub alte aspecte. Astfel, potrivit tendinței semnalate, secolul al XVII-lea mai păstrează construcții arhaice în care nume de persoană, în special substantive proprii exprimînd un raport atributiv, apar cu formă invariabilă: *fečiorul Eremie Vodă* (anul 1615; SB, p. 80); *fiul Salomiia* (anul 1615; Documente

[7] Tendința de declinare cu articol proclitic se manifestă și la unele categorii de pronume (demonstrative, relativ-interogative: *a lu cui*; E. Petrovici, *op. cit.*, p. 69), deși ele au forme specifice de gen.-dat.

[8] Pentru semnalarea acestei tendințe în limbajul popular actual, realizată și prin alte mijloace, vezi de asemenea I. Coteanu, *Aspecte ale limbajului popular actual*, în LR XII, 1963, 1, p. 59–60.

Mold., vol. III, p. 195); *feciorul răposatul Mihai voevoda* (anul 1616; Documente Ţ. R., vol. III, p. 58); *cartea Radul voevod* (anul 1618; Documente Ţ. R., vol. III, p. 276)[9].

De asemenea, păstrarea lui *ă* în forma *Ancăei*, *Rebecăei* poate fi explicată prin acţiunea aceleiaşi tendinţe.

Factorii specifici, concreţi, care au grăbit realizarea unor forme de gen.-dat. cu articol proclitic în declinarea numelor proprii de persoană i-am analizat în lucrarea semnalată la p. 1.

În cele ce urmează încercăm să evidenţiem factorii specifici care au grăbit apariţia, iar mai tîrziu folosirea frecventă a articolului proclitic în declinarea numelor de rudenie sau a numelor de persoană cu o sferă semantică apropiată.

2.1. Procliza articolului în declinarea substantivelor menţionate poate fi explicată în legătură cu particularitatea lor de a fi însoţite frecvent de adjective posesive sau cu particularitatea de a fi asociate deseori cu un nume propriu de persoană[10]: *la nunta lu hinu Duñitru Čubucel* (I. Coteanu, *op. cit.*, p. 203).

2.1.1. Urmate de un adjectiv posesiv, substantivele care denumesc grade de rudenie conţin o individualizare maximă, astfel încît articularea lor nu mai este necesară[11]. Într-un asemenea context, formele articulate şi cele nearticulate ale substantivelor se pot substitui reciproc, fără ca substituirea să atragă în planul semantic vreo modificare a gradului lor de determinare. Compară:

dorul → { *de mama sa* / *de mamă-sa* } acelaşi grad de determinare

dorul → { *de mama* / *de mamă* } grad de determinare diferit

În vorbirea populară, construcţii ca: *ta-su lu tata* (I. Coteanu, *op. cit.*, p. 193), *mă-sa puilor*^{u} (ib., p. 197) dovedesc pierderea sensului posesiv al adjectivului ataşat la substantivul cu care formează corp fonetic comun. Compară în limba mai veche: *doamna Mariia, fie-sa a lui Constandin-vodă Duca* (Cr. munt. I, 476).

În textele din secolul al XVI-lea, în grupul *subst.* + *adj. posesiv*, formele articulate şi cele nearticulate ale substantivului pot apărea în raport de variaţie liberă: *tatălŭ tău* (CC$_2$, 44/9 (B); *tată-tău* (CC$_2$, 37/12); *vecinulu său* (CC$_2$); *vecinu-său* (CC$_2$). Formele nearticulate ale substantivului sînt frecvente în CC$_2$ şi PO: *soţu-său* (CC$_2$, 284/37); *domnu-miu* (PO, 66/14); *socru-său* (PO 156/12); *noru-sa* (PO, 107/2); *fie-ta* (PO, 115/16); *doamnă-ta* (PO, 60/2) etc. Situaţia se continuă şi în epocile

---

[9] Cu aceste forme invariabile nu trebuie confundată forma de genitiv singular în *-lu*, a cărei apariţie sporadică poate fi semnalată la substantive masculine: *sînt strînse în mîna domnulu* (Cr. munt. II, p. 316). Pentru interpretarea acestei forme de genitiv, vezi I. Coteanu, *Schiţă a declinării în româna comună*, în SCL XV, 1964, 4, p. 453–454.

[10] Ultima situaţie este asemănătoare cu aceea în care articolul proclitic se extinde şi la declinarea substantivelor care indică funcţii, titluri, calităţi etc. atribuite unei persoane. Pentru aceasta, vezi lucrarea noastră citată mai sus.

[11] Pentru explicarea formelor nearticulate ale numelor de rudenie urmate de un adjectiv posesiv, vezi S. Puşcariu, DR V, p. 751; Al. Procopovici, DR X, partea I, p. 13.

ulterioare și se păstrează în româna actuală care cunoaște de obicei întrebuințarea acestor forme, cu deosebiri cantitative după stiluri ale limbii. Astfel, în textele de literatură populară, formele nearticulate sînt predominante, după cum poate arăta tabloul de frecvențe de mai jos, în ansamblul lui.

Texte	Nume de rudenie + adj. posesiv	
	Nom.-acuz. subst. neartic.	Nom.-acuz. subst. articulat
SP p. 3–295	22	27
Basme populare. Primele 130 pagini	84	14
Vidu, *Doine*, p. 7–194	12	2

În textele din secolul al XVI-lea (citate la sfîrșitul lucrării) numele care exprimă un raport de înrudire nu apar la gen.-dat. cu articol definit proclitic. Toate se declină cu articol enclitic [inclusiv cele terminate la nominativ în *-ea*, ca de exemplu : *de în partea nenii Gradei* (anul 1592 — Bianu, DR, p. 2)]. După datele oferite și de alte texte din aceeași epocă, lipsa articolului definit proclitic la formele de gen.-dat. ale acestui tip de substantive pare generală. Grupul *subst. neart.* + *adj. posesiv* se comportă astfel în flexiune :

a. Atît substantivul (masculin sau feminin) cît și adjectivul sînt invariabile : *numele frate-său* (PO, 44/5) ; *chipul soțu-său* (CC$_2$, 284/19) ; *greșala strămoșu-nostru* (CC$_2$, 209/8) ; *spuse domnu-său* (CC$_2$, 413/6—7) ; *mîna soru-sa* (PO, 90/20) ; *dulceața vară-sa* (CC$_2$, 492/22) etc.

În perioadele următoare de evoluție a limbii, indiferent de genul substantivului, forma invariabilă a grupului apare frecvent pentru exprimarea genitivului sau a dativului : *avuțiia Domnu-său* (Varlaam, Caz. 17) ; *spusără domnu-său* (ib., 215) ; *sluga stăpînu-său* (Costin, O. 74) ; *porunca domnu-său* (ib., 145) ; *sufletul stăpînu-său* (Neculce, L. 86) ; *trebile frate-său* (*ib.*, 365) ; *partea domnu-său* (Cr. munt., II, 172) ; *întîmpinarea fie-sa* (Cr. munt., II 307) ; *norocul fiiu-său* (Cr. munt., II, 345) ; *în știrea... a gineri-său* (Cr. munt., I, 175).

Aceste forme continuă să apară, în secolul al XIX-lea, la scriitori a căror operă are un vădit caracter popular : *ținutul tată-meu* (Pann, PA II, 84) ; *Iubește, bade, iubește, / Iubește neagră țigancă, / Numai **mumăta** să-i placă. / Că pe mine m-ai iubit, / Maică-ta nu m-a voit* (Vidu, Doine, 97) ; *hotărîrea maică-sa* (Creangă, P, 8) ; *ochiul soacră-sa* (ib. 10). În limba actuală, asemenea construcții au un caracter arhaic, popular și regional.

În documente din secolul al XVII-lea, forma invariabilă de gen.-dat. a grupului *subst.* + *adj. posesiv* este frecvent însoțită de un nume propriu de persoană la forma de gen.-dat. : *Zapisul nepoată-mea Stancăi* (anul 1621 ; Documente Ț. R., vol. IV, p. 68) ; *moșiia unchiu-său Vladului*

(anul 1619; Documente Ţ. R. vol. III, p. 440); *în zilele domnu nostru lu Gavril voevod*[12] (anul 1620; ib., p. 545); *partea uncu-său Oprei* (anul 1616; ib., p. 41); *sufletul fiiu-său Radului* (anul 1617; ib., p. 109); *moartea fii-meu lu Anghel* (anul 1617; ib., p. 177); *partea văru mieu lu Ivaşco* (anul 1617; ib., p. 177); *să fie fie-me Stancăi* (anul 1617, ib., p. 177); *Ş-au dat Vărvara parte de ocin[ă] nepoată-sa Maricăi, fétei Dochiei* (anul 1612; Documente Mold., vol. III, p. 97) etc.

Asemenea construcţii sînt frecvente şi în alte texte; *în braţele maică-sa Elisaftei* (Ivireanul, P., 134); *au grăit jupîneasa Stanca fiiu-său domnului* (Cr. munt., II, 317); *au dat véste şi fie-său, lui Şărban* (Cr. munt. I, 175); *pentru stingerea văru-său, lui Constantin-vodă* (Cr. munt. I, 486) sau: *domniia lui Theodosie, nepotă-său*[13] (Cr. munt. I, 111) etc.

b. În secolul al XVI-lea, pentru unele substantive (masculine sau feminine), radicalul reprezintă o formă de gen.-dat. moştenită sau analogică; adjectivul rămîne invariabil: *tătîne-său, tătîni-său, frăţîne-miu, frăţîni-tău, frăţini-său* (Rosetti, LR S XIII—XVI, 124); *mumînre-mea, mumînri-mea* (Densusianu, ILR II, 96). În perioadele următoare de evoluţie a limbii, aceste forme sînt frecvent folosite. O probabilitate mai mare de apariţie prezintă, însă, forma *tătîne* (*tătîni*): *dzise čel mai tânăr tătăine-său* (Varlaam, Caz., 12); *avuţiia tătăine-său* (Varlaam, Caz., 17); *fratele tătîne-său* (Costin, O. 51); *pierirea frăţine-său, lui Andréiaş Bator* (ib., 55); [*uricile*] *date tătîne-său* (ib., 58); *în poarta casei tătîne-său* (ib., 62); *tirăniile tătîni-său* (Cr. munt. II, 280); *în locu tătîne-său* (Cr. munt. II, 304); *s-au sculat asupra tătîne-său* (Cr. munt. I, 97); *ziceţi tătîne-mieu* (Cr. munt. I, 262); *la mănăstirea frăţine-său* (Cr. munt. I, p. 260); *altă parte măni-sa, jup<â>nesii Efimii* (anul 1622; Documente Ţ. R., vol. IV, p. 98); *ocină a tătîni-său* (anul 1616; Documente Ţ.R., vol. III, p. 41); *ocina măini-sa* (anul 1617; ib., p. 132) etc.

c. Pentru secolul al XVI-lea, în grupul *subst. fem. + adj. posesiv* (*-sa*), s-ar părea că tendinţa spre o nouă flexiune cu articularea adjectivului posesiv este în faza incipientă (*mîre-sai*, PH, ap. Densusianu, IRL II 96). Aceste forme apar cu totul sporadic şi în documente din prima jumătate a secolului al XVII-lea: *acea parte dâla Izvorani fost-au dată dă jupîneasa Mara fie-sii Ancuţei zestre* (anul 1622; Documente Ţ.R., vol. IV, p. 163).

În documente din prima jumătate a secolului al XVII-lea, grupul *subst. feminin + adj. posesiv* mai prezintă următoarele aspecte de flexiune (enumerarea situaţiilor este dată în continuare).

d. Substantivul primeşte desinenţă de gen.-dat., iar adjectivul rămîne invariabil: *pe locul moaşe-sa Ancăi* (anul 1620; Documente, Ţ.R., vol. III, p. 507); *mătuşe-sa Gripinei* (anul 1621; Documente Mold., vol. III, p. 102); *a mătuşe-sa* (ib., 102).

S-ar putea ca în aceste exemple de mai sus terminaţia *-e* a substantivelor să nu reprezinte desinenţa de gen.-dat., ci, mai sigur, pronunţarea cu *-e* în loc de *-ă* după consoana *ş*. Mai tîrziu, în texte de literatură populară

---

[12] Comp. *în zilele domnu nostru Gavriil voevod* (anul 1620; Documente Ţ.R., vol. III, p. 545); *în zilele domnu nostru Alexandru voevodu* (ib. [1617], p. 174); *naintea domnu nostru Alexandru voevod* (ib., [1617], p. 127).

[13] Cu formă invariabilă la genitiv-dativ poate apărea şi un substantiv însoţit de un pronume personal neaccentuat, cu valoare posesivă: *fapta fecioru-i* (Costin, O.76).

întîlnim : *du-le nevesti-ta* (SP, 108). Pe bună dreptate, Mioara Avram face observaţia că nu putem şti dacă aici subst. *nevastă* este articulat cu articol de gen.-dat. sau prezintă o desinenţă a aceluiaşi caz.

e. Substantivul se declină cu ajutorul articolului enclitic, iar adjectivul rămîne invariabil. Nominativ nearticulat : *fie noastră Marica* (anul 1621 ; Documente Ţ.R., vol. IV, p. 61) şi genitiv : *la măna fiei noastră Marica* (anul 1621 ; ib. p. 61). Substantivul însoţit de un pronume reflexiv se declină, de asemenea, cu ajutorul articolului : *fetii-şi* (anul 1618 ; Documente Ţ. R., vol. III, p. 257) ; *fetii-şi Dumitrii* (ib., p. 257).

f. În a doua jumătate a secolului al XVII-lea şi începutul secolului al XVIII-lea, pentru grupul *subst. fem.* + *adj. posesiv* au fost înregistrate şi forme de gen.-dat. cu articol feminin proclitic : *ai surori-sa ai Nicoriţoae* (anul 1654 — ap. I. Tanoviceanu „Arhiva" VIII) ; *alte zăstri ai surori-sa* (anul 1741, ib.).

În etapa actuală de dezvoltare a limbii române, unele dintre aceste procedee de exprimare a raporturilor de genitiv sau de dativ au dispărut sau se mai păstrează în unele graiuri şi au, deci, caracter popular şi regional.

La grupul *subst. fem.* + *adj. posesiv* articularea enclitică a adjectivului posesiv cu articol de gen.-dat. a devenit frecventă. În această situaţie, substantivul rămîne, în mod obişnuit, invariabil : *ale bunică-si* (Caragiale, SA_{II}, 62) ; *zise mă-sii* (Basme pop., 97) ; *bărbatu-sori-si* (I. Coteanu, op. cit., 216) ; *îi dă h'ină-sii* (GS, 1928, vol. III, fasc. 2, p. 352) sau, mai rar, primeşte o desinenţă de gen.-dat. : *arată neveste-sei* (SP, 266).

În româna actuală, grupul *subst. masc.* + *adj. posesiv* se declină cu ajutorul articolului masculin proclitic (*lu(i)*[14] ; *zăbunu lu bărba-su* (GS, 1927, vol. III, fasc. 1, p. 119) ; *lu ta-su* (ib., 119) ; *lu bărba-tu* (GS, 1928, vol. III, fasc. 2, p. 375) ; *lu h'ină-su* (ib., p. 352) ; *lu frati-miu* (ib., p. 348) ; *lu moşi-su* (GS, 1929, vol. IV, fasc. 1, p. 112) ; *sinucidere a lui nen'su Iancu* (Caragiale, SA_{II}, 37) ; *Spune. . . lui tată-tău* (Caragiale, SA_{I}, 63) ; *pălăria lui ta-său* (Preda, M, 295) etc. Formele menţionate sînt relativ recente. Textele din secolul al XVI-lea nu le înregistrează. De asemenea, nu le-am întîlnit în nici unul din textele aparţinînd secolului al XVII-lea pe care le-am parcurs. Şi mai recentă este declinarea cu articol masculin proclitic a substantivelor feminine urmate de adjectiv posesiv : *mîna lui mumă-ta* (Basme pop., 44).

2.1.1.1. Construcţiile de sub *a* şi *b* sînt cele mai vechi. Păstrarea, pentru un timp mai mult sau mai puţin îndelungat, a grupului alcătuit din nume de rudenie + adjectiv posesiv se explică şi pe baza unor considerente de ordin formal. Prezenţa adjectivului posesiv ca terminaţie a substantivului nearticulat cu care face corp fonetic comun creează dificultăţi pentru declinarea întregului grup. Folosirea unei forme invariabile pentru toate cazurile nu este, însă, lipsită de echivocuri. În textele noastre mai vechi, apariţia frecventă a unor construcţii ca : *moartea fii-meu lu Anghel, nepoată-sa Maricăi* (vezi mai sus) se explică, printre altele, şi

---

[14] În unele graiuri populare apare şi forma *li* ; pentru explicarea ei vezi N. Drăganu, *Formele de dativ şi genitiv cu **ali** şi **al** prepus în dacoromână*, RF II, 1929, 3, p. 208 şi urm. ; mai recent, Victor Iancu, *Cu privire la morfo-sintaxa articolului*, în LR, XIII, 1964, 6, p. 554—555 ; I. Coteanu, în SCL, XV, 1964, 4, p. 452 şi urm. analizează atît structura formelor *al* şi *ali*, cît şi originea lor.

prin nevoia de a exprima cu claritate funcţia sintactică a substantivului invariabil [15].

Transformarea grupului invariabil alcătuit din nume de rudenie + adjectiv posesiv într-o construcţie declinabilă cu ajutorul articolului se explică prin: a) nevoia de a crea distincţii formale corespunzătoare diferenţelor funcţionale; b) presiunea sistemului general de declinare cu articol al substantivelor româneşti.

Punctul de plecare al acestui proces îl formează contextele în care *subst. neart.* + *adj. posesiv* este determinat de un nume propriu de persoană, în cazul genitiv sau dativ, îndeplinind mai ales funcţie de apoziţie: *în braţele maică-sa Elisaftei*; *moartea fii-meu lu Anghel* (vezi mai sus) etc. Într-adevăr, în texte vechi, construcţii ca: *dinainte mătuşe-său Negriteia* (anul 1621; Documente Ţ. R., vol. IV, p. 27); *ai surori-sa ai Nicoriţoae* [1654] ilustrează faptul că terminaţia *-ia* a adjectivului posesiv din primul exemplu sau articolul proclitic *ai* al numelui de rudenie din cel de-al doilea exemplu se explică numai prin influenţa substantivului propriu următor. În acelaşi sens, comp. *după capul lui popei lui Anghel* (ap. acad. Al. Rosetti, LR s XIII—XVI, p. 136) şi chiar construcţii frecvente din limba vorbită actuală, de felul: *lu băiatu lu Sandu, lu mama lu Făt-Frumos.*

Aşadar, iniţial, articularea enclitică sau proclitică a grupului alcătuit din *nume de rudenie* + *adj. posesiv* se explică — în lanţul vorbirii — prin influenţa formelor articulate ale unui nume propriu de persoană.

Mai tîrziu, din motivele arătate, formele articulate de gen.-dat. ale unui asemenea grup se generalizează, indiferent de contextul în care grupul poate apărea.

În româna veche, construcţiile cu articol feminin proclitic apar sporadic şi nu s-au impus în româna actuală, care a păstrat tipul de declinare prin articularea enclitică a adjectivului posesiv: *fiică-sii.*

Grupul în care numele de rudenie urmat de adjectiv posesiv este de gen feminin a fost mai uşor integrat în sistemul de declinare cu articol decît grupul care conţine un substantiv de gen masculin. Aceasta se explică prin faptul că un grup în care adjectivul posesiv este de gen feminin (*-mea, -ta, -sa*), prin terminaţia *-a*, a fost mai uşor asimilat declinării substantivelor proprii feminine, nume de persoană şi, în general, substantivelor feminine articulate la nom.-acuz. sg. cu *-a* şi la gen.-dat. cu -(*e*)*i* (-*ii*), din motive de natură morfologică şi fonetică.

În limba mai veche, grupul alcătuit din *subst. masc.* + *adj. posesiv* putea primi ca determinare apozitivă un substantiv propriu masculin articulat fie cu articol enclitic (*fiiu-său Radului*), fie cu articol proclitic (*fii-meu lu Anghel*). Primul tip de apoziţie n-a avut nici o influenţă asupra modificării formale a grupului pe care-l determină, deoarece adjectivul posesiv masculin este nearticulabil. Articularea cu articolul enclitic de gen.-dat. *lui* a adjectivului posesiv într-un grup ca *fiu-său* n-a fost posibilă, deoarece prin ea nu s-ar fi realizat opoziţia -(*u*)*l*/-*lui* existentă în declinarea cu articol enclitic a substantivelor masculine [16]. În plus, mai ales atunci cînd accentul e departe de sfîrşitul grupului *subst. neart.* +

[15] Comp. *la mâna fiei noastră Marica* (anul 1621; Documente Ţ. R., vol. IV, p. 61).

[16] Opoziţia -*a*-/-*ei*-(-*ii*) era realizată pentru grupul cu adj. posesiv feminin.

adj. posesiv considerat o singură unitate, folosirea articolului enclitic de gen.-dat.-*lui* ar fi fost greoaie, dacă nu chiar imposibilă. Un asemenea grup a fost asimilat numelor proprii de persoană, nearticulabile [17], declinate cu articolul masculin proclitic *lu*(*i*).

E de presupus că frecvența formelor declinate cu articol ale grupurilor alcătuite din nume de rudenie + adjectiv posesiv crește pe măsură ce tendința de a exprima apoziția în cazul nominativ, indiferent de cazul termenului determinat, se accentuează. Într-o fază mai veche a limbii române (sec. al XVI-lea — începutul secolului al XVIII-lea), apoziția apare frecvent acordată în caz cu termenul determinat ; de asemenea este aproape generală folosirea nearticulată a grupurilor formate din nume de rudenie + adjectiv posesiv, pentru exprimarea unui raport de genitiv sau de dativ. În această situație, apoziția unui asemenea grup se folosește frecvent cu formă de genitiv-dativ.

Articolul masculin proclitic *lu*(*i*) se extinde mai tîrziu, de la situații în care substantivul masculin, nume de rudenie, este urmat de un adjectiv posesiv sau de un nume propriu de persoană, și la situații în care numele de rudenie este folosit singur : *lui tata*, *lui unchiu*, *lui nașu* etc. Prin analogie cu acestea, același articol poate apărea apoi chiar și în declinarea unor substantive feminine :

lui tată-tău → *lui tata*

↓ ↓

lui mamă-ta → *lui mama*

De altfel, se constată că și la nume proprii feminine de persoană se folosește din ce în ce mai mult articolul proclitic de gen.-dat. *lui* (*lui Ana*; *lui Maria*).

Redistribuirea celor două procedee de articulare (enclitică și proclitică) la formele nominale de gen.-dat. în româna actuală accentuează diferențieri semantice noi în structura gramaticală a limbii, datorită apropierii semantice pe care o au — prin funcția lor comună de a denumi persoane — cele mai multe substantive declinate cu articol proclitic.

3. Urmărind în trei texte de literatură populară redarea genitiv-dativului la numele de rudenie, în grupul *substantiv nearticulat* + *adjectiv posesiv*, am constatat următoarele situații indicate în tabloul de mai jos :

Texte	Totalul formelor de gen.-dat.	Forme nearticulate		Forme cu art. enclitic		Forme cu art. proclitic	
		Genitiv	Dativ	Genitiv	Dativ	Genitiv	Dativ
Basme pop. primele 130 pag.	19	5	5	1	1	7	
SP p. 3—295	4		2		1	1	
Vidu, *Doine*, p. 7—194	4		3		1		

[17] Substantive care nu pot primi articol definit la forma de nom.-acuz. : *Matei, Vasile Anghel* etc.

Forme de gen.-dat. nearticulate. Basme pop. : *hainele tătîne-său* (62); *împărăția tătîne-său* (62); *saraiurile tătînisu* (79); *ochii tătîni-su* (88); *casa tată-so* (35); *tătîni-su îi era drag* (65); *tătîni-su* (66); *să mulțumească fecioru-su* (88); *Mîne-sa îi era frică* (114); *mă-sa tot îi era frică* (115); SP: *du-le nevesti-ta* (108); (vezi observația de la p. 559 în legătură cu această formă); *și numai ce-i rade fiu-său una peste fălci* (231). Vidu, Doine: *spune, mîndră, maică-ta* (51); *mumă-ta să-i placă* (97); *spune-i, mîndră, maică-ta* (182).

Forme de gen.-dat. cu articol enclitic. Basme pop. : *sînul mă-sii* (97); *zise mă-sii* (90); SP: *arată neveste-sei* (266); Vidu, Doine: *zi-i mă-tei* (60).

Forme de gen.-dat, cu articol proclitic. Basme pop. : *bordeiul lui tată-so* (35); *casa tată-so ș-a lu mumă-sa* (35); *trupu lui mumă-ta* (44, 45); *mîna lui mumă-ta* (44); *avuția lui tată-su* (46); *palatul lui șogăru-său* (128); SP: *casa lui tat-meu* (44).

Din analiza acestor forme de gen.-dat. reies următoarele:

a) Grupuri ca *tătîne-său*, în care substantivul păstrează o rădăcină de gen.-dat., nu apar cu articol proclitic.

b) La genitiv, formele articulate sînt mai frecvent întîlnite decît la dativ. Se observă că, în tabloul de frecvențe de mai sus, dativul cu articol proclitic nu este reprezentat. Numărul mai redus al formelor articulate la dativ se explică avînd în vedere și ansamblul mijloacelor de exprimare a raportului respectiv. Pentru exprimarea acestui caz, forma invariabilă a *numelui de rudenie* + *adjectiv posesiv* poate fi însoțită de forme conjuncte ale pronumelui personal în dativ care pot elimina unele eventuale confuzii de ordin sintactic. La fel, în contexte în care persoana verbului este alta decît persoana a III-a singular, forma invariabilă a grupului menționat poate fi mai puțin susceptibilă de interpretări echivoce. În plus, construcțiile prepoziționale echivalente cu dativul au o probabilitate mai mare de apariție decît cele echivalente cu genitivul. Pentru grupurile indicate, primele construcții apar frecvent: *Spune tu la mumă-ta* (Vidu, Doine, 65); *zic către tată-su* (Basme pop., 64) etc.

c) Articolul enclitic de gen.-dat. apare mai ales la grupurile în care substantivul feminin are un corp fonetic redus: *mă-sii*, *mă-tei*, dar *lu mumă-sa*, *lui mumă-ta*, *la mumă-ta*. Se articulează adjectivul *-sa* sau, mai rar, *ta*. (Vezi observația de la alineatul 6, p. 562.)

d) În poziție neaccentuată, adjectivul posesiv *-său* apare frecvent în forma *-su*, *-so*. Din alte exemple citate în cursul lucrării, observăm că, în aceeași poziție, adjectivul *-tău* apare cu forma *-tu*, *-to*, iar adjectivul *-meu* cu forma *-miu*.

4. În limba română, articolul (definit) proclitic se folosește numai la gen.-dat., fapt care întărește presupunerea noastră că, inițial, prezența lui este cerută de caracterul *nearticulabil* al unor substantive. În textele din secolul al XVI-lea, articolul proclitic apare, ca element s p e c i f i c, în declinarea numelor proprii masculine, nearticulabile. De asemenea, în texte din aceeași epocă, la substantivele comune, urme ale articulării proclitice s-au păstrat în situații în care atributul numelui, un termen nearticulabil, este plasat înaintea lui: *după vestiea eresului a ei noastre crediință* (CV, 74); *ispitire(a) a ei voastre crediință* (CV, 140, CXXXIX/12); *ispi-*

tele sîntu ale ei noastre credințe (Densusianu, ILR, II, 113); *supuindu-se a loru săi bărbați* (CV, 152, CL II/5); *multul a lor mele lacrămi, înaintea a lor miei și a lor tăi frați*; *a lor miei mișei oameni*; *a lor tăi ficiori*; *a lor noștri iubiți priiatini* (Densusianu, ILR II, 113)[18].

Potrivit declinării românești, primul termen al unui grup nominal comportă articol. Adjectivul posesiv nu este susceptibil de articol definit enclitic, fapt care explică în declinare construcțiile menționate. În limba română actuală, asemenea forme au dispărut, menținîndu-se o topică fixă a termenilor din grup, cu articularea substantivului de pe primul loc: *fraților tăi*.

Analiza procesului de extindere a articolului proclitic în declinarea substantivelor proprii sau comune din limba română scoate în evidență factorii esențiali care determină această mișcare: factori de natură *paradigmatică* și factori de natură *sintagmatică*. De exemplu, o explicație pe baza unor factori de natură paradigmatică comportă mai ales extinderea articolului proclitic *lui* în declinarea numelor proprii masculine de persoană articulabile. Modificarea declinării la aceste substantive apare în cadrul *unui sistem de forme*, deci independent de textul concret în care se întîlnesc:

lui Vasile → *lui Radu(l)*; *lui Zaharia*.

Dimpotrivă, apariția articolului proclitic la numele comune de persoană se explică, de cele mai multe ori, pe baza unor factori de natură sintagmatică, asociați cu factori de natură paradigmatică.

ABREVIERI

Basme pop. = *Tinerețe fără bătrînețe*... Basme populare românești. Biblioteca pentru toți. Nr. 100, București, 1961.

Bianu, DR = *Documente românești*, ed. I. Bianu, t. I, fasc. I. București, 1907.

BL = *Bulletin linguistique*, publié par A. Rosetti, București, 1933 și urm.

Capidan, Meglenoromânii I = Th. Capidan, *Meglenoromânii*, București, 1925.

Caragiale, SA I—II = Ion Luca Caragiale, *Schițe și amintiri*, Biblioteca pentru toți. Nr. 216, 217, București, 1964.

CC_2 = Diaconul Coresi, *Carte cu învățătură* (1581), București, 1914.

Costin, O = Miron Costin, *Opere*. Ediție critică de P. P. Panaitescu. Editura de stat pentru literatură și artă, 1958.

Creangă = Ion Creangă, *Povești și Povestiri*. Editura de stat pentru literatură și artă, 1954

Cr. munt. I—II = Scriitori români. *Cronicari munteni*, vol. I—II. București. Editura pentru literatură, 1961.

CV = *Codicele Voronețean* cu un vocabulariu și studiu asupra lui de Ion al lui G. Sbiera, Cernăuți, 1885.

Densusianu, ILR II = Ovid Densusianu, *Istoria limbii române*, vol. II. Ediție îngrijită de prof. univ. J. Byck, București. Editura științifică, 1961.

Documente Mold. = *Documente privind istoria României*. Veacul al XVII-lea. A. Moldova. Vol. III (1611—1615). București. Ed. Acad. R.P.R., 1954.

Documente Ț.R. = *Documente privind istoria României*. Veacul al XVII-lea. B. Țara Românească. Vol. III (1616—1620); vol. IV (1621—1625).

---

18 J. Byck consideră că „în construcții de tipul *a lor tăi frați* nu avem a face cu substantive precedate de articolul de obicei enclitic *-lor*, ci cu flexiunea lui *al: alor tăi* îi corespunde unui singular *a lui tău*" (J. Byck, *Notă explicativă*. Indice la Ovid Densusianu, ILR II, 368).

DR = *Dacoromania*, buletinul „Muzeului limbii române", Cluj, 1921 și urm.
GS = *Grai și suflet*, București, 1923 și urm.
Ivireanul, P. = Antim Ivireanul, *Predici*. Ediție critică de G. Ștrempel. Editura Acad,. R.P.R., 1962.
Neculce, L. = Ion Neculce, *Letopisețul Țării Moldovei*. Ediție îngrijită de Iorgu Iordan. Editura de stat pentru literatură și artă, 1955.
Pann, PA = Anton Pann, *Pagini alese*. Ediție îngrijită de I. Fischer. Editura de stat pentru literatură și artă, 1953.
PO = *Palia d'Orăștie* (1581—1582), Paris, 1925.

Martie 1965

Facultatea de limba și literatura română, București, str. Ed. Quinet, 7

OBSERVAȚII ASUPRA DIATEZEI PASIVE ÎN LIMBA ROMÂNĂ

DE

ELENA BEREA

Limba română cunoaște două posibilități de exprimare a sensului pasiv : a) pasivul analitic format cu auxiliarul *a fi* + participiul verbului de conjugat (cartea *este citită*) ; b) pasivul reflexiv exprimat prin verbe construite cu pronumele reflexiv în acuzativ (cartea *se citește*). Ambele construcții aparțin diatezei pasive [1].

Această dublă exprimare a sensului pasiv constituie una dintre particularitățile specifice limbii noastre și ridică numeroase probleme legate de originea, evoluția, întrebuințările semantice și sintactice determinate de utilizarea paralelă în limbă a celor două construcții pasive.

Pentru limba română contemporană problema diatezei pasive este studiată de L. I. Luht într-o lucrare mai recentă [2]. Urmărind cele două modalități de redare a sensului pasiv în unele aspecte ale limbii contemporane, pe baza unei analize amănunțite atît din punct de vedere semantic, cît și al funcției elementelor componente ale celor două construcții, autoarea ajunge la concluzia că aparține de fapt diatezei pasive numai construcția cu *a fi* + participiul [3]. Construcția reflexiv-pasivă, al cărei uz limitat este condiționat de diferiți factori lexicali și gramaticali, constituie pentru autoarea citată mai mult un sinonim sintactic al pasivului cu *a fi* și, deși în româna contemporană ea capătă o mare dezvoltare, această dezvoltare nu merge în sensul gramaticalizării ca o construcție pasivă, ci mai mult pe linia pierderii sensului de diateză și de transformare într-o construcție personală nedeterminată [4].

Așa cum arată și titlul lucrării, autoarea se ocupă numai de stadiul actual al problemei [5], dovedind o bună cunoaștere a faptelor de limbă română pe care le analizează ; ea plasează adeseori aceste fapte în cadrul celorlalte limbi romanice, la care face numeroase referiri.

---

[1] *Gramatica Academiei*, ed. a II-a, București, 1963, I, p. 208–209.

[2] L. I. Luht, *Залог в современном румынском языке (пассив)*, Moscova, 1962.

[3] L. I. Luht, *op. cit.*, p. 50.

[4] *Op. cit.*, p. 80.

[5] Referirile la limba veche apar cu totul întîmplător (p. 74), iar unele afirmații în legătură cu aceasta se bazează pe simple impresii ale autoarei (p. 58).

Lucrarea de față își propune să reia unele aspecte mai importante legate de această problemă, urmărindu-le mai ales din punct de vedere istoric.

★

Ambele construcții pasive erau frecvente în latina vulgară, unde sensul pasiv se exprima atît prin pasivul analitic de tipul *laudatus sum*, *laudatus fui*, cît și prin reflexivul pasiv care apare mai tîrziu decît primul și se dezvoltă în special în limba populară [6].

Limbile romanice și în primul rînd româna, continuă această tendință a latinei vulgare de a dezvolta construcția reflexivă [7].

Dacă în limbile romanice rolul pasivului de tipul *e lăudat* n-a variat [8], ceea ce caracterizează în primul rînd limbile română și franceză este dezvoltarea reflexivului.

Moștenind din latină ambele posibilități de exprimare a sensului pasiv, româna a preluat și preferința pentru reflexivul pasiv; această preferință se observă atît în dialectele sud-dunărene cît și în limba secolului al XVI-lea.

În dialectele aromân, meglenoromân și istroromân pasivul cu *a fi* apare foarte rar. S. Pușcariu, enumerînd notele comune celor patru dialecte, semnalează printre particularitățile sintactice specifice și faptul că ,,pasivul se exprimă mai ales prin reflexiv "[9]. Th. Capidan în Aromânii [10], capitolul ,,Diateza pasivă", fără a da vreun exemplu cu pasivul analitic, menționează doar că acesta se întrebuințează foarte rar, vorbitorii recurgînd de multe ori la perifraze pentru exprimarea acțiunii verbale pasive. În continuare, el citează un exemplu în care sensul pasiv este exprimat cu ajutorul unui verb reflexiv [11].

Observații asemănătoare face Capidan și în legătură cu dialectul meglenoromân, unde pentru exprimarea sensului pasiv se folosesc și construcții perifrastice active: ,,atunci cînd se simte nevoia de a se întrebuința verbul precedat de pronumele *mi, ti, si, ca în toate dialectele* (s.n.—El.B.), se recurge mai degrabă la forma perifrastică : *u speli lǫna* = o speli lîna, pentru *lǫna si spală*, *u aprinz furna*, pentru *furna si aprinde* [12]". În istroromână, pentru redarea sensului pasiv se folosește atît forma reflexivă,

---

[6] În legătură cu istoria pasivului în latină, vezi S. Stati, *Evoluția diatezelor în limba latină*, în SCL XI, 1960, 3, p. 741—745.

[7] Reflexivul cu sens pasiv e cunoscut și în limbile germanice și slave. Pentru evoluția reflexivului în limba franceză, vezi J. Vendryes, *Une catégorie verbale*: *le mode de participation du sujet*, în ,,Bulletin de la Société linguistique de Paris", Paris, 1948, nr. 128, p. 1—20.

[8] Dauzat, *Histoire de la langue française*, Paris, 1930, p. 446 ; Gh. Grangent, *Introducere în latina vulgară* (traducere de Eugen Tănase), p. 69 : ,,Diateza pasivă latină nu a fost probabil niciodată populară. De aceea, în latină vechile forme pasive au dispărut treptat și complet din limba obișnuită. Procesul s-a petrecut astfel : de la *litera scribitur* > *litera scripta est* (și, mai înainte ca această construcție să se fi consolidat, poporul zicea ades :) > *litera se scribit*". O Densusianu, *Istoria limbii române*, vol. I, București, 1961, p. 103 : ,,dintre modificările care se produseseră în latina vulgară în conjugare, trebuie să amintim în primul rînd, dispariția progresivă a formelor pasive".

[9] S. Pușcariu, *Limba română*, vol. I, Privire generală, București, 1940, p. 243.

[10] Th. Capidan, *Aromânii. Dialectul aromân*, București, 1932, p. 498.

[11] Amiră Faraon,...ursi tsi fičoru *si s'facă si s-nịacă* tru řău, *si s-arucă* tru řău tra *si s-niacă* tra *s-nu si adaugă*, *op cit.*, p. 498 (Împăratul Faraon,... porunci orice prunc s-ar naște să se înece în rîu, să se arunce în rîu să se înece ca să nu se adauge).

[12] Capidan, *Meglerománii*, vol. I, București, 1925, p. 174.

cît şi cea pasivă formată cu *veni* şi *rămîne* : *ie vire ucis*, înregistrată în Jeiăni, *ie rămas-a ucis*, în Noselo [13].

Preferinţa pentru pasivul reflexiv este evidentă în limba română din secolul al XVI-lea. Cu excepţia Codicelui Voroneţean unde predomină pasivul analitic, în celelalte texte pasivul reflexiv este preponderent :

	CV[14]	PV	PO	PH	CC_2
pasiv-analitic	11	3	18	18	40
pasiv-reflexiv	7	17	25	47	66

În legătură cu răspîndirea celor două construcţii s-au emis păreri diferite. S. Puşcariu, discutînd influenţa slavă asupra limbii române, afirmă că răspîndirea pasivului reflexiv se datoreşte modelelor slave [15]. Influenţa slavă este invocată şi de Tiktin pentru explicarea folosirii pasivului cu *a fi* în textele vechi traduse din slavă [16]. Afirmaţiile parţiale ale celor doi cercetători privind răspîndirea celor două construcţii pasive se confirmă prin cercetarea textelor slavo-române. Confruntarea traducerilor cu originalul slav dovedeşte o corespondenţă exactă în redarea celor două construcţii. Acest lucru este evident în Psaltirea voroneţeană sau în Psaltirea slavo-română a lui Coresi [17] (în fotocopiile anexate la ediţie), unde nu există nici o confuzie sau inadvertenţă în traducerea celor două construcţii din slavă în română :

pasiv-analitic : şi toată înţelepciunea lor *înghiţită fu*, PV, 141_{27}
и вса мѫдрость иХь поглъщена бысть.
că *lăudat iaste* păcătosul în pohtirile sufletului său, CP, 21. =
іакоХвалиместь грѣшныи вь поХотеХьдшѫ.
pasiv-reflexiv : Şi *nu se va pomeni* numele lui Izrail ruteşu, PV, 103_5
и не поменетса имѧ изравео к тому,

[13] S. Puşcariu, *Studii istroromâne*, vol. I, Bucureşti, 1905, p. 249. În istroromână, pasivul foımat cu *veni* şi *rămîne* este probabil efectul influenţei italiene. E. Bourciez, în *Eléments de linguistique romane*, Paris, 1910, p. 528, observă că italiana modernă foloseşte frecvent pentru exprimarea sensului pasiv verbul *venire* : *viene biasimato* „il est blâmé". Asemenea construcţii pasive formate cu *a veni* am găsit şi în culegerea de *Texte dialectale* a acad. E. Petrovici : feşćila aia *vine făcută* ca un tolšęri (pîlnie), înregistrată în Săcele, Braşov, p. 1 ; Unele (zăbunuri) *venea încheiete* cu nasturi, Orşova, Severin, p. 87. În legătură cu aceasta vezi articolul acad. I. Iordan, *Note sintactice*. „Pasivul românesc cu *a veni*", în SCL, I, 1950, 2.

[14] Pentru obţinerea datelor statistice au fost excerptate cîte 50 de pagini din textele indicate. Acelaşi număr de pagini a fost excerptat şi pentru celelalte statistici existente în lucrare. Pentru textele folosite, toate prescurtările sînt explicate în lista de abrevieri de la sfîrşit.

[15] „Deşi înlocuirea pasivului cu reflexivul este o inovaţie ce se întîlneşte şi în celelalte limbi romanice, răspîndirea ei în limba română a fost desigur promovată de modelele slave", S. Puşcariu, *op. cit.*, p. 277.

[16] Comparînd textul românesc al CV cu originalul slav după care e tradus, H. Tiktin ajunge la concluzia că pasivul cu *a fi* este efectul influenţei slave, căci „pasivul format după tipul *sînt bătut* se întîlneşte numai acolo unde versiunea românească reproduce textul slavon slugarnic, din cuvînt în cuvînt, iar niciodată unde traducerea este mai liberă", Tiktin, *Gramatică românească*. Etimologia şi sintaxa, ed. a II-a revăzută de I. A. Candrea, 1945, p. 129.

[17] *Psaltirea slavo-română* (1577) a lui Coresi, ed. Hasdeu, Bucureşti, 1881.

varsă-se ocărîre spre ğudecii lor, PV, 143_{40}=излїѧсѧ оүничиженїє на кнѧзѧ иχь ;
Căuta-se-va păcatulŭ și nu se va afla, CP, 23 = въсыщетсѧ грѣχь єго и ѧ́є ѡбрѧщетсѧ
Să se judece limbile înaintea ta, CP, 20 = досѫдѧтсѧ ѧзꙑци прѣ тебѫ.

Această corespondență exactă în redarea celor două construcții ar putea fi interpretată ca efect al influenței slave asupra textelor traduse din secolul al XVI-lea, în cazul în care limba vie, originală a textelor netraduse ar prezenta deosebiri în redarea sensului pasiv față de limba traducerilor [18].

Cercetarea textelor netraduse din secolele XVI—XVII (acte, documente, scrisori originale) în care posibilitatea influenței modelelor slave directe este exclusă, demonstrează însă că folosirea celor două construcții pasive este asemănătoare cu aceea din textele traduse, evidentă fiind și aici tot preferința pentru pasivul reflexiv [19].

	C B	DB	SB
pasiv-analitic	10	35	4
pasiv-reflexiv	18	30	25

Faptul că nu există o evidentă opoziție de frecvență între textele traduse și cele originale în privința folosirii celor două construcții (acestea cunosc indici de frecvență asemănători atît în textele traduse cît și în cele netraduse) nu ne îndreptățește să considerăm că folosirea unei construcții sau a alteia se datorește influenței slave asupra unor texte.

Desigur că influența slavă în utilizarea celor două construcții în limba română nu trebuie neglijată. Această influență a coincis cu situația folosirii lor în latină și a consolidat ambele construcții [20], accentuînd și dezvoltînd preferința pentru pasivul reflexiv, dar ea nu este determinată în răspîndirea celor două construcții în textele traduse din secolul al XVI-lea fapt dovedit de textele netraduse.

---

[18] Distincția, făcută de Al. Rosetti, *Limba română în sec. XIII—XVI*, București, 1956, p. 50, 65—67, între textele traduse și cele originale este fundamentală din punct de vedere metodic pentru judecarea faptelor de limbă din secolul al XVI-lea.

[19] În *Documentele românești* publicate de I. Bianu, București, 1907, s-ar părea că pasivul analitic este preponderent (pasiv analitic 35/pasiv reflexiv 30). Aceasta frecvență mai mare a construcțiilor pasive cu *a fi* este însă numai aparentă. Din cele 35 de construcții pasive cu *a fi*, 20 sînt niște formule care se repetă foarte frecvent, compuse cu verbul *a scrie* și care de fapt nici nu aparțin diatezei pasive, ex. : moșii ce *sînt* mai sus *scrise*, p. 33 ; acești țigani ce *sînt* mai sus *scriși*, p. 39 ; iară ocina este despre jupîneasa mea, ce *e* mai sus *scrisă*, p. 9 ; pentru banii ce mai sus *sînt scriși*, p. 10 etc.

[20] Influența slavă asupra verbelor reflexive a fost studiată de către acad. Al. Graur în amplul articol *Les verbes réfléchis en roumain*, BL, VI, 1938.

În limba literară a secolelor XVII—XVIII folosirea celor două construcţii atestă aceeaşi preferinţă pentru reflexivul pasiv, întîlnit mult mai frecvent decît pasivul cu *a fi*.

	V. Caz.	UL	CL	A	NL	P.IST.
pasiv-analitic	28	19	23	7	16	7
pasiv-reflexiv	54	27	59	27	30	20

Analiza comparativă a fragmentelor Bibliei de la 1688 cu textul Codicelui Voroneţean evidenţiază aceeaşi preferinţă pentru reflexivul pasiv, care apare : a) fie în locul pasivului cu *a fi*, b) fie în locul unei construcţii cu verbul activ din Codice :

a) — nu sîntu dumnedei ceia ce-*su* cu mărule *fapţi* CV$_{10}$ · · · ~ cei ce prenu mănă *se fac* B, 11 ;

— Bărbatulu acesta prins de Iudei şi vre *ucis se fie* de ei CV 53.

— ~ Pre acest om fiind prins de jidovi şi vrînd *să să omoare* despre ei B, 54.

— Şi *răpită fu* corabia CV, 87. ~ şi *hrăpindu-se* corabia B, 88.

b) — Giurele plecă-se de somn · · · cădzu giosu · · · deci *luară* el mortu CV, 8. ~ · · ·Tînărul cădzu josu *şi să ridică* mortu B, 9.

— *Fu* ceartă mare CV 48. ~ Şi *să făcu* strigare mare B, 49.

— Deci multă pîră *fu* CV 48. ~ Şi multă gîlceavă *făcîndu-se* B, 49.

— Şi acieaşi *închiseră* uşile CV, 34. ~ Şi îndată *să închisără* uşile B, 35.

— Şi deca zise Fistu *aduseră* Pavelu CV, 71. ~ Şi poruncindu Fistu *adusu-s-au* Pavelu, B, 72.

Aceeaşi preferinţă pentru reflexivul pasiv faţă de pasivul cu *a fi* se observă şi în limba secolului al XIX-lea. Majoritatea scriitorilor acestei epoci folosesc cu precădere verbul la forma reflexivă pentru exprimarea sensului pasiv. Cu excepţia lui Budai Deleanu, în opera căruia forma mai des întîlnită este pasivul cu *a fi*, reflexivul pasiv apare mai des folosit la I. Negruzzi, A. Pann, I. L. Caragiale, I. Creangă şi chiar la Al. Odobescu :

	Negruzzi	A. Pann	Caragiale	Creangă	Odobescu	B. Deleanu
pasiv-analitic	6	12	7	3	5	13
pasiv-reflexiv	25	17	29	12	21	10

Majoritatea acestor opere în care se constată preferinţa pentru reflexivul pasiv sînt opere cu caracter popular prin excelenţă.

Impresia că reflexivul pasiv are un caracter pregnant popular este confirmată de bogata frecvenţă a acestuia în culegerile de texte dialectale. În *Graiul nostru*, vol. I, pasivul reflexiv apare de două ori mai des decît cel analitic (pasiv analitic 25/pasiv reflexiv 49) ; în *Texte dialectale* (ALR II), în jumătate din conţinutul culegerii raportul dintre cele două construcţii este : pasiv analitic 11/pasiv reflexiv 66, ex. : Avem şi şcoală, chiar acuşa *s-o-nfiinţat* Gr. ns. I, p. 401 ; Dĭ acolea n-a mai fos niñic, *s-o strîgat*

înśetare şî *s-o dat* prizonetul, idem, 486 ; Ais' s-o căpătat trii fieluri di pămînt, idem, p. 473 ; Chilichiĭ (Filipii) *să țin*, că sînt răĭ di jigăniĭ, idem 270 ; Cîn s-o sfîrşît războlu *s-o făcut* o masă mare şî ĭ-o întrebat Režu (pe oameni), idem, p. 400 ; Duminicâ sara cîn *sî scaldî* copchilu îĭ ghini să-l faśi sî păşascî, idem, p. 536 ; C͡î *să fáśe* copilu, púńim páie aiśi ũ-*s-a făcút* ieл, ĭ sóbă, Petrovici, *Texte dialectale*, 5 ; *S-a đokiát* copilu, idem, 6.

Caracterul popular al construcției cu pasivul reflexiv a fost subliniat ca atare în unele cercetări făcute asupra limbii şi stilului scriitorilor populari [21]. Reflexivul pasiv este foarte răspîndit în limba actuală, unde preferința pentru această construcție se manifestă mai ales în aspectul ei popular. Pasivul cu *a fi* apare mai des exprimat decît cel reflexiv în operele unor scriitori de formație cultă, care folosesc cu precădere o limbă mai prelucrată, artificială. În limba literară de azi, pasivul cu *a fi* apare frecvent în operele cu caracter ştiințific, filozofic sau politic, în traducerile mai noi din germană, franceză sau rusă [22], în opera unor scriitori ca Geo Bogza, Camil Petrescu, G. Călinescu, în publicațiile curente, în limbajul presei.

	Camil Petrescu	Geo Bogza	G. Călinescu
pasiv-analitic	42	24	45
pasiv-reflexiv	13	13	16

Frecvența bogată a reflexivului pasiv în textele cu caracter popular sau în operele unor scriitori apropiați de limba populară şi slaba sa reprezentare în operele cu caracter cult, ştiințific, unde predomină pasivul cu *a fi*, conduce la concluzia că în limba secolului al XIX-lea, ca şi în limba actuală, opoziția dintre cele două forme de exprimare a sensului pasiv reflectă mai ales opoziția dintre cele două aspecte esențiale ale limbii : aspectul popular şi cult.

Deosebirea dintre cele două construcții pasive se relevă nu numai prin indici de frecvență diferiți ci şi printr-un regim semantic şi sintactic specific pentru fiecare în parte.

---

[21] T. Vianu, enumerînd formele stilului vorbit la Caragiale, în articolul *Aspecte ale limbii şi stilului lui Caragiale*, menționează şi următorul „exemplu de *folosire populară* (s.n. —El. B.) a formei reflexive a verbului cu funcție pasivă" : Aseară *s-au prins* doi inşi, un bulgar şi un italian, în culegerea *Probleme de stil şi artă literară*, Bucureşti, 1955, p. 93.

[22] În unele traduceri pasivul cu *a fi* este net superior ca frecvență celui reflexiv, de exemplu : Balzac, *Strălucirea şi suferințele curtezanelor*, Bucureşti, 1961, pasiv analitic 26/pasiv reflexiv 9 ; De Coster, *Ulenspiegel*, Bucureşti, 1958, 36/16, Gorki, *La stăpîn*, Bucureşti, 1951 28/13. Aceste fapte confirmă pe deplin afirmația acad. Al. Graur privitoare la influența unor limbi străine (occidentale, rusă) care au întărit pasivul cu *a fi* : „Le passif composé à verbe « *être* » a repris vigueur, sous l'influence occidentale et aussi, ces derniers temps, sous celle du russe, et il est maintenant en plein épanouissement, surtout dans le style un peu plus relevé de l'administration et de la politique, où la forme réfléchie à sens passif est en train de céder le pas", Al. Graur, *La romanité du roumain*, Bucarest, 1965, p. 37. Pentru I. Iordan, preferința pentru pasivul cu *a fi* din limba actuală are în primul rînd o cauză internă, izvorîtă dintr-o schimbare în atitudinea vorbitorilor față de acțiunea verbului, manifestată în atenția acordată rezultatului acțiunii (care e mai concret) şi nu desfăşurării ei şi în al doilea rînd, o cauză externă ; influența limbii ruseşti, care foloseşte în cazuri similare tot pasivul analitic deşi cunoaşte, la fel cu româna şi pasivul reflexiv, I. Iordan, *Limba română contemporană*, Bucureşti, 1956, p. 467.

I.a. Cercetînd felul subiectului gramatical al unui pasiv reflexiv observăm că acesta este cel mai adesea exprimat printr-un nume de lucru și, destul de rar, printr-un nume de ființă, atît în limba veche cît și în limba actuală [23]. În limba secolelor XVI, XVII, XVIII, cazurile de folosire a reflexivului pasiv cu subiecte animate sînt cu totul sporadice :

	PV	CP	PO	SB	CB	VCaz	UL	NL
subiect = ființă	2	2	4	4	5	12	2	7
subiect = lucru	12	4	16	21	14	42	25	24

Ex(cu subiect animat) : ...și *ceia* ce ainte au muritu învie-voru și giudeca-se-voru cu pielița CV, 138 ; După acĕ ne rugăm domnilor voastre să faceți bine să nu se oprească *oamenii și negustorii* pren pîri și pren datorii SB, 30 ; *fiiul meu* ... pierdut au fost și s-au aflat V. Caz, 13_{11} ; *Alexandru Vodă,* carele se va pomeni mai jos UL, 14 ; Și mergînd săhastrul la Alexandru Vodă, s-au îndemnat *Alexandru Vodă* de săhastru de au făcut mănăstirea Slatina NL, 14.

În culegerile de texte dialectale pasivul reflexiv apare de asemenea puțin întrebuințat în legătură cu subiecte animate. În *Graiul nostru*, vol. I, din cele 49 de întrebuințări cu reflexivul pasiv numai 11 au un subiect animat, iar în *Texte dialectale* numai în 8 cazuri (din cele 66 existente) : Pe urmă o dat Dumnezeu și s-o prins *aśeia* (hoții) ș-o scăpat lumea, p. 349 ; să vedi *doi băieț* acolo (în lună) cum să răpăd, p. 247 ; Nu să lasă *copilu* singur cîn nu-i botezat, p. 356 ; Pi urmă s-o împărțit *prizonerii* că s-o împăcat Ștatu, p. 486.

Tot așa de rar folosit, pasivul reflexiv cu subiect animat apare și în limba actuală, în vorbirea oamenilor de cultură, în limba presei etc. În acest sector al limbii, reflexivul pasiv, întîlnit frecvent, se folosește în marea majoritate a cazurilor cu subiecte inanimate : *Cuvintele* din listele de mai jos se repartizează în părți de vorbire, SCL XII, 1961 ; *Inscrierile* se fac începînd de azi, Informația, an. X, nr. 2832 ; s-au obținut *rezultate* substanțiale în ridicarea nivelului de trai, Scînteia Tineretului etc.

Urmărind felul subiectului unui pasiv reflexiv în diverse epoci și stiluri ale limbii, se constată deci, că limba respectă, în general, folosirea acestei construcții mai ales cu subiecte inanimate și evită de obicei această folosire a reflexivului pasiv cu un subiect animat, întrucît în această combinație reflexivul pasiv se poate confunda cu reflexivul obiectiv. În aceste contexte în care pasivul reflexiv (+ un subiect animat) se poate confunda cu reflexivul obiectiv, echivocul se înlătură prin exprimarea agentului acțiunii, care devine obligatorie :

(Isus)... dus fu... să să ispitească *de diavol* NT, 5^v ; Atunci să vor duce (ei) spre pieire... *de îngeri cumpliți* V Caz, 25_3 ; cela ce s-au afurisit *de arhiereul* IL, 92 ; Ian căutați la țigănescu soi, Cum *de cătră toți* se-mpinge

[23] Afirmația este valabilă și pentru limba franceză : „Franceza respinge turnura reflexivă cînd subiectul este o persoană și nu o admite decît cînd e un nume de lucru, ex. : la langue française se parle dans toute l'Europe", W. Meyer-Lübke, *Grammaire des langues romanes*. Paris, 1890, vol. III, p. 421.

la gunoi, Budai Deleanu, 56 ; şi s-au îndemnat Alexandru-Vodă *de săhastru* de au făcut mănăstirea, NL, 14.

Frecvenţa complementului de agent pe lîngă un reflexiv pasiv este însă foarte mică, atît în limba veche, cît şi în limba actuală [24]. El este exprimat de obicei printr-un substantiv (comun sau propriu) sau pronume (personal, demonstrativ, nehotărît, relativ) precedat de prepoziţiile *de*, *de la*, *de către*, şi exprimă pe autorul unei acţiuni în care subiectul gramatical pasiv e un nume de fiinţă (în exemplele de mai sus) sau de lucru : Demăreţa vre se înţelegă *dedevăru* ciea ce cleveteşte-se de Iudei CV, 46_{10} ; *învăţături* alese · · · care se citesc de arhiereu CC_2, 8 ; De Dumnedzeu lăuda-se-va *sufletul* meu PH, 27^v ; *direptatea* iaste mai denainte şi aceea s-au făcut de la Dumnezeu V. Caz, 14_{11} ; acel *titulus* ce i s-au dat mai înainte de la părintele IV, D, 85_{20} ; *Intrebările* s-au alcătuit, s-au aprobat de toată lumea şi mi s-au încredinţat, Negruzzi, 36. În volumul I din *Graiul nostru* n-am găsit decît două exemple cu agentul exprimat pe lîngă un reflexiv pasiv : Moşia noastră s-a luat *dă nişte socitari*, români de ai noştri, p. 166 ; Iei (dipotaţii) făce tot ce se cerea *dă stăpînire*, p. 203.

La fel de rar, complementul de agent pe lîngă un reflexiv pasiv apare şi în limba actuală, ex. : se remarcă *de către acad. Al. Graur* lipsa unei preocupări pentru cultivarea limbii, LR X, 1961, nr. 2, p. 174.

Există însă o serie de verbe care datorită sensului lor nu pot crea confuzii cu reflexivul obiectiv, chiar dacă nu au agentul exprimat. Sensul acestor verbe exprimă : a) fie acţiuni negative, dăunătoare subiectului : *afurisi*, *mazili*, *osîndi*, *răstigni*, *urgisi* etc., b) fie acţiuni pozitive favorabile : *boteza*, *blagoslăvi*, *hiroteni*, *înţărca*, *izbăvi*, *pomeni*, *slăvi*, *sfinţi*, *tămădui* etc.

De va fi călugăr *se afuriseşte* şi *se goneşte* de la biserică IL, 112 ; aceia să se *canonească* foarte greu, cum va socoti arhiereul, idem, p. 106 ; Tatăl lui Ilieş-Vodă rămînînd sărac... şi cu datorii multe de pe cum e obiceiul domnilor mazîli de rămîn săraci după ce *se mazîlescu* N. L., 38 ; Ce ştiu că au apărat-o bine (cetatea) că *s-au osîndit* Timuş pentru fapta ce au făcut, idem, p. 20 ; Ceia ce vor tăia pomii şi mai vîrtos via, aceştia *să să certe* ca neşte tălhari IL, 21 ; Isus *se răstigni* şi tămădui călcarea lui Adam IL, 113 ; Unii ca aceia *să se înfrunteze*, *să se necinstească* şi *să se publicuiască*, *să se gonească* şi *să se pedepsească* după vina lor, Pi.C, 52 ; Atuncea (mireanul), *să se iarte* şi *să se priimească* la biserică IL, 121 ; fără aceste trei bunătăţi nu iaste cu putinţă *să se mîntuiască* creştinul IV, D. 91_{30}.

Datorită faptului că aceste verbe nu creează confuzii de sens cu reflexivul obiectiv, ele pot apărea chiar şi la persoana I sau a II-a (cazuri foarte rar întîlnite cu reflexivul pasiv, în limba veche ca şi în limba actuală), ex. : ca să *mă botez* de la tine NT, 5^r ; cu aceasta *ne blagoslovim* V. Caz, 48_{26} ; *să ne izbăvim* de muncile de veci V. Caz, 30_{13} ; pers. a II-a : ca *să nu te osîndeşti* IL, 109 ; cu ce veţi giudeca, *giudeca-vă-veţi* NT, 9^r.

I.b. Frecvenţa reflexivului pasiv se remarcă de asemenea în construcţii cu un subiect general, vag, nehotărît sau negativ : *ceva*, *ceneva*, *nemenele*, *tot*, *nimic*, *oricine* — sau o propoziţie subiectivă : Iară de se va

---

[24] În comparaţie cu frecvenţa mult mai mare a agentului pe lîngă pasivul cu *a fi*, vezi p. 576. Totuşi acest lucru nu îndreptăţeşte afirmaţia — evident greşită — că în textele vechi ca şi în româna contemporană nu sînt exemple de folosire a agentului pe lîngă un reflexiv pasiv şi, că „nu există nici un exemplu în care acesta (complementul de agent) să fie exprimat printr-un substantiv care să denumească o persoană", L. I. Luht, *op. cit.*, p. 58.

afla *ceneva* den rudele lui să aibă a dare acei 12 boi CB. I, 52 ; iară de nu se va afla, *nemenele*, idem, 52 ; *oricine* să va afla că au tăiat ori au săpat... IL, 3 ; s-a spart *ceva*... parcă o uşă cu geamuri... Caragiale, 9 ; voiam să nu se mai vază *nimic*, idem, 11 ; *Cine a minţit o dată* nu se mai crede cînd spune adevărul, A. Pann, 48. *Ce se naşte pe întuneric* trebuie să se vază la lumină, idem, 25.

Fiind cerut de caracterul general, impersonal al comunicării, reflexivul pasiv se remarcă în special în maxime, proverbe, în zicerile tipice în care s-au fixat concluzii ale experienţei generale : pomul *se cunoaşte* din roadă şi omul din minte neroadă, A. Pann, 13 ; Boul *se leagă* de coarne şi omul de limbă, idem, 25 ; cu rîmă mică *se prinde* peştele mare, idem, 26 ; Din coadă de cîine sită de mătase *nu se poate face* ; nu tot ce zboară *se mănîncă* ; Nimic *nu se pierde* nimic *nu se creează*, totul *se transformă* ; Somnul *se capătă* mai repede decît hrana, Caragiale, 9 ; Mărimea şi importanţa statelor *nu se judecă* după extensiunea şi durata lor, idem 50.

În aceste construcţii, înlocuirea pasivului reflexiv cu cel analitic nu s-ar putea face fără o anumită modificare a nuanţelor semantice şi stilistice ale contextului ; spre deosebire de pasivul cu *a fi*, care îşi pierde mai uşor sensul verbal [25] reflexivul pasiv conservă valoarea verbală a construcţiei redînd mai pregnant caracterul de proces în necontenită desfăşurare a acţiunii şi acest lucru este în deplină concordanţă cu sensul gnomic, etern al conţinutului proverbelor.

II. Spre deosebire de pasivul reflexiv, care apare mai ales pe lîngă subiecte inanimate, pasivul cu *a fi* poate avea ca subiect : a) un nume de fiinţă sau b) un nume de lucru, fără a se putea constata o anumită preferinţă pentru unul sau celălalt, lucru valabil atît pentru limba veche a secolului al XVI-lea [26], cît şi pentru limba contemporană.

a) *Iacov* cu feciorii săi... fu dus în Eghipet PO, 6_8 ; Si morţiei osîndiţi fum CC$_2$, 209_{10} ; se cade fiiului omenescŭ... ucisu a fi CC$_2$, 67_2 ; *Aceia* împiedicaţi fură şi căďură PH, 15^v ; şi fu scos *dracul* NT, 12^r ; *Irod*, văzînd că fu batjocorit de maghi, NT, 4^r ; fură bătuţi *Muntenii* UL, 43 ; că era *Bucioc* la ţară ales de toţi CL, 68_9 ; Fui cuprins de o emoţie atît de puternică încît ... Geo Bogza, 589.

b) *Pilda* fu tocmită de sfinţii oteţi CC$_2$, 12_2 ; *mănăstirea* Putna ce era zidită de dînsul UL, 34 ; o samă de *cuvinte* ce sînt audzite din om în om... şi în letopiseţu nu sînt scrise NL, 7 ; Istoria adevărată ale cărei *pagini* vor fi citite de zeci de generaţii viitoare, Geo Bogza, 579 ; *Ştiinţa* este temută şi detestată de clasele conducătoare pentru că ea vesteşte sfîrşitul stăpînirii lor... *Planul* anual a fost elaborat cu participarea largă a... *Cifrele* de plan au fost cunoscute de întreprinderi... Aceasta a permis

[25] În cazul verbelor momentane, vezi p. 576.

[26] În CV, CC$_2$ şi PH se observă totuşi preferinţa pasivului analitic pentru subiecte animate. Raportul este următorul :

	CC$_2$	PH	CV
fiinţe	24	13	10
lucruri	16	5	1

să fie luate din timp *măsuri* organizatorice ; *Modelele* care vor fi expuse... Scînteia, an. XXII nr. 5422.

Complementul de agent, foarte rar folosit pe lîngă pasivul reflexiv, apare mult mai frecvent în construcţiile cu pasivul analitic, atît în limba veche, cît şi în limba actuală, indiferent de felul subiectului gramatical. El este exprimat de obicei prin substantive (proprii sau comune) sau pronume (personale, nehotărîte, negative) şi introdus de prepoziţiile *de*, *de către* [27].

Mai puţin folosit în secolul al XVI-lea [28] decît în epocile următoare, complementul de agent înregistrează indici de frecvenţă mari în raport cu numărul global de exemple pasive cu *a fi*, în secolele XVII, XVIII :

	V. Caz	UL	CL	SB	CB	PIST
nr. total de ex.	28	19	23	4	10	7
compl. de agent.	8	15	9	2	8	5

Isac fu ascultat *de domnul* PO, 97_{19} ; Cei ce învăţaţi simtu *de tiînre* CV, 30_{14} ; fu izgonit *de gonaci* D.V.S., 11 ; iară *de noi*, *de* toată *ruda* noastră iastă iertat SB, 45 ; iară de va fi neştine afurisit *de arhiereul* lui IL, 120 ; Iară de la Aron Vodă scris nu se află (Letopiseţ) nici *de altul*, nici *de Ureche* CL, 43_{10} ; şi slugile şi egumenii erau sluţiţi *de dînsul* şi căzniţi, PIST, 276 ; iar seliştea... leu fost aleasă mai denainte vreme *de moştenii* satului CB, I, 161 ; da-s făcute *di mini* casele, am dzîs, Graiul nostru, I, 488 ; Visul de a amenaja Groenlanda va fi depăşit de *evenimente*, Geo Bogza, 596. Am săvîrşit toate cîte-mi fuseseră poruncite *de cătră mazilul* nostru, Sadoveanu, p. 55.

*

Sensul pasiv al unei construcţii verbale cu auxiliarul *a fi* + participiul depinde, în primul rînd, de semantica verbului, de caracterul aspectual (momentan sau durativ) al acestuia [29].

Valoarea verbală a construcţiei pasive este clară atunci cînd verbul are un sens lexical durativ : *a iubi*, *lăuda*, *învăţa*, *îngriji*, *munci*, *păzi*, *şti*, *ţine*, *veghea* etc.

şi *e iubit* (Domnul) ca fiiul inorogului PH, 23^r ; Cei ce *învăţaţi sînt* de tiînre CV, 30_{14} ; (pre om)... nu-l poate purta diavolul,... căci că *iaste ţinut* de frica lui Dumnezeu V. Caz, 16_{23} ; Oamenii fug... *să nu hiie văzuţ* de Turci, Gr. ns. I, 230.

---

[27] Paula Diaconescu, *Exprimarea complementului de agent în limba română*, în LR VIII, 1959, 2, p. 11.

[28] În PH n-am întîlnit nici un exemplu în primele 50 de pagini.

[29] „Sensul unei forme pasive variază după cum verbul care se conjugă este perfectiv sau imperfectiv, adică după cum acţiunea respectivă durează (sau este închipuită ca durînd) un singur moment sau fără întrerupere", I. Iordan, LRC, 465 ; cf. Al. Rosetti, ILR III, 54 ; *Gramatica limbii române*, ed. a II-a, vol. I, 208 ; distincţia între sensul momentan şi durativ (sau perfectiv şi imperfectiv) al verbelor apare şi la Philippide, *Gramatica elementară a limbii române*, Iaşi, 1897, p. 128 şi H. Tiktin, *Gramatica română*, ed. a III-a, Bucureşti, 1945, p. 129.

Această valoare devine mai puţin clară, ea putînd să se şteargă cu totul atunci cînd verbul are un sens lexical momentan, întrucît pasivul acestor verbe se confundă adesea cu un predicat nominal [30].

Verbe ca : *deschide, ivi, închide, găsi, lepăda, opri, prinde, sătura, sparge, vinde* etc., folosite în construcţii cu pasivul analitic au o valoare verbală foarte slabă, putînd fi interpretate drept predicate nominale, datorită sensului adjectival al participiului, ex. : că nu va fi ceva ascunsŭ *să nu fie ivitŭ* atunci, nici ascunsa să nu fie arătată CC$_2$, 37$_5$; că *săturatu iaste* sufletulu deşertu... PH, 13$_7$; că apropiindu-ne de acel nevinovat trup şi sînge *sîntem curăţaţi şi lămuriţi* pentru pocăinţa păcatelor V Caz, 35 ; Petru Rareş, cînd *era închis* în Cetatea Ciceiului N.L., 13.

Acad. I. Iordan afirmă că pentru exprimarea neechivocă a sensului pasiv la verbele momentane, limba noastră se foloseşte de pasivul reflexiv (casa *se părăseşte,* calul *se vinde* etc.). Confuzia de sens cu reflexivul obiectiv la aceste verbe este exclusă, întrucît acţiunea exprimată de ele nu poate fi săvîrşită, ci numai suferită de un subiect, spre deosebire de verbele durative care, construite cu pasivul reflexiv, pot da naştere la confuzia cu reflexivul obiectiv (el se iubeşte = el se iubeşte pe sine) [31].

Forma reflexivă a unui verb cu sens momentan capătă valoare pasivă sau obiectivă după cum subiectul propoziţiei e un nume de lucru sau de fiinţă (*mingea,* se aruncă cu putere, dar *omul* se aruncă în apă) [32]. De aceea, în exprimarea neechivocă a sensului pasiv cu ajutorul construcţiei reflexive, pe lîngă distincţia între sensul lexical aspectual (momentan şi durativ) al verbului trebuie să se aibă în vedere şi sensul (animat/inanimat al) subiectului. Pentru evitarea confuziei cu reflexivul obiectiv este necesar ca acţiunea verbului reflexiv să se răsfrîngă asupra unui subiect inanimat (*casa se părăseşte*) sau asupra unei fiinţe (neumane) incapabile de a săvîrşi acţiunea exprimată de verb (*calul nu se întreabă* dacă vrea orz, Zanne, P.I., 347).

CONCLUZII

Studiul originii şi al întrebuinţării celor două construcţii pasive urmărite în evoluţia istorică a limbii ne conduce la următoarele concluzii :

Moştenite din latina vulgară ca forme paralele pentru exprimarea sensului pasiv, aceste două construcţii s-au dezvoltat în limba noastră şi au evoluat în mod diferit.

Sondajul statistic efectuat în diferite epoci şi stiluri ale limbii evidenţiază preferinţa aproape generală pentru pasivul reflexiv ; acesta este

[30] La verbele momentane prezentul pasiv are valoare de perfect iar participiul, element al diatezei pasive, se confundă cu participiul adjectiv. Din această cauză, acad. I. Iordan consideră că în exemple de felul : *casa este părăsită, veştile sînt trimise, calul este vîndut,* nu avem forme de conjugare pasivă întrucît construcţiile de acest fel nu au sens pasiv ci exprimă o stare prezentă ca rezultat al unei acţiuni care s-a săvîrşit mai de mult în trecut, *op. cit.*, p. 466 ; „pasivul cu *a fi* arată mai curînd că urmările (acţiunii — El.B.) au încetat", *Gramatica Academiei,* vol. I, p. 208—209.

[31] Acad. I. Iordan, *op. cit.*, p. 465.

[32] Această distincţie privind natura subiectului unei construcţii pasive apare şi la Tiktin, *op. cit.*, p. 129, care remarcă următoarele : „această construcţie (reflexivul pasiv — El. B.) se evită mai bine, oricînd poate fi îndoială dacă înţelesul e pasiv sau reflexiv. Aşadar : *clopotul se sună,* dar nu *osînditul se spînzură,* ci *pe osîndit îl spînzură*".

mai puţin întrebuinţat în stilul ştiinţific sau în traduceri precum şi în operele unor scriitori contemporani de formaţie cultă, unde forma mai des întîlnită este pasivul cu *a fi*.

Folosirea pasivului reflexiv depinde de natura subiectului gramatical în marea majoritate a cazurilor subiectul fiind un nume de lucru şi de sensul lexical aspectual al verbului, verbele cu sens momentan fiind acelea care se pot construi mai bine cu pasivul reflexiv decît cu cel analitic.

Spre deosebire de pasivul reflexiv, pasivul cu *a fi* este mai slab reprezentat din punct de vedere numeric, atît în limba veche cît şi în limba actuală. Sensul pasiv al unei construcţii verbale cu *a fi* este şi el condiţionat de o serie de factori de ordin lexical şi gramatical (caracterul aspectual al verbului, felul subiectului, contextul).

Complementul de agent, rar întrebuinţat pe lîngă pasivul reflexiv apare mult mai des pe lîngă pasivul cu *a fi*.

ABREVIERI

A = N. Cartojan, *Alexandria în literatura românească*. Noi contribuţii (studiu şi text) Bucureşti, 1922.
Bogza = Geo Bogza, *Pagini contemporane*, Bucureşti, 1957.
Caragiale = I. L. Caragiale, *Momente şi schiţe*, Bucureşti, 1956.
CB = *Cuvente den bătrâni*, publ. de B. P. Hasdeu, Bucureşti, 1878—1879.
CC_2 = Coresi, *Carte cu învăţătură* (1581) ed. S. Puşcariu şi Al Procopovici, Bucureşti, 1914.
CL = M. Costin, *Letopiseţul Ţării Moldovei de la Aron Vodă încoace*, ed. P. P. Panaitescu, Bucureşti, 1958.
G. Călinescu = G. Călinescu, *Enigma Otiliei*, Bucureşti, 1961.
CV = *Codicele Voroneţean*, publ. de I. al lui G. Sbierea, Cernăuţi, 1885.
DB = *Documente româneşti din arhivele Bistriţei*, publ. de N. Iorga, Bucureşti, 1899—1900.
DR = *Documente româneşti*, publ. de I. Bianu, ed. Academiei, Bucureşti, 1907.
Budai Deleanu = Budai Deleanu, *Ţiganiada*, vol. I. ed. J. Byck, Bucureşti, 1956.
Graiul nostru = I. A. Candrea, O Densusianu, Th. Speranţia, *Graiul nostru*, vol. I, II, Bucureşti, 1907.
IL = *Îndreptarea legiei* 1652, ed. Acad., 1961.
IV D = Antim Ivireanul, *Didahiile*, ed. Gh. Strempel, ed. Acad., 1962.
Negruzzi = I. Negruzzi, *Opere alese*, vol. I, Bucureşti, 1955.
NL = I. Neculce, *Letopiseţul Ţării Moldovei*, ed. I. Iordan, Bucureşti, 1959.
NT = *Noul Testament de la Bălgrad, 1648.*
Odobescu = Al. Odobescu, *Pseudokinegheticos*, Bucureşti, 1955.
Pann = Anton Pann, *Povestea vorbei*, Bucureşti, 1950.
P. IST = Radu Popescu, *Istoriile domnilor Ţării Româneşti*, Bucureşti, 1963.
Camil Petrescu = Camil Petrescu, *Ultima noapte de dragoste, întîia noapte de război*, Bucureşti, 1962.
PH = *Psaltirea Hurmuzaki*, Text comunicat de F. Asan.
PO = *Palia, Orăştie*, 1582, publ. de M. Roques, Paris, 1925.
Pr C = *Pravilniceasca condică*, 1780, ed. Acad., 1957.
PV = *Psaltirea voroneţeană*, publ. de C. Găluşcă, Halle, 1913.
SB = *Scrisori româneşti din arhivele Bistriţei*, publ. de Al. Rosetti, Bucureşti, 1944.
Sadoveanu = M. Sadoveanu, *Nicoară Potcoavă*, Bucureşti, 1952.
Texte dialectale = Emil Petrovici, *Texte dialectale* (ALR II) Cluj Leipzig, 1943.
UL = Grigore Ureche, *Letopiseţul Ţării Moldovei*, ed. P. P. Panaitescu, 1955.
V Caz = Varlaam, *Cazania*, 1643, ed. J. Byck, Bucureşti, 1943.
Zanne, P. = Iuliu A. Zanne, *Proverbele românilor*, vol. I. Bucureşti, 1895.

Decembrie 1965

Facultatea de limba şi literatura română,
Bucureşti, str. Edg. Quinet, 7

ÎN JURUL PROBLEMEI CUVINTELOR DE ORIGINE ROMÂNEASCĂ ÎN LIMBA SLOVACĂ

DE

SILVIA NIŢĂ ARMAŞ

Între problemele importante pe care le ridică istoria relaţiilor româno-slave se numără, fără îndoială, aşa-numita ,,influenţă valahă în Carpaţii vestici'', care constituie una din temele de cercetare ale ,,Comisiei Internaţionale pentru cultura populară din regiunea carpatică'', alcătuită din istorici, etnografi şi filologi cehoslovaci şi poloni [1].

Este binecunoscut faptul că în limbile cehă, slovacă, polonă şi ucraineană a pătruns şi se păstrează un fond de cuvinte româneşti legate de cultura materială a păstorilor. Pe lîngă termenii care se referă nemijlocit la procesul de producţie, la uneltele şi produsele activităţii păstoreşti şi la cultura materială a păstorilor, o serie de cuvinte de origine românească au fost împrumutate fără a avea o legătură directă cu păstoritul, dar probabil în acelaşi timp şi de la aceiaşi vorbitori care au transmis limbilor respective întregul fond de cuvinte româneşti referitor la economia păstorească şi procesul muncii [2].

De aici întrebarea firească : în ce împrejurări şi la ce dată au intrat aceste cuvinte în limbile ucraineană, slovacă, cehă, polonă? S-a întîmplat aceasta în urma unui contact masiv cu o numeroasă populaţie de colonişti români sau e vorba doar de adaptarea lor de la păstori transhumanţi, reprezentanţi ai unui tip de economie în care excelau şi pe care l-au transmis celorlalte popoare?

Problema este veche şi foarte complexă. Cel dintîi care a ridicat-o a fost marele slavist Fr. Miklosich [3]. El a emis teza potrivit căreia populaţia moravă din regiunea numită Valašsko (R. S. Cehoslovacă) ar fi rezultat

---

[1] Vezi Nicolae Dunăre, recenzie la *Slovenský narodopis*, ,,Carpatica'', ,,Romanoslavica'', VIII, 1963, p. 508–515.

[2] Este vorba de pildă, în limba slovacă, de termeni ca : *merenda, mamaliga, demikat, meridzať, laja, murgana, kornuta* etc.

[3] Fr. Miklosich, *Über die Wanderungen der Rumunen in den dalmatischen Alpen und den Karpaten*, Viena 1879. În colaborare cu Em. Kałuzniacki.

dintr-un amestec între populația românească de pe teritoriul actual al țării noastre și populația slavă băștinașă [4].

Problema a fost apoi reluată de cercetători cehi, slovaci [5] și poloni [6]. După Miklosich, elemente noi în problema influenței române asupra populației din Moravia aduce Kadlec [7], care tratează problema în primul rînd din punct de vedere juridic, dar se ocupă și de aspectul etnografic și lingvistic. El ajunge la concluzia că populația din regiunea Valašsko din Moravia s-a bucurat de o organizație proprie, avînd în frunte „voevozi". După părerea sa, venirea păstorilor români în Moravia n-a putut avea loc mai devreme de începutul secolului al XVI-lea [8].

În 1933, A. Kavuljak [9] lărgește sfera preocupării, limitată pînă atunci la regiunea Valašsko din Moravia, ocupîndu-se de „influența valahă" în Slovacia. După cîte știm este singura cercetare care are în vedere în special Slovacia, dar ea nu se ocupă de aspectul lingvistic al problemei, ci numai de cel etnografic și istoric.

După A. Kavuljak, păstoritul nu este de origină autohtonă ci introdus în Slovacia de păstorii români (numiți de el latino-valašski") în secolele al XIII-lea și al XV-lea. Aceștia ar constitui primul val de păstori veniți în Slovacia, după ei fiind semnalați păstorii ruși și polonezi.

În anul 1938, D. Crînjală își dedică teza de doctorat [10] acestei probleme, avînd în vedere întreg teritoriul vest-carpatic, dar concentrîndu-și atenția tot asupra regiunii Valašsko din Moravia.

D. Crînjală urmărește prin această lucrare să demonstreze că realitatea circumscrisă în noțiunea de „influență valahă" nu are nimic de-a face cu românii. Populația din „Valašsko" n-a fost la originea ei românească, ci slavă și orice contact direct între păstorii români și populația autohtonă este exclus. La întrebarea cum se explică totuși grupul de cuvinte românești din limba cehă, Crînjală răspunde deocamdată prin încercarea de a reduce la minimum posibil numărul acestor cuvinte. Autorul a revenit asupra acestei chestiuni într-o comunicare ținută în 1958 la Asociația Slaviștilor din R.P.R. și publicată în 1961 într-o formă dezvoltată, în limba franceză [11].

Din această comunicare se vede că prezența masivă a terminologiei păstorești românești în limbile cehă și slovacă, stabilită de cercetătorii anteriori, s-a impus și lui D. Crînjală ca o realitate greu de minimalizat.

---

[4] *Op. cit.*, p. 7; „Die Frage, ob diese Walachen Nachkommen einer rein rumunischen oder einer aus Rumunen und Slaven gemischten Bovölkerung sind, wird sich nicht entscheiden lassen: die Wahrscheinlichkeit spricht für die letztere Ansicht".

[5] František Bartoš, *Lid a národ*, Velké Meziříčí, 1883; J. Pič, *Zur rumänisch-ungarischen Streitfrage, Skizzen zur ältesten Geschichte der Rumänen, Ungarn und Slaven*, Leipzig, 1886.

[6] Lucjan Malinowski, *O niektórych wyrazach ludowych polskich. Zapiski porównawcze, „Ślady wpływu rumuńskiego wnowie góralskiej na Podhalu*, în „Rozpr. Ak. Wydz. filol.", XVIII, Cracovia, 1893.

[7] K. Kadlec, *Valaši a valašské právo v zemích slovenských a uherských*, Praga, 1916.

[8] *Op. cit.*, p. 420.

[9] A. Kavuljak, *Valaši na Slovensku*, în „Sborník na počesť J. Skultetýho", Martin, 1933, p. 366—374.

[10] D. Crînjală, *Rumunské vlivy v Karpatech*, Praga, 1938.

[11] D. Krandžalov, *Le problème des influences roumaines dans les Carpathes du Nord et de l'Ouest surtout dans la région dite Valachie Morave (en Tchécoslovaquie)*, în „Acta Universitatis Palackianae Olomoucensis", Sborník prací historických, II, Praga, 1961, p. 143—190.

Chiar după ce, printr-un sistem de „epurare", care nu se dă în lături de la admiterea unor etimologii neverosimile (cazul termenului *putyra*, derivat din germanul *butera*), el a redus considerabil numărul cuvintelor românești recunoscute de lexicografii cehi și slovaci, acesta continuă să rămînă considerabil și mai ales elocvent prin concentrarea lui în jurul economiei și culturii materiale păstorești. Faptul că un întreg tip de economie — economia păstorească — este definit prin cuvinte de origine românească și că o serie de termeni legați direct de cultura materială a păstorilor și de vorbirea lor sînt, de asemenea, de origine românească, atît în limba cehă, cît și în limba slovacă, constituie deci și pentru D. Crînjală o realitate indiscutabilă.

Dar „originalitatea" poziției sale constă în încercarea de a transforma această realitatea în punctul arhimedic menit să răstoarne tocmai teza care se întemeiază pe ea. Metoda folosită este următoarea : constatînd că în marea ei majoritate această terminologie păstorească tipică, creată de păstorii români (fapt dovedit de etimologia latină a cuvintelor) sau numai „mediată" de ei (fapt pe care D. Crînjală îl determină stabilind etimologia slavă, turcă sau maghiară pentru unii termeni din lexicul păstoresc român), se întîlnește deopotrivă în ucraineană, polonă, cehă și slovacă, autorul trage concluzia că ceea ce a pătruns realmente în Moravia și Slovacia de astăzi nu sînt păstorii care vorbeau românește, ci „un type d'économie domestique courant à l'époque, dans la région ouest-carpathique ou, pour parler plus exactement, qui devenait courant, où l'activité pastorale s'alliait à l'agriculture, dans les régions montagneuses de haute altitude, et qui s'appelait en ce temps-là, en général, valaque"[12]. „Je ne crois pas" — sintetizează autorul teza dezvoltată în articolul citat — „que des études nouvelles puissent changer ma conclusion que la région appelée Valachie Morave n'a pas représenté une enclave ethnique roumaine, mais que c'était le lieu le plus éloigné vers l'Ouest, jusqu'où se sont répandus les termes du vocabulaire pastoral d'origine valaque, à savoir d'origine ou de médiation roumaines" [13].

În felul acesta avem de-a face cu un fenomen destul de interesant : o terminologie compactă, denumind o întreagă ramură a economiei umane — păstoritul — și ținînd de cultura materială a reprezentanților ei, pătrunde în masă în limbile cehă și slovacă, aparținînd în bună parte pînă astăzi și limbilor literare respective, fără ca să fi existat vre-un contact de orice natură între popoarele ceh, slovac și poporul român [14].

Poziția paradoxală pe care s-a plasat D. Crînjală încă din 1938 n-a cîștigat adeziunea istoricilor care, obișnuiți să vorbească pe baza documentelor, au constatat fenomenul — foarte ciudat, dacă acceptăm

[12] *Art. cit.*, p. 165.

[13] *Art. cit.*, p. 176.

[14] Este cunoscut faptul că D. Crînjală, mulțumindu-se a constata comunitatea termenilor păstorești de origină română la cehi, slovaci, ucraineni și polonezi, admite ipoteza unor contacte directe cu reprezentanții economiei păstorești a poporului ucrainean care ar fi putut transmite cehilor și slovacilor în mod indirect lexicul preluat de la păstorii români. Ipoteza că acești termeni au pătruns în Moravia și Slovacia prin cîțiva specialiști în fabricarea brînzei aduși de feudalii din Transilvania, care aveau proprietăți în Moravia și Slovacia, nu ni se pare plauzibilă. Că unei întregi regiuni i se putea acorda oficial administrativ numele „Valašsko" pentru motivele invocate de D. Crînjală, avem de asemenea toate motivele să ne îndoim.

teza lui Crînjală — al prezenței numelor de ciobani români într-o serie de acte, care încep să apară din secolul al XV-lea.

Primul care se ocupă mai pe larg de aspectul istoric al problemei este V. Chaloupecký [15]. Autorul arată necesitatea de a se recurge și la factorii economici și istorico-politici atunci cînd se analizează fenomenele lingvistice. După Chaloupecký, întreaga economie păstorească din Carpații vestici se dezvoltă în legătură cu activitatea păstorilor români, purtătorii caracteristici ai acestui tip de economie. De la ei au deprins această îndeletnicire ucrainenii, cehii și polonii, preluînd o dată cu ea și vocabularul respectiv. „Tento nový a velký kolonisacný proud vychází někdy na rozhraní XIII, a XIV, století z Rumunska, šíří se přes Zakarp. Ukrajinu na východní Slovensko, postupuje dále na Slovensko střední i do hornatých částí do Slovenska jižnih'o, aby zakončil svoji expansí na severovýchodní Moravě a v Tešinsku na Moravském Valašsku" [16].

Lucrarea fundamentală asupra influenței valahe în Carpații apuseni privită sub aspectul ei istoric aparține însă cunoscutului savant I. Macůrek [17]. Perioada înfățișată este cuprinsă între secolele al XV-lea, cînd apar primele documente cu nume de ciobani străini (ucraineni, români) și secolul al XVIII-lea. Între numele remarcate de Macůrek, în aceste documente, găsim nume românești de persoane ca : *Ioan Mitru*, *Gaura*, *Klega*, *Kičera*, *Dragne*, *Mytra*, *Prislop*, *Grúň*, *Rara*, *Stan* etc. Macůrek afirmă categoric caracterul românesc al „influenței valahe". Peste tot — scrie el — au rămas și au acționat multe trăsături caracteristice românești. Peste tot a rămas și s-a afirmat cultura materială originală, denumirile folosite pentru modul de viață păstoresc [18].

După cum arată autorul, există știri din anul 1570, care atestă venirea păstorilor din Moldova [19].

Problema influenței valahe a preocupat, deși în mai mică măsură, și pe cercetătorii români ca : etnograful și folcloristul Th. T. Burada, economistul D. Pop Marțian și publicistul Ioan Bumbac, filologii Aron Densusianu, Lazăr Șăineanu, I. A Candrea și alții [20]. Cercetătorii români sînt partizanii părerii potrivit căreia, încă înainte de venirea ungurilor, elementul românesc s-a întins pînă în Pannonia, de unde a pătruns în Moravia [21].

---

[15] V. Chaloupecký, *Valaši na Slovensku*, Praga, 1947.

[16] „Acest nou și mare val de colonizare a avut loc la granița dintre secolul al XIII-lea și al XIV-lea pornind din România și lărgindu-se peste Ucraina Subcarpatică în Slovacia de răsărit, mergînd mai departe în Slovacia centrală pînă în părțile muntoase ale Slovaciei de sud, pentru ca această expansiune să se termine în nord-vestul Moraviei și în Teșin, în Valașsko". Vezi Chaloupecký, *op. cit.*, p. 12.

[17] I. Macůrek, *Valaši v zapadnýck Karpatech, v XV—XVIII stoleti*, Ostrava, 1959.

[18] I. Macůrek, *op. cit.*, p. 99.

[19] *Op. cit.*, p. 327—328.

[20] Th. T. Burada, *O călătorie la românii din Moravia*, Iași, 1894 ; *O călătorie la românii din Silezia*, Iași, 1896 ; D. Pop Marțian, *Ceva despre Valahia din Moravia*, în „Buciumul", anul II, 1864, 281 ; Ioan Bumbac, *Românii din Moravia*, în „Timpul", anul VII, 1852 ; Aron Densusianu, *Istoria limbii și literaturii române*, București, ed. 2, 1895, p. 259—286 ; I. Aurel Candrea, *Elementele române în limbile slavice*, în „Noua revistă română" ; 1900, 9, p. 399—409.

[21] Aron Densusianu, *op. cit.*, p. 39.

Ovid Densusianu [22], N. Drăganu [23] merg pe aceeași linie. După ei problema n-a mai fost abordată, după cîte știm, de nimeni pînă cînd academicianul E. Petrovici a reluat-o într-un articol [24], subliniindu-i însemnătatea și propunînd-o spre cercetarea lingviștilor români.

În articolul de față încercăm să aducem o contribuție la studiul așa-zisei „influențe valahe", prezentînd rezultatele unei anchete efectuate în anul 1961 în Slovacia și schițînd unele concluzii ce se desprind din examinarea materialului din punct de vedere lingvistic.

★

Cu sprijinul binevoitor al Academiei Slovace de Științe și folosind chestionarul întocmit de Dr. A. Habovštiak de la Institutul de dialectologie din Bratislava, am cercetat în anul 1961, cele mai vechi stîne din Slovacia de Sus (Sĺač și Hankova), din Slovacia de răsărit (Novačany și Rudník) și din Orava (Brezovica și Zazriva). Scopul cercetării l-a constituit fixarea termenilor păstorești de origine română folosiți actualmente în vorbirea păstorilor slovaci [25].

Ne ocupăm în această lucrare numai de acele cuvinte care au fost întîlnite de noi pe teren, în tratarea lor ținînd seama de două criterii :

a) importanța acestor termeni în viața și cultura păstorească,

b) originea lor latină, care vine în sprijinul tezei că aceste cuvinte au fost luate direct de la păstorii români.

1. Slov. *geleta*, *galeta* „vas de lemn pentru lapte" < rom. *găleată* (< lat. *galetta*) [26].

Cuvîntul este general cunoscut în limbajul păstorilor anchetați și în limba literară [27].

V. Machek [28] acceptă originea românească a cuvîntului slovac *geleta*, dar sub influența studiului lui D. Crînjală îl explică greșit ca provenit fiind din germ. *Gelte*.

Existența consoanei *g* în limba slovacă indică un element străin, care a putut pătrunde în limbă după efectuarea procesului de trecere a lui *g* > *h* (sec. al XII-lea).

2. Slov. *kĺag* „una din cele patru despărțituri ale stomacului rumegătoarelor, din care se trage cheagul" < v. rom. *cĺag* (> rom. *chiag*),

---

[22] Ovid Densusianu, *Românii din Moravia și Silezia*, București, 1928.

[23] N. Drăganu, *Românii în veacurile IX—XIV pe baza toponimiei și onomasticii*, București, 1933.

[24] E. Petrovici, *Žętica „zer", în limba română, în limbile slave și în limba maghiară*, în „Studia Universitatis Babeș-Bolyai", seria IV, Philologia, 1960, p. 7—13.

[25] La Stîna din Sĺač, a fost anchetat păstorul J. Michal, în vîrstă de 50 ani, care lucrează în domeniul păstoritului de 15 ani ; la stîna Hankova a fost anchetat Andrej Potočný în vîrstă de 68 ani, care lucrează ca păstor de 40 de ani ; la Novačany a fost anchetat Jan Nemec, în vîrstă de 59 ani, care lucrează ca păstor de 40 de ani ; la Brezovica a fost anchetat M. Hajduk, care lucrează ca păstor de 10 ani ; la Zazriva a fost anchetat Juraj Stefanica, în vîrstă de 55 de ani, care lucrează ca păstor de 35 de ani.

[26] I. A. Candrea — G. Adamescu, *Dicționarul enciclopedic ilustrat*, „Cartea Românească", București, 1932, p. 526 (în continuare vom folosi CADE) ; I. A. Candrea — Ov. Densusianu, *Dicționarul etimologic al limbii române. Elemente latine*, București, 1907—1914, p. 112 (CDDE) ; H. Tiktin, *Dicționar româno-german*, București, 1895—1925, p. 661 (DRG).

[27] *Slovník slovenského jazyka* (SSJ), vol. I, Bratislava, 1959, p. 421.

[28] V. Machek, *Etymologický slovník jazyka ceského a slovenského* (ES), Praga, 1957, p. 116.

din lat. *coagulum*, *caglum*, sub influența lui *caglare*, de unde, prin metateza lui *l*, *clagum* [29].

Cuvîntul slovac *klag* este cunoscut păstorilor slovaci de la stînele anchetate, în forma cu stadiul fonetic *cl*. Păstrarea grupului consonantic *cl* arată că împrumutul s-a făcut înainte de secolul al XV-lea [30]. Cuvîntul aparține limbii literare slovace [31].

3. Slov. *putira* (*putyra*), *putina* ,,vas de lemn în care se ține laptele sau brînza'' < rom. *putină*, dial. *putira* (< lat. *putina*) [32].

Ex. *To je putina na bryndzu* (,,aceasta este putina pentru brînză'' — J. Hemec, Novačany).

Forma *putira* atestă fenomenul rotacismului — inovație dialectală veche a limbii române în domeniul foneticii. Ea circulă în Slovacia centrală (Brezovica, Zazriva), pe cînd în Slovacia de sud și de răsărit întîlnim și forma *putina*, în care fenomenul rotacismului lipsește. Acest fapt ne îndreptățește să presupunem două căi prin care a putut pătrunde cuvîntul românesc în limba slovacă. În partea centrală a Slovaciei el a pătruns prin păstorii veniți din nord-estul Ardealului, regiune care cunoaște rotacismul, iar în Slovacia de sud și de răsărit prin păstorii veniți din alte regiuni, care nu cunoșteau acest fenomen. În orice caz, atît forma *putina* cît și *putira* atestă două forme existente în limba română și preluate ca atare, dar nu poate arăta pe ce cale germ. *Butter* s-ar fi transformat în limba slovacă în *putina* așa cum explică etimologia acestui cuvînt D. Crînjală [33].

Cuvîntul cu forma *putera* a intrat în limba literară slovacă, forma *putira* este un element dialectal [34].

4. Slov. *merinda* ,,mîncare pentru drum'' < rom. *merindă* (< lat *merenda*) [35].

Se întîlnește numai la stînele din Zazriva și Brezovica. Ex. *Jedivo v kapse pri pasení volá sa merinda* (,,mîncare luată în sac la păscut se numește merinde'' — Zazriva).

D. Crînjală recunoaște originea românească a cuvîntului slovac *merinda*, menționînd faptul că este comun limbilor polonă, cehă, slovacă și ucraineană [36]. Cuvîntul n-a pătruns în limba slovacă literară el fiind înregistrat ca regionalism [37].

5. Slov. *demikat* ,,un fel de supă cu pîine dumicată'' < rom. *dumicat* (< lat. *dumicare*) [38].

Observăm că de la sensul cuvîntului românesc *dumicat*, care în limbajul păstorilor noștri înseamnă ,,bucată de mămăligă sau de pîine muiată în lapte'', s-a ajuns la limba slovacă la sensul de ,,supă de lapte cu pîine dumicată''.

---

[29] CADE, p. 255; CADE, p. 51; DRG, p. 337.
[30] Al. Rosetti, *Limba română în sec. XIII-lea — al XVI-lea*, București, 1956, p. 12.
[31] SSJ, vol. 1, p. 694.
[32] CADE, p. 1032; DLRM, 1958, p. 683.
[33] *Rumunské vlivy v Karpatech*, Praga, 1938, p. 366—367.
[34] SSJ, vol. III, 1963, p. 673, 674.
[35] CDDE, p. 765; CADE, p. 765; DRG, p. 969.
[36] *Op. cit.*, p. 444.
[37] SSJ, vol. II, 1960, p. 134.
[38] CDDE, p. 166; CADE, p. 442.

Originea românească a cuvîntului slovac *demikat* este recunoscută și de V. Machek [39] și de D. Crînjală [40].

Cuvîntul aparține limbii literare slovace și este general cunoscut [41].

6. Slov. *Kornuta* „oaie cu coarne frumoase și întoarse" < rom. *cornută* (< lat. *cornuta*) [42].

Cuvîntul este general cunoscut ca termen specializat în domeniul păstoritului, care a intrat și în limba literară slovacă [43]. În Zazriva, pe lîngă forma *kornuta*, circulă și *kurnuta*, care, după părerea noastră, poate fi răspîndit în Slovacia prin filieră polonă unde cuvîntul e de origine românească cu trecerea vocalei *o* > *ó* > *u* [44].

7. Slov. *vakeša* „oaie neagră cu un cerc alb în jurul ochilor" < rom. (oaie) *oacheșă* < rom. *ochi* (< lat. *oculus*) [45].

Cuvîntul este general cunoscut la stînele cercetate. În Orava (Zazriva și Brezovica) se întîlnește cuvîntul dialectal *okaja*, cu același sens, de la substantivul *oko* „ochi", întocmai ca în cazul cuvîntului românesc *oacheșă* < *ochi*.

8. Slov. *Kulastra, kuljastra* „primul lapte obținut de la vacă" < rom. *colastră* (< lat. *colastrum*) [46].

Circulă în Slovacia de răsărit (Rudník și Novočany). V. Machek arată că e posibil ca acest termen să fie răspîndit de către păstorii români [47]. Acest cuvînt nu este înregistrat de dicționarul limbii slovace.

9. Slov. *čutora* „bidonul de campanie; partea groasă a pipei" < rom. *ciutură* „găleata care servește la scos apa din fîntînă sau din izvor" (< lat. *cytolo* (gr. *kotylos*)) [48].

În limbajul păstorilor slovaci are o circulație largă, folosindu-se în special în partea de răsărit și Orava.

Considerăm că sensurile din limba slovacă sînt în strînsă legătură cu sensul din limba română; păstorii români, folosind ciutura la scos apa din izvor, au dus cu sine termenul românesc ca atare, care cu timpul a căpătat în limba slovacă alt sens. Termenul slovac *čutora* este recunoscut ca element românesc în limbile slave și de D. Crînjală [49]. Cuvîntul aparține limbii literare slovace [50].

10. Slov. *carek, carok* „loc îngrădit, unde se închid oile" < rom. *țarc* (< lat. *circus* (jur împrejur)) [51].

El este general folosit în Slovacia de răsărit. În dicționarele etimologice cehe și slovace se arată originea românească a acestui cuvînt [52].

---

[39] ES, p. 293.
[40] *Op. cit.*, p. 444.
[41] SSJ, vol. I, p. 246.
[42] DLRM, p. 189; CDDE, p. 337.
[43] SSJ, vol. I, p. 749.
[44] J. Karłowicz, A. Krynski, W. Niedźwiedzki, *Słovnik Języka Polskiego*, vol. II, Varșovia, 1902, p. 477.
[45] CDDE, p. 191; ES, p. 554.
[46] DLRM, p. 903.
[47] ES, p. 246. Vezi D. Crînjală, *op. cit.*, p. 444.
[48] *Dicționarul limbii române*, partea a II-a, București, 1913, p. 523.
[49] *Op. cit.*, p. 441–444.
[50] SSJ, vol. I, p. 226.
[51] DRG, p. 1561.
[52] ES, p. 55.

Cuvîntul este înregistrat de dicționarul limbii slovace cu forma *carok* ca element popular [53].

11. Slov. *grúň* < v. rom. *gruň* (> rom. *grui*), din lat. *grunium* [54]. Cuvîntul slovac *grúň* se întîlnește mai puțin în limbajul păstorilor din Slovacia de răsărit și din Orava. El aparține limbii literare slovace [55]. Existența consoanei moi *ň*, în cazul cuvîntului slovac *grúň*, arată că împrumutul s-a făcut la stadiul fonetic *ň*. Consoana *n* urmată de iod a fost palatalizată și apoi muiată. În această situație ea poate să dispară, după ce nazalizarea sa a fost comunicată vocalei precedente [56].

Consoana *ň* apare atestată în documentele moldovenești din secolul al XV-lea [57], fapt care dovedește că într-o epocă anterioară secolului al XV-lea, fenomenul fonetic *n* + *i* era la stadiul *ň*. Fonetismul lui *ň* existent în limba slovacă ne atestă un alt cuvînt românesc dus de păstorii noștri pe meleagurile Slovaciei.

12. Slov. *plekat'* „a da să sugă mielului abia născut" < rom(a) (*apleca*) (< lat. *applicare* „appeliguer, mettre contre, approcher", de unde s-a putut dezvolta destul de ușor sensul „aprocher du sein allaiter" [58].

Termenul circulă în Slovacia de sud (Hankova) și în Slovacia de răsărit (Novačany). V. Machek recunoaște originea românească a acestui cuvînt [59].

13. Slov. *redikať(sa)* „a urca", „a ridica" < rom. *a se ridica* (< lat. *eredicare*) [60].

Cuvîntul este general cunoscut în limbajul păstorilor din Slovacia. V. Machek [61] și D. Crînjală [62] îl explică din românescul *a ridica*. Sensul cuvîntului *redikať*, existent și în limba literară slovacă [63], provine din limba română populară cunoscut și azi „a ridica coasta, a ridica culmea dealului", deci cu același sens de „a urca".

14. Slov. *rumegať* „a rumega" < rom. *a rumega* (< lat. *rumigo-are*) [64].

Cuvîntul circulă în partea de răsărit a Slovaciei și în Orava. Ex. „Ofce rumegajú keď sú zdravé" (oile rumegă cînd sînt sănătoase). În partea de sud a Slovaciei termenul este necunoscut. Dicționarul limbii slovace îl notează ca termen cu valoare expresivă avînd forma *rumigať* [65].

Cuvîntul *rumegať* se găsește în polonă : *rumygac*, ucr. *rumyhaty*, *rumehatíti* [66].

Existența aceluiași termen în limbile polonă și ucraineană este o dovadă în plus a contactului direct dintre păstorii români și cei slovaci ; deoarece în limba polonă găsim varianta *rumygac* neatestată în Slovacia.

---

[53] SSJ, vol. I, p. 156.
[54] DLRM, p. 349.
[55] SSJ, p. 444.
[56] Al. Rosetti, *Limba română în secolele XIII-lea — al XVI-lea*, București, 1956, p. 113—114.
[57] *Op. cit.*, p. 113—114.
[58] CDDE, p. 212.
[59] ES, p. 373 ; D. Crînjală, *op. cit.*, p. 444.
[60] CADE, p. 1069.
[61] ES, p. 417.
[62] *Op. cit.*, p. 414.
[63] SSJ, vol. III, 1963, p. 711.
[64] ES, p. 425.
[65] SSJ, vol. III, p. 892.
[66] ES, p. 425.

Formele, cu *h* din limba ucraineană, presupun pătrunderea termenului românesc *a rumega* înainte de secolul al XII-lea, deci înainte de efectuarea procesului de trecere a lui *g* > *h*. Existența consoanei *g*, în cazul cuvîntului *rumegať*, presupune pătrunderea acestui cuvînt mai tîrziu, prin contactul direct dintre păstorii noștri și cei slovaci.

15. Slov. *meridzať* ,,a rumega'' < rom. dial. *a meridza*, ,,odihna vitelor la amiază cînd rumegă'' (< lat. *meridiare*) [67]. Cuvîntul slovac *meridzať* este general cunoscut în limba slovacă și aparține limbii literare slovace [68]. În Țara Oașului se mai folosește și azi cuvîntul *meridza* cu sensul de ,,rumegă''.

16. Slov. *komarnik* ,,poliță pe care se pune la uscat cașul'', (< rom. *comarnic*, slav. *komora*) [69]. Cuvîntul este atestat la noi în secolul al XVI-lea ca termen păstoresc [70]. Este interesant faptul că deși în limba română cuvîntul *comarnic* provine din slavă, limbile slave de apus nu au cunoscut acest cuvînt decît prin intermediul păstorilor români. V. Machek consideră că, în limbile slovacă și cehă, cuvîntul *komarnik* este de origine română [71]. Acest fapt îl recunoaște și D. Crînjală [72].

17. Slov. *koliba* < rom. *coliba* (bg. *koliba*) [73]. Și în cazul cuvîntului slovac *koliba* avem de-a face cu un termen pătruns prin filieră română, deci prin intermediul păstorilor români, în limba slovacă. Cuvîntul este în general cunoscut la toate stînele cercetate și este folosit cu același sens ca și în limba română. În limba slovacă și cehă cuvîntul slovac *koliba* este considerat ca fiind de origină română [74], fapt recunoscut și de D. Crînjală [75]. Termenul aparține limbii literare slovace [76].

18. Slov. *murgana* ,,oaie cu dungi negre'' < rom. *murgana* (nume dat la o vacă murgă), albaneză *murk* [77].

Cuvîntul aparține culturii păstorești din Carpați și circulă în limbile slovacă, cehă, ucraineană, bulgară, sîrbocroată [78]. În limbajul păstorilor din Slovacia este cunoscut parțial în Slovacia centrală (Brezovica și Zazriva).

19. Slov. *cigaja* ,,oaie cu lînă moale și fină'' < rom. *țigaie* (orig. necunoscută).

Cuvîntul este general cunoscut în limba slovacă și aparține limbii literare slovace [79]. În dicționarele cehe și slovace termenul este atestat ca fiind de origine română [80]. D. Crînjală nu se referă în lucrarea citată la acest cuvînt.

---

[67] CDDE, p. 167; ES, p. 293.
[68] SSJ, p. 134.
[69] ES, p. 216.
[70] Ov. Densusianu, *Istoria limbii române*, București, 1961, vol. II, p. 321.
[71] ES, p. 216.
[72] *Op. cit.*, p. 444.
[73] Al. Rosetti, *Istoria limbii române*, București, 1961, vol. II, p. 69.
[74] ES, p. 214.
[75] *Op. cit.*, p. 444.
[76] SSJ. vol. II, 1960, p. 718.
[77] DLRM, p. 522.
[78] D. Crînjală, *op. cit.*, p. 352.
[79] SSJ, p. 169.
[80] ES, p. 58

20. Slov. *laja* (*lajka*) „oaie de culoare neagră" < rom. *laje* (originea necunoscută) [81].

Cuvîntul *laja* (*lajka*) este general cunoscut în limba slovacă.Termenul aparține limbii literare slovace [82]. V. Machek presupune originea românească pentru cuvîntul slovac *laja* [83]. D. Crînjală consideră acest cuvînt de origine românească comun pentru limbile ucraineană, polonă, slovacă și moravă (ceh) [84].

21. Slov. *šuta*, *čuty*, *čuta* „oaie fără coarne" < rom. *ciută*, *șută*. Termenul este vechi, se găsește în aromână și meglenoromână cu sensul „fără coarne". Probabil că în limba română derivă din alb. *shut* [85]. În slovacă cuvîntul se întîlnește, la toate stînele cercetate, în formă adjectivală ; *šuti baran* („berbec fără coarne"), sau ca substantiv *šuta* („oaie fără coarne").

Cuvîntul *šuta* (ca substantiv) aparține limbii literare slovace. Dicționarul lui Kalal atestă și o formă mai veche *čuty*, *šuty* [86].

Interesant este și derivatul *šutak*, probabil din forma românească *ciutac*, *șutac*, folosit și azi în vorbirea noastră populară pentru a denumi animalul (bou sau berbec) căruia îi lipsește un corn.

22. Slov. *fujara* < rom. *fluier*, cf. alb. *floere* [87].

Cuvîntul se mai găsește în neogreacă, ruteană, polonă, moravă, slovenă, sîrbo-croată și ungară [88]. Termenul slovac *fujara* este general cunoscut în limba slovacă și aparține limbii literare slovace [89].

D. Crînjală recunoaște că acest cuvînt în limbile cehă și slovacă este de origine română [90].

23. Slov. *podišiar*, *podišar* < rom. *podișor* folosit în Transilvania [91].

În limba slovacă are sensul de „poliță a colibei", pe care se așează de obicei brînză, pe cînd în Transilvania cuvîntul *podișor* este folosit cu sensul de „capacul unui vas" [92]. Cuvîntul este general cunoscut în terminologia păstorească slovacă. În vorbirea păstorilor români din Banat, termenul românesc *podișor* are același sens ca și în limba slovacă.

24. Slov. *strunga* „loc îngrădit la stînă ; deschizătură îngustă prin care trec vitele la muls" < rom. *strunga* (comp. alb. *shtrungë*) [93].

Etimologia acestui cuvînt este necunoscută în limba română [94].

Cuvîntul apare cu înțelesuri înrudite în neogreacă, slovacă, sîrbo-croată, polonă, ucraineană și ungară (Baric, *A. Arb. St.* I, 154 și urm. ; în slavă, din română ; Philippide, *Orig. rom.*, II, 735) [95].

---

[81] DRG, p. 886.
[82] SSJ, vol. II, p. 11.
[83] ES, p. 256.
[84] *Op. cit.*, p. 444.
[85] Al. Rosetti, *Istoria limbii române*, București, 1960, vol. II, p. 112.
[86] *Slovenský Slovník*, Banska Bystrica, 1923, p. 701.
[87] DLRM, p. 309.
[88] A. Rosetti, *Istoria limbii române*, București, 1960, vol. II, p. 113.
[89] SSJ, vol. I, p. 418.
[90] *Op. cit.*, p. 444.
[91] ES, p. 380 (dă și informația cu privire la Transilvania).
[92] *Op. cit.*, p. 380.
[93] DLRM, p. 811.
[94] DRG, p. 1521.
[95] Al. Rosetti, *Istoria limbii române*, București, 1960, vol. II p. 119—120.

D. Crînjală consideră cuvîntul slovac *strunga* de origine română [96].

25. Slov. *strungar* < rom. *strungar*.

În Orava, la stîna din Zazriva, am înregistrat cuvîntul *strungar* care poate fi, după părerea noastră, nu un derivat autohton slovac, de la cuvîntul *strunga*, ci copia fidelă a cuvîntului românesc *strungar*, folosit în limba română, cu sensul de „cioban care mînă oile la stînă, pentru a fi mulse'' [97]. Deci în limba păstorilor noştri, *strungarul* dădea oile la muls prin *strungă*. De la acest sens, s-a ajuns la un sens înrudit, în limbajul păstorilor din Zazriva, cuvîntul slovac *strungar* desemnînd locul prin care trec oile la mulsoare. Credem că, şi în acest caz, avem de-a face cu un cuvînt românesc pătruns în limbajul păstorilor slovaci şi neatestat pînă în prezent ca termen de origine română.

26. Slov. *urda* „derivatul laptelui de oaie obţinut prin fierberea zerului, rămas de la prepararea caşului'' < rom. *urdă* (origine necunoscută).

Cuvîntul *urdă* se găseşte la ar. *urda*, megl. *urdă*, alb. *udhos*, *urdha*.

El este general cunoscut în terminologia pastorală slovacă.

27. Slov. *bryndza* „brînză de oaie'' < rom. *brînza* (origine necunoscută).

Unii cercetători explică cuvîntul românesc *brînza* prin *rînza*, cuvîntul *rînză* fiind atestat în dacoromână în afară de graiurile munteneşti. Admiţînd teoria că la origine cuvîntul *brînza* desemna caşul fabricat la Brienz nu putem explica prezenţa cuvîntului *brînza* în aromână şi meglenoromână [98].

Cuvîntul *bryndza* este general cunoscut în limba slovacă. El aparţine limbii literare slovace [99].

V. Machek [100] şi D. Crînjală [101] consideră cuvîntul slovac *bryndza* ca fiind de origine română.

28. Slov. *žinčica* „amestec de urdă şi zer fiert'' < rom. *jintiţa* (< slav. *žętica*) [102].

Cuvîntul slovac *žinčica* este general cunoscut în limba slovacă. Considerăm că a pătruns în limba slovacă o dată cu ceilalţi termeni de origine română, fiind legat direct de viaţa materială a păstorilor.

29. Slov. *afira*, *hafira* < rom. *afina*, cp. magh. *afonya* [103].

Termenul circulă în limbajul păstorilor din Orava şi este dialectal. În Zazriva circulă forma *jafuri*. În restul Slovaciei, cuvîntul este necunoscut, la stînele cercetate de noi.Chiar dacă cuvîntul *afina* are etimologia necunoscută în limba română, fenomenul rotacismului ca şi în cazul cuvîntului *putira*, ne îndreptăţeşte să presupunem că avem de-a face cu un cuvînt de origină latină păstruns în limba slovacă prin filiera română. Puşcariu afirmă că forma *afină* nu poate fi privită separat de lat. *acivus* contaminat de lat. _*dafinus_ „dafin'' deci : dr. *afin* < _*afinus_, < _*acivus_ // _*dafinus_, < lat. vulg. _*dafina_ [104].

---

[96] *Op. cit.*, p. 441—444.
[97] DLRM, p. 811.
[98] Al. Rosetti, *op. cit.*, p. 118—119.
[99] SSJ, p. 137.
[100] ES, p. 46.
[101] *Op. cit.*, p. 441—444.
[102] E. Petrovici, *op. cit.*, p. 7—13.
[103] DRG, p. 27.
[104] Dacoromânia VII, p. 103—105.

30. Slov. *bača* — *baša* „ciobanul care conduce stîna și cel care face brînză" < rom. *baci*. În dicționarele cercetate pentru acest termen se dă etimologia necunoscută [105]. Cuvîntul este desigur străvechi în limba română și este răspîndit pe tot teritoriul țării noastre fiind exclusă, după părerea noastră, derivarea acestui termen în limba română din ungurește. Ca prim sens cuvîntul pare a fi un termen de respect prin care se adresează cineva unui frate mai mare sau cuiva mai bătrîn, sens care se păstrează și azi în vorbirea populară.

De la acest sens s-a trecut la sensul specific „specializat" în limbajul ciobănesc. În limba slovacă se păstrează în special acest sens. Unele dicționare atestă că prezența acestui termen la români, unguri și bulgari ar fi de orignă cumano-turanică [106].

În limba slovacă ca și în limba română termenul este general cunoscut.

Observăm, că din cei 30 de termeni discutați, 14 sînt în limba română de proveniență latină : *galeta*, *putira*, *klăg*, *demikat*, *merinda*, *vakeša*, *čutora*, *carok*, *grúň*, *plekať*, *redykať*, *rumegať*, *meridzať*, *afira*. Ceilalți termeni sînt fie de origine slavă în limba română ca : *koliba*, *komarnik*, *žinčica*, fie restul cuvintelor sînt în limba română de origine necunoscută.

În general, cuvintele românești care au pătruns în limba slovacă, în majoritatea cazurilor, nu au format dublete lexicale cu termeni autohtoni slovaci.

Această expunere de fapte înregistrate la fața locului ne dă posibilitatea unei constatări de ordin mai general.

a) Cele 30 de cuvinte, de origine română, atestate în vorbirea păstorilor slovaci, cuprind 6 termeni excluși de D. Crînjală pe considerente etimologice (*galeta*, *putyra*, *žinčica*, *grúň*, *afira*, *bača*) și 3 termeni necunoscuți de acesta (*meridzať*, *cigaja*, *strungar*).

Aceasta arată că problema indentificării cuvintelor de origine română din limba slovacă (și din cehă de asemenea) nu trebuie considerată încheiată. Dimpotrivă numai o amănunțită și exhaustivă cercetare pe teren de felul celor întreprinse în vederea întocmirii atlaselor lingvistice poate pune o temelie sigură discuției în jurul problemei „influenței valahe" în Slovacia și Moravia și în alte regiuni ale R. S. Cehoslovace.

b) Cele 30 de cuvinte, de origine română, atestate în vorbirea păstorilor slovaci, sînt cunoscute și în limbile ucraineană și polonă. Ceea ce presupune contactul direct dintre păstorii români și cei ucraineni și polonezi. Dar aceasta nu exclude posibilitatea contactului direct și cu păstorii slovaci. După părerea noastră existența unei terminologii compacte românești în limbile ucraineană, polonă, slovacă și cehă ilustrează originea românească a păstoritului în Carpații Apuseni.

c) Stabilirea etimologiilor și valorificarea științifică a fondului actual de cuvinte înregistrate, în vederea rezolvării problemei amintite, necesită o reexaminare mai atentă și mai ales o considerare calitativă și nu exclusiv cantitativă a cuvintelor de origine română. Faptul că o serie de cuvinte tipice vocabularului păstoresc al românilor provin din alte limbi decît limba latină, nu poate constitui un motiv pentru eliminarea lor din complexul lexical în care apar integrate și o dată cu care au intrat

---

[105] DRG, p. 394 ; ES, p. 21.

[106] *Dicționarul limbii române*, vol. I, A—B, București, 1913, p. 409.

de asemenea în limbile slovacă şi cehă. Acesta la rîndul său desemnează o realitate mai complexă : un întreg mod de viaţă şi nu numai ,,un tip de economie'', ceea ce presupune o legătură directă între complexul lexical şi reprezentanţii cei mai cunoscuţi (şi atestaţi chiar de termenii înşişi) ai acestui mod de viaţă pe o mare arie geografică : păstorii români. În urma unor contacte directe, prelungite sau repetate periodic, ei au reuşit să se integreze realităţii slovace şi cehe şi să împrumute astfel autohtonilor nu numai terminologia tipică muncii lor şi culturii lor materiale, dar şi unele cuvinte ce nu se leagă direct de procesul muncii, ci aparţin pur şi simplu limbii vorbite de ei. Acesta este cazul unor cuvinte ca *meridzať*, *afira*. Nici cuvintele de felul lui *merinda*, *demikat*, *grúň*, *kornuta*, *vakeša*, *murgana*, *laja*, *šuta* nu pot fi privite ca aparţinînd unui ,,tip de economie'', ci vorbitorilor de limbă română sau excluzîndu-se aceştia, unor vorbitori ai altei limbi în care toate aceste cuvinte să se întîlnească în grup compact (caz inexistent după cum arată chiar D. Crînjală).

Teoria lui D. Crînjală se poate aplica numai termenilor tehnici de felul lui : *bryndza*, *žinčica*, *urda*, *kulastra*, *geleta*, *putyra*, *klag*, *komarnik*, *koliba*, *podišar*, *strunga*, *carok*, *bača*, *fujara*. Dar aşa cum s-a văzut aceştia nu apar nicăieri izolaţi, ci alături de ceilalţi termeni, a căror pătrundere în limba slovacă (sau cehă) nu poate fi explicată fără prezenţa reală a păstorilor în a căror vorbire erau auziţi zi de zi. Nu putem explica cum s-a putut împrumuta de la o distanţă considerabilă, termeni cu echivalente autohtone şi care nici nu denumesc obiecte sau activităţi lipsite de numiri locale. Superioritatea tehnică pe care o deţine un popor, într-un anumit domeniu (în cazul nostru al ,,economiei păstoreşti''), poate impune o terminologie tehnică şi fără prezenţa neapărată a reprezentanţilor acelui popor (cazul universalităţii unui termen ca *sputnik*, cunoscut pînă acum cîţiva ani doar de vorbitorii sau cunoscătorii limbii ruse), dar nu poate impune acele cuvinte care desemnează acţiuni sau însuşiri neesenţiale din punct de vedere tehnic şi pentru care există echivalentul exact în cealaltă limbă. Ce l-ar fi făcut pe păstorul slovac să împrumute pe *merinda*, *demikat*, *meridzať*, sau chiar *laja*, *murgana*, *kornuta*? Întrucît îi erau necesare definirii ,,tipului de economie pastorală''?

De fapt ceea ce ridică un semn de întrebare asupra întregii teorii clădite de D. Crînjală, este tocmai această legătură indisolubilă şi evidentă între termenii ,,tehnici'' care definesc economia pastorală şi termenii ce aparţin vorbirii de toate zilele a păstorilor români şi servesc la denumirea momentelor, nu prea numeroase şi nici prea variate, ale existenţei lor.

Această întrepătrundere şi legătură indisolubilă ne dă, pînă la un punct, şi cheia problemei discutate, punîndu-ne şi pe noi în faţa realităţii cu care s-au găsit în contact într-o anumită vreme, autohtonii cehi şi slovaci. De aceea presupunem un contact direct între păstorii români şi cei slovaci fapt pe care am încercat să-l ilustrăm în lucrare.

Martie 1966

Institutul de limbi şi literaturi străine, Bucureşti, str. Pitar Moş, 13

IORGU IORDAN – MARIA MANOLIU, ***Introducere în Lingvistica romanică*****, București, Editura Didactică și Pedagogică, 1965, 296 p.**

Lucrarea de care ne ocupăm reprezintă prima încercare de a întocmi o gramatică comparată romanică pe alte baze teoretice decît ale lingvisticii tradiționale. Ultimele apariții, similare prin scopul propus (B. E. Vidos, *Manuale di linguistica romanza*, Firenze, 1959; W. D. Elcock, *The Romance Languages*, London, 1960; C. Tagliavini, *Le origini delle lingue neolatine*, Bologna, 1962) au analizat materialul romanic menținîndu-se la principiile clasice; iar cele mai recente cărți de romanistică întocmite de lingviști structuraliști cu renume (cf. J. Dubois, *Grammaire structurale du français*, Paris, 1965; B. Pottier, *Introduction à l'étude de morphosyntaxe espagnole*, ed. III, Paris, 1965) ajung la rezultate remarcabile, dar nu cuprind în sfera preocupărilor lor ansamblul Romaniei.

Autorii și-au propus, și au reușit să realizeze, analizarea faptelor romanice și apoi clasificarea lor prin aplicarea unor valoroase principii teoretice ale structuralismului, evitînd confuziile, inconsecvențele de concepție și menținîndu-se pe linia unei riguroase corespondențe cu cercetarea materialistă.

Lucrarea este organizată prin gruparea materialului în 7 capitole: I. Limba latină populară; II. Diversificarea latinei – Limbile romanice; III. Răspîndirea actuală a idiomurilor romanice; IV. Fonologia (accentul, vocalismul, consonantismul); V. Morfosintaxa (substantivul, articolul, adjectivul, numeralul, pronumele, verbul, adverbul, prepoziția, conjuncția); VI. Formarea cuvintelor; VII. Lexicul (generalități, elementul latin, elementul autohton, elementul germanic, elementul arab, alte elemente lexicale). Se adaugă un scurt capitol introductiv, cu simboluri, prescurtări și bibliografie generală.

Lipsa unui capitol special de indicații metodologice și istoric al romanisticii se explică prin marcanta prezență științifică a volumului publicat de Iorgu Iordan, *Lingvistica romanică. Evoluție. Curente. Metode*, București, 1962.

Merită subliniată atenta și permanenta grijă a autorilor în selecționarea bibliografiei. Alături de reputate lucrări clasice care conțin un bogat material informativ (cf. Stolz – Schmalz, *Lateinische Grammatik*, sau W. Meyer – Lübke, *Grammatik der Romanischen Sprachen*, I–IV, Leipzig, 1890–1902), figurează realizări de valoare ale lingvisticii moderne (cf. A. Martinet, *Économie des changements phonétiques*, Berne, 1954 și *Éléments de linguistique générale*, Paris, 1960; B. Pottier, *Systématique des éléments de relation*, Paris, 1962 și altele).

Capitolele I–II–III tratează probleme general romanice.

Formarea și dezvoltarea limbii latine și a limbilor romanice sînt privite ca un proces de fuziune între condiții lingvistice și extralingvistice, descriindu-se totdeauna cadrul istorico-social care poate plasa în coordonate edificatorii particularitățile acestora. Diferitele aspecte ale latinei comune (clasică, populară, medievală) sînt analizate în context cu epoca pe baza

unui material informativ deosebit de amplu, discutat cu competenţă. La fiecare problemă apar indicaţii bibliografice bogate, pentru a oferi cititorului posibilitatea de a se documenta în profunzime (vezi, de exemplu, p. 14 lucrările recomandate pentru studierea latinei populare, sau lista de titluri de la p. 53, 55, 56, 57, 59, 60 pentru urmărirea transformărilor dialectale).

Sînt expuse părerile contrarii în anumite situaţii, menţionînd elementele lor pozitive şi atrăgîndu-se atenţia asupra celor discutabile (vezi examinarea diverselor consideraţii asupra latinei populare — p. 11/17 —, sau a părerilor diferite în privinţa factorilor care au favorizat diversificarea limbii latine — p. 21/41).

Opinia autorilor este expusă şi motivată în cazurile cînd ea nu coincide cu cele comentate (cf. discuţia asupra dialectelor limbii române — p. 45 —, sau consideraţiile asupra scepticismului exagerat al lui Eugen Lerch faţă de latina populară — p. 10 —).

Avînd în vedere unul dintre scopurile lucrării (de a fi instrument de lucru pentru studenţii romanişti), poate n-ar fi fost lipsită de utilitate includerea unor particularităţi dialectale ale limbilor romanice (cf. cap. Răspîndirea actuală a idiomurilor romanice), cu atît mai mult cu cît lucrările de dialectologie romanică, chiar cînd sînt accesibile ca prezenţă, rămîn dificil de abordat pentru studenţi.

Cap. IV — Fonologia — începe cu discuţia asupra accentului stabilindu-se modificările din limbile romanice în funcţie de factori fonematici, morfematici şi semantici.

Vocalismul este analizat sincronic şi diacronic, în evoluţia de la latină la limbile romanice (aşa cum se procedează de altfel în toate cazurile), în funcţie de corelaţiile specifice ; corelaţia de cantitate, corelaţia de închidere, corelaţia de labialitate şi localizare, corelaţia de nazalitate. Este de remarcat faptul că sînt discutate comparativ opiniile exprimate de diverşi specialişti într-o anumită problemă, preferinţele autorilor îndreptîndu-se evident spre explicaţiile care duc la organizarea internă, structurală a fenomenelor analizate. Semnificative pentru această orientare (generală în lucrarea de faţă) sînt paragrafele consacrate diftongării sau corelaţiei de labialitate şi localizare ; după ce sînt citate părerile lingviştilor care s-au ocupat de aceste probleme (A. Martinet, A. Juilland, A. Haudricourt, H. Deferrari, W. von Wartburg, A. Dauzat etc.) se remarcă faptul că influenţele invocate de unii dintre aceştia ca factori determinanţi (ex. influenţa germanică) se realizează de fapt tot prin modificări de structură.

În acelaşi mod este analizat şi consonantismul ; în funcţie de corelaţiile de cantitate, plosiune, sonoritate, localizare şi palatalitate sînt evidenţiate fenomenele panromanice faţă de cele specifice unor arii mai restrînse. Se observă aceeaşi preocupare de explicare a unor transformări prin acţiunea factorilor interni (cum se întîmplă şi la vocalism) — vezi de ex. confruntarea diferitelor opinii asupra consoanei /h/ în Romania, şi în special situaţia din Iberia — p. 117/119 —

Justificate şi utile sînt schemele care concretizează, simplifică şi organizează modificările comentate pe larg în paragrafele respective (cf. p. 73, 97, 102, 103, 111, 114 etc.) —

Capitolul V — Morfosintaxa — mi se pare a fi aspectul cel mai interesant al lucrării acad. I. Iordan şi M. Manoliu ; poate fi considerat în acest fel deoarece faţă de toate celelalte capitole, a trebuit să fie întocmit în condiţiile absenţei unei lucrări teoretic similare, avînd de învins şi dificultăţi provenite din necesitatea de a analiza comparativ un material vast şi de a sintetiza caracteristici, transformări de profunzime în structura lingvistică romanică. Autorii au renunţat la descrierea şi clasificarea tradiţională precum şi la discutarea separată a morfologiei şi sintaxei, optînd în favoarea analizei funcţionale.

De exemplu, categoria genului este prezentată prin perspectiva schimbărilor produse în clasele de distribuţie ale temelor substantivale ; în felul acesta se explică unificarea unor masculine cu neutrele : „identificarea claselor de distribuţie la singular a favorizat fuziunea masculinelor cu neutrele din declinarea a II-a şi la plural" p. 127.

În analizarea neutrului românesc se atrage atenţia asupra asemănărilor cu fostul gen comun din latină, tot din punctul de vedere al distribuţiei în sintagma substantiv + determinanţi.

Mult discutata problemă a neutralizării diferenţelor între animat şi inanimat în planul lingvistic apare în mod logic determinată de factori lingvistici (fonematici + morfematici) şi extralingvistici, motivîndu-se astfel mai obiectiv acest proces.

Categoria numărului este descrisă prin specificul formanţilor în marcarea opoziţiei sg/pl, poate cu prea slabă insistenţă asupra tendinţelor în curs de difuzare pentru unele limbi romanice actuale.

O discuţie argumentată şi riguroasă se face cu privire la articol, motivîndu-se dezvoltarea lui în limbile romanice nu prin extinderea unor influenţe nelatine (cf. G. Rohlfs şi E. Löfstedt invocă influenţa greacă), şi nici prin absolutizarea modificărilor semantice (cf. E. Löfstedt şi E. Lerch), ci prin transformările intervenite în posibilităţile combinatorii ale demonstrativului *ille* şi ale nedefinitului *unus*. În acest fel se explică distribuţia diferită a articolelor în cadrul Romaniei actuale.

Adjectivul romanic este clasificat după felul în care se realizează opoziţiile m/f şi sg/pl, distingîndu-se 2 tipuri flexionare în franceza, 3 în italiană şi spaniolă, 4 în portugheză şi română, clasificare ce reprezintă o noutate în cercetarea de ansamblu.

O amplă analiză este rezervată flexiunii pronominale ; asemănările şi deosebirile între diferitele limbi romanice se definesc pe baza caracteristicilor sintagmatice, posibilităţilor combinatorii, a formanţilor (vezi schemele de la p. 165, 166, 167, 171, 174).

Demonstrînd inconsecvenţele clasificărilor clasice pentru verb, autorii, utilizează gruparea în funcţie de sincretisme şi propun o reorganizare pe tipuri flexionare (2 tipuri flexionare în latină, 2 în italiană, 3 în franceză şi română, constatînd stabilitatea romanică a tipului în *-are*).

Această nouă tipologie verbală romanică apare mai riguroasă, mai echilibrată, înlăturînd excepţiile şi contradicţiile ; ca o noutate merită semnalată coincidenţa între franceză şi română, limbi pentru care pînă în momentul de faţă se găsiseră (aplicînd vechile metode) puţine caracteristici comune, din acest punct de vedere. La substantiv însă, s-a procedat cu prea multe rezerve ; deşi se argumentează convingător inconsistenţa tipurilor de declinare în latină şi în limbile romanice, nu se propune categoric o altă organizare tipologică.

Tratarea elementelor de relaţie este realizată asemănător cu B. Pottier (cf. *Systématique*... cit.), după volumul căruia sînt reproduse şi unele scheme. Autorii reuşesc astfel să organizeze raporturile, să evidenţieze esenţialul pentru fiecare limbă romanică, măsura şi felul în care acestea au inovat.

La unele subcapitole din morfosintaxă se observă o reducere a indicaţiilor bibliografice, explicată prin ponderea crescută a contribuţiei personale a autorilor la clarificarea sau reorganizarea problemelor respective (cf. capitolul despre pronume).

Ultimele capitole (Formarea cuvintelor, Lexicul) grupează fapte numeroase şi concludente pentru creionarea profilului lexical romanic. Se analizează componenţa acestui lexic, ponderea anumitor elemente şi penetraţia lor în sfera fondului principal.

Autorii nu precizează însă care dintre procedeele de formare a cuvintelor (derivarea cu sufixe sau cu prefixe, compunerea) este preferat de fiecare limbă romanică sau de un grup de limbi romanice, în conformitate cu organizarea generală a limbii.

Pentru întregirea unităţii de concepţie şi de metodă a volumului, desigur că într-o ediţie următoare, formarea cuvintelor şi lexicul romanic vor apare clasificate după modul de comportare a lor în sistem. Încercările de pînă acum fiind destul de izolate [1], era greu să se introducă noţiuni neprecizate suficient pentru a putea fi prezentate într-o asemenea lucrare.

---

[1] Cf. teoria cîmpurilor semantice elaborată de Jost Trier şi comentată de St. Ullmann în *Précis de sémantique française*, Berne, 1959 ; vezi şi B. Pottier, *Vers une sémantique moderne*.

Editarea prezentului volum răspunde unor cerinţe provenite din evoluţia lingvisticii romanice în ultimii ani, interesul pe care îl manifestă cercetătorii pentru această disciplină, cît şi necesităţile de studiu din învăţămîntul superior.

În afară de greutăţile pur ştiinţifice, autorii au avut de înlăturat şi dificultăţi datorate specializării diferite a studenţilor (română, franceză, italiană, spaniolă) şi cunoaşterii de către aceştia uneori numai aproximativ a principiilor lingvisticii moderne. Tocmai pentru acest motiv poate ar fi fost utilă introducerea unor hărţi explicative, precum şi a concluziilor după fiecare capitol (aşa cum s-a făcut pentru vocalism şi consonantism).

Fără să adere la un anumit curent, autorii au preluat şi valorificat noţiuni de bază ale lingvisticii moderne. Modul de expunere trasează şi propune direcţii în cercetare, îndemnînd la reflectare asupra eventualelor amplificări ; devine astfel posibilă conturarea unor noi rezultate.

Informarea teoretică la un înalt nivel a avut rezultate aplicative eficiente ; pornind de la analize riguros delimitate s-au putut profila clasificări mai simple care elimină contradicţiile, explicaţii judicioase pentru categorii de fapte care apăreau uneori stufoase, acompaniate de numeroase excepţii. Autorii au reuşit astfel să evidenţieze pe plan romanic esenţialul unor transformări, îmbinînd cercetarea sincronică cu cea diacronică. Este regretabil faptul că economia lucrării a cerut uneori concentrări prea mari, precum şi limitarea în principal numai la cele mai cunoscute limbi romanice.

De remarcat prudenţa binevenită în formularea unor concluzii care ar putea fi derutante în condiţiile unei prezentări prea concise.

Competenţa şi interesul arătate de autori, observarea fină şi profundă a legăturilor celor mai specifice, informarea amplă şi variată, precizia de concepţie şi metodă, expunerea clară, concisă, riguroasă, stilul sobru şi elegant sînt calităţi care conferă lucrării de faţă o valoare superioară scopului propus iniţial, acela de a constitui un îndreptar pentru studenţi. În realitate, *Introducerea în Lingvistica romanică* a lui I. Iordan şi M. Manoliu poate figura alături de lucrările de prestigiu din acest domeniu, solicitînd pe bună dreptate atenţia specialiştilor, care pot folosi perspectiva deschisă în scopul dezvoltării unor idei sau a aprofundării anumitor probleme.

Aprilie 1966

Ecaterina Goga
Facultatea de limbi romanice
Bucureşti, Str. Edg. Quinet, 7

AL. NICULESCU, *Individualitatea limbii române între limbile romanice. Contribuţii gramaticale*. Bucureşti, Editura Ştiinţifică, 1965, 183 p.

Învăţaţi ca Wilhelm Meyer-Lübke, Matteo Bartoli şi Sextil Puşcariu au încercat să desprindă trăsăturile fundamentale care despart limba română de celelalte limbi romanice, dar nici unul dintre ei n-au avut destul răgaz să adîncească acest subiect în măsura cuvenită; de aceea e îndreptăţită constatarea de la pagina 12 din lucrarea de faţă : „Studierea individualităţii limbii române între limbile romanice a intrat acum în faza cercetărilor de amănunt şi de profunzime : s-a trecut la analiza faptelor". Unul dintre drumurile bune de urmat în

în „Travaux de linguistique et de littérature" — Univ. de Strasbourg 1964, 1, sau în aceeaşi revistă — acelaşi număr—articolul lui E. Coseriu, *Pour une sémantique diachronique structurale* ; A. J. Greimas, *Sémantique structurale*, Paris, 1966.

viitor ar fi şi acela de a scurta pe cît e cu putinţă puntea dintre cele mai recente şi mai autentice documente de limbă latină (care ajung pînă aproximativ în secolul al VIII-lea) şi cele dintîi texte literare româneşti (care datează din secolul al XVI-lea sau al XV-lea). În cercetările de pînă acuma nici textele latineşti tîrzii n-au fost exploatate îndeajuns din punctul de vedere al istoriei limbii româneşti şi nici faptele de limbă veche românească n-au cîntărit cît au meritat în balanţa studiilor comparate. În al doilea rînd, e de dorit pe de o parte să îngustăm terenul de cercetare spre a putea pătrunde mai în adîncime, comparînd pentru început într-o măsură mai intensivă limba română numai cu una sau două limbi romanice ori desăvîrşind cunoştinţele noastre de lingvistică balcanică, iar pe de altă parte trebuie să tindem în permanenţă să descoperim paralelisme în limbi cît mai deosebite cu putinţă, adică să cultivăm concomitent şi lingvistica generală. Unele apropieri izolate pot fi cîteodată întîmplătoare şi neconcludente, încît sarcina cercetătorului care îşi propune să se ocupe cu individualitatea limbii române (dezvoltată într-o regiune bogată în interferenţe) apare deosebit de anevoioasă.

Autorul lucrării de faţă vrea să urmărească în primul rînd „stabilirea poziţiei în sistem'' şi alege o sumă de aspecte caracteristice ca : neutrul, genul personal, articolul, nuanţele multiple de politeţă, optativul, supinul, conjuncţiile adversative slabe, vocativul, flexiunea pronominală exprimarea prin pronume a politeţii, afirmarea prin *da*, genetivul exprimat prin dativ, prepoziţiile pe lîngă substantive nearticulate, înlocuirea infinitivului, gerunziul şi evoluţia prepoziţiei *super*. În anexă sînt studiate unele probleme de lexic românesc în perspectivă romanică şi sînt analizate cîteva lucrări recente despre dialectele romanice din Istria precum şi ultimele contribuţii româneşti în lingvistica romanică. Metoda folosită e aceea care se impune de la sine : autorul porneşte de la limba latină şi urmăreşte evoluţia limbii române în comparaţie cu celelalte limbi romanice. Cînd constată o dezvoltare deosebită, îi caută cauzele, fie înlăuntrul sistemului limbii romanice, fie într-o influenţă din afară, adică în limbile vecine. Materialul cercetat e bogat şi de cele mai multe ori bine cîntărit, nelăsînd să se întrevadă vreo tendinţă spre idei preconcepute sau spre exagerări, cum ar fi de pildă, apărarea cu orice preţ a caracterului romanic al textelor studiate. Merită să fie subliniată îndeosebi preocuparea de a analiza lucruri mărunte, dar de mare importanţă pentru funcţionarea sistemului limbii române, adică tendinţa de a pătrunde în adîncime şi de a urmări fibrele cele mai fine şi mai delicate ale acestui „organism".

Vitalitatea unui fenomen lingvistic poate fi studiată cu ajutorul textelor pe plan vertical, în procesul continuu de stratificare, întocmai ca în geologie, sau pe plan orizontal, în cuprinsul ariilor geografice şi în contact cu limbile vecine. În categoria formelor duble de vocativ *vecine — vecinule, oame — omule, nebună — nebuno, Marie — Mario*, variantele *vecine, oame* etc. sînt fără îndoială mai vechi, iar variantele *nebuno, Mario* etc. mai noi şi mai puţin răspîndite. E lucru lămurit că în acest domeniu a avut loc un proces continuu de adaptare la modele străine neromanice. În schimb, un fenomen atestat pe un spaţiu geografic foarte întins, cum ar fi înlocuirea infinitivului prin subjunctiv în limbi ca neogreaca, albaneza, bulgara, româna şi dialectele italiene de sud, cu greu poate fi considerat în mod neîndoios drept o dezvoltare dintr-un singur punct, mai ales că a existat o discontinuitate etnică parţială, de pildă între greci şi românii de la nordul Dunării. De aceea aici putem vorbi mai degrabă de o înrudire elementară, decît de una istorică : în asemenea cazuri, înainte de a da un răspuns, e de preferat să întreprindem în prealabil anchete amănunţite (de pildă, cum a procedat autorul lucrării de faţă pentru urmaşii prepoziţiei *super*), pe baza unei analize lingvistice comparate mai cuprinzătoare.

În formele pronominale *îmi, îţi, îi, î-* e relativ nou şi s-a ivit din necesitatea de a da un sprijin vocalic formelor *mi, ţi, i* devenite atone în frază : fenomenul consonantizării vocalei *i* din aceste forme ar merita să fie cercetat mai de aproape pe bază de texte vechi spre a stabili cronologia relativă a apariţiei vocalei *î-*. Formele *eu însumi, tu însuţi, el însuşi* nu sînt pretutindeni populare sau destul de răspîndite : poporul spune de obicei *chiar eu, chiar tu, chiar el*. Confuzia între construcţiile de tipul *cartea sa* şi *cartea lui* sau *casele sale* şi *casele lor* exista şi

în limba latină tîrzie. Procedeul latin de a forma pronume cu ajutorul persoanei a doua a verbului *velle* a supraviețuit parțial și în domeniul romanic : vechi roman *chivelli* sau aretin *kyuvelli* din *quivelles*. Limba română a dezvoltat construcția formată cu ajutorul persoanei a treia de tipul *volet qualis* > *oarecare* sau *qualis volet* > *careva*, ceea ce ne arată că mijloacele și procedeele limbii latine vorbite erau mai bogate decît sînt în măsură să ne spună izvoarele scrise pe care le avem la îndemînă. Ideea că fiecare limbă romanică a selectat în împrejurări istorice specifice și după necesități proprii e justă și bine formulată prin cuvintele : „Particularitățile flexiunii pronominale în limba română constau nu atît în existența sau non-existența unui element, cît mai ales într-o utilizare deosebită a inventarului de forme moștenit din latină, precum și în valoarea funcțională atribuită fiecărui element în ansamblul sistemului" (p. 39).

La p. 156 autorul își însușește părerea susținută de unii învățați că cuvîntul românesc *brînză* ar deriva de la numele orașului Brienz și trimite la Dicționarul etimologic al lui W. Meyer-Lübke, ediția a III-a din 1935. La locul citat nu se găsește nimic în această privință. De fapt W. Meyer-Lübke a îmbrățișat această idee numai în ediția a II-a, dar a renunțat la ea în ediția a III-a. H. Tiktin amintește că cuvîntul românesc, foarte răspîndit printre păstori, apare într-un document raguzan, din secolul al XIV-lea (*brençe* „caseus vlachiscus"). El e atestat în literatura noastră veche începînd din anul 1588 (*putine de brîndză*) : prin urmare derivarea din Brienz rămîne cu totul îndoielnică.

Ar fi de dorit ca particularitățile lingvistice ale dialectului vorbit în cele cîteva sate din preajma localității Rovinj (Rovigno) din Istria să fie studiate mai de aproape în comparație cu limba română, după modelul dat de acad. Iorgu Iordan în ce privește dialectele italiene de miazăzi.

Iunie, 1966

H. Mihăescu,
Institutul de studii sud-est europene, București, str. I. C. Frimu, 9

MILKA IVIĆ, *Trends in Linguistics*, Mouton & Co. Haga, 1965, 260 p.

Lucrarea este un manual de lingvistică generală, destinat studenților și lingviștilor începători. Autoarea urmărește un dublu scop. În primul rînd, tinde să explice diversele orientări în lingvistică, cu referințe la atmosfera culturală care le-a determinat apariția. În al doilea rînd, urmărește să clarifice noi concepte și termeni cu care operează lingvistica contemporană.

Acest scop explică și conținutul cărții. Nu întîlnim o teorie susținută în mod consecvent. Este o simplă trecere în revistă a diferitelor curente în lingvistică, din antichitate și pînă astăzi. Direcțiile de cercetare sînt prezentate cronologic (partea I — pînă în secolul al XIX-lea, partea a doua — secolul al XIX-lea și ultima parte — secolul XX), fapt care te împiedică uneori să urmărești evoluția unei anumite tendințe sau idei. Este adevărat că Milka Ivić caută să neutralizeze acest dezavantaj al prezentării cronologice. Ea stabilește exact elementele comune diferitelor teorii lingvistice, fără a discuta însă întotdeauna și modurile deosebite de tratare ale aceleiași idei. Diferențele urmează să le observe cititorul.

Subliniem că se dă o mare atenție precizării lingvistului sau școlii care a formulat pentru prima dată o idee sau a utilizat un anumit termen. Astfel, membrii cercului de la Praga s-au ocupat primii de problema „language alliance" (p. 143), Sapir a vorbit cel dintîi despre „lin

guistic patterns" (p. 155), Halle a introdus prezentarea generativă în descrierea fonologică (p. 208) etc.

Pentru cititor sînt utile capitolele intitulate „Structural Linguistics", „Logical Symbolism in Linguistics", „Linguistic Syntax and the Generative Approach" şi „Mathematical Linguistics", deoarece sînt clarificaţi termeni din lingvistica structurală şi matematică. Foarte folositoare sînt şi corespondenţele relevate în terminologia unor lingvişti din şcoli diferite, mai greu de sesizat de începători. Astfel, vorbind despre distincţia lui Hjelmslev între intensiv (*intensive*) şi extensiv (*extensive*) autoarea arată că ea este echivalentă cu cea stabilită de R. Jakobson între marcat (*marked*) şi nemarcat (*unmarked*) (p. 183). La fel termenul de comutare (*commutation*) în terminologia glosematică corespunde celui de substituţie (*substitution*) în terminologia distribuţionalistă etc.

Reţin atenţia consideraţiile generale asupra specificului cercetării lingvistice într-un anumit secol. Spre exemplu, în lingvistica din secolul XX este evidentă tendinţa de sistematizare şi de reinterpretare a faptelor de limbă. De asemenea, sfera de investigaţie s-a lărgit considerabil şi se folosesc metode de cercetare proprii altor ştiinţe (p. 72).

Foarte interesante sînt părerile autoarei în legătură cu lingvistica structurală. În aceste pagini, Milka Ivić depăşeşte nivelul didactic de prezentare. Ea aduce idei noi în legătură cu utilitatea metodelor structurale şi le argumentează solid.

Analiza cauzelor care au dus la apariţia unei noi direcţii de cercetare în lingvistică dă cărţii profunzimi şi valoare ştiinţifică. Se poate cita cazul disciplinei denumită *logistică* (*logistics*), apărută ca o necesitate a matematicienilor şi logicienilor de a găsi un sistem de comunicare bazat pe simboluri şi foarte precis. Depăşind faza iniţială în care matematicienii au ajuns la metamatematică (*metamathematics*) şi logicienii la metalogică (*metalogic*), ei au descoperit, printr-o cercetare comună, *metalimba*. Metalimba a devenit obiectul unei noi discipline, logistica (p. 186—187).

Sînt însă posibile şi unele obiecţii. Prima ar fi că unele discipline lingvistice ca semiologia, semantica, lingvistica generativă, lingvistica matematică sînt prezentate cam sumar. Autoarea nu aminteşte nici schimbările de metodă sau de terminologie care au intervenit în aceste discipline. Faptul este curios, deoarece importanţa lui teoretică şi practică este din ce în ce mai mare.

Chiar şi capitolele în care se discută teoria lui F. de Saussure, principiile fonologice ale lui Trubetzkoy, distribuţionalismul american şi glosematica lui Hjelmslev puteau fi mai extinse. În special pentru aceste capitole surprinde numărul extrem de redus de exemple folosite ceea ce nu concordă cu caracterul de manual al cărţii. Sînt şi capitole în care teoriile lingvistice nu sînt ilustrate cu nici un fapt de limbă (de exemplu „Linguistic Geography"). O altă obiecţie este că prezentarea care foloseşte punctajul unor direcţii de cercetare duce la schematizare, scăzînd din valoarea efectivă a cărţii. Pe de altă parte, acest gen de prezentare are avantajul de a evidenţia esenţialul. De aceea, dacă autoarea ar fi discutat mai pe larg ideile ordonate atît de riguros, lucrarea nu ar fi avut decît de cîştigat.

Fără discuţie că Milka Ivić ne oferă un bun ghid în înţelegerea orientărilor în cercetarea lingvistică, cu idei clare şi scris cu eleganţă. Semnalăm ca bine venite indicaţiile bibliografice de la sfîrşitul fiecărui capitol, uneori însoţite de scurte comentarii. Aşteptăm cu interes o nouă ediţie a lucrării, mai dezvoltată, şi cu o prezentare amplă a celor mai noi direcţii de cercetare.

Ileana Vincenz,

Centrul de cercetări fonetice şi dialectale
Bucureşti, Calea Victoriei, 194

R. A. BUDAGOV, *Проблемы развития языка*, Moscova—Leningrad, 1965, 73 p.

Publicată în colecţia „Probleme de teorie a lingvisticii", care apare sub egida Academiei de Ştiinţe a U.R.S.S., lucrarea cunoscutului romanist sovietic R. A. Budagov[1] este consacrată examinării diverselor aspecte ale dezvoltării limbii, precum şi locului pe care îl ocupă această problemă în lingvistica contemporană.

Studiul face o utilă sinteză a principalelor puncte de vedere enunţate în domeniul respectiv, aducînd totodată interesante precizări de ordin teoretic, care definesc poziţia autorului în una dintre problemele complexe ale lingvisticii generale.

Lucrarea cuprinde două părţi : prima parte prezintă un istoric al teoriilor exprimate de reprezentanţii diverselor şcoli lingvistice în legătură cu această problemă (cap. I—III : *Dezvoltarea limbii în concepţia neogramaticilor, a şcolilor sociologice şi structuraliste*) ; această parte precede, de fapt, discuţia mai largă, din partea a II-a, în jurul problemei de bază — dezvoltarea şi perfecţionarea limbii, cu referiri la domeniul lexicului şi al gramaticii (cap. IV—V).

Referindu-se la esenţa procesului de dezvoltare a limbii, autorul porneşte de la teza că la baza oricărei mişcări stau contradicţiile interne. În limbă, aceste contradicţii se manifestă la diverse niveluri (fonetică, gramatică, lexic). Admiţînd pluralitatea factorilor care pot acţiona în procesul de dezvoltare a limbii, autorul relevă că factorul decisiv este unul singur, şi anume necesitatea vorbitorilor de a-şi exprima cît mai adecvat gîndurile, afectele.

Se disting astfel trei categorii de raporturi cauzale care concură la dezvoltarea limbii (p. 37): 1. cauzalitatea internă (contradicţiile în sistemul limbii la toate nivelurile); 2. cauzalitatea extern-internă (contradicţia între necesitatea vorbitorilor de a se exprima adecvat şi posibilităţile reale ale limbii dintr-o anumită perioadă istoric determinată); 3. factorii externi (dependenţa limbii de nivelul de dezvoltare a societăţii şi gîndirii umane).

Fără a se opri în mod special asupra întrebării : cum se face că dezvoltarea limbii nu este determinată, în ultimă instanţă, de un factor intern (în concordanţă cu premisele metodologice de la care a pornit), ci de unul „extern-intern", R. A. Budagov subliniază, pe drept cuvînt, interacţiunea factorilor intern şi extern, precum şi faptul că modificarea existenţei sociale duce neapărat la transformări în limbă. După părerea noastră, necesităţile de exprimare, plasate de autor pe linia cauzalităţii extern-interne, reprezintă mai curînd un factor din afara structurii limbii, deci extralingvistic. Factorii externi pot juca, de multe ori, un rol extrem de important, dar ei devin forţa motrice care face ca limba să se dezvolte numai după ce se transformă în factori interni. Aceasta — deoarece „în orice transformare mai importanţi sînt factorii interni"[2].

Trecînd în revistă noile metode de cercetare a limbii, autorul observă cu justeţe că „nu limba trebuie adaptată metodelor (ceea ce adesea se observă la unii dintre cercetătorii din domeniul lingvisticii matematice)", ci metodele trebuie să fie puse în slujba cercetării specificului limbii (p. 39).

În cap. IV este abordată *problema dezvoltării lexicului* (p. 41—52), ilustrată printre altele de fr. *travailler* „a munci", în care s-a produs trecerea de la sensul de „a chinui" la cel de „a lucra"[3]. Fără îndoială că aceasta se datoreşte, în mare parte, schimbărilor sociale, modului în

[1] Cf. lucrările sale apărute în traducere românească : *Introducere în ştiinţa limbii*. Traducere şi note de G. Mihăilă, Bucureşti, 1961 ; *Problemele studierii limbilor literare romanice*. Traducere de G. Mihăilă. Prefaţă şi note de B. Cazacu, Bucureşti, 1962.

[2] Al. Graur, *Raportul dintre factorii interni şi cei externi în istoria limbii*, în LR, XIV, 1965, 1, p. 17.

[3] Cf. şi notabila contribuţie a lui C. Racoviţă, *Travail et souffrance*, în „Bulletin linguistique", VII, 1939, p. 96—101.

care este considerată munca într-o anumită societate. Autorul arată că majoritatea lingviştilor se opresc la această explicaţie. Dar — precizează R. A. Budagov — apariţia „noii atitudini faţă de muncă" poate constitui doar o premisă pentru dezvoltarea sensurilor de la „a chinui" la „a munci". Lingvistul este dator să coroboreze această ipoteză cu datele realităţii lingvistice. Astfel, *travailler* „a chinui" a putut să evolueze la sensul de „a munci" şi datorită faptului că în secolul al XVII-lea, potrivit explicaţiei acceptate de autor, a ieşit din circulaţie *ouvrer*, cu înţelesul de „a munci", din pricina apropierii fonetice de *ouvrir* „a deschide".

Se subliniază ideea că transformarea semantică de la „a chinui" la „a munci" exprimă nu numai evoluţia înţelesului cuvîntului, dar marchează în acelaşi timp un progres în dezvoltarea lexicului, deci, în general, şi în limbă. De la o polisemie instabilă (asocierea dintre *chin-muncă* era legată de condiţii istorice determinate), se trece la o polisemie mai trainică, mai puţin dependentă de condiţiile sociale în plină dezvoltare. Polisemantismul verbului *travailler*, deşi foarte variat, se bazează pe sensul cel mai frecvent astăzi „a munci" [4].

Capitolul V, *Problemele dezvoltării gramaticii* (p. 53—69), se întemeiază pe ideea că aici caracterul de sistem este mai strict, interdependenţele sînt mai complexe (p. 53).

R. A. Budagov aduce o serie de exemple care ilustrează atît teza dezvoltării limbilor în cursul unei lungi perioade istorice, cît şi teza perfecţionării sistemului gramatical într-o perioadă relativ scurtă. Printre alte fapte, se dă ca exemplu tendinţa limbii române de a forma pluralul în *-i* pentru toate genurile, în dauna altor desinenţe. Autorul afirmă că aici nu e vorba de o tendinţă de economie (p. 66), ci de un proces cu profund conţinut intern : desinenţa *-i* la plural, graţie unei serii de particularităţi ale foneticii limbii române, influenţează timbrul vocalei tematice a substantivelor şi, prin aceasta, accentuează opoziţia dintre singular şi plural (*barbă-bărbi*, *bucată-bucăţi*). La rîndul ei această diferenţiere netă a singularului de plural se înscrie în tendinţa generală a limbilor romanice de slăbire a sistemului cazual şi de întărire a categoriei numărului. Se poate vorbi deci de progres, în măsura în care mijloacele gramaticale asigură exprimarea clară, neechivocă, diferenţiată, a unor categorii importante din punct de vedere funcţional.

În partea finală a studiului său, R. A. Budagov formulează principalele concluzii care se desprind din dezbaterea problemelor enunţate. Le vom enumera, însoţindu-le, pe-alocuri, de comentariile noastre :

1. Conceptul de dezvoltare e indisolubil legat de problema perfecţionării limbii.
2. Progresul în limbă e o problemă prin excelenţă istorică. Considerăm că, dacă autorul ar fi delimitat mai riguros noţiunile de „dezvoltare" şi „progres", el ar fi putut lărgi substanţial cadrul problematicii abordate, luînd în discuţie şi aspecte ca : raportul dintre procesul de unificare a limbii şi progresul ei, rolul procesului de abstractizare în dezvoltarea limbii, particularităţile dezvoltării sistemului fonologic al limbii ş. a.
3. Dezvoltarea limbii nu se opune sistemului. Sistemul există numai ca sistem în dezvoltare.
4. Dezvoltarea nu apare ca o linie ascendentă neîntreruptă. Această teză, care nu figurează decît în concluzii, ar fi necesitat, poate, aducerea în discuţie a unor exemple referitoare la natura schimbărilor care nu pot fi înregistrate ca elemente ale progresului în evoluţia limbii.
5. Izvorul principal al dezvoltării oricărei limbi este determinat de contradicţia dintre necesităţile vorbitorilor şi posibilităţile reale ale limbii din epoca istorică respectivă.
6. Problema dezvoltării limbilor poate fi studiată cu ajutorul a diverse metode. Date certe în acest sens ne pot furniza nu numai acelea care fac uz de rigoarea cifrelor, ci şi procedeele şi raţionamentele care se dispensează de ele.
7. Pentru o mai bună înţelegere a naturii dezvoltării raportate la fenomenul lingvistic, este necesar să privim limba ca un mijloc social de comunicare, cu ajutorul căruia se exprimă cele mai variate idei şi sentimente.

---

[4] Menţionăm că verbul românesc *a munci* nu şi-a pierdut — aşa cum susţine autorul (p. 43) — sensul „chinui" în secolul trecut, el fiind atestat şi în prezent cu acest înţeles (vezi DLRLC şi DLRM, s.v.).

Datorită conținutului său bogat, clarității expunerii, ilustrațiilor sugestive excerptate din mai multe limbi, acest mic volum poate interesa, fără îndoială, atît pe lingviști, cît și pe toți aceia care se interesează de problemele limbii.

Iunie 1966

Mircea Gheorghiu,
Institutul de limbi și literaturi străine, București, Str. Pitar Moș, 13

ROCH VALIN, *La méthode comparative en linguistique historique et en psychomécanique du langage* (Cahiers de psychomécanique du langage, publiés par le département de linguistique de l'Université Laval, No. 6). Les Presses de l'Université Laval, Québec, 1964, 57 p.

Lucrarea pe care o prezentăm, cea de-a șasea publicație a unei colecții consacrate psihomecanicii limbajului, își propune să analizeze metoda folosită de G. Guillaume și de școala sa. După părerea lui Roch Valin, această metodă este în esență identică cu cea utilizată în gramatica comparată. Pentru a demonstra această teză, el descrie pe scurt modul în care este folosită metoda comparativă în lingvistica istorică (p. 7–20), urmărind apoi aplicarea ei la domeniul studiat de G. Guillaume (p. 20–52). Lucrarea se încheie cu cîteva precizări în legătură cu condițiile specifice în care operează metoda comparativă aplicată la psihomecanica limbajului (p. 52–57).

G. Guillaume a definit numai rareori și în termeni destul de vagi metoda care i-a îngăduit să-și elaboreze teoriile. În această privință, unul din cele mai revelatoare texte este următorul : „La méthode en question... est le mouvement incessamment inversé d'une observation qui ne s'approche, et le plus possible, du concret que pour pouvoir mieux s'en évader en direction de l'abstrait, et ne prend pied dans l'abstrait qu'afin de pouvoir mieux ensuite, par une nouvelle et plus puissante attaque du concret, le pénétrer et s'introduire à une connaissance de son intime structure" [1].

Nici un comparatist nu credem că poate recunoaște în această frază definiția metodei cu care este obișnuit să lucreze. Se cuvine totuși să adăugăm că, teoretic, nici pentru Roch Valin simpla comparație a faptelor de vorbire nu poate duce la „reconstituirea" formelor limbii. După părerea lui, această reconstituire necesită o analiză cu două trepte (p. 37–38). Prima, singura de care vorbește pe larg, este aplicarea metodei comparative la studiul diverselor semnificații pe care le poate avea în vorbire o formă a limbii. Cea de-a doua e constituită de organizarea semnificațiilor limbii într-un sistem. Despre regulile care ne pot conduce în această ultimă operație nu ni se spune aproape nimic. Aflăm numai că sîntem în fața unei sarcini dificile „essentiellement d'invention et d'intuition" (p. 37).

Pentru a ilustra posibilitatea aplicării metodei comparative la studiul semnificațiilor, Roch Valin analizează pe larg valoarea imperfectului în franceză. Acest exemplu este însă neconcludent fiindcă definiția la care ajunge autorul nu este obținută prin compararea diferitelor valori ale imperfectului, ci este împrumutată din lucrările lui G. Guillaume (p. 34). În realitate, expunerea lui Valin nu demonstrează decît faptul că definiția imperfectului formulată de G. Guillaume nu este infirmată de datele vorbirii (p. 38–52). Pe de altă parte, deoarece imperfectul nu este definit și în raport cu celelalte forme verbale, cea de-a doua treaptă a analizei rămîne neexemplificată.

Este, credem, limpede că nici G. Guillaume, nici Roch Valin n-au aplicat în fapt metoda descrisă în lucrarea pe care o prezentăm. Se pune acum întrebarea dacă metoda comparativă

[1] *La langue est-elle ou n'est-elle pas un système?* în „Langage et science du langage", Paris-Québec, 1964, p. 221–222.

poate fi într-adevăr utilizată pentru a determina unităţile limbii. Printre deosebirile pe care le relevă Valin între modul cum funcţionează metoda comparativă în lingvistica istorică şi folosirea ei în psihomecanică există una asupra căreia el trece prea uşor cu vederea : formele pe care le reconstruieşte gramatica comparată aparţin aceluiaşi nivel al limbii ca şi cele pe care se bazează reconstrucţia ; dimpotrivă, Roch Valin cere metodei comparative să-i dezvăluie unităţi superioare ca abstractizare celor de la care porneşte analiza. Însă definirea unei forme lingvistice *numai* pe baza raporturilor ei cu unităţile inferioare este evident imposibilă. Conştient desigur de această dificultate, Valin a introdus în analiza sa, aşa cum arătam mai sus, o a doua treaptă, menită să lămurească relaţiile care se stabilesc între diferitele unităţi de acelaşi tip. Această prelungire a analizei rămîne însă artificială, fiindcă nicăieri nu ni se spune cum poate fi ea realizată.

Pe lîngă problemele cu caracter general s-ar mai putea discuta şi multe din detaliile argumentării lui Valin. Ne mulţumim să cităm doar cîteva dintre afirmaţiile inexacte cuprinse în lucrarea lui. Astfel, în repetate rînduri, Valin susţine că scopul gramaticii comparate e acela de a stabili înrudirea dintre limbi (p. 12, n. 3 ; p. 19 ; p. 38, n. 1 ; p. 53 ; o formulare mai corectă se găseşte la p. 8). La fel de surprinzătoare este şi afirmaţia că arbitrarul semnului lingvistic este o lege a gramaticii comparate (p. 17, n. 4). Prezentarea psihomecanicii ca o încununare atît a lingvisticii istorice (p. 19, 21), cît şi a celei structurale (p. 29—30) reprezintă, în cel mai bun caz, o exagerare. Este de asemenea regretabilă neglijenţa cu care sînt făcute aproape toate referinţele bibliografice din lucrarea pe care o prezentăm (de exemplu, p. 19, n. 1 : „Cf. Meillet, *Sur la méthode de la grammaire comparée* et dans divers autres ouvrages (notamment *La méthode comparative en linguistique historique*)" sau p. 28, n. 1 : „Notre remarque rejoint une observation de Meillet qui dit quelque part que les faits de langue sont quantitatifs").

Martie 1966

Liana Lupaş,
Institutul de lingvistică,
Bucureşti, Str. I. C. Frimu, 22

La Linguistique, Revue internationale de linguistique générale, nr. 1, 1965, Paris, Presses Universitaires de France

Această nouă publicaţie apare sub direcţia lui André Martinet şi sub patronajul ştiinţific a numeroşi alţi lingvişti de prestigiu, dintre care menţionăm pe Emilio Alarcos-Llorach, Eric Buyssens, Henri Frei, Luis J. Prieto ş.a.

Cuvîntul înainte semnat de André Martinet conturează în linii mari orientarea revistei şi menirea ei : *La linguistique* se va ocupa de lingvistică generală, de lingvistică pură şi de lingvistică aplicată" (p. V), în măsura în care studiile de detaliu prezintă o semnificaţie mai largă, ducînd la concluzii exprimabile în termenii lingvisticii generale.

Revista va avea o orientare unitară în ce priveşte concepţia despre limbă şi metodica cercetării care decurge din ea. Tocmai prin aceasta se delimitează noua publicaţie de revistele similare : „Ceea ce îndreptăţeşte... apariţia revistei *La linguistique*... este nevoia care s-a simţit de a grupa laolaltă lucrări inspirate din aceleaşi convingeri privitoare la modul de a concepe şi de a desfăşura cercetarea lingvistică" (p. V). Orientarea revistei este definită în modul următor : „Cei cărora ne adresăm cu precădere n-ar putea fi caracterizaţi mai potrivit decît desemnîndu-i prin termenul de funcţionalişti, pentru care o unitate lingvistică se caracterizează nu prin realitatea fizică corespunzătoare, ci prin funcţia ei şi prin trăsăturile de substanţă care permit acestei funcţii să se exercite" (p. VI). Revista va stimula exprimarea opiniilor cercetătorilor care împărtăşesc acest mod larg de a privi fenomenele lingvistice, dar în acelaşi timp şi ale celor care

susţin în mod fundamentat poziţii diferite. Revistă de informare lingvistică, *La linguistique* se adresează unui public relativ larg şi de aceea impune o terminologie şi un mod de expunere care să faciliteze difuzarea ideilor discutate.

Conducerea revistei încurajează de asemenea abordarea problemelor lingvistice şi din perspectiva altor ştiinţe ; în consecinţă, „*La linguistique* va fi larg deschisă colaboratorilor veniţi din toate orizonturile de cercetare, cu condiţia ca ei să nu uite niciodată că cititorii lor sînt lingvişti" (p. X). Redacţia îşi propune de altfel să adapteze profilul publicaţiei la cerinţele reale ale publicului său.

Desigur că un program atît de cuprinzător nu poate fi integral realizat de la primul număr. Sumarul acestuia confirmă însă în linii generale direcţiile schiţate în cuvîntul-înainte. Două articole abordează probleme de mare generalitate : *Funcţie şi economie*, de Luis J. Prieto şi *Despre morfonologie*, de André Martinet (bazat pe un foarte bogat material faptic). Articolul lui Georges Mounin, *Un cîmp semantic : denumirea animalelor domestice*, extrage dintr-un caz particular concluzii teoretice asupra sistemului vocabularului. Henry G. Schogt în articolul *„Timp şi verb" de Gustave Guillaume, la treizeci şi cinci de ani de la apariţie* demonstrează apriorismul şi implicit inadecvarea tezelor lingvistului francez chiar la realitatea limbii franceze, de la care pornise autorul, şi cu atît mai mult la cazul altei limbi şi anume rusa. În fine, revista cuprinde şi o cercetare de detaliu : *Unitatea intonaţională interogativă în maghiară*, de Fanny de Sivers.

La rubrica *Discuţii*, Bernhard Schebeck publică, sub titlul *Structura limbii kabardiene*, o serie de interpretări care diferă de cele date de Aert H. Kuipers. Astfel se face trecerea spre rubrica de recenzii, care confirmă la rîndul ei, prin tipurile de lucrări recenzate, ţelurile editorilor.

Prezentarea de faţă, care îşi propune în primul rînd să semnaleze apariţia unei noi publicaţii de specialitate, nu poate face în acelaşi timp şi o analiză temeinică a tuturor studiilor pe care le cuprinde. Ne vom limita să expunem cîteva din ideile de bază ale acelora dintre articole care prezintă un interes cvasi-unanim.

Asupra articolului lui Luis Prieto nu ne putem încă pronunţa, deoarece nu se publică decît prima parte, cu caracter introductiv, dintr-un studiu mai amplu care analizează cîteva noţiuni cu mare circulaţie în lingvistica actuală : cantitate de informaţie, redundanţă, randament funcţional ş.a. Deşi în fragmentul publicat, autorul abordează problema sub un aspect mult mai larg decît cel strict lingvistic, reţinem unele precizări interesante, dintre care cităm : orice indicaţie are un dublu aspect : este negativă pe de o parte şi pozitivă pe de alta (p. 4) ; „indicele indică o clasă, căreia îi aparţine posibilitatea ce se realizează ; el indică şi o altă clasă, care nu include posibilitatea ce se realizează — această clasă este complementul celei dintîi şi se compune din posibilităţile pe care indicele le elimină" (p. 7).

A. Martinet analizează legitimitatea acelui capitol din descrierea unei limbi numit de Trubetzkoy morfonologie şi care se ocupă de utilizarea morfologică a diferenţelor fonologice. În practica analizei lingvistice însă, distincţia dintre condiţionarea pur fonică şi condiţionarea gramaticală a diferitelor realizări contextuale ale fonemelor se dovedeşte totdeauna anevoioasă, adesea chiar imposibilă. „Ne găsim aici la limita... dintre domeniul variaţiilor fonologice totdeauna impuse de vecinătatea fonematică sau prozodică şi care se explică sincronic *hic et nunc*, în funcţie de această vecinătate, şi domeniul variaţiilor semnificanţilor care nu constituie decît o moştenire a tradiţiei şi nu se justifică decît prin referire la condiţii dispărute de secole sau de milenii" (p. 20). Şi mai discutabilă este acea parte a disciplinei propuse de Trubetzkoy care ar urma să descrie structura fonologică a diferitelor tipuri de morfeme. „N-ar fi mai potrivit — se întreabă A. Martinet — să se dea toate indicaţiile dorite, referitoare la semnificaţii şi semnificanţii unităţilor discutate, o dată cu degajarea unei anumite clase ?" (p. 24). Martinet relevă confuzia, perpetuată în lingvistica bloomfieldiană şi post-bloomfieldiană între morfonemele care corespund alternanţelor şi acelea care corespund neutralizărilor. „Tot ceea ce a fost inclus în capitolul „morfonologie" — conchide autorul — trebuie integrat studiului formei semnifi-

canţilor, studiu care trebuie menţinut distinct de al posibilităţilor combinatorii ale semnelor corespunzătoare" (p. 29).

În încheiere, cîteva cuvinte despre articolul lui G. Mounin dedicat structurilor semantice. Studiul unui cîmp semantic anumit confirmă constatarea mai veche că „de fapt, la capătul cercetării se ajunge la concluzia că noţiunea de cîmp semantic... nu este o noţiune lingvistică; ea este de origine şi de natură conceptuală empirică" (p. 42). Mai mult, „nu există un paralelism necesar între structura experienţei non-lingvistice şi lexicalizarea ei" (p. 53). Criteriile formale nu sînt aplicabile decît pentru izolarea a ceea ce Mounin propune să se denumească *cîmp derivaţional*. „Însă a structura lexicul, înseamnă mai ales a descoperi relaţiile existente între semnificaţii termenilor nemotivaţi" (p. 33). Problema rămîne în stadiul actual insolubilă. Pornind de la un corpus, cercetători ca Trier sau, mai recent, Dubois au avut numai iluzia că operează strict lingvistic : corpusul este ales însă tot după criterii conceptuale, neputînd fi luat la întîmplare. De reţinut şi observaţia că imaginea sistemului lexical ca fiind alcătuit din cîmpuri juxtapuse nu se verifică, cîmpurile semantice suprapunîndu-se de regulă în parte.

Şi articolele prezentate şi acelea care au fost numai enumerate cuprind observaţii şi concluzii interesante, pe care cititorii vor avea prilejul să le descopere. Toate laolaltă justifică interesul cu care lingviştii de pretutindeni aşteaptă numerele următoare ale noii publicaţii.

Ianuarie 1966

Ioana Vintilă,
Institutul de lingvistică
Bucureşti, Str. I. C. Frimu, 22

Revista publică studii şi cercetări din domeniul lingvisticii (în special din acela al lingvisticii româneşti), precum şi recenzii de lucrări din acelaşi domeniu.

NOTĂ CĂTRE AUTORI

Autorii sînt rugaţi să înainteze articolele, notele şi recenziile dactilografiate la două rînduri. Tabelele vor fi dactilografiate pe pagini separate, iar diagramele vor fi executate în tuş, pe hîrtie de calc. Tabelele şi ilustraţiile vor fi numerotate cu cifre arabe. Figurile din planşe vor fi numerotate în continuarea celor din text. Se va evita repetarea aceloraşi date în text, tabele şi grafice. Explicaţia figurilor va fi dactilografiată pe pagină separată.

La *prezentarea manuscriselor* autorii sînt rugaţi să respecte următoarele

NORME

Numele autorului se plasează imediat după titlu. Ex. :

STRUCTURA GRAMATICALĂ
A LIMBII ROMÂNE

de IORGU IORDAN

Recenziile şi notele bibliografice vor fi semnate pe ultima pagină.

Fiecare articol *va fi datat* şi va purta semnătura autorului cu „bun de cules". Pe ultima pagină a articolului se va indica instituţia cu adresa unde lucrează autorul.

Numele proprii străine din limbi scrise cu alfabet nelatin se transliterează.

Între paranteze rotunde se folosesc paranteze drepte, iar între paranteze drepte se folosesc paranteze rotunde. Dacă în interiorul unui citat sînt necesare alte ghilimele, se recurge la ('...'). Dacă autorul introduce în cursul unui citat o observaţie proprie, aceasta se va pune între paranteze drepte [ ].

Indicarea notelor de subsol se face punînd un număr (exponent), după cuvîntul sau fraza la care se referă, fără paranteză sau punct.

Dacă numărul se află în vecinătatea unui semn de punctuaţie, numărul precede semnul.

Indicaţiile bibliografice din cursul articolului vor fi puse în josul paginii, numerotîndu-se în continuare, nu pe fiecare pagină separat. Citarea unei opere pentru prima dată în cursul articolului se face în felul următor :

Pentru volume :

a) autorul (urmat de virgulă) ; *b*) titlul lucrării (subliniat) ; *c*) tomul sau volumul (eventual partea sau capitolul în cifre romane) ; *d*) ediţia (în cifre arabe) ; *e*) locul de apariţie (oraşul, în româneşte la articolele în limbi străine) ; *f*) anul apariţiei (nu se pune editura) ; *g*) pagina. Ex. : 1 Al. Graur, *Etimologii româneşti*, Bucureşti, 1963, p. 84.

Pentru articole din reviste :

a) autorul (urmat de virgulă) ; *b*) titlul articolului (subliniat) ; *c*) titlul revistei (între ghilimele ; dacă există siglă, aceasta se dă nesubliniată ; iniţialele nu se despart prin punct) ; *d*) numerotaţia (anul, volumul, nr.) ; *e*) pagina. (Ex.: Al. Rosetti, *Consideraţii asupra foneticii şi fonologiei limbii române în secolul al XVI-lea*, SCL XV, 1964, 2, p. 129.

E. Petrovici, *Repartiţia geografică a toponimicelor pe teritoriul României*, în „Romanoslavica" IX, 1963, p. 8.

Dacă o operă e citată de mai multe ori, după prima menţionare se repetă numele autorului urmat, după virgulă, de *op. cit.* subliniat, apoi pagina. Dacă pagina e aceeaşi cu cea menţionată prima dată, după numele autorului se va menţiona *loc. cit.*, Ex. : Rosetti, *loc. cit.*

În cursul notelor şi al textului se poate pune abreviaţia *cit.* între virgule, după numele autorului, ca abrevierea unui titlu care se repeta după alt titlu al aceluiaşi autor.

Se vor cita abrevierile neclare.

Siglele nou introduse trebuie date complet şi explicate la sfîrşitul articolului.

Secolele se indică cu cifre romane însoţite de cuvîntul „secol" scris în întregime. Ex. : în secolul al XV-lea...

Corecturile se înapoiază redacţiei în maximum 24 ore. Se vor evita corectări care modifică textul iniţial. Dacă autorul găseşte *absolut necesară* adăugarea unor fraze sau cuvinte, aceasta se va face numai în corectura I, costul efectuării lor scăzîndu-se din drepturile de autor.

Autorii au dreptul la un număr de 50 de extrase, gratuit.

Responsabilitatea asupra conţinutului articolelor revine în exclusivitate autorilor.

Corespondenţa privind manuscrisele, schimbul de publicaţii etc., se va trimite pe adresa comitetului de redacţie, str. I. C. Frimu, nr. 22, Bucureşti.

LUCRĂRI APĂRUTE
ÎN EDITURA ACADEMIEI REPUBLICII SOCIALISTE ROMÂNIA

*** **Istoria limbii române**, vol. I, **Limba latină**, 1965, 439 p., 28 lei.

*** **Atlasul lingvistic român**, seria nouă, vol. V, 1966, VII p. + hărțile de la 1236 la 1570, 103 lei.

Sub redacția acad. IORGU IORDAN, **Crestomație romanică**, vol. I, 1962, 884 p. + 25 pl., 35,40 lei; vol. II, 1965, 1213 p., 45 lei.

*** **Dicționarul limbii române (DRL)**, serie nouă, fasc. O, CXXXVI p., 10,50 lei, fasc. 1, M—Mandră[1], 80 p., 5,25 lei; fasc. 2, Mandră[2]—Mascat[1], 80 p., 6,75 lei; fasc. 3, Mascat[2]—Mămăiță, 80 p., 6,50 lei; fasc. 4, Mămălatiță—Mătăringă, 80 p., 6,50 lei; fasc. 5, Mătăsar-Mergător, 80 p., 6,50 lei.

*** **Îndreptar ortografic, ortoepic și de punctuație**, 1965, 6,50 lei.

AL. GRAUR, **La romanité du roumain**, colecția „Bibliotheca Historica Romaniae", 9, 1965, 68 p., 2,75 lei.

P. P. PANAITESCU, **Începuturile și biruința scrisului în limba română**, 1965, 231 p., 10 lei.

*** **Gramatica limbii române**, ed. a II-a revăzută și adăugită, 2 vol., 1963, 44,50 lei.

N. A. CONSTANTINESCU, **Dicționar onomastic romînesc**, 1963, 470 p., 29 lei.

IORGU IORDAN, **Toponomia românească**, 1965, 582 p. + 1 pl., 34 lei.

TACHE PAPAHAGI, **Dicționarul dialectului aromân general și etimologic. (Dictionnaire aroumain (Macédo-Roumain) général et étymologique)**, 1963, 1264 p. + 36 fotografii originale, 1 schiță și 1 hartă, 72,60 lei.

VASILE SCURTU, **Termenii de înrudire în limba română**, 1966, 402 p., 26 lei.

REVISTE PUBLICATE
ÎN EDITURA ACADEMIEI REPUBLICII SOCIALISTE ROMÂNIA

- LIMBA ROMÂNĂ
- STUDII ȘI CERCETĂRI LINGVISTICE
- REVUE ROUMAINE DE LINGUISTIQUE
- CERCETĂRI DE LINGVISTICĂ — CLUJ
- ANUAR DE LINGVISTICĂ ȘI ISTORIE LITERARĂ — IAȘI
- REVISTA DE ETNOGRAFIE ȘI FOLCLOR
- REVISTA DE ISTORIE ȘI TEORIE LITERARĂ
- STUDII CLASICE
- NYELV- ÉS IRODALOMTUDOMÁNYI KÖZLEMÉNYEK
- FORSCHUNGEN ZUR VOLKS- UND LANDESKUNDE

SCL, AN XVII, NR. 5, P. 511—606, BUCUREȘTI, 1966

I. P. „Informația" — c. 3756

43 830

Lei 12.—

STUDII ȘI CERCETĂRI LINGVISTICE ★ Anul XVII, nr. 5/1966

EA

STUDII ŞI CERCETĂRI LINGVISTICE

6

ANUL XVII

1966

EDITURA ACADEMIEI REPUBLICII SOCIALISTE ROMÂNIA

STUDII ŞI CERCETĂRI LINGVISTICE ★ Anul XVII, nr. 6/1966

Pentru a vă asigura colecția completă și primirea la timp a revistei, reînnoiți abonamentul dv. pe anul 1967.

În țară, abonamentele se primesc la oficiile poștale, agențiile poștale, factorii poștali și difuzorii de presă din întreprinderi și instituții.

Comenzile de abonamente din străinătate se primesc la CARTIMEX, București, Căsuța poștală 134—135 sau la reprezentanții săi din străinătate.

Manuscrisele, cărțile și revistele pentru schimb, precum și orice corespondență se vor trimite comitetului de redacție al revistei „Studii și cercetări lingvistice".

Apare de 6 ori pe an.

Adresa redacției:
BUCUREȘTI, Raionul 30 Decembrie,
Str. I. C. Frimu nr. 22
Telefon 11.48.30

STUDII ŞI CERCETĂRI LINGVISTICE

Anul XVII, nr. 6 1966

SUMAR

SCL, An, XVII nr. 6, p. 607—609, Bucureşti, 1966

TENDINȚE SINTACTICE ÎN LIMBA ROMÂNĂ ACTUALĂ

DE

ACAD. IORGU IORDAN

Sintaxa este, după vocabular, compartimentul cel mai penetrabil al limbii, cel mai deschis influențelor străine. Faptul se datorește, desigur, sistemului mai puțin închegat al construcțiilor sintactice și, drept consecință logică, normelor mai puțin rigide cărora li se supun, în comparație cu ale sistemului fonologic și ale celui morfologic. În privința aceasta, sintaxa se apropie de vocabular, care o întrece totuși cu mult din punctul de vedere al instabilității, lucru firesc, dacă nu uităm că legătura foarte strînsă dintre sintaxă și morfologie face ca prima să capete de la a doua o anumită fermitate a sistemului, necunoscută vocabularului. Se știe că există numeroase și, adesea, importante asemănări de natură sintactică între limbi îndepărtate una de alta și istoric (sau genealogic) și geografic. Raporturile dintre noțiuni — acesta este domeniul de activitate al sintaxei — sînt produsul gîndirii logice, al modului cum se reflectă în mintea omului realitatea înconjurătoare privită sub aspectul relațiilor reale sau numai posibile dintre obiecte. Acest proces psihologic nu diferă prin nimic esențial de la o colectivitate umană la alta și, bineînțeles, nici de la un individ la altul.

Cu toate acestea, condițiile istorice în care au luat naștere diversele familii de limbi, mai exact spus structura sau tipul lor lingvistic, n-au fost și nici nu puteau fi identice ori măcar aproximativ asemănătoare. De aceea nu numai limbile flexionare se deosebesc de cele aglutinante, de pildă, ci și în cadrul celor dintîi ne întîmpină deosebiri de la o familie la alta și, în epoci mai apropiate de a noastră, chiar în interiorul aceleiași familii de la un grup la altul.

Urmarea acestei stări de lucruri este că influențele străine asupra sintaxei se exercită cu atît mai ușor, cu cît idiomele în discuție sînt mai asemănătoare ca structură. Evoluția limbii române vorbește foarte elocvent în acest sens. Deși limba veche slavă a venit în contact cu latina populară orientală înainte de transformarea definitivă a acesteia în română, elementele sintactice românești de origine slavă nu sînt nici prea numeroase, nici prea importante, considerate și în sine și, mai ales, în compa-

rație cu cele lexicale[1]. În schimb, influența franceză, care a început o dată cu primele decenii ale secolului al XIX-lea, a schimbat cu totul aspectul sintactic al limbii române culte (sau literare). Pînă nu de mult, între vorbirea oamenilor fără sau cu puțină instrucțiune și vorbirea oamenilor trecuți prin școli medii și superioare deosebirile sintatice, în primul rînd cele referitoare la construirea frazei, erau așa de mari, încît, la prima vedere, aveai impresia că este vorba de două limbi diferite. O comparație între un text popular (în proză) și un text cult este foarte elocventă în acest sens. Mai cu seamă subordonarea — este vorba de fraza cu propoziții subordonate — așa cum o cunoaștem din limba literară își datorește existența, în marea majoritate a cazurilor, influenței franceze. Faptul se explică prin apartenența ambelor limbi la același grup genealogic, așa că rezultatul procesului în chestiune a fost întărirea caracterului romanic al limbii române.

Un argument în plus în favoarea punctului meu de vedere este următorul. După 23 August 1944, condițiile pentru exercitarea unei puternice influențe rusești asupra limbii române au fost cît se poate de prielnice. Prin școală, prin presă, prin radio și printr-un mare număr de traduceri din rusă, această limbă a devenit, într-un timp relativ scurt, familiară multor sute de mii de români. Traducerile mai ales, care erau foarte răspîndite (în special cele din literatura beletristică), aveau multe calcuri sintactice și puteau, prin urmare, să fie adoptate măcar într-o mică măsură. Căci lucrurile s-au petrecut, în linii mari, întocmai ca în prima jumătate a secolului trecut, cînd se traducea masiv din limba franceză și cu aceeași aproximație de redare în română a construcțiilor sintactice originale. Și atunci cititorii erau incomparabil mai puțin numeroși decît cei din vremea noastră, chiar dacă pentru aceasta din urmă luăm în considerație numai pe oamenii cultivați în sensul cel mai pretențios al cuvîntului. Faptul că începuturile influenței ruse datează de două decenii nu explică slabul ei ecou în sintaxa limbii române. Mi se pare, mai degrabă, că el poate fi interpretat în sensul spuselor mele. Influența franceză din prima jumătate a secolului al XIX-lea era, la douăzeci de ani după cele dintîi manifestări ale ei, în plină vigoare, cum probează nu numai scrierile originale românești, de toate categoriile, elaborate în acea perioadă, ci și creșterea ei tot mai mare pe măsură ce trecea vremea. În cazul influenței ruse, constatăm tocmai contrariul. Dintre faptele înregistrate de mine în *Influențe rusești asupra limbii române*, în *Analele Academiei R.P.R.*, Seria C, Tomul I, 1950, p. 51 și urm., unul singur a cîștigat, se pare, teren, și anume folosirea pasivului propriu-zis în locul reflexivului pasiv, de obicei, dacă nu chiar exclusiv, la perfectul compus : *A fost remarcată varietatea de teme propuse*... (*Cont*, 21/IX/1962, p. 5)[2]. Să nu se uite însă că această construcție sintactică există de multă vreme în română, ceea ce arată că influența rusă numai a

---

[1] Lucrarea lui Eugen Seidel, *Elemente sintactice slave în limba română*, București, 1958, conține multe exagerări și destule inexactități, care-i slăbesc mult puterea de convingere în sensul susținut de autor.

[2] Abrevieri : *An* = Analele Universității „C. I. Parhon”, Științe sociale, Filozofie, București 1959 ; *CL* = Cercetări de lingvistică, Cluj ; *Cont* = Contemporanul ; *GL* = Gazeta literară ; *LCl* = Lupta de clasă ; *LR* = Limba română ; *Luc* = Luceafărul ; *RL* = România liberă ; *Sc* = Scînteia ; *VR* = Viața românească.

ajutat la întărirea și răspîndirea ei, și că reflexivul pasiv continuă a fi întrebuințat tot așa de des ca și mai înainte. Alte construcții de origine rusească se întîlnesc, cred, din ce în ce mai rar astăzi — cel puțin așa rezultă din lecturile mele. Este vorba de *încă* pentru *deja* sau pentru *încă din* (*de la*)[3]: *Încă Eminescu a arătat...* (*Cont*, 2/VII/1965, p. 3); *Încă în perioada francezei arhaice...* (într-o comunicare științifică); *cînd* în loc de *în care*: *în condițiile cînd mai bine de o treime din buget este alocată cheltuielilor militare* [în Congo] (*Sc*, 24/III/1966, p. 6), după rus. *v uslovijah kogda...*; pleonasmul sintactic *asemenea* (sau *așa*, *astfel de*) *oameni... ca* (sau *cum* + copula): *... care, lipsită de asemenea însușiri ca suveranitatea popoarelor și răspunderea tuturor...* (*Sc*, 28/IV/1965, p. 4); *folosirea mai largă a unor asemenea forme... cum sînt schimbul de delegații și de materiale, vizite...* (*ibid.*, 19/IX/1965, p. 3). După cum se poate ușor constata, o bună parte din aceste citate aparțin limbajului presei cotidiene. În celelalte stiluri ale limbii, astfel de construcții ne întîmpină din ce în ce mai rar.

Pentru a înțelege just situația descrisă pînă aici, trebuie amintit încă un lucru, extrem de important. În epoca noastră, limba română a căpătat — consecință logică a dezvoltării ei de-a lungul unui secol și jumătate de activitate literară, științifică, culturală — o forță creatoare și o independență pe care nu putea să le aibă nu în prima jumătate a secolului trecut, dar nici măcar în cele dintîi decenii ale secolului actual. Aceste calități ale ei o pun în situația de a-și îmbogăți nu numai lexicul, ci și sintaxa, prin propriile ei mijloace, fără să recurgă decît rareori la împrumuturi. Ea are astăzi o capacitate impresionantă de a folosi achiziții străine, chiar recente, la fel cu elementele mai vechi sau vechi de tot, pentru creații noi, și aceasta, grație unei forțe puțin obișnuite de a asimila deplin și repede ceea ce primește de la alte limbi. De aici decurge independența de care aminteam mai înainte, însoțită, în mod firesc, de foarte slaba influență, aflată mereu în scădere, din partea unei limbi cu structură diferită de a ei, cum este rusa. Aș mai adăuga observația că sintaxa frazei rusești este, în comparație cu aceea a limbilor romanice literare, deci și cu cea a românei, destul de săracă, mai ales în ce privește subordonarea.

Să vedem acum, cu ajutorul unui număr de fapte, nu deosebit de mare, ce tendințe se manifestă în sintaxa limbii române de astăzi și care dintre ele par a avea sorți de izbîndă, în sensul realizării lor pînă la capăt. Partea a doua a scopului urmărit este extrem de dificilă și plină de riscuri, cum sînt, în general, previziunile într-un domeniu ca acesta, mai cu seamă cînd cercetarea se întemeiază pe un material relativ sărac, ca să nu mai vorbesc de vîrsta foarte tînără a celor mai multe dintre tendințele în discuție[4]. Le voi grupa după natura lingvistică a fenomenelor înregistrate de mine pe baza lecturii unor ziare și a unor publicații periodice.

Încep cu a c o r d u l. Pronumele *care*, ca element de legătură între o propoziție relativă și regenta ei, tinde, cînd stă la genitiv și este urmat de un substantiv, să se acorde în gen și număr cu acesta, nu cu substantivul din propoziția precedentă căruia îi ține locul. Fenomenul este foarte

---

[3] Acest al doilea uz, în cazul cînd urmează o dată calendaristică sau alt determinant temporal. Cf. rus. *ešče Lenin skazal*; *ešče v 1905 godu*.

[4] Îmi dau seama că această afirmație este produsul unor impresii și riscă să fie considerată temerară, dar simt nevoia s-o fac.

frecvent în limba vorbită, dar își face, destul de des, apariția și în scris. Iată o serie de citate : *apartamentele al cărui cost trebuie achitat înainte* (*RL*, 18/IX/1965, p. 4) ; *o concepție diferită al cărui accent cade pe*... (*ibid*., 22/IX/1965, p. 2) ; *nu pe Anouilh, a cărei trecere prin această temă*... (*ibid*., 24/XII/1965, p. 2) ; *sensibilitatea Ilenei Predescu, al cărui text invită vizibil la unele fulgerătoare treceri*... (*Luc*, 25/XII/1965, p. 8) ; ... *prin înființarea catedrei de limbi și literaturi romanice, al cărui titular a fost*... (D. Macrea, *Studii de istorie a limbii și a lingvisticii române*, București, 1965, p. 119) ; *aleasa inimii lui, al cărui tată nu ar fi dat-o unui „golan"* (*Cinema*, aprilie 1966, p. 8) ; *d-l H*., *a cărei specialitate este istoria arhitecturii* (din cuvîntarea unui academician) ; *un strat de zăpadă, a cărei grosime oscilează între 7 și 16 metri* (într-o emisiune radiofonică). Avem a face cu un acord sintactic prin atracție : substantivul următor este simțit de vorbitor mai aproape (și adesea chiar este, din punct de vedere strict material, mai aproape de pronume decît substantivul precedent), datorită faptului că acesta aparține altei propoziții, despărțită de subordonata ei printr-o pauză bine marcată. Un amestec în producerea acestui acord are, fără îndoială, și paradigma sintagmei cu *care*, ca adjectiv relativ, determinant al substantivului de după el : *care cost — al cărui cost* etc. ; *care grosime — a cărei grosime* etc. Sînt înclinat să cred că acest uz se va răspîndi. Eu însumi, atent, în general, oarecum cu voință sau cu intenție, la felul meu de a vorbi, mă simt tentat de atracția pe care o exercită substantivul următor asupra pronumelui relativ, element de legătură între cele două propoziții.

Acordul se face altfel decît ne-am aștepta, potrivit cu normele stabilite în limba literară, și în alte împrejurări. De unele cazuri m-am ocupat în *Limba română actuală. O gramatică a „greșelilor"*, Iași, 1943, ed. II, București 1948. De pildă atributul adjectival (propriu-zis sau participial) nu se acordă în caz cu substantivul regent care îl precedă. Faptul se produce mai des cînd apar mai multe atribute pe lîngă același substantiv, și anume se acordă numai primul : *unei dimensiuni proprie romanului* (*GL*, 18/IV/1963, p. 2) ; *în numele unei existențe umane abstracte și ruptă de evoluția societății* (*Cont*, 1/XI/1963, p. 1). Nu mai repet explicația propusă în cartea citată. Insist totuși asupra cauzei esențiale, care este analiza, diferită de cea obișnuită, a construcțiilor de felul acestora : *proprie*, în primul exemplu, este separat oarecum de substantivul lui regent și transformat într-un nume predicativ, ca și cum ar alcătui o propoziție relativă, căreia i se lasă la o parte pronumele *care* și copula (*este*). În vorbire, o asemenea analiză impune apariția unei pauze după *dimensiuni*, așadar *unei dimensiuni, proprie romanului*. În citatul al doilea, acest mod de a interpreta comunicarea devine aproape obligatoriu, din cauză că intervin trei atribute (cel dintîi simțit totuși ca parte integrantă, în sens strict, a substantivului : *existența umană* exprimă o noțiune unică) și, afară de asta, al treilea, participiu la origine, păstrează încă foarte mult din valoarea lui verbală, mai ales că este urmat de un determinant, ceea ce face ca vorbitorul să vadă în el partea a doua (cea mai importantă) a prezentului indicativ pasiv. Și această tendință are șanse să se realizeze, mai cu seamă în cazul atributului participial.

Cînd subiectul este exprimat printr-o sintagmă, alcătuită din două substantive de genuri diferite, acordul în gen cu predicatul nominal sau

cu predicatul verbal la diateza pasivă șovăie, în sensul că el se face cînd cu unul, cînd cu altul dintre cele două substantive. Dau două citate din unul și același articol cu acordul realizat în ambele moduri : *o parte din teritoriu este acoperită cu păduri tropicale*, alături de... *ca o treime din terenul agricol să fie expus inundațiilor*. Este mai puternică și de aceea, pînă la urmă, se va impune tendința, conformă, de altfel, cu regulile gramaticale, de a se face acordul cu primul substantiv, de care se leagă prin *de*. Dificultatea și, deci, șovăiala vorbitorilor intervin numai dacă substantivul este de genul masculin. De ex. : *cei peste două milioane de lei*, alături de *cele peste două milioane de lei*. Pînă nu de mult, cred că singura formulă utilizată era a doua, ceea ce mi se pare perfect logic, întrucît *milioane* este feminin, cum arată și forma numeralului substantivat. Dovadă, dacă ar mai fi necesar, construcțiile *sutele* (*miile* etc.) *de lei*, în care *-le* are aceeași funcțiune ca *cele* (este vorba de sute, mii etc. cunoscute). Astăzi predomină acordul cu substantivul care exprimă obiectele numărate : în mintea vorbitorului stă pe primul plan noțiunea în discuție, nu cantitatea ei numerică, deși din punct de vedere sintagmatic numele ei se găsește mult mai departe de articol decît numeralul.

Foarte numeroase sînt în limba actuală e l i p s e l e de tot felul. Fenomenul caracterizează, ca de obicei, vorbirea, chiar pe cea perfect îngrijită, dar apare, și din ce în ce mai des, cum nu-i posibil altfel, și în scris. Explicația lui aș căuta-o în slăbirea simțului de analiză a multor vorbitori, sau, spus cu alte cuvinte, în slăbirea conștiinței despre natura relațiilor logice existente între elementele constitutive ale grupului sintactic respectiv.

Avem, mai întîi, lăsarea la o parte a articolului genitival *al*, *a* etc., cînd intervin, sub forma unei enumerări, mai multe substantive în genitiv. Ex. : *cu activitățile animalelor sau mașinilor; acțiunea inversă a gîndirii, conștiinței asupra materiei* ; *zborurile cosmonauților noștri și celor americani* (într-un text tradus din rusește) ; *exponenți ai nemulțumirilor populare, ai simțului public ultragiat și sentimentului patriotic umilit* (*GL*, 18/VII/1963, p. 2) *; mecanismul prusac al transformării civilizației în barbarie, ordinii — în dezmăț, raiului — în infern* (*GL*, 26/XI/1964, p. 7). O cauză strict psihologică a acestui fenomen ar fi, după mine, graba care caracterizează, în general, manifestările de tot felul ale omului contemporan.

Poate fi amintită aici elipsa, extrem de răspîndită, a aceluiași articol, sub forma lui feminină, înaintea numeralului ordinal precedat de un substantiv articulat : *clasa treia*, *ziua patra* etc. Dacă țin bine minte, o carte literară apărută în ultimii ani purta titlul *Elevul din banca doua*. Această elipsă este ajutată puternic de un fenomen fonetic : contragerea articolului cu *a* final al substantivului precedent, inevitabilă oarecum în vorbirea curentă din cauza legăturii foarte strînse dintre elementele alcătuitoare ale sintagmei, care face ca ea să fie simțită drept o unitate desăvîrșită. Marea majoritate a vorbitorilor se supun, ca să zic așa, acestei tendințe, foarte greu de biruit.

Frecventă și cu șanse de a se dezvolta tot mai mult este tendința de a elimina articolul determinativ. Se prezintă, după constatările mele, două situații diferite din punct de vedere sintactic. Una constă în nerepetarea lui *cel* înaintea unui adjectiv legat prin *și* de alt adjectiv care îl precedă, ambele funcționînd ca atribute ale aceluiași substantiv. De pildă : *între*

degetul mare și arătător; *poporul român și bulgar*; *limba engleză și franceză*; *Între modelele ideale și substanțiale, trecerile... sînt multiple* (*LCl*, sept. 1965, p. 86). Cealaltă situație apare atunci cînd, dintre două sau mai multe superlative relative care determină același substantiv, numai primul apare cu marca respectivă (*cel mai*), celălalt sau celelalte rămîn cu forma lor de la gradul pozitiv: *cea mai prețioasă și eficientă declarație de dragoste*; *cele mai bune și durabile pagini*; *e cel mai ambițios și echilibrat film al lui K.* Constatarea este valabilă și pentru superlativul adverbelor. Spre a nu se deschide o nouă rubrică, înregistrez tot aici un fenomen perfect paralel cu acesta, și anume elipsa lui *mai* la toate comparativele adjectivelor (și adeverbelor) de la al doilea înainte: *înțelegerea mai adîncă și complexă a vieții*; *e chiar mai radicală și decizivă*; *tot ce conține dragostea mai tulburător și fermecător.*

Foarte des se lasă la o parte auxiliarul *a fi* la diateza pasivă după verbe ca *a vrea, a cere, a merita*, primele două totdeauna însoțite de pronumele reflexiv *se*, și după echivalente aproximative ale lor, cum sînt *a se cădea, a se cuveni* etc. Ex.: *problema se cere rezolvată*; *lucrare care se vrea studiată*; *osteneală care se cuvine făcută*; *merită pomenit romanul lui N.* etc. Sînt tratate la fel și adjectivele nume predicative, fapt care dovedește confuzia dintre cele două funcțiuni (aceea de auxiliar și aceea de copulă) ale lui *a fi*: *carte care se vrea serioasă*. Astfel de construcții au model francez și au început, judecînd după situația din limba franceză, cu verbul *a vrea* ca regent al unui infinitiv sau al unui conjunctiv pasiv. Cf. fr. *ces œuvres qui se veulent combatives et utilitaires*; *un livre qui ne se veut pas érudit*. Cu *a merita*, uzul a devenit mai mult sau mai puțin general. De aceea îl întîlnim uneori în legături sintactice fără subiect (propriu-zis sau propoziție subiectivă), de pildă *merită vorbit despre...*, alteori în construcții cu acest verb la forma (aparent) reflexivă, ca în citatul *Se merită amintite...* (*GL*, 22/IX/1963, p. 2). Această ultimă propoziție are două subiecte: pe *se*, impersonal, și substantivul, eventual substantivele care urmează după *amintite*, sau, poate, mai aproape de adevăr, ea este produsul unei contaminații: *merită* este ,,sinonim'' cu *se vrea, se cere* etc. și a ,,împrumutat'' de la aceste verbe pe *se*, de care nu avea nevoie. O contaminație, de altă natură, dar avînd același punct de plecare, apare în exemplul *rîndurile de față se vor a fi numai o punere a unei probleme* (*Cont*, 12/III/1965, p. 3), care, cum se poate ușor vedea, a rezultat din *rîndurile... se vor... o punere...*, contaminat cu *rîndurile... vor a fi... o punere...*

A fi, copulă, lipsește extrem de des, cu deosebire în stilul criticii literare, datorită influenței exercitate de G. Călinescu și Perpessicius, cînd avem o propoziție comparativă introdusă prin *precum*: *la un prozator...*, *precum Vasile Rebreanu* (*Cont*, 21/XII/1962, p. 3). Ne putem gîndi și aici la o influență franceză (*comme* este echivalentul lui *cum*, deci și al sinonimului lui arhaic și, de aceea, căutat *precum*), exercitată prin lecturi și traduceri *ad litteram*, dar tot așa de verosimilă ar fi o explicație internă, bazată și ea pe sinonimie, și anume între *ca* și (*pre*)*cum*: de la *o carte ca a mea* s-a ajuns la *o carte precum a mea*. La prima vedere, pare curios că construcția aici în discuție ne întîmpină numai la propozițiile introduse prin *precum*, nu și la cele care încep cu *cum*. Explicația acestui fapt este clară: *cum* are funcțiuni multiple (comparativă, modală, temporală etc.), pe cînd *precum* îndeplinește una singură, fiind astfel neechivoc.

Elipsa lui *a fi*, însoțită însă de a pronumelui, se întîlnește și în propozițiile relative care conțin un adverb sau o locuțiune adverbială de negație. Ex. : *bucurii niciodată prea declanșate* (pentru... *care nu sînt niciodată...*) ; *aceste precizări de loc tehnice* ; *formulează rezerve de loc eufemistice* (*Cont*, 29/III/1963, p. 2). Construcția cu *de loc* este răspîndită și tinde să cîștige teren.

Cu privire la c a z u r i, ar fi de amintit folosirea în continuare a dativului, cu extinderea lui în condiții sintactice, mai precis spus în legătură cu cuvinte nerelevate în studiul meu din *Bulletin linguistique* VII, 1939, p. 29 și urm. Cea mai răspîndită construcție cu dativul în momentul de față este, cred, a substantivului *întrebare* (uneori și a sinonimelor, foarte aproximative, *problemă*, *chestiune*) ca determinant al verbului *a răspunde*. În loc de *răspund la o întrebare* se spune astăzi, aproape regulat, *răspund unei întrebări*. Avem, deci, un fel de personificare, în sensul că dativului exprimat printr-un nume de lucru cu ajutorul prepoziției *la* i se substituie construcția dativului personal : *răspund cuiva* (*la întrebare, la scrisoare* etc.) devine *răspund întrebării* (*puse de cineva*), *scrisorii* (*trimise de cineva*) etc.

Nu poate fi vorba de o simplă confuzie între „lucru'' și „persoană'', adică de un fenomen pur formal, ci de o schimbare a raportului dintre verb și obiect, produs al modificării viziunii din partea vorbitorului. O influență străină (mă refer la limba franceză) pare exclusă, din cauză că fenomenul este foarte recent, și traducerea dativului francez prin dativul românesc ar fi trebuit s-o întîlnim încă din secolul trecut, cel puțin în limbajul didactic, care folosește, cum știm, de multă vreme (cred că de la început) construcția *a răspunde la întrebare*.

Urmează acum o serie de exemple mai semnificative, în primul rînd de dativ cu *a răspunde* (și *a da răspuns*), apoi cu alte verbe, cu participii și adjective. *În fața cîtorva probleme cărora trebuie să le dea răspuns* ; *N., M. etc. se refuză etichetelor* ; *răspundem categoric negativ acestor întrebări* (*GL*, 5/IV/1962, p. 7) ; *inteligibilă tineretului* (*ibid.*, 16/VIII/1962, p. 2) ; *se refuză, prin structura lui intimă, marii epici* (*ibid.*, 30/V/1963, p. 2) ; *Nu e greu să răspunzi unor astfel de obiecții* (*ibid.*, 7/VI/1963, p. 2) ; *înscriindu-se unei scheme caracterologice* (*Cont*, 7/VI/1963, p. 1) ; *trebuie subscris și afirmației că...* (*GL*, 4/VII/1963, p. 3) ; *circumscrisă unei filozofii terestre* (*Cont*, 26/IV/1963, p. 3) ; *Conflictul se dezlănțuie întru-un moment divergent acțiunii principale* (*ibid.*, 26/VI/1964, p. 4) ; *mecanism inseparabil creației* (*ibid.*, p. 7) ; *angajate evident unor teme sociale* (*Luc*, 25/XII/1965, p. 2) ; *știința meseriei aliată unui talent ce nu mai are nevoie de recomandări* ; *indispensabil succesului ; tratament preventiv cancerului* ; *contemporan nouă* [5].

Prin contrast cu răspîndirea excesivă a dativului se constată absența lui acolo unde el este absolut indispensabil. De astă dată avem a face cu o confuzie a dativului cu genitivul, cauzată de identitatea formală a acestor două cazuri la singularul substantivelor feminine și la pluralul tuturor genurilor, indiferent dacă substantivele au articol (definit sau nedefinit) ori sînt precedate de un determinant pronominal (*acest, acel, fiecare* etc.). Confuzia intervine într-o singură împrejurare, și anume cînd dativul este cerut de *datorită* (și de sinonimele acestuia *grație* și *mulțumită*), precum și de

[5] Am neglijat să notez izvorul.

verbul *a datori*. Realizarea confuziei are loc numai dacă aceste cuvinte sînt urmate de mai multe dative, începînd bineînţeles cu al doilea. Fenomenul pare a fi foarte recent, căci l-am înregistrat de curînd, atît în vorbire cît şi în scris. Ceea ce mi se pare curios este faptul că, de obicei, dativele în discuţie nu sînt separate prin alte elemente ale frazei, dimpotrivă, vin unul după altul, iar adesea sînt legate prin *şi*. Intervine, fără îndoială, în mintea vorbitorilor o modificare a raportului logic dintre determinant şi determinat, căruia identitatea formală a celor două cazuri numai îi uşurează exprimarea lingvistică. O cauză a modificării este, cred, pierderea legăturii dintre *datorită* etc. şi dativul al doilea, al treilea etc., pricinuită de distanţarea lor faţă de cuvîntul care le cere. Se produce un fel de gol sau, dacă vreţi, o pauză după primul dativ, care face necesar ca al doilea etc. să înceapă cu un cuvînt de sprijin, găsit în articolul genitival. Dintre *a cărţii* şi *cărţii*, forma de genitiv pare mai clară, mai concretă, deci mai uşor de înţeles. Iată exemple (unele „auzite") : *datorită, în primul rînd, excesului de formule şi, adesea, a unei terminologii...* ; *se datoreşte sprijinului dat de conducerea Academiei, a îndrumării bune din partea direcţiei institutului...* ; *datorită isteţimii lor şi a contrastului dintre dezvoltarea psihică şi cea morfologică* ; *datorită măsurilor luate, a eforturilor depuse de lucrătorii sectorului vînătoresc...* ; *datorită moştenirii trecutului şi a menţinerii României... în situaţia...* (*Cont*, 20/III/1964, p. 7) ; *datorită cuceririi romane şi a înglobării pămîntului dac în cadrul luminii romane de limbă latină* (*GL*, 24/XII/1964, p. 6) ; *datorită discriminărilor, a incapacităţii de muncă, a vîrstei înaintate, a împrejurărilor familiale...* (*Sc*, 29/I/1965, p. 4).

În ce priveşte a d v e r b e l e, ar fi de remarcat unele lucruri nu deosebit de importante, dar care merită să ne oprim asupra lor. Parte din ele au fost discutate în *Limba română actuală*, şi dacă revin totuşi asupra lor, o fac pentru a compara, din punctul de vedere al evoluţiei faptelor, situaţia de acum 25—30 de ani cu cea de astăzi. Este vorba mai întîi de *abia* (mai rar *de-abia*) din construcţii ca următoarele : *întreabă fiecare lucru de două ori, şi de-abia nu-l ţine minte* (*VR*, mai 1957, p. 82) ; *Stimulentul de a le semnala îmi confirmă abia calităţile lucrării* (*GL*, 30/V/1963, p. 2) ; *cercetarea lor ar scoate abia la iveală valoarea metodologică a ideii* (*ibid.*, 27/II/1964, p. 2) ; *pe măsură ce o consumi abia prinzi gustul ei* (*ibid.*, în acelaşi articol).

Am impresia că folosirea, după model german (*erst*), a lui (*de-*)*abia* în astfel de condiţii s-a redus simţitor în comparaţie cu situaţia dintre cele două războaie. S-a observat uşor că o construcţie ca cele din citatele date este echivocă : autorii vor să spună cu (*de-*)*abia* că acţiunea verbului determinat de acest adverb nu numai se săvîrşeşte realmente, ci şi repede, spre deosebire de sensul consacrat al adverbului care arată aproape contrariul.

Lucrurile se prezintă oarecum la fel cu *de-acum*, folosit ca echivalent al lui *deja* sau al lui *şi* adverb. Şi aici avem a face cu un model german (*schon*), dar în alt sens, ca produs al unui act de voinţă, şi anume evitarea lui *deja*, ridiculizat pe vremuri din motive cu totul străine de gramatică şi de ştiinţă în general. Frecvenţa lui pare a fi astăzi mai mică, judecînd după citatele mele : *Vineri la orele şase mă trezisem de-acum* (*VR*, mai 1957, p. 72) ; *aşa că sîmbătă mă simţeam de-acum nespus de nenorocită* (*ibid.*, p. 98) ; *ca la aproape cincisprezece ani să fiu de-acum atît de independentă*

(*ibid.*, p. 100) [6]; *Sînt de-acum prea mulți morți* (*Sc*, 18/XI/1965, p. 6; reprezintă traducerea engl. *Already too many have dead* și arată clar cum se poate produce fenomenul în discuție); *Autori cunoscuți de-acum de către cititori... vor să se înscrie...* (*ibid.*, 4/III/1966, p. 1); *a acelui „Lancrăm"*, *cunoscut de-acum* (*Luc*, 23/IV/1966, p. 3). În schimb, el apare astăzi și la unii publiciști care mai înainte nu-l întrebuințau și, amănunt important, este foarte răspîndit în limba vorbită a numeroși oameni cu o instrucțiune medie.

În sfîrșit, o noutate sintactică propriu-zisă este astăzi apariția extrem de frecventă a lui *ca* în construcții unde prezența lui nu-i necesară. De ex.: *Ca o condiție principală a obținerii păcii... este ca SUA să înceteze războiul agresiv*; *ca o constatare de ordin general este pronunțarea palatală...*; *Ca o concluzie importantă s-a desprins necesitatea...*; *Se profilează ca o problemă de mare importanță...*; *Revine ca o sarcină a tuturor specialiștilor...*; *Și ca o concluzie aș vrea...* Astfel de construcții sînt caracteristice mai ales pentru stilul administrativ-politic și se datoresc, poate, unui model rusesc, pe care nu l-am putut descoperi. *Ca* este absolut de prisos numai în primele două citate, în celelalte putem să-l înlocuim prin *drept* (cf. *drept concluzie a dezbaterilor...*) ori să schimbăm construcția întreagă (*O problemă de mare importanță care se profilează este...*).

Numeroase sînt inovațiile în domeniul prepozițiilor, adică, de fapt, în domeniul complementului circumstanțial. În *Limba română actuală* am urmărit de aproape o serie de fapte care dovedesc o puternică tendință de a exprima unele raporturi altfel, sau și altfel, decît pînă într-o epocă foarte apropiată de a noastră. Constatarea nu are nimic surprinzător. Între diversele raporturi deosebirile sînt adesea neesențiale, ba chiar neimportante, ceea ce duce în mod logic la confundarea lor, la exprimarea lor cu ajutorul a două sau mai multe prepoziții. La aceasta se adaugă mulțimea de valori a unora dintre prepozițiile mai frecvent folosite. Fiecare dintre aceste două fapte este totodată cauza și efectul celuilalt.

În cele ce urmează mă voi opri asupra unor tendințe de care nu m-am ocupat sau pe care le-am tratat din fugă în cartea menționată.

Cea mai puternică mi se parte înlocuirea lui *prin* cu *de*, fapt care echivalează cu transformarea complementului instrumental în complement de agent, deci modificarea raportului însuși dintre acțiunea exprimată de verb și obiectul care intervine în acțiune. S-ar putea vorbi, fără dreptate însă, de un fel de personificare a instrumentului. În realitate avem a face cu preferința, dictată de o viziune diferită a realității, pentru raportul de agent, simțit ca legat mai direct de acțiune decît raportul instrumental, care implică existența unui intermediar pentru a se putea realiza. Fenomenul este extrem de frecvent în limba actuală, ceea ce dă impresia că a apărut de curînd, poate mai exact spus, a căpătat în ultimii ani o răspîndire cu totul neobișnuită [7]. În sprijinul acestei afirmații vorbește și amănuntul, foarte important, că fenomenul caracterizează, în general, vorbirea (și scrisul) oamenilor tineri, despre care sînt înclinat să cred că încă de la începutul formației lor s-au obișnuit cu această construcție

---

[6] Toate trei citatele sînt scoase din textul aceluiași autor.

[7] Îmi dau seama că, făcînd această afirmație, risc să judec subiectiv situația. Cu toate acestea, dată fiind preocuparea mea destul de veche cu privire la evoluția limbii noastre contemporane, cred că sînt îndreptățit să apreciez astfel lucrurile, cel puțin în linii mari.

sintactică. Iată exemple[8] : *raporturile de recțiune sînt exprimate de ambele propoziții* ; *Cei 20 de ani scurși de la Eliberare au fost marcați de succese...* ; *Acest lucru este demonstrat elocvent de datele pe care le furnizează ...* ; *Importanța înzestrării tehnice... este rezolvată și de rezultatele obținute în țara noastră* ; *tezaurul vechii sale civilizații... îmbogățit continuu de realizările prezentului* ; *gluma ușoară, caracterul buf... sînt echilibrate de o muzică uimitor de diversă* ; *Aceste propoziții sînt strălucit ilustrate de romanul istoric Nicoară Potcoavă* ; *această transpunere e simbolizată de munca minerului* ; *Impasul general al politicii de intervenție... este subliniat de faptul că...* ; *Această stare de lucruri este probată de mai multe hărți ale ALR* ; *restricția este justificată de faptul ... Cercetarea filozofică e reprezentată de cinci teme* (dintr-un raport academic) ; *Acesta e explicat de complexitatea relațiilor sociale* (*An*, 1959, p. 146, n. 1) ; *Întreaga activitate a artistului a fost caracterizată de căutări creatoare* (*Cont*, 24/XI/1961, p. 4) ; *un talent multilateral, caracterizat de spontaneitate și naturalețe* (*ibid.*, 22/II/1963, p. 4) ; *lucrarea e inspirată de realitățile primilor ani de după Eliberare*[9] (*ibid.*, 15/III/1963, p. 4) ; *alfabetul glagolitic a fost înlocuit de alfabetul numit astăzi chirilic* (*ibid.*, 24/V/1963, p. 3) ; *Frecvența simbolurilor este echilibrată de limpezimea metaforei* (*GL*, 4/VII/1963, p. 7) ; *Una dintre cele mai interesante particularități... este reprezentată de vocalele duble* (*CL*, VIII, 1963, p. 216) ; *desinențele prezentului sînt caracterizate... de vocalele ă/a* (*ibid.*, p. 233) ; *O astfel de cooperare este justificată de mai mulți factori* (*Sc*, 29/VII/1964, p. 4) ; *Datele sînt completate de imaginea vieții sale* (*Cont*, 2/VII/1965, p. 3).

Parcurgînd această listă, constatăm că toate verbele sînt la diateza pasivă propriu-zisă (uneori lipsește auxiliarul, dar situația nu se schimbă). O singură dată am găsit reflexivul pasiv : *valoarea adverbială se subliniază și de faptul că...* Am impresia, pe care o au, cred, și cititorii, că această construcție este mai „neregulată"decît cele cu verbul la pasiv. Explicația trebuie căutată nu numai în extrem de marea frecvență a construcțiilor pasive propriu-zise, care face să se deprindă cu ele chiar cei ce nu le folosesc, ci și în faptul de natură pur lingvistică, mult mai important, că raportul de agent, suprapus în mintea vorbitorilor celui de instrument, este exprimat în mod obișnuit, ba chiar aproape exclusiv, în conformitate cu esența lui intimă, prin pasivul propriu-zis, datorită caracterului personal, în sens strict, al acestuia, spre deosebire de reflexivul pasiv, care, din cauza lui *se*, poate fi simțit ca o construcție impersonală. Exemplele precedente mai arată că multe dintre ele provin de la lingviști (toți tineri !), adică de la oameni cu simț lingvistic, în general, sau cel puțin cu o pregătire lingvistică (aș zice, mai degrabă, în cazul de față, gramaticală), absentă la marea majoritate a vorbitorilor.

Altă inovație, la fel de frecventă, în folosirea prepozițiilor este înlocuirea lui *în*, cînd urmează pronumele nedefinit *unul*, *una* și numeralul omonim, prin *într*(*u*). Între aceste două prepoziții nu există nici o deosebire de înțeles, ci numai de distribuție, în sensul că a doua apare totdeauna împreună cu un substantiv precedat de *un*, *o* : *într-un oraș*, *într-o zi* etc. Nimeni nu spune *în un oraș*, *în o zi*. Tot așa nu se spunea pînă în ultimii ani decît în mod cu totul sporadic *într-unul din orașe* sau *într-una din zile*.

[8] Dau cît mai multe și mai variate, pentru a se vedea extinderea fenomenului.
[9] Aici *de* stă pentru *din*, dar procesul psihic este același ca în toate celelalte cazuri.

Nu-i vorba de o regulă gramaticală „creată" de specialiști, cum s-ar putea crede — altfel n-am înțelege de ce ea s-a impus de mult și a fost, ba chiar continuă a fi aplicată de imensa masă a vorbitorilor, care se conduc după uzul limbii vii, firești, fără a se lăsa influențați de limba scrisă, cu caracter mai mult ori mai puțin livresc. Numeralul (și adjectivul sau articolul nedefinit) *un*, *o* au nevoie de un sprijin, din cauza scheletului fonetic foarte redus și a lipsei totale de accent. Sprijinul acesta, care este necesar, cred, întregii construcții (deci inclusiv substantivului următor), îl găsește în *într(u)*, sinonimul bisilabic, în orice caz mult mai bogat în sunete, al lui *în*. DLR, s.v. *întru*, arată, pe scurt, la începutul articolului respectiv, că între *în* și *întru* a existat secole de-a rîndul o adevărată concurență, care în limba contemporană s-a terminat prin impunerea lui *în*, rămînînd ca *întru* să se folosească înaintea unor cuvinte cu inițială vocalică. Ar urma că fenomenul este de natură pur fonetică, ceea ce nu corespunde decît parțial adevărului, cum dovedesc înseși exemplele date de mine. Condiția ca cuvîntul precedat de *întru* să înceapă cu vocală trebuie îndeplinită, dar ea singură nu ajunge, ci are nevoie de ceea ce rezultă din explicațiile precedente, care arată că rolul decisiv revine ritmului. În cele cinci pagini ale DLR consacrate lui *întru* am găsit numai două citate cu *întru* urmat de *unu(l)*, *una* (de fapt, ambele conțin pe *una*) : *întru una din seri* (Creangă) și *Alte zile arareori, Într-una de nouă ori* (Jarník-Bîrseanu). Ele nu contează, din cauză că provin din texte populare, care prin natura lor păstrează fapte de limbă arhaice. De altfel, construcția existentă la Creangă pare suspectă, întrucît ne-am aștepta ca *-u* al prepoziției să se fi contras cu *u-* al numeralului.

Exemplele următoare, numeroase pentru a înlesni aprecierea justă a fenomenului, aparțin toate stilului publicistic, în sensul larg al termenului, și sînt scoase din ziare, reviste etc., dar și din lucrări pretențioase în ce privește poziția culturală a autorilor respectivi: *Într-una din comunicările lui academice*; *într-una din foarte rarele epigrame*; *într-unul din studiile sale*; *într-unul din cele mai interesante capitole*; *într-una din paginile cărții*; *într-unul din havuzurile plasate la Mamaia*; *într-unul din teatrele care fac de obicei experiențe*; *într-unul din orașele Olandei*; *ne-a condus într-unul din marile restaurante*; *într-unul din cartierele Budapestei*; *într-unul din noile cămine studențești*.

Această inovație, care — lucru aparent paradoxal — se realizează cu ajutorul unei construcții sintactice învechite, își are izvorul în necesitatea, de ordin adesea subiectiv, de a varia exprimarea și provine, cu siguranță, de la mînuitori ai condeiului care manifestă și altfel tendința de a scrie „neaoș" (sau mai „neaoș"). De astă dată, fiind vorba de un uz care a existat multă vreme și care s-a păstrat într-o serie de sintagme devenite fixe, inovația are toate șansele să se răspîndească, deocamdată cel puțin, în limba scrisă, cum poate constata cu ușurință oricine urmărește cu oarecare atenție publicistica noastră actuală. Ea depășește uneori cadrul descris pînă aici, căci afectează și alte cuvinte afară de *unul*, *una*. De pildă : *purtînd într-amîndouă mîinile... un maldăr de dosare*; *împrejurări menite a cristaliza într-același mod...*; *într-alte privințe*[10].

[10] Ultimul citat provine de la Tudor Arghezi. Cf. și *Dintr-aceasta* [e vorba de o scrisoare] *voi extrage ceea ce poate defini caracterul și opiniile lui Hasdeu* (*Cont*, 19/VII/1963, p. 1), cu *dintru* pentru *din*, fenomen paralel cu *întru* pentru *în*.

Din domeniul prepoziţiei ar mai fi de înregistrat folosirea lui *între* pentru *dintre*, atunci cînd substantivul precedent este articulat. Această construcţie este astăzi tot atît de frecventă ca şi cea discutată chiar acum şi dacă citatele mele sînt puţine, faptul se datoreşte, desigur, unei neglijenţe, explicabilă tocmai prin marea răspîndire a inovaţiei. Ex. : *Deosebirea între astfel de verbe şi cele de tipul...* ; *Distincţia între predicatul verbal şi cel nominal* ; *unde se face distincţia între judecăţile narative şi judecăţile descriptive* ; *corelaţia între o concentraţie ridicată de colesterol în sînge şi apariţia arteriosclerozei.* În ce priveşte citatul penultim, s-ar putea discuta dacă substituirea de prepoziţii este, într-adevăr, o inovaţie. Eu cred că da, întrucît avem aceeaşi situaţie ca în toate celelalte, cu singura deosebire că predicatul precedă subiectul articulat al propoziţiei. Dar schimbarea topicii nu motivează întrebuinţarea lui *între* în locul lui *dintre.* Dacă avem totuşi (cum am avut şi eu în primul moment) impresia că construcţia nu are nimic deosebit în comparaţie cu celelalte, aceasta se datoreşte predicatului exprimat printr-un verb reflexiv cu sens pasiv, al cărui *se* poate fi simţit (şi sînt sigur că mulţi vorbitori îl simt) ca subiect (echivalent al fr. *on*), ceea ce transformă pe *distincţia* în complement direct. Această impresie nu se justifică decît cel mult prin confuzia, destul de frecventă, între *se*, subiect, dintr-o propoziţie ca *se vorbeşte despre...* şi *se*, marcă a reflexivului pasiv, dintr-o propoziţie ca *se spun multe lucruri despre...* Ea se datoreşte, într-o oarecare măsură, şi faptului că citatul în discuţie are predicatul înaintea subiectului. Dacă s-ar inversa ordinea (*unde distincţia între... se face...*), impresia amintită nu s-ar mai produce. De altfel, în acest citat substantivul ar trebui să apară fără articol : *unde se face distincţie între...*

Şi în domeniul c o n j u n c ţ i e i constatăm unele tendinţe vrednice de a fi discutate şi explicate. Pe una am menţionat-o într-un articol de cultivare a limbii, punînd-o alături de alte „neaoşisme". Este vorba de întrebuinţarea lui *de* pentru *dacă*. Spuneam acolo că prima dintre aceste conjuncţii are valoare mai mult, dacă nu exclusiv, optativă şi caracterizează cu deosebire vorbirea populară, ceea ce înseamnă că reprezintă, în fond, un arhaism, pe cînd *dacă* este şi optativ şi condiţional, cu predominarea acestei din urmă funcţiuni. Necesitatea de a varia stilul, amintită şi ceva mai înainte, în legătură cu *într(u)* pentru *în*, explică şi, într-o anumită măsură, îndreptăţeşte acest uz, se pare destul de, dacă nu chiar foarte recent. Deoarece în articolul amintit am dat puţine citate, socot necesar, pentru a uşura aprecierea situaţiei, să completez documentarea cu o serie de exemple noi : *chiar de n-au exprimat totdeauna puncte de vedere invulnerabile*[11] (*GL*, 5/IV/1962, p. 6) ; *de s-ar pierde semnătura, ar fi greu pentru istorici* (*Cont*, 13/IV/1962, p. 1) ; *Numai cu un secol... de mergem înapoi...* (*ibid.*, 23/VIII/1963, p. 1) ; *însă şi de-ar fi tot Eminescu...* (*ibid.*, 13/IX/1963, p. 2)[12] ; *mai ales de ne gîndim că principala lui operă...* ; *De neagă, Matei Caragiale, o lume, ea nici nu era de acceptat* ; *nu lipsesc de n-ar fi decît părerile despre „menirea" stirpei sale* ; *De ar fi să aplicăm*

[11] Aici *chiar de* exprimă un raport concesiv, din cauza lui *chiar*, echivalent sintactic, fie şi aproximativ, dar real, al lui *şi* ; se poate spune destul de bine şi *de n-au exprimat*... (ca în limba veche şi în cea populară). De altminteri actualul *deşi* a rezultat din *de* (conj.) + *şi* (adv.).

[12] Toate trei citatele din *Cont.* provin de la acelaşi autor.

normele realismului critic... ; *Modelul ascuns, de o să căutăm unul...* ; *De mai adăugăm și lipsa lor de consistență socială...* (*ibid.*, 2/VII/1965, p. 3)[13].

Locuțiunea conjuncțională *pentru ca* cedează adesea în fața lui *ca*, ceea ce are drept rezultat o atenuare foarte sensibilă a funcțiunii finale pînă la transformarea ei aproape totală în funcțiune consecutivă. De pildă : *În continuare însă, trecînd la păsări, autorii introduc un nou criteriu de analiză, ca apoi în lecțiile următoare să-l părăsească* (*Cont*, 8/III/1963, p. 7) ; *era de ajuns să slăbească în scriitor simțul realității, ca primejdia să se manifeste din plin* (*GL*, 4/VII/1963, p. 3). Fenomenul își are originea, în limba vorbită, cu caracter familiar, al oamenilor în general instruiți, de unde pătrunde și în scris. Puținele citate aduse de mine se datoresc unor împrejurări întîmplătoare și nu arată de loc că limba scrisă l-ar cunoaște foarte puțin. Aspectul cel mai obișnuit în vorbire al acestei construcții este următorul : *mă invită la el acasă, ca după aceea să aflu că a plecat din oraș*. Reducerea lui *pentru ca* la *ca* apare și fără modificarea raportului sintactic pe care îl exprimă, ca în citatul acesta : *Ca publicul să recepteze arta..., pregătirea lui ar trebui...* (*Cont*, 19/VII/1963, p. 4). Lăsarea la o parte a lui *pentru* se leagă, cred, poate numai formal, ca deprindere oarecum automată, de folosirea lui *ca*, fie urmat de un conjunctiv, fie pur și simplu de prisos, cum am constatat ceva mai înainte, în paragraful consacrat adverbului.

O ultimă inovație, de dată foarte recentă, puțin răspîndită deocamdată, este întrebuințarea lui *fie* în locul lui *fie că*, transformarea, deci, a lui *fie* singur în conjuncție. Citatele care urmează provin de la critici literari puternic influențați de limbi străine și, în general, puțin atenți, adesea cu voință, la normele limbii literare. Iată-le : *fie are dreptate, fie se înșeală* (*GL*, 12/XII/1963, p. 7) ; *Scriitorii... fie s-au eliberat repede de nefaste influențe, fie au fost uscați numai în parte de miasmele sămănătorismului, fie au rămas în această zonă* (*Sc*, 27/XI/1964, p. 2) ; *care, fie subliniau fără falsă pudoare primatul naturii la tineri, fie criticau societatea* (*Cont*, 25/XII/1964, p. 2) ; *fără de care opera de artă fie nu s-ar naște, fie s-ar ofili* (*ibid.*, 2/VII/1965, p. 3). Izvorul acestei inovații pare a fi intern, în sensul că s-a asimilat propoziția modală cu o construcție modală nepredicativă : deoarece se spune *fie bun, fie rău ; fie astăzi, fie mîine* etc., s-a extins acest uz și la *fie că*, element de legătură între propoziții, nu între membre ale unei propoziții. Căci în franceză sau în italiană, de exemplu, lui *fie că* îi corespund respectiv *soit que, sia che*. (De altfel locuțiunea conjuncțională românească este un calc după una, eventual după ambele locuțiuni citate.)

Faptele prezentate în paginile precedente arată clar, lucru de altfel prin nimic surprinzător, că în sintaxa limbii române actuale se produc numeroase și, uneori, importante modificări. Ele nu sînt, bineînțeles, singurele și, cu puține excepții, nici cele mai semnificative. Marea lor majoritate reprezintă, cum am subliniat adesea eu însumi, continuarea, cîteodată dezvoltată, a unor începuturi care datează mai de mult. Ar fi trebuit, poate, să amintesc cîteva fenomene sintactice înregistrate și, mai

[13] Citatele care urmează de la *mai ales...* încolo sînt scoase dintr-un singur articol.

totdeauna, explicate într-un fel ori altul de mine nu numai în *Limba română actuală*, ci și în *Limba română contemporană*, București, 1954, ed. II 1956, apoi în articole speciale, ca, de pildă, repetarea complementului direct și indirect sub forma pronumelui personal, care, deși foarte răspîndită, face mereu progrese, folosirea din ce în ce mai frecventă a lui *al său* etc. pentru *al lui* etc., a lui *ce* în locul lui *care* etc. etc. Aceasta, pentru ca imaginea despre frămîntarea care are loc în sintaxa românească de astăzi să fie cît mai bogată și mai apropiată de realitate. Deși de prisos, mai cu seamă că rezultă, fie și indirect, din discuția de față, țin să precizez, lucru iarăși nesurprinzător, că în marea majoritate a cazurilor este vorba de modificări izvorîte din tendințele firești ale evoluției limbii noastre, de un produs al forțelor ei interne de dezvoltare. Rareori intervin modele străine, care izbutesc să se impună numai atunci cînd găsesc un sprijin în structura sintaxei românești. Am demonstrat justețea acestei afirmații la începutul articolului cu ajutorul cîtorva fapte datorite influenței rusești.

Iulie 1966

Institutul de lingvistică, București, Str. I. C. Frimu, 22

CONSIDERAȚII ASUPRA FRECVENȚEI CUVINTELOR ÎN LIMBA ROMÂNĂ LITERARĂ CONTEMPORANĂ*

DE

CONSTANT MANECA

Ideea de a face o cercetare asupra frecvenței cuvintelor în limba română literară contemporană ne-a preocupat chiar din timpul cînd colaboram la extragerea materialului pentru prima lucrare de acest gen elaborată în România [1].

Acest studiu statistic ne-a părut necesar după apariția lucrării lui Gh. Bolocan [2] și mai ales în urma cercetării făcute de noi asupra influenței latine savante în limba română. Am considerat că putem stabili astfel cu precizie anumite tendințe ale lexicului românesc [3].

În acest scop am ales cincizeci de lucrări aparținînd celor două stiluri principale ale limbii noastre[4] : stilul artistic și stilul științific-administrativ. Din fiecare dintre aceste lucrări am extras texte în lungime de o

---

* Comunicare prezentată la cel de-al XI-lea Congres internațional de lingvistică și filologic romanică (Madrid, 1965).

[1] Cf. V. Șuteu, *Observații asupra frecvenței cuvintelor în operele unor scriitori români*, în SCL X, 1959, 3, p. 419.

[2] *Unele caracteristici ale stilului publicistic al limbii române literare*, în SCL XII, 1961, 1, p. 35.

[3] Mult după începerea lucrărilor ne-a parvenit *Frequency Dictionary of Rumanian Words* by A. Juilland, P. M. H. Edwards, I. Juilland, Mouton & Co. London — The Hague, Paris, 1965. Cercetarea noastră nu a fost inutilă, rezultatele ei putînd fi comparate ulterior cu cele din *Dicționarul* amintit. Cu cît mai numeroase vor fi studiile de acest fel, cu atît mai mult va crește precizia observațiilor și a concluziilor.

[4] Considerăm că limba literară are numai trei stiluri (care la rîndul lor au mai multe variante) : stilul artistic (cu două varietăți : aceea a literaturii beletristice și aceea a presei) ; stilul științific-administrativ și stilul colocvial sau familiar („limba de conversație" sau „limbajul familiar" — cum o numește de exemplu acad. I. Iordan în *Limba română contemporană*, București, 1956, p. 120, sau „limba literară vorbită" căreia prof. I. Coteanu îi contestă situația de stil al limbii — cf. *Stilurile moderne ale limbii române literare*, în LR IX, 1960, 2, p. 61). Stilul publicistic cît și cel administrativ nu prezintă caractere distincte (fonetice, morfologice, sintactice și lexicale, de care vorbește I. Coteanu în articolul pomenit — cf. p. 59) care să le contureze lingvistic autonomia. „Stilul publicistic" este o variantă a stilului artistic, care are anumite contingențe lexicale cu stilul științific, iar așa-zisul stil administrativ este o varietate — am putea spune tipizată și încărcată cu anumite formule — a stilului științific juridic.

mie de cuvinte [5]. Cele mai multe opere excerptate au apărut în ultimii douăzeci de ani sau sînt ale unor scriitori a căror activitate literară s-a desfăşurat după primul război mondial, astfel încît ele reflectă situaţia vocabularului limbii române literare actuale.

Dintre scrierile acestea cincisprezece aparţin literaturii beletristice [6] şi nouăsprezece literaturii de specialitate din diferitele domenii ale ştiinţei (fizică, chimie, biologie, geologie, geografie, lingvistică, drept, istorie, critică literară). Restul materialului a fost extras din presa actuală (ziare, periodice fără caracter de specialitate etc.) şi din colecţii de legi, regulamente şi alte acte cu caracter administrativ [7].

În vederea repartiţiei cuvintelor am marcat (printr-o anumită culoare a fişei) fiecare grupă de texte, reprezentînd diferitele stiluri ale limbii [8].

Cele 50 000 de cuvinte extrase se repartizează după cum urmează : stilul artistic — 26 000 de ocurenţe [9]; stilul ştiinţific-administrativ — 24 000 de ocurenţe [10].

Am fixat la 50 000 de cuvinte lungimea totală a textelor cercetate deoarece la acest număr eroarea-tip este foarte mică şi deci neglijabilă. În acelaşi timp cifra aceasta se apropie foarte mult de vocabularul înregistrat în *Dicţionarul limbii române moderne* [11] al Academiei Republicii Socialiste România, care totalizează 49 649 de cuvinte [12].

Rezultatele acestei cercetări le-am consemnat într-o listă în care am scris numărul de unităţi lexicale (lexeme) întîlnite, repartiţia lor pe grupe de texte, frecvenţa absolută şi etimologia. Din această listă am extras apoi într-un indice [13] special toate lexemele a căror frecvenţă ab-

---

[5] Începînd, de cîte ori s-a putut, de la p. 13 a fiecărei lucrări.

[6] Versuri de Tudor Arghezi, Ion Minulescu, G. Topîrceanu, Mihai Beniuc, Camil Petrescu ; proză de Ion Agîrbiceanu, George Călinescu, Liviu Rebreanu, Eusebiu Camilar, Cezar Petrescu, Zaharia Stancu şi traduceri din literatura universală de Mihai Codreanu şi Francisc Munteanu etc.

[7] Vezi lista bibliografică anexată.

[8] La început am notat separat textele beletristice, cele din presă, cele ştiinţifice şi cele administrative. De la primele calcule am observat că lexicul scrierilor administrative se încadrează perfect în cel al operelor juridice, astfel încît am redus repartiţia pe grupe de texte, fixînd indicele ei maxim la trei. Pentru a ne putea forma o părere şi în discuţia referitoare la stilul publicistic (cf. Gh. Bolocan, *art. cit.*, p. 35 şi urm.) am marcat în continuare separat cele 10 400 de ocurenţe extrase din presă. Operaţia nu a fost inutilă (cum de altfel nu ar fi fost chiar dacă am fi putut însemna fiecare dintre cele 50 de texte) întrucît ne-a folosit la determinarea căilor de penetraţie a neologismelor.

[9] În cadrul acestui stil repartiţia este următoarea :
5 200 de ocurenţe extrase din poezie,
10 400 de ocurenţe extrase din proza artistică,
10 400 de ocurenţe extrase din presă.

[10] Dintre care 19 000 au fost culese din opere ştiinţifice şi 5 000 sînt extrase din scrieri cu caracter administrativ. Numărul mai mic de cuvinte din această ultimă categorie de scrieri se datoreşte lexicului relativ redus al acestora.

[11] Bucureşti, 1958.

[12] Cf. D. Macrea, *Probleme de lingvistică română*, Bucureşti, 1961, p. 30.

[13] Acest indice conţine : numărul curent al cuvîntului, rangul, cuvîntul, categoria gramaticală fundamentală, repartiţia (cu semne care notează grupele de texte : 0 = ştiinţifice + = artistice ; X = publicistice), indicele de repartiţie, frecvenţa absolută, frecvenţa relativă calculată la mia de ocurenţe şi originea cuvîntului.

solută a fost cel puţin egală cu numărul întreg al frecvenţei medii (calculată ca raport dintre numărul total al cuvintelor şi numărul unităţilor lexicale întîlnite : $f.m. = \frac{N}{V}$). Aici cuvintele au fost înregistrate în ordinea rangului frecvenţei. Fondul de cuvinte din acest indice l-am considerat ca lexicul cel mai frecvent [14] al textelor cercetate.

Ne-am concentrat în special atenţia asupra acestei părţi a vocabularului, pentru a putea observa aspectele calitative pe care ni le dezvăluie studiul statistic [15].

Am considerat că fac parte din lexicul cel mai frecvent al textelor toate cuvintele a căror frecvenţă absolută este cel puţin egală cu şapte, deoarece, începînd cu această limită (şi chiar sub ea) sînt cuvinte importante, dintre care marea lor majoritate (76%) [16] aparţin ambelor stiluri principale ale limbii.

Ca primă constatare a cercetării noastre remarcăm că în cele 50 000 de cuvinte numărate sînt 6 475 de lexeme, cu o frecvenţă medie de 7,76, sensibil deosebită de frecvenţele medii stabilite în statisticile anterioare [17].

Numărul mediu de unităţi lexicale la o sută de cuvinte este de 12,67, ceea ce arată de asemenea o diferenţă demnă de luat în seamă între frecvenţa cuvintelor pe stiluri [18] şi cea din texte aparţinînd mai multor stiluri. Deosebirile dintre rezultatele cercetării noastre şi cele de mai înainte ale lui V. Şuteu şi Gh. Bolocan (mult mai puţin diferite între ele) se explică în primul rînd prin faptul că noi am avut în materialul extras şi texte ştiinţifice [19].

Din cele 6 475 de unităţi lexicale, un număr de 1 007 au o frecvenţă absolută cel puţin egală cu 7. Acestea totalizează în lanţul comunicării 39 083 ocurenţe, cu toate că nu reprezintă decît 15,25% din vocabularul textelor despuiate [20].

---

[14] Ne-am hotărît pentru acest termen, care ni se pare cel mai adecvat, întrucît el ne trimite la criteriul de determinare a noţiunii respective.

[15] Cf. P. Guiraud, *Problèmes et méthodes de la statistique linguistique*, Dordrecht-Holland, 1959, p. 25.

[16] Mai exact din 132 de cuvinte cu frecvenţa absolută 7, un număr de 33 au repartiţia 3 şi 68 repartiţia 2. Au mai rămas desigur numeroase cuvinte importante care nu apar în indicele nostru (şi chiar în lista completă a unităţilor lexicale), dar pentru a putea observa caracterele lexicului contemporan al limbii române, datele oferite de fondul cel mai frecvent sînt suficiente.

[17] Cu 3,23 şi respectiv 4,49 mai mică decît frecvenţa medie stabilită de V. Şuteu (*art. cit.*, p. 421) şi de Gh. Bolocan (*art. cit.*, p. 42).

[18] Numărul mediu la o sută de cuvinte este de 9,09 la V. Şuteu şi de 8,15 la Gh. Bolocan.

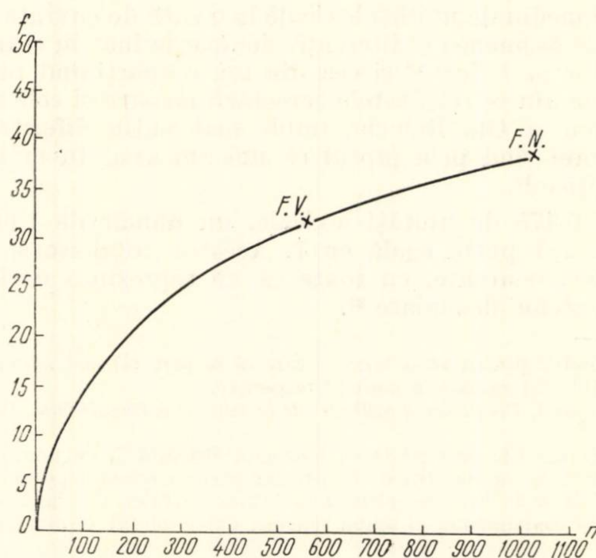
[19] Ceea ce constituie, poate, un argument în plus în favoarea delimitării (cel puţin din punct de vedere lexical) a numai trei stiluri în limba literară. Numărul de lexeme din statistica lui Şuteu este de 4 547 (la 50 000 de ocurenţe), iar cel din statistica lui Bolocan de 5 710 (pentru 75 000 de ocurenţe însă !).

[20] Nu vom compara mai departe rezultatele statisticii noastre cu cele ale statisticilor anterioare întrucît lexicul nostru cel mai frecvent a fost delimitat potrivit altor indici de frecvenţă. Am inclus în calculele noastre şi numele proprii, deoarece am socotit că fac parte din mesaj ca unităţi asemănătoare substantivelor. Numele proprii, a căror frecvenţă ne-a interesat, au fost în număr de 244 şi au totalizat 761 de ocurenţe (nici unul nu a avut frecvenţa absolută mai mare decît cinci).

Primul lucru care se observă în urma examinării rezultatelor statisticii noastre este că şi în limba română cuvintele cele mai frecvente sînt : a) cele mai scurte; b) cele mai vechi; c) cele mai simple din punct de vedere morfologic; d) cele mai bogate în sensuri. Faptul acesta, constatat de mult în diferite limbi [21] nu este însă cel mai interesant de relevat.

Mult mai importante şi demne de luat în consideraţie sînt constatările în legătură cu repartiţia cuvintelor şi cu compoziţia etimologică a lexicului celui mai frecvent.

Din cele 1 007 cuvinte cu frecvenţa absolută cel puţin egală cu şapte, un număr de 568 (56,34%) fac parte din fondul mai vechi al limbii române, în timp ce 439 (43,65%) sînt neologisme. Dacă în ceea ce priveşte numărul, situaţia se prezintă astfel, cu totul alta este proporţia dintre frecvenţa cuvintelor din vechiul fond şi cea a neologismelor : cuvintele mai vechi totalizează 32 543 de ocurenţe (83,26%) iar neologismele numai 6 540 (16,79%). Grafic, această situaţie se poate reprezenta astfel :

f = frecvenţa în mii de cuvinte ; n = numărul lexemelor ; F.V. = fondul vechi ; F.N. = fondul nou.

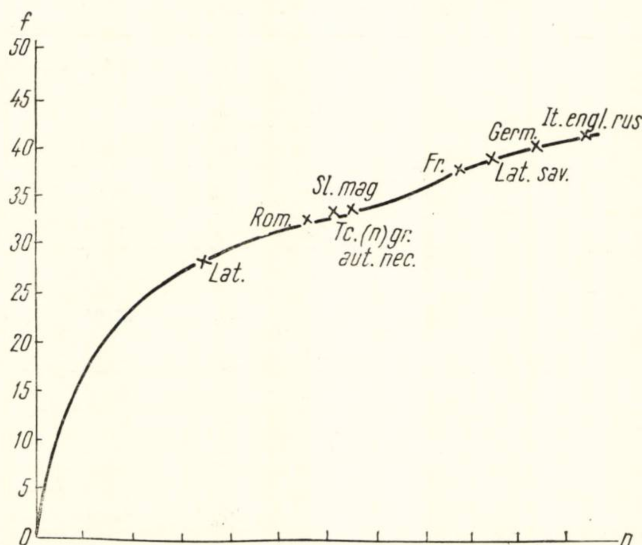
Referitor la relaţiile care se pot stabili între originea cuvintelor şi rangul lor, statistica noastră arată că dintre primele 102 cuvinte, 84 sînt latineşti moştenite, 8 sînt formate pe teren românesc din elemente latine, 3 sînt de origine slavă, unul provine din limba maghiară şi

[21] Cf. P. Guiraud, *op. cit.*, p. 19.

patru sînt neologisme [22]. Situaţia etimologică a lexicului celui mai frecvent se prezintă astfel [23]:

Origine	Număr de cuvinte	Procentaj	Frecvenţă	Procentaj
latină	349	34,65	28 827	54,19
română	193	19,16	3 093	
slavă	54	5,35	819	
maghiară	8	0,79	163	
(neo)greacă	6	0,59	75	
turcă	2	0,19	19	
autohtonă	5	0,49	60	
franceză	324	32,17	4 769	
italiană	9	0,89	107	
engleză	1	0,09	9	
rusă	2	0,19	50	
germană	3	0,29	30	
latină savantă	48	4,76	975	
necunoscută	3	0,29	87	

Raportată la cele două coordonate, frecvenţă şi număr, situaţia din tabloul de mai sus poate fi reprezentată astfel:

[22] Dintre acestea trei sînt de origine franceză şi unul este latin savant.

[23] Originea cuvintelor este indicată după *Dicţionarul limbii române moderne*, Bucureşti, 1958, deşi avem multe obiecţii (exprimate în parte în recenzia noastră publicată în RFRG, III, 1959, 1–2, p. 264) în ce priveşte partea etimologică a acestei lucrări, mai ales referitor la neologisme (pentru multe din acestea am propus altă etimologie în Florin Marcu-Constant Maneca, *Dicţionar de neologisme*, Bucureşti, 1961).

Elementele de origine latină ocupă aproape toate primele şaptezeci de ranguri. Situaţia celorlalte cuvinte din vechiul fond al limbii este următoarea :

Origine / Frecvenţă	7	8	9	10	11	12	13	14	15	16	17
slavă	9	7	5	4	4	3	3	3	1	2	1
maghiară		1			1	1	1				1
(neo)greacă	2	1		1					1	1	
turcă			1	1							
autohtonă		2	1			1					
necunoscută									1		

Structura etimologică a lexicului celui mai frecvent al textelor noastre se apropie cel mai mult de aceea a „lexicului de bază” a stilului publicistic [24] şi se depărtează de componenţa etimologică a „vocabularului de bază” al textelor beletristice cercetate de V. Şuteu [25]. Iată un tablou comparativ al rezultatelor celor trei statistici :

Originea cuvintelor	Statistica lui Şuteu		Statistica lui Bolocan		Statistica lui Maneca	
	număr	procent	număr	procent	număr	procent
latină	345	66,09	166	28,37	349	34,65
slavă	69	13,21	26	4,44	54	5,35
română	61	11,67	101	18,66	193	19,16
autohtonă	8	1,53	1	0,17	5	0,49
maghiară	7	1,34	6	1,02	8	0,79
internaţională	4	0,76				
franceză	3	0,57	247	42,22	324	32,17
turcă	2	0,38			2	0,19
greacă	2	0,38	2	0,34	6	0,59
germană	2	0,38			3	0,29
latină savantă	1	0,19			48	4,76
italiană			14	2,39	9	0,89
rusă			8	1,37	2	0,19
engleză					1	0,09
necunoscută			3	0,51	3	0,29

[24] Cf. Gh. Bolocan, *art. cit.*, p. 61.
[25] Cf. V. Şuteu, *art. cit.*, p. 437.

În afara comparației dintre datele de mai sus, este de remarcat că, procentual, rezultatele investigației noastre sînt destul de apropiate (iar în ce privește elementele latine am putea spune chiar : foarte apro-

18	19	21	23	24	25	27	41	47	60	65	70	131
1	3	1	1	1		1	1		1	1	1	
			1		1			1				
			1									
											1	1

piate) de acelea obținute de prof. D. Macrea [26] în statistica d-sale, făcută în baza altor criterii.

Nu putem încheia aceste scurte considerații etimologice fără să atragem atenția asupra influenței latine savante, mascate în tabelul nostru de unele etimologii franco-latine (exagerări ale dicționarului de referință !) dintre care cea mai mare parte sînt exclusiv latinești.

Jocul frecvențelor cuvintelor vechi și noi ne-a arătat cît ar fi de interesantă o cercetare asupra concurenței dintre elementele latine originare și cele împrumutate mai tîrziu (slave, maghiare etc.) cît și dintre neologisme și sinonimele lor mai vechi. Amintesc numai cîteva cazuri, care ar merita studiate mai pe larg : *vreme* [27] (< sl.) și *timp* [28] (< lat.) sau *veac* [29] (< sl.) și *secol* [30] (< lat. sav.). Statistici de acest gen, făcute asupra unor texte sincronice din epoci mai vechi, ne-ar furniza date suplimentare care ar putea ilustra și mai tîrziu lupta dintre aceste cuvinte. O interpretare fugară a datelor de mai sus ne arată, de exemplu, cum *vreme* are circulația maximă în stilul beletristic [31] pe cînd *timp* apare în al treilea rînd ca frecvență în acest stil. Presa urmează în ambele cazuri stilul științific, unde apare cu precădere cuvîntul de origine latină. Tot stilul științific, poarta larg deschisă neologismelor, vedem că preferă pe *secol* (folosit aici destul de frecvent), în timp ce stilul artistic (varianta beletristică) dă preferință lui *veac*.

Interesantă de urmărit este și concurența dintre anumite forme (ca variantele în *-ie* și *-iune* ale unor împrumuturi savante mai recente) a

[26] Cf. *op. cit.*, p. 31. Rezultatele statisticii lui V. Șuteu concordă în mare măsură cu cele din studiul acad. Al. Graur asupra componenței etimologice a „fondului principal lexical" al limbii române (cf. Al. Graur, *Încercare asupra fondului principal lexical al limbii române*, București, 1954, p. 56 și urm.). Noi nu vom compara datele noastre cu cele ale acad. Al. Graur (deși lexicul nostru cel mai frecvent tinde să se apropie ca număr de cuvinte de „fondul principal lexical redus", fixat de acad. Graur — cf. *op. cit.*, p. 55) pentru că „fondul lexical" determinat de d-sa a fost selectat potrivit altor principii.

[27] Nr. 271 ; rangul 104 ; repartiția + 0X = 3 ; frecvența absolută 23.

[28] Nr. 58 ; rangul 51 ; repartiția 0X + = 3 ; frecvența absolută 87.

[29] Nr. 442 ; rangul 108 ; 0 + = 2 ; frecvența absolută 15.

[30] Nr. 380 ; rangul 106 ; repartiția 0 = 1 ; frecvența absolută 17.

[31] Ordinea semnelor 0X + arată și frecvența pe stiluri.

cărei evoluţie capătă expresie matematică. Putem spune cu cît o variantă depăşeşte ca frecvenţă pe cealaltă (sau celelalte) şi deci ce sorţi are să se impună în limbă.

O altă problemă demnă de relevat este repartiţia pe stiluri a diferitelor categorii gramaticale. Iată un tablou care ne prezintă situaţia [32] :

Rep. / Cat.	adv.	prep.	conj.	interj.	pron.	adjective			substantive			verbe			Total	%
						vechi	noi	tot.	vechi	noi	tot.	vechi	noi	tot.		
3	37	24	27	1	32	20	50	70	58	100	158	26	86	112	461	45,79
2		2	5			24	71	95	80	126	206	38	34	72	398	39,52
1			8			4	33	37	32	59	91	13	9	22	158	15,69

După cum se vede, cele mai multe cuvinte au fost culese din texte aparţinînd ambelor stiluri. Numai 15,69% apar într-o singură grupă de texte. Dintre acestea din urmă două treimi sînt substantive şi o treime adjective, verbe şi alte părţi de vorbire.

Uneltele gramaticale au aproape toate repartiţia maximă, ceea ce face să ne gîndim că nu există construcţie specifică pentru un anumit stil. Numai gradul de frecvenţă a anumitor construcţii sintactice diferă pe stiluri (o cercetare atentă a indicelui dezvăluie multe lucruri în această privinţă). Dintre celelalte categorii gramaticale verbele au de asemenea în marea lor majoritate repartiţia maximă. Decalajul dintre verbele vechi şi verbele noi [33] este important, ceea ce demonstrează o dată mai mult marea stabilitate a verbului.

Printre ultimele probleme pe care urmează să le analizăm aici este repartiţia categoriilor gramaticale pe grupe etimologice. Iată situaţia :

Categ.	lat.	rom.	sl.	magh.	tc.	(n)gr.	lat. sav.	fr.	it.	engl.	rus	aut.	germ.		Nr. tot.	Procent
adv.	29	19	2	1		1						1			59	5,26
prep.	20	5													25	2,48
conj.	13	9												2	24	2,38
interj.			1					1							2	0,19
art. [34]	4														4	0,38
pron. [35]	26	10													36	3,57
num. [36]	2	1													3	0,29
adj.	42	41	4		1	1	11	94	1				2		197	19,56
subst.	118	75	31	5	1	3	29	183	5	1	2	3	1	1	458	45,48
vb.	98	31	16	2		2	8	46	1			1			205	20,35

[32] La cuvintele cu indicii 1 şi 2 nu am indicat categoria gramaticală decît la adjective, substantive şi verbe, celelalte fiind în majoritate adverbe (mai este un pronume şi o interjecţie).

[33] Mai ales cu repartiţia maximă.

[34] Art. indef. : 2 ; art. pos. : 1 ; art. dem. : 1.

[35] Pron. pers. : 10 ; pron. pos. : 6 ; pron. dem. : 1 ; pron. refl. : 4 ; pron. interog. : 1 ; pron. indef. : 9 ; pron. neg. : 2.

[36] Num. ord. : 2 ; num. indef. : 1.

Nu vom mai comenta aici ceea ce confirmă cercetările anterioare. Subliniem numai faptul, foarte important, că sectorul neologic, deși foarte numeros, nu se extinde decît în categoria substantivelor, a adjectivelor [37] și a verbelor [38].

Înainte de a încheia, să cercetăm, fie și în fugă, repartiția pe stiluri a neologismelor, pentru a stabili căile de penetrație a cuvintelor noi. Iată situația cuvintelor care au indicele 1 și 2, cele mai semnificative în această privință :

Rep. / Categ. gram.	Grupe de texte	adj.		subst.		verbe	
		vechi	noi	vechi	noi	vechi	noi
1	0	2	27	7	36	2	8
	+	1	6	22	10	11	1
	X	1	–	3	13	–	1
2	0X	11	65	40	109	7	28
	0+	9	6	23	13	21	6
	+X	4	1	17	5	10	–

Din datele de mai sus, se vede clar cum textele științifice în primul rînd și după aceea presa sînt poarta de intrare în limbă a neologismelor.

Studiată în perspectivă, o statistică de acest gen aruncă lumină și asupra unor chestiuni privind istoria limbii : infima frecvență a numeralelor (și în special a celor care denumesc numere de la zece în sus [39], explică de exemplu perfect de ce sistemul latinesc al numeralului nu s-a transmis integral în română [40]. O cercetare mai largă asupra faptelor de morfologie (desinențe cazuale, frecvența anumitor timpuri și moduri verbale etc.) ar putea aduce de asemenea explicații noi și precizări importante referitoare la corelația sistemului limbii și la mecanismul transformării lui.

Socotind că proba noastră reprezintă destul de bine lexicul cu care operează principalele stiluri ale limbii, vom extinde anumite concluzii asupra limbii române literare actuale în general.

Studiul frecvenței cuvintelor ne-a permis să precizăm cantitativ și calitativ tendințele evolutive ale vocabularului românesc. Chiar dacă unele constatări ale noastre repetă lucruri deja cunoscute, latura cantitativă, care dă o apreciere mai exactă, reprezintă o confirmare care nu ni se pare inutilă.

Primul lucru care se constată în urma cercetării noastre este că elementul latin moștenit constituie baza lexicului nostru în circulație, elementul lui invariabil, mai ales ca frecvență.

[37] Sectoare în care întrece chiar numărul elementelor vechi.

[38] Sector care se dovedește totuși foarte puțin penetrabil : neologismele reprezintă aici mai puțin de jumătate din fondul vechi.

[39] Chiar în texte științifice sînt foarte rare. Numeralele de la 1 la 10 au frecvența absolută între 4 și 5.

[40] Ca de altfel, cu oarecare deosebiri, și în alte limbi romanice.

Lexicul limbii noastre literare contemporane a asimilat un număr impresionant de neologisme, care au pătruns chiar în sectorul cel mai frecvent al vocabularului, unde reprezintă ca număr aproape jumătate din cuvinte. Acest val de neologisme este constituit aproape exclusiv din cuvinte latino-romanice, dintre care majoritatea sînt latino-franceze. Faptul acesta a determinat o întărire a structurii romanice a lexicului românesc.

Stilul care a contribuit şi contribuie cel mai mult la îmbogăţirea vocabularului este stilul ştiinţific ,,poarta larg deschisă a neologismelor". O cercetare amplă asupra tuturor aspectelor acestui stil se impune.

Un alt fapt care reiese clar în urma studierii indicelui de cuvinte este că vocabularul, sub aspectul frecvenţei cuvintelor nu poate fi, singur, un criteriu de delimitare a stilurilor [41], după cum nu este un criteriu de distingere a limbilor şi a dialectelor. Studiul lexicului cu care operează anumite stiluri nu poate duce cert la individualizarea lor.

În ceea ce priveşte ,,fondul principal lexical", credem că acesta este un lucru greu de determinat şi că, în orice caz, el nu poate fi fixat decît pe plan sincronic, în legătură cu un anumit stadiu de evoluţie a limbii. Spre deosebire de Gh. Bolocan, considerăm că acest fond de cuvinte este mult mai extins [42] şi că el trebuie delimitat în funcţie de toate aspectele stilistice ale limbii. Sîntem de părere că cercetarea frecvenţei cuvintelor pe stiluri, în baza unei statistici mult mai ample [43], ar putea să aducă rezultate relativ sigure. În acest scop se impune şi un studiu amplu asupra ,,limbii vorbite", deosebit de interesantă nu numai sub aspect lexical [44].

O listă de frecvenţă mai dezvoltată ar duce şi la stabilirea ,,vocabularului elementar" al limbii române [45], element de mare importanţă pentru studiul structurii limbii şi pentru învăţămîntul didactic.

O lucrare de mare utilitate pentru studiile lexicologice ar fi desigur şi un dicţionar de frecvenţă [46], în care să fie indicată, în măsura posibilului, şi frecvenţa cuvintelor pe sensuri. Datele oferite de o asemenea lucrare ar putea fi folosite la alcătuirea unor variate tipuri de dicţionare şi numai cu ajutorul lor s-ar putea formula corect diferitele indicaţii lexicografice referitoare la un cuvînt sau la sensurile lui (domeniile şi epoca de circulaţie, stilul etc.).

---

[41] Vocabularul reflectă în primul rînd noţiunile cu care operăm în diferitele domenii ale vieţii şi activităţii. Astfel, după vocabular, se disting atîtea stiluri cîte ramuri are ştiinţa, arta etc. În felul acesta s-ar putea vorbi de un stil medical, de altul juridic etc.

[42] După părerea noastră, ,,fondul principal lexical" se apropie de ,,vocabularul elementar" al limbii, reprezentînd partea cea mai stabilă a acestuia. Studii comparative între vocabularele elementare din diferitele etape ale limbii ne-ar da date mai precise asupra compoziţiei ,,fondului principal". În orice caz, ,,fondul principal lexical" este cu totul altceva decît ,,vocabularul elementar", entitate mai uşor determinabilă.

[43] Credem că o asemenea statistică ar trebui făcută pe texte în lungime de 5 000 000 de ocurenţe (de o sută de ori mai lungi decît numărul total al cuvintelor lexicului românesc).

[44] Înregistrări pe bandă de magnetofon, din păcate nu prea extinse pentru a ne permite elaborarea unui studiu, ne-au dezvăluit interesante particularităţi ale acestui stil.

[45] Asupra vocabularului elementar stabilit de cei trei autori ai dicţionarului de frecvenţă amintit avem rezerve, datorate atît selecţiei textelor cît şi lungimii lor.

[46] Mult mai amplu decît cel apărut.

Poate că în curînd, cu ajutorul acestor metode noi, stabilind aspectele cantitative, vom reuși să determinăm caracterul sistematic al vocabularului și tendințele care îl guvernează.

Munca pentru o asemenea lucrare este uriașă, mașinile electronice ne pot ajuta însă, iar rezultatele merită osteneala.

Octombrie 1965

Institutul de lingvistică, București, Str. I. C. Frimu 22

BIBLIOGRAFIA TEXTELOR EXCERPTATE ÎN VEDEREA UNEI STATISTICI ASUPRA FRECVENȚEI CUVINTELOR ÎN LIMBA ROMÂNĂ LITERARĂ ACTUALĂ

TUDOR ARGHEZI, *Versuri*, București, 1960
ION MINULESCU, *Versuri*, București, 1964
GH. TOPÎRCEANU, *Poezii*, în *Opere* I, București, 1955
MIHAI BENIUC, *Versuri*, București, 1949
CAMIL PETRESCU, *Versuri*, București, 1923
ION AGÎRBICEANU, *Schițe și povestiri*, București, 1955
GEORGE CĂLINESCU, *Bietul Ioanide*, București, 1955
LIVIU REBREANU, *Pădurea spînzuraților*, București, 1939
EUSEBIU CAMILAR, *Negura* I, București, 1950
CEZAR PETRESCU, *Întunecare* I, București, 1943
ZAHARIA STANCU, *Desculț*, București, 1949
ALBERTO MORAVIA, *Povestiri din Roma*, trad. G. și A. Lăzărescu, București, 1963
EDMOND ROSTAND, *Cyrano de Bergerac*, trad. M. Codreanu, București, 1955
M. ST. CLAIR, *Un lucru bine făcut*, în Secolul XX, 1965, nr. 2
FRANCISC MUNTEANU, *Terra di Siena*, în V. Rom. XV, 1962, nr. 1
DR. ARMAND ANDRONESCU, *Embriologie*, București, 1963
G. VIEROSANU, *Fizica*, București, 1962
E. BERAL, GH. ZAPAN, *Chimie organică*, București, 1961
GH. MACOVEI, *Geologie stratigrafică*, București, 1958
GH. VÎLSAN, *Cîmpia Română*, București, 1936
C. BUDEANU, *Sistemul practic general de măsuri și greutăți*, București, 1956
MAX LAUF, *Istoria fizicii*, București, 1965
ED. NICOLAU, *Cibernetica și lingvistica*, în SCL IX, 1958, nr. 4
LUCIAN BLAGA, *Arta și valoarea*, București, 1939
MIHAIL RALEA, *Ideea de evoluție în doctrinele socialiste*, București, 1930
C. ȘERBĂNESCU, *Codul familiei*, București, 1963
ACADEMIA R.P.R., *Istoria României*, II, București, 1960
IORGU IORDAN, *Lingvistica romanică*, București, 1962
AL. ROSETTI, *Introducere în fonetică*, București, 1964
ALEX. GRAUR, *Studii de lingvistică generală*, București, 1961
ION COTEANU, *Elemente de dialectologie a limbii române*, București, 1961
G. CĂLINESCU, *Istoria literaturii române*, București, 1940
ACADEMIA R.P.R., *Istoria literaturii române*, I, București, 1964
M. RARINCESCU, *Curs elementar de drept civil*, București, 1947
Modificările aduse Codului penal și Codului de procedură penală, București, 1964
SCÎNTEIA, 1965, nr. 6576, 6556, 6662
CONTEMPORANUL, 1965, 5 și 26.II.1965
LUMEA, 1965, nr. 10
ROMÂNIA LIBERĂ, 1965, nr. 6360, 6364
SECERA și CIOCANUL, 1965, nr. 3389, 3392
SĂNĂTATEA, 1964, nr. 10
LUCEAFĂRUL, 1965, nr. 7
BULETINUL OFICIAL, 1960, nr. 6, 33, 26

OBSERVAŢII ASUPRA FLEXIUNII ŞI AGLUTINĂRII NOMINALE

(O ÎNCERCARE TIPOLOGICĂ)

DE

ZOLTÁN SZABÓ

1. Tipologia lingvistică, formată încă în secolul trecut (Fr. Schlegel, H. Steinthal, A. Schleicher, Fr. Misteli), a ajuns numai de curînd la nivelul necesar ca să poată servi diferitele domenii ale lingvisticii [1]. Cu toate lipsurile sale, clasificarea tipologică (morfologică) veche a limbilor are o valoare ştiinţifică şi prezintă, şi în zilele noastre, un interes incontestabil. Este adevărat însă că, în lingvistica actuală, tipologia lingvistică serveşte în primul rînd nu la clasificarea limbilor, ci mai mult, ea se întrebuinţează ca un criteriu al comparării şi prin aceasta ne asigură o metodă fecundă a descrierii diferitelor sisteme de limbă (sisteme întregi sau parţiale).

În acest articol se urmăresc ambele aspecte ale tipologiei. Ne vom ocupa de tipul flexionar şi de cel aglutinant, categorii bine cunoscute din clasificarea tipologică (morfologică) a limbilor. În vederea cercetării mai aprofundate ne vom limita numai la studiul flexiunii şi aglutinării nominale (= indicarea funcţiei sintactice a cuvintelor în propoziţie) [2] pe

---

[1] K. Horálek, *Sur les problèmes actuels de la typologie structurale des langues*, în CL III, 1958, supliment, p. 195—205 ; R. Jakobson, *Typological Studies and their Contribution to Historical Comparative Linguistics*, în volumul *Proceedings of the Eighth International Congress of Linguists*, Oslo, 1958 ; M. Leroy, *Les grands courants de la linguistique moderne*, Bruxelles-Paris, 1963, p. 149—163 ; Y. Malkiel, *A Tentative Typology of Romance Historical Grammars*, în „Lingua" IX, 1960, 4, p. 321—416 ; T. Milewski, *Предпосылки типологического языкознания*, în volumul „Исследования по структурной типологии", Moscova, 1963, p. 3—31.

[2] Numită în gramaticile limbilor flexionare „declinare". Concepţia şi denumirea aceluiaşi procedeu este însă problematică în cazul limbilor aglutinante. De astă dată nu ne referim la problema mult discutată : poate fi considerată „declinare" şi aglutinarea nominală?

Despre problemele teoretice ale categoriei gramaticale studiate v. R. Jakobson, *Beitrag zur allgemeinen Kasuslehre. Gesamtbedeutungen der russischen Kasus*, în TCLP 6, 1936, p. 240—288 ; N. Trubetzkoy, *Gedanken über die slovakische Deklination*, în „Sborník Matice Slovenskei" XV, 1937, p. 39—47 ; E. A. Bokarev, *Despre categoria cazului*, în „Probleme de lingvistică" 1954, 1, p. 35—54 ; A. Willem de Groot, *Classification of Cases and Uses of Cases*, în volumul *For Roman Jakobson*, The Hague, 1956, p. 186—194 ; Antal László, *A magyar esetrendszer*, Budapest, 1961, p. 16—31.

baza materialului a două limbi : romîna și maghiara, transformînd în acest fel tipologia în caracterizarea comparată a unui subsistem din două limbi. În unele cazuri, firește, materialul lingvistic din aceste două limbi va fi completat cu exemple luate din alte limbi flexionare indo-europene sau din alte limbi aglutinante, în special fino-ugrice.

În analiza noastră ne vom baza, în primul rînd, pe izomorfism, cu alte cuvinte, vom studia concordanțele structurale care se manifestă în indicarea funcției sintactice a cuvintelor în propoziție și care sînt profund specifice fiecăreia dintre cele două limbi examinate. Din păcate însă, în această operație nu ne putem baza pe analize moderne (temeinice, consecvente și precise) după cum am putea, pe drept cuvînt, pretinde, deoarece nu avem destule descrieri de această natură [3]. Astfel nu putem face altceva decît să prezentăm în mod critic rezultatele tipologiei lingvistice tradiționale[4]. Prin aceasta se poate aprecia situația și enumera sarcinile tipologiei contemporane [5].

2. Prezentarea flexiunii și aglutinării nominale trebuie să o începem prin abordarea caracteristicilor care, în mai multe lucrări de tipologie lingvistică tradițională, sînt privite ca fiind proprii numai limbilor flexionare sau numai limbilor aglutinante. De fapt, însă ele se găsesc în ambele tipuri morfologice (vezi subpunctele **3**—**10**).

Aceste caracteristici comune nu sînt lipsite de interes pentru tipologie, deoarece realizarea cîte uneia din ele într-o limbă, prin raportare la alta, poate cuprinde în sine trăsături specifice, pentru că ea poate avea diferite manifestări formale, funcționale și proporționale.

3. După unele păreri, de altfel nu prea generale, tipul sintetic și cel analitic se încadrează numai în schema limbilor flexionare [6].

Într-adevăr, pe terenul limbilor indo-europene a apărut prima dată necesitatea ca limbile flexionare (sintetice) să fie opuse celor analitice. Acest criteriu tipologic însă s-a generalizat, a devenit un criteriu

---

[3] Dintre cele existente amintim : Paula Diaconescu, *Le système casuel du roumain*, în „Cahiers de linguistique théorique et appliquée", I, 1962, p. 27—37 (vezi recenzia la această lucrare a lui Gy. Szépe în „Acta Linguistica Academiae Scientiarum Hungaricae", Budapest, XV, 1965, p. 420) ; idem, *Un mod de descriere a flexiunii nominale, cu aplicație la limba română contemporană*, în SCL XII, 1961, 2, p. 163—192 ; idem, *Aspecte ale declinării cu articol definit în limba română*, în SCL XVI, 1965, p. 149—162 ; Em. Vasiliu, *Le système des cas en roumain*, în „Cahiers de linguistique théorique et appliquée" II, 1965, p. 313—340 ; Antal László, *op. cit.*, p. 32—56.

[4] H. Steinthal, *Die Klassifikation der Sprache, dargestellt als die Entwicklung der Sprachidee*, Berlin, 1850 : idem, *Charakteristik der hauptsächlichsten Typen des Sprachbaues*, Berlin, 1860 ; A. Schleicher, *Compendium der vergleichenden Grammatik der indogermanischen Sprachen*, Weimar, 1871 ; Fr. Misteli, *Charakteristik der hauptsächlichsten Typen des Sprachbaus*, Lepzig, 1910 ; Schmidt József, *Az indogermán flexió genesisének problémája*, în revista „Nyelvtudomány", Budapest, III (1910) — VI (1916) ; K. Horálek, *op. cit.*, p. 197—198 ; P. S. Kuznețov, *Морфологическая классификация языков*, Moscova, 1954.

[5] Din literatura referitoare la această problemă vezi H. A. Gleason, *An Introduction to Descriptive Linguistics*, New York, 1955 (în special capitolul al IX-lea) ; J. H. Greenberg, *The Nature and Uses of Linguistic Typologies*, în IJAL 1957, v. 23, no. 27 ; idem, *A Quantative Approach to the Morphological Typology of Language*, ibidem, 1960, v. 26, 3 ; A. Kroeber, *On Typological Indices I: Ranking of Languages*, ibidem, 1960, v. 26, 3 ; E. Levenston — J. O. Ellis, *A Transfer Grammar Development of System-Reduction Quantification Method*, în „Zeitschrift für Phonetik Sprachwissenschaft und Kommunikationsforschung" 17, 1964, 5, p. 449—452 ; volumul de studii *Исследования по структурной типологии*, Moscova, 1963.

[6] V. de ex. Kuznețov, *op. cit.*, p. 13, 20.

nou în clasificarea morfologică a limbilor. Cu alte cuvinte, forme sintetice şi analitice pot fi distinse şi în cadrul limbilor aglutinante.

Flexiunea nominală, în limba română, se realizează cu mijloace sintetice şi analitice. Alături de flexiunea prin afixare apar şi construcţii prepoziţionale, care îndeplinesc aceeaşi funcţie ca şi desinenţele cazuale. Prepoziţiile — în primul rînd *pe, la* — precum şi articolul (*lui, unui, al*) stau în legătură corelativă cu cazurile. Numărul cazurilor fiind relativ mic, valorile lor se dezvăluie, în primul rînd, în interacţiune cu prepoziţiile. Din această interacţiune fireşte, nu decurge că am putea pune semnul egalităţii între cazuri şi prepoziţii.

Forme analitice se găsesc şi în limba maghiară. Cele mai generale şi cele mai evidente forme analitice le prezintă construcţiile postpoziţionale [7] : substantiv + postpoziţie. De ex. : *a ház mellett* 'lîngă casă'.

Formal, postpoziţia ar putea fi privită ca o prepoziţie situată nu înaintea numelui, ci în urma lui. Astfel, în limba latină, prepoziţiile *causa* şi *gratia* se întrebuinţează după genitivul substantivului : *honoris causa, exempli gratia.*

În afară de topică, postpoziţiile se deosebesc de prepoziţii şi prin alte caracteristici. Între substantiv şi postpoziţie nu poate fi plasat nici un alt cuvînt. Între prepoziţie şi substantiv, însă, poate fi inserat un alt cuvînt, de obicei, un adjectiv. Această deosebire îşi găseşte explicaţia între altele şi în posibilităţile de dezvoltare a postpoziţiilor. Din punct de vedere istoric, postpoziţia reprezintă un stadiu intermediar între cuvîntul independent şi desinenţă. Mai multe postpoziţii ale limbii maghiare vechi au devenit desinenţe. De ex. în secolul al XII-lea : *világ bele* 'în lume', azi : (a) *világba* 'în lume'.

4. Legăturile sistematice şi funcţionale între desinenţe şi prepoziţii, respectiv între desinenţe şi postpoziţii în cele două tipuri morfologice studiate, reprezintă o deosebire ce poate fi tratată tipologic.

Numărul relativ mai mare al cazurilor, în limbile aglutinante, este asigurat de marele număr al desinenţelor nominale. Am putea spune că desinenţele reprezintă un sistem aproape întreg de mijloace care exprimă valorile legate de aglutinarea nominală. Valabilitatea acestei observaţii nu este negată nici de faptul că în multe limbi aglutinante, pe lîngă desinenţe, şi postpoziţiile participă la marcarea diferitelor funcţii sintactice ale cuvintelor în propoziţie. Raportul dintre desinenţă şi postpoziţie diferă, însă, de acela al desinenţei şi prepoziţiei din limbile flexionare.

În ambele tipuri morfologice, valorile cazurilor pot să se dezvăluie în interacţiune cu prepoziţiile, respectiv cu postpoziţiile. Dar această interacţiune se manifestă în mod diferit. În limbile flexionare — ca în română, germană, latină, rusă — valorile care nu se exprimă prin desinenţe, sînt redate, de obicei, de prepoziţii. De ex. : în limba română multe complemente circumstanţiale se exprimă prin substantive precedate de prepoziţii (sau de locuţiuni prepoziţionale) [8] : *în* curte, *la* fereastră, *în dosul* clădirii, *din* greşeală.

---

[7] În limba finlandeză pe lîngă postpoziţii există şi prepoziţii.

[8] Neluînd în considerare cazurile cînd complementele circumstanţiale sînt exprimate prin adverbe (sau prin locuţiuni adverbiale) şi prin substantive în acuzativ.

În limbile aglutinante însă nu există o funcţie (cu valoarea unui caz) care nu ar putea fi redată prin desinenţe. Dar unele funcţii (cu valoarea unui caz) pot fi exprimate, pe lîngă desinenţe, şi prin postpoziţii. În acest fel, postpoziţiile formează, de obicei, numai construcţii care sînt sinonime cu formele ce au desinenţe.

Dintre aceste forme paralele, care sînt foarte numeroase în limba maghiară, amintim complementul indirect (limitat la sensul gramatical de bază al dativului) exprimat printr-un substantiv cu desinenţa *-nak*, *-nek* sau printr-un substantiv urmat de postpoziţiile *számára*, *részére*. De ex. : Helyet biztosítottak a *hallgatóknak*. Helyet biztosítottak a *hallgatók számára*. Helyet biztosítottak a *hallgatók részére*. 'S-au asigurat locuri studenţilor'.

De altfel interacţiunea dintre desinenţă şi postpoziţie, caracteristică limbilor aglutinante, prin relaţia desinenţă-prepoziţie, nu este cu totul necunoscută limbilor flexionare indo-europene. Complementul direct în limba română poate fi redat printr-un substantiv în acuzativ sau printr-un substantiv în acuzativ precedat de prepoziţia *pe* : Elevii admiră *studenţii*. Elevii admiră pe *studenţi* [9]. În engleză, pe lîngă genitivul sintetic, My *friend's* father, mai există şi genitivul construit cu prepoziţia *of* : The father *of* my friend.

Din cele spuse despre raportul dintre desinenţe şi prepoziţii, respectiv desinenţe şi postpoziţii, reiese că postpoziţia, în limbile aglutinante, reprezintă numai mijloace secundare, suplimentare, deoarece ele pot forma numai construcţii sinonime cu cazurile. Faţă de aceasta, prepoziţiile limbilor flexionare pot avea două valori funcţionale : (1) mijloace proprii, primordiale în marcarea unor valori sintactice şi (2) mijloace suplimentare, care formează construcţii sinonime cu cazurile.

5. Rolul secundar al postpoziţiilor poate fi pus în legătură cu numărul relativ mai mare al desinenţelor (cazurilor) în limbile aglutinante. Pe lîngă un număr mai mare de cazuri, postpoziţiile nu au putut să ajungă la un rol principal sau chiar exclusiv.

Numărul mare al desinenţelor (cazurilor) rezultă, între altele, din faptul că în limbile aglutinante există mijloace proprii cazuale pentru exprimarea diferitelor valori ale complementelor circumstanţiale : temporal, cauzal, sociativ, instrumental, modal etc. Între acestea există un număr deosebit de mare de desinenţe speciale care exprimă complementele circumstanţiale de loc : inesiv, superesiv, adesiv ; elativ, delativ, ablativ ; ilativ, sublativ, allativ etc. Măreşte enorm sistemul desinenţelor nominale şi faptul că posesorul şi obiectul posedat se exprimă, în mod sintetic, prin desinenţe posesive (care însă nu au valoarea unui caz) : *könyv-em* 'cartea mea', *könyv-em-nek* 'cărţii mele' (gen. dat. sing.). Poate că chiar bogăţia sistemului desinenţelor nominale şi importanţa desinenţei în sistemul limbii maghiare au dus la un fenomen remarcabil, la transformarea desinenţei în temă. Formele cazuale ale pronumelui personal (în afară de nominativ şi acuzativ) constau în loc de tema pronominală, din desinenţă + desinenţa posesivă personală :

nekem 'mie' (dativul pronumelui personal, persoana I) < *-nek* (desinenţa dativului) + *-em* (desinenţa posesivă, persoana întîi) ;

[9] *Gramatica limbii române*, vol. II, Bucureşti, 1963, p. 156 ; expunerea problemei vezi la Iorgu Iordan, *Limba română contemporană*, Bucureşti, 1956, p. 512–513.

neked 'ţie' (dativul pronumelui personal, persoana a II-a) < *-nek* (desinenţa dativului) + *-ed* (desinenţa posesivă, persoana a doua); *bennünk* 'în noi' (cazul inesiv al pronumelui personal, persoana I, plural) < *-ben* (desinenţa cazului inesiv) + *-ünk* (desinenţa posesivă, persoana întîi plural).

Totuşi, numărul desinenţelor nu este egal cu numărul cazurilor. Nu orice desinenţă are valoarea unui caz. Dar nici desinenţele care formează caz nu au aceeaşi valoare, aceeaşi frecvenţă, deoarece există multe cazuri defective: unele desinenţe se alipesc numai la cîteva teme, în funcţie de sensul şi structura lor morfologică. Raportul dintre desinenţă şi sensul gramatical, respectiv caz este foarte complicat. Din această cauză este foarte grea — uneori se pare chiar imposibilă — stabilirea numărului cazurilor într-o limbă aglutinantă. Nu ne poate, deci, mira faptul că referitor la limba maghiară numărul cazurilor variază de la un autor la altul: la Riedl 22, la Lotz 24, la Szabó 25 (nom. şi ac. + 23 cazuri circumstanţiale), la Maitinskaia 16, la Antal 17, în Gramatica Academiei 28 [10]. Dificultatea stabilirii numărului cazurilor, precum şi caracterul diferit al aglutinării nominale faţă de flexiunea nominală (declinare) din limbile flexionare indo-europene a dus, în ultima instanţă, la negarea, de către mai mulţi autori, a existenţei cazurilor în limba maghiară [11].

6. În mai multe locuri putem citi că în limbile aglutinante desinenţele se adaugă întotdeauna la tema neschimbătoare a cuvintelor. Reiese din aceasta, că în limbile aglutinante nu ar exista alternanţe fonetice sau, cel mult, există numai cazuri izolate [12].

Alternanţa fonetică este un fenomen mult răspîndit în limbile flexionare. În flexiunea nominală a limbii române un mijloc foarte uşor de observat este larga folosire a alternanţelor fonetice. De ex. alternanţe vocalice: *carte* — *cărţi*, *fată* — *fete*, *seară* — *seri*, *soră* — *surori*; alternanţe consonantice: *brad* — *brazi*, *muscă* — *muşte* etc. [13].

Alternanţe fonetice, multe şi foarte variate, se găsesc şi în limba maghiară. În paradigmele nominale ale limbii maghiare putem observa, în primul rînd, alternanţe vocalice. Variază două vocale diferite, *ó/á*: *bíró* 'judecător' (nom. sing.) — *bírá-k* (nom. plur.). Vocala lungă alternează cu corespondentul scurt, de ex. *á/a*: *madár* 'pasăre' (nom. sing.) — *madar-at* (ac. sing.). Prezenţa sau lipsa unei vocale, de ex. *o*/⊘: *bokor* 'tufă' (nom. sing.) — *bokr-ot* (ac. sing.). Alternanţe consonantice, lipsa sau prezenţa unei consoane, ⊘/*v*: *mű* 'operă; uzină' (nom. sing.) — *müv-et* (ac. sing.). Alternanţe complexe (vocalice şi consonantice), de exemplu: *ó/a* şi ⊘/*v*: *hó* 'zăpadă' (nom. sing.) — *hav-at* (ac. sing.).

În limba finlandeză pot fi observate, în primul rînd, alternanţe consonantice, „gradul tare" alternează cu „gradul slab": *pp/p*, *p/v*,

[10] Riedl Szende, *Kisebb magyar nyelvtan*, Pest, 1866, p. 51—58; Lotz János, *Das ungarische Sprachsystem*, Stockholm, 1939, p. 63; Szabó Dénes, *A mai magyar nyelv*, Budapest, 1955, vol. II, p. 240—244; K. E. Maitinskaia, *Венгерский язык*, vol. I, Moscova, 1955, p. 143; Antal László, *op. cit.*, p. 49; *A mai magyar nyelv rendszere*, Budapest, 1961, vol. I, p. 557.

[11] De ex. Balassa József, *A magyar nyelv könyve*, Budapest, 1943, p. 313.

[12] Fr. Misteli, *op. cit.*, p. 353.

[13] *Gramatica limbii române*, vol. I, Bucureşti, 1963, p. 48—49, 73—74; S. Golopenţia, *Alternanţele vocalice în limba română actuală*, în FD IV, 1962, p. 43—59.

k/∅ etc. Fenomenul este numit „schimbare a gradului" (germ. *Stufenwechsel*). Iată cîteva tipuri mai importante [14]. Alternanța consoanelor lungi cu consoanele corespunzătoare scurte, *tt*/*t* : *tyttö* 'fată' (nom. sing.) — *tytö-n* (gen. sing.). Un alt tip de alternanță fonetică : variază două consoane diferite, de ex. *p*/*v* : *apu* 'ajutoare' (nom. sing.) — *avu-n* (gen. sing.).

Mai amintim cîteva exemple și din alte limbi fino-ugrice. În limba vogulă (manși), existența sau lipsa unei vocale, *i*/∅: *ēri̯ϒ* 'cîntare' (nom. sing.) — *ērϒ-i̯ϒ* (nom. dual) — *ērϒ- ət* (nom. plur.) [15]. În limba ostiacă (hanti) : alternanțe vocalice, *ā*/*ì* : *ńāләm* 'limbă' (nom. sing.) — *ńìлm-əm* 'limba mea' (nom. sing. pos. pers. întîi) sau *a*/*i* : *amp* 'cîine' (nom. sing.) — *imp-əm* 'cîinele meu' (nom. sing. posesiv pers. întîi) [16]. Această alternanță se aseamănă cu fenomenul „Umlaut", din limba germană, de tipul *Wald* 'pădure' — *Wälder* 'păduri' (flexiune internă combinată cu afixare). În lapona din Norvegia predomină alternanța consonantică, de ex. *dd*/*DD* (medie surde) : *loddi* 'pasăre' (nom. sing.) — *loDDì* (ac. sing.) [17].

Limbile samoiede, care împreună cu limbile fino-ugrice alcătuiesc familia uralică, cunosc de asemenea schimbări fonetice în tema cuvîntului. De ex. : în ostiac-samoiedă, *p*/*m* : *kup* 'om' (nom. sing.) — *kum-en* (gen. sing.) sau alternanțe complexe : *kämə* 'sînge' (nom. sing.) — *keîwa-n* (gen.) [18].

După cum s-a văzut, alternanța fonetică este o trăsătură comună a celor două limbi studiate de noi, și ea există încă în mai multe limbi fino-ugrice și samoiede, care sînt considerate limbi aglutinante.

Nu putem, desigur, trece cu vederea faptul că, în limbile aglutinante amintite, aceste alternanțe fonetice nu reprezintă fenomene atît de frecvente, ca în limbile flexionare.

În afara deosebirilor cantitative, prezintă o particularitate distinctivă și valoarea funcțională a alternanțelor fonetice. În limba maghiară, ca și în limbile aglutinante, alternanța fonetică, în general, nu exprimă singură funcții gramaticale. În marcarea funcțiilor gramaticale, desinențele au o valoare primordială, alternanțele fonetice, în această privință, nu au valori independente, aglutinarea nominală le folosește numai ca semne suplimentare. În limba română și, în general, în limbile flexionare, însă, într-o măsură mai mică sau mai mare, alternanțele fonetice pot constitui singura marcă a unei forme flexionare. Totuși, este adevărat, că în flexiunea nominală a limbii române, această funcție a alternanțelor fonetice este foarte redusă : în afară de forme din graiuri ca *masî-mesî* numai unele

[14] Papp István, *Finn nyelvkönyv*, Budapest, 1957, p. 20—21 ; idem, *Finn-magyar szótár*, Budapest, 1962, p. 1119. Îmi exprim mulțumirile mele sincere lui M. Vámszer, care a verificat exemplele din limba finlandeză.

[15] Kálmán Béla, *Manysi nyelvkönyv*, Budapest, 1955, p. 17.

[16] Josef Szinnyei, *Finnisch-ugrische Sprachwissenschaft*, Leipzig, 1910, p. 53 ; Zsírai Miklós, *Finnugor rokonság*, Budapest, 1937, p. 8.

[17] Szinnyei József, *Magyar nyelvhasonlítás*, Budapest, 1927, p. 40.

[18] E. N. Setälä, *Über Art, Umfang und Alter des Stufenwechsels im finnisch-ugrischen und samojedischen*, în „Anzeiger der Finnisch-Ugrischen Forschungen" XII, 1912, p. 25 ; M. Alexander Castren, *Grammatik der samojedischen Sprachen*, St. Petersburg, 1854, p. 38—66, 105—185.

alternanțe consonantice finale pot fi considerate ca singure mărci flexionare [19].

7. Ca o deosebire dintre flexiunea și aglutinarea nominală se amintește și faptul că desinența, în limbile aglutinante, se alipește la o temă, care în aceeași formă morfologică este un cuvînt de sine stătător, ea fiind, de obicei, nominativul singular. De ex. în limba maghiară : *hajó* 'navă ; vapor' (nom. sing.) — *hajó-k* (nom. plur.), *hajó-nak* (gen. și dat. sing.). Față de aceasta, cum se afirmă, în limbile flexionare, tema după care se adaugă diferite desinențe cazuale, nu constituie singură un cuvînt ; fără desinențele ce i se adaugă, ea nu poate apărea [20]. De ex. în limba română : *hărț-i, cas-e, ste-le.*

Aceste afirmații nu sînt însă adeverite de faptele lingvistice. În limba română, în unele cazuri, tema coincide cu nominativul singular, constituie deci singură, și fără desinențe, o formă morfologică de sine stătătoare : *basma-le, zi-le, deal-uri.*

Temele nominale ale limbii maghiare sînt, uneori, așa cum s-a afirmat pentru limbile flexionare, forme morfologice, care nu apar fără desinențe în mod independent. De ex. : *hav*-at 'zăpadă' (ac. sing. ; nominativul este : *hó*), *jeg*-et 'gheață' (ac. sing. ; nominativul este : *jég*), *bokr*-ot 'tufă' (ac. sing. ; nominativul este : *bokor*).

Caracterul temelor nominale din cele două limbi studiate, după cum s-a văzut, nu poate servi delimitării flexiunii și aglutinării nominale. Dar această posibilitate poate fi valorificată pentru tipologia lingvistică în mod cantitativ. Am putea spune că, în limba română, ambele cazuri (temă independentă — temă dependentă) sînt reprezentate cam în aceeași proporție. În limba maghiară însă, „tema independentă" fiind cu mult mai frecventă, este mai caracteristică. În felul acesta, cele spuse despre caracterul temei pot fi folosite pentru studiul tipologic nu ca poli care se exclud reciproc, ci ca două cazuri existente în ambele limbi, dar cu valori de frecvență diferite.

8. O altă trăsătură care — după unele păreri învechite — deosebește cele două tipuri morfologice, este caracterul nemarcat al nominativului în limbile aglutinante față de caracterul marcat al nominativului în limbile flexionare [21].

Într-adevăr, în limbile aglutinante, ca în maghiară, cazul nominativ, față de formele alcătuite din temă plus desinență, are desinența zero : *hajó* 'navă ; vapor' (nom. sing.), *hajó-t* (ac. sing.) ; *ablak* 'fereastră' (nom. sing.), *ablak-ok* (ac. sing.) ; *hó* 'zăpadă' (nom. sing.), *hav-at* (ac. sing.).

---

[19] I. Iordan, *op. cit.*, p. 248—249 ; Al. Graur, *Studii de lingvistică generală*, varianta nouă, București, 1960, p. 143—144 ; S. Golopenția, *op. cit.*, p. 43—59 ; *Gramatica limbii române*, vol. I, București, 1963, p. 46—49. — Despre unele aspecte teoretice ale acestei probleme vezi la Vl. Skalička, *Konsonantenkombinationen und linguistische Typologie*, în TCLP I, 1964, p. 111—114 ; M. Komárek, *Sur l'appréciation fonctionelle des alternances morphonologiques*, ibidem, p. 145—161 ; Em. Vasiliu, *Alternanțele fonologice din punctul de vedere al recțiunii*, în SCL VI, 1955, p. 43—49 ; A. Avram, *Despre recțiune în fonologie*, în SCL VII, 1956, p. 96—98 ; E. Petrovici, *Fenomene de sinarmonism în fonetica istorică a limbii române*, în CL II, 1957, p. 97—126 ; B. Pottier, *Plan phonémique et plan morphémique dans la structure du mot*, în *Omagiu lui Iorgu Iordan*, București, 1958, p. 701—704.

[20] De ex. Schmidt, *op. cit.*, III, p. 97.

[21] *Ibidem*, p. 97.

Pentru limba română, ca şi pentru o mulţime de limbi din tipul morfologic flexionar,nu este însă valabilă teza că nominativul este întotdeauna marcat cu o desinenţă. În unele cazuri, nominativul, faţă de celelalte forme cazuale, are desinenţă : *cas-ă*, *vulp-e*, *codr-u*. Aceste forme de nominativ le putem concepe ca fiind marcate. În alte cazuri, însă, nominativul nici în limba română nu este marcat de desinenţă : *gînd*, *zi*, *basma* [22].

Faptele lingvistice, şi în acest caz, cer atenuarea tezei tipologiei tradiţionale. Dacă se respectă realitatea lingvistică, atunci putem afirma numai că în limba maghiară nominativul este totdeauna nemarcat, iar în limba română el este cînd marcat, cînd nemarcat. Cele două extreme şi aici se apropie reciproc, în sensul că numai diferenţe cantitative pot ajuta tipologia. Astfel de deosebiri cantitative, natural, există şi în sfera limbilor flexionare. De exemplu în latină, numărul formelor de nominativ nemarcat (ca de ex. : *uir*) este mai mic decît în limba română.

9. După o concepţie generală, structura morfologică a cuvintelor, în limbile flexionare, are un caracter cu mult mai compact decît în limbile aglutinante, deoarece, din punct de vedere fonetic, desinenţele se sudează într-un tot organic cu tema de care sînt lipite. În limbile aglutinante, însă desinenţele se separă cu uşurinţă de tema lor. Unitatea mai strînsă, sau cum se mai spune ,,fuziunea'' mai strînsă, a morfemelor în cuvintele din limbile flexionare a fost caracterizată, în secolul trecut, ca ,,mozaic bun'' faţă de structura morfologică a cuvintelor aglutinante, care a fost judecată ca fiind ,,mozaic rău'', nereuşit, fiindcă se poate observa foarte uşor locul unde plăcile (morfemele) au fost lipite [23].

Faptele lingvistice ne conving că structura morfologică şi fonetică a cuvintelor prezintă o unitate mai strînsă sau mai puţin strînsă în ambele tipuri de limbi. De ex. în *zi-le*, *pod-uri*, *basma-le* sau în lat. *uir-i*, germ. *Weib-er*, rusă *студент-ы*, desinenţele sînt legate atît de liber de temă ca şi în cuvintele maghiare, ca de ex. *hajó-k* 'navă ; vapor' (nom. plur.), *hajó-nak* (gen. dat. sing.), *ablak-ot* 'fereastră' (ac. sing.), *ablak-hoz* 'la fereastră' (adeziv sing.).

Mai departe, întrepătrunderea morfemelor poate fi foarte strînsă şi în limbile aglutinante. În maghiară : *terhek* 'greutăţi' (nom. plur.) din *teher* (nom. sing.) + *-k* (desinenţa pluralului) ; *ham-vat* 'cenuşă' (ac. sing.) din *hamu* (nom. sing.) + *-t* (desinenţa acuzativului). În finlandeză : *illalla* 'seară' (în funcţie de adverb ; adeziv sing.) din *ilta* 'seară' (nom. sing.) + *-lla* (desinenţa cazului adeziv) ; *joet* 'fluvii' (nom. plur.) din *joki* (nom. sing.) + *-t* (desinenţa pluralului). Aceste cuvinte au acelaşi caracter în ceea ce priveşte fuziunea morfemelor ca şi cuvintele din limbile flexionare : *noapte-nopţi*, *cal-cai*, *ceaşcă-ceşti*, lat. *nox-noctis*, rusă : *друг—друзья*. Deci fuziunea nu poate fi interpretată ca o caracteristică specifică numai limbilor flexionare. Ea poate fi însă privită ca un fenomen, care este reprezentat într-o măsură mai mare în limba română, decît în limba maghiară.

---

[22] Al. Graur, *Note asupra structurii morfologice a cuvintelor*, în *Studii de gramatică*, vol. II, Bucureşti, 1957, p. 3—18 (în special p. 7—11) ; Paula Diaconescu, *op. cit.*, 178, 183 ; *Gramatica limbii române*, vol. I, Bucureşti, 1963, p. 44—45.

[23] M. Müller, *Vorlesungen über die Wissenschaft der Sprache*, Leipzig, 1863, p. 246—247.

De altfel, în limba maghiară, se realizează două tendințe care sînt chemate să întărească, din punct de vedere fonetic, legătura mai slabă a morfemelor în cuvintele maghiare : armonia vocalică și asimilare totală. Armonia vocalică, o trăsătură de natură fonetică a limbii maghiare (și a mai multor limbi fino-ugrice), se manifestă, în primul rînd, în structura fonetică a desinențilOR și a sufixelor. Cele mai multe desinențe au două sau trei variante : (1) anterioare (palatale), (2) posterioare (velare) sau (1) anterioare (palatale) labiale, (2) anterioare (palatale) nelabiale, (3) posterioare (velare). Întrebuințarea variantelor este determinată de caracterul vocalei, sau vocalelor, din temă : *ház-ban* 'în casă', *kert-ben* 'în grădină', *vonat-hoz* 'la tren', *kert-hez* 'la grădină', *öröm-höz* 'la bucurie'. În finlandeză : *talo-ssa* 'în casă', *metsä-ssä* 'în pădure'.

Din punct de vedere morfologic, armonia vocalică o putem considera ca un fenomen care mărește gradul de fuziune între temă și desinență. Acordul fonetic al desinențelor cu tema cuvîntului contribuie la strîngerea unității dintre cele două morfeme [24].

Aceeași funcție o are și asimilarea totală : *szekérrel* 'cu căruța' < *szekérvel* : *szekér* + *vel* (desinența instrumentalului) și mai ales unele forme pronominale demonstrative, de ex. *abból* 'din acela' < *azból* : *az* (pronumele personal) + *-ból* (desinența cazului elativ).

10. În tipologia lingvistică tradițională s-a afirmat în mod destul de categoric că limbile flexionare se caracterizează prin polisemia desinențelor, pe cînd în limbile aglutinante o desinență poate fi caracterizată prin monosemie [25].

În limba română, desinența *-e* poate marca la substantivele feminine (1) nominativul singular (vulpe), (2) genitivul și (3) dativul singular (case), (4) nominativul și (5) acuzativul plural (case), precum și la substantivele masculine (6) vocativul (cumetre, Marcele). În limba maghiară, morfemul *-k* este semnul pluralului și nu are alte valori decît pluralul.

Caracterul polifuncțional al cazurilor este în strînsă legătură cu exprimarea prin mai multe desinențe a unei anumite funcții gramaticale în limbile flexionare. De ex. în limba română genitivul și dativul singular al substantivelor feminine poate fi redat prin desinențele *-e* (case),*-i* (hărți), *-le* (stele). Față de această particularitate, în limbile aglutinante, un anumit sens gramatical este exprimat întotdeauna prin aceeași desinență. În maghiară, morfemul acuzativului nu poate să fie altceva, decît desinența *-t*.

Nici aceste teze ale tipologiei tradiționale nu au o valabilitate exclusivă. Ele corespund faptelor lingvistice ale limbilor de tipul flexionar, dar sînt justificate numai parțial de caracteristicile aglutinării nominale. Am putea considera ca fiind valabile aceste teze numai dacă studiem valorile cazurilor nu în general, ci le legăm de o situație dată, de un cuvînt concret, și subliniem — așa cum o fac mai nou, în mod justificat, mai mulți autori [26] — că în limbile flexionare o desinență poate avea,

[24] L. Novák, *L'harmonie vocalique et les alternances consonantiques dans les langues ouralo-altaïques, surtout finno-ougriennes*, în TCLP 6, 1936, p. 81—95 ; Al. Graur, *Studii de lingvistică generală*, variantă nouă, București, 1960, p. 35. — De altfel trebuie remarcat că sînt foarte multe limbi aglutinante care nu cunosc armonia vocalică.

[25] De ex. Schmidt, *op. cit.*, III, p. 97—98.

[26] De ex. Al. Graur, *op. cit.*, p. 35 ; P. S. Kuznețov, *op. cit.*, p. 19.

concomitent, în acelaşi cuvînt, mai multe valori, pe cînd în limbile aglutinante o desinenţă, într-un caz dat, exprimă o singură funcţie gramaticală. De ex. : *-lor* în *caselor* are două valori : (1) genitiv sau dativ, (2) plural. În maghiară, *-ak* din *házaknak* 'caselor' redă numai pluralul, iar *-nak* din acelaşi cuvînt marchează numai genitivul sau dativul. Aşa cum reiese şi din exemplele de mai sus, teza tipologică discutată este valabilă numai în cazurile cînd o desinenţă, în afară de redarea sensului unui caz, mai redă şi numărul (v. şi la 13).

Dacă ne rupem de funcţia îndeplinită de o desinenţă într-un cuvînt dat şi cercetăm capacităţile sale funcţionale în ansamblul sistemului desinenţelor nominale (cazuale), atunci nu putem considera valabilă teza de mai sus, deoarece şi în limbile aglutinante o desinenţă poate exprima mai multe sensuri gramaticale. În maghiară, de ex., desinenţa *-n* are mai multe valori, (1) superesiv : *vizen* 'pe apă', (2) temporal : *télen* 'iarnă' (adverb), (3) modal : *szépen* 'frumos' (adverb), (4) instrumental : *gépen* írta 'a scris la maşină', (5) complementul circumstanţial de stare (în română : elementul predicativ suplimentar) : *Betegen* tért haza 's-a întors acasă bolnav'.

În finlandeză, desinenţa *-n* exprimă (1) acuzativul : *talon* '(o) casă', acest acuzativ poate să redea şi (2) complementul circumstanţial de timp : *päivän* 'o zi' (adverb), (3) genitiv : *talon* 'unei case, casei', (4) instrumental (numit în gramaticile finlandeze „instructiv") : *silmin* 'cu ochii', acest instrumental poate să fie şi (5) modal : *nopeammin* 'mai repede' [27].

11. Din cele spuse pînă acum reiese că unele teze ale tipologiei lingvistice tradiţionale sînt categorice. O mulţime din caracteristicile concepute ca fiind trăsături distinctive sînt, în esenţă, trăsături comune ambelor tipuri morfologice. Numai manifestările lor formale sau funcţionale, precum şi frecvenţa lor pot să servească la studierea tipologică a flexiunii şi aglutinării nominale. În afară de aceste posibilităţi ne mai stau la dispoziţie şi alte trăsături care provin tot din tipologia lingvistică tradiţională. Aceste trăsături nu sînt atît de cuprinzătoare şi evidente, în consecinţă, în trecut, ele nu au avut o importanţă aşa de mare pentru tipologie ca cele prezentate mai sus. Cu toate acestea tipologia lingvistică — atît în privinţa clasificării morfologice, cît şi în cea a caracterizării sistemului a două limbi — poate să se bazeze pe ele (v. sub 12—15) cu mai mare siguranţă decît pe cele analizate mai sus.

12. Structura morfologică a unui cuvînt dintr-o limbă aglutinantă poate să cuprindă două sau chiar mai multe desinenţe alipite la temă. Topica desinenţelor este strict reglementată. În limbile maghiară şi finlandeză : (1) număr (2) caz. De ex. magh. *hajóknak* 'navelor' < *hajó* + + *k* + *nak*, finl. *taloissa* 'în case' (inesiv) < *talo* + *i* + *ssa*. În formele posesive, topica morfemelor este cu totul diferită. În limba maghiară : (1) numărul obiectelor posedate (2) persoana şi numărul posesorului (3) caz, de ex. *íróinknak* 'scriitorilor noştri' < *író* + *i* + *nk* + *nak*. În finlandeză : (1) număr (2) caz (3) persoană şi (4) numărul posesorilor : *kirjoissamme* 'în cărţile noastre' (inesiv) < *kirjo* + *i* + *ssa* + *mme*.

[27] Papp István, *Finn nyelvtan*, Budapest, 1956, p. 65—75, 125—138.

În limbile flexionare, cuvîntul, de obicei, cuprinde numai o singură desinenţă. Aceasta tocmai pentru că ea poate marca mai multe funcţii. Şi aici găsim, fireşte, excepţii. De ex. forma dativului plural al cuvîntului german *Holz* 'lemn' cuprinde două desinenţe : *Hölz-er-n*.

13. Legătura între numărul plural şi caz pe planul conţinutului şi al formei diferă în limbile flexionare şi aglutinante.

În limbile flexionare, se foloseşte o singură desinenţă care exprimă şi pluralul şi cazul. Desinenţa cazului întrebuinţată la singular nu se repetă la plural. În română : *deal -uri* (nom. sau ac. şi plural), lat. *agricol -is* (dat. sau abl. şi plural), germ. (der) *Stund -en* (gen. şi plural), rusă *стол-ами* (instrumental şi plural).

Limbile aglutinante acumulează două desinenţe diferite : una pentru plural, alta pentru caz. În acest fel desinenţa cazului la singular se repetă la plural. În maghiară : *ablak-ok-nak* 'ferestrelor', *-ok* pentru plural, *-nak* pentru gen. sau dat., la singular : *ab-lak-nak*. Finlandeza : *kirjo-i-ssa* 'în cărţi' *-i* pentru plural, *-ssa* pentru cazul inesiv, la singular : *kirja-ssa* [28]. Din limba vogulă : *pūt-ət-nə* 'în oale' : *-ət* pentru plural, *-nə* pentru cazul dativ, la singular *pūt-nə* [29]. Mocşa-mordvină : *avat-nen-ezda* 'femeile' (în funcţie de ablativ articulat) : *-nen* pentru plural, *-ezda* pentru ablativ, la singular *avat-ezda* [30].

14. O altă trăsătură distinctivă pe care o mai putem aminti are valabilitate numai în confruntarea limbilor română şi maghiară. Această trăsătură constă în faptul că, în limba română, o funcţie gramaticală este marcată de mai multe ori, pe cînd în limba maghiară, ea este marcată de obicei, numai o singură dată. De ex. în *casele mari* nominativul, respectiv acuzativul şi numărul plural este redat în primul cuvînt de (1) desinenţa *-e*, (2) de forma *-le* a articolului hotărît şi, în al doilea cuvînt, (3) de desinenţa *-i*. În maghiară, în *a nagy házakat* 'casele mari' (acuzativ) pluralul şi acuzativul este marcat numai în cuvîntul *házakat* (*-k* pentru plural, *-at* pentru acuzativ), nici articolul hotărît (*a*), nici adjectivul, în funcţie de atribut (*nagy*), nu au indici care ar exprima aceste funcţii gramaticale.

Marcarea multiplă a cazurilor nu poate fi extinsă asupra caracterizării tipologice a flexiunii şi aglutinării nominale în general, deoarece pe de o parte ea este cunoscută şi în limba finlandeză, într-o limbă aglutinantă, iar pe de alta, asemenea limbii maghiare, ea nu se manifestă nici în engleză, limbă indo-europeană cu rămăşiţe ale flexiunii.

În limba finlandeză, spre deosebire de maghiară, atributul adjectival se acordă în număr şi caz cu substantivul pe care-l determină, în felul acesta numărul şi cazul este marcat, ca şi în română, de două ori : *iso talo* 'casa mare' (nom. sing.), *isossa talossa* 'în casa mare' (*-ssa* pentru inesiv), *isoissa taloissa* 'în casele mari' (*-i* pentru plural, *-ssa* pentru inesiv).

În limba engleză, ca şi în maghiară, o anumită valoare gramaticală este marcată, de obicei, numai o singură dată : *the big houses* 'casele mari' (*-s* pentru nominativ sau acuzativ şi plural).

---

[28] Papp István, *Finn nyelvtan*, Budapest, 1956, p. 66.

[29] Kálmán Béla, *op. cit.*, p. 16.

[30] A. Ahlquist, *Versuch einer Mokscha-mordwinischen Grammatik*, St. Petersburg, 1861, p. 23–25.

Şi din cele spuse mai sus reiese ca o trăsătură a limbii române faptul că diferitele tipuri de articole pot să se servească ca elemente de flexiune nominală. Nu numai articolul hotărît sau nehotărît (case*lor*, ochiu-*lui*, *unui* băiat), ci şi articolul posesiv (*alor* săi) sau cel demonstrativ (*celui*, *celor*) joacă un rol important de natură morfologică în flexiunea nominală a limbii române : ,,el ajută la diferenţierea cazurilor'' [31].

Capacităţile funcţionale ale articolului românesc în flexiunea nominală se compară cu importanţa rolului desinenţelor cazuale. În această privinţă, rolul articolului în limba română se aseamănă mult cu cel al articolului din limba germană, unde adesea numai formele diferite ale articolului sînt mărci ale cazurilor : *ein* Mann (nom.), *einen* Mann (ac.) ; *der* Mann (nom.), *den* Mann (ac.) etc.

15. În limbile aglutinante o desinenţă, marcă a unei valori (unui caz) — cu excepţia cazurilor defective — poate să se alipească de orice temă. În limbile flexionare, însă, o desinenţă se ataşează numai la temele care aparţin unui tip de declinare. Cauza acestei proprietăţi constă în faptul că în limbile flexionare există diferite clase gramaticale (declinări), în timp ce limbile aglutinante fino-ugrice nu cunosc asemenea clase.

În română, de pildă, desinenţa genitiv-dativului, *-e*, se poate alipi numai la substantivele feminine, care au la nominativul singular desinenţa *-ă*, iar la nominativul plural desinenţa *-e* : *case*, *sape*, *fete*, *gîrle*. Desinenţa unui caz nu este una şi aceeaşi, ea variază după clasele gramaticale, după tipurile de declinare ale substantivelor. Substantivele limbii române se grupează în trei declinări după genuri sau după terminaţia lor la cazul nominativ singular nearticulat [32]. Cu astfel de clase gramaticale (declinări) ne întîlnim, între altele, şi în limbile latină, rusă sau germană. Lipsa lor, însă, în limbile aglutinante fino-ugrice reprezintă şi ea o trăsătură a aglutinării nominale.

16. Valorificarea critică a tezelor tipologiei lingvistice tradiţionale referitoare la cele două tipuri morfologice am efectuat-o rezumîndu-ne la caracterizarea tipologică a flexiunii nominale a limbii române şi a aglutinării nominale a limbii maghiare. Rezultatele acestui studiu tipologic le cuprindem în tabelul care urmează [33].

17. Caracterizarea tipologică a flexiunii şi aglutinării nominale a arătat că tipurile morfologice construite de tipologia lingvistică tradiţională sînt, uneori, formulate prin teze categorice şi unilaterale. Despre multe trăsături concepute ca fiind caracteristici s-a dovedit că sînt de fapt trăsături comune. Toate acestea ne conving că delimitarea tipului flexionar de cel aglutinant nu are baze destul de temeinice. Limbile flexionare — ca de ex. româna, latina, germana, rusa — în mai multe privinţe, stau mai aproape de limbile aglutinante, decît de acele limbi flexionare, în care flexiunea internă apare ca un procedeu gramatical predominant (limbile semitice).

---

[31] I. Iordan, *op. cit.*, p. 248 ; mai v. Em. Vasiliu, *Observaţii asupra flexiunii nominale în limba română*, în SCL IV, 1953, p. 137—146 (în special p. 138—139, 145) ; *Gramatica limbii române*, vol. I, Bucureşti, 1963, p. 52, 85.

[32] *Gramatica limbii române*, vol. I, Bucureşti, 1963, p. 81—82 ; Paula Diaconescu, *op. cit.*, în SCL XII, 1961, p. 163—192.

[33] Explicaţia abrevierilor : *r* = română, *m* = maghiară.

Caracteristica tipologică	Manifestările ei		
	formale	funcționale	proporționale
1	2	3	4
1. Procedee analitice în flexiunea și aglutinarea nominală	r Prepoziții	1. Mijloace proprii în marcarea unor valori sintactice 2. Formează construcții sinonime cu cazurile	Raportul numeric dintre desinență și prepoziție este mai mare în favoarea prepozițiilor. — Numărul relativ mai mic al desinențelor (cazurilor)
	m Postpoziții	Formează numai construcții sinonime cu cazurile	Raportul numeric dintre desinență și postpoziție este mai mare în favoarea desinențelor. — Numărul relativ mai mare al desinențelor (cazurilor)
2. Alternanțe fonetice	r Alternanțe vocalice și consonantice	1. În unele cazuri pot constitui singura marcă flexionară 2. În cele mai multe cazuri reprezintă, pe lîngă afixare, un procedeu suplimentar	În majoritate teme cu alternanțe fonetice
	m Mai mult alternanțe vocalice	Pe lîngă afixare reprezintă un procedeu suplimentar	Există o proporție aproape identică între temele cu alternanțe fonetice și cele fără alternanțe fonetice
3. Temă independentă și temă dependentă	r		Există ambele posibilități
	m		Tema care nu apare independent este relativ rară
4 Caracterul marcat sau nemarcat al nominativului	r		Este cînd marcat cînd nemarcat
	m		Este întotdeauna nemarcat

Caracteristica tipologică		Manifestările ei formale	Manifestările ei funcţionale	Manifestările ei proporţionale
1		2	3	4
5 Gradul fuziunii morfemelor	r			Fuziune puternică în mai multe cuvinte
	m		Armonia vocalică şi asimilarea totală măresc gradul fuziunii	Fuziune mai puternică în puţine cuvinte
6. Polifuncţionalismul desinenţelor	r		1. Într-un cuvînt dat 2. În sistemul desinenţelor	
	m		Numai în sistemul desinenţelor	
7. Numărul desinenţelor care intră în structura morfologică a cuvîntului	r			O singură desinenţă
	m			Mai multe desinenţe
8. Coincidenţa sau deosebirea dintre desinenţele de la singular şi plural	r	Diferă. Desinenţa unui caz la singular nu se repetă la plural		
	m	Coincide. Desinenţa unui caz la singular se repetă la plural		
9. Numărul marcării unei funcţii gramaticale	r	În afară de substantiv şi la adjectiv şi la articol		De mai multe ori
	m	Numai la substantiv		De o singură dată
10. Existenţa claselor morfologice (declinării)	r	Există trei declinări		
	m	Nu există asemenea clase (declinări)		

Rezultatele tipologice obținute mai sus nu ne îndreptățesc să facem o nouă clasificare morfologică, dar putem încerca, cu ajutorul lor, confirmarea justeții unei clasificări stabilite anterior [34]. În conformitate cu aceasta, în cadrul tipurilor de limbi, putem distinge, între altele, două categorii mari : (1) limbi cu afixare și (2) limbi fără afixare. În grupa limbilor cu afixare s-ar cuprinde limbile flexionare în care predomină marcarea prin desinențe cazuale (numită și flexiune finală sau externă sau cazuală) și limbile aglutinante. Iar tipul de limbă fără afixare ar cuprinde, între altele, limbile, ca de ex. araba, în care flexiunea internă apare ca un mod de exprimare aproape exclusiv. În grupa limbilor cu afixare, mai putem distinge și alte subtipuri — după cum s-a văzut mai sus — pe baza modului de afixare, pe baza diferitelor manifestări formale, funcționale și proporționale ale aceluiași procedeu morfologic.

O altă concluzie, care se poate trage din încercările noastre, este că prin metoda tipologiei lingvistice am cîștigat mai mult pentru caracterizarea flexiunii nominale a limbii române și a aglutinării nominale a limbii maghiare decît pentru prezentarea tipurilor morfologice flexionare și aglutinante.

18. Caracterizarea tipologică a diferitelor sisteme de limbi, în faza actuală a dezvoltării lingvisticii, pretinde o ridicare deasupra nivelului simplei inventarieri a elementelor și a proprietăților, ea pretinde cercetarea legăturilor sistematice ale fenomenelor studiate [35].

Legături sistematice pot fi observate, într-o oarecare măsură, și între caracteristicile studiate de noi. Esența tipologică a acestor legături o vedem în caracterul binar al realizărilor formale, funcționale și proporționale ale elementelor flexionare din limba română, față de caracterul monom al elementelor aglutinante din limba maghiară. Apare aceasta din rubricile 2—4 ale tabelului de mai sus.

Caracterul binar și cel monom, în majoritatea cazurilor (este, poate, o excepție în 3—4 și în 9—10 din tabel), direct sau indirect pot fi legate de mărimea diferită a sistemelor desinențelor nominale (sistemelor cazurilor) din cele două limbi. Este esențial și faptul că unele dintre particularitățile studiate sînt în legătură cu altele : una din particularități o presupune pe cealaltă, de ex. 7 și 8 pe 6, și în felul acesta se poate stabili un raport al legăturilor în sistem, care permite studierea tipologică cu mijloace moderne.

19. Studiul tipologic al legăturilor sistematice cere descrieri temeinice (din care avem numai puține), precum și criterii și metode noi.

Dintre acestea din urmă unele pot fi fructificate foarte bine. Ne gîndim, în primul rînd, la tipologia lingvistică bazată pe modele generative

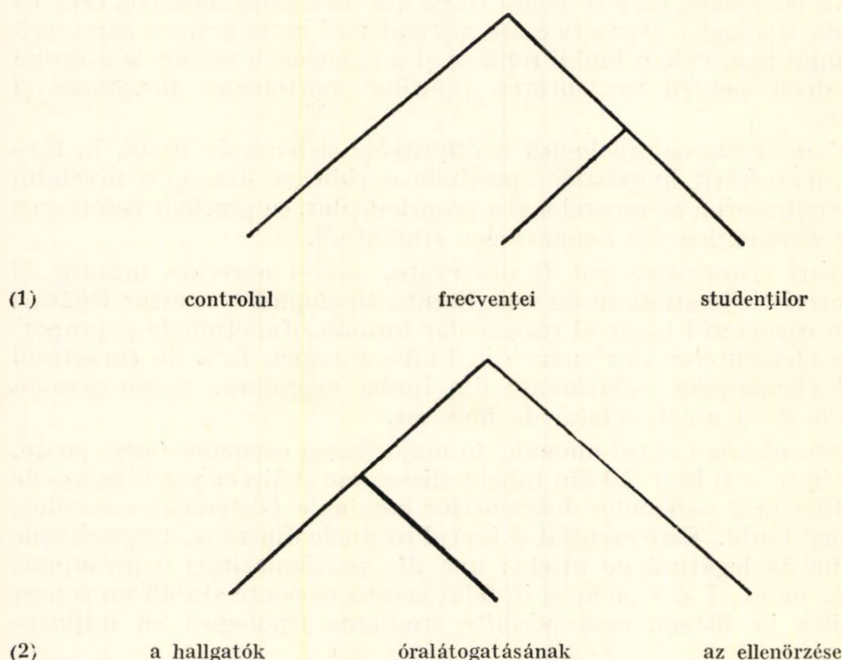
---

[34] „Das indogermanische gehört also mit den im banachbarten sprachen finnischen stammes... zu den suffixsprachen", A. Schleicher, *op. cit.*, p. 3 ; mai v. A. Cikobava, *Введение в языкознание,* Moscova, 1952, p. 183. = Se aseamănă cu aceasta clasificarea limbilor moderne europene (de natură „géographico-typologique") a lui E. Levy. Merită să remarcăm din aceasta următoarele tipuri : *central — flexional de mot* (allemand, hongrois) și *oriental — flexionnel-thématique et subordonant* (lette, russe, finnois...). Această clasificare a lui E. Levy (*Der Bau der europäischen Sprachen* în „Proceedings of the Royal Irish Academy, vol. XLVIII, Section C, Dublin, 1942—1943, p. 15—117) ne este prezentată de M. Leroy, *op. cit.*, p. 156.

[35] Cf. *Not Inventory, but System is Base of Typology* — titlul unui subcapitol, R. Jakobson, *op. cit.*, p. 19.

şi metode transformaţionale[36]. Criterii productive ne asigură şi tipologia, de altfel foarte abstractă, a relaţiilor funcţiilor glosematice[37]. Cea mai apropiată de încercările noastre este concepţia lui V. H. Yngve referitoare la „ipoteza profunzimii" (complexitatea sintactică)[38]. Aceasta, însă, nu atinge direct sistemul cazual ca o categorie morfologică, ci pune pe prim plan posibilităţile sintactice de legătură ale morfemelor sistemului cazual. Această legătură poate să fie (1) progresivă sau (2) regresivă. În limba română structura progresivă este mai frecventă, prin urmare mai caracteristică, decît în limba maghiară, unde structurile regresive, ca şi în limbile japoneză şi turcă, joacă un rol mai important[39].

Cele două tipuri posibile le punem în lumină cu ajutorul construcţiilor multiple genitivale (construcţiile atributului substantivului în genitiv):

[36] W. Koch, *A Generative Model of Language and the Typology of Languages*, în „Orbis" XIII, 1964, p. 7—27; Z. S. Harris, *Co-occurrence and Transformation in Linguistic Structure*, în vol. J. A. Fodor and J. J. Katz, *The Structure of Language. Readings in the Philosophy of Language*, New-Jersey, 1965, p. 209.

[37] H. Spang-Hanssen, *Probability and Structural Classification in Language Description*, Copenhagen, 1959. Ideea acestei posibilităţi este formulată în felul următor: „The glossematic functions solidarity, selection, and combination are interpreted as hypotheses on typological different possibilities of ocurence..." (p. 77); v. şi B. Trnka, *On the Morphological Classification of Words*, în „Lingua" 1962, 1, p. 423.

[38] *A Model and an Hypothesis for Language Structure*, în „Proceedings of the American Philosophical Society", 1960, vol. 104, 5, p. 444—446; *The Depth Hypothesis*, în „Structure of Language and its Mathematical Aspect, Symposia in Applied Mathematics", vol. XII, Providence, 1961, p. 130—138.

[39] D. Vargha, *Yngve's Hypothesis and some Problems of the Mechanical Analysis*, în „Computational Linguistics", Budapest, 1964, vol. III, p. 47—74.

Pentru structurile progresive limitele sînt „liberale”, dar „e bine totuși să se evite înșirarea de prea multe substantive în genitiv” [40]. Limitele construcțiilor regresive sînt foarte categorice. În limba maghiară construcțiile genitivale multiple pot avea cel mult trei substantive în genitiv, întrebuințarea celui de-al patrulea ar fi forțată, negramaticală.

După reconsiderarea tezelor tipologiei lingvistice tradiționale, cele trei posibilități moderne amintite (model generativ, glosematica și modelul lui Yngve) ne ajută să punem lucrările tipologice pe o bază mai solidă. În acest fel vom avea o bază de plecare trainică pentru pasul nostru următor, care va fi tipologizarea legăturilor sistematice prin procedee abstracte și deductive.

Martie 1965

Facultatea de filologie
Cluj, Str. Horea 31

---

[40] *Gramatica limbii române*, vol. II, București, 1963, p. 121.

UNELE ASPECTE ALE FLEXIUNII NOMINALE ÎN DACOROMÂNA COMUNĂ

DE

VICTOR IANCU

I. INTRODUCERE

O interesantă dezbatere pe tema sistemului fonologic al dacoromânei comune a fost deschisă, anul trecut, în coloanele revistei „Studii și cercetări lingvistice". Cu argumente relativ puternice, și de o parte și de alta, Gr. Rusu și A. Avram au propus două sisteme fonologice[1] total deosebite pentru această perioadă din istoria limbii române. În esență, cele două sisteme diferă în funcție de acceptarea sau neacceptarea existenței în limba română a corelațiilor consonantice de diezare și bemolare.

Bazîndu-se pe cunoscutele teorii ale acad. Emil Petrovici cu privire la existența în limba română a corelațiilor consonantice de timbru palatal și labial[2], Gr. Rusu ajunge la concluzia că sistemul vocalic al dacoromânei comune avea un aspect liniar și se compunea din trei foneme: /a/, /ă/ și /î/. Fonemele latinești *e*, *i*, *o*, *u* deveniseră în dacoromâna comună doar variante combinatorii, condiționate de consoanele precedente, ale fonemelor /ă/ și /î/.

a. [e], [i] = variante poziționale ale lui /ă/ și /î/ după o consoană diezată;

b. [o], [u] = variante poziționale ale lui /ă/ și /î/ după o consoană bemolată.

Andrei Avram contestă valabilitatea acestui sistem, afirmînd printre altele că distincția /ă/ — /î/ este de dată recentă, că în cuvinte ca *ied*, iodul este dependent de context și nu *e*, că diftongii *ea* și *oa* nu pot fi tratați ca variante ale lui *a* etc.

---

[1] Vezi SCL XV, 1964, 3, p. 347—364.

[2] A se vedea în special *Corelația de timbru a consoanelor dure și moi în limba română*, în SCL I, 1950, 2, p. 172—232; *Influența slavă asupra sistemului fonemelor limbii române*, București, 1956; *Sistemul fonematic al limbii române*, în SCL VII, 1956, 1—2, p. 7—20; *Problema moștenirii din romanica comună a corelației palatale a consoanelor în limba română*, în SCL VII, 1956, 3—4, p. 163—169; *Fenomene de sinarmonism în fonetica istorică a limbii române*, în CL II, 1957, p. 97—126; *Probleme de fonologie*, în SCL VIII, 1957, 1, p. 63—76.

Este desigur greu să te pronunţi cu hotărîre pentru unul sau altul dintre sistemele propuse. Dar acceptarea unui anume sistem, pentru a-i examina consecinţele pe plan morfologic, ni se pare utilă [3]. Pornind de la acest considerent în cele ce urmează vom analiza cîteva din aspectele flexiunii nominale ale dacoromânei comune, cercetările ulterioare urmînd să completeze tabloul, atît al flexiunii nominale, cît şi al celei verbale [4]. În analiza noastră am pornit de la sistemul propus de Gr. Rusu, care nouă ni se pare, din anumite puncte de vedere, mai închegat. Nu ne îndoim că alţi cercetători vor examina flexiunea nominală a dacoromânei comune pe baza sistemului propus de A. Avram. Ceea ce nu va aduce, desigur, decît maximum de folos limpezirii problemei.

II. EXPRIMAREA NUMĂRULUI

După cum se va vedea mai jos, observaţiile noastre vor viza în special substantivul, adjectivul şi articolul. Pronumele (mai ales cel personal şi nehotărît) şi numeralul merită o tratare aparte. În ceea ce priveşte formele discutate, vom apela desigur la reconstituiri. Drept sprijin pentru aceste reconstituiri vom folosi datele pe care ni le oferă textele din secolul al XVI-lea, dialectele româneşti sud-dunărene, precum şi unele graiuri dacoromâne [5].

Sîntem de acord cu acad. E. Petrovici (SCL VII, 3–4 , p. 167) [6] că într-o fază mai nouă a românei comune vocalele finale *u* şi *i* au amuţit [7]. Timbrul labial şi palatal transmis de aceste vocale consoanelor precedente s-a păstrat însă neatins în toată perioada dacoromânei comune [8]. Aceasta înseamnă că sistemul de opoziţii singular—plural era din punctul de vedere al vocalismului destul de simplu, atît la substantive, cît şi la adjective, articole, pronume, numerale.

La substantive, desinenţele prezentau următoarele scheme :

a. masculine : /θ/ (zero) — /θ/ (*corb*^{u}/k°ărb°/ — *corb*^{i}/k°ărb'/, ***bou*** /b°ău̯/ — *boi*/b°ăi̯/, *tei*^{u}/t'ăi̯°/ — *tei*/t'ăi̯/, /î/ — /î/ (*codru*/k°ădr°î/ — *codri*/ /k°ădr'î/, *ncliu*/u̯încl'°î/ — *uncli*/u̯încl'î/) ; /ă/ — /θ/ (*cîne*/kîn'ă/ — *cîn*^{i} /kîn'/, ***popă***/p°ăpă/ — ***pop***^{i}/p°ăp'/) ;

[3] Importanţa unor asemenea cercetări a fost subliniată convingător de I. Pătruţ în articolul *Morfologie şi fonologie. Despre fonemele consonantice moi ale limbii române*, în CL V, 1960, 1—2, p. 23—28. D-sa a utilizat argumente de natură morfologică pentru dovedirea existenţei consoanelor diezate în dacoromâna contemporană.

[4] În acest sens primul pas a şi fost făcut : vezi E. Petrovici şi Gr. Rusu, *Schiţă a sistemului conjugării în dacoromâna comună*, în CL IX, 1964, 2, p. 215—226.

[5] Cf. Gr. Rusu, *Schiţă a sistemului fonologic al dacoromânei comune*, în SCL XV, 1964, 3, p. 347—356.

[6] Vezi şi Al. Rosetti, *Cîteva probleme de fonetică a limbii române*, în SCL V, 1954, 3—4, p. 433—444 ; Petre Neiescu, *O problemă de fonetică istorică. Originea lui „u" final în limba română*, în CL II, 1957, p. 159—175 ; Gr. Rusu, *op. cit.*, p. 352.

[7] Aceste vocale s-au păstrat doar cînd erau precedate de grupul muta cum liquida : *codru — codri, îmblu — îmbli*. Frecvenţa acestui grup era mai mare în dacoromâna comună decît în zilele noastre. În ciuda argumentaţiei destul de ample a lui Ovid Densusianu, *Istoria limbii române*, vol. I, Bucureşti, 1961, p. 199 şi vol. II, p. 84, ni se pare dovedită persistenţa grupurilor consonantice *cl, gl* (în forma *cl', gl'*) pentru aproape toată perioada dacoromânei comune : cf. P. Neiescu, *Un arhaism în fonetismul din graiul bănăţean*, în CL VIII, 1963, 1, p. 45—58.

[8] Cf. Gr. Rusu, *loc. cit.*

b) feminine: /ă/ — /ă/ (*casă*/kasă/ — *case*/kas'ă/, *feată* /f'ată/ — feate / f'at'ă/); /ă/ — /θ/ (*leage*/l'ağă/ — *leg*^{i}/l'ăğ/, *parte*/part'ă/ — *parț*^{i} /parţ'/ sau *părț*^{i}/părţ'/) [9];

c) neutre: θ / — /ă/ (*norod*^{u}/n^{o}ăr^{o}ăd^{o}/ [10] — *noroade* /n^{o}ăr^{o}ad'ă/, *brаț*^{u} /braţ^{o}/ — *brațe*/braţ'ă/); /ă/ — /ă/ (*nume* /n^{o}îm'ă/ -- *nume*/n^{o}îm'ă/); /î/ — /ă/ (*căpestru* /kăp'ăstr'î/ — *căpeastre*/kăp'astr'ă/; /θ/ — /^{o}îr'ă/ [11] (*loc*^{u}/ /l^{o}ăk^{o}/ — *locure* /l^{o}ăk^{o}îr'ă/).

La adjectivele cu două terminaţii [12], desinenţele erau:

a) forme masculine: /î/ — /î/ (*negru*/n'ăgr^{o}î/ — *negri*/n'ăgr'î/, *vecliu*/v'ākl'^{o}î/ — *vecli*/v'ăkl'î/); /θ/ — /θ/ (*alb*^{u} /alb^{o}'/ — *alb*^{i}/alb'/);

b) forme feminine: /ă/ — /ă/ (*bună* /b^{o}înă/ — bune /b^{o}în'ă/, *veclie* /v'ăkl'ă/ — *veclie* /v'ăkl'ă/).

Adjectivele cu o terminaţie au singularul în /ă/, iar pluralul în consoană: *mare* /mar'ă/ -- *mar*^{i}/mar'/, *verde* /v'ărd'ă/ -- *verz*^{i} /v'ărz'/.

Socotind articolul o clasă lexico-gramaticală independentă (deci făcînd abstracţie de valoarea lui morfematică), vom delimita următoarele desinenţe [13]:

a) la articolul hotărît masculin: /θ/ — /î/ (-*l*^{u}/l^{o}/ — -*i*/'î/ sau -*î*/î/ [14]); /ă/ — /î/ (-*l e*/l'ă/ — -*i* /'î/ sau -*î* /î/;

b) feminin: /a/ — /ă/ (-*a* /a/ — -*le* /l'ă/).

Făcînd o statistică pe marginea substantivelor şi adjectivelor de origine latină, veche slavă şi comune cu albaneza, considerate de acad. Al. Graur [15] ca făcînd parte din fondul principal lexical al limbii române [16] (fireşte, aceste cuvinte existau în dacoromâna comună), vom ajunge la următoarele constatări:

1. Peste 34% din numărul total al substantivelor [17] au desinenţele de singular-plural identice: /θ/ — /θ/ /ă/ — /ă/, /î/ — /î/. Această identitate este aproape totală (97%) în cazul adjectivelor.

---

[9] Ov. Densusianu, *op. cit.*, vol. II, p. 100, arată că în secolul al XVI-lea „schimbarea lui *a* din radical în *ă* nu s-a produs totdeauna". Mai recent, acad. Al. Rosetti a contestat-o total: vezi *În jurul fonemului*, în SCL VII, 1956, 3—4, p. 161.

[10] Bemolarea la cuvintele care nu avuseseră un -*u* se explică prin adaptarea fonetico-morfologică la sistemul limbii noastre: cf. E. Petrovici, *Corelaţia de timbru a consoanelor rotunjite şi nerotunjite în limba română*, în SCL III, 1952, p. 154 ş.u.

[11] Secolul al XVI-lea cunoaşte o mare abundenţă de plurale în -*ure*, vezi Ov. Densusianu, *op. cit.*, vol. II, p. 103: *cuibure, ceasure, ceriure* etc. Este de presupus deci că în dacoromâna comună lat. -*ora* nu ajunsese la stadiul -*uri*.

[12] În această categorie intră şi adjectivele de tipul *gol-goli* (în transcrierea noastră: *gol*^{u} (g^{o}ăl^{o}/-*gol*^{i} /g^{o}ăl'/), atestate ca atare în secolul al XVI-lea (*idem*, p. 108).

[13] Ceea ce vom menţiona cu privire la articolul hotărît este, în cea mai mare parte, valabil şi pentru celelalte feluri de articole.

[14] Fonemul /î/ se realizează ca [i] după o consoană diezată şi ca [î] după o consoană neutră. Realizarea [î] trebuie să fi fost frecventă în dacoromâna comună de vreme ce încă în româna primitivă comună s-a manifestat tendinţa de depalatalizare a unor consoane: cf. E. Petrovici, *Fenomene de sinarmonism în fonetica istorică a limbii române*, în CL II, 1957, p. 101—102.

[15] Vezi *Încercare asupra fondului principal lexical al limbii române*, Bucureşti, 1954, p. 48—55.

[16] Au rămas în afara statisticilor noastre substantivele defective de număr, întrucît la ele nu se poate pune problema opoziţiei lingvistice singular-plural.

[17] Se pare că această cifră ar trebui corectată. Presupunerea că pluralele în -*e*, respectiv în /'ă/, erau mai numeroase se bazează pe oscilaţia *viiaţe* — *vieţi* (v. Ov. Densusianu, *op. cit.*, vol. II, p. 99), caracteristică secolului al XVI-lea. Pentru o epocă precedentă se poate presupune deci exclusivitatea formei *viaţe* (sau mai precis, *viiaţe* /v'îiaţ'ă/). Din lipsă de atestări suficiente, rămînem însă la cifrele de mai sus.

2. Cea mai caracteristică desinență de plural este /θ/ : o posedă 43% din numărul total al substantivelor, celor masculine fiindu-le caracteristică în proporție de 97%. La adjective procentul este de 54.

3. Din cele expuse la punctele 1 și 2 se desprind următoarele concluzii :

a. substantivelor masculine, precum și adjectivelor le este caracteristică opoziția consonantică ;

b. îmbinată cu /ă/ — /θ/, această opoziție este caracteristică și substantivelor feminine ;

c. neutrele ocupă un loc aparte datorită numărului mare de substantive cu desinența *-ure*/°ŭr'ă/.

III. EXPRIMAREA CAZULUI

În lucrarea sa *Observații asupra flexiunii nominale în limba română* [18], Em. Vasiliu a arătat că din motive fonetice și sintactice, limbile romanice (inclusiv româna) au înlocuit flexiunea cu desinențe prin flexiunea articolului sau prin aceea bazată pe prepoziții. Faptul este adevărat și cînd ne referim la dacoromâna comună. Trebuie să menționăm însă că și rămășițele de flexiune sintetică și-au schimbat fizionomia în dacoromâna comună.

Din punctul de vedere al desinenței, substantivele masculine au la toate cazurile singularul egal cu pluralul. Fac excepție *cîne* și *frate*, unde alternanța este /ă/ — /θ/ (*cîne* /kîn'ă/ — *cîn*ⁱ/kîn'/, *frate*/frat'ă/ — *fraț*ⁱ /fraț'/ sau *fraț* /fraț/). Și la acestea însă, formele cazuale sînt identice : singularele între ele, pluralele între ele.

Substantivele feminine au păstrat din latină desinența de genitiv-dativ singular și au împrumutat (ne referim doar la graiurile din sudul teritoriului dacoromân) din slavă vocativul în -o [19]. Conform sistemului fonologic de la care am pornit noi, diferența dintre N.A. și G.D. nu este marcată prin desinență decît la declinarea a III-a.

N. A. *floare* /fl°ar'ă/ — G. D. (unei) *flor*ⁱ/fl°ăr'/. La declinarea I, desinența de genitiv-dativ este egală cu aceea a nominativ-acuzativului : N. A. *feată* /f'ată/ — G. D. (unei) *feate* /f'at'ă/. Desinența de singular a declinării I [20], pentru toate cazurile, este deci /ă/. La plural, cazurile sînt de asemenea identice.

Substantivele neutre cunosc și ele o totală identitate a cazurilor, atît la singular, cît și la plural.

Este motivul pentru care declinarea articulată, precum și declinarea cu ajutorul prepozițiilor a căpătat în această perioadă o și mai mare importanță [21].

---

[18] SCL IV, 1953, p. 137 ș.u.

[19] Cf. D. Macrea, *Probleme de lingvistică română*, București, 1961, p. 22.

[20] Identitatea de care este vorba aici poate fi presupusă și pentru substantivele de declinarea a III-a (feminine) : vezi formele *marei*, *muereei*, *pacei*, *perireei*, semnalate de Ov. Densusianu, *op. cit.*, vol. II, p. 100, în textele noastre vechi.

[21] Deci nu înseamnă, cum pe drept relevă I. Coteanu, în studiul *Contribuții la teoria articolului*, în SCL IX, 1958, 1, p. 17 ș.u., că articolul a apărut pentru a înlocui desinențele în sistemul flexiunii nominale. Evoluția articolului însă nu trebuie despărțită, cel puțin dintr-un anumit stadiu, de simplificarea flexiunii nominale. (Ideea aceasta aparține tot prof. I. Coteanu.)

IV. EXPRIMAREA GENULUI

Problemele ridicate de exprimarea genului au fost dezbătute parțial în capitolul consacrat numărului. Au mai rămas totuși cîteva aspecte pe care nu le putem omite din expunerea noastră.

Mai întîi despre adjective. Așa cum s-a arătat mai sus, desinențele adjectivelor în dacoromâna comună [22] erau:

a. pentru masculin: /î/ și /θ/, atît la singular cît și la plural;

b. pentru feminin: /ă/ la singular, /ă/ și /θ/ la plural.

Din punctul de vedere al vocalismului, opozițiile fonologice care marchează opozițiile de gen sînt deci /θ/ — /ă/ și /î/ — /ă/ la singular, /θ/ — /ă/, /î/ — /ă/ și /θ/ — /θ/ la plural. Exemple: *bun*^{u}/b^{o}în^{o}/ — ***bună*** /b^{o}înă/ și *acru* /akr^{o}î/ — *acră* /akră/ (singular); *bun*^{i} (b^{o}în'/ — *bune* /b^{o}în'ă/, *acri* /akr'î/ — *acre* /akr'ă/ și *mar*^{i} /mar'/ — *mar*^{i} /mar'/.

Aceasta înseamnă că la plural opoziția este exclusiv vocalică, iar la singular vom întîlni o dublă opoziție: a) vocalică (/θ/ — /ă/, /î/ — /ă/) și b) consonantică (consoană bemolată — consoană neutră, consoană bemolată — consoană diezată) [23].

V. FLEXIUNEA INTERNĂ

Dacă flexiune internă înseamnă modificarea fonetică a temei cu ajutorul alternanțelor fonetice, atunci prima mențiune pe care trebuie s-o facem cu privire la dacoromâna comună este că, în acest stadiu de dezvoltare, limba noastră avea o flexiune internă foarte bogată.

În afară de ceea ce se semnalează de obicei (mai ales cu privire la dacoromâna actuală), trebuie spus că dacoromâna comună opera adesea cu cîte 2—3 elemente de flexiune internă în cadrul aceluiași cuvînt. Cîteva exemple: *masă* /masă/ — *mese* /m'ăs'ă/ (cu trei opoziții în temă: /m/ — /m'/, /î/ — /ă/ și /s/ — /s'/) [24]; *cuptor*^{iu}/k^{o}îpt^{o}ăr'^{o}/ — *cuptoare* /k^{o}îpt^{o}ar'ă/ (cu două opoziții în temă: /ă/ — /a/ și /r'^{o}/ — /r'/).

Dezvoltarea în așa măsură a flexiunii interne în dacoromâna comună a fost cauzată, după părerea noastră, de amuțirea vocalelor finale *u*, *i*, fapt ce a atras după sine constituirea, atît la sfîrșit de cuvînt cît și în interior, a corelațiilor consonantice de timbru palatal și labial. La rîndul ei, apariția acestor corelații a determinat transformarea opoziției vocalice din latina carpato-dunăreană și dintr-o perioadă a românei primitive comune (= flexiune prin desinențe: lat. pop. *bonu* — *boni*, rom. com. *bunu* — *buni*) într-o opoziție consonantică (= flexiune internă: *bun*^{u}/b^{o}în^{o}/ — *bun*^{i}/b^{o}în'/) sau într-o dublă opoziție: *bun*^{u}/b^{o}în^{o}/ — *bună*

---

[22] Întrucît adjectivele cu o terminație nu prezintă opoziții formale de gen, ele nu intră în discuția noastră de la acest capitol.

[23] O situație similară prezintă substantivele mobile: *ver*^{u}/v'ăr^{o}/ — *veară*/v'ară/, *ver*^{i}/v'ăr'/ — *veare*/v'ar'ă/ sau într-o perioadă mai tîrzie *văr*^{u}/văr/ — *veară*/v'ară/ etc. Trecerea substantivelor de la un gen la altul e considerată însă, și pe drept cuvînt, o problemă de formare a cuvintelor.

[24] Forma *mese* trebuie să fi existat cel puțin din secolul al XV-lea: vezi Ov. Densusianu, *op. cit.*, vol. II, p. 95—103 și Al. Rosetti, *Limba română în secolele al XIII-lea — al XVI-lea*, București, 1956, p. 29—30.

/b°înă/. În ultimul exemplu, opoziţia vocalică este /θ/ — /ă/, iar cea consonantică /n°/ — /n/. Opoziţia consonantică este, fireşte, un fapt de flexiune internă.

În al doilea rînd, constituirea corelaţiilor amintite a avut ca efect fie transformarea alternanţelor vocalice în alternanţe consonantice, fie înlocuirea flexiunii prin desinenţe cu flexiunea internă :

a) /vînă/ — /vine/ > /vînă/ — /v'în'ă/ (transformarea pe care o urmărim noi este /vî/ — /vi/ > /vî/ — /v'î/ unde alternanţa vocalică /î/ — /i/ a fost înlocuită printr-o opoziţie consonantică : /v/ — /v'/) ;

b) /bună/ — /bune/ > /b°înă/ — /b°în'ă/.

Faţă de latina populară carpato-dunăreană şi faţă de româna primitivă comună [25], dacoromâna comună avea deci o flexiune internă incomparabil mai bogată.

VI. SPRE DACOROMÂNA CONTEMPORANĂ

Descrierea drumului parcurs de flexiunea nominală din perioada dacoromânei comune şi pînă în zilele noastre este strîns legată de atitudinea pe care o vom adopta faţă de discuţiile actuale referitoare la sistemul fonologic românesc.

Admiţînd pentru epoca actuală sistemul fonematic propus de acad. Al. Graur şi acad. Al. Rosetti [26], va trebui să recunoaştem că flexiunea internă a cedat treptat teren ajungînd pînă la stadiul descris de ediţia a II-a a *Gramaticii* Academiei [27].

Potrivit părerilor mai noi ale acad. Al. Rosetti [28], limba literară actuală nu mai cunoaşte corelaţia de timbru nici la sfîrşit de cuvînt (/albi/ şi nu/alb'/), flexiunea realizîndu-se şi aici cu ajutorul desinenţei. Flexiunea internă a dacoromânei contemporane ar fi deci relativ săracă.

Acceptarea sistemului fonologic propus de acad. E. Petrovici [29] ne duce în mod inevitabil la o altă concluzie : flexiunea internă este foarte bogată şi în dacoromâna actuală. Chiar şi limba literară se bucură de această calitate. (Factorii care determină o atare situaţie sînt : a) caracterul de variante combinatorii al vocalelor *e* şi *i* faţă de /ă/ şi /î/ ; b) inexistenţa diftongilor ; c) dispariţia lui *i* final.)

Nu mai vorbim de ramificaţiile teritoriale ale dacoromânei contemporane. În graiurile care cunosc bemolarea consoanei finale sau pe [o],[u] ca variante poziţionale ale lui /ă/, /î/, sistemul flexiunii nominale este identic sau aproape identic cu acela al dacoromânei comune. Se poate vorbi, pentru unele graiuri, chiar de o îmbogăţire a flexiunii interne [30].

---

[25] Sau poate numai faţă de prima perioadă a românei primitive comune.

[26] *Esquisse d'une phonologie du roumain*, în BL, VI, p. 5—29.

[27] *Gramatica limbii române*, vol. I, Bucureşti, 1963, p. 45—49.

[28] Vezi spre exemplu, *Contribuţii asupra sistemului fonologic al limbii române literare*, în SCL VIII, 1957, 1, p. 43—48.

[29] *Sistemul fonematic al limbii române*, în SCL VII, 1—2, p. 7—20.

[30] Vezi, spre exemplu, graiul vrîncean, descris de Gr. Rusu în articolul *Graiuri de tranziţie. În legătură cu poziţia graiului vrîncean în cadrul dacoromânei*, în CL VI, 1961, 1, p. 83—94.

VII. CONCLUZII

Pe baza faptelor prezentate în capitolele precedente, pot fi formulate următoarele concluzii :

1. Spre deosebire de latina populară carpato-dunăreană (și într-o anumită măsură de româna primitivă comună), în sistemul flexiunii nominale al dacoromânei comune, rolul precumpănitor îl aveau opozițiile consonantice.

2. Ca urmare a amuțirii vocalelor finale *u* și *i*, precum și a constituirii corelațiilor consonantice de timbru palatal și labial, dacoromâna comună și-a dezvoltat o bogată flexiune internă. Aceasta, fie că ia locul flexiunii prin desinențe (ca în exemplul *bunu — buni* > *bun*^{u}/b^{o}în^{o}/ — *bun*^{i} /b^{o}în'/), fie că înmulțește numărul termenilor opoziționali (*cuptoriu — cuptoare* > *cuptor*^{iu}/k^{o} îpt^{o} ăr'^{o}/ — *cuptoare* /k^{o}îpt^{o}ar'ă/).

3. Stabilirea raportului dintre sistemul flexiunii nominale al dacoromânei comune și cel al dacoromânei actuale este în strictă dependență de modul de apreciere a sistemului fonologic actual : vom accepta sistemul propus de acad. Al. Rosetti sau ne vom situa pe pozițiile fonologice ale acad. E. Petrovici? În orice caz, pentru limba literară, se poate vorbi de o oarecare sărăcire a flexiunii interne ca urmare a creșterii numărului de foneme — vocale la 5 (sau la 7?).

Octombrie 1965

Institutul pedagogic de 3 ani
Baia-Mare, Str. Victoriei, 76

TOPICA PROPOZIȚIILOR PRINCIPALE ÎN PROZA BELETRISTICĂ ROMÂNĂ CONTEMPORANĂ[1]

(ASPECTE STATISTICE ȘI INFORMAȚIONALE)

DE

IOANA ANGHEL, ELENA COMȘULEA, EMESE KIS și IOAN I. STAN

Pînă în prezent statistica lingvistică a obținut rezultate interesante privind unele aspecte ale limbii române. Cele mai numeroase au fost obținute în domeniul statisticii stilurilor [2]. Procedeul statistic a fost, în schimb, mult mai puțin valorificat în domeniul cercetării structurii gramaticale, cu toate că anumite probleme, în special cele de topică, pot fi studiate cu ajutorul statisticii. Printre puținele studii de acest gen amintim acela al topicii adjectivului românesc [3]. Nu s-au efectuat însă cercetări statistice de ansamblu asupra sintaxei limbii române.

În lucrarea de față ne-am propus analiza statistică a părților de propoziție și a topicii acestora, pornind de la considerația că „în limba română ordinea cuvintelor în propoziție nu este în general fixă" [4], iar „situațiile în care topica este fixă datorită diverșilor factori de ordin gra-

---

[1] Comunicare prezentată la „Conferința de lingvistică matematică" din 18—20 iunie 1964 din Cluj.

[2] Pierre Guiraud, *Les caractères statistiques du vocabulaire*, Paris, 1954 ; idem, *Problèmes et méthodes de la statistique linguistique*, Dordrecht, 1959 ; Gustav Herdan, *Type-Token Mathematics*, Haga, 1960 ; T. Vianu, *Statistica lexicală și o problemă a vocabularului eminescian*, în LR VIII, 1959, 3, p. 25—33 ; Sanda Golopenția și Toma Pavel, *Statistica și stilurile limbii*, în LR IX, 1960, 4, p. 58—65 ; Valeriu Șuteu *Observații asupra frecvenței cuvintelor în operele unor scriitori români*, în SCL X, 1959, 3, p. 419—444 ; Ileana Neiescu, Aurelia Stan și Ioan Stan, *Contribuții statistice la studiul paternității „Cîntării României"*, în CL VIII, 1963, 2, p. 329—342 ; I. Stan, *Stilul scriitorilor și matematica*, în „Gazeta matematică" seria A, LXIX, 1964, 1—2, p. 30—38 ; Virgil Nemoianu și Toma Pavel, *Științele exacte în stilistică*, în „Secolul 20", 1964, 2, p. 270—278 ; I. Stan, *Szépirói stilus és matematika*, în „Korunk" XXIII, 1964, 7, p. 898—903.

[3] Eugen Tănase, *Locul determinantului adjectiv calificativ în limbile romanice, cu specială privire asupra limbii române*, în „Revista de filologie romanică și germanică" VI, 1962, 1, p. 85—103.

[4] *Gramatica limbii române*, vol. II, ediția a 2-a revăzută și adăugită, București. 1963, p. 428.

matical sau semantic... sînt destul de puţine ca număr şi nu infirmă calificarea ordinii cuvintelor în limba română ca relativ liberă" [5].

Studierea acestei probleme suscită un interes atît teoretic cît şi unul practic. Într-adevăr, din punct de vedere teoretic, prezintă interes cunoaşterea distribuţiei şi a proporţiei diferitelor elemente sintactice, a locului pe care-l ocupă în propoziţie, a celor mai des utilizate combinaţii cu aceste elemente etc.

În vederea mecanizării unor procese de descriere a limbii ca şi la programarea maşinilor de tradus este necesară adîncirea acestor probleme şi sub raportul cantitativ.

1. OBIECTUL ŞI METODA DE CERCETARE

Lungimea propoziţiilor principale

Lucrarea de faţă îşi propune să aducă o contribuţie în această privinţă studiind sub aspect formal şi statistic unele probleme legate de topica propoziţiei principale.

Dată fiind vastitatea materialului, am studiat într-o primă etapă, topica propoziţiei principale în proza beletristică contemporană. Pentru a asigura unitatea materialului studiat, am ales douăzeci de opere apărute după 23 August 1944 [6]. Am cercetat în total 1 000 de propoziţii principale, cîte 50 de fiecare autor, luînd paginile la întîmplare (2—3 din fiecare).

Criteriul pe care l-am aplicat în analiza acestui material a fost criteriul sintactic. Problemele de ordin semantic [7], cele privind relaţia între

---

[5] *Gramatica limbii române*, p. 428—429.

[6] Tudor Arghezi, *Cu bastonul prin Bucureşti*, Bucureşti, 1961, p. 112, 122, 135, 148, 157; Eugen Barbu, *Şoseaua Nordului*, Bucureşti, 1959, p. 381, 526; Mihai Beniuc, *Pe muche de cuţit*, Bucureşti, 1959, p. 25, 44, 263; Geo Bogza, *Meridiane sovietice*, Bucureşti, 1953, p. 9, 11, 50, 133; Eusebiu Camilar, *Negura*, vol. I, Bucureşti, 1949, p. 20, 131; vol. II, Bucureşti, 1950, p. 193; G. Călinescu, *Scrinul negru*, Bucureşti, 1960, p. 285, 541, 599; V. Em. Galan, *Bărăgan*, vol. I, Bucureşti, 1959, p. 313, vol. II, Bucureşti, 1959, p. 129; Francisc Munteanu, *Statuile nu rîd niciodată*, Bucureşti, 1957, p. 89, 343; Ion Pas, *Lanţuri*, vol. I, Bucureşti, 1950, p. 13; Camil Petrescu, *Un om între oameni*, vol. I, Bucureşti, 1953, p. 399, vol. II, Bucureşti, 1955, p. 482; D. R. Popescu, *Umbrela de soare*, Oradea, 1962, p. 214, 309; Titus Popovici, *Setea*, Bucureşti, 1958, p. 179, 319; Marin Preda, *Risipitorii*, Bucureşti, 1962, p. 127, 391; Mihai Ralea, *În extremul occident. Note de drum din Antile, California, Canada*, Bucureşti, 1955, p. 26, 76, 110; Vasile Rebreanu, *Casa*, Bucureşti, 1962, p. 5, 95; M. Sadoveanu, *Mitrea Cocor*, Bucureşti, 1949, p. 39, 131; Zaharia Stancu, *Rădăcinile sînt amare*, vol. I, Bucureşti, 1958, p. 53, vol. II, Bucureşti, 1958, p. 157; Radu Tudoran, *Dunărea revărsată*, Bucureşti, 1961, p. 190, 419; Ion Vlasiu, *Drum spre oameni*, Bucureşti, 1961, p. 135, 319; Tiberiu Vornic, *Sub pajura împărăţiei*, Bucureşti, 1954, p. 191, 341. Materialul de pe paginile indicate a fost excerptat de la primul punct sau de la primul alineat pînă la ultimul punct al paginii respective. Excepţie formează ultima pagină indicată, în cazul căreia s-a oprit de fiecare dată la a cincizecea propoziţie principală excerptată de la cîte un autor.

[7] Distribuţia relativ unitară a materialului, privită prin prisma scopului comunicării, ne-a permis această limitare în aplicarea criteriilor, întrucît 86,8 % din propoziţiile principale analizate sînt propoziţii enunţiative. Restul propoziţiilor, în ordinea frecvenţei lor sînt: interogative 4,7 %, imperative 4,3 %, exclamative 3,4 % optative 0,05 %, dubitative 0,03 %.

topică şi subordonare [8] şi cele de natură morfologică constituie subiectul unor alte lucrări. Pentru analiza sintactică a propoziţiilor ne-am ghidat după *Gramatica limbii române* [9]. Locuţiunile le-am considerat ca o unitate, analizîndu-le în consecinţă ca o singură parte de propoziţie. Remarcăm în privinţa predicatului că cel nominal a fost analizat tot ca o singură unitate chiar şi atunci cînd numele predicativ era multiplu. Atributul şi complementul au fost studiate în ansamblu, urmînd ca o analiză detaliată, nuanţată a felurilor lor să se facă într-o lucrare ulterioară.

Pentru a avea certitudinea că materialul excerptat de noi se supune legilor statisticii, am căutat să stabilim legea de distribuţie după care se repartizează. Am găsit (v. anexa 1) că ele se distribuie după legea de distribuţie logaritmică normală.

Din totalul de 1 000 propoziţii principale 330 sînt independente (6 fiind formate din părţi neanalizabile din punct de vedere sintactic), 297 coordonate, 373 regente.

Au fost înregistrate în total 4 154 părţi de propoziţie, revenind în medie 4,154 pentru fiecare principală.

Faţă de această valoare medie, lungimea propoziţiei este diferită la autorii studiaţi [10].

În ceea ce priveşte lungimea propoziţiunilor examinate, observăm existenţa unor propoziţii diferite, fapt ce se poate vedea din anexa 2, unde C = complement, A = atribut, P = predicat, S = subiect, E = element predicativ suplimentar, V = vocativ, I = interjecţie (ultimele două nu au un rol sintactic). Se observă că 14,7% sînt formate dintr-un singur termen, 20,8% din doi termeni, 17,6% din trei termeni, iar restul de 46,9% au peste trei termeni.

2. FRECVENŢA PĂRŢILOR DE PROPOZIŢIE

O altă dimensiune în cercetarea structurii propoziţiei principale o poate constitui frecvenţa părţilor de propoziţie.

Studiind frecvenţa părţilor de propoziţie la diferiţi autori am întocmit tabelul 1.

În prima coloană a tabelului sînt date valorile absolute ale părţilor de propoziţie, în a doua coloană frecvenţa relativă reprezentînd frecvenţa fiecărei părţi de propoziţie raportată la numărul total al acestora, iar în a treia coloană valorile medii raportate la numărul total al părţilor de propoziţie.

Se constată că cele mai frecvente părţi de propoziţie sînt : în ordine, complementul, atributul, predicatul şi subiectul. Elementul predicativ suplimentar este mult mai puţin frecvent (aproximativ de zece ori mai puţin frecvent decît subiectul). Cel mai frecvent element este comple-

---

[8] Pentru problema legăturii între topică şi subordonare vezi S. Marcus, *Sur la notion de la projectivité*, în „Zeitschrift für Mathematische Logik und Grundlagen der Mathematik", 1965, nr. 2 ; idem, *Dependenţă şi subordonare*, în „Omagiu lui Alexandru Rosetti", Bucureşti, 1965, p. 527—531.

[9] *Gramatica limbii române*, vol. I—II.

[10] I. Neiescu, A. Stan, I. Stan, *op. cit.*, p. 341—342.

mentul, fapt explicabil prin aceea că este de multe feluri (toate precizează şi completează comunicarea) şi că poate determina cele mai diferite părţi de vorbire (verbul, adjectivul, adverbul, interjecţia cu funcţie de predicat şi uneori chiar un substantiv [11]).

Atributul pare mai puţin frecvent din punct de vedere statistic şi mai redondant din punctul de vedere al informaţiei, decît complementul. Totuşi, spre deosebire de limbile în care atributul are un loc fix,

Tabelul 1

Nr. crt.	Partea de propoziţie	Valorile absolute	Frecvenţa relativă	Valoarea medie
1	Complement	1 516	0,365	1,516
2	Atribut	1 070	0,258	1,070
3	Predicat	947	0,228	0,947
4	Subiect	500	0,120	0,500
5	Element predicativ suplimentar	57	0,014	0,057
6	Vocativ	45	0,010	0,045
7	Interjecţie	14	0,003	0,014
8	Altele (neanalizabile sintactic)	6	0,002	0,006
	Total	4 156	1,000	4,156

din care cauză nu se ia în considerare într-o cercetare a topicii [12], în limba română trebuie analizat, deoarece nu în toate cazurile are o topică fixă.

Predicatul este elementul cel mai important din punctul de vedere al informaţiei lexicale şi gramaticale. Acest fapt se reflectă în numărul redus al propoziţiilor fără predicatul exprimat (53 din totalul de 1 000) şi în numărul ridicat al propoziţiilor formate numai din predicat (132). Propoziţiile formate din două elemente conţin predicatul în proporţie de peste 90%.

Subiectul este elementul cel mai redondant din punctul de vedere al informaţiei gramaticale. (El poate fi inclus în desinenţa verbului, subînţeles, nedeterminat etc. [13] şi este mai puţin frecvent decît predicatul, atributul sau complementul.)

Am remarcat prezenţa elementului predicativ suplimentar ca o parte de propoziţie deosebită de celelalte, dar cu o frecvenţă mult scăzută faţă de ele. Aceasta explică situaţia lui diferită faţă de celelalte părţi de propoziţie şi apropierea lui de vocativ şi de interjecţie în ceea ce priveşte frecvenţa şi posibilităţile de combinare cu alte părţi de propoziţie.

[11] *Gramatica limbii romîne*, vol. II, p. 148.

[12] Cf. P. Adamecz, *Slovosled v ruštině*, Praha, 1963; E. Pauliny, *Slovosled a aktuálné vetné členemie*, în „Slovenska reč" XVI, 1950—1951, p. 171—179. În limbile rusă sau cehă atributul are un loc fix şi alcătuieşte o grupă stabilă cu elementul determinat. Dacă elementul îşi schimbă locul, atunci se deplasează întreaga grupă. În schemele care indică succesiunea părţilor de vorbire acelaşi simbol corespunde substantivului fără determinante şi grupului alcătuit din substantiv şi determinantele sale.

[13] *Gramatica limbii române...*, vol. II, p. 91, 93, 94, Cf. C. Pala, *Despre problematica fragmentării actuale şi despre ipoteza lui Yngve*, Comunicare prezentată la „Consfătuirea de lingvistică matematică" din 18—20 iunie 1964 din Cluj.

Deşi prin definiţie nu au rol sintactic, nici frecvenţă ridicată, am luat în considerare vocativul şi interjecţia. Ele nu puteau fi neglijate mai ales în dialog. Menţionăm că interjecţia cu valoare predicativă a fost inclusă în categoria predicatului.

Am găsit 6 propoziţii formate din părţi neanalizabile din punct de vedere sintactic (Şi? Da! Ba! Nu. etc.).

3. RAPORTUL ÎNTRE FRECVENŢA ŞI TOPICA PĂRŢILOR DE PROPOZIŢIE

Dacă la punctul anterior ne-a preocupat frecvenţa părţilor de propoziţie, în continuare vom căuta să analizăm frecvenţa acestora ca prim termen al unei propoziţii, ca al doilea termen, ..., ca ultim termen al unei propoziţii.

În tabelul 2 am introdus numai primele patru părţi de propoziţie. Valorile referitoare la elementul predicativ suplimentar, vocativ şi interjecţie fiind prea mici, le-am neglijat.

În coloana întîi a tabelului am indicat locul, în a doua coloană frecvenţa absolută, în a treia frecvenţa relativă în raport cu toate părţile de propoziţie, înmulţite cu 100, iar în coloana a patra frecvenţa relativă în raport cu partea de propoziţie respectivă.

Din interpretarea tabelului şi a celor două grafice reiese că pe locul întîi elementul cel mai frecvent e predicatul (fapt explicabil în parte prin

Tabelul 2

Loc	Complement			Atribut			Predicat			Subiect		
	Abs.	Relativ	Relativ	Abs.	Relativ	Relativ	Abs.	Relativ	Relativ	Abs.	Relativ	Relativ
1	326	7,84	0,21	34	0,81	0,03	357	8,35	0,38	254	6,11	0,51
2	270	6,49	0,17	151	3,63	0,14	303	7,29	0,32	105	2,53	0,21
3	278	6,69	0,18	139	3,35	0,13	144	3,47	0,15	60	1,44	0,12
4	216	5,19	0,14	147	3,54	0,14	60	1,44	0,06	21	0,50	0,04
5	118	2,59	0,07	129	3,10	0,12	36	0,87	0,04	19	0,45	0,04
6	86	2,07	0,04	98	2,36	0,09	13	0,31	0,01	20	0,48	0,04
7	52	1,25	0,03	96	2,32	0,09	13	0,31	0,01	4	0,09	0,01
8	46	1,12	0,03	54	1,28	0,05	10	0,24	0,01	4	0,09	0,01
9	31	0,75	0,02	47	1,14	0,04	3	0,07		4	0,09	0,01
10	21	0,50	0,01	36	0,84	0,03	1	0,02		1	0,02	

numărul ridicat al propoziţiilor formate numai din predicat), subiectul şi complementul sînt mai puţin frecvente.

Privind graficele întocmite constatăm că pe locurile 1, 2, 3, 4 valorile cele mai mari le are complementul. După aceea el scade relativ lent, dar e de remarcat că se mai întîlneşte şi în propoziţii lungi.

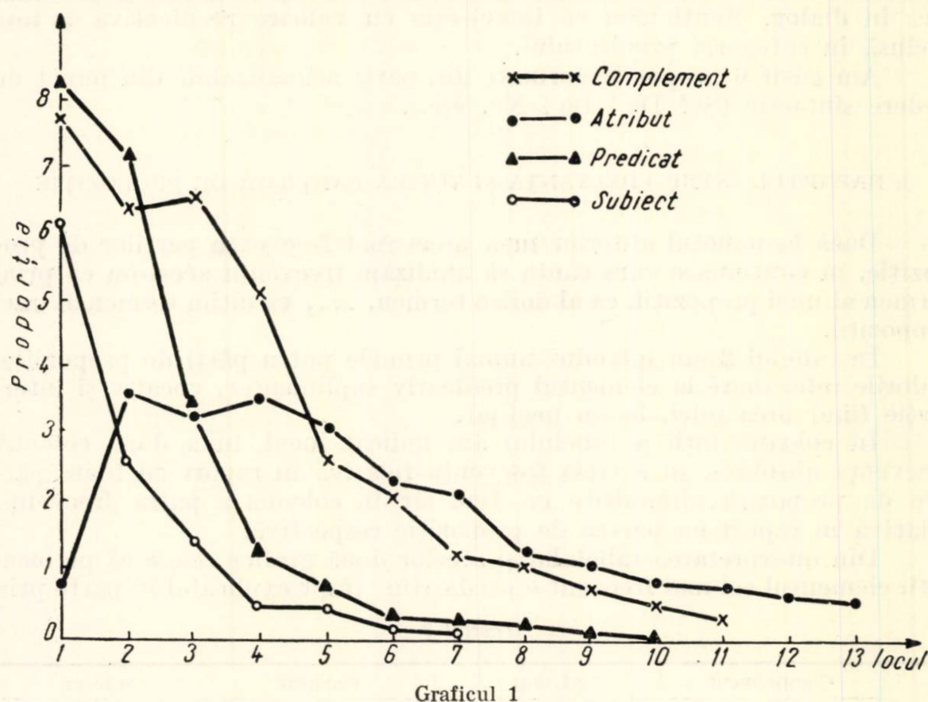
Atributul se găseşte rar pe locul întîi. Cîteodată îl găsim în construcţii ca:

„Pe un astfel de timp, nici copiii nu se joacă de-a aviaţia!" [14].

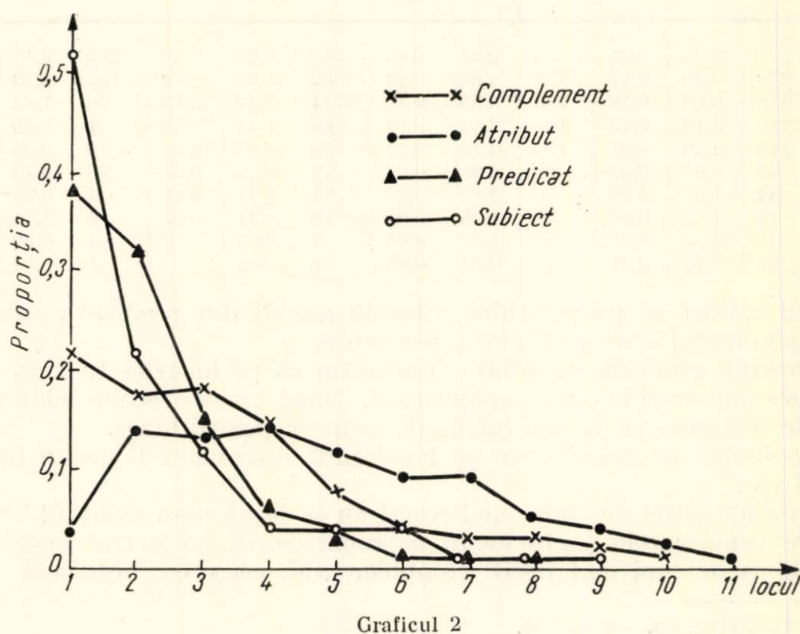
Pe următoarele şapte locuri se repartizează cu o frecvenţă egală şi scade apoi mai lent decît complementul, ceea ce înseamnă că în

[14] E. Barbu, *op. cit.*, p. 381.

propoziţiile mai lungi sînt mai multe atribute decît complemente. Atît numărul atributelor, cît şi cel al complementelor creşte o dată cu lun-

Graficul 1

Graficul 2

gimea propoziţiei. Astfel în costrucţia : „Clădirea monumentală este muzeul poporului georgian, plin de documente şi mărturii din toate erele geologice şi din toate epocile istoriei" [15], din totalul de 14 părţi de propoziţie numai 2 sînt complemente, pe cînd 10 sînt atribute situate în majoritate pe ultimele locuri.

O situaţie asemănătoare este şi în propoziţia :

„Faţa albă şi prelungă a surorii, privirea ochilor mari au de la o vreme o întipărire patetică şi statornic gravă" [16].

În ceea ce priveşte predicatul, observăm că se găseşte în proporţia cea mai mare pe locul întîi ; pe celelalte locuri frecvenţa descreşte foarte repede. Aceeaşi situaţie o prezintă şi subiectul. Amîndouă aceste părţi de propoziţie nu se mai întîlnesc practic după locul al şaptelea (excepţiile fiind foarte rare). Întîlnim uneori predicatul pe ultimul loc în descrieri, relatări, explicaţii :

„Pe pereţi alte podoabe decît o icoană şi un calendar — foaie cu portretul conducătorilor partidului, nu era" [17].

Interesantă este repartizarea pe locuri a fiecărei părţi de propoziţie în parte (raportată la celelalte), aşa cum o reprezintă graficul 2.

Se constată o repartiţie inegală la predicat şi subiect, care în marea lor majoritate se găsesc pe primele patru locuri (v. graficul 2 şi coloana a patra a tabelului 2).

Spre deosebire de acestea, complementul şi atributul se repartizează în mod uniform şi cu o descreştere lentă pentru locurile cele mai mari, ceea ce înseamnă că pe cînd subiectul şi predicatul, în mod obişnuit, ori se găsesc pe primele locuri, ori nu se găsesc de loc, complementul şi atributul apar aproximativ cu aceeaşi probabilitate şi în a doua parte a propoziţiei. Aceasta se explică prin faptul că în topica firească părţile secundare se întîlnesc după cele principale pe care le determină. Iată cum se oglindeşte acest specific în următoarea propoziţie principală :

„Sînt romane poliţiste în broşuri cu tartaje violent şi ordinar colorate, reprezentînd o femeie despletită, ţipînd de teroare, umbra unei mîini negre, profilată pe un perete alb, un uriaş păianjen ..." [18].

4. ASPECTE INFORMAŢIONALE ALE TOPICII PĂRŢILOR DE PROPOZIŢIE

Nu este lipsit de interes să studiem unele aspecte ale problemelor prezentate mai sus şi din punctul de vedere al teoriei informaţiei.

Considerînd într-o primă aproximaţie că apariţia tuturor celor şapte părţi de propoziţie este echiprobabilă, obţinem pentru entropia de ordinul zero valoarea [19]

$$H_0 = \log_2 7 = 2{,}8074.$$

---

[15] G. Bogza, *op. cit.*, p. 133.

[16] C. Petrescu, *op. cit.*, vol. I, p. 399.

[17] V. Em. Galan, *op. cit.*, vol. I, p. 313.

[18] M. Ralea, *op. cit.*, p. 26.

[19] A. M. Iaglom, I. M. Iaglom, *Probabilitate şi informaţie*, Bucureşti, 1963 ; Ed. Nicolau, C. Sala şi Al. Roceric, *Observaţii asupra entropiei limbii române*, în SCL X, 1955, 1, p. 35—54.

În realitate această valoare este mai mică, deoarece diferitele părţi de propoziţie apar cu diferite frecvenţe. Cu ajutorul formulei

$$H_1 = p_i \log_2 p_i$$

pe baza tabelului 1 se găseşte pentru entropia de ordinul întîi valoarea

$$H_1 = 2{,}0777.$$

Această valoare caracterizează entropia de ordinul întîi a părţilor de propoziţie.

Dacă avem în vedere nu numai frecvenţa elementelor, ci şi posibilităţile de combinare a două cîte două elemente, entropia este şi mai mică. Această entropie de ordinul doi, este o măsură a apariţiei digramelor. Pentru calcularea entropiei de ordinul doi am întocmit lista combinaţiilor a două cîte două elemente (adică digramele succesiunii părţilor de propoziţie, pe baza a 295 de propoziţii principale).

Tabelul 3

	C	A	P	S	E	V	I
C	0,129	0,155	0,110	0,027		0,002	
A	0,075	0,151	0,039	0,028			
P	0,199	0,012		0,027	0,001	0,004	
S	0,025	0,072	0,082	0,005			
E	0,001	0,001					
V		0,002	0,002	0,001		0,001	
I				0,001		0,001	

În tabel sînt notate şi frecvenţele relative de apariţie a diferitelor combinări. Această entropie am calculat-o utilizînd formula entropiei condiţionale [20]

$$H_2 = H_{\alpha_1(\alpha_2)}$$

unde α_1 reprezintă evenimentul ce constă din determinarea unei părţi de propoziţie C, A, P, S, E, V, I, iar α_2 evenimentul ce constă din realizarea digramelor CC, CA, CS ...

Notînd probabilităţile de apariţie a unităţilor sintactice prin P (C) ... ... P (I) şi a digramelor prin P (CC), P (CA) ... formula de mai sus se scrie :

$$H_2 = - P(CC) \log_2 P(CC) - P(CA) \log_2 P(CA) - \ldots + P(C)$$
$$\log_2 P(C) + \ldots + P(I) \log_2 P(I).$$

Asimilînd probabilităţile de apariţie a digramelor cu frecvenţa lor, date în tabelul 3 găsim pentru entropia de ordinul doi valoarea $H_2 = 1{,}5690$.

[20] A. M. Iaglom, I. M. Iaglom, *op. cit.*

5. ANALIZA POZIŢIONALĂ ŞI CANTITATIVĂ A DIGRAMELOR

Considerăm necesar să facem unele observaţii suplimentare asupra digramelor formate din C, A, P, S (v. tabelul 3). Subliniem că spre deosebire de digramele din anexa 2, care sînt digrame iniţiale, digramele din tabelul 3 sînt formate luîndu-se două cîte două din elementele considerate din întreaga propoziţie principală.

Studiul acestor elemente poate fi făcut sub două aspecte şi anume unul formal, în care considerăm numai existenţa sau inexistenţa unei digrame şi unul cantitativ în care luăm în considerare şi frecvenţa apariţiei unei digrame.

Din punct de vedere formal observăm că sînt posibile toate combinaţiile cu excepţia combinaţiei PP. De asemenea, observăm că toate sînt reversibile sau simetrice, adică există simultan combinaţiile de forma CP şi PC, AC şi CA etc.

O altă proprietate a digramelor este că sînt reflexive, adică pot sta alăturat două părţi de propoziţie identice cu excepţia amintită PP. Această succesiune de două părţi de propoziţie cu funcţie sintactică identică am numit-o buclă [21]. Avem buclele CC, AA şi SS.

Considerînd şi aspectul cantitativ al acestei probleme, adică luînd în considerare şi frecvenţele de apariţie ale digramelor, observăm că unele combinaţii apar mai des, au o frecvenţă ridicată PC, CA, AA etc., pe cînd altele au o frecvenţă foarte mică PA, SS, SC sau chiar nulă PP.

În ceea ce priveşte proprietatea de simetrie a elementelor observăm că aceste combinaţii simetrice au frecvenţe diferite, de exemplu PC 0,199 şi CP 0,110, CA 0,155 şi AC 0,075 etc.

Luarea în considerare a frecvenţei ne arată că unele bucle sînt des utilizate AA 0,151 şi CC 0,129, pe cînd SS şi PP au o frecvenţă foarte mică (0,005 respectiv zero).

Putem considera că digramele formează o mulţime. Frecvenţa relativă de apariţie a digramelor permite introducerea unei relaţii de ordine [22] $\geqslant$, ceea ce face ca mulţimea digramelor să devină o mulţime parţial ordonată. Cel mai mic element al acestei mulţimi este PP (frecvenţa nulă), iar cel mai mare element PC (0,199).

Pe baza digramelor din tabelul 3 putem studia şi o altă problemă şi anume aceea a aderenţei unei unităţi sintactice la altă unitate. Sub aspectul formal C, A, P, S, aderă la oricare din celelalte unităţi în ambele sensuri $x \longleftrightarrow y$ unde x şi y pot fi oricare din unităţile de mai sus. Considerînd toate unităţile, deci şi V, P, I, observăm că unele aderenţe sînt posibile, pe cînd altele nu. Astfel este interesant să subliniem că I aderă la S şi V, pe cînd nici un alt element nu aderă cu I. (Mai precis, în frazele considerate de noi, în număr de 295, nu apar astfel de aderenţe.)

Luînd în considerare şi frecvenţele de apariţie a digramelor observăm că unele aderenţe sînt „tari" $P \rightarrow C$, $C \rightarrow A$, $C \rightarrow P$ etc., pe cînd altele sînt „slabe" $P \rightarrow E$, $E \rightarrow A$, $E \rightarrow C$ etc. Această împărţire a aderenţelor în „tari" şi „slabe" este dictată de frecvenţa corespunzătoare apariţiei unei astfel de combinaţii.

---

[21] Am numit buclă această combinaţie, în mod asemănător cu cea din teoria grafelor; v. S. Marcus şi Em. Vasiliu, *Matematică şi fonologie. Teoria grafelor şi consonantismul limbii române*, în „Fonetică şi dialectologie", III, 1961, p. 15—55.

[22] Solomon Marcus, *Lingvistica matematică*, Bucureşti, 1963.

Strîns legată de problema aderenţei este determinarea valenţei şi gradul unităţilor sintactice.

Prin valenţa unei unităţi înţelegem numărul maxim de digrame care se pot termina în acea unitate. Gradul unei unităţi constă din numărul digramelor care pot avea ca un prim termen elementul respectiv [23]. Gradul şi valenţa elementelor din digrame prezintă valori identice sau apropiate, variind între 4 (gradul subiectului şi al atributului), valenţa predicatului şi 6 (valenţa subiectului şi a atributului).

De aici rezultă că principiul compensaţiei (unităţile care au valenţa mare prezintă un grad mic şi unităţile cu gradul mare se compensează printr-o valenţă scăzută), constatat în cazul succesiunii fonemelor [24], nu se mai manifestă la nivelul combinării unităţilor sintactice.

Dacă acest fenomen este anizomorf (nu reprezintă o identitate de structură) la nivelul sintactic şi fonetic, nu înseamnă că trebuie negată cu desăvîrşire existenţa unui izomorfism în succesiunea fonemelor şi în succesiunea părţilor de propoziţie [25].

6. ANALIZA POZIŢIONALĂ ŞI CANTITATIVĂ A TETRAGRAMELOR

Întrucît lungimea medie a propoziţiei principale este formată din patru unităţi sintactice, am găsit necesar să studiem mai profund combinaţiile de patru elemente succesive (tetragramele). Aceste tetragrame au fost obţinute luîndu-se toate combinaţiile de patru unităţi sintactice ale unei propoziţii principale (v. anexa 3).

Ca şi digramele, pot fi studiate atît sub aspectul apariţiei sau neapariţiei unei tetragrame, cît şi al frecvenţei de apariţie.

Observăm că din totalul de $7^4 = 2\,401$ de tetragrame posibile cu cele 7 unităţi sintactice se realizează doar 232. Marea majoritate sînt combinaţii ale celor patru părţi de propoziţie C, P, A, S. Nu există nici o tetragramă formată în exclusivitate din celelalte unităţi sintactice E, V, I. Ca şi la digrame există o serie de tetragrame reversibile. Semnalăm astfel că alături de SAPC, prototipul topicii normale, apare şi topica inversă CPAS. Cu alte cuvinte, alături de construcţiile frecvente, care prezintă o topică normală, găsim altele în care ordinea unităţilor sintactice e tocmai inversă, cum ar fi în propoziţiile : „Dar n-o ispiteau nici celelalte birouri [26] ” sau „La toată lumea le ajunge două mîini” [27].

---

[23] Cf. termenii de grad şi valenţă folosiţi de S. Marcus, Em. Vasiliu, *op. cit.*, p. 18 în domeniul succesiunii fonemelor.

[24] S. Marcus, Em. Vasiliu, *op. cit.*, p. 48.

[25] Fenomenul amintit nu este izomorf, adică nu reprezintă o identitate de structură la cele două niveluri. Aceasta nu înseamnă că trebuie negată cu desăvîrşire existenţa unui izomorfism în ordinea fonemelor şi în ordinea părţilor de propoziţie. Pentru izomorfism în fonetică şi sintaxă cf. J. Kuryłowicz, *La notion de l'isomorphisme*, în „Travaux du Cercle Linguistique du Copenhague” V, 1948, p. 48 ; E. A. Makaev, *K voprosu ob izomorfizme*, în „Voprosî iazîkoznaniia”, X, 1961, 5, p. 50 ; S. Marcus, *Aspecte ale modelării matematice*, în SCL XI, 1963, 4, p. 496 ş.u. ; idem, *Modelarea matematică a limbii*, în LR XII, 1963, 5, p. 478 ş.u. ; idem, *Lingvistica matematică. Modele matematice în lingvistică*, Bucureşti, 1963, p. 82 ; E. Kis, *O problemă de izomorfism în limba română*, în Cl X, 1965, 1, p. 187—193.

[26] R. Tudoran, *op. cit.* p. 190.

[27] I. Pas, *op. cit.*, p. 141.

Se întîlnesc şi tetragrame reflexive formate din elementele A, C, S. Astfel avem AAAA: „Vărul meu Jorj puse în vitrină fotografia mare şi înrămată a domnului ministru Stănică Paleacu" [28], CCCC „...rosti într-un tîrziu, uitîndu-se la Berijan pe furiş" [29] şi SSSS „cîrciumile, bodegile, restaurantele, birturile economice şi cafenelele se umpluseră de lume" [30].

Sub raportul frecvenţei apariţiei diferitelor tetragrame, observăm că cele mai frecvente sînt combinaţiile între S, A, P, C. Prima tetragramă în care este şi un alt element decît subiectul, atributul, predicatul şi complementul apare la frecvenţa absolută 5. Frecvenţa cea mai mare o are o tetragramă reflexivă AAAA (94). Prima tetragramă simetrică CAAA şi AAAC apare la frecvenţele 60 respectiv 43.

Comparînd tetragramele iniţiale cu cele de mai sus observăm de la început că cele mai frecvente tetragrame iniţiale nu coincid în general cu cele studiate anterior. Acest fapt se explică prin aceea că în propoziţiile lungi predomină atributul şi complementul care fac să se schimbe ordinea lor de frecvenţă.

Vom studia la început tetragramele în care ordinea părţilor de propoziţie este cea considerată tipică de gramatici: subiect + atribut + predicat + complement (SAPC). Între tetragramele iniţiale SAPC este a doua ca frecvenţă, are frecvenţa absolută 23; iar în rîndul tetragramelor studiate anterior, este abia a şaptesprezecea, cu frecvenţa absolută 31 (vezi anexa 3). Se observă deci că această tetragramă apare mai ales iniţial, fapt explicabil prin aceea că subiectul şi predicatul ocupă primele locuri în propoziţie. Tot o topică obişnuită este PCCC: „... cultivă lanurile cu maşini, cu zileri negri..." [31] şi SAAA: „Pustietate de lanuri fără vieţuitoare şi fără oameni" [32]. Tetragrama PCCC apare iniţial cu frecvenţa absolută 16, iar în general 42, SAAA iniţial 18, respectiv 40. În aceste construcţii, complementele şi atributele nu se referă toate la predicat, respectiv subiect, ci pot fi subordonate complementele între ele şi atributele între ele. Frecvenţa acestor tetragrame denotă un stil bogat, stufos.

Combinaţii fireşti sînt SPCC: „Codrea ieşi din temniţă la o săptămînă după Iordan Buzea şi ortacii lui" [33] şi SAAP: „Ceasul pompei de benzină pare un cerc de ţintă la tir" [34]. Ele au frecvenţe ridicate atît iniţial cît şi în alte poziţii.

Tetragramele reflexive AAAA şi CCCC sînt foarte frecvente cînd luăm în considerare toate tetragramele, dar iniţial au o frecvenţă foarte scăzută. CCCC apare rar iniţial în combinaţii ca: „... rosti într-un tîrziu uitîndu-se la Berijan pe furiş" [35]. Tetragrama cea mai frecventă din totalul tetragramelor, AAAA cu frecvenţa absolută 94, iniţial nu apare niciodată. Acestea sînt caracteristice doar propoziţiilor foarte lungi, deoarece A şi C nu apar iniţial decît în combinaţie cu subiectul şi predicatul. Am întîlnit şi tetragrama SSSS o singură dată iniţial.

---

[28] Z. Stancu, *op. cit.*, vol. II, p. 157.
[29] V. Em. Galan, *op. cit.*, p. 129.
[30] Z. Stancu, *op. cit.*, vol. II, p. 157.
[31] M. Ralea, *op. cit.*, p. 76.
[32] *Ibidem.*
[33] T. Vornic, *op. cit.*, p. 341.
[34] E. Barbu, *op. cit.*, p. 526.
[35] V. Em. Galan, *op. cit.*, vol. II, p. 129.

Alte îmbinări apar cu o frecvenţă foarte scăzută. Astfel, nu apare decît o singură dată, iniţial, ACSC în îmbinarea : „În cele cîteva zile,... candidaţii, fireşte, se plictisesc"[36].

Prin urmare, dacă sub raportul echiprobabilităţii, topica propoziţiei principale este pe deplin liberă, sub raportul frecvenţei creşte tendinţa de regularitate. Tendinţa de regularitate este şi mai accentuată pentru tetragramele iniţiale.

7. ADERENŢA PĂRŢILOR DE PROPOZIŢIE LA SUBIECT

Un alt aspect al problemei aderenţei este repartiţia părţilor de propoziţie în raport cu locul pe care îl ocupă faţă de subiect şi predicat. Neţinînd seama de locul ocupat în cadrul propoziţiei de către subiect şi predicat, am notat aderenţa din stînga şi din dreapta a celor patru elemente (S, A, P, C) faţă de aceste două unităţi. Rezultatele obţinute sînt oglindite în tabelele 4 şi 5, în care sînt date valorile absolute ale frecvenţei părţilor de propoziţie sus-amintite, atît înainte cît şi după subiect şi predicat.

Studiind tabelul 4, observăm următoarele în legătură cu subiectul. În stînga cea mai bună aderenţă faţă de subiect în general o are complementul, apoi atributul. Pe locul întîi, în stînga subiectului stă predicatul şi apoi cu o frecvenţă egală atributul şi complementul. Aceste unităţi sintactice aderă mai bine decît un alt subiect, care prezintă cea

Tabelul 4

10	9	8	7	6	5	4	3	2	1	S	1	2	3	4	5	6	7	8	9	10
2	2	6	5	5	20	27	28	74	61	C	72	118	100	77	60	45	34	25	14	10
5	2	6	9	10	12	19	31	29	61	A	176	101	89	81	57	53	37	31	26	25
					1	2	9	15	86	P	151	93	39	9	9	5	6	1	1	
1	4	1	3	4	3	9	7	15	19	S	22	15	9	9	4	4	4	1	4	1

Tabelul 5

10	9	8	7	6	5	4	3	2	1	P	1	2	3	4	5	6	7	8	9	10
1	2	2	4	10	6	34	48	97	310	C	472	208	97	54	34	24	15	11	6	3
2	3	5	12	6	22	30	55	91	106	A	40	159	134	95	56	34	35	24	18	10
	1	4	5	7	9	16	36	93	157	S	81	17	13	1	2	1				

mai mică aderenţă. Pe celelalte locuri atributul şi complementul se întîlnesc în număr destul de mare. Numărul predicatelor, în schimb, începînd cu locul al doilea scade foarte repede, ajungîndu-se ca pe locul al cincilea să nu apară decît o singură dată.

Considerînd aderenţa din dreapta, cel mai frecvent element este, în general, atributul apoi predicatul, complementul şi subiectul. Pe locul

[36] M. Ralea, *op. cit.*, p. 110.

întîi, frecvența cea mai ridicată o are atributul, care aderă mai bine decît predicatul, iar acesta mai bine decît complementul. Cel mai puțin aderă subiectul la subiect.

În schimb începînd cu locul al doilea observăm că proporția unităților sintactice scade cu excepția complementelor care cresc, ca apoi să scadă și ele mai încet ca atributul, dar mai repede decît predicatul și subiectul. E de remarcat cît de repede scade predicatul ajungînd ca la locul 4 să fie deja neglijabil, fapt perfect explicabil prin funcția sa.

Este interesant să dăm tetragramele locurilor 1, 2, 3, 4, 5, la dreapta și la stînga, obținute pe baza frecvenței lor în tabelul 4.

	Stînga	S	Dreapta
locul 1	P → A → C → S		A → P → C → S
2	C → A → P → S		C → A → P → S
3	A → C → P → S		C → A → P → S
4	C → A → S → P		A → C → P → S
5	C → A → S → P		C → A → P → S

Se observă cum se deplasează valorile lui P în cazul locurilor la stînga precum și ordinea frecvențelor pentru locurile superioare în aderența la dreapta. Nu trebuie trasă de aici concluzia că cele mai frecvente propoziții au topica dată de schema de mai sus. Acest tabel arată numai ordinea frecvenței de apariție a unităților sintactice pe diferite locuri.

Această schemă reprezintă o modelare matematică a ordinii frecvențelor părților de propoziție în raport cu aderența lor la subiect. Acest model se bazează pe abstractizarea frecvenței părților de propoziție. Deci nu înseamnă că cele mai frecvente propoziții pot fi înscrise în formula dată. Aderențele atît din stînga cît și din dreapta sînt arareori valabile simultan.

Remarcăm, în concluzie, faptul că toate părțile de propoziție (în special atributul) se găsesc în număr mai mare în dreapta subiectului decît în stînga lui, ceea ce este încă o dovadă că privită sub raportul frecvenței, topica limbii române are o tendință de regularitate.

8. ADERENȚA PĂRȚILOR DE PROPOZIȚIE LA PREDICAT

La predicat dinspre stînga și dreapta părțile de propoziție aderă în felul următor :

	Stînga	P	Dreapta
locul 1	C → S → A		C → S → A
2	C → S → A		C → A → S
3	A → C → S		A → C → S
4	C → A → S		A → C → S
5	A → S → C		A → C → S

La fel ca în cazul aderenței la subiect, am găsit puține cazuri, în care propozițiile reale să se suprapună pentru toate locurile modelului matematic.

Aderenţele la stînga şi la dreapta predicatului prezintă o simetrie aproximativă. În ambele părţi ale predicatului cel mai aderent este complementul, fapt care s-a mai constatat şi la analiza digramelor. Digramele PC şi CP s-au situat pe primele locuri în ceea ce priveşte frecvenţa. Deşi în lucrarea de faţă nu ne-au preocupat felurile complementului, facem observaţia că, de obicei, complementul care precede predicatul este pronumele personal forma conjunctă sau pronumele reflexiv. Asemenea cazuri trebuie considerate tot o topică obişnuită.

Lîngă predicat, subiectul se găseşte numai pe primele locuri. La dreapta predicatului, după locul al patrulea, practic nu se mai găseşte. În schimb, la stînga se întîlneşte pînă pe locul al optulea. Explicăm aceasta prin faptul că subiectul de obicei se află în faţa predicatului. Pe locurile mai îndepărtate de predicat, atributele sînt mai frecvente decît complementele, ceea ce se explică prin situaţia că nu toate atributele şi complementele se referă la predicat, ci atributul devine un subordonat al complementului sau al unui alt atribut, iar complementul determină un atribut sau alt complement.

9. CONSTATĂRI GENERALE ASUPRA TOPICII PROPOZIŢIEI PRINCIPALE

Pe baza cercetărilor statistice şi a modelării matematice a faptelor constatate, am ajuns la unele concluzii general valabile asupra topicii propoziţiei principale în limba română.

Considerînd părţile de propoziţie şi combinaţiile lor drept entităţi echiprobabile sub raportul frecvenţei, topica este liberă, neregulată. Topica prezintă unele aspecte de regularitate atunci cînd luăm în considerare frecvenţa elementelor şi a combinaţiilor lor. Cînd obiectivul cercetării se mărgineşte numai la primele patru elemente, dacă reducem deci posibilităţile de combinare, regularitatea este şi mai pregnantă. Aceeaşi convergenţă spre regularitate se constată şi atunci cînd analiza se limitează numai la aderenţele faţă de o anumită parte de propoziţie (subiect sau predicat). Prin urmare, trecerea dialectică de la neregulat la regulat se accentuează cu mărirea frecvenţei combinaţiilor posibile şi cu micşorarea numărului acestor combinaţii.

10. PROBLEME DE ANALIZĂ COMPARATIVĂ A PROZEI BELETRISTICE CONTEMPORANE

Pe baza materialului cercetat am putut ajunge şi la unele constatări asupra prozei beletristice contemporane. Cîteva elemente pot caracteriza stilul prozatorilor. Dintre ele amintim : lungimea propoziţiei principale, frecvenţa atributelor, schimbarea frecvenţei unor combinaţii faţă de topica medie. Folosirea unei topici neobişnuite, libere de către unii scriitori se explică prin preferinţa pentru propoziţiile principale lungi, bogate în atribute şi complemente şi prin tendinţa de a nu folosi propoziţii stereotipe.

De exemplu, stilul lui T. Arghezi se caracterizează printr-o lungime medie de 7,64 părţi de propoziţie, stilul lui G. Bogza prin 6,64, al

lui G. Călinescu prin 5,48 etc. Stilul lui V. Em. Galan prezintă în schimb o valoare de 1,88, al lui Fr. Munteanu 2,62, I. Vlasiu 3,26 Z. Stancu 3,54 părți de propoziție. Abaterea de la valoarea medie poate atinge ± 3 pe autor, mai precis + 3,49, respectiv −2,27.

În construcțiile laconice ale lui V. Em. Galan, dialogul este reprezentat prin propoziții principale alcătuite adesea dintr-un singur predicat:

„Mi-e de obrazul lui tată-tu, că-i cel mai bătrîn om aici în sat... și-i înțelept... și-i cinstit... și-i blestemat, sărmanul, c-un fecior ca tine... Hait, piei! Și... de nu v-ăți ține gura, voi în de voi, vă privește! Pieriți!" [37].

Acestea alternează cu descrierile din care lipsește cu desăvîrșire verbul:

„Podeaua — lut" [38]. „Mobilă puțină: o laviță lată cu rogojini, covoare, perne; într-un colț o ladă de zestre modestă, îngustă, înflorată numai din vopsele, fără alămuri; pe urmă două scaune, unul cu cîteva cărți, altul cu un lighean albastru" [39].

Numărul ridicat al propozițiilor interogative în fragmentele analizate din romanul „Negura" face ca alături de unele propoziții lungi formate din 11 și chiar 18 părți de propoziție, să apară și multe propoziții conținînd doar una sau două părți de propoziție:

„Un neamț? ... Ce caută? Inspecție? Inspectează trupa?" [40].

La Z. Stancu, numărul propozițiilor formate dintr-o singură parte de propoziție crește prin repetarea lor:

„În sfîrșit ... În sfîrșit ... " [41].

Un alt procedeu prin care se ridică numărul propozițiilor formate din unul sau două elemente sintactice este revenirea în gen terțină, caracteristică stilului lui Z. Stancu [42]. Iată un astfel de fragment:

„ — Dă-i drumul! Potrivește-l și dă-i drumul! Să auzim dacă e adevărat ce s-a zvonit az-noapte.

L-am potrivit tocmai la timp. Un crainic a cărui voce n-o cunoșteam spunea:

— Domnilor și doamnelor, tovarăși ...

— Tovarăși! auzi? Spune tovarăși ...

— Da, tată, într-adevăr, crainicul cel nou spune tovarăși" [43].

În operele lui G. Bogza întîlnim propoziții lungi, cu multe atribute și complemente:

„Acolo se află, printre cele mai de preț tezaure, veche de o mie de ani, mîngîiată poate cu privirile și de Rustaveli, prima traducere în limba gruzină a Cîntării Cîntărilor" [44].

---

[37] V. Em. Galan, *op. cit.*, vol. II, p. 226.

[38] *Ibidem*, vol. II, p. 313.

[39] *Ibidem.*

[40] E. Camilar, *op. cit.*, p. 131.

[41] Z. Stancu, *op. cit.*, vol. I, p. 53.

[42] Boris Cazacu, *Cîteva aspecte ale stilului din romanul „Desculț"*, în „Studii de limbă literară", 1960, p. 209–210.

[43] Z. Stancu, *op. cit.*, vol. I, p. 53.

[44] G. Bogza, *op. cit.*, p. 133.

O înlănţuire suplă de atribute şi complemente, ca în exemplul de mai jos, permite lui G. Călinescu descrierea plastică a unui tablou :

„Totuşi, într-o cameră mică prin raport cu celelalte, în care lîngă fereastra-balcon se afla biroul vast şi în marcheterie al bancherului, atîrna, pe un perete deasupra unei canapele un tablou mare în culori aprinse şi de un relief ca de calcar, reprezentînd, într-o manieră neoprerafaelită, un băieţaş cu ochi negri, cîntînd la un harmonium şi privind foarte extatic către cer, înconjurat de fete brune şi la fel de extatice, care, cu gurile deschise, răspundeau coral la muzica organistului" [45].

Numărul părţilor de propoziţie creşte foarte mult în cazul unor enumerări :

„Aceeaşi pereţi, furîndu-i aerul şi lumina zilei, ţăcănitul maşinii de scris, fumul de ţigară, scrumierele pline, scuipătorile din colţuri, coşurile de hîrtie, şi iarăşi dosare, şi indigo şi creionul chimic" [46].

Lungimea medie a propoziţiei principale, aşa cum se vede din exemplele de mai sus, poate fi considerată o unitate de apreciere cantitativă a stilului autorului.

Stilul unui autor poate fi caracterizat şi din punctul de vedere informaţional, calculînd entropia de ordinul întîi a părţilor de propoziţie. Faţă de valoarea medie de $H_1 = 2{,}0777$ (calculată pe baza celor o mie de propoziţii analizate), entropia de ordinul întîi la diferiţi autori (calculată pe baza paginilor indicate la subsolul numărul 6) are valori mai mari sau mai mici. Astfel, pentru T. Arghezi am găsit 1,7993, pentru G. Călinescu 2,0466, pentru G. Bogza 1,9759, iar pentru I. Vlasiu 1,9526. Topica şi frecvenţa atributelor fiind puternic influenţate de afectivitate [47], le considerăm, de asemenea, elemente importante pentru caracterizarea stilului fiecărui autor. Faţă de media generală a atributelor din proza beletristică contemporană, care este de 26%, la T. Arghezi atributele reprezintă 51%, la G. Bogza 38% ; în schimb la Fr. Munteanu 11%, iar la D. R. Popescu abia 7%.

Propoziţia lui Arghezi apare amplă, bogată, stufoasă, chiar datorită preferinţei pentru atribut. În exemplul următor complementele apar cu o frecvenţă foarte mică faţă de atribute :

„Automobilele deschise, vechiul model, circulînd în mare viteză, treceau pe dedesubtul unei sîrme groase, nevăzute întinsă după un calcul chibzuit, ca şi curba matematică, între doi copaci peste şosea, la nivelul gîtului clienţilor din maşini".

Predicatul prezintă o distribuţie egală aproape la toţi autorii, prin urmare frecvenţa lui în propoziţia principală nu poate caracteriza stilul autorului.

În lucrarea de faţă am căutat deci să stabilim o topică a propoziţiei principale în proza beletristică contemporană, care să poată servi ca bază de comparaţie pentru studiile noastre ulterioare. Totodată am găsit şi am verificat o metodă de cercetare care va putea fi utilizată în această muncă.

[45] G. Călinescu, *op. cit.*, p. 285.

[46] R. Tudoran, *op. cit.*, p. 190.

[47] Frazele respective au de obicei o valoare afectivă. Vezi S. Marcus, *Dependenţă şi subordonare*, în „Omagiu lui Alexandru Rosetti", 1965, p. 527–531.

Considerăm că pe baza acestora se poate face :

a) Cercetarea diacronică a topicii textelor din secolele XVI—XX.

b) Studierea sincronică a topicii pe stiluri, genuri şi autori.

c) Analiza tipologică a topicii limbii române în raport cu structura topicii limbii latine, a limbilor romanice, slave etc.

d) Modelarea matematică a unor fenomene de sintaxă care să constituie o bază teoretică în întocmirea algoritmului sintactic al limbii române pentru necesităţile traducerii automate.

ANEXA I

După terminarea primei etape a oricărei cercetări statistice — observaţia statistică — se caută legea de distribuţie a mărimilor studiate. Pentru a găsi această lege în cazul nostru, vom introduce frecvenţa cumulată absolută corespunzătoare tuturor părţilor de propoziţie care se găsesc pînă la un loc oarecare în propoziţia principală. În acest scop am întocmit tabelul 6 în care în prima coloană se găseşte locul ocupat de o parte de propoziţie, în a doua numărul părţilor de propoziţie, în a treia frecvenţa cumulată absolută, iar în ultima, frecvenţa cumulată relativă, exprimată în procente, obţinută efectuînd raportul dintre frecvenţa cumulată absolută şi numărul total de părţi de propoziţie.

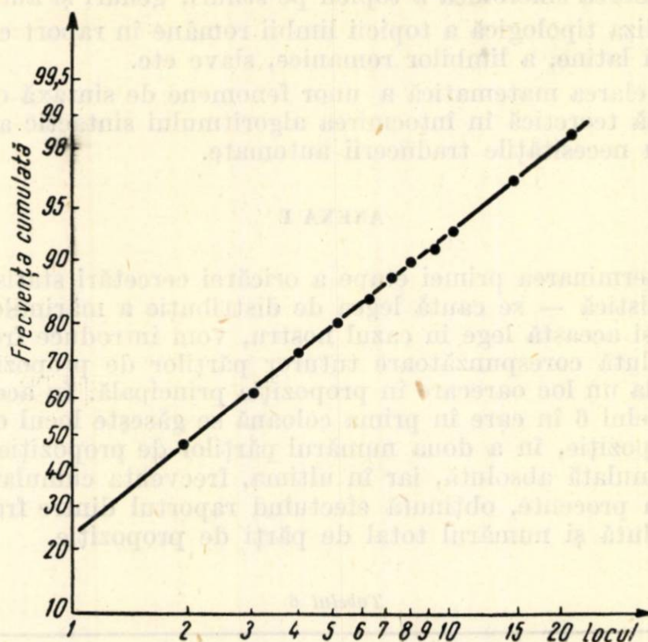
Tabelul 6

Locul	Frecvenţa absolută	Frecvenţa cumulată	Frecvenţa cumulată relativă
1	1 004	1 004	24,17
2	846	1 850	44,5
3	644	2 494	60,4
4	439	2 933	70,6
5	312	3 245	78,1
6	223	3 468	83,5
7	170	3 638	87,6
8	118	3 756	90,4
9	89	3 845	92,5
10	64	3 909	94,1
pînă la 15	144	4 053	97,6
pînă la 20	42	4 095	98,6
peste 20	59	4 154	100,0

Reprezentînd grafic frecvenţa cumulată relativă, cu ajutorul probabilităţii logaritmice avînd deci în abscisă logaritmul locului ocupat de părţile de propoziţie, iar în ordonată — spaţiată după funcţia erorilor — frecvenţa cumulată, obţinem o dreaptă.

Este cunoscut însă că dacă, folosind probabilitatea logaritmică, se obţine o linie dreaptă, distribuţia corespunzătoare este distribuţia

logaritmică normală. În concluzie, legea care guvernează distribuţia părţilor de propoziţie este legea logaritmică normală.

Graficul 3

ANEXA 2

Propoziţii cu 1 element :

Frecvența	Tipul
132	P
8	C
4	S
1	E, V, I

Propoziţii cu 2 elemente :

Frecvența	Tipul
62	CP
56	PC
39	SP
20	PS
5	PV, SS
3	IP, CC
2	PE, SA, VV, VP
1	PI, AS, AC, AP, IV, CS, CV

Propoziţii cu 3 elemente:

27	25	20	13	12	10	8	7	5	3
CPC	PCC	SPC	SCP	CCP	CPS	CSP	PSC	PCA	PAA
					SAP				PCV

2	1
PSA	PSE
VPC	PEC
CPV	ASA
SPE	PVC
ICP	PSV
SPA	SPV
	SSP
	CCC
	ASP
	VSA
	CCA
	CAP
	ACP
	PEA
	ISP
	PAC
	PCS
	CCE
	PAS
	VSP

ANEXA 3

94	60	55	47	45	43	42	40	38
AAAA	CAAA	CPCC	PCCA	ACAA	AAAC	PCCC	SAAA	CAAC
			AACA					

37	36	35	33	32	31	28	27	25
PCAA	CCAA	CPCA	PCAC	CACA	SAPC	SPCA	SCPC	CCCA
					CCCC	APCC		

24	23	22	20	19	18	17	16	15
SPCC	AAPC	APCA	ACAC	ACPC	CCPC	CCAC	CAPC	AAAP
						ASPC	AACC	CPSA
						PSAA		
						ACCA		

14	12	11	9	8	7	6	5	4
SAAP	CACC	SACP	ACCC	ASAP	ASAS	AAAS	CCAP	CCCS
CASA		CSPC	CCCP	CACP	PACA	SAAC	CAAP	CECC
ASAA		AACP	CPSC	PSCA	CSAA	ACAP	CCAS	AAPS
			SASA		APSA	CASP	CAEC	CCPS
							AASA	CCEC
							AASP	ACCP
							CCSA	SAAS
							CSAP	PCCE
							CCSP	PCAS
							CSCP	PCSA
							ACPS	SPAA
							CAPS	AECA
							CPAC	PAAA
								PSCA
								SACA
								SCCP

3	2	1		
SPAC	CSCA	AASS	AASC	ACSC
CAAS	VPCC	ASSP	APCE	APVA
SSCP	CPEE	CACV	APEE	SSAS
ECCC	AECC	CPES	ASCP	SSSS
PCCS	PCEC	CVCA	ASSS	SCCA
CSPE	PCIV	PCVC	ASEC	SAPV
PACC	PAEC	PSCE	AECE	
ECAC	SPCE	ACAE	PCAI	
APCS	SSSC	APEC	PCEE	
SAPA	ECCE	SAPE	PCEA	
ACAS	ECCA	SPSC	PACE	
CCPA	ECAE	SSPS	PAAS	
CSAC	ECEC	CCIV	PSAV	
PSCC	EECC	CPCI	PEES	
PAAC	CASC	CPEC	PEEC	
SACC	SASP	APAC	PEEE	
SCAC	SSAA	APSS	PVAA	
	SCPA	SAAE	SACS	
	SPEC	CCSC	SASS	
	CSPA	CCSS	SASE	
	CECA	CCEA	SPCV	
	PCAE	CAIV	SSPC	
	PECA	CPCS	SECP	
	ECAA	CPAE	SECE	
	SCAA	CPVA	ECCP	
	ACPE	CSSS	ECPC	
	AAPA	CSSP	ECSP	
	PASC	CSEC	EACC	
	PSAS	CECE	EPCA	
	PSSA	CEAA	VCPE	
	CPCV	CEAC	VSPC	
	CPAS	CEEA	ASCC	
	ACSP	ACCS	SPCS	
	ASCA	ACPA	SSCC	
	APAA	ACSS	VSAP	
	SCAP	ACEC	CCAE	
	SSSA	AACS	CSCV	
	PCVA	AAPE		

ANEXA 4

30	23	21	18	16	14	12
CPCC	SAPC	SCPC	SPCA	PCCC	SPCC	PCAA
			SAAA			PCAC
			CPCA			

11	10	9	8	7	6	5
SAAP	SACP	CCPC	CCCP	CSPC	CAPC	CCCC
CPSA	PCCA	CAAC		ASPC	CPSC	

4	3	2	1	
CACA	CCSA	CSCA	PCCS	SAPA
CCAC	CCSP	SPAA	PCSC	SPCV
CASA	CSCP	SPAC	SPCS	SSCP
CSAA	SAAC	VPCC	SSCC	SSAA
CCCA	CCPS	CCCS	SASP	SSAC
PSAA	ACAA	CPAC	IVSA	ECSP
PSCA	PACA	ACAS	AASP	EPCA
CASP	CACP	PCIV	ACSP	EECC
	CAAP	SPCE	SSSS	VCPE
	CACC	CASC	ACSC	VSPC
	CSAP	ASAA	AAAA	CPCI
	SCCP	PSAC	CAPS	CPES
		PAAA	CAAA	CSPE
		PASC	CPAS	ACPS
		SACA	CSPA	PCCE
		SAAS	CSEC	PCSA
		SASA	ACPC	PCVA
		CSAC	ACAC	PCVC
		CCPA	AAAS	SAPE
		CPCV	ASAP	SPEC
		ACCP	PCEC	SSPS
		ASAC	PAAS	SSPE
		CCAP	PAEC	ICPC
			PSAV	
			PSAS	

Iunie 1966

Facultatea de filologie,
Cluj, Str. Horea 31

ORIGINEA LUI *MITE*

DE

FULVIA CIOBANU

1. Atît dicţionarele, cît şi unele texte, în special de limbă populară sau scrise în stil popular de către un autor cult, atestă existenţa unui număr relativ mare de formaţii avînd la finală elementul *mite* [1].

a) Cîteva dintre aceste formaţii sînt mai cunoscute, fiind folosite uneori şi de scriitori :

(coş)cogeamite (cu numeroase variante, dintre care amintesc numai cîteva : *cogemite, gogeamite, coşcogeme*)[2] :

Uite, mai ieri era un ghem ş-acuma-i *coşcogeamite* bărbat cu mustaţă. SADOVEANU, O. IV 18.

Dragul nostru flăcău, află că Mercana Lunăiei s-a făcut *cogeamite* juncă. SANDU-ALDEA, D.N. 229.

dar(ă)mite :

De ce creştea, d-aia se făcea mai frumos... *Darămite* de învăţat? Învăţa ca nealţii pe lumea asta albă. ISPIRESCU, L. 161.

Cînd muierea mea, împărăteasa cea mare şi slăvită a Indiei, face unele ca acestea, *darmite* cele mai proaste, care cearcă lipsă. GORJAN, H. I 8.

lehamite (cu variantele *lehamete, lihamite* [3]) :

Măi frate... mi-e *lehamite* de frăţia noastră ! CREANGĂ, P. 38.

pasămite ,,pe semne, probabil, într-adevăr, vezi bine că, bag seamă'' :

Se ţinea lumea după dînsul ca după urs. *Pasămite* unde era îmbrăcat ca neoamenii. ISPIRESCU, L. 156.

Toată nădejdea lui se răzima pe întoarcerea tinerilor, care, nu-şi putea el închipui de ce zăbovesc atîta... *Pasămite*, cumnăţeii aveau cuvinte să zăbovească. CARAGIALE, O. II 231, cf. A. PANN, *Scrieri literare*, Bucureşti, 1963, vol. III, p. 145.

---

[1] Unele dintre ele sînt menţionate de acad. Al. Graur în *Etimologii româneşti*, [Bucureşti] 1963, p. 125.

[2] Cf. DA, TDRG, DLR s.v.

[3] *Ibidem.*

b) Majoritatea formaţiilor sînt însă atestate rar[4], fie numai în texte populare, fie în opera unui scriitor (cîte o singură dată sau de cîteva ori) :

bunamite „bunăoară" [5] :

Cei ce vor a le condemna şi iau raţiunile din uşurătatea buzelor şi plăcutul urechilor, cum făcură cu forma *tiune*, zîcînd că e neplăcut a zîce : *închinăciune*, *înţelepciune*, *rugăciune*, şi că are suna mai bine scurtîndu-le, *bunamite*, cam : *închinaţie*, *înţelepţie*, *rogaţie*. CIPARIU, P. 13.

busnamite „o ia de-a dreptul, se năpusteşte, dă năvală" : *busnagnite* la om. PAMFILE, J. II 135.

dapoimite :

Ş-apoi, nu te prea poţi pune de pricină c-un român de-ai noştri, *dapoimite* cu împăratul ! I. CREANGĂ, I, 4, 108.

darcumite „cu atît mai mult" :

Mergi noaptea, *darcumite* zîua. VÎRCOL, GR. 92.

dar încămite „cu atît mai mult" :

N-apucă să isprăvească bine de gîndit şi mi se ridică, neiculiţă, nişte palaturi măreţe, împodobite cu toate frumuseţile, cu grădini falnice, cu izvoare limpezi, de să te fi uitat la dînsele şi să nu te saturi. *Dar încămite* pe dinăuntru? ISPIRESCU, L. 122.

dracemite „vezi Doamne, pasămite" :

Apu, *dracemite*, erau şi hămişîţ dă foame. ALEXICI, L. P. I 236.

păcumite „cu atît mai puţin" :

Eu, păcatele mele, cu Ion Nădrag, nu vream să mă pui nici vătăşel cel puţin, nu *păcumite* primar. VISSARION, M. 137.

pînămite :

D-apîi n-a vinit iĭ dijaba, cî şicî a gonit pi turşi *pînînite* la Măru Roş. GR. N. I 323.

samite „pesemne, cred că, bag seamă" :

Samice ştie. ARHIVELE OLTENIEI III (1924), 382.

stăimite „stai" :

Ei ! apoi, *stăimite* jupîneasă Iano... d-alea mi-ai fost? DELAVRANCEA, H. T. 152.

tocmaimite (*tomite*) :

Ia putineiu cu lapti şi-l varsî *togmaniti*-n nijlocu casii. GR. N. I 327.

Tu de frică să te opreşti *tomite* la naşu ca să mîncăm. I. CREANGĂ, VIII, 3, p. 93.

Şi *tocmaimite* ! Îndată după cea cu cireşile, vine alta la rînd. CREANGĂ A. 42.

c) Următoarele două formaţii mi-au fost comunicate :

cumite „astfel, de pildă" :

În grădina asta nu merg toate plantele. *Cumite* varza nu dă rezultate fără apă multă [6].

fărdemite „fără" :

A venit la mine *fărdemite* un ban [7].

---

[4] La fiecare dintre aceste cuvinte, avîndu-se în vedere rara lor atestare, au fost menţionate în cele ce urmează toate situaţiile întîlnite.

[5] Au fost date între ghilimele sensurile formaţiilor mai puţin cunoscute sau mai greu de dedus din context.

[6] Comunicat de D. L. Florescu, comuna Mateieşti, raionul Horezu, reg. Oltenia.

[7] Comunicat de Gh. Bolocan, comuna Plopi, raionul Strehaia, reg. Oltenia.

2. *Mite* apare şi singur cu valoare de adverb avînd două sensuri : ,,chiar, pînă" şi ,,cu atît mai puţin" şi în forma negativă *nemite* ,,cu atît mai puţin"[8].

Românii, la sat, pe cel dintre dînşii care ştie să fure oul de sub coţofană fără să-i bage de seamă, şi carele aude, *mite*, şi iarba crescînd, îl numesc năzdrăvan. ODOBESCU, S. I 397.

N-am bani pentru mine, *mite* pentru alţii. TDRG, s. v. *mite*.

El n-avea para frîntă, *nemite* cu ce să le-nzestreze. CARAGIALE, O. IV 142.

3. Din formaţiile analizabile menţionate la punctul 1 reiese că *mite* apare în construcţie cu diferite părţi de vorbire :

a) adverb : *bunamite* < *buna* + *mite*, *dapoimite* < *dapoi* + *mite*, *păcumite*[9] < *precum* + *mite*, *tocmaimite* < *tocmai* + *mite*, *cumite*[10] < *cum* + *mite* ;

b) prepoziţie : *pînămite* < *pînă* + *mite*, *fărdemite* < *fără de* + *mite* ;

c) conjuncţie : *dar(ă)mite* < *dar(ă)* + *mite* ;

d) conjuncţie + adverb : *darcumite*[11] < *dar* + *cum* + *mite*, *dar încămite* < *dar* + *încă* + *mite* ;

e) verb : *stăimite* < *stăi* + *mite* ;

f) substantiv în vocativ : *dracemite* < *drace* + *mite* ;

g) adjectiv : *(coş) cogeamite* < *(coş)cogea*[12] + *mite* ;

h) al doilea element (adverb sau substantiv) al unei locuţiuni verbale : *busnamite* < (a da) *busna* + *mite*, *samite* < (a băga) *sama* + *mite*.

Două formaţii sînt neclare : *lehamite*, a cărui primă parte (*leha*) este neanalizabilă în română, şi *pasămite*, în care prima parte (*pasă*) este discutabilă[13].

4. Din punct de vedere morfologic, cele mai multe formaţii cu *mite* au valoare de adverb. Fac excepţie : *(coş)cogeamite*, care este adjectiv invariabil, întocmai ca *(coş)cogea*, *stăimite*, imperativ ca şi *stăi*, putînd fi luat drept interjecţie (,,stop !"), *fărdemite*, prepoziţie ca şi *fără* (*de*).

În *dracemite*, deşi *mite* se adaugă unui vocativ, întreaga formaţie are valoare adverbială.

5. Deşi apare şi ca adverb de sine stătător, *mite* nu provoacă schimbări de sens cuvintelor la care se ataşează, avînd mai curînd un rol de întărire faţă de sensul existent. Totuşi *mite* apare pe lîngă cuvinte cu anumite sensuri, uneori sinonime între ele, care pot fi grupate în cîteva categorii.

Adverbele *dar(ă)mite*, *dapoimite*, *dar încămite*, *darcumite* înseamnă toate, după cum reiese din citate, ,,cu atît mai mult". Apropiate ca sens de acestea sînt *păcumite*, *nemite*, care înseamnă ,,cu atît mai puţin", şi *mite*, care are unul dintre cele două sensuri ,,cu atît mai puţin".

---

[8] Vezi DLR, s.v. Cf. şi *necum* faţă de *cum*.

[9, 10, 11] Avînd în vedere elementele componente, formaţiile trebuie accentuate : *păcúmite*, *cúmite*, *darcúmite*.

[12] Pentru valoarea de adjectiv a lui *(coş)cogea* ,,mare, mult" dau următorul citat dintr-o poezie populară : Urlă codrul *gogea* vreme, Aude Miu, se teme — I. CREANGĂ, VIII, 8, p. 237.

[13] Vezi discuţiile de sub punctele 8 şi 9.

Adverbele *pînămite* şi *tocmaimite* au amîndouă un sens asemănător, pe care îl întîlnim şi la *mite* „chiar, chiar pînă, chiar tocmai". *Fărdemite* înseamnă şi el „chiar fără (de)".

Bunamite „bunăoară" poate fi apropiat de *cumite* şi, în textele în care au fost întîlnite, se pot înlocui între ele.

Samite, pasămite au sensuri asemănătoare exprimînd probabilitatea sau certitudinea întrucîtva atenuată a vorbitorului. Cu ele se grupează ca sens şi *dracemite*.

6. Pe baza indicaţiilor date, atunci cînd e vorba de o culegere de texte dialectale sau de glosare regionale, şi a regiunii din care provin autorii, cînd cuvintele au fost întîlnite în opera unui scriitor, am putut face următoarea localizare, într-o anumită măsură aproximativă, a formaţiilor cu *mite* :

Muntenia şi Oltenia : *(coş)cogeamite, cumite, darcumite, dar(ă)mite, dar încămite, fărdemite, lehamite, mite, nemite, pasămite, păcumite, stăimite, tocmaimite*. Cele mai multe dintre ele au fost întîlnite la scriitori : Ispirescu, Odobescu, Caragiale, Delavrancea, Gorjan, Vissarion, cu excepţia cîtorva care mi-au fost comunicate [14].

Moldova : *(coş)cogeamite, lehamite, pînămite* (Covurlui), *tocmaimite*. Primele două sînt general folosite, cel de-al treilea apare o singură dată numai într-un text din sudul Moldovei, iar ultimul a fost întîlnit în texte culese în sudul Moldovei şi o dată la Creangă.

Banat : *samite* (Timiş-Torontal). Apare într-un glosar regional bănăţean.

Transilvania : *dracemite* (Arad, Crişana), *bunamite*. Primul este atestat într-un basm cules de Alexici, iar ultimul se întîlneşte la Cipariu.

Nu au putut fi localizaţi, din cauza lipsei de informaţii, următorii doi termeni : *busnamite* şi *dapoimite*. În ce priveşte primul termen, textul care îl atestă nu face nici o precizare în acest sens, în schimb ultimul conţine o indicaţie din care reiese că bunica povestitorului era din Fălciu, deci termenul aparţine, probabil, de asemenea unei regiuni din sudul Moldovei.

Din datele prezentate mai sus, cu toate informaţiile de care dispunem, reiese că dintre cei 19 termeni cu *mite*, 13 apar în Muntenia şi Oltenia, 4 în Moldova, 2 în Transilvania şi unul în Banat. Trebuie reţinut faptul că *(coş)cogeamite* şi *lehamite* sînt cuvintele cele mai răspîndite, ele putînd fi întîlnite şi în limbajul unor persoane originare din alte regiuni decît Muntenia, Oltenia sau Moldova.

7. Numărul relativ mare de formaţii cu *mite*, aproape toate analizabile, ca şi existenţa lui *mite* ca adverb, pune problema originii lui şi a cauzelor care au dus la apariţia acestor formaţii.

De originea lui *mite* s-au ocupat pînă nu de mult numai dicţionarele, în discuţiile — de cele mai multe ori sumare — purtate asupra etimologiilor unora dintre aceste cuvinte [15], iar în ultimii ani au apărut puncte de vedere noi cu privire la originea cuvintelor *lehamite* [16] şi *pasămite* [17].

---

[14] Vezi citatele de sub pct. 1.

[15] Vezi, printre altele, TDRG, DA, CADE, s.v. *darămite, lehamite, pasămite* etc.

[16] Fulvia Ciobanu, *Originea cuvîntului lehamite*, SCL XI, 1960, 3, p. 429–432.

[17] Acad. Al. Graur, *lucr. cit.*, p. 124–126.

S-au exprimat în această privință două ipoteze :

a. *mite* reprezintă o construcție compusă din formele neaccentuate de dativ și acuzativ ale pronumelor personale de persoana 1 și 2 singular *mi* și *te* ;

b. este un element de origine slavă, sîrbă sau bulgară.

8. Primul punct de vedere întîlnit mai ales în unele dicționare, dintre care TDRG și DA, deși pare convingător la prima vedere din cauza asemănării formale dintre *mite* și pronumele personale *mi* și *te*, nu se susține la o cercetare mai atentă, deoarece *mi și te* apar numai pe lîngă verbe tranzitive sau reflexive. *Te* joacă în această situație rol de pronume reflexiv sau îndeplinește funcțiune de complement direct, în timp ce *mi* este folosit ca dativ etic, servind pentru a exprima participarea intensă a povestitorului la acțiune, ca în exemplele următoare :

Eu ți-am zis duminică,
Tu *mi te*-ai dus sîmbătă. TEODORESCU, P. P. 520.
Bată-*mi-te*, bată
Dragostea deodată. JARNÍK-BÎRSEANU, D. 503.

Deci dacă *mite* ar proveni din pronumele *mi* și *te*, ar trebui ca majoritatea cuvintelor la care se atașează să fie verbe. În realitate, după cum se poate vedea la punctul 3, nu există decît o singură formație absolut sigură în care *mite* este atașat la un verb : *stăimite*. Dar verbul *a sta* este intranzitiv, deci apariția pronumelui complement direct *te* nu se justifică nici în acest caz. De asemenea, cum s-ar putea explica izolarea lui *mite* și folosirea lui pe lîngă adverbe, conjuncții și prepoziții?

Pentru o singură formație explicația verb + pronumele *mi, te* a fost considerată pînă acum singura valabilă sau, în orice caz, mai aproape de adevăr. Este vorba de *pasămite*, analizat de cele mai multe ori drept o construcție formată din *pasă*, imperativ al lui *păsa* ,,a merge'', și pronumele *mi, te* [18].

Acad. Al. Graur [19], pentru a explica sensul lui *pasă* din *pasămite* și caracterul lui tranzitiv, presupune că este vorba de *păsa*, din lat. *pensare* ,,a apăsa'', care prin intermediul sensului ,,a cîntări'' a ajuns să însemne ,,a se gîndi''. Explicația în sine este plauzibilă. Dar dacă luăm în considerație toate formațiile cu *mite*, devine evidentă asemănarea dintre *pasămite* și *samite*. Despre acesta din urmă se știe că provine din construcția *bag seamă*, care a devenit, după cum se poate vedea din citatele de mai jos, aproape o locuțiune adverbială :

Să se poată muta, *bag samă*, în Slavonia. ȘINCAI, HR. III 159.

Bag seamă, căpitanul și-a isprăvit repertorul. VLAHUȚĂ, la TDRG, s.v. *bag-seamă*.

Această locuțiune, bogat ilustrată prin citate în DA [20], este destul de veche și de răspîndită. Ea stă la baza adverbului întîlnit sub mai multe variante : *basam, básama, básamă, básema* (Aninișu să cheamă așa, *basam că* iera anini. GR. N. I 21), adverb pe care DA îl tratează separat sub *básama*, definit ,,bag seamă, mi se pare, așa se vede, pasămite''.

---

[18] Cf. TDRG, s.v. *păsa* [2].
[19] *Lucr. cit.*, p. 124—126.
[20] Vezi DA, s.v. *băga*.

Acest adverb stă la baza lui *pasămite*. Nu mai insist asupra asemănării de sens, evidentă pentru oricine. Rămîn de explicat modificările fonetice pe care le prezintă *pasămite*, față de *basam*, *basama*, *basamă*, *basema* + *mite*.

Dacă pornim de la formele cu vocală finală, trebuie să presupunem că s-a ajuns mai întîi la formațiile: *basamamite*, *basamămite*, *basemamite*, de la care, prin reducerea celei de-a treia silabe (*mă*, *ma*[21]) sub influența silabei următoare, s-a putut ajunge la *basemite*, *basamite*. (O modificare fonetică asemănătoare a suferit și *tocmaimite*, care apare uneori și în forma *tomite*.) De asemenea, se mai poate presupune că s-a pornit de la varianta fără vocală finală a adverbului, *basam*, la care *mite* s-a adăugat direct.

Mutarea accentului pe prima silabă, pe care am întîlnit-o la *básama*, *básema*, *básamă* a permis transformarea lui *a* neaccentuat sau a lui *e* după *s* în *ă*. Transformarea lui *e* în *ă* după *s* a putut avea loc chiar și sub accent.

În ce privește transformarea consoanei inițiale *b* în *p*, ea s-a petrecut, probabil, datorită faptului că grupul de sunete *básă* nu este obișnuit în limba română la început de cuvînt, după cum se poate vedea din materialul întîlnit în DA. Pe lîngă aceasta, transformarea lui *b* inițial în *p* se întîlnește și în alte cuvinte în care silaba a doua începe cu o consoană surdă: *buhav* (srb. *buhav*) a devenit *puhav*[22], *puhaci* se întîlnește ca variantă a lui *buhaci*[23], alături de *beteală* am auzit pronunțarea *peteală*. Trecerea a fost ușurată și de asemănarea formală cu *pasă*. Deci de la formele **básamite* sau **basémite*, s-a ajuns pe de o parte la *sámite*, iar pe de altă parte la **básămite* și apoi la *pásămite*. Forma *păsămite*, pe care am întîlnit-o în revista „Ion Creangă" (Unul din ei mai cu inimă intră mai în fundul beciului și ce să-i vadă ochii: Numai aur și petre scumpe, *păsămite*[24] acele erau comorile zmeilor. An II, 8, p. 205), deși nu conține indicații cu privire la modul în care trebuie accentuată, mă face să presupun că poartă accent pe cea de-a doua silabă: *păsămite*. Acest accent nu se poate explica, după părerea mea, decît admițînd că s-a pornit de la o formație cu accentul pe silaba a doua, de tipul *basémite*, deci în care era accentuat substantivul. Numai în felul acesta *a* din prima silabă a putut deveni *ă*.

Din cele prezentate mai sus reiese clar că originea lui *mite* nu se poate explica prin construcția în care pronumele *mi* și *te* apar pe lîngă un verb, la nici una dintre formațiile amintite la pct. 1.

9. Cel de-al doilea punct de vedere privitor la originea lui *mite* presupune, după cum am mai arătat, că trebuie să pornim de la un împrumut din sîrbă sau bulgară. În limba sîrbă am întîlnit o singură formație identică cu cea din română: *kóǵamit*[25], corespunzător românescului *cógeamite*. Dicționarele și gramaticile consultate nu atestă și alte formații de acest fel, din care să reiasă vreo legătură între română și sîrbă.

În schimb, două formații românești au corespondente foarte asemănătoare în bulgară: (*coș*)*cogeamite* și *lehamite*. Primul corespunde lui (*кощ*) *коджа ми ти*, menționat în toate dicționarele bulgărești, iar

[21] E vorba, de fapt, numai de reducerea vocalei *ă* sau *a*.
[22] Vezi DA, s.v. *buhav*.
[23] Vezi DA, s.v. *buhă*.
[24] Subliniat în text — F.C.
[25] Accentuat *cógeamite*, cuvîntul românesc a fost probabil împrumutat din sîrbă.

ultimul lui *лиха ми ти*, construcţie neatestată în dicţionare, dar amintită în gramatica lui A. Teodorov-Balan [26]. Aceste două construcţii bulgăreşti au în componenţa lor un adjectiv sau un adverb însoţit de formele scurte de dativ *ми* şi *ти* ale pronumelor personale de persoana 1 şi 2 singular, cu valoare de dativ etic, corespunzător dativului etic din română. În bulgară, aceste forme pronominale sînt mult folosite în limba populară, şi anume în basme şi poezii:

Един *ми* бил Ненчо на майка [27].

(,,Unul mi-a fost Nencio la maică-sa".)

Ой Лазаре войничя! Дѣка *ми* си войнувалъ? [28]

(,,Oh, Lazăre, voinice! Pe unde mi te-ai luptat?").

Gramaticile şi dicţionarele arată că aceste pronume, fie singure, fie împreună, pot sta nu numai pe lîngă verbe, ci şi pe lîngă alte feluri de pronume, pe lîngă adverbe şi chiar pe lîngă interjecţii. În limba bulgară actuală, arată Kristalina Ciolakova în lucrarea *Частиците в съвременния български книжовен език* [29], cele două pronume, fie singure, fie împreună, în special pe lîngă alte pronume şi adverbe, au devenit simple particule întăritoare, fără sens lexical propriu, avînd rolul de a sublinia un anumit cuvînt sau chiar o întreagă propoziţie:

Засвири тъй леко, леко хубаво — и *ония ми ти* овце... пасат, пасат и звънците дрънкат.

(,,A cîntat uşor, uşor şi frumos — şi oile *acelea mi ţi*-au păscut şi clopoţeii au sunat". [30])

Таквиз ми ти работи, братя! [31]

(,,Aşa mi ţi-s treburile, frate!")

Знаеш ли що, Станчо, мене хората много пъти са ми думали за тебе. *Къде ти*, думам им аз, ще ме вземе Станчо (,,Ştii ce, Stancio, oamenii îmi vorbesc de multe ori despre tine. De unde pînă unde, le spun eu, o să mă ia Stancio" [32]).

Particulele *ми* şi *ти* formează o unitate de accent cu cuvîntul în urma căruia stau şi faţă de care devin enclitice:

Оня ми ти народ [33]!

Se poate observa din citatele de mai sus că pronumele *ми* şi *ти* sînt greu de tradus în limba română, cu excepţia situaţiilor cînd pot fi redate prin dative etice, ceea ce ca valoare nu corespunde întocmai construcţiei

---

[26] *Нова българска граматика за всякого* II, Sofia, 1955, p. 234. Vezi şi discuţia făcută de Fulvia Ciobanu, *lucr. cit.*

[27] La Teodorov-Balan, *lucr. cit.*, p. 234.

[28] La Naiden Gerov, *Рѣчникъ на блъгарскый языкъ съ тлъкувание, рѣчи — ты на блъгарскы и на русскы*, Plovdiv, 1895—1908, s.v., *войнувамь*.

[29] Sofia, 1958.

[30] Kristalina Ciolakova, *lucr. cit.*, p. 32. În traducere literală *ми ти* trebuie legat de pronumele *ония*: *acelea-mi-ţi oi*.

[31] *Ibidem*, p. 43.

[32] *Ibidem*, p. 36. Traducerea literală a construcţiei *къде ти* ar suna *unde-ţi*.

[33] *Ibidem*, p. 38. În traducere literală textul ar suna: „Acela mi-ţi popor", construcţie nefirească în româneşte.

din bulgară, în care pronumele, după cum se afirmă, nu mai păstrează un sens de sine stătător. În limba română întîlnim uneori construcţii în care *mi* şi *ţi*, pronume personale cu valoare de dativ etic, urmate de forma conjunctă a verbului *a fi*, formează corp comun cu o altă parte de vorbire care le precedă :

Alivanta şi el... *cît mi ţi-i* grăsunul. CARAIVAN, Ş. 60.

Şi era grîu *cît ńi ţî-i* omu. GR. N. I 389.

Dată fiind însă deosebirea formală dintre această construcţie şi *mite*, ea nu poate fi de folos pentru a-i explica originea.

În limba sîrbă se folosesc de asemenea pronumele personale de persoana 1 şi a 2-a singular *ми* şi *mu* cu valoare de dativ etic, însă din materialul cercetat şi din informaţiile culese par mult mai puţin folosite decît în bulgară[34].

Faptul că în bulgară pronumele *ми* şi *mu* apar folosite în situaţii asemănătoare celor din română ne îndreptăţeşte să presupunem că româna a împrumutat construcţia *mite* din bulgară, aducîndu-i o mică modificare fonetică (*i* final devenit *e*). Împrumutul a avut loc pe cale populară înainte de secolul al XIX-lea. (Una dintre cele mai vechi atestări este cea din Gorjan, de la 1835.)

Răspîndirea geografică a formaţiilor discutate vine în sprijinul afirmaţiilor de mai sus. După cum am văzut, formaţiile cu *mite* aparţin în marea lor majoritate Munteniei, Olteniei şi sudului Moldovei, regiuni unde influenţa bulgărească a fost mai puternică[35]. Dacă însă fenomenul discutat ar fi fost de provenienţă sîrbă, ar fi fost de aşteptat ca cele mai multe formaţii să apară în Banat.

Materialul cules din bulgară şi cel din română puse alături ne arată că împrumutul s-a făcut pe două căi : prin formaţii care au pătruns direct din bulgară în română şi prin construcţii traduse din bulgară în română.

a) Din prima categorie fac parte în primul rînd cuvintele *lehamite* şi *(coş)cogeamite*. Acesta din urmă a pătruns în mai multe variante. Una dintre ele, *coşcoģeme* (Bine-ţi şede, *coşcogeme* coblizan, să umbli lela pe drumuri. Creangă, A. 69), presupune o construcţie bulgărească cu un singur pronume : *кошкоджа ми*.

Împrumutat ca atare este şi *tocmaimite*. Deşi în textele bulgăreşti nu apare o construcţie întru totul identică, mi se pare elocventă situaţia în care adverbul *тъкмо* este însoţit de pronumele personal în dativ *ми*, sensul fiind acelaşi cu al românescului *tocmaimite:*

Разболѣ ся Стоıанъ. добъръ юнакъ,
На планинѫ, на агликовинѫ,
Че ѥ болнѣлъ, че ѥ лежѣлъ
Тъкмо ми деветъ години[36]

(,,Zace bolnav Stoian, tînăr bun, Pe cîmpie, pe aglice, Că a bolit, că a zăcut, *Tocmaimite* nouă zile''.)

---

[34] Vezi discuţia de la p. 6.

[35] Cf. Stoian Romanski, *Браилски историйки*, 1841—1843. Студии и документи I, în ,,Сборникъ на българската Академия на науките'', кинга III, клонъ историко-филологиченъ и философско-общественъ 2, Sofia, 1914, p. 24—26.

[36] La Gerov, *Допълнение на българския рѣчникъ*, s.v. *аглинковина*.

Faptul că în citat apare însoţit numai de pronumele *мu* nu schimbă situaţia, deoarece se ştie că alături de *мu* poate fi adăugat în bulgară oricînd *mu*.

Tot luat din bulgară este, probabil, şi imperativul *stăimite*. Această construcţie, deşi nu a fost întîlnită în texte, pare probabilă dacă avem în vedere afirmaţia pe care o face Kristalina Ciolakova cu privire la faptul că *мu mu* pot sta pe lîngă un imperativ[37], ca şi faptul că imperativul *stăi* el însuşi reprezintă un împrumut din bulgară (*cmoй*)[38], devenit o variantă regională a imperativului latin *stai*. În felul acesta *te* nu reprezintă la origine pronumele personal de persoana a doua în acuzativ, care nu s-ar putea explica după un verb intranzitiv.

b) Cea de-a doua categorie de construcţii cu *mite* o formează cele care au fost traduse, probabil, din bulgară. Astfel se explică situaţiile în care *mite* apare pe lîngă adverbe ca *dar*, *încă*, *apoi*, de unde a fost izolat folosindu-se şi singur.

În limba bulgară adverbul *камо лu*, cu sensul „cu atît mai puţin" (originar „unde"), poate fi însoţit de pronumele *мu* şi *mu*. Ca sens şi mod de formare construcţia este identică cu cea în care apare *darmite*:

Върви юнак низ гора ми темница, пуста; ни звяр има, *камо лu mu* човек да си срещнеш[39].

(„Merge voinicul printr-o pădure temniţă pustie; nici fiare nu sînt, *darmite* om să întîlneşti".)

Dintr-o construcţie ca *darmite, încămite, tocmaimite*, în care se putea analiza adverbul ca o primă parte, *mite* a putut fi izolat şi folosit ca un cuvînt de sine stătător, însă cu aceeaşi valoare pe care o avea în construcţie cu aceste adverbe. El a putut fi adăugat şi altor adverbe şi chiar unor prepoziţii, conjuncţii etc., fără să le aducă un sens lexical special, cel mult conferindu-le o nuanţă adverbială. Ca urmare a faptului că putea sta pe lîngă un imperativ, a putut fi adăugat, credem noi, şi unui vocativ, care, după cum am văzut, a căpătat valoare de adverb.

Larga răspîndire a lui *mite* se datoreşte în mare măsură faptului că, pornindu-se de la construcţiile *stăimite* şi *pasămite*, *mite* a fost simţit de vorbitor drept rezultatul alăturării pe lîngă verbe a pronumelor *mi*, cu valoare de dativ etic, şi *te*, indicînd o persoană nedeterminată. Aceasta a contribuit într-o măsură însemnată la întărirea poziţiei lui *mite* în general. Lipsit de sprijinul rezultat de pe urma confuziei cu pronumele *mi* şi *te*, este aproape sigur că *mite* nu ar fi cunoscut o atît de largă răspîndire.

LISTĂ DE PRESCURTĂRI

ALEXICI, L. P.	Dr. G. Alexici, *Texte din literatura poporană română*. Tomul I. Budapesta, 1899.
ARHIVELE OLTENIEI	*Arhivele Olteniei*. Publicaţie trimestrială. Craiova. Anul I (1922) ş.u.
CARAGIALE, O. III-IV	I. L. Caragiale, *Opere*. Vol. al III-lea. Bucureşti, 1932. Vol. al IV-lea. Bucureşti, 1938.

[37] *Lucr. cit.*, p. 44.

[38] Vezi Leca Morariu, *Morfologia verbului predicativ român*, în *Codrul Cosminului*, IV şi V, 1929, p. 78.

[39] Teodorov-Balan, *lucr. cit.*, p. 234.

CARAIVAN, Ş. Virgil Caraivan, *La şezătoare. Poveşti şi snoave.* Bucureşti, 1907.
CIPARIU, P. T. Cipariu, *Principia de limba şi de scriptura.* Ed. a II-a. Blaj, 1866.
CREANGĂ, A. Ioan Creangă, *Scrierile lui* ... Vol. al II-lea. Diverse. Iaşi, 1892.
CREANGĂ, P. Ioan Creangă, *Scrierile lui*... Vol. I. *Poveşti.* Iaşi, 1890.
DELAVRANCEA, H. T. [Barbu] Delavrancea, *Hagi-Tudose.* Bucureşti, 1903.
GORJAN, H. I I. Gherasim Gorjan, *Halima sau povestiri mitologhiceşti arăbeşti.* Tom I [Bucureşti] 1835.
GR. N. I. A. Candrea, Ov. Densusianu, Th. D. Speranţia, *Graiul nostru.* Bucureşti, 1906.
I. CREANGĂ *Ion Creangă,* revistă de limbă, literatură şi artă populară. Anul I (1908) ş.u. Bîrlad.
ISPIRESCU, L. P. Ispirescu, *Legendele sau basmele românilor.* Bucureşti, 1892.
JARNÍK-BÎRSEANU, D. Dr. Ioan Urban Jarník şi Andrei Bîrseanu, *Doine şi strigături din Ardeal.* Bucureşti, 1895.
ODOBESCU, S. I—III A. I. Odobescu, *Scrieri literare şi istorice.* Vol. I—III. Bucureşti, 1887.
PAMFILE, J. Tudor Pamfile, *Jocuri de copii.* Analele Academiei Române. Tom XXIX. Bucureşti, 1907.
SADOVEANU, O. IV Mihail Sadoveanu, *Opere.* Vol. al IV-lea. Bucureşti, 1945.
SANDU-ALDEA, D. N. C. Sandu-Aldea, *Două neamuri.* Bucureşti, 1906.
TEODORESCU, P. P. G. Dem. Teodorescu, *Poezii populare române.* Bucureşti, 1885.
VISSARION, M. I. C. Vissarion, *Maria de altădată.* Bucureşti, 1920.
VÎRCOL, GR. V. Vîrcol, *Graiul din Vîlcea.* Bucureşti, 1910.

Mai 1966

Institutul de lingvistică,
Bucureşti, Str. I. C. Frimu, 22

ACADEMIA REPUBLICII SOCIALISTE ROMÂNIA, *Gramatica limbii române*, ed. a II-a, vol. I—II, Bucureşti, 1963

1. *Observaţii generale.* După doi ani şi jumătate de la apariţia celei de a doua ediţii, *Gramatica limbii române* (GLR) se află din nou în librării, sub forma de „tiraj nou". Desigur timpul scurt n-a îngăduit autorilor să se prezinte cu o *ediţie* nouă, îmbunătăţită substanţial ; va trebui s-o mai aşteptăm probabil cîţiva ani. (După cîte sîntem informaţi, elaborarea ediţiei a III-a este deja prevăzută în planul de muncă al Institutului de lingvistică din Bucureşti.)

Observaţiile care urmează nu se referă atît la greşelile, inadvertenţele, impreciziunile din GLR (numărul lor e, de altfel, foarte mic), cît la aspectele *discutabile* din concepţia colectivului de redactare. De aceea recenzia noastră va avea mai mult caracterul unor *propuneri* (de *modificări* şi, mai ales, *completări*)[1]. Întîrzierea cu care o încredinţăm tiparului se explică prin aceea că o carte de tipul GLR poate fi mai bine judecată după un an sau doi de utilizare în procesul de predare a limbii române (într-o instituţie de învăţămînt superior).

Nu ne propunem o comparaţie între cele două ediţii : diferenţele esenţiale se impun atenţiei la prima vedere şi le găsim, de altfel, enumerate în „Cuvînt înainte". Ceea ce autorii nu puteau scrie acolo, dar constată probabil oricine, este că ediţia a II-a este superioară celei dintîi din toate punctele de vedere. Pentru a cruţa spaţiul tipografic, vom renunţa la semnalarea numeroaselor aspecte noi şi pozitive (ele abundă în volumul al II-lea), cu toate că lipsim astfel pe autori de elogii binemeritate. Ar fi nedrept dacă n-am scoate în evidenţă aici măcar două calităţi : GLR îţi lasă o impresie netă de *unitate teoretică şi metodologică* — remarcabilă pentru o operă colectivă, cu doisprezece autori ; din GLR se desprinde de asemenea impresia de *soliditate.* Ea rezultă nu atît din volumul materialului documentar, cît din simţul măsurii, din tactul şi prudenţa autorilor, din atitudinea lor realistă. Nu putem decît subscrie la afirmaţii ca : „S-a renunţat de a încorseta cu orice preţ toate exemplele în tiparele clasice" (I, 8), printre altele deoarece „s-a impus ideea că unele elemente ale limbii se găsesc în faza de trecere de la o categorie la alta şi deci nu pot fi clasate în mod rigid" ; „în cîteva puncte *Gramatica* a renunţat de a da o soluţie, rămînînd ca studii ulterioare, bazate pe evoluţia ulterioară a limbii, să clarifice faptele" (I, 9) etc.

Ca un reflex al prudenţei amintite interpretăm şi rezerva aproape totală faţă de studiile de inspiraţie structuralistă şi matematică, publicate la noi în ultimii aproximativ zece ani. Dintre acestea, unele urmează îndeaproape metodologia şcolii descriptiviste, altele trădează influenţa glosematicii ; aceleaşi probleme sînt atacate fie în spiritul mai apropiat de tradiţie al

---

[1] Nu vom relua propunerile (importante judicioase) formulate de Mioara Avram în comunicarea sa de la Congresul naţional de lingvistică românească, din 1965. (Cf. „Limba română" XVI, 1965).

şcolii de la Praga şi al şcolii structuraliste franceze (în genul lui André Martinet), fie în modul complet nou preconizat de gramaticile generative, rod al aplicării logicii moderne şi al matematicii în studiul limbii. E greu să alegi ce e bun şi ce poate fi de un folos real pentru o gramatică academică din această diversitate de orientări, unele abia conturate şi viu discutate pe plan internaţional. „Abţinerea" de la structuralism nu e însă o atitudine care se poate prelungi la infinit (ne referim bineînţeles la *spiritul*, şi nu la *litera* structuralismului, căci nu vedem prea multe avantaje de pe urma înlocuirii terminologiei în GLR).

2. *Părţile de vorbire*. Problema limitelor dintre morfologie şi sintaxă este una dintre cele mai controversate în istoria gramaticii moderne (sec. XIX—XX). GLR adoptă o poziţie moderată, evită discuţiile oţioase şi, cu multă eleganţă, ocoleşte aspectele cu adevărat dificile. Proclamînd teza „interdependenţei dintre morfologie şi sintaxă", a „împletirii dintre morfologie şi sintaxă", GLR tranşează chestiunea într-un mod convenabil poate din punct de vedere practic, dar cu totul nesatisfăcător pentru un teoretician. „E necesar ca studiul morfologiei să nu se reducă la înşirarea formelor cuvintelor, ci să se ocupe şi de întrebuinţarea acestor forme, de exemplu de valorile formelor cazuale" (I, p. 11). Cititorul e îndreptăţit să se întrebe : de ce „întrebuinţarea formelor" se studiază şi la morfologie şi la sintaxă?

De pe poziţii diferite, lingviştii critică de multă vreme clasificarea cuvintelor în tradiţionalele *partes orationis*. Autorii GLR îşi imaginează că au salvat-o, arătînd că foloseşte trei criterii : lexical, morfologic şi sintactic (de exemplu, I, p. 28—30). De fapt tocmai acest amestec de criterii a format ţinta atacurilor ! Din felul cum e tratată chestiunea, s-ar crede că numai două părţi de vorbire sînt vulnerabile : articolul şi numeralul. Dar să nu uităm că GLR nu e o carte de teorie, de lingvistică generală.

Oricît de atrăgătoare şi de comodă ar fi teza potrivit căreia „graniţele dintre diverse părţi de vorbire nu sînt nici fixe, nici stricte" (I, p. 32 ; cf. şi p. 33), consecinţele ei sînt cîteodată greu de acceptat :

— unde se încadrează cuvintele *mult(ă), puţin(ă), cîtva, tot (toată)*? În vol. I, p. 33, se vorbeşte de clasificarea lui *mulţi, puţini, cîţiva* ca **adjective**, iar la p. 173 *cîtva* e considerat **pronume** nehotărît. Ne întrebăm : ce sînt cuvintele acestea în contexte de tipul *au venit cîţiva, puţini se pricep la asta, toţi ştiu, mulţi au renunţat, multora le vine greu?* Adjective substantivizate? Altă interpretare — în limitele GLR — nu e posibilă, dar nici aceasta nu rezistă (să se compare cu contextele unde avem a face în mod indiscutabil cu adjective substantivizate : *bolnavii au cerut, au venit nişte nepricepuţi, unor obraznici ca ei e inutil să le explici* etc., etc.). Interpretarea cuvintelor în cauză ca **pronume nehotărîte** ar fi mai convingătoare.

— Statutul cuvintelor *graţie, mulţumită, datorită* e neclar : în vol. I, p. 77 şi 321 sînt *prepoziţii* (şi aceasta pare a fi opinia justă), în timp ce la p. 323 sînt „alte părţi de vorbire" care „pot fi folosite ca prepoziţii" (idem, vol. II, p. 189). O tratare asemănătoare subminează distincţia dintre conjuncţii şi adverbe.

3. *Diverse probleme de morfologie*. (a) Încă de la primele rînduri, capitolul „Adjectivul" trece cu vederea posibilitatea ca adjectivul să determine un pronume (structurile sintactice sînt relativ variate, cf. *a cerut-o pe* **aceea** *galbenă; s-a întors cu ei* **rupţi** ; *şi atunci* **el**, *dornic să*... ş.a.). Declinarea adjectivelor e prezentată ca şi cum adjectivul ar însoţi totdeauna un substantiv. Aceste omisiuni — şi altele ! — se explică prin faptul că autorii GLR sînt împotriva analizei sintagmatice[2] şi de aceea n-au urmărit posibilităţile combinatorii ale fiecărei clase de cuvinte.

(b) În legătură cu tratarea aşa-zisului pronume de întărire, formulăm două întrebări : De ce în *noi înşine* al doilea cuvînt e **pronume** (I, p. 37) şi nu **adjectiv**? Distincţia pe care unii vorbitori o stabilesc între construcţii de tipul *fratele tău însuţi* şi *fratele tău însuşi* nu merită a fi amintită?

---

[2] Fireşte, nu ne supără ocolirea termenului „sintagmă" (I, p. 9), ci faptul că nu s-a urmărit în mod consecvent combinarea părţilor de vorbire două cîte două (sau în structuri de trei termeni).

(c) Probabil că lipsa unei cercetări monografice asupra pronumelor relativ-interogative explică tratarea lor incompletă în GLR. Au rămas neobservate deosebirile de înţeles dintre *care, cine* şi *ce*; astfel de deosebiri rezultă din opunerea propoziţiilor :

{ *cine ştie?*
  care ştie?

{ *ce e adevărul?*
  care e adevărul?

E necesar să fie descoperite construcţiile care nu admit substituirea lui *care* cu *cine* sau *ce*, sau a *acestora* cu *care*.

(d) O lipsă supărătoare, la capitolul consacrat verbului, e aceea a unei liste complete de verbe nepredicative. În vol. I, p. 206, se citează doar patru (*a fi, a deveni, a ajunge, a se face*), la care vol. II, la p. 100, adaugă pe *a ieşi* şi *a însemna*.

(e) Tratarea timpurilor conjunctivului e în parte nesatisfăcătoare. Credem că următoarele trei tipuri de situaţii merită să fie consemnate :

— în unele construcţii, prezentul comută cu perfectul, exprimînd o opoziţie temporală (*nu cred să fie acasă / nu cred să fi fost acasă*) ;

— în alte construcţii, ocurenţa perfectului e exclusă, prezentul fiind sinonim cu infinitivul (*gîndul să plece, poate să plece*) ; înlocuirea cu infinitivul nu e posibilă întotdeauna (cf. *vrea să plece* etc.) ; substituirea cu perfectul e imposibilă şi atunci cînd modul conjunctiv e folosit cu sens de imperativ ;

— alteori alternanţa prezent/perfect nu exprimă o opoziţie temporală, ca în *fără să fie (să fi fost) un artist mare, era îndrăgit de public*; *era mai bine să încerci (să fi încercat)*.

(f) Infinitivului perfect nu i se dă nici o atenţie ; la paragraful consacrat acestui mod (vol. I,p. 224—228), în bogatul material ilustrativ nu figurează decît exemple de infinitiv prezent ;

(g) În tratarea modului participiu, avem de semnalat următoarele : unicul exemplu de participiu folosit numai cu sens activ (*minciună* **sfruntată**) nu e bine ales, căci *sfruntată* nu poate fi simţit decît ca adjectiv ;

— valoarea participiilor de la verbele *reflexiva tantum* merita o discuţie (cf. *cuvenită, însuşită, întîmplată*) ;

— o omisiune importantă e aceea a listei (relativ bogate) de participii care, în stilul neutru, nu se folosesc decît ca element component al formaţiilor verbale analitice (cf. *mîndrit, oftat, păsat, pretat*). Problema interesează morfologia, sintaxa şi stilistica limbii române ;

— considerăm insuficiente indicaţiile de la p. 230 privitoare la valorile (active, pasive, reflexive) ale participiilor.

(h) La capitolul „Prepoziţia" ar mai trebui adăugat rolul acestei părţi de vorbire ca element introductiv al unor tipuri de subordonate : cf. *m-am dus* **la** *cine m-a chemat*[3] sau *am înţeles* **de** *cînd mi-ai spus pentru prima dată*[4].

4. *Articolul.* Iată una din marile probleme ale gramaticii româneşti, despre care s-a scris şi se scrie mereu, fără să putem însă spune că ne aflăm aproape de o soluţie convenabilă. Morfem sau cuvînt? Care este sensul articolului? E justificată gruparea sub aceeaşi denumire („articol") a celor patru feluri de articol recunoscute de tradiţie? Acestea sînt probabil întrebările cele mai grele la care are de răspuns o gramatică descriptivă a limbii române.

Expunerea din ediţia nouă a GLR diferă mult — şi în bine — faţă de ediţia întîi. Progresul se datoreşte în primul rînd metodei : (a) valorile articolului sînt cercetate pornind de la *opoziţii*, de exemplu : substantiv cu articol hotărît / substantiv cu articol nehotărît / substantiv

---

[3] Rolul prepoziţiei e acelaşi ca în *m-am dus* **la** *Ion.*
[4] Cf. *am înţeles* **de** *ieri.*

nearticulat ; vocativ articulat / vocativ nearticulat ; (b) se ţine seamă permanent de existenţa unor reguli de ocurenţă, respectiv nonocurenţă, *obligatorie* a articolului hotărît ; (c) se vede grija de a descoperi distribuţia fiecăruia din cele patru feluri de articol.

În sublinierea acestor caracteristici de metodă am recurs în mod intenţionat la o terminologie structuralistă : avem convingerea că progresul de care vorbeam se explică tocmai prin influenţa punctului de vedere structural, dezvoltat în cîteva din lucrările menţionate în bibliografia capitolului „Articolul". Fireşte, în GLR e aici prezent spiritul şi nu litera structuralismului, ceea ce nu e de loc supărător.

Observaţiile care se pot face pe marginea paginilor consacrate de GLR articolului sînt numeroase şi de importanţă inegală. Vom alege cîteva :

(a) definiţia (I, p. 97) e prea îngustă : nu totdeauna articolul „însoţeşte substantivul" şi nu totdeauna arată „în ce măsură obiectul denumit prin substantivul respectiv este cunoscut vorbitorilor". Recunoaştem că este cît se poate de greu să defineşti articolul, dar dificultatea majoră ne-o creăm singuri, cînd pretindem că aceeaşi definiţie ar putea include, pe lîngă articolele hotărît şi nehotărît, şi articolele posesiv şi adjectival ;

(b) e o greşeală să tratezi laolaltă „articolul genitival" al substantivelor, pronumelor posesive şi al numeralelor ; măcar în punctul acesta e de dorit să se renunţe la tradiţie. Una din caracteristicile „articolului genitival", indiferent de partea de vorbire pe care o însoţeşte, e *redundanţa* : apariţia sa e predictibilă. În aceste condiţii, cînd nici măcar alternanţa cu zero nu e tolerată, semnificaţia „articolului genitival" se desprinde anevoie. Oricum, nu e cazul să-i atribuim rolul de a indica faptul că „obiectul denumit de substantivul respectiv este cunoscut vorbitorului".

(c) Nu au fost examinate cu destulă minuţiozitate efectele comutării „articulat-nearticulat". Aşa se explică de ce perechi interesante, ca

s-a întors doctor / s-a întors doctorul

ştie carte / ştie cartea

n-au fost semnalate.

(d) Lista situaţiilor care reclamă sau exclud prezenţa articolulu hotărît e fără îndoială incompletă, cf. *îşi adoră* **copiii** ; *a strînge florile* **mănunchi.**

(e) La paragrafele consacrate folosirii substantivului fără articol şi fără alte determinări (I, p. 112) ar trebui subliniat faptul — deosebit de interesant într-o cercetare comparativă cu alte limbi — că declinarea e defectivă : lipsesc genitivul şi dativul ;

(f) În sfîrşit, semnalăm necesitatea unui studiu asupra folosirii „articolului adjectival" în limba actuală, mai ales în structura / substantiv + articol adjectival + adjectiv /. Frecvenţa sa, mai ales în stilul ştiinţific, e foarte scăzută. E, poate, interesant că nimeni nu zice *limba cea română, politica cea externă, acidul cel carbonic, articolul cel hotărît* etc. Care să fie restricţiile ?

5. *Diatezele.* În ediţia a II-a capitolul consacrat diatezelor a suferit remanieri substanţiale. Dintre noutăţi, mai vizibile sînt următoarele două : (a) diateza reflexivă şi-a îngustat considerabil sfera ; dintre subcategoriile recunoscute în ediţia I au fost excluse reflexivul obiectiv, reciproc, eventiv şi pasiv ; (b) diateza pasivă are două forme : cu auxiliarul *a fi*, respectiv cu pronumele reflexiv în acuzativ.

Concepţia nouă asupra diatezelor a suscitat discuţii vii şi întîmpină rezistenţe mai ales din partea cadrelor didactice din şcoala de cultură generală. Un argument des invocat e că în forma actuală categoria diatezei e mult mai greu de înţeles şi de predat ca înainte. Fireşte că obiecţia aceasta nu e cea mai importantă şi că ne interesează în primul rînd criticile formulate împotriva concepţiei ca atare, a *teoriei* noi. Deşi în ultima vreme s-a scris la noi relativ mult despre diateze, nu putem spune că lucrurile s-au limpezit deplin.

Un singur lucru pare un bun definitiv cîştigat : întoarcerea la concepţia veche nu mai e cu putinţă. E cazul să amintim susţinătorilor ei — încă numeroşi ! — că au de înfruntat în procesul de predare cel puţin două mari inconsecvenţe : (a) ca frecvenţă, reflexivul în sens „tradiţional", adică *reflexivul obiectiv* (forma verbală prin care se arată că subiectul face acţiunea şi tot el o suferă) apare mai rar decît toate celelalte specii luate împreună ; sub denumirea de *reflexiv* elevii întîlnesc de cele mai multe ori construcţii al căror sens nu se potriveşte cîtuşi de puţin cu definiţia. Şi atunci unde mai e avantajul comodităţii şi al eficienţei în predare? (b) Ce se întîmplă cu reflexivele în dativ? În privinţa aceasta aproape că nu există o concepţie tradiţională. Vom spune şi aici, ca la reflexivele cu pronume în acuzativ, că e la diateza reflexivă orice formă verbală însoţită de un pronume reflexiv în dativ (soluţie care nu se aplică în şcolile noastre) sau vom alege numai acele construcţii în care pronumele nu poate fi interpretat ca un complement indirect? Ultima soluţie e desigur cea bună şi „tradiţionaliştii' o aplică, uitînd că ceea ce aici li se pare firesc şi simplu, au considerat nefiresc şi „complicat pentru elevi" cînd a fost vorba de reflexivele cu pronumele în acuzativ.

Nu e locul să discutăm aici diversele păreri formulate în ultima vreme pe marginea expunerii diatezelor în ediţia I sau a II-a a GLR. În linii generale, doctrina se susţine, deşi — în detalii mai ales — se dovedeşte imprecisă şi incompletă. Dificultăţile de ordin teoretic („Care este raportul dintre criteriul sensului şi cel al formei în recunoaşterea şi definirea unei categorii gramaticale?" sau „Pronumele reflexiv e morfem sau cuvînt?"), ca şi lipsa unei cercetări monografice explică foarte bine de ce tratarea chestiunii diatezelor în GLR e vulnerabilă. Vom înfăţişa pe scurt cîteva obiecţii şi sugestii :

(1) Definiţia („arată raportul dintre acţiune şi autorul ei") e cu totul nepotrivită, căci între acţiune şi autorul ei nu poate fi decît un singur raport, acela... de la acţiune la autor ! De vreme ce vorbim de trei diateze, definiţia trebuie să permită cuprinderea mai multor raporturi posibile. În realitate relaţia considerată leagă acţiunea verbului de *subiectul* ei gramatical.

(2) GLR nu acordă atenţie suficientă faptului că verbele româneşti se comportă diferit în privinţa capacităţii lor de a realiza toate diatezele :

(a) cunoaştem verbe tranzitive fără pasiv (cum e *a avea*), altele intranzitive cu pasiv (se zice *cărări umblate de drumeţi*, dar nu şi *drumeţii umblă cărări*) ;

(b) un număr de verbe cunosc numai forma activă şi construcţia reflexivă cu acuzativul (de obicei cu sens impersonal : *a conta, a progresa*) sau cu dativul (nu putem cita decît pe *a fi*, gîndindu-ne la propoziţii ca *îşi este propriul său duşman*) ;

(c) verbe ca *a consta, a deceda, a deveni* şi altele sînt în mod normal *activa tantum* ;

(d) o atenţie deosebită reclamă verbele folosite în limba literară numai însoţite de un pronume reflexiv (GLR dă două exemple, *a se cuveni* şi *a se mira*, ultimul nepotrivit, căci se spune frecvent *purtarea lui m-a mirat, atitudinea mea nu trebuie să vă mire* etc.). Dacă pentru construcţia în dativ exemplele sînt puţin numeroase (*a-şi apropria, a-şi aroga, a-şi însuşi* e folosit de unii şi la diateza pasivă, cf. *materia n-a fost bine însuşită de elevi*), în schimb lista verbelor folosite în mod obişnuit sau chiar obligatoriu cu pronume reflexiv în acuzativ este bogată : *a se căi, codi, cuveni, desprimăvăra, evapora, împrimăvăra, întîmpla, mîndri, mohorî, năpusti, posomorî* etc. Credem că tot aici intră şi forme verbale ca *a se afla, a se chema, a se găsi, a se uita*, deoarece corespondentele lor active par mai de grabă cuvinte diferite.

În legătură cu observaţiile de mai sus, considerăm absolut necesară o cercetare minuţioasă a limitărilor impuse de sensurile verbului în trecerea acestuia prin toate diatezele. Iată numai cîteva exemple care sugerează varietatea situaţiilor : *a face* „a efectua" admite trecerea prin toate diatezele, *a face* „a costa" e numai activ ; *a înnopta* „a rămîne undeva peste noapte" e numai activ, în timp ce sensul „a se face noapte" e exprimat şi de activ şi de reflexiv ; dicţionarele înregistrează s.v. PRIPI sensurile „a se grăbi", redat în limba literară numai cu reflexivul, şi „a arde" (despre soare), care se exprimă numai la diateza activă. Să

Se observe diferenţele semantice ce rezultă din confruntarea formei active cu cea reflexivă n acuzativ la verbe tranzitive ca:

a lăuda — a se lăuda
a duce — a se duce (dinamic)
a cîştiga — a se cîştiga (impersonal)
a avea — a se avea (impersonal, sau reciproc— în *a se avea bine* (*rău*) *cu cineva* etc.).

(e) Criteriul folosit de GLR pentru a separa diateza reflexivă de construcţia „verb activ + pronume reflexiv complement" e simplu şi clar (imposibilitatea substituirii pronumelui reflexiv cu un pronume personal sau cu un substantiv în acelaşi caz arată că verbul e la diateza reflexivă). Aplicarea lui nu se face, după părerea noastră, în mod satisfăcător şi necesită unele precizări. Ar trebui deosebite situaţiile următoare:

— substituirea e posibilă; acţiunea verbului se răsfrînge asupra pronumelui reflexiv, ca în **se** *condamnă singur la oprobriul public,* **îşi** *cumpără haine.* Aici nu poate exista nici o îndoială asupra autonomiei sintactice a pronumelui, care este complement direct, respectiv indirect;

— substituirea e posibilă, dar acţiunea nu se răsfrînge asupra pronumelui reflexiv. De exemplu, în *o înfrîngere asemănătoare* **se** *va produce în anul*..., e imposibil de admis că *se* este complement direct, deşi îl putem substitui cu un substantiv ca *dezastru* (cf. *o înfrîngere asemănătoare va produce un dezastru* (*o catastrofă, neînţelegeri* etc.) *în anul*...). Tot astfel, ni se pare nerealistă interpretarea lui *se* ca obiect direct în *Ion* **se** *plimbă prin grădină,* deşi se poate spune foarte bine, şi *Ion* **îl** *plimbă* sau *Ion plimbă* **cîinele**;

— substituirea e imposibilă pentru că verbul în cauză e reflexiv tantum (*a se cuveni, a se mîndri* şi celelalte, vezi mai sud **d**);

— substituirea e imposibilă pentru că verbul este intranzitiv, cf. *a se însera, a se părea* etc.

— substituirea e imposibilă în interiorul unei locuţiuni verbale, cf. *Ion se are bine cu Gheorghe, Ion îşi face de cap* ş.a.

În consecinţă, criteriul identificării diatezei reflexive ar putea fi formulat astfel: verbul construit cu un pronume reflexiv e la diateza reflexivă dacă acţiunea nu se răsfrînge, direct sau indirect, asupra pronumelui reflexiv (pronumele nu poate fi interpretat ca un complement direct sau indirect).

6. *Locuţiunile.* Modul de tratare a locuţiunilor în GLR este în general nesatisfăcător; dificultăţile obiective[5], faptul că de la îmbinările libere la cele fixe trecerea se face pe nesimţite, că iau naştere mereu noi locuţiuni şi de aceea inventarul lor nu poate fi stabilit, toate aceste argumente nu scuză deficienţa principală, şi anume *metoda.* Între o locuţiune şi un cuvînt simplu există o echivalenţă *pe mai multe planuri*: lexical, semantic, morfologic, sintactic. De aici autorii extrag mai multe criterii de identificare şi caracterizare a locuţiunilor. E limpede de la prima vedere că nu li s-a acordat aceeaşi atenţie la toate părţile de vorbire[6] şi că nu s-a precizat care e criteriul hotărîtor (în situaţiile cînd rezultatele aplicării mai multor criterii nu concordă.

Unul din criteriile semantice (sensul locuţiunilor nu rezultă din însumarea sensurilor cuvintelor componente[7] — cum se întîmplă la îmbinările libere) e relativ greu de aplicat la locuţiunile adverbiale (*de unde, cu totul* etc.), prepoziţionale (*împreună cu, alături de* etc.) şi mai ales conjuncţionale. Criteriul — lexical şi semantic — al „limitelor înlocuirii sinonimice" (în vol. I, la p. 35), deşi merită toată atenţia, nu e susţinut cu nici un exemplu.

---

[5] Ele au fost semnalate de cei care s-au ocupat de diferitele tipuri de locuţiuni româneşti, înainte şi după apariţia ediţiei a II-a a GLR.

[6] Faptul că la unele părţi de vorbire sînt mai puţine locuţiuni decît la altele nu justifică inegalitatea de tratament.

[7] Formularea ne aparţine.

GLR consideră că problema locuţiunilor interesează gramatica ,,numai acolo unde analiza gramaticală a elementelor componente este mai greu de făcut" (I, p. 34). Afirmaţia nu satisface, mai întîi pentru că, raportată la locuţiunile verbale, numerale, prepoziţionale şi conjuncţionale desfiinţează categoria locuţiunilor ; într-adevăr, la categoria de locuţiuni amintite, pentru marea majoritate a exemplelor analiza gramaticală a constituenţilor este posibilă şi simplă. E de natură să producă nedumeriri şi confuzie recomandarea formulată în vol. II, la p. 85—86 : ,,interpretarea locuţiunilor verbale în bloc drept predicat nu exclude deci posibilitatea şi chiar necesitatea analizei sintactice în cadrul locuţiunii". După autorii GLR, predicatul *se dă de-a rostogolul* se analizează în ,,predicatul propriu-zis" *se dă* + complementul de mod *de-a rostogolul* (*ibidem*, p. 85). Ideea de a analiza o parte de propoziţie în părţi de propoziţie este una din puţinele noutăţi cu totul neizbutite care apar în ediţia a II-a a GLR.

Ceea ce ni se pare a fi criteriul hotărîtor în recunoaşterea şi analiza unei locuţiuni este *fascicolul de însuşiri combinatorii* ale cuvintelor componente. Ca membru al unei părţi de vorbire, fiecare cuvînt are o distribuţie caracteristică, de pildă substantivele sînt susceptibile, printre altele, de a fi determinate de un atribut adjectival. În cadrul locuţiunilor, cuvintele îşi pierd unele însuşiri combinatorii importante. De exemplu, grupul de cuvinte *îşi face de cap* este locuţiune pentru că substantivul *cap* nu poate primi nici o determinare, iar verbul şi-a pierdut capacitatea de a guverna un obiect direct. Tot astfel, *din cînd în cînd* îşi dovedeşte caracterul locuţional prin aceea că adverbul *cînd* apare combinat cu două prepoziţii (prima regentă, iar cealaltă — subordonată).

Revizuită în lumina acestui criteriu, tratarea locuţiunilor în GLR ar cîştiga în preciziune şi consecvenţă. E un exemplu semnificativ de utilitate a unui procedeu analitic structuralist.

7. *Probleme generale de sintaxă.* Trei constatări se impun atenţiei de la bun început :

— ,,Tradiţia" a fost în multe puncte abandonată ; e de ajuns să ne gîndim la subiectul şi numele predicativ în acuzativ, dativ sau genitiv, la noile specii de complemente şi propoziţii circumstanţiale sau la faimosul ,,element predicativ suplimentar" ;

— Se admite existenţa unor părţi secundare de propoziţie cu două elemente regente ;

— Se introduce noţiunea de ,,părţi de propoziţie dezvoltate", dar în mod inconsecvent şi cu rezultate de valoare îndoielnică[8].

Ne propunem să revenim cu alt prilej, şi mai pe larg, asupra principalelor probleme de teorie şi de metodă în sintaxă. Cu toate îmbunătăţirile aduse de ediţia a doua, tratarea problemelor de sintaxă în GLR lasă de dorit în multe privinţe. E poate util să enumerăm aici problemele la care cititorul GLR nu află un răspuns satisfăcător :

— Care este unitatea sintactică minimală, *cuvîntul* sau *partea de propoziţie*? Atragem atenţia în treacăt şi asupra modului defectuos în care e definită, în vol. II, p. 78, ,,îmbinarea de cuvinte" : definiţia se aplică de fapt şi structurilor / verb + complement / sau / verb + verb/, şi totuşi se spune că o ,,îmbinare de cuvinte" e lipsită de predicaţie şi nu poate apărea niciodată de sine stătătoare.

— Propoziţiile subordonate intră în relaţie cu regentele respective sau sînt părţi ale regentelor?

— De ce la unele subordonate definiţia le raportează la propoziţia regentă, iar la alte subordonate raportarea se face la un verb sau la alte cuvinte din regentă? (Cf. definiţiile propoziţiilor subiective, temporale, cauzale etc., faţă de cele ale completivelor directe, indirecte de agent, circumstanţiale de loc etc.)

— Ce înseamnă ,,formă" şi ,,conţinut" în sintaxă?

---

[8] Tradiţia admitea numai ,,apoziţia dezvoltată" ; s-a vorbit şi despre ,,grupul subiectului" şi ,,grupul predicatului", dar acestea n-ar putea fi numite ,,părţi dezvoltate" în sensul indicat de GLR.

— Cum trebuie văzută problema relaţiilor sintactice dintre două cuvinte aparţinînd unor propoziţii diferite din aceeaşi frază? (Într-adevăr, graniţele dintre propoziţii sînt mult mai puţin nete decît lasă să se înţeleagă gramatica tradiţională.)

Deşi nu le-a rezolvat, GLR are meritul real de a ne fi atras atenţia asupra unor probleme de acest gen şi, în general, de a fi stimulat interesul cercetătorilor noştri pentru teoria sintaxei.

Iulie 1966

Sorin Stati
Facultatea de limbă şi literatura română
Bucureşti, str. Edgard Quinet 7

A. ROSETTI, *Linguistica*, The Hague, 1965, 268 p.

Studiile cuprinse în volumul *Linguistica* — repartizate în patru capitole mari : *Lingvistică generală, Fonologie, Fonetică, Istoria românei şi a limbilor balcanice* — relevă cititorului domeniile de cercetare în care s-au înscris, în mod constant, preocupările lui Al. Rosetti din ultimele două decenii[1]. Noile contribuţii completează, uneori, datele cercetărilor anterioare, iar, alteori, lărgesc cîmpul investigaţiei. Cele mai multe studii constituie, însă, preţioase sinteze ale rezultatelor ştiinţifice obţinute de autor de-a lungul anilor.

În rîndurile care urmează ne propunem să prezentăm principalele studii cuprinse în volumul de faţă şi să subliniem contribuţia autorului la soluţionarea unor probleme controversate de lingvistică generală şi de lingvistică românească. Vom încerca să ilustrăm, pe cît ne va fi cu putinţă, bogăţia de idei şi de fapte a studiilor, concentrate adesea de autor, printr-o nclinaţie care îi este caracteristică, la cîteva pagini.

Dintre lucrările grupate la capitolul de *lingvistică generală* menţionăm, în primul rînd, studiul *Le mot. Esquisse d'une théorie générale*, apărut într-o primă ediţie în anul 1943, republicat, în versiune românească, în anul 1946 („Filozofia cuvîntului"), ca şi într-o nouă ediţie franceză, în 1947. Întemeiat pe contribuţia unor lucrări fundamentale privind teoria cuvîntului, studiul reprezintă punctul de vedere al autorului în probleme controversate cum sînt, de pildă, *definirea* şi *analiza* cuvîntului. Menţionăm că definiţiei propuse de A. Meillet — „un mot est défini par l'association d'un sens donné à un ensemble donné de sons susceptibles d'un emploi grammatical donné" —, căreia i se poate obiecta că, în realitate, suportul fonic al cuvîntului poate varia, îi este preferată de autor definiţia *logică* propusă de Viggo Bröndal. Deoarece cuvîntul fonetic, în opoziţie cu cuvîntul psihic, nu are o existenţă reală, definiţia logică prezintă avantajul de a reuni, în aceeaşi clasă, cuvinte cu forme fonetice diferite, dar care se apropie prin sens. Reunirea mai multor cuvinte în aceeaşi clasă se face pe baza unei *constante logice*, pe care cuvîntul fonetic, prin natura sa, nu o posedă.

O altă contribuţie importantă în domeniul lingvisticii generale o constituie studiul *Les changements phonétiques. Aperçu général*, publicat pentru prima oară în anul 1948, în care Al. Rosetti face delimitări şi precizări preţioase în legătură cu studierea învelişului sonor al limbii. A. Meillet a sesizat motivul neînţelegerii dintre partizanii „legilor fonetice" şi adversarii lor : în timp ce primii au, implicit, în vedere *limba*, cei din urmă cercetează *vorbirea*. Pornind de la această observaţie, Al. Rosetti subliniază cu o deosebită pregnanţă necesitatea de a deosebi schimbările fonetice care se produc în vorbire de cele care afectează limba. Faimoasa distincţie saussuriană *langue-parole* devine, astfel, utilizabilă în urmărirea amănunţită a procesului de *fonologizare*, de valorificare, la nivelul limbii, a schimbărilor fonetice pe care cuvintele

---

[1] Volumul *Mélanges de linguistique et de philologie*, apărut în anul 1947 (Bucureşti— Copenhague), cuprindea studii şi articole publicate de autor între anii 1921—1945.

le suportă în vorbire. Urmărirea pe viu a schimbărilor fonetice nu se poate face decît în vorbire şi în plan sincronic. În alte studii şi articole cuprinse în acelaşi capitol, dintre care amintim *La phonologie et les changements phonétiques*, *Remarques sur les changements phonétiques*, autorul dezvoltă sau ilustrează principiile teoretice expuse în *Les changements phonétiques. Aperçu général*. Cîteva criterii precise pentru delimitarea limbilor mixte de limbile amestecate (mélangées) găsim în *Langue mixte et mélange de langues*, studiu apărut în anul 1949. Cauza apariţiei limbilor mixte o constituie, după cum arată Al. Rosetti, bilingvismul : vorbitorul bilingv amestecă două sisteme gramaticale care se întrepătrund. În cazul unei limbi amestecate, însă, elementele împrumutate ocupă o poziţie izolată ; este vorba, mai ales, de împrumuturi în vocabular, structura morfologică rămînînd fidelă tradiţiei istorice. Este evident, din acest punct de vedere, că româna nu e o limbă mixtă, căci schimbările survenite de-a lungul evoluţiei ei n-au afectat structura ei latină, identificabilă, în primul rînd, în morfologie.

Dintre cele mai recente contribuţii în domeniul teoriei limbii, menţionăm consideraţiile formulate de Al. Rosetti în legătură cu teoria glossematică în articolul *Sur la „glossématique" de Louis Hjelmslev* (1963). Pornind de la afirmaţia lui Saussure că „limba este formă, nu substanţă", Hjelmslev consideră, după cum se ştie, că numai *forma* poate constitui obiectul lingvisticii. Dar tot Saussure precizase că forma nu poate fi concepută separat de realizările ei materiale. Întemeindu-se pe această din urmă afirmaţie, Al. Rosetti consideră, împreună cu Martinet, Coseriu, Hintze, că nu există o formă pură a limbii, independentă de materia sonoră şi că, de aceea, relaţia formă-substanţă nu trebuie reprezentată prin formula F→S, ci prin formula F⇄S, care înfăţişează schematic legăturile reciproce dintre formă şi substanţă. Aşadar, limba reprezintă o formă specifică de organizare a substanţei. Teoria glossematică este remarcabilă, după părerea lui Al. Rosetti, nu prin concepţia sa nouă asupra limbii, ci prin metoda de analiză, care oferă un suport analizei matematice a limbii.

La capitolul *lingvistică generală* mai sînt incluse cîteva articole şi studii — *Remarques sur la catégorie du genre en roumain* (1959), *Emprunt ou developpement propre*? (1961), *Sur la catégorie du neutre* (1962) — în care Al. Rosetti prezintă rezultatele cercetărilor întreprinse asupra categoriei genului, a genului personal şi a genului neutru în română.

Preocupările autorului în domeniul *fonologiei* şi *foneticii* sînt amplu ilustrate în două capitole reprezentative, care acoperă, ca număr de pagini, aproape jumătate din economia volumului. Un loc central ocupă în aceste două capitole problemele legate de descrierea sistemului fonologic al limbii române. Venind să completeze rezultatele obţinute anterior sau să susţină teorii formulate cu alte prilejuri, noile contribuţii precizează consideraţiile emise pînă în prezent, întărind fundamentul argumentaţiei. Studiul sintetic *Les problèmes du système phonologique du roumain* (1959), în care sînt tratate principalele probleme legate de *inventarul* şi *distribuţia* fonemelor limbii române, se impune atenţiei cititorului. În cuprinsul studiului, Al. Rosetti trece în revistă diversele interpretări date diftongilor *ea* şi *oa*, fonemelor *ă* şi *î*, lui „*i* final", în legătură cu teoria care susţine existenţa în limba română a corelaţiilor de palatalizare şi de labializare a consoanelor. Autorul consideră că punctul de vedere pe cale de a se impune este că *i* final şi elementul semivocalic din diftongul *ea* reprezintă aceeaşi unitate fonematică. [ę] şi [ǫ] sînt foneme independente şi reprezintă categoria fonologică a semivocalelor. Rezultatele cercetărilor experimentale efectuate asupra diftongilor *ea* şi *oa* oferă argumente hotărîtoare în sprijinul opiniilor exprimate de Al. Rosetti. Cercetările experimentale au permis, astfel, delimitarea elementului semivocalic din diftongii *ea* şi *oa* ; [ę] şi [ǫ] sînt vocale independente, detaşabile din diftongii în care apar şi perceptibile ca *e* şi *o*, atunci cînd sînt transportate în alt cuvînt fonetic (cf. *Recherches expérimentales sur la diphtongue roumaine* **ea**, *Recherches expérimentales sur la diphtongue roumaine* **oa** ; 1959). Regula comutării probează faptul că elementul semivocalic din diftongul *ea* este detaşabil (cf. *Sur la règle de la commutation en phonologie*, 1963). Existenţa semivocalelor şi, legată de aceasta, a diftongilor în română este susţinută de autor şi cu argumente luate din fonetica istorică a limbii române (cf. *Remarques sur l'emploi*

des phonèmes semi-voyelles en roumain et en espagnol, 1959, *Remarques sur la phonologie historique du roumain*, 1963).

Cîteva studii ilustrează preocupările lui Al. Rosetti în domeniul foneticii istorice a limbii române. În cadrul sistemului vocalic al românei, apariţia vocalei de timbru *ă* — prezentă atît în elementele moştenite, cît şi în cele împrumutate — trebuie pusă în legătură cu substratul daco-moesian şi cu existenţa în bulgară şi albaneză a unei vocale cu timbru asemănător. Vocala *î* a apărut pentru a completa un loc rămas liber în sistem, dar crearea ei nu trebuie explicată prin comunitatea lingvistică balcanică, o vocală de timbru analog existînd în rusă, ucraineană şi turcă (cf. *Slavo-romanica. Sur la constitution du système vocalique du roumain*, 1958, *Remarques sur les voyelles roumaines* **ă** *et* **î**, 1962). În ceea ce priveşte diftongarea lui *e* şi *o* accentuaţi, Al. Rosetti demonstrează, în mod convingător, că fenomenul nu poate fi explicat prin bilingvismul slavo-român, deoarece diftongarea nu se produce cu regularitate în elementele de origine slavă. Fenomenul se explică, în mod satisfăcător, prin metafonie şi e anterior secolului al X-lea, căci se regăseşte în aromână (cf. *Sur la diphtongaison de* **e** *et* **o** *accentués en roumain*, 1963). Repartizarea dialectală neuniformă a fenomenului palatalizării consoanelor îl determină pe Al. Rosetti să explice fenomenul prin evoluţia spontană a graiurilor, unde s-a produs în etape succesive, şi nu prin influenţa slavei meridionale (cf. *Remarques sur la palatalisation des consonnes en roumain*, 1962). Avînd în vedere intensitatea diferită cu care s-a produs palatalizarea labialelor în cele patru dialecte ale românei şi faptul că fenomenul apare, cu particularităţi specifice, în albaneză şi neogreacă, Al. Rosetti consideră că inovaţia este de dată recentă în dacoromână (puţin anterioară secolului al XVI-lea), dar mult mai veche în aromână şi meglenoromână (şi aici, posterioară secolului al X-lea) (cf. *Sur la palatalisation des labiales en roumain*, 1960).

De o actualitate deosebită sînt consideraţiile autorului asupra sunetului-tip şi a raportului acestuia cu fonemul (cf. *Son-type et phonème*, 1963, *À propos du son-type et du phonème*, 1963). Al. Rosetti arată că sunetul-tip este prototipul sunetului vorbit, sunetul în general, acela pe care îl concepe sau îl aude subiectul vorbitor. Aşadar, considerarea sunetului-tip se întemeiază pe o concepţie psihologistă. O asemenea concepţie nu stă, însă, la baza definirii fonemului ca unitate funcţională, abstractă, a comunicării. Astfel, sunetul-tip şi fonemul sînt noţiuni de ordine diferite, stabilindu-se la nivele diferite de abstractizare[2].

Preocupărilor numeroase legate de urmărirea evoluţiei limbii române în cadrul „uniunii lingvistice balcanice", ilustrate din plin în *Mélanges de linguistique et de philologie*, li se adaugă în prezentul volum cîteva studii de sinteză şi unele contribuţii noi. O prezentare succintă a particularităţilor lingvistice pe care româna le datoreşte limbilor balcanice găsim în studiul *La situation du roumain parmi les langues balkaniques*, publicat pentru prima oară în anul 1958. Poziţia particulară a românei — singura supravieţuitoare a latinei orientale — printre limbile romanice îşi găseşte explicaţia în condiţiile geografice, etnografice, politice şi culturale în care româna s-a dezvoltat, de-a lungul secolelor, în lumea balcanică. Româna este o limbă romanică, dar, printr-o serie de particularităţi care se regăsesc în limbile balcanice, ea este — în acelaşi timp — o limbă balcanică. Conceptul de „uniune lingvistică balcanică" are la bază, aşa după cum arată Al. Rosetti, existenţa unui substrat lingvistic comun unora din limbile balcanice (româna şi albaneza), viaţa în comun a popoarelor balcanice, care a provocat bilingvismul, influenţa civilizaţiei bizantine (cf. *Balcanica. Considérations sur „l'union linguistique balkanique"*, 1958).

---

[2] Amintim că, în ultima vreme, S. K. Şaumian a exprimat categoric necesitatea introducerii, între ordinea sunetelor şi cea a fonemelor, a unui nivel intermediar de abstractizare — cel al fonemoidelor, care formează substratul fonematic al fonemelor (cf. *Problemî teoreticeskoi fonologii*, p. 88). Menţionăm, de asemenea, că autorul „teoriei fonologice cu două trepte" se preocupă, în prezent, de extinderea metodologiei sale de lucru la întregul domeniu de cercetare al lingvisticii structurale.

Alături de consideraţiile expuse mai sus, menţionăm, în încheiere, cîteva din părerile exprimate de Al. Rosetti în legătură cu problema, destul de discutată în ultima vreme, a „locului limbii române printre limbile romanice”. Al. Rosetti consideră că structura limbii române nu poate fi caracterizată numai prin particularităţile pe care româna le are în comun cu celelalte limbi romanice, căci aceasta ar însemna să se ia în consideraţie numai etapa cea mai veche din evoluţia latinei orientale. Româna este continuatoarea directă a latinei orientale care a venit în contact cu limbile autohtone şi a convieţuit, de-a lungul secolelor, cu limbile balcanice, ca bulgara, neogreaca, albaneza. Limba română este, aşadar, o limbă balcanică, fără să se înţeleagă, prin aceasta, că ar fi o limbă mixtă. Al. Rosetti consideră că nu există nici o contradicţie în afirmaţia că romana este o limbă romanică şi că, în acelaşi timp, aparţine „uniunii lingvistice balcanice”. Dimpotrivă, o asemenea formulare reflectă mai exact realitatea lingvistică (cf. *À propos de „La place du roumain parmi les langues romanes”*, 1962).

Încercînd să prezentăm cîteva din ideile de bază ale studiilor incluse în *Linguistica*, am fost tot timpul conştienţi de faptul că însemnările noastre nu pot să ofere o imagine completă a bogăţiei de fapte cuprinse în acest volum selectiv din opera lingvistică a lui Al. Rosetti din ultimele două decenii. Fără să ilustreze pe deplin diversitatea preocupărilor lingvistice ale lui Al. Rosetti din această perioadă — nu sînt, de exemplu, reprezentate cercetările în domeniul limbii literare, al filologiei —, studiile incluse în volumul de faţă constituie, adesea, *demonstraţia*, de o deosebită rigoare şi conciziune, a unor puncte de vedere sau concepţii proprii. Expunerile de sinteză, concentrînd rezultatele obţinute în cercetările efectuate pînă în prezent, se întemeiază pe o informaţie bibliografică extrem de bogată şi pe teoriile cele mai autorizate.

Privite din perspectiva raporturilor dintre ele, consideraţiile formulate de Al. Rosetti — în legătură cu schimbările fonetice şi particularităţile sistemului fonologic al românei, cu amestecul de limbi şi situaţia românei în cadrul „uniunii lingvistice balcanice”, cu evoluţia latinei orientale şi locul limbii române între limbile romanice etc. — formează un ansamblu din care nu poate fi scos un element fără a lipsi de suport pe celelalte. Savantul a ajuns, astfel, la un rezultat remarcabil, întemeiat pe o vastă erudiţie lingvistică şi pe o concepţie teoretică deschisă către cele mai recente inovaţii de metodă.

Iulie 1966

N. Saramandu
Centrul de cercetări fonetice şi dialectale
Bucureşti, Calea Victoriei, 194

A. GRAUR, *La romanité du roumain*, Edit. Academiei Republicii Socialiste România, col. Biblioteca Historica Romaniae, Bucureşti, 1965, 68 p.

De multă vreme latinitatea limbii române a fost discutată cu diferite ocazii, de către lingvişti sau istorici, insistîndu-se, după împrejurări, asupra diverselor ei elemente componente.

Nr. 9 al colecţiei Bibliotheca Historica Romaniae, în care problema este reluată de către acad. Alex. Graur, oferă o nouă contribuţie care aduce în atenţia cercetătorilor unele aspecte caracteristice sau tendinţe recente ale limbii române actuale.

La romanité du roumain pune în valoare fenomenele lingvistice în legătura lor sincronică şi diacronică, urmărind corelarea diferitelor elemente ca dezvoltare în timp şi acomodare în sistem.

Lucrarea cuprinde, în afară de introducere, concluzii şi indice bibliografie. patru capitole :

I. Tendinţe latine şi romanice. Influenţe străine în limba română.

II. Rezistenţa limbii române faţă de pătrunderea influenţelor străine.

III. Influenţe latine şi romanice asupra limbii române. Acţiunea tendinţelor moştenite din latină.

IV. Vocabularul internaţional. Formarea cuvintelor în româna modernă.

Autorul începe cu prezentarea situaţiei speciale a limbii române, situaţie care poate explica pînă la un punct exagerările în ceea ce priveşte cantitatea şi calitatea anumitor elemente nelatine şi îşi propune reliefarea raportului dintre latin şi nelatin în română. Fără să nege sau să minimalizeze penetraţia unor influenţe străine în diferite epoci de dezvoltare a limbii, analiza se orientează spre distingerea esenţialului de neesenţial : ,,Dans les langues, il faut distinguer, comme dans tous les phénomènes, des éléments éphémères et des éléments durables, des faits superficiels et des faits essentiels" p. 8.

Astfel pot fi evidenţiate elementele esenţiale, stabile, care nu au putut fi alterate decît pasager în cursul proceselor de interferenţă lingvistică.

Tendinţele latino-romanice, precum şi influenţele străine în limba română sînt urmărite la toate nivelurile limbii (fonologie, morfosintaxă, vocabular).

În primul capitol este cercetată originea unor particularităţi foarte caracteristice pentru limba română. De exemplu, în categoria elementelor de susbtrat comun balcanic sînt încadrate vocalele *ă* şi *î*. De influenţă maghiară sau sîrbă este considerată palatalizarea dentalelor. Faptele de origine slavă au o pondere mai mare în economia limbii : consoana *h* ; stabilirea unei corelaţii de timbru între consoanele diferitelor forme morfologice ale aceluiaşi cuvînt (cf. marcarea opoziţiei sg/pl la substantive ca *nuc/nuci*, sau a opoziţiei de persoană *bat/baţi*) ; dezvoltarea diatezei reflexive mai mult decît în alte limbi romanice ; persistenţa vocativului etc. Ca elemente în concordanţă cu restul Romaniei sînt citate : preferinţa pentru perfectul compus (ca în franceză), alternanţele vocalice (existente şi în vechea franceză), tendinţa de a deosebi un gen personal (comparată cu situaţia foarte asemănătoare din spaniolă).

Deşi unele dintre elementele nelatine au acţionat destul de profund (cele slave de exemplu), autorul constată la sfîrşitul acestei scurte incursiuni, locul lor destul de redus în ansamblul limbii. Persistenţa în limba română a unor caracteristici pierdute de restul limbilor romanice (genul neutru, formele sintetice în declinare, vocativul etc.) se explică prin faptul că nu au fost simţite ca trăsături aberante. Această situaţie a influenţat pozitiv asupra păstrării structurii latine : ,,Le slave, qui est en général plus synthétique que le roman, a poussé le roumain à garder plus fidèlement que le roman occidental la structure synthétique latine : restes de déclinaison, genre neutre, etc." p. 27.

În capitolul următor se trece la discutarea mijloacelor prin care româna a reacţionat faţă de penetraţia influenţelor străine. În acest scop sînt comparate texte româneşti vechi (sec. al XVI-lea) cu unul literar modern din sec. al XIX-lea (M. Eminescu).

Rezultatul analizei confirmă tendinţa de descreştere a elementelor nelatine o dată cu trecerea timpului [1].

Capitolul III este consacrat evoluţiei anumitor caracteristici în etapa actuală. Se constată slaba frecvenţă a consoanei *h*, eliminarea tot mai rapidă a fenomenului de palatalizare consonantică (o dată cu extinderea limbii literare) şi a formelor verbale iotacizate. În schimb, slăbirea caracterului productiv al aternanţelor fonetice, tendinţa de marcare a cazurilor prin articol, precum şi amploarea pe care o ia folosirea infinitivului cu sau fără prepoziţie, sînt fapte care pledează în favoarea unei continue apropieri a limbii române de romanitatea occidentală.

Atragem atenţia asupra părerii exprimată de autor relativ la disputata problemă a neutrului. După ce arată că limba actuală nu manifestă de loc preferinţă pentru neutru (redistri-

---

[1] Credem că ar fi fost necesară extinderea cercetărilor şi asupra altor aspecte ale limbii, în afară de cel literar; puteau fi concludente rezultatele obţinute din confruntarea tendinţelor literare cu cele populare, deoarece se ştie că, în general, vorbirea populară manifestă o receptivitate mai redusă la influenţele cultiste. De exemplu, pentru situaţia neutrului se impune o demarcaţie între limba literară (unde acţionează într-adevăr tendinţa de dizolvare a acestui gen) şi aspectele non-literare (mai slab afectate deocamdată).

buind substantivele spre feminim sau, şi mai frecvent, spre masculin [2], acad. Alex. Graur emite ipoteza existenţei în limba română a unor posibilităţi de eliminare a acestui gen într-un viitor mai depărtat : „... le roumain n'a plus le sentiment que le neutre doit grouper les inanimés, et cela fait prévoir un temps, évidemment assez éloigné, où les neutres ne seront plus en roumain qu'une survivance" p. 45.

În ultimul capitol sînt analizate vocabularul şi formarea cuvintelor în româna actuală. Autorul constată creşterea numărului neologismelor (prezentarea este convingătoare chiar şi pentru lingviştii şi cititorii străini, deoarece se reproduc fragmente de dată recentă din diferite ziare) o dată cu dezvoltarea socială, care a favorizat împrumuturi masive atît din latină şi limbile romanice, cît şi din germană sau engleză. Se subliniază larga şi rapida lor difuzare în toate sectoarele limbii, caracteristică prin care limba română îşi consolidează poziţia în contextul dezvoltării Romaniei actuale şi chiar a tuturor limbilor moderne.

Acţiunea întreprinsă de către acad. Alex. Graur are meritul de a fi rezultatul unei profunde cunoaşteri a limbii române, şi tocmai prin acesta capătă valoare practică şi teoretică. Se discută cu obiectivitate şi competenţă drumul parcurs de limba română în selectarea diverselor elemente, evidenţiindu-se rolul structurii latine în stabilizarea anumitor fapte alese din complexitatea posibilităţilor existente. Dintr-o multitudine de influenţe eterogene, limba română a păstrat şi a asimilat pe acelea care nu se manifestau ca trăsături aberante şi deci puteau fi încadrate în structura latină.

Este demonstrată preferinţa limbii actuale pentru elementele romanice [3] (nu numai în lexic, ci şi în morfosintaxă), deoarece acestea deţin în maximă măsură posibilităţi de afinitate la sistemele lingvistice româneşti (fonologic, morfologic, lexical).

Scopul expunerii, acela de a demonstra că persistenţa şi stabilitatea elementelor latino-romanice în limba română o apropie tot mai mult de romanitatea occidentală, a fost realizat cu ajutorul unui bogat material faptic, interpretat şi comentat riguros.

Concluzia lucrării sintetizează rezultatele discuţiilor anterioare şi insistă asupra tendinţei limbii române de a se încadra în ritmul evolutiv comun romanităţii : „Tout démontre donc que l'évolution des temps derniers à rapproché et continue à rapprocher le roumain des autres langues romanes : les tendances qu'il a héritées du latin ne sont pas annulées, tandis que les changements subis sous l'influence des langues non romanes sont en général superficiels et sont éliminés, dès que l'occasion s'en présente" — p. 67.

Această constatare nu este izolată în preocupările autorului, ci confirmă la sfîrşitul unei minuţioase cercetări, consideraţiile şi concluziile unor alte lucrări [4].

Prin scopul propus şi prin rezultatele obţinute, *La romanité du roumain* reprezintă pentru specialişti o lucrare interesantă, iar pentru nespecialişti o competentă sursă de informare asupra stadiului actual de dezvoltare a limbii române.

Iunie 1966

Ecaterina Goga
Facultatea de limbi romanice
Bucureşti, str. Ed. Quinet, 7

[2] Se pare că există o tendinţă general romanică de consolidare a masculinului prin înglobarea în acest gen a diverselor substantive ; cf. M. Criado de Val, *Fisonomia del idioma español, sus características comparadas con las del francés, italiano, portugués, inglés y alemán*, Madrid, 1954 ; R. de Dardel, *Recherches sur le genre roman des substantifs de la trosième declinaison*, Genève, 1965.

[3] Vezi şi Alex. Niculescu, *Individualitatea limbii române între limbile romanice*, Bucureşti, 1965.

[4] Cf. Alex. Graur, *Studii de lingvistică generală*, Bucureşti, 1960 şi *Evoluţia limbii române* — privire sintetică — Bucureşti, 1963.

VEIKKO VÄÄNÄNEN, *Etude sur le texte et la langue des Tablettes Albertini*, Helsinki, 1965, 66 p. (Annales Academiae Scientiarum Fennicae)

Această lucrare conţine comentariul unui text descoperit în anul 1928, într-o localitate de la frontiera algero-tunisiană, sub forma a 45 de tăbliţe de lemn, scrise cu cerneală. Ele reprezintă acte, în special de vînzare-cumpărare. Datele înscrise la începutul fiecărui act arată că ele au fost încheiate între anii 493 şi 496 în timpul domniei regelui Gunthamund, cel de-al treilea rege vandal din Africa.

Primul cercetător care a recunoscut în aceste documente texte latineşti din epoca vandală a fost E. Albertini, care le-a prezentat la "Académie des Inscriptions et Belles-Lettres". Editorii de mai tîrziu au depus o strădanie deosebită pentru a reproduce cît mai exact aceste texte, considerate de ei de mare importanţă, din punct de vedere paleografic, istoric şi juridic, pentru epoca respectivă. O analiză lingvistică privitoare la particularităţile fonetice, morfologice, sintactice şi lexicale s-a făcut, înainte de studiul de faţă, numai parţial. Prin cercetarea sa, V. Väänänen vine să completeze şi să adîncească observaţiile primilor editori. El studiază textul *Tablelor Albertine* în lumina atît a rezultatelor la care au ajuns editorii anteriori cît şi a altor monumente ale latinei tîrzii. Se remarcă, printre acestea din urmă, teza din 1955 a lui J. Ö. Täder, conţinînd papirusuri contemporane cu *Tablele Albertine*, apărută la Uppsala sub titlul *Die nichtliterarischen lateinischen Papyri Italiens aus der Zeit 445—700.*

Ediţia pe care o urmează Väänänen este cea apărută la Paris, în 1952, sub titlul *Tablettes Albertini. Actes privés de l'époque vandale*, publicată de 4 cercetători : C. Courtois, L. Leschi, Ch. Perrat şi Ch. Saumagne. Materialul este organizat după o metodă riguroasă : o scurtă introducere cuprinzînd informaţii generale precedă trei texte alese ca model şi însoţite de un bogat aparat critic. Partea a doua reprezintă comentariul lingvistic propriu-zis. Regretăm că textul lui Väänänen nu este integral.

Cele trei mostre alese permit cercetătorului să-şi facă o primă impresie despre valoarea de document a *Tablelor*, precum şi în legătură cu metoda de lucru adoptată. Cu atît mai de preţ ar fi fost reproducerea integrală a textului însoţit de comentarii. Din acest neajuns nu rezultă însă că cititorul nu se poate informa asupra faptelor de limbă din latina tîrzie pe care le pun în lumină documentele africane.

Actele au fost redactate după modele sau formulare fixe. Se impune comentatorului să discearnă între formele împietrite, transmise prin tradiţie, şi inovaţiile aparţinînd scribilor. Scribii au fost identificaţi în persoana unor funcţionari avînd o oarecare cultură, uneori chiar titluri ştiinţifice. Faptul acesta nu reprezintă garanţia că ei au înţeles întotdeauna formulele pe care urmau să le scrie şi, în consecinţă, că le-au reprodus corect, respectînd întocmai regulile gramaticale. La aceasta se adaugă interesul, legat într-o astfel de împrejurare, de conţinutul actului, în care de primă importanţă era redarea fidelă a numelui vînzătorului şi cumpărătorului, a obiectului vîndut, a preţului, a martorilor etc.

Pornind de la aceste constatări, autorul propune ca bază teoretică de discuţie acceptarea ipotezei că au existat trei straturi de fenomene lingvistice : 1. al modelului — mai îndepărtat sau mai apropiat — 2. al latinei tîrzii scrise, 3. al latinei vorbite în epoca respectivă.

Partea a doua — mai extinsă — conţine studiul lingvistic în care se clasează materialul existent.

În comentariul care însoţeşte textul, Väänänen scoate în evidenţă numeroase fapte de limbă pe care ne-am obişnuit să le întîlnim în textele tîrzii şi populare. Pe lîngă acestea apar şi altele, mai rare, deşi nu surprinzătoare.

În capitolul de fonetică şi grafie se face o binevenită distincţie între alterările de text datorate scribilor şi faptele generale, de latină tîrzie. Printre cele din prima categorie s-ar

putea cita multiple forme sub care apare numele regelui *Gunthamundus* : *Ginttamundi, Ginttabundi* ş.a. Faptele care apar izolat sînt tratate cu prudenţă : diftongarea lui *ĕ* > *ie* în *prietium* nu probează nimic, iar grafia bizară *queperit* pentru *coeperit* ar putea fi, presupune Väänänen, o încercare stîngace de a reprezenta diftongul.

Mai amintim la capitolul de fonetică apariţia unui caz semnalat de autor ca particular : notaţia lui *h* în *nihil* prin *ch* sau *c* : *nichil, nicil. Nichil* apare de 7 ori, *nicil* de 9 ori, *nihil* de 4 ori. Aceste grafii trebuie să fi prevalat în Evul Mediu şi, de altfel, le regăsim în *Peregrinatio Aetheriae.*

Încă un fapt bine atestat în *Tablele Albertine* este trecerea la constrictiva bilabială (*β*) a celor două labiale *b* şi *w*. Sunetul este transcris de preferinţă prin *b*, care se substituie lui *u* consoană [*w*]. Tjäder, amintit mai înainte, a arătat că în vechile papirusuri italice *v* apare în locul lui *b* de mai multe ori intervocalic, iar *b* apare în locul lui *v* de acelaşi număr de ori intervocalic şi după lichidă.

Ca fapte mai obişnuite, figurează la acest capitol căderea finalelor *-m, -s, -t*, prezenţa nazalei *-n-* în locul lui *-m-*, reducerea geminatelor sau apariţia lor nejustificată.

Faptele de morfo-sintaxă mai numeroase sînt : neutre devenite masculine sau interpretate ca atare, preluarea de către acuzativ a multor funcţii care nu-i aparţineau, confuzia dintre pronumele personale şi reflexive, reducerea paradigmei pronumelui reflexiv, confuzia dintre conjugări, amestecul funcţiunilor prepoziţionale.

Capitolul de vocabular cuprinde o listă a cuvintelor mai rare sau cu sensuri mai puţin obişnuite. Numele proprii aparţin unor personaje din familiile Iulia şi Gemini.

În ansamblu, studiul lui V. Väänänen, foarte îngrijit şi minuţios, răspunde celor mai exigente cerinţe ştiinţifice. Ar fi fost, poate, interesant dacă, în măsura posibilităţilor, s-ar fi putut desprinde din texte unele trăsături caracteristice pentru limba latină din Africa.

Mai 1966

Liliana Macarie,

Institutul de lingvistică, Bucureşti
Str. I. C.Frimu, 22

A. M. MUHIN, Функциональный анализ синтаксических элементов. На материале древнеанглийского языка. Izd. „Nauka", Moscova-Leningrad, 1964, 292 p.

În numeroase lucrări de lingvistică modernă, se consacră un loc important studiului *invariantei*, din diferite planuri ale limbii. În lucrarea pe care o recenzăm, A. M. Muhin îşi propune să abordeze o chestiune mai puţin analizată pînă în prezent şi anume *invarianta* din planul sintactic al limbii. Pe lîngă studierea diferitelor aspecte teoretice ale categoriei de *unitate sintactică funcţională* sau *invariantă sintactică*, denumită de autor *sintaxem*, A. M. Muhin face şi numeroase aplicaţii la limba engleză veche.

Unitatea sintactică de la care porneşte autorul este *elementul sintactic*, definit ca un component minimal al unei structuri sintactice, component care se realizează pe baza părţilor de vorbire de sine stătătoare (p. 30). *Elementul sintactic* este înzestrat cu anumite însuşiri sintacticosemantice, care alcătuiesc în ansamblu conţinutul său şi se caracterizează prin însuşiri formale cum sînt : *topica, distribuţia* şi posibilităţile *poziţionale*, ultimele fiind definite nu ca o noţiune legată de topică sau distribuţie, ci în funcţie de rolul sintactic al formei cazuale date : poziţia subiectului, a predicatului etc. (cf. p. 33). Elementele se pot determina, în cazul de faţă, pe baza distingerii aspectului paradigmatic şi al celui sintagmatic ale formelor cazuale, cu relevarea rolului precumpănitor al primului aspect (cf. p. 32).

Există, fără îndoială, puncte comune între elementele sintactice şi cele fonologice, morfologice sau chiar lexicale, căci toate reprezintă componente minimale la nivelul respectiv al structurii limbii, au conţinut determinat în plan paradigmatic prin opoziţia lor faţă de alte elemente, precum şi însuşiri formale relevate pe plan sintagmatic. Dintre acestea din urmă, autorul scoate în evidenţă rolul distribuţiei ca însuşire specifică elementelor fiecărui nivel. Analiza funcţională este tocmai studiul elementelor lingvistice la fiecare nivel al structurii limbii, bazat pe comportamentul acestor elemente în ambele planuri ale structurii limbii : paradigmatic şi sintagmatic.

Dintre însuşirile formale ale *elementului sintactic*, autorul se opreşte mai mult asupra conceptului de poziţie. A. M. Muhin menţionează că pentru definirea poziţiei unui element sintactic, sau ceea ce ni se pare acelaşi lucru, pentru determinarea părţilor de propoziţie, trebuie să se ţină seama în primul rînd de principalele tipuri de legături sintactice ale propoziţiei, şi nu de clasele lexico-morfologice de cuvinte prin care se exprimă părţile de propoziţie (cf. p. 34).

În continuare, se analizează diferite tipuri de legături sintactice, considerîndu-se că legătura *predicativă* este cea de *bază*. Corespunzător celor două părţi principale de propoziţie, în scopul analizei funcţionale, se disting *poziţiile subiectului şi predicatului*, în care apar elemente sintactice din cele mai diferite.

În timp ce legătura dintre subiect şi predicat este *bilaterală*, raportul legăturilor *subordonatoare*, arată A. M. Muhin, este *unilateral*, adică permite să se distingă doar poziţia părţii subordonate de propoziţie, în speţă atributul sau complementul.

În continuare, se subliniază că în distingerea legăturilor *predicative* şi *subordonatoare* se face abstracţie de conţinutul sintactic concret al elementelor aflate în relaţie (cf. p. 50), care implică, aşa cum s-a mai arătat, noţiunea de însuşire diferenţială sintactico-semantică, însuşire distinsă pe baza opunerii elementului dat altor elemente sintactice (cf. p. 16, 27). În subdiviziunile ultimei categorii, mai precis în cadrul legăturilor atributive şi completive, se ţine seama într-o anumită măsură de criteriul conţinutului. În această ordine de idei, autorul manifestă rezervă faţă de concepţia unor gramatici normative ale limbii ruse, după care complinirile substantivelor postverbale sînt socotite complemente (de ex. *награждение отца* ,,decorarea tatălui''). Criteriul conţinutului, pe care se bizuie în întregime această concepţie, este în fond nerelevant, întrucît elementele sintactice pot desemna obiectul atît în poziţia subiectului (*отец награжден правительством* ,,tatăl a fost decorat de guvern'') cît şi a complementului (*правительство наградило отца* ,,guvernul l-a decorat pe tata'') şi a atributului (*награждение от правительством* ,,decorarea tatălui de către guvern'').

Pentru a înţelege mai bine poziţiile părţilor de propoziţie, autorul dă următorul exemplu : *I saw him swimming* ,,l-am văzut înotînd'', în care cazul obiectual al pronumelui intră într-o dublă legătură sintactică : pe de o parte depinde de predicatul verbal (legătură completivă), pe de altă parte joacă rol de subiect (legătură predicativă) faţă de forma verbală impersonală, ceea ce-i conferă poziţia de subiect dependent. Aşadar, se disting în propoziţia dată patru poziţii : poziţiile părţilor principale —subiect şi predicat, şi poziţiile celorlalte două părţi, care nu sînt nici principale, nici secundare, ci sînt poziţiile subiectului dependent şi ale predicatului pe lîngă subiectul dependent. Acestea din urmă ar putea fi numite centri de organizare de gradul al doilea. Distingerea lor arată că structura poziţională a propoziţiei nu poate fi înghesuită în patul lui Procust al opoziţiei obişnuite dintre părţile principale şi cele secundare şi că legătura predicativă poate lega nu numai părţi principale de propoziţie.

Deoarece diferitele poziţii creează condiţii inegale pentru funcţionarea elementului sintactic dat, autorul relevă existenţa categoriilor de poziţie tare şi slabă (p. 54).

Dar pentru o analiză funcţională sintactică nu este necesar numai să se cunoască diferitele tipuri de legături, ci şi dimensiunile unităţilor de vorbire în limitele cărora să se desfăşoare cercetarea. După autor, cea mai simplă unitate-cadru poate servi îmbinarea a două elemente sintactice desprinse din contextul unei propoziţii, dintre care unul formează obiectul

cercetării, iar al doilea reprezintă *componentul de sprijin*, exprimînd laolaltă un raport oarecare între două obiecte sau fenomene. O asemenea îmbinare poate fi denumită *sintagmă predicativă* sau *subordonatoare*, în funcţie de tipul legăturii sintactice dintre constituenţi.

Componentele sintagmelor sînt elemente sintactice exprimate în genere prin formele unui cuvînt de sine stătător. Aceste componente sînt principial ireductibile la noţiunea de cuvînt, constituind o formaţie pur sintactică, alcătuită din două sau mai multe cuvinte, dacă ele reprezintă un tot funcţional, cît şi din tema unui singur cuvînt cu valoare de echivalent funcţional al formei unui cuvînt. Astfel, în limba engleză veche tema substantivală în poziţia atributului substituie adesea genitivul substantivului, precum şi adjectivul derivat desemnînd caracteristica obiectului (cf. *wife-scrude* ,,veşmînt femeiesc'' şi *wifes'-scryde* ,,veşmîntul femeii'').

Asemenea îmbinări sintactice care se constituie în mod liber în vorbire se deosebesc esenţial de cuvintele compuse. Acestea din urmă reprezintă formaţii lexicale stabile, opuse, în virtutea indisolubilei legături dintre componente, altor unităţi lexicale, fie şi cu structură simplă (cf. *modor* ,,mamă'' şi *fostor'modor* ,,doică'').

Elementul nou în concepţia autorului pare să fie ridicarea temelor cuvîntului la rangul de c o m p o n e n t d e s i n e s t ă t ă t o r al sintagmei. Folosirea temelor ca elemente sintactice, ca şi posibilitatea structurării sintagmei din îmbinări de cuvinte sînt menite să dovedească între altele, că noţiunea de sintagmă ca unitate-cadru în analiza funcţională se deosebeşte fundamental de noţiunea de îmbinare de cuvinte. Formată pe baza cuvîntului, îmbinarea reprezintă — în concepţia autorului — doar un material potenţial pentru alcătuirea propoziţiei. Dimpotrivă, sintagmele sînt desprinse din contextul propoziţiei pe baza distingerii legăturii sintactice (predicative şi subordonatoare) care reuneşte componentele sale. Această caracteristică — prezenţa legăturii sintactice — nu e indispensabilă pentru propoziţie, care poate consta, în cazul monomembrelor de exemplu, şi dintr-un singur cuvînt.

În ceea ce priveşte îmbinarea de cuvinte, se ştie că aceasta a format în ultimii ani obiectul de studiu al mai multor lingvişti sovietici, după unii fiind vorba de categorii de acelaşi rang (,,elementele componente ale propoziţiei au căpătat diferite denumiri în diverse curente lingvistice, dintre care cele mai răspîndite sintagma, constituenţii imediaţi şi îmbinarea de cuvinte''. O. S. Ahmanova, G. B. Mikaelean, *Современные синтаксические теории*, Moscova, 1963, p. 110 ; ,,acest termen (sintagma — n.n.) este tot atît de bogat în accepţii ca şi îmbinarea de cuvinte''. V. P. Suhotin, *Проблема словосочетания в современном русском языке*, în ,,Вопросы синтаксического строя языка'' Moscova, 1950, p. 151).

Partea aplicativă a lucrării lui A. M. Muhin rezidă în analiza detaliată a cazului *genitiv* al substantivului, mai ales în poziţie *atributivă*, atît de caracteristică pentru el. Cele mai multe capitole sînt consacrate genitivului substanţial (I—VII), iar cîteva genitivului calificativ (VIII—X). În fiecare capitol se procedează la stabilirea relaţiilor de *opoziţie*, apoi ale celor de *echivalenţă*, în care intră elementul analizat ; de asemenea, la relevarea proprietăţilor sale sintagmatice.

La baza întregii cercetări se găseşte unitatea sintactică funcţională sau invarianta sintactică denumită de autor *sintaxem*.

Aceasta reprezintă un ansamblu de însuşiri sintactico-semantice esenţiale, comune pentru toate variantele sale, acestea putînd fi atît elemente separate cît şi îmbinări de elemente (cf. una din definiţiile date fonemului de N. S. Troubetzkoy : ,,... fonemul este un ansamblu de însuşiri esenţiale, proprii formaţiei sonore date''.

A. M. Muhin insistă, credem într-o măsură insuficientă, în lucrarea de faţă, asupra raportului dintre sintaxem şi propoziţie.

Fiind vorba de o încercare de a folosi unele metode noi pentru studiul planului sintactic al limbii, partea aplicativă ar fi fost mai accesibilă dacă s-ar fi referit la o limbă modernă. Autorul a ales limba engleză veche, după cum reiese din lucrare, din cauza a doi factori : tipul prin excelenţă flexionar al acestei limbi, posibilitatea de a opera cu un număr mare de texte

vechi. El recunoaşte totuşi că alegerea a fost întîmplătoare, că „în locul englezei vechi, oricare altă limbă, şi cu deosebire una modernă, atît în forma ei orală, cît şi în cea scrisă, ar fi putut servi drept bază pentru problema invariantei sintactice" (cf. p. 5). Ar fi fost interesant de precizat în ce măsură sintaxemul, în accepţia lucrării de faţă, e legat de tipul morfologic al limbii pe baza căreia a fost elaborată această categorie.

Lucrarea lui A. M. Muhin are meritul de a deschide perspective noi cercetării sintactice, folosind cele mai valoroase cuceriri ale lingvisticii tradiţionale.

Iunie 1966

I. Rizescu
Institutul de lingvistică, Bucureşti, str. I. C. Frimu 22

V. Solomon
Institutul de limbi străine, str. Pitar Moş 7

HELMUT PROTZE, *Das Wort „Markt" in den mitteldeutschen Mundarten.* Mit besonderer Berücksichtigung des Siebenbürgisch-Sächsischen und unter Einbeziehung des Indogermanischen. — Berichte über die Verhandlungen der Sächsischen Akademie der Wissenschaften zu Leipzig. Philologisch-historische Klasse. Band 106, Heft 2. Akademie-Verlag Berlin 1961. 76 s. und 3 Karten.

Dialectologul H. Protze din Leipzig a lucrat temporar şi la dicţionarul săsesc din Sibiu. În monografia sa despre substantivul „Markt" el acordă o atenţie deosebită formelor dialectale săseşti ale cuvîntului, la care se referă în două din cele trei hărţi din cuprinsul monografiei.

„Markt" este un cuvînt a cărui răspîndire geografică ne permite să tragem concluzii folositoare. Asemenea concluzii a tras Th. Frings din răspîndirea formelor dialectale ale adjectivului „trocken". El a arătat că varianta „drüge" în graiurile centrale, la răsărit de Leipzig, s-a impus datorită preponderenţei numerice a coloniştilor de la cursul mijlociu al Rinului [1].

Tot aşa se pot trage concluzii istorice, studiind lucrarea lui H. Protze, din care se desprinde clar o anumită repartizare a celor două variante dialectale ale substantivului „Markt": În regiunile nordice se găseşte varianta cu *-t* final, în cele sudice cea cu *-k* final.

Autorul arată în introducere însemnătatea noţiunii de „tîrg" în viaţa societăţii omeneşti. Apoi trece la interpretarea toponimelor cu „tîrg" de pe teritoriul României pe care le socoteşte ca moştenite de la iliri şi reînviate după venirea slavilor.

Urmează partea principală a lucrării, consacrată reprezentanţilor termenului „Markt", provenit în limba germană din lat. vulg. „marcatus". Într-un prim capitol cercetează situaţia în graiurile din centrul R.F.G. şi din părţile sudice ale R.D.G. (p. 13—36), apoi în capitolul cel mai amplu (p. 36—69) situaţia din Transilvania.

Harta nr. 1 arată răspîndirea variantelor în părţile centrale ale Germaniei de la graniţa Franţei pînă la hotarul Poloniei. Pe valea Moselei, unde dialectul seamănă mai mult cu cel săsesc din Transilvania, se foloseşte încă varianta nordică cu *-t*. Numai în regiunile Saarbrücken şi Frankfurt încep variantele cu *-k*. În părţile răsăritene observăm cum formele sudice cu *-k* pătrund din regiunea Coburg (Bavaria de nord).

---

[1] Th. Frings, *Sprache und Geschichte III*, cap. II. Sprache und Geschichte in mitteldeutschen Osten. Halle, 1956, p. 35.

Harta nr. 2 arată răspîndirea variantelor în Transilvania. Răspîndirea este inversă. În grupul nordic, între oraşele Bistriţa şi Reghin, găsim tipul sudic *Mark*, în părţile sudice, de la Orăştie pînă la Braşov, tipul nordic *Mart*.

În documentele istorice, repartizarea uniformă de azi nu se întîlneşte. Găsim alături atestări şi cu *-t* şi cu *-k* din tot cuprinsul Transilvaniei, atestările cu *-k* fiind mai frecvente.

Acestea sînt faptele. Interpretarea lor de către autor nu ni se pare justă. El confundă limba documentelor scrise cu graiurile vorbite, cu toate că el însuşi (p. 55) menţionează că forma *Mart* a fost evitată uneori de către autorii documentelor ca dialectală.

Referirea (p. 52) la lingvistul sibian Andreas Scheiner (+1946), care ar fi susţinut că dialectul săsesc de azi s-ar fi format numai în ultimele secole, de asemenea nu este la locul ei. Scheiner nu a avut în vedere graiurile populare, ci variantele de limbă folosite de cercurile conducătoare.

Autorul vede o luptă între cele două variante ale substantivului *Markt*, în urma căreia în regiunea de nord a învins forma cu *-k*, în cea de sud forma cu *-t*. Această luptă s-a desfăşurat, însă nu aşa, cum pretinde autorul. Explicaţia lui, care se foloseşte de termenul creat de A. Bretschneider[2] „gegenräumlicher Ausgleich" (unificare contrateritorială, p. 55, 71), nu permite o înţelegere justă a fenomenului. Acest termen arată numai rezultatul luptei variantelor, fără o motivare.

Pentru ce a învins tocmai o anumită variantă şi nu cealaltă? Un răspuns plauzibil ni se oferă, cînd avem în vedere componentele istorice ale dialectului săsesc. Între acestea cea mai importantă este cea mediorenană. O alta, mai slabă, este cea bavareză. Raportul între aceste două componente nu este însă acelaşi în Transilvania de Nord şi în cea de Sud. În Transilvania de Nord ponderea componentei bavareze este mai mare decît în grupul de sud. Cu acest fapt se potriveşte învingerea formei bavareze în grupul nordic. Autorul însuşi menţionează că în coloniile germane din Ungaria varianta *Mark* se foloseşte acolo unde graiul conţine elemente bavareze (p. 38), şi că graiul austro-bavarez al landlerilor de lîngă Sibiu cunoaşte numai forme cu *-k* (p. 50).

La unificare s-a ajuns natural într-o epocă mult anterioară celei admise de autor (p. 66).

O mică observaţie la capitolul introductiv. Autorul atribuie termenul *tîrg* (p. 12) ilirilor. I. I. Russu, care a dat cea mai amplă listă de cuvinte de origine traco-dacă în limba română[3], nu a inclus în această listă cuvîntul *tîrg*, iar „Dicţionarul limbii române moderne" (1958) îl socoteşte de origine slavă.

Este de mirare că autorul nu aminteşte corespondentul francez al cuvîntului latin bulgar *marcatus* : *marché*, care, aflîndu-se în limba romanică, are familie : *marchand, marchandise* etc. şi se găseşte şi ca toponim : *Marchénoir*, în Franţa de sud : *Marcadal, Marcadau*[4].

Lucrarea lui H. Protze este o valoroasă monografie lexicală. Prezenta recenzie urmăreşte să contribuie la valorificarea materialului faptic, prezentat în lucrare, printr-o nouă interpretare.

Mai 1966

F. Keintzel-Schön

Şcoala Generală, Ticuşul-Vechi 205, raionul Rupea, regiunea Braşov

[2] A. Bretschneider, *Ein Anteil des Niederdeutschen an der siebenbürgischen Sprachlandschaft*, „Niederdeutsche Mitteilungen" XII, 1956, p. 28. Lucrare recenzată de autor în : „Jahrbuch des Vereins für niederdeutsche Sprachforschung", 82, p. 257 şi urm.

[3] I. I. Rusu, *Limba traco-dacilor*, Bucureşti, 1959 : 160 cuvinte în anexă.

[4] A. Dauzat, *Les noms de lieux*, Paris, 1926, p. 30.

INDICELE REVISTEI PE ANUL 1966

INDICE DE MATERII *

A

* Trimiterile din indice se fac la paginaţia în continuare a revistei. Corespondenţa pe fascicole a acestei paginaţii este următoarea : p. 3—127 = nr. 1 ; p. 131—260 = nr. 2 ; p. 263—376 = nr. 3 ; p. 379—509 = nr. 4 ; p. 513—605 = nr. 5 ; p. 609—712 = nr. 6.

B

C

D

E

F

G

H

I

S

T

Q

R

INDICE DE CUVINTE

ALBANEZĂ

BAȘCHIRĂ

BULGARĂ

CARACALPACĂ

CATALANĂ

CAZAHĂ

GHIRGHIZĂ

CUMANĂ

ENGLEZĂ

FRANCEZĂ

GERMANĂ

GREACĂ

HAGAȘĂ

ILIRĂ

ITALIANĂ

IUDEOSPANIOLĂ

LATINĂ

ISTROROMÂN

MEGLENOROMÂN

RUSĂ

SARDĂ

SÎRBĂ

SLOVACĂ

SPANIOLĂ

TĂTARĂ

TURCĂ

TELEUTĂ

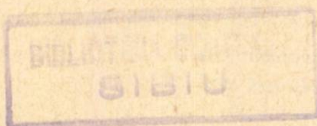
TRACĂ

TUVINĂ

UCRAINEANĂ

UIGURĂ

UZBECĂ

Revista publică studii și cercetări din domeniul lingvisticii (în special din acela al lingvisticii românești), precum și recenzii la lucrări din același domeniu.

NOTĂ CĂTRE AUTORI

Autorii sînt rugați să înainteze articolele, notele și recenziile dactilografiate la două rînduri. Tabelele vor fi dactilografiate pe pagini separate, iar diagramele vor fi executate în tuș, pe hîrtie de calc. Tabelele și ilustrațiile vor fi numerotate cu cifre arabe. Figurile din planșe vor fi numerotate în continuarea celor din text. Se va evita repetarea acelorași date în text, tabele și grafice. Explicația figurilor va fi dactilografiată pe pagină separată.

La prezentarea manuscriselor autorii sînt rugați să respecte următoarele

NORME:

Numele autorului se plasează imediat după titlu. Ex.:

STRUCTURA GRAMATICALĂ
A LIMBII ROMÂNE

de IORGU IORDAN

Recenziile și notele bibliografice vor fi semnate pe ultima pagină.

Fiecare articol va fi datat și va purta semnătura autorului cu „bun de cules". Pe ultima pagină a articolului se va indica instituția cu adresa unde lucrează autorul.

Numele proprii străine din limbi scrise cu alfabet nelatin se transliterează.

Între paranteze rotunde se folosesc paranteze drepte, iar între paranteze drepte se folosesc paranteze rotunde. Dacă în interiorul unui citat sînt necesare alte ghilimele, se recurge la ('...'). Dacă autorul introduce în cursul unui citat o observație proprie, aceasta se va pune între paranteze drepte [ ].

Indicarea notelor de subsol se face punînd un număr (exponent) după cuvîntul sau fraza la care se referă, fără paranteză sau punct.

Dacă numărul se află în vecinătatea unui semn de punctuație, numărul precede semnul.

Indicațiile bibliografice din cursul articolului vor fi puse în josul paginii, numerotîndu-se în continuare, nu pe fiecare pagină separat. Citarea unei opere pentru prima dată în cursul articolului se face în felul următor:

Pentru volume:

a) autorul (urmat de virgulă); *b*) titlul lucrării (subliniat); *c*) tomul sau volumul (eventual partea sau capitolul în cifre romane); *d*) ediția (în cifre arabe); *e*) locul de apariție (orașul, în românește la articolele în limbi străine); *f*) anul apariției (nu se pune editura); *g*) pagina. Ex.: Al. Graur, *Etimologii românești*, București, 1963, p. 84.

Pentru articole din reviste:

a) autorul (urmat de virgulă); *b*) titlul articolului (subliniat); *c*) titlul revistei (între ghilimele; dacă există siglă, aceasta se dă nesubliniată; inițialele nu se despart prin punct); *d*) numerotația (anul, volumul, nr.); *e*) pagina. Ex.: Al. Rosetti, *Considerații asupra foneticii și fonologiei limbii române în secolul al XVI-lea*, în SCL XV, 1964, 2, p. 129.

E. Petrovici, *Repartiția geografică a toponimicelor pe teritoriul României*, în „Romanoslavica" IX, 1963, p. 8.

Dacă o operă e citată de mai multe ori, după prima menționare se repetă numele autorului urmat, după virgulă, de *op. cit.* subliniat, apoi pagina. Dacă pagina e aceeași cu cea menționată prima dată, după numele autorului se va menționa *loc. cit.*, Ex.: Rosetti, *loc. cit.*

În cursul notelor și al textului se poate pune abreviația *cit.* între virgule, după numele autorului, ca abrevierea unui titlu care se repetă după alt titlu al aceluiași autor.

Se vor evita abrevierile neclare.

Siglele nou introduse trebuie date complet și explicate la sfîrșitul articolului.

Secolele se indică cu cifre romane însoțite de cuvîntul „secol" scris în întregime. Ex.: *în secolul al XV-lea...*

Corecturile se înapoiază redacției în maximum 24 ore. Se vor evita corecturi care modifică textul inițial. Dacă autorul găsește absolut necesară adăugarea unor fraze sau cuvinte, aceasta se va face numai în corectura I, iar costul modificărilor va fi suportat de autor.

Autorii au dreptul la un număr de 50 de extrase, gratuit.

Responsabilitatea asupra conținutului articolelor revine în exclusivitate autorilor.

Corespondența privind manuscrisele, schimbul de publicații etc., se va trimite pe adresa comitetului de redacție, Str. I. C. Frimu nr. 22, București.

SCL, AN XVII, NR. 6, P. 607—754, BUCUREȘTI, 1966

I. P. „Informatia" — c. 3854

43 830

Lei 12.—